ڕووناكی (رَبِّ الْعالَمِين)

ڕوونكردنەوەی

منهاج الطالبين

للإمام النواوي

لە تێگەیشتنی بڕیارەكانی شەریعەتی ئیسلام
لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی (الشافعي) رضي الله عنه

دانانی
عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی

دار المعرفة
بيروت ـ لبنان

ڕووناكی(رَبِّ الْعالَمِين)

ڕوونكردنەوەی

﴿مِنْهَاجِ الطّالِبِين﴾

٥

ڕووناکی (رَبِّ الْعالَمِين)

ڕوونکردنەوەی

﴿مِنْهَاجِ الطّالِبِين﴾

للإمام النواوي

لە تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام

لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی (الشافعی) رضي الله عنه

بەرگی پێنجەم

دانانی

عبدالله عبدالعزيز هەرتەلی

چاپی پوختەکراو

دانەر بەخۆی پێیدا چۆتەوەو چەند مەسەلەیەکی تێدا زیاد کردون

محرم (١٤٣٠)ی کۆچی

بەفرانبار (٢٧٠٨)ی کوردی

کانونی دووەم (٢٠٠٩)ی زایینی

ژمارەی سپاردنی (١٩٤) ساڵی (٢٠٠١)ز، لە کتێبخانەی گشتی هەولێر، دراوەتێ

ناسنامە:

ناوی کیتاب: ڕووناکی (رب العالمین) ڕوونکردنەوەی (منهاج الطالبین).
بابەت: شەریعەتی ئیسلام.
دانەر: عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی.
نۆبەتی چاپ: دوایین چاپی پوختەکراو و زێدەکراو.
بڵاوکراوەی: کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، لە هەولێر.
چاپخانە: دارالمعرفة بەیرووت

شارەزاکردن:

ئەی خوێنەری بەڕێز، هەر کاتێك دانەر دەڵێ:

* رواه الشیخان، مەبەستی ئیمامی (البخاري و مسلم)ن.
* رواه اصحاب السنن، مەبەستی ئیمامی (أبوداود و النسائي و الترمذي)ن.
* هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە، یان ڕوون کراوەتەوە، مەبەستی ئەم چوار کتێبەنە:

١ –(المجموع: شرح المهذب) دانراوی (الإمام النواوي).
٢ –(تحفةالمحتاج: شرح المنهاج) دانراوی (الإمام إبن حجرالهیتمي).
٣ –(نهایةالمحتاج: شرح المنهاج) دانراوی (الإمام محمدالرملي).
٤ –(مغنی المحتاج : شرح المنهاج) دانراوی (الإمام محمد الخطیب الشربیني).

جا ئەگەر یەکێك لەو چوارانە لە گەڵدا نەبێ، ئەو کاتە دەڵێ: هەر وەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا...

ئەی قوتابیی خۆشەویست و ڕێزدار، تکایە:

١– پێشەکیەکەلە بەرگی یەکەمدا بە بیرلێکردنەوەیەکی ورد بخوێنەوە.
٢– بۆ تێگەیشتنی ئەم کتێبە پشت مەبەستە بە تەنها زانستیخۆت، بەڵکو لە لای مامۆستای ئایینی بیخوێنە، چونکە چەند پێناسەو زاراوەیەکی شەرعی هەنە، لە لای مامۆستای ئایینی باشتر لێی تێدەگەی.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ والصَّلاَةُ والسَّلاَمُ عَلىٰ سَيِّدنا مُحَمَّـدٍ وَآلِـهِ وَصَـحْبِهِ أجْمَعِـين.

ئەمەیـە بـەرگی پێنجـەمو کۆتـایی ﴿ ڕوونـاکی(رَبُّ الْعَـالَمِين) ڕوونکردنـەوەی (مِنْهـاجِ الطَّالِبِينَ)﴾، خوای گەورە یارمەتیم بدا بۆ تەواوکردنی، آمین.

ئیمامی (النواوی) دەفەرموێ:

﴿ كِتَابُ الْجِرَاحِ: **ئەمەیە پەڕتوکی بریندارکردنەکان** ﴾

واتە: تاوانەکانی بریندارکردنو کوشتن، جا لە بەر ئەوەی زۆرتـر بریندارکردنـەکان دەبنـە هۆی کوشتنو جۆرەکانیشی زۆرن، بۆیێ سەردێڕەکەی بە بریندارکردنەکان داناوە.

ئینجا بزانە: کوشتنی بە ناهەق–لە دوای کافربوون– لە گشت گوناهە گەورەکان گەورەترە، هەرچەند کوژراوەکەش کافری پەیمان لەئەستۆ، یان دڵنیاکراوبێ، بـەڵام گونـاهی کوشـتنی موسـوڵمان–بـە ناهـەق– لـە هـەمووانیان گـەورەترە، هـەروەك لـە (تحفـة)و(نهایـة)و حاشیەکانیاندا ڕوون کراوەتەوە، پێغەمبەرﷺ دەفـەرموێ: ﴿أَكْبَرُ الْكَبَائِرِ الإِشْرَاكُ بِاللهِ وَقَتْلُ النَّفْسِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَقَوْلُ الـزُّورِ﴾ رواه الشـيخان، گـەورەترینی گوناهـە گـەورەکان: هاوبەش دانانە بۆ خوای گەورەو کوشتنی ئادەمیزادە بـە ناهـەقو ئـازاردانی دایكو باوکـەو شاهیدیی بە درۆیە. هەروەها پێغەمبەرﷺ دەفـەرموێ: ﴿لَزَوالُ الدُّنْيا أَهْوَنُ عَلَى اللهِ مِنْ قَتْلِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ﴾ رواه الترمذي بسند صحيح، لاچونی دونیا سوکترە لە سـەر خـوای گـەورە لـە کوشتنی موسوڵمانێك بە ناهەق.

دیسان بزانە: لـە کوشـتنی بـە ناهەقـدا جیـاوازی نیـە: کەسـێکیتر بکـوژێ، یـان خودیخـۆی بکوژێ، چونکە پێغەمبەرﷺ دەفـەرموێ: ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ عُذِّبَ بِهِ فِي نَـارِ جَهَنَّمَ﴾ رواه الشیخان، هەر کەسێك بە شتێك خۆی بکوژێ، بەو شتە سزا دەدرێ لە ئاگریدۆزەخدا.

بەڵام لە بڕیاری ئەو حەدیسە ئەم جۆرە حاڵەتە جیا کراوەتەوە: (ئەگـەر کەوتـە نـاو ئـاگرێکی کوشندە، لە ئاگرەکەش ڕزگاری نەدەبو تەنها بە ئاوێکی خنکێنەر نەبێ، خنکـانی ئاوەکەشـی لە سەر سوکتر بوو لە سوتانی ئاگرەکە)، ئەوە–بە فەرموودەی ڕاستتر–بۆی دروسـتە: خـۆی بهاوێتە ناو ئاوەکە، هەروەك لە (الأشباه والنظائر)دا فەرموویەتی.

ئینجا بزانە: ئەگـەر مرۆڤکوژەکە تۆبە بکا، خوای گەورە تۆبەی قبوڵ دەکا، هەرچـەند بـە قەسدیش کوشتنەکەی کردبێ، ئەمە مەزهەبی (أهل السنة)یە، کەواتە: کـە خـوای گـەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا﴾ هەر کەسێك ئیماندارێك بە قەسـدی بکـوژێ سـزایەکەی دۆزەخـەو هـەتا هـەتایی تـێیدا دەمێنێتـەوە. مەبەسـت

ئەو کەسەیە کە کوشتنی موسوڵمان-بە ناهەق- بە حەڵاڵ دابنێ، یان ئەگەر بە بێتۆبەکردن مردبێ، ئەوە سزایەکەی دۆزەخە هەتا هەتایی، بەڵام خوای گەورە لە گەورەیی خۆی هەتا هەتایی سزای نادا، هەروەك لە (شرح مسلم)و (إرشادالساری)دا ڕوون کراوەتەوەو لە پێشەکیی (پەڕتوکی زینا)دا بەڵگەی بۆ دێنین، إن شاء الله تعالی.

﴿ئاگاداری﴾: مرۆڤکوژەکە سێ مافی دەکەونە سەر: مافی خوای گەورە، مافی میراتگرەکانی کوژراوەکە، مافی کوژراوەکە. جا ئەگەر مرۆڤکوژەکە تۆبەی کردو بە خۆشی خۆیو بە پەشیمانیەوە لە ترسی خوای گەورە خۆی تەسلیمی میراتگری کوژراوەکە کرد، ئینجا میراتگرەکەش لەتۆڵە کوشتیەوە، یان بە ماڵ سولحی لەگەڵ کرد، یان بە خۆڕایی عەفوی کرد، ئەوە مافی خوای گەورە بە تۆبەکردنەکە لادەچێ، مافی میراتگرەکانیش بە کوشتنەوە، یان بە سولحەکە، یان بە عەفوکردنەکە لادەچێ، مافی کوژراوەکەشی بۆ قیامەت لە سەر دەمێنێ، جا ئەگەر مرۆکوژەکە تۆبەیەکی بێگەردی کردبێ، ئەوە خوای گەورە لە جیاتی وی کوژراوەکە ڕازی دەکاو سولحیان پێدەکا.

جا بزانە: تەنها خۆ تەسلیمکردن بۆ کوشتنەوە سودی نیە لە تۆبەکردندا، بەڵکو مەرجە: بە دڵیش پەشیمان ببێتەوەو بڕیاری ناو دڵیش بدا جارێکیتر کوشتنی بە ناهەق نەکا، هەروەك لە (نهایة)و حاشیەکانیدا ڕوون کراوەتەوە، هەروەها مەرجە: (کَفّارة)ی کوشتنەکەش بدا، والله أعلم.

(اَلْفِعْلُ الْمُزْهِقُ ثَلاَثَةٌ) ئەو کردارەی مرۆڤ دەکوژێ سێنە: (عَمْدٌ وَخَطأٌ وَشِبْهُ عَمْد) بە قەسدیە، بە هەڵەیە، وێنەی بە قەسدیە. (وَلاَ قِصَاصَ إلاَّ فِي الْعَمْدِ) کوشتنەوەی مرۆڤکوژەکە-لەتۆڵە- تەنها لە کوشتنی بە قەسدیدا دروستە بە (إجماع) زانایانیئیسلام، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى﴾ کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر ئێوە واجب کراوە لە کوژراوەکاندا.

واتە: بەڵام لە کوشتنی بە هەڵەو لە کوشتنی وێنەی بە قەسدیدا دروست نیە مرۆڤکوژەکە لەتۆڵە بکوشترێتەوە، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە، خوایگەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ﴾ هەر کەسێك ئیماندارێکی بە هەڵە کوشت، ئەوە ئازادکردنی کۆیلەیەکی (کفّارة) لە سەرە، هەم واجبە: خوێنیش تەسلیمی خزمەکانی کوژراوەکە بکا. واتە: کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر نیە. هەروەها پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿عَقْلُ شِبْهِ الْعَمْدِ مُغَلَّظٌ مِثْلُ عَقْلِ الْعَمْدِ وَلاَ يُقْتَلُ صَاحِبُهُ﴾ رواه أحمد وأبوداود بسند صالح، خوێنی کوشتنی وێنەی بە قەسدی خوێنێکیئەستورکراوە وەك خوێنی بە قەسدی، بەڵام مرۆڤکوژەکەی لەتۆڵە ناکوژرێ.

وَهُوَ قَصْدُ الْفِعْلِ وَالشَّخْصِ بِمَا يَقْتُلُ غَالِبًا: جَارِحٍ أَوْ مُثَقِّلٍ، فَإِنْ فُقِدَ قَصْدُ أَحَدِهِمَا بِأَنْ وَقَعَ عَلَيْهِ فَمَاتَ، أَوْ رَمَى شَجَرَةً فَأَصَابَهُ فَخَطَأٌ، وَإِنْ قَصَدَهُمَا بِمَا لاَ يَقْتُلُ غَالِبًا فَشِبْهُ عَمْدٍ، وَمِنْهُ الضَّرْبُ بِسَوْطٍ أَوْ عَصًا، فَلَوْ غَرَزَ إِبْرَةً بِمَقْتَلٍ فَعَمْدٌ وَكَذَا بِغَيْرِهِ إِنْ تَوَرَّمَ وَتَأَلَّمَ حَتَّى مَاتَ،

(وَهُوَ) کوشتنی بە قەسدی ئەمەیە: (قَصْدُ الْفِعْلِ وَالشَّخْصِ بِمَا يَقْتُلُ غَالِبًا) مرۆڤکوژەکە مەبەستی کوشتنی خودی مرۆڤەکە بێ، بە شتێکی وەها: کە بە ئەغلەبی بکوژێ، جا شتەکەش (جَارِحٍ) برینداركەر بێ: وەك تیغو ڕمو تفەنگ...هتد (أَوْ مُثَقِّلٍ) یان گران بێ: وەك بەردو شتە گرانەکانیتر، یان شتێکیتر بێ: وەك کوشتنی بە سیحرو شاهیدیی بە درۆو خنکاندنو سوتاندنو برسیکردنو ئەو جۆرە شتانە.

کەوابو: ئەگەر تفەنگێکی هاویشت بۆ کۆمەڵێك بە مەبەستی ئەوەی بە هەر یەکێکیان بکەوێ بیکوژێ، ئەوەش بە کوشتنی بە قەسدی دادەندرێ، بەڵام ئەگەر بۆ یەکێکی دیارکراوی هاویشتو بە یەکێکیتر کەوت کە مەبەستی نەبو، ئەوکاتە بە کوشتنی بە هەڵە دادەندرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(فَإِنْ فُقِدَ قَصْدُ أَحَدِهِمَا) جا ئەگەر مرۆڤکوژەکە کوشتنەکەی مەبەست نەبو، یان مرۆڤەکەی مەبەست نەبو: (بِأَنْ وَقَعَ عَلَيْهِ فَمَاتَ) وەك بە سەر کەسێکدا کەوتو کەسەکەش مرد (أَوْ رَمَى شَجَرَةً فَأَصَابَهُ) یان تفەنگەکەی بۆ درەختێك، یان بۆ ئاژەڵێك هاویشتو بە ئادەمیزادێك کەوتو کوشتی، یان تفەنگەکەی بۆ مرۆڤێك هاویشت کە وایتێگەیشتبو درەختە، ئینجا ئاشکرابو ئادەمیزادەو مرد، یان بۆ (ئازاد)ی هاویشتو بە (نەوزاد) کەوتو کوشتی، ئەوە (فَخَطَأٌ) لە گشت ئەو وێنانەدا کوشتنی بە هەڵەیە.

(وَإِنْ قَصَدَهُمَا بِمَا لاَ يَقْتُلُ غَالِبًا) ئەگەر کردارەکەو مرۆڤەکەی هەردووك مەبەست بون بە شتێکی وەها: کە بە زۆری نەیدەکوشت، ئەوە (فَشِبْهُ عَمْدٍ) کوشتنی وێنەی بە قەسدییە (وَمِنْهُ) لە جۆری کوشتنی وێنەی بە قەسدییە (الضَّرْبُ بِسَوْطٍ أَوْ عَصًا) لێدانی بە شوڕکەدار و دارعەساو گۆچانو بۆکز و ئەو جۆرە شتانە، بەو مەرجەی لێدانەکە سوك بێو بە دوای یەکتردا نەبێو لە شوێنە کوشندەکان نەبێ، چونکە ئەگەر یەکێك لەوانە هەبێ، ئەوەش دەبێتە کوشتنی بە قەسدی، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

کەوابو: (فَلَوْ غَرَزَ إِبْرَةً بِمَقْتَلٍ) ئەگەر دەرزیێکی دەناو شوێنێکی کوشندە ڕاکرد: وەك چاوو گەروو و میزدانەو مێشكو سینگو گونو کەلەکە، جا بە تێڕاکردنی دەرزیەکە مرد، ئەوە (فَعَمْدٌ) کوشتنی بە قەسدییە (وَكَذَا بِغَيْرِهِ) هەروەها شوێنەکانیتری لاشەش: وەك ڕانو لاقینگ، ئەوەش هەر کوشتنی بە قەسدییە (إِنْ تَوَرَّمَ وَتَأَلَّمَ حَتَّى مَاتَ) بەو مەرجەی شوێنەکە هەڵبئاوسێو ژان بکا تا دەمرێ.

فَإِنْ لَمْ يَظْهَرْ أَثَرٌ وَمَاتَ فِي الْحَالِ فَشِبْهُ عَمْدٍ، وَقِيلَ عَمْدٌ، وَقِيلَ لاَ شَيْءَ، وَلَوْ غَرَزَ فِيمَا لاَ يُؤْلِمُ كَجِلْدَةِ عَقِبٍ فَلاَ شَيْءَ بِحَالٍ، وَلَوْ حَبَسَهُ وَمَنَعَهُ الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ وَالطَّلَبَ حَتَّى مَاتَ: فَإِنْ مَضَتْ مُدَّةٌ يَمُوتُ مِثْلُهُ فِيهَا غَالِبًا جُوعًا أَوْ عَطَشًا فَعَمْدٌ وَإِلاَّ: فَإِنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ جُوعٌ وَعَطَشٌ سَابِقٌ فَشِبْهُ عَمْدٍ، وَإِنْ كَانَ بَعْضُ جُوعٍ وَعَطَشٍ وَعَلِمَ الْحَابِسُ الْحَالَ فَعَمْدٌ،

بەلام (فَإِنْ لَمْ يَظْهَرْ أَثَرٌ وَمَاتَ فِي الْحَالِ) ئەگەر تێڕاكردنی دەرزیەكە هیچ ئاسەوارێكی نەبو و هەر ئەو دەمیش مرۆڤەكە مرد، ئەوە (فَشِبْهُ عَمْدٍ) كوشتنی وێنەی بە قەسدیە (وَقِيلَ عَمْدٌ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: بە قەسدیە (وَقِيلَ لاَشَيْءَ) لە بێهێزێكیتردا: هیچ نیە.
(وَلَوْ غَرَزَ فِيمَا لاَ يُؤْلِمُ) ئەگەر دەرزیەكەی دەشوێنێكی وەها ڕاكرد كە ژانی نەدەكرد: (كَجِلْدَةِ عَقِبٍ) وەك پیستەی پاشنەیپێ، جا مرۆڤەكە مرد، ئەوە (فَلاَ شَيْءَ بِحَالٍ) بە هێچ جۆرێك هیچی لە سەر نیە، چونكە بێگومان بەو دەرزیە نەمردوە، بەلام ئەگەر هێز بداتە دەرزیەكەو بێگەیێنێتە ناو گوشتەكە، ئەو كاتە كوشتنی بە قەسدیە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.
(وَلَوْ حَبَسَهُ) ئەگەر یەكێكی بەند كرد: وەك دەرگای لە سەر كلیل بدا، یان پەلبەستی بكا (وَمَنَعَهُ الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ) هەم قەدەغەشی كرد لە خواردن‌و خواردنەوە، یان لە شوێنێكی سارد ڕووتی كردەوەو قەدەغەی كرد جلەكانی دەبەر بكاتەوە، هەم (وَالطَّلَبَ) قەدەغەشی كرد داوای خواردن‌و خواردنەوەو جل‌و بەرگ بكا (حَتَّى مَاتَ) تا بە هۆی برسیەتی، یان تێنووەتی، یان سەرما مرد، یان ڕێگای نەدا برینەكەی بپێچێتەوەو بە هۆی خوێن لێڕژان مرد، یان لە شوێنێكی پڕ دوكەڵدا بەندی كردو بە دوكەڵەكە نەفەسی تەنگ بوو و مرد، ئەوە تەماشا دەكەین:
(فَإِنْ مَضَتْ مُدَّةٌ) ئەگەر ماوەیەكی وەها بە سەر ئەو كارەدا ڕۆیشت كە (يَمُوتُ مِثْلُهُ فِيهَا غَالِبًا) وێنەی ئەو مرۆڤە بە ئەغلەبی لەو ماوەیەدا دەمرد (جُوعًا أَوْ عَطَشًا) بە هۆی برسیەتی، یان تێنووەتی، یان سەرما، یان خوێن ڕژان، یان نەفەس تەنگبوون، ئەوە (فَعَمْدٌ) كوشتنی بە قەسدیە.
(وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر ئەو ماوەیە نەڕۆیشت‌و مرد، ئەو كاتە (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ جُوعٌ وَعَطَشٌ سَابِقٌ) ئەگەر برسیەتی، یان تێنووەتیڕابردووی نەبوبێ، ئەوە (فَشِبْهُ عَمْدٍ) كوشتنی وێنەی بە قەسدیە، چونكی بە ئەغلەبی ئەو كردارە مرۆڤ ناكوژێ، بەلام (وَإِنْ كَانَ بَعْضُ جُوعٍ وَعَطَشٍ) ئەگەر هەندێك برسیەتی، یان تێنووەتیی هەبوبێ‌و (وَعَلِمَ الْحَابِسُ الْحَالَ) بەندكەرەكەش زانی برسیەتی، یان تێنووەتیی هەیە، ئەوە (فَعَمْدٌ) كوشتنی بە قەسدیە، چونكە مەبەستی

وَإلاَّ فَلاَ فِي الأظْهَرِ، وَيَجِبُ الْقِصَاصُ بالسَّبَب: فَلَوْ شَهِدَا بِقِصَاصٍ فَقُتِلَ ثُمَّ رَجَعَا وَقَالاَ تَعَمَّدْنَا لَزِمَهُمَاالْقِصَاصُ إلاَّ أَنْ يَعْتَرِفَ الْوَلِيُّ بِعِلْمِهِ بِكَذِبِهِمَا، وَلَوْ ضَيَّفَ بِمَسْمُومٍ صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا فَمَاتَ وَجَبَ الْقِصَاصُ، أَوْ بَالِغًا عَاقِلاً وَلَمْ يَعْلَمْ حَالَ الطَّعَامِ فَدِيَةٌ،

كوشتن بووه به كردارێك كه به ئەغلەبی دەكوژێ (وَإلاَّ) بەڵام ئەگەر بەندكەرەكە نەیزانیبێ برسیەتی، یان تێنووەتیڕابردووی هەیە، ئەوە (فَلاَ فِي الأظْهَرِ) كوشتنی بە قەسدی نیە، چونكە مەبەستی كوشتن نەبوە، بەڵكو وێنەی بە قەسدیەو نیوەی خوێنی واجب دەبێ؟ چونكە به دوو هۆكار مردوه.

جا بزانە: ئەگەر لە بەندیخانەدا بانەكەی بە سەردا ڕوخا، یان بەندكراوەكە مانی گرتو خواردنی نەخوارد، یان بەخۆی داوای خواردنی نەكرد هەرچەند بە دەرۆژەش بێ، ئەو كاتە نە خوێنو نە تۆڵە لە سەر بەندكەرەكە واجب نیە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَيَجِبُ الْقِصَاصُ بِالسَّبَبِ) كوشتنەوەی لەتۆڵە بە بوونە هۆكاریش واجب دەبێ، هەروەك بەكوشتنی ڕاستەوخۆش واجب دەبو، بۆ وێنە: (فَلَوْ شَهِدَا بِقِصَاصٍ) ئەگەر دوو كەس شاهیدیی بە درۆیان لە سەر كەسێك دا: كە فەلانكەسی كوشتوە، یان دزیی كردوە (فَقُتِلَ) ئینجا بەو شاهیدیەیە پیاوەكە لەتۆڵەی كوژراوەكە كوشتراوە، یان بە تۆمەتی دزیەكە دەستی لێكراوە (ثُمَّ رَجَعَا وَقَالاَ تَعَمَّدْنَا) ئینجا شاهیدەكان پەشیمان بونەوەو گوتیان: بە قەسدی درۆمان كرد. ئەوە (لَزِمَهُمَاالْقِصَاصُ) كوشتنەوەو دەست لێكردنەوەی لەتۆڵە دەكەوێتە سەر هەردوو شاهیدەكان، جا ئەگەر لەتۆڵەكردنەوەكە عەفو كران، ئەو كاتە واجبە: هەردوو شاهیدەكان وێكڕا خوێنی كوژراوەكەو دەستەكە بدەن، هەروەك لە پەڕتوكی شاهیدیەكاندا بە بەڵگەوە ڕوونی دەكەینەوە، إن شاءالله تعالى.

(إلاَّ أَنْ يَعْتَرِفَ الْوَلِيُّ بِعِلْمِهِ بِكَذِبِهِمَا) مەگەر میراتگریكوژراوەكە دان بهێنێ كە لە كاتی كوشتنەكەدا زانیویەتی ئەو شاهیدانە درۆ دەكەن، ئەو كاتە كوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر میراتگرەكەیە، جا ئەگەر عەفو كرا، واجبە: بە تەنها خوێنی كوژراوەكە بدا.

(وَلَوْ ضَيَّفَ بِمَسْمُومٍ صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا) ئەگەر بە خواردنێكی ژەهرتێكراو میوانداری منداڵێك، یان شێتێكی كرد (فَمَاتَ) ئینجا شێتەكە، یان منداڵەكە بەو خواردنە مرد، ئەوە (وَجَبَ الْقِصَاصُ) كوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ (أَوْ بَالِغًا عَاقِلاً) یان ئەگەر میوانداری مرۆڤێكی بالغو عاقڵی كرد (وَلَمْ يَعْلَمْ حَالَ الطَّعَامِ) میوانەكەش نەیزانی خواردنەكە ژەهری تێكراوە، ئەو كاتە (فَدِيَةٌ) خوێنی كوشتنی وێنەی بە قەسدی واجب دەبێ، چونكە ئەو فریوی داوە، بەڵام لەتۆڵە ناكوشترێتەوە، چونكە میوانەكە بە خۆشی

وَفِي قَوْلٍ قِصَاصٌ، وَفِي قَوْلٍ لاَ شَيْءَ، وَلَوْ دَسَّ سُمًّا فِي طَعَامِ شَخْصٍ الْغَالِبُ أَكْلُهُ مِنْهُ فَأَكَلَهُ جَاهِلاً فَعَلَى الأَقْوَالِ، وَلَوْ تَرَكَ الْمَجْرُوحُ عِلاَجَ جُرْحٍ مُهْلِكٍ فَمَاتَ وَجَبَ الْقِصَاصُ، وَلَوْ أَلْقَاهُ فِي مَاءٍ لاَ يُعَدُّ مُغْرِقًا كَمُنْبَسِطٍ فَمَكَثَ فِيهِ مُضْطَجِعًا حَتَّى هَلَكَ فَهَدَرٌ، أَوْ مُغْرِقٍ لاَ يَخْلُصُ مِنْهُ إِلاَّ بِسِبَاحَةٍ فَإِنْ لَمْ يُحْسِنْهَا أَوْ كَانَ مَكْتُوفًا أَوْ زَمِنًا

خۆی خواردویەتی، کەوابو: ئەگەر میوانەکە بزانێ خواردنەکە ژەهری تێکراوەو خواردی، ئەو کاتە خوێنیشی واجب نابێ، چونکە بەخۆی خۆی کوشتوە (وَفِي قَوْلٍ قِصَاصٌ) لە فەرموودەیەکدا: کوشتنەوەی لەتۆڵە واجب دەبێ، چونکە فریوی داوە (وَفِي قَوْلٍ لاَ شَيْءَ) لە فەرموودەیەکیتردا: هیچی لە سەر نیە.

(وَلَوْ دَسَّ سُمًّا فِي طَعَامِ شَخْصٍ)ئەگەر ژەهری دەناو خواردەمەنیی کەسێك كرد: کە (الْغَالِبُ أَكْلُهُ مِنْهُ) بە ئەغلەبی کەسەکە لەو خواردەمەنیەی دەخوارد (فَأَكَلَهُ جَاهِلاً) ئینجا کەسەکەش نەیزانی ژەهری تێکراوەو خواردیو مرد، ئەوەش (فَعَلَى الأَقْوَالِ) لە سەر هەرسێك فەرموودەکەیڕابردووە، بەهێزترەکەیان: خوێنی وێنەی بە قەسدی واجب دەبێ؟ چونکە ئەو فریوی داوە، لەتۆڵەش ناکوشترێتەوە؟ چونکە بەخۆشی خۆی خواردویەتی، بەڵام ئەگەر ژەهرەکەی دەناو خواردەمەنییخۆی کردبو یەکێکیتر لەخۆیەوە هات خواردی، یان دەیزانی ژەهری تێکراوەو خواردی، ئەو کاتە خوێنی بە فیڕۆ دەڕواو هیچ تۆڵەی نیە، چونکە فریو نەدراوە، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ تَرَكَ الْمَجْرُوحُ عِلاَجَ جُرْحٍ مُهْلِكٍ) ئەگەر بریندارکراوەکە برینە کوشندەکەی خۆی دەرمان نەکرد (فَمَاتَ) جا بەو برینە مرد، ئەو کاتەش (وَجَبَ الْقِصَاصُ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر بریندارکەرەکە واجبە، چونکە چارەسەریتاوان لە سەر تاوانلێکراو واجبە نیەو چاکبوونەوەش بە دەرمانکردن مسۆگەر نیە.

(وَلَوْ أَلْقَاهُ فِي مَاءٍ) ئەگەر مرۆڤێکی فڕێدا ناو ئاوێکی وەها: کە (لاَ يُعَدُّ مُغْرِقًا كَمُنْبَسِطٍ) ئاوەکە بە خنکێنەر دانەدەندرا وەك گۆماوێکی وەها: کە دەگونجا خۆی لێ ڕزگار بکا، بەڵام (فَمَكَثَ فِيهِ مُضْطَجِعًا) مرۆڤەکەش بە پاڵدانەوە بە خۆشی خۆی لە ناو ئاوەکەدا مایەوە (حَتَّى هَلَكَ) تا مرد، ئەوە (فَهَدَرٌ) بە فیڕۆ دەڕواو هیچ تۆڵەو خوێنی نیە، بەڵام ئەگەر نەگونجێ خۆی ڕزگار بکا: وەك بە پەلبەستکراوی فڕێی بداتە ناو گۆماوەکە، ئەو کاتە دەبێتە کوشتنی بە قەسدیو فڕێدەرەکە لەتۆڵە دەکوشترێتەوە.

(أَوْ مُغْرِقٍ) یان فڕێیدا ناو ئاوێکی خنکێنەر: کە (لاَ يَخْلُصُ مِنْهُ إِلاَّ بِسِبَاحَةٍ) لەو ئاوە ڕزگار نەدەبو تەنها بە مەلەکردن نەبێ، ئەوە تەماشا دەکەین: (فَإِنْ لَمْ يُحْسِنْهَا) ئەگەر فڕێدراوەکە مەلەی نەدەزانی (أَوْ كَانَ مَكْتُوفًا أَوْ زَمِنًا) یان پەلبەستکراو بوو، یان

فَعَمْدٌ، وَإِنْ مَنَعَ مِنها عَارِضٌ كَرِيحٍ وَمَوْجٍ فَشِبْهُ عَمْدٍ، وَإِنْ أَمْكَنَتْهُ فَتَرَكَهَا فَلاَ دِيَةَ فِي الأَظْهَرِ، أَوْ فِي نَارٍ يُمْكِنُ الْخَلاَصُ مِنهَا فَمَكَثَ فِيهَا فَفِي الدِّيَةِ الْقَوْلاَنِ وَلاَ قِصَاصَ فِي الصُّورَتَيْنِ، وَفِي النَّارِ وَجْهٌ، وَلَوْ أَمْسَكَهُ فَقَتَلَهُ آخَرُ أَوْ حَفَرَ بِئْرًا فَرَدَّاهُ فِيهَا آخَرُ أَوْ أَلْقَاهُ مِنْ شَاهِقٍ فَتَلَقَّاهُ آخَرُ فَقَدَّهُ، فَالْقِصَاصُ عَلَى الْقَاتِلِ وَالْمُرْدِي وَالْقَادِّ فَقَطْ،

پەككەوتوو، یان بچوك بوو، ئەوە (فَعَمْدٌ) كوشتنی بە قەسدیەو فڕێدەرەكە لەتۆڵە دەكوشترێتەوە (وَإِنْ مَنَعَ مِنْها عَارِضٌ كَرِيحٍ وَمَوْجٍ) وە ئەگەر دەگونجا فڕێدراوەكە خۆی لێ ڕزگار بكا، بەڵام ڕوداوێكی وەكو با، یان شەپۆل ڕێگای نەدا مەلە بكا، ئەوە (فَشِبْهُ عَمْدٍ) كوشتنی وێنەی بە قەسدیەو خوێنی واجب دەبێ.

(وَإِنْ أَمْكَنَتْهُ) ئەگەر فڕێدراوەكە بۆی گونجا مەلە بكا، یان بە ڕێگایەكیتر خۆی لێ ڕزگار بكا، بەڵام (فَتَرَكَهَا) بە قەسدی مەلەی نەكرد، یان بە ڕێگا گونجاوەكە خۆی ڕزگار نەكردو خنكا، ئەو كاتە (فَلاَ دِيَةَ فِي الأَظْهَرِ) هیچ خوێنێكو هیچ كەففارەتێك لە سەر فڕێدەرەكە نیە لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونكە فڕێدراوەكە بەخۆی خۆی بەهیلاك داوە، كەوابو: كەففارەت لە سەر خۆیەتی.

(أَوْ فِي نَارٍ يُمْكِنُ الْخَلاَصُ مِنهَا) یان ئەگەر فڕێیدا ناو ئاگرێكی وەها: كە دەگونجا فڕێدراوەكە خۆی لێ ڕزگار بكا، بەڵام (فَمَكَثَ فِيهَا) بە قەسدی لە ناو ئاگرەكدا مایەوەو مرد، ئەوەش (فَفِي الدِّيَةِ الْقَوْلاَنِ) لەبارەی خوێنەكە دوو فەرموودەكەیڕابردوو هەنە، بەهێزترەكەیان: نە خوێنو نە كەففارەت لە سەر فڕێدەرەكە نیە، كەوابو: (وَلاَ قِصَاصَ فِي الصُّورَتَيْنِ) كوشتنەوەی لەتۆڵەش لە سەر فڕێدەرەكە نیە لە وێنەی ئاوەكەو ئاگرەكەدا (وَفِي النَّارِ وَجْهٌ) لەبارەی وێنەی ئاگرەكەدا فەرموودەیەكی بێهێز هەیە: كە كوشتنەوەی لەتۆڵە واجب بێ.

جا بزانە: ئەگەر نەگونجا فڕێدراوەكە خۆی لە ئاگرەكە ڕزگار بكا: وەك ئاگرەكە گەورە بێ، یان فڕێدراوەكە پەلبەستكراو بێ، یان پەككەوتوو، یان بچوك بێ، ئەو كاتە كوشتنی بە قەسدیەو فڕیدەرەكە لە تۆڵە دەكوشترێتەوە، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ أَمْسَكَهُ) ئەگەر یەكێك یەكێكی گرت تاكو بیكوژێ، بەڵام (فَقَتَلَهُ آخَرُ) یەكێكیتر گیراوەكەی كوشت (أَوْ حَفَرَ بِئْرًا) یان یەكێك بیرێكی بە دوژمنكاری هەڵكەند (فَرَدَّاهُ فِيهَا آخَرُ) ئینجا یەكێكیتر مرۆڤێكی فڕێدا ناو بیرەكەو مرد (أَوْ أَلْقَاهُ مِنْ شَاهِقٍ) یان یەكێك مرۆڤێكی لە شوێنێكی بەرزایی فڕێدا خوارەوە (فَتَلَقَّاهُ آخَرُ فَقَدَّهُ) ئینجا یەكێك خۆی گەیاندێو لە هەوادا كردیە دوو لەت، یان بە شێوەیەكیتر لە هەوادا كوشتی، واتە: پێش بكاتە سەر زەمین، ئەوە (فَالْقِصَاصُ عَلَى الْقَاتِلِ وَالْمُرْدِي وَالْقَادِّ فَقَطْ) كوشتنەوەی لەتۆڵە

وَلَوْ أَلْقَاهُ فِي مَاءٍ مُغْرِقٍ فَالْتَقَمَهُ حُوتٌ وَجَبَ الْقِصَاصُ فِي الأَظْهَرِ، أَوْ غَيْرِ مُغْرِقٍ فَلاَ، وَلَوْ أَكْرَهَهُ عَلَى قَتْلٍ فَعَلَيْهِ الْقِصَاصُ وَكَذَا عَلَى الْمُكْرَهِ فِي الأَظْهَرِ، فَإِنْ وَجَبَتِ الدِّيَةُ وُزِّعَتْ، فَإِنْ كَافَأَهُ أَحَدُهُمَا فَقَطْ،

-تەنها- لە سەر بکوژەکەی مەسەلەی یەکەم و فڕێدەرەکەی مەسەلەی دووەم و لەتکەرەکەی مەسەلەی سێیەم واجبە، واتە: ئەوەی گرتویەتی و ئەوەی بیری هەڵکەندوەو ئەوەی لە بەرزایی فڕێی داوە: نە تۆڵەو نەخوێنی لە سەر نیە، بەڵکو تەمبێ دەکرێ، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿إذا أَمْسَكَ الرَّجُلُ الرَّجُلَ وَقَتَلَهُ الآخَرُ يُقْتَلُ الَّذي قَتَلَ وَيُحْبَسُ الَّذي أَمْسَكَ﴾ صححه ابن القطان ورجاله ثقات، هەر کاتێك پیاوێك پیاوێکی گرت و یەکێکی تر هات کوشتی، ئەوەی کوشتویەتی لەتۆڵە دەکوشترێتەوەو ئەوەی گرتویەتی بەند دەکرێ.

(وَلَوْ أَلْقَاهُ فِي مَاءٍ مُغْرِقٍ) ئەگەر یەکێکی فڕێدا ناو ئاوێکی خنکێنەر، ئینجا (فَالْتَقَمَهُ حُوتٌ) ماسی فڕێدراوەکەی قوتدا، ئەوە (وَجَبَ الْقِصَاصُ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر فڕێدەرەکە واجبە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرمودەی بەهێزتردا (أَوْ غَيْرِ مُغْرِقٍ) بەڵام ئەگەر ئاوەکە خنکێنەر نەبێ، ئەوکاتە (فَلاَ) کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر نیە، بەڵکو خوێنی کوشتنی وێنەی بە قەسدی واجب دەبێ، هەروەها ئەگەر بە سوکی یەکێکی پاڵ داو بە سەر شتێکی تیژدا کەوت و مرد، ئەو کاتەش خوێنی وێنەی بە قەسدی واجب دەبێ، بەو مەرجەی نەیزانیبێ شتە تیژەکە لەوێیە.

﴿ زۆرلێکردن بۆ کوشتن ﴾

(وَلَوْ أَكْرَهَهُ عَلَى قَتْلٍ) ئەگەر زۆری لێکرد -بە ناهەق- مرۆڤێك بکوژێ، یان ئەندامێکی لێبکاتەوە، ئینجا زۆرلێکراوەکەش مرۆڤەکەی کوشت، ئەوە (فَعَلَيْهِ الْقِصَاصُ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر زۆردارەکە واجب دەبێ و (وَكَذَا عَلَى الْمُكْرَهِ) هەروەها لە سەر زۆرلێکراوەکەش واجب دەبێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرمودەی بەهێزتردا، چونکە بۆ ڕزگارکردنی گیانی خۆی گیانێکی تری بە ناهەق کوشتوە.

(فَإِنْ وَجَبَتِ الدِّيَةُ) جا ئەگەر لە حاڵەتی زۆرلێکردندا خوێنی کوژراوەکە واجب بێ: وەك میراتگرەکە لە کوشتن عەفویان بکا، ئەو کاتە (وُزِّعَتْ) خوێنی کوژراوەکە بە یەکسانی بەسەر زۆردارەکەو زۆرلێکراوەکەدا بەش دەکرێ، کەوابو: بۆ میراتگرەکە دروستە: یەکێکیان لە تۆڵە بکوژێتەوەو نیوەی خوێنەکەش لە ئەوەکەی تر وەربگرێ، هەروەك لەزۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

بەڵام (فَإِنْ كَافَأَهُ أَحَدُهُمَا فَقَطْ) ئەگەر لە زۆردارەکەو لە زۆرلێکراوەکە تەنها یەکێکیان هاوچەشنی کوژراوەکە بوو: وەك کوژراوەکە کافرێکی پەیمان لەئەستۆ بێ، یان کۆیلە

فَالْقِصَاصُ عَلَيْهِ، وَلَوْ أَكْرَهَ بَالِغٌ مُرَاهِقًا فَعَلَى الْبَالِغِ الْقِصَاصُ إِنْ قُلْنَا: عَمْدُ الصَّبِيِّ عَمْدٌ، وَهُوَ الأَظْهَرُ، وَلَوْ أَكْرَهَ عَلَى رَمْيِ شَاخِصٍ عَلِمَ الْمُكْرِهُ أَنَّهُ رَجُلٌ وَظَنَّهُ الْمُكْرَهُ صَيْدًا فَالأَصَحُّ وُجُوبُ الْقِصَاصِ عَلَى الْمُكْرِهِ،

بیّو زۆردارەکەش، یان زۆرلێکراوەکەش موسوڵمانێکی ئازادابیّ، ئەو کاتە (فَالْقِصَاصُ عَلَيْهِ) کوشتنەوەی لەتۆڵە تەنها لە سەر هاوچەشنەکە واجب دەبیّو ئەوەکەیتریش نیوە خوێنی کوژراوەکەی لە سەر واجب دەبیّ.

﴿ ئاگاداری ﴾: لە مەسەلەی زۆرلێکردن بۆ کوشتن: زۆرلێکردنەکە تەنها بەوە دەبیّ: کە هەڕەشەی کوشتن، یان لێکردنەوەی ئەندامێکی لیّبکا، یان بە لێدانێکی وەها کە مەترسی مردنی لیّبکریّ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، واتە: هەڕەشەی لەو سێیانە بەرەو خوارتر نابێتە زۆرلێکردن. ئینجا بزانە: ئەگەر زۆری لیّکرد ماڵی کەسێك بفەوتێنیّ، ئەوکاتەش بۆ خاوەنەکە دروستە تۆڵە لە زۆردارەکەو لە زۆرلێکراوەکە وەربگریّ، بەڵام لە کۆتاییدا تۆڵە -تەنها- لە سەر زۆردارەکە جێگیر دەبیّ، جا بزانە: بۆ خاوەن ماڵەکە دروست نیە زۆرلێکراوەکە بکوژیّ، بەڵکو واجبە: بە لەناوبردنی ماڵی خۆی گیانی زۆرلێکراوەکە بپارێزیّ، هەروەها لە سەر زۆرلێکراوەکەش واجبە: بە لەناوبردنی ماڵی کەسێکیتر گیانی خۆی بپارێزیّ، واتە: بەڵام واجبە: تۆڵەی ماڵەکە بدریّ، هەروەك ڕابراو، لە (مغنی)و (الشروانی)دا روون کراوەتەوە.

(وَلَوْ أَكْرَهَ بَالِغٌ مُرَاهِقًا) ئەگەر مرۆڤێکی بالغ زۆری لە منداڵێك، یان لە شێتێك کرد: کەسێك بکوژیّ، ئەویش کوشتی، یان بە پێچەوانەوە، ئەوە (فَعَلَى الْبَالِغِ الْقِصَاصُ) کوشتنەوەی لەتۆڵە تەنها لە سەر بالغەکە واجب دەبیّ: جا زۆردار بیّ، یان زۆرلێکراوبیّ (إِنْ قُلْنَا: عَمْدُ الصَّبِيِّ عَمْدٌ) ئەگەر بڵێین: کوشتنی بە قەسدی منداڵو شێت، بڕیاری کوشتنی بە قەسدی بۆ دەدریّ (وَهُوَ الأَظْهَرُ) ئەوەش فەرموودەکەی بەهێزترە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بە هیچ جۆرێك شێتو منداڵ لەتۆڵە ناکوشترێنەوە، بەڵکو لەم مەسەلەیەدا نیوە خوێنی کوشتنی بە قەسدی لە سەر شێتەکەو منداڵەکە -لە ماڵیخۆیان- واجب دەبیّ، هەروك لە (نهاية)و (الشبراملسی)دا فەرموویانە.

(وَلَوْ أَكْرَهَ عَلَى رَمْيِ شَاخِصٍ) ئەگەر زۆری لە مرۆڤێك کرد تفەنگێك بهاویّ بۆ لاشەیەك: کە (عَلِمَ الْمُكْرِهُ أَنَّهُ رَجُلٌ) زۆردارەکە دەیزانی ئەو لاشەیە پیاوێکە، بەڵام (وَظَنَّهُ الْمُكْرَهُ صَيْدًا) زۆرلێکراوەکە وایتێگەیشت نێچیرێکە (فَرَمَاهُ) جا زۆرلێکراوەکەش تفەنگەکەی هاوێشتیو کوشتی، ئەوە (فَالأَصَحُّ وُجُوبُ الْقِصَاصِ عَلَى الْمُكْرِهِ) بە فەرموودەی ڕاستتر: کوشتنەوەی لەتۆڵە تەنها لە سەر زۆردارەکە واجب دەبیّ، چونکە بە قەسدی کوشتنەکەی کردوە،

أَوْ عَلَى رَمْيِ صَيْد فَأَصَابَ رَجُلاً فَلاَ قِصَاصَ عَلَى أَحَد، أَوْ عَلَى صُعُودِ شَجَرَة فَزَلَقَ فَمَاتَ فَشِبْهُ عَمْد وَقِيلَ عَمْدٌ، أَوْ عَلَى قَتْلِ نَفْسِهِ فَلاَ قِصَاصَ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ قَالَ: اُقْتُلْنِي وَإِلاَّ قَتَلْتُكَ. فَقَتَلَهُ، فَالْمَذْهَبُ لاَ قِصَاصَ،

هەروەها نیوە خوێنی کوژراوەکەش لە سەر خزمەکانی زۆرلێکراوەکە واجب دەبێ، چونکە بە هەڵە کوشتنەکەی کردوە.

(أَوْ عَلَى رَمْيِ صَيْدٍ) یان ئەگەر زۆری لێکرد تفەنگێك بۆ نێچیرێك بهاوێ (فَأَصَابَ رَجُلاً) ئینجا تفەنگەکە بە پیاوێك کەوتو مرد، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ عَلَى أَحَدٍ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر هیچێکیان نیە، چونکە هەردووکیان بە هەڵەدا چوونە، کەوابو: تەواوی خوێنی کوژراوەکە لە سەر خزمەکانی زۆردارەکەو خزمەکانی زۆرلێکراوەکەیە بە نیوەیی.

(أَوْ عَلَى صُعُودِ شَجَرَةٍ) یان ئەگەر زۆری لێکرد بە درەختێکدا سەرکەوێ، یان بە بیرێکدا بڕواتە خوارەوە (فَزَلَقَ فَمَاتَ) ئینجا زۆرلێکراوەکەش خلیسکی بردو کەوتە خوارەوەو مرد، ئەوە (فَشِبْهُ عَمْدٍ) کوشتنی وێنەی بە قەسدییە؛ کەوابو: خوێنی هەڵخلیسکاوەکەش لە سەر خزمەکانی زۆردارەکەیە (وَقِيلَ عَمْدٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: کوشتنی بە قەسدییە.

جا بزانە: ئەگەر فەرمانیدا منداڵێك: ئاوی بۆ بێنێ، جا منداڵەکەش کەوتە ناو ئاوەکەو خنکا، ئەوە تەماشا دەکەین: ئەگەر منداڵەکە ئەوەندە فامیدە بوبێ کە بۆ ئەو جۆرە کارانە بەکار بێ، ئەوە بە فیڕۆ دەڕواو هیچ خوێنی واجب نابێ، بەلام ئەگەر فامیدە نەبوبێ، ئەو کاتە خوێنەکەی لە سەر خزمەکانی فەرمانکەرەکە واجب دەبێ، هەروەك لە (الشبراملسی) و (الشروانی) دا فەرموویانە.

(أَوْ عَلَى قَتْلِ نَفْسِهِ) یان زۆری لێکرد خۆی بکوژێ، وەك بڵێ: خۆت بکوژە، یان ئەم ژەهرە بخۆوە، ئەگەر نا: من دەتکوژم، ئینجا زۆرلێکراوەکەش خۆی کوشت، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ فِي الأَظْهَرِ) نە کوشتنەوەی لەتۆڵەو نە خوێنو نە (كَفّارة) لە سەر زۆرلێکراوەکە واجب نیە، لە فەرموودەی بەهێزتردا؟ چونکە فەرمان پێکراوەکەو هەڕەشە پێکراوەکە هەر یەکێو وای لێدێ زۆرلێکراوەکە لای خۆکوشتنی هەڵبژاردوەو نابێتە زۆرلێکردن.

بەلام ئەگەر بڵێ: ئەندامێکیخۆت لێبکەوە، ئەگەر نا: دەتکوژم، یان بڵێ: خۆت بکوژە، ئەگەر نا: بە ئاگر دەتسوتێنم، ئەوە لە هەردوو مەسەلەدا دەبێتە زۆرلێکردن، چونکە هەڕەشەکە لە فەرمان پێکراوەکە بەهێزترە، کەوابو: زۆردارەکە هەمان ئەندامی لێدەکرێتەوەو، هەم لە هەڕەشەی بە سوتاندنیش لەتۆڵە دەکوشترێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ قَالَ: اُقْتُلْنِي وَإِلاَّ قَتَلْتُكَ) ئەگەر گوتی: من بکوژە، ئەگینا: من دەتکوژم (فَقَتَلَهُ) ئینجا زۆرلێکراوەکەش فەرمانیوی بەجێ هێناو کوشتی، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ لاَ قِصَاصَ) بە

وَالأَظْهَرُ لاَ دِيَةَ، وَلَوْ قَالَ: أُقْتُلْ زَيْدًا أَوْ عَمْرًا. فَلَيْسَ بِإِكْرَاهٍ.
(فَصْلٌ) وُجِدَ مِنْ شَخْصَيْنِ مَعًا فِعْلاَنِ مُزْهِقَانِ مُذَفِّفَانِ كَحَزٍّ وَقَدٍّ، أَوْ لاَ: كَقَطْعِ عُضْوَيْنِ فَقَاتِلاَنِ،

فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر بکوژەکە واجب نابێ، هەم (وَالأَظْهَرُ لاَدِيَةَ) بە فەرموودەی بەهێزتر: خوێنی کوژراوەکەش واجب نابێ، چونکە بەخۆی ئیزنی کوشتنی خۆی داوە، بەڵام بکوژەکە بەو کوشتنە گوناهبار دەبێ، کەوابو: کەففارەتی‌کوشتنی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك لە (تحفة)و(نهاية)دا فەرموویانە.
هەروەها ئەگەر بڵێ: ئەم ئەندامەم لێبکەوە. فەرمان پێکراوەکەش ئەندامەکەی لێکردەوە، ئەو کاتەش هیچ تۆڵەو خوێنی واجب نابێ، هەر چەند بەو ئەندام لێکردنەوەیەش بمرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.
(وَلَوْ قَالَ: أُقْتُلْ زَيْدًا أَوْ عَمْرًا) ئەگەر گوتی: یان (زەید)، یان (عەمر) بکوژە، ئەگەر نا: دەتکوژم. ئەوە (فَلَيْسَ بِإِكْرَاهٍ) نابێتە زۆرلێکردن، کەواتە: هەر کامەیان بکوژێ لەتۆڵەیی دەکوشترێتەوەو زۆردارەکەش تەنها گوناهبار دەبێ‌و هیچی‌تری لە سەر نیە.
جا بزانە: ئەگەر بە قەسدی مارێکی بە کەسێك وەناو پێ‌ی‌وەداو مرد، یان درندەیەکی وەهای تێبەرداو کوشتی: کە نەگونجا لە درندەکە خۆی دەرباز بکا؟ لە بەر بەهێزی‌ی درندەکە، یان تەسکایی شوێنەکە، ئەوەش کوشتنی بە قەسدیەو لە تۆڵە دەکوشترێتەوە، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا ڕوون کراوەتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی کۆبونەوەی دوو تاوان لە دوو کەسەوە ﴾

(وُجِدَ مِنْ شَخْصَيْنِ مَعًا فِعْلاَنِ) هەر کاتێك لە دوو کەسانەوە دوو کردار وێکڕا ڕوویان دا: کە (مُزْهِقَانِ) هەردوو کردارەکان تەنها تەنها گیانیان لە لاشە دەبردە دەرەوە، هەم (مُذَفِّفَانِ) هەردوو کردارەکانیش بە پەلە مرۆڤیان دەکوشت (كَحَزٍّ وَقَدٍّ) وەك یەکێکیان گەردەنی ببرێ‌و ئەوەکەی‌تریش بیکاتە دوو لەت (أَوْ لاَ) یان هەردوو کردارەکان بە پەلە مرۆڤیان نەدەکوشت (كَقَطْعِ عُضْوَيْنِ) وەك هەردووکیان وێکڕا دوو ئەندامی مرۆڤەکە لێبکەنەوەو بەو لێکردنەوەیە بمرێ، یان وێکڕا چەند شوێنێکی بریندار بکەن‌و بە هەردوو برینەکان بمرێ، ئەوە (فَقَاتِلاَنِ) لەو مەسەلانەدا هەردووکیان بکوژن‌و هەردووکیان لەتۆڵەی ئەوکوژراوە دەکوشترێنەوە.
بەڵام ئەگەر یەکێکیان بە پەلە دەیکوشت‌و ئەوەکەی‌تر بە پەلە نەیدەکوشت ئەو کاتە خاوەنی بە پەلەکە بکوژەو تەنها ئەویان لەتۆڵە دەکوشترێتەوە، ئەوەکەی‌تر ناکوشترێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

وَإِنْ أَنْهَاهُ رَجُلٌ إِلَى حَرَكَةِ مَذْبُوحٍ: بِأَنْ لَمْ يَبْقَ إِبْصَارٌ وَنُطْقٌ وَحَرَكَةُ اخْتِيَارٍ، ثُمَّ جَنَى آخَرُ فَالأَوَّلُ قَاتِلٌ وَيُعَزَّرُ الثَّانِي، وَإِنْ جَنَى الثَّانِي قَبْلَ الإِنْهَاءِ إِلَيْهَا فَإِنْ ذَفَّفَ كَحَزٍّ بَعْدَ جُرْحٍ فَالثَّانِي قَاتِلٌ وَعَلَى الأَوَّلِ قِصَاصُ الْعُضْوِ أَوْ مَالٌ بِحَسَبِ الْحَالِ، وَإِلاَّ فَقَاتِلاَنِ، وَلَوْ قَتَلَ مَرِيضًا فِي النَّزْعِ وَعَيْشُهُ عَيْشُ مَذْبُوحٍ وَجَبَ الْقِصَاصُ.

(وَإِنْ أَنْهَاهُ رَجُلٌ إِلَى حَرَكَةِ مَذْبُوحٍ) ئەگەر پیاوێك مرۆڤێكی بریندار كرد، یان لێیدا بە شێوەیەكی وەها: گەیاندیە حاڵەتی جوڵەی سەربڕاو: (بِأَنْ لَمْ يَبْقَ إِبْصَارٌ وَنُطْقٌ وَحَرَكَةُ اخْتِيَارٍ) وەك دیتن‌و گوفتارو جوڵەی سەربەخۆی نەمابێ (ثُمَّ جَنَى آخَرُ) ئینجا لەو حاڵەتەدا یەكێكی‌تریش تاوانێكی كوشندەی كردە سەر مرۆڤەكە: وەك سەربڕین، یان دوولەتكردن، ئەو كاتە (فَالأَوَّلُ قَاتِلٌ) تەنها یەكەمەكە بكوژەو لەتۆڵەیی دەكوشترێتەوە؟ چونكە ئەو گەیاندویەتیە حاڵەتی مردن، بەڵام (وَيُعَزَّرُ الثَّانِي) دووەمەكەش تەمبێ دەكرێ؟ چونكە رێزی مردووێكی شكاندوە.

(وَ) هەر لەم وێنەیەرابردوودا (إِنْ جَنَى الثَّانِي) ئەگەر دووەمەكە تاوانێكی كوشتندەی كردە سەر مرۆڤەكە (قَبْلَ الإِنْهَاءِ إِلَيْهَا) پێش ئەوەی یەكەمەكە بیگەیەنێتە حاڵەتی سەربڕاو، ئەوە تەماشا دەكەین:

(فَإِنْ ذَفَّفَ) ئەگەر تاوانەكەیدووەمەكە بە پەلە مرۆڤەكەی دەكوشت (كَحَزٍّ بَعْدَ جُرْحٍ) وەك لە دوای بریندارکردنەكەی‌یەكەمەكە ئەویش گەردەنی ببڕێ، ئەوكاتە (فَالثَّانِي قَاتِلٌ) دووەمەكە بكوژەو لەتۆڵەیی دەكوشترێتەوە، هەم (وَعَلَى الأَوَّلِ قِصَاصُ الْعُضْوِ) یەكەمەكەش هەمان ئەندامی لەتۆڵە لێدەكرێتەوە(أَوْ مَالٌ) یان ماڵی لێوەردەگیرێ (بِحَسَبِ الْحَالِ) بەگوێرەی حاڵەتی تاوانەكە.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر تاوانەكەیدووەمەكەش بە پەلە مرۆڤەكەی نەدەكوشت: وەك یەكەمەكە لەپەدەستی لێبكاتەوە، ئینجا دووەمەكەش لە ئەنیشكەوە لێی بكاتەوە، ئینجا بە پێداچوونی هەردوو تاوانەكان مرۆڤەكە مرد، ئەوە (فَقَاتِلاَنِ) هەردووكیان بكوژن‌و هەردووكیان لە تۆڵەیی دەكوشترێنەوە.

بەڵام (وَلَوْ قَتَلَ مَرِيضًا فِي النَّزْعِ) ئەگەر نەخۆشێكی لە حاڵەتی دواگیاندا كوشت (وَعَيْشُهُ عَيْشُ مَذْبُوحٍ) ژیانی نەخۆشەكە وەك ژیانی سەربڕاو بوو؛ ئەو كاتەش (وَجَبَ الْقِصَاصُ) كوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر بكوژەكەواجب دەبێ؟ چونكە نەخۆش‌و بریندار لێك جیاوازن: لەبەر ئەوەی وادەبێ نەخۆشەكە دەژیێ، هەم هیچ هۆیەكی كوشتنیش نیە.

بەڵام ئیسلامبوون‌و كافربوون‌و هیچ دەسكاریەكی نەخۆش لە حاڵەتی دواگیاندا دروست نابن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(فَصْلٌ) قَتَلَ مُسْلِمًا ظَنَّ كُفْرَهُ بِدَارِالْحَرْبِ لاَ قِصَاصَ وَكَذَا لاَ دِيَةَ فِي الأَظْهَرِ، أَوْ بِدَارِ الإِسْلاَمِ وَجَبَا، وَفِي الْقِصَاصِ قَوْلٌ، أَوْ مَنْ عَهِدَهُ مُرْتَدًّا أَوْ ذِمِّيًّا أَوْ عَبْدًا أَوْ ظَنَّهُ قَاتِلَ أَبِيهِ فَبَانَ خِلاَفُهُ فَالْمَذْهَبُ وُجُوبُ الْقِصَاصِ،

جا بزانە: ئەگەر برینەکەی چاك بۆوە، بەلام هەتا مرد هەر تادار بوو، ئەوە ئەگەر دوو پزیشکی دادەپەروەر بلێن: تاداریەکەی بە هۆی برینەکەیە، ئەو کاتەش تاوانکارەکە لەتۆڵە دەکوشترێتەوە، ئەگینا: ناکوشترێتەوە، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مەرجەکانی کوشتنەوەی لەتۆڵە ﴾

یەکەم: مەرجە کوشتنەکە بە قەسدی‌و بە ناهەق بێ، کەواتە: لە کوشتنی وێنەی بە قەسدی‌و بە هەڵەدا کوشتنەوەی لەتۆڵە دروست نیە.

جا (قَتَلَ مُسْلِمًا ظَنَّ كُفْرَهُ) هەرکاتێك موسوڵمانێکی کوشت کە وایتێگەیشتبو موسوڵمانەکە کافرێکی جەنگی‌یە، واتە: جەنگ لە دژی موسوڵمانان دەکا (بِدَارِالْحَرْبِ) کوژراوەکەش لە (دَارُالْكُفْرِ)دا بوو: وەك ببینێ جلی کافرەکانی لەبەردایە، یان ڕیز لە پەرستراوەکانی کافرەکان دەنێ، ئەوە لەو حاڵەتەدا (لاَ قِصَاصَ) کوشتنەوەی لەتۆڵە ناکەوێتە سەر بکوژەکە؟ چونکە عوزری بە دەستە (وَكَذَا لاَ دِيَةَ فِي الأَظْهَرِ) هەروەها خوێنی‌کوژراوەکەشی ناکەوێتە سەر، لە فەرمودەی بەهێزتردا؟ چونکە بە هۆی نیشتەجێبوونی لە (دَارُالْكُفْرِ)دا ڕێزداری‌ی خۆی نەهێشتوە، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿أَنَا بَرِيءٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ يُقِيمُ بَيْنَ أَظْهُرِ الْمُشْرِكِينَ﴾ رواه أبوداود وغيره بإسناد صحيح، من بەریمە لە گشت موسوڵمانێك کە لە نێوان کافرەکاندا نیشتەجێ ببێ. بەلام لەم حاڵەتەدا (كَفَّارَة)ی کوشتنەکە لە سەر بکوژەکە واجب دەبێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(أَوْ بِدَارِالإِسْلاَمِ) یان لە (دَارِالإِسْلاَم)دا موسوڵمانێکی کوشت کە وایتێگەیشتبو کافرێکی جەنگی‌یە، ئەو کاتە (وَجَبَا) یان کوشتنەوەی لەتۆڵە، یان خوێن لە سەر بکوژەکە واجب دەبێ؟ چونکە لە ئاشکرایی‌دا هەرکەسێك لە (دَارُالإِسْلاَم)دا بێ، گیان‌و ماڵی پارێزراوە (وَفِي الْقِصَاصِ قَوْلٌ) لەبارەی کوشتنەوی لەتۆڵە فەرمودەیەك هەیە: کە واجب نابێ.

جا بزانە: ئەگەر موسوڵمانەکە لە جەنگدا لە بەرەی‌کافرەکاندا بێ‌و بکوژرێ، ئەو کاتە نە کوشتنەوەی لەتۆڵەو نە خوێنی واجب نابێ، هەر چەند لە (دارالاسلام)شدا بێ، هەروەك لە زۆربەی سەچاوەکاندا فەرموویانەو لە پەرتوکی(جهاد)دا بەڵگەی بۆ دێنین،إن شاء الله تعالى.

(أَوْ مَنْ عَهِدَهُ مُرْتَدًّا أَوْ ذِمِّيًّا أَوْ عَبْدًا) یان کەسێکی کوشت کە پێشتر دیتبوی: موسوڵمانێکی کافربووە، یان کافرێکی پەیمان لەئەستۆیە، یان کۆیلەیە (أَوْ ظَنَّهُ قَاتِلَ أَبِيهِ) یان وایتێگەیشت بکوژی‌باوکیەتی (فَبَانَ خِلاَفُهُ) جا ئاشکرابو: وا نیە، واتە: کوژراوەکە موسوڵمان بوو، ئازاد بوو، بکوژی‌باوکی نەبو، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ وُجُوبُ الْقِصَاصِ) بە

وَلَوْ ضَرَبَ مَرِيضًا جَهِلَ مَرَضَهُ ضَرْبًا يَقْتُلُ الْمَرِيضَ وَجَبَ الْقِصَاصُ، وَقِيلَ لاَ. وَيُشْتَرَطُ لِوُجُوبِ الْقِصَاصِ فِي الْقَتِيلِ: إسْلاَمٌ أَوْ أَمَانٌ، فَيُهْدَرُ الْحَرْبِيُّ وَالْمُرْتَدُّ، وَمَنْ عَلَيْهِ قِصَاصٌ كَغَيْرِهِ، وَالزَّانِي الْمُحْصَنُ إنْ قَتَلَهُ ذِمِّيٌّ قُتِلَ بِهِ

فەرموودەی ڕاستی مەزهەب کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ؟ چونکە بە قەسدیو بە ناهەق کوشتنەکەی کردوە، تێگەیشتنە هەڵەکەشی نابێتە عوزر.

(وَلَوْ ضَرَبَ مَرِيضًا) ئەگەر یەکێك لە مرۆڤێکی نەخۆشیدا: کە (جَهِلَ مَرَضَهُ) نەیزانی نەخۆشە (ضَرْبًا يَقْتُلُ الْمَرِيضَ) لێدانێکی وەها: کە مرۆڤی نەخۆشی دەکوشت، بەڵام ساغی نەدەکوشت، ئینجا نەخۆشەکەش بەو لێدانە مرد، ئەوە (وَجَبَ الْقِصَاصُ) کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ؟ چونکە بە هۆی نەزانینی ئەو لێدانەی بۆ دروست نیە (وَقِيلَ لاَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: کوشتنەوەکە واجب نابێ، بەڵکو خوێنی کوژراوەکەی لە سەر واجب دەبێ، بەڵام ئەگەر ئەو جۆرە لێدانە مرۆڤی ساغیشی دەکوشت، ئەو کاتە بە گشت فەرموودەکان کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك لەزۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

دووەم لە مەرجەکانی کوشتنەوەی لەتۆڵە: (وَيُشْتَرَطُ لِوُجُوبِ الْقِصَاصِ) بە مەرج دادەندرێ بۆ واجببوونی کوشتنەوەی لەتۆڵە (فِي الْقَتِيلِ) لە کوژراوەکەدا: (إسْلاَمٌ) کوژراوەکە موسوڵمان بێ، جیاوازی بالغو نەبالغو عاقڵو شێت نیە (أَوْ أَمَانٌ) یان کافرێکی دڵنیاکراوبێ بە بەستنی سەرانە، یان بە جەنگ وەستاندن، یان بە پاراستنی موسوڵمانێك.

کەوابو: (فَيُهْدَرُ الْحَرْبِيُّ) کافری جەنگی—کە جەنگ لە دژیئیسلام بکا— خوێنەکەی بە فیڕۆ دەدرێ، واتە: نە کوشتنەوەی لەتۆڵەو نە خوێنی لە سەر بکوژەکەی واجب نابێ، هەرچەند ژن، یان منداڵیش بێ، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾ کافرەکان بکوژن لە هەر شوێنێك دەستتان کەوتن.

(وَالْمُرْتَدُّ) هەم موسوڵمانیکافربووش خوێنی بە فیڕۆ دەدرێ: نە خوێنو نە کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر بکوژەکەی نیە، چونکە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ﴾ رواه البخاري، هەر کەسێك ئایینی خۆی گۆڕی بیکوژن.

(وَمَنْ عَلَيْهِ قِصَاصٌ) ئەو بکوژەی کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەرە (كَغَيْرِهِ) وەکو موسوڵمانەکانیتر خوێنی پارێزراوەو جگە لە میراتگرەکانی کوژراوەکە بۆ هیچ کەسێکیتر دروست نیە بیکوژێ، واتە: جگە لە میراتگرەکانی کوژراوەکە، هەر کەسێك بکوژەکە بکوژێ، ئەو کەسە لەتۆڵەی بکوژەکە دەکوشترێتەوە.

(وَالزَّانِي الْمُحْصَنُ)ئەو زیناکەرەی موحسەنە، واتە پێش زیناکردن جیماعێکی بە مارەبڕین کردبێ (إنْ قَتَلَهُ ذِمِّيٌّ) ئەگەر کافرێکی پەیمان لەئەستۆ بیکوژێ، ئەوە (قُتِلَ بِهِ) کافرەکە

لەتۆڵـەی زیناکەرەکـە دەکوشـتریتەوە (أَوْ مُسْـلِمٌ) بـەڵام ئەگـەر مسـوڵمانێکی داوێنپـاك زیناکەرێکی موحسەنی کوشت، ئەوە (فَلاَ) موسوڵمانەکە لەتۆڵەی زیناکەرەکە ناکوشتریتەوە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستردا.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئـەوەیڕابردوو لـەو حاڵەتـەدا بـوو: کـە بـە شـاهیدیی چوار پیاو، یـان بـە دانپێداهێنانیخۆی زینایەکەی ئاشکرا بوبێ، هەروەك لـە زۆریـەی سەرچـاوەکاندا فەرموویانـە، بەڵام ئەگەر لەم حاڵەتەدا بێئیزنی کاربەدەست کوشتبێتی، ئەو کاتە پێویستە تەمبێ بکرێ.

جـا بزانـە: ئەگـەر بکوژەکـەش وەکـو وی زیناکـەرێکی موحسـەن بـوو، یـان زیناکەرەکـە زیناکەرێکی کوڕ، یان کچ بوو، ئەو کاتە بکوژەکەی لەتۆڵە دەکوشتریتەوە.

دیسان بزانـە: ئەگەر دیتی پیاوێکیموحسەن زینا لەگـەڵ ژنـی وی، یـان لەگـەڵ خزمێکـیوی دەکا، ئەوە بۆی دروستە: بە پەنهانی– لە حاڵەتی زیناکردنەکەدا– زیناکەرەکە بکوژێو هـەم ئافرەتەکەش بکوژێ ئەگەر موحسەن بێو زۆرلێکراو نـەبێ، جا لەگـەڵ ئەوەشدا بـەگوێرەی بڕیارەکـانی ئاشـکرای شـەریعەت بـە بێشـاهید بکوژەکـە بـاوەڕی پێنـاکرێو لـە تۆڵـە دەکوشتریـەوە، بەڵام ئەگەر چوار شاهیدی زینای هەبن، یان سوێندی گەڕاندرایەوە بخوا، ئـەو کاتە باوەڕی پێدەکرێو لە تۆڵە ناکوشتریتەوە، هـەم دروسـت نیـە تـەمبێش بکرێ، چونکە غیرەتو ناموس هانیداوە زیناکەرەکە بکوژێ، هەروەك لە (تحفة)دا لێرەو لە (کتـاب الصـیال) دا، هەم لە (فتح الباري)شدا لە شەرحی ئەم حەدیسـەدا ڕوون کراوەتـەوە: ﴿قال سَـعْدُ بـن عبادة ﷺ لَوْ رَأَيْتُ رَجُلاً مَعَ امْرَأَتِي لَضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَتَعْجَبُونَ مِنْ غَيْرَةِ سَـعْدٍ؟ لأَنَا أَغْيَرُ مِنْهُ وَاللهُ أَغْيَرُ مِنِّي﴾ رواه الشيخان،(سعد) گوتی: ئەگـەر پیاوێك لەگـەڵ ژنـی خۆمـدا ببینـم بـە شمشـێر لێی دەدەم.پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووی: ئایـا لـە غیرەتـی (سـعد) سەرسـوڕ دەمێنن؟ من لەوی بەغیرەترمو خوداش لە من بەغیرەترە.

جا بزانە لەو حاڵەتەدا هەرچەندە بۆی دروستە: بـە پـەنهانی زیناکەرەکـە بکوژێ، بـەڵام وا باشترە ئەو عەیبە داپۆشێ، جا ئەگـەر دڵیشـی لـە سـەر ژنەکـەی لاچوبێ بـا تـەڵاقی بدا، هەروەك لەپەڕتوکی (اللعان)دا ڕابرا.

سێیەم لـە مەرجـەکانی کوشـتنەوەی لەتۆڵـە: (وَ) هـەروەها بـە مـەرج دادەنـدرێ بـۆ واجیبوونی کوشتنەوی لەتۆڵە (فِي الْقَاتِلِ) لە بکوژەکەدا: (بُلُوغٌ وَعَقْلٌ) بکوژەکـە بلۆغـی بوبێو عەقڵی هەبێ، واتە: منداڵو شێت لەتۆڵە ناکوشترێنەوە، بەو مەرجـەی لـە حاڵـەتی کوشتنەکەدا شـێتیی هـەبێ، بـەڵکو خـوێنی کوژراوەکـەیان لێوەردەگـیرێ، پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: ﴿رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ

وَالْمَذْهَبُ وُجُوبُهُ عَلَى السَّكْرَان، وَلَوْ قَالَ: كُنْت يَوْمَ الْقَتْلِ صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا صُـدِّقَ بِيَمينه إنْ أَمْكَنَ الصِّبَا وَعُهِدَ الْجُنُونُ، وَلَوْ قَالَ: أَنَا صَبِيٌّ فَلاَ قصَاصَ وَلاَ يُحَلَّـفُ، وَلاَ قِصَاصَ عَلَى حَرْبِيٍّ، وَيَجِبُ عَلَى الْمَعْصُومِ وَالْمُرْتَدّ، وَمُكَافَأَةٌ، فَلاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِذمِّيٍّ،

الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ حديث صحيح رواه أصحاب السنن، نوسینی تاوان له سەر سێ کەسان هەڵگیراوە: لە سەر خەوتوو تا هەشیار دەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلۆغی دەبێ، لە سەر شێت تا عاقڵ دەبێتەوە.

(وَالْمَذْهَبُ) به فەرموودەی ڕاستی مەزهەب (وُجُوبُـهُ عَلَىالسَّكْرَانِ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر ئەو بکوژە سەرخۆشەش واجبە کە بە قەسدیو بە خۆشی خۆی شەڕابی خواردۆتەوە، یان دەرمانێکی عەقڵبەری خواردۆتەوە، بەڵام ئەگەر بە زۆرلێکردن خواردبویەوە، یان نەیزانیبو هۆشی لادەبا، ئەو کاتە ناکوشترێتەوە، بەڵکو خوێنی کوژراوەکەی لێوەردەگیرێ، هەروەك لە (الشبراملسی)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر بکوژەکە گوتی (كُنْت يَوْمَ الْقَتْلِ صَبِيًّا) من لە کاتیکوشتنەکەدا منداڵ بووم (أَوْ) یان گوتی (مَجْنُونًا) لە کاتی کوشتنەکەدا شێت بووم. ئەوە (صُدِّقَ بِيَمِينِـهِ) بە سوێندخواردن باوەڕی پێدەکرێ (إِنْ أَمْكَنَ الصِّبَا وَعُهِدَ الْجُنُونُ) ئەگەر بگونجێ لە کاتی کوشتنەکەدا منداڵ بوبێو پێش کوشتنەکەش شێتیی هەبوبێ.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر بکوژەکە گوتی (أَنَا صَبِيٌّ) من ئێستا منداڵم. دەشگونجا تا ئێستا بلۆغی نەبوبێ، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ) لەتۆڵە ناکوشترێتەوە، هەم (وَلاَ يُحَلَّـفُ) سوێندیش نادرێ، چونکە سوێندی منداڵ بەتاڵە، کەواتە: خوێنی کوژراوەکەی لێوەردەگیرێ.

(وَ) هەروەها مەرجە: بکوژەکە پابەندی بڕیارەکانی ئیسلام بوبێ، کەوابو: (لاَ قِصَاصَ عَلَى حَرْبِيٍّ) نە کوشتنەوەی لەتۆڵەو نە خوێن لە سەر ئەو بکوژە واجب نیە کە لە کاتی کوشتنەکەدا کافرێکی جەنگی بوبێ، چونکە پێغەمبەرﷺ ئەو جۆرە کافرانەی لەتۆڵە نەدەکوشتنەوە: وەك (وَحْشِي)ی بکوژی ئیمامی(حَمْزَةَ)ﷺ.

بەڵام (وَيَجِبُ عَلَىالْمَعْصُومِ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر ئەو بکوژە کافرە واجبە کە گیانی پارێزراوە: بە جەنگ وەستاندن، یان بە سەرانە، یان بە دڵنیاکردن، هەم (وَالْمُرْتَـدِّ) لە سەر ئەو بکوژەش واجبە کە بۆتە کافر.

(وَ) هەروەها بە مەرج دادەنرێ: (مُكَافَـأَةٌ) بکوژەکەو کوژراوەکە هاوچەشن–واتە: یەکسان– بن، کەوابو: (فَلاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِذِمِّيٍّ) مرۆڤی موسوڵمان نە لە تۆڵەی کافرێکی پەیمان لەئەستۆو نە لە تۆڵەی هیچ کافرێکیتر ناکوشترێتەوە، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ﴾ رواه البخاري، نابێ موسوڵمان لەتۆڵەی کافر بکوشترێتەوە.

وَيُقْتَلُ ذِمِّيٌّ بِهِ وَبِذِمِّيٍّ وَإِنْ اخْتَلَفَتْ مِلَّتُهُمَا، فَلَوْ أَسْلَمَ الْقَاتِلُ لَمْ يَسْقُطْ الْقِصَاصُ، وَلَوْ جَرَحَ ذِمِّيٌّ ذِمِّيًّا وَأَسْلَمَ الْجَارِحُ ثُمَّ مَاتَ الْمَجْرُوحُ فَكَذَا فِي الأَصَحِّ، وَفِي الصُّورَتَيْنِ إِنَّمَا يَقْتَصُّ الإِمَامُ بِطَلَبِ الْوَارِثِ، وَالأَظْهَرُ قَتْلُ مُرْتَدٍّ بِذِمِّيٍّ وَبِمُرْتَدٍّ، لاَ ذِمِّيٍّ بِمُرْتَدٍّ، وَلاَ يُقْتَلُ حُرٌّ بِمَنْ فِيهِ رِقٌّ، وَيُقْتَلُ قِنٌّ وَمُدَبَّرٌ وَمُكَاتَبٌ وَأُمُّ وَلَدٍ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ،

بەلام (وَيُقْتَلُ ذِمِّيٌّ بِهِ) کافری پەیمان لەئەستۆ لەتۆڵەی موسوڵمان دەکوشترێتەوە، هەم (وَبِذِمِّيٍّ وَإِنْ اخْتَلَفَتْ مِلَّتُهُمَا) لەتۆڵەی کافرێکی پەیمان لەئەستۆش دەکوشترێتەوە، هەرچەند ئایینەکەشیان جیاواز بێ: وەك جولەکەو دیان.

(فَلَوْ أَسْلَمَ الْقَاتِلُ) جا ئەگەر بکوژێکی پەیمان لەئەستۆ-لە دوای کوشتنەکە- بووە موسوڵمان (لَمْ يَسْقُطْ الْقِصَاصُ) کوشتنەوەکەی لە سەر لاناکەوێ، چونکە لە کاتی کوشتنەکەدا یەکسان بووە (وَ) هەروەها (لَوْ جَرَحَ ذِمِّيٌّ ذِمِّيًّا) ئەگەر کافرێکی پەیمان لەئەستۆ کافرێکی پەیمان لەئەستۆی بریندار کرد، ئینجا (وَأَسْلَمَ الْجَارِحُ) بریندارکەرەکە بووە موسوڵمان (ثُمَّ مَاتَ الْمَجْرُوحُ) ئینجا کافرە بریندارکراوەکەش بەو برینە مرد (فَكَذَا فِي الأَصَحِّ) ئەوەش کوشتنەوەکەی لە سەر لاناکەوێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

ئینجا (وَفِي الصُّورَتَيْنِ) لە هەردوو وێنەیڕابردوودا (إِنَّمَا يَقْتَصُّ الإِمَامُ بِطَلَبِ الْوَارِثِ) تەنها پێشەوای موسوڵمانان بکوژەکە لەتۆڵەی کوژراوەکە دەکوژێتەوە بە داواکردنی میراتگری کوژراوەکە (وَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر (قَتْلُ مُرْتَدٍّ بِذِمِّيٍّ) موسوڵمانیکافربوو لە تۆڵەی کافری پەیمان لەئەستۆ دەکوشترێتەوە، هەم (وَبِمُرْتَدٍّ) لە تۆڵەی موسوڵمانێکی کافربووش دەکوشترێتەوە (لاَ ذِمِّيٍّ بِمُرْتَدٍّ) بەلام کافری پەیمان لەئەستۆ لەتۆڵەی موسوڵمانیکافربوو ناکوشترێتەوە؟ چونکە ئەو بە هۆی سەرانە گیانی دەپارێزرێ، کافربووش خوێنی بە فیڕۆ دراوە.

﴿ ئاگاداری ﴾: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الرَّجُلَ يُقْتَلُ بِالْمَرْأَةِ﴾ رواه أصحاب السنن وصححه الحاكم وابن حبان، پیاو لە تۆڵەی ئافرەت دەکوشترێتەوە.

هەروەها ئافرەتیش لە تۆڵەی پیاو دەکوشترێتەوە، هەروەها نێراموك لە تۆڵەی پیاو و ئافرەت دەکوشترێتەوەو ئەوانیش لە تۆڵەی نێراموك دەکوشترێنەوە، هەروەها زاناو دەوڵەمەندو خاوەن پلەوپایەش لە تۆڵەی نەزانو هەژارو ناکەس بەچە دەکوشترێنەوە، هەم گەنج لە تۆڵەی پیر، پیر لە تۆڵەی گەنج دەکوشترێنەوە، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

بەلام (وَلاَ يُقْتَلُ حُرٌّ بِمَنْ فِيهِ رِقٌّ) مرۆڤی ئازاد لە تۆڵەی مرۆڤی کۆیلە ناکوشترێتەوە، هەرچەند هەمووشی کۆیلە نەبێ (وَيُقْتَلُ قِنٌّ وَمُدَبَّرٌ وَمُكَاتَبٌ وَأُمُّ وَلَدٍ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ) کۆیلەی تەواو و کۆیلەی لە دوای مردن ئازادیی دراوەتێ و کۆیلەی نوسراوپێدراو و کۆیلەی دایکە منداڵ هەر یەکەیان لەتۆڵەی ئەویتر دەکوشترێتەوە.

وَلَوْ قَتَلَ عَبْدٌ عَبْدًا ثُمَّ عَتَقَ الْقَاتِلُ أَوْ عَتَقَ بَيْنَ الْجُرْحِ فَكَحُدُوثِ الإِسْلاَمِ، وَمَنْ بَعْضُهُ حُرٌّ لَوْ قَتَلَ مِثْلَهُ لاَ قِصَاصَ، وَقِيلَ إِنْ لَمْ تَزِدْ حُرِّيَّةُ الْقَاتِلِ وَجَبَ، وَلاَ قِصَاصَ بَيْنَ عَبْدٍ مُسْلِمٍ وَحُـرٍّ ذِمِّيٍّ، وَلاَ بِقَتْلِ وَلَدٍ وَإِنْ سَفَلَ، وَلاَ لَهُ، وَيُقْتَلُ بِوَالِدَيْهِ، وَلَوْ تَدَاعَيَا مَجْهُولاً فَقَتَلَهُ أَحَـدُهُمَا، فَإِنْ أَلْحَقَهُ الْقَائِفُ بِالآخَرِ اقْتُصَّ وَإِلاَّ فَلاَ، وَلَوْ قَتَلَ أَحَدُ أَخَوَيْنِ الأَبَ وَالآخَرُ الأُمَّ مَعًا

(وَلَوْ قَتَلَ عَبْدٌ عَبْدًا) ئەگەر كۆیلەیەك كۆیلەیەكی كوشت (ثُمَّ عَتَقَ الْقَاتِلُ) ئینجا بكوژەكە ئازاد بوو (أَوْ عَتَقَ بَيْنَ الْجَرْحِ وَالْمَوتِ) یان لە نێوان بریندارکردن‌و مردندا ئازاد بوو، ئەوەش (فَكَحُدُوثِ الإِسْلاَمِ) وەك موسوڵمان بوونە، واتە: كوشتنەوەی لەتۆڵەی لەسەر لاناچێ.

(وَمَنْ بَعْضُهُ حُرٌّ) ئەو مرۆڤەی بەشێكی كۆیلەیەو بەشێكیشی ئازادە (لَوْ قَتَلَ مِثْلَهُ) ئەگەر مرۆڤێكی وەكو خۆی بكوژێ (لاَ قِصَاصَ) نابێ لەتۆڵەی بكوشترێتەوە (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: (إِنْ لَمْ تَزِدْ حُرِّيَّةُ الْقَاتِلِ) ئەگەر ئازادیەكەی بكوژەكە زۆرتر نەبێ (وَجَبَ) كوشتنەوەی لەتۆڵە واجب دەبێ (وَلاَ قِصَاصَ بَيْنَ عَبْدٍ مُسْلِمٍ وَحُرٍّ ذِمِّيٍّ) كوشتنەوەی لەتۆڵە لە نێوان كۆیلەیەكی موسوڵمان‌و كافرێكی ئازادی پەیمان لەئەستۆدا نیە، چونكە موسوڵمان لەتۆڵەی كافر ناكوشترێتەوە، ئازادیش لەتۆڵەی كۆیلە ناكوشترێتەوە.

(وَلاَ بِقَتْلِ وَلَدٍ وَإِنْ سَفَلَ) كوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر باوك‌و باپیرەو دایك‌و داپیرە نیە ئەگەر منداڵی خۆیان بكوژن، هەرچەند منداڵەكەش بەرەو خوار بێ، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لاَ يُقَادُ الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ﴾ رواه أحمد وصححه إبن الجارود والبيهقي، باوك لەتۆڵەی منداڵەكەی ناكوشترێتەوە.

(وَلاَ لَهُ) هەروەها بۆ منداڵەكەشی لەتۆڵەی كوژراوێكیتر ناكوشترێتەوە: وەك ژنی كوڕەكەی، یان دایكی‌كوڕەكەی بكوژێ، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لاَ يُقَادُ لِلإِبْنِ مِنْ أَبِيهِ﴾ صححه الحاكم والبيهقي، نابێ باوك بۆ كوڕەكەی لەتۆڵە بكوشترێتەوە.

بەلام (وَيُقْتَلُ بِوَالِدَيْهِ) كوڕو كیژ لەتۆڵەی دایك‌و باوك‌و داپیرەو باپیرەكانیان دەكوشترێنەوە، هەروەها گشت خزمەكانی‌تریش لەتۆڵەی‌یەكتری دەكوشترێنەوە، هەروەك لەزۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ تَدَاعَيَا مَجْهُولاً) ئەگەر دوو پیاو داوای نەژادی مرۆڤێكی نەناسراویان كرد (فَقَتَلَهُ أَحَدُهُمَا) ئینجا پێش ڕۆنبوونەوە یەكێك نەناسراوەكەی كوشت، ئەوە (فَإِنْ أَلْحَقَهُ الْقَائِفُ بِالآخَرِ) ئەگەر دروشمناس نەناسراوەكەی كردە منداڵی ئەوەكەی‌تر، ئەوە (اقْتُصَّ) بكوژەكە لەتۆڵەی دەكوشترێتەوە (وَإِلاَّ فَلاَ) بەلام ئەگەر نەیكردە منداڵی وی، ئەوە (فَلاَ) لەتۆڵەی ناكوشترێتەوە.

(وَلَوْ قَتَلَ أَحَدُ أَخَوَيْنِ الأَبَ) ئەگەر یەكێك لە دوو برایان باوكی كوشت‌و (وَالآخَرُ الأُمَّ) برایەكەی‌تریش دایكی كوشت (مَعًا) كوشتنەكەشیان لەگەڵ یەكتری‌دابوو، واتە: وێكڕا

فَلِكُلٍّ قِصَاصٌ، وَيُقَدَّمُ بِقُرْعَةٍ، فَإِنِ اقْتَصَّ بِهَا أَوْ مُبَادِرًا فَلِوَارِثِ الْمُقْتَصِّ مِنْهُ قَتْلُ الْمُقْتَصِّ إِنْ لَمْ نُوَرِّثْ قَاتِلاً بِحَقٍّ، وَكَذَا إِنْ قَتَلاَ مُرَتَّبًا وَلاَ زَوْجِيَّةَ، وَإِلاَّ فَعَلَى الثَّانِي فَقَطْ، وَيُقْتَلُ الْجَمْعُ بِوَاحِدٍ، وَلِلْوَلِيِّ الْعَفْوُ عَنْ بَعْضِهِمْ عَلَى حِصَّتِهِ مِنَ

گیانیان دەرچوو، ئەوە (فَلِكُلٍّ قِصَاصٌ) هەریەکەیان مافی کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر ئەویتر هەیە (وَيُقَدَّمُ بِقُرْعَةٍ) بە پشکەکردن برایەکیان بۆ کوشتنەوەکە وەپێش ئەوەکەیتر دێخرێ (فَإِنِ اقْتَصَّ بِهَا) جا ئەگەر بە پشکەکردن برایەك برایەکەیتری لەتۆڵە کوشتەوە (أَوْ مُبَادِرًا) یان بە بێپشکەکردن پەلەی کردو کوشتیەوە، ئەو کاتە (فَلِوَارِثِ الْمُقْتَصِّ مِنْهُ قَتْلُ الْمُقْتَصِّ) بۆ میراتگری برا کوشتراوەکە دروستە برا بکوژەکە لەتۆڵەی دایکەکە، یان باوکەکە بکوژێتەوە (إِنْ لَمْ نُوَرِّثْ قَاتِلاً بِحَقٍّ) ئەگەر بە فەرموودەی ڕاستتر بڵێین: مرۆڤکوژی بە هەق میرات لە کوژراوەکەی ناگرێ.

(وَكَذَا إِنْ قَتَلاَ مُرَتَّبًا وَلاَ زَوْجِيَّةَ) هەروەها ئەگەر دوو برایەکان دایكو باوکیان یەك لە دوای یەکتریش بکوژن هەر یەکەیان مافی کوشتنەوەی ئەویتری هەیە لەو حاڵەتەی ژنو میردایەتی لە نێوان دایكو باوکەیاندا نەمابێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ژنو مێردایەتی لە نێوانیاندا بەردەوام بێ، ئەوکاتە (فَعَلَى الثَّانِي فَقَطْ) کوشتنەوەی لەتۆڵە تەنها لە سەر دووەمەکەیان واجب دەبێو لە سەر یەکەمەکەیان واجب نابێ؟ چونکە بەشێکی تۆڵەی کوژراوەکەیخۆی بە میرات گرتۆتەوە لە کوژراوەکەیدووەم، کەوابو: ئەو بەشە تۆڵەی ماوە لە سەری لادەچێو خوێنی لە جیاتی لێوەردەگیرێ.

﴿ هاوبەشی لە کوشتندا ﴾

(وَيُقْتَلُ الْجَمْعُ بِوَاحِدٍ) کۆمەڵێك لەتۆڵەی یەك کەس دەکوشترێنەوەو هەریەکەشیان کەففارەتێکی لە سەرە: وەك وێکڕا فرێیبدەنە ناو ئاو، یان لە بەرزایی فرێیبدەنە خوارەوە، یان بریندار بکەنو برینی هەریەکەشیان کاری لە گیاندەرچوونەکە کردبێ، یان بە هەر شێوەیەکیتر بیکوژن ﴿عن ابن عُمَر، وابن الْمُسَيِّب رضي الله عنهم: أَنَّ عُمَرَ ﷺ قَتَلَ خَمْسَةً أَوْ سِتَّةً بِرَجُلٍ قَتَلُوهُ غِيلَةً، وَقَالَ: لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ بِهِ﴾ أخرجه مالك والبخاري، ئیمامی (عمرﷺ) پێنج، یان شەش کەسی لەتۆڵەی پیاوێك کوشتنەوە کە بە فێڵ کوشتبویان، هەم فەرمووی: ئەگەر دانیشتووانی شاری (صنعاء) لە سەر کوشتنی پیاوەکە کۆ بوبانەوە گشتیانم لە تۆڵەی دەکوشتنەوە.

بەڵام ئەوەی برینەکەی کاری نەکردوە بۆ گیاندەرچوون، ئەویان ناکوشترێتەوە، بەڵکو تۆڵەی برینەکەی لێوەردەگیرێ، هەروەك (الشبراملسي) فەرموویەتی.

(وَلِلْوَلِيِّ) بۆ میراتگری کوژراوەکە دروستە (الْعَفْوُ عَنْ بَعْضِهِمْ) هەندێك لە بکوژەکان لە کوشتنەوە عەفو بکاو هەندێکیشیان لەتۆڵە بکوژێتەوە، جا عەفوەکەش (عَلَى حِصَّتِهِ مِنَ

الدِّيَة باعْتبَارِ الرُّءُوسِ، وَلاَ يُقْتَلُ شَرِيكُ مُخْطِئٍ وَشِبْه عَمْد، وَيُقْتَلُ شَرِيكُ الأب وَعَبْدٌ شَارَكَ حُرًّا فِي عَبْد وَذِمِّيٌّ شَارَكَ مُسْلمًا فِي ذِمِّيٍّ، وَكَذَا شَرِيكُ حَرْبِيٍّ وَقَاطِعٍ قِصَاصًا أَوْ حَدًّا وَشَرِيكُ النَّفْسِ وَدَافِعِ الصَّائِلِ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ جَرَحَهُ جُرْحَيْنِ عَمْدًا وَخَطَأً وَمَاتَ بِهِمَا، أَوْ جَرَحَ حَرْبِيًّا

(الدِّيَة) له سەر ئەوە بێ: کە بەشەخوێنەکەیی لێوەربگرێ، جا بەشەکەش (باعْتِبَارِ الرُّءُوسِ) بەگوێرەی ژمارەی سەری بکوژەکانە، بۆ وێنە: ئەگەر بکوژەکان پێنج کەس بن، پێنجیەکی خوێنەکەی لێوەربگرێ، هەروەهاش دروستە گشتیان لە کوشتن عەفو بکاو خوێنی کوژراوەکەی بە تێکڕایی لە گشتیان وەربگرێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(ولاَ يُقْتَلُ شَرِيكُ مُخْطِئٍ وَشِبْهِ عَمْدٍ) هەر بکوژێك لە کوشتنەکەدا هاوبەشی بکوژێکی بەهەڵەداچوو، یان وێنەی بە قەسدی بێ، نابێ لەتۆڵە بکوشترێتەوە، چونکە کوشتنەکە بە دوو کردار بووە: لەو دوو کردارانەش یەکێکیان کوشتنەوە واجب دەکاو ئەوەکەیتر قەدەغەی دەکا، کەوابو: هاوبەشەکە نیوەی خوێنی کوژراوەکەی لێوەردەگیرێو نیوەکەیتریش لە خزمەکانی ئەویتر وەردەگیری.

بەڵام (وَيُقْتَلُ شَرِيكُ الأبِ) ئەو بکوژەی لە کوشتنەکەدا هاوبەشی باوکیکوژراوەکەیە، ئەو دەکوشترێتەوە، هەم (وَعَبْدٌ شَارَكَ حُرًّا فِيعَبْدٍ) ئەوکۆیلەی لە کوشتنی کۆیلەیەکدا هاوبەشیی ئازادێکی کردوەو هەم (وَذِمِّيٌّ شَارَكَ مُسْلِمًا فِي ذِمِّيٍّ) ئەو کافرەی پەیمان لەئەستۆیەو لە کوشتنی کافرێکی پەیمان لەئەستۆدا هاوبەشیی موسوڵمانێکی کردوە، ئەویش دەکوشترێتەوە.

(وكَذَا شَرِيكُ حَرْبِيٍّ) هەروەها هاوبەشی کافریجەنگی لە کوشتنی موسوڵمانێکدا، هەم (وَقَاطِعٍ قِصَاصًا أَوْ حَدًّا) هاوبەشی ئەو کەسەی کە لەتۆڵە، یان بۆ سزادان دەستی کەسێکیتری لێکردۆتەوەو بەم دەست لێکردنەوەیەش مردوە، هەم (وَشَرِيكُ النَّفْسِ) ئەوەی هاوبەشی بکوژەکەیە لە کوشتنی خودیخۆیدا، هەم (وَدَافِعِ الصَّائِلِ) هەم ئەو کەسەی هاوبەشی ئەو کەسەیە کە بەرگری زۆرداری هێرشکەر لەخۆی دەکا (فِيالأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، هەم هاوبەشی منداڵو شێت لە کوشتنی کەسێکدا، واتە: ئەو هاوبەشانە گشتیان لەتۆڵەی کوژراوەکە دەکوشترێنەوە، چونکە کرداری هەردوو هاوبەشەکان بە قەسدیەو کوشتنەوەی لەتۆڵە واجب دەکا، بەڵام لە بەر هۆیەکیدەرەکی هاوبەشەکانیتر لەتۆڵە ناکوشترێنەوەو ئەو هۆیەش لەم هاوبەشەدا نیە، بۆیێ لەتۆڵە دەکوشترێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

(وَلَوْ جَرَحَهُ جُرْحَيْنِ عَمْدًا وَخَطَأً) ئەگەر یەکێکی بە دوو برینان بریندار کرد: برینێکیان بە قەسدیو برینێکیش بە هەڵە، ئینجا (وَمَاتَ بِهِمَا) بە هەردوو برینەکان مرد (أَوْ جَرَحَ حَرْبِيًّا

أَوْ مُرْتَدًّا ثُمَّ أَسْلَمَ وَجَرَحَهُ ثَانِيًا فَمَاتَ لَمْ يُقْتَلْ، وَلَوْ دَاوَى جُرْحَهُ بِسُمٍّ مُذَفِّفٍ فَلاَ قِصَاصَ عَلَى جَارِحِهِ، وَإِنْ لَمْ يَقْتُلْ السُّمُّ غَالِبًا فَشِبْهُ عَمْدٍ، وَإِنْ قَتَلَ غَالِبًا وَعَلِمَ حَالَهُ فَشَرِيكُ جَارِحِ نَفْسِهِ، وَقِيلَ شَرِيكُ مُخْطِئٍ، وَلَوْ ضَرَبُوهُ بِسِيَاطٍ فَقَتَلُوهُ وَضَرْبُ كُلِّ وَاحِدٍ غَيْرُ قَاتِلٍ فَفِي الْقِصَاصِ عَلَيْهِمْ أَوْجُهٌ: أَصَحُّهَا يَجِبُ إِنْ تَوَاطَئُوا، وَمَنْ قَتَلَ جَمْعًا مُرَتَّبًا قُتِلَ بِأَوَّلِهِمْ،

(أَوْ مُرْتَدًّا) یان کافرێکی جەنگی، یان موسوڵمانێکی کافربووی بریندار کرد (ثُمَّ أَسْلَمَ وَجَرَحَهُ ثَانِيًا) ئینجا برینداركراوەکە بووە موسوڵمان‌و دووبارەش برینداری کردەوە (فَمَاتَ) ئینجا بە هەردوو برینەکەی کافری‌و ئیسلامەتی مرد، ئەوە لە هەردوو مەسەلەدا (لَمْ يُقْتَلْ) بریندارکەرەکە لەتۆڵە ناکوشترێتەوە، بەڵکو لە مەسەلەییەکەمدا خوێنی کوژراوەکەو تۆڵەی برینە بە قەسدییەکە واجب دەبێ، لە دووەمەکەشدا تەنها تۆڵەی برینی ئیسلامەتی واجب دەبێ.

(وَلَوْ دَاوَى جُرْحَهُ بِسُمٍّ مُذَفِّفٍ) ئەگەر بریندارەکە برینەکەی خۆی بە ژەهرێکی کوشندە دەرمان کردو بەو دەرمانکردنە مرد، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ عَلَى جَارِحِهِ) نە کوشتنەوەی لەتۆڵەو نە خوێن لە سەر بریندارکەرەکەی واجب نابێ، چونکە بەخۆی خۆی کوشتوە، کەوابو: تەنها تۆڵەی برینەکە لە سەر بریندارکەرەکە واجب دەبێ.

بەڵام (وَإِنْ لَمْ يَقْتُلِ السُّمُّ غَالِبًا) ئەگەر ژەهرەکە بە ئەغڵەبی نەیدەکوشت، ئەو کاتە (فَشِبْهُ عَمْدٍ) دەرمانکردنەکە کوشتنی وێنەی بە قەسدییە، کەواتە: لێرەشدا بریندارکەرەکە لە تۆڵە ناکوشترێتەوە، بەڵام نیوەی خوێنی کوژراوەکەو تۆڵەی برینەکەی لێوەردەگیرێ.

(وَإِنْ قَتَلَ غَالِبًا) ئەگەر ژەهرەکە بە ئەغڵەبی دەیکوشت‌و (وَعَلِمَ حَالَهُ) بریندارەکەش دەیزانی بە ئەغڵەبی دەکوژێ‌و خۆی پێ دەرمان کردو مرد، ئەو کاتە (فَشَرِيكُ جَارِحِ نَفْسِهِ) بریندارکەرەکە وەك هاوبەشی کەسێکە کە خودی‌خۆی بریندار بکاو بمرێ، واتە: لە تۆڵە دەکوشترێتەوە (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا (هُوَ شَرِيكُ مُخْطِئٍ) هاوبەشی بکوژێکی بە هەڵەیە، واتە: لە تۆڵە ناکوشترێتەوە.

(وَلَوْ ضَرَبُوهُ بِسِيَاطٍ) ئەگەر کۆمەڵێك بە شوڕکەدار لە مرۆڤێکیان دا (فَقَتَلُوهُ) جا بەو لێدانە کوشتیان (وَضَرْبُ كُلِّ وَاحِدٍ غَيْرُ قَاتِلٍ) لێدانی هەر یەکێکیان بە تەنها کوشندە نەبو، ئەوە (فَفِي الْقِصَاصِ عَلَيْهِمْ أَوْجُهٌ) لەبارەی کوشتنەوەی گشتیان لەتۆڵە، سێ فەرموودە هەنە: (أَصَحُّهَا يَجِبُ إِنْ تَوَاطَئُوا) ڕاسترەکەیان: کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر گشتیان واجبە، ئەگەر گشتیان لە سەر لێدانەکەی ڕێك کەوتبن‌و لێدانی هەریەکەشیان کاری لە گیاندەرچوونەکە کردبێ.

(وَمَنْ قَتَلَ جَمْعًا مُرَتَّبًا) هەر کەسێك کۆمەڵە مرۆڤێك-یەك لە دوای یەك- بکوژێ، ئەوە (قُتِلَ بِأَوَّلِهِمْ) لە تۆڵەی یەکەمەکەیان دەکوشترێتەوەو خوێنی ئەوانی‌تریش لە میراتەکەی

أَوْ مَعًـا فَبِالْقُرْعَـةِ، وَلِلْبَـاقِينَ اَلـدِّيَاتُ، قُلْـتُ: فَلَـوْ قَتَلَـهُ غَيْـرُ الأَوَّلِ عَصَـى وَوَقَـعَ قِصَاصًـا، وَلِـلأَوَّلِ دِيَـةٌ وَاللهُ أَعْلَـمُ.
(فَصْلٌ) جَرَحَ حَرْبِيًّا أَوْ مُرْتَدًّا أَوْ عَبْدَ نَفْسِهِ فَأَسْلَمَ وَعَتَقَ ثُمَّ مَاتَ بِالْجُرْحِ فَلاَ ضَمَانَ، وَقِيلَ: تَجِبُ دِيَةٌ، وَلَوْ رَمَاهُمَا فَأَسْلَمَ وَعَتَقَ فَلاَ قِصَاصَ،

وەردەگیرێ (أَوْ مَعًا) یان کۆمەڵێکی وێکڕا کوشتن: وەك خانوویێك بە سەریاندا برووخێنێ، یـان بۆمبێـك بتـەقێنێ، ئـەو کاتـە (فَبِالْقُرْعَـةِ) بـە پشـکەکردن لـە تۆڵـەی یـەکێکیان دەکوشترێتەوەو (وَلِلْبَاقِينَ اَلدِّيَاتُ) بۆ ئەوانیتریش خوێن لە میراتەکەی وەردەگیرێ، جـا لەو دوو حاڵەتەدا ئەگەر میراتەکەی بەروەستی خوێنی گشتیانی نـەدەکرد، ئـەو کاتـە بـە گوێرەی مافی خۆیان میراتەکە لە نێوانیاندا بەش دەکرێ، جـا ئەگـەر خـاوەن مافەکـەی یەکەم لە کوشتن عەفوی کرد ئەو کاتە ئەوەکەیتر لە تۆڵەی کوژراویخۆی دەیکوژێتەوە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی) دا فەرمویانە.
(قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرمویەتی (فَلَوْ قَتَلَهُ غَيْرُ الأَوَّلِ) ئەگەر جگە لە خاوەن مافەکەی یەکەم، یان جگە لە خاوەن پشکەکە یـەکێکیان بکوژەکـەی لـە تۆڵـەی کوژراوەکـەیخۆی کوشتەوە، ئـەوە (عَصَـى وَوَقَـعَ قِصَاصًـا) گوناهبـار دەبـێ، بـەڵام بـە بـەر کوشـتنەوەی لەتۆڵـەیخۆی دەکـەوێ، کـەوابو: (وَلِـلأَوَّلِ دِيَـةٌ) خـاوەن مافەکـەی یەکـەم، یـان خـاوەن پشکەکە خوێنی کوژراوەکەی لە میراتی بکوژەکە دەدرێتێ (وَاللهُ أَعْلَمُ).
جا ئەگەر گشتیان وێکڕا لەتۆڵە کوشتیانەوە، ئـەو کاتـەش پاشـماوەی بەشـەخوێنەکەیان هەر دەمێنێ، بۆ وێنە ئەگـەر سـێ خـاوەن مـاف وێکڕا لەتۆڵـە بیکوژنـەوە، ئـەو کاتـەش هەریەکەیان دوو سێیەکی خوێنی کوژراوەکەی لە میراتی بکوژەکـە وەردەگرێ، هـەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی گۆڕانی حاڵی بریندارکراوەکە ﴾

(جَـرَحَ حَرْبِيًّـا أَوْ مُرْتَـدًّا أَوْ عَبْـدَ نَفْسِـهِ) هـەر کاتێـك کافرێکیجـەنگی، یـان موسـوڵمانێکی کافربوو، یان کۆیلەکەیخۆی بریندار کرد (فَأَسْلَمَ وَعَتَقَ) ئینجا بریندارکراوەکافرەکە بووە موسوڵمان، کۆیلەکەش ئازاد بوو (ثُمَّ مَاتَ بِالْجُرْحِ) ئینجا بریندارکراوەکە بـەو برینـە مـرد، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینبوونێك–نە بە کوشتنەوەی لەتۆڵەو نە بەخوێن– نیە، چونکە لە کاتی بریندارکردنەکەدا تۆڵەی نەبوە (وَقِيلَ: تَجِبُ دِيَـةٌ) لـە فەرموودەیـەکی بـێهێزدا: خوێنی لە سەر واجب دەبێ.
(وَلَوْ رَمَاهُمَا) ئەگەر چەکێکی هاویشت بۆ کافرەکەو بۆ کۆیلەکە (فَأَسْلَمَ وَعَتَقَ) جـا لـە دوای هاویشتن کافرەکە بووە موسـوڵمانو کۆیلەکـەش ئـازاد بـوو، ئینجـا چـەکەکەیان وێکـەوتو کوشتنی، ئـەوەش (فَـلاَ قِصَـاصَ) کوشـتنەوەی لەتۆڵـەی لـە سـەر نیـە، چـونکە لـە کـاتی

وَالْمَذْهَبُ وُجُوبُ دِيَةِ مُسْلِمٍ مُخَفَّفَةً عَلَى الْعَاقِلَةِ، وَلَوْ ارْتَدَّ الْمَجْرُوحُ وَمَاتَ بِالسِّرَايَةِ فَالنَّفْسُ هَدَرٌ، وَيَجِبُ قِصَاصُ الْجُرْحِ فِي الأَظْهَرِ يَسْتَوْفِيهِ قَرِيبُهُ الْمُسْلِمُ وَقِيلَ الإِمَامُ، فَإِنْ اقْتَضَى الْجُرْحُ مَالاً وَجَبَ أَقَلُّ الأَمْرَيْنِ: مِنْ أَرْشِهِ وَدِيَةٍ، وَقِيلَ أَرْشُهُ، وَقِيلَ هَدَرٌ، وَلَوْ ارْتَدَّ ثُمَّ أَسْلَمَ فَمَاتَ بِالسِّرَايَةِ فَلاَ قِصَاصَ، وَقِيلَ إِنْ قَصُرَتِ الرِّدَّةُ وَجَبَ، وَتَجِبُ الدِّيَةُ وَفِي قَوْلٍ نِصْفُهَا، وَلَوْ جَرَحَ مُسْلِمٌ ذِمِّيًّا فَأَسْلَمَ أَوْ حُرٌّ عَبْدًا فَعَتَقَ

هاویشتن تۆڵەی نیە، بەڵام (وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: (وُجُوبُ دِيَةِ مُسْلِمٍ مُخَفَّفَةً) خوێنێکی‌سووککراوی موسوڵمانێك واجب دەبێ (عَلَى الْعَاقِلَةِ) لە سەر خزمەکانی بکوژەکە، چونکە لە کاتی وێکەوتندا کوژراوەکە موسوڵمانێکی ئازاد بووە.

(وَلَوْ ارْتَدَّ الْمَجْرُوحُ) ئەگەر بریندارکراوەکە بووە کافر، ئینجا (وَمَاتَ بِالسِّرَايَةِ) بە پێداڕۆیشتنی برینەکە بە کافری مرد، ئەوە (فَالنَّفْسُ هَدَرٌ) گیانەکەی بە فیڕۆ دەدرێ: نەخوێن‌و نە تۆڵەو نە کەففارەتی نیە، چونکە بە کافربوویی مردوە، بەڵام (وَيَجِبُ قِصَاصُ الْجُرْحِ فِي الأَظْهَرِ) تۆڵەی برینەکەی واجب دەبێ، لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە لە حاڵەتی ئیسلامەتی‌دا جێگیر بووە، کەوابو: (يَسْتَوْفِيهِ قَرِيبُهُ الْمُسْلِمُ) خزمێکی موسوڵمانی کافربووەکە بریندارکەرەکە-لەتۆڵە- بریندار دەکاتەوە (وَقِيلَ الإِمَامُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: پێشەوای موسوڵمانان لەتۆڵە بریندارى دەکاتەوە.

بەڵام (فَإِنْ اقْتَضَى الْجُرْحُ مَالاً) ئەگەر برینی‌کافربووەکە ماڵی واجب دەکردو تۆڵەکردنەوەی نەبو، ئەو کاتە (وَجَبَ أَقَلُّ الأَمْرَيْنِ: مِنْ أَرْشِهِ وَدِيَةٍ) لە خوێنی برینەکەی‌و لە خوێنی گیانەکەی کامەیان کەمترە، ئەویان واجبە بدرێتە (بيت المال)، واتە: هیچی نادرێتە میراتگرەکانی (وَقِيلَ أَرْشُهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: خوێنی برینەکە واجبە (وَقِيلَ هَدَرٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بە فیڕۆ دەدرێ.

(وَلَوْ ارْتَدَّ) ئەگەر بریندارکراوەکە بووە کافر (ثُمَّ أَسْلَمَ) ئینجا هەر بە برینداری بۆوە موسوڵمان (فَمَاتَ بِالسِّرَايَةِ) ئنیجا بە پێداڕۆیشتنی برینەکە بە موسوڵمانی مرد، ئەو کاتەش (فَلاَ قِصَاصَ) کوشتنەوەی لەتۆڵە واجب نیە، چونکە کافربوون کەوتۆتە نێوان برینەکەو مردنەکە (وَقِيلَ إِنْ قَصُرَتِ الرِّدَّةُ وَجَبَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر ماوەی کافربوونەکە کورت بێ کوشتنەوەی لەتۆڵە واجب دەبێ، بەڵام (وَتَجِبُ الدِّيَةُ) لە سەر فەرموودەی ڕاست: خوێنی مردووەکە بە تەواوی لە سەر بریندارکەرەکەی واجب دەبێ، چونکە بریندارکردن‌و پێ‌مردنەکەی لە حاڵەتی ئیسلامەتی‌دا بووە (وَفِي قَوْلٍ نِصْفُهَا) لە فەرمودەیەکدا: نیوەی خوێنی واجب دەبێ.

(وَلَوْ جَرَحَ مُسْلِمٌ ذِمِّيًّا) ئەگەر موسوڵمانێك گاورێکی، یان جولەکەیەکی پەیمان لەئەستۆی بریندار کرد (فَأَسْلَمَ) ئینجا لە دوای بریندارکردنەکە بوە موسوڵمان (أَوْ حُرٌّ عَبْدًا فَعَتَقَ)

وَمَاتَ بالسِّرَايَةِ فَلاَ قِصَاصَ، وَتَجِبُ دِيَةُ مُسْلِمٍ وَهِيَ لِسَيِّدِالْعَبْدِ، فَإِنْ زَادَتْ عَلَى قِيمَتِهِ فَالزِّيَادَةُ لِوَرَثَتِه، وَلَوْ قَطَعَ يَدَ عَبْدٍ فَعَتَقَ ثُمَّ مَاتَ بِسرَايَةٍ فَلِلسَّيِّدِ الأَقَلُّ مِن الدِّيَةِالْوَاجِبَةِ وَنِصْفِ قِيمَتِه، وَفِى قَوْلٍ الأَقَلُّ مِن الدِّيَةِ وَقِيمَتِه، وَلَوْ قَطَعَ يَدَهُ فَعَتَقَ فَجَرَحَهُ آخَـرَانِ وَمَاتَ بِسرَايَتِهِمْ فَلاَ قِصَاصَ عَلَـىالأَوَّلِ إِنْ كَـانَ حُـرًّا وَيَجِـبُ عَلَىالآخَـرَيْنِ.
(فَصْلٌ) يُشْتَرَطُ لِقِصَاصِ الطَّرَفِ وَالْجُرْحِ مَا شُرِطَ لِلنَّفْسِ،

یان ئازادێك كۆیلەیەكی بریندار كرد، ئینجا كۆیلەكە ئازاد بوو، ئینجا (وَمَاتَ بِالسِّرَايَةِ) بریندارکراوەکە بە پێداڕۆیشتنی برینەکە مرد، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ) لە هەردوو مەسەلەکەدا كوشتنەوەی لەتۆڵە واجب نابێ، چونكە لە كاتی بریندارکردنەکەدا هاوچەشن نەبون، بەڵام (وَتَجِبُ دِيَةُ مُسْلِمٍ) لە هەردوو مەسەلەکەدا خوێنی موسوڵمانێكی ئازاد لە سەر بریندارکەرەکە واجب دەبێ (وَهِيَ لِسَيِّدِ الْعَبْدِ) لە مەسەلەی دووەمدا خوێنەکە بۆ گەورەی كۆیلەکەیە (فَإِنْ زَادَتْ عَلَى قِيمَتِهِ) جا ئەگەر خوێنەکە لە نرخی كۆیلەکە زیاتر بوو، ئەو كاتە (فَالزِّيَادَةُ لِوَرَثَتِهِ) زیادەکە بۆ میراتگرەکانی كۆیلەکەیە.
(وَلَوْ قَطَعَ يَدَ عَبْدٍ فَعَتَقَ) ئەگەر دەستی كۆیلەیەكی لێكردەوە، ئینجا كۆیلەکە ئازاد بوو (ثُمَّ مَاتَ بِسِرَايَةٍ) ئینجا بە پێداڕۆشتنی برینەکە مرد، ئەوە (فَلِلسَّيِّدِ الأَقَلُّ) گەورەکەی مافی كەمترەکەی هەیە: (مِنَ الدِّيَةِ الْوَاجِبَةِ وَنِصْفِ قِيمَتِهِ) لە تەواوی خوێنەکەی‌و لە نیوەی نرخەکەی (وَفِى قَوْلٍ الأَقَلُّ مِنَ الدِّيَةِ وَقِيمَتِهِ) لە فەرموودەیەكدا: كەمترەکەی هەیە: لە خوێنەکەی‌و لە هەموو نرخەکەی (وَلَوْ قَطَعَ يَدَهُ فَعَتَقَ) ئەگەر دەستی كۆیلەیەكی لێكردەوە، ئینجا كۆیلەکە ئازاد بوو (فَجَرَحَهُ آخَرَانِ) جا دووكەسی‌تریش كۆیلەکەیان بریندار كرد (وَمَاتَ بِسِرَايَتِهِمْ) ئینجا بە پێداڕۆشتنی هەرسێك برینەکان مرد، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ عَلَى الأَوَّلِ إِنْ كَانَ حُرًّا) كوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر یەکەمەکە واجب نیە ئەگەر ئازاد بێ، بەڵام (وَيَجِبُ عَلَىالآخَرَيْنِ) لە سەر دووەکانی‌تر واجبە؟ چونكە لەگەڵ كۆیلەکە یەكسانن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مەرجەكانی تۆڵەكردنەوەی ئەندامەكان‌و برینەكان ﴾

(يُشْتَرَطُ لِقِصَاصِ الطَّرَفِ وَالْجُرْحِ) بە مەرج دادەندرێ بۆ تۆڵەکردنەوەی ئەندام‌و برین: (مَا شُرِطَ لِلنَّفْسِ) ئەوەی بۆ تۆڵەی گیان بە مەرج داندرا بوو و لە مەرجەكانی كوشتنەوەی لەتۆڵەدا ڕوونمان كردەوە، واتە: تاوانكارەكە شێت‌و منداڵ نەبێ‌و پابەندی بڕیارەكانی شەریعەت بوبێ‌و دایك‌و باوكی بریندارکراوەکە نەبێ، هەروەها بریندارکراوەکەش خوێنی پارێزراو بێ: بە ئیسلامەتی، یان بە دڵنیاكردن، هەم لەگەڵ تاوانكارەكە یەكسان بێ، هەروەها تاوانەكەش بە قەسدی بێ.

وَلَوْ وَضَعُوا سَيْفًا عَلَى يَدِهِ وَتَحَامَلُوا عَلَيْهِ دَفْعَةً فَأَبَانُوهَا قُطِعُوا، وَشِجَاجُ الرَّأْسِ وَالْوَجْهِ عَشْرٌ: حَارِصَةٌ وَهِيَ مَا شَقَّ الْجِلْدَ قَلِيلاً، وَدَامِيَةٌ تُدْمِيهِ، وَبَاضِعَةٌ تَقْطَعُ اللَّحْمَ، وَمُتَلاحِمَةٌ تَغُوصُ فِيهِ، وَسِمْحَاقٌ تَبْلُغُ الْجِلْدَةَ الَّتِي بَيْنَ اللَّحْمِ وَالْعَظْمِ، وَمُوضِحَةٌ تُوضِحُ الْعَظْمَ، وَهَاشِمَةٌ تَهْشِمُهُ، وَمُنَقِّلَةٌ تَنْقُلُهُ، وَمَأْمُومَةٌ تَبْلُغُ خَرِيطَةَ الدِّمَاغِ، وَدَامِغَةٌ تَخْرِقُهَا، وَيَجِبُ الْقِصَاصُ فِي الْمُوضِحَةِ فَقَطْ، وَقِيلَ وَفِيمَا قَبْلَهَا سِوَى الْحَارِصَةِ، وَلَوْ أَوْضَحَ فِي بَاقِي الْبَدَنِ أَوْ قَطَعَ بَعْضَ مَارِنٍ أَوْ أُذُنٍ

(وَلَوْ وَضَعُوا سَيْفًا عَلَى يَدِهِ) ئەگەر کۆمەڵێك شمشێرێكیان لە سەر دەستی‌كەسێك داناو (وَتَحَامَلُوا عَلَيْهِ دَفْعَةً) وێكڕا گرانایی‌خۆیان خستە سەر دەستەكەو (فَأَبَانُوهَا) دەستەكەیان لێكردەوە، ئەوە (قُطِعُوا) گشتیان دەستیان لێدەكرێتەوە، هەروەك ئەگەر وێكڕا مرۆڤەكەیان كوشتبا گشتیان لەتۆڵە دەكوشترانەوە، لە باسی هاوبەشی كوشتندا ڕوونمان كردەوە.
(وَشِجَاجُ الرَّأْسِ وَالْوَجْهِ عَشْرٌ) برینەكانی سەرو ڕوو دە برینن:
یەكەم: (حَارِصَةٌ)ی پێدەگوترێ (وَهِيَ مَا شَقَّ الْجِلْدَ قَلِيلاً) كە كەمێك پێستەی بریندار كردبێ. (وَ) دووەم: (دَامِيَةٌ) كە (تُدْمِيهِ) خوێنی لێبێنێ. (وَ) سێیەم: (بَاضِعَةٌ) كە (تَقْطَعُ اللَّحْمَ) گۆشتەكەش ببڕێ. (وَ) چوارەم: (مُتَلاحِمَةٌ) كە (تَغُوصُ فِيهِ) بە گۆشتەكەدا بڕواتە خوارەوە. (وَ) پێنجەم: (سِمْحَاقٌ) كە (تَبْلُغُ الْجِلْدَةَ الَّتِي بَيْنَ اللَّحْمِ وَالْعَظْمِ) بگاتە پێستەكەی نێوان گۆشتەكەو ئێسقانەكە. (وَ) شەشەم: (مُوضِحَةٌ) ئاشكراكەرە: كە (تُوضِحُ الْعَظْمَ) ئێسقانەكە لە ناو برینەكەدا بە دەر بخا. (وَ) حەفتەم: (هَاشِمَةٌ) شكێنەرە: كە (تَهْشِمُهُ) ئێسقانەكە بشكێنێ، هەرچەند لە برینەكەشدا ئاشكرای نەكا. (وَ) هەشتەم: (مُنَقِّلَةٌ) كە (تَنْقُلُهُ) ئێسقانەكە لە شوێنی‌خۆی لابداتە شوێنێكی‌تر، هەرچەند ئێسقانەكەشی نەشكاندبێ‌و ئاشكراشی نەكردبێ. (وَ) نۆیەم: (مَأْمُومَةٌ) كە (تَبْلُغُ خَرِيطَةَ الدِّمَاغِ) برینەكە بگاتە پێستەی مێشك. (وَ) دەیەم: (دَامِغَةٌ)كە (تَخْرِقُهَا) پێستەی‌مێشك ببڕێ‌و بگاتە مێشك، كە بە ئەغڵەبی مرۆڤ دەكوژێ.
ئینجا (وَيَجِبُ الْقِصَاصُ فِي الْمُوضِحَةِ فَقَطْ) بریندارکردنەوەی لەتۆڵە تەنها لە ئاشكراكەرەكەدا واجبەو لە نۆیەكانی‌تردا دروست نیە، چونكە لە گشت برینو شكستەكانی‌تری سەرو لاشەدا: یان خوێن، یان (حُكُومَة)، واتە: نرخی‌برینەكەو شكستەكە واجب دەبێ‌و دادوەر دیاری‌ی دەكا، هەروەك لەباسی (خوێنی برینو ئەندامەكاندا) ڕوونی دەكەینەوە، إن شاءالله تعالى (وَقِيلَ): لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا (وَفِيمَا قَبْلَهَا سِوَى الْحَارِصَةِ) لە برینەكانی‌تری پێش ئاشكراكەرەكەش-جگە لە یەكەمەكە- بریندارکردنەوەی لەتۆڵە واجب دەبێ.
(وَلَوْ أَوْضَحَ فِي بَاقِي الْبَدَنِ)ئەگەر-جگە لە سەر- لە شوێنەكانی‌تری لاشەدا ئێسقانەكەی لە برینەكەدا بە دەر خست (أَوْ قَطَعَ بَعْضَ مَارِنٍ) یان بەشێكی نەرمە لووتی بڕی (أَوْ أُذُنٍ) یان

وَلَمْ يُبِنْهُ وَجَبَ الْقِصَاصُ فِي الأَصَحِّ، وَيَجبُ فِي الْقَطْعِ مِنْ مَفصلٍ حَتَّى فِي أَصْلِ فَخِذ وَمَنْكِب إنْ أَمْكَنَ بلاَ إجَافَة، وَإلاَّ فَلاَ عَلَى الصَّحيح، وَيَجبُ فِي فَقْءِ عَيْنٍ وَقَطْعِ أُذُنٍ وَجَفْنٍ وَمَارِنٍ وَشَفَة وَلسَانٍ وَذَكَرٍ وَأُنْثَيَيْنِ، وَكَذَا أَلْيَانِ وَشُفْرَانِ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ قِصَاصَ فِي كَسْرِ الْعِظَامِ، وَلَهُ قَطْعُ أَقْرَبِ مَفْصِلٍ إلَى مَوْضِعِ الْكَسْرِ وَحُكُومَةُ الْبَاقِي،

بەشێکی گوێی بڕی (وَلَمْ يُبِنْهُ) بەشەکەشی لێنەکردەوە، بەڵکو بە پارچە پێستەیەکەوە مابۆوە، ئەوە (وَجَبَ الْقِصَاصُ) لە هەر سێکیاندا تۆڵەکردنەوە واجب دەبێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ﴾ تۆڵەی برینەکان برینداركردنەوەی لەتۆڵەیە. جا بزانە: بۆیێ لە برینەکانیتردا برینداركردنەوەی لەتۆڵە دروست نیە، چونکە هاوێنەیی ناگونجێ.

(وَيَجِبُ فِي الْقَطْعِ مِنْ مَفْصِلٍ) لێکردنەوی لەتۆڵە واجب دەبێ لەتۆڵەی لێکردنەوەی ئەندامێك لە جومگەیەوە: وەك ئەژنۆ و ئەنیشك (حَتَّى فِي أَصْلِ فَخِذٍ وَمَنْكِبٍ) تا لە بنچینەی ڕانو شانیشدا واجب دەبێ (إنْ أَمْكَنَ بِلاَ إجَافَةٍ) ئەگەر لێکردنەوەکە بێ دووبەدەرکردنی برینەکە بگونجێ (وَإلاَّ) بەڵام ئەگەر نەگونجا، بەڵکو برینەکە بۆ ناو لاشەی دووبەدەر دەبو، ئەو کاتە (فَلاَ عَلَى الصَّحِيحِ) تۆڵەکردنەوە دروست نیە، لە سەر فەرموودەی ڕاست، بەڵکو خوێنی ئەندامەکەی وەردەگیرێ.

(وَيَجِبُ فِي فَقْءِ عَيْنٍ) تۆڵەکردنەوە واجب دەبێ لە چاو دەرهێنان، هەم (وَقَطْعِ أُذُنٍ) لە لێکردنەوەی گوێو (وَجَفْنٍ) لە لێکردنەوی پێڵوو و (وَمَارِنٍ) لە لێکردەوەی هەموو نەرمە لوتو (وَشَفَةٍ) لە لێکردنەوەی لێو و (وَلِسَانٍ) لە لێکردنەوەی زوبانو (وَذَكَرٍ) لە لێکردنەوەی ئەندامی جیماعکردنی پیاو و (وَأُنْثَيَيْنِ) لە لێکردنەوەی هەردوو گونەکانیو (وَكَذَا أَلْيَانِ) هەروەها لە لێکردنەوەی هەردوو لاقینگەکانو (وَشُفْرَانِ) لە لێکردنەوەی هەردوو لێوی (فَرج)ی ئافرەت (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَلاَ قِصَاصَ فِي كَسْرِ الْعِظَامِ) تۆڵەکردنەوە دروست نیە: لە شکاندنی ئێسقانەکاندا ئەگەر ئەندامەکەی لێنەکرابێتەوە، چونکە هاوێنەیی ناگونجێ، کەواتە: نرخی شکستەکە واجب دەبێ، هەروەك لە باسی (خوێنی برینو ئەندامەکاندا) ڕوونی دەکەینەوە، إن شاءالله تعالى.

بەڵام (وَلَهُ) ئەو کەسەی ئەندامێکی لێکراوەتەوە بۆی دروستە: (قَطْعُ أَقْرَبِ مَفْصِلٍ إلَى مَوْضِعِ الْكَسْرِ) لە نزیکترین جومگەوە بە لای شوێنی شکاندنەکەوە هەمان ئەندامی تاوانکارەکە لێبکاتەوەو هەم (وَحُكُومَةُ الْبَاقِي) نرخی ئەو بەشەش کە لە جومگەکە بەو لاوەیە وەربگرێ، چونکە شکاندنەوەی ئێسقان لەتۆڵە دروست نیە:

بۆ وێنە: ئەگەر لە ناوەندی باسکیەوە دستی لێکرابۆوە، ئەوە لەپەدەستی تاوانکارەکە لە جومگەوە لێدەکاتەوەو نرخی ئێسقانەکەیتریش –تا دەگاتە ناوەندی باسکەکە–

وَلَوْ أَوْضَحَهُ وَهَشَمَ أَوْضَحَ وَأَخَذَ خَمْسَةَ أَبْعِرَة، وَلَوْ أَوْضَحَ وَنَقَلَ أَوْضَحَ وَلَهُ عَشَرَةُ أَبْعِرَة، وَلَوْ قَطَعَهُ مِنَ الْكُوعِ فَلَيْسَ لَهُ الْتِقَاطُ أَصَابِعه، فَإِنْ فَعَلَهُ عُزِّرَ وَلاَ غُرْمَ، وَالأَصَحُّ أَنَّ لَهُ قَطْعَ الْكَفِّ بَعْدَهُ، وَلَوْ كَسَرَ عَضُدَهُ وَأَبَانَهُ قُطِعَ مِنَ الْمِرْفَقِ وَلَهُ حُكُومَةُ الْبَاقِي، فَلَوْ طَلَبَ الْكُوعَ مُكِّنَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ أَوْضَحَهُ فَذَهَبَ ضَوْئُهُ أَوْضَحَهُ فَإِنْ ذَهَبَ الضَّوْءُ وَإِلاَّ أَذْهَبَهُ بِأَخَفِّ مُمْكِنٍ:

وەردەگرێ، هەروەهاش بۆی دروستە لە تۆڵەکردنەوە عەفوی بکاو خوێنی دەستەکەی بە تەواوی لێوەربگرێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ أَوْضَحَهُ وَهَشَمَ) ئەگەر ئێسقانەکەی لە برینەکەدا بە دەر خستو شکاندیشی، ئەو کاتە (أَوْضَحَ) بە برینێکیئاشکراکەر تاوانکارەکە لەتۆڵە بریندار دەکاتەوەو هەم (وَأَخَذَ خَمْسَةَ أَبْعِرَة) پێنج ووشتریش خوێنی شکاندنەکەی لێوەردەگرێ (وَلَوْ أَوْضَحَ وَنَقَلَ) ئەگەر ئێسقانەکەی لە برینەکەدا بە دەر خستو لە شوێنیخۆیشی لایدا شوێنێکیتر، ئەو کاتەش (أَوْضَحَ) بە برینێکی ئاشکراکەر تاوانکارەکە لەتۆڵە بیندار دەکاتەوەو هەم (وَلَهُ عَشَرَةُ أَبْعِرَة) مافی دە ووشتریشی هەیە لێی وەربگرێ لە خوێنی لادانی ئێسقانەکە.

(وَلَوْ قَطَعَهُ مِنَ الْكُوعِ) ئەگەر دەستەکەی لە جومگەی بازنەوە لێکردەوە، ئەوە (فَلَيْسَ لَهُ الْتِقَاطُ أَصَابِعه) بۆی دروست نیە پەنجەکانی تاوانکارەکە لێبکاتەوە (فَإِنْ فَعَلَهُ) جا ئەگەر پەنجەکانی تاوانکارەکەی لێکردنەوە، ئەو کاتە (عُزِّرَ) تەمبێ دەکرێ، هەرچەند تەنها پەنجەیەکیش بێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا (وَلاَ غُرْمَ) تۆڵەی پەنجەکانی ناکەوێتە سەر، هەم (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (أَنَّ لَهُ قَطْعَ الْكَفِّ بَعْدَهُ) لە دوای لێکردنەوەی پەنجەکانیش بۆی دروستە: لەپەدەستەکەش –لە تۆڵە– لێبکاتەوە.

(وَلَوْ كَسَرَ عَضُدَهُ وَأَبَانَهُ) ئەگەر قۆڵی شکاندو لێیکردەوە، ئەوە (قُطِعَ مِنَ الْمِرْفَقِ) لە ئەنیشکەوە دەستی تاوانکارەکە لێدەکاتەوە، هەم (وَلَهُ حُكُومَةُ الْبَاقِي) مافی هەیە نرخی ئێسقانەکەیتریش –تا دەگاتە شوێنی لێکردنەوە– لێی وەربگرێ (فَلَوْ طَلَبَ الْكُوعَ) ئەگەر داوای کرد لە جومگەی بازنەوە لێی بکاتەوە، ئەوە (مُكِّنَ فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا: ڕێگەی دەدرێتێو هەم نرخی ئێسقانەکەیتریش –تا دەگاتە شوێنی لێکردنەوەکە– وەربگرێ.

(وَلَوْ أَوْضَحَهُ فَذَهَبَ ضَوْءُهُ) ئەگەر بە برینێکیئاشکراکەر برینداری کردو بینینی چاوەکانی ڕۆیشتو کوێر بوو، ئەوە (أَوْضَحَهُ) برینێکی ئاشکراکەری تێدەکاتەوە (فَإِنْ ذَهَبَ الضَّوْءُ) جا ئەگەر بینینی چاوەکانی تاوانکارەکەش ڕۆیشت، ئەوە دەبێتە تۆڵەکردنەوە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بینینەکەی نەڕۆیشت، ئەو کاتە (أَذْهَبَهُ بِأَخَفِّ مُمْكِنٍ)

كَتَقْرِيبِ حَدِيدَةٍ مُحْمَاةٍ مِنْ حَدَقَتِهِ، وَلَوْ لَطَمَهُ لَطْمَةً تُذْهِبُ ضَوْءَهُ غَالِبًا فَذَهَبَ لَطَمَهُ مِثْلَهَا فَإِنْ لَمْ يَذْهَبْ أَذْهَبَ، وَالسَّمْعُ كَالْبَصَرِ يَجِبُ الْقِصَاصُ فِيهِ بِالسِّرَايَةِ، وَكَذَا الْبَطْشُ وَالذَّوْقُ وَالشَّمُّ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ قَطَعَ أُصْبُعًا فَتَأَكَّلَ غَيْرُهَا فَلاَ قِصَاصَ فِي الْمُتَأَكِّلِ.

(بَابُ كَيْفِيَّةِ الْقِصَاصِ وَمُسْتَوْفِيهِ وَالإِخْتِلاَفُ فِيهِ)

لاَ تُقْطَعُ يَسَارٌ بِيَمِينٍ، وَلاَ شَفَةٌ سُفْلَى بِعُلْيَا وَعَكْسُهُ،

به سوكترینی گونجان دەیڕێنێ: (كَتَقْرِيبِ حَدِيدَةٍ مُحْمَاةٍ مِنْ حَدَقَتِهِ) وەك نزیككردنەوەی ئاسنێكی سوركراوە لە گلێنەی چاوەكانی تا كوێر دەبێ.

(وَلَوْ لَطَمَهُ لَطْمَةً تُذْهِبُ ضَوْءَهُ غَالِبًا) ئەگەر لەپەدەستێكی وەهای لەدەمو چاویدا: كە بە ئەغلەبی بینینی چاوەكانی لادەبرد (فَذَهَبَ) ئینجا بینینەكەی بەو لەپەدەستە ڕۆیشتو كوێر بوو، ئەوەش (لَطَمَهُ مِثْلَهَا) لەپەدەستێكی وێنەی وی لێدەداتەوە (فَإِنْ لَمْ يَذْهَبْ) جا ئەگەر بینینی چاوی تاوانكارەكە نەڕۆیشتو كوێر نەبو، ئەو كاتە (أَذْهَبَ) بە هەر ڕێگایەكی سوكتر بگونجێ دەڕوێندرێ، بەلاّم لە هەر دوومەسەلەدا مەرجە گلێنەكەی بمێنێ، ئەگەرنا: خوێنی لێوەردەگیرێ.

(وَالسَّمْعُ كَالْبَصَرِ) لابردنی گوێلێبوون وەك لابردنی دیتن بڕیاری بۆ دەدرێ، واتە: (يَجِبُ الْقِصَاصُ فِيهِ بِالسِّرَايَةِ) تۆڵەكردنەوەی تێدا واجبە بە هۆی پێداڕۆیشتنی تاوانەكە: تاوانكارەكە لە تۆڵەی كەڕكردن كەڕ دەكرێتەوە (وَكَذَا الْبَطْشُ) هەروەها لابردنی هێزی دەستو پێ، هەم (وَالذَّوْقُ وَالشَّمُّ) لابردنی تامكردنو بۆنكردن، ئەوانیش تۆڵەكردنەوەیان تێدا واجبە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَلَوْ قَطَعَ أُصْبُعًا) ئەگەر پەنجەیەكی لێكردەوە (فَتَأَكَّلَ غَيْرُهَا) ئینجا پەنجەیەكیتریش خۆركی گرتو لەناو چوو، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ فِي الْمُتَأَكِّلِ) لە خۆركگرەكەدا تۆڵەكردنەوە نیە، بەلكو خوێنەكەی لە تاوانكارەكە وەردەگیرێ.

﴿ بَابُ كَيْفِيَّةِ الْقِصَاصِ: **باسی چۆنیەتی تۆڵەكردنەوەو** (وَمُسْتَوْفِيهِ) **ئەو كەسەی تۆڵە دەكاتەوەو** (وَالإِخْتِلاَفُ فِيهِ) **كێشە لە تۆڵەكردنەوەدا** ﴾

(لاَ تُقْطَعُ يَسَارٌ بِيَمِينٍ) دروست نیەو نابێ ئەندامێكی چەپە لەتۆڵەی ئەندامێكی ڕاستە لێبكرێتەوەو بە پێچەوانەش دروست نیە، هەم (وَلاَ شَفَةٌ سُفْلَى بِعُلْيَا وَعَكْسُهُ) دروست نیە لێوی خوارەوەش لەتۆڵەی لێوی سەرەوە لێبكرێتەوە، بە پێچەوانەش دروست نیە، واتە: هیچێكیان بەر تۆڵەكردنەوە ناكەوێ، هەرچەندەش هەر دوو لا ڕازی بن، چونكە یەكسانی

وَلاَ أُنْمُلَةٌ بِأُخْرَى، وَلاَ زَائِدٌ بِزَائِدٍ فِي مَحَلٍّ آخَرَ، وَلاَ يَضُرُّ تَفَاوُتُ كِبَرٍ وَطُولٍ وَقُوَّةِ بَطْشٍ فِي أَصْلِيٍّ، وَكَذَا زَائِدٌ فِي الأَصَحِّ، وَيُعْتَبَرُ قَدْرُ الْمُوضِحَةِ طُولاً وَعَرْضًا، وَلاَ يَضُرُّ تَفَاوُتُ غِلَظِ لَحْمٍ وَجِلْدٍ، وَلَوْ أَوْضَحَ كُلَّ رَأْسِهِ وَرَأْسُ الشَّاجِّ أَصْغَرُ اسْتَوْعَبْنَاهُ وَلاَ نُتَمِّمُهُ مِنَ الْوَجْهِ وَالْقَفَا بَلْ يُؤْخَذُ قِسْطُ الْبَاقِي مِنْ أَرْشِ الْمُوضِحَةِ لَوْ وُزِّعَ عَلَى جَمِيعِهَا، وَإِنْ كَانَ رَأْسُ الشَّاجِّ أَكْبَرَ أُخِذَ قَدْرُ رَأْسِ الْمَشْجُوجِ فَقَطْ، وَالصَّحِيحُ

نیه (وَ) هەروەها (لاَ أُنْمُلَةٌ بِأُخْرَى) دروست نیە سەرە پەنجەیەك، یان پەنجەیەك لە جیاتی یەكێكیتر لێبكرێتەوە، هەم (وَلاَ زَائِدٌ بِزَائِدٍ فِي مَحَلٍّ آخَرَ) دروست نیە: ئەندامێكی زیاد لەتۆڵەی ئەندامێكی زیاد لە شوێنێكیتردا لێبكرێتەوە.

(وَلاَ يَضُرُّ) لە تۆڵەكردنەوەدا زیانی نیە (تَفَاوُتُ كِبَرٍ وَطُولٍ وَقُوَّةِ بَطْشٍ فِيأَصْلِيٍّ) جیاوازی گەورەیی‌و درێژی‌و بەهێزیی ئەندامەكەی تاوانكارو تاوانكراوەسەر-كە ئەندامەكە بنچینەیی بێ- (وَكَذَا زَائِدٌ فِيالأَصَحِّ) هەروەها ئەگەر ئەندامەكە زیادیش بێ، ئەو جیاوازیانە زیانی نیە، لە فەرموودەیڕاستتردا، چونكە خوایگەورە-بێجیاوازی- فەرموویەتی: ﴿وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأَنْفَ بِالأَنْفِ وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ﴾ چاو لەتۆڵەی چاو، لوت لەتۆڵەی لوت، گوێ لەتۆڵەی گوێ، ددان لەتۆڵەی ددان.

(وَيُعْتَبَرُ قَدْرُ الْمُوضِحَةِ طُولاً وَعَرْضًا) بۆ تۆڵەكردنەوە ئەندازەی برینە ئاشكراكەرەكە ڕەچاو دەكرێ: لە ڕووی درێژی‌و بەرینی (وَلاَ يَضُرُّ تَفَاوُتُ غِلَظِ لَحْمٍ وَجِلْدٍ) زیانی نیە جیاوازی ئەستوری گۆشت‌و پێستەی سەری تاوانكارو تاوانكراوەسەر.

(وَلَوْ أَوْضَحَ كُلَّ رَأْسِهِ) ئەگەر هەموو سەری بریندار كردو هەموو ئێسقانەكەشی ئاشكرا كرد (وَرَأْسُ الشَّاجِّ أَصْغَرُ) سەری برینداركەرەكەش بچوكتر بوو لە سەری برینداركراوەكە، ئەو كاتە (اسْتَوْعَبْنَاهُ) هەموو سەری تاوانكارەكە بە ئاشكراكەر لەتۆڵە بریندار دەكەینەوە، بەڵام (وَلاَ نُتَمِّمُهُ مِنَ الْوَجْهِ وَالْقَفَا) دروست نیە ئەو ئەندازەی ماوە، لە ڕوو و پشت مل تەواوی بكەین (بَلْ يُؤْخَذُ قِسْطُ الْبَاقِي مِنْ أَرْشِ الْمُوضِحَةِ) بەڵكو بەشە خوێنی ئەو بەشەی ماوە لە خوێنی هەموو برینەكە وەردەگیرێ (لَوْ وُزِّعَ عَلَى جَمِيعِهَا) ئەگەر خوێنەكە بە سەر هەموویدا بەش بكرێ، بۆ وێنە: ئەگەر سەریبرینداركراوەكە دوو هەندی سەری تاوانكارەكە بوو، ئەوە هەموو سەری تاوانكارەكە لەتۆڵە بریندار دەكرێتەوەو نیوەی خوێنی برینەكەشی لێوەردەگیرێ.

بەڵام (وَإِنْ كَانَ رَأْسُ الشَّاجِّ أَكْبَرَ) ئەگەر-لەم مەسەلەیەدا- سەری برینداركەرەكە گەورەتر بوو، ئەو كاتە (أُخِذَ قَدْرُ رَأْسِ الْمَشْجُوجِ فَقَطْ) تەنها بە ئەندازەی هەموو سەری برینداركراوەكە لە سەری تاوانكارەكە بریندار دەكرێتەوە، نەك زیاتر، ئنیجا (وَالصَّحِيحُ)

أَنَّ الإِخْتِيَارَ فِي مَوْضعه إِلَى الْجَانِي، وَلَوْ أَوْضَحَ نَاصِيَةً وَنَاصِيَتُهُ أَصْغَرُ تُمِّمَ مِنْ بَاقِي الرَّأْسِ، وَلَوْ زَادَ الْمُقْتَصُّ فِي مُوضِحَة عَلَى حَقِّه لَزِمَهُ قِصَاصُ الزِّيَادَة، فَإِنْ كَانَ خَطَأً أَوْ عَفَا عَلَى مَالٍ وَجَبَ أَرْشٌ كَامِلٌ، وَقِيلَ قِسْطٌ، وَلَوْ أَوْضَحَهُ جَمْعٌ أَوْضَحَ مِنْ كُلِّ وَاحِد مِثْلَهَا، وَقِيلَ قِسْطُهُ، وَلاَ تُقْطَعُ صَحِيحَةٌ بِشَلاَّءَ وَإِنْ رَضِيَ الْجَانِي، فَلَوْ فَعَلَ لَمْ يَقَعْ قِصَاصًا بَلْ عَلَيْهِ دِيَتُهَا، فَلَوْ سَرَى فَعَلَيْهِ قِصَاصُ النَّفْسِ،

بە فەرموودەی ڕاست (أَنَّ الإِخْتِيَارَ فِي مَوْضِعِهِ إِلَى الْجَانِي) سەرپشکی لە دیاریکردنی شوێنی بریندارکردنەوەدا بۆ تاوانکارەکەیە، هەر لایەکی سەریخۆی دیاری بکا، ئەو لایە لەتۆڵە بریندار دەکرێتەوە.

(وَلَوْ أَوْضَحَ نَاصِيَةً) ئەگەر ئێسقانی پێشەسەری لە برینەکەدا ئاشکرا کرد (وَنَاصِيَتُهُ أَصْغَرُ) پێشەسەری تاوانکارەکەش بچوکتر بوو، ئەو کاتە (تُمِّمَ مِنْ بَاقِي الرَّأْسِ) ئەندازەی برینەکە لە شوێنێکیتری سەری تاوانکارەکە تەواو دەکرێ، ئینجا (وَلَوْ زَادَ الْمُقْتَصُّ فِي مُوضِحَةٍ عَلَى حَقِّهِ) ئەگەر تۆڵەوەرگرەکە-لە ئاشکراکەرەکەدا- بە قەسدی لە مافی خۆی زیاتر برینداری کردەوە، ئەو کاتە (لَزِمَهُ قِصَاصُ الزِّيَادَةِ) ئەویش بریندارکردنەوەی لەتۆڵەی ئەندازەی زیادەکەی دەکەوێتەوە سەر (فَإِنْ كَانَ خَطَأً أَوْ عَفَا عَلَى مَالٍ) جا ئەگەر زیادکردنەکە بە هەڵە بوو، یان لە سەر وەرگرتنی خوێن عەفوی کرد، ئەو کاتە (وَجَبَ أَرْشٌ كَامِلٌ) خوێنێکی تەواوی ئاشکراکەرێك واجب دەبێ (وَقِيلَ قِسْطٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بەشە خوێنێك واجب دەبێ.

(وَلَوْ أَوْضَحَهُ جَمْعٌ) ئەگەر کۆمەڵێك وێکڕا ئێسقانەکەیان لە برینەکەدا ئاشکرا کرد، ئەو کاتە (أَوْضَحَ مِنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِثْلَهَا) لە هەر یەکەیان وێنەی برینەکەیخۆی لەتۆڵە بریندار دەکاتەوە (وَقِيلَ قِسْطُهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بە ئەندازەی بەشی خۆی لە هەموو برینەکە برینداری دەکاتەوە.

(وَلاَ تُقْطَعُ صَحِيحَةٌ بِشَلاَّءَ) دروست نیە: ئەندامێکی ساغ لەتۆڵەی ئەندامێکی لەکارکەوتوو لێبکرێتەوە (وَإِنْ رَضِيَ الْجَانِي) هەرچەند تاوانکارەکەش ڕازی بێ، کەوابو: (فَإِنْ فَعَلَ) ئەگەر خاوەنی لەکارکەوتووەکە ئەندامە ساغەکەی تاوانکارەکەی-بێئیزن- لەتۆڵە لێکردەوە (لَمْ يَقَعْ قِصَاصًا) بەر تۆڵەکردنەوە ناکەوێ (بَلْ عَلَيْهِ دِيَتُهَا) بەڵکو خوێنی ئەندامە ساغەکەی لە سەر واجبە بیداتە تاوانکارەکەو ئەویش نرخی لەکارکەوتووەکەی خۆی لە تاوانکارەکە وەردەگرێ (فَلَوْ سَرَى) جا ئەگەر لێکردنەوەی ساغەکە پێداڕۆیشت و تاوانکارەکە بەو لێکردنەوەیە مرد، ئەوکاتە (فَعَلَيْهِ قِصَاصُ النَّفْسِ) کوشتنەوەی لەتۆڵەشی لە سەرە، چونکە بە ناهەق کوشتنەکەی کردوە، بەڵام ئەگەر بە ئیزنی

وَتُقْطَعُ الشَّلاَّءُ بِالصَّحِيحَةِ إِلاَّ أَنْ يَقُولَ أَهْلُ الْخِبْرَةِ لاَ يَنْقَطِعُ الدَّمُ وَيَقْنَعُ بِهَا مُسْتَوْفِيهَا، وَيُقْطَعُ سَلِيمٌ بِأَعْسَمَ وَأَعْرَجَ، وَلاَ أَثَرَ لِخُضْرَةِ أَظْفَارٍ وَسَوَادِهَا، وَالصَّحِيحُ قَطْعُ ذَاهِبَةِالأَظْفَارِ بِسَلِيمَتِهَا دُونَ عَكْسِهِ، وَالذَّكَرُ صِحَّةً وَشَلَلاً كَالْيَدِ، وَالأَشَلُّ: مُنْقَبِضٌ لاَ يَنْبَسِطُ أَوْ عَكْسُهُ، وَلاَ أَثَرَ لِلإِنْتِشَارِ وَعَدَمِهِ، فَيُقْطَعُ فَحْلٌ بِخَصِيٍّ وَعِنِّينٍ، وَأَنْفٌ صَحِيحٌ بِأَخْشَمَ، وَأُذُنُ سَمِيعٍ بِأَصَمَّ لاَ عَيْنٌ صَحِيحَةٌ بِحَدَقَةٍ عَمْيَاءَ، وَلاَ لِسَانٌ نَاطِقٌ بِأَخْرَسَ،

تاوانکارەکە ئەندامە ساغەکەی لەتۆڵە لێکردەوە، ئەو کاتە لەتۆڵە ناکوشترێتەوە، بەڵکو خوێنی ئەندامە ساغەکەی لە سەر واجب دەبێ‌و ئەویش نرخی لەکارکەوتووەکەی خۆی وەردەگرێ، هەروەك رابرا.

(وَتُقْطَعُ الشَّلاَّءُ بِالصَّحِيحَةِ) ئەندامێکی لەکارکەوتوو لەتۆڵەی ئەندامێکی ساغ لێدەکرێتەوە (إِلاَّ أَنْ يَقُولَ أَهْلُ الْخِبْرَةِ لاَ يَنْقَطِعُ الدَّمُ) تەنها ئەگەر دوو دادپەروەری شارەزا بڵێن: خوێنەکەی ناوەستێ، ئەو کاتە نابێ لێبکرێتەوە، بەڵکو خوێنی ساغەکە دەدرێتەوە خاوەنەکەی (وَ) لەو حاڵەتەشدا دروستە لێبکرێتەوە: کە (يَقْنَعُ بِهَا مُسْتَوْفِيهَا) تۆڵەوەرگرەکە قەناعەت بە لەکارکەوتووەکە بکاو داوای نرخی ناتەواویەکە نەکا.

(وَيُقْطَعُ سَلِيمٌ بِأَعْسَمَ) دەستێکیساغ لەتۆڵەی دەستێکی خوارو رەق لێدەکرێتەوە، هەم (وَأَعْرَجَ) پێیەکی ساغ لەتۆڵەی پێیەکی شەلە لێدەکرێتەوە (وَلاَ أَثَرَ لِخُضْرَةِ أَظْفَارٍ وَسَوَادِهَا) هیچ کارێك لەتۆڵەکردنەوە ناکا سەوزیو رەشبوونی نینۆکەکان (وَالصَّحِيحُ) بە فەرموودەی راست: (قَطْعُ ذَاهِبَةِ الأَظْفَارِ بِسَلِيمَتِهَا) ئەو دەستو پێیەی نینۆکەکانی نەماون لەتۆڵەی دەستو پێی ساغ لێدەکرێتەوە (دُونَ عَكْسِهِ) بەڵام بە پێچەوانەوە نابێ.

(وَالذَّكَرُ) ئەندامی جیماعکردنی پیاو (صِحَّةً وَشَلَلاً كَالْيَدِ) لە رووی ساغیو لەکارکەوتنەوە وەکو دەستی ساغو لەکارکەوتووە لە گشت بریارەکانیرابردوودا (وَالأَشَلُّ) مەبەست بە (ذکر)ی شەلەپەتە=لەکارکەوتوو: (مُنْقَبِضٌ لاَ يَنْبَسِطُ) ئەو (ذکر)ەیە: وێك هاتبێتەوەو شۆڕ نەبێتەوە (أَوْ عَكْسُهُ) یان بە پێچەوانەکەی، واتە: شۆڕ بوبێو وێك نەیەتەوە، بەڵام (وَلاَ أَثَرَ لِلإِنْتِشَارِ وَعَدَمِهِ) کار لە تۆڵەکردنەوە ناکا رەپبوونو رەپنەبوونی (ذکر)ی پیاو، کەوابو: (فَيُقْطَعُ فَحْلٌ بِخَصِيٍّ وَعِنِّينٍ) پیاوی بە توانا بۆ جیماکردن، (ذکر)ەکەی لێدەکرێتەوە لەتۆڵەی (ذکر)ی پیاوی خەسێندراو و نەمێرد کە توانای جیماعی نیە، ئیتر جیاوازی بالغو نەبالغو سوننەتکراو و سوننەتنەکراو نیە، هەروەك (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَأَنْفٌ صَحِيحٌ بِأَخْشَمَ) لوتێکی ساغی بۆنکەر لەتۆڵەی لوتێکی بۆننەکەر لێدەکرێتەوە، هەم (وَأُذُنُ سَمِيعٍ بِأَصَمَّ) گوێی بیسەر لەتۆڵەی گوێی کەڕ لێدەکرێتەوە، (لاَ عَيْنٌ صَحِيحَةٌ بِحَدَقَةٍ عَمْيَاءَ) بەڵام چاوێکی ساغ لەتۆڵەی گلێنەیەکی کوێر لێناکرێتەوە، هەم (وَلاَ لِسَانٌ نَاطِقٌ بِأَخْرَسَ) زوبانێکی قسەکەر لەتۆڵەی زوبانێکی لاڵی قسەنەکەر لێناکرێتەوە.

وَفِي قَلْعِ السِّنِّ قِصَاصٌ، لاَ فِي كَسْرِهَا، وَلَوْ قَلَعَ سِنَّ صَغِيرٍ لَمْ يُثْغَرْ فَلاَ ضَمَانَ فِي الْحَالِ، فَإِنْ جَاءَ وَقْتُ نَبَاتِهَا بِأَنْ سَقَطَت الْبَوَاقِي وَعُدْنَ دُونَهَا وَقَالَ أَهْلُ الْبَصَرِ: فَسَدَ الْمَنْبَتُ وَجَبَ الْقِصَاصُ وَلاَ يُسْتَوْفَى لَهُ فِي صِغَرِهِ، وَلَوْ قَلَعَ سِنَّ مَثْغُورٍ فَنَبَتَتْ لَمْ يَسْقُطِ الْقِصَاصُ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ نَقَصَتْ يَدُهُ أُصْبُعًا فَقَطَعَ كَامِلَةً قُطِعَ وَعَلَيْهِ أَرْشُ أُصْبُعٍ،

(وَفِي قَلْعِ السِّنِّ قِصَاصٌ) له هەڵکەندنی دداندا هەڵکەندنەوەی لەتۆڵە هەیە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ﴾ ددان لەتۆڵەی ددان. (لاَ فِي كَسْرِهَا) بەلام لە شکاندنی دداندا شکاندنەوەی لەتۆڵە نیە، مەگەر بگونجێ بە ئەندازەی شکاندراوەکە-بێ زیادە- بشکێندرێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، چونکە لە ڕوداوێکی لەم بابەتەدا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿كِتَابُ اللهِ الْقِصَاصُ﴾ رواه الشيخان، بڕیاری خوا لە شکاندنی دداندا تۆڵەکردنەوەیە.

(وَلَوْ قَلَعَ سِنَّ صَغِيرٍ لَمْ يُثْغَرْ) ئەگەر ددانێکی شیریی منداڵێکی هەڵکەند: کە هێشتا ددانە شیریەکانی نەکەوتبون، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ فِي الْحَالِ) ئێستا نە تۆڵەو نە خوێنی واجب نیە (فَإِنْ جَاءَ وَقْتُ نَبَاتِهَا) جا ئەگەر ددانەکان کاتی هاتنەوەیان هات (بِأَنْ سَقَطَتِ الْبَوَاقِي وَعُدْنَ) وەك ددانەکانیتریش بکەون و بێنەوە (دُونَهَا) بەلام هەڵکەندراوەکە نەهاتەوەو (وَقَالَ أَهْلُ الْبَصَرِ: فَسَدَ الْمَنْبَتُ) دوو کەسی خاوەن زانستیش گوتیان: شوێنی ددانەکە تێك چووەو ددانەکە نایەتەوە. ئەو کاتە (وَجَبَ الْقِصَاصُ) هەڵکەندنەوەی لەتۆڵە واجب دەبێ، بەلام (وَلاَ يُسْتَوْفَى لَهُ فِي صِغَرِهِ) لە تەمەنی منداڵیدا تۆڵەی بۆ ناکرێتەوە، بەڵکو هەر کاتێك بلۆغی بوو-ئەگەر عەفوی نەکرد- ئەو کاتە تۆڵەی لێدەکاتەوە، بەلام ئەگەر هەڵکەندراوەکەی بە ساغی هاتەوە، ئەو کاتە نە تۆڵەو نە خوێنی واجب نیە، جا ئەگەر بە ڕەشی، یان بە خواری، یان درێژتر، یان بە جووتە هاتەوە، ئەو کاتە نرخەکەی واجب دەبێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ قَلَعَ سِنَّ مَثْغُورٍ) ئەگەر ددانی کەسێکی وەهای هەڵکەند کە ددانی شیریی کەوتبون (فَنَبَتَتْ) ئینجا ددانە هەڵکەندراوەکە هاتەوە، ئەوە (لَمْ يَسْقُطِ الْقِصَاصُ فِي الأَظْهَرِ) هەڵکەندنەوی لەتۆڵەی لە سەر لاناچی، لە فەرموودەی بەهێزتردا، هەروەك ئەگەر برینێکی ئاشکراکەریش چاك ببێتەوە، تۆڵەی لە سەر لاناچێ.

(وَلَوْ نَقَصَتْ يَدُهُ أُصْبُعًا) ئەگەر دەستەکەی پەنجەیەکی ناتەواو بوو (فَقَطَعَ كَامِلَةً) ئینجا دەستێکی تەواوی کەسێکیتری لێکردەوە، ئەوە (قُطِعَ) لەتۆڵەی دەستە تەواوەکە دەستەکەی لێدەکرێتەوەو هەم (وَعَلَيْهِ أَرْشُ أُصْبُعٍ) خوێنی پەنجەیەکیشی لە سەرە بیداتە خاوەنی تەواوەکە.

وَلَوْ قَطَعَ كَامِلٌ نَاقِصَةً فَإِنْ شَاءَ الْمَقْطُوعُ أَخَذَ دِيَةَ أَصَابِعِهِ الأَرْبَعِ، وَإِنْ شَاءَ لَقَطَهَا، وَالأَصَحُّ أَنَّ حُكُومَةَ مَنَابِتِهِنَّ تَجِبُ إِنْ لَقَطَ، لاَ إِنْ أَخَذَ دِيَتَهُنَّ، وَأَنَّهُ يَجِبُ فِي الْحَالَيْنِ حُكُومَةُ خُمُسِ الْكَفِّ، وَلَوْ قَطَعَ كَفًّا بِلاَ أَصَابِعَ فَلاَ قِصَاصَ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ كَفُّهُ مِثْلَهَا، وَلَوْ قَطَعَ فَاقِدُالأَصَابِعِ كَامِلَهَا قَطَعَ كَفَّهُ وَأَخَذَ دِيَةَ الأَصَابِعِ، وَلَوْ شَلَّتْ أُصْبُعَاهُ فَقَطَعَ يَدًا كَامِلَةً، فَإِنْ شَاءَ لَقَطَ الثَّلاَثَ السَّلِيمَةَ وَأَخَذَ دِيَةَ أُصْبُعَيْنِ، وَإِنْ شَاءَ قَطَعَ يَدَهُ وَقَنَعَ بِهَا.

بەلام (وَلَوْ قَطَعَ كَامِلٌ نَاقِصَةً) ئەگەر بە پێچەوانەوە: خاوەنی دەستێکی تەواو دەستێکی ناتەواوی لێکردەوە، ئەو کاتە دروست نیە دەستە تەواوەکەی لەتۆڵە لێبکرێتەوە، کەوابو: (فَإِنْ شَاءَ الْمَقْطُوعُ أَخَذَ دِيَةَ أَصَابِعِهِ الأَرْبَعِ) ئەگەر دەستبڕاوەکە حەزی کرد: خوێنی چوار پەنجەکەی خۆی لە تاوانکارەکە وەردەگرێ، هەم (وَإِنْ شَاءَ لَقَطَهَا) ئەگەر حەزیش دەکا چوار پەنجەی تاوانکارەکە لەتۆڵە لێدەکاتەوە، ئینجا (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (أَنَّ حُكُومَةَ مَنَابِتِهِنَّ تَجِبُ إِنْ لَقَطَ) نرخی شوێنی لێڕوانی چوار پەنجەکانیش لە سەر تاوانکارەکە واجبە بیداتێ ئەگەر لەتۆڵە لێیکردنەوە (لاَ إِنْ أَخَذَ دِيَتَهُنَّ) بەلام ئەگەر خوێنەکەیان وەربگرێ نرخەکە واجب نابێ (وَ أَنَّهُ يَجِبُ فِي الْحَالَيْنِ حُكُومَةُ خُمُسِ الْكَفِّ) هەر بەفەرموودەی ڕاستتر: لە هەر دوو حاڵەتدا نرخی پێنجێکی لەپەدەستەکەشی -کە شوێنی پەنجەیەکە- لە سەر تاوانکارەکە واجبە بیداتێ، چونکە لە هەردوو حاڵەتدا هیچ شتێك لە بەرامبەری وەرنەگیراوە.

(وَلَوْ قَطَعَ كَفًّا بِلاَ أَصَابِعَ) ئەگەر لەپەدەستێکی بێپەنجەی لێکردەوە، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ) لێکردنەوەی لەتۆڵە دروست نیە، چونکە یەکسان نین (إِلاَّ أَنْ تَكُونَ كَفُّهُ مِثْلَهَا) مەگەر لەپەدەستەکەی تاوانکارەکەش وەکو لەپەدەستەکەیتر بێ، ئەو کاتە لەتۆڵە لێدەکرێتەوە، چونکە یەکسانن.

(وَلَوْ قَطَعَ فَاقِدُ الأَصَابِعِ كَامِلَهَا) ئەگەر خاوەن دەستێکی بێپەنجە دەستێکی بە پەنجەی تەواوی لێکردەوە، ئەوە (قَطَعَ كَفَّهُ) خاوەنی تەواوەکە لەپەدەستی تاوانکارەکە لەتۆڵە لێدەکاتەوەو هەم (وَأَخَذَ دِيَةَ الأَصَابِعِ) خوێنی پێنج پەنجەکانیشی لێوەردەگرێ.

(وَلَوْ شَلَّتْ أُصْبُعَاهُ) ئەگەر دوو پەنجەی لەکار کەوتبون (فَقَطَعَ يَدًا كَامِلَةً) ئینجا دەستێکی تەواوی لێکردەوە، ئەوە (فَإِنْ شَاءَ لَقَطَ الثَّلاَثَ السَّلِيمَةَ) ئەگەر خاوەنی تەواوەکە حەزی کرد: سێ پەنجە ساغەکەی تاوانکارەکە لەتۆڵە لێدەکاتەوەو هەم (وَأَخَذَ دِيَةَ أُصْبُعَيْنِ) خوێنی دوو پەنجەشی لێوەردەگرێ (وَإِنْ شَاءَ قَطَعَ يَدَهُ وَقَنَعَ بِهَا) ئەگەر حەزیش دەکا دەستەکەی لە تۆڵە لێدەکاتەوەو قەناعەتی پێدەکا، واتە: نابێ داوای خوێنی دوو پەنجە بکا.

(فَصْلٌ) قَدَّ مَلْفُوفًا وَزَعَمَ مَوْتَهُ صُدِّقَ الْوَلِيُّ بِيَمِينِهِ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ قَطَعَ طَرَفًا وَزَعَمَ نَقْصَهُ فَالْمَذْهَبُ تَصْدِيقُهُ إِنْ أَنْكَرَ أَصْلَ السَّلاَمَةِ فِي عُضْوٍ ظَاهِرٍ، وَإِلاَّ فَلاَ، أَوْ يَدَيْهِ وَرِجْلَيْهِ فَمَاتَ وَزَعَمَ سِرَايَةً وَالْوَلِيُّ انْدِمَالاً مُمْكِنًا أَوْ سَبَبًا فَالأَصَحُّ تَصْدِيقُ الْوَلِيِّ، وَكَذَا لَوْ قَطَعَ يَدَهُ وَزَعَمَ سَبَبًا وَالْوَلِيُّ سِرَايَةً،

﴿ فَصْلٌ: له باسی کێشەی تاوانکارو خاوەن ماف ﴾

(قَدَّ مَلْفُوفًا) هەر کاتێك مرۆڤێکی پێچراوی لە ناو جلێکدا کردە دوو لەت، یان دیوارێکی بە سەردا ڕووخاند (وَزَعَمَ مَوْتَهُ) لەتکەرەکەش گوتی: لە کاتی لەتکردنەکەدا، یان لە کاتی ڕووخاندنەکەدا مردوو بوو. خزمەکەشی گوتی: زیندوو بوو. ئەوە (صُدِّقَ الْوَلِيُّ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردن باوەڕ بە خزمی مردووەکە دەکرێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا.

بەڵام (وَلَوْ قَطَعَ طَرَفًا) ئەگەر تاوانکارەکە ئەندامێکی کەسێکی لێکردەوەو (وَزَعَمَ نَقْصَهُ) گوتی: ئەندامەکە ناتەواو بوو، خاوەن ئەندامەکەش گوتی: ئەندامەکەم تەواو بوو. ئەوە (فَالْمَذْهَبُ تَصْدِيقُهُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: باوەڕ بە تاوانکارەکە دەکرێ (إِنْ أَنْكَرَ أَصْلَ السَّلاَمَةِ فِي عُضْوٍ ظَاهِرٍ) ئەگەر لەبارەی ئەندامێکی ئاشکرا بڵێ: لە بنچینەدا ئەندامەکە ناتەواو بوو: وەك دەست و پێ و چاو (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر لەبارەی ئەندامێکی شاردراوە بڵێ: نا تەواو بوو. وەك ڕان، یان بڵێ: ناتەواوییەکەی لە بنچینەدا نەبو، بەڵکو پەیدا بووە، ئەو کاتە (فَلاَ) باوەڕی پێناکرێ، بەڵکو بە سوێندخواردن باوەڕ بە خاوەنی ئەندامەکە دەکرێ، چونکە شاهیدهێنان بۆ ئەندامێکی ئاشکرا ئاسانەو بۆ شاراوە ئاسان نیە.

(أَوْ يَدَيْهِ وَرِجْلَيْهِ) یان تاوانکارەکە هەردوو دەست و هەردوو پێی لێکردنەوە (فَمَاتَ) ئینجا خاوەن دەست و پێیەکە مرد (وَزَعَمَ سِرَايَةً) تاوانکارەکەش گوتی: بە پێداڕۆیشتنی لێکردنەوەکان مردوەو تەنها یەك خوێن واجب دەبێ (وَالْوَلِيُّ انْدِمَالاً مُمْكِنًا) خزمەکەشی گوتی: برینەکانی چاك بونەوە ئینجا مرد. دەشگونجا چاك بوبێتەوە (أَوْ سَبَبًا) یان هۆیەکی تری بۆ مردنەکەی گوت: وەك ژەهر خواردن، ئەوە (فَالأَصَحُّ تَصْدِيقُ الْوَلِيِّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: بە سوێندخواردن باوەڕ بە خزمەکەی دەکرێ کە دەڵێ: پێش مردن برینەکەی چاك بۆتەوە. کەوابو: تاوانکارەکە دوو خوێنی لە سەر واجب دەبن: یەکێکی دەستەکان، یەکێکی پێیەکان.

(وَكَذَا) هەروەها (لَوْ قَطَعَ يَدَهُ وَزَعَمَ سَبَبًا) ئەگەر تاوانکارەکە تەنها دەستێکی لێکردبێتەوەو مردبێ و بڵێ: بە هۆیەکی تری جگە لە لێکردنەوە مردوەو تەنها نیوەی خوێنم لە سەرە، یان دەستەکەم لەتۆڵە لێبکەوە (وَالْوَلِيُّ سِرَايَةً) خزمەکەشی گوتی: بە پێداڕۆیشتنی لێکردنەوەکە مردوەو دەبێ خوێنێکی تەواوم بدەیتێ، یان لەتۆڵە دەتکوژم. لەم مەسەلەیەشدا بە سوێندخواردن باوەڕ بەخزمەکەی دەکرێ.

وَلَـوْ أَوْضَـحَهُ مُوضِـحَتَيْنِ وَرَفَـعَ الْحَـاجِزَ وَزَعَمَـهُ قَبْـلَ الدِّمَالِـهِ صُـدِّقَ إنْ أَمْكَـنَ، وَإِلاَّ حَلَـفَ الْجَـرِيحُ وَثَبَـتَ أَرْشَـانِ، قِيـلَ: وَثَالِـثٌ.
(فَصْلٌ) الصَّحِيحُ ثُبُوتُهُ لِكُلِّ وَارِثٍ، وَيُنْتَظَرُ غَائِبُهُمْ

(وَلَوْ أَوْضَحَهُ مُوضِحَتَيْنِ وَرَفَعَ الْحَاجِزَ) ئەگەر تاوانکارەکە بە دوو برینی ئاشکراکەر بریندارى کردو نێوانی هەردوو برینەکانیشی لابردو (وَزَعَمَهُ قَبْلَ انْدِمَالِهِ) گوتیشی: پێش چاکبوونەوە نێوانەکەیانم لابردوەو بە یەك برین دەژمێردرێ. بریندارکراوەکەش گوتی: دوای چاکبوونەوە نێوانەکەیانت لابردوەو بە سێ برین دەژمێردرێن. ئەو کاتە (صُدِّقَ إنْ أَمْكَنَ) بە سوێندخواردن باوەر بە تاوانکارەکە دەکرێو بە یەك برین دەژمێردرێ ئەگە بگونجێ برینەکان چاك نەبوبنەوە: وەك ماوەکەی کورت بێ (وَإِلَّا) بەلاَم ئەگەر نەگونجێ: وەك ماوەیەکی درێژ ڕابردبێ، ئەو کاتە(حَلَفَ الْجَرِيحُ) بریندارەکە سوێند دەخوا: کە تاوانکارەکە لە دوای چاکبوونەوە نێوانەکەی لاداوە، ئینجا (وَثَبَتَ أَرْشَانِ) دوو خوێنی هەر دوو برینەکانی لە سەر تاوانکارەکە واجب دەبێ (قِيلَ: وَثَالِثٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا خوێنێکی سێیەمیش بۆ لابردنی نێوانەکە واجب دەبێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەو کەسەی مافی تۆڵەکردنەوەی هەیە ﴾

پێشەکی بزانە: بۆ بریندارەکە دروست نیە پێش چاکبونەوەی برینەکە تاوانکارەکە لە تۆڵەلێکردنەوە عەفو بکا لە سەر وەرگرتنی خوێن، نەوەك بەو برینە بمرێ، بەلاَم بۆی دروستە: بە خۆڕایی عەفوی بکا، هەر چەند برینەکەش چاك نەبوبێتەوە، جا ئەگەر تاوانکارەکەی عەفو نەکرد، ئەو کاتەش وەها سوننەتە: برینەکەی چاك ببێتەوە ئینجا تاوانکارەکە لەتۆڵە بریندار بکاتەوە، یان ئەندامەکەی لێبکاتەوە، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا فەرموویانە.

جا ئەگەر بریندارکراوەکە بەو برینە مرد، یان هەر لە سەرەتاوە کوژرا، ئەو کاتە (اَلصَّحِيحُ) بە فەرموودەی ڕاست (ثُبُوتُهُ لِكُلِّ وَارِثٍ) تۆڵەکردنەوەکە بۆ گشت میراتگرێکی کوژراوەکە جێگیر دەبێ، هەر چەند خزمایەتیشی دوور بێ، وەك (ذوي‌الأرحام) ئەگەر میرات بگرێ، جا هەر کەسەیان بەگوێرەی بەشە میراتیخۆی مافی تۆڵەکردنەوەی هەیە، بۆ وێنە: ئەگەر کوژراوەکە ژنێكو کوڕێکی لەپاش بەجێمان، ئەوە هەشتێکی تۆڵەکردنەوەکە بۆ ژنەکەیەو حەفت بەشەکەیتریش بۆ کوڕەکەیە، کەواتە: هەر خزمێك لە کاتی کوشتنەکەدا میراتگری کوژراوەکە نەبێ، ئەوە هیچ مافی تۆڵەکردنەوەو خوێن وەرگرتنی نیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر تەنها یەك میراتگر تاوانکارەکە لەتۆڵە لێکردنەوە عەفو بکا، ئەو کاتە خوێنی لێوەردەگرێو بۆ ئەوانیتر دروست نیە لەتۆڵە بیکوژنەوە، کەوابو: (وَيُنْتَظَرُ غَائِبُهُمْ)

وَكَمَالُ صَبِيِّهِمْ وَمَجْنُونِهِمْ، وَيُحْبَسُ الْقَاتِلُ وَلاَ يُخَلَّى بِكَفِيلٍ، وَلْيَتَّفِقُوا عَلَى مُسْتَوْفٍ، وَإِلاَّ فَقُرْعَةٌ يَدْخُلُهَاالْعَاجِزُ وَيَسْتَنِيبُ، وَقِيلَ لاَ يَدْخُلُ، وَلَوْ بَدَرَ أَحَدُهُمْ فَقَتَلَهُ فَالأَظْهَرُ لاَ قِصَاصَ

چاوەڕوانی میراتگرە نادیارەکەیان دەکرێ تا ئامادە دەبێ، یان ئیزنی وەردەگیرێ (وَكَمَالُ صَبِيِّهِمْ) هەم چاوەڕوانی کاملبوونی منداڵەکەیان دەکرێ تا بالغو عاقل دەبێ، هەم (وَمَجْنُونِهِمْ) تا شێتەکەیان چاك دەبێتەوە.

جا ئەگەر پزیشکەکان گوتیان: شێتەکە ئومێدی چاکبونەوەی نیە. ئەو کاتە دەگونجێ سەرپەرشتکارەکەی لەجیاتی وی تاوانکارەکە لەتۆڵە بکوژێتەوەو دەشکونجێ کوشتنەوەی لەتۆڵە دروست نەبێ، کەواتە: بۆ سەرپەرشتکارەکە دروستە خوێنی کوژراوەکە بۆ شێتەکە وەربگرێ، بەڵام ئەگەر شێتەکە هەژار بێو ماڵی نەبێ، ئەو کاتە دور نیە واجب بێ: سەرپەرشتکارەکە بکوژەکە لە سەر وەرگرتنیخوێن عەفو بکاو بەو خوێنە شێتەکە بەخێو بکا، هەروەك لە (تحفة)و (الشروانی)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَيُحْبَسُ الْقَاتِلُ) واجبە: مرۆڤکوژەکە بەند بکرێ، تا نادیارەکە ئامادە دەبێو منداڵەکەو شێتەکە کامل دەبن، بەڵام ئەگەر منداڵەکە لە حاڵەتیمنداڵیدا بکوژەکەی لە تۆڵە کوشتەوە، ئەو کاتە پێویستە تۆڵەکردنەوەکە بە دروستبوویی دابندرێ، هەروەك لە (الشبراملسی)دا فەرموویەتی.

(وَلاَ يُخَلَّى بِكَفِيلٍ) نابێ بە کەفیلیش مرۆڤکوژەکە لە بەندیخانە ئازاد بکرێ، نەوەك ڕابکاو خۆی بشارێتەوە، ئینجا ئەرکی بەندیخانەش هەر لە سەر بەندکراوەکەیە ئەگەر هەبوویی بێ، بەڵام ئەگەر هیچی نەبو، ئەو کاتە لە (بَيْتُ الْمَالِ) دەدرێ، جا ئەگەر (بَيْتُ الْمَالِ) نەبو، ئەو کاتە لە سەر دەوڵەمەندە موسوڵمانەکانە، هەروەك لە (الشبراملسی)دا فەرموویەتی.

(وَلْيَتَّفِقُوا عَلَى مُسْتَوْفٍ) با میراتگرەکان لە سەر یەکێکان ڕێك بکەون تاکو بکوژەکە لە جیاتی گشتیان لەتۆڵە بکوژێتەوە، چونکە دروست نیە گشتیان وێکڕا بیکوژن، مەگەر تۆڵەکردنەوەکە بە شتێکی وەك نقومکردن بێ، ئەو کاتە دروستە: وێکڕا نقومی ناو ئاوی بکەنەوە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ڕێك نەکەوتن، ئەو کاتە (فَقُرْعَةٌ) پشکەکردن واجبە، جا ئەم پشکەیەش (يَدْخُلُهَا الْعَاجِزُ) میراتگری بێتواناش بەشداری دەکا: وەك پیرو ئافرەت، جا ئەگەر ناوی دەرچو، ئەو کاتە (وَيَسْتَنِيبُ) جێگرێك بۆ خۆی دادەنێ تاکو بکوژەکەی لەتۆڵە بۆ بکوژێ (وَقِيلَ لاَ يَدْخُلُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بێتوانا بەشداری ناکا.

(وَلَوْ بَدَرَ أَحَدُهُمْ فَقَتَلَهُ) ئەگەر یەکێك لە میراتگرەکان پەلەی کردو بێئیزنی ئەوانیتر بکوژەکەی لەتۆڵە کوشتەوە، ئەوە (فَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر (لاَ قِصَاصَ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر پەلەکەرەکە نیە، بەو مەرجەی ئەوانیتر بکوژەکەیان عەفو

وَلِلْبَاقِينَ قِسْطُ الدِّيَةِ مِنْ تَرِكَتِه، وَفِي قَوْلٍ مِنَ الْمُبَادِرِ، وَإِنْ بَادَرَ بَعْدَ عَفْوِ غَيْرِهِ لَزِمَهُ الْقِصَاصُ، وَقِيلَ لاَ إِنْ لَمْ يَعْلَمْ وَيَحْكُمْ قَاضٍ بِه، وَلاَ يُسْتَوْفَى قِصَاصٌ إِلاَّ بِإِذْنِ الإِمَامِ، فَإِنِ اسْتَقَلَّ عُزِّرَ، وَيَأْذَنُ لأَهْلٍ فِي نَفْسٍ، لاَ فِي طَرَفٍ فِي الأَصَحِّ،

نەکردبێ، کەوابو: (وَلِلْبَاقِينَ قِسْطُ الدِّيَةِ مِنْ تَرِكَتِهِ) میراتگرەکانیتر بەشە خوێنیان هەیە لە میراتی تاوانکارە کوژراوەکە (وَفِي قَوْلٍ مِنَ الْمُبَادِرِ) لە فەرموودەیەکدا: بەشە خوێنەکەیان لە پەلەکەرەکە دەستێنن، چونکە ئەو مافی ئەوانی فەوتاندوە.

بەڵام (وَإِنْ بَادَرَ بَعْدَ عَفْوِ غَيْرِهِ) ئەگەرمیراتگرێك لە دوای عەفوکردنی میراتگرێکیتر پەلەی کردو بکوژەکەی لەتۆڵە کوشتەوە، ئەو کاتە (لَزِمَهُ الْقِصَاصُ) کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ، هەرچەند نەشیزانیبێ بکوژەکە عەفو کراوە، چونکە بە عەفوکردنی تەنها یەکێکیان تۆڵە لێکردنەوە لە سەر بکوژەکە لادەچێو خوێنی لە سەر واجب دەبێ (وَقِيلَ: لاَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر پەلەکەرەکە واجب نابێ (إِنْ لَمْ يَعْلَمْ وَيَحْكُمْ قَاضٍ بِهِ) بەو مەرجەی نەیزانیبێ بکوژەکە عەفو کراوە، یان قازی بڕیاری تۆڵە نەکردنەوەی نەدابێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بێگانەیەك، یان خزمێکیتر-کە میراتگر نەبێ- بێئیزن پەلەی کردو تاوانکارەکەی لەتۆڵە کوشتەوە، ئەوە کوشتنی بە ناهەقەو بە تۆڵەکردنەوە دانانرێ، کەوابو: میراتگرەکانی تاوانکارەکوژراوەکە مافیان هەیە بکوژەکە لەتۆڵەی تاوانکارەکە بکوژنەوە، یان خوێنی لێوەربگرن، بەڵام میراتگرەکانی کوژراوەکە هیچ مافێکیان لە سەر ئەم بکوژە نیە، بەڵکو خوێنی کوژراوەکەی خۆیان لە میراتی تاوانکارەکوژراوەکە وەردەگرن، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا ڕوون کراوەتەوە.

(وَلاَ يُسْتَوْفَى قِصَاصٌ) دروست نیەو نابێ هیچ تۆڵەیەك بکرێتەوە (إِلاَّ بِإِذْنِ الإِمَامِ) تەنها بە ئیزنی کاربەدەست نەبێ، جیاوازی تۆڵەی کوشتنو ئەندامەکان نیە (فَإِنِ اسْتَقَلَّ) جا ئەگەر خاوەن مافەکە سەربەخۆ-بێ ئیزنیکاربەدەست- تۆڵەی کردوە، واتە: مرۆڤکوژەکەی لەتۆڵە کوشتنەوە، یان ئەندامی تاوانکارەکەی لە تۆڵە لێکردەوە، ئەوە (عُزِّرَ) تەمبێ دەکرێ، بەڵام تۆڵەکردنەوەکەش دروست دەبێ.

جا ئەگەر کاربەدەست تۆڵەی بۆ نەکردەوە، یان نەیدەتوانی مافی تۆڵەکردنەوەی ئاشکرا بکا، یان لە شوێنێکی دوور لە کاربەدەست بوو، ئەو کاتە-ئەگەر هیچ کەسێك نەیبینێ- بۆی دروستە بە پەنهانی تۆڵە لە بکوژەکە بکاتەوە، هەروك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا لێرەو لە (كتاب الدعوى)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَيَأْذَنُ لأَهْلٍ فِي نَفْسٍ) ئەو جۆرە خاوەن مافەی شیاوی تۆڵەکردنەوەیە، کاربەدەست ئیزنی دەدا بەخۆی مرۆڤکوژەکە لە تۆڵە بکوژێتەوە (لاَ فِي طَرَفٍ فِي الأَصَحِّ) بەڵام لە

فَإِنْ أَذِنَ فِي ضَرْبِ رَقَبَةٍ فَأَصَابَ غَيْرَهَا عَمْدًا عُزِّرَ وَلَمْ يَعْزِلْهُ، وَلَوْ قَالَ: أَخْطَأْتُ. وَأَمْكَنَ عَزَلَهُ لَمْ يُعَزَّرْ، وَأُجْرَةُ الْجَلَّادِ عَلَى الْجَانِي عَلَى الصَّحِيحِ، وَيُقْتَصُّ عَلَى الْفَوْرِ وَفِي الْحَرَمِ وَالْحَرِّ وَالْبَرْدِ وَالْمَرَضِ، وَتُحْبَسُ الْحَامِلُ فِي قِصَاصِ النَّفْسِ أَوِ الطَّرَفِ حَتَّى تُرْضِعَهُ اللِّبَأَ وَيَسْتَغْنِيَ بِغَيْرِهَا أَوْ فِطَامِ حَوْلَيْنِ، وَالصَّحِيحُ تَصْدِيقُهَا فِي حَمْلِهَا بِغَيْرِ مَخِيلَةٍ،

بریندارکردنەوەو لێکردنەوەی ئەندامێك لەتۆڵەی ئەندامێك ئیزنی نادا، لە فەرموودەی ڕاستتردا، نەوەك ستەم بكا، بەڵكو وەكیلێك دەگرێ، هەروەها ئەگەر خاوەن ماف بەخۆی شیاوی تۆڵەكردنەوە نەبو: وەك پیرو ئافرەت، ئەو كاتەش وەكیلێك دەگرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فرموویانە.

ئینجا پێش كوشتنەوەی لەتۆڵە فەرمان دەدرێتە مرۆڤكوژەكە: تۆبە بكاو وەسێت بكاو بە هێواشی دەیهێننە شوێنی كوشتن‌و عەورەتی دادەپۆشرێ‌و چاویشی دەبەسترێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(فَإِنْ أَذِنَ فِي ضَرْبِ رَقَبَةٍ) جا ئەگەر كاربەدەست ئیزنی‌دا لە گەردەنی بداو بیكوژێ (فَأَصَابَ غَيْرَهَا عَمْدًا) تۆڵەكەرەوەكەش بە قەسدی لە شوێنێكی‌تری‌دا، ئەوە (عُزِّرَ) تەمبێ دەكرێ، چونكە لە فەرمان دەرچووە، بەڵام (وَلَمْ يَعْزِلْهُ) نابێ لە كارەكەی لای‌بدا، بەڵكو فەرمانی دەداتێ: ئەمجارە لە گەردەنی بدا (وَلَوْ قَالَ: أَخْطَأْتُ) ئەگەر تۆڵەكەرەوەكە گوتی: بەهەڵەدا چووم بۆیێ لە گەردەنیم نەدا (وَأَمْكَنَ) دەشكونجا هەڵەی كردبێ، ئەو كاتە (عَزَلَهُ) لە كارەكەی لای‌دەداو یەكێكی‌تری لە جێ دادەنێ، بەڵام (لَمْ يُعَزَّرْ) نابێ تەمبێ بكرێ، چونكە لە فەرمان دەرنەچوە.

(وَأُجْرَةُ الْجَلَّادِ عَلَى الْجَانِي) كرێی لێدەرەكەی تۆڵەكردنەوە لە سەر تاوانكارەكەیە ئەگەر لە (بیت المال) موچەی نەدرێتێ (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی‌ڕاست (وَيُقْتَصُّ عَلَى الْفَوْرِ) دروستە بە پەلە-بێ‌دواخستن- تۆڵەی گیان‌و ئەندامەكان بكرێتەوە، هەم (وَفِي الْحَرَمِ) لە (حرم)ی(مَكَّة)داو (وَفِي الْحَرِّ وَالْبَرْدِ وَالْمَرَضِ) لە حاڵەتی گەرماو سەرماو نەخۆشی‌دا.

بەڵام (وَتُحْبَسُ الْحَامِلُ) واجبە: ئافرەتی‌ئاوس بەند بكرێ (فِي قِصَاصِ النَّفْسِ أَوِ الطَّرَفِ) لەو كاتەی تۆڵەی گیان، یان ئەندامی لە سەرە (حَتَّى تُرْضِعَهُ اللِّبَأَ) تا كۆرپەكەی ناو زگی دادەنێ‌و فرچكی دەداتێ‌و هەم (وَيَسْتَغْنِيَ بِغَيْرِهَا) تا كۆرپەكەش بە شیردەرێكی‌تر پێویستی‌ی بە دایكەكەی نامێنێ (أَوْ فِطَامِ حَوْلَيْنِ) یان تا بە تەواوبوونی دوو ساڵ لە شیرخواردن دەپچڕێ (وَالصَّحِيحُ تَصْدِيقُهَا فِي حَمْلِهَا) بە فەرموودەی ڕاست: ئافرەتەكە-بە سوێند- باوەڕی پێ‌دەكرێ لەبارەی زگەكەی (بِغَيْرِ مَخِيلَةٍ) هەرچەند نیشانەیەكی ئاشكرای ئاوسیشی نەبێ، بەڵام ئەگەر نیشانەیەك هەبێ، ئەو كاتە بێ‌سوێند باوەڕی پێ دەكرێ.

وَمَنْ قَتَلَ بِمُحَدَّدٍ أَوْ خَنقٍ أَوْ تَجْوِيعٍ وَنَحْوِهِ اُقْتُصَّ بِهِ، أَوْ بِسِحْرٍ فَبِسَيْفٍ وَكَذَا خَمْرٌ وَلِوَاطٌ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ جُوِّعَ كَتَجْوِيعِهِ فَلَمْ يَمُتْ زِيدَ، وَفِي قَوْلِ السَّيْفُ، وَمَنْ عَدَلَ إِلَى سَيْفٍ فَلَهُ، وَلَوْ قَطَعَ فَسَرَى فَلِلْوَلِيِّ حَزُّ رَقَبَتِهِ، وَلَهُ الْقَطْعُ ثُمَّ الْحَزُّ، وَإِنْ شَاءَ انْتَظَرَ السِّرَايَةَ، وَلَوْ مَاتَ بِجَائِفَةٍ أَوْ كَسْرِ عَضُدٍ فَالْحَزُّ، وَفِي قَوْلٍ كَفِعْلِهِ،

(وَمَنْ قَتَلَ بِمُحَدَّدٍ) هەر کەسێك کوشتنەکەی بە شتێکی تیژ کردبێ (أَوْ خَنقٍ) یان بە خنکاندن (أَوْ تَجْوِيعٍ) یان بە برسیکردن (وَنَحْوِهِ) یان بەشتێکی وەها: وەك سوتاندن، یان فڕێدانە خوار، یان بە سەرداڕوخاندن، ئەوە (اُقْتُصَّ بِهِ) دروستە هەر بەو شتە لە تۆڵە بکوشترێتەوە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾ هەرکەسێك دەستدرێژی کردنە سەر، ئێوەش بە وێنەی دەستدرێژیەکەی تۆڵەی لێبکەنەوە. هەم چەند ئایەتێکیترو چەند حەدیسێکیش لەم بارەیەوە هاتون.

(أَوْ بِسِحْرٍ) یان ئەگەر بە سیحرکردن کوشتنەکەی کردبێ، ئەو کاتە (فَبِسَيْفٍ) بە شمشێر لە تۆڵە دەکوشترێتەوە (وَكَذَا خَمْرٌ وَلِوَاطٌ) هەروەها ئەگەر بە شەراب‌و نێربازی کوشتنەکەی کردبێ، ئەو کاتەش هەر بە شمشێر لەتۆڵە دەکوشترێتەوە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە ئەو جۆرە کردارانە حەرامن.

(وَلَوْ جُوِّعَ كَتَجْوِيعِهِ فَلَمْ يَمُتْ) ئەگەر بکوژەکە وەك برسیکردنەکەی کوژراوەکە برسی کراوە بەڵام نەمرد، یان وەك سوتاندنەکەی سوتێندراوە بەڵام نەمرد، ئەو کاتە (زِيدَ حَتَّى يَمُوتَ) کردارە کوشندەکەی زیاد دەکرێ تا دەمرێ (وَفِي قَوْلِ السَّيْفُ) لە فەرموودەیەکدا بە شمشێر دەکوژرێ‌و کردارەکە زیاد ناکرێ (وَمَنْ عَدَلَ إِلَى سَيْفٍ) هەر خاوەن مافێك —لە سەرەتاوە— لە کردارە کوشندەکە لایدا بۆ کوشتنی بە شمشێر، ئەوە (فَلَهُ) بۆی دروستە بە شمشێر تۆڵەی لێبکاتەوە، چونکە ئاسانترە.

(وَلَوْ قَطَعَ) ئەگەر تاوانکارەکە ئەندامی یەکێکی لێکردەوە، یان بریندار کرد (فَسَرَى) ئینجا برینەکە پێدا ڕۆیشتە سەر مردنی بریندارکراوەکە، واتە: بەو لێکردنەوەیە، یان بەو برینە مرد، ئەوە (فَلِلْوَلِيِّ حَزُّ رَقَبَتِهِ) میراتگرەکە مافی هەیە لە سەرەتاوە بە شمشێر گەردەنی تاوانکارەکە لەتۆڵە ببڕێ‌و بیکوژێ، هەم (وَلَهُ الْقَطْعُ ثُمَّ الْحَزُّ) بۆیشی دروستە: ئەندامەکەی لێبکاتەوە، ئینجا گەردەنی ببڕێ‌و بیکوژێ (وَإِنْ شَاءَ انْتَظَرَ السِّرَايَةَ) ئەگەر حەزیش دەکا با ئەندامەکەی لێبکاتەوەو چاوەڕوانی پێداڕۆیشتنی برینەکە بکا.

(وَلَوْ مَاتَ بِجَائِفَةٍ أَوْ كَسْرِ عَضُدٍ) ئەگەر بریندارکراوەکە بە هۆی برینێکی نوودەر مرد، یان بە هۆی شکاندنی قۆڵەکەی مرد، ئەوە (فَالْحَزُّ) تەنها بە شمشێر گەردەنی دەبڕدرێ، بەڵام (وَفِي قَوْلٍ) لە فەرموودەیەکدا —کە بە ڕاستتر داندراوە—: (كَفِعْلِهِ) تاوانکارەکە وەك

فَإِنْ لَمْ يَمُتْ لَمْ تُزَدِ الْجَوَائِفُ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ اقْتَصَّ مَقْطُوعٌ ثُمَّ مَاتَ سِرَايَةً فَلِوَلِيِّهِ حَزٌّ وَلَهُ عَفْوٌ بِنِصْفِ دِيَةٍ، وَلَوْ قُطِعَتْ يَدَاهُ فَاقْتَصَّ ثُمَّ مَاتَ فَلِوَلِيِّهِ الْحَزُّ، فَإِنْ عَفَا فَلاَ شَيْءَ لَهُ، وَلَوْ مَاتَ جَانٍ مِنْ قَطْعِ قِصَاصٍ فَهَدَرٌ، وَإِنْ مَاتَا سِرَايَةً مَعًا أَوْ سَبَقَ الْمَجْنِيُّ عَلَيْهِ فَقَدْ اقْتَصَّ،

تاوانەکەی خۆی لێ‌دەکرێ (فَإِنْ لَمْ يَمُتْ) جا ئەگەر نەمرد (لَمْ تُزَدِ الْجَوَائِفُ) برینە دوودەرەکانی زیاد ناکرێن، بەڵکو بە شمشێر گەردەنی دەبڕدرێ‌و دەکوژرێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا.

(وَلَوْ اقْتَصَّ مَقْطُوعٌ) ئەگەر دەست لێکراوەیەک، یان پێ لێکراوەیەک دەستی تاوانکارەکەی، یان پێی تاوانکارەکەی لەتۆڵە لێ‌کردەوە (ثُمَّ مَاتَ سِرَايَةً) ئینجا تۆڵەکەرەوەکە بە پێداڕۆیشتنی لێکردنەوەکە مرد، بەڵام تاوانکارەکە نەمرد، ئەو کاتە (فَلِوَلِيِّهِ حَزٌّ) بۆ میراتگری تۆڵەکەرەوەکە دروستە-لەتۆڵەی مردووەکەی‌خۆی- گەردەنی تاوانکارەکە ببڕێ‌و بیکوژێ، هەم (وَلَهُ عَفْوٌ بِنِصْفِ دِيَةٍ) بۆیشی دروستە لە سەر وەرگرتنی نیوەی خوێن لە کوشتن عەفوی بکا، چونکە لەجیاتی نیوە خوێنەکەی‌تریش دەستێکی لێ‌کراوەتەوە.

کەوابو: (وَلَوْ قُطِعَتْ يَدَاهُ) ئەگەر هەردوو دەستەکانی لێ‌کرانەوە (فَاقْتَصَّ) ئینجا ئەویش هەردوو دەستەکانی تاوانکارەکەی لێ‌کردەوەنەوە (ثُمَّ مَاتَ) ئینجا تۆڵەکەرەوەکە بە پێداڕۆیشتنی لێکردنەوەکە مرد، بەڵام تاوانکارەکە نەمرد، ئەوەش (فَلِوَلِيِّهِ الْحَزُّ) بۆ میراتگری تۆڵەکەرەوەکە دروستە-لەتۆڵەی مردووەکەی‌خۆی- گەردەنی تاوانکارەکە ببڕێ‌و بیکوژێ، بەڵام (فَإِنْ عَفَا) ئەگەر لە کوشتن عەفوی کرد، ئەو کاتە (فَلاَ شَيْءَ لَهُ) مافی هیچ خوێنێکی نیە، چونکە لێکردنەوەی هەردوو دەستەکانی تاوانکارەکە لە بەرامبەر خوێنێکی تەواوە.

(وَلَوْ مَاتَ جَانٍ مِنْ قَطْعِ قِصَاصٍ) ئەگەر تاوانکارێك بە هۆی ئەندام لێکردنەوەیەکی لەتۆڵە مرد، ئەوە (فَهَدَرٌ) گیانەکەی بە فیڕۆیەو هیچ تۆڵەو خوێنی نیە، چونکە بە هەق کوژراوە ﴿عن عمر وعليّ رضي‌الله عنهما: مَنْ مَاتَ فِي حَدٍّ أَوْ قِصَاصٍ فَلاَ دِيَةَ لَهُ﴾ رواه البيهقي وروى البخاريُّ بعضه في‌الحدود عن علي‌ﷺ، هەر کەسێك لە سزادانی تاوانێك، یان لە تۆڵەکردنەوەدا مرد، ئەوە هیچ خوێنی بۆ نیە.

(وَإِنْ مَاتَا سِرَايَةً) ئەگەر تاوانکارەکە بە پێداڕۆیشتنی لێکردنەوەی لەتۆڵە مرد، تۆڵەکەرەوەکەش بە پێداڕۆیشتنی تاوان لێکردنەکە مرد (مَعًا) مردنەکەشیان وێکڕا بوو (أَوْ سَبَقَ الْمَجْنِيُّ عَلَيْهِ) یان تاوان لێکراوەکە پێشتر مرد، ئەوە (فَقَدْ اقْتَصَّ) تۆڵەی خۆی کردۆتەوەو، تاوانکەرە مردووەکە هیچی‌تری لە سەر نیە، بەڵام

وَإنْ تَأَخَّرَ فَلَهُ نصفُ الدِّيَـةِ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ قَالَ مُسْتَحِقُّ يَمِينٍ أَخْرِجْهَا فَأَخْرَجَ يَسَارَهُ وَقَصَدَ إِبَاحَتَهَا فَمُهْدَرَةٌ، وَإِنْ قَالَ: جَعَلْتُهَا عَنِ الْيَمِينِ وَظَنَنْتُ إِجْزَاءَهَا فَكَذَّبَهُ فَالأَصَحُّ لاَ قِصَاصَ فِي الْيَسَارِ وَتَجِبُ دِيَةٌ، وَيَبْقَى قِصَاصُ الْيَمِينِ، وَكَذَا لَوْ قَالَ دُهِشْتُ فَظَنَنْتُهَا الْيَمِينَ وَقَالَ الْقَاطِعُ ظَنَنْتُهَا الْيَمِينَ.

(فَصْلٌ) مُوجَبُ الْعَمْدِ الْقَوَدُ،

(وَإِنْ تَأَخَّرَ) ئەگەر تاوان لێکراوەکە دوای تاوانکارەکە مرد، ئەو کاتە (فَلَهُ نِصْفُ الدِّيَةِ) تاوان لێکراوەکە مافی نیوەی خوێنی لە میراتیتاوانکارەکە هەیە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە نابێ تۆڵەکردنەوە بکەوێتە پێش تاوانەکە، واتە: لێرەدا کوشتنی تاوانکارەکە کەوتۆتە پێش کوشتنی تاوانکراوەسەرەکە.

(وَلَوْ قَالَ مُسْتَحِقُّ يَمِينٍ) ئەگەر خاوەن مافی لێکردنەوەی ئەندامێکیڕاستە گوتی: (أَخْرِجْهَا) ڕاستەکەت بێنە دەرەوە تاکو لەتۆڵە لێتی بکەمەوە (فَأَخْرَجَ يَسَارَهُ) تاوانکارەکەش چەپەی هێنا دەرەوە (وَقَصَدَ إِبَاحَتَهَا) مەبەستیشتی حەڵاڵکردنی لێکردنەوەی چەپەکە بوو، خاوەن مافەکەش لێیکردەوە، ئەوە (فَمُهْدَرَةٌ) ئەندامە چەپەکە بە فیڕۆدراوەو هیچ تۆڵەو خوێنینیە.

بەڵام (وَإِنْ قَالَ: جَعَلْتُهَا عَنِ الْيَمِينِ) ئەگەر تاوانکارەکە گوتی: لەجیاتی ڕاستەکەم هێنابومە دەرەوەو (وَظَنَنْتُ إِجْزَاءَهَا) واتێگەیشتبوم دروست دەبێ (فَكَذَّبَهُ) خاوەن مافەکەش گوتی: درۆ دەکەی. ئەوە (فَالأَصَحُّ لاَ قِصَاصَ فِي الْيَسَارِ) بە فەرموودەی ڕاستتر تۆڵەکردنەوە لە چەپەکەدا واجب نابێ، بەڵکو (وَتَجِبُ دِيَةٌ) خوێنی چەپەکە لە سەر لێکەرەوەکە واجب دەبێو (وَيَبْقَى قِصَاصُ الْيَمِينِ) تۆڵەی ڕاستەکەش لە سەر تاوانکارەکە هەر دەمێنێ.

(وَكَذَا لَوْ قَالَ دُهِشْتُ) هەروەها ئەگەر تاوانکارەکە گوتی سەرم لێشێوا (فَظَنَنْتُهَا الْيَمِينَ) واتێگەیشتم ڕاستەیەو (وَقَالَ الْقَاطِعُ: ظَنَنْتُهَا الْيَمِينَ) لێکەرەوەکە گوتی منیش وایتێگەیشتم ڕاستە بوو، ئەو کاتەش خوێنی چەپەکە لە سەر لێکەرەوەکە واجب دەبێ، تۆڵەی ڕاستەکەش لە سەر تاوانکارەکە هەر دەمێنێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی واجببوونی تۆڵەی کوشتنی بە قەسدیو عەفوکردن ﴾

(مُوجَبُ الْعَمْدِ) ئەو سزایەی تاوانی بە قەسدی واجبی دەکا (الْقَوَدُ) تۆڵە لێکردنەوەیەکی وەکو خۆیەتی: کوشتن بە کوشتن، ئەندام بە ئەندام. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى﴾ تۆڵەکردنەوە لە سەر ئێوە واجب کراوە لە کوژراوەکاندا. هەم چەند ئایەتێکی تریش، هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ قُتِلَ عَمْداً فَهُوَ قَوَدٌ﴾ رواه أبوداود وغيره بإسناد صحيح، هەرکەسێك بە قەسدی کوژرابێ، تۆڵەی وی کوشتنەوەیە.

وَالدِّيَةُ بَدَلٌ عِنْدَ سُقُوطِهِ، وَفِي قَوْلٍ أَحَدُهُمَا مُبْهَمًا، وَعَلَى الْقَوْلَيْنِ لِلْوَلِيِّ عَفْوٌ عَلَى الدِّيَةِ بِغَيْرِ رِضَا الْجَانِي، وَعَلَى الأَوَّلِ لَوْ أَطْلَقَ الْعَفْوَ فَالْمَذْهَبُ لاَ دِيَةَ، وَلَوْ عَفَا عَنِ الدِّيَةِ لَغَا وَلَهُ الْعَفْوُ بَعْدَهُ عَلَيْهَا،

ئینجا بزانە: عەفوکردنی تاوانکارەکە-هەر چەند لە سەر وەرگرتنی خوێنیش بێ- سوننەتێکی زۆر بەخێرە، بەڵام عەفوکردن بێوەرگرتنی‌خوێن خێرترە، هەروەك لە (تحفه)دا فەرموویەتی، خوایگەورە دەفەرموێ: ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ﴾ هەر کەسێك تاوانکارەکە عەفو بکاو پێك بێ، ئەوە پاداشتی وی لە سەر خوایە.

(وَالدِّيَةُ) خوێنی‌کوژراوەکە، یان خوێنی‌ئەندامەکە، کە وەردەگیرێ (بَدَلٌ) لەجیاتی تۆڵەکردنەوەیە (عِنْدَ سُقُوطِهِ) لەو کاتەی تۆڵەکردنەوە لادەکەوێ: بە هۆی عەفوکردن، یان بە هۆی مردنی‌تاوانکارەکە پێش تۆڵە لێکردنەوە (وَفِي قَوْلٍ) لە فەرموودەیەکدا: (أَحَدُهُمَا مُبْهَمًا) لە تۆڵە لێکردنەوەو لە خوێن یەکێکیان بە دیارنەکراوی واجب دەبێ.

ئینجا (وَعَلَى الْقَوْلَيْنِ) لە سەر فەرموودەکەی بەهێزو بێهێز: (لِلْوَلِيِّ عَفْوٌ عَلَى الدِّيَةِ) بۆ خاوەن مافەکە دروستە: تاوانکارەکە لە تۆڵەلێکردنەوە عەفو بکا لە سەر وەرگرتنی هەموو خوێنەکە، یان بەشێکی‌خوێنەکە (بِغَيْرِ رِضَا الْجَانِي) بێئەوەی تاوانکارەکە ڕازی ببێ، کەواتە: خوێنی کوژراوەکە لە سەر تاوانکارەکە واجب دەبێو دروست نیە لەتۆڵە بکوشترێتەوە.

هەروەها ئەگەر یەکێکیش لە خاوەن مافەکان تاوانکارەکە لەتۆڵە لێکردنەوە عەفو بکا لە سەر وەرگرتنی‌خوێن، ئەو کاتەش تاوانکارەکە خوێنی لە سەر واجب دەبێو بۆ خاوەن مافەکانی‌تر دروست نیە لەتۆڵە بیکوژنەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ هەر کەسێك لە لایەن برایخۆی لە تۆڵەلێکردنەوە عەفو کرا، با خاوەن مافەکە بەگوێرەی شەرع خوێنی لێوەربگرێو خوێندەرەکەش بە چاکی بێدواخستن خوێنەکەی بداتێ.

(وَعَلَى الأَوَّلِ) لە سەر فەرموودەییەکەمی بەهێزتر: (لَوْ أَطْلَقَ الْعَفْوَ) ئەگەر خاوەن مافەکە بێ باسکردنی‌خوێن تاوانکارەکەی عەفو کرد، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ: لاَ دِيَةَ) بە فەرموودەی ڕاستی‌مەزهەب: هیچ خوێن لە سەر تاوانکارەکە واجب نابێ، چونکە کوشتنی‌بەقەسدی تۆڵەکردنەوە واجب دەکا، نەك خوێن، کەواتە: (وَلَوْ عَفَا عَنِ الدِّيَةِ) ئەگەر لە سەرەتاوە خاوەن مافەکە تاوانکارەکەی لە خوێن لێوەرگرتن عەفو کرد (لَغَا) ئەو عەفوکردنە پوچەڵ دەبێو دانامەزرێ، چونکە هێشتا خوێنەکە واجب نەبوە، کەوابو: (وَلَهُ الْعَفْوُ بَعْدَهُ عَلَيْهَا) بۆ خاوەن مافەکە دروستە: لە دوای ئەو عەفوە دانەمەزراوە، تاوانکارەکە لە سەر وەرگرتنی خوێن عەفو بکا لە تۆڵە لێکردنەوە، چونکە عەفوەکەیتر دانەمەزراو بوو.

وَلَوْ عَفَا عَلَى غَيْرِ جِنْسِ الدِّيَةِ ثَبَتَ إِنْ قَبِلَ الْجَانِي، وَإِلاَّ فَـلاَ، وَلاَ يَسْـقُطُ الْقَـوَدُ فِي الأَصَحِّ، وَلَيْسَ لِمَحْجُورِ فَلَسٍ عَفْوٌ عَنْ مَالٍ إِنْ أَوْجَبْنَا أَحَـدَهُمَا، وَإِلاَّ فَـإِنْ عَفَـا عَلَى الدِّيَةِ ثَبَتَتْ، وَإِنْ أَطْلَقَ فَكَمَا سَبَقَ، وَإِنْ عَفَا عَلَى أَنْ لاَ مَالَ فَالْمَذْهَبُ أَنَّهُ لاَ يَجِبُ شَيْءٌ، وَالْمُبَذِّرُ فِي الدِّيَةِ كَمُفْلِسٍ وَقِيلَ كَصَبِيٍّ، وَلَوْ تَصَالَحَا عَنِ الْقَوَدِ عَلَى مِائَتَيْ بَعِيرٍ لَغَا إِنْ أَوْجَبْنَا أَحَدَهُمَا،

(وَلَوْ عَفَا عَلَى غَيْرِ جِنْسِ الدِّيَةِ) ئەگەر خاوەن مافەکە تاوانکارەکەی لە تۆڵەلێکردنەوە عەفو کرد لە سەر وەرگرتنی شتێکیتری جگە لە ڕەگەزیخوێن: وەك پارەو زەویو خانوو، ئەوە (ثَبَتَ إِنْ قَبِلَ الْجَانِي) شتەکە جێگیر دەبێ–هەر چەند لە ئەندازەیخوێنەکەش زیاتر بێ– ئەگەر تاوانکارەکە قبوڵ بکا، کەواتە: تۆڵەلێکردنەوەی لە سەر لادەچێ (وَإِلاَّ فَلاَ) بەڵام ئەگەر تاوانکارەکە قبوڵ نەکا، ئەوە شتەکە جێگیر نابێو هەم (وَلاَ يَسْقُطُ الْقَوَدُ) تۆڵە لێکردنەوەشی لە سەر لاناچێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَلَيْسَ لِمَحْجُورِ فَلَسٍ) ئەو کەسەی بە هۆی قەرزداری قەدەغەی لە سەر داندراوە بۆی دروست نیە (عَفْوٌ عَنْ مَالٍ إِنْ أَوْجَبْنَا أَحَدَهُمَا) تاوانکارەکە لە خوێن لێوەرگرتن عەفو بکا، ئەگەر بە فەرموودەی بێهێز: لە خوێنو لە تۆڵەکردنەوە یەکێکیان واجب بکەین (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بە فەرموودەی بەهێزتر تۆڵەکردنەوە واجب بکەین، ئەو کاتە (فَإِنْ عَفَا عَلَى الدِّيَةِ) ئەگەر قەدەغەکراوەکە تاوانکارەکەی عەفو کرد لە سەر وەرگرتنی خوێن، ئەوە (ثَبَتَتْ) خوێنەکە جێگیر دەبێ، وەك عەفوکردنی خاوەن مافیڕابردوو، بەڵام (وَإِنْ أَطْلَقَ) ئەگەر بێ باسکردنیخوێن تاوانکارەکەی عەفو کرد، ئەوەش (فَكَمَا سَبَقَ) وەك ڕابرا: خوێنەکە لە سەر تاوانکارەکە واجب نابێ.

(وَ) هەروەها (إِنْ عَفَا عَلَى أَنْ لاَ مَالَ) ئەگەر قەدغەکراوەکە تاوانکارەکەی عەفو کرد لە سەر ئەوەی هیچی لێوەرنەگرێ، ئەوەش (فَالْمَذْهَبُ أَنَّهُ لاَ يَجِبُ شَيْءٌ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: هیچ خوێن لە سەر تاوانکارەکە واجب نابێ (وَالْمُبَذِّرُ) قەدەغەکراوی ماڵ بەفیڕۆدەر (فِي الدِّيَةِ) لەبارەی عەفوکردنی تاوانکارەکە لە خوێن لێوەرگرتن (كَمُفْلِسٍ) وەك قەرزدارە لە گشت بڕیارەکانیڕابردوودا (وَقِيلَ كَصَبِيٍّ) لە فەرموودەیەکی بێهێزیشدا: وەك منداڵە، واتە: عەفوکردنی تاوانکارەکە لە خوێن لێوەرگرتن دروست نابێ.

(وَلَوْ تَصَالَحَا) ئەگەر خاوەن مافەکەو تاوانکارەکە وەها پێکهاتن (عَنِ الْقَوَدِ عَلَى مِائَتَيْ بَعِيرٍ) کە تاوانکارەکە لەتۆڵە نەکوشترێتەوە بەو مەرجەی دوو سەد ووشتر لە خوێن بدا، ئەوە (لَغَا إِنْ أَوْجَبْنَا أَحَدَهُمَا) پێکهاتنەکە دروست نابێ، ئەگەر بە فەرموودەی بێهێز لە تۆڵەکردنەوەو لە خوێن یەکێکیان بە دیارنەکراوی واجب بکەین، چونکە لە واجبیشەرعی زیاترە

وَإلاّ فالأَصَحُّ الصّحَّةُ، وَلَوْ قالَ رَشيدٌ: اقْطَعْني فَفَعَلَ فَهَدَرٌ، فَإنْ سَرَى أَوْ قَالَ اُقْتُلْني فَهَدَرٌ وَفي قَوْلٍ تَجِبُ دِيَةٌ، وَلَوْ قُطِعَ فَعَفَا عَنْ قَوَدِه وَأَرْشِه فَإنْ لَمْ يَسْرِ فَلاَ شَيْء، وَإنْ سَرَى فَلاَ قِصَاصَ، وَأمّا أَرْشُ الْعُضْوِ فَإنْ جَرَى لَفْظُ وَصيَّةٍ كَأَوْصَيْتُ لَهُ بِأَرْشِ هَذِهِ الْجِنَايَةِ فَوَصيَّةٌ لِقَاتِلٍ، أَوْ لَفْظُ إبْرَاء أَوْ إسْقَاط أَوْ عَفْوٍ سَقَطَ، وَقِيلَ وَصيَّةٌ،

(وَإلا) بەڵام ئەگەر بە فەرموودەی بەهێزتر: تۆڵەکردنەوە واجب بکەیەنو خوێنەکە لەجیاتی تۆڵەکردنەوەکە بێ، ئەو کاتە (فالأَصَحُّ الصّحَّةُ) بە فەرموودەی ڕاستتر پێکهاتنەکە دروست دەبێو دوو سەد ووشترەکەش لە سەر تاوانکارەکە جێگیر دەبێ، هەروەها دروستە لە سەر کەمتریش لە سەد ووشتر پێك بێن، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ قَالَ رَشيدٌ: اقْطَعْني) ئەگەر یەکێکی بالغو عاقڵ بەخۆشیخۆی گوتیە مرۆڤێك: دەستەکەم لێبکەوە (فَفَعَلَ) مرۆڤەکەش دەستەکەی لێکردەوە، ئەوە (فَهَدَرٌ) دەستەکەی بە فیڕۆیە: نە تۆڵەو نە خوێنی نیە (فَإنْ سَرَى) جا ئەگەر لێکردنەوەکە پێدا ڕۆشتو بە برینەکە مرد (أَوْ قَالَ: اُقْتُلْني) یان لە سەرەتاوە گوتی: بمکوژە. ئەو کاتەش (فَهَدَرٌ) لە هەردوو مەسەلەدا بە فیڕۆیە: نە تۆڵەو نە خوێنی واجب نابێ، چونکە ئیزنی داوە، بەڵام لە هەردوو مەسەلەدا کەففارەتی کوشتن لە سەر بکوژەکە واجب دەبێو هەم تەمبێ دەکرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە (وَفي قَوْلٍ تَجِبُ دِيَةٌ) لەفەرموودەیەکدا: خوێن واجب دەبێ.

(وَلَوْ قُطِعَ) ئەگەر مرۆڤێك بە قەسدی ئەندامێکی لێکراوە (فَعَفَا عَنْ قَوَدِه وَأَرْشِه) ئینجا خاوەن ئەندامەکە لە تۆڵەو لە خوێنی ئەندامەکە تاوانکارەکەی عەفو کرد، ئەوە (فَإنْ لَمْ يَسْرِ فَلاَ شَيْءَ) ئەگەر لێکردنەوەکە پێدا نەڕواو برینەکەی چاك ببێتەوە، هیچ تۆڵەو خوێنی نیە، چونکە بەخۆی مافیخۆی لەدەست داوە.

بەڵام (وَإنْ سَرَى) ئەگەر لە دوای عەفوکردنەکە برینەکەی چاك نەبۆوەو پێدا ڕۆیشتو مرد، ئەو کاتەش (فَلاَ قِصَاصَ) مرۆڤەکە هیچ تۆڵەی ئەندامەکەو گیانەکەی نیە (وَأمّا أَرْشُ الْعُضْوِ) بەڵام خوێنی ئەندامەکەی تەماشا دەکرێ: (فَإنْ جَرَى لَفْظُ وَصيَّةٍ) ئەگەر لە عەفوکردنەکەدا وشەی وەسێتی بەکار هێنا: (كَأَوْصَيْتُ لَهُ بِأَرْشِ هَذِهِ الْجِنَايَةِ) وەك بڵێ: خوێنی ئەم تاوانەم کردە وەسێت بۆ تاوانکارەکە. ئەوە (فَوَصيَّةٌ لِقَاتِلٍ) دەبێتە وەسێت بۆ بکوژەکەو بە فەرموودەی ڕاستتر: دروست دەبێو لە ئەندازەی سێیەکی ماڵ جێبەجێ دەبێ (أَوْ لَفْظُ إبْرَاءٍ أَوْ إسْقَاطٍ) یان وشەی گەردەن ئازادکردن، یان وشەی لادانی بە کار هێنا (أَوْ عَفْوٍ) یان گوتی عەفوم کرد. ئەو کاتەش (سَقَطَ) لە هەرسێکیاندا خوێنی ئەندامەکە لە سەر تاوانکارەکە لادەکەوێ (وَقِيلَ وَصيَّةٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەوانەش وەسێتن.

وَتَجبُ الزِّيَادَةُ عَلَيْهِ إِلَى تَمَامِ الدِّيَةِ، وَفِي قَوْلٍ إِنْ تَعَرَّضَ فِي عَفْوِهِ لِمَا يَحْدُثُ مِنْهَا سَقَطَتْ، فَلَوْ سَرَى إِلَى عُضْوٍ آخَرَ فَانْدَمَلَ ضَمِنَ دِيَةَالسِّرَايَةِ فِي الأَصَحِّ، وَمَنْ لَهُ قِصَاصُ نَفْسٍ بِسِرَايَةِ طَرَفٍ لَوْ عَفَا عَنِ النَّفْسِ فَلاَ قَطْعَ لَهُ، أَوْ عَنِ الطَّرَفِ فَلَهُ حَزُّ الرَّقَبَةِ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ قَطَعَهُ ثُمَّ عَفَا عَنِ النَّفْسِ مَجَّانًا: فَإِنْ سَرَى القَطْعُ بَانَ بُطْلاَنُ العَفْوِ، وَإِلاَّ فَيَصِحُّ،

(وَ) لەو حاڵەتەی لە خوێنی‌ئەندامەکە تاوانکارەکە عەفو دەبێ (تَجِبُ الزِّيَادَةُ عَلَيْهِ إِلَى تَمَامِ الدِّيَةِ) ئەو ئەندازەی لە خوێنی ئەندامەکە زیاترە-تا تەواوی خوێنی‌مرۆڤەکە- هەمووی لە سەر تاوانکارەکە واجب دەبێ، چونکە عەفوکردنەکە زێدەکەی نەگرتۆتەوە (وَفِي قَوْلٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: (إِنْ تَعَرَّضَ فِي عَفْوِهِ لِمَا يَحْدُثُ مِنْهَا) ئەگەر خاوەن ئەندامەکە لە عەفوکردنەکەدا گوتبێ: لەم تاوانەو لەوەی لەمەودواش لەم تاوانە پەیدا دەبێ، تاوانکارەکەم عەفو کرد. ئەو کاتە (سَقَطَتْ) زێدەییەکەی لە سەر لادەچێ.

(فَلَوْ سَرَى إِلَى عُضْوٍ آخَرَ) جا ئەگەر لە دوای‌عەفوکردن برینی‌لێکردنەوەکە پێدا ڕۆیشت بۆ ئەندامێکی‌تر (فَانْدَمَلَ) ئینجا چاك بۆوە: وەك پەنجەیەکی لێکردەوەو لەپەدەستەکەشی بەو لێکردنەوەیە خۆرکی گرت، ئینجا چاك بۆوە، ئەوە (ضَمِنَ دِيَةَ السِّرَايَةِ) تاوانکارەکە دەبێتە زامینی تەنها خوێنی پێداڕۆیشتنەکە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَمَنْ لَهُ قِصَاصُ نَفْسٍ بِسِرَايَةِ طَرَفٍ) هەر میراتگرێك مافی کوشتنەوەی لە تۆڵەی هەبێ بە هۆی پێداڕۆیشتنی لێکردنەوەی ئەندامێك: وەك کوژراوەکە دەستی لێکرابێتەوەو بە پێداڕۆیشتنی لێکردنەوەکە مردبێ (لَوْ عَفَا عَنِ النَّفْسِ) ئەگەر تاوانکارەکەی لە کوشتنەوەی لەتۆڵە عەفو کردبێ (فَلاَ قَطْعَ لَهُ) بۆی دروست نیە: ئەندامەکەی تاوانکارەکە لێبکاتەوە (أَوْ عَنِ الطَّرَفِ) بەلام ئەگەر تاوانکارەکەی تەنها لە لێکردنەوی ئەندامەکە عەفو کرد، ئەو کاتە (فَلَهُ حَزُّ الرَّقَبَةِ) بۆی دروستە گەردەنی ببڕێو لەتۆڵە بیکوژێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَ) هەر لەم مەسەلەیەدا (لَوْ قَطَعَهُ) ئەگەر میراتگرەکە ئەندامەکەی تاوانکارەکەی لەتۆڵە لێکردەوە (ثُمَّ عَفَا عَنِ النَّفْسِ مَجَّانًا) ئینجا بە خۆڕایی، یان بە پارە لە کوشتنەوەی لەتۆڵە تاوانکارەکەی عەفو کرد، ئەوە (فَإِنْ سَرَى القَطْعُ) ئەگەر لێکردنەوەی تاوانکارەکەش پێدا ڕۆیشتو بە برینەکە مرد، ئەو کاتە (بَانَ بُطْلاَنُ العَفْوِ) ئاشکرا دەبێ عەفوکردنەکە بەتاڵەو پێداڕۆیشتنەکەش دەبێتە تۆڵەکردنەوە، کەواتە: پارە ناوبراوەکە-لە حاڵەتی‌دووەم- واجب نابێ (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر پێدا نەڕۆیشتو برینی‌تاوانکارەکە چاك بۆوە، ئەو کاتە (فَيَصِحُّ) عەفوکردنەکە دروست دەبێ، پارە ناوبراوەکەش-لە حاڵەتی‌دووەم- لە سەر تاوانکارەکە جێگیر دەبێو واجبە بیداتە عەفوکەرەکە.

وَلَوْ وَكَّلَ ثُمَّ عَفَا فَاقْتَصَّ الْوَكِيلُ جَاهِلاً فَلاَ قِصَاصَ عَلَيْهِ، وَالأَظْهَرُ وُجُوبُ دِيَةٍ وَأَنَّهَا عَلَيْهِ لاَ عَلَى عَاقِلَتِهِ، وَالأَصَحُّ أَنَّهُ لاَ يَرْجِعُ بِهَا عَلَى الْعَافِي، وَلَوْ وَجَبَ قِصَاصٌ عَلَيْهَا فَنَكَحَهَا عَلَيْهِ جَازَ وَسَقَطَ، فَإِنْ فَارَقَ قَبْلَ الْوَطْءِ رَجَعَ بِنِصْفِ الأَرْشِ، وَفِي قَوْلٍ بِنِصْفِ مَهْرِ مِثْلٍ.

(كِتَابُ الدِّيَاتِ)

(وَلَوْ وَكَّلَ) ئەگەر خاوەن مافەکە یەکێکی کردە وەکیلی خۆی بۆ تۆڵەکردنەوە (ثُمَّ عَفَا) ئینجا لە دوای وەکیلگرتنەکە تاوانکارەکەی عەفو کرد (فَاقْتَصَّ الْوَكِيلُ جَاهِلاً) ئینجا وەکیلەکەش تاوانکارەکەی لەتۆڵە کوشتەوەو نەشیزانیبو عەفو کراوە، ئەوە (فَلاَ قِصَاصَ عَلَيْهِ) کوشتنەوەی لەتۆڵە لە سەر وەکیلەکە واجب نابێ، چونکە عوزری هەیە.

بەڵام (وَالأَظْهَرُ وُجُوبُ دِيَةٍ) بە فەرموودەیبەهێزتر: خوێنیکوژراوەکەی لە سەر واجب دەبێ (وَ) هەر بەفەرموودەی بەهێزتر (أَنَّهَا عَلَيْهِ لاَ عَلَى عَاقِلَتِهِ) هەموو خوێنەکە لە سەر وەکیلەکە واجبە بیدا، هیچی لە سەر خزمەکانی نیە، چونکە بە قەسدی کوشتنەکەی کردوە (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (أَنَّهُ لاَ يَرْجِعُ بِهَا عَلَى الْعَافِي) وەکیلەکە مافی نیە بگەڕێتەوە سەر عەفوکەرەکەو خوێنەکەی لێبستێنێتەوە، چونکە عەفوکەرەکە کارێکی چاکی کردوە: کە عەفوکردنە.

بەڵام ئەگەر وەکیلەکە دەیزانی عەفو کراوە ئینجا کوشتی، ئەو کاتە وەکیلەکەش لەتۆڵەی تاوانکارەکە دەکوشترێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ وَجَبَ قِصَاصٌ عَلَيْهَا) ئەگەر ئافرەتێك تۆڵەکردنەوەیەکی گیانی، یان ئەندامی لە سەر واجب بوو (فَنَكَحَهَا عَلَيْهِ) ئینجا خاوەن مافەکەش ئافرەتەکەی لە سەر تۆڵەکردنەوەکە لە خۆی مارەکرد، واتە: تۆڵەکردنەوەکەی کردە مارەییئافرەتەکە، ئەوە (جَازَ) دروستە، واتە: مارەبڕینەکەو مارەییەکە هەردووکی دروست دەبن (وَسَقَطَ) تۆڵەش لە سەر ئافرەتەکە لادەکەوێ (فَإِنْ فَارَقَ قَبْلَ الْوَطْءِ) جا ئەگەر پێش جیماعکردن لە ژنەکە جیابۆوە: وەك تەڵاقی بدا، ئەو کاتە (رَجَعَ بِنِصْفِ الأَرْشِ) مێردەکە دەگەڕێتەوە سەر ئافرەتەکەو نیوەی خوێنیتاوانەکەی لێوەردەگرێتەوە (وَفِي قَوْلٍ بِنِصْفِ مَهْرِ مِثْلٍ) لە فەرموودەیەکدا: نیوەی مارەیی هاوێنە لە ئافرەتەکە وەردەگرێتەوە.

﴿ كِتَابُ الدِّيَاتِ: پەرتوکی خوێنەکان ﴾

خوێن: ئەوماڵەیە بە هۆی کوشتن، یان بریندارکردن، یان لێکردنەوەی ئەندام واجب دەبێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ﴾ هەر کەسێك بە هەڵە موسوڵمانێکی کوشت، واجبە: کۆیلەیەکی موسوڵمان لە کەففارەتی کوشتنەکە ئازاد بکاو خوێنیکوژراوەکەش تەسلیمی میراتگرەکانی کوژراوەکە بکا.

فِي قَتْلِ الْحُرِّ الْمُسْلِمِ مِأَةُ بَعِيرٍ مُثَلَّثَةٌ فِي الْعَمْدِ: ثَلاَثُونَ حِقَّةً وَثَلاَثُونَ جَذَعَةً وَأَرْبَعُونَ خَلِفَةً أَيْ حَامِلاً، وَمُخَمَّسَةٌ فِي الْخَطَأ: عِشْرُونَ بِنْتَ مَخَاضٍ وَكَذَا بَنَاتُ لَبُونٍ وَبَنُو لَبُونٍ وَحِقَاقٌ وَجِذَاعٌ، فَإِنْ قَتَلَ خَطَأً فِي حَرَمِ مَكَّةَ أَوِ الأَشْهُرِ الْحُرُمِ -ذِي الْقَعْدَةِ وَذِي الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمِ وَرَجَب- أَوْ مَحْرَمًا ذَا رَحِمٍ فَمُثَلَّثَةٌ، وَالْخَطَأُ وَإِنْ تَثَلَّثَ فَعَلَى الْعَاقِلَةِ مُؤَجَّلَةٌ،

پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿الْعَقْلُ مِيرَاثٌ بَيْنَ وَرَثَةِ الْقَتِيلِ عَلَى قَرَابَتِهِمْ، فَمَا بَقِيَ فَلِلْعَصَبَةِ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، خوێنیکوژراوەکە لە نێوان میراتگرەکانیدا بەش دەکرێ بەگوێرەی بەشە میراتەکانیان، جا ئەوەی لە پاش خاوەن بەشەکان ماوەتەوە، بۆ میراتگرەکانی پشتێیە.

﴿فِي قَتْلِ الْحُرِّ الْمُسْلِمِ مِأَةُ بَعِيرٍ﴾ رواه أصحاب السنن بمعناه وصححه البيهقي، لە کوشتنی نێرێکی ئازادی موسوڵماندا سەد ووشتر خوێنی کوژراوەکە واجب دەبێ. جیاوازی نیە کوژراوەکە پیاوێکی عاقڵ بێ، یان منداڵو شێت بێ، هەروەها جیاوازی نیە کوشتنەکە بە قەسدی بێ، یان بە هەڵە بێ، بەڵام سەد ووشترەکە:

(مُثَلَّثَةٌ فِي الْعَمْدِ) لە کوشتنی بە قەسدیدا ئەستور دەکرێو دەکرێتە سێ بەش: ﴿ثَلاَثُونَ حِقَّةً وَثَلاَثُونَ جَذَعَةً وَأَرْبَعُونَ خَلِفَةً: أَيْ حَامِلاً﴾ رواه الترمذي بسند حسن، سی ووشتری مێی سێ ساڵە، سی ووشتری مێی چوار ساڵە، چل ووشتری ئاوس.

(وَمُخَمَّسَةٌ فِي الْخَطَأ) لە کوشتنی بە هەڵەدا سوك دەکرێو دەکرێتە پێنج بەش: ﴿عِشْرُونَ بِنْتَ مَخَاضٍ وَكَذَا بَنَاتُ لَبُونٍ وَبَنُو لَبُونٍ وَحِقَاقٌ وَجِذَاعٌ﴾ رواه الدارقطني بسند قويّ، بیست ووشتری مێی یەك ساڵە، بیست ووشتری مێی دوو ساڵە، بیست ووشتری نێری دوو ساڵە، بیست ووشتری مێی سێ ساڵە، بیست ووشتری مێی چوار ساڵە.

(فَإِنْ قَتَلَ خَطَأً فِي حَرَمِ مَكَّةَ) جا ئەگەر لە (حَرَم)ی (مَكَّة)دا بە هەڵە مرۆڤێکی کوشت (أَوِ الأَشْهُرِ الْحُرُمِ) یان لە یەکێك لە مانگەکانی حەرامدا بە هەڵە مرۆڤێکی کوشت: کە (ذِي الْقَعْدَةِ وَذِي الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمِ وَرَجَب)ن، (أَوْ مَحْرَمًا ذَا رَحِمٍ) یان خزمێکی خاوەن ڕەحمی خۆی بە هەڵە کوشت: وەك دایكو باوكو خوشكو برا، ئەو کاتە (فَمُثَلَّثَةٌ) خوێنەکە -وەك کوشتنی بە قەسدی- ئەستور دەکرێو دەکرێتە سێ بەش.

ئینجا (وَالْخَطَأُ) خوێنی کوشتنی بە هەڵەو تاوانەکانیتری بە هەڵە: وەك بریندارکردنو لێکردنەوەی ئەندامەکانو لابردنی سودەکان (وَإِنْ تَثَلَّثَ) هەرچەند بشکرێتە سێ بەش (فَعَلَى الْعَاقِلَةِ) هەمووی لە سەر خزمەکانی تاوانکارەکەیەو (مُؤَجَّلَةٌ) ماوەی بۆ دادەندرێ: بە سێ ساڵان بیدەن.

وَالْعَمْدُ عَلَى الْجَانِي مُعَجَّلَةٌ، وَشِبْهُ الْعَمْدِ مُثَلَّثَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ مُؤَجَّلَةٌ، وَلاَ يُقْبَلُ مَعِيبٌ وَمَرِيضٌ إِلاَّ بِرِضَاهُ، وَيَثْبُتُ حَمْلُ الْخَلِفَةِ بِأَهْلِ خِبْرَةٍ، وَالأَصَحُّ إِجْزَاؤُهَا قَبْلَ خَمْسِ سِنِينَ، وَمَنْ لَزِمَتْهُ وَلَهُ إِبِلٌ فَمِنْهَا، وَقِيلَ مِنْ غَالِبِ إِبِلِ بَلَدِهِ، وَإِلاَّ فَغَالِبِ إِبِلِ بَلْدَهِ أَوْقَبِيلَةِ بَدَوِيٍّ، وَإِلاَّ فَأَقْرَبِ بِلاَدٍ، وَلاَ يَعْدِلُ إِلَى نَوْعٍ وَقِيمَةٍ إِلاَّ بِتَرَاضٍ، وَلَوْ عُدِمَتْ فَالْقَدِيمُ أَلْفُ دِينَارٍ أَوْ اثْنَاعَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ،

(وَالْعَمْدُ) خوێنی کوشتنو تاوانەکانیتری بەقەسدی (عَلَى الْجَانِي) هەمووی لە سەر تاوانکارەکەیەو (مُعَجَّلَةٌ) دەبی بە پەلە-بێ دواخستن- بیدا.

(وَشِبْهُ الْعَمْدِ) خوێنی کوشتنو تاوانەکانیتری وێنەی بە قەسدی (مُثَلَّثَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ) سێبەشەو هەمووی لە سەر خزمەکانی تاوانکارەکەیەو (مُؤَجَّلَةٌ) ماوەی بۆ دادەندرێ بە سێ سالان بیدەن، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿عَقْلُ شِبْهِ الْعَمْدِ مُغَلَّظٌ مِثْلُ عَقْلِ الْعَمْدِ وَلاَ يُقْتَلُ صَاحِبُهُ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، خوێنی کوشتنی وێنەی بەقەسدی وەك خوێنی کوشتنی بەقەسدی ئەستورکراوە، بەلام بکوژەکەی لەتۆڵە ناکوژرێ.

(وَلاَ يُقْبَلُ مَعِيبٌ وَمَرِيضٌ) لە خوێنی کوژراوەکەدا ووشتری عەیبدار قبول ناکرێو نەخۆشیش قبول ناکرێ (إِلاَّ بِرِضَاهُ) تەنها بە ڕەزامەندی خاوەن مافەکە نەبێ (وَيَثْبُتُ حَمْلُ الْخَلِفَةِ بِأَهْلِ خِبْرَةٍ) ئاوسیی ووشترەکە بە دووکەسی لێزانی دادپەروەر ئاشکرا دەبێ (وَالأَصَحُّ إِجْزَاؤُهَا قَبْلَ خَمْسِ سِنِينَ) بە فەرموودەی ڕاستتر: ووشترە ئاوسەکەی پێش تەمەنی پێنج سالیش دروستە لە خوێن بدرێ.

(وَمَنْ لَزِمَتْهُ) هەر کەسێك خوێنیکوژراوێکی لە سەر واجب بوو (وَلَهُ إِبِلٌ) بە خۆیشی ووشتری هەبون، ئەوە (فَمِنْهَا) هەر لە ووشترەکانیخۆی خوێنەکەی لێوەردەگیرێ (وَقِيلَ مِنْ غَالِبِ إِبِلِ بَلَدِهِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: لە ووشترە غالبەکانی شارەکەی خۆی لێ وەردەگیرێ (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر بەخۆی وشتری نەبون، ئەو کاتە (فَغَالِبِ إِبِلِ بَلْدَةِ أَو قَبِيلَةِ بَدَوِيٍّ) لە ووشترە غالبەکانی شارەکەیخۆی، یان هۆزە ڕەشمالنیشەکەیخۆی وەردەگیرێ (وَإِلاَّ) ئەگەر لەو شارەو هۆزەدا ووشتر نەبون، ئەو کاتە (فَأَقْرَبِ بِلاَدٍ) لە ووشترە غالبەکانی نزیکترین شار، یان نزیکترین هۆز وەردەگیرێ (وَلاَ يَعْدِلُ إِلَى نَوْعٍ وَقِيمَةٍ) نابێ لەو جۆرە ووشترەی واجب بووە لابدرێ بۆ جۆرێکیتر، یان بۆ نرخی جۆرەکە (إِلاَّ بِتَرَاضٍ) تەنها بەڕازیبونی خوێندەرەکەو خوێنوەرگرەکە دروستە لا بدرێ.

(وَلَوْ عُدِمَتْ) ئەگەر لە شوێنی خۆیندانەکەدا ووشتر نەبون، یان هەبون بەلام لە نرخی وێنەی خۆیان گرانتر بون، ئەو کاتە (فَالْقَدِيمُ أَلْفُ دِينَارٍ) بە فەرموودەی کۆنی ئیمامی (الشافعیﷺ): هەزار میسقالی زێڕ واجبە لە خوێنی نێرێکی کوژراو بدرێ (أَوْ اثْنَاعَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ) یان دوانزە هەزار دیرهەمی زیو بدرێ ﴿عن عمربن حزمﷺ: قال النبيﷺ-فِي دِيَةِ

وَالْجَدِيدُ قِيمَتُهَا بِنَقْدِ بَلَدِه، وَإِنْ وُجِدَ بَعْضٌ أُخِذَ وَقِيمَةُ الْبَاقِي، وَالْمَرْأَةُ وَالْخُنْثَى كَنِصْفِ رَجُلٍ نَفْسًا وَجُرْحًا، وَيَهُودِيٌّ وَنَصْرَانِيٌّ ثُلُثُ مُسْلِمٍ، وَمَجُوسِيٌّ ثُلُثَا عُشْرِ مُسْلِمٍ، وَكَذَا وَثَنِيٌّ لَهُ أَمَانٌ، وَالْمَذْهَبُ أَنَّ مَنْ لَمْ يَبْلُغْهُ الإِسْلَامُ إِنْ تَمَسَّكَ بِدِينٍ لَمْ يُبَدَّلْ فَدِيَةُ دِينِه، وَإِلاَّ فَكَمَجُوسِيٍّ.

الرَّجُلِ-: وَعَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفُ دِينَارٍ﴾. وعن إبن عباس رضي‌الله عنهما ﴿جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ دِيَةَ رَجُلٍ إِثْنَيْ عَشَرَ أَلْفاً، أَيْ دِرْهَماً﴾ رواهما أبوداود والنسائي بسندين صالحين، پێغەمبەر ﷺ خوێنی پیاوێکی کوژراوی: لە سەر خاوەن زێڕەکان هەزار میسقالی زێڕی داناوە. هەروەها دوانزە هەزار دیرهەمی زیویشی داناوە.

(وَالْجَدِيدُ قِيمَتُهَا بِنَقْدِ بَلَدِهِ) بەڵام بە فەرموودەی نوێ: نرخی ووشترەکان واجب دەبێ بە پارەی شاری واجبوونی خوێنەکە، هەرچەند زۆریش بێ، چونکە حەدیسێکی (صحیح)ش لە بارەی نرخی ووشترەکان (أبوداود والنسائی) گێڕاوییانەتەوە. کەوابو: (وَإِنْ وُجِدَ بَعْضٌ) ئەگەر لە ووشترەکانی خوێن تەنها هەنێکیان هەبون، ئەو کاتە (أُخِذَ وَقِيمَةُ الْبَاقِي) هەبووەکە لەگەڵ نرخی نەبووەکان وەردەگیرێ تا خوێنەکە تەواو دەبێ.

(وَالْمَرْأَةُ وَالْخُنْثَى) خوێنی ئافرەتو نێرامۆکی ئازاد: هەر یەکەیان (كَنِصْفِ رَجُلٍ نَفْسًا وَجُرْحًا) وەکو نیوەی خوێنی پیاوێکە لە گیانو لە برینەکانیەوە، بە (إجماع)ی زانایانی ئیسلام، جیاوازی ئافرەتی گەورەو عاقڵو منداڵو شێت نیە.

(وَيَهُودِيٌّ وَنَصْرَانِيٌّ) خوێنی جولەکەو دیانی پەیمان لەئەستۆ (ثُلُثُ مُسْلِمٍ) سێیەکی خوێنی موسوڵمانێکە: لە گیانو لە برینەکانیەوە (وَمَجُوسِيٌّ) خوێنی مەگۆشێك، واتە: ئاگرپەرستێك (ثُلُثَا عُشْرِ مُسْلِمٍ) دوو سێیەکی دەیەکی خوێنی موسوڵمانێکە ﴿عن ابن المسيب: أَنَّ عُمَرَ رضي الله عنه قَضَى فِي دِيَةِ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرَانِيِّ بِأَرْبَعَةِ آلَافٍ، وَفِي دِيَةِ الْمَجُوسِيِّ بِثَمَانِمِائَةٍ﴾ رواه الشافعي، واتە: ئیمامی (عمر) ئەوها بڕیاری داوە.

(وَكَذَا وَثَنِيٌّ لَهُ أَمَانٌ) هەروەها خوێنی بتپەرستیش ئەگەر دڵنیاکراوبێ: دوو سێیەکی دەیەکی خوێنی موسوڵمانێکە، هەروەها خوێنی ژنەکانی ئەو کافرانەی‌ڕابردووش: وەکو نیوە خوێنی پیاوەکانیانە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: (أَنَّ مَنْ لَمْ يَبْلُغْهُ الإِسْلَامُ) ئەو کەسەی بانگەوازی ئایینی‌ئیسلامی نەگەیوەتێ (إِنْ تَمَسَّكَ بِدِينٍ لَمْ يُبَدَّلْ) ئەگەر دەستی بە ئایینێکی وەهاوە گرتبێ کە نەگۆڕدرابێ، ئەوە (فَدِيَةُ دِينِهِ) خوێنەکەی خوێنی ئایینەکەیەتی: جا جولەکە بێ، یان دیان (وَإِلَّا) بەڵام ئەگەر دەستی بە هیچ ئایینێکەوە نەگرتبێ، ئەوە (فَكَمَجُوسِيٍّ) خوێنەکەی وەك خوێنی مەگوشێکە، واتە: ئاگرپەرستێك.

(فَصْلٌ) فِي مُوضِحَةِ الرَّأْسِ أَوِ الْوَجْهِ لِحُرٍّ مُسْلِمٍ خَمْسَةُ أَبْعِرَةٍ، وَهَاشِمَةٍ مَعَ إِيضَاحٍ عَشَرَةٌ، وَدُونَهُ خَمْسَةٌ، وَقِيلَ حُكُومَةٌ، وَمُنَقِّلَةٍ خَمْسَةَعَشَرَ، وَمَأْمُومَةٍ ثُلُثُ الدِّيَةِ، وَلَوْ أَوْضَحَ فَهَشَمَ آخَرُ وَنَقَّلَ ثَالِثٌ وَأَمَّ رَابِعٌ فَعَلَى كُلٍّ مِنَ الثَّلَاثَةِ خَمْسَةٌ وَالرَّابِعِ تَمَامُ الثُّلُثِ، وَالشِّجَاجُ قَبْلَ الْمُوضِحَةِ إِنْ عُرِفَتْ نِسْبَتُهَا مِنْهَا وَجَبَ قِسْطٌ مِنْ أَرْشِهَا، وَإِلَّا فَحُكُومَةٌ كَجُرْحِ سَائِرِ الْبَدَنِ،

﴿ فَصْلٌ: له باسى خوێنى برينو لابردنى ئەندامەكان ﴾

﴿فِي مُوضِحَةِ الرَّأْسِ أَوِ الْوَجْهِ﴾ لەو برينەدا كە ئێسقانى سەر، يان ڕووى ئاشكرا كردوەو (لِحُرٍّ مُسْلِمٍ) بريندارکراوەكەش پياوێكى ئازادو موسوڵمانە ﴿خَمْسَةُ أَبْعِرَةٍ﴾ رواه اصحاب السنن بمعناه وصححه البيهقي، پێنج ووشتر خوێنەكەى واجب دەبێ. ﴿وَهَاشِمَةٍ مَعَ إِيضَاحٍ عَشَرَةٌ﴾ رواه البيهقي، وە لەو برينەشدا كە ئێسقانى سەر، يان ڕووى شكاندوەو ئاشكراشى كردوە، دە ووشتر خوێنەكەى واجب دەبێ. (وَدُونَهُ خَمْسَةٌ) ئەگەر شكاندنى ئێسقانەكە بێئاشكراكردن بوو، ئەو كاتە پێنج ووشتر واجب دەبن (وَقِيلَ حُكُومَةٌ) لە فەرموودەيەكى بێهێزدا: نرخى شكاندنەكە واجب دەبێ ﴿وَمُنَقِّلَةٍ خَمْسَةَعَشَرَ﴾ رواه أصحاب السنن وصححه البيهقي، لەو برينەشدا كە ئێسقانى سەر، يان ڕووى گواستۆتەوەو هەم شكاندويەتىو ئاشكراشى كردوە: پانزە ووشتر خوێنەكەى واجب دەبێ. ﴿وَمَأْمُومَةٍ ثُلُثُ الدِّيَةِ﴾ رواه النسائي وصححه البيهقي، لەو برينەشدا كە گەيوەتە پيستەى مێشك: سێيەكى خوێن واجب دەبێ.

(وَلَوْ أَوْضَحَ) ئەگەر يەكێك ئێسقانەكەى لە برينەكەدا ئاشكرا كرد (فَهَشَمَ آخَرُ) ئينجا يەكێكىترى دووەميش ئێسقانەكەى ورد كردو (وَنَقَّلَ ثَالِثٌ) يەكێكىترى سێيەميش ئێسقانەكەى گواستەوەو (وَأَمَّ رَابِعٌ) يەكێكىترى چوارەميش برينەكى گەياندە پيستەى مێشك، ئەوە (فَعَلَى كُلٍّ مِنَ الثَّلَاثَةِ خَمْسَةٌ) لە سەر هەر يەكێك لە سێ كەسەكان پێنج ووشتر خوێنى برينەكە واجب دەبێو (وَالرَّابِعِ تَمَامُ الثُّلُثِ) لە سەر چوارەمەكەش تەواوكەرى سێيەكى خوێنەكە واجب دەبێ: كە هەژدە ووشترو سێيەكە ووشترێكە.

(وَالشِّجَاجُ قَبْلَ الْمُوضِحَةِ) ئەو پێنج برينانەى پێش ئاشكراكەرەكە-كە لە باسى تۆڵەكردنەوەى ئەندامو برينەكاندا ڕابران-(إِنْ عُرِفَتْ نِسْبَتُهَا مِنْهَا) ئەگەر نيسبەتى برينەكە لە ئاشكراكەرەكە زاندرا، ئەوە (وَجَبَ قِسْطٌ مِنْ أَرْشِهَا) بەشێك لە خوێنى ئاشكراكەرەكە بۆ برينەكە واجب دەبێ (وَإِلَّا) بەڵام ئەگەر نيسبەتەكە نەزاندرا، ئەو كاتە (فَحُكُومَةٌ) نرخى برينەكە واجب دەبێ (كَجُرْحِ سَائِرِ الْبَدَنِ) وەك برينەكانىترى لاشە:

واتە:-جگە لە سەرو ڕوو- لە گشت برينەكانى لاشەدا نرخىبرينەكە واجب دەبێ-نەك خوێن- هەرچەند ئێسقانەكەش لە برينەكەدا ئاشكرا كرابێ، يان شكێندرابێ، يان

وَفِي جَائِفَةٍ ثُلُثُ دِيَةٍ وَهِيَ جُرْحٌ يَنْفُذُ إِلَى جَوْفٍ كَبَطْنٍ وَصَدْرٍ وَثُغْرَةِ نَحْرٍ وَجَبِينٍ وَخَاصِرَةٍ، وَ لاَ يَخْتَلِفُ أَرْشُ مُوضِحَةٍ بِكِبَرِهَا، وَلَوْ أَوْضَحَ مَوْضِعَيْنِ بَيْنَهُمَا لَحْمٌ وَجِلْدٌ قِيلَ أَوْ أَحَدُهُمَا فَمُوضِحَتَانِ، وَلَوِ انْقَسَمَتْ مُوضِحَتُهُ عَمْدًا وَخَطَأً أَوْ شَمِلَتْ رَأْسًا وَوَجْهًا فَمُوضِحَتَانِ، وَقِيلَ مُوضِحَةٌ، وَلَوْ وَسَّعَ مُوضِحَتَهُ فَوَاحِدَةٌ عَلَى الصَّحِيحِ، أَوْ غَيْرُهُ فَثِنْتَانِ، وَالْجَائِفَةُ كَمُوضِحَةٍ فِي التَّعَدُّدِ، وَلَوْ نَفَذَتْ فِي بَطْنٍ وَخَرَجَتْ مِنْ ظَهْرٍ

گواستڕابێتەوە، یان بێبریندارکردن ئێسقانەکە شکێندرابێ، چونکە ئەو بریندارکردن‌و شکاندنانەی لاشە-جگە لە سەرو ڕوو- هیچێکیان بەڵگە لە سەر خوێنەکەیان نەهاتوە، بەڵکو-جگە لە برینی ئاشکراکەر- هیچێکیان تۆڵەکردنەوەشیان دروست نیە، هەروەك لە (باسی تۆڵەکردنەوەی برین ئەندامەکان)دا ڕابرا، کەوابو: دادوەر نرخی ئەو برین‌و شکستانە دیاری دەکا، هەروەك لەباسی (حُكُومَة)دا ڕوونی دەکەینەوە، إن شاء الله تعالى.

﴿وَفِي جَائِفَةٍ ثُلُثُ دِيَةٍ﴾ رواه اصحاب السنن وصححه البيهقي، لە برینی دوودەردا: سێیەکی خوێن واجب دەبێ. (وَهِيَ) برینی دوودەر: (جُرْحٌ يَنْفُذُ إِلَى جَوْفٍ) برینێکە دەگاتە ناو کلۆرایی لاشە (كَبَطْنٍ وَصَدْرٍ وَثُغْرَةِ نَحْرٍ وَجَبِينٍ وَخَاصِرَةٍ) وەك ناو زگ‌و ناو سینە‌و ناو نەوییایی سەرەوەی‌سینە‌و ناو تەوێڵە‌و ناو کەلەکە.

(وَ لاَ يَخْتَلِفُ أَرْشُ مُوضِحَةٍ بِكِبَرِهَا) خوێنی برینی ئاشکراکەر بە گەورە‌و بچوکی‌ی برینەکە لێك جیاواز نابێ (وَلَوْ أَوْضَحَ مَوْضِعَيْنِ) ئەگەر دوو شوێنی بریندار کردن‌و ئێسقانەکەشی ئاشکرا کردن، کە (بَيْنَهُمَا لَحْمٌ وَجِلْدٌ) لە نێوان هەردوو شوێنەکاندا گوشت‌و پێستە هەبوو (قِيلَ أَوْ أَحَدُهُمَا) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: یان تەنها یەکێکیان لە نێواندا هەبوو، ئەوە (فَمُوضِحَتَانِ) بە دوو ئاشکراکەر دەژمێردرێن.

(وَلَوِ انْقَسَمَتْ مُوضِحَتُهُ عَمْدًا وَخَطَأً) ئەگەر برینە ئاشکراکەرەکەی بەشێکی بە قەسدی‌و بە شێکی بە هەڵە بوو (أَوْ شَمِلَتْ رَأْسًا وَوَجْهًا) یان ئاشکراکەرەکەی سەرو ڕووی داگرتەوە، ئەوە (فَمُوضِحَتَانِ) لە هەردوو مەسەلەدا بە دوو ئاشکراکەر دەژمێردرێن (وَقِيلَ مُوضِحَةٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: یەك ئاشکراکەرە (وَلَوْ وَسَّعَ مُوضِحَتَهُ) ئەگەر تاوانکارەکە برینە ئاشکراکەرەکەی خۆی فراوان کرد، ئەوە (فَوَاحِدَةٌ عَلَى الصَّحِيحِ) بە یەك ئاشکراکەر دادەندرێ (أَوْ غَيْرُهُ) یان کەسێکی‌تر ئاشکراکەرەکەی وی فراوان کرد، ئەوە (فَثِنْتَانِ) بە دوو ئاشکراکەر دەژمێردرێن‌و هەر یەکەیان بڕیای خۆی بۆ دەدرێ.

(وَالْجَائِفَةُ كَمُوضِحَةٍ فِي التَّعَدُّدِ) برینی دوودەر وەکو برینی ئاشکراکەرە: لە ڕووی ژمارە‌و تاك‌و فراوانکردنی‌ڕابردوودا (وَلَوْ نَفَذَتْ فِي بَطْنٍ) ئەگەر شتێکی لێدا، شتەکەش گەیشتە ناو زگی‌و (وَخَرَجَتْ مِنْ ظَهْرٍ) لە پشتیەوە دەرچو: وەك گوللەی تفەنگ، یان بە پێچەوانەوە لە پشتی دا لە زگیەو دەرچو، یان لە تەنیشتێکی دا لە تەنیشتەکەی‌تریەوە دەرچو،

فَجَائِفَتَانِ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ أَوْصَلَ جَوْفَهُ سِنَانًا لَهُ طَرَفَانِ فَثِنْتَانِ، وَلاَ يَسْقُطُ أَرْشٌ بِالْتِحَامِ مُوضِحَةٍ وَجَائِفَةٍ، وَالْمَذْهَبُ أَنَّ فِي الأُذُنَيْنِ دِيَةً لاَ حُكُومَةً، وَبَعْضٌ بِقِسْطِهِ، وَلَوْ أَيْبَسَهُمَا فَدِيَةٌ، وَفِي قَوْلٍ حُكُومَةٌ، وَلَوْ قَطَعَ يَابِسَتَيْنِ فَحُكُومَةٌ، وَفِي قَوْلٍ دِيَةٌ، وَفِي كُلِّ عَيْنٍ نِصْفُ دِيَةٍ وَلَوْ عَيْنُ أَحْوَلَ وَأَعْمَشَ

ئەوە (فَجَائِفَتَانِ) لە هەر سێك مەسەلەكاندا بە دوو برینی دوودەر دەژمێردرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، كەوابو: دووسێیەكی خوێن لە سەر بریندارکەرەكە واجب دەبێ، چونكە ئیمامی (أبوبكر) ئەوها بڕیاری داوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ أَوْصَلَ جَوْفَهُ سِنَانًا لَهُ طَرَفَانِ) ئەگەر سەرە ڕمێكی دوو سەری لێداو هەردوو سەرەكانی گەیاندە ناو كلۆراییەكی لێدراوەكە، یان دوو گوللەی لێدان و گەیشتنە ناو كلۆرایی، ئەوەش (فَثِنْتَانِ) دوو برینی دوودەرن، كەوابو: ئەگەر هەردوو سەرەكان، یان هەردوو گوللەكان لە پشتیەوە دەرچوون، ئەو كاتە دەبنە چوار برینی دوودەر، هەروەك لە (تحفة)و (مغني)دا فەرموویانە.

(وَلاَ يَسْقُطُ أَرْشٌ) خوێنی برینەكە لە سەر بریندارەكە لاناكەوێ (بِالْتِحَامِ مُوضِحَةٍ وَجَائِفَةٍ) بە چاكبوونەوەو یەككرتنەوەی برینی ئاشكراكەرو دوودەر، چونكە خوێنەكە لە بەرامبەر ئازارەكەیە.

(وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: (أَنَّ فِي الأُذُنَيْنِ دِيَةً) لە لێكردنەوی هەردوو گوێدا خوێنێكی تەواو -واتە: سەد ووشتر- واجب دەبێ (لاَ حُكُومَةً) نەك نرخی گوێیەكان ﴿عن الزهري: أَنَّهُ قَرَأَ فِي كِتَابِ عَمْرِو بن حزم- أيْ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ-: وَفِي الأُذُنِ خَمْسُونَ مِنَ الإِبِلِ﴾ رواه البيهقي، لە لێكردنەوی یەك گوێدا پەنجا ووشتر واجب دەبێ.

(وَبَعْضٌ بِقِسْطِهِ) لە لێكردنەوی بەشە گوێیەكدا، یان بەشێكی هەردووكیاندا (بِقِسْطِهِ) بەگوێرەی بەشە لێكراوەكە لە خوێنەكە واجب دەبێ (وَلَوْ أَيْبَسَهُمَا) ئەگەر بە هۆی تاوانێك هەردوو گوێی ووشك كردن، واتە: نەدەجولان، ئەوە (فَدِيَةٌ) خوێنێكی تەواو واجب دەبێ (وَفِي قَوْلٍ حُكُومَةٌ) لە فەرموودەیەكدا نرخەكەیان واجب دەبێ (وَلَوْ قَطَعَ يَابِسَتَيْنِ) ئەگەر دوو گوێی ووشكبووی لێكردنەوە (فَحُكُومَةٌ) نرخەكەیان واجب دەبێ (وَفِي قَوْلٍ دِيَةٌ) لە فەرموودەیەكدا خوێنەكەیان واجب دەبێ.

(وَفِي كُلِّ عَيْنٍ نِصْفُ دِيَةٍ) لە لابردنی هەر چاوێكی ساغدا نیوەی خوێن -پەنجا ووشتر- واجب دەبێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿وَفِي الْعَيْنَيْنِ الدِّيَةُ﴾ رواه أصحاب السنن وصححه البيهقي، لە لابردنی هەردوو چاوەكاندا خوێنێكی تەواو -سەد ووشتر- واجب دەبێ. (وَلَوْ عَيْنُ أَحْوَلَ) هەرچەند چاوی خێل بێ (وَأَعْمَشَ) یان چاوی فرمێسك ڕێژو بێهێز بێ، یان

وَأَعْوَرَ، وَكَذَا مَنْ بِعَيْنِهِ بَيَاضٌ لاَ يَنْقُصُ الضَّوْءَ، فَإِنْ نَقَصَ فَقِسْطٌ، فَإِنْ لَمْ يَنْضَبِطْ فَحُكُومَةٌ، وَفِي كُلِّ جَفْنٍ رُبْعُ دِيَةٍ وَلَوْ لأَعْمَى، وَمَارِنٍ دِيَةٌ، وَفِي كُلٍّ مِنْ طَرَفَيْهِ وَالْحَاجِزِ ثُلُثٌ، وَقِيلَ فِي الْحَاجِزِ حُكُومَةٌ وَفِيهِمَا دِيَةٌ، وَفِي كُلِّ شَفَةٍ نِصْفُ دِيَةٍ، وَلِسَانٍ وَلَوْ لأَلْكَنَ وَأَرَتَّ وَأَلْثَغَ وَطِفْلٍ دِيَةٌ، وَقِيلَ شَرْطُ الطِّفْلِ ظُهُورُ أَثَرِ نُطْقٍ بِتَحْرِيكِهِ لِبُكَاءٍ وَمَصٍّ، وَلأَخْرَسَ حُكُومَةٌ،

چاوی شەوكوێر بێ (وَأَعْوَرَ) یان چاوە ساغەكەی مرۆڤی یەكچاو بێ، بەڵام لە مەزهەبی ئیمام (مالك)و ئیمام (أحمد)دا لە چاوە ساغەكەی مرۆڤی یەكچاودا خوێنێكی تەواو واجب دەبێ، چونكە چاوەساغەكەی لە جێی دوو چاوە، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَكَذَا مَنْ بِعَيْنِهِ بَيَاضٌ لاَ يَنْقُصُ الضَّوْءَ) هەروەها چاوی ئەو كەسەش كە سپیایی لە سەر چاوەكەیەتی بەڵام دیتنی كەم نەكردۆتەوە، ئەویش نیوەی خوێنی تێدا واجبە (فَإِنْ نَقَصَ) جا ئەگەر دیتنەكەی كەم كردبۆوە، ئەو كاتە (فَقِسْطٌ) بەگوێرەی كەمكردنەوەكە بەشە خوێنی واجب دەبێ (فَإِنْ لَمْ يَنْضَبِطْ) جا ئەگەر كەمكردنەوەكە بە رێكی دیار نەدەكرا، ئەو كاتە (فَحُكُومَةٌ) نرخەكەی واجب دەبێ.

(وَفِي كُلِّ جَفْنٍ رُبْعُ دِيَةٍ) لە لێكردنەوە هەر پێلوێكیچاوێكدا چوارێكی خوێن واجب دەبێ (وَلَوْ لأَعْمَى) هەرچەند پێڵوی مرۆڤی كوێریش بێ، چونكە هەر پێلوێك جوانیو سودێكی هەیە.

﴿وَمَارِنٍ دِيَةٌ﴾ رواه الشافعي بسند صحيح، لە لێكردنەوەی نەرمە لوتدا خوێنێكیتەواو -سەد ووشتر- واجب دەبێ. هەروەها ئەگەر لە بنەبڕیشەوە لێكراوە، هەر خوێنێكی تەواو واجب دەبێ (وَفِي كُلٍّ مِنْ طَرَفَيْهِ وَالْحَاجِزِ ثُلُثٌ) لە لێكردنەوەی هەر لایەكی لوتداو لە لابردنی نێوانی هەردوو كونە لوتەكاندا، هەریەكەو سێیەكی خوێن واجب دەبێ (وَقِيلَ فِي الْحَاجِزِ حُكُومَةٌ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: لە لابردنی نێوانەكەدا نرخەكەی واجب دەبێو (وَفِيهِمَا دِيَةٌ) لە هەردوو لایەكانیشدا خوێنێكی تەواو واجب دەبێ.

(وَفِي كُلِّ شَفَةٍ نِصْفُ دِيَةٍ) لە لێكردنەوەی هەر لێوێكدا نیوەی خوێن-پەنجا ووشتر- واجب دەبێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿وَفِي الشَّفَتَيْنِ الدِّيَةُ﴾ رواه أصحاب السنن وصححه البيهقي، لە لێكردنەوەی هەردوو لێوەكاندا خوێنێكی تەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ.

﴿وَلِسَانٍ-وَلَوْ لأَلْكَنَ وَأَرَتَّ وَأَلْثَغَ وَطِفْلٍ- دِيَةٌ﴾ رواه اصحاب السنن بمعناه وصححه البيهقي، لە لێكردنەوەی زوباندا خوێنێكی تەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ، هەر چەند زوبانەكەش هی ناڕەوان بێ، یان هی پیتگر بێ، یان هی پێتكوڕ بێ، یان هی منداڵ بێ (وَقِيلَ: شَرْطُ الطِّفْلِ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: مەرجی خوێنی زوبانی منداڵ ئەمەیە: (ظُهُورُ أَثَرِ نُطْقٍ بِتَحْرِيكِهِ لِبُكَاءٍ وَمَصٍّ) ئاسەواری قسەكردنی ئاشكرا ببێ بە جوولاندنی بۆ گریانو مەمك مژین (وَلأَخْرَسَ حُكُومَةٌ) لە زوبانی لاڵ-كە قسەی پێناكرێ- نرخی زوبانەكە واجبە، نەك خوێن.

وَكُلِّ سِنٍّ لِذَكَرٍ حُرٍّ مُسْلِمٍ خَمْسَةُ أَبْعِرَةٍ سَوَاءٌ أَكَسَرَ الظَّاهِرَ مِنْهَا دُونَ السِّنْخِ أَوْ قَلَعَهَا بِهِ، وَفِي سِنٍّ زَائِدَةٍ حُكُومَةٌ، وَحَرَكَةُ السِّنِّ إِنْ قَلَّتْ فَكَصَحِيحَةٍ، وَإِنْ بَطَلَتْ الْمَنْفَعَةُ فَحُكُومَةٌ، أَوْ نَقَصَتْ فَالأَصَحُّ كَصَحِيحَةٍ، وَلَوْ قَلَعَ سِنَّ صَغِيرٍ لَمْ يُثْغِرْ فَلَمْ تَعُدْ وَبَانَ فَسَادُ الْمَنْبَتِ وَجَبَ الأَرْشُ، وَالأَظْهَرُ أَنَّهُ لَوْ مَاتَ قَبْلَ الْبَيَانِ فَلاَ شَيْءَ، وَأَنَّهُ لَوْ قَلَعَ سِنَّ مَثْغُورٍ فَعَادَتْ لاَ يَسْقُطُ الأَرْشُ، وَلَوْ قُلِعَتِ الأَسْنَانُ فَبِحِسَابِه،

﴿وَكُلِّ سِنٍّ –لِذَكَرٍ حُرٍّ مُسْلِمٍ– خَمْسَةُ أَبْعِرَةٍ﴾ رواه اصحاب السنن بمعناه وصححه البيهقي، له هەڵکەندنی هەر ددانێکی نێرینەی ئازادی موسوڵماندا پێنج ووشتر خوێنەکەی واجب دەبێ. (سَوَاءٌ أَكَسَرَ الظَّاهِرَ مِنْهَا دُونَ السِّنْخِ) یەکسانەو جیاوازی نیە: لای دەرەوەی ددانەکەی شکاند بێ و ڕەگەکەی مابێتەوە (أَوْ قَلَعَهَا بِهِ) یان بە ڕەگەوە هەڵیکەندبێ، لە هەردوو حاڵەتدا پێنج ووشتر واجب دەبن (وَفِي سِنٍّ زَائِدَةٍ حُكُومَةٌ) لە هەڵکەندنی ددانێکی زیاد، یان زۆر بچوکدا نرخەکەی واجب دەبێ، نەك خوێن.

(وَحَرَكَةُ السِّنِّ) جولەی ددان بە هۆی پیری، یان نەخۆشی (إِنْ قَلَّتْ) ئەگەر جولانەکەی کەم بێ، ئەوە (فَكَصَحِيحَةٍ) وەك ددانێکی ساغە: لە تۆڵەو لە خوێندا، بەڵام (وَإِنْ بَطَلَتْ الْمَنْفَعَةُ) ئەگەر ددانەکە سودی نەمابێ، ئەو کاتە (فَحُكُومَةٌ) نرخەکەی واجب دەبێ (أَوْ نَقَصَتْ) یان ئەگەر سودەکەی کەم بوبێ، ئەوەش (فَالأَصَحُّ كَصَحِيحَةٍ) بە فەرموودەی ڕاستتر: وەکو ددانی ساغە: لە تۆڵەو لە خوێندا.

(وَلَوْ قَلَعَ سِنَّ صَغِيرٍ لَمْ يُثْغِرْ) ئەگەر ددانێکی شیریی منداڵێکی هەڵکەند کە هێشتا ددانە شیریەکانی نەکەوتبون (فَلَمْ تَعُدْ) ئینجا لە کاتی‌خۆیدا ددانەکەشی نەهاتەوەو (وَبَانَ فَسَادُ الْمَنْبَتِ) ئاشکراش بوو: شوێنی لێڕوانی ددانەکەی تێك چووە، ئەوە (وَجَبَ الأَرْشُ) خوێنی ددانەکە واجب دەبێ، بەڵام ئەگەر ددانەکە بە ساغی هاتەوە، ئەو کاتە هیچ تۆڵەو خوێن واجب نیە، جا ئەگەر بە ناشیرنی هاتەوە، ئەو کاتە نرخی ناشیرنیەکە واجب دەبێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر: (أَنَّهُ لَوْ مَاتَ قَبْلَ الْبَيَانِ) ئەگەر منداڵەکە مرد پێش ئەوەی ڕۆن ببێتەوە ددانەکەی دێتەوە، یان نا، ئەوە (فَلاَ شَيْءَ) هیچ شتێك لە سەر تاوانکارەکە واجب نابێ (وَأَنَّهُ) هەر بە فەرموودەی بەهێزتر: (لَوْ قَلَعَ سِنَّ مَثْغُورٍ) ئەگەر ددانی کەسێکی وەهای هەڵکەند کە ددانی شیریی کەوتبون (فَعَادَتْ) ئینجا ددانە هەڵکەندراوەکە هاتەوە، ئەوە (لاَ يَسْقُطُ الأَرْشُ) خوێنی ددانەکەی لاناکەوێ‌و هەر واجبە بدرێ، چونکە هاتنەوەی ئەو ددانە نیعمەتێکی نوێیە.

(وَلَوْ قُلِعَتِ الأَسْنَانُ) ئەگەر هەموو ددانەکان هەڵکەندران، ئەو کاتەش (فَبِحِسَابِهِ) بە حیسابی هەڵکەندراوەکە خوێن واجب دەبێ، واتە: ددانی عادەتی بە ئەغڵەبی سی‌و دوو

وَفِي قَوْلٍ لاَ يَزِيدُ عَلَى دِيَة إِنْ اتَّحَدَ جَانٍ وَجِنَايَةٌ، وَكُلّ لَحْيٍ نصفُ دِيَة، وَلاَ يَدْخُلُ أَرْشُ الأَسْنَان فِي دِيَة اللَّحْيَيْنِ فِي الأَصَحِّ، وَكُلّ يَد نصفُ دِيَة إِنْ قُطِعَ مِنْ كَفٍّ، فَإِنْ قُطِعَ مِنْ فَوْقِه فَحُكُومَةٌ أَيْضًا، وَفِي كُلّ أُصْبُعٍ عَشَرَةُ أَبْعِرَة، وَأَنْمُلَة ثُلُثُ الْعَشَرَةِ، وَأَنْمُلَةَ الإِبْهَامِ نِصْفُهَا، وَالرِّجْلاَن كَالْيَدَيْنِ،

ددانن، کەوابو: سەدوشەست ووشتر لە خوێنی هەمووانددا واجب دەبێ، چونکە خوێنی هەر ددانێك پێنج ووشترن (وَفِي قَوْلٍ) لە فەرموودەیەکدا: (لاَ يَزِيدُ عَلَى دِيَةٍ إِنْ اتَّحَدَ جَانٍ وَجِنَايَةٌ) نابێ خوێنی هەمووددانەکان لە خوێنێکی تەواو زیاتر بێ، ئەگەر تاوانکارو تاوانەکە یەك بن.

(وَكُلّ لَحْيٍ نِصْفُ دِيَةٍ) لە هەر شەویلێکدا -کە ددانەکانی خوارەوی لە سەر ڕواوە -نیوەی خوێن- پەنجا ووشتر- واجبە، لە هەردووکیاندا خوێنێکی تەواو واجبە، بەلام (وَلاَ يَدْخُلُ أَرْشُ الأَسْنَانِ فِي دِيَةِ اللَّحْيَيْنِ) خوێنی ددانەکانی خوارەوە ناچێتە ناو خوێنی هەردوو شەویلەکان لەو حاڵەتەی شەویلێك، یان هەردووشەویلەکان لێدەکرێنەوە (فِي الأَصَحِّ) لەفەرموودەی ڕاستتردا، بەڵکو خوێنی هەردوو شەویلەکان سەربەخۆیەو خوێنی هەر ددانێکیش سەربەخۆیە.

﴿وَكُلّ يَدٍ نِصْفُ دِيَةٍ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، لە هەر دەستێکدا نیوەی خوێن-پەنجا ووشتر- واجب دەبێ. کەواتە: لە هەردوو دەستەکاندا سەد ووشتر واجب دەبێ (إِنْ قُطِعَ مِنْ كَفٍّ) ئەگەر لەپەدەستەکەی لە جومگەی بازنەوە لێکرابێتەوە، بەلام (فَإِنْ قُطِعَ مِنْ فَوْقِه) ئەگەر لە سەرەوەی جومگەی لەپەدەستەوە لێکراوە، ئەو کاتە (فَحُكُومَةٌ أَيْضًا) لەگەڵ خوێنی لەپەدەستەکە نرخی باسكو بە سەرەوەتریش واجب دەبێ.

﴿وَفِي كُلّ أُصْبُعٍ عَشَرَةُ أَبْعِرَةٍ﴾ رواه اصحاب السنن وصححه البيهقي، لە لێکردنەوەی هەر پەنجەیەکی دەست، یان پێ دە ووشتر خوێنەکەی واجب دەبێ. بەلام پەنجەی زیاد نرخەکەی واجب دەبێ (وَأَنْمُلَةٍ ثُلُثُ الْعَشَرَةِ) لە لێکردنەوەی هەر سەرە پەنجەیەکدا سێیەکی دە ووشترەکە واجب دەبێ، بەلام (وَأَنْمُلَةَ الإِبْهَامِ نِصْفُهَا) لە لێکردنەوەی سەرە پەنجەکەی گەورەدا نیوەی دە ووشترەکە واجب دەبێ، چونکە ئەمە دوو جومگەیە.

(وَالرِّجْلاَنِ كَالْيَدَيْنِ) هەردوو پێیەکانیش -ئەگەر لە گوزینگەوە لێکرانەوە- وەکو هەردوو دەستەکانن، واتە: خوێنێکی تەواو-سەد ووشتر- لە لێکردنەوەی هەردوو پێیەکاندا واجب دەبێ، هەرچەند شەلەش بێ، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿وَفِي الرِّجْلِ الْوَاحِدَةِ نِصْفُ الدِّيَةِ﴾ رواه أصحاب السنن وصححه البيهقي، لە لێکردنەوەی یەك پێدا نیوەی خوێن واجب دەبێ. کەواتە: ئەگەر پێیەکە لە سەرەوەی گوزینگەوە لێکراوە، ئەو کاتە -لەگەڵ خوێنی پێیەکە- نرخی لولە قاچەکەو بە سەروەتریش واجب دەبێ، هەروەك (مغني) ئاماژەی بۆ کردوە.

وَفِي حَلَمَتَيْهَا دِيَتُهَا، وَحَلَمَتَيْهِ حُكُومَةٌ، وَفِي قَوْلٍ دِيَتُهُ، وَفِي أُنْثَيَيْنِ دِيَةٌ، وَكَذَا ذَكَرٌ وَلَوْ لِصَغِيرٍ وَشَيْخٍ وَعِنِّينٍ، وَحَشَفَةٌ كَذَكَرٍ، وَبَعْضُهَا بِقِسْطِهِ مِنْهَا وَقِيلَ مِنَ الـذَّكَرِ، وَكَـذَا حُكْمُ بَعْضِ مَارِنٍ وَحَلَمَةٍ، وَفِي الأَلْيَتَيْنِ الدِّيَةُ وَكَذَا شُفْرَاهَا، وَكَذَا سَلْخُ جِلْدٍ إِنْ بَقِـيَ حَيَاةٌ مُسْتَقِرَّةٌ وَحَزَّ غَيْرُ السَّالِخِ رَقَبَتَهُ.

(وَفِي حَلَمَتَيْهَا دِيَتُهَا) له لێکردنەوەی گۆی هـەردوو مـەمکی ئافرەتـدا خـوێنی ئافرەتەکـە —پەنجا ووشتر— واجب دەبێو لەگۆی یەك مەمكدا بیستو پێنج ووشتر واجب دەبن، جیاوازی نیە مەمکەکانی لـە بنـەوەڕا لێکردبێتـەوە، یان تـەنها گۆیەکـەی لێکردبێتـەوە (وَحَلَمَتَيْهِ حُكُومَةٌ) له لێکردنەوەی گۆی هەردوو مەمکەکانی پیاو و نێرامۆکدا نرخەکەیان واجب دەبێ (وَفِي قَوْلٍ دِيَتُهُ) له فەرموودەیەکدا: خوێنی خاوەنەکەی واجب دەبێ.

﴿وَفِي أُنْثَيَيْنِ دِيَةٌ وَكَذَا ذَكَرٌ﴾ رواه اصحاب السنن بمعنـاه وصحـحه البيهقـي، لـه هـەردوو هێلکە گونەکاندا خوێنێکی تەواو—سەد ووشتر— واجبە، کەواتە: له یەك هێلکە گوندا نیوەی خوێن واجبە، هەروەها له لێکردنەوەی (ذكر) خوێنێکی تـەواو—سـەد ووشـتر— واجبە (وَلَوْ لِصَغِيرٍ وَشَيْخٍ وَعِنِّينٍ) هەرچەند (ذكر)ی مندالْ، یان پیر، یان نەمێرنیش بێ.

(وَحَشَفَةٌ كَذَكَرٍ) گۆی (ذكر)—کە پێی دەگوترێ ساپل— وەکو (ذكر)ە، واتـە: بـە تـەنها لێکردنەوەی ساپل خوێنێکی تەواو واجب دەبێ (وَبَعْضُهَا بِقِسْطِهِ مِنْهَا) بـە لێکردنـەوەی بەشێکی ساپل بەگوێرەی خۆی له ساپلەکە بەشە خوێنی واجب دەبێ (وَقِيلَ مِنَ الذَّكَرِ) له فەرموودەیەکی بێهێزدا: بەشەکە له هەموو (ذكر) ڕەچـاو دەکرێ (وَكَذَا حُكْمُ بَعْضِ مَارِنٍ وَحَلَمَةٍ) هـەروەها بـە لێکردنـەوەی بەشـێکی نەرمـە لـوتو بەشـێکی گـۆی مـەمکی ئافرەت بەشە خوێن واجب دەبێ.

(وَفِي الأَلْيَتَيْنِ الدِّيَةُ) له لێکردنەوی هەردوو لاقینگەکاندا خوێنێکی تەواوی مرۆڤەکە واجبـە (وَكَذَا شُفْرَاهَا) هەروەها له لێکردنەوەی هەردو لێوی (فَرْج)ی ئافرەتـدا خـوێنێکی تـەواوی ئافرەتەکـە واجـب دەبـێ (وَكَذَا سَلْخُ جِلْدٍ) هـەروەها بـە گروانـدنی پێسـتەی مـرۆڤیش خوێنێکی تەواوی مرۆڤەکە واجب دەبێ (إِنْ بَقِيَ حَيَاةٌ مُسْتَقِرَّةٌ) ئەگەر له دوای گرواندنەکە گیـانی جێگیربـووی تـێدا مابـێو (وَحَزَّ غَيْرُ السَّالِخِ رَقَبَتَهُ) جگـە لـە گروێنەرەکـەش یەکێکیتر کوشتبێتی، یان بە هۆیەکیتر مردبێ، بـەڵام ئەگـەر بـە گرواندنەکـە مـرد، ئـەو کاتەش هەر خوێنی مرۆڤەکە واجب دەبێ.

﴿ فَرْعٌ: لقێك له باسی خوێنی لابردنی سودی ئەندامەکان ﴾

پێشەکی بزانە: ژمارەی سودەکانی ئەندمەکان سێزدەنە، جا هەر یـەکێك لـەو سودانە—لـە دوای لابردن— خوێنی وەرگیرا، ئینجا سودەکە گەڕاوە، واجبە خوێنەکـەش بـۆ تاوانکارەکـە

(فَرْعٌ) فِي الْعَقْلِ دِيَةٌ فَإِنْ زَالَ بِجُرْحٍ لَهُ أَرْشٌ أَوْ حُكُومَةٌ وَجَبَا، وَفِي قَوْلٍ يَدْخُلُ الأَقَلُّ فِي الأَكْثَرِ، وَلَوْ ادَّعَى زَوَالَهُ فَإِنْ لَمْ يَنْتَظِمْ قَوْلُهُ وَفِعْلُهُ فِي خَلَوَاتِهِ فَلَهُ دِيَةٌ بِلاَ يَمِينٍ، وَفِي السَّمْعِ دِيَةٌ، وَمِنْ أُذُنٍ نِصْفٌ، وَقِيلَ قِسْطُ النَّقْصِ، وَلَوْ أَزَالَ أُذُنَيْهِ وَسَمْعَهُ فَدِيَتَانِ، وَلَوْ ادَّعَى زَوَالَهُ وَانْزَعَجَ لِلصِّيَاحِ فِي نَوْمٍ وَغَفْلَةٍ فَكَاذِبٌ، وَإِلاَّ حُلِّفَ وَأَخَذَ دِيَةً،

بکەرێندرێتەوە، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية) دا فەرمویانە، واتە: بەڵام نرخی تاوانەکە واجب دەبێ، هەروەك لە باسی (حُكُومَة)دا ڕوونی دەکەینەوە، إن شاءالله تعالى.

(فِي الْعَقْلِ دِيَةٌ) بە (إجماع)ی زانایانیئیسلام لە لابردنی عەقڵدا خوێنێکی تەواو- سەد ووشتر- واجب دەبێ (فَإِنْ زَالَ بِجُرْحٍ لَهُ أَرْشٌ أَوْ حُكُومَةٌ) جا ئەگەر عەقڵەکە بە بریندارکردنێکی وەها لاچو: کە خوێن یان نرخی هەبوو، ئەو کاتە (وَجَبَا) خوێنی عەقڵ‌و خوێنی برینەکەش، یان نرخەکەشی واجب دەبن (وَفِي قَوْلٍ: يَدْخُلُ الأَقَلُّ فِي الأَكْثَرِ) لە فەرموودەیەکدا کەمترەکە دەچێتە ناو زۆرترەکە.

(وَلَوْ ادَّعَى زَوَالَهُ) ئەگەر سەرپەرشتکاری شێتەکە داوای لاچوونیعەقڵی لە تاوانکارەکە کرد، ئەویش گوتی: ڕاست نیە. ئەو کاتە شێتەکە تاقی دەکرێتەوە: (فَإِنْ لَمْ يَنْتَظِمْ قَوْلُهُ وَفِعْلُهُ فِي خَلَوَاتِهِ) جا ئەگەر گوفتارو کرداری شێتەکە لە حاڵەتی بە تەنهاییدا ڕێك نەبو، ئەوە (فَلَهُ دِيَةٌ بِلاَ يَمِينٍ) شێتەکە-بێسوێندخواردن- مافی خوێنی لاچوونیعەقڵەکەی هەیە.

بەڵام ئەگەر داواکارەکە بڵێ: عەقڵی کەم کردوەتەوە، ئەو کاتە داواکارەکە سوێند دەدرێ، جا لەو حاڵەتەی بەشێکیعەقڵ لادەبردرێ‌و ئەندازەی بەشەکەش بە ڕێکی بزاندرێ: وەك ڕۆژێك نا ڕۆژێك شێت ببێ، ئەوە بەشە خوێن واجب دەبێ، ئەگەر نەزاندرێ، ئەو کاتە نرخی بەشەکە واجب دەبێ ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

(وَفِي السَّمْعِ دِيَةٌ) لە لابردنی بیستن لە هەردوو گوێدا خوێنێکی تەواو -سەد ووشتر- واجب دەبێ، بە (إجماع)ی زانایانیئیسلام (وَ) هەروەها (مِنْ أُذُنٍ نِصْفٌ) بە لابردنی بیستن لە گوێیەك نیوەی خوێن واجب دەبێ (وَقِيلَ قِسْطُ النَّقْصِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بەشی کەمکردنەوەی بیستن لە خوێنەکە واجب دەبێ (وَلَوْ أَزَالَ أُذُنَيْهِ وَسَمْعَهُ) ئەگەر هەردوو گوێیەکانی لێکردنەوەو بیستنەکەشی لابرد، ئەو کاتە (فَدِيَتَانِ) دوو خوێنی تەواو واجب دەبن: خوێنێکی گوێیەکان‌و خوێنێکی بیستن.

(وَلَوْ ادَّعَى زَوَالَهُ) ئەگەر داواکارەکە گوتی: بەو تاوانە بیستنم لاچوە، تاوانکارەکەش گوتی: ڕاست ناکا (وَانْزَعَجَ لِلصِّيَاحِ فِي نَوْمٍ وَغَفْلَةٍ) داواکارەکەش بە هۆی لێقیڕاندن لە خەوداو لە نائاگاییدا تێك چو، ئەوە (فَكَاذِبٌ) دیارە داواکارەکە درۆزنە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بە هۆی لێقیڕاندن تێك نەچو، ئەو کاتە (حُلِّفَ وَأَخَذَ دِيَةً) داوا کارەکە سوێند دەدرێ‌و خوێنێکی تەواو وەردەگرێ.

وَإِنْ نَقَصَ فَقِسْطُهُ إِنْ عُرِفَ وَإِلاَّ فَحُكُومَةٌ بِاجْتِهَادِ قَاضٍ، وَقِيلَ يُعْتَبَرُ سَمْعُ قِرْنِهِ فِي صِحَّتِهِ وَيُضْبَطُ التَّفَاوُتُ، وَإِنْ نَقَصَ مِنْ أُذُنٍ سُدَّتْ وَضُبِطَ مُنْتَهَى سَمَاعِ الأُخْرَى ثُمَّ عُكِسَ وَوَجَبَ قِسْطُ التَّفَاوُتِ، وَفِي ضَوْءِ كُلِّ عَيْنٍ نِصْفُ دِيَةٍ، فَلَوْ فَقَأَهَا لَمْ يُزِدْ، وَإِنْ ادَّعَى زَوَالَهُ سُئِلَ أَهْلُ الْخِبْرَةِ أَوْ يُمْتَحَنُ بِتَقْرِيبِ عَقْرَبٍ أَوْ حَدِيدَةٍ مِنْ عَيْنِهِ بَغْتَةً وَنُظِرَ هَلْ يَنْزَعِجُ؟ وَإِنْ نَقَصَ فَكَالسَّمْعِ، وَفِي الشَّمِّ دِيَةٌ عَلَى الصَّحِيحِ،

بەلاّم (وَإِنْ نَقَصَ) ئەگەر بیستنەکەی لە هەردوو گوێ کەم بۆوە، ئەو کاتە (فَقِسْطُهُ إِنْ عُرِفَ) بەشی کەمکردنەوەکە لە خوێنەکە وەردەگرێ ئەگەر ئەندازەی کەمکردنەوەکە بزاندرێ (وَإِلاَّ) بەلاّم ئەگەر نەزاندرێ، ئەو کاتە (فَحُكُومَةٌ بِاجْتِهَادِ قَاضٍ) نرخی کەمکردنەوەکە وەردەگرێ بەگوێرەی دانانی قازی (وَقِيلَ يُعْتَبَرُ سَمْعُ قِرْنِهِ فِي صِحَّتِهِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بیستنی هاوتەمەنی خۆی ڕەچاو دەکرێ لە حاڵەتی ساغیدا، ئینجا (وَيُضْبَطُ التَّفَاوُتُ) جیاوازی نێوان بیستنی خۆی و هاوتەمەنەکەی بە ڕێکی دیاری دەکرێ و نیسبەتەکەی لە خوێنەکە وەردەگرێ.

(وَ) هەروەها (إِنْ نَقَصَ مِنْ أُذُنٍ) ئەگەر بیستنەکە لە یەك گوێ کەم بۆوە، ئەو کاتە (سُدَّتْ) ناتەواوەکە دەگیرێندرێ و (وَضُبِطَ مُنْتَهَى سَمَاعِ الأُخْرَى) بیستنی گوێیەکەی ساغیش دیاری دەکرێ (ثُمَّ عُكِسَ) ئینجا بە پێچەوانەش ساغەکە دەگیرێندرێ و بیستنەکەی ناتەواوەکەش دیاری دەکرێ و (وَوَجَبَ قِسْطُ التَّفَاوُتِ) بەشی جیاوازی بیستنەکە لە خوێنەکە واجب دەبێ.

(وَفِي ضَوْءِ كُلِّ عَيْنٍ نِصْفُ دِيَةٍ) لە لابردنی دیتنی هەر چاوێکدا نیوەی خوێن -پەنجا ووشتر- واجب دەبێ و لە دیتنی هەردوو چاوەکاندا خوێنێکی تەواو واجب دەبێ، هەرچەند شەوکوێریش بێ (فَلَوْ فَقَأَهَا) جا ئەگەر چاوەکەشی دەرهێنا (لَمْ يُزِدْ) لە نیوە خوێنەکە هیچ زیاد ناکرێ (وَإِنْ ادَّعَى زَوَالَهُ) ئەگەر داواکارەکە گوتی: دیتنم بەو تاوانە لاچوە. تاوانکارەکەش گوتی ڕاست نیە. ئەو کاتە (سُئِلَ أَهْلُ الْخِبْرَةِ) پرسیار لە دوو دادپەروەری لێزانی چاو دەکرێ (أَوْ يُمْتَحَنُ) یان داواکارەکە تاقی دەکرێتەوە: (بِتَقْرِيبِ عَقْرَبٍ أَوْ حَدِيدَةٍ مِنْ عَيْنِهِ بَغْتَةً) بەوەی لە ناکاودا دووپشکێك، یان ئاسنێك لە چاوەکانی نزیك دەکرێتەوەو (وَنُظِرَ هَلْ يَنْزَعِجُ) تەماشا دەکرێ: ئایا تێك دەچێ، یان نا (وَإِنْ نَقَصَ) ئەگەر دیتنەکەی لە چاوێك، یان لە دوو چاو کەم بۆوە، ئەوەش (فَكَالسَّمْعِ) وەك کەمبوونەوەی بیستن بڕیاری بۆ دەدرێ لە ڕوونکردنەوەکەی ڕابردوودا.

(وَفِي الشَّمِّ دِيَةٌ) لە لابردنی بۆنکردندا خوێنێکی تەواو -سەد ووشتر- واجب دەبێ (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی ڕاست، بەلاّم لە فەرموودەی بێهێزدا: نرخی لابردنی بۆنەکە واجب دەبێ، هەروەك لە (نهاية) و (مغني)دا فەرموویانە.

وَفِي الْكَلَامِ الدِّيَةُ، وَفِي بَعْضِ الْحُرُوفِ قِسْطُهُ، وَالْمُوَزَّعُ عَلَيْهَا ثَمَانِيَةٌ وَعِشْرُونَ حَرْفًا فِي لُغَةِ الْعَرَبِ، وَقِيلَ لاَ يُوَزَّعُ عَلَى الشَّفَهِيَّةِ وَالْحَلْقِيَّةِ، وَلَوْ عَجَزَ عَنْ بَعْضِهَا خِلْقَةً أَوْ بِآفَةٍ سَمَاوِيَّةٍ فَدِيَةٌ، وَقِيلَ قِسْطٌ أَوْ بِجِنَايَةٍ فَالْمَذْهَبُ لاَ تَكْمُلُ دِيَةٌ، وَلَوْ قَطَعَ نِصْفَ لِسَانِهِ فَذَهَبَ رُبُعُ كَلَامِهِ أَوْ عَكْسٌ فَنِصْفُ دِيَةٍ، وَفِي الصَّوْتِ دِيَةٌ، فَإِنْ أَبْطَلَ مَعَهُ حَرَكَةَ لِسَانٍ فَعَجَزَ عَنِ التَّقْطِيعِ وَالتَّرْدِيدِ فَدِيَتَانِ وَقِيلَ دِيَةٌ،

(وَفِي الْكَلَامِ الدِّيَةُ) له نەهێشتنی قسەکردنداخوێنێکیتەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ (وَفِي بَعْضِ الْحُرُوفِ قِسْطُهُ) لە نەهێشتنی بەشێکی پیتەکاندا بەگوێرەی بەشەکە لە خوێنەکە واجب دەبێ (وَالْمُوَزَّعُ عَلَيْهَا) ئەو پیتانەی خوێنەکەیان بە سەردا بەش دەکرێ (ثَمَانِيَةٌ وَعِشْرُونَ حَرْفًا فِي لُغَةِ الْعَرَبِ) بیستو هەشت پیتن لە زمانی عەرەبیدا، بەلام ئەگەر ستەم لێکراوەکە بە زمانێکیتر قسەی دەکرد، ئەو کاتە خوێنەکە بە سەر پیتەکانی زمانی خۆیدا بەش دەکرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە (وَقِيلَ لاَ يُوَزَّعُ عَلَى الشَّفَهِيَّةِ وَالْحَلْقِيَّةِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: خوێنەکە بە سەر پیتەکانی لێویو گەروییدا بەش ناکرێ.

(وَلَوْ عَجَزَ عَنْ بَعْضِهَا خِلْقَةً) ئەگەر ستەم لێکراوەکە لە زگماکدا نەیتوانی هەندێك پیت بڵێ (أَوْ بِآفَةٍ سَمَاوِيَّةٍ) یان بە هۆی بەڵایەکی ئاسمانی نەیتوانی هەندێکیان بڵێ، ئەو کاتەش (فَدِيَةٌ) خوێنێکی تەواو واجب دەبێ (وَقِيلَ قِسْطٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بەشە خوێن واجب دەبێ، بەلام (أَوْ بِجِنَايَةٍ) ئەگەر بە هۆی دەستدرێژیی تاوانکارێکیتر نەیتوانی هەندێك پیت بڵێ، ئەو کاتە (فَالْمَذْهَبُ لاَ تَكْمُلُ دِيَةٌ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: خوێنێکی تەواو لە تاوانکارەکەیدووەم وەرناگیرێ، چونکە واجبە: تاوانکارەکەییەکەمیش بەشە خوێنی پیتە لەناوبراوەکانیخۆی بدا.

(وَلَوْ قَطَعَ نِصْفَ لِسَانِهِ) ئەگەر نیوەی زوبانەکەی لێکردەوەو (فَذَهَبَ رُبُعُ كَلَامِهِ) چوارێکی پیتەکانی قسەکردنی نەمان (أَوْ عَكْسٌ) یان بە پێچەوانەوە: چوارێکی زوبانی لێکردەوەو نیوە پیتەکانی قسەکردنی نەمان، ئەوە (فَنِصْفُ دِيَةٍ) لە هەردوو مەسەلەدا نیوەی خوێن واجب دەبێ.

(وَفِي الصَّوْتِ دِيَةٌ) لە نەهێشتنی دەنگدا خوێنێکی تەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ (فَإِنْ أَبْطَلَ مَعَهُ حَرَكَةَ لِسَانٍ) جا ئەگەر لەگەڵ نەهێشتنیدەنگەکەش جولەیزوبانەکەشی نەهێشتو (فَعَجَزَ عَنِ التَّقْطِيعِ وَالتَّرْدِيدِ) توانای نەما پیتەکان لە شوێنیخۆیان دەربخاو دووبارەیان بکاتەوە، ئەو کاتە (فَدِيَتَانِ) دوو خوێنی تەواو واجب دەبن: یەکێکی بۆ دەنگ، یەکێکیش بۆ زوبان (وَقِيلَ دِيَةٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: یەك خوێن واجب دەبێ.

وَفِي الذَّوْقِ دِيَةٌ، وَيُدْرَكُ بِهِ حَلاَوَةٌ وَحُمُوضَةٌ وَمَرَارَةٌ وَمُلُوحَةٌ وَعُذُوبَةٌ، وَتُوَزَّعُ عَلَيْهِنَّ، فَإِنْ نَقَصَ فَحُكُومَةٌ، وَتَجِبُ الدِّيَةُ فِي الْمَضْغِ وَقُوَّةِ إِمْنَاءٍ بِكَسْرِ صُلْبٍ وَقُوَّةِ حَبَلٍ وَذَهَابِ جِمَاعٍ، وَفِي إِفْضَائِهَا مِنَ الزَّوْجِ وَغَيْرِهِ دِيَةٌ وَهُوَ رَفْعُ مَا بَيْنَ مَدْخَلِ ذَكَرٍ وَدُبُرٍ، وَقِيلَ ذَكَرٍ وَبَوْلٍ، فَإِنْ لَمْ يُمْكِنْ الْوَطْءُ إِلاَّ بِإِفْضَاءٍ فَلَيْسَ لِلزَّوْجِ، وَمَنْ لاَ يَسْتَحِقُّ افْتِضَاضَهَا فَأَزَالَ الْبَكَارَةَ بِغَيْرِ ذَكَرٍ فَأَرْشُهَا، أَوْ بِذَكَرٍ لِشُبْهَةٍ أَوْ مُكْرَهَةً فَمَهْرُ مِثْلٍ ثَيِّبًا وَأَرْشُ الْبَكَارَةِ،

(وَفِي الذَّوْقِ دِيَةٌ) لە نەهێشتنی تامکردندا خوێنێکی تەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ (وَيُدْرَكُ بِهِ) بە هۆی تامکردن دەزاندرێ: (حَلاَوَةٌ وَحُمُوضَةٌ وَمَرَارَةٌ وَمُلُوحَةٌ وَعُذُوبَةٌ) شیرنیو ترشیو تاڵیو سوێریو ئاوی شیرنو خۆش (وَتُوَزَّعُ عَلَيْهِنَّ) خوینەکە بە سەر ئەو پێنج تامانەدا بەش دەکرێ (فَإِنْ نَقَصَ) جا ئەگەر تامکردنەکە کەم بۆوە، ئەو کاتە (فَحُكُومَةٌ) نرخی کەمکردنەکە واجب دەبێ.

(وَتَجِبُ الدِّيَةُ فِي الْمَضْغِ) خوێنێکی تەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ: لە نەهێشتنی شت جویندا، هەم (وَقُوَّةِ إِمْنَاءٍ بِكَسْرِ صُلْبٍ) لە نەهێشتنی هێزی (مَنی)هاتن بە هۆی پشت شکاندن، هەم (وَقُوَّةِ حَبَلٍ) لە نەهێشتنی هێزی ئاوسبوونی ژن، یان ئاوسکردنی پیاو، هەم (وَذَهَابِ جِمَاعٍ) لە نەمانی جیماعکردنی پیاو.

(وَفِي إِفْضَائِهَا مِنَ الزَّوْجِ وَغَيْرِهِ) لە لەتکردنی دامێنیئافرەتدا بە هۆی جیماعکردن، یان بە هۆیەکیتر، جا لە لایەن مێردەکەیەوە، یان لە لایەن کەسێکیترەوە: وەك زینا (دِيَةٌ) خوێنێکی تەواوی ئافرەتەکە-پەنجا ووشتر- واجب دەبێ (وَهُوَ) لەتکردنی دامێن: (رَفْعُ مَا بَيْنَ مَدْخَلِ ذَكَرٍ وَدُبُرٍ) لابردنی گۆشتەکەی نێوان کونی جیماعکردنو کونی پیسایکردنە (وَقِيلَ: ذَكَرٍ وَبَوْلٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: لابردنی نێوان کونی جیماعکردنو میز کردنە (فَإِنْ لَمْ يُمْكِنِ الْوَطْءُ إِلاَّ بِإِفْضَاءٍ) جا ئەگەر جیماعکردن نەدەگونجا تەنها بە تێکدانی شوێنەکە نەبێ: وەك ئەندامەکەی زۆر گەورە بێ، یان (فَرْجِ)ی ئافرەتەکە زۆر تەسك بێ، ئەو کاتە (فَلَيْسَ لِلزَّوْجِ) مێردەکە بۆی دروست نیە جیماعی لەگەڵ بکا.

(وَمَنْ لاَ يَسْتَحِقُّ افْتِضَاضَهَا) هەر کەسێك مافی نەبێ کچێنیی ئافرەتێك لاببا (فَأَزَالَ الْبَكَارَةَ بِغَيْرِ ذَكَرٍ) جا بە بێ تێنانی (ذکر) کچێنیەکەی لابرد: وەك بە پەنجە، یان بە پارچە دارێك، ئەوە (فَأَرْشُهَا) نرخی کچێنیەکەی لە سەر واجب دەبێ، بەڵام (أَوْ بِذَكَرٍ) ئەگەر بە تێنانی (ذکر)، واتە: بە جیماع کچێنیەکەی لابرد: وەك (لِشُبْهَةٍ أَوْ مُكْرَهَةً) جیماعەکە بە هەڵە بێ، یان زینا بێو کچەکە زۆرلێکراو بێ، ئەو کاتە (فَمَهْرُ مِثْلٍ ثَيِّبًا وَأَرْشُ الْبَكَارَةِ) مارەیی هاووێنەی ئافرەتەکە لە حاڵەتی بێوەژنیداو هەم نرخی کچێنیەکەشی هەردووکی لە سەر

وَقِيلَ مَهْرُ بِكْرٍ، وَمُسْتَحِقُّهُ لاَ شَيْءَ عَلَيْهِ، وَقِيلَ إِنْ أَزَالَ بِغَيْرِ ذَكَرٍ فَأَرْشٌ، وَفِي الْبَطْشِ دِيَةٌ وَكَذَا الْمَشْيُ وَنَقْصِهِمَا حُكُومَةٌ، وَلَوْ كَسَرَ صُلْبَهُ فَذَهَبَ مَشْيُهُ وَجِمَاعُهُ أَوْ وَمَنِيُّهُ فَدِيَتَانِ، وَقِيلَ دِيَةٌ. (فَرْعٌ) أَزَالَ أَطْرَافًا وَلَطَائِفَ تَقْتَضِي دِيَاتٍ فَمَاتَ سِرَايَةً فَدِيَةٌ، وَكَذَا لَوْ حَزَّهُ الْجَانِي قَبْلَ انْدِمَالِهِ فِي الأَصَحِّ،

جیماعکەرەکە واجب دەبن (وَقِيلَ مَهْرُ بِكْرٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: مارەیی کچێك واجب دەبێ، بەڵام ئەگەر زینایەکە بە ڕەزامەندیکچەکە بێ، ئەو کاتە نە مارەییو نە نرخی کچینیەکە واجب نابێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَمُسْتَحِقُّهُ) ئەو کەسەی مافی لابردنی کچینیەکەی هەیە-کە مێردی کچەکەیە- ئەگەر کچینیەکەی لابرد (لاَ شَيْءَ عَلَيْهِ) هیچی لە سەر نیە، هەرچەند بە بێجیماعیش لایبردبێ، چونکە شەرع ئیزنیداوەو لادانیش لە ڕێگەی لابردن زیانی نیە (وَقِيلَ إِنْ أَزَالَ بِغَيْرِ ذَكَرٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا، ئەگەر بە بێجیماع لایبرد، ئەوە (فَأَرْشٌ) نرخی کچینیەکە واجب دەبێ.

(وَفِي الْبَطْشِ دِيَةٌ) لە لەکارخستنی هەردوو دەستەکاندا خوێنێکی تەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ (وَكَذَا الْمَشْيُ) هەروەها ڕۆیشتنیش، واتە: ئەگەر هەردوو پێی لە ڕۆیشتن خستن خوێنێکی تەواو-سەد ووشتر- واجب دەبێ، هەروەها بە لەکارخستنی یەك دەست، یان یەك پێ، نیوەی خوێن واجب دەبێ (وَنَقْصِهِمَا) بە کەمکردنەوەی هێزی دەست، یان کەمکردنەوەی ڕۆیشتن (حُكُومَةٌ) نرخی کەمکردنەوەکە واجب دەبێ.

(وَلَوْ كَسَرَ صُلْبَهُ) ئەگەر پشتی شکاند (فَذَهَبَ مَشْيُهُ وَجِمَاعُهُ) جا بەو شکاندنە ڕۆیشتنی نەماو جیماعیشی نەما (أَوْ وَمَنِيُّهُ) یا ڕۆیشتنو (مَنِي)ی نەمان، ئەوکاتە (فَدِيَتَانِ) دوو خوێنی تەواو-دووسەد ووشتر- واجب دەبن: یەکێك بۆ ڕۆیشتنو یەکێك بۆ جیماع (وَقِيلَ دِيَةٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: خوێنێك واجب دەبێ.

﴿ فَرْعٌ: لقێك لە باسی کۆبوونەوەی چەند تاوانێك ﴾

(أَزَالَ أَطْرَافًا) هەرکاتێك چەند ئەندامێکی لێکردنەوە: وەك دەستو پێو گوێ، هەم (وَلَطَائِفَ) چەند سوودێکیشی لەناو بردن: وەك گوێ لێبوونو دیتنو تامکردن، کە (تَقْتَضِي دِيَاتٍ) ئەندامەکانو سوودەکان گشتیان خوێنێکی سەربەخۆیان واجب دەکرد (فَمَاتَ سِرَايَةً) ئینجا تاوان لێکراوەکە بە پێدارۆیشتنی ئەو برینانە مرد، ئەوە (فَدِيَةٌ) تەنها یەك خوێن واجب دەبێ لە بەرامبەر گیانەکە (وَكَذَا لَوْ حَزَّهُ الْجَانِي قَبْلَ انْدِمَالِهِ) هەروەها ئەگەر تاوانکارەکە تاوان لێکراوەکەی پێش چاکبوونەوە کوشت، ئەو کاتەش هەر یەك خوێن واجب دەبێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

فإنْ حَزَّ عَمْدًا وَالْجِنَايَاتُ خَطَأٌ أَوْ عَكْسُهُ فَلاَ تَدَاخُلَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ حَزَّ غَيْرُهُ تَعَدَّدَتْ.

(فَصْلٌ) تَجِبُ الْحُكُومَةُ فِيمَا لاَ مُقَدَّرَ فِيهِ: وَهِيَ جُزْءٌ نِسْبَتُهُ إِلَى دِيَةِ النَّفْسِ-وَقِيلَ إِلَى عُضْوِ الْجِنَايَةِ- نِسْبَةُ نَقْصِهَا مِنْ قِيمَتِهِ لَوْ كَانَ رَقِيقًا بِصِفَاتِهِ، فَإِنْ كَانَتْ بِطَرَفٍ لَهُ مُقَدَّرٌ اُشْتُرِطَ أَنْ لاَ تَبْلُغَ مُقَدَّرَهُ، فَإِنْ بَلَغَتْهُ نَقَصَ الْقَاضِي شَيْئًا بِاجْتِهَادِهِ، أَوْ لاَ تَقْدِيرَ فِيهِ كَفَخِذٍ فَأَنْ لاَ تَبْلُغَ دِيَةَ نَفْسٍ،

بەلام (فَإِنْ حَزَّ عَمْدًا) ئەگەر تاوانكارەكە بە قەسدى تاوان لێكراوەكەی كوشت‌و (وَالْجِنَايَاتُ خَطَأٌ) تاوانەكانی لەناوبردنی ئەندام‌و سودەكانیش بە هەڵە بون (أَوْ عَكْسُهُ) یان بە پێچەوانەوە: لەناوبردنی ئەندام‌و سودەكان بە قەسدی بون‌و كوشتنەكە بە هەڵە بوو، ئەو كاتە (فَلاَ تَدَاخُلَ) خوێنەكان ناچنە ناو یەكتر، بەڵكو خوێنی ئەندامەكان‌و خوێنی سودەكان‌و خوێنی گیانەكە گشتی واجب دەبن (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا (وَ) هەروەها (لَوْ حَزَّ غَيْرُهُ) ئەگەر جگە لە تاوانكارەكە یەكێكی‌تر تاوان لێكراوەكەی كوشت، ئەو كاتەش (تَعَدَّدَتْ) خوێنەكان بەگوێرەی تاوانەكان دەژمێرێن، واتە: خوێنەكانی ئەندامەكان‌و سودەكان لە سەر تاوانكارەكەی‌یەكەمەو خوێنی گیانەكەشی لە سەر بكوژەكەیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (حُكُومَة): نرخی تاوانەكان ﴾

(تَجِبُ الْحُكُومَةُ) نرخ، واتە: هەندێك ماڵ واجب دەبێ (فِيمَا لاَ مُقَدَّرَ فِيهِ) لەو جۆرە برینداركردن‌و شكاندنانەی ئەندازە خوێنێكی دیاركراویان نیە، ئینجا مەرجە: دادوەر، یان (اَلْمُحَكَّم) ئەو نرخە دیاری بكا (وَهِيَ جُزْءٌ) مەبەست بە نرخ: بەشێكە لە خوێن (نِسْبَتُهُ إِلَى دِيَةِ النَّفْسِ) نیسبەتەكەی بۆ خوێنی گیان-(وَقِيلَ إِلَى عُضْوِ الْجِنَايَةِ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: نیسبەتەكەی بۆ ئەندامی تاوانەكە- (نِسْبَةُ نَقْصِهَا مِنْ قِيمَتِهِ لَوْ كَانَ رَقِيقًا بِصِفَاتِهِ) وەك نیسبەتی كەمكردنەوەیەتی لە نرخەكەی ئەگەر كۆیلەكی بەو سیفەتانە بووایە.

(فَإِنْ كَانَتْ بِطَرَفٍ لَهُ مُقَدَّرٌ) جا ئەگەر نرخەكە بە هۆی تاوانكردنە سەر ئەندامێكی وەها بوو: كە ئەندامەكە خوێنێكی دیاركراوی هەبوو: وەك دەست شكاندن‌و پێ شكاندن، ئەوە (اُشْتُرِطَ أَنْ لاَ تَبْلُغَ مُقَدَّرَهُ) بە مەرج داندراوە: نرخەكە نەگاتە خوێنی ئەندامەكە، بۆ وێنە: نابێ نرخی شكاندنی دەستێك بگاتە خوێنی لێكردنەوەی دەستەكە (فَإِنْ بَلَغَتْهُ) جا ئەگەر نرخەكە گەیشتە خوێنی ئەندامەكە، ئەو كاتە (نَقَصَ الْقَاضِي شَيْئًا بِاجْتِهَادِهِ) قازی بە بۆچوونی خۆی شتێكی لێ كەم دەكاتەوە (أَوْ لاَ تَقْدِيرَ فِيهِ) یان نرخەكە بە هۆی تاوانكردنە سەر ئەندامێكی وەها بوو: كە ئەندامەكە خوێنێكی دیاركراوی نەبو: (كَفَخِذٍ) وەك شكاندنی ڕان، یان باسك‌و پشت‌و شان، ئەوە (فَأَنْ لاَ تَبْلُغَ دِيَةَ نَفْسٍ) مەرجە: نرخەكە نەگاتە خوێنی گیان، واتە كوشتن.

وَيُقَوَّمُ بَعْدَ انْدِمَالِه فَإِنْ لَمْ يَبْقَ نَقْصٌ اُعْتُبِرَ أَقْرَبُ نَقْصٍ إِلَى الإِنْدِمَالِ، وَقِيلَ يُقَدِّرُهُ قَاضٍ بِاجْتِهَادِهِ، وَقِيلَ لاَ غُرْمَ، وَالْجُرْحُ الْمُقَدَّرُ كَمُوضِحَةٍ يَتْبَعُهُ الشَّيْنُ حَوَالَيْهِ، وَمَا لاَ يَتَقَدَّرُ يُفْرَدُ بِحُكُومَةٍ فِي الأَصَحِّ، وَفِي نَفْسِ الرَّقِيقِ قِيمَتُهُ، وَفِي غَيْرِهَا مَا نَقَصَ مِنْ قِيمَتِهِ إِنْ لَمْ يَتَقَدَّرْ فِي الْحُرِّ، وَإِلاَّ فَنِسْبَتُهُ مِنْ قِيمَتِهِ، وَفِي قَوْلٍ مَا نَقَصَ، وَلَوْ قَطَعَ ذَكَرَهُ وَأُنْثَيَاهُ فَفِي الأَظْهَرِ قِيمَتَانِ، وَالثَّانِي

(وَيُقَوَّمُ بَعْدَ انْدِمَالِهِ) تاوان لێكراوەكە لە دوای چاكبوونەوەی دەقرسێندرێ تاكو بزاندرێ نرخی تاوانەكە چەندە (فَإِنْ لَمْ يَبْقَ نَقْصٌ) جا ئەگەر لە دوای چاكبوونەوە هیچ ناتەواویەك نەمابو، ئەو كاتە (اُعْتُبِرَ أَقْرَبُ نَقْصٍ إِلَى الإِنْدِمَالِ) بۆ قرساندنەكە نزیكترین ناتەواوی لە كاتی چاكبوونەوەكە ڕەچاو دەكرێ (وَقِيلَ: يُقَدِّرُهُ قَاضٍ بِاجْتِهَادِهِ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: قازی بە بۆچوونی خۆی ئەندازەی نرخەكە دادەنێ (وَقِيلَ: لاَ غُرْمَ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: هیچ نرخێك واجب نیە.

(وَالْجُرْحُ الْمُقَدَّرُ كَمُوضِحَةٍ) ئەو برینەی ئەندازە خوێنێكی دیاركراوی هەیە: وەك برینی ئاشكراكەر (يَتْبَعُهُ الشَّيْنُ حَوَالَيْهِ) ناشیرنبوونەكەی دەوروبەری شوێن خۆی دەكەوێو نرخی ناشیرنیەكە داناندرێ، بەڵام (وَمَا لاَ يَتَقَدَّرُ) ئەو برینەی ئەندازە خوێنێكی دیاركراوی نیە (يُفْرَدُ بِحُكُومَةٍ) ناشیرنیەكەی دەوروبەری -جگە لە نرخی برینەكە- نرخێكی سەربەخۆی بۆ دادەندرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

جا بزانە: ئەگەر لە پەدەستێكی لێداو شوێنەكەی ڕەشو شین كرد، یان مووەكانی سەرو ڕووی لە ناو بردنو شوێنی لێرِوانەكەشی تێك دا، ئەو كاتەش نرخی واجب دەبێ، بەڵام ئەگەر ڕەشو شین نەبو و هیچ شوێنێكی نەشكاند، یان شوێنی لێرِوانی مووەكانی تێك نەدا، ئەو كاتە نرخ واجب نابێ، بەڵكو تاوانكارەكە تەمبێ دەكرێ، هەروەك لە (مغنی)و(الشروانی)دا فەرموویانە.

(وَفِي نَفْسِ الرَّقِيقِ قِيمَتُهُ) لە كوشتنی كۆیلەدا نرخی كۆیلەكە واجب دەبێ (وَفِي غَيْرِهَا) جگە لە كوشتنیش لە ئەندامو سودەكانی كۆیلەدا (مَا نَقَصَ مِنْ قِيمَتِهِ) ئەو ئەندازەی لە نرخەكەی كەم كردۆتەوە واجب دەبێ (إِنْ لَمْ يَتَقَدَّرْ فِي الْحُرِّ) ئەگەر ئەندامو سودەكان لە مرۆڤی ئازاددا ئەندازەی خوێنی نەبێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر لە ئازاددا ئەندازەی خوێنی هەبوو: وەك لێكردنەوەی دەستو پێ، ئەو كاتە (فَنِسْبَتُهُ مِنْ قِيمَتِهِ) وەك نیسبەتی بەشە خوێنەكە بەشە نرخی كۆیلەكە واجب دەبێ (وَفِي قَوْلٍ مَا نَقَصَ) لە فەرموودەیەكدا: چەند لە نرخەكەی كەم كردۆتەوە، ئەوەندە واجب دەبێ.

(وَلَوْ قَطَعَ ذَكَرَهُ وَأُنْثَيَاهُ) ئەگەر (ذكر)و هەردوو گونەكانی كۆیلەكەی لێكردنەوە، ئەوە (فَفِي الأَظْهَرِ قِيمَتَانِ) لە فەرموودەی بەهێزدا: دوو نرخی كۆیلەكە واجب دەبن (وَالثَّانِي

مَـــــا نَقَــــصَ، فَـــــإِنْ لَـــــمْ يَــــنْقُصْ فَــــلاَ شَــــيْءَ.

(بَابُ مُوجِبَاتِ الدِّيَةِ وَالْعَاقِلَةِ وَالْكَفَّارَةِ)

صَاحَ عَلَى صَبِيٍّ لاَ يُمَيِّزُ عَلَى طَرَفِ سَطْحٍ فَوَقَعَ بِذَلِكَ فَمَاتَ فَدِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ، وَفِي قَوْلٍ قِصَاصٌ، وَلَوْ كَانَ بِأَرْضٍ أَوْ صَاحَ عَلَى بَالِغٍ بِطَرَفِ سَطْحٍ فَلاَ دِيَةَ فِي الأَصَحِّ، وَشَهْرُ سِلاَحٍ كَصِيَاحٍ، وَمُرَاهِقٌ مُتَيَقِّظٌ كَبَالِغٍ،

مَا نَقَصَ) بە فەرموودەی دووەمی بێهێز: چەند لە نرخەکەی کەم بۆتەوە ئەوەندە واجب دەبێ (فَإِنْ لَمْ يَنْقُصْ فَلاَ شَيْءَ) ئەگەر هیچی کەم نەکردبێتەوە، ئەو کاتە هیچ واجب نابێ.

﴿ بَابُ مُوجِبَاتِ الدِّيَةِ: **باسی ئەو کردارانەی لە سەرمتاوە خوێن واجب دەکەن‌و**

(وَالْعَاقِلَةِ) باسی خزمەکانی بکوژەکەو (وَالْكَفَّارَةِ) باسی کەففارەتی کوشتن ﴾

(صَاحَ عَلَى صَبِيٍّ لاَ يُمَيِّزُ) هەر کاتێك بە سەر منداڵێکی‌نەفامی‌دا قیڕاند، یان بە سەر خەوتوویێکدا، یان بە سەر گێلەکەیەکدا: کە لێقیڕاوەکەش (عَلَى طَرَفِ سَطْحٍ) لە سەر لێوی سەربانێك بوو، یان لە سەر لێوی بیرێك، یان ڕوبارێك بوو (فَوَقَعَ بِذَلِكَ فَمَاتَ) ئینجا بە هۆی ئەو بەسەرداقیڕاندنە لێقیڕاوەکە ڕاچەنی‌و کەوتە خوارەوەو مرد، ئەوە (فَدِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ) خوێنێکی ئەستوورکراو لە سەر خزمەکانی بکوژەکە واجب دەبێ، جیاوازی نیە بەسەرداقیڕاندنەکەشی بە دەنگی خۆی بێ، یان بە هۆی ئامێرێکی بەردەستی خۆی بێ، هەروەها ئەگەر لێقیڕاوەکە نەشمرێ، بەڵام ئەندامێك، یان سودێکی لە دەست چوو، ئەو کاتەش خوێنی ئەندامەکەو سودەکە هەر لە سەر خزمەکانی تاوانکارەکەیە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوە کاندا فەرموویانە (وَفِي قَوْلٍ: قِصَاصٌ) لە فەرموودەیەکدا: تۆڵەکردنەوە واجب دەبێ.

(وَلَوْ كَانَ بِأَرْضٍ) ئەگەر لێقیڕاوەکە لە سەر زەمین بوو و بە هۆی بەسەرداقیڕاندنەکە مرد (أَوْ صَاحَ عَلَى بَالِغٍ بِطَرَفِ سَطْحٍ) یان بە سەر مرۆڤێکی بالغ‌و عاقڵدا قیڕاندی: کە لە سەر لێوی سەربانێك بوو، ئینجا کەوتە خوارەوەو مرد (فَلاَ دِيَةَ فِي الأَصَحِّ) لە هەردوو مەسەلەدا هیچ خوێنێك‌و هیچ کەففارەتێك واجب نابێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام ئەگەر لە مەسەلەی‌یەکەمدا منداڵەکە بە هۆی بەسەرداقیڕاندنەکە شێت ببێ، ئەو کاتە خوێنی لابردنی عەقڵەکەی واجب دەبێ، هەروەك لە (تحفة)و(مغنی)دا فەرموویانە.

(وَشَهْرُ سِلاَحٍ كَصِيَاحٍ) دەرهێنان‌و ڕاکێشانی چەك ڕوویەڕووی چاوساغێك وەك بەسەرداقیڕاندنەو گشت بڕیارەکانی‌ڕابردووی بۆ دەدرێن، هەم (وَمُرَاهِقٌ مُتَيَقِّظٌ كَبَالِغٍ) منداڵێکی هەشیار–کە نزیکی بلۆغبوون بێ– ئەویش وەك مرۆڤی بالغەو خوێنی واجب نابێ.

﴿ **ئاگاداری** ﴾: ئەگەر لە وڵاغی کەسێکی قیڕاند، یان بە هۆیەکی‌تر ڕەواندیەوە، ئینجا وڵاغەکە کەوتە ناو ئاوێك، یان ناو قۆرتێك، ئەوە تاوانکارەکە بەخۆی دەبێتە زامینی

وَلَوْ صَاحَ عَلَى صَيْد فَاضْطَرَبَ صَبِيٌّ وَسَقَطَ فَدِيَةٌ مُخَفَّفَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ، وَلَوْ طَلَبَ سُلْطَانٌ مَنْ ذُكِرَتْ بِسُوء فَأَجْهَضَتْ ضَمِنَ الْجَنِينُ، وَلَوْ وَضَعَ صَبِيًّا فِي مَسْبَعَة فَأَكَلَهُ سَبُعٌ فَلاَ ضَمَانَ، وَقِيلَ إِنْ لَمْ يُمْكِنْهُ الِانْتِقَالُ ضَمِنَ، وَلَوْ تَبِعَ بِسَيْف هَارِبًا مِنْهُ فَرَمَى نَفْسَهُ بِمَاء أَوْ نَار أَوْ مِنْ سَطْح

وولاغەكە، بەلام ئەگەر مرۆڤێك لە سەر پشتی وولاغەكە بێو يەكسەر بە هۆی ڕەواندنەوە بكەوێتە خوارەوەو بمرێ، ئەو كاتە خوێنی مرۆڤەكە لە سەر خزمەكانی تاوانكارەكە واجب دەبێ، هەروەك لە (تحفه)دا ڕوون كراوەتەوە.

(وَ) هەروەها (لَوْ صَاحَ عَلَى صَيْد) ئەگەر كەسێك بە سەر نێچیرێكدا، یان بە سەر شتێكی تریدا قیڕاند (فَاضْطَرَبَ صَبِيٌّ وَسَقَطَ) ئینجا بەو قیڕاندنە منداڵێك ڕاچەنی و لە سەر بانەكە، یان لە سەر بیرەكە كەوتە خوارەوەو مرد، ئەوە (فَدِيَةٌ مُخَفَّفَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ) خوێنێكی سووككراو لە سەر خزمەكانی بكوژەكە واجب دەبێ، چونكە لەم مەسەلەیەدا مەبەستی لێقڕاندنی مردووەكە نەبوەو كوشتنەكەی بە هەڵەیە، جا ئەگەر لەم مەسەلەیەدا منداڵەكە شێت ببێ، ئەو كاتەش خوێنی عەقڵەكەی لە سەر خزمەكانی تاوانكارەكەیە، هەرچەند لە سەر زەمینیش بێ، وەك مەسەلەكەی ڕابردوو، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ طَلَبَ سُلْطَانٌ مَنْ ذُكِرَتْ بِسُوء) ئەگەر كاربەدەستێك داوای ئامادەبوونی ئافرەتێكی كرد كە بە خراپە باسی كرابو (فَأَجْهَضَتْ) ئافرەتەكەش لە ترسان بەری هاوێشت، واتە: كۆرپەی ناو زگی لەبار چو، ئەوە (ضَمِنَ الْجَنِينُ) زامینیی كۆرپەكە لە سەر خزمەكانی كاربەدەستەكە -كۆیلەیەك، یان پێنج ووشتر- واجب دەبێ، هەروەها ئەگەر كەسێكی تریش ئافرەتێكی ئاوس -بە هەر جۆرێك- بترسێنێو ئافرەتەكەش بەو ترسە بەر باوێ، ئەوەش خزمەكانی ترسێنەرەكە دەبنە زامینی كۆرپەكە، چونكە ئیمامی(عمر) بە فەرمانی ئیمامی (علي)رضي الله عنهما خوێنی ئەو جۆرە كۆرپەیەی داوەو (البيهقي) گێڕاویەتیەوە.

جا ئەگەر ئافرەتەكە بەو بەرهاوێشتنە بمرێ، ئەو كاتە خوێنی ئافرەتەكەش لە سەر خزمەكانی ترسێنەرەكە واجب دەبێ، بەلام ئەگەر ئافرەتە ئاوسەكە بە هۆی ترسەكە بمرێ -نەك بە هۆی بەرهاوێشتن- ئەو كاتە هیچ زامینیی واجب نابێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا ڕوون كراوەتەوە.

(وَلَوْ وَضَعَ صَبِيًّا فِي مَسْبَعَة) ئەگەر منداڵێكی لە شوێنێكی دڕندەكان دانا (فَأَكَلَهُ سَبُعٌ) ئینجا دڕندەیەك منداڵەكەی خوارد، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینیی لە سەر نیە، چونكە خودی دانانەكە بەهیلاكی نەداوە (وَقِيلَ إِنْ لَمْ يُمْكِنْهُ انْتِقَالٌ ضَمِنَ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: ئەگەر منداڵەكە بۆی نەگونجێ بڕواتە شوێنێكی تر، ئەو كاتە دەبێتە زامین.

(وَلَوْ تَبِعَ بِسَيْف هَارِبًا مِنْهُ) ئەگەر بە شمشێرێكەوە، یان بە هەر چەكێكی ترەوە شوێن هەڵاتوویێكی لە خۆی كەوت (فَرَمَى نَفْسَهُ بِمَاءٍ أَوْ نَارٍ أَوْ مِنْ سَطْحٍ) ئینجا هەڵاتووەكەش

فَلاَ ضَمَانَ، فَلَوْ وَقَعَ جَاهِلاً لِعَمًى أَوْ ظُلْمَةٍ ضَمِنَ، وَكَذَا لَوْ انْخَسَفَ بِهِ سَقْفٌ فِي هَرَبِهِ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ سُلِّمَ صَبِيٌّ إِلَى سَبَّاحٍ لِيُعَلِّمَهُ فَغَرِقَ وَجَبَتْ دِيَتُهُ، وَيَضْمَنُ بِحَفْرِ بِئْرٍ عُدْوَانٍ، لاَ فِي مِلْكِهِ وَمَوَاتٍ،

خۆی فڕێدا ناو ئاوێك، یان ئاگرێك، یان لە سەر بانێك خۆی فڕێدا خوارەوەو بەو خۆفڕێدانە مرد، یان كەسێكیتر كوشتی، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینیی لە سەر شوێنكەوتەكە نیە، چونكە هەڵاتووەكە بەخۆی خۆی بەهیلاك داوە، بەڵام ئەگەر هەڵاتووەكە منداڵ، یان شێت بێ، ئەو كاتە شوێنكەوتەكە دەبێتە زامین، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا فەرموویانە.

(فَلَوْ وَقَعَ جَاهِلاً) جا ئەگەر هەڵاتووەكە بە نەزانی كەوتە ناو ئەو شتانەیڕابردوو (لِعَمًى أَوْ ظُلْمَةٍ) بە هۆی كوێری، یان تاریكی، یان سەرلێشێوان، یان سەری بەهیلاكدەرەكە داپۆشراو بوو-وەك بیرێكیداپۆشراو، یان مینێكی ژێر خاك- ئەو كاتە (ضَمِنَ) خزمەكانی شوێنكەوتەكە دەبنە زامینی هەڵاتووەكەو واجبە خوێنەكەی بدەن (وَكَذَا لَوْ انْخَسَفَ بِهِ سَقْفٌ فِي هَرَبِهِ) هەروەها ئەگەر بانێك لە بن هەڵاتووەكەدا لە حاڵەتی هەڵاتندا بڕمێو هەڵاتووەكە بمرێ، ئەو كاتەش دەبنە زامینی خوێنەكەی (فِي الأَصَحِّ) لە فەرمودەی ڕاستتردا، چونكە لەو مەسەلانەدا شوێنكەوتەكە هەڵاتووەكەی تووشی هەڵاتنێكی كوشندە كردوە.

(وَلَوْ سُلِّمَ صَبِيٌّ إِلَى سَبَّاحٍ لِيُعَلِّمَهُ) ئەگەر منداڵێك تەسلیمی مەلەوانێك كرا، تاكو فێرە مەلەوانیی بكا (فَغَرِقَ) ئینجا منداڵەكەش نقومی ناو ئاو بوو و خنكا، ئەوە (وَجَبَتْ دِيَتُهُ) خوێنی منداڵەكە لە سەر خزمەكانی مەلەوانەكە واجب دەبێ، بەڵام ئەگەر نقومبووەكە بالغو عاقڵ بێ، ئەوە هیچ خوێنو تۆڵەی واجب نابێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَيَضْمَنُ بِحَفْرِ بِئْرٍ عُدْوَانٍ) مرۆڤ دەبێتە زامین بە هۆی هەڵكەندنی بیرێكی دوژمنكاری: وەك لە ملكی كەسێكیتردا بە بێئیزن بیرەكەی هەڵكەندبێ، یان لە ڕێگەیەكی تەسك، یان بەرین بۆ بەرژەوەندی خۆی بە بێئیزنیكاربەدەست بیرەكەی هەڵكەندبێ.

جا بزانە: مەبەست بە زامینی لێرەو لە گشت مەسەلەكانیداهاتوودا ئەمەیە: ئەگەر ئادەمیزادێك بكەوێتە ناو بیرەكەو بمرێ، یان بە یەكێك لە هۆیەكانیتری داهاتوو بمرێ، واجبە: خزمەكانی خاوەن هۆیەكە خوێنەكەی بدەن، بەڵام ئەگەر ئاژەڵێك، یان ماڵێك بەو هۆیە بفەوتێ، ئەو كاتە خودی خاوەن هۆیەكە دەبێتە زامنی.

(لاَ فِي مِلْكِهِ وَمَوَاتٍ) بەڵام نابێتە زامینی ئەو بیرەی لە ملكیخۆیدا، یان لە زەمینێكی مردووی بێخاوەندا هەڵیكەندوە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿الْبِئْرُ جُبَارٌ﴾ رواه الشيخان، بەهیلاكچووی بیر بە فیڕۆیەو زامینیی نیە.

وَلَوْ حفَرَ بِدِهْلِيزِهِ بِئْرًا وَدَعَا رَجُلاً فَسَقَطَ فَالأَظْهَرُ ضَمَانُهُ، أَوْ بِمِلْكِ غَيْرِهِ أَوْ مُشْتَرَكٍ بِلاَ إِذْنٍ فَمَضْمُونٌ، أَوْ بِطَرِيقٍ ضَيِّقٍ يَضُرُّ الْمَارَّةَ فَكَذَا، أَوْ لاَ يَضُرُّ وَأَذِنَ الإِمَامُ فَلاَ ضَمَانَ، وَإِلاَّ: فَإِنْ حَفَرَ لِمَصْلَحَتِهِ فَالضَّمَانُ أَوْ لِمَصْلَحَةٍ عَامَّةٍ فَلاَ فِي الأَظْهَرِ، وَمَسْجِدٌ كَطَرِيقٍ،

(وَلَوْ حفَرَ بِدِهْلِيزِهِ بِئْرًا) ئەگەر لە ناودالانی خانووەکەیدا بیرێکی هەڵکەندو (وَدَعَا رَجُلاً فَسَقَطَ) ئینجا پیاوێکی بانگ کرد بێتە ناو خانووەکە، پیاوەکەش کەوتە ناو بیرەکەو مرد، ئەوە (فَالأَظْهَرُ ضَمَانُهُ) بە فەرموودەی بەهێزتر: دەبێتە زامینیو واجبە: خزمەکانی هەڵکەنەکە خوێنی پیاوەکە بدەن.

بەڵام ئەگەر ئەو بانگی نەکردبێ، یان ئاگاداری کردبێتەوە: کە بیرەکە لە وێ هەیە، یان سەگێکی خاوەن ماڵە کە بیگرێ، یان یەکێکی بە کرێ گرت بۆ میوەڕنین، یان بۆ بیر هەڵکەندن، یان بۆ دیوار کردن، یان داوای لێکرد بە خۆڕایی ئەو کارانەی بۆ بکا، ئینجا کرێکارەکە کەوتە خوارەوە، یان بیرو دیوارەکەی بە سەردا ڕما، ئەوە لەو مەسەلانەدا خاوەنەکە نابێتە زامین، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا ڕوون کراونەوە.

(أَوْ بِمِلْكِ غَيْرِهِ) یان لە ملکی کەسێکیتر -بێ‌ئیزن- بیرەکەی هەڵکەند (أَوْ مُشْتَرَكٍ بِلاَ إِذْنٍ) یان لە ملکێکی هاوبەشی خۆیو کەسێکیتر -بێ‌ئیزن- بیرەکەی هەڵکەند، ئەوە (فَمَضْمُونٌ) لە هەردو مەسەلەدا هەڵکەندنەکە زامینیی هەیەو هەر شتێکی بەو بیرە بفەوتێ، بەو شێوەیڕابردوو واجبە: خوێنی بدرێ.

(أَوْ بِطَرِيقٍ ضَيِّقٍ) یان لە ڕێگەیەکی تەسکدا بیرەکەی هەڵکەند، کە (يَضُرُّ الْمَارَّةَ) زیانی لە ڕێبواران دەدا، ئەو کاتەش (فَكَذَا) وەك مەسەلەکەیڕابردوو زامینیی واجب دەبێ، هەرچەند کاربەدەستیش ئیزنیدابێ (أَوْ لاَ يَضُرُّ وَأَذِنَ الإِمَامُ) یان بیرەکە زیانی لە ڕێبواران نەدەداو بە ئیزنی کاربەدەسیتش بیرەکەی هەڵکەند، ئەو کاتە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینیی واجب نابێ.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر کاربەدەست ئیزنی نەدابێو بیرەکەش زیانی نەبێ، تەماشا دەکەین: (فَإِنْ حَفَرَ لِمَصْلَحَتِهِ) ئەگەر بۆ بەرژەوەندی خۆی بیرەکەی لە ڕێگەکەدا هەڵکەندبێ، ئەوە (فَالضَّمَانُ) دەبێتە زامینی هەرشتێکی بەو بیرە بفەوتێ (أَوْ لِمَصْلَحَةٍ عَامَّةٍ) بەڵام ئەگەر بۆ بەرژەوەندی گشتی بیرەکەی هەڵکەندبێ، ئەوە (فَلاَ) نابێتە زامین (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، کەوابو: ئەو قوڕتو خەندەقانەی بۆ چاککردنەوەی بەرژەوەندییە گشتیەکان لە ڕێگەو کۆڵانەکاندا هەڵدەکەندرێن، ئەویش زامینیی نیە، هەروەك (الشبراملسی) فەرموویەتی (وَمَسْجِدٌ كَطَرِيقٍ) هەڵکەندنی بیر لە ناو مزگەوتدا وەکو بیری ڕێگەیە: لە گشت ڕوونکردنەوەو بڕیارەکانیڕابردوودا.

وَمَا تَوَلَّدَ مِنْ جَنَاحٍ إِلَى شَارِعٍ فَمَضْمُونٌ، وَيَحِلُّ إِخْرَاجُ الْمَيَازِيبِ إِلَى شَارِعٍ، وَالتَّالِفُ بِهَا مَضْمُونٌ فِي الْجَدِيدِ، فَإِنْ كَانَ بَعْضُهُ فِي الْجِدَارِ فَسَقَطَ الْخَارِجُ فَكُلُّ الضَّمَانِ، وَإِنْ سَقَطَ كُلُّهُ فَنِصْفُهُ فِي الأَصَحِّ، وَإِنْ بَنَى جِدَارَهُ مَائِلاً إِلَى شَارِعٍ فَكَجَنَاحٍ، أَوْ مُسْتَوِيًا فَمَالَ وَسَقَطَ فَلاَ ضَمَانَ، وَقِيلَ إِنْ أَمْكَنَهُ هَدْمُهُ وَإِصْلاَحُهُ ضَمِنَ، وَلَوْ سَقَطَ بِالطَّرِيقِ فَعَثَرَ بِهِ شَخْصٌ أَوْ تَلِفَ مَالٌ

(وَمَا تَوَلَّدَ مِنْ جَنَاحٍ) هەر ڕووداوێك لە زێدەبانی خانووێك پەیدا ببێ-كە (إِلَى شَارِعٍ) زێدەبانەكە بۆ لای كۆڵان و ڕێگە هاتبێتە دەرەوە- ئەگەر زێدەبانەكە بكەوێ (فَمَضْمُونٌ) زامینیی ڕووداوەكە واجب دەبێ لە سەر خاوەن خانووەكە، هەرچەند كاربەدەستیش ئیزنی دابێ.

(وَيَحِلُّ إِخْرَاجُ الْمَيَازِيبِ إِلَى شَارِعٍ) حەڵاڵە سولكەكانی ئاو لە سەر بانەكەیەوە بەرەو كۆڵان دەربێنێ، بەڵام (وَالتَّالِفُ بِهَا مَضْمُونٌ) هەر شتێك بەو سولكەیە، یان بە ئاوی سولكەكە بفەوتێ، خاوەنەكەی دەبێتە زامین (فِي الْجَدِيدِ) لە فەرموودەی نوێدا (فَإِنْ كَانَ بَعْضُهُ فِي الْجِدَارِ) جا ئەگەر بەشێكی سولكەكە لە ناو دیوارەكەدا بوو (فَسَقَطَ الْخَارِجُ) ئینجا بەشەكەی لای دەرەوی كەوتە خوارەوەو شتێكی فەوتاند، ئەوە (فَكُلُّ الضَّمَانِ) هەموو زامینیی لە سەر خاوەنەكەی واجب دەبێ، بەڵام (وَإِنْ سَقَطَ كُلُّهُ) ئەگەر هەموو سولكەكە كەوتە خوارەوە، ئەو كاتە (فَنِصْفُهُ فِي الأَصَحِّ) نیوەی زامینی لە سەر خاوەنەكەی واجب دەبێ، لە فەرموودەی ڕاسترتردا، چونكە بەشەكەی ناو دیوار زامینیی نیە.

(وَإِنْ بَنَى جِدَارَهُ مَائِلاً إِلَى شَارِعٍ) ئەگەر دیوارەكەی بە خواری بەرەو كۆڵان، یان بەرەو ملكی كەسێكیتر دروست كردبێ، ئەوەش (فَكَجَنَاحٍ) وەكو زێدەبانە: ئەگەر دیوارە خوارەكە بڕوخێ و شتێك بفەوتێنێ زامینیی واجب دەبێ، جا لەو حاڵەتەدا كاربەدەست و ڕێبوارەكان و خاوەن ملكەكە گشتیان مافیان هەیە داوا لە خاوەن دیوارەكە بكەن: تاكو دیوارەكەی هەڵبوەشێنێ، یان چاكی بكاتەوە، جا ئەگەر خاوەنەكە هیچیانی نەكرد، ئەو كاتە خاوەن ملكەكە دروستە بیڕوخێنێ، هەروەك لە (نهایە)و (الشبراملسی)دا فەرموویانە.

(أَوْ مُسْتَوِيًا) بەڵام ئەگەر دیوارەكەی بە ڕاستی دروست كردبو (فَمَالَ وَسَقَطَ) ئینجا خوار بۆوەو ڕوخاو شتێكی فەوتاند، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینیی واجب نابێ، چونكە بە كرداری خاوەنەكەی خوار نەبۆتەوە (وَقِيلَ: إِنْ أَمْكَنَهُ هَدْمُهُ وَإِصْلاَحُهُ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: ئەگەر بۆی گونجابو بیڕوخێنێ و چاكی بكاتەوە (ضَمِنَ) دەبێتە زامین.

(وَلَوْ سَقَطَ بِالطَّرِيقِ) ئەگەر دیوارە ڕاستەكە خوار بۆوەو بە سەر ڕێگەدا ڕوخا (فَعَثَرَ بِهِ شَخْصٌ) ئینجا مرۆڤێك بەو دیوارە ڕوخاوە خلیسكی بردو مرد (أَوْ تَلِفَ مَالٌ) یان بە هۆی

فَلاَ ضَمَانَ فِي‌الأَصَحِّ، وَلَوْ طَرَحَ قُمَامَاتٍ وَقُشُورَ بِطِّيخٍ بِطَرِيقٍ فَمَضْمُونٌ عَلَى‌الصَّحِيحِ، وَلَوْ تَعَاقَبَ سَبَبَا هَلاَكٍ فَعَلَى الأَوَّلِ: بِأَنْ حَفَرَ وَوَضَعَ آخَرُ حَجَرًا عُدْوَانًا فَعُثِرَ بِهِ وَوَقَعَ الْعَاثِرُ بِهَا فَعَلَى‌الْوَاضِعِ الضَّمَانُ، فَإِنْ لَمْ يَتَعَدَّ الْوَاضِعُ فَالْمَنْقُولُ تَضْمِينُ الْحَافِرِ، وَلَوْ وَضَعَ حَجَرًا وَآخَرَانِ حَجَرًا فَعُثِرَ بِهِمَا فَالضَّمَانُ أَثْلاَثٌ، وَقِيلَ نِصْفَانِ، وَلَوْ وَضَعَ حَجَرًا فَعَثَرَ بِهِ رَجُلٌ فَدَحْرَجَهُ فَعُثِرَ بِهِ آخَرُ

دیواره‌كه ماڵێك له‌ناو چو، ئه‌وه‌ش (فَلاَ ضَمَانَ فِي‌الأَصَحِّ) هیچ زامینی واجب نابێ، له فه‌رمووده‌ی ڕاستردا، چونكه به كرداری وی نه‌ڕوخاوه.

(وَلَوْ طَرَحَ قُمَامَاتٍ وَقُشُورَ بِطِّيخٍ بِطَرِيقٍ) ئه‌گه‌ر كه‌سێك خڵت‌و خاڵ‌و توێكڵی كاڵه‌ك‌و شفتی‌و مۆزی فڕێدا سه‌ر ڕێگه‌یه‌ك، ئه‌وه‌ش (فَمَضْمُونٌ) هه‌ر شتێكی به‌و فڕێدراوه بفه‌وتێ، زامینی‌ی واجب ده‌بێ (عَلَى‌الصَّحِيحِ) له سه‌ر فه‌رمووده‌ی ڕاست، به‌ڵام ئه‌گه‌ر ئه‌و شتانه فڕێ بداته ملكی خۆی، یان زه‌ویه‌كی مردووی بێ‌خاوه‌ن، یان زبڵخانه، ئه‌و كاته نابێته زامین، هه‌روه‌ك له‌سه‌رچاوه‌كاندا فه‌رموویانه.

(وَلَوْ تَعَاقَبَ سَبَبَا هَلاَكٍ) ئه‌گه‌ر دوو هۆكاری به‌هیلاكدان به دوای یه‌كترا هاتن (فَعَلَى‌الأَوَّلِ) زامینی به‌هیلاكچوونه‌كه له سه‌ر هۆكاری یه‌كه‌مه: (بِأَنْ حَفَرَ وَوَضَعَ آخَرُ حَجَرًا عُدْوَانًا) وه‌ك یه‌كێك بیرێكی به دوژمنكاری هه‌ڵكه‌نێ‌و یه‌كێكی‌تریش به‌ردێك به دوژمنكاری له سه‌ر لێوی بیره‌كه دابنێ (فَعُثِرَ بِهِ وَوَقَعَ الْعَاثِرُ بِهَا) ئینجا به‌و به‌رده خلیسك بردرا، خلیسكبه‌ره‌كه‌ش كه‌وته ناو بیره‌كه‌و مرد، ئه‌وه (فَعَلَى‌الْوَاضِعِ الضَّمَانُ) زامینی‌ی مردووه‌كه له سه‌ر خزمه‌كانی دانه‌ری به‌رده‌كه‌یه، چونكه یه‌كه‌مجار به هۆی خلیسك بردنه‌كه كه‌وتۆته ناو بیره‌كه (فَإِنْ لَمْ يَتَعَدَّ الْوَاضِعُ) جا ئه‌گه‌ر دانه‌ری به‌رده‌كه دوژمنكاری‌ی نه‌كردبێ: وه‌ك له ملكی‌خۆی، یان بۆ به‌رژه‌وه‌ندی‌گشتی به‌رده‌كه‌ی دانابێ، ئه‌و كاته (فَالْمَنْقُولُ: تَضْمِينُ الْحَافِرِ) به فه‌رمووده‌ی گێڕدراوه: بیر هه‌ڵكه‌نه‌كه ده‌بێته زامین.

(وَلَوْ وَضَعَ حَجَرًا) ئه‌گه‌ر یه‌كێك به‌ردێكی به دوژمنكاری دانا (وَآخَرَانِ حَجَرًا) دوو كه‌سی‌تریش به‌ردێكی‌تریان به دوژمنكاری دانا (فَعُثِرَ بِهِمَا) ئینجا به یه‌كێك له‌و دوو به‌ردانه خلیسكی بردو مرد، ئه‌وه (فَالضَّمَانُ أَثْلاَثٌ) زامینی‌ی خلیسكبه‌ره‌كه به سێ به‌ش له سه‌ر هه‌رسێكیان واجبه (وَقِيلَ نِصْفَانِ) له فه‌رمووده‌یه‌كی بێ‌هێزدا: نیوه‌ی له سه‌ر یه‌كه‌مه‌كه‌یه، نیوه‌شی له سه‌ر دوه‌كانی‌تره.

(وَلَوْ وَضَعَ حَجَرًا) ئه‌گه‌ر یه‌كێك به‌ردێكی به دوژمنكاری دانا (فَعَثَرَ بِهِ رَجُلٌ) ئینجا پیاوێك له‌و به‌رده خلیسكی برد (فَدَحْرَجَهُ) ئینجا خلیسكبه‌ره‌كه‌ش به‌رده‌كه‌ی غلۆر كرده شوێنێكی‌تر (فَعَثَرَ بِهِ آخَرُ) ئینجا یه‌كێكی‌تریش له‌و به‌رده خلیسكی بردو مرد، ئه‌وه

ضَمِنَهُ الْمُدَحْرِجُ، وَلَوْ عَثَرَ بِقَاعِدٍ أَوْ نَائِمٍ أَوْ وَاقِفٍ بِالطَّرِيقِ وَمَاتَا أَوْ أَحَدُهُمَا فَلاَ ضَمَانَ إِنِ اتَّسَعَ الطَّرِيقُ، وَإِلاَّ فَالْمَذْهَبُ إِهْدَارُ قَاعِدٍ وَنَائِمٍ، لاَ عَاثِرٍ بِهِمَا، وَضَمَانُ وَاقِفٍ لاَ عَاثِرٍ بِهِ. (فَصْلٌ) اصْطَدَمَا بِلاَ قَصْدٍ فَعَلَى عَاقِلَةِ كُلٍّ نِصْفُ دِيَةٍ مُخَفَّفَةٍ، وَإِنْ قَصَدَا فَنِصْفُهَا مُغَلَّظَةٌ، أَوْ أَحَدُهُمَا فَلِكُلٍّ حُكْمُهُ،

(ضَمِنَهُ الْمُدَحْرِجُ) غلۆرکەرەوەکە دەبێتە زامینی مردووەکە، چونکە بە کرداری وی بەردەکە گەیوەتە شوێنەکەیتر.

(وَلَوْ عَثَرَ بِقَاعِدٍ أَوْ نَائِمٍ أَوْ وَاقِفٍ بِالطَّرِيقِ) ئەگەر پیادەیەك خلیسکی برد: لە دانیشتووێکی سەر ڕێگە، یان لە خەوتووێکی سەر ڕێگە، یان لە ڕاوەستاوێکی سەر ڕێگە، ئینجا (وَمَاتَا) خلیسکبەرەکەو لێهەڵخیسکاوەکە هەردووکیان مردن (أَوْ أَحَدُهُمَا) یان تەنها یەکێکیان مرد، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ إِنِ اتَّسَعَ الطَّرِيقُ) زامینیخلیسکبەرەکە لە سەر لێهەڵخلیسکاوەکان نیە ئەگەر ڕێگەکە بەرین بێ، بەڵکو خزمەکانی خلێسکبەرەکە دەبنە زامینی لێهەڵخلیسکاوەکان.

(وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر ڕێگەکە بەرین نەبێ، ئەوکاتە (فَالْمَذْهَبُ: إِهْدَارُ قَاعِدٍ وَنَائِمٍ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: خوێنی دانیشتووەکەو خەوتووەکە بە فیڕۆ دەدرێ، چونکە بە هۆی دانیشتنو خەوتنی سەر ڕێگەکە کەمتەرخەمییان کردوە (لاَ عَاثِرٍ بِهِمَا) بەلام ئەوەی خلیسکی لەو دووانە بردوە بە فیڕۆ نادرێو واجبە: خزمەکانی دانیشتووەکەو خەوتووەکە خوێنی بدەن، هەم (وَضَمَانُ وَاقِفٍ) ڕاوەستاوەکەش زامینیی واجبە، چونکە خەڵك پێویستیی بە ڕاوەستانی سەر ڕێگە دەبێ (لاَ عَاثِرٍ بِهِ) بەلام ئەوەی خلیسکی لەو ڕاوەستاوە بردوە هیچ زامینیی نیە، چونکە بە هۆی جولەو ڕۆیشتنیخۆی بەهیلاك چوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی خۆ لێکدانی ئادەمیزادو کەشتیو ئۆتۆمبیل ﴾

(اصْطَدَمَا بِلاَ قَصْدٍ) هەر کاتێك دوو پیادە، یان دوو سوار -بێ ویستن- خۆیان لێك دا و بە هۆی خۆلێکدانەکە هەردووکیان مردن، ئەوە (فَعَلَى عَاقِلَةِ كُلٍّ نِصْفُ دِيَةٍ مُخَفَّفَةٍ) لە سەر خزمەکانی هەر یەکێکیان نیوە خوێنێکی سوککراوی ئەوەکەیتر واجب دەبێ، چونکە هەر یەکەیان بە کرداری خۆیو بە کرداری ئەویتر مردوە، کەواتە: نیوەکەی خۆی بە فیڕۆ دەدرێ (وَ) هەروەها (إِنْ قَصَدَا) ئەگەر هەردووکیان بە قەسدی خۆیان لێك داو هەردووکیان مردن، ئەوەش (فَنِصْفُهَا مُغَلَّظَةٌ) لە سەر خزمەکانی هەریەکەیان نیوە خوێنێکی ئەستوورکراوی ئەوەکەیتر واجب دەبێ (أَوْ أَحَدُهُمَا) یان یەکێکیان بە قەسدیو ئەویتریش بێویستن خۆیان لێك دا، ئەو کاتەش (فَلِكُلٍّ حُكْمُهُ) هەر یەکەیان بڕیاری خۆی هەیە، واتە: نیوە خوێنێکی

وَالصَّحِيحُ أَنَّ عَلَى كُلٍّ كَفَّارَتَيْنِ، وَإِنْ مَاتَا مَعَ مَرْكُوبَيْهِمَا فَكَذَلِكَ وَفِي تَرِكَةِ كُلٍّ نِصْفُ قِيمَةِ دَابَّةِ الآخَرِ، وَصَبِيَّانِ أَوْ مَجْنُونَانِ كَكَامِلَيْنِ، وَقِيلَ إِنْ أَرْكَبَهُمَا الْوَلِيُّ تَعَلَّقَ بِهِ الضَّمَانُ، وَلَوْ أَرْكَبَهُمَا أَجْنَبِيٌّ ضَمِنَهُمَا وَدَابَّتَيْهِمَا، ٣

ئەستووركراو لە سەر خزمەكانی بەقەسدی‌یەكە واجب دەبێ، هەم نیوە خوێنێكی سووككراویش لە سەر خزمەكانی ئەوی‌تر واجب دەبێ.

(وَالصَّحِيحُ أَنَّ عَلَى كُلٍّ كَفَّارَتَيْنِ) بە فەرموودەی ڕاست: هەر یەكێك لە خۆلێكدەرەكان دوو كەففارەتی كوشتن لە-میراتەكەی‌دا- لە سەری واجب دەبن: یەكێكی كوشتنی‌خۆی، یەكێكی كوشتنی‌بەرامبەرەكەی (وَإِنْ مَاتَا مَعَ مَرْكُوبَيْهِمَا) وە ئەگەر بەو خۆلێكدانە هەردوو سوارەكان لەگەڵ وولاغەكانیان مردن، ئەوەش (فَكَذَلِكَ) وەك مەسەلەكانی‌ڕابردوو نیوەخوێن‌و دوو كەففارەتی كوشتن واجب دەبن، هەم (وَفِي تَرِكَةِ كُلٍّ) لە میراتی هەر یەكەشیان واجبە: (نِصْفُ قِيمَةِ دَابَّةِ الآخَرِ) نیوە نرخی وولاغەكەی ئەوی‌ترو هەم نیوەی نرخی كەلوپەلی سەر وولاغەكەشی واجبە بدرێ.

جا بزانە: لەو مەسەلانەی خۆلێكداندا جیاوازی نیە: خۆلێكدەرەكان ڕووبەڕووی یەكتری بڕۆن، یان پشتەو پشت، هەروەها جیاوازی نیە وولاغەكان وەكو یەكتری بن، یان یەكێكیان لەوی‌تر بەهێزتر بێ: وەكو هێسترو كەر، یان یەكێكیان بڕواو ئەوەكەی‌تریش غار بدا، بەڵام ئەگەر یەكێك لە پیادەكان، یان لە وولاغەكان زۆر بێ‌هێز بێ بە شێوەیەكی وەها: ڕۆیشتنی بێ‌هێزەكە هیچ كاری نەدەكرد لەگەڵ ڕۆیشتنی بەهێزەكە، ئەو كاتە خوێنی بەهێزەكە بە فیڕۆ دەدرێ‌و هەم واجبە: خزمەكانی بەهێزەكە خوێنی بێ‌هێزەكە بە تەواوی بدەن، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

(وَصَبِيَّانِ أَوْ مَجْنُونَانِ) دوو منداڵ ، یان دوو شێت، یان منداڵێكو شێتێك ئەگەر-بە سواری، یان بە پیادەیی- خۆیان لێك دا و هەردووكیان مردن، ئەوانیش (كَكَامِلَيْنِ) وەكو دوو كەسی باڵغو عاقڵن: لە گشت بڕیارەكانی‌ڕابردوودا، كەواتە: لە سەر خزمەكانی هەریەكەیان نیوە خوێنی ئەوەكەی‌تر واجب دەبێ، جیاوازی نیە: بە خۆیان سوار بووبن، یان سەرپەرشتكارەكەیان سواری كردبن (وَقِيلَ: إِنْ أَرْكَبَهُمَا الْوَلِيُّ) لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا: ئەگەر سەرپەرشتكارەكەیان سواری وولاغی كردبن، ئەو كاتە (تَعَلَّقَ بِهِ الضَّمَانُ) سەرپەرشتكارەكە دەبێتە زامین، بەڵام لە فەرموودەی ڕاستتر: ئەگەر بۆ بەرژەوەندی ئەوان سەرپەرشتكارەكە سواری وولاغەكەی كردبن، نابێتە زامین.

(وَلَوْ أَرْكَبَهُمَا أَجْنَبِيٌّ) ئەگەر بێگانەیەك -بێ ئیزنی سەرپەرشتكار- منداڵەكانی سواری وولاغەكان كردن، ئەوە (ضَمِنَهُمَا وَدَابَّتَيْهِمَا) بێگانەكە دەبێتە زامینی منداڵەكان‌و

أَوْ حَامِلاَنِ وَأَسْقَطَتَا فَالدِّيَةُ كَمَا سَبَقَ وَعَلَى كُلٍّ أَرْبَعُ كَفَّارَاتٍ عَلَى الصَّحِيحِ، وَعَلَى عَاقِلَةِ كُلٍّ نِصْفُ غُرَّتَيْ جَنِينَيْهِمَا، أَوْ عَبْدَانِ فَهَدَرٌ، أَوْ سَفِينَتَانِ فَكَدَابَّتَيْنِ وَالْمَلاَّحَانِ كَرَاكِبَيْنِ إِنْ كَانَتَا لَهُمَا، فَإِنْ كَانَ فِيهِمَا مَالُ أَجْنَبِيٍّ لَزِمَ كُلاًّ نِصْفُ ضَمَانِهِ، وَإِنْ كَانَتَا لأَجْنَبِيٍّ لَزِمَ كُلاًّ نِصْفُ قِيمَتِهِمَا،

وولاغەکانیان، بە (إجماع)ی زانایانی‌ئیسلام، هەرچەند بۆ بەرژەوەندی ئەوانیش سواری کردبن، کەواتە: خوێنی منداڵەکان لە سەر خزمەکانی بێگانەکەیە، نرخی وولاغەکانیش لە سەر خودی بێگانەکەیە.

(أَوْ حَامِلاَنِ وَأَسْقَطَتَا) یان دوو ئافرەتی ئاوس خۆیان لێك دا و هەر دووکیان بەریان هاوێشت‌و مردن، ئەوەش (فَالدِّيَةُ كَمَا سَبَقَ) نیوە خوێنی هەر یەکەیان-وەك رابرا- لە سەر خزمەکانیانە، هەم (وَعَلَى كُلٍّ أَرْبَعُ كَفَّارَاتٍ) هەر ئافرەتێکیش چوار کەففارەتی کوشتن لە میراتەکەی‌دا لە سەری واجب دەبن: بۆ کوشتنی‌خۆی‌و بۆ کۆرپەکەی‌خۆی، بۆ بەرامبەرەکەی‌و بۆ کۆرپەکەشی (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی راست، هەم (وَعَلَى عَاقِلَةِ كُلٍّ نِصْفُ غُرَّتَيْ جَنِينَيْهِمَا) لە سەر خزمەکانی هەر یەکەشیان نیوە خوێنەکانی هەردوو کۆرپەکان واجب دەبێ بیدەنە میراتگرەکانی کۆرپەکە (أَوْ عَبْدَانِ) یان دوو کۆیلە خۆیان لێك داو مردن (فَهَدَرٌ) هەردووکیان بەفیڕۆنەو هیچیان لە سەر هیچ کەسێك واجب نابێ.

(أَوْ سَفِينَتَانِ) یان دوو کەشتی، یان دوو ئۆتۆمبیل خۆیان لێك دا و هەردووکیان نقوم بون، یان خراپ بون، ئەوانەش (فَكَدَابَّتَيْنِ) وەك دوو وولاغن: لە بڕیاری‌رابردوودا، هەم (وَالْمَلاَّحَانِ كَرَاكِبَيْنِ) هەردوو شوفێرەکانیش-ئەگەر مردن- وەکو هەردوو سوار وولاغەکانن (إِنْ كَانَتَا لَهُمَا) ئەگەر کەشتیەکان، یان ئۆتۆمبیلەکان هی خۆیان بن، واتە: لە سەر خزمەکانی هەریەکەیان نیوەخوێنی‌ئەوەکەی‌تر واجب دەبێ‌و هەر شوفێرێکیش دوو کەففارەتی کوشتن-لە میراتەکەی‌دا- لە سەری واجب دەبن، هەم لەمیراتی هەریەکەشیان واجبە: نیوەی نرخی ئۆتۆمبیلەکەی ئەوی‌تر بدرێ‌و هەم نیوەی نرخی کەلوپەلی سەر ئۆتۆمبیلەکەش واجبە بدرێ.

(فَإِنْ كَانَ فِيهِمَا مَالُ أَجْنَبِيٍّ) جا ئەگەر مالی کەسێکی بێگانە لە ناو ئۆتۆمبیلەکان‌و کەشتیەکاندا بوو، ئەو کاتەش (لَزِمَ كُلاًّ نِصْفُ ضَمَانِهِ) لە سەر هەر یەکێك لە شوفێرەکان نیوەی زامینی-واتە: نیوەی نرخی کەلوپەلەکە -واجب دەبێ.

(وَ) هەروەها (إِنْ كَانَتَا لأَجْنَبِيٍّ) ئەگەر کەشتیەکانیش، یان ئۆتۆمبیلەکانیش هی بێگانەیەك بون، ئەو کاتەش (لَزِمَ كُلاًّ نِصْفُ قِيمَتِهِمَا) لە سەر هەر یەکێك لە شوفێرەکان نیوی نرخی هەردوو ئۆتۆمبیلەکان، یان کەشتیەکان واجب دەبێ بۆ خاوەنەکانیان.

وَلَوْ أَشْرَفَتْ سَفِينَةٌ عَلَى غَرَقٍ جَازَ طَرْحُ مَتَاعِهَا، وَيَجِبُ لِرَجَاءِ نَجَاةِ الرَّاكِبِ، فَإِنْ طَرَحَ مَالَ غَيْرِهِ بِلاَ إِذْنٍ ضَمِنَهُ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَلَوْ قَالَ: أَلْقِ مَتَاعَكَ وَعَلَيَّ ضَمَانُهُ أَوْ عَلَى أَنِّي ضَامِنٌ ضَمِنَهُ، وَلَوْ اقْتَصَرَ عَلَى أَلْقِ فَلاَ عَلَى الْمَذْهَبِ،

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر کەشتیەکان، یان ئۆتۆمبیلەکان -جگە لە شوفێرەکان- خەڵکی تریشیان تێدابو و مردن، ئەوە تەماشا دەکەین: ئەگەر بە قەسدی خۆیان لێك دابێ، ئەوە هەردوو شوفێرەکان لە تۆڵەی یەکێکیان -بە پشکەکردن- دەکوشترێنەوەو لە میراتی هەریەکەشیان نیوە خوێنی ئەوانیتر واجب دەبێ، بەڵام ئەگەر خودی شوفێرەکانیش مردن، ئەو کاتە لە میراتی هەر یەکێکیان نیوە خوێنی ئەوانیتر واجب دەبێ، جا ئەگەر خۆلێکدانەکە بە ئەغڵەبی نەیدەکوشت -واتە: یان خۆلێکدانەکە بە ویستیخۆیان نەبو- ئەو کاتە لە سەر خزمەکانی هەر شوفێرێك نیوە خوێنی کوژراوەکانی هەردوو لا واجب دەبێ، جیاوازی نیە شوفێرەکانیش مردبن، یان نا.

ئینجا لە هەموو حاڵەتێکدا بە ئەندازەی مردووەکان کەففارەتی کوشتن لە سەر شوفێرەکان -لە میراتەکەیان- واجب دەبێ، هەروەها لێرەشدا -وەك مەسەلەی پیادەو سوار ووڵاغەکان- ئەگەر یەکێك لە کەشتیەکان، یان لە ئۆتۆمبیلەکان زۆر بێهێزبێ بە شێوەیەکی وەها: ڕۆیشتنی بێهێزەکە هیچ کاری نەدەکرد لەگەڵ ڕۆیشتنی بەهێزەکە، ئەو کاتە خوێنی بەهێزەکە بەفیڕۆ دەدرێو هەم واجبە: خزمەکانی بەهێزەکە خوێنی بێهێزەکەو سەرنیشنەکانی بدەن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکانو لە (القليوبي)دا ڕوون کراوەتەوە، ئیتر لە پێش (كتاب السير)دا باسی فەوتاوەکانی ئوتومبیلو ئاژەڵەکان زیاتر ڕوون دەکەینەوە، إن شاء الله تعالى.

(وَلَوْ أَشْرَفَتْ سَفِينَةٌ عَلَى غَرَقٍ) ئەگەر کەشتیەك لە نقومبوون نزیك بۆوە (جَازَ طَرْحُ مَتَاعِهَا) دروستە: کەلوپەلەکەی ناوی فڕێ بدرێتە ناو دەریا، بەڵکو (وَيَجِبُ لِرَجَاءِ نَجَاةِ الرَّاكِبِ) واجبە: کەلوپەلەکەی فڕێ بدرێ بۆ ڕزگاربوونی سەرنیشینەکەی، ئینجا (فَإِنْ طَرَحَ مَالَ غَيْرِهِ بِلاَ إِذْنٍ) جا ئەگەر یەکێك -بۆ ڕزگاربوون-ماڵی کەسێکیتری بێئیزنی خاوەنەکەی فڕێدا، ئەوە (ضَمِنَهُ) دەبێتە زامینی ماڵەکە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بەخۆی ماڵیخۆی فڕێدا، یان ماڵی کەسێکیتری بە ئیزندانی وی فڕێدا، ئەو کاتە (فَلاَ) نابێتە زامین.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر کەسێك بە سەرنیشینێکی کەشتیەکەی گوت: (أَلْقِ مَتَاعَكَ وَعَلَيَّ ضَمَانُهُ أَوْ عَلَى أَنِّي ضَامِنٌ) کەلو پەلەکەت فڕێ بدە ناو دەریا زامینیی لە سەر من بێ، یان من زامینم. خاوەنەکەشی فڕێیدا، ئەوە (ضَمِنَهُ) کەسەکە دەبێتە زامین، بەڵام (وَلَوْ اقْتَصَرَ عَلَى أَلْقِ) ئەگەر تەنها گوتی: کەلوپەلەکەت فڕێ بدە. واتە: نەیگوت من زامینم (فَلاَ) کەسەکە نابێتە زامین (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب.

وَإِنَّمَا يَضْمَنُ مُلْتَمِسٌ لِخَوْفِ غَرَقٍ وَلَمْ يَخْتَصَّ نَفْعُ الإِلْقَاءِ بِالْمُلْقِي،وَلَوْ عَادَ حَجَرُ مَنْجَنِيقٍ فَقَتَلَ أَحَدَ رُمَاتِهِ هُدِرَ قِسْطُهُ وَعَلَى عَاقِلَةِ الْبَاقِينَ الْبَاقِي، أَوْ غَيْرَهُمْ وَلَمْ يَقْصِدُوهُ فَخَطَأٌ أَوْ قَصَدُوهُ فَعَمْدٌ فِي الأَصَحِّ إِنْ غَلَبَتِ الإِصَابَةُ (فَصْلٌ) دِيَةُ الْخَطَإِ وَشِبْهِ الْعَمْدِ تَلْزَمُ الْعَاقِلَةَ:

(وَ) لەو مەسەلەیڕابردوودا (إِنَّمَا يَضْمَنُ مُلْتَمِسٌ لِخَوْفِ غَرَقٍ) تەنها لەو حاڵەتەدا کەسەکە دەبێتە زامین: کە لە ترسی نقومبوون داوای فڕێدانی کەلوپەلەکە بکا، واتە: ئەگەر لە حاڵەتی ئەمینیدا بڵێ: فڕێی بدە، ئەوە نابێتە زامین، هەم (وَلَمْ يَخْتَصَّ نَفْعُ الإِلْقَاءِ بِالْمُلْقِي) سودی فڕێدانەکەش تایبەت نەبێ بە خاوەنە فڕێدەرەکە، بەڵکو کەسێکیتریش سود لە فڕێدانەکە وەربگرێ.

(وَلَوْ عَادَ حَجَرُ مَنْجَنِيقٍ) ئەگەر بەردی مەنجەنیق، یان بۆمبێکی هاوێشتراو گەڕاوەو (فَقَتَلَ أَحَدَ رُمَاتِهِ) یەکێکی لە هاوێژەکانی کوشت، ئەوە (هُدِرَ قِسْطُهُ) کوژراوەکە بەشە خوێنەکەی خۆی بەفیڕۆ دەدرێ، بۆ وێنە: ئەگەر هاوێژەرەکان چوار کەس بن: چوارێکی خوێنی کوژراوەکە بەفیڕۆ دەدرێو (وَعَلَى عَاقِلَةِ الْبَاقِينَ الْبَاقِي) ئەو بەشە خوێنەش کە ماوە-تا خوێنەکەی تەواو دەبێ- لە سەر خزمەکانی هاوێژەرەکانیترە (أَوْ غَيْرَهُمْ) یان بومبەکەو مەنجەنیقەکە کەسێکیتری جگە لە هاوێژەرەکانی کوشتو (وَلَمْ يَقْصِدُوهُ) هاوێژەرەکانیش مەبەستیان کوژراوەکە نەبو، ئەوە (فَخَطَأٌ) کوشتنی بە هەڵەیەو خوێنەکەی لە سەر خزمەکانی هاوێژەرەکانە (أَوْ قَصَدُوهُ) یان بە قەسدی مەنجەنیقو بۆمبەکەیان بۆ هاویشت، ئەو کاتە (فَعَمْدٌ فِي الأَصَحِّ) کوشتنی بە قەسدییە-لە فەرموودەی ڕاستتردا- (إِنْ غَلَبَتْ الإِصَابَةُ) ئەگەر بە ئەغلەبی هاوێشتراوەکە وێبکەوێ، کەواتە: کشتیان لە تۆڵە دەکوشترێنەوە، جا ئەگەر عەفو کران، واجبە: بەخۆیان خوێنی کوژراوەکە بدەن.

جا بزانە: زامینی تایبەتە بە وانەی گوریسەکە ڕادەکێشنو وێکڕا بەردەکەو بۆمبەکە دەهاوێن، واتە: ئەوەی بەردەکەو بۆمبەکە دادەنێ نابێتە زامین، بەڵام ئەگەر دەستیان لە هاوێشتنەکەدا هەبێ، ئەوانیش دەبنە زامین، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا ڕوون کراوەتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (الْعَاقِلَة): خزمەکانی بکوژەکە ﴾

(دِيَةُ الْخَطَإِ وَشِبْهِ الْعَمْدِ) خوێنی کوشتنی بە هەڵەو کوشتنی وێنەی بە قەسدیو هەم خوێنی تاوانەکانیتری بە هەڵەو وێنەی بە قەسدی: وەك لێکردنەوەی ئەندامەکانو لابردنی سودەکان، هەم نرخی شکاندنو بریندارکردنەکان، کشتی (تَلْزَمُ الْعَاقِلَةَ) دەکەوێتە سەر خزمەکانیتاوانکارەکە، بە (إجماع)ی زانایانیئیسلام ﴿عن أبي هريرة ﷺ: أَنَّ إِمْرَأَةً رَمَتْ إِمْرَأَةً بِحَجَرٍ فَقَتَلَتْهَا وَمَا فِي بَطْنِهَا، فَقَضَى النَّبِيُّ ﷺ بِغُرَّةِ الْجَنِينِ وَبِدِيَةِ الْمَرْأَةِ

وَهُمْ عَصَبَتُهُ إلاَّ الأَصْلَ وَالْفَرْعَ، وَقِيلَ يَعْقِلُ ابْنٌ هُوَ ابْنُ ابْنِ عَمِّهَا، وَيُقَدَّمُ الأَقْرَبُ فَإِنْ بَقِيَ شَيْءٌ فَمَنْ يَلِيه، وَمُدْلٍ بِأَبَوَيْنِ، وَالْقَدِيمُ اَلتَّسْوِيَةُ، ثُمَّ مُعْتِقٌ ثُمَّ عَصَبَتُهُ ثُمَّ مُعْتِقُهُ ثُمَّ عَصَبَتُهُ وَإِلاَّ فَمُعْتِقُ أَبِي الْجَانِي ثُمَّ عَصَبَتُهُ ثُمَّ مُعْتِقُ مُعْتِقِ الأَبِ وَعَصَبَتُهُ وَكَذَا أَبَدًا، وَعَتِيقُهَا يَعْقِلُهُ عَاقِلَتُهَا، وَمُعْتِقُونَ كَمُعْتِقٍ، وَكُلُّ شَخْصٍ مِنْ عَصَبَةِ كُلِّ مُعْتِقٍ يَحْمِلُ مَا كَانَ يَحْمِلُهُ ذَلِكَ الْمُعْتِقُ،

عَلَى عَاقِلَةِ الْجَانِيَة﴾...الحديث رواه الشيخان وأصحاب السنن، ئافرەتێك بەردێكی لە ئافرەتێكی‌تر دا، جا ئافرەتەكەو كۆرپەكەی ناو زگیشی كوشتن، جا پێغەمبەرﷺ بڕیاری‌دا: خوێنی ئافرەتە كوژراوەكەو خوێنی كۆرپەكەی لە سەر خزمەكانی ئافرەتە تاوانكارەكە بێ.

(وَهُمْ) خزمەكانی كوژراوەكە: (عَصَبَتُهُ إلاَّ الأَصْلَ وَالْفَرْعَ) میراتگرەكانی پشتێیەتی جگە لە باوكو باپیرەی‌و كوڕو كوڕی‌كوڕی (وَقِيلَ يَعْقِلُ ابْنٌ هُوَ ابْنُ ابْنِ عَمِّهَا) لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا: ئەو كوڕەی كە كوڕی كوڕە مامی ئافرەتە بكوژەكەیە، خوێنی كوژراوەكە دەدا: بە كوڕە مامایەتی.

(وَيُقَدَّمُ الأَقْرَبُ) بۆ خوێندانەكە خزمە نزیكترەكە وەپێش دێخرێ وەكو میراتگرتن، ئینجا (فَإِنْ بَقِيَ شَيْءٌ) ئەگەر شتێك لە خوێنەكە ماوەو نزیكترەكە دەسەلاتی نەبو بیدا، ئەو كاتە (فَمَنْ يَلِيه) ئەو خزمانەی پلەیان لە دوای نزیكترەكەیە ئەوان پاشماوەكە دەدەن... بەو جۆرە (وَ) هەروەها (مُدْلٍ بِأَبَوَيْنِ) خزمی لەدایكی‌وباوكی وەپێش خزمی تەنها لەباوكی دێخرێ، بەلام (وَالْقَدِيمُ اَلتَّسْوِيَةُ) بەفەرموودەی كۆن: هەردووكیان یەكسانن‌و واجبە بە هاوبەشی خوێنەكە بدەن.

(ثُمَّ مُعْتِقٌ) ئینجا لە دوای میراتگرەكانی پشتێ ئازادكەری كۆیلەكە خوێنەكە دەدا (ثُمَّ عَصَبَتُهُ) ئینجا میراتگرەكانی ئازادكەرەكە (ثُمَّ مُعْتِقُهُ) ئینجا ئازادكەری‌ئازادكەرەكە (ثُمَّ عَصَبَتُهُ) ئینجا میراتگرەكانی‌ئەویش (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر ئازادكەرو خزمەكانی ئازادكەرەكەش نەبون (فَمُعْتِقُ أَبِي الْجَانِي ثُمَّ عَصَبَتُهُ) ئازاد كەری باوكی تاوانكارەكە، ئینجا خزمەكانی وی خوێنەكە دەدەن (ثُمَّ مُعْتِقُ مُعْتِقِ الأَبِ وَعَصَبَتُهُ) ئینجا ئازادكەری ئازادكەری باوكی تاوانكارەكەو خزمەكانی (وَكَذَا أَبَدًا) ئینجا ئازادكەری باپیرەی تاوانكارەكە...بەو جۆرە (وَعَتِيقُهَا يَعْقِلُهُ عَاقِلَتُهَا) ئازادكراوی ئافرەتێك—ئەگەر كەسێكی كوشت— خزمەكانی ئافرەتەكە خوێنی كوژراوەكەی دەدەن (وَمُعْتِقُونَ كَمُعْتِقٍ) زۆر ئازادكەر—وێكڕا— بە قەد ئازادكەرێك خوێنەكە دەدەن، هەم (وَكُلُّ شَخْصٍ مِنْ عَصَبَةِ كُلِّ مُعْتِقٍ) هەر پیاوێكیش لە میراتگرەكانی هەر ئازادكەرێك (يَحْمِلُ مَا كَانَ يَحْمِلُهُ ذَلِكَ الْمُعْتِقُ) ئەو ئەندازە خوێنەی

وَلاَ يَعْقِلُ عَتِيقٌ فِي الأَظْهَرِ، فَإِنْ فُقِدَ الْعَاقِلُ أَوْ لَمْ يَفِ عَقَلَ بَيْتُ الْمَالِ عَنِ الْمُسْلِمِ، فَإِنْ فُقِدَ فَكُلُّهُ عَلَى الْجَانِي فِي الأَظْهَرِ، وَتُؤَجَّلُ عَلَى الْعَاقِلَةِ دِيَةُ نَفْسٍ كَامِلَةٍ ثَلاَثَ سِنِينَ فِي كُلِّ سَنَةٍ ثُلُثٌ، وَذِمِّيٍّ سَنَةً، وَقِيلَ ثَلاَثًا، وَامْرَأَةٍ سَنَتَيْنِ فِي الأُولَى ثُلُثٌ وَقِيلَ ثَلاَثًا، وَتَحْمِلُ الْعَاقِلَةُ الْعَبْدَ فِي الأَظْهَرِ، فَفِي كُلِّ سَنَةٍ قَدْرُ ثُلُثِ دِيَةٍ وَقِيلَ فِي ثَلاَثٍ،

لە سەر دادەنـدرێ کـە ئـەو ئازادکـەرە لەحاڵـەتی زینـدووەتیدا دەیـدا (وَلاَ يَعْقِلُ عَتِيقٌ فِي الأَظْهَرِ) نابێ ئازادکراو لەجیاتی ئازادکەرەکە خوێن بدا، هەروەك میراتیش ناگرێ.

(فَإِنْ فُقِدَ الْعَاقِلُ) جا ئەگەر ئـەو خوێندەرانـەیڕابردوو نـەبون (أَوْ لَمْ يَفِ) یـان خوێندەرەکـە نەیتوانی خوێنە واجبەکەی بە تەواوی بدا، ئەو کاتە (عَقَلَ بَيْتُ الْمَالِ عَنِ الْمُسْلِمِ) واجبە: (بَيْتُ الْمَالِ) هـەموو خوێنەکـە، یـان پاشماوەکـە لـەجیاتی تاوانکـارە موسـوڵمانەکە بـدا، هـەروەك میراتیشی لێدەگرێ، کەواتە: لە جیاتی کافر نایدا، پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿أَنَا وَارِثُ مَنْ لاَوَارِثَ لَهُ: أَعْقِلُ عَنْهُ وَأَرِثُهُ﴾ حديث صحيح رواه أبودلود وغيره، من میراتگری ئـەو کەسـەم کە هیچ میراتگرێکی نیە: خوێنی لەجیاتی دەدەمو میراتیشی لێدەگرم.

(فَإِنْ فُقِدَ) جا ئەگەر (بيت المال) نەبو، یان سەرپەرشتکارەکەی ستەمکار بوو و خوێنەکـەی لەجیاتی نەدا، ئەو کاتە (فَكُلُّهُ عَلَى الْجَانِي) هـەموو خوێنەکـە، یـان پاشماوەکـەی لـە سـەر خودی تاوانکارەکەیە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا.

(وَتُؤَجَّلُ عَلَى الْعَاقِلَةِ دِيَةُ نَفْسٍ كَامِلَةٍ) خوێنی گیانێکی تەواو، واتە: پیـاوێکی موسـوڵمانو ئـازاد ماوەی بۆدادەندرێ: لە سەر خزمەکانی بکوژەکـە، یـان لـە سـەر (بیـت المـال)، یـان لـە سـەر خودی بکوژەکە (ثَلاَثَ سِنِينَ) کـە بـە مـاوەی سـێ سـاڵان بیـدەن (فِي كُلِّ سَنَةٍ ثُلُثٌ) رواه البيهقي عن عمر وعلي رضي الله عنهما، لە کۆتایی هەر ساڵێکدا سێیەکێکی بدەن.

هەم (وَذِمِّيٍّ سَنَةً) خوێنی جولەکەو گاورو مەگوش بـە مـاوەی سـاڵێك بـدەن (وَقِيلَ ثَلاَثًا) لـە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بە ماوەی سـێ سـاڵان بیـدەن (وَامْرَأَةٍ سَنَتَيْنِ) خـوێنی ئـافرەتێکی موسوڵمانیش بە ماوەی دوو ساڵان بدەن: (فِي الأُولَى ثُلُثٌ) لە کۆتـایی سـاڵییەکەمدا سـێیەکی خوێنەکـەو پاشماوەکەشـی لـە کۆتاییدووەمەکـەدا بـدەن (وَقِيلَ ثَلاَثًا) لـە فەرموودەیـەکی بێهێزدا : بە ماوەی سێ ساڵان بیدەن.

(وَتَحْمِلُ الْعَاقِلَةُ الْعَبْدَ) خزمـەکانی تاوانکارەکـە نرخـی کۆیلـەی کـوژراویش هەڵـدەگرنو واجبـە نرخەکەی بدەن (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا (فَفِي كُلِّ سَنَةٍ قَدْرُ ثُلُثِ دِيَةٍ) لـە هـەر ساڵێکدا بە ئەندازەی سێیەکە خوێنێـك لـە نرخـی کۆیلەکـە وەردەگیرێ تـا نرخەکـەی تـەواو دەبێ (وَقِيلَ فِي ثَلاَثٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: هەموو نرخەکەی لـە مـاوەی سـێ سـاڵاندا وەردەگیرێ.

وَلَوْ قَتَلَ رَجُلَيْنِ فَفِي ثَلَاثٍ وَقِيلَ سِتٌّ، وَالْأَطْرَافُ فِي كُلِّ سَنَةٍ قَدْرُ ثُلُثِ دِيَةٍ، وَقِيلَ كُلُّهَا فِي سَنَةٍ، وَأَجَلُ النَّفْسِ مِنَ الزُّهُوقِ، وَغَيْرِهَا مِنَ الْجِنَايَةِ، وَمَنْ مَاتَ فِي بَعْضِ سَنَةٍ سَقَطَ، وَلَا يَعْقِلُ فَقِيرٌ وَرَقِيقٌ وَصَبِيٌّ وَمَجْنُونٌ وَمُسْلِمٌ عَنْ كَافِرٍ وَعَكْسِهِ، وَيَعْقِلُ يَهُودِيٌّ عَنْ نَصْرَانِيٍّ وَعَكْسُهُ فِي الْأَظْهَرِ، وَعَلَى الْغَنِيِّ نِصْفُ دِينَارٍ، وَالْمُتَوَسِّطِ رُبُعٌ كُلَّ سَنَةٍ مِنَ الثَّلَاثِ، وَقِيلَ هُوَ وَاجِبُ الثَّلَاثِ،

(وَلَوْ قَتَلَ رَجُلَيْنِ) ئەگەر تاوانكارەكە-بە هەڵە- دوو پیاوی كوشتن، ئەوە (فَفِي ثَلَاثٍ) لە ماوەی سێ ساڵاندا خوێنی هەردووكیان وەردەگیرێ (وَقِيلَ سِتٌّ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: بە ماوەی شەش ساڵان خوێنەكەیان وەردەگیرێ.

(وَالْأَطْرَافُ) خوێنی لێكردنەوەی ئەندامەكان و لابردنی سوودەكان و نرخی شكاندن و بریندارکردنەكانیش گشتیان ماوەیان بۆ دادەندرێ: كە (فِي كُلِّ سَنَةٍ قَدْرُ ثُلُثِ دِيَةٍ) لە هەر ساڵێكدا ئەندازەی سێیەكە خوێنێكی تەواو لە خوێنی تاوانەكە وەریگیرێ تا خوێنی تاوانەكە تەواو دەبێ (وَقِيلَ كُلُّهَا فِي سَنَةٍ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: گشتی لە ماوەی ساڵێكدا وەردەگیرێ.

(وَأَجَلُ النَّفْسِ مِنَ الزُّهُوقِ) ماوەی دانانی خوێنی كوشتن لە دەرچوونی گیانەوە دادەندرێ و (وَغَيْرِهَا مِنَ الْجِنَايَةِ) ماوەی خوێنی تاوانەكانی‌تری جگە لە كوشتن لە كاتی تاوانكردنەكەوە دادەندرێ (وَمَنْ مَاتَ فِي بَعْضِ سَنَةٍ) هەر خزمێك لە ناو ساڵێكدا بمرێ (سَقَطَ) خوێنی ئەو ساڵەی لە سەر لادەكەوێ و نابێ لە میراتگرەكەی وەریگیرێ، بەڵام ئەگەر لە دوای تەواوبوونی ساڵەكە بمرێ، ئەو كاتە لە میراتەكەی وەردەگیرێ.

(وَلَا يَعْقِلُ فَقِيرٌ وَرَقِيقٌ وَصَبِيٌّ وَمَجْنُونٌ) نابێ خزمێكی هەژار، یان كۆیلە، یان منداڵ، یان شێت، یان ئافرەت لەجیاتی خزمەكەی خوێنەكە بدا، چونكە ئەوانە دەسەڵاتی یارمەتیدانیان نیە (وَ) هەروەها (مُسْلِمٌ عَنْ كَافِرٍ وَعَكْسِهِ) نابێ موسوڵمانیش لە جیاتی خزمە كافرەكەی خوێنەكە بدا، بە پێچەوانەش: نابێ كافر لەجیاتی خزمە موسوڵمانەكەی خوێن بدا، چونكە میرات لە یەكتری ناگرن.

بەڵام (وَيَعْقِلُ يَهُودِيٌّ عَنْ نَصْرَانِيٍّ وَعَكْسُهُ) دەبێ جولەكە لەجیاتی خزمە گاورەكەی خوێن بدا، بە پێچەوانەش دەبێ گاور لەجیاتی خزمە جوەكەی خوێن بدا (فِي الْأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونكە ئەوانە میرات لە یەكتری دەگرن.

(وَعَلَى الْغَنِيِّ نِصْفُ دِينَارٍ) لە سەر هەر خزمێكی‌دەوڵەمەند لە گشت ساڵێكدا ئەندازەی نیو میسقالی زێڕ واجبە (وَالْمُتَوَسِّطِ رُبُعٌ كُلَّ سَنَةٍ مِنَ الثَّلَاثِ) لە سەر ناوەنجیش ئەندازەی چوارێكە میسقالێك واجبە لە گشت ساڵێكدا (وَقِيلَ هُوَ وَاجِبُ الثَّلَاثِ) لە فەرموودەیەكی

وَيُعْتَبَرَان آخِرَ الْحَوْلِ، وَمَنْ أَعْسَرَ فِيهِ سَقَطَ.
(فَصْلٌ) مَالُ جِنَايَةِ الْعَبْدِ يَتَعَلَّقُ بِرَقَبَتِهِ، وَلِسَيِّدِهِ بَيْعُهُ لَهَا، وَفِدَاؤُهُ بِالأَقَلِّ مِنْ قِيمَتِهِ وَأَرْشِهَا وَفِي الْقَدِيمِ بِأَرْشِهَا، وَلاَ يَتَعَلَّقُ بِذِمَّتِهِ مَعَ رَقَبَتِهِ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ فَدَاهُ ثُمَّ جَنَى سَلَّمَهُ لِلْبَيْعِ أَوْ فَدَاهُ، وَلَوْ جَنَى ثَانِيًا قَبْلَ الْفِدَاءِ بَاعَهُ فِيهِمَا أَوْ فَدَاهُ بِالأَقَلِّ مِنْ قِيمَتِهِ وَالأَرْشَيْنِ، وَفِي الْقَدِيمِ بِالأَرْشَيْنِ، وَلَوْ أَعْتَقَهُ أَوْ بَاعَهُ وَصَحَّحْنَاهُمَا أَوْ قَتَلَهُ فَدَاهُ بِالأَقَلِّ، وَقِيلَ الْقَوْلاَنِ، وَلَوْ هَرَبَ أَوْ مَاتَ بَرِئَ سَيِّدُهُ، إِلاَّ

بۆهێزدا: نیوەکەو چوارێکەکە واجبی هەر سێك ساڵەکانە (وَيُعْتَبَرَانِ آخِرَ الْحَوْلِ) دەوڵەمەندیو ناوەنجیەتی لە کۆتاییساڵیدا ڕەچاو دەکرێن، کەوابو: (وَمَنْ أَعْسَرَ فِيهِ) هەر خزمێك لە کۆتایی ساڵیدا نەبوویی بێ (سَقَطَ) خوێنی ئەو ساڵەی لە سەر لادەکەوێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی تاوانکردنی کۆیلە ﴾

(مَالُ جِنَايَةِ الْعَبْدِ) ئەو ماڵەی بە هۆی تاوانی کۆیلە واجب دەبێ (يَتَعَلَّقُ بِرَقَبَتِهِ) بە گەردنیەوە دەبەسترێ، واتە: کۆیلەکە دەفرۆشرێو پارەکەی لە خوێنی تاوانەکە سەرف دەکرێ، کەوابو: (وَلِسَيِّدِهِ بَيْعُهُ لَهَا) بۆ گەورەکەی دروستە کۆیلەکە–بە ئیزنی خاوەن مافەکە– بۆ خوێنی تاوانەکە بفرۆشێ، هەم (وَفِدَاؤُهُ بِالأَقَلِّ مِنْ قِيمَتِهِ وَأَرْشِهَا) بۆیشی دروستە: کۆیلەکە ڕزگار بکا، واتە: بۆ خۆی بیهێڵێتەوە بە پارە کەمترەکە: لە نرخەکەیو لە خوێنی تاوانەکە (وَفِي الْقَدِيمِ بِأَرْشِهَا) لە فەرموودەی کۆندا: بە خوێنی تاوانەکە کۆیلەکە ڕزگار دەکا (وَلاَ يَتَعَلَّقُ بِذِمَّتِهِ مَعَ رَقَبَتِهِ فِي الأَظْهَرِ) خوێنی تاوانەکە وێکڕا بە ئەستۆو بە گەردنی کۆیلەکەوە نابەسترێ (وَلَوْ فَدَاهُ ثُمَّ جَنَى) ئەگەر گەورەکە کۆیلەکەی ڕزگار کردو بۆ خۆی بە پارە هێشتیەوە، ئینجا دووبارە تاوانێکیتری کرد، ئەم جارەش (سَلَّمَهُ لِلْبَيْعِ أَوْ فَدَاهُ) وەك جاری یەکەم یان دەیفرۆشێ، یان ڕزگاری دەکا (وَ) هەروەها (لَوْ جَنَى ثَانِيًا قَبْلَ الْفِدَاءِ) ئەگەر کۆیلەکە پێش ڕزگارکردن دووبارە تاوانێکیتری کرد، ئەو کاتەش (بَاعَهُ فِيهِمَا) یان بۆ خوێنی هەر دوو تاوانەکان دەیفرۆشێ (أَوْ فَدَاهُ بِالأَقَلِّ مِنْ قِيمَتِهِ وَالأَرْشَيْنِ) یان ڕزگاری دەکا بە پارە کەمترەکە: لە نرخەکەو لە خوێنی هەردوو تاوانەکان (وَفِي الْقَدِيمِ بِالأَرْشَيْنِ) لە فەرموودەی کۆندا: بە خوێنی هەردوو تاوانەکان ڕزگاری دەکا.

(وَلَوْ أَعْتَقَهُ أَوْ بَاعَهُ وَصَحَّحْنَاهُمَا) ئەگەر گەورەکە کۆیلە تاوانکارەکەی ئازاد کرد، یان فرۆشتی، ئازادکردنو فرۆشتنەکەشمان بەدروستبوویی دانان (أَوْ قَتَلَهُ) یان گەورەکە کۆیلەکەی کوشت، لە هەرسێك حاڵەتدا (فَدَاهُ بِالأَقَلِّ) واجبە ڕزگاری بکا بە پارە کەمترەکە: لە نرخەکەیو لە خوێنی تاوانەکە (وَقِيلَ الْقَوْلاَنِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: هەردوو فەرموودەکەی کۆنو نوێ لێرەشدا دێنە جێ (وَلَوْ هَرَبَ أَوْ مَاتَ) ئەگەر کۆیلە تاوانکارەکە هەڵات، یان بەخۆی مرد، ئەو کاتە (بَرِئَ سَيِّدُهُ) گەورەکەی لە بەرپرسیاریەتی ئازاد دەبێ (إِلاَّ

إِذَا طُلِبَ فَمَنَعَهُ، وَلَوْ اخْتَارَ الْفِدَاءَ فَالأَصَحُّ أَنَّ لَهُ الرُّجُوعَ وَتَسْلِيمَهُ وَيَفْدِى أُمَّ وَلَدِه بِالأَقَلِّ، وَقِيلَ الْقَوْلاَنِ، وَجِنَايَاتُهَا كَوَاحِدَةٍ فِى الأَظْهَرِ.
(فَصْلٌ) فِى الْجَنِينِ غُرَّةٌ إِنْ انْفَصَلَ مَيِّتًا بِجِنَايَةٍ فِى حَيَاتِهَا أَوْ مَوْتِهَا وَكَذَا إِنْ ظَهَرَ بِلاَ انْفِصَالٍ فِى الأَصَحِّ، وَإِلاَّ فَلاَ، أَوْ حَيًّا وَبَقِيَ زَمَانًا بِلاَ أَلَمٍ ثُمَّ مَاتَ فَلاَ ضَمَانَ،

إِذَا طُلِبَ فَمَنَعَهُ) تەنها لەو حاڵەتەدا نەبێ: كە بۆ فرۆشتن داوای كۆیلەكەی لێكرابێ و ئەویش تەسلیمی نەكردبێ (وَلَوْ اخْتَارَ الْفِدَاءَ) ئەگەر گەورەكە ڕزگاركردنی كۆیلەكەی هەڵبژارد، ئەوە (فَالأَصَحُّ أَنَّ لَهُ الرُّجُوعَ وَتَسْلِيمَهُ) بە فەرموودەی ڕاستتر: بۆی هەیە پەشیمان ببێتەوە و تەسلیمی بكا بۆ فرۆشتن (وَيَفْدِي أُمَّ وَلَدِهِ بِالأَقَلِّ) واجبە: گەورەكە دایكە منداڵەكەی ڕزگار بكا بە پارە كەمترەكە: لە نرخەكەی و لە خوێنی تاوانەكە چونكە نابێ دایكە منداڵە بفرۆشرێ (وَقِيلَ الْقَوْلاَنِ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: هەردوو فەرموودەی كۆن و نوێ لێرەشدا دێنەجێ (وَجِنَايَاتُهَا كَوَاحِدَةٍ فِى الأَظْهَرِ) تاوانەكانی دایكە منداڵ هەموویان وەك یەك تاوانن، واتە: گەورەكە بۆ كشتیان یەك ڕزگاركردنی لەسەر واجبە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی خوێنی كۆرپەی ناو زگ ﴾

(فِى الْجَنِينِ غُرَّةٌ) لە كوشتنی كۆرپەی ناو زگدا بەشێكی خوێن واجب دەبێ، جیاوازی نیە: كۆرپەكە: نێر بێ، یان مێ بێ، هەرچەند كۆرپەكەش لە زینا بێ ﴿عن أبي هريرة ﷺ: قَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي الْجَنِينِ بِغُرَّةٍ عَبْدٍ أَوْ أَمَةٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لەبارەی كۆرپەی ناو زگ بڕیاری داوە: بەشە خوێنێك –كۆیلەیەكی نێر، یان مێ– بدرێ.

(إِنْ انْفَصَلَ مَيِّتًا بِجِنَايَةٍ) ئەگەر كۆرپەكە بە مردوویی لە دایكی جیا ببێتەوە بە هۆی تاوانكردنە سەر دایكەكەی: وەك لێدان، برسیكردن، هەڕەشە لێكردن، ترساندن، دەرخوارددانی دەرمان و هەر هۆیەكیتر: كە كار لە بەرهاوێشتن بكا، جیاوازی نیە جیابوونەوەی كۆرپەكە: (فِى حَيَاتِهَا أَوْ مَوْتِهَا) لە ژیانی دایكیدابێ، یان لە دوای مردنی دایكی بێ (وَكَذَا إِنْ ظَهَرَ بِلاَ انْفِصَالٍ) هەروەها ئەگەر بەشێكی كۆرپەكەش بە مردوویی بێتە دەرەوە بەڵام لە دایكی جیا نەبێتەوە: وەك تەنها سەری بە مردوویی بێتە دەرەوە، ئەو كاتەش خوێنەكەی واجب دەبێ (فِى الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر كۆرپەكە بە مردوویی لە دایكی جیا نەبێتەوە و بەشێكیشی نەیەتە دەرەوە، ئەو كاتە (فَلاَ) هیچ خوێنی واجب نابێ، هەرچەند جولەی زگیشی نەمێنێ.

(أَوْ حَيًّا) یان ئەگەر كۆرپەكە بە زیندوویی لە دایكی جیا بۆوە بە هۆی تاوانكردنە سەر دایكەكەی و (وَبَقِيَ زَمَانًا بِلاَ أَلَمٍ ثُمَّ مَاتَ) لە دوای جیابوونەوەشی ماوەیەك بێ ئازار مایەوە، ئینجا مرد، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینیی لە سەر تاوانكارەكە نیە، چونكە وا دیارە بە هۆیەكیتر مردبێ.

وَإِنْ مَاتَ حِينَ خَرَجَ أَوْ دَامَ أَلَمُهُ وَمَاتَ فَدِيَةُ نَفْسٍ، وَلَوْ أَلْقَتْ جَنِينَيْنِ فَغُرَّتَانِ، أَوْ يَدًا فَغُرَّةٌ، وَكَذَا لَحْمٌ قَالَ الْقَوَابِلُ فِيهِ صُورَةٌ خَفِيَّةٌ، قِيلَ أَوْ قُلْنَ لَوْ بَقِيَ لَتَصَوَّرَ،

بەلام (وَإِنْ مَاتَ حِينَ خَرَجَ) ئەگەر کۆرپەکە بە تەواوی هاتە دەرەوەو لەو کاتدا مرد (أَوْ دَامَ أَلَمُهُ وَمَاتَ) یان ئازارەکەی بەردەوام بوو و بە ئازارەکە مرد، ئەو کاتە (فَدِيَةُ نَفْسٍ) خوێنی گیانێکی تەواوی کۆرپەکە -سەد ووشتر- واجب دەبێ، چونکە لەو دوو مەسەلەیەدا بێگومان ئادەمیزادێکی زیندووە.

(وَلَوْ أَلْقَتْ جَنِينَيْنِ) ئەگەر ئافرەتەکە -بە هۆی تاوانەکە- دوو کۆرپەی مردووی لە بار هاویشتن، ئەوە (فَغُرَّتَانِ) دوو بەشە خوێن واجب دەبن، هەم لە سێ کۆرپەدا سێ بەشە خوێن واجب دەبن...هتد.

(أَوْ يَدًا) یان ئەگەر تەنها دەستێك، یان پێیەکی هاویشتو دایکەکەش مرد، ئەوە (فَغُرَّةٌ) یەك بەشە خوێن واجب دەبێ، بەلام ئەگەر دایکەکە نەمرێو جگە لە دەستەکەش، یان پێیەکەش کۆرپەکە لە بار نەهاوێ، ئەو کاتە نیوەی بەشە خوێن بۆ دەستەکە، یان پێیەکە واجب دەبێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَكَذَا لَحْمٌ) هەروەها ئەگەر ئافرەتەکە پارچە گۆشتێکیش لە بار باوێ: کە (قَالَ الْقَوَابِلُ فِيهِ صُورَةٌ خَفِيَّةٌ) چوار مامان بڵێن: وێنەیەکی نهێنیی ئادەمیزادی تێدایە، ئەو کاتەش بەشە خوێنێکی کۆرپەکە واجب دەبێ (قِيلَ) لە فەرموودەیەکی بێ هێزدا: (أَوْ قُلْنَ لَوْ بَقِيَ لَتَصَوَّرَ) یان مامانەکان بڵێن: گۆشتەکە وێنەی ئادەمیزادی تێدا نیە، بەلام ئەگەر لە زگدا بمابایە، وێنەی دروست دەبو.

﴿ ئاگاداری ﴾ یەکەم: ئەگەر دایکەکە بەخۆی کۆرپەکەی لە بار ببا، ئەویش خوێنی کۆرپەکەی لە سەر خزمەکانی واجب دەبێ، هەر چەند لە باربردنەکەشی بە هۆی خۆ برسیکردن بێ، یان بە هۆی بەڕۆژووبوونێکی واجب بێ، ئەگەر ڕۆژووەکە مەترسی بەرهاوێشتنی لێبکرێ، بەلام ئەگەر دایکەکە لە بەر ناچاری کۆرپەکەی لە بار برد -وەك مەترسی مردن، یان فەوتانیئەندامێکی هەبێ- ئەو کاتە دایکەکە نابێتە زامینی کۆرپەکە، هەروەك ئیمامی(الزركشي) فەرموویەتیو، لە (مغني)و (الاقناع)دا ڕوون کراوەتەوە.

دووەم: ئەگەر مەترسی نەبێ -بە فەرموودەی ڕۆنتر- حەرامە: ئافرەت بەرهاویشتی بکرێ، هەرچەند کۆرپەکەش لە حاڵەتی (مَنِي)و خوێنیەکەدابێ، بەلام ئیمام (أبوإسحاق) ڕێگای داوە: تەنها لە حاڵەتی(مَنِي)و خوێنیەکەدا لە بار ببردرێ، نەك لە حاڵەتی پارچە گۆشتیەکەو بەولاوەتر، واتە: چونکە لە حاڵەتی پارچە گۆشتیەکەو بەولاوەتر -ئەگەر لە بار ببردرێ- هەم کەففارەتو هەم خوێنی کۆرپەکەش واجب دەبێ، هەروەك لە پێش ئەم ئاگاداریەدا ڕابرا.

وَهِيَ عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ مُمَيِّزٌ سَلِيمٌ مِنْ عَيْبِ مَبِيعٍ، وَالأَصَحُّ قَبُولُ كَبِيرٍ لَمْ يَعْجَزْ بِهَرَمٍ، وَيُشْتَرَطُ بُلُوغُهَا نِصْفَ عُشْرِ دِيَةٍ، فَإِنْ فُقِدَتْ فَخَمْسَةُ أَبْعِرَةٍ، وَقِيلَ لاَ يُشْتَرَطُ فَلِلْفَقْدِ قِيمَتُهَا، وَهِيَ لِوَرَثَةِالْجَنِينِ وَعَلَى عَاقِلَةِالْجَانِي، وَقِيلَ إِنْ تَعَمَّدَ فَعَلَيْهِ، وَالْجَنِينُ الْيَهُودِيُّ أَوِ النَّصْرَانِيُّ قِيلَ كَمُسْلِمٍ، وَقِيلَ هَدَرٌ،

ئینجا بزانە: حەرامە شتێکی وەها بەکار بێنێ: کە بە یەکجاری ڕێگای ئاوسی –واتە: منداڵبوون– بگرێ، بەڵام ئەگەر بە یەکجاری نەبێ و تەنها ماوەیەك ئاوسی دوا بێخێ، ئەو کاتە دروستە، هەروەك لە (تحفة)و (الشروانی)دا ناوەڕۆکی ئەم ئاگاداریە– لێرەو لە سەرەتای (نکاح)و لە (عدة)دا– ڕوون کراوەتەوە.

(وَهِيَ عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ) بەشە خوێنی کۆرپەکە: یەك کۆیلەی نێر، یان مێیە (مُمَيِّزٌ سَلِيمٌ مِنْ عَيْبِ مَبِيعٍ) کۆیلەکە فامیدە بێ و سەلامەت بێ: لە عەیبەکانی فرۆشراو (وَالأَصَحُّ قَبُولُ كَبِيرٍ لَمْ يَعْجَزْ بِهَرَمٍ) بە فەرموودەی ڕاستتر: کۆرپەی بە تەمەنیش وەردەگیرێ کە بە هۆی پیری لەکار نەکەوتبێ (وَيُشْتَرَطُ بُلُوغُهَا نِصْفَ عُشْرِ دِيَةٍ) بە مەرج دادەندرێ نرخی کۆیلەکە بگاتە نیوەی دەیەکی خوێنی باوکەکەی، جا ئەگەر بێ باوك بوو –وەك کۆرپەی زینا– ئەو کاتە مەرجە نرخەکەی بگاتە دەیەکی نرخی دایکەکەی.

(فَإِنْ فُقِدَتْ) جا ئەگەر کۆیلەکە دەست نەکەوت، ئەو کاتە (فَخَمْسَةُ أَبْعِرَةٍ) واجبە: پێنج ووشتر لە خوێنی کۆرپەکە بدرێن، جا ئەگەر ووشتریش دەست نەکەوتن، ئەو کاتە واجبە: نرخی پێنج ووشتر لە خوێنی کۆرپەکە بدرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە (وَقِيلَ لاَ يُشْتَرَطُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: مەرج نیە نرخی کۆیلەکە بکاتە نیوەی دەیەکەکە (فَلِلْفَقْدِ قِيمَتُهَا) کەوابو: بە فەرموودەی بێهێز: ئەگەر کۆیلەکە نەبو، نرخەکەی واجب دەبێ.

(وَهِيَ لِوَرَثَةِ الْجَنِينِ) خوێنەکە بۆ میراتگرەکانی کۆرپەکەیەو (وَعَلَى عَاقِلَةِالْجَانِي) لە سەر خزمەکانی‌تاوانکارەکەیە، واتە: هیچی لە سەر تاوانکارەکە نیە، بە بەڵگەی حەدیسەکەی ڕابردوو لە سەرەتای (باسی‌خزمەکانی‌مرۆڤکوژەکە)دا (وَقِيلَ: إِنْ تَعَمَّدَ فَعَلَيْهِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر بە قەسدی تاوانەکەی کردبێ، ئەو کاتە لە سەر تاوانکارەکەیە.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر دایکەکە بەخۆی ببێتە هۆی بەرهاوێشتن، ئەوە هیچی لە خوێنی کۆرپەکەی بە میرات نادرێتێ، چونکە بکوژ میرات لە کوژراوەکەی ناگرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دافەرموویانە.

(وَالْجَنِينُ الْيَهُودِيُّ أَوِ النَّصْرَانِيُّ) کۆرپەی جولەکە، یان گاوری پەیمان لەئەستۆ (قِيلَ كَمُسْلِمٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: وەك کۆرپەی موسوڵمانە (وَقِيلَ هَدَرٌ) لە بێهێزێکی‌تردا:

وَالأَصَحُّ غُرَّةٌ كَثُلُثِ غُرَّةِمُسْلِمٍ، وَالرَّقِيقُ عُشْرُ قِيمَةِأُمِّهِ يَوْمَ الْجِنَايَةِ-وَقِيلَ الإِجْهَاضِ-لِسَيِّدِهَا، فَإِنْ كَانَتْ مَقْطُوعَةً وَالْجَنِينُ سَلِيمٌ قُوِّمَتْ سَلِيمَةً فِي الأَصَحِّ، وَتَحْمِلُهُ الْعَاقِلَةُ فِي الأَظْهَرِ.

(فَصْلٌ) يَجِبُ بِالْقَتْلِ كَفَّارَةٌ وَإِنْ كَانَ الْقَاتِلُ صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا، أَوْ عَبْدًا أَوْ ذِمِّيًّا وَعَامِدًا وَمُخْطِئًا وَمُتَسَبِّبًا بِقَتْلِ مُسْلِمٍ-وَلَوْ بِدَارِ حَرْبٍ-وَذِمِّيٍّ وَجَنِينٍ وَعَبْدِ نَفْسِهِ وَنَفْسِهِ، وَفِي نَفْسِهِ وَجْهٌ، لاَ امْرَأَةٍ وَصَبِيٍّ حَرْبِيَّيْنِ وَبَاغٍ

بەفیڕۆ دەدرێ، بەڵام (وَالأَصَحُّ: غُرَّةٌ كَثُلُثِ غُرَّةِ مُسْلِمٍ) بە فەرموودەی ڕاستتر: بەشە خوێنێکی بە ئەندازەی سێیەکی بەشە خوێنی کۆرپەیەکی موسوڵمان واجب دەبێ.

(وَالرَّقِيقُ عُشْرُ قِيمَةِ أُمِّهِ يَوْمَ الْجِنَايَةِ) خوێنی کۆرپەی کۆیلەکەش دەیەکی نرخی دایکیەتی لە ڕۆژی تاوانەکەدا (وَقِيلَ الإِجْهَاضِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: نرخی ڕۆژی لەباربردنی کۆرپەکە (لِسَيِّدِهَا) خوێنەکەش بۆ گەورەی جاریە ئاوسەکەیە (فَإِنْ كَانَتْ مَقْطُوعَةً وَالْجَنِينُ سَلِيمٌ) جا ئەگەر دایکەکە ئەندامێکی نەبو، کۆرپەکەش سەلامەت بوو، ئەو کاتە (قُوِّمَتْ سَلِيمَةً فِي الأَصَحِّ) جاریەکە لە حاڵەتی سەلامەتیدا دەقرسێندرێ (وَتَحْمِلُهُ الْعَاقِلَةُ فِي الأَظْهَرِ) خوێنی کۆرپەی کۆیلەش هەر خزمەکانی تاوانکارەکە دەیدەن، لە فەرموودەی بەهێزتردا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی کەففارەتی کوشتن ﴾

(يَجِبُ بِالْقَتْلِ كَفَّارَةٌ) بە هۆی کوشتن کەففارەت لە سەر بکوژەکە واجب دەبێ (وَإِنْ كَانَ الْقَاتِلُ صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا) هەرچەند بکوژەکەش منداڵ، یان شێت بێ (أَوْ عَبْدًا أَوْ ذِمِّيًّا) یان کۆیلە، یان جولەکەو گاوری پەیمان لەئەستۆ بێ (وَ) هەروەها جیاوازی نیە بکوژەکە: (عَامِدًا وَمُخْطِئًا وَمُتَسَبِّبًا) ڕاستەوخۆ بە قەسدی، یان بە هەڵە کوشتنەکەی کردبێ، یان بوبێتە هۆی کوشتنەکە: وەك بە شاهیدیی بە درۆ، یان بە زۆرلێکردن کوشتنەکە بە کەسێکیتر بکا.

ئینجا کەففارەتەکەش واجب دەبێ: (بِقَتْلِ مُسْلِمٍ وَلَوْ بِدَارِ حَرْبٍ) بە کوشتنی موسوڵمانێك، هەرچەند موسوڵمانەکەش لە خانەی جەنگدا بێ، هەم (وَذِمِّيٍّ) بە کوشتنی کافرێکی پەیمان لەئەستۆو کافری دڵنیاکراو، هەم (وَجَنِينٍ) بە کوشتنی کۆرپەی ناو زگ، هەم (وَعَبْدِ نَفْسِهِ) بە کوشتنی کۆیلەی خۆی، هەم (وَنَفْسِهِ) بە کوشتنی خودیخۆی، کەواتە: واجبە: لە میراتەکەی کەففارەتەکەی بدرێ (وَفِي نَفْسِهِ وَجْهٌ) لەبارەی کوشتنیخۆی فەرموودەیەك هەیە: کە کەففارەتی لە سەر واجب نیە.

جا بزانە: لە کوشتنی بە قەسدیو لە وێنەی بە قەسدیدا واجبە: بە پەلە کەففارەتەکە بدا، بەڵام لە کوشتنی بە هەڵەدا پەلەکردن واجب نیە، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

(لاَ امْرَأَةٍ وَصَبِيٍّ حَرْبِيَّيْنِ) بەڵام بە کوشتنی ئافرەتو منداڵی کافری جەنگی کەففارەت واجب نابێ، هەم (وَبَاغٍ) بە کوشتنی موسوڵمانی یاخیبوو کەففارەت واجب نابێ ئەگەر

وَصَائِلٍ وَمُقْتَصٌ مِنْهُ، وَعَلَى كُلٍّ مِنَ الشُّرَكَاءِ كَفَّارَةٌ فِي الأَصَحِّ، وَهِيَ كَظِهَارٍ لَكِـــنْ لاَ إِطْعَامَ فِي الأَظْهَرِ.

به فەرمانی پێشەوای موسوڵمانان کوشتبێتی، هەم (وَصَائِلٍ) به کوشتنی زۆرداری‌هێرشکەر کەففارەت واجب نابێ ئەگەر هێرش بۆکراوەکە بیکوژێ، هـەم (وَمُقْتَصٌ مِنْـهُ) به کوشتنی تۆڵەلێکراوەکە، واته: به کوشتنەوەی لەتۆڵەش کەففارەت واجب نابێ ئەگـەر خـاوەن مافەکە بیکوژێ، هەم به کوشتنی ڕێگرو نوێژنەکەرو زیناکـەری موحسـەنیش کـەففارەت واجـب نابـێ ئەگەر نوێژنەکەرەکە فەرمانی نوێژکردنی پێ‌کرابێ.

(وَ) ئەگەر کۆمەڵێك یەك کەس بکوژن، ئـەوە (عَلَى كُلٍّ مِنَ الشُّرَكَاءِ كَفَّارَةٌ) هـەر هاوبەشێك کەففارەتێکی لە سەر واجبە (فِي الأَصَحِّ) لـە فـەرموودەی ڕاسـتتردا، هـەروەك ئەگـەر یـەکێك چـەند کەسـێك بکـوژێ ئەوەنـدە کەففارەتانـەی لـە سـەر واجـب دەبـن، هـەروەك لـە (باسـی خۆلێکداندا) ڕوون کراوە.

(وَهِيَ كَظِهَارٍ) کـەففارەتی کوشـتنیش وەکـو کـەففارەتی زیهـارە، واتـە: ئـەگـەر کۆیلـەی دەست نەکەوت، واجبـە: دوو مـانگ بـە دوای یـەکتردا -بـێ‌نێوان- بـەڕۆژوو ببـێ (لَكِنْ لاَ إِطْعَامَ) بەڵام کەففارەتی‌کوشتن دەرخواردانی خواردەمەنی تێدا نیە، هەرچەند توانـای بەڕۆژووبوونیشی نەبێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە خوای گـەورە باسـی نەکردوە کە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِـهِ إِلاَّ أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَـهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللهِ وَكَانَ اللهُ عَلِيماً حَكِيماً﴾ هەر کەسێك موسوڵمانێك بـە هەڵـە بکوژێ، واجبە: کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکاو خوێنیشی بداتـە خزمـەکانی، مەگـەر خزمـەکانی عەفوی بکەن‌و خوێنی لێوەرنەگرن، جا ئەگەر کوژراوەکە موسوڵمان بـوو و خزمەکانیشـی کـافر بـون‌و جـەنگیان لەگـەڵ موسـوڵمانان دەکـرد، ئـەوە تـەنها کـەففارەتی کوشـتنەکە واجبە، بەڵام ئەگەر خزمەکانی کوژراوەکە کافری پەیمان لەگەڵکراو بون، واجبـە: خـوێنی کوژراوەکەیان بدرێتێ‌و هەم بکوژەکە کەففارەتیش بدا، جا ئەگەر کۆیله دەست نەکـەوت، واجبـە بکوژەکـە دوو مـانگ بـەدوای یـەکتردا بـەڕۆژوو ببـێ، ئـەوە تۆبەکردنـەو لـە لای خواوەیە، خوا زاناو کارلەجێیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر بکوژەکە پـێش بـەڕۆژووبوون مـرد، ئـەو کاتـە واجبـە: لـە میراتەکـەی (فِدْيَـة)ی ڕۆژووەکـانی بـۆ بـدرێ، هـەروەك لـە زۆربـەی سەرچـاوەکاندا فەرموویانـەو لـە (فِدْيَة)ی ڕۆژوودا ڕوون کراوە.

(كِتَابُ دَعْوَى الدَّمِ وَالْقَسَامَةِ)

يُشْتَرَطُ أَنْ يُفَصِّلَ مَا يَدَّعِيهِ مِنْ عَمْدٍ وَخَطَإٍ وَانْفِرَادٍ وَشِرْكَةٍ، فَإِنْ أَطْلَقَ إسْتَفْصَلَهُ الْقَاضِي وَقِيلَ يُعْرِضُ عَنْهُ، وَأَنْ يُعَيِّنَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ، فَلَوْ قَالَ قَتَلَهُ أَحَدُهُمْ لاَ يُحَلِّفُهُمْ الْقَاضِي فِي الأَصَحِّ، وَيَجْرِيَانِ فِي دَعْوَى غَصْبٍ وَسَرِقَةٍ وَإِتْلاَفٍ، وَإِنَّمَا تُسْمَعُ مِنْ مُكَلَّفٍ مُلْتَزِمٍ عَلَى مِثْلِهِ،

﴿ كِتَابُ دَعْوَىالدَّمِ: ئەم پەڕتوکە باسی داواکردنی خوێنی کوشتن دەکاو
(وَالْقَسَامَةِ) باسی سوێندخواردنی کوشتن دەکا ﴾

(يُشْتَرَطُ) بۆ کشت داواکردنێك شەش مەرج دادەندرێن، یەکەم: (أَنْ يُفَصِّلَ مَا يَدَّعِيهِ) دەبی داواکارەکە بە درێژی ئەو شتە ڕوون بکاتەوە کە داوای دەکا: (مِنْ عَمْدٍ وَخَطَإٍ) لە کوشتنی بە قەسدیو بە هەڵە، هەم (وَانْفِرَادٍ وَشِرْكَةٍ) لە بە تەنهاییو هاوبەشی لە کوشتنەکەداو هەم ژمارەی هاوبەشەکانیش، کەوابو: (فَإِنْ أَطْلَقَ) ئەگەر بێڕوونکردنەوە داوای کوشتنەکەی کرد: وەك ئەمە باوکمی کوشت. ئەو کاتە (إسْتَفْصَلَهُ الْقَاضِي) قازی داوای ڕوونکردنەوەی داوایەکەی لێدەکا (وَقِيلَ يُعْرِضُ عَنْهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: وازی لێدێنێ.

دووەم: (وَأَنْ يُعَيِّنَ الْمُدَّعَىعَلَيْهِ) دەبی داواکارەکە داوالێکراوەکە دیاری بکا (فَلَوْ قَالَ: قَتَلَهُ أَحَدُهُمْ) ئەگەر داواکارەکە گوتی: ئەوانە یەکێکیان باوکمی کوشت. ئەوانیش گوتیان: ڕاست ناکا. داواکارەکەش داوای سوێنددانی گشتیانی کرد، ئەوە (لاَ يُحَلِّفُهُمْ الْقَاضِي) نابێ قازی سوێندیان بدا (فِيالأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستردا، بەڵام لە فەرموودەی بێهێزدا: قازی فەرمان دەدا گشتیان سوێند بخۆن، بەڵکی یەکێکیان دان بە کوشتنەکەدا بێنێو مافەکەی لێوەربگیرێ، داوالێکراوەکانیش بە سوێندی ڕاست زیانیان ناگاتێ، هەروەك لە (المحلى) و (نهاية)دا فەرموویانە.

(وَيَجْرِيَانِ) ئەو دوو فەرموودە بەهێزو بێهێزە دێنە جێ: (فِي دَعْوَى غَصْبٍ وَسَرِقَةٍ وَإِتْلاَفٍ) لە داواکردنی زەوتکردنو دزیو فەوتاندنی شتێك، کەواتە: بە فەرموودەی بێهێز داوا لێکراوەکان سوێند دەدرێن.

سێیەم: داواکارەکە شیاوی داواکردن بێ، کەوابو: (وَإِنَّمَا تُسْمَعُ مِنْ مُكَلَّفٍ مُلْتَزِمٍ) داواکردنەکە تەنها لەو کەسە وەردەگیرێ: کە بالغو عاقڵ بێو پابەندی بڕیارەکانیئیسلام بێ، واتە: موسوڵمان بێ، یان کافری پەیمان لەئەستۆ بێ، نەك کافریجەنگی.

چوارەم: داوا لێکراوەکەش شیاوی داوالێکردن بێ، کەوابو: مەرجە: داواکارەکە داوایەکە بکا (عَلَى مِثْلِهِ) لە سەر داوالێکراوێکی وەکو خۆی، واتە: بالغو عاقڵو پابەندی بڕیارەکانیئیسلام بێ، کەواتە: داواکردنو داوالێکردنی منداڵو شێت دروست نابێ، بەڵکو سەرپەرشتکارەکەیان داوایان بۆ دەکاو هەم داواش لە سەرپەرشتکارەکەیان دەکرێ.

وَلَوْ ادَّعَى انْفِرَادَهُ بِالْقَتْلِ ثُمَّ ادَّعَى عَلَى آخَرَ لَمْ تُسْمَعِ الثَّانِيَةُ، أَوْ عَمْدًا وَوَصَفَهُ بِغَيْرِهِ لَمْ يَبْطُلْ أَصْلُ الدَّعْوَى فِي الأَظْهَرِ، وَتَثْبُتُ الْقَسَامَةُ فِي الْقَتْلِ بِمَحَلِّ لَوْثٍ: وَهُوَ قَرِينَةٌ لِصِدْقِ الْمُدَّعِي: بِأَنْ وُجِدَ قَتِيلٌ فِي مَحَلَّةٍ أَوْ قَرْيَةٍ صَغِيرَةٍ لأَعْدَائِهِ أَوْ تَفَرَّقَ عَنْهُ جَمْعٌ، وَلَوْ تَقَابَلَ صَفَّانِ لِقِتَالٍ وَانْكَشَفُوا عَنْ قَتِيلٍ: فَإِنْ الْتَحَمَ قِتَالٌ فَلَوْثٌ فِي حَقِّ الصَّفِّ الآخَرِ، وَإِلاَّ

جا ئەگەر سەرپەرشتكار نەبو، بەڵام داواكارەكە شاهیدی هەبون ئەو كاتە داوایەكی لە سەر شێتو منداڵ دروست دەبێ، بەو مەرجەی لە دوای شاهیدیدانەكە داواكارەكە سوێندی ئاشكراكردنیش بخوا: كە ئەو مافەی لە سەر شێتو منداڵەكە هەیە، هەروەك لە (نهایة)و (مغنی)دا فەرموویانە.

پێنجەم: نابێ داوایەكەی دژی داوایەكیتری بێ، كەوابو: (وَلَوْ ادَّعَى انْفِرَادَهُ بِالْقَتْلِ) ئەگەر داوای كرد: فلانەكەس بە تەنها باوكمی كوشتوە (ثُمَّ ادَّعَى عَلَى آخَرَ) ئینجا داوای لە سەر یەكێكیتریش كرد: ئەوە باوكمی كوشتوە. یان هاوبەشی لە كوشتنەكەدا كردوە. ئەو كاتە (لَمْ تُسْمَعِ الثَّانِيَةُ) داوایەكەیدووەم گوێی نادرێتێ، چونكە داوایەكەییەكەمی بە درۆ خستۆتەوە (أَوْ عَمْدًا) یان داوای كرد: فلانكەس بە قەسدی باوكمی كوشتوە. بەڵام (وَوَصَفَهُ بِغَيْرِهِ) كوشتنەكەی بە سیفەتی كوشتنی بە هەڵە باس كرد، ئەوە (لَمْ يَبْطُلْ أَصْلُ الدَّعْوَى) بنچینەی داوایەكە بەتاڵ نابێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، بەڵكو بەگوێرەی ڕوونكردنەوەكەی بڕیاری بۆ دەدرێ.

شەشەم: دەبێ داوایەكە سەپێنەر بێ، كەواتە: ئەگەر داوای بەخشینی شتێكی كرد، مەرجە بڵێ: شتەكەم بە ئیزنی بەخشەرەكە وەرگرتوە.

(وَتَثْبُتُ الْقَسَامَةُ فِي الْقَتْلِ) سوێندخواردن تەنها لەبارەی كوشتن دەبێ، بەو مەرجەی (بِمَحَلِّ لَوْثٍ) كوشتنەكە لە شوێنی نیشانەیەكی بەهێزدا بێو نە بە شاهیدو نە بە دانپێداهێنانیش بكوژەكە نەزاندرێ (وَهُوَ) مەبەست بە نیشانە: (قَرِينَةٌ لِصِدْقِ الْمُدَّعِي) بەڵگەیەكە بۆ ڕاستگۆیی داواكارەكە (بِأَنْ وُجِدَ قَتِيلٌ فِي مَحَلَّةٍ أَوْ قَرْيَةٍ صَغِيرَةٍ لأَعْدَائِهِ) وەك كوژراوێك، یان ئەندامێكی كوژراوەكە بدێترێتەوە لە گەڕەكێك، یان لە گوندێكی بچوكی دوژمنەكانی (أَوْ تَفَرَّقَ عَنْهُ جَمْعٌ) یان كۆمەڵێك لە دەورەی كوژراوەكە پەرت بێن.

(وَلَوْ تَقَابَلَ صَفَّانِ لِقِتَالٍ) ئەگەر دو كۆمەڵ بۆ جەنگ ڕوویەڕووی یەكتر بونەوەو (وَانْكَشَفُوا عَنْ قَتِيلٍ) كوژراوێك لە نێوانیاندا دەركەوت، ئەوە (فَإِنْ الْتَحَمَ قِتَالٌ) ئەگەر جەنگەكە تێكەڵ بوبێ، یان چەكی هەر ڕیزێك دەگەیشتە ڕیزەكەیتر، ئەو كاتە (فَلَوْثٌ فِي حَقِّ الصَّفِّ الآخَرِ) دەبێتە نیشانە دەرهەق ڕیزەكەیتر: كە دوژمنەكەیەتی (وَإِلاَّ) بەڵام

فَفِي حَقٍّ صِفَه، وَشَهَادَةُ الْعَدْلِ لَوْثٌ، وَكَذَا عَبِيدٌ أَوْ نِسَاءٌ، وَقِيلَ يُشْتَرَطُ تَفَرُّقُهُمْ، وَقَوْلُ فَسَقَة وَصِبْيَان وَكُفَّار لَوْثٌ فِي الأَصَحِّ ، وَلَوْ ظَهَرَ لَوْثٌ فَقَالَ أَحَدُ ابْنَيْه: قَتَلَهُ فُلاَنٌ وَكَذَّبَهُ الآخَرُ بَطَلَ اللَّوْثُ، وَفِي قَوْلٍ لاَ، وَقِيلَ لاَ يَبْطُلُ بِتَكْذِيبِ فَاسِقٍ، وَلَوْ قَالَ أَحَدُهُمَا: قَتَلَهُ زَيْدٌ وَمَجْهُولٌ، وَقَالَ الآخَرُ عَمْرٌو وَمَجْهُولٌ حَلَفَ كُلٌّ عَلَى مَنْ عَيَّنَهُ وَلَهُ رُبُعُ الدِّيَة، وَلَوْ أَنْكَرَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ اللَّوْثَ فِي حَقِّه فَقَالَ: لَمْ أَكُنْ مَعَ الْمُتَفَرِّقِينَ عَنْهُ،

ئەگەر جەنگ تێکەڵ نەبوبێ‌و چەکی هیچ ڕیزێکیش نەدەگەیشتە ڕیزەکەی‌تر، ئەو کاتە (فَفِي حَقٍّ صِفَه) دەبێتە نیشانە دەرهەق ڕیزەکەی‌خۆی.

(وَشَهَادَةُ الْعَدْلِ لَوْثٌ) شاهیدی‌ی یەك دادپەروەر کە بڵێ: (فڵانەکەس کوشتی). دەبێتە نیشانە، جا بزانە: ئەگەر بریندارەکە-پێش مردن-گوتی: (فڵانەکەس کوشتمی). ئەوە نابێتە نیشانە، بەڵام لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا: گوتەکەی بریندارەکەش دەبێتە نیشانەو کاری پێ‌دەکرێ، هەروەك لە (مغني)و (البجيرمي)دا فەرموویانە.

(وَكَذَا عَبِيدٌ أَوْ نِسَاءٌ) هەروەها شاهیدی‌ی کۆیلەو ئافرەتانیش کە بڵێن: (فڵانکەس کوشتی). دەبێتە نیشانە (وَقِيلَ يُشْتَرَطُ تَفَرُّقُهُمْ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: مەرجە جیا جیا شاهیدیەکە بدەن (وَقَوْلُ فَسَقَةٍ وَصِبْيَانٍ وكُفَّارٍ لَوْثٌ) قسەی فاسقەکان‌و منداڵان‌و کافرانیش نیشانەیە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودی ڕاستتردا.

(وَلَوْ ظَهَرَ لَوْثٌ) ئەگەر لە کوژراوێکدا نیشانەیەك ئاشکرابو (فَقَالَ أَحَدُ ابْنَيْه: قَتَلَهُ فُلاَنٌ) ئینجا یەکێك لە دوو کوڕەکانی گوتی: فڵانکەس باوکمانی کوشت (وَكَذَّبَهُ الآخَرُ) کوڕەکەی‌تریش وەدرۆی خستنەوەو گوتی: فڵانکەس نەیکوشتوە. ئەوە (بَطَلَ اللَّوْثُ) نیشانەکە پوچەڵ دەبێ‌و نابێ داواکارەکە سوێند بخوا، بەڵام لەو حاڵەتەدا بۆی دروستە داوالێکراوەکە سوێند بدا، هەروەك لە (الشرواني)دا فەرموویەتی (وَفِي قَوْلٍ: لاَ) لە فەرموودەیەکدا: نیشانەکە پوچەڵ نابێ (وَقِيلَ: لاَ يَبْطُلُ بِتَكْذِيبِ فَاسِقٍ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: بە وەدرۆخستنەوەی فاسق نیشانەکە پوچەڵ نابێ.

(وَلَوْ قَالَ أَحَدُهُمَا: قَتَلَهُ زَيْدٌ وَمَجْهُولٌ) ئەگەر لەگەڵ هەبوونی نیشانەدا کوڕێکیان گوتی: (زەید)و نەناسراوێك باوکمانی کوشت (وَقَالَ الآخَرُ: عَمْرٌو وَمَجْهُولٌ) کوڕەکەی‌تریش گوتی: (عەمر)و نەناسراوێك باوکمانی کوشت. ئەو کاتە (حَلَفَ كُلٌّ عَلَى مَنْ عَيَّنَهُ) هەر یەکەیان پەنجا سوێند لە سەر ئەو بکوژە دەخوا کە دیاری‌ی کردوە، ئینجا (وَلَهُ رُبُعُ الدِّيَة) هەر یەکەشیان چوارێکی خوێنی باوکی هەیە، چونکە واجبی سەر دیارکراوەکەی خۆی نیوەی خوێنەکەیەو بەشی سوێندخۆرەکەش لەو نیوە خوێنە: نیوەیە.

(وَلَوْ أَنْكَرَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ اللَّوْثَ فِي حَقِّه) ئەگەر داوالێکراوەکە نەیسەلماند نیشانەکە دەرهەقی وی بێ‌و (فَقَالَ: لَمْ أَكُنْ مَعَ الْمُتَفَرِّقِينَ عَنْهُ) گوتی: من لەگەڵ پەرتبووەکانی

صُدِّقَ بِيَمِينِه، وَلَوْ ظَهَرَ لَوْثٌ بِأَصْلِ قَتْلٍ دُونَ عَمْدٍ وَخَطَإٍ فَلاَ قَسَامَةَ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ يُقْسِمُ فِي طَرَفٍ وَإِتْلاَفِ مَالٍ إِلاَّ فِي عَبْدٍ فِي الأَظْهَرِ، وَهِيَ أَنْ يَحْلِفَ الْمُدَّعِي عَلَى قَتْلٍ ادَّعَاهُ خَمْسِينَ يَمِينًا،

دەورەی کوژراوەکەدا نەبوم. ئەوە ئەگەر شاهید نەبێ (صُدِّقَ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردن باوەڕی پێدەکرێ: کە لە گەڵیاندا نەبوە.

(وَلَوْ ظَهَرَ لَوْثٌ بِأَصْلِ قَتْلٍ) ئەگەر نیشانەیەك بۆ بنچینەی کوشتن هەبو، بەڵام (دُونَ عَمْدٍ وَخَطَإٍ) دیاری نەکرا کوشتنەکە: بە قەسدییە، یان بە هەڵەیە، ئەوە (فَلاَ قَسَامَةَ فِي الأَصَحِّ) لەو حاڵەتەدا سوێندخواردنی کوشتن نابێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە نازاندرێ: داوای خوێنەکە لە بکوژەکەی بکرێ، یان لە خزمەکانی، بەڵام بە فەرموودەی بێهێز: لەو حاڵەتەشدا داواکارەکە سوێندی کوشتن دەخواو، کوشتنەکەش بە هەڵە دادەندرێو خوێنەکەش لە بکوژەکە وەردەگیرێ، هەروەك لە (مغني)دا فەرموویەتی.

(وَلاَ يُقْسِمُ فِي طَرَفٍ وَإِتْلاَفِ مَالٍ) نابێ داواکار سوێند بخوا لەبارەی لێکردنەوەی ئەندامو بریندارکردنو فەوتاندنی ماڵ، بەڵکو لەبارەی بریندارکردنو لابردنی ئەندامو سودەکان -ئەگەر داواکارەکە شاهیدی نەبێ- بە پەنجا سوێند باوەڕ بە داوالێکراوەکە دەکرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە (إِلاَّ فِي عَبْدٍ فِي الأَظْهَرِ) تەنها لەبارەی کوشتنی کۆیلە گەورەکەی سوێند دەخواو نرخەکەی لە خزمەکانی بکوژەکە وەردەگرێ.

﴿ چۆنیەتی سوێندخواردنی کوشتن ﴾

(وَهِيَ) سوێندخواردنی کوشتن -ئەگەر دوو شاهیدی کوشتنەکە نەبن- ئەمەیە: (أَنْ يَحْلِفَ الْمُدَّعِي) لە سەرەتاوە -لەگەڵ هەبوونی نیشانەیەکدا- داواکارەکە سوێند بخوا (عَلَى قَتْلٍ ادَّعَاهُ) لە سەر کوشتنێك کە داوای کردوە (خَمْسِينَ يَمِينًا) پەنجا سوێند بخوا: کە (فلانکەس فلانی کوشتوە). واتە: سودی نیشانەکە هەر ئەوەندەیە: لە سەرەتاوە داواکارەکە پەنجا سوێندەکە دەخوا، بەڵام ئەگەر بکوژەکە دان بە کوشتنەکەدا بینێ، یان دوو شاهیدی کوشتن هەبن، ئەو کاتە کوشتنەکە ئاشکرا دەبێو پێویست بەو پەنجا سوێندە ناکا، هەروەك لە دوای ئەم باسە ڕوون کراوەتەوە.

﴿عن سهل ﷺ: أَنَّ عبدَاللهِ بن سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةَ بن مَسْعُودٍ أَتَيَا خَيْبَرَ، فَقُتِلَ عَبْدُاللهِ وَاتَّهَمُوا الْيَهُودَ، فَقَالَتِ الْيَهُودُ: وَاللهِ مَا قَتَلْنَاهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ -أيْ لأخيه وابنَيْ عَمِّهِ-: أَتَسْتَحِقُّونَ قَتِيلَكُمْ بِأَيْمَانِ خَمْسِينَ مِنْكُمْ؟ قَالُوا: أَمْرٌ لَمْ نَرَهُ. فقال النَّبِيُّ ﷺ: فَتُبْرِئُكُمْ يَهُودُ بِأَيْمَانِ خَمْسِينَ مِنْهُمْ؟ قَالُوا: قَوْمٌ كُفَّارٌ. فَوَدَاهُ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ قِبَلِهِ﴾ رواه الشيخان، وفي رواية للبخاري: ﴿ تَأْتُونَ بِالْبَيِّنَةِ عَلَى مَنْ قَتَلَهُ؟ قَالُوا: مَا لَنَا بَيِّنَةٌ. قَالَ: أَتَحْلِفُونَ...﴾ الحديث، (عبدالله) لەگەڵ (مُحَيِّصَة) چونە (خيبر)، ئینجا (عبدالله) کوژرا، جوەکانیان تۆمەتبار کردن، جوەکانیش گوتیان:

وَلاَ يُشْتَرَطُ مُوَالاَتُهَا عَلَى الْمَذْهَب، وَلَوْ تَخَلَّلَهَا جُنُونٌ أَوْ إِغْمَاءٌ بَنَى، وَلَوْ مَاتَ لَمْ يَبْنِ وَارِثُهُ عَلَى الصَّحِيحِ، وَلَوْ كَانَ لِلْقَتِيلِ وَرَثَةٌ وُزِّعَتْ بِحَسَبِ الإِرْثِ وَجُبِرَ الْمُنْكَسِرُ، وَفِي قَوْلٍ يَحْلِفُ كُلٌّ خَمْسِينَ، وَلَوْ نَكَلَ أَحَدُهُمَا حَلَفَ الآخَرُ خَمْسِينَ، وَلَوْ غَابَ حَلَفَ الآخَرُ خَمْسِينَ وَأَخَذَ حِصَّتَهُ،

ئێمە نەمانکوشتوە. جا پێغەمبەرﷺ بە براو مامۆزایەکانی کوژراوەکەی فەرموو: ئایا شاهیدتتان هەیە کێ کوشتویەتی؟ گوتیان: شاهیدمان نیە. فەرمووی: ئایا ئێوە پەنجا سوێند دەخۆن تاکو مافی خوێنیکوژراوەکەتان هەبێ؟ گوتیان: ئەوە کارێکە بە چاو نەماندیتوە چۆن سوێند دەخۆین. فەرمووی: ئایا جوەکان پەنجا سوێندتان بۆ بخۆن؟ گوتیان: ئەوان کافرن چۆن باوەڕ بە سوێندەکانیان بکەین. جا پێغەمبەرﷺ لە لای خۆیەوە خوێنی کوژراوەکەی دا، تا خوێنی بە فیڕۆ نەچێ.

(وَلاَ يُشْتَرَطُ مُوَالاَتُهَا) بە مەرج دانانـدرێ پەنجا سوێندەکان بە دوای یەکتردا بخورێن، بەڵکو دروستە لە پەنجا ڕۆژدا بخورێن (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، کەوابو: (وَلَوْ تَخَلَّلَهَا جُنُونٌ أَوْ إِغْمَاءٌ) ئەگەر شێتی، یان بێهۆشی کەوتە نێوان پەنجا سوێندەکان، ئەوە هەر کاتێك سوێندخۆرەکە چاك بۆوە (بَنَى) لە سەر ڕابردوو سوێندەکان تەواو دەکا، بەڵام (وَلَوْ مَاتَ) ئەگەر سوێندخۆرەکە–پێش تەواوکردنی پەنجا سوێندەکان– مرد، ئەو کاتە (لَمْ يَبْنِ وَارِثُهُ) نابێ میراتگرەکەی لە سەر سوێندەکانی وی تەواویان بکا، بەڵکو دەبێ لە سەرەتاوە دەست بە پەنجا سوێندەکان بکاتەوە (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی ڕاست.

(وَلَوْ كَانَ لِلْقَتِيلِ وَرَثَةٌ) ئەگەر کوژراوەکە چەند میراتگرێکی هەبون، ئەو کاتە (وُزِّعَتْ بِحَسَبِ الإِرْثِ) پەنجا سوێندەکان بە سەر میراتگرەکانیدا بەش دەکرێن: بەگوێرەی بەشە میراتەکەیان (وَجُبِرَ الْمُنْكَسِرُ) سوێندی شکاویش پڕ دەکرێتەوە، بۆ وێنە: ئەگەر سێ کوڕ بون هەر یەکەیان حەڤدە سوێندان دەخوا، ئەگەر چل‌وتۆ کوڕ بن هەریەکەیان دوو سوێندان دەخوا (وَفِي قَوْلٍ: يَحْلِفُ كُلٌّ خَمْسِينَ) لە فەرموودەیەکدا: هەر میراتگرێك پەنجا سوێند دەخوا.

(وَلَوْ نَكَلَ أَحَدُهُمَا) ئەگەر میراتگرێك بەشە سوێندەکانیخۆی نەخواردن، ئەو کاتە (حَلَفَ الآخَرُ خَمْسِينَ) پێویستە میراتگرەکەیتر–بە تەنهایی– پەنجا سوێند بخوا، ئینجا بەشە خوێنی خۆی وەردەگرێ.

(وَ) هەروەها (لَوْ غَابَ) ئەگەر میراتگرێك ئامادە نەبو، یان مندال، یان شێت بوو، ئەو کاتەش (حَلَفَ الآخَرُ خَمْسِينَ وَأَخَذَ حِصَّتَهُ) میراتگرە حازرەکە–بە تەنهایی– پەنجا

وَإلاَّ صَبَرَ لِلْغَائِبِ، وَالْمَذْهَبُ أَنَّ يَمِينَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ بِلاَ لَوْثٍ، وَالْمَرْدُودَةَ عَلَى الْمُدَّعِي أَوْ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ مَعَ لَوْثٍ وَالْيَمِينَ مَعَ شَاهِدٍ خَمْسُونَ، وَيَجِبُ بِالْقَسَامَةِ فِي قَتْلِ الْخَطَإِ أَوْ شِبْهِ الْعَمْدِ دِيَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ، وَفِي الْعَمْدِ عَلَى الْمُقْسَمِ عَلَيْهِ، وَفِي الْقَدِيمِ قِصَاصٌ،

سوێند دەخواو هەر ئەودەم بەشە خوێنەکەی خۆی وەردەگرێ، جا هەر کاتێکیش ئەوانیتر حازر بون، ئەوانیش بەشە سوێندەکانی خۆیان دەخۆن، کەواتە: ئەگەر کوڕێکی کوژراوەکە پەنجا سوێندی خواردن و بەشە خوێنەکەی خۆی وەرگرت، ئینجا کوڕێکیتریش هاتەوە، یان بلۆغی بوو، ئەوەش بیست و پێنج سوێندان دەخواو بەشە خوێنەکەی خۆی وەردەگرێ، جا ئەگەر سێیەمەکەش هاتەوە، یان بلۆغی بوو، ئەویش حەڤدە سوێندان دەخواو بەشە خوێنەکەی خۆی وەردەگرێ.

(وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر میراتگرە حازرەکە –بە تەنهایی– پەنجا سوێندی نەخواردن، ئەو کاتە (صَبَرَ لِلْغَائِبِ) با چاوەڕوان بکا، تا نادیارەکە دێتەوەو منداڵەکە بلۆغی دەبێ و شێتەکە چاك دەبێتەوەو لەگەڵ ئەوان بەشە سوێندەکانی خۆی بخوا.

(وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: (أَنَّ يَمِينَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ بِلاَ لَوْثٍ) سوێندی داوالێکراوی کوشتنی بێنیشانەو هەم سوێندی داوالێکراوی بریندارکردن و لابردنی ئەندام و سودەکان و هەم (وَالْمَرْدُودَةَ عَلَى الْمُدَّعِي) ئەو سوێندەی لە لایەن داوالێکراوەکەوە دەگەڕێندرێتەوە بۆ سەر داواکاری کوشتنەکە (أَوْ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ مَعَ لَوْثٍ) یان لە داواکارەکەوە دەگەڕێندرێتەوە بۆ سەر داوالێکراوی کوشتنی لەگەڵ نیشانەو هەم (وَالْيَمِينَ مَعَ شَاهِدٍ) سوێندی داواکاریش لەگەڵ هەبوونی شاهیدێکی کوشتن، لە هەر چوار حاڵەتدا (خَمْسُونَ) پەنجا سوێندن.

بەلام لێرەدا ئەگەر داوا لێکراوەکانی کوشتن لە یەك زیاتر بون، ئەو کاتەش دەبی هەر یەکەو پەنجا سوێند بخۆن، واتە: بە سەریاندا بەش ناکرێن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَيَجِبُ بِالْقَسَامَةِ فِي قَتْلِ الْخَطَإِ أَوْ شِبْهِ الْعَمْدِ) بە هۆی پەنجا سوێندەکان لە کوشتنی بە هەڵەو وێنەی بە قەسدیدا واجب دەبێ: (دِيَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ) خوێنی کوژراوەکە لە سەر خزمەکانی بکوژەکە. هەم (وَفِي الْعَمْدِ عَلَى الْمُقْسَمِ عَلَيْهِ) لە کوشتنی بە قەسدیشدا خوێنەکە لە سەر بکوژە سوێند لە سەرخوراوەکە واجب دەبێ –نەك تۆڵەکردنەوە– بە بەڵگەی حەدیسەکەی ڕابردوو، بەلام (وَفِي الْقَدِيمِ قِصَاصٌ) لە فەرموودەی کۆندا: تۆڵەکردنەوە واجب دەبێ.

وَلَوْ ادَّعَى عَمْدًا بِلَوْثٍ عَلَى ثَلاَثَةٍ حَضَرَ أَحَدُهُمْ أَقْسَمَ عَلَيْهِ خَمْسِينَ وَأَخَذَ ثُلُثَ الدِّيَةِ، فَإِنْ حَضَرَ آخَرُ أَقْسَمَ عَلَيْهِ خَمْسِينَ، وَفِي قَوْلٍ خَمْسًا وَعِشْرِينَ إِنْ لَمْ يَكُنْ ذَكَرَهُ فِي الأَيْمَانِ، وَإِلاَّ فَيَنْبَغِي الاكْتِفَاءُ بِهَا بِنَاءً عَلَى صِحَّةِ الْقَسَامَةِ فِي غَيْبَةِ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ وَهُوَ الأَصَحُّ، وَمَنْ اسْتَحَقَّ بَدَلَ الدَّمِ أَقْسَمَ وَلَوْ مُكَاتَبًا لِقَتْلِ عَبْدِهِ، وَمَنْ ارْتَدَّ فَالأَفْضَلُ تَأْخِيرُ أَقْسَامِهِ لِيُسْلِمَ، فَإِنْ أَقْسَمَ فِي الرِّدَّةِ صَحَّ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَمَنْ لاَ وَارِثَ لَهُ لاَ قَسَامَةَ فِيهِ.

(وَلَوْ ادَّعَى عَمْدًا بِلَوْثٍ عَلَى ثَلاَثَةٍ) ئەگەر داوای کوشتنی بە قەسدی بە نیشانەی کرد لە سەر سێ کەسان: کە (حَضَرَ أَحَدُهُمْ) تەنها یەکێکیان حازر بوو، ئەوە (أَقْسَمَ عَلَيْهِ خَمْسِينَ) پەنجا سوێند لە سەر حازرەکە دەخوا (وَأَخَذَ ثُلُثَ الدِّيَةِ) سێیەکی خوێنەکەی لێوەردەگرێ (فَإِنْ حَضَرَ آخَرُ) جا ئەگەر دووەمەکەش حازر بوو، ئەوەش (أَقْسَمَ عَلَيْهِ خَمْسِينَ) پەنجا سوێندیتری لە سەر دەخواو سێیەکێکیتری خوێنەکەش لەوی وەردەگرێ، سێیەمەکەش هەر بەو جۆرەیە (وَفِي قَوْلٍ: خَمْسًا وَعِشْرِينَ) لە فەرموودەیەکدا: بیستو پێنج سوێند لە سەر دووەمەکە دەخوا.

جا بەو مەرجە سوێند لە سەر دووەمەکەش دەخوا: (إِنْ لَمْ يَكُنْ ذَكَرَهُ فِي الأَيْمَانِ) ئەگەر لە پەنجا سوێندەکاندا ناوی دووەمەکەی نەهێنابێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر لە سوێندەکاندا ناوی دووەمەکەو سێیەمەکەی هێنابێ، ئەو کاتە (فَيَنْبَغِي الاكْتِفَاءُ بِهَا) پێویستە پەنجا سوێندەکان بۆ هەرسێکیان بەس بنو دووبارە سوێند نەخواتەوە (بِنَاءً عَلَى صِحَّةِ الْقَسَامَةِ فِي غَيْبَةِ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) لە سەر ئەو فەرموودەیەی سوێندخواردنەکە لە حاڵەتی دیارنەبوونی داوالێکراوەکەش دروست دەکا (وَهُوَ الأَصَحُّ) ئەو فەرموودەیەش ڕاستترە.

(وَمَنْ اسْتَحَقَّ بَدَلَ الدَّمِ أَقْسَمَ) هەر کەسێك مافی خوێن وەرگرتنی هەبێ ئەو سوێندەکان دەخوا، هەر چەند کافریش بێ، هەم (وَلَوْ مُكَاتَبًا لِقَتْلِ عَبْدِهِ) هەر چەند خاوەن مافەکەش نوسراوپێدراوێك بێ بۆ کوشتنی کۆیلەکەی خۆی سوێند دەخوا (وَمَنْ ارْتَدَّ) ئەگەر میراتێك لە دوای کوژرانی خزمەکەی کافر ببێ، ئەوە (فَالأَفْضَلُ تَأْخِيرُ أَقْسَامِهِ لِيُسْلِمَ) وەها باشترە سوێندەکانی دوا بێخرێن تا دەبێتەوە موسوڵمان (فَإِنْ أَقْسَمَ فِي الرِّدَّةِ) جا ئەگەر لەحاڵەتی کافربووندا سوێندەکانی خواردن (صَحَّ عَلَى الْمَذْهَبِ) سوێندەکانی دروست دەبنو خوێنی کوژراوەکەی وەردەگرێ، لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، چونکە لە حەدیسەکەیڕابردوودا پێغەمبەرﷺ سوێندەکانی جولەکەکانی بە دروستبوو دانان.

(وَمَنْ لاَ وَارِثَ لَهُ) ئەگەر کوژراوێك هیچ میراتگرێکی نەبێ (لاَقَسَامَةَ فِيهِ) سوێندخواردنەکانیش لە کوشتنەکەیدا نیە، هەرچەند نیشانەش هەبێ، چونکە ناکرێ (بیت المال) سوێند بخوا، کەوابو: قازی داواکارێك دادەنێ تاکو داوالێکراوەکە سوێند بدا، جا ئەگەر داوالێکراوەکە

(فَصْلٌ) إِنَّمَا يَثْبُتُ مُوجِبُ الْقِصَاصِ بِإِقْرَارٍ أَوْ عَدْلَيْنِ، وَالْمَالِ بِذَلِكَ أَوْ بِرَجُلٍ وَامْرَأَتَيْنِ أَوْ وَيَمِينٍ، وَلَوْ عَفَا عَنِ الْقِصَاصِ لِيُقْبَلَ لِلْمَالِ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ لَمْ يُقْبَلْ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ شَهِدَ هُوَ وَهُمَا بِهَاشِمَةٍ قَبْلَهَا إِيضَاحٌ لَمْ يَجِبْ أَرْشُهَا عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلْيُصَرِّحِ الشَّاهِدُ بِالْمُدَّعَى، فَلَوْ قَالَ: ضَرَبَهُ بِسَيْفٍ فَجَرَحَهُ فَمَاتَ. لَمْ يَثْبُتْ حَتَّى يَقُولَ فَمَاتَ مِنْهُ أَوْ فَقَتَلَهُ، وَلَوْ قَالَ ضَرَبَ رَأْسَهُ فَأَدْمَاهُ أَوْ فَأَسَالَ دَمَهُ

سوێندی نەخوارد، ئەو کاتە بەند دەکرێ تا سوێند دەخوا، یان دان بە کوشتنەکەدا دێنێ، هەروەك لەزۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئاشکراکردنی کوشتن و تاوانەکانی تر ﴾

(إِنَّمَا يَثْبُتُ مُوجِبُ الْقِصَاصِ) ئەو تاوانەی تۆڵەکردنەوە واجب دەکا: وەك کوشتنی بە قەسدی و بریندارکردن و لابردنی ئەندام و سودەکان بە قەسدی، گشتی ئاشکرا دەبێ: (بِإِقْرَارٍ أَوْ عَدْلَيْنِ) بە دانپێداهێنانی تاوانکارەکە، یان بە شاهیدیی دوو پیاوی دادپەروەر.

(وَالْمَالِ) ئەو تاوانەش کە خوێن واجب دەکا: وەك کوشتنی بە هەڵە و وێنەی بە قەسدی و تاوانەکانی تری بە هەڵە، ئەوەش ئاشکرا دەبێ: (بِذَلِكَ) بە دانپێداهێنانی تاوانکارەکە، یان بە شاهیدیی دوو پیاوی دادپەروەر (أَوْ بِرَجُلٍ وَامْرَأَتَيْنِ) یان بە شاهیدیی پیاوێك و دوو ئافرەت (أَوْ وَيَمِينٍ) یان بە شاهیدیی پیاوێك و پەنجا سوێندی داواکار.

(وَلَوْ عَفَا عَنِ الْقِصَاصِ) ئەگەر خاوەن مافەکە تاوانکارەکەی لە تۆڵەکردنەوە عەفو کرد (لِيُقْبَلَ لِلْمَالِ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ) تاکو بۆ خوێن واجببوون شاهیدیی پیاوێك و دوو ئافرەت قبوڵ بکرێ، ئەوە (لَمْ يُقْبَلْ فِي الأَصَحِّ) لێی قبوڵ ناکرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، کەوابو: (وَلَوْ شَهِدَ هُوَ وَهُمَا) ئەگەر پیاوێك و دوو ئافرەت شاهیدییان دا (بِهَاشِمَةٍ قَبْلَهَا إِيضَاحٌ) بە برینێکی ئێسقانشکێن کە برینێکی ئاشکراکەری لە پێشدا بێ (لَمْ يَجِبْ أَرْشُهَا) خوێنی ئێسقانشکێنەکە واجب نابێ (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، چونکە ئاشکراکەرەکە تۆڵە واجب دەکاو بە پیاوێك و دوو ئافرەت ئاشکرا نابێ، تاوانی هەردوو برینەکەش یەك تاوانە.

(وَلْيُصَرِّحِ الشَّاهِدُ بِالْمُدَّعَى) واجبە شاهیدەکە بە ئاشکرایی تاوانە داواکراوکە بڵێ، کەواتە: (فَلَوْ قَالَ) ئەگەر شاهیدەکە گوتی: (ضَرَبَهُ بِسَيْفٍ فَجَرَحَهُ فَمَاتَ) شاهیدی دەدەم: (تاوانکارەکە بە شمشێر لێیداو بریندای کردو مرد). ئەوە (لَمْ يَثْبُتْ) کوشتنەکە بەو شاهیدیە ئاشکرا نابێ (حَتَّى يَقُولَ: فَمَاتَ مِنْهُ أَوْ فَقَتَلَهُ) تا شاهیدەکە دەڵێ: (بەو برینە مرد). یان دەڵێ: (لێیداو کوشتی). یان دەڵێ: (شاهیدی دەدەم ئەو تاوانکارە کوشتی).

(وَلَوْ قَالَ: ضَرَبَ رَأْسَهُ فَأَدْمَاهُ أَوْ فَأَسَالَ دَمَهُ) ئەگەر شاهیدەکە گوتی: (لە سەریداو خوێنی

ثَبَتَتْ دَامِيَةٌ، وَيُشْتَرَطُ لِمُوضِحَةٍ: ضَرَبَهُ فَأَوْضَحَ عَظْمَ رَأْسِهِ. وَقِيلَ يَكْفِي فَأَوْضَحَ رَأْسَهُ، وَيَجِبُ بَيَانُ مَحَلِّهَا وَقَدْرِهَا لِيُمْكِنَ الْقِصَاصُ، وَيَثْبُتُ الْقَتْلُ بِالسِّحْرِ بِإِقْرَارٍ بِهِ، لاَ بِبَيِّنَةٍ، وَلَوْ شَهِدَ لِمُوَرِّثِهِ بِجُرْحٍ قَبْلَ الإِنْدِمَالِ لَمْ تُقْبَلْ، وَبَعْدَهُ يُقْبَلُ وَكَذَا بِمَالٍ فِي مَرَضِ مَوْتِهِ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ تُقْبَلُ شَهَادَةُ الْعَاقِلَةِ بِفِسْقِ شُهُودِ قَتْلٍ يَحْمِلُونَهُ، وَلَوْ شَهِدَ اثْنَانِ عَلَى اثْنَيْنِ بِقَتْلِهِ فَشَهِدَا عَلَى الأَوَّلَيْنِ بِقَتْلِهِ فَإِنْ صَدَّقَ الْوَلِيُّ الأَوَّلَيْنِ حُكِمَ بِهِمَا،

لێهێنا). یان: (خوێنی لێڕژاند). ئەو کاتە (ثَبَتَتْ دَامِيَةٌ) برینێکی خوێنڕژاو ئاشکرا دەبێ.

(وَيُشْتَرَطُ لِمُوضِحَةٍ) بە مەرج دادەندرێ بۆ ئاشکراکردنی برینێکی ئاشکراکەر بڵێ: (ضَرَبَهُ فَأَوْضَحَ عَظْمَ رَأْسِهِ) تاوانکارە کە لێیداو برینداری کردو ئێسقانی سەری ئاشکرا کرد (وَقِيلَ: يَكْفِي فَأَوْضَحَ رَأْسَهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا بەسە بڵێ: برینێکی ئاشکراکەری لە سەری کرد (وَيَجِبُ بَيَانُ مَحَلِّهَا وَقَدْرِهَا) واجبە شوێنی برینەکەو ئەندازکەشی ڕوون بکاتەوە (لِيُمْكِنَ الْقِصَاصُ) تاکو تۆڵەکردنەوەکە بگونجێ (وَيَثْبُتُ الْقَتْلُ بِالسِّحْرِ) کوشتنی بە هۆی سیحرلێکردن ئاشکرا دەبێ: (بِإِقْرَارٍ بِهِ) بە دانپێداهێنانی سیحربازەکە (لاَ بِبَيِّنَةٍ) نەك بە شاهید، چونکە شاهیدەکە مەبەستی سیحربازکە نابینێ.

(وَلَوْ شَهِدَ لِمُوَرِّثِهِ) ئەگەر میراتگرێك شاهیدیی بۆ میراتدەرەکەی خۆیدا: (بِجُرْحٍ قَبْلَ الإِنْدِمَالِ) بە برینێك پێش چاکبوونەوەی برینەکە، ئەوە (لَمْ تُقْبَلْ) شاهیدیەکەی قبوڵ ناکرێ، چونکە تۆمەتی ئەوەی لێدەکرێ: ئەگەر میراتدەرەکە بەو برینە بمرێ، خوێنەکەی-بە میرات- بۆ شاهیدەکە دەمێنێتەوە، بەڵام (وَبَعْدَهُ يُقْبَلُ) لە دوای چاکبوونەوەی برینەکە شاهیدیەکەی قبوڵ دەکرێ، چونکە ئەو تۆمەتەی لێناکرێ.

(وَكَذَا) هەروەها شاهیدی میراتگرەکە قبوڵ دەکرێ (بِمَالٍ فِي مَرَضِ مَوْتِهِ) بە ماڵێك بۆ میراتدەرەکەی لە نەخۆشیی مردنیدا (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە هەر ئێستا نەخۆشەکە دەتوانی دەستکاری ماڵەکەی بکا.

(وَلاَ تُقْبَلُ شَهَادَةُ الْعَاقِلَةِ) شاهیدیی خزمەکان بکوژەکە قبوڵ ناکرێ: (بِفِسْقِ شُهُودِ قَتْلٍ يَحْمِلُونَهُ) کە بڵێن: شاهیدەکانی کوشتن فاسقن. لەو حاڵەتەی خوێنی کوشتنەکە لە سەر خزمەکان بێ، چونکە تۆمەتی ئەوەی لێدەکرێ: خوێنەکە لە سەر خۆیان لابدەن.

(وَلَوْ شَهِدَ اثْنَانِ عَلَى اثْنَيْنِ بِقَتْلِهِ) ئەگەر دوو پیاو شاهیدییان دا لە سەر دوو پیاویتر: ئەو دووانە فڵانکەسیان کوشتوە (فَشَهِدَا عَلَى الأَوَّلَيْنِ بِقَتْلِهِ) ئینجا دوو پیاوەکەش شاهیدییان دا لە سەر دوو شاهیدەکەیەکەم: ئەو دوو شاهیدانە فڵانکەسەیان کوشتوە. یان شاهیدییاندا: کەسێکیتر کوشتویەتی. ئەوە (فَإِنْ صَدَّقَ الْوَلِيُّ الأَوَّلَيْنِ) ئەگەر میراتگری کوژراوەکە هەر دوو شاهیدەکانییەکەمی بە ڕاستگۆ دانان، ئەو کاتە (حُكِمَ بِهِمَا) بە شاهیدەکانییەکەم بڕیار دەدرێ، چونکە شاهیدیەکەیان تۆمەتی تێدا نیە، بەڵام

أَوِ الآخَرَيْنِ أَوِ الْجَمِيعَ أَوْ كَذَّبَ الْجَمِيعَ بَطَلَتَا، وَلَوْ أَقَرَّ بَعْضُ الْوَرَثَةِ بِعَفْوِ بَعْضٍ سَقَطَ الْقِصَاصُ، وَلَوْ اخْتَلَفَ شَاهِدَانِ فِي زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ أَوْ آلَةٍ أَوْ هَيْئَةٍ لَغَتْ، وَقِيلَ لَوْثٌ.

(كِتَابُ الْبُغَاةِ)

هُمْ مُخَالِفُو الإِمَامِ بِخُرُوجٍ عَلَيْهِ وَتَرْكِ الإِنْقِيَادِ أَوْ مَنْعِ حَقٍّ تَوَجَّهَ عَلَيْهِمْ بِشَرْطِ شَوْكَةٍ لَهُمْ وَتَأْوِيلٍ وَمُطَاعٍ فِيهِمْ، قِيلَ وَإِمَامٌ مَنْصُوبٌ،

(أَوْ الآخَرَيْنِ أَوِ الْجَمِيعَ) ئەگەر شاهیدەکانی‌دووەمی بە ڕاستگۆ دانان، یان یەکەم‌و دووەمی بە ڕاستگۆ دانان (أَوْ كَذَّبَ الْجَمِيعَ) یان کشتیان بە درۆزن دانان، ئەو کاتە (بَطَلَتَا) لە هەرسێك مەسەلەدا شاهیدیەکەی گشتیان بەتاڵ دەبێتەوە.

(وَلَوْ أَقَرَّ بَعْضُ الْوَرَثَةِ بِعَفْوِ بَعْضٍ) ئەگەر میراتگرێك دان بێنێ بە عەفوکردنی بکوژەکە لە تۆڵەکردنەوە (سَقَطَ الْقِصَاصُ) تۆڵەکردنەوە لە سەر بکوژەکە لادەکەوێ‌و خوێنی لە سەر واجب دەبێ (وَلَوْ اخْتَلَفَ شَاهِدَانِ) ئەگەر دوو شاهیدەکان جیاوازییان بوو: (فِي زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ أَوْ آلَةٍ أَوْ هَيْئَةٍ) لە کاتی تاوانەکە، یان لە شوێنەکەی، یان لە کەرەستەکەی، یان لە چۆنیەتیەکەی (لَغَتْ) شاهیدی هەردووکیان پوچەڵ دەبێ (وَقِيلَ لَوْثٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: شاهیدیەکەیان دەبێتە نیشانەی کوشتن‌و میراتگرەکە پەنجا سوێند دەخوا.

﴿ كِتَابُ الْبُغَاةِ: پەڕتوکی یاخی‌بووەکان ﴾

واتە: لەفەرماندەرچووەکان (هُمْ) یاخی‌بووەکان: کۆمەڵە موسوڵمانێکن ملکەچی شەریعەتی ئیسلامن، بەڵام (مُخَالِفُوالإِمَامِ) دژ بە پێشەوای موسوڵمانانن (بِخُرُوجٍ عَلَيْهِ) بەوەی لە دژی پێشەوایەکە ڕاپەڕن‌و (وَتَرْكِ الإِنْقِيَادِ لَهُ) واز لە گوێڕایەڵی بۆ پێشەوایەکە بێنن، هەرچەند پێشەوایەکەش ستەمکار بێ (أَوْ مَنْعِ حَقٍّ تَوَجَّهَ عَلَيْهِمْ) یان مافێکی شەرعیان لە سەر بێ‌و لە پێشەوایەکە قەدەغەی بکەن‌و نەیدەنێ: وەکو زەکات‌و تۆڵە لێکردنەوەو سزای تاوانەکان.

جا ئەو دژانەش کە بە یاخی‌بوو دادەندرێن (بِشَرْطِ شَوْكَةٍ لَهُمْ) بەو مەرجەی هێزو توانایەکی وەهایان هەبێ: نەگونجێ بە ئاسانی بگەڕێندرێنەوە ژێر گوێڕایەڵی پێشەوای موسوڵمانان، هەم (وَتَأْوِيلٍ) بەو مەرجەش بەڵگەیەکی گونجاویان هەبێ: کە بە هۆی ئەو بەڵگەیە باوەڕیان وابێ: یاخی‌بوونەکەیان دروستە، هەم (وَمُطَاعٍ فِيهِمْ) بەو مەرجەش سەرکردەیەکیشیان هەبێ‌و بە فەرمانی وی بجولێنەوە (قِيلَ: وَإِمَامٌ مَنْصُوبٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا مەرجە: سەرکردەکەیان پێشەوایەکی داندراوی خۆیان بێ.

جا بزانە: بڕیارەکانی ئەم باسە لە بارەی موسوڵمانەکانی یاخی‌بووە، نەك کافرەکان، چونکە ئەگەر کۆمەڵێك کافر بن‌و لە دژی پێشەوای موسوڵمانان ڕاپەڕن، ئەوان لە گشت حاڵەتێکدا دەکوژرێن‌و داوای تۆبەشیان لێناکرێ، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

﴿ باسی (خَوارِج) ﴾

(خَوارِج) گروهێکن له (أَهْلِ البِدْعة وَالضَّلَالَةِ)، له سەردەمی ئیمامی(علی‌ﷺ) لە کۆمەڵی (أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَماعَةِ) دەرچوون‌و لە دژی ئیمامی(علی‌ﷺ) جەنگیان دەکردو جگە لە خۆیشیان گشت موسوڵمانەکانی‌تریان بە کافر دانان‌و دروشمی (لَأحُكْمَ إلاَّ لِلَّهِ)یان بەرز کردەوە، واتە: بڕیاردان تەنها بۆ خودایە. جا ئیمامی(علي‌ﷺ) لە وەڵامدا فەرمووی: (كَلِمَةُ حَقٍّ أُرِيدَ بِهَا بَاطِلٌ) دروشمەکە ووشەیەکی ڕاستەو مەبەست بەو ووشەیە کارێکی ناڕەوایە. ئینجا ئیمامی (علی) فەرمووی: ﴿لَكُمْ عَلَيْنا ثَلاثٌ: لاَ نَمْـنَعُكُمْ مَسَـاجِدَاللهِ أَنْ تَذْكُرُوهُ فِيها، وَلاَ نَمْنَعُكُمُ الْفَيْءَ مَا دامَتْ أَيْدِيكُمْ مَعَنَا، وَلاَ نَبْدَأُكُمْ بِقِتَالٍ﴾ سێ مافتان لە سەر ئێمەیە: لە مزگەوتەکانی خوا قەدەغەتان ناکەین خواپەرستی‌و زیکری خوای تێدا بکەن، لە دەستکەوتووی کافرانیش قەدەغەتان ناکەین تا ئێوە لەگەڵ ئێمەدا بن، ئێمە دەست بە جەنگی ئێوە ناکەین تا ئێوە دەست پێدەکەن. هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا گێڕدراوەتەوە. جا لە ئەنجامدا (خَوارِج) دەستیان بە جەنگ کردو ئیمامی (علی) بە دەستی ئەوان شەهید کرا.

جا بزانە: ئێستاش چەند گرۆهێکی (أَهْلِ الْبِدعَةِ) لە ناو موسوڵماناندا هەنە، بیرو ڕای (خَوارِج) ئاشکرا دەکەن: وەکو (وَهابِي)و (سَلَفِي)و (لَامَذْهَبِي)، منیش لە ڕوونکردنەوەی (العقیدة الطحاویة)و لە (گوڵزاری ئیسلام)دا نیشانەکانی (خوارج)م ڕوون کردونەوە، بیانخوێنەوە، تاکو بیانناسی.

ئینجا (وَلَوْ أَظْهَرَ قَوْمٌ رَأْيَ الْخَوَارِجِ) ئەگەر کۆمەڵێك بیروڕای (خوارج)ەکانیان ئاشکرا کرد: (كَتَرْكِ الْجَمَاعَاتِ) وەکو وازهێنان لە نوێژکردنی بە جەماعەت؟ چونکە بە بۆچونی ئەوان: بە هۆی ئاشکراکردنی گوناهەکان، (دارُالإِسْلام) بووەتە (دارُالْكُفر)و پێشەوایەکانیش کافرن‌و نوێژیان لە دوا ناکەن، هەم (وَتَكْفِيرِ ذِي كَبِيرَةٍ) وەکو بە کافردانانی خاوەن گوناهی گەورەو بە گومڕادانانی زانایانی (أَهْلِ السُّنَّةِ)و...چەند بیروبۆچونێکی‌تری پوچەڵ (وَ) لەگەڵ ئەوەشدا (لَمْ يُقَاتِلُوا) جەنگیان نەدەکردو هەر لە بەر دەستی (أهل السُّنَّة)شدا بون، ئەوانە (تُرِكُوا) وازیان لێدەهێندرێ‌و ڕووبەڕوویان نابینەوە، بە بەڵگەی فەرموودەکەی ئیمامی(علي)ی ڕابردوو.

جا ئەگەر کۆمەڵەکە جەنگیان نەدەکرد، بەڵام زەرەریان هەبوو-وەکو پەرتەوازەیی‌و ململانەی ناو مزگەوتەکان‌و گومان خستنە ناو دڵی خەڵك- ئەو کاتە ڕووبەڕوویان دەبینەوە، هەر چەند بە کوشتنیش بێ، هەروەها ئەگەر جنێویان دەدا هەندێك پێشەواو زانایانی (أهل السنة)، ئەو کاتە تەمبێ دەکرێن، هەروەك لە (تحفة)و (نهایة)و حاشیەکانیاندا فەرموویانە.

وَإِلاَّ فَقُطَّاعُ طَرِيقٍ، وَتُقْبَلُ شَهَادَةُ الْبُغَاةِ وَقَضَاءُ قَاضِيهِمْ فِيمَا يُقْبَلُ قَضَاءُ قَاضِينَا إِلاَّ أَنْ يَسْتَحِلَّ دِمَاءَنَا، وَيَنْفُذُ كِتَابُهُ بِالْحُكْمِ وَيُحْكَمُ بِكِتَابِهِ بِسَمَاعِ الْبَيِّنَةِ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ أَقَامُوا حَدًّا وَأَخَذُوا زَكَاةً وَخَرَاجًا وَجِزْيَةً وَفَرَّقُوا سَهْمَ الْمُرْتَزِقَةِ عَلَى جُنْدِهِمْ صَحَّ، وَفِي الأَخِيرِ وَجْهٌ، وَمَا أَتْلَفَهُ بَاغٍ عَلَى عَادِلٍ وَعَكْسُهُ إِنْ لَمْ يَكُنْ فِي قِتَالٍ ضَمِنَ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَفِي قَوْلٍ يَضْمَنُ الْبَاغِي،

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر جەنگیان دەکرد، یان لە بەردەستی (أهل السنة)دا نەبون، ئەو کاتە بە یاخیبوو دانانرێن، بەڵکو (فَقُطَّاعُ طَرِيقٍ) وەکو ڕێگرەکان بڕیاریان لە سەر دەدرێو لەتۆڵەی کوژراوەکانی (أهل السنه) دەکوشترێنەوە.

(وَتُقْبَلُ شَهَادَةُ الْبُغَاةِ) شاهیدیی یاخیبووەکان قبولْ دەکرێ، چونکە فاسق نین (وَقَضَاءُ قَاضِيهِمْ) هەم بڕیاری قازیشیان قبولْ دەکرێ (فِيمَا يُقْبَلُ قَضَاءُ قَاضِينَا) لەو بڕیارانەدا کە بڕیاری قازیی ئێمەی تێدا قبولْ دەکرێ، کە واتە: ئەگەر بڕیارەکەی دژ بە دەققی قورئان، یان حەدیس، یان (إجماع)ی‌زانایان، یان (قیاس)ێکی ئاشکرا بوو، ئەو کاتە قبولْ ناکرێ (إِلاَّ أَنْ يَسْتَحِلَّ دِمَاءَنَا) تەنها ئەگەر شاهیدەکە، یان قازیەکە خوێنو ماڵی ئێمە-بە ناهەق- بە حەڵاڵ بزانێ، ئەو کاتە شاهیدیو بڕیارەکانی قبولْ ناکرێ.

(وَيَنْفُذُ كِتَابُهُ بِالْحُكْمِ) نووسراوی قازیی یاخیبووەکان کە بڕیاری تێدابێ، جێ بەجێ دەکرێ، هەم (وَيُحْكَمُ بِكِتَابِهِ بِسَمَاعِ الْبَيِّنَةِ) بڕیاریش بە نووسراوەکەی قازییان دەدرێ کە گوێلێبوونی شاهیدەکانی تێدابێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَلَوْ أَقَامُوا حَدًّا) ئەگەر یاخیبووەکان سزای تاوانێکیان دابو: وەك دارکاریی زیناکەرو لێکردنەوەی دەستی دز، هەم (وَأَخَذُوا زَكَاةً وَخَرَاجًا وَجِزْيَةً) زەکاتو خەرجیەو سەرانەشیان وەرگرتبو، هەم (وَفَرَّقُوا سَهْمَ الْمُرْتَزِقَةِ عَلَى جُنْدِهِمْ) لە (بيت المال) موچەیان بە سەر سەربازەکانی خۆیاندا بەش کردبو، ئەوانە گشتی(صَحَّ) دروست بووەو هەڵناوەشێندرێتەوە (وَفِي الأَخِيرِ وَجْهٌ) لەبارەی بەشکردنی موچەکە فەرموودەیەکی بێ‌هێز هەیە: کە دروست نەبوبێ.

(وَمَا أَتْلَفَهُ بَاغٍ عَلَى عَادِلٍ وَعَكْسُهُ) هەر شتێك یاخیبووێك بیفەوتێنێ لە گیانو ماڵی مرۆڤێکی گوێڕایەڵی پێشەوا، یان بە پێچەوانەوە: گوێڕایەڵێك گیانو ماڵێکی یاخیبووێك بفەوتێنێ، ئەوە (إِنْ لَمْ يَكُنْ فِي قِتَالٍ) ئەگەر فەوتاندنەکە لە حاڵەتی جەنگدا نەبێ (ضَمِنَ) فەوتێنەرەکە دەبێتە زامین لە هەردوو مەسەلەدا (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر فەوتاندنەکە لە حاڵەتی جەنگدا بێ (فَلاَ) هیچ زامینی واجب نابێ (وَفِي قَوْلٍ: يَضْمَنُ الْبَاغِي) لە فەرموودەیەکدا: یاخیبووەکە دەبێتە زامین.

وَالْمُتَأَوِّلُ بِلاَ شَوْكَةٍ يَضْمَنُ، وَعَكْسُهُ كَبَاغٍ، وَلاَ يُقَاتِلُ الْبُغَاةَ حَتَّى يَبْعَثَ إِلَيْهِمْ أَمِينًا فَطِنًا نَاصِحًا يَسْأَلُهُمْ مَا يَنْقِمُونَ؟ فَإِنْ ذَكَرُوا مَظْلِمَةً أَوْ شُبْهَةً أَزَالَهَا، فَإِنْ أَصَرُّوا نَصَحَهُمْ ثُمَّ آذَنَهُمْ بِالْقِتَالِ،

(وَالْمُتَأَوِّلُ بِلاَ شَوْكَةٍ) ئەو موسوڵمانە یاخیبووەی بەڵگەیەکی هەیە بەڵام بەخۆی هێزو توانای نیە، ئەمە وەکو یاخیبووەکان بڕیاری بۆ نادرێ، کەوابو (يَضْمَنُ) دەبێتە زامینی گشت گیانو ماڵێکی کە دەیفەوتێنێ (وَعَكْسُهُ كَبَاغٍ) ئەو موسوڵمانەش کە بە پێچەوانەوە هێزی هەیەو بێبەڵگەیە، وەکو یاخیبووەکان بریاری بۆ دەدرێو لە حاڵەتی جەنگدا نابێتە زامین.

بەڵام ئەگەر کۆمەڵێك کافر ببنو هێزو تواناشیان هەبێ، ئەوانە وەکو ڕێگرەکان دەبنە زامینی هەر گیانو ماڵێکی بیفەوتێنن، هەر چەند تۆبەش بکەنو ببنەوە موسوڵمان، چونکە تاوانیان کردۆتە سەر ئایینیئیسلام، هەروەك-بە پێچەوانەی (نهاية)- لە (تحفة)و (مغنى)دا فەرموویانە.

ئینجا بزانە: بە (إجماع)ی (صحابة)ی پێغەمبەرﷺ لە سەر پێشەواو موسوڵمانان واجبە: جەنگ لە دژی یاخیبووەکانو لە دژی ئەو کەسانەش بکەن کە ڕەفتار بە شەریعەتی ئیسلام ناکەن: وەکو زەکات نەدەرەکان، هەروەك ئیمامی(أبوبكر)و ئیمامی(علي)و (صحابة)کانیتری پێغەمبەرﷺ جەنگیان لە دژ کردون رضی‌الله عنهم.

بەڵام (وَلاَ يُقَاتِلُ الْبُغَاةَ) نابێ پێشەوا جەنگ لە دژی یاخیبووەکان بکا (حَتَّى يَبْعَثَ إِلَيْهِمْ أَمِينًا فَطِنًا نَاصِحًا) تا پیاوێکی دادپەروەری زیرەکی ئامۆژگاریکەر دەنێرێتە لایان (يَسْأَلُهُمْ مَا يَنْقِمُونَ) لێیان بپرسێ ئایا چ ڕەخنەیەکیان لە پێشەوایەکە هەیە؟ چونکە ئیمامی(علي)ﷺ (إبن عباس)ی رضی‌الله عنهما ناردە لای (خَوَارِج)ەکانو ئامۆژگاریی کردنو هەندێکیان گەڕانەوە ژێر گوێڕایەڵیی ئیمامی(علي)ﷺ).

ئینجا (فَإِنْ ذَكَرُوا مَظْلِمَةً أَوْ شُبْهَةً) ئەگەر یاخیبووەکان باسی ستەمێك، یان گومانێکیان کرد (أَزَالَهَا) واجبە: پێشەوا ستەمەکەو گومانەکە لاببا (فَإِنْ أَصَرُّوا) جا ئەگەر لە دوای لادانەکەش یاخیبووەکان هەر سوور بون لە سەر یاخیبوونەکەیان (نَصَحَهُمْ) سوننەتە نێردراوەکە ئامۆژگارییان بکا (ثُمَّ) ئینجا ئەگەر لە دوای ئامۆژگاریەکەش هەر سوور بون، ئەوکاتە (آذَنَهُمْ بِالْقِتَالِ) ئاگاداریان دەکاتەوە بۆ جەنگکردن، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللهِ﴾ ئەگەر دوو کۆمەڵ لە ئیمانداران جەنگیان لە دژی یەکتری کرد، ئاشتیان بکەنەوە، جا ئەگەر یەکێکیان هەر سوور بوو و دەستدرێژیی لە سنور دەرچو، ئێوە جەنگی لە دژ بکەن تا دەگەڕێتەوە ژێر فەرمانی خوا.

فإنْ استَمْهَلُوا اجتَهَدَ وَفَعَلَ مَا رَآهُ صَوابًا، وَلاَ يُقَاتِلُ مُدبِرَهُمْ وَلاَ مُثخَنَهُمْ وَأَسِيرَهُمْ، وَلاَ يُطْلَقُ وَإِنْ كَانَ صَبِيًا وَامْرَأَةً حَتَّى تَنقَضِيَ الْحَرْبُ وَيَتفرَّقَ جَمْعُهُمْ إلاَّ أنْ يُطِيعَ باخْتيَارِه،

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر یاخیبووەکان ڕەخنەیان ئەوە بوو: پێشەوایەکە ڕەفتار بە شەریعەتی ئیسلام ناکاو (بِدْعَة)و تاوانەکان ئاشکرا دەکا، پێشەوایەکەش ڕەخنەکانی لانەبردن، ئەو کاتە دوروست نیە یارمەتیی بدرێ، بەڵکو واجبە: پیاوماقوڵان ڕێك بکەونو یەك بگرنو پێشەوایەکە لە سەر کار لابدەن، هەروەك ئیمامی (النواوي) لە (شرح صحيح مسلم)دا ڕوونی کردۆتەوە، بەڵام ئیمامی (القرطبي) لە سەرەتای تەفسیر (سورة البقرة)دا فەرموویەتی: ئەگەر پێشەوایەکە فاسق بوو و پیاوێکیش لە دژی ڕاپەڕیو بە دادپەروەر خۆی ئەهێنا بەرچاو، ئەوە پێویست ناکا خەڵکەکە پەلە بکا بۆ یارمەتیدانی ڕاپەڕیوەکە، تا کاروباری دادپەروەریەکەی ڕوون دەبێتەوە، یان تا خەڵکەکە قسەیان دەکەنە یەکو فاسقەکە لادەدەن. جا ئێمەش لە باسەکەی دوای ئێرەدا ئەم مەسەلەیە درێژتر ڕوون دەکەینەوە، إن شاء الله تعالى.

(فَإنْ اِسْتَمْهَلُوا) جا ئەگەر یاخیبووەکان داوای مۆڵەتیان کرد (اِجْتَهَدَ وَفَعَلَ مَا رَآهُ صَوَابًا) پێشەوا بیری لێدەکاتەوەو چۆنی پێ باش بێ وا دەکا (وَ) هەر کاتێك جەنگ دەستی پێکرا (لاَ يُقَاتِلُ مُدْبِرَهُمْ) نابێ هەڵاتووەکەیان بکوژێ، هەم نابێ ئەو کەسەش بکوژێ کە وازی لە جەنگ هێناوە، هەم (وَلاَ مُثْخَنَهُمْ) نابێ بریندارەکەشیان بکوژێ.

هەم (وَأسِيرَهُمْ) نابێ دیلەکەشیان بکوژێ، چونکە ئیمامی(علی) ئەوها بڕیاری داوەو (ابن أبیشيبه والبيهقی بسند حسن) گێڕاویەتیانەوە (وَلاَ يُطْلَقُ وَإِنْ كَانَ صَبِيًّا وَامْرَأَةً) نابێ دیلەکەیان ئازاد بکرێ، هەرچەند دیلەکەش منداڵ ، یان ئافرەت بێ (حَتَّى تَنْقَضِيَ الْحَرْبُ وَيَتَفَرَّقَ جَمْعُهُمْ) تا کۆتایی جەنگەکە دێو کۆمەڵی یاخیبووەکان پەرت دەبێ، ئەو کاتە دیلەکە ئازاد دەکرێ (إلاَّ أنْ يُطِيعَ بِاخْتِيَارِهِ) مەگەر دیلەکە بە خۆشی خۆی گوێڕایەڵی پێشەوا بێو لە یاخیبوونەکەی تۆبە بکا، ئەویش ئازاد دەکرێ.

﴿ ئاگاداری ﴾: واجبە کوژراوەکانی هەردوو لا بشورێنو نوێژیان لە سەر بکرێو بەرەو قیبلە بنێژرێن، هەروەك لە (باسی نوێژی مردوو)دا ڕابرا، جا بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا: دروستە هەڵاتووەکانییاخیبووەکانو بریندارەکانیشیان بکوژرێن ئەگەر کۆمەڵێکیتریان مابێو هەڵاتووەکانو بریندارەکان بچنەوە ڕیزی ئەوان، هەم لەبارەی دیلەکانیشیان پێشەوا سەرپشکە: یان بیانکوژێ نەوەك بەرهەڵ بنو بچنەوە ڕیزی یاخیبووەکان، یان بەندیان بکا، هەروەك لە (شرح الكنز)و (شرح الملتقى)دا فەرموویانە.

وَيَرُدُّ سِلاَحَهُمْ وَخَيْلَهُمْ إلَيْهِمْ إذَا انْقَضَتِ الْحَرْبُ وَأُمِنَتْ غَائِلَتُهُمْ، وَلاَ يُسْتَعْمَلُ فِي قِتَالٍ إلاَّ لِضَرُورَةٍ، وَلاَ يُقَاتَلُونَ بِعَظِيمٍ كَنَارٍ وَمَنْجَنِيقٍ إلاَّ لِضَرُورَةٍ كَأَنْ قَاتَلُوا بِهِ أَوْ أَحَاطُوا بِنَا، وَلاَ يُسْتَعَانُ عَلَيْهِمْ بِكَافِرٍ وَلاَ بِمَنْ يَرَى قَتْلَهُمْ مُدْبِرِينَ، وَلَوْ اسْتَعَانُوا عَلَيْنَا بِأَهْلِ حَرْبٍ وَآمَنُوهُمْ لَمْ يَنْفُذْ أَمَانُهُمْ عَلَيْنَا، وَنَفَذَ عَلَيْهِمْ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ أَعَانَهُمْ أَهْلُ الذِّمَّةِ عَالِمِينَ بِتَحْرِيمِ قِتَالِنَا

ئینجا بزانە: نابێ ماڵی یاخیبووەکان بە تالان بگیرێ، کەوابو: (وَيَرُدُّ سِلاَحَهُمْ وَخَيْلَهُمْ إلَيْهِمْ) چەکو وولاغو ئۆتۆمبیلو شتیتری یاخیبووەکان پێشەوا بۆیان دەگەڕێنێتەوە (إذَا انْقَضَتِ الْحَرْبُ وَأُمِنَتْ غَائِلَتُهُمْ) هەر کاتێك جەنگ کۆتایی هاتو لە خراپەکەیان ئەمین بوین (وَلاَ يُسْتَعْمَلُ فِي قِتَالٍ إلاَّ لِضَرُورَةٍ) نابێ چەکو ئۆتۆمبیل شتەکانیتریان لە جەنگدا بەکار بهێندرێ تەنها لە بەر ناچاری نەبێ: وەك مەترسی بەزینو شکستی لەشکری ئێمە، واتە: لەو حاڵەتەدا تا جەنگ بەردەوام بێ، دروستە: چەکو شتەکانیتریان بە کار بهێندرێ.

(وَلاَ يُقَاتَلُونَ بِعَظِيمٍ) نابێ یاخیبووەکان بە چەکی گەورەو کۆمەڵکوژ جەنگیان لە دژ بکرێ (كَنَارٍ وَمَنْجَنِيقٍ) وەکو ئاگرو مەنجەنیقو ئاو بەردانە سەرو بومبی گەورەو وێرانکەر (إلاَّ لِضَرُورَةٍ: كَأَنْ قَاتَلُوا بِهِ) تەنها لەبەر ناچاری نەبێ: وەك ئەوان بە چەکی کۆمەڵکوژ جەنگ بکەن (أَوْ أَحَاطُوا بِنَا) یان دەورەیان لە ئێمە دابێ، ئەو کاتە دروستە: چەکی گەورو کومەڵکوژ بە کار بهێندرێ.

هەروەها دروست نیە: گەمارۆی خواردنو خواردنەوەیان لە سەر دابندرێ، هەم (وَلاَ يُسْتَعَانُ عَلَيْهِمْ بِكَافِرٍ) نابێ بە مرۆڤی کافر جەنگیان لە دژ بکەین، هەم (وَلاَ بِمَنْ يَرَى قَتْلَهُمْ مُدْبِرِينَ) نابێ بەو کەسەش جەنگیان لە دژ بکەین کە باوەڕی وایە: کوشتنی یاخیبووەکان لە حاڵەتی هەڵاتنو دیلیدا دروستە، بەڵام لە حاڵەتی پێویستدا دروستە بە ئەوانەش جەنگ بکەین.

(وَلَوْ اسْتَعَانُوا عَلَيْنَا بِأَهْلِ حَرْبٍ وَآمَنُوهُمْ) ئەگەر بە یارمەتی کافرەکانی جەنگی یاخیبووەکان لە دژی ئێمە جەنگیان کردو پەیمانی دڵنیابوونیشیان دابوو ئەو کافرانە (لَمْ يَنْفُذْ أَمَانُهُمْ عَلَيْنَا) ئەو پەیماندانەی ئەوان لە سەر ئێمە جێبەجێ نابێو هەر وەکو کافری جەنگی رەفتاریان لەگەڵ دەکەین، بەڵام (وَنَفَذَ عَلَيْهِمْ) ئەو پایماندانەی یاخیبووەکان لە سەر خۆیان جێبەجێ دەبێو نابێ ئەوان دەستدرێژییان بکەنەسەر (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاسترتردا.

(وَلَوْ أَعَانَهُمْ أَهْلُ الذِّمَّةِ) ئەگەر کافرەکانی پەیمان لەئەستۆ بەخۆشی خۆیان یارمەتی یاخیبووەکانیان دا (عَالِمِينَ بِتَحْرِيمِ قِتَالِنَا) دەشیانزانی: حەرامە جەنگ لە دژی ئێمە

الـــتَقَضَ عَهْـــدُهُمْ، أَوْ مُكْـــرَهِينَ فَـــلاَ، وَكَـــذَا إِنْ قَـــالُوا ظَنَنَّـــا جَـــوَازَهُ أَوْ أَنَّهُـــمْ مُحِقُّـــونَ عَلَىالْمَـــذْهَبِ، وَيُقَـــاتَلُونَ كَبُغَـــاةٍ.
(فَصْلٌ) شَرْطُ الإِمَامِ كَوْنُهُ مُسْلِمًا

بكرێ، ئـەوە (انْـتَقَضَ عَهْـدُهُمْ) پەیمانەکـەیان هەڵدەوەشێتەوەو وەکو کـافری جـەنگی ڕەفتاریـان لەگـەڵ دەکرێ، بـەڵام (أَوْ مُكْرَهِينَ) ئەگـەر بـە زۆرلێکردن یارمـەتییان دابـون، ئەوکاتە (فَلاَ) پەیمانەکەیان هەڵناوەشێتەوە (وَكَذَا إِنْ قَالُوا: ظَنَنَّـا جَوَازَهُ) هـەروەها ئەگـەر کافرەکان گوتیان: واتێگەیشتین یارمەتیدانەکـەمان دروسـتە (أَوْ) یـان واتێگەیشـتین (أَنَّهُـمْ مُحِقُّونَ) یاخیبووەکان ڕاستن، ئەو کاتەش پەیمانەکەیان هەڵناوەشێتەوە (عَلَىالْمَذْهَبِ) لـە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهـەب، کـەوابو: (وَيُقَـاتَلُونَ كَبُغَـاةٍ) لـەو سـێ حاڵەتانـەدا وەکو یاخیبووەکان جەنگ لەگەڵ ئەو جۆرە پەیمان لەئەستۆیانە دەکرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی پێشەوای موسوڵمان ﴾

بە (إجْماع)ی (أهـل السّنة والْجَماعـة) لـە سـەر موسـوڵمانان بـە (فَـرْض الْكِفايَـة) واجبـە: پێشەوایەك دابنێن، تاکو بە یاسای قورئانو حەدیس خەڵك بەڕێوە بباو بەرگری لە ئایینی ئیسلام بکاو مافی خاوەن ماف لە ستەمکار وەربگرێ، هەروەك لە (الاحكـام السـلطانية)و لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(شَرْطُ الإِمَامِ) مەرجەکانی پێشەوای موسوڵمانان، یەکەم: (كَوْنُهُ مُسْلِمًا) دەبێ پێشـەوایەکە موسوڵمان بێ، واتە: بە هیچ جۆرێك دروست نابێ: کافر بکرێتە کاربەدەستی موسـوڵمانان، خوایگەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَىالْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً﴾ خـوای گـەورە هـیچ ڕێگایەك ناداتە کافرەکان فەرمانڕەوایی بە سەر موسوڵماناندا بکەن.

ئیمامی (النواوي) لە (شرح صحيح مسلم)دا لە (القاضي عياض) دەگێڕێتەوەو فەرموویـەتی: **(بە (إجماع)ی زانایانیئیسلام نابێ کافر بکرێتە پێشەوای موسوڵمانان، جا ئەگـەر پێشـەوا بـووە کـافر، یـان وازی لـە ئەنجامـدانی نوێـژ هێنـاو بانگـەوازی خـەڵکی نەدەکرد بۆ نوێژکردن، یان (بِدْعة)ی بڵاو دەکردەوە، یـان گۆڕانکاریی هێنـا سـەر شەریعەتیئیسـلام، بـە یـەکێك لـەو تاوانانـە لـە پێشـەوایەتی دەکـەوێو واجبـە: موسـوڵمانان لـە دژی ڕاپـەڕنو پێشـەوایەکیتری دادپـەروەر لـە جـێی دابنـێن).**

ئەمەش بەڵگەکانی فەرموودەی ئیمامی(النواوي)یە:

١-بەڵگـەی کـافربوون: ﴿عن عبادة: بَايَعْنَا رَسُولَ اللهِ ﷺ عَلَىالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ فِي مَنْشَطِنَا وَمَكْرَهِنا وَعُسْرِنا وَيُسْرِنا وَأَثَرَةٍ عَلَيْنا، وَأَلاَّ نُنَازِعَ الأَمْرَ أَهْلَهُ، قال: إِلاَّ أَنْ تَرَوْا كُفْراً بَواحاً عِنْدَكُمْ مِنَ اللهِ فِيهِ بُرْهَـانٌ﴾ رواه الشـيخان، پـەیمانمان لەگـەڵ پێغەمبـەر ﷺ بەسـت: کـە

گوێڕایەڵی فەرمانڕەواکانمان بین لە حاڵەتی چوستیو پێناخۆشیو سەختیو ئاسانیو لە حاڵەتی جیاوازیکردنیان لە نێوانماندا، هەم لە دژی فەرمانڕەواکانمان ڕانەپەرین... فەرمووی: مەگەر کافربوونێکی ئاشکرا ببینن کە لە لای خوا بەڵگەیەکتان بە دەستەوە بێ. واتە: ئەو کاتە لە دژیان ڕاپەڕنو لایاندەن.

٢-بەڵگەی ئەنجام نەدانی نوێژ: لەبارەی فەرمانڕەواکانی خراپ (صحابة) پرسیاریان لە پێغەمبەرﷺ کرد: ﴿يا رَسُولَ اللهِ أَفَلاَ نُنَابِذُهُمْ بِالسَّيْفِ؟ فَقالَ: لاَ، مَا أَقَامُوا فِيكُمُ الصَّلاةَ﴾ رواه مسلم، ئەی پێغەمبەری خوا ئایا بە هێزی چەك فەرمانڕەوایەكانی خراپ لانەدەین؟ فەرمووی: نا، تا ئەوان لە ناو ئێوەدا نوێژ ئەنجام بدەن، لایانمەدەن. واتە: ئەگەر نوێژیان ئەنجام نەدا لایاندەن.

٣-بەڵگەی بڵاوكردنەوەی (بِدْعَة)و گوناهەكان: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿فَإِذا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلاَ سَمْعَ وَلاَ طاعَةَ﴾ رواه الشيخان، هەر كاتێك مرۆڤ فەرمانی خراپەی پێكرا، گوێڕایەڵی دروست نیە.

٤-بەڵگەی گۆڕانكاری سەر شەریعەتیئیسلام: پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿إِنْ أُمِّرَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ مُجَدَّعٌ أَسْوَدُ يَقُودُكُمْ بِكِتَابِ اللهِ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا﴾ رواه مسلم، ئەگەر قولەڕەشێكی لوتبڕاو كرایە كاربەدەستتانو بە قورئانی پیرۆز ئێوەی بەڕێوە دەبرد، ئێوەش گوێڕایەڵی بن. واتە: ئەگەر بە یاسای قورئان بەڕێوەی نەبردن گوێڕایەڵی نەبن.

دووەم: (مُكَلَّفًا) دەبێ پێشەوا بالغو عاقڵ بێ. سێیەم: (حُرًّا) ئازاد بێ، چونكە منداڵو شێتو كۆیلە سەربەخۆ نین، كەواتە: ئەگەر پێشەوا شێت ببێ، لە كار لادەكەوێ.

چوارەم: (ذَكَرًا) نێرینەبێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمْ إِمْرَأَةً﴾ رواه البخاري، ئەو گەلە بەختەوەر نابێ كە كاریخۆیان بدەنە دەست ئافرەت.

پێنجەم: (قُرَشِيًّا) ئەگەر بگونجێ لە هۆزی قورەیشی بێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿الأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ﴾ رواه النسائي باسناد جيد، پێشەوایەكان لە هۆزی قورەیشین. جا ئەگەر نەگونجا دروستە لەگەڵەكانیتر بێ. شەشەم: (مُجْتَهِدًا) زانایەكی (مُجْتَهِد)بێ، تاكو بڕیارەكانیشەریعەت بزانێ. حەفتەم: (شُجَاعًا) نەترس بێ، تاكو بەخۆی غەزا بكاو كاروباری سوپا بەڕێوە ببا. هەشتەم: (ذَا رَأْيٍ) خاوەن بیروڕا بێ، تاكو خەڵكی پێ بەڕێوە بباو پلەوپایەی گشت كەسێك بناسێ.

نۆیەم: (وَسَمْعٍ وَبَصَرٍ وَنُطْقٍ) بیستنو دیتنو قسەی هەبێ، كەواتە: ئەگەر پێشەوا هەردوو گوێی كەڕ بێنو ببستنی نەمێنێ، یان هەردوو چاوی كوێر بێنو دیتنی نەمێنێ، یان لاڵ

بیو قسەی نەمێنێ، ئەوە لە کار لادەکەوێ، هەروەها ئەگەر هەردوو دەستی نەمێنن، یان هەردوو پێی نەمێنن، یان توانای هەڵسانو دانیشتنو جولانی بە پەلەی نەمێنێ: وەکو شەلەپەتەیی، ئەوەش لە کار لادەکەوێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا ڕوون کراوەتەوە.

دەیەم: مەرجە پێشەوا دادپەروەر بێ، بەڵام ئەگەر لە دوای کار گرتنەدەست بووە فاسق، ئەو کاتە لە کار لاناکەوێ، هەروەك لە (باسی سەروەسێت)دا ڕابرا. کەواتە: فاسقبوونی پێشەوا لە خۆیدا مەسەلەیەکەو لە کار لاینادا، بەڵام بڵاوکردنەوەی فسقو گوناهەکانو فەرمان بە خراپە مەسەلەیەکیترەو دروست نیە گوێڕایەڵی بینو تا بگونجێ واجبە: لە کار لابدرێ، هەروەك لە پێش ئێرەدا ڕابرا.

﴿ ئاگــاداری ﴾: ئەگــەر پێشــەوا بــە دەســتی کافرەکــان بــە دیــل گــیرا، ئــەوە لــە ســەر موسوڵمانان بە گشتی واجبە: ڕزگاری بکەن، ئینجا تـا ئومێدی ڕزگـاربوونی هـەبێ هـەر لـە سەر پێشەوایەتی دەمێنێتەوە، بەڵام ئەگەر لە ڕزگاربوونی بێئومێد بوین، ئەو کاتە لـە کـار لادەکـەوێ، واتــە: بڕیارەکـانی جێبـەجێ نـابن، کەواتــە: لــە ســەر پیاومـاقوڵان واجبــە: پێشەوایەکیتر دابنێن، بەڵام ئەگەر پێشەوا لە حاڵەتی دیلیدا یەکێکیتری کردبوە پێشـەوا: ئەوە ئەگەر لە پێش بێئومێدبوونەکە دایبنابێ، دانانەکەی دروست دەبـێ، بـەڵام ئەگـەر لـە دوای بێئومێدی دایبنابێ دانانەکەی دروست نابێو بەتاڵە، جا ئەگەر لە دوای بێئومێـدی لـە دیلی ئازاد بوو، ئەوە نابێتەوە پێشەوا، بەڵام ئەگەر پێش بێئومێدی ئازاد ببـێ، ئـەوە هـەر لە سەر پێشەوایەتی بەردەوامەو ئەوەکەیتر نابێتە پێشەوا.

هەروەها ئەگەر بە دەستی موسوڵمانانی یاخیبوو بە دیل گیرا، ئەوە تەماشا دەکەین: ئەگـەر یاخیبووەکان پێشەوایەکیان بۆ خۆیان دانابێو لە ئازادکردنیشی بێئومێد بوین، ئـەو کاتـەش لــە پێشــەوایەتی لادەکــەوێو واجبــە: پیاومــاقوڵان پێشــەوایەکیتر دابنــێن، بــەڵام ئەگــەر یاخیبووەکان پێشەوایان دانەنابێ، ئەو کاتە هەر لە سەر پێشەوایەتی بەردەوامە هەرچەند لـە ڕزگارکردنیشی بێئومێد ببین، کەوابو: واجبە بەخۆی، یان پیاوماقوڵان جێگرێکی بۆ دابنـێن، هــەروەها ئەگــەر پێشــەوا بــێهێز بــوو و داروودەستەکەی، یــان خزمــەکانی زاڵ بــون بــە ســەر کاروباری وڵاتدا، ئەوە ئەگەر بڕیارەکانیان بەگوێرەی شەریعەتیئیسلام بێ، ئــەوە جێبــەجێ دەکرێن، ئەگـەرنا: جێبـەجێ نـاکرێنو واجبـە: پێشـەوا داوای هێـزو یارمـەتی بکـا، تـاکو لـە دەستیان بێتـە دەرەوە، هـەروەك لـە (تحفـة)و (مغنـی)و لـە (الاحکـام السـلطانیة)ی ئیمـامی (الماوردی)دا ناوەڕۆکی ئەم ئاگاداریە ڕوون کراوەتەوە.

(وَتَنْعَقِـــدُ الإِمَامَـــةُ) پێشـــەوایەتی دادەمـــەزرێ بـــە یـــەکێك لـــەم ســـێ ڕێگایـــە: یەکەم: (بِالْبَيْعَـةِ) بـە بەیعـەت، واتـە: پەیمانبەستنیموسوڵمانانو ئـەوان بیکەنـە پێشـەوا، ئینجا (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: پێویست ناکا گشت موسوڵمانەکان ئامادە بن،

بَيْعَةُ أَهْلِ الْحَلِّ وَالْعَقْدِ مِنَ الْعُلَمَاءِ وَالرُّؤَسَاءِ وَوُجُوهِ النَّاسِ الَّذِينَ يَتَيَسَّرُ اجْتِمَاعُهُمْ، وَشَرْطُهُمْ صِفَةُ الشُّهُودِ، وَبِاسْتِخْلاَفِ الإِمَامِ، فَلَوْ جَعَلَ الأَمْرَ شُورَى بَيْنَ جَمْعٍ فَكَاسْتِخْلاَفٍ فَيَرْتَضُونَ أَحَدَهُمْ،

بەڵكو (بَيْعَةُ أَهْلِ الْحَلِّ وَالْعَقْدِ) پەیمانبەستنی ئەو کەسانە ڕەچاو دەکرێ: کە دەتوانن کاروبار هەڵبوەشێنن‌و پێکیەوە ببەستن: (مِنَ الْعُلَمَاءِ وَالرُّؤَسَاءِ وَوُجُوهِ النَّاسِ) لە زانایانی ئایینی‌و سەرۆك هۆزەکان‌و پیاوماقوڵانی موسوڵمانان (الَّذِينَ يَتَيَسَّرُ اجْتِمَاعُهُمْ) ئەوانەی -لە کاتی پەیمانبەستنەکەدا- کۆبوونەوەیان ئاسان دەبێ‌و زەحمەت نیە، چونکە خەڵکی‌تر شوێن ئەوان دەکەوێ، کەواتە: پێویست نیە پیاوماقوڵانی هەموو شارەکان کۆ ببنەوە، بەڵکو هەر کاتێك هەواڵی پەیمانبەستنەکە گەیشتە شوێنەکانی‌تر، واجبە: ڕازی ببن، چونکە تەنها پێنج (صحابة) بۆ پەیمانبەستنی ئیمامی(أبوبکرﷺ) کۆ بونەوەو کردیانە جێنیشی پێغەمبەرﷺو چاوەڕوانی کەسی‌تریان نەکرد، خەڵکی‌تریش شوێن ئەوان کەوت، هەروەك لە (الاحکام السلطانية)دا فەرمویەتی.

(وَشَرْطُهُمْ صِفَةُ الشُّهُودِ) مەرجی پەیمانبەستەکانیش ئەمەیە: سیفەتی شاهیدەکانیان تێدا بێ: وەك دادپەروەری‌و بیروڕاو لێزانینێکی تەواو بۆ هەڵبژاردنی ئەو کەسەی بۆ خزمەتی موسوڵمانان‌و بۆ بەرژەوەندیەکانیان لێهاتووترە، کەوابو: هەڵبژاردن‌و پەیمانبەستنی فاسقەکان‌و خەڵکی‌تری جگە لە پیاوماقوڵان ڕەچاو ناکرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

دووەم: (وَبِاسْتِخْلاَفِ الإِمَامِ) پێشەوایەتی دادەمەزرێ بە دانانی پێشەوا: کە جێنیشێك بۆ دوای خۆی دابنێ، هەروەك ئیمامی(أبوبکر) ئیمامی(عمر)ی کردە جێنیشی دوای خۆی رضي الله عنهما (فَلَوْ جَعَلَ الأَمْرَ شُورَى بَيْنَ جَمْعٍ) جا ئەگەر پێشەوا کاروباری پێشەوایەتی دوای خۆی کردە ڕاوێژ لە نێوان کۆمەڵێکدا، ئەوەش (فَكَاسْتِخْلاَفٍ) وەکو دانانی جێنیشەکەی دوای خۆیەتی‌و واجبە: ڕەفتاری پێ‌بکرێ، کەوابو: (فَيَرْتَضُونَ أَحَدَهُمْ) لە دوای مردنی پێشەوایەکە ئەو کۆمەڵە یەکێکیان هەڵدەبژێرن بۆ پێشەوایەتی، هەروەك ئیمامی(عمرﷺ) کاری پێشەوایەتی دوای مردنی کردە ڕاوێژ لە نێوان شەش (صحابة)ی پێغەمبەرداﷺ، ئەوانیش ئیمامی (عثمان)یان هەڵبژاردﷺ.

هەروەها دروستە دوو کەس، یان زیاتر-یەك لە دوای یەك- بۆ پێشەوایەتی دوای خۆی دابنێ، هەروەك پێغەمبەرﷺ سێ سەرکردەی بۆ غەزای (مُؤتَة) دانان‌و هەرسێکیشیان شەهید بون‌و (صحابة)کانیش حەزرەتی (خالد)یان کردە سەرکردەی لەشکرەکەو لە جەنگەکەدا سەر کەوتن. جا ئەگەر یەکێکیان- لە دوای مردنی پێشەوا- بووە پێشەوا، ئەوە بۆی دروستە: ئەوانی‌تر لابداو یەکێکی‌تر بۆ دوای خۆی دابنێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

وَباسْتِيلاَءِ جَامِعِ الشُرُوطِ، وَكَذَا فَاسِقٌ وَجَاهِلٌ فِي الأَصَحِّ، قُلْتُ: لَوْ ادَّعَى دَفْعَ زَكَاةٍ إِلَى الْبُغَاةِ صُدِّقَ بِيَمِينِهِ، أَوْ جِزْيَةٍ فَلاَ عَلَى الصَّحِيحِ، وَكَذَا خَرَاجٌ فِي الأَصَحِّ، وَيُصَدَّقُ فِي حَدٍّ إِلاَّ أَنْ يَثْبُتَ بِبَيِّنَةٍ وَلاَ أَثَرَ لَهُ فِي الْبَدَنِ وَاللهُ أَعْلَمُ.

(كِتَابُ الرِّدَّةِ)

سىٰيەم: پێشەوايەتى دادەمەزرىٚ (وَباسْتِيلاَءِ جَامِعِ الشُرُوطِ) بە دەست بەسەردا گرتن‌و زاڵبوونى كەسێك كە مەرجەكانى‌ڕابردووى تىٚدا كۆ بوبێتەوە (وَكَذَا فَاسِقٌ وَجَاهِلٌ) هەروەها بە زاڵبوونى فاسق‌و نەزانيش پێشەوايەتى دادەمەزرىٚ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەى ڕاستتردا، ئەوەك فيتنەو پەرتەوازەيى ڕوو بدا، جا ئەوەش لە حاڵەتێكدا بوو: كە پێشەوايەكەىتر مردبىٚ، يان ئەويش وەكو ئەمە بە زاڵبوون بوبێتە پێشەواو ئەمەش لاىبدا، بەڵام ئەگەر ئەوەكەىتر بە هەڵبژاردن‌و پەيمانبەستن، يان بە دانانى پێشەوا بوبێتە پێشەوا، ئەو كاتە پێشەوايەتى ئەم زاڵبووە دانامەزرىٚ، هەروەك لە (مغنى)و (الشروانى)دا فەرموويانە.

(قُلْتُ) ئيمامى (النواوى) فەرمويەتى (لَوْ ادَّعَى دَفْعَ زَكَاةٍ إِلَى الْبُغَاةِ) ئەگەر موسوڵمانێك گوتى: زەكاتەكەم داوەتە ياخىبووەكان (صُدِّقَ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردنەكەى باوەڕى پىٚدەكرىٚ (أَوْ جِزْيَةٍ) بەڵام ئەگەر كافرێك گوتى: سەرانەم داوەتە ياخىبووەكان. ئەوە (فَلاَ عَلَى الصَّحِيحِ) بە سوێندخواردن باوەڕى پىٚناكرىٚ، لە سەر فەرموودەى ڕاست (وَكَذَا خَرَاجٌ فِي الأَصَحِّ) هەروەها لەبارەى خەرجيەى زەويش موسوڵمانەكە باوەڕى پىٚناكرىٚ، لە فەرموودەى ڕاستتردا (وَيُصَدَّقُ فِي حَدٍّ) لەبارەى سزاى تاوان بىٚسوێندخواردن باوەڕى پىٚدەكرىٚ: كە بڵىٚ: سزا دراوم (إِلاَّ أَنْ يَثْبُتَ بِبَيِّنَةٍ) تەنها ئەگەر سزاى تاوانەكە بە دوو شاهيد لە سەرى ئاشكرا بوبىٚ‌و (وَلاَ أَثَرَ لَهُ فِي الْبَدَنِ) هيچ ئاسەوارى سزايەكەش لە لاشەىدا نەبىٚ، ئەوە باوەڕى پىٚناكرىٚ (وَاللهُ أَعْلَمُ).

﴿ كِتَابُ الرِّدَّةِ: پەڕتوكى پاشگەزبوونەوە لە ئيسلام ﴾

واتە: كافربوونى موسوڵمان. جا بزانە: كافربوون لە هەموو گوناهە گەورەكان گەورەترە، پاشگەزبوونەوەش لە ئيسلام لە هەموو جۆرە كوفرێك ناشيرنترەو بڕيارەكەى توندو تيژترە، چونكە ئەو كەسەى لە ئيسلامەتيەوە دەبێتە كافر، هيچ دەستكاريەكى لە مڵك‌و ماڵى‌خۆىدا دروست نابىٚ‌و هەم نابىٚ بە (جِزْيَة) وازى لىٚبهێندرىٚ‌و نابىٚ دڵنيا بكرىٚ‌و نابىٚ جەنگى لەگەڵ بوەستێندرىٚ، بەڵكو ئەگەر نەبێتەوە موسوڵمان يەكسەر دەكوژرىٚ، بەڵام ئەگەر بۆوە موسوڵمان ئەو كاتە وازى لىٚدەهێندرىٚ.

جا بزانە: ئەگەر ژن‌و مێرد هەردووكيان، يان يەكێكيان پاشگەز ببێتەوە: ئەوە ئەگەر كوفرەكە پێش جيماعكردن بىٚ، يەكسەر مارەبڕينەكەيان هەڵدەوەشێتەوە، بەڵام ئەگەر كوفرەكە لە دواى جيماعكردن بىٚ، ئەو كاتە چاوەڕوان دەكرىٚ: ئەگەر لە (عِدَّة)دا

پاشگەزبووەکە بۆوە موسوڵمان، ئەوە مارەبڕینەکەیان بەردەوام دەبێ، ئەگەر نا: بڕیار دەدرێ لە کاتی کافربوونەکەوە مارەبڕینەکەیان هەڵوەشاوەتەوە، هەروەك لە (باسی کافربوونی ژن‌و مێرد)دا ڕابرا.

ئیسان بزانە: بەو کافربوونە خێری کردەوەکانی پێش کافربوونی لەدەست دەچێ، بەڵام واجب نیە قەزایان بکاتەوە، بەڵکو تەنها قەزاکردنەوەی کاتی کافربوونی لە سەر واجبە، بەڵام ئەگەر بە کافربوویی مرد، یان کوژرا، ئەو کاتە خێری کردەوکانی‌و خودی کردەوەکانیشی لەدەست دەچێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا ڕوون کراوەتەوە.

کەواتە: بە یەکجاری لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ هەر کەسێك لە ئێوە لە ئیسلام پاشگەز ببێتەوە بۆ کافربوون‌و بە کافربوویی بمرێ، ئەوانە کردەوەکانیان هەڵئەوەرێن‌و لەدەستیان دەچن لە دونیاو لە قیامەتدا، هەم ئەوانە خاوەنی ئاگری دۆزەخن‌و هەتا هەتایی تێیدا دەمێننەوە.

(هِيَ قَطْعُ الإِسْلَامِ) پاشگەزبوونەوە لە ئیسلام: پچڕاندنی‌ئیسلامەتی‌یە (بِنِيَّةِ) بەوەی نیەتی وابێ کافر ببێ، ئەوە یەکسەر کافر دەبێ، هەرچەند بە زوبان‌و کردەوەش کوفرەکەی نەکردبێ (أَوْ قَوْلِ كُفْرٍ) یان بە زوبان قسەیەکی کوفر بکا، کوفرەکەشی بە خۆشی خۆی‌و بە ویستی خۆی بێ، ئەوەش یەکسەر کافر دەبێ، هەروەها ئەگەر داوای کافربوونیش لە یەکێکی‌تر بکاو بڵێ: کافر ببە. ئەو کاتەش یەکسەر کافر دەبێ، هەروەك لە (تحفة)دا لە پێش (کافربوونی ژن‌و مێرد)دا فەرموویەتی (أَوْ فِعْلٍ) یان بە کردار کوفرێك بکا، کردارەکەش بە ویست‌و خۆشی خۆی بێ.

بەڵام ئەگەر بە زۆرلێکردن کوفرێکی کرد، یان زوبانەکەی پێشبڕکەی لێکرد، یان ووشەی کوفری کەسێکی‌تری گێڕاوە، ئەوە لەو حاڵەتانەدا کافر نابێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(سَوَاءٌ) بۆ بڕیاری کافربوون یەکسانە: (قَالَهُ اسْتِهْزَاءً) کوفرەکەی بە گاڵتە گوتبێ (أَوْ عِنَادًا) یان بە ڕقەکاری (أَوْ اعْتِقَادًا) یان بە بیرو باوەڕەوە، وەك پێی بڵێن: نینۆکت بقرتێنە چونکە سوننەتە. ئەویش گاڵتە بە سوننەتەکە بکاو بڵێ: سوننەتیش بێ نایقرتێنم. یان بۆ شەڕاب خواردنەوەو زیناکردن‌و گوناهەکانی‌تر (بِسْمِ اللهِ) بڵێ، یان بڵێ: ئەگەر خواو پێغەمبەریش فەرمانم پێبکەن ئەم کارە ناکەم. یان ئەگەر قیبلە بێتە ئێرە نوێژی بەرەو لا ناکەم. یان ئەگەر خوا فلانکەس بکاتە پێغەمبەر باوەڕی پێناکەم. یان بڵێ: لەو فەرمانەدا خوا ستەمی کردوە. یان بە کافرێکی گوت: بوەستە تا دەمێکی‌تر

فَمَنْ نَفَى الصَّانِعَ أَوِ الرُّسُلَ أَوْ كَذَّبَ رَسُولاً أَوْ حَلَّلَ مُحَرَّمًا بِالإِجْمَاعِ كَالزِّنَا وَعَكْسَهُ، أَوْ نَفَى وُجُوبَ مُجْمَعٍ عَلَيْهِ أَوْ عَكْسَهُ،

مەبە موسوڵمان. یان بە بانگدەری گوت: درۆ دەكا. یان بڵێ: خۆزگە من كافر بوبام. یان بڵێ: جولەكەو گاور لە موسوڵمانان باشترن. بەو قسانە كافر دەبێ، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا چەندیتریش ڕوون كراونەوە.

ئینجا بزانە: هەر كەسێك باوەڕی بە ڕوكنێكی ئیمان نەبێ، یان باوەڕی بە واجیبوونی ڕوكنێكی ئیسلام نەبێ، ئەوە كافرە، كەوابو: (فَمَنْ نَفَى الصَّانِعَ) هەر كەسێك بڵێ: خوا نیە –وەك (طَبِيعِي)و (دَهْرِي)و (مَارِكسِي)یەكانی ئەم سەردەمە– یان بڵێ: قورئان فەرموودەی خوا نیە. یان باوەڕی بە تەنها ئایەتێكی قورئان نەبێ، ئەوە كافرە (أَوِ الرُّسُلَ)علیهم الصلاة والسلام، یان بڵێ: پێغەمبەرەكان خودا نەیناردون. یان بڵێ: پێغەمبەرەكان ڕاست نینە. یان جنێو بە پێغەمبەرێك بدا (أَوْ كَذَّبَ رَسُولاً) یان تەنها پێغەمبەرێك بە درۆ بخاتەوەو بڵێ: پێغەمبەر نیە. یان بڵێ: ڕاست ناكا. هەروەك جولەكەو دیانەكان باوەڕیان بە پێغەمبەری ئیسلامﷺ نیەو كافرن.

(أَوْ حَلَّلَ مُحَرَّمًا بِالإِجْمَاعِ: كَالزِّنَا) یان حەرامێك حەلاڵ بكا: كە بە (اجماع) حەرام بێ: وەك زیناو نێربازیو شەڕابو گومرك، ئەوە كافرە (وَعَكْسَهُ) بە پێچەوانەش ئەگەر حەلاڵێك حەرام بكا: كە بە (اجماع) حەلاڵ بێ: وەك كڕینو فرۆشتن، ئەوە كافرە (أَوْ نَفَى وُجُوبَ مُجْمَعٍ عَلَيْهِ) یان شتێك بە (اجماع) واجب بێو ئەویش بڵێ: واجب نیە. وەك ڕەكعەتێكی نوێژێكی واجب (أَوْ عَكْسَهُ) یان بە پێچەوانەوە: بە (اجماع) شتێك واجب نەبێو ئەویش بڵێ: واجبە: وەك نوێژێك، یان ڕۆژوێك لە ئیسلام زیاد بكاو بڵێ: واجبە. ئەوەش كافرە.

﴿ ئاگاداری ﴾: مەرجە بزاندرێ ئەو حەرامو حەلاڵەو واجبانە بەشێكن لە ئیسلام بە ناچاری، چونكە ئەگەر باوەڕی بە خودی (اجماع) نەبێ، وەك بڵێ: (اجماع) بەڵگەیەكی شەرعی نیە. یان بڵێ: دروستە دژ بە (اجماع) ڕەفتار بكرێ. ئەوە كافر نابێ، بەڵكو بە (أَهْلِ البِدْعَةِ والضَّلالَةِ) ناو دەبردێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

جا بزانە: كوفرەكان تەنها هەر ئەوەندە نین: كە لێرەدا باس كراون، هەروەها لەم سەردەمەشدا چەند جۆرە كوفرێكیتر هەنە باوەڕیان بە شەریعەتیئیسلام نیە: وەك (دیمقراطي)و (إشتراكی)و (علمانی)و (ماسونی)و (ماركسی)، جا ئەو موسوڵمانانەی بە بیرو باوەڕەوە دەبنە ئەندامێكی ئەو سیستەمانەو باوەڕیان وایە: ئەو سیستەمانە لە ئیسلام باشترن، ئەوانەش كافرن، هەروەك لە (ڕوونكردنەوەی العقيدةالطحاوية)دا بە بەڵگەوە ئەو كوفرانەم ڕوون كردونەوە، بیخوێنەوە سودی لێوەردەگری.

أَوْ عَزَمَ عَلَى الْكُفْرِ غَدًا أَوْ تَرَدَّدَ فِيهِ كَفَرَ، وَالْفِعْلُ الْمُكَفِّرُ مَا تَعَمَّدَهُ اسْتِهْزَاءً صَرِيحًا بِالدِّينِ أَوْ جُحُودًا لَهُ كَإِلْقَاءِ مُصْحَفٍ بِقَاذُورَةٍ وَسُجُودٍ لِصَنَمٍ أَوْ شَمْسٍ، وَلاَ تَصِحُّ رِدَّةُ صَبِيٍّ وَمَجْنُونٍ وَمُكْرَهٍ،

هەروەها هەر کەسێکیش باوەڕی بەو یاسا دەستکردە هەبێ: کە کاریەدەستەکان-بە پێچەوانەی شەریعەتی ئیسلام-دایدەنێن، ئەویش کافر دەبێ، هەروەك لە (بغیةالمسترشدین)دا ڕوون کراوەتەوە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِالإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ هەر کەسێك کوفر بە شەریعەتی ئیسلام بکا-واتە: باوەڕی پێی نەبێ و ڕەفتاری پێنەکا- بەڕاستی کردەوەکانی لەدەست دەچن و لە ڕۆژی دواییشدا لە زەرەرمەندەکانە.

(أَوْ عَزَمَ عَلَى الْكُفْرِ غَدًا) یان بڕیاری بە دڵ بدا سبەینێ کافر ببێ (أَوْ تَرَدَّدَ فِيهِ) یان دوو دڵ بێ: ئایا کافر ببێ، یان نا، یان بڵێ: ئەگەر ئەو کارە ئەوها بێ، یان ببێ، من کافر دەبم. بە واتە گشتی (كَفَرَ) کافر دەبێ و لە ئیسلام دەردەچێ، هەروەها ئەگەر ئەوکەسانەش بە کافر دانەنێ کە جگە لە ئیسلام ئایینێکی تریان هەیە: وەك جولەکەو گاور-دیان، یان گومانی لە کافربوونیان هەبێ، ئەویش کافر دەبێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَالْفِعْلُ الْمُكَفِّرُ) ئەو کردارەی مرۆڤ کافر دەکا (مَا تَعَمَّدَهُ اسْتِهْزَاءً صَرِيحًا بِالدِّينِ) ئەوەیە بە قەسدی بیکا بە مەبەستی گاڵتەکردن بە ئایین (أَوْ جُحُودًا لَهُ) یان بە مەبەستی باوەڕ پێنەبوون (كَإِلْقَاءِ مُصْحَفٍ بِقَاذُورَةٍ) وەك بە مەبەستی سوکایەتی پێکردن قورئانی پیرۆز، یان کتێبێکی حەدیس، یان شەرع فڕێبداتە ناو چڵکنێك، یان چڵکنێکی پێدا بکا.

(أَوْ سُجُودٍ لِصَنَمٍ أَوْ شَمْسٍ) یان سوجدە ببا: بۆ بت، یان بۆ ڕۆژ، یان بۆ دروستکراوێکی تر، یان بە مەبەستی سوکایەتی بە ئیسلام، (صَلیب)=خاچ لە مل بکا، ئەوە کافر دەبێ، بەڵام ئەگەر مەبەستی سوکایەتی پێکردن نەبێ: وەك لە ترسی کافرێك قورئانەکە فڕێ بدا، یان دیلێك سوجدەکە ببا، ئەو کاتە کافر نابێ، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

(وَلاَ تَصِحُّ رِدَّةُ صَبِيٍّ وَمَجْنُونٍ وَمُكْرَهٍ) کافربوونی، واتە: پاشگەزبوونەوەی منداڵ و شێت و زۆرلێکراو دروست نابێ، واتە: دانامەزرێ، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ﴾ حديث صحيح رواه أبوداود وغيره، نوسینی تاوان لە سێ کەسان لادراوە: لە خەوتوو تا هەشیار دەبێتەوە، لە منداڵ تا بلۆغی دەبێ، لە شێت تا چاك دەبێتەوە.

هەم خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ﴾ جگە لەو کەسەی زۆری لێکراوە کافر ببێ و دڵیشی پڕ لە ئیمانە. واتە: لە سەر کوفرەکەی سزا نادرێ.

وَلَوْ ارْتَدَّ فَجُنَّ لَمْ يُقْتَلْ فِي جُنُونِهِ، وَالْمَذْهَبُ صِحَّةُ رِدَّةِ السَّكْرَانِ وَإِسْلَامِهِ، وَتُقْبَلُ الشَّهَادَةُ بِالرِّدَّةِ مُطْلَقًا، وَقِيلَ يَجِبُ التَّفْصِيلُ، فَعَلَى الأَوَّلِ لَوْ شَهِدُوا بِرِدَّةٍ فَأَنْكَرَ حُكِمَ بِالشَّهَادَةِ، فَلَوْ قَالَ: كُنْتُ مُكْرَهًا وَاقْتَضَتْهُ قَرِينَةٌ كَأَسْرِ كُفَّارٍ صُدِّقَ بِيَمِينِهِ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَلَوْ قَالاَ: لَفَظَ لَفْظَ كُفْرٍ فَادَّعَى إِكْرَاهًا صُدِّقَ مُطْلَقًا،

جا بزانە: بە فەرموودەی کۆمەڵێکی زانایان: موسوڵمانبوونی منداڵی فامیدە-سەربەخۆ- دروست دەبێ، هەروەك لە (كتاب اللقيط)دا ڕوونمان کردەوە.

(وَلَوْ ارْتَدَّ فَجُنَّ) ئەگەر مرۆڤێك کافر بوو، ئینجا شێت بوو، ئەوە(لَمْ يُقْتَلْ فِي جُنُونِهِ) لە حاڵەتی شێتی‌دا ناکوژرێ، بەڵکو دوا دیخرێ تا چاك دەبێتەوەو داوای تۆبەی لێدەکرێ بەڵکی ببێتەوە موسوڵمان.

(وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی‌مەزهەب (صِحَّةُ رِدَّةِالسَّكْرَانِ وَإِسْلَامِهِ) پاشگەزبوونەوەی سەرخۆشێکی تاوانبارو هەم موسوڵمانبوونەوەشی هەردووکی دروست دەبن، هەروەك تەڵاقدان‌و دەستکاریەکانی‌تریشی دروست دەبون، بەڵام ئەگەر سەرخۆشەکە تاوانبار نەبێ: وەك بە زۆرلێکردن، یان بە نەزانی شەڕابی خواردبێتەوە، ئەوە کافربوونەکەی دروست نابێ، واتە: دانامەزرێ، هەروەك لە (تحفة)و (مغني)دا فەرموویانە.

(وَتُقْبَلُ الشَّهَادَةُ بِالرِّدَّةِ مُطْلَقًا) شاهیدی پاشگەزبوونەوەی کەسێك وەردەگیرێ‌و قبوڵ دەکرێ بێ ئەوەی شاهیدەکە کوفرەکە ڕوون بکاتەوە (وَقِيلَ يَجِبُ التَّفْصِيلُ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا واجبە: شاهیدەکە کوفرەکە ڕوون بکاتەوە، زۆر لەزانایانیش ئەم فەرموودە بێ‌هێزەیان بە فەرموودەیەکی ڕاستی مەزهەب داناوە، کەواتە: ڕەفتاری پێ دەکرێ.

(فَعَلَى الأَوَّلِ) جا لە سەر فەرموودەی‌یەکەم (لَوْ شَهِدُوا بِرِدَّةٍ) ئەگەر شاهیدەکان شاهیدییان دا: فلانەکەس پاشگەز بۆتەوە لە ئیسلام (فَأَنْكَرَ) فلانکەسەکەش گوتی: شاهیدەکان ڕاست ناکەن. ئەوە (حُكِمَ بِالشَّهَادَةِ) بە هۆی شاهیدیەکە بڕیاری کافربوونی لە سەر دەدرێ (فَلَوْ قَالَ: كُنْتُ مُكْرَهًا) جا ئەگەر فلانکەسەکە گوتی: زۆرلێکراو بوم بۆیێ کوفرەکەم کرد (وَاقْتَضَتْهُ قَرِينَةٌ كَأَسْرِ كُفَّارٍ) نیشانەیەکی زۆرلێکردنیش هەبوو: وەك کافرەکان بە دیل گرتبێتیان، ئەو کاتە (صُدِّقَ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردن باوەڕی پێ دەکرێ (وَإِلَّا) بەڵام ئەگەر هیچ نیشانەیەکی زۆرلێکردن نەبێ، ئەوە (فَلاَ) باوەڕی پێ ناکرێ‌و داوای شادەهێنانەوەی لێدەکرێ، جا ئەگەر شادەی نەهێناوە، ئەو کاتە دەکوژرێ.

(وَلَوْ قَالاَ: لَفَظَ لَفْظَ كُفْرٍ) ئەگەر شاهیدەکان گوتیان: فلانەکەس قسەیەکی کوفری کرد (فَادَّعَى إِكْرَاهًا) فلانکەسەکەش لە وەڵامدا گوتی: زۆرلێکراو بوم. ئەوە لێرەدا (صُدِّقَ مُطْلَقًا) بە سوێندخواردن باوەڕی پێدەکرێ، جیاوازی نیە: نیشانە هەبێ، یان نەبێ، چونکە لێرەدا شاهیدەکانی بە درۆ نەخستونەوە.

وَلَوْ مَاتَ مَعْرُوفٌ بالإسْلاَمِ عَنْ إبْنَيْنِ مُسْلِمَيْنِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا: ارْتَدَّ فَمَاتَ كَافِرًا، فَإِنْ بَيَّنَ سَبَبَ كُفْرِهِ لَمْ يَرِثْهُ وَنَصِيبُهُ فَيْءٌ وَكَذَا إِنْ أَطْلَقَ فِيالأظْهَرِ، وَتَجبُ اسْتِتَابَةُ الْمُرْتَدِّ وَالْمُرْتَدَّة، وَفِي قَوْلٍ تُستَحَبُّ كَالْكَافِرِ، وَهِيَ فِي الْحَالِ، وَفِي قَوْلٍ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنْ أصرَّا قُتِلاَ،

﴿ ئاگاداری ﴾: مرۆڤی پاشگەزبوو-ئەگەر مرد، یان کوژرا- میراتی لێناگیرێ، کەوابو: (وَلَوْ مَاتَ مَعْرُوفٌ بِالإِسْلاَمِ) ئەگەر یەکێك مرد کە بە موسوڵمان ناسراو بوو (عَنْ إِبْنَيْنِ مُسْلِمَيْنِ) دوو کوڕی موسوڵمانیشی لە پاش بەجێمان (فَقَالَ أَحَدُهُمَا: ارْتَدَّ فَمَاتَ كَافِراً) ئینجا کوڕێکیان گوتی: باوکمان پاشگەز بۆوەو بە کافریش مرد. ئەوە (فَإِنْ بَيَّنَ سَبَبَ كُفْرِهِ) ئەگەر کوڕەکە هوێ کافربوونەکەی ڕوون کردەوە، وەك بڵێ: ئەو قسە کوفرەی کرد. ئەوە (لَمْ يَرِثْهُ وَنَصِيبُهُ فَيْءٌ) ئەم کوڕە میراتی لێناگرێو بەشی وی دەبێتە (فَيْء) بۆ (بَيْتُ الْمَال)، چونکە پاشگەزبوو میراتی لێناگیرێ (وَكَذَا إِنْ أَطْلَقَ فِيالأَظْهَرِ) هەروەها ئەگەر کوڕەکە هۆی کافربوونەکەش نەڵێ، میراتی لێناگرێ، لەفەرموودەی بەهێزتردا، چونکە بە دانپێداهێنانیخۆی ڕەفتاری لەگەڵ دەکرێ.

(وَتَجِبُ اسْتِتَابَةُ الْمُرْتَدِّ وَالْمُرْتَدَّةِ) واجبە: پیاو و ئافرەتی پاشگەزبووەوە داوای تۆبەیان لێبکرێ، تاکو ببنەوە موسوڵمان، هەروەك (أبوداود بسند صالح) گێڕاویەتیەوە.

بەڵام (وَفِي قَوْلٍ تُسْتَحَبُّ كَالْكَافِرِ) لە فەرموودەیەکی ئیمامی(شافعی)و لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: داوالێکردنی تۆبە واجب نیە، بەڵکو سوننەتە، وەك کافری بنەڕەتی.

(وَهِيَ فِيالْحَالِ) داوالێکردنی تۆبە، دەمودەستە (وَفِي قَوْلٍ ثَلاثَةُ أَيَّامٍ) لە فەرموودەیەکدا: تا ماوەی سێ ڕۆژان داوای تۆبەیان لێدەکرێ (فَإِنْ أَصَرَّا) جا ئەگەر پیاوە کافربووەکەو ئافرەتە کافربووەکە دەمودەست تۆبەیان نەکردو نەبونەوە موسوڵمان (قُتِلاَ) واجبە: یەکسەر بکوژرێن، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ﴾ رواه البخاري، هەر کەسێك ئایینیخۆی گۆڕی ئێوە بیکوژن.

جا بزانە: هەرکاتێك پاشگەزبووەکە کوژرا، یان مرد، نابێ نوێژی (جَنَازَة)ی لە سەر بکرێو نابێ لە گۆڕستانی موسوڵمانان بنێژرێ.

هەروەها بزانە: پێشەوای موسوڵمانان، یان جێگرەکەی مافی کوشتنی پاشگەزبووەکانی هەیە، کەواتە: هەر یەکێك بێئیزنی کاربەدەست پاشگەزبووەکە بکوژێ، پێویستە تەمبێ بکرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، واتە: بەڵام بکوژەکە-جگە لە تەمبێکردن- نە خوێنو نە کەففارەتی لە سەر نیە، هەرچەند پێش داوالێکردنی تۆبەش کوشتبێتی، هەروەك لە (الشبراملسی)دا فەرمویەتی.

وَإِنْ أَسْلَمَ صَحَّ وَتُرِكَ، وَقِيلَ لاَ يُقْبَلُ إِسْلاَمُهُ إِنْ إِرْتَدَّ إِلَى كُفْرٍ خَفِيٍّ كَزَنَادِقَةٍ وَبَاطِنِيَّـــةٍ، وَوَلَدُ الْمُرْتَدِّ إِنْ انْعَقَدَ قَبْلَهَا أَوْ بَعْدَهَا وَأَحَدُ أَبَوَيْهِ مُسْلِمٌ

ديسان بزانه: ئەگەر پاشگەزبووەكە جەنگی لە دژی موسوڵمانان دەكرد، ئـەو كاتـە داوای تۆبـەی لێنـاكرێو هـەم بـۆ گشت كەسێكیش دروستە بـێئیزنی كاربەدەست بیكـوژێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَإِنْ أَسْلَمَ) ئەگەر پاشگەزبووەكە تۆبەی كردو بۆوە موسوڵمان(صَحَّ) ئیسلامبوونەوەكەی دروست دەبێو (وَتُرِكَ) وازی لێدەهێندرێ، بەو مەرجەی بڵێ: (أَشْهَدُ أَنْ لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَّسُولُ اللهِ)، هـەم بڵـێ: پەشیمانمو بەریمـە لـەو كـوفرەی كـردم. پێغەمبـەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهِ، فَإِذَا قَالُوها عَصَمُوا مِنِّى دِمَائَهُمْ وَأَمْوالَهُم إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ﴾ رواه الشيخان، فـەرمانم پـێكراوە: خەڵكی بكوژم تا شادە دەهێنن، جا هـەر كاتێك شادەیان هێنـا، خـوێنو ماڵیـان لـە من دەپارێزن تەنها بە مافی ئیسلام نەبێ.

(وَقِيلَ) لە فەرمودەیەكی بێهێزداو لە فەرموودەی ئیمام (مالك)دا: (لاَ يُقْبَلُ إِسْلاَمُهُ إِنْ إِرْتَدَّ إِلَى كُفْرٍ خَفِيٍّ) ئیسـلامبوونەوەكەی قبـوڵ نـاكرێ ئەگـەر پاشگەز بوبێتـەوە بـۆ كـوفرێكی شاراوە (كَزَنَادِقَةٍ) وەكو بێدینەكان، واتە: ئەو كەسانەی هیچ دینێك ناپەرستن: وەك گرۆهـە (علمانیە)كانی ئەم سەردەمە، هەم (وَبَاطِنِيَّةٍ) وەك ئـەو كەسـانەی باوەڕیـان وایـە: قورئـان واتەیەكی پەنهانیی هەیەو تەنها ئەو مەبەستەو ئاشكرایەكەی مەبەست نیە.

﴿ ئاگاداری ﴾: بە (إِجْماع)ی زانایانیئیسلام: (هەر موسوڵمانێك سوكایەتی بە پێغەمبـەرﷺ بكا، یان جنێوی پێبدا، واجبە: بكوژرێ). بەڵكو لە (المبسـوط)ی (مـالكی)دا فەرموویـەتی: (لە سێدارە دەدرێو داوای تۆبەی لێناكرێ). هەروەك ئیمامی(السُّبْكي) لە (السیف المسـلول علی من سب الرسولﷺ)دا ڕوونی كردۆتەوە.

بەڵكو لە لای چەند زانایەكیئایینی ئـەو فەرموودەیـە هەڵبـژاردراوە: كـە واجبـە ئـەو كەسـە بكوژرێ: كە جنێوی داوەتە پێغەمبەریخۆمانﷺ، یـان پێغەمبـەرێكیتر، هەرچـەند تۆبـەش بكاو ببێتەوە موسوڵمان، هەروەك لە (تحفة)دافەرموویەتی ﴿عن عليٍّ وابن عباس رضیالله عنهم: أَنَّ رَجُلاً قَتَلَ أُمَّ وَلَد لَهُ كَانَتْ تَشْتُمُ النَّبِيَّﷺ فَأَهْدَرَالنَّبِيُّﷺ دَمَهَا. وَأَنَّ رَجُلاً قَتَلَ يَهُودِيَّةً كَانَتْ تَشْتُمُ النَّبِيَّﷺ فَأَبْطَلَ النَّبِيُّﷺ دَمَهَا﴾ رواهما أبوداود بسـندين صـالحين، پیاوێـك (جاریـة)كـی خۆی كوشت، چونكە جنێوی دەدا پێغەمبەرﷺ. هەم پیاوێك ئافرەتێكی جولەكەی كوشـت، چونكە جنێوی دەدا پێغەمبەرﷺ، ئینجا پێغەمبەرﷺ خوێنی هەردووكیانی بە فیڕۆ دا.

﴿ باسی منداڵو ماڵی پاشگەزبووەكان ﴾

(وَوَلَدُ الْمُرْتَدِّ) منداڵی مرۆڤی پاشگەزبوو: (إِنْ انْعَقَدَ قَبْلَهَا) ئەگـەر پـیش كافربوونەكـە ئـاوی پیاوەكە—لە منداڵدانەدا—جێگیر بوبێ (أَوْ بَعْدَهَا وَأَحَدُ أَبَوَيْهِ مُسْلِمٌ) یـان پـاش كافربوونەكـە

فَمُسْلِمٌ، أَوْ مُرْتَدَّانِ فَمُسْلِمٌ، وَفِي قَوْلٍ مُرْتَدٌّ، وَفِي قَوْلٍ كَافِرٌ أَصْلِيٌّ، قُلْتُ: الأَظْهَرُ مُرْتَدٌّ وَنَقَلَ الْعِرَاقِيُّونَ الإِتِّفَاقَ عَلَى كُفْرِهِ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَفِي زَوَالِ مِلْكِهِ عَنْ مَالِهِ بِهَا أَقْوَالٌ: أَظْهَرُهَا إِنْ هَلَكَ مُرْتَدًّا بَانَ زَوَالُهُ بِهَا، وَإِنْ أَسْلَمَ بَانَ أَنَّهُ لَمْ يَزُلْ،

ئاوەکەی جێگیر بوبێ، بەڵام لە نەژادی لای دایکیەوە، یان لای باوکیەوە دایکێکی موسوڵمان، یان باوکێکی موسوڵمان هەبێ، ئەوە (فَمُسْلِمٌ) لە هەردوو مەسەلەدا منداڵەکە موسوڵمانە بە پابەندی موسوڵمانەکە، هەرچەند دایکە موسوڵمانەکە، یان باوکە موسوڵمانەکە بەرەو سەرەوەش بێو پێش جێگیربوونی ئاوەکەش مردبێ.

(أَوْ مُرْتَدَّانِ) یان ئەگەر دایکو باوکەکەی هەردووکیان پاشگەز بوبنەوەو ئاوەکەش لە دوای کافربوونەکەیان لە منداڵدانەدا جێگیر بوبێ، ئەوەش (فَمُسْلِمٌ) بە فەرموودەی بێهێز: وەك دوو مەسەلەکەیڕابردوو موسوڵمانە (وَفِي قَوْلٍ مُرْتَدٌّ) لە فەرموودەیەکدا: منداڵەکەش پاشگەزبووەوەیە (وَفِي قَوْلٍ كَافِرٌ أَصْلِيٌّ) لە فەرموودەیەکدا کافرێکی بنەڕەتییە.

(قُلْتُ) ئیمامی(النواوی) فەرموویەتی (الأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر: (مُرْتَدٌّ) ئەو منداڵەی لە دوای پاشگەزبوونەوەی دایکو باوکی لە منداڵدانەدا جێگیر بووەو لە نەژادیشدا هیچ دایکێكو باوکێکی موسوڵمانی نیە، ئەویش بە پاشگەزبووەوە دادەندرێ، کەواتە: لە دوای بلۆغبوون داوای موسوڵمانبوونەوەی لێدەکرێو ئەگەر نەبۆوە موسوڵمان دەکوژرێ (وَنَقَلَ الْعِرَاقِيُّونَ الاتِّفَاقَ عَلَى كُفْرِهِ) زانایانی عێراق یەکدەنگی مەزهەبیان گێڕاوەتەوە: کە ئەو منداڵە کافرە (وَاللهُ أَعْلَمُ).

بەڵام ئەگەر لە نەژادیمنداڵەکەدا دایکێکی، یان باوکێکی موسوڵمان هەبێ، ئەو کاتە-بە پابەندی موسوڵمانەکە- منداڵەکەش موسوڵمانە، هەرچەند موسوڵمانەکەش بەرەو سەرەوە بێ، جا ئەو بڕیارانە لەبارەی دونیا بون، چونکە لەبارەی قیامەت: منداڵە نەبالغەکانی کافرەکانی بنەڕەتیو پاشگەزبووەکان دەچنە بەهەشت، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية) دافەرموویانە.

(وَفِي زَوَالِ مِلْكِهِ عَنْ مَالِهِ بِهَا أَقْوَالٌ) لەبارەی لاچوونی خاوەنایەتی پاشگەزبووەکە لە مڵکو ماڵی خۆی-بە هۆیپاشگەزبوون- سێ فەرموودە هەنە: (أَظْهَرُهَا) بەهێزترەکەیان: مڵکو ماڵەکەی دەوەستێندرێو چاوەڕوانی دەکەین: (إِنْ هَلَكَ مُرْتَدًّا بَانَ زَوَالُهُ بِهَا) ئەگەر بە پاشگەزبوویی بکوژرێ، یان بمرێ، ئەوە دەردەکەوێ: هەر بە کافربوونەکەی لە خاوەنایەتی مڵكو ماڵەکەی لاچوەو گشتی بە (فَيْء) دەدرێتە (بَيْتُ الْمَال)و هیچی نادرێتە میراتگرەکانی، بەڵام (وَإِنْ أَسْلَمَ) ئەگەر بۆوە موسوڵمان، ئەو کاتە (بَانَ أَنَّهُ لَمْ يَزُلْ) دەردەکەوێ: لە خاوەنایەتیی لانەچوەو گشت مڵكو ماڵەکەی بۆ دەگەڕێندرێتەوە.

وَعَلَى الأَقْوَالِ يُقْضَى مِنْهُ دَيْنٌ لَزِمَهُ قَبْلَهَا، وَيُنْفَقُ عَلَيْهِ مِنْهُ، وَالأَصَحُّ يَلْزَمُهُ غُرْمُ إِتْلاَفِهِ فِيهَا وَنَفَقَةُ زَوْجَاتٍ وُقِفَ نِكَاحُهُنَّ وَقَرِيبٍ، وَإِذَا وَقَفْنَا مِلْكَهُ فَتَصَرُّفُهُ -إِنِ احْتَمَلَ الْوَقْفَ كَعِتْقٍ وَتَدْبِيرٍ وَوَصِيَّةٍ- مَوْقُوفٌ: إِنْ أَسْلَمَ نَفَذَ وَإِلاَّ فَلاَ، وَبَيْعُهُ وَهِبَتُهُ وَرَهْنُهُ وَكِتَابَتُهُ بَاطِلَةٌ، وَفِي الْقَدِيمِ مَوْقُوفَةٌ، وَعَلَى الأَقْوَالِ يُجْعَلُ مَالُهُ مَعَ عَدْلٍ وَأَمَتُهُ عِنْدَ امْرَأَةٍ ثِقَةٍ، وَيُؤْجَرُ مَالُهُ، وَيُؤَدِّي مُكَاتَبُهُ النُّجُومَ إِلَى الْقَاضِي.

(وَعَلَى الأَقْوَالِ) له سەر هەرسێك فەرموودەكان (يُقْضَى مِنْهُ دَيْنٌ لَزِمَهُ قَبْلَهَا) له ماڵی پاشگەزبووەكە ئەو قەرزە دەدرێتەوە: كە پێش كافربوونەكەی لە سەری واجب بووە، هەم (وَيُنْفَقُ عَلَيْهِ مِنْهُ) پاشگەزبووەكە بە ماڵەكەیخۆی بەخێو دەكرێ لە ماوەی داوالێكردنی تۆبەدا، هەم (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (يَلْزَمُهُ غُرْمُ إِتْلاَفِهِ فِيهَا) تۆڵەی ئەو شتانەش لە سەر پاشگەزبووەكە واجب دەبێ، كە لە حاڵەتی پاشگەزبوونیدا فەوتاندویەتی، هەم (وَنَفَقَةُ زَوْجَاتٍ) بژێوی ئەو ژنانەشی لە سەر واجب دەبێ: كە (وُقِفَ نِكَاحُهُنَّ) هەڵوەشانەوەی مارەبڕینەكەیان وەستێندراوە تا (عِدَّة)یان تەواو دەبێ، هەم (وَقَرِيبٍ) بژێوی دایكو باوكو منداڵەكانیشی لە سەرە، كەواتە: ئەو مەسەرەفانەیڕابردوو گشتی لە ماڵی پاشگەزبووەكە دەدرێن.

(وَإِذَا وَقَفْنَا مِلْكَهُ) هەر كاتێ بە فەرموودەی بەهێزتر: ملكەكەی بوەستێنین (فَتَصَرُّفُهُ) ئەو دەسكاریانەی لە حاڵەتی پاشگەزبوونەكەدا كردونی، تەماشا دەكەین: (إِنِ احْتَمَلَ الْوَقْفَ) ئەگەر قبوڵی وەستاندنیان دەكرد (كَعِتْقٍ وَتَدْبِيرٍ) وەك كۆیلە ئازادكردنو (وَوَصِيَّةٍ) وەسیێتكردنو وەقفكردنی شتێك، ئەوە (مَوْقُوفٌ) گشتی وەستێندراوە: (إِنْ أَسْلَمَ) ئەگەر بۆوە موسوڵمان (نَفَذَ) دەستكاریەكەی جێبەجێ دەبێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر نەبۆوە موسوڵمانو بەكافری مرد (فَلاَ) جێبەجێ نابێ.

(وَبَيْعُهُ وَهِبَتُهُ وَرَهْنُهُ وَكِتَابَتُهُ) كڕینو فرۆشتنیو بەخشینو ڕەهنكردنیو نوسراوپێدانی كۆیلەیو مارەبڕینی گشتیان (بَاطِلَةٌ) بەتاڵەو دانامەزرێن (وَفِي الْقَدِيمِ مَوْقُوفَةٌ) لە فەرموودەی كۆندا: ئەوانەش وەستێندراون: ئەگەر بۆوە موسوڵمان دروست دەبن، ئەگەر نا: نا.

(وَعَلَى الأَقْوَالِ) لە سەر فەرموودەكانیڕابردوو: (يُجْعَلُ مَالُهُ مَعَ عَدْلٍ) ماڵی پاشگەزبووەكە لە لای دادپەروەرێك دادەندرێو (وَأَمَتُهُ عِنْدَ امْرَأَةٍ ثِقَةٍ) جاریەكەشی لە لای ئافرەتێكی باوەڕپێكراو دادەندرێ (وَيُؤْجَرُ مَالُهُ) زەمینو خانوو و ئاژەڵەكانیشی بەكرێ دەدرێو (وَيُؤَدِّي مُكَاتَبُهُ النُّجُومَ إِلَى الْقَاضِي) نوسراوپێدراوەكەشی پارەی ئازادكردنەكەی دەداتە دەست قازیو ئازاد دەبێ.

﴿ كِتَابُ الزِّنَا: پەڕتوكی زینا ﴾

پێشەكی بزانە: بۆ پارستنی ئایینو گیانو نەژادو عەقڵوماڵو ئابڕوو، خوای گەورە چەند سزایەكی داناوە بۆ چەند تاوانێك: وەكو كوشتنی مرۆڤی پاشگەزبوو، كوشتنی لەتۆڵەی كوشتن، سزادانی زیناكەر، سزادانی شەڕابخۆر، لێكردنەوەی دەستی دز، سزادانی بوختانكەری زینا.

بۆ وێنە: ئەگەر مرۆڤكوژەكە بزانێ لەتۆڵەی كوشتنەكە دەكوشترێتەوە، ئەوە كوشتنەكە ناكاو گیانی خۆیو كوژراوەكە دەپارێزرێ، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ بۆ ئێوە لە كوشتنەوەی لەتۆڵەدا ژیانێكی گەورە هەیە.

هەروەها بە كوشتنی كافربووەكە ئایین دەپارێزرێ، بە سزای زینا نەژادو ئابڕووی زیناكارەكەو خەڵكی دەپارێزرێ، بە سزای شەڕابخۆر عەقڵ دەپارێزرێ، بە سزای دز ماڵی خەڵك دەپارێزرێ، بە سزای بوختانكەر ئابڕووی خەڵك دەپارێزرێ.

ئینجا بزانە: هەر موسوڵمانێك تاوانێكی لەو تاوانانە كردو سزا درا، ئەوە بەو سزادانە -جگە لە كافربوون- گوناهكارەكە دەكەوێتە بەر حەزكردنی خوایگەورە، ئەگەر خوا حەز بكا: عەفوی دەكا، ئەگەر حەزیش بكا: لە دۆزەخ سزای دەدا، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكانداو لە (شرح مسلم) لە شەرحی ئەم حەدیسەدا ڕوون كراوەتەوە:

﴿عن عبادة ﷺ: قال النَّبِيُّ ﷺ: تُبَايِعُونِي عَلَى أَلاَّ تُشْرِكُوا بِاللهِ شَيْئاً وَلاَ تَزْنُوا وَلاَ تَسْرِقُوا وَلاَ تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ وَمَنْ أَصَابَ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَعُوقِبَ بِهِ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَسَتَرَهُ اللهُ عَلَيْهِ فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ: إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ﴾ رواه الشيخان، پەیمانم بدەنێ: كە هاوبەش بۆ خوا دانەنێنو زینا نەكەنو دزی نەكەنو كوشتنی بە ناهەق نەكەن، جا هەر كەسێك ئەم پەیمانەی بەجێ هێنا، ئەوە پاداشتی لە سەر خودا یە، هەر كەسێكیش لەو تاوانانە تاوانێكی كردو لە دونیا لە سەر تاوانەكە سزا درا، ئەوە سزایەكە گوناهەكەی لادەبا، وە ئەگەر گوناهەكەی كردو خوایگەورە لێی ئاشكرا نەكرد، ئەوە كارەكەی بۆلای خوایە: ئەگەر خوا حەز بكا عەفوی دەكا، ئەگەر حەزیش بكا سزای دەدا.

جا بزانە: تاوانی كافربوون-تەنها- بە تۆبە: بە موسوڵمانبوونەوە لادەكەوێ، واتە: بە كوشتنیش لاناكەوێ، هەروەك لە (باسی پاشگەزبوون)دا ڕوون كراوە.

ئینجا بزانە: زیناكردن-لە دوای كوشتن- لە هەموو گوناهە گەورەكان گەورەترەو لە هیچ ئایینێكدا حەڵاڵ نەكراوە، چونكە تاوانكردنێكە بۆ سەر نەژادو ئابڕوو.

إِيلاَجُ الذَّكَرِ بِفَرْجٍ مُحَرَّمٍ لِعَيْنِهِ خَالٍ عَنِ الشُّبْهَةِ مُشْتَهًى يُوجِبُ الْحَدَّ، وَدُبُرُ ذَكَرٍ وَأُنْثَى كَقُبُلٍ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلاَ حَدَّ بِمُفَاخَذَةٍ وَوَطْءِ زَوْجَتِهِ وَأَمَتِهِ فِي حَيْضٍ وَصَوْمٍ وَإِحْرَامٍ، وَكَذَا أَمَتِهِ الْمُزَوَّجَةِ وَالْمُعْتَدَّةِ، وَكَذَا مَمْلُوكَتِهِ الْمَحْرَمِ وَمُكْرَهٍ فِي الأَظْهَرِ،

ئینجا مەبەست بە زیناکردن ئەمەیە: (إِيلاَجُ الذَّكَرِ بِفَرْجٍ مُحَرَّمٍ) تێینانی سەری (ذَکَر)ی نێرینەیە دەناو (فَرْج)ێکی حەرام، کە (لِعَيْنِهِ) لە بەر خودیتێینانەکە حەرام بێ، هەم (خَالٍ عَنِ الشُّبْهَةِ) هیچ شوبهەشی تێدا نەبێو (مُشْتَهًى) حەزیشی لێبکرێ، جا ئەگەر تێینانەکە ئەو ناتۆرانەی لێهاتنە جێ، ئەو کاتە (يُوجِبُ الْحَدَّ) سزای زینا واجب دەکا: کە دارکاریو دوورخستنەوەی کوڕو کچو، بەردبارانکردنی (مُحْصَن)یداهاتووە.

(وَدُبُرُ ذَكَرٍ وَأُنْثَى كَقُبُلٍ) تێینانی کونی پشتەوەی نێر، یان مێ وەکو تێینانی کونی پێشەوەی ئافرەتی بێگانەیەو زینایە (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، کەواتە: ئەگەر قونگێیەکە کوڕ بێ، سزایەکەی دارکاریو دوورخستنەوەیە، ئەگەر (محصن)بێ، سزایەکەی بەردبارانکردنە، بەلاّم سزای قوندەرەکە: دارکاریو دوورخستنەوەیە، هەرچەند (مُحْصَن)ش بێ، جیاوازی پیاو و ئافرەتیش نیە، جا ئەگەر منداڵ، یان شێت، یان زۆرلێکراو بێ، ئەو کاتە هیچ سزای زینای لە سەر نیە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلاَ حَدَّ بِمُفَاخَذَةٍ) سزای زینا واجب نابێ: بە هۆی پێداهێنانی ڕانو شوێنەکانیتر، هەم بە پێداهێنانی (فَرْج)یئافرەت بە (فَرْج)یئافرەت، هەم بە ئاوهێنانی بە دەستیخۆی، چونکە ئەوانە تێینانی (فَرْج)ی حەرام نیە، بەلاّم بە هۆی ئەو ڕەفتارانە تەمبێ دەکرێن.

(وَ) هەروەها سزای زینا واجب نابێ: بە (وَطْءِ زَوْجَتِهِ وَأَمَتِهِ فِي حَيْضٍ وَصَوْمٍ وَإِحْرَامٍ) جیماعکردنی لەگەڵ ژنو (جاریە)یخۆی لە حاڵەتی حەیزو نیفاسو ڕۆژوو و ئیحرامدا، چونکە حەرامیەکەی لە بەر خودیتێینانەکە نیە، بەڵکو لە بەر چڵکنیو تێکدانی خواپەرستییە (وَكَذَا أَمَتِهِ الْمُزَوَّجَةِ وَالْمُعْتَدَّةِ) هەروەها سزای زینا واجب نابێ: بە جیماعکردنی لەگەڵ (جاریە)کەیخۆی کە لە کەسێکیتر مارە کرابێ، یان لە (عِدَّة)دابێ (وَكَذَا مَمْلُوكَتِهِ الْمَحْرَمِ) هەروەها لەگەڵ ئەو (جاریە)شی کە مەحرەمی خۆیەتی، چونکە لەوانەدا شوبهەی ملکایەتی هەیە.

(وَ) هەوەرها (مُكْرَهٍ) سزای زینا لە سەر زۆرلێکراویش نیە، جا زۆرلێکراوەکە: پیاوەکە بێ، یان ئافرەتەکە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، هەروەها ئەگەر بەهەڵەشدا بچێو واتێبگا: ژنیخۆیەتی، یان مێردیخۆیەتی، سزای زینای لە سەر نیە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَ النِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ﴾ حديث حسن رواه ابن ماجه، خوای گەورە لایداوە لە سەر ئوممەتی من: تاوانی هەڵەو لەبیرچوونو ئەو کارەی بە زۆرلێکردن پێیان کراوە.

وَكَذَا كُلُّ جِهَةٍ أَبَاحَهَا عَالِمٌ كَنِكَاحٍ بِلاَ شُهُودٍ عَلَى الصَّحِيحِ، وَلاَ بِوَطْءِ مَيِّتَةٍ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ بَهِيمَةٍ فِي الأَظْهَرِ، وَيُحَدُّ فِي مُسْتَأْجَرَةٍ وَمُبِيحَةٍ وَمَحْرَمٍ وَإِنْ كَانَ تَزَوَّجَهَا،

(وَكَذَا كُلُّ جِهَةٍ أَبَاحَهَا عَالِمٌ) هەروەها هەر ڕووێکی جیماعێک کە زانایەکی (مُجْتَهِد) فەرموویێتی: حەڵاڵە. ئەویش سزای زینا واجب ناکا، چونکە شوبهەی جیاوازی فەرموودەکانی زانایانی تێدایە (كَنِكَاحٍ بِلاَ شُهُودٍ) وەك مارەبڕینێکی بێشاهید (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی ڕاست، چونکە لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا دروست دەبێ، یان بە بێ(وَلِي)، چونکە لە مەزهەبی ئیمامی(حنفي)دا دروست دەبێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِدْرَءُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ رواه الحاكم والبيهقي بسند صحيح، هەتا دەتوانن سزای تاوانەکان بە هۆی شوبهەکان لابدەن.

(وَلاَ بِوَطْءِ مَيِّتَةٍ) هەروەها بە جیماعکردن لەگەڵ ئافرەتێکی مردوو سزای زینا واجب نابێ، بەڵکو تەمبێ دەکرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، هەم (وَلاَ بَهِيمَةٍ) بە جیماعکردن لەگەڵ ئاژەڵیش سزای زینا واجب نابێ، بەڵکو تەمبێ دەکرێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە مردوو و ئاژەڵ حەزیان لێناکرێ لە لایەن خاوەن تەبیعەتێکی پاك، بەڵام لە فەرموودەکانیتردا: ئەو دوو زیناکەرانەش سزای زینایان لە سەر واجب دەبێ.

جا بزانە: دروست نیە ئاژەڵەکە بکوژرێ، بەڵام ئەگەر ئاژەڵەکە گۆشتی بخورێ، ئەوە بە سەربڕین گۆشتەکەی حەڵاڵە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَ) هەروەها (يُحَدُّ فِي مُسْتَأْجَرَةٍ) سزای زینا دەدرێ ئەگەر زینا لەگەڵ ئەو ئافرەتە بکا: کە بۆ زینا بە کرێ گیراوە، هەم (وَمُبِيحَةٍ) لەگەڵ ئەو ئافرەتەش کە (فَرْج)ی خۆی حەڵاڵ کردوە، کەواتە: ئافرەتەکەش-لە هەردوو مەسەلەکەدا- سزای زینا دەدرێ، چونکە نە بە کرێو نە بە حەڵاڵکردن زینا حەڵاڵ نابێ.

هەم (وَمَحْرَمٍ) بە زیناکردن لەگەڵ مەحرەمێکیخۆی سزای زینا دەدرێ، جیاوازی نیە مەحرەمیەکە: بە هۆی نەژاد بێ، یان بە شیرخواردن، یان بە زاواوخەزورایەتی-کە لە (پەرتوکی ژن مارەکردن)دا هەرسێکیان ڕوون کرانەوە- (وَإِنْ كَانَ تَزَوَّجَهَا) هەرچەند مەحرەمەکەشی لە خۆی مارە کردبێ، سزای زینای هەر دەدرێ، بەڵکو لە مەزهەبی ئیمام (أحمد)دا واجبە: بکوژرێو ملکو ماڵەکەشی بۆ (بَيْتُ الْمَال) لێبستێندرێ ﴿عن البراء عن عَمِّهِ رضي الله عنهما: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِﷺ إِلَى رَجُلٍ نَكَحَ امْرَأَةَ أَبِيهِ فَأَمَرَنِي أَنْ أَضْرِبَ عُنُقَهُ وَآخُذَ مَالَهُ﴾ رواه أصحاب السنن بسند حسن، پێغەمبەرﷺ ناردمیە لای پیاوێك: کە ژنی باوکی خۆی لە خۆی مارە کردبۆوە، فەرمانی پێکردم: بیکوژمو ماڵەکەشی وەربگرم.

هەروەها ئەگەر ژنیخۆی سێبەسێ تەڵاق دابێو جیماعی لەگەڵ بکا، یان ژنێکی خاوەن مێرد، یان ژنێکی لە (عِدَّة)ی کەسێکیتردا لەخۆی مارە بکاو جیماعی لەگەڵ بکا، یان چوار

ژنی هەبن و ژنێکی پێنجەمیش مارە بکاو جیماعی لەگەڵ بکا، یان خوشکی ژنەکەی، یان پوری ژنەکەی بە سەر ژنەکەیدا مارە بکاو جیماعی لەگەڵ بکا، یان ئافرەتێکی کافربوو، یان بت پەرست لەخۆی مارە بکاو جیماعی لەگەڵ بکا، یان ئافرەتێکی موسوڵمان شوو بە کافرێك بکاو جیماعی لەگەڵ بکا، ئەوە لەو هەموو مەسەلانەدا سزای زینا لە سەر گشتیان واجب دەبێ، چونکە مارەبڕینی نادروست لێرەدا ڕەچاو ناکرێ، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

﴿ مەرجەکانی سزای زیناکەر ﴾

(وَشَرْطُهُ) مەرجی واجببوونی سزای زینا ئەمەیە: (اَلتَّكْلِيفُ) زیناکەرەکە بالغ و عاقڵ بێ، جیاوازی تێنەر و تێنراو نیە، واتە: منداڵ و شێت سزای زینایان لە سەر نیە، بەڵکو تەمبێ دەکرێن، جیاوازی نیە تێنەر و تێنراوەکە: هەردووکیان منداڵ، یان شێت بن، یان تەنها یەکێکیان، بە بەڵگەی حەدیسەکەی ﴿رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ﴾ی ڕابردوو لە باسی پاشگەزبوونەوەدا (إِلاَّ السَّكْرَانَ) بەڵام سزای زینا لە سەر زیناکەری سەرخۆش واجب دەبێ: جا تێنەر بێ، یان تێنراو، بەو مەرجەی بە قەسدی سەرخۆشکەرەکەی خواردبێتەوەو زانیبێتی سەرخۆشکەرە، هەروەك لە (پەرتوکی تەڵاق)دا ڕابرا.

(وَ) هەروەها مەرجە: (عِلْمُ تَحْرِيمِهِ) زیناکەرەکە بزانێ زینا حەرامە، واتە: ئەگەر زیناکەرێك نەیزانیبێ زینا حەرامە؟ چونکە تازە موسوڵمان بوو، یان لە موسوڵمانان دوور بوو، ئەوە سزای زینای لە سەر نیە، بەڵام ئەگەر زیناکەرەکە بڵێ: دەمزانی زینا حەرامەو نەمدەزانی سزای هەیە، ئەو کاتە سزای زینایەکەی لە سەر واجب دەبێ، هەروەها مەرجە: زینایەکە بە خۆشی خۆی بێ، هەروەك ڕابرا.

هەروەها ئەگەر ژنێك بڵێ: هەواڵی مردنی مێردەکەم گەیشتێ و منیش (عِدَّة)م تەواو بوو و شووم کردەوە، ئەوەش سزای زینای لە سەر نیە، هەروەك (الشبراملسی) گێڕاویەتیەوە.

(وَحَدُّ الْمُحْصَنِ اَلرَّجْمُ) سزای زیناکەری (مُحْصَن): بەردبارانکردنە تا دەمرێ -بە (إجماع)ی زانایانی ئیسلام- جیاوازی پیاو و ئافرەت نیە ﴿عن ابن عباس رضي الله عنهما: قَالَ عُمَرُ ﷺ وَهُوَ عَلَى مِنْبَرِ رَسُولِ اللهِ ﷺ: كَانَ مِمَّا أُنْزِلَ آيَةُ الرَّجْمِ قَرَأْنَاهَا وَوَعَيْنَاهَا وَعَقَلْنَاهَا، فَرَجَمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَرَجَمْنَا بَعْدَهُ، فَأَخْشَى أَنْ يَقُولَ قَائِلٌ: مَا نَجِدُ الرَّجْمَ فِي كِتَابِ اللهِ فَيَضِلُّوا بِتَرْكِ فَرِيضَةٍ أَنْزَلَهَا اللهُ تَعَالَى، وَإِنَّ الرَّجْمَ فِي كِتَابِ اللهِ تَعَالَى حَقٌّ عَلَى مَنْ زَنَى إِذَا أَحْصَنَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ إِذَا قَامَتِ الْبَيِّنَةُ أَوْ كَانَ الْحَبَلُ أَوِ الإِعْتِرَافُ﴾ رواه الشيخان وأصحاب السنن، ئیمامی (عمر ﷺ) لە سەر مینبەری پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایەتی بەردبارانکردنی زیناکەر -واتە: ئایەتی ﴿اَلشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ﴾- یەکێك بوو لەو ئایەتانەی لە

وَهُوَ مُكَلَّفٌ حُرٌّ وَلَوْ ذِمِّيٌّ غَيَّبَ حَشَفَتَهُ بِقُبُلٍ فِي نِكَاحٍ صَحِيحٍ، لاَ فَاسِدٍ فِي الأَظْهَرِ، وَالأَصَحُّ اشْتِرَاطُ التَّغْيِيبِ حَالَ حُرِّيَّتِهِ وَتَكْلِيفِهِ، وَأَنَّ الْكَامِلَ الزَّانِيَ بِنَاقِصٍ مُحْصَنٌ، وَالْبِكْرِ الْحُرِّ: مِأَةُ جَلْدَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ إِلَى مَسَافَةِ قَصْرٍ

قورئان بۆ پێغەمبەرﷺ هاتبونە خوارەوە، ئێمەش ئایەتەکەمان خوێندو لەبەرمان کردو لێیشی تێگەیشتین، پێغەمبەریشﷺ زیناکەری بەردباران کردو ئێمەش لە دوای وی بەردبارانمان کرد، جا دەترسم یەکێك بڵێ: بەردبارانی زیناکەر لە قورئاندا نیەو گومڕا ببن بە هۆی نەکردنی واجبێك کە خوا ناردویەتیە خوارەوە، بە ڕاستی بەردبارانکردن لە قورئاندا واجبە: لە سەر ئەو کەسەی زینای کردوە بەو مەرجەی (مُحْصَن) بێ: لە پیاوانو لە ئافرەتان، هەر کاتێك شاهیدەکانی زینا هەبن، یان ئاوسی، یان دانپێداهێنان.

واتە: بڕیاری ئایەتەکە هەر بەردەوامەو تەنها خوێندنەوەی (نَسْخ) بۆتەوە، ئایەتەکەش لە سوڕەتی(الأحزاب) بوو، هەروەك (النسائی) گێڕاویەتەوە.

(وَهُوَ مُكَلَّفٌ حُرٌّ) مەبەست بە (مُحْصَن): مرۆڤێکی بالغو عاقڵو ئازادە—(وَلَوْ ذِمِّيٌّ) هەرچەند کافری پەیمان لە ئەستۆش بێ— کە پێش زیناکردن (غَيَّبَ حَشَفَتَهُ بِقُبُلٍ) پیاوەکە سەری (نکر)ی خۆی تێنابێتە ناو پێشەوەی ئافرەتێك، یان ئافرەتەکە سەری (نکر)ێکی تێندرابێ، واتە: ژنەکە، یان پیاوەکە تەنها جارێك جیماعێکیان کردبێ (فِي نِكَاحٍ صَحِيحٍ) لە مارەبڕینێکی دروستبوودا، هەرچەند ئافرەتەکەش لە حەیزدا بوبێ (لاَ فَاسِدٍ فِي الأَظْهَرِ) نەك لە مارەبڕینێکی نادروستدا، لە فەرموودەی بەهێزتردا.

(وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (اشْتِرَاطُ التَّغْيِيبِ حَالَ حُرِّيَّتِهِ وَتَكْلِيفِهِ) مەرجە تێنانەکە —واتە: جیماعەکە— لە حاڵەتی بالغیو عاقڵیو ئازادیدا بوبێ، کەواتە: ئەگەر منداڵێك، یان شێتێك، یان کۆیلەیەك لە مارەبڕینێکی دروستبوودا جیماع لەگەڵ ژنی خۆیان، یان لەگەڵ مێردی خۆیان بکەن، نابنە (مُحْصَن)، بەڵام (وَأَنَّ الْكَامِلَ الزَّانِيَ بِنَاقِصٍ) ئەو زیناکەرە بالغو عاقڵەی بە هۆی نەبالغێك، یان شێتێك کامڵ بوە، واتە:—پێش زیناکردن—لە مارەبڕینێکی دروستبوودا جیماعی لەگەڵ ژنێکی منداڵ، یان شێت کردوە، ئەویش بە (مُحْصَنٌ) دادەندرێ، جیاوازی نیە جیماعکەرەکە: پیاو بێ، یان ئافرەت.

هەروەها لەو مەسەلانەدا جیاوازی موسوڵمانو کافری پەیمان لەئەستۆ نیە ﴿عن ابن عمر رضی‌الله عنهما: أَنَّ رَسُولَ اللهِﷺ أَمَرَ بِرَجْمِ يَهُودِيٍّ وَيَهُودِيَّةٍ قَدْ زَنَيَا﴾ رواه الشيخان، پیاوێکی جولەکەو ئافرەتێکیجولەکە زینایان کرد، پێغەمبەرﷺ فەرمانیدا: بەردباران بکرێن.

(وَالْبِكْرِ) سزای کوڕو کچی زیناکەر—کە (مُحْصَن) نەبێ، واتە: لە مارەبڕینێکیدروستبوودا جیماعی نەکردبێو— (الْحُرِّ) ئازادیش بێ: (مِأَةُ جَلْدَةٍ) لێدانی سەد شوڕکەدارە، هەم (وَتَغْرِيبُ عَامٍ) دوورخستنەوەیشی ماوەی ساڵێك: لە شوێنی خۆیەوە (إِلَى مَسَافَةِ قَصْرٍ

فَمَا فَوْقَهَا، وَإِذَا عَيَّنَ الإِمَامُ جِهَةً فَلَيْسَ لَهُ طَلَبُ غَيْرِهَا فِي الأَصَحِّ، وَيُغَرَّبُ غَرِيبٌ مِنْ بَلَدِ الزِّنَا إِلَى غَيْرِ بَلَدِهِ، فَإِنْ عَادَ إِلَى بَلَدِهِ مُنِعَ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ تُغَرَّبُ امْرَأَةٌ وَحْدَهَا فِي الأَصَحِّ بَلْ مَعَ زَوْجٍ أَوْ مَحْرَمٍ وَلَوْ بِأُجْرَةٍ، فَإِنْ امْتَنَعَ بِأُجْرَةٍ لَمْ يُجْبَرْ فِي الأَصَحِّ، وَالْعَبْدُ: خَمْسُونَ وَيُغَرَّبُ نِصْفَ سَنَةٍ،

فَمَا فَوْقَهَا) بۆ شوێنێکیتر کە بە ئەندازەی کورتکردنەوەی نوێژو بە سەرەوەتر دوور بێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِاْئَةَ جَلْدَةٍ﴾ ئافرەتی زیناکەرو پیاوی زیناکەر هەر یەکەیان سەد شوڕەکە داریان لێبدەن.

هەم پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِاْئَةٍ وَنَفْيُ سَنَةٍ﴾ رواه مسلم، سزای زینای کوڕو کچ لێدانی سەد شوڕکەدارەو هەم دوورخستنەوەی ساڵێکە.

(وَإِذَا عَيَّنَ الإِمَامُ جِهَةً) هەر کاتێك کاربەدەست شوێنێکی بۆ دوورخستنەوەکە دیاری کرد (فَلَيْسَ لَهُ طَلَبُ غَيْرِهَا فِي الأَصَحِّ) زیناکەرەکە مافی نیە داوای شوێنێکیتر بکا، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە مەبەست لە دوورخستنەوەکە: خەفەتبارکردنیەتی (وَيُغَرَّبُ غَرِيبٌ مِنْ بَلَدِ الزِّنَا) زیناکەرێك کە خەڵکی شوێنی زینایەکە نەبێ، لە شوێنی زینایەکەوە دوور دەخسرێتەوە (إِلَى غَيْرِ بَلَدِهِ) بۆ شوێنێکیتری جگە لە وڵاتەکەی خۆی.

جابزانە: واجبە زیناکەری دوورخراوە ساڵێکی تەواو-بە دوای یەکدا- لە شوێنەکە بمێنێتەوە، کەوابو: (فَإِنْ عَادَ إِلَى بَلَدِهِ) ئەگەر دوورخراوەکە گەڕاوە بۆ شوێنەکەی خۆی (مُنِعَ فِي الأَصَحِّ) قەدەغە دەکرێ‌و پێویستە سەر لەنوێ دەست بە ساڵەکە بکاتەوە، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَلاَ تُغَرَّبُ امْرَأَةٌ وَحْدَهَا فِي الأَصَحِّ) نابێ ئافرەتی زیناکەر بە تەنها دوور بخرێتەوە، لە فەرموودەی ڕاستتردا (بَلْ مَعَ زَوْجٍ أَوْ مَحْرَمٍ) بەڵکو دەبێ مێردەکەی، یان مەحرەمێکی لەگەڵدا بێ (وَلَوْ بِأُجْرَةٍ) هەرچەند لەگەڵدابوونی مێردەکەو مەحرەمەکەش بە کرێ بێ (فَإِنْ امْتَنَعَ بِأُجْرَةٍ) جا ئەگەر مێردەکەی، یان مەحرەمەکەی بە کرێش لەگەڵی نەچو (لَمْ يُجْبَرْ فِي الأَصَحِّ) زۆری لێناکرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە ئەو تاوانی نیە.

(وَالْعَبْدُ خَمْسُونَ) سزای کۆیلەی زیناکەر لێدانی پەنجا شۆڕکە دارە، هەم (وَيُغَرَّبُ نِصْفَ سَنَةٍ) ماوەی نیو ساڵیش دوور دەخرێتەوە، واتە: کۆیلەی زیناکەر-پیاو بێ، یان ئافرەت- بەردباران ناکرێ، هەرچەند لە مارەبڕینێکی دروستبووشدا جیماعی کردبێ، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ﴾ هەر کاتێك جاریەکانتان بوونە (مُحْصَن) ئەگەر زینایان کرد، نیوەی ئافرەتانی ئازاد سزای زینایان لە سەر واجب دەبێ. واتە: نیوەی دارکاریەکە،

چونکه بەردبارانکردن نابێتە نیوە (وَفِي قَوْلٍ سَنَةً) لەفەرموودەیەکدا: ماوەی ساڵێك دوور دەخرێتەوە (وَفِي قَوْلٍ لاَ يُغَرَّبُ) لە فەرموودەیەکدا دوور ناخرێتەوە.

﴿ ئاشکرابوونی زینا ﴾

(وَيَثْبُتُ) زیناکردن ئاشکرا دەبێ بە دوو ڕێگا، یەکەم: (بِبَيِّنَةٍ) بە شاهیدی چوار پیاو، کە بڵێن: (**شاهیدی دەدەم فلانکەس سەری (ذَكَر)ی خۆی بە زینا بردە ناو (فَرْج)ی فلانە ئافرەتە لە فلانە شوێنەو لە فلانە کاتەدا**). خوایگەورە دەفەرموێ: ﴿فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ﴾ چوار شاهیدی لە خۆتان–واتە: لە موسوڵمانان– داوا بکەن لە سەر ئەو ئافرەتانەی زینایان کردوە.

جا بزانە: نابێ مێردی ژنەکە یەکێك بێ لەو چوار شاهیدانە، هەروەك لە باسەکەی داهاتوودا لە (تحفە)دا فەرموویەتی، هەروەها سوننەتە: شاهیدەکان ئەو گوناهە داپۆشنو شاهیدیی لە سەر نەدەن ئەگەر بەرژەوەندیی تێدابێ، بەڵام ئەگەر بە هۆی شاهیدینەدانەکە زیان بە کەسێکیتر دەگەیشت، ئەو کاتە واجبە: شاهیدیەکە بدا، ئەگینا: گوناهبار دەبێ، هەروەك لە (مغني)و (الشرواني)دا فەرموویانە.

دووەم: (أَوْ إِقْرَارٍ مَرَّةً) زینایەکە ئاشکرا دەبێ: بە دانپێداهێنانی زیناکەرەکە تەنها یەك جار، بە بەڵگەی حەدیسەکەی ئیمامی (عمر)ی‌ڕابردوو، هەم پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿أُغْدُ يا أُنَيْسُ إِلَى امْرَأَةِ هذا، فَإِنْ إِعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا﴾ رواه الشيخان، ئەی (أُنَيْس) برۆ لای ژنی ئەم پیاوە، ئەگەر دانی بە زینادا هێنا بەردبارانی بکە.

جا بزانە: بۆ زیناکەرەکەو بۆ گشت گوناهکارێك وەها سوننەتە: گوناهەکەیان داپۆشنو لە لای کاربەدەست ئاشکرای نەکەنو لە نێوان خۆیانو خوایگەورەدا تۆبە بکەن.

هەروەها حەرامە: بۆ کاڵتە لە لای خەڵك گوناهەکە باس بکەن، چونکە چەند حەدیسێکی (صحیح) لەم بارەیەوە هاتون –کە ئەم جۆرە گوناهبارە عەفو ناکرێ– هەم لە (مغني)و (الشرواني)دا فەرموویانە.

(وَلَوْ أَقَرَّ) ئەگەر زیناکەرەکە دانی بە زینایەکەدا هێنا (ثُمَّ رَجَعَ) ئینجا پەشیمان بۆوەو گوتی: درۆم کرد زینام نەکردوە. ئەوە (سَقَطَ) سزای زینای لە سەر لادەکەوێ، چونکە پیاوێك دانی بە زینادا هێناو (صحابة)کان بەردبارانیان کرد، ئەویش لە بەر ئازاری بەردبارانەکە هەڵاتو (صحابة)کانیش وازیان لێنەهێنا تا کوشتیان، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿هَلاَّ تَرَكْتُمُوهُ لَعَلَّهُ يَتُوبُ﴾ رواه أبوداود وأصله في‌الصحيحين، خۆزگە وازتان لێهێنابا بەڵکی تۆبەی دەکرد، واتە: پەشیمان دەبۆوە.

وَلَوْ قَالَ لاَ تَحُدُّونِي أَوْ هَرَبَ فَلاَ فِيالأَصَحِّ، وَلَوْ شَهِدَ أَرْبَعَةٌ بِزِنَاهَا وَأَرْبَعُ نِسْوَةٍ أَنَّهَا عَذْرَاءُ لَمْ تُحَدَّ هِيَ وَلاَ قَاذِفُهَا،

جا بزانە: ئەگەر لە دانپێداهێنانەکەدا ناوی ئەوکەسەی هێنابو: کە زینای لەگەڵ کردوە، زینا لەگەڵکراوەکەش گوتی: ڕاست ناکا. ئەو کاتە سزای بوختانەکەشی لە سەر واجب دەبێو بەو پەشیمانبوونەوەیە لە سەری لاناکەوێ ﴿عن سهلﷺ: أَنَّ رَجُلاً بِكْراً إِعْتَرَفَ أَنَّهُ زَنَى بِامْرَأَةٍ سَمَّاهَا، فَجَلَدَهُ النَّبِيُّﷺ مِاْةً وَسَأَلَهُ الْبَيِّنَةَ عَلَىالْمَرْأَةِ فَعجَزَ وَكَذَّبَتْهُ فَجَلَدَهُ حَدَّ الْفِرْيَةِ ثَمَانِينَ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، کوڕێك گوتی: زینام لەگەڵ فلانە ئافرەتە کردوە. ئینجا پێغەمبەرﷺ سەد شوڕکەداری سزای زینای لێداو داوای لێکرد شاهیدیش لە سەر زینای ئافرەتەکە بێنێ، جا شاهیدیشی نەبونو ئافرەتەکەش گوتی: درۆ دەکا زینای لەگەڵ من نەکردوە. ئینجا پێغەمبەرﷺ هەشتا شۆڕکەیتریشی لێدا لە سزای بوختانەکەی.

بەڵام ئەگەر زینا لەگەڵکراوەکەش دان بە زینایەکەدا بێنێ، ئەو کاتە سزای بوختانەکەی لە سەر لادەکەوێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر زینایەکە بە چوار شاهید ئاشکرا ببێ، ئەو کاتە پەشیمانیو تۆبە لە دونیادا سودی نیەو واجبە: لە سەر زینایەکەی سزا بدرێ، بەڵام ئەگەر کافرێکی زیناکەر موسوڵمان ببێ، ئەو کاتە سزای زینایەکەی لە سەر لادەکەوێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر زیناکەرەکە لە دوای دانپێداهێنانەکە گوتی: (لاَ تَحُدُّونِي) سزای زینام لێمەدەن (أَوْ هَرَبَ) یان هەڵات، یان گوتی: وازم لێبێنن. ئەوە (فَلاَ فِيالأَصَحِّ) سزای زینای لە سەر لاناکەوێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام واجبە: وازی لێبهێندرێ، بەڵکی لە دانپێداهێنانەکەی پەشیمان ببێتەوە، جا ئەگەر پەشیمان نەبۆوە، ئەو کاتە دووبارە سزا دەدرێتەوە، جا ئەگەر وازیان لێنەهێناو بە سزادانەکەش مرد، ئەوە هیچ زامینیی نیە، هەروەك بە بەڵگەی حەدیسەکەی(هَلاَّ تَرَكْتُمُوهُ)ی ڕابردوو لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ شَهِدَ أَرْبَعَةٌ بِزِنَاهَا) ئەگەر چوار پیاو شاهیدییان دا: ئەو ئافرەتە زینای کردوە (وَأَرْبَعُ نِسْوَةٍ: أَنَّهَا عَذْرَاءُ) چوار ئافرەتیش شاهیدییان دا: ئافرەتەکە کچە. ئەوە (لَمْ تُحَدَّ هِيَ) ئافرەتەکە سزای زینای لێنادرێ، لە بەر شوبهەی کچینیەکەی، کەوابو: هەر لە بەر ئەو شوبهەیەش ئەو پیاوەی زیناشی لەگەڵ ئافرەتەکە کردوە، ئەویش سزا نادرێ، هەم (وَلاَ قَاذِفُهَا) ئەوەی بوختانی زیناشی بە ژنەکە کردوە سزای بوختانەکەی لێنادرێ، چونکە چوار شاهید هەنەو دەشگونجێ کچینیەکەی گەڕابێتەوە.

وَلَوْ عَيَّنَ شَاهِدٌ زَاوِيَةً لِزِنَاهُ وَالْبَاقُونَ غَيْرَهَا لَمْ يَثْبُتْ، وَيَسْتَوْفِيهِ الإِمَامُ أَوْ نَائِبُهُ مِنْ حُرٍّ وَمُبَعَّضٍ، وَيُسْتَحَبُّ حُضُورُ الإِمَامِ وَشُهُودِهِ، وَيَحُدُّ الرَّقِيقَ سَيِّدُهُ أَوِ الإِمَامُ، فَإِنْ تَنَازَعَا فَالأَصَحُّ الإِمَامُ، وَأَنَّ السَّيِّدَ يُغَرِّبُهُ، وَأَنَّ الْمُكَاتَبَ كَحُرٍّ، وَأَنَّ الْفَاسِقَ وَالْكَافِرَ وَالْمُكَاتَبَ يَحُدُّونَ عَبِيدَهُمْ،

(وَلَوْ عَيَّنَ شَاهِدٌ زَاوِيَةً لِزِنَاهُ) ئەگەر شاهیدێك قوژنەیەك، یان كاتێكی دیاری كرد بۆ زیناكردنی زیناكەرەكەو (وَالْبَاقُونَ غَيْرَهَا) سێ شاهیدەكانیتریش قوژنەیەك، یان كاتێكیتری جگە لەو قوژنەو كاتەیان دیاری كرد، ئەوە (لَمْ يَثْبُتْ) زینایەكە بەو شاهیدانە ئاشكرا نابێو واجبە: هەر چواریان سزای بوختانیان لێبدرێ.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر -پێش سزادان- سەد جاریش زینای كردبێو زینایەكەش لە یەك رەگەز بێ، ئەوە تەنها یەك سزادان بۆ هەموو زینایەكان بەسە، بەڵام ئەگەر سزا درابو، ئینجا لە دوای سزادان جارێكیتریش زینای كرد، ئەو كاتە دووبارە سزا دەدرێتەوە... هەر بەو جۆرە، هەروەك (الشبراملسی) فەرمویەتی.

(وَيَسْتَوْفِيهِ الإِمَامُ أَوْ نَائِبُهُ) واجبە: پێشەوای موسوڵمانان، یان جێگرەكەی سزای زینا وەربگرێ (مِنْ حُرٍّ وَمُبَعَّضٍ) لە زیناكەری ئازادو لە كۆیلەی بەشكراو، كەواتە: ئەگەر یەكێك -بێئیزنی پێشەواو جێگرەكەی- زیناكەرێكی كوژ، یان كەچ داركاری بكا، ئەوە بە بەر سزادانیشەرعی ناكەوێو هەم سزادەرەكەش دەبێتە زامین، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی، بەڵام ئەگەر زیناكەرەكە (مُحْصَن)بێو یەكێك بێئیزنی پێشەواو جێگرەكەی لە بەر زینایەكە بیكوژێ، ئەو كاتە بە بەر سزادانی شەرعی دەكەوێ، هەروك لە (تحفە)دا لە كۆتایی سزای بوختاندا فەرموویەتی.

(وَيُسْتَحَبُّ حُضُورُ الإِمَامِ وَشُهُودِهِ) سوننەتە لەكاتی سزادانی زینا پێشەواو شاهیدەكانی زینا ئامادە بن، هەم كۆمەڵە موسوڵمانێكیتریش ئامادە بن، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ با كۆمەڵە ئیماندارێك ئامادەی سزادانی هەردوو زیناكەرەكان بن. هەروەها سوننەتە: شاهیدەكان پێشتر بەردبارانەكە دەست پێبكەن.

(وَيَحُدُّ الرَّقِيقَ سَيِّدُهُ أَوِ الإِمَامُ) سزای زیناو شەرابخواردنەوەو سزایەكانیتریش گەورەكە لە كۆیلەكەی دەدا، یان پێشەوا لێیدەدا (فَإِنْ تَنَازَعَا) جا ئەگەر بووە كێشەیان (فَالأَصَحُّ الإِمَامُ) بە فەرموودەی راستتر: پێشەوا لێیدەدا، هەم (وَأَنَّ السَّيِّدَ يُغَرِّبُهُ) گەورەكە كۆیلە زیناكەرەكە دوور دەخاتەوە، هەم (وَأَنَّ الْمُكَاتَبَ كَحُرٍّ) كۆیلەی نوسراو پێدراو-ئەگەر زینای كرد- وەكو ئازادە، واتە: پێشەوا سزای دەدا، نەك گەورەكەی، هەم (وَأَنَّ الْفَاسِقَ وَالْكَافِرَ وَالْمُكَاتَبَ يَحُدُّونَ عَبِيدَهُمْ) گەورە فاسقەكە، یان كافرەكە، یان نوسراو پێدراوەكە

وَأَنَّ السَّيِّدَ يُعَزِّرُ وَيَسْمَعُ الْبَيِّنَةَ بِالْعُقُوبَةِ، وَالرَّجْمُ بِمَدَرٍ وَحِجَارَةٍ مُعْتَدِلَةٍ، وَلاَ يُحْفَرُ لِلرَّجُلِ، وَالأَصَحُّ اسْتِحْبَابُهُ لِلْمَرْأَةِ إِنْ ثَبَتَ بِبَيِّنَةٍ، وَلاَ يُؤَخَّرُ لِمَرَضٍ وَحَرٍّ وَبَرْدٍ مُفْرِطَيْنِ، وَقِيلَ يُؤَخَّرُ إِنْ ثَبَتَ بِإِقْرَارٍ وَيُؤَخَّرُ الْجَلْدُ لِمَرَضٍ، فَإِنْ لَمْ يُرْجَ بُرْؤُهُ جُلِدَ لاَ بِسَوْطٍ بَلْ بِعِثْكَالٍ عَلَيْهِ مِائَةُ غُصْنٍ، فَإِنْ كَانَ خَمْسُونَ ضُرِبَ بِهِ مَرَّتَيْنِ،

گشتیان سزای تاوانەكان لە كۆیلەكانیان دەدەن، هەم (وَأَنَّ السَّيِّدَ يُعَزِّرُ) گەورەكە كۆیلەكەی خۆی تەمبێ دەكاو هەم (وَيَسْمَعُ الْبَيِّنَةَ بِالْعُقُوبَةِ) گوێ لە شاهیدەكانیش دەگرێ بۆ سزادانی كۆیلەكەی.

(وَالرَّجْمُ بِمَدَرٍ وَحِجَارَةٍ مُعْتَدِلَةٍ) بەردبارانكردنی زیناكەرەكە بە كلّمەتو بەردی مامناوەنجی‌یە، واتە: پڕ لەپەدەست، بەلاّم نابێ بەردەكان لە دەمو چاوی بدرێنو نابێ پەلبەست بكرێ، هەم (وَلاَ يُحْفَرُ لِلرَّجُلِ) سوننەت نیە -لە كاتی بەردبارانەكەدا- قۆرتێك بۆ پیاوە زیناكەرەكە لێبدرێ، بەلاّم (وَالأَصَحُّ اسْتِحْبَابُهُ لِلْمَرْأَةِ) بە فەرموودەی ڕاستتر: سوننەتە: بۆ ئافرەتە زیناكەرەكە قۆرتێك لێبدرێ تا دەگاتە سینگی (إِنْ ثَبَتَ بِبَيِّنَةٍ) ئەگەر زینایەكەی بە چوار شاهید ئاشكرا بوبێ، واتە: ئەگەر بە دانپێداهێنانی خۆی ئاشكرا بوبێ، ئەو كاتە قۆرتی بۆ لێنادرێ، تاكو ڕێگای هەلاّتنی هەبێ.

جا بزانە: پێش بەردبارانكردنەكە هەردوو زیناكەرەكان داوای تۆبەیان لێدەكرێ، ئەگەر كاتی نوێژ هاتبێ فەرمانیان دەدرێتێ نوێژەكە بكەن، هەم ڕێگایان دەدرێتێ دوو ڕەكعەت سوننەتی كوشتن بكەنو ڕێگایان دەدرێتێ ئاو بخۆنەوە -نەك خواردن-، هەم عەوڕەتی پیاوەكەو هەموو لاشەی ئافرەتەكە دادەپۆشرێ، ئینجا لە دوای مردن دەشۆرێنو نوێژیان لە سەر دەكرێو لە گۆڕستانی موسولّمانان دەنێژرێن، جا ئەگەر لەجیاتی بەردبارانەكە بە شمشێر كوژران، ئەوە بە بەر سزادانەكە دەكەوێ، بەلاّم واجبەكە لە دەست دەچێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكان ئەو مەسەلانە ڕوون كراونەوە.

(وَلاَ يُؤَخَّرُ) نابێ بەردبارانی زیناكەر دوا بخرێ (لِمَرَضٍ وَحَرٍّ وَبَرْدٍ مُفْرِطَيْنِ) لە بەر نەخۆشی‌ی زیناكەرەكە، یان گەرماو سەرمایەكی بەهێز (وَقِيلَ يُؤَخَّرُ إِنْ ثَبَتَ بِإِقْرَارٍ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: بەردبارانەكە دوا دێخرێ ئەگەر بە دانپێداهێنانی خۆی ئاشكرا بوبێ.

بەلاّم (وَيُؤَخَّرُ الْجَلْدُ لِمَرَضٍ) داركاری‌كردنی زیناكەر لە بەر نەخۆشی‌ی زیناكەرەكە دوا دێخرێ تا چاك دەبێتەوە (فَإِنْ لَمْ يُرْجَ بُرْؤُهُ) جا ئەگەر زیناكەرەكە چاوەڕوانی چاكبوونەوەی نەدەكرا، ئەو كاتە (جُلِدَ لاَ بِسَوْطٍ) داركاری دەكرێ بەلاّم نەك بە شوڕكەدار (بَلْ بِعِثْكَالٍ عَلَيْهِ مِائَةُ غُصْنٍ) بەلّكو بە هێشوێكی خورما كە سەد لكی پێوە بێ (فَإِنْ كَانَ خَمْسُونَ) جا ئەگەر پەنجا لكی پێوە بوو، ئەو كاتە (ضُرِبَ بِهِ مَرَّتَيْنِ) دوو جار هێشوەكە

وَتَمَسُّهُ الأَغْصَانُ أَوْ يَنْكَبِسُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ لِيَنَالَهُ بَعْضُ الأَلَمِ، فَإِنْ بَرَأَ أَجْـزَأَهُ، وَلاَ جَلْدَ فِي حَرٍّ وَبَرْدٍ مُفْرِطَيْنِ، وَإِذَا جَلَدَ الإِمَامُ فِي مَرَضٍ أَوْ حَرٍّ وَبَـرْدٍ فَـلاَ ضَـمَانَ عَلَى النَّصِّ فَيَقْتَضِي أَنَّ التَّأْخِيرَ مُسْتَحَبٌّ.

له زیناکەرەکە دەدرێ... بەو جۆرە (وَتَمَسُّهُ الأَغْصَانُ) واجبە: هەموو لکەکانی وێبکەوێ (أَوْ يَنْكَبِسُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ) یان دەبی هەندێکی لکەکان بە سەر هەندێکیانەوە نوسابن (لِيَنَالَهُ بَعْضُ الأَلَمِ) تاکو زیناکەرەکە هەندێك ئازاری بگاتێ.

(فَإِنْ بَرَأَ) جا ئەگەر زیناکەرەکە لە دوای لێدانی هێشوەکە لە نەخۆشیەکەی چاك بۆوە (أَجْزَأَهُ) لێدانی هێشوەکە بە بەر سزای زینایەکەی دەکەوێو دووبارە سزا نادرێتەوە ﴿عن سعيد ﷺ: أَنَّ رُوَيْجِلاً ضَعِيفاً خَبَثَ بِأَمَةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِضْرِبُوهُ حَدَّهُ. فَقَالُوا: إِنَّهُ أَضْعَفُ مِـنْ ذَلِكَ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: خُذُوا عِثْكَالاً فِيهِ مِأَةُ شِمْرَاخٍ ثُمَّ اضْرِبُوهُ ضَرْبَةً. فَفَعَلُوا﴾ رواه ابن ماجه بسند حسن، پیاوێکی بچکۆڵەی بێهێز زینای کرد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سزای زینای لێبدەن. گوتیان: زۆر لەوە بێهێزترەو باری دارکاریەکە ناگرێ. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: یەك جار بە هێشوێکی خورما–سەد لکی پێوەبێ– لێی بدەن. ئینجا بە هێشوەکە لێیان دا.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر زیناکەرێك پێش سزادانی زینایەکە شێت ببێ، ئەوە ئەگەر بە دانپێداهێنانی خۆی زینایەکەی ئاشکرا بوبێ، دروست نیە لە حاڵەتی شێتیدا سزا بدرێ، بەڵکو دوا دێخرێ تا چاك دەبێتەوە، بەڵام ئەگەر بە چوار شاهید زینایەکەی ئاشکرا بوبێ، ئەو کاتە لە حاڵەتی شێتیدا بەردباران دەکرێ.

هەروەها دروست نیە ئافرەتی ئاوس سزای زینا بدرێ، هەر چەند لە زیناش ئاوس بوبێ، بەڵکو دوا دێخرێ تا زگەکەی دادەنێ، ئینجا تا منداڵەکەشی لە شیرخواردن دەپچڕێ نابێ بەردباران بکرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرمویانە، چونکە لە (حديث صحيح)دا گێردراوەتەوە: (ئافرەتێك لە زینا ئاوس بوو، پێغەمبەر ﷺ بەردبارانکردنەکەیی دوا خست تا منداڵەکەی لێبو و دەستی بە نان خواردن کرد).

(وَلاَ جَلْدَ فِي حَرٍّ وَبَرْدٍ مُفْرِطَيْنِ) نابێ زیناکەرەکە دارکاری بکرێ لە حاڵەتی نەخۆشیو سەرماو گەرمای بەهێز، نەوەك بمرێ، بەڵام (وَإِذَا جَلَدَ الإِمَامُ فِي مَرَضٍ أَوْ حَرٍّ وَبَرْدٍ) ئەگەر پێشەوا زیناکەرەکەی دارکاری کرد لە حاڵەتی نەخۆشی، یان گەرما، یان سەرمادا، ئینجا زیناکەرەکە بەو دارکاریە مرد (فَلاَ ضَمَانَ عَلَى النَّصِّ) پێشەوا نابێتە زامینن، لە سەر دەقی فەرموودەی ئیمامی شافعی (فَيَقْتَضِي أَنَّ التَّأْخِيرَ مُسْتَحَبٌّ) کەوابو: ئەو فەرموودەیە وادەگەیەنێ: دواخستنی دارکاریکردنەکە سوننەتە، بەڵام بە فەرموودەی ڕاستتر: دواخستنی دارکاریەکە لەو حاڵەتانەدا واجبە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(كِتَابُ حَدِّ الْقَذْفِ)

شَرْطُ حَدِّالْقَاذِفِ: اَلتَّكْلِيفُ إِلاَّالسَّكْرَانَ، والإِخْتِيَارُ، وَيُعَزَّرُ الْمُمَيِّزُ، وَلاَ يُحَدُّ بِقَذْفِ الْوَلَدِ وَإِنْ سَفَلَ، فَالْحُرُّ ثَمَانُونَ، وَالرَّقِيقُ أَرْبَعُونَ، وَالْمَقْذُوفِ: اَلإِحْصَانُ وَسَبَقَ فِي اللِّعَانِ،

﴿ كِتَابُ حَدِّ الْقَذْفِ: پەڕتوكی سزای بوختانی زینا ﴾

واتە: بە مەبەستی ئابڕوو بردن-نەك شاهیدی- بلێتە پیاوێك، یان ئافرەتێك: زینای كردووە. جا بزانە: بوختان پێكردنی زینا یەكێكە لە گوناهە گەورەكان، هەروەك لە حەدیسی (صحیح)دا هاتوە، هەم ووشەكانی جنێودانی زیناش لە (باسی لەعنەت لێككردنی ژن‌و مێرد)دا ڕابرا.

(شَرْطُ حَدِّ الْقَاذِفِ) مەرجی واجیبوونی سزای بوختانكەرەكە (اَلتَّكْلِيفُ) ئەوەیە: بالغو عاقڵ بێ، واتە: منداڵ‌و شێت سزای بوختانی زینایان لە سەر واجب نابێ، بە بەڵگەی حەدیسەكەی ﴿رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ﴾ی ڕابردوو لە (باسی كافربوون)دا (إِلاَّ السَّكْرَانَ) بەڵام سزای بوختان لە سەر بوختانكەری سەرخۆش واجب دەبێ.

(وَ) هەروەها (الإِخْتِيَارُ) مەرجە بوختانكەرەكە بە خۆشیی خۆی بوختانەكەی كردبێ، واتە: زۆرلێكراو سزای بوختانەكەی لە سەر نیە، بە بەڵگەی حەدیسەكەی ڕابردوو لە سەرەتای (زینا)دا، هەروەها زۆرلێكەرەكەش سزای لە سەر نیە، بەڵام تەمبێ دەكرێ (وَ) هەروەها (يُعَزَّرُ الْمُمَيِّزُ) منداڵی فامیدەو شێتی فامیدە لە سەر بوختانی زینا تەمبێ دەكرێن بەڵام سزا نادرێن.

(وَلاَ يُحَدُّ بِقَذْفِ الْوَلَدِ) باوك‌و دایك-ئەگەر بوختانی زینا بە منداڵەكەیان بكەن- سزا نادرێن (وَإِنْ سَفَلَ) هەر چەند منداڵەكەش بەرەوخوارەوەش بێ، بەڵام تەمبێ دەكرێن.

ئینجا بزانە: سزای بوختانەكە بە یەكێك لەو چوار شتانە لە سەر بوختانكەرەكە لادەچێ: بە هێنانی چوار شاهیدی زینا، یان بە دانپێداهێنانی بوختان پێكراوەكە، یان بە لێبوردنی بوختان پێكراوەكە، یان بە لەعنەت لێككردنی ژن‌و مێرد: بەو شێوەی لە (اللعان)دا ڕابرا.

جا هەر كاتێك سزای بوختانەكە واجب ببێ، ئەوە (فَالْحُرُّ ثَمَانُونَ) بوختانكەری ئازاد هەشتا شوڕكەداری لێدەدرێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ ئەوانەی بوختانی زینا بە ئافرەتانی داوێنپاك دەكەن‌و چوار شاهیدیش ناهێنن، هەشتا شوڕكەداریان لێبدەن. (وَالرَّقِيقُ أَرْبَعُونَ) بوختانكەری كۆیلەش چل شوڕكەداری لێدەدرێ.

(وَالْمَقْذُوفِ) مەرجی بوختان پێكراوەكەش: (الإِحْصَانُ) ئەوەیە (مُحْصَن) بێ (وَسَبَقَ فِي اللِّعَانِ) پێناسەی (مُحْصَن) لە باسی (لەعنەت لێككردنی ژن‌و مێردا) ڕابرا: كە بالغو

وَلَوْ شَهِدَ دُونَ أَرْبَعَةٍ بِزِنًا حُدُّوا فِي الأَظْهَرِ، وَكَذَا أَرْبَعُ نِسْوَةٍ و عَبِيدٍ وَكَفَرَةٍ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلَوْ شَهِدَ وَاحِدٌ عَلَى إِقْرَارِهِ فَلاَ، وَلَوْ تَقَاذَفَا فَلَيْسَ تَقَاصًّا، وَلَوْ اِسْتَقَلَّ الْمَقْذُوفُ بِالإِسْتِيفَاءِ لَمْ يَقَعِ الْمَوْقِعَ.

عاقڵو ئازادو موسوڵمانو داوێنپاك بێ، واتە: ئەگەر بوختان پێكراوەكە یەكێكی لەو مەرجانە لێنەهاتە جێ، ئەو كاتە بوختانكەرەكە سزا نادرێ، بەڵكو تەمبێ دەكرێ.

(وَلَوْ شَهِدَ دُونَ أَرْبَعَةٍ بِزِنًا) ئەگەر لە چوار شاهید كەمتر شاهیدی‌ی زینایان لە سەر یەكێك دا، ئەوە (حُدُّوا فِي الأَظْهَرِ) گشتیان سزای بوختانیان لێدەدرێ، لە فەرمودەی بەهێزتردا، چونكە ئایەتەكە داوای چوار شاهیدی كردوە، بۆیێ ئیمامی(عمر) سزای بوختانی لە سێ شاهیدی زینا داوە، هەروەك (البخاري) گێڕاویەتیەوە.

هەروەها ئەگەر مێردی ژنەكەش یەكێك بێ لە چوار شاهیدەكان، ئەو كاتەش مێردەكەو شاهیدەكانیش سزای بوختانیان لێدەدرێ، چونكە شاهیدی‌ی مێردەكە –لە سەر ژنەكەی– وەرناگیرێ.

جا بزانە: لەو حاڵەتانەدا شاهیدەكان مافیان هەیە: داوای سوێندی بوختانپێكراوەكە بكەن: كە زینای نەكردوە، جا ئەگەر ئەو سوێندی نەخوارد، ئەو كاتە ئەوان سوێند دەخۆنو سزا نادرێن، بەڵام ئەگەر ئەو سوێند بخوا، یان ئەوان سوێند نەخۆن، ئەو كاتە ئەوان سزا دەدرێن، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

(وَكَذَا أَرْبَعُ نِسْوَةٍ وعَبِيدٍ وكَفَرَةٍ) هەروەها ئەگەر چوار ئافرەت، یان چوار كۆیلە، یان چوار كافر شاهیدی‌ی زینایەكە بدەن، گشتیان سزای بوختانیان لێدەدرێ (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، چونكە ئەوانە نابنە شاهیدی زینا، بەڵام (وَلَوْ شَهِدَ وَاحِدٌ عَلَى إِقْرَارِهِ) ئەگەر تەنها یەك كەس شاهیدی‌ی دا: لە سەر دانپێداهێنانی زیناكەرەكە بە زینا، ئەو كاتە (فَلاَ) شاهیدەكە سزا نادرێ، چونكە قسەی ئەوی گێڕاوەتەوە.

(وَلَوْ تَقَاذَفَا) ئەگەر دوو كەس جنێوی زینایان بە یەكتریدا (فَلَيْسَ تَقَاصًّا) ئەوە تۆڵەكردنەوە نیەو سزای بوختانی هیچێكیان لە سەر ئەویتر لاناكەوێو هەر یەكەیان مافی سزادانی ئەویتری هەیە، بەڵام ئەگەر–جگە لە زینا– بە جنێوێكیتر جنێوی پێدرا، ئەو كاتە بۆی دروستە هەمان جنێوی پێبداتەوە، بەو مەرجەی جنێوەكە درۆو بوختان نەبێ، بەڵام دروست نیە جنێو بە دایكو باوكی جنێودەرەكە بداتەوە، هەروەها بۆ ستەم لێكراویش دروستە دوعا لە ستەمكارەكەی بكا، جا هەر كاتێك جنێوەكەی بە جنێودەرەكە داوە، ئەوە مافی خۆی لێوەرگرتەوەو تەنها گوناهی دەست پێشخەریەكە لە سەر جنێودەرەكەیەكەم دەمێنێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ اِسْتَقَلَّ الْمَقْذُوفُ بِالإِسْتِيفَاءِ) ئەگەر بوختان پێكراوەكەی سەربەخۆ سزای بوختانەكەی لە بوختانكەرەكە دا (لَمْ يَقَعِ الْمَوْقِعَ) سزایەكە شوێنی سزای شەرعی ناگرێتەوەو سزایەكەی

(كِتَابُ قَطْعِ السَّرِقَةِ)

يُشْتَرَطُ لِوُجُوبِهِ فِي الْمَسْرُوقِ أُمُورٌ: كَوْنُهُ رُبُعَ دِينَارٍ خَالِصًا أَوْ قِيمَتَهُ، وَلَوْ سَرَقَ رُبُعًا سَبِيكَةً لاَ يُسَاوِي رُبُعًا مَضْرُوبًا فَلاَ قَطْعَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ سَرَقَ دَنَانِيرَ ظَنَّهَا فُلُوسًا لاَ تُسَاوِي رُبُعًا قُطِعَ، وَكَذَا ثَوْبٌ رَثٌّ فِي جَيْبِهِ تَمَامُ رُبُعٍ جَهِلَهُ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ أَخْرَجَ نِصَابًا مِنْ حِرْزٍ مَرَّتَيْنِ

هەر لە سەر دەمێنێ، جا ئەگەر سزادراوەکەش ئیزنی نەدابێ و بەو سزایە مرد، ئەو کاتە سزادەرەکە لە تۆڵەیی دەکوشترێتەوە، چونکە مەرجە: کاربەدەستی موسوڵمان سزای تاوانەکان بدا، ئەگینا: سزادانەکە دروست نابێ، بەڵام ئەگەر شوێنێك کاربەدەستی لێنەبو و ئەدەگونجا داوایەکەی بۆ کاربەدەستێك بەرز بکاتەوە، ئەو کاتە دروستە سەربەخۆ بە سنوری شەرع بوختانکەرەکە سزا بدا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ كِتَابُ قَطْعِ السَّرِقَةِ: پەرتوکی سزای دزیکردن ﴾

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ پیاوی دزو ئافرەتی دز دەستەکانیان ببڕن. (يُشْتَرَطُ لِوُجُوبِهِ) بە مەرج دادەندرێ بۆ واجببونی بڕینی دەستی دز (فِي الْمَسْرُوقِ أُمُورٌ) لە ماڵە دزراوەکەدا چەند مەرجێك بێنەجێ:

مەرجی یەکەم: ماڵە دزراوەکە بگاتە ڕادەیەکی دەست بڕین، واتە: (كَوْنُهُ رُبُعَ دِينَارٍ خَالِصًا) دزراوەکە چوارێکە میسقالێکی زێڕی پوختە بێ (أَوْ قِيمَتَهُ) یان شتێکی بە ئەندازەی نرخی چوارێکە میسقالەکە بێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَ تُقْطَعُ يَدُ السَّارِقِ إِلاَّ فِي رُبُعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا﴾ رواه الشيخان، دەستی دز نابڕدرێ تەنها لە دزینی ئەندازەی چوارێکە میسقالێکی زێڕو بە سەرەوەتر نەبێ.

(وَلَوْ سَرَقَ رُبُعًا سَبِيكَةً) ئەگەر چوارێکە میسقالێکی زێڕێکی داڕژراوی دزی: کە (لاَ يُسَاوِي رُبُعًا مَضْرُوبًا) نرخەکەی نەدەگەیشتە چوارێکە میسقالێکی زێڕی سکەلێدراو، ئەوە (فَلاَ قَطْعَ فِي الأَصَحِّ) بەو دزینە دەستی نابڕدرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵکو تەمبێ دەکرێ.

(وَلَوْ سَرَقَ دَنَانِيرَ) ئەگەر چەند دینارێکی زێڕی دزین، کە (ظَنَّهَا فُلُوسًا لاَ تُسَاوِي رُبُعًا) وایانتێگەیشتبو فلوسن و ناگەنە نرخی چوارێکە میسقالێکی زێڕ، ئەوە (قُطِعَ) دەستی دەبڕدرێ (وَكَذَا ثَوْبٌ رَثٌّ) هەروەها دزەکە دەستی دەبڕدرێ ئەگەر جلێکی کۆن بدزێ: کە نرخەکەی نەگاتە چوارێکە میسقالێك، بەڵام (فِي جَيْبِهِ تَمَامُ رُبُعٍ جَهِلَهُ) بەرکی جلەکە تەواوکەری چوارێکە میسقالێکی زێڕی تێدابێ و دزەکەش نەیزانیبێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە لە هەردوو مەسەلەدا ڕادەی دەست بڕینی دزیوە.

(وَلَوْ أَخْرَجَ نِصَابًا مِنْ حِرْزٍ) ئەگەر ڕادەیەکی دەست بڕینی لە شوێنی پاراستن هێنا دەرەوە (مَرَّتَيْنِ) بە دوو جار، واتە: جاری یەکەم بەشێکی دزی، ئینجا جاری دووەمیش بەشەکەی تری

فَإِنْ تَخَلَّلَ عِلْمُ الْمَالِكِ وَإِعَادَةُ الْحِرْزِ فَالإِخْرَاجُ الثَّانِي سَرِقَةٌ أُخْرَى، وَإِلاَّ قُطِعَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ نَقَبَ وِعَاءَ حِنْطَةٍ وَنَحْوِهَا فَانْصَبَّ نِصَابٌ قُطِعَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ اشْتَرَكَا فِي إِخْرَاجِ نِصَابَيْنِ قُطِعَا، وَإِلاَّ فَلاَ، وَلَوْ سَرَقَ خَمْرًا وَخِنْزِيرًا وَكَلْبًا وَجِلْدَ مَيْتَةٍ بِلاَ دَبْغٍ فَلاَ قَطْعَ، فَإِنْ بَلَغَ إِنَاءُ الْخَمْرِ نِصَابًا قُطِعَ عَلَى الصَّحِيحِ، وَلاَ قَطْعَ فِي طُنْبُورٍ وَنَحْوِهِ، وَقِيلَ:

دزیو بە هەردوو جار گەیشتە ڕادەیەكی دەست بڕین، ئەوە تەماشا دەكرێ:
(فَإِنْ تَخَلَّلَ عِلْمُ الْمَالِكِ وَإِعَادَةُ الْحِرْزِ) ئەگەر پێزانینی خاوەنەكەو چاككردنەوەی شوێنی پاراستنەكە كەوتە نێوان هەردوو جارەكان، ئەوە (فَالإِخْرَاجُ الثَّانِي سَرِقَةٌ أُخْرَى) هێنانە دەرەوەی جاری دووەم دزینێكی‌ترەو بە هیچ جارێكیان دەستی نابڕدرێ، بەڵكو تەمبێ دەكرێ (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر خاوەنەكە بە دزیەكەی‌یەكەمی نەزانی‌و شوێنی پاراستنەكەش چاك نەكراوە تا جاری دووەمیش دزیەكەی كرد، ئەو كاتە (قُطِعَ فِي الأَصَحِّ) دەستی دەبڕدرێ لە فەرموودەی ڕاستردا، چونكە ڕادەیەكی دەست بڕینی لە شوێنی پارستنی‌دا دزیوە.
(وَلَوْ نَقَبَ وِعَاءَ حِنْطَةٍ وَنَحْوِهَا) ئەگەر كیسە گەنمێك، یان شتێكی لەو جۆرەی كون كرد: وەك مەشكەی ڕۆن‌و كیسەی پارە (فَانْصَبَّ نِصَابٌ) ئینجا بەو كونكردنە ڕادەیەكی دەست بڕین ڕژا دەرەوە، ئەوە (قُطِعَ فِي الأَصَحِّ) دەستی دەبڕدرێ، لە فەرموودەی ڕاستردا.
(وَلَوْ اشْتَرَكَا فِي إِخْرَاجِ نِصَابَيْنِ) ئەگەر دوو دزی بالغ‌و عاقڵ بە هاوبەشی دوو ڕادەی دەست بڕینیان لە شوێنی پاراستن هێنانە دەرەوە (قُطِعَا) هەردووكیان دەستیان دەبڕدرێ، چونكە هەر یەكەیان ڕادەیەكی دزیوە (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر ماڵە دزراوەكە نەگەیشتە دوو ڕادەی دەست بڕین (فَلاَ) هیچێكیان دەستیان نابڕدرێ، چونكە هەر یەكەیان ڕادەیەكی نەدزیوە، كەوابو: هەردووكیان تەمبێ دەكرێن.
بەلام ئەگەر دزێكیان بالغ‌و عاقڵ بوو، دزەكەی‌تریش منداڵێكی‌نەفام، یان شێتێكی نەفام بوو، ئەو كاتە تەنها بالغ‌و عاقڵەكە دەستی دەبڕدرێ ئەگەر دزراوەكەی بگاتە ڕادەیەكی دەست بڕین، هەروەها ئەگەر دزیەكەیان لێك جیا بوو، ئەو كاتەش ئەو دزەی دزراوەكەی گەیوەتە ڕادەیەكی دەست بڕین دەستی دەبڕدرێ، ئەوەی نەیگەیوەتێ دەستی نابڕدرێ، هەروەك لە (نهایة)و (مغنی)دا ڕوون كراوەتەوە.
(وَلَوْ سَرَقَ خَمْرًا وَخِنْزِيرًا وَكَلْبًا وَجِلْدَ مَيْتَةٍ بِلاَ دَبْغٍ) ئەگەر شەڕابو بەرازو سەگو پیستەی مرداری دەباغنەكراوی دزین (فَلاَ قَطْعَ) دەستی نابڕدرێ، چونكە ئەو پیسانە ماڵ نین، بەلام (فَإِنْ بَلَغَ إِنَاءُ الْخَمْرِ نِصَابًا) ئەگەر قاپی شەڕابەكە گەیشتە ڕادەی دەست بڕین، ئەوكاتە (قُطِعَ عَلَى الصَّحِيحِ) بە دزینی قاپەكە دەستی دەبڕدرێ، لە سەر فەرموودەی ڕاستتر.
(وَلاَ قَطْعَ فِي طُنْبُورٍ وَنَحْوِهِ) دەستی دزەكە نابڕدرێ ئەگەر ئامێری موسیقاو زوڕناو ئەو جۆرە شتانە بدزێ: وەكو بت‌و (صلیب)و هەر شتێكی بەكارهێنانی حەڕام بێ (وَقِيلَ:

إِنْ بَلَغَ مُكَسَّرُهُ نِصَابًا قُطِعَ، قُلْت: اَلثَّانِي أَصَحُّ وَاللهُ أَعْلَمُ. اَلثَّانِي: كَوْنُهُ مِلْكًا لِغَيْرِهِ، فَلَوْ مَلَكَهُ بِإِرْث وَغَيْرِه قَبْلَ إِخْرَاجِه مِنَ الْحِرْزِ أَوْ نَقَصَ فِيه عَنْ نِصَاب بِأَكْلٍ وَغَيْرِه لَمْ يُقْطَعْ، وَكَذَا إِنْ إِدَّعَى مِلْكَهُ عَلَى النَّصِّ، وَلَوْ سَرَقَا وَادَّعَاهُ أَحَدُهُمَا لَهُ أَوْ لَهُمَا فَكَذَّبَهُ الآخَرُ لَمْ يُقْطَعِ الْمُدَّعِي وَقُطِعَ الآخَرُ فِي الأَصَحِّ، وَإِنْ سَرَقَ مِنْ حِرْزِ شَرِيكِهِ مُشْتَرَكًا فَلاَ قَطْعَ فِي الأَظْهَرِ وَإِنْ قَلَّ نَصِيبُهُ. اَلثَّالِثُ: عَدَمُ شُبْهَةٍ فِيهِ،

(إِنْ بَلَغَ مُكَسَّرُهُ نِصَابًا) له فەرمودەيەكدا: ئەگەر كەلوپەلە شكاوەكەی ئەو شتانە بگاتە رادەی دەست برين، ئەو كاتە (قُطِعَ) دەستی دزەكە دەبڕدرێ (قُلْت) ئيمامی (النواوی) دەفەرموێ (اَلثَّانِي أَصَحُّ) ئەم فەرموودە دووەمە ڕاستترە (وَاللهُ أَعْلَمُ).

(اَلثَّانِي) مەرجیدووەمی ماڵە دزراوەكە: (كَوْنُهُ مِلْكًا لِغَيْرِهِ) دزراوەكە -كشتی- ملكی كەسێكیتر بێ، واتە: بە دزينی ماڵیخۆی دەستی نابڕدرێ، كەوابو: (فَلَوْ مَلَكَهُ بِإِرْثٍ وَغَيْرِهِ قَبْلَ إِخْرَاجِهِ مِنَ الْحِرْزِ) ئەگەر دزەكە بووە خاوەنی ماڵە دزراوەكە -بە هۆی ميراتگرتن، يان پێبەخشين- پێش ئەوەی لە شوێنی پاراستن بيهێنێتە دەرەوە (أَوْ نَقَصَ فِيهِ عَنْ نِصَابٍ بِأَكْلٍ وَغَيْرِهِ) يان هەر لە شوێنی پارستنیدا لە ڕادەيەكی دەست برين كەم بۆوە: بە هۆی خواردن، يان سوتاندن، ئەوە (لَمْ يُقْطَعْ) لە هەردوو مەسەلەدا دەستی دزەكە نابڕدرێ، چونكە لە يەكەمەكەدا ملكیخۆی دزيوە، لە دووەمەكەشدا لە ڕادەی دەست برين كەمتری هێناوەتە دەرەوە.

(وَكَذَا إِنْ إِدَّعَى مِلْكَهُ) هەروەها دزەكە دەستی نابڕدرێ ئەگەر داوا بكا: ماڵە دزراوەكە ملكی خۆيەتی (عَلَى النَّصِّ) لە سەر دەقی فەرموودەی ئيمامی(الشافعی)، كەوابو: (وَلَوْ سَرَقَا) ئەگەر دوو كەس وێكڕا دوو ڕادەی دەست برينيان دزينو (وَادَّعَاهُ أَحَدُهُمَا لَهُ أَوْ لَهُمَا فَكَذَّبَهُ الآخَرُ) تەنها يەكێكيان بۆ خۆی داوای ماڵە دزراوەكەی كرد، يان بۆ هەردووكيان داوای كرد، بەڵام ئەوەكەیتر وەدرۆی خستەوەو گوتی: دزۆدەكا. ئەوە (لَمْ يُقْطَعِ الْمُدَّعِي) داواكارەكە دەستی نابڕدرێو (وَقُطِعَ الآخَرُ فِي الأَصَحِّ) ئەوەكەیتريش دەستی دەبڕدرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام ئەگەر بڵێ: ڕاست دەكا. يان ئەويش داوای ماڵە دزراوەكە بكا، ئەو كاتە ئەويش دەستی نابڕدرێ.

(وَإِنْ سَرَقَ مِنْ حِرْزِ شَرِيكِهِ مُشْتَرَكًا) ئەگەر لە شوێنی پاراستنی هاوبەشەكەی ماڵێكی هاوبەشیخۆی دزی (فَلاَ قَطْعَ فِي الأَظْهَرِ) دەستی نابڕدرێ، لە فەرموودەی بەهێزتردا (وَإِنْ قَلَّ نَصِيبُهُ) هەرچەند بەشەكەی خۆيشی لەو هاوبەشە زۆر كەم بێ، چونكە لە گشت پارچەيەكی دزراوەكەدا بەشێكیخۆی تێدايە، كەوابو: تەمبێ دەكرێ.

(اَلثَّالِثُ) مەرجیسێيەمی دزراوەكە ئەمەيە: (عَدَمُ شُبْهَةٍ فِيهِ) هيچ شوبهەی مافی دزەكە لە ماڵە دزراوەكەدا نەبێ، چونكە پێغەمبەرﷺ فەرموويەتی: ﴿إِدْرَءُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ

فَلاَ قَطْعَ بِسَرِقَةِ مَالِ أَصْلٍ وَفَرْعٍ وَسَيِّد، وَالأَظْهَرُ قَطْعُ أَحَد زَوْجَيْنِ بِالآخَرِ، وَمَنْ سَرَقَ مَالَ بَيْتِ الْمَالِ: إِنْ فُرِزَ لِطَائِفَةٍ لَيْسَ هُوَ مِنْهُمْ قُطِعَ، وَإِلاَّ فَالأَصَحُّ أَنَّهُ إِنْ كَانَ لَهُ حَقٌّ فِي الْمَسْرُوقِ كَمَالِ مَصَالِحَ وَكَصَدَقَةٍ وَهُوَ فَقِيرٌ فَلاَ، وَإِلاَّ قُطِعَ، وَالْمَذْهَبُ قَطْعُهُ بِبَابِ مَسْجِد وَجِذْعِه لاَ حُصْرِهِ وَقَنَادِيلَ تُسْرَجُ،

مَااسْتَطَعْتُمْ﴾ رواه الحاكم والبيهقي بسند صحيح، هەتا دەتوانن سزای تاوانەکان بە هۆی شوبهەکان لابدەن. کەوابو: (فَلاَ قَطْعَ) دەستی دزەکە نابڕدرێ (بِسَرِقَةِ مَالِ أَصْلٍ وَفَرْعٍ) ئەگەر ماڵی دایکو باوکیو داپیرەو باپیرەیو کوڕو کیژو نەوەیەکانی بدزێ، هەم (وَسَيِّدٍ) ئەگەر کۆیلە ماڵی گەورەکەی خۆی بدزێ، چونکە شوبهەی مافی بەخێوکردنیان لە ماڵەکەدا هەیە، کەوابو: بە دزینی ماڵی خزمەکانیتر دەستی دەبڕدرێ.

هەم (وَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر: (قَطْعُ أَحَدِ زَوْجَيْنِ بِالآخَرِ) ئەگەر ژنو مێرد ماڵی یەکتری بدزن دەستیان دەبڕدرێ، بەڵام ئەگەر مێردەکە بژێو و جلو بەرگی ژنەکەی نەداو ژنەکەش بە مەبەستی وەرگرتنی مافیخۆی ماڵیمێردەکەی دزی، یان قەرزدارەکە قەرزەکەی نەداوە، خاوەن قەرزەکەش بە مەبەستی وەرگرتنەوەیقەرزەکەی ماڵی قەرزدارەکەی دزی، یان ئەگەر لە کاتی قاتیو نەبوونیدا خواردەمەنیی بە پارە دەست نەکەوتو لە برسان خواردەمەنیی دزی، ئەوە لەو سێ مەسەلانەدا دەستی دزەکە نابڕدرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، واتە: چونکە شەرع ئیزنی داونو بە مەبەستی مافیخۆیان ماڵەکەیان بردوە، بۆیێ ئیمامی(عمر)ش﷠ لە ساڵی گرانیدا دەستی دزەکانی خواردەمەنیی نەدەبڕی.

(وَمَنْ سَرَقَ مَالَ بَيْتِ الْمَالِ) ئەگەر موسوڵمانێك ماڵی (بَيْتُ الْمَال) بدزێ، ئەوە (إِنْ فُرِزَ لِطَائِفَةٍ لَيْسَ هُوَ مِنْهُمْ) ئەگەر ماڵە دزراوەکە بۆ چینە موسوڵمانێك داندرابێو ئەویش لەو چینە نەبێ (قُطِعَ) دەستی دەبڕدرێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بۆ چینێکی دیارکراو دانەندرابێ، ئەوە (فَالأَصَحُّ أَنَّهُ إِنْ كَانَ لَهُ حَقٌّ فِي الْمَسْرُوقِ) بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەگەر دزەکە مافی لە ماڵە دزراوەکەدا هەبێ: (كَمَالِ مَصَالِحَ) وەکو ماڵی بەرژەوەندیەکان، هەم (وَكَصَدَقَةٍ وَهُوَ فَقِيرٌ) وەکو زەکات، دزەکەش هەژار بوو، ئەوە لە هەردوو مەسەلەدا (فَلاَ) دەستی نابڕدرێ بەڵکو تەمبێ دەکرێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر هیچ مافی لە ماڵی (بَيْتُ الْمَال)دا نەبێ: وەك دەوڵەمەندێك زەکاتەکەی ناو (بَيْتُ الْمَال) بدزێ، ئەوە (قُطِعَ) دەستی دەبڕدرێ.

(وَالْمَذْهَبُ) بە فەرمودەی ڕاستی مەزهەب: (قَطْعُهُ بِبَابِ مَسْجِدٍ وَجِذْعِه) دەستی دەبڕدرێ ئەگەر دەرگەی مزگەوتو کاریتەو شەقڵەکانی مزگەوت بدزێ (لاَ حُصْرِهِ وَقَنَادِيلَ تُسْرَجُ) نەك بە دزینی حەسیرەکانو ئەو چرایانەی بۆ ڕۆناککردنەوە دادەگیرسێندرێن، بەڵکو

وَالأَصَحُّ قَطْعُهُ بِمَوْقُوف وَأُمِّ وَلَد سَرَقَهَا نَائِمَةً أَوْ مَجْنُونَةً. اَلرَّابِعُ: كَوْنُهُ مُحْرَزًا بِمُلاَحَظَة أَوْ حَصَانَة مَوْضِعه، فَإِنْ كَانَ بِصَحْرَاء أَوْ مَسْجد اُشْتُرِطَ دَوَامُ لحَاظ، وَإِنْ كَانَ بِحِصْن كَفَى لحَاظٌ مُعْتَادٌ، وَإِصْطَبْلٌ حِرْزُ دَوَابٌ، لاَ آنِيَة وَثِيَاب، وَعَرْصَةُ دَارٍ وَصُفَّتُهَا حِرْزُ آنِيَة وَثِيَاب بِذْلَة، لاَ حُلِيٍّ وَنَقْد، وَلَوْ نَامَ بِصَحْرَاء أَوْ مَسْجد عَلَى ثَوْب أَوْ تَوَسَّدَ مَتَاعًا فَمُحْرَزٌ، فَلَوْ انْقَلَبَ فَزَالَ عَنْهُ فَلاَ، وَثَوْبٌ وَمَتَاعٌ وَضَعَهُ بِقُرْبِه بِصَحْرَاء إِنْ لاَحَظَهُ مُحْرَزٌ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَشَرْطُ الْمُلاَحِظِ قُدْرَتُهُ عَلَى مَنْع

تەمبێ دەكرێ (وَالأَصَحُّ قَطْعُهُ بِمَوْقُوف) بە فەرموودەی ڕاستتر: دەستی دەبڕدرێ ئەگەر ماڵێكی وەقفكراو بۆ سەر كەسێكیتر بدزێ، هەم (وَأُمِّ وَلَد سَرَقَهَا نَائِمَةً أَوْ مَجْنُونَةً) دەستی دەبڕدرێ ئەگەر كۆیلەیەكی دایكە منداڵ بدزێ كە خەوتوو بێ، یان شێت بێ.

(اَلرَّابِعُ) مەرجیچوارەمی دزراوەكە: (كَوْنُهُ مُحْرَزًا) بە (إجماع)ی زانایانیئیسلام: دەبێ ماڵە دزراوەكە پارێزراو بێ: (بِمُلاَحَظَة أَوْ حَصَانَة مَوْضِعِه) بە ئاگالێبونی مرۆڤێكیهەشیار، یان بە قایمیشوێنەكەی: بەگوێرەی لێوەشانەوەیماڵەكەو عادەتیشوێنەكە، كەوابو: (فَإِنْ كَانَ بِصَحْرَاءَ أَوْ مَسْجِد) ئەگەر ماڵەكە لە بیابان، یان لە مزگەوتدا بێ، ئەوە (اُشْتُرِطَ دَوَامُ لِحَاظ) بۆ پاراستنەكەی بە مەرج داندراوە: بەردەوام پارێزەرەكە ئاگای لێبێ (وَإِنْ كَانَ بِحِصْن) ئەگەر لەخانوو و دوكاندا بێ (كَفَى لِحَاظٌ مُعْتَادٌ) ئاگالێبوونێكیعادەتی بەسە.

(وَإِصْطَبْلٌ حِرْزُ دَوَابٌ) خانەی وڵاغەكان شوێنی پاراستنیوڵاغەكانو كەلوپەلی سواریو بارو ئالیكو ئاودانیانە (لاَ آنِيَة وَثِيَاب) بەڵام شوێنی پاراستنی قاپی چێشتو جلو بەرگ نیە (وَعَرْصَةُ دَارٍ وَصُفَّتُهَا) حەوشەو بەرهەیوانی خانوو (حِرْزُ آنِيَة وَثِيَاب بِذْلَة) شوێنی پاراستنی قاپو جلی كاركردنو كۆنە بەڕەو ئەو جۆرە شتانەیە (لاَ حُلِيٍّ وَنَقْد) بەڵام شوێنی پاراستنی خشڵو پارەو جلو قاپی بە نرخ نیە.

(وَلَوْ نَامَ بِصَحْرَاءَ أَوْ مَسْجِد عَلَى ثَوْب) ئەگەر لە بیابان، یان لە مزگەوتدا لە سەر جلێك خەوت (أَوْ تَوَسَّدَ مَتَاعًا) یان كەلوپەلێكی لە ژێر سەریخۆی دانا، یان پاڵی وێدا (فَمُحْرَزٌ) ئەوەش پارێزراوەو دزەكەی دەستی دەبڕدرێ (فَلَوْ انْقَلَبَ فَزَالَ عَنْهُ) جا ئەگەر خەوتووەكە لە جلەكە، یان لە كەلوپەلەكە لاكەوت، ئینجا دزەكە بردی، ئەو كاتە (فَلاَ) دەستی نابڕدرێ، چونكە لە كاتی دزینەكەدا پارێزراو نەبوە، كەوابو: تەمبێ دەكرێ.

(وَثَوْبٌ وَمَتَاعٌ وَضَعَهُ بِقُرْبِه بِصَحْرَاءَ) جلو كەلوپەلێك كە لە نزیكیخۆی دایبنابێ لە بیاباندا، یان لە مزگەوتدا (إِنْ لاَحَظَهُ مُحْرَزٌ) ئەگەر بەردەوام ئاگای لێبێ، ئەوە پارێزراوە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ئاگای لێنەبێ (فَلاَ) پارێزراو نیەو دزەكەی دەستی نابڕدرێ، بەڵكو تەمبێ دەكرێ (وَشَرْطُ الْمُلاَحِظِ) مەرجی ئاگالێبووەكەی ماڵەكە ئەمەیە: (قُدْرَتُهُ عَلَى مَنْع

سَارِق بِقُوَّةٍ أَوْ اسْتِغَاثَة، وَدَارٌ مُنفَصِلَةٌ عَنِ الْعِمَارَةِ إِنْ كَانَ بِهَا قَوِيٌّ يَقْظَانُ حِرْزٌ مَعَ فَتْحِ الْبَابِ وَإِغْلَاقِه، وَإِلاَّ فَلاَ، وَمُتَّصِلَةٌ حِرْزٌ مَعَ إِغْلَاقِه وَحَافِظ وَلَوْ نَائِمٌ، وَمَعَ فَتْحِه وَنَوْمِه غَيْرُ حِرْز لَيْلاً وَكَذَا نَهَارًا فِي الأَصَحِّ، وَكَذَا يَقْظَانُ تَغَفَّلَهُ سَارِقٌ فِي الأَصَحِّ، فَإِنْ خَلَتْ فَالْمَذْهَبُ أَنَّهَا حِرْزٌ نَهَارًا زَمَنَ أَمْنٍ وَإِغْلَاقِه، فَإِنْ فُقِدَ شَرْطٌ فَلاَ، وَخَيْمَةٌ بِصَحْرَاءَ إِنْ لَمْ تُشَدَّ أَطْنَابُهَا وَتُرْخَى أَذْيَالُهَا فَهِيَ وَمَافِيهَا كَمَتَاعٍ

سَارِقٍ) تواناى هەبێ دزەكە لە بردنى ماڵەكە قەدەغە بكا (بِقُوَّةٍ أَوْ اسْتِغَاثَةٍ) بە هێزى خۆى، يان بە هاواركردن.

(وَدَارٌ مُنْفَصِلَةٌ عَنِ الْعِمَارَةِ) ئەو خانووەى لە ئاوەدانى جيا بۆتەوە: وەك لە ناو كێڵگەو باغەكاندا بێ، ئەوە (إِنْ كَانَ بِهَا قَوِيٌّ يَقْظَانُ) ئەگەر مرۆڤێكى بە هێزو هەشيارى تێدا بێ (حِرْزٌ مَعَ فَتْحِ الْبَابِ وَإِغْلَاقِهِ) خانووەكە شوێنى پاراستنى ئەو شتەيە كە تێدايە، جا دەرگاكەى كراوەبێ، يان كليل بدرێ، شەو بێ، يان ڕۆژ بێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر خانووەكە هيچ كەسێكى تێدا نەبێ، يان كەسێكى بێهێزى تێدا بێ، يان بەهێز بێو خەوتوو بێو دەرگەشى كراوەبێ، ئەوە (فَلاَ) لەو حاڵەتانەدا نابێتە شوێنى پاراستنى ئەو شتەى تێدايە، بەڵام ئەگەر بەهێزەكە خەوتوو بێو دەرگەشى كليل دابێ، ئەو كاتە دەبێتە شوێنى پاراستن.

(وَمُتَّصِلَةٌ) ئەو خانووەى بە ئاوەدانيەوەيە (حِرْزٌ مَعَ إِغْلَاقِهِ وَحَافِظٍ) شوێنى پاراستنى ئەو شتەيە كە تێدايە ئەگەر دەرگەى كليل بدرێو پارێزەرێكيشى تێدابێ (وَلَوْ نَائِمٌ) هەرچەند خەوتووش بێ، جا شەو بێ، يان ڕۆژ بێ، بەڵام (وَمَعَ فَتْحِهِ وَنَوْمِهِ) ئەگەر دەرگەى كراوەبێو پارێزەرەكەش خەوتوو بێ (غَيْرُ حِرْزٍ لَيْلاً وَكَذَا نَهَارًا فِي الأَصَحِّ) شوێنى پاراستن نيە: نە بە شەو، نە بە ڕۆژ (وَكَذَا يَقْظَانُ تَغَفَّلَهُ سَارِقٌ) هەروەها ئەگەر پارێزەرێكى هەشياريشى تێدابێو دزێك لە چاودێريەكە غافڵى بكا، ئەو كاتەش شوێنى پاراستن نيە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەى ڕاستتردا.

(فَإِنْ خَلَتْ) جا ئەگەر خانووەكەى ناو ئاوەدانى هيچ چاودێرێكى تێدا نەبو، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەى ڕاستى مەزهەب (أَنَّهَا حِرْزٌ نَهَارًا زَمَنَ أَمْنٍ وَإِغْلَاقِهِ) خانووەكە شوێنى پاراستنە بە ڕۆژ لە كاتى ئەمينىو لە حاڵەتى كليلدانىدا، بەڵام (فَإِنْ فُقِدَ شَرْطٌ) ئەگەر يەكێك لەو سێ مەرجانە نەبو: واتە: دەرگەى كراوە بوو، يان شەو بوو، يان كاتى ترس و تاڵان بوو، لەو حاڵەتانەدا (فَلاَ) خانووەكە -بێچاودێر- شوێنى پاراستن نيە.

(وَخَيْمَةٌ بِصَحْرَاءَ) خێمەيەك كە لە بياباندا بێ (إِنْ لَمْ تُشَدَّ أَطْنَابُهَا وَتُرْخَى أَذْيَالُهَا) ئەگەر گوريسەكانى نە بەسترا بنو دامێنەكانيشى شۆڕ نەكرابنەوە (فَهِيَ وَمَا فِيهَا كَمَتَاعٍ

بِصَحْرَاءَ، وَإِلاَّ فَحِرْزٌ بِشَرْطِ حَافِظٍ قَوِيٍّ فِيهَا وَلَوْ نَائِمٌ، وَمَاشِيَةٌ بِأَبْنِيَةٍ مُغْلَقَةٍ مُتَّصِلَةٍ بِالْعِمَارَةِ مُحْرَزَةٌ بِلاَ حَافِظٍ، وَبِبَرِّيَّةٍ يُشْتَرَطُ حَافِظٌ وَلَوْ نَائِمٌ، وَإِبِلٌ بِصَحْرَاءَ مُحْرَزَةٌ بِحَافِظٍ يَرَاهَا، وَمَقْطُورَةٌ يُشْتَرَطُ الْتِفَاتُ قَائِدِهَا إِلَيْهَا كُلَّ سَاعَةٍ بِحَيْثُ يَرَاهَا، وَأَنْ لاَ يَزِيدَ قِطَارٌ عَلَى تِسْعَةٍ، وَغَيْرُ مَقْطُورَةٍ لَيْسَتْ مُحْرَزَةً فِي الأَصَحِّ، وَكَفَنٌ فِي قَبْرٍ بِبَيْتٍ مُحْرَزٍ مُحْرَزٌ، وَكَذَا بِمَقْبَرَةٍ بِطَرَفِ الْعِمَارَةِ فِي الأَصَحِّ لاَ بِمَضْيَعَةٍ فِي الأَصَحِّ.

بِصَحْرَاءَ) ئەوە خێمەکەو ئەوەی لە ناو خێمەکەشدایە وەکو کەلوپەلێکی لە بیابانە، واتە: بۆ پاراستنەکە مەرجە بەردەوام پارێزەرێك ئاگای لێبێ (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر گوریسەکانی بەسترا بون‌و دامێنەکانیشی شۆڕکرابونەوە، ئەو کاتە (فَحِرْزٌ بِشَرْطِ حَافِظٍ قَوِيٍّ فِيهَا) خێمەکە شوێنی پاراستنی ئەو شتەیە کە تێ‌دایە، بەو مەرجەی پارێزەرێکی بەهێز لە ناو خێمەکەدا، یان لە نزیك خێمەکە بێ (وَلَوْ نَائِمٌ) هەرچەند خەوتووش بێ.

(وَمَاشِيَةٌ بِأَبْنِيَةٍ مُغْلَقَةٍ) ئاژەڵەکان ئەگەر لە ناو خانووەکانی کلیلدراودا بن‌و (مُتَّصِلَةٍ بِالْعِمَارَةِ) خانووەکانیش بە ئاوەدانیەوە بن، ئەوانیش (مُحْرَزَةٌ بِلاَ حَافِظٍ) بەو شوێنە پارێزراون، هەرچەند هیچ پارێزەرێکیشیان نەبێ، بەلام (وَبِبَرِّيَّةٍ) ئەگەر ئاژەڵەکان لە شوێنێکی چۆلدا لە ناو خانووێکی کلیلدراودا بن، ئەو کاتە (يُشْتَرَطُ حَافِظٌ وَلَوْ نَائِمٌ) بە مەرج دادەندرێ پارێزەرێکیان هەبێ، هەرچەند خەوتووش بێ.

(وَإِبِلٌ بِصَحْرَاءَ) ووشترو ئاژەڵەکانی‌تر: کە لە بیاباندا بلەوەڕێن (مُحْرَزَةٌ بِحَافِظٍ يَرَاهَا) بە پارێزەرێکی وەها پارێزراون: کە گشتیان ببینێ، بەلام ئەگەر لەوەڕگاکە ڕێگەی هاتوچۆی خەڵکی بوو، ئەو کاتە بە چاولێکردنی خەڵکەکە پارێزراون‌و پێویست بە پارێزەر نیە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَمَقْطُورَةٌ) ئەو ووشترانەی بە دوای یەکتردا لێك بەستراون (يُشْتَرَطُ الْتِفَاتُ قَائِدِهَا إِلَيْهَا كُلَّ سَاعَةٍ) بۆ پاراستن بە مەرج دادەندرێ: ڕاکێشەرەکەیان لەگشت کاتێکدا ئاوڕ بداتەوە لایان (بِحَيْثُ يَرَاهَا) بە شێوەیەکی وەها گشتیان ببینێ، هەم (وَأَنْ لاَ يَزِيدَ قِطَارٌ عَلَى تِسْعَةٍ) مەرجە لێکبەستراوەکانیش لە نۆ ووشتر زیاتر نەبن (وَغَيْرُ مَقْطُورَةٍ) ئەو ووشترانەی لێك نەبەستراون (لَيْسَتْ مُحْرَزَةً فِي الأَصَحِّ) پارێزراو نین، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَكَفَنٌ) کفنی بەر مردووێك کە (فِي قَبْرٍ بِبَيْتٍ مُحْرَزٍ) لە ناو گۆڕدابێ‌و گۆڕەکەش لە ناو خانووێکی پارێزراودا بێ (مُحْرَزٌ) کفنەکە پارێزراوە (وَكَذَا بِمَقْبَرَةٍ بِطَرَفِ الْعِمَارَةِ) هەروەها ئەگەر گۆڕەکە لە گۆڕستانێکی تەنیشت ئاوەدانیدا بێ، ئەویش پارێزراوەو کفندزەکە دەستی دەبڕدرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا (لاَ بِمَضْيَعَةٍ) نەك ئەو گۆڕەی لە زەمینێکی بێ بایەخ‌و بێ خاوەندایە، واتە: دەستی ئەم کفندزە نابڕدرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵکو تەمبێ دەکرێ.

(فَصْلٌ) يُقْطَعُ مُؤَجِّرُ الْحِرْزِ وَكَذَا مُعِيرُهُ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ غَصَبَ حِرْزًا لَمْ يُقْطَعْ مَالِكُهُ وَكَذَا أَجْنَبِيٌّ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ غَصَبَ مَالاً وَأَحْرَزَهُ بِحِرْزِهِ فَسَرَقَ الْمَالِكُ مِنْهُ مَالَ الْغَاصِبِ أَوْ أَجْنَبِيٌّ الْمَغْصُوبَ فَلاَ قَطْعَ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ يُقْطَعُ مُخْتَلِسٌ وَمُنْتَهِبٌ وَجَاحِدُ وَدِيعَةٍ،

﴿ فَصْلٌ: له باسی چەند لقێكی دزی ﴾

(يُقْطَعُ مُؤَجِّرُ الْحِرْزِ) ئەو بەكرێدەرەی شوێنی پاراستنی بەكرێ داوە-ئەگەر لەو شوێنە ماڵێكی بەكرێگرەكە بدزێ- دەستی دەبڕدرێ (وَكَذَا مُعِيرُهُ) هەروەها ئەو كەسەش كە شوێنەكەی بە خواستن داوە-ئەگەر لەو شوێنە ماڵێكی شوێنخوازەكەی بدزێ- ئەویش دەستی دەبڕدرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونكە لە هەر دوومەسەلەدا مافی سودی شوێنەكە بۆ خاوەن ماڵەكە گواستراوەتەوەو هیچ شوبهەی دزەكە لە شوێنەكەدا نەماوە (وَلَوْ غَصَبَ حِرْزًا) ئەگەر زەوتكەرێك شوێنێكی پاراستنی زەوت كردو ماڵێكی خۆی تێدا دانا (لَمْ يُقْطَعْ مَالِكُهُ) خاونی شوێنەكە دەستی نابڕدرێ ئەگەر ماڵێكی زەوتكەرەكە لەو شوێنە زەوتكراوە بدزێ (وَكَذَا أَجْنَبِيٌّ) هەروەها ئەگەر بیگانەیەكیش ماڵێكی زەوتكەرەكە لەو شوێنە زەوتكراوە بدزێ دەستی نابڕدرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونكە زەوتكەرەكە مافی سود لێوەرگرتنی شوێنەكەی نیە.

(وَلَوْ غَصَبَ مَالاً) ئەگەر زەوتكەرێك ماڵێكی زەوت كرد، یان دزێك ماڵێكی دزی (وَأَحْرَزَهُ بِحِرْزِهِ) ماڵەكەشی لە شوێنێكی خۆیدا پاراست (فَسَرَقَ الْمَالِكُ مِنْهُ مَالَ الْغَاصِبِ) جا خاوەن ماڵەكەش لەو شوێنە ماڵێكیتری زەوتكەرەكەی، یان ماڵێكیتری دزەكەی دزی (أَوْ أَجْنَبِيٌّ الْمَغْصُوبَ) یان بێگانەیەك هەمان ماڵە زەوتكراوەكەی، یان دزراوەكەی لەو شوێنە دزی، ئەوە (فَلاَ قَطْعَ) لە هەردوو مەسەلەدا هیچێكیان دەستی نابڕدرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونكە خاوەنی ماڵە زەوتكراوەكە مافی هەیە بۆ وەرگرتنەوەی ماڵەكەیخۆی بچێتە شوێنەكەو شوێنەكە لەوی پارێزراو نیە، لەمەسەلەی بێگانەشدا ماڵەكە بە ڕەزامەندی خاوەنەكەی نەپارێزراوە.

ئینجا بزانە: مەبەست بە دزین ئەوەیە: ماڵەكە لە پەنهانیدا ببا، كەوابو: (وَلاَ يُقْطَعُ مُخْتَلِسٌ) ئەو كەسەی-لە بەرچاوی كەخڵك- لە دەرفەتێكدا ماڵ دەڕفێنێو ڕادەكا، دەستی نابڕدرێ، هەم (وَمُنْتَهِبٌ) فەرهودكەر، واتە: ئەو كەسەی كە بە هێزو توانای خۆی -لە بەرچاوی خەڵك- ماڵەكە دەبا، ئەویش دەستی نابڕدرێ، هەم (وَجَاحِدُ وَدِيعَةٍ) ئەو كەسەش كە دان بە ماڵی ئەمانەتو خواستراودا ناهێنێ، ئەویش دەستی نابڕدرێ، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿لَيْسَ عَلَى الْمُخْتَلِسِ وَالْمُنْتَهِبِ وَالْخَائِنِ قَطْعٌ﴾ صححه الترمذي، ماڵڕفێنو فەرهودكەرو خائین دەست بڕینیان لە سەرنیە.

وَلَوْ نَقَبَ وَعَادَ فِي لَيْلَةٍ أُخْرَى فَسَرَقَ قُطِعَ فِي الأَصَحِّ، قُلْت: هَذَا إِذَا لَمْ يَعْلَمِ الْمَالِكُ النَّقْبَ وَلَمْ يَظْهَرْ لِلطَّارِقِينَ، وَإِلاَّ فَلاَ يُقْطَعُ قَطْعًا وَاللهُ أَعْلَمُ. وَلَوْ نَقَبَ وَأَخْرَجَ غَيْرُهُ فَلاَ قَطْعَ، وَلَوْ تَعَاوَنَا فِي النَّقْبِ وَانْفَرَدَ أَحَدُهُمَا بِالإِخْرَاجِ أَوْ وَضَعَهُ نَاقِبٌ بِقُرْبِ النَّقْبِ فَأَخْرَجَهُ آخَرُ قُطِعَ الْمُخْرِجُ، وَلَوْ وَضَعَهُ بِوَسَطِ نَقْبِهِ فَأَخَذَهُ خَارِجٌ وَهُوَ يُسَاوِي نِصَابَيْنِ لَمْ يُقْطَعَا فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ رَمَاهُ إِلَى خَارِجِ حِرْزٍ أَوْ وَضَعَهُ بِمَاءٍ جَارٍ

(وَلَوْ نَقَبَ) ئەگەر لە شەوێکدا شوێنەکەی کون کرد (وَعَادَ فِي لَيْلَةٍ أُخْرَى فَسَرَقَ) ئینجا لە شەوێکیتردا گەڕاوەو لەو کونەوە ماڵێکی دزی (قُطِعَ فِي الأَصَحِّ) دەستی دزەکە دەبڕدرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا (قُلْت) ئیمامی (النواوي) دەفەرموێ (هَذَا إِذَا لَمْ يَعْلَمِ الْمَالِكُ النَّقْبَ) ئەو دەست بڕینە لەو حاڵەتەدایە: ئەگەر خاوەنەکە بە کونکردنەی نەزانیبێو (وَلَمْ يَظْهَرْ لِلطَّارِقِينَ) کونەکەش بۆ هاتوچۆکەرەکان دەرنەکەوتبێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر خاوەنەکە بە کونکردنەکەی زانیبێ، یان کونەکە ئاشکرا بوبێ، ئەو کاتە (فَلاَ يُقْطَعُ قَطْعًا) دەستی دزەکە نابڕدرێ، بە فەرموودەیەکی بڕاوە (وَاللهُ أَعْلَمُ) چونکە شوێنەکە بێ ڕێزلێنان ماوەتەوە، کەوابو: دزەکە تەمبێ دەکرێ.

(وَ) هەروەها (لَوْ نَقَبَ) ئەگەر یەکێك شوێنەکەی کون کردبو (وَأَخْرَجَ غَيْرُهُ) یەکێکیتر لەو کونەوە ماڵەکەی دزیو هێنایە دەرەوە (فَلاَ قَطْعَ) هیچێکیان دەستی نابڕدرێ، چونکە کونکەرەکە نەیدزیوە، دزەکەش لە شوێنی پاراستن نەیهێناوەتە دەرەوە، کەوابو: هەردووکیان تەمبێ دەکرێن، بەڵام ئەگەر کونکەرەکە فەرمانیدا منداڵێکی نەفامو منداڵەکەش بە فەرمانی وی ڕادەیەکی دەست بڕینی هێنا دەرەوە، ئەو کاتە فەرمانکەرەکە دەستی دەبڕدرێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ تَعَاوَنَا فِي النَّقْبِ) ئەگەر دوو دز -بە یارمەتیدانییەکتری- شوێنەکەیان کون کرد، بەڵام (وَانْفَرَدَ أَحَدُهُمَا بِالإِخْرَاجِ) تەنها یەکێکیان ماڵەکەی هێنا دەرەوە (أَوْ وَضَعَهُ نَاقِبٌ بِقُرْبِ النَّقْبِ فَأَخْرَجَهُ آخَرُ) یان کونکەرێکیان ماڵەکەی لە نزیك کونەکە دانا، ئینجا کونکەرەکەیتر هێنایە دەرەوە، ئەوە (قُطِعَ الْمُخْرِجُ) لە هەردوو مەسەلەدا دەرهێنەرەکە دەستی دەبڕدرێ، چونکە ئەویان دزە، بەڵام (وَلَوْ وَضَعَهُ بِوَسَطِ نَقْبِهِ) ئەگەر کونکەرێکیان ماڵەکەی لە ناو کونەکەی دانا (فَأَخَذَهُ خَارِجٌ) ئینجا ئەوەکەیتریش لە لای دەرەوە دەستی دایە ماڵەکەو بردی (وَهُوَ يُسَاوِي نِصَابَيْنِ) شتەکەش بە ئەندازەی دوو ڕادەی دەست بڕین دەبو (لَمْ يُقْطَعَا فِي الأَظْهَرِ) هیچێکیان دەستیان نابڕدرێ، لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە هیچێکیان لە تەواوی شوێنی پاراستنەکە نەیهێناوەتە دەرەوە.

(وَلَوْ رَمَاهُ إِلَى خَارِجِ حِرْزٍ) ئەگەر کەسێك ماڵێکی پارێزراوی فڕێدا دەرەوەی شوێنی پاراستنەکەی (أَوْ وَضَعَهُ بِمَاءٍ جَارٍ) یان لە ناو ئاوێکی ڕەوانی داناو ئاوەکە بردیە دەروە

أَوْ ظَهْرِ دَابَّةٍ سَائِرَةٍ أَوْ عَرَّضَهُ لِرِيحٍ هَابَّةٍ فَأَخْرَجَتْهُ قُطِعَ، أَوْ وَاقِفَةٍ فَمَشَتْ بِوَضْعِهِ فَلاَ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ يُضْمَنُ حُرٌّ بِيَدٍ وَلاَ يُقْطَعُ سَارِقُهُ، وَلَوْ سَرَقَ صَغِيرًا بِقِلاَدَةٍ فَكَذَا فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ نَامَ عَبْدٌ عَلَى بَعِيرٍ فَقَادَهُ وَأَخْرَجَهُ عَنِ الْقَافِلَةِ قُطِعَ، أَوْ حُرٌّ فَلاَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ نَقَلَ مِنْ بَيْتٍ مُغْلَقٍ إِلَى صَحْنِ دَارٍ بَابُهَا مَفْتُوحٌ قُطِعَ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَقِيلَ إِنْ كَانَا مُغْلَقَيْنِ قُطِعَ،

(أَوْ ظَهْرِ دَابَّةٍ سَائِرَةٍ) یان له سه‌ر پشتی وولاغێكی ڕۆینده‌ی داناو وولاغه‌كه بردیه ده‌ره‌وه (أَوْ عَرَّضَهُ لِرِيحٍ هَابَّةٍ فَأَخْرَجَتْهُ) یان له به‌ر بایه‌كی هه‌ڵبووی داناو بایه‌كه بردیه ده‌ره‌وه، ئه‌وه (قُطِعَ) له‌و مه‌سه‌لانه‌دا ده‌ستی ده‌بڕدرێ، چونكه به كرداری وی بردراوه‌ته ده‌ره‌وه.

(أَوْ وَاقِفَةٍ) به‌لام ئه‌گه‌ر له سه‌ر پشتی وولاغێكی وه‌ستاوی دانا (فَمَشَتْ بِوَضْعِهِ) ئینجا وولاغه‌كه به هۆی دانانه‌كه ڕۆیشت‌و ماڵه‌كه‌ی برده ده‌ره‌وه (فَلاَ فِي الأَصَحِّ) ده‌ستی نابڕدرێ له فه‌رمووده‌ی ڕاستردا، چونكه وولاغه‌كه به خۆشی‌خۆی ڕۆیشتوه.

(وَلاَ يُضْمَنُ حُرٌّ بِيَدٍ) مرۆڤی ئازاد به هۆی ده‌ست به‌سه‌رداگرتن زامینی‌ی نیه، هه‌روه‌ك ئه‌گه‌ر سه‌رپه‌رشتكارێك منداڵێكی نه‌بالغ به كرێ له لای وه‌ستایه‌ك دابنێ‌و منداڵه‌كه‌ش له لای وی ڕابكا، وه‌ستایه‌كه نابێته زامین، كه‌وابو: (وَلاَ يُقْطَعُ سَارِقُهُ) ئه‌و دزه‌ی ئازادێكی دزیوه ده‌ستی نابڕدرێ هه‌رچه‌ند ئازاده‌كه‌ش منداڵ بێ؟ چونكه مرۆڤی ئازاد ماڵ نیه.

(وَلَوْ سَرَقَ صَغِيرًا بِقِلاَدَةٍ) ئه‌گه‌ر دزه‌كه منداڵێكی ئازادی دزی كه گه‌ردانه‌یه‌كی له ملدا بوو، یان خشڵێكی‌تری پێوه بوو (فَكَذَا فِي الأَصَحِّ) ئه‌وه‌ش ده‌ستی نابڕدرێ له فه‌رمووده‌ی ڕاستردا، چونكه ماڵه‌كه هه‌ر له ژێر ده‌ستی ئازاده‌كه‌دایه.

(وَلَوْ نَامَ عَبْدٌ عَلَى بَعِيرٍ) ئه‌گه‌ر كۆیله‌یه‌ك له سه‌ر پشتی ووشترێك خه‌وتبو (فَقَادَهُ وَأَخْرَجَهُ عَنِ الْقَافِلَةِ) ئینجا دزه‌كه‌ش ووشتره‌كه‌ی ڕاكێشاو له كاروانه‌كه‌ی بردیه ده‌ره‌وه (قُطِعَ) دزه‌كه ده‌ستی ده‌بڕدرێ، چونكه هه‌ردووكیان ماڵن‌و له شوێنی پاراستنیان بردراونه ده‌روه (أَوْ حُرٌّ) یان ئه‌گه‌ر ئازادێك له سه‌ر پشتی ووشتره‌كه خه‌وتبو، ئینجا ووشتره‌كه‌ی له كاروانه‌كه‌ی بردیه ده‌روه (فَلاَ فِي الأَصَحِّ) ده‌ستی نابڕدرێ، له فه‌رمووده‌ی ڕاستردا، چونكه ووشتره‌كه له ژێر ده‌ستی ئازاده‌كه‌دایه.

(وَلَوْ نَقَلَ مِنْ بَيْتٍ مُغْلَقٍ) ئه‌گه‌ر ماڵێكی له ژوورێكی كلیلدراوه‌وه گواسته‌وه (إِلَى صَحْنِ دَارٍ بَابُهَا مَفْتُوحٌ) بۆ حه‌وشه‌ی خانوویێك كه ده‌رگه‌ی كراوه بوو (قُطِعَ) ده‌ستی ده‌بڕدرێ، چونكه له شوێنی پاراستنیه‌وه هێناویه‌تیه شوێنێكی نه‌پارێزراو (وَإِلاَّ) به‌لام ئه‌گه‌ر هه‌ردووك ده‌رگاكان كلیلدراو بون، یان هه‌ردووكیان كراوه بون (فَلاَ) ده‌ستی نابڕدرێ (وَقِيلَ) له فه‌رمووده‌یه‌كی بێ‌هێزدا (إِنْ كَانَا مُغْلَقَيْنِ قُطِعَ) ئه‌گه‌ر هه‌ردوو ده‌رگه‌كان

وَبَيْـــتُ خَـــان وَصَـــحْنُهُ كَبَيْـــت، وَ دَار فِي‌الأَصَـــحِّ. (فَصْلٌ) لاَ يُقْطَعُ صَبِيٌّ وَمَجْنُونٌ وَمُكْرَهٌ، وَيُقْطَعُ مُسْلِمٌ وَذِمِّيٌّ بِمَالِ مُسْلِم وَذِمِّيٍّ، وَفِي مُعَاهَد أَقْوَالٌ: أَحْسَنُهَا إِنْ شُرِطَ قَطْعُهُ بِسَرِقَة قُطِعَ وَإِلاَّ فَلاَ، قُلْـــتُ: اَلأَظْهَـــرُ عِنْـــدَ الْجُمْهُورِ لاَ قَطْعَ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَتَثْبُتُ السَّرِقَةُ بِيَمِينِ الْمُدَّعِي الْمَرْدُودَةِ فِي‌الأَصَحِّ،

کلیلدراو بن، دەستی دەبڕدرێ (وَبَيْتُ خَانٍ وَصَحْنُهُ) ژووری خانەو حەوشەکەیو ژووری قوتابخانەو حەوشەکەی (كَبَيْتٍ وَ دَارٍ) وەکو ژوورەکەو حەوشەکەی خانووە: لەو ڕوونکردنەوەیڕابردوودا (فِي‌الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مەرجەکانی دز و ئاشکراکردنی دزی ﴾

(لاَ يُقْطَعُ صَبِيٌّ وَمَجْنُونٌ) منداڵو شێت–ئەگەر دزی بکەن– دەستیان نابڕدرێ، بەڵکو –ئەگەر فامیدە بن– تەمبێ دەکرێن، هەروەها ئەو دزانەش کە بە هۆی شوبهەیەك دەست بڕینیان لە سەر لاکەوتوە، ئەوانیش تەمبێ دەکرێن، هەروەك لە (تحفە)دا فەرموویەتیو لە چەند مەسەلەیەکدا ڕابرا (وَمُكْرَهٌ) هەروەها زۆرلێکراویش ئەگەر–بە زۆرلێکردن– ماڵێك بدزێ دەستی نابڕدرێو هەم زۆرلێکەرەکەشی دەستی نابڕدرێ، بەڵام ئەگەر زۆرلێکراوەکە منداڵێکی، یان شێتێکی نەفام بێ، ئەو کاتە زۆرلێکەرەکەی دەستی دەبڕدرێ، هەروەك لەزۆربەی سەرچاوەکاندا فەرمویانە.

(وَيُقْطَعُ مُسْلِمٌ وَذِمِّيٌّ بِمَالِ مُسْلِمٍ وَذِمِّيٍّ) موسوڵمانو کافری پەیمان لەئەستۆ هەردووکیان بە دزینی ماڵی موسوڵمانو ماڵی کافری پەیمان لەئەستۆ دەستیان دەبڕدرێ، بەڵام (وَفِي مُعَاهَدٍ أَقْوَالٌ) لەبارەی کافری پەیمان لەگەڵکراو وکافری دڵنیاکراو–ئەگەر دزی بکەن– چەند فەرموودەیەك هەنە: (أَحْسَنُهَا إِنْ شُرِطَ قَطْعُهُ بِسَرِقَةٍ) جوانترەکەیان: ئەگەر کافرەکە مەرجی لە سەر داندرابێ: بە هۆی دزی دەستی ببڕدرێ، ئەوە (قُطِعَ) دەستی دەبڕدرێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ئەو مەرجەی لە سەر دانەندرابێ (فَلاَ) دەستی نابڕدرێ (قُلْتُ) ئیمامی (النواوي) دەفەرموێ (الأَظْهَرُ عِنْدَ الْجُمْهُورِ: لاَ قَطْعَ) بە فەرموودەی بەهێزتر لە لای کۆمەڵە زۆرەکەی زانایان: کافری پەیمان لەگەڵکراو ودڵنیاکراو بە هۆی دزیکردن دەستیان نابڕدرێ، بەڵام ئەوانیش–وەك دزەکانی‌تر– واجبە ماڵە دزراوکە، یان نرخەکەی بۆ خاوەنەکەی بگەڕێننەوە (وَاللهُ أَعْلَمُ).

(وَتَثْبُتُ السَّرِقَةُ) دزی ئاشکرا دەبێ: (بِيَمِينِ الْمُدَّعِي الْمَرْدُودَةِ) بەوەی داواکارەکە سوێندی گەڕاندراوە بخوا، وەك لە سەر کەسێك داوا بکاو بڵێ: ماڵی منت دزیوە. شاهیدیشی نەبێ، داوالێکراوەکەش سوێند نەخوا، ئینجا سوێندەکە بگەڕێندرێتەوە سەر داواکارەکە، ئینجا ئەویش سوێندە گەڕاندراوەکە بخوا (فِي‌الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام

أَوْ بِإِقْرَارِ السَّارِقِ، وَالْمَذْهَبُ قَبُولُ رُجُوعِهِ، وَمَنْ أَقَرَّ بِعُقُوبَةٍ لِلَّهِ تَعَالَى فَالصَّحِيحُ أَنَّ لِلْقَاضِي أَنْ يُعَرِّضَ لَهُ بِالرُّجُوعِ، وَلاَ يَقُولُ: ارْجِعْ، وَلَوْ أَقَرَّ بِلاَ دَعْوَى أَنَّهُ سَرَقَ مَالَ زَيْدٍ الْغَائِبِ لَمْ يُقْطَعْ فِي الْحَالِ بَلْ يُنْتَظَرُ حُضُورُهُ فِي الأَصَحِّ، أَوْ أَنَّهُ أَكْرَهَ أَمَةَ غَائِبٍ عَلَى زِنًا حُدَّ فِي الْحَالِ فِي الأَصَحِّ، وَتَثْبُتُ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ، فَلَوْ شَهِدَ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ

به‌ فه‌رمووده‌ی به‌هێزتر-به‌م سوێنده‌ گه‌ڕاندراوه‌یه‌- ده‌ستی دزه‌كه‌ نابڕدرێ، به‌ڵكو ته‌نها ماڵه‌ دزراوه‌كه‌ ئاشكرا ده‌بێ‌و واجبه‌: ماڵه‌كه‌ بداته‌وه‌ خاوه‌نه‌كه‌ی، هه‌روه‌ك له‌ زۆربه‌ی سه‌رچاوه‌كاندا فه‌رموویانه‌.

(أَوْ بِإِقْرَارِ السَّارِقِ) هه‌روه‌ها دزی ئاشكرا ده‌بێ: به‌ دانپێداهێنانی‌دزه‌كه‌، پاش ئه‌وه‌ی داوای لێده‌كرێ-نه‌ك پێش داوالێكردن- چونكه‌ ئه‌گه‌ر خاوه‌ن ماڵه‌كه‌، یان سه‌رپه‌رشتكاره‌كه‌ی داوای ماڵه‌كه‌ نه‌كا، ده‌ستی دزه‌كه‌ نابڕدرێ (وَالْمَذْهَبُ قَبُولُ رُجُوعِهِ) به‌ فه‌رمووده‌ی ڕاستی مه‌زهه‌ب: ئه‌گه‌ر دزه‌كه‌ له‌ دانهێنانه‌كه‌ی په‌شیمان بۆوه‌، لێی قبوڵ ده‌كرێ‌و ده‌ستی نابڕدرێ؟ چونكه‌ مافی‌خودایه‌، به‌ڵام له‌باره‌ی ماڵه‌كه‌ لێی قبوڵ ناكرێ؟ چونكه‌ مافی ئاده‌میزاده‌، كه‌وابو: واجبه‌ ماڵه‌ دزراوه‌كه‌، یان نرخه‌كه‌ی بداته‌وه‌ خاوه‌نه‌كه‌ی.

(وَمَنْ أَقَرَّ بِعُقُوبَةٍ لِلَّهِ تَعَالَى) هه‌ر كه‌سێك دانی هێنابێ به‌ تاوانێك كه‌ سزایه‌كی بۆ خوای گه‌وره‌ له‌ سه‌ر واجب بكا: وه‌ك زیناو شه‌ڕابخواردنه‌وه‌و دزی....هتد، ئه‌وه‌ (فَالصَّحِيحُ أَنَّ لِلْقَاضِي أَنْ يُعَرِّضَ لَهُ بِالرُّجُوعِ) به‌ فه‌رمووده‌ی ڕاست بۆ قازی دروسته‌: پێچو په‌نای په‌شیمانبوونه‌وه‌ی بۆ بكا: وه‌ك به‌ زیناكه‌ره‌كه‌ بڵێ: له‌وانه‌یه‌ ڕان به‌ڕانت له‌گه‌ڵ ئافره‌ته‌كه‌ كردبێ‌و ماچت كردبێ. به‌ شه‌ڕابخۆره‌كه‌ بڵێ: له‌وانه‌یه‌ نه‌تزانیبێ سه‌رخۆشكه‌ره‌. به‌ دزه‌كه‌ بڵێ: وا تێناگه‌م دزیت كردبێ. چونكه‌ گشتی له‌ (حديث صحيح)دا به‌ڵگه‌ی له‌ سه‌ره‌، به‌ڵام (وَلاَ يَقُولُ: ارْجِعْ) نابێ پێی بڵێ: په‌شیمان ببه‌وه‌.

(وَلَوْ أَقَرَّ بِلاَ دَعْوَى) ئه‌گه‌ر دزه‌كه‌ بێ‌داوالێكردن دانی‌هێنا: كه‌ (أَنَّهُ سَرَقَ مَالَ زَيْدٍ الْغَائِبِ) ماڵی فلانكه‌سی دزیوه‌، فلانكه‌سه‌كه‌ش نادیار بوو، ئه‌وه‌ (لَمْ يُقْطَعْ فِي الْحَالِ) ئێستا ده‌ستی نابڕدرێ (بَلْ يُنْتَظَرُ حُضُورُهُ فِي الأَصَحِّ) به‌ڵكو دزه‌كه‌ به‌ند ده‌كرێ‌و چاوه‌ڕوانی ئاماده‌بوونی نادیاره‌كه‌ ده‌كرێ، جا ئه‌گه‌ر داوای ماڵه‌كه‌ی كرد، ئه‌و كاته‌ ده‌ستی ده‌بڕدرێ، له‌ فه‌رمووده‌ی ڕاستتردا، واته‌: ئه‌گه‌ر داوای ماڵه‌كه‌ش نه‌كا، ده‌ستی نابڕدرێ.

(أَوْ أَنَّهُ أَكْرَهَ أَمَةَ غَائِبٍ عَلَى زِنًا) یان ئه‌گه‌ر دانی‌هێنا: كه‌ زۆری له‌ (جارية)ی فلانكه‌س كردوه‌و زینای له‌گه‌ڵ كردوه‌، ئه‌و كاته‌ (حُدَّ فِي الْحَالِ) هه‌ر ئێستا سزای زیناكه‌ی لێده‌درێ (فِي الأَصَحِّ) له‌ فه‌رمووده‌ی ڕاستتردا، چونكه‌ سزای زینا داواكردنی ناوێ.

(وَ) هه‌روه‌ها (تَثْبُتُ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ) دزی ئاشكرا ده‌بێ: به‌ شاهیدی‌ی دوو پیاو، كه‌وابو: (فَلَوْ شَهِدَ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ) ئه‌گه‌ر خاوه‌نه‌كه‌ داوای ماڵه‌ دزراوه‌كه‌ی كرد، ئینجا پیاوێك‌و دوو

ثَبَتَ الْمَالُ وَلاَ قَطْعَ، وَيُشْتَرَطُ ذِكْرُ الشَّاهِد شُرُوطُ السَّرِقَةِ، وَلَوْ اخْتَلَفَ شَاهِدَان كَقَوْلِه: سَرَقَ بُكْرَةً، وَالآخَر: عَشِيَّةً، فَبَاطِلَةٌ، وَعَلَى السَّارِق رَدُّ مَا سَرَقَ، فَإِنْ تَلَفَ ضَمِنَهُ، وَتُقْطَعُ يَمِينُهُ، فَإِنْ سَرَقَ ثَانِيًا بَعْدَ قَطْعِهَا فَرِجْلُهُ الْيُسْرَى، وَثَالِثًا يَدُهُ الْيُسْرَى، وَرَابِعًا رِجْلُهُ الْيُمْنَى،

ئافرەت شاهیدییان دا، یان تەنها پیاوێك شاهیدی‌ی داو لەگەڵ شاهیدیەكەش داواكارەكە سوێندی خوارد، ئەوە (ثَبَتَ الْمَالُ وَلاَ قَطْعَ) لە هەردوو مەسەلەدا ماڵە دزراوەكە ئاشكرا دەبێ‌و واجبە بیدرێتەوە، بەڵام دەستی دزەكە نابڕدرێ، جا ئەگەر خاوەنەكە داوای ماڵە دزراوەكەی نەكردبێ، ئەو كاتە شاهیدی‌ی پیاوێك‌و دوو ئافرەت وەرناگیرێ.

(وَيُشْتَرَطُ ذِكْرُ الشَّاهِدِ شُرُوطُ السَّرِقَةِ) بۆ دەست بڕینەكە بە مەرج دادەندرێ: هەردوو شاهیدەكان مەرجەكانی دزیەكە بڵێن: وەك فلانكەس فلانە ماڵەی فلانكەسی لە شوێنی پاراستنی دزیوەو نەمانزانیوە هیچ شوبهەشی لە ماڵەكەدا هەبێ (وَلَوْ اخْتَلَفَ شَاهِدَانِ) ئەگەر دوو شاهید لە شاهیدی‌دا لێك جیاواز بون (كَقَوْلِهِ: سَرَقَ بُكْرَةً) وەك یەكێكیان بڵێ: پێش نیوەڕۆ ماڵەكەی دزی (وَالآخَرِ عَشِيَّةً) ئەوەكەی‌تریش بڵێ: دوای نیوەڕۆ دزی‌ی (فَبَاطِلَةٌ) ئەو شاهیدیە بەتاڵەو دەستی دزەكە نابڕدرێ، بەڵام ئەگەر خاوەنەكە لەگەڵ شاهیدی‌ی یەكێكیان سوێند بخوا، ئەو كاتە ماڵەكەی لە دزەكە وەردەگرێتەوە.

(وَعَلَى السَّارِقِ رَدُّ مَا سَرَقَ) لە سەر دزەكە واجبە: ئەو شتەی دزیویەتی بۆ خاوەنەكەی بیگەڕێنێتەوە، جیاوازی نیە دزەكە: دەستی بڕدرابێ، یان نەبڕدرابێ، هەرچەند ماڵە دزراوەكەش نەگەیشتبێتە ڕادەیەكی دەست بڕین، چونكە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهُ﴾ حديث صحيح رواه اصحاب السنن، لە سەر خاوەن دەست واجبە: ئەو شتەی وەری‌گرتوە بیپارێزێ تا دەیداتەوە خاوەنەكەی. (فَإِنْ تَلِفَ ضَمِنَهُ) جا ئەگەر ماڵە دزراوەكە فەوتابو، ئەو كاتە دزەكە دەبێتە زامینی‌و واجبە تۆڵەی بژمێرێ.

جا بزانە: ئەگەر -پێش ئەوەی هەواڵی دزیەكە بگاتە لای قازی- خاوەنەكە ماڵەكەی لە دزەكە وەریگرێتەوە، ئەو كاتە دەست بڕین‌و زامینی لە سەر دزەكە لادەكەوێ، هەروەك لە (الشبراملسی)دا ڕوون كراوەتەوە.

دیسان بزانە دەبی پێشەوای موسوڵمانان، یان كاربەدەستێكی جێگری‌پێشەوا دەستی دزەكە ببڕێ، ئینجا (وَتُقْطَعُ يَمِينُهُ) جاری‌یەكەم دەستە ڕاستەكەی دزەكە دەبڕدرێ، بە (اجماع)ی زانایانی‌ئیسلام (فَإِنْ سَرَقَ ثَانِيًا بَعْدَ قَطْعِهَا) جا ئەگەر -لە دوای دەست بڕینەكە- دووەم جار دزی‌ی كرد، ئەو كاتە (فَرِجْلُهُ الْيُسْرَى) پێ‌ی چەپەی دەبڕدرێ (وَثَالِثًا يَدُهُ الْيُسْرَى) ئەگەر جاری‌سێ‌یەمیش دزی‌ی كرد، دەستە چەپەكەی دەبڕدرێ‌و (وَرَابِعًا رِجْلُهُ الْيُمْنَى) ئەگەر جاری‌چوارەمیش دزی‌ی كرد، پێ‌ی‌ڕاستەی دەبڕدرێ.

وَبَعْدَ ذَلِكَ يُعَزَّرُ، وَيُغْمَسُ مَحَلُّ الْقَطْعِ بِزَيْتٍ أَوْ دُهْنٍ مُغْلًى، قِيلَ: هُوَ تَتِمَّةٌ لِلْحَدِّ، وَالأَصَحُّ أَنَّهُ حَقٌّ لِلْمَقْطُوعِ فَمُؤْنَتُهُ عَلَيْهِ وَلِلإِمَامِ إِهْمَالُهُ، وَتُقْطَعُ الْيَدُ مِنَ الْكُوعِ وَالرِّجْلُ مِنْ مَفْصِلِ الْقَدَمِ، وَمَنْ سَرَقَ مِرَارًا بِلاَ قَطْعٍ كَفَتْ يَمِينُهُ وَإِنْ نَقَصَتْ أَرْبَعَ أَصَابِعَ، قُلْت: وَكَذَا لَوْ ذَهَبَتِ الْخَمْسُ فِي الأَصَحِّ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَتُقْطَعُ يَدٌ زَائِدَةٌ أُصْبُعًا فِي الأَصَحِّ،

(وَبَعْدَ ذَلِكَ يُعَزَّرُ) ئینجا له دوای لێکردنەوەی هەردوو دەستو پێیەکانی ئەگەر دیسان دزیی کرد، تەمبێ دەکرێ.

(وَيُغْمَسُ مَحَلُّ الْقَطْعِ بِزَيْتٍ أَوْ دُهْنٍ مُغْلًى) له دوای لێکردنەوەی دەستو پێیەکە سوننەتە: شوێنی برینەکە به ڕۆنێکی کوڵاو داغ بکرێ، تاکو خوێنەکەی بوەستێ، چونکه پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿إِذْهَبُوا بِهِ فَاقْطَعُوهُ ثُمَّ احْسِمُوهُ﴾ رواه الحاكم والبزار باسناد صحيح، دزەکە ببەن دەستی ببڕن، ئینجا برینەکەشی داغ بکەن.

(قِيلَ: هُوَ تَتِمَّةٌ لِلْحَدِّ) له فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەو داغکردنە تەواوکەری سزایەکەیەو واجبە بکرێ، بەڵام (وَالأَصَحُّ أَنَّهُ حَقٌّ لِلْمَقْطُوعِ) به فەرموودەی ڕاستتر: داغکردنەکە مافی دەستبڕاوەکەیە، چونکه دەرمانی خوێن ڕاگرتنەو بەهیلاکچوونی لە سەر لادەبا، کەواتە: دزەکەش مافی هەیە: هەر دەرمانێکی خوێنەکە ڕابگرێ بە کاری بێنێ، کەوابو: (فَمُؤْنَتُهُ عَلَيْهِ) ئەرکی داغکردنەکەو دەرمانکردنەکە لە سەر دەستبڕاوەکەیە، هەم (وَلِلإِمَامِ إِهْمَالُهُ) بۆ کاربەدەستەکەش دروستە: داغکردنەکە نەکا، بەو مەرجەیترسی مردنی دەستبڕاوەکەی نەبێ، ئەگینا: واجبە بیکا، هەروەك له زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَتُقْطَعُ الْيَدُ مِنَ الْكُوعِ) دەستی دزەکە له جومگەی بازنەوە لێدەکرێتەوەو (وَالرِّجْلُ مِنْ مَفْصِلِ الْقَدَمِ) پێیەکەشی لە گۆزینگەوە لێدەکرێتەوە، چونکه پێغەمبەرﷺو ئیمامی (عمر) وەهایان کردوە، ئینجا سوننەتە: ئەندامە لێکراوەکەش به ئەستۆیەوە هەڵبواسرێ ﴿عن فضالةﷺ: أُتِيَ رَسُولُ اللهِﷺ بِسَارِقٍ فَقُطِعَتْ يَدُهُ ثُمَّ أَمَرَ بِهَا فَعُلِّقَتْ فِي عُنُقِهِ﴾ رواه اصحاب السنن بسند حسن، دزێکیان هێنا لای پێغەمبەرﷺ جا دەستەکەی لێ کراوەو فەرمانیدا: دەستەکەی به ئەستۆیەوە هەڵواسرا.

(وَمَنْ سَرَقَ مِرَارًا بِلاَ قَطْعٍ) ئەگەر دزێك چەند جارێك دزیی کردو دەستیشی نەبڕدرابو، ئەوە (كَفَتْ يَمِينُهُ) بۆ هەموو دزیەکان بڕینی دەستە ڕاستەکەی بەسە (وَإِنْ نَقَصَتْ أَرْبَعَ أَصَابِعَ) هەر چەند ڕاستەکەشی چوار پەنجەی نەبێ (قُلْت) ئیمامی (النواوي) دەفەرموێ (وَكَذَا لَوْ ذَهَبَتِ الْخَمْسُ فِي الأَصَحِّ وَاللهُ أَعْلَمُ) هەروەها ئەگەر ڕاستەکەی پێنج پەنجەشی نەمابێ، هەر دروست دەبێو بەر سزای دزیەکە دەکەوێ (وَتُقْطَعُ يَدٌ زَائِدَةٌ أُصْبُعًا فِي الأَصَحِّ) ئەو دەستەی، یان ئەو پێیەی پەنجەیەکی زیادە لە سزای دزیەکە دەبڕدرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

وَلَوْ سَرَقَ فَسَقَطَتْ يَمِينُهُ بِآفَةٍ سَقَطَ الْقَطْعُ، أَوْ يَسَارُهُ فَلاَ عَلَى الْمَذْهَبِ.

(بَابُ قَاطِعِ الطَّرِيقِ)

هُوَ مُسْلِمٌ مُكَلَّفٌ لَهُ شَوْكَةٌ، لاَ مُخْتَلِسُونَ يَتَعَرَّضُونَ لآخِرِ قَافِلَةٍ يَعْتَمِدُونَ الْهَرَبَ، وَالَّذِينَ يَغْلِبُونَ شِرْذِمَةً بِقُوَّتِهِمْ قُطَّاعٌ فِى حَقِّهِمْ، لاَ لِقَافِلَةٍ عَظِيمَةٍ،

(وَلَوْ سَرَقَ) ئەگەر دزەكە ماڵێكی دزی (فَسَقَطَتْ يَمِينُهُ بِآفَةٍ) ئینجا لە دوای دزیەكە دەستە ڕاستەكەی لێبۆوە: بە هۆی ڕوداوێك، یان بە هۆی ستەمێك، یان بە هۆیەكیتر، ئەوە (سَقَطَ الْقَطْعُ) بڕینی دەستە ڕاستەكەی لە سەر لادەكەوێ‌و نابێ بۆ سزای ئەم دزیە پێی چەپەی لێبكرێتەوە، بەڵام ئەگەر لە كاتی دزیەكە دەستی ڕاستەی نەبو، ئەو كاتە پێی چەپەی دەبڕدرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(أَوْ يَسَارُهُ) یان لە دوای دزیەكە دەستی چەپەی لێبۆوە (فَلاَ عَلَى الْمَذْهَبِ) بڕینی دەستە ڕاستەكەی لە سەر لاناكەوێ، لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، چونكە شوێنی بڕینەكە بە ساغی ماوەتەوە، جا بزانە: پێی دزەكە هەمان بڕیاری دەستەكەی بۆ دەدرێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

﴿ بَابُ قَاطِعِ الطَّرِيقِ: باسی سزای ڕێگر ﴾

پێناسە: (هُوَ) ڕێگر: (مُسْلِمٌ مُكَلَّفٌ) موسوڵمانێكی بالغ‌و عاقڵە، یان كافرێكی پەیمان لەئەستۆی بالغ‌و عاقڵە: كە (لَهُ شَوْكَةٌ) هێزو توانایەكی هەبێ‌و بە سەر ڕێبوارەكاندا زاڵ ببێ‌و بە ئاشكرایی ماڵیان لێبستێنێ، یان گیانیان بخاتە مەترسی، جیاوازی نیە ڕێگرەكە: چەكدار بێ، یان نا، یەك كەس بێ، یان زیاتر.

(لاَ مُخْتَلِسُونَ) نەك ئەو ماڵڕفێنانەی كە (يَتَعَرَّضُونَ لآخِرِ قَافِلَةٍ) لە دەرفەتێكدا خۆیان دەگەیەننە كۆتایی كاروانێك‌و (يَعْتَمِدُونَ الْهَرَبَ) پشت بە هەڵاتنەكەیان دەبەستن–نەك بە هێزو توانایەكەیان– واتە: ئەوانە سزای ڕێگریان لە سەر جێبەجێ ناكرێ، بەڵكو تەمبێ دەكرێن‌و هەم دەبنە زامینی ماڵ‌و گیانی ڕێبوارەكان.

بەڵام (وَالَّذِينَ يَغْلِبُونَ شِرْذِمَةً بِقُوَّتِهِمْ) ئەو ڕێگرانەی بە هێزو توانای خۆیان بە سەر كۆمەڵە ڕێبوارێكی كەمدا زاڵ دەبن، ئەوانە (قُطَّاعٌ فِى حَقِّهِمْ) دەرهەق ئەو كۆمەڵە ڕێبوارە بە ڕێگر دادەنرێن، هەرچەند ڕێبوارەكانیش لە ترسی ئەوان ڕابكەن‌و ماڵەكەیان لە بەر بێهێزی خۆیان بەجێ بهێڵن.

(لاَ لِقَافِلَةٍ عَظِيمَةٍ) نەك ئەگەر ڕێ لە كاروانێكی گەورە بگرن‌و ماڵیان لێبستێنن، واتە: ئەوانە دەرهەق ئەو كاروانە گەورەیە بە ڕێگر دانادندرێن، بەڵكو ماڵڕفێنن، چونكە توانای ئەو كاروانە گەورەیان نیە، كەوابو: ئەگەر كاروانەكە توانای بەرگرییان هەبو، بەڵام

وَحَيْثُ يَلْحَقُ غَوْثٌ لَيْسَ بِقُطَّاعٍ، وَفَقْدُ الْغَوْثِ يَكُونُ لِلْبُعْدِ أَوْ لِضَعْفٍ وَقَدْ يَغْلِبُونَ وَالْحَالَةُ هَذِهِ فِي بَلَدٍ فَهُمْ قُطَّاعٌ، وَلَوْ عَلِمَ الإِمَامُ قَوْمًا يُخِيفُونَ الطَّرِيقَ وَلَمْ يَأْخُذُوا مَالاً وَلاَ نَفْسًا عَزَّرَهُمْ بِحَبْسٍ وَغَيْرِهِ،

خۆیان تەسلیمی ڕێگرەکان کرد تا گرتنیان، ئەوە بە کەمتەرخەمی دادەندرێ‌و ڕێگرەکان بە فەرهودکەر ناو دەبرێن، واتە: سزای ڕێگرەکانیان لە سەر جێبەجێ ناکرێ، بەڵکو تەمبێ دەکرێن‌و دەبنە زامنی گیان‌و ماڵی ڕێبوارەکان.

بەڵام ئەگەر کاروانەکە کۆمەڵێکی کەم بون-واتە: یان چەکدار نەبون بۆیێ توانای بەرگرییان نەبو- ئینجا ڕێگرەکان بە ماڵەوە بەرەو شوێنی‌خۆیان بردنیان، ئەو کاتە دەرهەق ئەوانە بە ڕێگر دادەندرێن، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَحَيْثُ يَلْحَقُ غَوْثٌ) لە هەر شوێنێك هاوار بکرێ‌و فریاکەوتنێك بگاتە هاوارکەرەکە، ئەوە (لَيْسَ بِقُطَّاعٍ) ڕێگرەکان بە ڕێگر دانانـدرێن‌و سزای ڕێگریان لە سەر جێبەجێ ناکرێ، بەڵکو بە فەرهودکەر ناو دەبرێن‌و تەمبێ دەکرێن‌و دەبنە زامین.

(وَفَقْدُ الْغَوْثِ) نەبوونی فریاکەوتن (يَكُونُ لِلْبُعْدِ) یان بە هۆی دووری لە ئاوەدانی‌و خاوەن دەسەڵات دەبێ (أَوْ لِضَعْفٍ) یان بە هۆی بێ‌هێزی کاربەدەست، یان بێ‌هێزی خەڵکەکە دەبێ: وەك کۆمەڵێك بچنە ماڵێك‌و چەك دەر بهێنن‌و ڕێگا نەدەنە دانیشتوانی ماڵەکە هاوار بکەن، یان دانیشتووانی ماڵەکە دەیانزانی ئەگەر هاوار بکەن دزەکان دەیانکوژن، ئەوانە لەو حاڵەتەدا دەرهەق دانیشتووانی ئەو ماڵە ڕێگرن‌و سزای ڕێگریان لە سەر جێبەجێ دەکرێ، هەرچەند کاربەدەست لە شوێنەکەشدا هەبێ‌و بەهێزیش بێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَقَدْ يَغْلِبُونَ وَالْحَالَةُ هَذِهِ فِي بَلَدٍ) هەندێ جار خاوەن هێزەکان لە ئاوەدانی‌دا بە سەر خەڵکی‌دا زاڵ دەبن لەو حاڵەتەی کاربەدەست بێ‌هێزە، یان کاربەدەست‌و یارمەتیدەرەکانی لە ئاوەدانیەکە دوورن، لەو حاڵەتەشدا (فَهُمْ قُطَّاعٌ) ئەو زاڵبووانە ڕێگرن‌و سزای ڕێگریان لە سەر جێبەجێ دەکرێ.

(وَلَوْ عَلِمَ الإِمَامُ قَوْمًا يُخِيفُونَ الطَّرِيقَ) ئەگەر پێشەوای موسوڵمانان زانی کۆمەڵێك-یان تەنها کەسێك- ڕێبوارەکان لە ڕێگەدا دەخەنە مەترسی، بەڵام (وَلَمْ يَأْخُذُوا مَالاً وَلاَ نَفْسًا) هیچ ماڵێکیان لە ڕێبوارەکان نەسەندبو، نەشیان کوشتبون، ئەوە (عَزَّرَهُمْ بِحَبْسٍ وَغَيْرِهِ) واجبە: ئەو جۆرە کەسانە تەمبێ بکا: بە بەندکردن‌و سزای‌تریش: وەکو لێدان‌و دوورخستنەوە، جا وا باشترە لە بەندیخانەدا بیانهێڵێتەوە تا تۆبەیان ئاشکرا دەبێ، بەڵام لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: لە ساڵێك شتێك کەمتر لە بەندیخانەدا دەهێڵدرێنەوە، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

وَإِذَا أَخَذَ الْقَاطِعُ نصَابَ السَّرِقَة قَطَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى وَرِجْلَهُ الْيُسْرَى، فَإِنْ عَادَ فَيُسْرَاهُ وَيُمْنَاهُ، وَإِنْ قَتَلَ قُتِلَ حَتْمًا، وَإِنْ قَتَلَ وَأَخَذَ مَالاً قُتِلَ ثُمَّ صُلِبَ ثَلاَثًا ثُمَّ يُنَزَّلُ، وَقِيلَ يَبْقَى حَتَّى يَسِيلَ صَدِيدُهُ، وَفِي قَوْلٍ يُصْلَبُ قَلِيلاً ثُمَّ يُنَزَّلُ فَيُقْتَلُ،

(وَإِذَا أَخَذَ الْقَاطِعُ نِصَابَ السَّرِقَةِ) هەر كاتێك ڕێگرەكە ئەندازەی ڕادەیەكی دەست بڕین، یان زیاتری برد-كە ئەندازەی چوارێكە میسقالێكی زێڕە- خاوەنەكەش داوای ماڵەكەی كرد، ئەو كاتە (قَطَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى وَرِجْلَهُ الْيُسْرَى) كاریەدەستەكە دەستیڕاستەو پێیچەپەی ڕێگرەكە لێدەكاتەوە، واتە: لێكردنەوەی هەردوو ئەندامەكە-تەنها- یەك سزادانە، كەوابو: (فَإِنْ عَادَ) ئەگەر لە دوای لێكردنەوەی هەردوو ئەندامەكان دیسان ڕێگریی كردو ئەندازەیەكیتری دەست بڕینی برد، ئەو كاتەش (فَيُسْرَاهُ وَيُمْنَاهُ) دەستی چەپەو پێی ڕاستەی لێدەكاتەوە، جابزانە: ئەگەر خاوەنەكەی داوای ماڵەكەی نەكرد، ئەوە دەستو پێی ڕێگرەكە نابڕدرێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَإِنْ قَتَلَ) ئەگەر ڕێگرەكە بە قەسدی ڕێبوارێكی كوشتو كوشتنەكەش تۆڵەكردنەوەی واجب دەكرد، بەڵام هیچ ماڵی نەبرد، ئەو كاتە (قُتِلَ حَتْمًا) بە واجبی دەبی ڕێگرەكە بكوژرێ، واتە: بە لێبوردنی میراتگرەكانی كوژراوەكە كوشتنەكەی لە سەر لاناكەوێ.

(وَإِنْ قَتَلَ وَأَخَذَ مَالاً) ئەگەر ڕێگرەكە بە قەسدی ڕێبوارێكی كوشتو ماڵەكەشی برد، كوشتنەكەش تۆڵەكردنەوەی واجب دەكرد، ئەو كاتە (قُتِلَ ثُمَّ صُلِبَ ثَلاَثًا) بە واجبی دەبی بكوژرێ، ئینجا ماوەی سێ ڕۆژان لە بەرچاوی خەڵك بە سێدارەوە هەڵبواسرێ (ثُمَّ يُنَزَّلُ) ئینجا دادەبەزێندرێ، بەڵام دەبی پێش هەڵواسینەكە بشۆرێو كفن بكرێو نوێژی لە سەر بكرێ، جا ئەگەر لە بەر گەرما مەترسی گۆڕانی لێدەكرا، ئەو كاتە پێش سێ ڕۆژەكان دادەبەزێندرێ.

(وَقِيلَ: يَبْقَى حَتَّى يَسِيلَ صَدِيدُهُ) لە فەرموودەیەكیبێهێزدا: بە هەڵواسراوی دەمێنێتەوە تا كێمو خێزاوكی لێدێ (وَفِي قَوْلٍ: يُصْلَبُ قَلِيلاً ثُمَّ يُنَزَّلُ فَيُقْتَلُ) لە فەرموودەیەكدا: بە زیندوویی ماوەیەكی كەم هەڵدەواسرێ، ئینا دادەبەزێندرێو دەكوژرێ.

ئینجا بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: ڕێگرەكە بە زیندوویی بە سێدارەوە هەڵدەواسرێو ڕمێكی تێڕا دەكرێ تا دەمرێ، هەروەك لە كتێبەكانی خۆیاندا فەرموویانە.

دیسان بزانە: پێشەوای موسوڵمانان ئەو سزایانە جێبەجێ دەكا، هەروەها خودی ڕێگرتن بە شاهیدیی دوو پیاو، یان بە دانپێداهێنانی ڕێگرەكە ئاشكرا دەبێ، واتە بە شاهیدیی پیاوێكو دوو ئافرەت، یان شاهیدیی پیاوێكو سوێندی پێلێگیراوەكە تەنها ماڵەكە ئاشكرا دەبێ، هەروەك لە (باسی دزی)دا ڕابرا، لە (تحفة)و (الشرواني)دا فەرموویانە.

وَمَنْ أَعَانَهُمْ وَكَثَّرَ جَمْعَهُمْ عُزِّرَ بِحَبْسٍ وَتَغْرِيبٍ وَغَيْرِهِمَا، وَقِيلَ يَتَعَيَّنُ التَّغْرِيبُ إِلَى حَيْثُ يَرَاهُ، وَقَتْلُ الْقَاطِعِ يُغَلَّبُ فِيهِ مَعْنَى الْقِصَاصِ، وَفِي قَوْلِ الْحَدُّ، فَعَلَى الأَوَّلِ لاَ يُقْتَلُ بِوَلَدِهِ وَ ذِمِّيٌّ،

کەوابو: واجبە ماڵە بردراوەکە بدرێتەوە خاوەنەکەی، هەرچەند ڕێگرەکەش دەستو پێی ببڕدرێن، جا ئەمەش بەڵگەی سزای ڕێگرە:

خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَاداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ سزای ئەو کەسانەی جەنگی خواو پێغەمبەرﷺ دەکەن، واتە: ڕێگری دەکەنو هەوڵی تێکدانو وێرانکاری دەدەن، هەر ئەوەیە: کە بکوژرێن، یان لە سێدارە بدرێن، یان دەستو پێیان لە ڕاستەو چەپە ببڕدرێن، یان لە شوێنیخۆیان دوور بخرێنەوەو بەند بکرێن، ئەو سزایە سەرشۆڕیە بۆ ئەوان لە دونیادا، لە ڕۆژی دواییشدا سزایەکی گەورەیان هەیە.

جا بزانە: بەو چوار سزایانەی ڕوون کراونەوە، (ابن عباس)رضي الله عنهما تەفسیری ئایەتەکەی کردوە، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَمَنْ أَعَانَهُمْ وَكَثَّرَ جَمْعَهُمْ) هەر کەسێك یارمەتی ڕێگرەکانی دابێو کۆمەڵەکەیانی زۆر کردبێ، بەڵام ماڵی نەبردبێو کەسیشی نەکوشتبێ، ئەوە (عُزِّرَ) تەمبێ دەکرێ: (بِحَبْسٍ وَتَغْرِيبٍ وَغَيْرِهِمَا) بە بەندکردنو دوورخستنەوەو جگە لەوانەش: وەکو لێدانو ئازاردان (وَقِيلَ: يَتَعَيَّنُ التَّغْرِيبُ إِلَى حَيْثُ يَرَاهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: تەنها دەبێ دوور بخرێتەوە بۆ ئەو شوێنەی پێشەوا بە بەرژەوەندی دەبینێ.

بەڵام لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: ئەگەر لە ڕێگرەکان-تەنها- هەندێکیان ماڵەکە ببەن، یان کوشتنەکە بکەن، ئەوە سزایەکە لە سەر هەموانیان جێبەجێ دەکرێ، چونکە ڕێگرتنەکە بەوەش دێتەجێ: کە هەندێکیان پاڵپشتو یارمەتیدەری ئەوانیتر بن، هەروەك لە (مجمع الانهر)و (الهداية)دا فەرموویانە.

(وَقَتْلُ الْقَاطِعِ) کوشتنی ڕێگرەکە-بە واجبی- لەو حاڵەتەی ڕێبوارێك دەکوژێ (يُغَلَّبُ فِيهِ مَعْنَى الْقِصَاصِ) واتەی تۆڵەکردنەوەی تێدا زاڵ دەکرێ: کە مافی ئادەمیزادە (وَفِي قَوْلِ الْحَدُّ) لە فەرموودەیەکدا: سزای ڕێگرتنی تێدا زاڵ دەکرێ: کە مافی خوای گەورەیەو بە لێبوردنی میراتگریکوژراوەکە لاناکەوێ (فَعَلَى الأَوَّلِ) جا لە سەر فەرموودەکەی یەکەمی بەهێزتر: (لاَ يُقْتَلُ بِوَلَدِهِ) ڕیگرەکە بە هۆی کوشتنی کوڕو کیژەکانی خۆی ناکوژرێ-کە لە ڕێگرتنەکەدا کوشتویەتی- هەم (وَذِمِّيٌّ) بە هۆی کوشتنی کافری پەیمان لەئەستۆش

وَلَوْ مَاتَ فَدِيَةٌ، وَلَوْ قَتَلَ جَمْعًا قُتِلَ بِوَاحِدٍ وَلِلْبَاقِينَ دِيَاتٌ، وَلَوْ عَفَا وَلِيُّهُ بِمَالٍ وَجَبَ وَسَقَطَ الْقِصَاصُ وَيُقْتَلُ حَدًّا، وَلَوْ قَتَلَ بِمُثَقَّلٍ أَوْ بِقَطْعِ عُضْوٍ فُعِلَ بِهِ مِثْلُهُ، وَلَوْ جَرَحَ فَانْدَمَلَ لَمْ يَتَحَتَّمْ قِصَاصٌ فِي الأَظْهَرِ، وَتَسْقُطُ عُقُوبَاتٌ تَخُصُّ الْقَاطِعَ بِتَوْبَتِهِ قَبْلَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ، لاَ بَعْدَهَا عَلَى الْمَذْهَبِ،

ناكوژرێ (وَ) هەر بە فەرموودەی بەهێزتر (لَوْ مَاتَ) ئەگەر ڕێگرەکە -بێ کوشتن- بەخۆی مرد (فَدِيَةٌ) خوێنی کوژراوەکان لە میراتەکەیدا واجب دەبێ.

(وَ) هەروەها (لَوْ قَتَلَ جَمْعًا) ئەگەر ڕێگرەکە کۆمەڵێکی وێکڕا کوشتن، ئەو کاتە (قُتِلَ بِوَاحِدٍ) لەتۆڵەی یەکێکیان دەکوشترێو (وَلِلْبَاقِينَ دِيَاتٌ) کوژراوەکانیتریش خوێنیان بۆ دادەندرێ، بەڵام ئەگەر یەك لە دوایەك کوشتنی، ئەو کاتە لەتۆڵەی یەکەمەکە دەکوشترێ (وَلَوْ عَفَا وَلِيُّهُ بِمَالٍ) ئەگەر میراتگری کوژراوەکە ڕێگرەکەی لە کوشتن عەفو کرد لە سەر وەرگرتنی ماڵێك، ئەوە (وَجَبَ وَسَقَطَ الْقِصَاصُ) ماڵەکە لە سەر ڕێگرەکە واجب دەبێو کوشتنی لەتۆڵەشی لە سەر لادەکەوێ، بەڵام (وَيُقْتَلُ حَدًّا) لە سزای ڕێگرتنەکە هەر واجبە بکوژرێ.

(وَلَوْ قَتَلَ بِمُثَقَّلٍ أَوْ بِقَطْعِ عُضْوٍ) ئەگەر ڕێگرەکە بە شتێکی گران ڕێبوارەکەی کوشت، یان بە لێکردنەوەی ئەندامێك کوشتی، ئەوە (فُعِلَ بِهِ مِثْلُهُ) لە کاتی کوشتنیدا هەمان ڕەفتاری لەگەڵ دەکرێ، بەڵام (وَلَوْ جَرَحَ) ئەگەر ڕێگرەکە ڕێبوارێکی بریندار کرد (فَانْدَمَلَ) ئینجا برینەکەشی چاك بۆوە، ئەوە (لَمْ يَتَحَتَّمْ قِصَاصٌ) بریندارکردنەوەی لەتۆڵە واجب نیە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، بەڵکو بریندارەکە سەرپشکە: لە نێوان تۆڵەکردنەوەو خوێن وەرگرتن، بەڵام ئەگەر بەو برینە مرد، ئەو کاتە بە واجبی دەبی ڕێگرەکە بکوژرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَتَسْقُطُ عُقُوبَاتٌ تَخُصُّ الْقَاطِعَ) ئەو سزایانەی تایبەتی ڕێگرەکەنەو مافی خوای گەورەنە -وەك کوشتنو لە سێدارەدانو دەستو پێ بڕین- لە سەر ڕێگرەکە لادەکەون (بِتَوْبَتِهِ قَبْلَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ) بە تۆبەکردنی پێش ئەوەی بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی کاربەدەست (لاَ بَعْدَهَا) نەك دوای کەوتنە ژێردەسەڵات، واتە: هەر کاتێك ڕێگرەکە بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی کاربەدەست، بە تۆبەکردن سزای ڕێگرتنی لە سە لاناکەوێ (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِلاَّ الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ تەنها ئەو ڕێگرانەی تۆبەیان کردوە پێش ئەوەی دەسەڵاتتان بکەوێتە سەریان، بزانن خوای گەورە لە مافی خۆی خۆش ئەبێو ڕەحم ئەکا.

جا بزانە: ئەو سزایانەی تایبەتی ڕێگرەکە نینو مافی ئادەمیزادن: وەك کوشتنی لەتۆڵەی کوشتنو سزای بوختانی زیناو زامینیی ئەو ماڵەی بردویەتی، یان مافی خوای گەورەن:

وەكو سزای زیناو شەڕابو...هتد، ئەوانە بە تۆبەكردنی پێش كەوتنە ژێر دەسەڵاتیش لە سەر ڕێگرەكە لاناكەون، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

﴿ بە تۆبەكردن سزای تاوانەكان لە دونیادا لاناكەوێ ﴾

(وَلاَ تَسْقُطُ سَائِرُ الْحُدُودِ بِهَا) جگە لە ڕێگرتن سزایەكانیتری تایبەت بە خوای گەورە: وەكو سزای زیناو شەڕابخواردنەوەو دزی، هیچێكیان بە تۆبەكردن لە دونیادا لاناكەون، جیاوازی نیە ئەو تاوانانە: ڕێگرێك كردبنی، یان تاوانبارێكی وەكو نوێژنەكەر، یان كەسێكیتر، هەم جیاوازی نیە كاربەدەست بە تاوانەكەی زانیبێ، یان نەیزانیبێ (فِي الأَظْهَرِ) لەفەرمودەی بەهێزتردا ، بە بەڵگەی:

﴿عن عمران‌رضي الله عنه: أَنَّ امْرَأَةً أَتَت النَّبِيَّ ﷺ وَهِيَ حُبْلَى مِنَ الزِّنَا، فَقَالَتْ أَصَبْتُ حَدّاً فَأَقِمْهُ عَلَيَّ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِوَلِيِّهَا: أَحْسِنْ إِلَيْهَا فَإِذَا وَضَعَتْ فَأْتِني بِهَا. فَفَعَلَ، ثُمَّ أَمَرَ بِهَا فَرُجِمَتْ، ثُمَّ صَلَّى عَلَيْهَا، فَقَالَ عُمَرُ: أَتُصَلِّي عَلَيْهَا وَقَدْ زَنَتْ! فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَةً لَوْ قُسِمَتْ بَيْنَ سَبْعِينَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ لَوَسِعَتْهُم﴾ رواه مسلم واصحاب السنن، ئافرەتێك لە زینا ئاوس بوو، هاتە لای پێغەمبەرﷺ، گوتی: سزای زینام بدە. جا پێغەمبەرﷺ بە سەرپەرشتكاری ئافرەتەكەی فەرموو: بیبەوەو چاكەی لەگەڵ بكەو هەر كاتێك زگەكەی دانا بیهێنەوە لای من. ئینجا كە ئافرەتەكە زگەكەی دانا، پێغەمبەرﷺ فەرمانیدا: بەردباران كرا، ئینجا نوێژی لە سەر كرد، جا ئیمامی(عمررضي الله عنه) فەرمووی: چۆن نوێژی لە سەر دەكەی، خۆ زینای كردوە ! پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو ئافرەتە تۆبەیەكی وەهای كرد، ئەگەر لە نێوان حەفتا كەس لە خەڵكی (مدینة)دا بەش كرابایە بەشی هەمووانی دەكرد. واتە: ئافرەتەكە تۆبەی كردبو، بەڵام بە تۆبەكردن بەردبارانەكەی لە سەر لانەكەوتبو.

ئینجا بزانە: سزای نوێژنەكەرو پاشگەزبوو، بە تۆبەكردن لادەكەوێ، هەرچەند بەرزیش كرابنەوە بۆ لای كاربەدەست، هەروەها تاوانەكانیتری مافی خوای گەورە: ئەگەر ئاشكرا نەبن‌و لە نێوان خۆی‌و خوایگەورەدا تۆبە بكا، سزای ئەوانیش بە تۆبەكردن لە قیامەتدا لە سەری لادەكەوێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانەو لە پێشەكیی (پەرتوكی زینا)دا بەڵگەمان بۆ هێناوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی كۆبوونەوەی چەند سزایەك لە سەر تاوانبارێك ﴾

(مَنْ لَزِمَهُ قِصَاصٌ وَقَطْعٌ وَحَدُّ قَذْفٍ) هەر كەسێك كوشتنی لەتۆڵەی كوشتن‌و دەست برینی لەتۆڵەی دەست برین‌و سزای بوختانی زینای لە سەر واجب بوبێ: بۆ سێ كەسان (وَطَالَبُوهُ) هەر سێكیانیش داوای مافی خۆیان لە تاوانبارەكە كرد، ئەوە (جُلِدَ) یەكەمجار

ثُمَّ قُطِعَ ثُمَّ قُتِلَ، وَيُبَادَرُ بِقَتْلِه بَعْدَ قَطْعِه، لاَ قَطْعِه بَعْدَ جَلْدِه إِنْ غَابَ مُسْتَحِقُّ قَتْلِه، وَكَذَا إِنْ حَضَرَ وَقَالَ عَجِّلُوا القَطْعَ فِي الأَصَحِّ، وَإِذَا أَخَّرَ مُسْتَحِقُّ النَّفْسِ حَقَّهُ جُلِدَ فَإِذَا بَرِئَ قُطِعَ، وَلَوْ أَخَّرَ مُسْتَحِقُّ طَرَف جُلِدَ، وَعَلَى مُسْتَحِقِّ النَّفْسِ الصَّبْرُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَ الطَّرَفُ، فَإِنْ بَادَرَ فَقَتَلَ فَلِمُسْتَحِقِّ الطَّرَف دِيَةٌ، وَلَوْ أَخَّرَ مُسْتَحِقُّ الجَلْدِ حَقَّهُ فَالقِيَاسُ صَبْرُ الآخَرَيْنِ، وَلَوْ اجْتَمَعَ حُدُودٌ لِلّه تَعَالَى قُدِّمَ الأَخَفُّ

لە سزای بوختانەکە دارکاری دەکرێ (ثُمَّ قُطِعَ) ئینجا لەتۆڵەی دەستەکە دەستی لێدەکرێتەوە (ثُمَّ قُتِلَ) ئینجا لەتۆڵەی کوشتنەکە دەکوشترێ‌و (وَيُبَادَرُ بِقَتْلِه بَعْدَ قَطْعِه) لە دوای دست بڕینەکە واجبە: پەلە لە کوشتنەکەی بکرێ (لاَ قَطْعِه بَعْدَ جَلْدِه) بەلام بۆ دەست بڕینەکە لە دوای دارکاریەکە دروست نیە پەلە بکرێ (إِنْ غَابَ مُسْتَحِقُّ قَتْلِه) ئەگەر خاوەن مافی کوشتنی لەتۆڵە ئامادە نەبێ (وَكَذَا إِنْ حَضَرَ وَقَالَ عَجِّلُوا القَطْعَ) هەروەها ئەگەر خاوەن مافەکەش ئامادە بێ‌و بڵێ: بە پەلە دەستی ببڕن، تاکو منیش لە دوای دەست بڕینەکە بە پەلە بیکوژم، ئەو کاتەش پەلەکردنی دەست بڕین دروست نیە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاسترتردا، نەوەک بە هۆی بەدواداهێنانی دەست بڕینەکە بمرێ‌و تۆڵەکردنەوەکە بفەوتێ.

بەلام ئەگەر ئەو سێ سزایانە مافی تەنها یەك کەس بوون، ئەو کاتە ئەو ڕیزەی‌ڕابردوو بە شەرع واجب نیە، بەڵکو بە ویستی خاوەن مافەکەیە، هەروەك لە (الشرواني)دا فەرموویەتی.

(وَإِذَا أَخَّرَ مُسْتَحِقُّ النَّفْسِ حَقَّهُ) هەر کاتێك خاوەن مافی کوشتنەکە مافەکەی خۆی دواخست‌و ئەوانی‌تریش داوای مافی‌خۆیان کرد، ئەو کاتە (جُلِدَ) لە سزای بوختانەکە دارکاری دەکرێ (فَإِذَا بَرِئَ قُطِعَ) جا هەرکاتێك چاك بۆوە دەستی دەبڕدرێ.

(وَ) هەروەها (لَوْ أَخَّرَ مُسْتَحِقُّ طَرَفٍ) ئەگەر خاوەن مافی دەست بڕینەکە مافەکەی خۆی دواخست، ئەو کاتەش (جُلِدَ) دارکاری دەکرێ، بەلام (وَعَلَى مُسْتَحِقِّ النَّفْسِ الصَّبْرُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَ الطَّرَفُ) لە سەر خاوەن مافی کوشتنەکە واجبە: خۆی ڕابگرێ تا دەستەکەی لێدەکرێتەوە، بەلام (فَإِنْ بَادَرَ فَقَتَلَ) ئەگەر پەلەی کردو تاوانکارەکەی لەتۆڵە کوشت، ئەوە دەبێتە تۆڵەکردنەوە، کەوابو: (فَلِمُسْتَحِقِّ الطَّرَف دِيَةٌ) خاوەن مافی دەستەکەش مافی خوێنی دەستەکەی لە میراتی تاوانکارەکەدا هەیە، چونکە شوێنی تۆڵەکردنەوەکەی نەماوە (وَلَوْ أَخَّرَ مُسْتَحِقُّ الجَلْدِ حَقَّهُ) ئەگەر خاوەن مافی‌دارکاریەکە مافی‌خۆی دوا خست، ئەو کاتەش (فَالقِيَاسُ صَبْرُ الآخَرَيْنِ) بەگوێرەی (قیاس) واجبە: دووەکانی‌تریش خۆ ڕابگرن تا دارکاری دەکرێ.

(وَلَوْ اجْتَمَعَ حُدُودٌ لِلّه تَعَالَى) ئەگەر چەند سزایەکی خوای گەورە کۆبونەوە: وەك کوڕێك زینای کردبێ‌و دزی کردبێ‌و شەڕابی خواردبێتەوەو کوفریشی کردبێ، ئەو کاتە (قُدِّمَ الأَخَفُّ

فَالأَخَفُّ، أَوْ عُقُوبَاتٌ لِلّهِ تَعَالَى وَالآدَمِيِّينَ قُدِّمَ حَدُّ قَذْفٍ عَلَى زِنًا، وَالأَصَحُّ تَقْدِيمُهُ عَلَى حَدِّ شُرْبٍ، وَأَنَّ الْقِصَاصَ قَتْلاً وَقَطْعًا يُقَدَّمُ عَلَى الزِّنَا.

(كِتَابُ الأَشْرِبَةِ)

كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ كَثِيرُهُ حَرُمَ قَلِيلُهُ،

فَالأَخَفُّ) سزا سوكترەكە جا سوكترەكە وەپێش دێخرێ: وەك سزای شەڕاب، ئینجا زینا، ئینجا دەست بڕینی دزی، ئینجا ئەگەر نەبۆوە موسوڵمان یەكسەر دەكوژرێ.

(أَوْ عُقُوبَاتٌ لِلّهِ تَعَالَى وَالآدَمِيِّينَ) یان چەند سزایەكی خوایگەورەو ئادەمیزادان كۆبونەوە: وەك سزای بوختانی زیناو كوشتنو شەڕابو زیناو كافربوون، ئەو كاتە مافی ئادەمیزادان وەپێش دێخرێ، كەواتە: (قُدِّمَ حَدُّ قَذْفٍ عَلَى زِنًا) سزای بوختان وەپێش سزای زینا دێخرێ، هەم (وَالأَصَحُّ تَقْدِيمُهُ عَلَى حَدِّ شُرْبٍ) بە فەرموودەی ڕاستتر سزای بوختان وەپێش سزای شەڕابیش دێخرێ (وَ) هەر بە فەرموودەی ڕاستتر (أَنَّ الْقِصَاصَ قَتْلاً وَقَطْعًا) تۆڵەكردنەوە: كوشتن بێ، یان لێكردنەوەی ئەندامێك بێ (يُقَدَّمُ عَلَى الزِّنَا) وەپێش بەردبارانكردنی زینا دێخرێ، چونكە مافی ئادەمیزادان بەرتەنگترە، بەڵام ئەگەر سزای زینا داركاری بوو، ئەو كاتە وەپێش كوشتنەكە دێخرێ.

﴿ كِتَابُ الأَشْرِبَةِ: **پەڕتوكی شەڕابەكان** ﴾

پێشەكی بزانە: شەڕابخواردنەوە بە (اجماع)ی زانایانیئیسلام حەرامەو لە گوناهە گەورەكانە، مەبەستیش بە شەڕاب ئەو جۆرە شلەیە: كە بنۆشەكەی –واتە: خۆرەوەكەی– سەرخۆش بكا، بە بەڵگەی: ﴿خَطَبَ عُمَرُ ﷺ عَلَى مِنْبَرِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: إِنَّهُ قَدْ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهِيَ مِنْ خَمْسَةِ أَشْيَاءَ: الْعِنَبِ وَالتَّمْرِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالْعَسَلِ، وَالْخَمْرُ مَا خَامَرَ الْعَقْلَ﴾ رواه الشيخان واصحاب السنن، ئیمامی(عمر)ﷺ لە سەر مینبەری پێغەمبەرﷺ ووتاری داو فەرمووی: لەو حاڵەتەی حەرامكردنی شەڕاب هاتە خوارەوە، شەڕاب لە پێنج شت دروست دەكرا: لە ترێو قەسپو گەنمو جۆ و هەنگوین، مەبەستیش بە شەڕاب: ئەو شلەیە هۆشی مرۆڤ دابپۆشێو سەرخۆشی بكا.

كەواتە: مەرج نیە شەڕاب هەر لەو پێنج شتانە دروست بكرێ، بۆیێ پێویستە زۆر ئاگادار بین: بەو ناوانەی ئێستا بۆ شەڕاب دەگوترێن فێڵ لە موسوڵمانان نەكرێ؟ چونكە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لَيَشْرَبَنَّ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْخَمْرَ يُسَمُّونَهَا بِغَيْرِ إِسْمِهَا﴾ رواه أبوداود وصححه ابن حبان، كەسانێك لە ئوممەتی من شەڕاب دەخۆنەوە –جگە لە ناوی خۆی– ناویتری لێدەنێن.

جا بزانە: لە حەرامیی شەڕاب جیاوازی كەمو زۆر نیە، هەروەك دەفەرموێ: ﴿كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ كَثِيرُهُ حَرُمَ قَلِيلُهُ﴾ كما رواه اصحاب السنن بسند حسن، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی:

وَحُدَّ شَارِبُهُ إلاَّ صَبِيًّا وَمَجْنُونًا وَحَرْبِيًّا وَذِمِّيًّا وَمُوجَرًا وَكَـذَا مُكْـرَةٌ عَلَـى شُـرْبِهِ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَمَنْ جَهِلَ كَوْنَهَا خَمْرًا لَمْ يُحَدَّ، وَلَوْ قَرُبَ إسْـلاَمُهُ فَقَـالَ: جَهِلْـتُ تَحْرِيمَهَا لَمْ يُحَدَّ، أَوْ جَهِلْتُ الْحَدَّ حُدَّ، وَيُحَدُّ بِدُرْدِيِّ خَمْرٍ، لاَ بِخُبْزٍ عُجِنَ دَقِيقُهُ بِهَا

هەر شەڕابێك زۆرەكەی سەرخۆش بكا، كەمەكەشی حەڕامـە. واتـە: هەرچـەند كەمەكـەش سەرخۆشی نەكا. (وَحُدَّ شَارِبُهُ) شـەڕابخۆرەوەكە سـزا دەدرێ بـە بەڵگـەی حەدیسـەكەی داهاتوو، هەرچەند سەرخۆشیش نەبوبێ (إلاَّ صَبِيًّا وَمَجْنُونًا) تەنها منداڵو شێت لـە سـەر شـەڕابخواردنەوە سـزا نـادرێن، چـونكە نووسـینیان لـە سـەر هـەڵگیراوە، بـە بەڵگـەی حەدیسەكەیڕابردوو لە (باسی پاشگەزبوونەوە)دا، بەڵام ئەگەر منـداڵو شێتەكە فامیـدە بن، ئەو كاتە تەمبێ دەكرێن، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

(وَ) هـەروەها (حَرْبِيًّـا وَذِمِّيًّـا) كـافری جـەنگیو كـافری پـەیمان لەئەسـتۆش بـە هـۆی شەڕابخۆاردنەوە سزا نادرێن، چونكە باوەڕی بە حەڕامیی نیەو نەیخستۆتە ئەستۆیخۆی خۆی لێ بپارێزێ (وَ) هەروەها (مُوجَرًا) ئەوەی بە زۆرلێكردن شـەڕابەكەی دەنـاو گـەرووی كراوە سزا نادرێ (وَكَذَا مُكْرَةٌ عَلَى شُرْبِهِ) هەروەها زۆرلێكراویش بۆ شەڕابخواردنەوە سـزا نادرێ (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەیڕاستی مەزهەب، چونكە زۆرلێكراویش تـاوانی لـە سەر لادراوە، بە بەڵگەی حەدیسەكەیڕابردوو لە (زینا)دا.

جا بزانە:–جگە لە شلە– ووشكە سەرخۆشكەرەكانیتریش حەڕامن: وەكو بەنگو تریـاكو حەشیشەو ئەو جۆرە شتانە، بەڵام سزایان بۆ دیاری نـەكراوە، بـەڵكو بەكارهێنەرەكـەیان تەمبێ دەكرێ.

دیسان بزانە: هەر كەسێك بـە زۆرلێكـردن، یـان بـە خۆشـیخۆی شـەڕاب بخواتـەوە، یـان حەڕامێكیتر بخواو بخواتەوە، ئەوە لـە سـەری واجبـە: خـۆی بڕشـێنێتەوە، هـەروەك لـە زۆریەی سەرچاوەكاندا ئەو دوو مەسەلانە ڕوون كراونەوە.

(وَمَنْ جَهِلَ كَوْنَهَا خَمْرًا) هەر كەسێك نەیزانیبێ شـلەكە شـەڕابە، وایتێگەیشـت شـلەیەكی حەڵاڵو خواردیەوە، ئەوە (لَمْ يُحَدَّ) سزا نـادرێ، چـونكە عـوزری هەیـە (وَ) هـەروەها (لَوْ قَرُبَ إسْلاَمُهُ) ئەگەر تـازە موسـوڵمان بوبـێو شـەڕاب بخواتـەوە (فَقَـالَ: جَهِلْـتُ تَحْرِيمَهَـا) ئینجا بڵێ: نەمزانیوە شەڕاب حەڕامە. ئەوەش (لَمْ يُحَدَّ) سزا نادرێ، چونكە بەو شـوبهەیە سزا لادەدرێ (أَوْ جَهِلْتُ الْحَدَّ) یان ئەگـەر بڵـێ: دەمزانـی حەڕامـە، بـەڵام نـەمزانی سـزای هەیە. ئەو كاتە (حُدَّ) سزا دەدرێ، چونكە واجبە: خۆی لە حەڕام بپارێزێ.

(وَيُحَدُّ بِدُرْدِيِّ خَمْرٍ) بە هۆی خواردنەوەی خڵتی بنەوەی قـاپی شـەڕابەكە سزا دەدرێ (لاَ بِخُبْزٍ عُجِنَ دَقِيقُهُ بِهَا) بەڵام بە هۆی خواردنی ئەو نانەی ئاردەكەی بە شـەڕاب شێلدراوە

وَمَعْجُونٍ هِيَ فِيهِ، وَكَذَا حُقْنَةٌ وَسَعُوطٌ فِي الأَصَحِّ، وَمَنْ غَصَّ بِلُقْمَةٍ أَسَاغَهَا بِخَمْرٍ إِنْ لَمْ يَجِدْ غَيْرَهَا، وَالأَصَحُّ تَحْرِيمُهَا لِدَوَاءٍ وَعَطَشٍ، وَحَدُّ الْحُرِّ أَرْبَعُونَ وَرَقِيقٍ عِشْرُونَ بِسَوْطٍ أَوْ أَيْدٍ أَوْ نِعَالٍ أَوْ أَطْرَافِ ثِيَابٍ، وَقِيلَ يَتَعَيَّنُ سَوْطٌ،

سزا نادرێ، هەم (وَمَعْجُونٍ هِيَ فِيهِ) بە هۆی خواردنی ئەو شێلدراوەش کە شەڕابی تێدایە، سزا نادرێ (وَكَذَا حُقْنَةٌ وَسَعُوطٌ) هەروەها ئەگەر شەڕابەکە لە قینگی‌و لە کونە لوتی بکا، سزا نادرێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَمَنْ غَصَّ بِلُقْمَةٍ) هەر کەسێك پاروویێکی لە گەرویدا ماوەو ترسی خنکانی هەبوو (أَسَاغَهَا بِخَمْرٍ) واجبە: بە خواردنەوەی شەڕاب بیباتە خوارەوە، نەوەك بمرێ (إِنْ لَمْ يَجِدْ غَيْرَهَا) بەو مەرجەی -جگە لە شەڕاب- هیچی‌تری دەست نەکەوێ، کەواتە سزا نادرێ.

﴿ دەرمانکردن بە شەڕاب ﴾

(وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (تَحْرِيمُهَا لِدَوَاءٍ) حەرامە: شەڕاب بخورێتەوە بۆ دەرمانکردنی نەخۆشی ﴿عن طارق الجُعْفِيِّ ﷺ أَنَّهُ سَئَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الْخَمْرِ يَصْنَعُهَا لِلدَّوَاءِ؟ فَنَهَاهُ فَقَالَ: إِنَّهُ لَيْسَ بِدَوَاءٍ وَلَكِنَّهُ دَاءٌ﴾ رواه مسلم، (طارق) پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کرد: لەبارەی شەڕاب کە بۆ دەرمان دروستی دەکا؟ پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردو فەرمووی: شەڕاب دەرمان نیە بەڵکو دەردە.

جا بزانە: ئەگەر شەڕابەکە تێکەڵی دەرمانێك کراو ئاسەواری نەمابو، ئەو کاتە دروستە بۆ دەرمانکردن بخورێ، هەروەك خواردنی دەرمانە پیسەکانی‌تریش دروستە، بەو مەرجەی پزیشکێکی‌موسوڵمانی دادپەروەر ئەو دەرمانەی دانابێ‌و هیچ دەرمانێکی‌پاکیش بۆ ئەو نەخۆشییە نەبێ، هەروەها ئەگەر بۆ لێکردنەوەی‌ئەندامێك، یان بۆ نەشتەرگەرییەکی‌تر پێویستی بە بێ‌هۆشبوون هەبوو، ئەو کاتەش دروستە -جگە لە شەڕاب- بێهۆشکەرەکانی‌تر بە کار بێنێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

(وَعَطَشٍ) هەم حەرامە: شەڕاب بخورێتەوە بۆ تێنووەتی، چونکە تێنووەتی زیاد دەکا، بەڵام (صاحب الإستقصاء) فەرموویەتی: دروستە شەڕاب دەرخواردی ئاژەڵان بدرێ، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا گێڕاویانەتەوە.

(وَحَدُّ الْحُرِّ أَرْبَعُونَ) سزای شەڕابخۆری ئازاد: لێدانی چل شوڕکەدارە (وَرَقِيقٍ عِشْرُونَ) سزای کۆیلەش بیستە، چونکە کۆیلە نیوەی ئازادە

(بِسَوْطٍ أَوْ أَيْدٍ أَوْ نِعَالٍ أَوْ أَطْرَافِ ثِيَابٍ) كما رواه البخاری وغیره، سزایەکەش -هەروەك پێغەمبەر ﷺ دایناوە-: بە لێدانی شوڕکەو دەستو پێڵاو و جلی لولدراوە. (وَقِيلَ يَتَعَيَّنُ سَوْطٌ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: تەنها شوڕکە دیاری دەکرێ.

وَلَوْ رَأَى الإِمَامُ بُلُوغَهُ ثَمَانِينَ جَازَ فِي الأَصَحِّ، وَالزِّيَادَةُ تَعْزِيرَاتٌ، وَقِيلَ حَدٌّ، وَيُحَدُّ بِإِقْرَارِهِ أَوْ شَهَادَةِ رَجُلَيْنِ، لاَ بِرِيحِ خَمْرٍ وَسُكْرٍ وَقَيْءٍ، وَيَكْفِي فِي إِقْرَارٍ وَشَهَادَةٍ: شَرِبَ خَمْرًا. وَقِيلَ يُشْتَرَطُ: وَهُوَ عَالِمٌ بِهِ مُخْتَارٌ. وَلاَ يُحَدُّ حَالَ سُكْرِهِ، وَسَوْطُ الْحُدُودِ بَيْنَ قَضِيبٍ وَعَصًا وَرَطْبٍ وَيَابِسٍ،

جا بزانە ئەگەر كەسێك -پێش سزادان- چەند جارێك شەرابی خواردبێتەوە، ئەوە بۆ هەموو جارەكان ئەو سزایەی‌ڕابردوو بەسە، بەڵام ئەگەر لە دوای سزادان دیسان شەراب بخواتەوە، ئەو كاتە دووبارە سزا دەدرێتەوە، هەروەك لە (مغنی)دا ڕوون كراوەتەوە.

(وَلَوْ رَأَى الإِمَامُ بُلُوغَهُ ثَمَانِينَ) ئەگەر پێشەوایەكە بە باشی زانی سزایەكە بگەیەنێتە لێدانی هەشتا شوڕكە، ئەوە (جَازَ فِي الأَصَحِّ) دروستە، لە فەرموودەی ڕاستتردا ﴿عن علي ﷺ: جَلَدَ النَّبِيُّ ﷺ أَرْبَعِينَ وَجَلَدَ أبوبَكْرٍ أَرْبَعِينَ وَجَلَدَ عُمَرُ ثَمَانِينَ، وَكُلٌّ سُنَّةٌ، وَهَذَا أَحَبُّ إِلَيَّ﴾ رواه مسلم، ئیمامی(علی)ﷺ فەرمووی: پێغەمبەرﷺ چل شوڕكەی لە شەرابخۆر داوە، ئیمامی(أبوبكر)ش چل شوڕكەی لێداوە، ئیمامی(عمر) هەشتا شوڕكەی لێداوە، گشتی ڕێبازی پێغەمبەرەوﷺ ئەو هەشتایە لە لای من خۆشەویستترە.

(وَالزِّيَادَةُ) زیاتر لە چل شوڕكەكە (تَعْزِيرَاتٌ) تەمبێ‌كردنن، چونكە دروستە زیاترەكەی لێنەدا (وَقِيلَ حَدٌّ) لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا: زیادەكەش سزادانە.

(وَيُحَدُّ) شەرابخۆرەكە سزای لێدەدرێ: (بِإِقْرَارِهِ) بە دانپێدا هێنانی خۆی، كە بڵێ: شەرابم خواردەوە (أَوْ شَهَادَةِ رَجُلَيْنِ) یان بە شاهیدیی دوو پیاو، كە بڵێن: فلانكەس شەرابی خواردەوە (لاَ بِرِيحِ خَمْرٍ وَسُكْرٍ وَقَيْءٍ) بەڵام بە بۆنی شەرابو بە سەرخۆشیو بە ڕشانەوە -كە شەرابی لێبێتەدەرەوە- و بە شاهیدیی پیاوێكو دوو ئافرەت، بە هیچیێكیان سزای لێنادرێ (وَيَكْفِي فِي إِقْرَارٍ وَشَهَادَةٍ) لە دانپێداهێنانو لە شاهیدیدا ئەوەندە بەسە: (شَرِبَ خَمْرًا) فلانكەس شەرابی خواردەوە. یان شەرابم خواردەوە (وَقِيلَ يُشْتَرَطُ وَهُوَ عَالِمٌ بِهِ مُخْتَارٌ) لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا: بە مەرج دادەندرێ بڵێن: لە حاڵەتی خواردنەوەدا دەیزانی شەرابەو بە خۆشی خۆی خواردییەوە.

(وَلاَ يُحَدُّ حَالَ سُكْرِهِ) نابێ لە حاڵەتی سەرخۆشیدا سزایەكەی لێبدرێ، بەڵكو واجبە دوا بخرێ تا دێتەوە هۆش، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر لە حاڵەتی سەرخۆشیشدا سزایەكەی لێدرا، بە بەردەكەوێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

جا بزانە: تێكدانو كاولكردنی شەرابخانەكان لە پەڕتوكی (غصب)دا ڕابرا.

(وَسَوْطُ الْحُدُودِ) شوڕكەی گشت سزادانەكانو تەمبێ‌كردنەكان (بَيْنَ قَضِيبٍ وَعَصًا) دەبی لە نێوان لكەدارێكی باریكو عەسادا بێ، هەم (وَرَطْبٍ وَيَابِسٍ) لە نێوان دارێكی تەڕو

وَيُفَرِّقُهُ عَلَى الأَعْضَاءِ إِلاَّ الْمَقَاتِلَ وَالْوَجْهَ، قِيلَ: وَالرَّأْسَ، وَلاَ تُشَدُّ يَدُهُ، وَلاَ تُجَرَّدُ ثِيَابُهُ، وَيُوَالِي الضَّرْبَ بِحَيْثُ يَحْصُلُ زَجْرٌ وَتَنْكِيلٌ. (فَصْلٌ) يُعَزَّرُ فِي كُلِّ مَعْصِيَةٍ لاَ حَدَّ لَهَا وَلاَ كَفَّارَةَ، بِحَبْسٍ أَوْ ضَرْبٍ أَوْ صَفْعٍ أَوْ تَوْبِيخٍ،

ووشکدا بێ (وَيُفَرِّقُهُ عَلَى الأَعْضَاءِ) واجبە: لێدانی شوڕکەکە بە سەر ئەندامەکاندا بەش بکا (إِلاَّ الْمَقَاتِلَ وَالْوَجْهَ) تەنها شوێنە کوشندەکانو ڕوو نەبێ، واتە: حەڕامە لەو شوێنانە بدا، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذَا ضَرَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَّقِ الْوَجْهَ﴾ رواه الشيخان، هەر کاتێك یەکێکتان سزای لە تاوانبارێك دا، با خۆی بپارێزێ لە دەمو چاوی نەدا. (قِيلَ: وَالرَّأْسَ) لە فەرمودەیەکی بێهێزدا: حەڕامە لە سەری سزادراوەکەش بدا.

(وَلاَ تُشَدُّ يَدُهُ) لە کاتی لێدانەکە دەستی سزادراوەکە نابەستریێو لە سەر زەویش درێژ ناکرێ، بەڵکو پیاو بە پێوە، ئافرەتیش بە دانیشتوویی سزادەدرێن، هەم (وَلاَ تُجَرَّدُ ثِيَابُهُ) جلە تەنکەکانیشی لێناکرێنەوە، بەلام جلە ئەستورەکانی-وەك قاپوتو قەمسەلە- لێیدەکرێنەوە، ئینجا ئافرەت جلەکانی لێدەبەسترێن، نەوەك ڕووت ببێ.

(وَيُوَالِي الضَّرْبَ) بە دوای یەکتردا شوڕکەکەی لێدەدرێ (بِحَيْثُ يَحْصُلُ زَجْرٌ وَتَنْكِيلٌ) بە شێوەیەکی وەها قەدەغەکردنیو ترساندنی لە گوناهەکە بێتە جێ، ئینجا پیاوماقوڵەکان لە شوێنێکی چۆڵدا سزادەدرێنو ئەوانەی بە زۆری گوناهـان دەکەن لە بەرچاوی خەڵك سزا دەدرێن.

جا بزانە: نابێ ئافرەتی ئاوس-تا زگەکەی دادەنێ- نە سزا بدرێو نە تەمبێ بکرێ، هەروەك لە حەدیسی (مسلم وأصحاب السنن)دا گێڕدراوەتەوەو لە کۆتایی (ڕێگر)دا ڕابرا، هەروەها ﴿نَهَى رَسُولُ اللهِﷺ أَنْ يُسْتَقَادَ فِي الْمَسْجِدِ وَأَنْ تُقَامَ فِيهِ الْحُدُودُ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، پێغەمبەرﷺ قەدەغەی کردوە: تۆڵەکردنەوەو سزای تاوانەکان لە مزگەوتدا ئەنجام بدرێن.

﴿فَصْلٌ: لە باسی (تَعْزِير) تەمبێکردن﴾

(يُعَزَّرُ فِي كُلِّ مَعْصِيَةٍ) تاوانکارەکە تەمبێ دەکرێ لە گشت تـاوانێکی بەرامبەر بە خوای گەورە، یان ئادەمیزاد، کە تاوانەکە (لاَ حَدَّ لَهَا وَلاَ كَفَّارَةَ) لە شەرعدا: نە سزاو نە کەففارەتی بۆ دانەندرابێ: وەك دەستبازیەکانی جگە لە زینا، دزینی ئەو شتەی دەست بڕینی تێدا نیە، جنێودانەکانی جگە لە بوختان، شاهیدیو سوێندی بە درۆ، کەسابەت بە شتی حەڕام، خۆ وێچواندنی ئافرەتان، ئەنجامدانی جەژنی کافرەکان، دووزمانی...هتد.

جا تەمبێکردنەکەش: (بِحَبْسٍ) بە بەندکردنی کەمتر لە ساڵێك (أَوْ ضَرْبٍ) یان بە لێدان (أَوْ صَفْعٍ) یان بە شەقو شاپ لێدان (أَوْ تَوْبِيخٍ) یان بە لۆمەکردن خۆ لێتوڕەکردن، یان بە سەرتاشین-نەك ڕیش تاشین-، یان بە ڕوو ڕەشکردن، یان پێشەوپاش سواری ووڵاغ

وَيَجْتَهِدُ الإِمَامُ فِي جِنْسِهِ وَقَدْرِهِ، وَقِيلَ إِنْ تَعَلَّقَ بِآدَمِيٍّ لَمْ يَكْفِ تَوْبِيخٌ، فَإِنْ جَلَدَ وَجَبَ أَنْ يَنْقُصَ فِي عَبْدٍ عَنْ عِشْرِينَ جَلْدَةً وَحُرٌّ عَنْ أَرْبَعِينَ، وَقِيلَ عِشْرِينَ، وَيَسْتَوِي فِي هَذَا جَمِيعُ الْمَعَاصِي فِي الأَصَحِّ،

بكرێ، یان ماوەی سێ رۆژان لە سێدارە بدرێ بە شێوەیەکی وەها: کە نەمرێو نوێژو خواردنو خواردنەوەشی لێقەدەغە نەکرێ.

ئیتر (وَيَجْتَهِدُ الإِمَامُ فِي جِنْسِهِ وَقَدْرِهِ) پێشەوایەکە (إجتهاد) دەکاو بە بۆچونی خۆیو لێوەشانەوەی تاوانکارەکەو بەگوێرەی تاوانەکە ڕەگەزو ئەندازەی تەمبێکردنەکە دادەنێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ سَرَقَ دُونَ ذَلِكَ فَعَلَيْهِ غَرَامَةٌ وَالْعُقُوبَةُ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، هەر کەسێك لە ڕادەیەکی دەست بڕین کەمتر بدزێ، ئەوە تۆڵەی دزراوەکەو تەمبێکردنی لە سەر واجب دەبێ. (وَقِيلَ إِنْ تَعَلَّقَ بِآدَمِيٍّ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر تەمبێکردنەکە پەیوەندیی بە ئادەمیزادەوە هەبێ (لَمْ يَكْفِ تَوْبِيخٌ) لۆمەکردنی تاوانکارەکە بەس نیە.

﴿ ئاگاداری ﴾ یەکەم: دروست نیە بۆ تەمبێکردن ماڵ لە تاوانکارەکە وەربگیرێ، چونکە پێغەمبەرﷺ لە (حَجَّةُ الْوَدَاعِ)دا فەرموی: ﴿إِنَّ دِمَائَكُمْ وَ أَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ﴾ رواه مسلم، خوێنتانو ماڵتان لە یەکتری حەرامە. کەواتە: ئاشکرایە ماڵیموسوڵمان وەکو خوێنەکەی حەرامە، تا بەڵگەیەکی بەهێزیش نەبێ هیچێکیان حەلاڵ نابن، ئیمامی(النواوی)ش فەرموویەتی: بە هیچ بەڵگەیەك ئاشکرا نەبوە کە سزای ماڵی لە ئیسلامدا هەبوبێ، هەروەك لە (المجموع) لە سەرەتای زەکاتدا ڕوونی کردۆتەوە.

دووەم: واجبە: تا مردن ئەو جۆرە کەسانە بەند بکرێن: کە چاوێنی لە خەڵکی دەدەن، یان زۆر بێناموسی لەگەڵ ئافرەتانو منداڵان دەکەن، یان زۆر تاوان دەکەن، یان ڕەووشتی خەڵکی تێك دەدەن، جا لە بەندیخانەشدا لە سەر ئەرکی خۆی بەخێو دەکرێ، جا ئەگەر هیچی نەبو، ئەو کاتە لە (بيت المال)، یان لە سەر ئەرکی موسوڵمانانی دەوڵەمەند بەخێو دەکرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا ڕوون کراوەتەوە.

(فَإِنْ جَلَدَ) جا ئەگەر پێشەوا بە دارکاریکردن تاوانکارەکەی تەمبێ کرد (وَجَبَ أَنْ يَنْقُصَ فِي عَبْدٍ عَنْ عِشْرِينَ جَلْدَةً) لە تەمبێکردنی کۆیلەدا لە بیست شوڕکە واجبە: کەمتری لێبدا (وَحُرٌّ عَنْ أَرْبَعِينَ) لە تەمبێکردنی تاوانکاری ئازادیش لە چل شوڕکە واجبە: کەمتری لێبدا، هەروەها لە ساڵێکیش کەمتر بەندی بکا، واتە: نابێ تەمبێکردنەکە بگاتە کەمترین سزای تەمبێکراوەکە (وَقِيلَ عِشْرِينَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: لە بیست شوڕکە واجبە: کەمتر بێ (وَيَسْتَوِي فِي هَذَا جَمِيعُ الْمَعَاصِي) لە واجبی ئەو کەمکردنەوەیەدا گشت تاوانەکان یەکسانن (فِي الأَصَحِّ) لەفەرموودەی ڕاستتردا.

وَلَوْ عَفَا مُسْتَحِقُّ حَدٍّ فَلاَ تَعْزِيرَ لِلإِمَامِ فِي الأَصَحِّ، أَوْ تَعْزِيرٍ فَلَهُ فِي الأَصَحِّ.

(كِتَابُ الصِّيَالِ وَضَمَانِ الْوُلاَةِ)

لَهُ دَفْعُ كُلِّ صَائِلٍ عَلَى نَفْسٍ أَوْ طَرَفٍ أَوْ بُضْعٍ أَوْ مَالٍ،

(وَلَوْ عَفَا مُسْتَحِقُّ حَدٍّ) ئەگەر خاوەن مافی سزادانێك-وەك بوختـان پێكراو- تاوانكارەكـەی عەفو كرد، ئەوە (فَلاَ تَعْزِيرَ لِلإِمَامِ) بۆ پێشەوا دروست نیە تاوانكارەكە تـەمبێ بكا (فِي الأَصَحِّ) لە فـەرموودەی ڕاسـتتردا (أَوْ تَعْزِيرٍ) بـەڵام ئەگـەر خـاوەن مـافی تەمبێكردنەكە تاوانكارەكەی عەفو كرد، ئەو كاتە (فَلَهُ فِي الأَصَحِّ) بۆ پێشەوا دروستە: تاواكارەكە تـەمبێ بكا، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

﴿ پاشكۆ ﴾: بۆ پێشەوا دروست نیەو حەڕامە: تاوانكارەكە لە سزادان عـەفو بكـا، بـەڵام دروستە لە تەمبێكردن عەفوی بكا، بەڵكو ئەگـەر تاوانكارەكە مرۆڤێكی ئـایین پـەروەرو ڕێزدار بوو و یەكەمجاری بوو، سوننەتە لە تەمبێكردن عەفوی بكـا، چونكە پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿أَقِيلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَثَـرَاتِهِمْ إِلاَّ الْحُـدُودَ﴾ رواه أبـوداود بسند صالح، چاوپۆشی لـە خلیسكبردنەكانی خـاوەن ڕێزەكـان بكـەن، تـەنها لـە سزایەكانی شـەرعی عەفویان مەكەن.

هەروەها تكاكردن لە لای كاربەدەستەكان‌و خاوەن مافەكان سوننەتە، بـەو مەرجـەی لـە سزاكاندا نەبێ، چونكە هەر كاتێك تاوانەكە بۆ لای كاربەدەست بەرز كراوە، حەڕامە: تكـا بۆ تاوانكارەكە بكرێ تاكو سزا نەدرێ، پێغەمبـەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿مَنْ حَالَتْ شَـفَاعَتُهُ دُونَ حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللهِ فَقَدْ ضَادَّ اللهَ فِي أَمْرِهِ﴾ أخرجه أبوداود وصححه الحاكم، هەر كەسێك تكاكردنەكەی بێتە هۆی سزانەدانێك لە سزایەكانی خوا، بەڕاستی دژایەتی خوای گەورەی كردوە لە فەرمانەكەیدا.

﴿ كِتَابُ الصِّيَالِ: پەرتوكی هێرشكردنی زۆرداری‌و (وَضَمَانِ الْوُلاَةِ) زامینیی سەرپەرشتكارەكان ﴾

(لَهُ) بۆ مرۆڤ دروستە (دَفْعُ كُلِّ صَائِلٍ) گشت هێرشـكەرێكی زۆردار بگەڕێنێتـەوە: كە (عَلَى نَفْسٍ) هێرش دەكاتە سەر گیانێكی پارێزراو (أَوْ طَرَفٍ) یان ئەندامێكی پارێزراو (أَوْ بُضْعٍ) یـان ناموسـێكی پـارێزراو، هەرچـەند تـەنها ماچـكردنێكی حـەڕامیش بـێ (أَوْ مَـالٍ) یـان مـاڵێكی پارێزراو، هەرچەند كەمیش بێ، یان تایبەتمەندیەكی پیس بێ: وەكو زبڵ.

ئینجا جیاوازی نیە هێرشكەرەكە: كافر بێ، یان موسوڵمان، عاقـڵ بـێ، یـان شـێت، خـزم بـێ، یـان بێگانـە، بـالغ بـێ، یـان منـداڵ، ئـادەمیزاد بـێ، یـان ئـاژەڵ، پێغەمبـەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ

فَإِنْ قَتَلَهُ فَلاَ ضَمَانَ، وَلاَ يَجِبُ الدَّفْعُ عَنْ مَال وَيَجِبُ عَنْ بُضْعٍ

مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دوُنَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَــهِيدٌ﴾ رواه أبـوداود وصـححه الترمـذي، هـەر کەسێك بە هۆی بەرگریکردن لە ئایینەکەی، یان لە خوێنەکەی، یان لە ماڵەکەی، یـان لـە ناموسی خزمو کەسـەکەی بکوژرێ، ئـەوە شـەهیدە. واتـە: بـۆی دروسـتە: جـەنگ بکـاو هێرشکەرەکەش بکوژێ.

کەواتە: (فَإِنْ قَتَلَهُ) ئەگەر بەرگریکەرەکە هێرشکەرەکەی کوشت، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هـیچ زامینیی نیە، واتە: نە تۆڵەو نـە خـوێنو نـە کـەففارەتو نـە گونـاهی کوشـتنی لـە سـەر بکوژەکە نیە، چونکە بە فـەرمانی شـەرع بـەرگریی کـردوە، کـەوابو: ئەگـەر ئـافرەتێکی ئـاوس هێرشـی زۆرداریی کـردە سـەر مرۆڤێـك، ئـەویش بـەرگریی کـردو ئافرەتەکـەش کۆرپەکـەی نـاوزگی بـە مردوویـی لـەبار هاوێشـت، ئـەوە بەرگریکەرەکـە نابێتـە زامینـی کۆرپەکەش، هەروەك لە (مغنی)و (الشبراملسی)دا فەرموویانە.

(وَلاَ يَجِبُ الدَّفْعُ عَنْ مَال) بەرگریکردن لە ماڵێکی بێگیان واجب نیە، بـەڵکو دروسـتە، بـەڵام ئەگەر هێرشکەرەکە برسییێکی ناچار بوو و هێرشی کردە سەر خواردەمەنیو ئاوەکەی، یـان زۆرلێکراو بوو بۆ لەناوبردنی ماڵێك، ئەوە لەو دوو حاڵەتـەدا بـەرگریکردن حەرامـەو واجبـە: گیانی هێرشکەرەکە بپارێزرێ، بەڵام دروستە نرخی خواردەمەنیو ماڵەکەی لێبستێندرێ.

جا بزانە: ئەگەر ماڵەکە گیانلەبەر بوو و یەکێك دەیویست بیفـەوتێنێ، ئـەو کاتـە بـەرگریی واجبـە، هەرچـەند ملکیفەوتێنەرەکـەش بـێ، هـەروەك لـە زۆربـەی سەرچـاوەکاندا ئـەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

جا هەر کەسێك بەرگریی لە ماڵیخۆی نەکردو ماڵەکەی فەوتێنـدرا، ئـەو کاتـە مـافی هەیـە تۆڵـەی ماڵەکـەی لـە فەوتێنەرەکـە بسـتێنێ، هـەر چـەند توانـای بەرگریشـی هـەبوبێو بـە قەسدیش بێدەنگ بوبـێ، هـەروەك لـە (تحفة)و (نهایـة)دا لـە (باسـی پەشـیمانبوونەوە لـە شاهیدی)دا فەرموویانە.

(وَيَجِبُ عَنْ بُضْعٍ) واجبە: بەرگری لە ناموس بکا، هەرچەند ناموسی بێگانەو ئاژەڵیش بێ، بەو مەرجەی ترسی لەناوچوونی گیانیخۆی نەبێ.

بەڵام ئەگەر ئافرەت بۆ زینا هێرشی کرایە سەر، یان بڕیاری مارەبڕینێکی نادروستی لە سەر درابو، یان دەیزانی مێردەکەی تەڵاقی کەوتوەو وازی لێنـەدەهێناو نەشگونجا خـۆی ڕزگـار بکا، لەو سێ حاڵەتانەشدا واجبە بەرگری بکا، هەرچەند بە کوشتنی مێردەکەشی بێ، واتە: حەرامە خۆی تەسلیم بکا هەرچەند بشکوژرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهایـة)و حاشیەکانیاندا ــلێرەو لە (باسی ڕەووشتەکانی دادکردن)داــ ڕوون کراوەتەوە.

وَكَذَا نَفْسٍ قَصَدَهَا كَافِرٌ أَوْ بَهِيمَةٌ، لاَ مُسْلِمٌ فِي الأَظْهَرِ، وَالدَّفْعُ عَنْ غَيْرِهِ كَهُوَ عَنْ نَفْسِهِ، وَقِيلَ يَجِبُ قَطْعًا، وَلَوْ سَقَطَتْ جَرَّةٌ وَلَمْ تَنْدَفِعْ عَنْهُ إِلاَّ بِكَسْرِهَا ضَمِنَهَا فِي الأَصَحِّ،

(وَكَذَا نَفْسٍ قَصَدَهَا كَافِرٌ أَوْ بَهِيمَةٌ) هەروەها واجبە بەرگری لە گیانیخۆی بکا، ئەگەر کافرێك، یان ئاژەڵێك هێرشی کردەسەر، چونکە خۆ تەسلیمکردنی بە کافرەکە سەرشۆڕیی ئایینیی‌یە، ئاژەڵیش بە قوربانی ئادەمیزاد دەکرێ.

(لاَ مُسْلِمٌ) بەڵام ئەگەر موسوڵمانێك هێرشی کردە سەر، ئەو کاتە بەرگریی واجب نیە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، بەڵکو سوننەتە: خۆی تەسلیم بکا، پێغەمبەرﷺ لە حەدیسەکەی (اَلْفِتْنَـة)دا فەرموویەتی: ﴿كُنْ كَخَيْرِ ابْنَيْ آدَمَ﴾ أخرجه الترمذي بسند صحيح، لە کاتی فیتنەدا تۆ وەك چاکترینی هەردوو کوڕەکانی باب ئادەم—هابیل— ڕەفتار بکە: کە خۆی تەسلیمی (قابیل) کرد.

(وَالدَّفْعُ عَنْ غَيْرِهِ) بەرگریکردن لە گیانوماڵو ناموسی کەسێکیتر (كَهُوَ عَنْ نَفْسِهِ) وەکو بەرگریکردنە لە خودیخۆی، واتە: لە هەر حاڵەتێکدا بەرگری لە خۆی دروست بێ، یان واجب بێ، لە بێگانەش دروستە، یان واجبە، بەو مەرجەی بەخۆی بە هیلاك نەچێ، چونکە واجب نیە خۆی بە قوربانی کەسێکیتر بکا (وَقِيلَ يَجِبُ قَطْعًا) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بەرگریکردن لە بێگانە لە گشت حاڵەتێکدا واجبە، بەو مەرجەی ترسی لەناوچوونی خۆی نەبێ.

(وَلَوْ سَقَطَتْ جَرَّةٌ) ئەگەر گۆزەیەکی بە سەردا بەر بۆوەو (وَلَمْ تَنْدَفِعْ عَنْهُ إِلاَّ بِكَسْرِهَا) گۆزەکەشی لێنەدەگەڕاوە تەنها بە شکاندنی نەبێ، جا ئەگەر شکاندی (ضَمِنَهَا فِي الأَصَحِّ) دەبێتە زامینی گۆزەکە لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە گۆزە—وەکو ئادەمیزادو ئاژەڵ— سەربەخۆیی هێرشکردنی نیە.

﴿ ئاگاداری: لەبارەی کوشتنی ستەمکار و بێئەخلاقەکان ﴾

ئیمام (المحب الطبري) فەرموویەتی: دروستە ئەو جۆرە کارمەندانەی دەوڵەت بکوژرێن: کە خۆیان بە سەر خەڵکیدا سەپاندوەو ستەم لە خەڵکی دەکەن.

هەروەها ئیمامی(الإسنوي) لە ئیمام (ابن عبدالسلام)ی گێڕاوەتەوە: ئەو کەسەی توانای هەیە بۆی دروستە بە پەنهانی ستەمکارەکانو گومرگ وەرگرەکان بکوژێ، تاکو خەڵك لە ستەمەکەیان بحەسێتەوە. هەروەك لە (بغية المسترشدين)دا گێڕاویەتیەوە.

هەروەها ئەگەر دەیزانی لە ماڵێکدا حەڕامو بێشەرعی دەکرێ، ئەو کاتەش بۆی دروستە: هێرش بکاتە سەر ماڵەکەو بێشەرعیەکە لاببا، هەرچەند جەنگو کوشتنیش لە نێوانیاندا ڕوو بدا، بەو مەرجەی ترسی فیتنەو سزادانی کاربەدەستە ستەمکارەکانی نەبێ، ئەگینا: نابێ خۆی، یان کەسێکیتر تووشی سزای ستەمکارەکان بکا، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

وَيُدْفَعُ الصَّائِلُ بِالأَخَفِّ، فَإِنْ أَمْكَنَ بِكَلامٍ وَاسْتِغَاثَةٍ حَرُمَ الضَّرْبُ، أَوْ بِضَرْبٍ بِيَدٍ حَرُمَ سَوْطٌ، أَوْ بِسَوْطٍ حَرُمَ عَصًا، أَوْ بِقَطْعِ عُضْوٍ حَرُمَ قَتْلٌ، فَإِنْ أَمْكَنَ هَرَبٌ فَالْمَذْهَبُ وُجُوبُهُ وَتَحْرِيمُ قِتَالٍ، وَلَوْ عُضَّتْ يَدُهُ خَلَّصَهَا بِالأَسْهَلِ مِنْ فَكِّ لَحْيَيْهِ وَضَرْبِ شِدْقَيْهِ فَإِنْ عَجَزَ فَسَلَّهَا فَنَدَرَتْ أَسْنَانُهُ فَهَدَرٌ، وَمَنْ نُظِرَ إِلَى حُرَمِهِ فِي دَارِهِ مِنْ كَوَّةٍ أَوْ ثَقْبٍ عَمْدًا

هەروەها دروستە: ئەو جۆرە خرابكارانە سەركوت بكرێن كە خەڵكی توشی بێئەخلاقیو فەسادی ئەكەن، جا ئەگەر تاوانكارەكە بەرگریی لە فاسقیو تاوانەكەی كرد، ئەو كاتە دروستە بكوژرێ، هەروەك لە (إحياء العلوم)دا فەرموویەتی.

هەروەها ئەگەر دیتی پیاوێك بە زینا (ذكر)ی‌خۆی دەناو (فرج)ی‌ئافرەتێك ناوە، ئەوە لەو حاڵەتەدا دروستە: پیاوەكە بكوژێ، هەروەك ئیمام (الماوردي)و (الروياني) فەرموویانە، بەڵام لە (الأمّ)دا فەرموویەتی: كامەیان (مُحْصَن) بێ، ئەویان دەكوژرێ بە پەنهانی، هەروەك لە (تحفة)دا ڕوون كراوتەوە.

(وَيُدْفَعُ الصَّائِلُ بِالأَخَفِّ) هێرشكەری زۆردار بە ڕێگایەكی‌سوكتری هەرە سوكتر دەگەڕێندرێتەوە، كەوابو: (فَإِنْ أَمْكَنَ بِكَلامٍ وَاسْتِغَاثَةٍ) ئەگەر دەگونجا بە قسەی تورە، یان بە هاواركردنە خەڵك بیگەڕێنێتەوە (حَرُمَ الضَّرْبُ) حەرامە لێی‌بدا (أَوْ بِضَرْبٍ بِيَدٍ) یان ئەگەر لە لێدانی بە دەست دەگەڕاوە (حَرُمَ سَوْطٌ) حەرامە بە شوركە لێی‌بدا (أَوْ بِسَوْطٍ حَرُمَ عَصًا) ئەگەر بە شوركە دەگەڕاوە، حەرامە بە عەسا لێی‌بدا (أَوْ بِقَطْعِ عُضْوٍ حَرُمَ قَتْلٌ) یان ئەگەر بە لێكردنەوەی ئەندامێكی دەگەڕاوە، حەرامە بیكوژێ.

(فَإِنْ أَمْكَنَ هَرَبٌ) جا ئەگەر دەگونجا ڕابكا، یان پەنا بباتە بەر خانووێك، یان كۆمەڵە خەڵكێك، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ وُجُوبُهُ وَتَحْرِيمُ قِتَالٍ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: واجبە ڕابكاو پەنا بباتە بەر شوێنێكو حەرامە جەنگ لەگەڵ هێرشكەرەكە بكا، چونكە فەرمانی پێكراوە خۆی ڕزگار بكا، بەڵام لە فەرموودەكەی‌تردا: واجب نیە ڕابكا، چونكە مانەوەی لەو شوێنەدا دروستە، هەروەك لە (مغني)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ عُضَّتْ يَدُهُ) ئەگەر دەستی گەسترا (خَلَّصَهَا بِالأَسْهَلِ) بە ئاسانترین ڕێگا دەستەكەی ڕزگار دەكا: (مِنْ فَكِّ لَحْيَيْهِ) بە لێككردنەوەی شەوێلەكانیو (وَضَرْبِ شِدْقَيْهِ) بە لێدانی هەردوو لای دەمی (فَإِنْ عَجَزَ) جا ئەگەر ئەوانەی پێنەكرانو (فَسَلَّهَا فَنَدَرَتْ أَسْنَانُهُ) دەستەكەی‌خۆی ڕاكێشا دەرەوەو ددانەكانی زۆردارەكە دەرهاتن، ئەو كاتە (فَهَدَرٌ) ددانەكانی بە فیڕۆ دەدرێنو پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: (هیچ خوێنی نیە). هەروەك لە حەدیسی (بخاریو مسلم)دا گێڕدراوەتەوە.

(وَمَنْ نُظِرَ إِلَى حُرَمِهِ فِي دَارِهِ) هەر كەسێك تەماشا كرا ژنو دایكو خوشكو مەحرەمەكانی‌تری، ئەوانەش لە ناو خانووەكەی‌دا بون (مِنْ كَوَّةٍ أَوْ ثَقْبٍ عَمْدًا)

فَرَمَاهُ بِخَفِيفٍ كَحَصَاةٍ فَأَعْمَاهُ أَوْ أَصَابَ قُرْبَ عَيْنِهِ فَجَرَحَهُ فَمَاتَ فَهَدَرٌ، بِشَرْطِ عَدَمِ مَحْرَمٍ وَزَوْجَةٍ لِلنَّاظِرِ، قِيلَ وَاسْتِتَارِ الْحُرَمِ، قِيلَ وَإِنْذَارٍ قَبْلَ رَمْيِهِ، وَلَوْ عَزَّرَ وَلِيٌّ وَوَالٍ وَزَوْجٌ وَمُعَلِّمٌ فَمَضْمُونٌ، وَلَوْ حَدًّا مُقَدَّرًا فَلاَ ضَمَانَ،

تەماشاكەرەكەش لە كولانكەوە، يان لە كونێكەوە بە قەسدی تەماشای كردن (فَرَمَاهُ بِخَفِيفٍ كَحَصَاةٍ) خاوەن مەحرەمەكەش شتێكی سوكی بۆ هاویشت: وەكو بەردێكی بچوك (فَأَعْمَاهُ) تەماشاكەرەكەی كوێر كرد (أَوْ أَصَابَ قُرْبَ عَيْنِهِ فَجَرَحَهُ فَمَاتَ) یان بەردەكەی لە نزیكی چاوەكەی داو بریندارى كردو بەو برینە مرد، ئەوە (فَهَدَرٌ) بە فیڕۆ دەدرێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لَوْ أَنَّ امْرَأً إِطَّلَعَ عَلَيْكَ بِغَيْرِ إِذْنٍ فَحَذَفْتَهُ بِحَصَاةٍ فَفَقَأْتَ عَيْنَهُ، فَلاَ قَوَدَ وَلاَ دِيَةَ﴾ رواه الشيخان والنسائي، ئەگەر لە ماڵەكەتدا بویو پیاوێك بێئیزن تەماشای كردی، تۆش بەردێكی بچوكت بۆ هاویشتو چاوت دەرهێنا، هیچ تۆڵەو هیچ خوێنت لە سەر نیە.

جا ئەو بە فیڕۆدانەش (بِشَرْطِ عَدَمِ مَحْرَمٍ وَزَوْجَةٍ لِلنَّاظِرِ) بەو مەرجەی هیچ ژنێكو هیچ مەحرەمێكی تەماشاكەرەكە لەو شوێنەدا نەبێ (قِيلَ وَاسْتِتَارِ الْحُرَمِ) لە فەرمودەیەكی بێهێزدا: مەرجە: ئافرەتەكانیش دانەپۆشراو بن (قِيلَ وَإِنْذَارٍ قَبْلَ رَمْيِهِ) لە فەرمودەیەكی بێهێزدا: مەرجە پێش هاویشتنەكە هەڕەشەشی لە تەماشاكەرەكە كربێ.

﴿ باسی زامینیی سەرپەرشتكارو كاربەدەستەكان ﴾

(وَلَوْ عَزَّرَ وَلِيٌّ) ئەگەر سەرپەرشتكار، یان بەخێوكەری منداڵێك منداڵەكەی تەمبێ كرد (وَوَالٍ) یان كاربەدەست تاوانكارێكی تەمبێ كرد (وَزَوْجٌ) یان مێرد ژنەكەی تەمبێ كرد (وَمُعَلِّمٌ) یان مامۆستایەك قوتابی=شاگردەكەی تەمبێ كرد، ئەوە (فَمَضْمُونٌ) تەمبێكردنەكە زامینكراوە، واتە: خوێنی وێنەی بە قەسدی لە سەر خزمەكانی تەمبێكەرەكە واجب دەبێ، ئەگەر تەمبێكردنەكە كارێكی لە مردنی، یان لە فەوتاندنی ئەندامێكی تەمبێكراوەكەدا كردبێ، بەڵام ئەگەر تەمبێكردنەكە هیچ كارێكی لە مردنو فەوتاندندا نەكردبێ: وەك شەقەو شاپێكی سوك، یان خۆ تورەكردن، یان بەندكردن، ئەو كاتە هیچ زامینیی نیە، بەڵكو ئەگەر كەسێك مافێكی لە سەر بوو، دروستە بەند بكرێ تا مافەكە دەدا، یان تادەمرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

بەڵام (وَلَوْ حَدًّا مُقَدَّرًا) ئەگەر كاربەدەست، یان جێگرەكەی سزای تاوانكارێكی دا: بەو سزایەی لە شەرعدا داندراوەو سزادراوەكەش مرد، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینیی نیە، بە (إجماع)ی زانایانی‌ئیسلام ﴿عن عُمَر وعَلِي رضي‌الله عنهما: مَنْ مَاتَ فِي حَدٍّ أَوْ قِصَاصٍ فَلاَ دِيَةَ لَهُ﴾ رواه البيهقي، ورواه الشيخان عن عليّ في شارب الخمر، هەركەسێك بە هۆی سزادان، یان تۆڵە لێكردنەوە بمرێ، هیچ خوێنی نیە.

وَلَوْ ضُرِبَ شَارِبٌ بِنِعَالٍ وَثِيَابٍ فَلاَ ضَمَانَ عَلَى الصَّحِيحِ، وَكَذَا أَرْبَعُونَ سَوْطًا عَلَى الْمَشْهُورِ، أَوْ أَكْثَرُ وَجَبَ قِسْطُهُ بِالْعَدَدِ، وَفِي قَوْلٍ نِصْفُ دِيَةٍ، وَيَجْرِيَانِ فِي قَاذِفٍ جُلِدَ أَحَدًا وَثَمَانِينَ، وَلِمُسْتَقِلٍّ قَطْعُ سِلْعَةٍ إِلاَّ مَخُوفَةً لاَ خَطَرَ فِي تَرْكِهَا أَوِ الْخَطَرُ فِي قَطْعِهَا أَكْثَرُ،

(وَلَوْ ضُرِبَ شَارِبٌ بِنِعَالٍ وَثِيَابٍ) ئەگەر شەرابخۆرێك بە لێدانی پێلاو و جلەكان سزادراو بەو سزایە مرد (فَلاَ ضَمَانَ عَلَى الصَّحِيحِ) هیچ زامینیی نیە، لە سەر فەرموودەی ڕاست (وَكَذَا أَرْبَعُونَ سَوْطًا) هەروەها ئەگەر چل شوڕكەشی لێبدرێو بمرێ، زامینیی نیە (عَلَى الْمَشْهُورِ) لە سەر فەرموودەی ناسراوی مەزهەب (أَوْ أَكْثَرُ) بەلام ئەگەر شەرابخۆرەكە لە چل شوڕكە زیاتری لێدراو مرد، ئەو كاتە (وَجَبَ قِسْطُهُ بِالْعَدَدِ) بە فەرموودەی بەهێزتر: بەشی زیاترەكە بەگوێرەی ژمارەكە زامینیی واجب دەبێ، بۆ وێنە: ئەگەر چل شوڕكەی زیاتر لێدراو مرد، نیوەی خوێنەكەی واجب دەبێ، ئەگەر دە شوڕكەی زیاتر لێدراو مرد پێنجێكی خوێنەكەی واجب دەبێ (وَفِي قَوْلٍ: نِصْفُ دِيَةٍ) لە فەرموودەیەكدا: بە گشت جۆرە زێدەییەك نیوەی خوێنی واجب دەبێ.

(وَيَجْرِيَانِ) ئەو دووفەرموودە بەهێزو بێهێزە دێنەجێ (فِي قَاذِفٍ جُلِدَ أَحَدًا وَثَمَانِينَ) لەبارەی بوختانكەرێك كە هەشتاو یەك شوڕكەی لێدرابێو بمرێ، واتە: بە فەرموودەی بەهێزتر: لە هەشتاو یەك بەش: بەشە خوێنێك واجب دەبێ، بە فەرموودەی بێهێز: نیوەی خوێنی واجب دەبێ.

﴿ باسی بڕینی قونێرو لێكردنەوەی ئەندامەكان ﴾

(وَلِمُسْتَقِلٍّ) بۆ مرۆڤێكی سەربەخۆی بالغو عاقل دروستە: (قَطْعُ سِلْعَةٍ) لووێك، یان قونێرێك، یان هەر جۆرە ناشیرنیەكی لەو جۆرە لە لاشەیخۆی ببڕێو لایببا: بە دەستی خۆی، یان بە دەستی ئیزندراوێكیخۆی (إِلاَّ مَخُوفَةً لاَ خَطَرَ فِي تَرْكِهَا) تەنها ئەگەر بڕینەكەی مەترسی لێبكرێو هیچ ترسیش لە هێشتنەوەیدا نەبێ (أَوِ الْخَطَرُ فِي قَطْعِهَا أَكْثَرُ) یان ترسەكە لە بڕینەكەیدا زۆرتر بێ، ئەو كاتە لەو دوو حاڵەتەدا حەرامە بیبڕێ، بەلام ئەگەر مەترسی هێشتنەوەكەی لە بڕینەكەی زۆرتر بوو، یان هەردووكیان یەكسان بون، ئەو كاتە دروستە لە لاشەیخۆی ببڕێ، بەلكو ئەگەر پزیشكێكی دادپەروەر بلێ: هێشتنەوەی ئەو لووە دەبێتە هۆی بەهیلاكچوون، ئەو كاتە واجبە هەم لەخۆیو هەم لە منداڵەكەی ببڕێ.

جا بزانە: ئەو بڕیارانەی ڕابردوو و داهاتوو -گشتی- دەربارەی ئەندامێكی خۆركداوو لەكاركەوتووش دێنەجێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە، بەلام حەرامە لە بەر ئێشو ئازار پەلەی مردن بكاو خۆی بكوژێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

وَلأَب وَجَدّ قَطْعُهَا منْ صَبِيٍّ وَمَجْنُون مَعَ الْخَطَرِ إنْ زَادَ خَطَرُ التَّرْك، لاَ لسُلْطَان، وَلَهُ وَلسُلْطَان قَطْعُهَا بلاَ خَطَرٍ وَفَصْدٌ وَحِجَامَةٌ، فَلَوْ مَاتَ بجَائز منْ هَـذَا فَـلاَ ضَـمَانَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ فَعَلَ سُلْطَانٌ بصَبِيٍّ مَا مُنعَ فَديَةٌ مُغَلَّظَةٌ في مَاله، وَمَا وَجَبَ بخَطأ إمَـامٍ فِي حَدٍّ أَوْ حُكْمٍ فَعَلَى عَاقلَته، وَفِي قَوْلٍ في بَيْت الْمَال، وَلَوْ حَدَّهُ بشَـاهدَيْنِ فَبَانَـا عَبْدَيْنِ أَوْ ذمِّيَّيْنِ أَوْ مُرَاهقَيْنِ فَإنْ قَصَّرَ في اخْتبَارهمَا

(وَلأَبٍ وَجَدٍّ) بۆ باوكو باپیره دروسته (قَطْعُهَا مِنْ صَبِيٍّ وَمَجْنُونٍ مَعَ الْخَطَرِ) لووەكـه، یـان ئەندامە خۆركدارەكە، لە لاشەی منداڵو شێت ببڕێ، لەو حاڵەتەی مەترسی لـە بـڕینو لـە هێشتنەوەیدا هەیە، بەلام (إنْ زَادَ خَطَرُ التَّرْكِ) بەو مەرجەی ترسی هێشتنەوەكەی زیـاتر بێ (لاَ لِسُلْطَانٍ) بەلام بۆ كاربەدەستو خەڵكیتر دروست نیە، چونكە ئەوان وەكـو بـاوكو باپیرە میهرەبان نین، هەروەها ئەگەر ترسی بڕینەكەو هێشتنەوەكەشی یەكسان بێ، ئـەو كاتە بۆ باوكو باپیرەش دروست نیە لە لاشەی منداڵو شێت بیبڕێ.

بەلام (وَلَهُ وَلِسُلْطَانٍ قَطْعُهَا بِلاَ خَطَرٍ) بۆ بـاوكو بـاپیرەو كاربەدەسـت دروسـتە: لووەكـەو ئەندامەكە لە لاشەی منداڵو شێت ببڕن ئەگەر مەترسی لە لێكردنەوەیدا نەبێ، بـەلام بـە هـیچ جـۆرێگ بـۆ بێگانـە دروسـت نیـە، هـەم (وَفَصْدٌ وَحِجَامَةٌ) خـوێن لێگـرتنو گشـت چارەسەریەكی بێترسی منداڵو شێتەكەیان بۆ دروستە بە ئاماژەی پزیشك.

(فَلَوْ مَاتَ بِجَائِزٍ مِنْ هَذَا) جا ئەگەر منداڵەكـە، یـان شـێتەكە بـە چارەسـەریەكی دروسـتی لەوانەیڕابردوو مرد، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) هیچ زامینیو كەففارەت واجب نابێ (فِي الأَصَحِّ) لە فـەرموودەی راسـتردا، بـەلام (وَلَـوْ فَعَـلَ سُـلْطَانٌ بِصَـبِيٍّ مَـا مُنِـعَ) ئەگـەر كاربەدەسـتو جێگرەكەی، یان باوكو باپیرە چارەسـەریەكی قەدەغـەكراوی منـداڵو شـێتەكەیان كـردو بەو چارەسەریە مرد، ئەو كاتە (فَدِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ فِـي مَالِـهِ) خـوێنێكی ئەسـتووركراو لـە مـاڵی خۆی واجب دەبێ: بۆ میراتگرەكانی منداڵو شێتەكە، چونكە لە سنوری شـەرع لایداوە، بەلام لە تۆڵە ناكوشترێ، چونكە مەبەستی چاكسازی بووە.

جا بزانـە: دروسـتە گـوێی كیژۆڵـەكان كـون بكـرێ بـۆ گـوارە پێهەڵواسـین، هـەروەك لـە (تحفة)و (نهاية)دا روون كراوەتەوە.

(وَمَا وَجَبَ بِخَطَأِ إمَامٍ) هەر خوێنێك بە هۆی هەڵـەی پێشـەوا، یـان جێگرەكـەی واجـب ببـێ، (فِي حَدٍّ أَوْ حُكْمٍ) لە سزادانو تەمبێكردنو بڕیاردانـدا، ئەوە (فَعَلَى عَاقِلَتِهِ) خوێنەكـە لـە سـەر خزمەكانیەتی (وَفِي قَوْلٍ فِي بَيْتِ الْمَالِ) لە فەرموودەیەكدا: لە (بيت المال) خوێنەكە دەدرێ.

(وَلَوْ حَدَّهُ بِشَاهِدَيْنِ) ئەگەر پێشەوا بە شاهیدیی دوو پیاو مرۆڤێكی سزا داو بـەو سزادانە مرد (فَبَانَا عَبْدَيْنِ أَوْ ذِمِّيَّيْنِ أَوْ مُرَاهِقَيْنِ) ئینجا ئاشكرا بـوو: شـاهیدەكان كۆیلـە بـون، یـان كـافر بـون، یـان نـەبالغ بـون، ئـەوە (فَـإنْ قَصَّرَ فِـي اخْتِبَارِهِمَـا) ئەگـەر پێشـەوایەكە

فَالضَّمَانُ عَلَيْه، وَإِلاَّ فَالْقَوْلاَن، فَإِنْ ضَمَّنَّا عَاقِلَةً أَوْ بَيْتَ مَال فَلاَ رُجُوعَ عَلَى الذِّمِّيَّيْنِ وَالْعَبْدَيْنِ فِي الأَصَحِّ، وَمَنْ حَجَمَ أَوْ فَصَدَ بِإِذْنٍ لَمْ يَضْمَنْ، وَقَتْلُ جَلاَّدٍ وَضَرْبُهُ بِأَمْرِ الإِمَامِ كَمُبَاشَرَةِ الإِمَامِ إِنْ جَهِلَ ظُلْمَهُ وَخَطَأَهُ،

کەمتەرخەمیی کردبێ لە باس و لێکۆڵینەوەی شاهیدەکاندا (فَالضَّمَانُ عَلَيْهِ) زامینیی سزادراوەکە لە سەر خۆیەتی، واتە: ئەگەر بە قەسدی کوشتبێتی لەتۆڵەیی دەکوشترێتەوە، جاڵەگەر عەفو کرا، خوێنەکەشی لە سەر خۆیەتی، ئەگەر بە هەڵەش کوشتبێتی خوێنەکە لە سەر خزمەکانیەتی.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر کەمتەرخەمیی نەکردبو، ئەو کاتە (فَالْقَوْلاَن) دوو فەرموودەکەی رابردوو دێنە جێ، بەهێزترەکەیان: خوێنەکەی لە سەر خزمەکانیەتی (فَإِنْ ضَمَّنَّا عَاقِلَةً أَوْ بَيْتَ مَال) جا ئەگەر خزمەکانی، یان (بيت المال) بکەینە زامینی خوێنەکە (فَلاَ رُجُوعَ عَلَى الذِّمِّيَّيْنِ وَالْعَبْدَيْنِ) هیچێکیان مافی ئەوەی نیە بگەڕێتەوە سەر شاهیدە کافرەکان و کۆیلەکان تاکو خوێنەکەیان لێوەبگرێتەوە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە ئەوان وا تێدەگەن ڕاستییان گوتوە.

﴿ باسی زامینی پزیشک و لێدەری سزاکان ﴾

(وَمَنْ حَجَمَ أَوْ فَصَدَ بِإِذْنٍ) هەرکەسێك بە ئیزنی بالغ و عاقڵێك خوێنی لێبگرێ و بەو خوێن لێگرتنەش فەوتانێك ڕوو بدا (لَمْ يَضْمَنْ) خوێنگرەکە نابێتە زامین.

هەروەها ئەگەر پزیشکێکی لێزان بە دەرمانێك، یان بە نەشتەرگەری چارەی نەخۆشێکی کردو هیچ کەمتەرخەمیشی نەکردو نەخۆشەکە مرد، ئەویش نابێتە زامین، بە (اجماع)ی زانایانیئیسلام، بەڵام ئەگەر پزیشکەکە لە چارەسەریەکەیدا هەڵەی کردبێ، یان لە سنوری پزیشکی دەرچوبێ، یان شارەزایی لەو نەخۆشیە نەبوبێ، ئەو کاتە خوێنی مردووەکە لە سەر خزمەکانی واجب دەبێ، بەڵام ئەگەر نەخۆشەکە بە خۆی دەرمانەکە دیاری بکا، ئەو کاتە نابێتەزامین.

جا بزانە: ئەگەر بە دوژمنکاری، واتە: بە قەسدی نەخۆشەکەی کوشتبێ، ئەو کاتە کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا ڕوون کراوەتەوە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ تَطَبَّبَ وَلَمْ يَكُنْ بِالطِّبِّ مَعْرُوفاً فَأَصَابَ نَفْساً فَمَا دُونَهَا فَهُوَ ضَامِنٌ﴾رواه أصحاب السنن وصححه الحاكم، هەر کەسێك خۆی بکاتە پزیشك و پزیشکیش نەبێ، ئەگەر گیانێك، یان ئەندامێك بفەوتێنێ دەبێتە زامین.

(وَقَتْلُ جَلاَّدٍ وَضَرْبُهُ بِأَمْرِ الإِمَامِ) کوشتنی لێدەری سزاکان و لێدانەکەی بە ئیزنی پێشەوا (كَمُبَاشَرَةِ الإِمَامِ) وەکو ڕاستەوخۆی پێشەوایەکەیە (إِنْ جَهِلَ ظُلْمَهُ وَخَطَأَهُ) بەو مەرجەی نەزانێ پێشەوایەکە لەو بڕیارەیدا ستەمکارە، یان بەهەڵەدا چووە، واتە: پێشەوایەکە

وَإلاَّ فَالْقِصَاصُ وَالضَّمَانُ عَلَىالْجَلاَّدِ إنْ لَمْ يَكُنْ إكْرَاهٌ، وَيَجِبُ خِتَانُ الْمَرْأَةِ بِجُــزْءٍ مِــن اللَّحْمَةِ بِأَعْلَىالْفَرْجِ، وَالرَّجُلِ بِقَطْعِ مَا تُغَطِّى حَشَفَتَهُ بَعْدَالْبُلُوغِ، وَيُنْدَبُ تَعْجِيلُهُ فِي سَابِعِهِ،

دەبێتـە زامینـی کوژراوەکـە (وَإِلاّ) بـەڵام ئەگـەر لێدەری سـزاکان دەیزانـیێ: پێشـەوایەکە ستەمکارە، یـان بەهەڵەداچـووە، ئـەو کاتـە (فَالْقِصَاصُ وَالضَّمَانُ عَلَىالْجَلاّدِ) کوشـتنی لەتۆڵـەو زامینـی تـەنها لـە سـەر لێدەرەکەیـە (إنْ لَـمْ يَكُـنْ إكْرَاهٌ) بـەو مەرجـەی زۆری لێنـەکرابێ، واتـە: ئەگـەر لێدەرەکـە زۆری لێکرابێ، ئـەو کاتـە کوشـتنەوەی لەتۆڵـە-لـە حاڵەتی ستەمکاریدا- یان خوێنەکەی لـە سـەر هـەردووکیان واجـب دەبێ، هـەروەك لـە زۆربەی سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

﴿ باسی سوننەتکردنی ئافرەتو پیاو ﴾

(وَيَجِبُ خِتَانُ الْمَرْأَةِ) سوننەتکردنی ئافرەت واجبـە: (بِجُزْءٍ مِن اللَّحْمَةِ بِأَعْلَى الْفَرْجِ) بـە لێکردنەوەی بەشێکیکەم لەو پۆپیتە گۆشتەی لە نێوان هەردوو لێوی (فَرْج)ی ئافرەت بە لای سەرەوەیە، هەم (وَالرَّجُلِ) سوننەتکردنی پیاویش واجبە (بِقَطْعِ مَا تُغَطِّى حَشَفَتَهُ) بـە لێکردنـەوەی هـەموو ئـەو پیستەیەی سـەری (ذکر)ی داپۆشیوە، ئینجا سوننەتکردنی ئافرەتو پیاو (بَعْدَالْبُلُوغِ) لە دوای بلۆغبوونیان واجبە، واتە ئەگەر بلۆغی بوو و سوننەت نەکرابو، ئەو کاتە کاربەدەستی موسوڵمانان زۆری لێدەکا: خۆی سوننەت بکـا، هـەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفاً﴾ ئینجا وەحیمان بۆ تۆ نارد-ئەی محمد ﷺ- شوێن ئـایینی (ابـراهیم پێغەمبـەر) ﷺ بکـەوە. پێغەمبـەریش ﷺ فەرموویەتی: ﴿إِخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ ابْنُ ثَمَــانِينَ سَــنَةً﴾ رواه الشیخان، (ابـراهیم پێغەمبەر) ﷺ خۆی سوننەت کرد تەمەنی هەشتا ساڵ بـوو. واتـە: سـوننەتکردن بەشـێکە لەئایینی (ابراهیم پێغەمبەر) ﷺ، کەوابو: واجبە: ئەنجامی بدەین.

جا بزانە: ئەگەر یەکێك بە سوننەتنەکراوی مرد، نابێ بە مردوویی سوننەت بکرێ، هەرچـەند بلۆغیشی بوبێ، هەروەها ئەگەر بە سوننەتکراوی لـە دایك بوبێ، ئـەوە سـوننەتکردنی لـە سـەر لادەکـەوێ، دیسـان بزانـە: لـە فەرموودەیـەکی بێهێزدا-کـە فـەرموودەی زۆرتـرینی زانایەنە-: تەنها سوننەتکردنی پیاوان واجبە، واتە: سوننەتکردنی ئافرەت واجب نیە بـەڵکو سوننەتە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

(وَيُنْدَبُ تَعْجِيلُهُ فِى سَابِعِهِ) سوننەتە: سوننەتکردنی منداڵەکـە لـە ڕۆژی حەفتـەمینی لـە دایکبوونیدا بکرێ ﴿عن عائشة رضیالله عنها: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَتَنَ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ رضـیالله عنـهما يَــوْمَ سَــابِعِهِمَا﴾ رواه البیهقـی وصـححه الحـاکم، پێغەمبـەر ﷺ لـە ڕۆژی حەفتـەمینی لەدایکبووندا (حسن)و (حسین)ی سوننەت کردن.

فَإِنْ ضَعُفَ عَنْ احْتِمَالِه أُخِّرَ، وَمَنْ خَتَنَهُ فِي سِنٍّ لاَ يَحْتَمِلُهُ لَزِمَهُ قِصَاصٌ إِلاَّ وَالِدًا، فَإِنْ احْتَمَلَهُ وَخَتَنَهُ وَلِيٌّ فَلاَ ضَمَانَ فِي الأَصَحِّ، وَأُجْرَتُهُ فِي مَالِ الْمَخْتُونِ.
(فَصْلٌ) مَنْ كَانَ مَعَ دَابَّةٍ أَوْ دَوَابَّ ضَمِنَ إِتْلاَفَهَا نَفْسًا وَمَالاً لَيْلاً وَنَهَارًا،

(فَإِنْ ضَعُفَ عَنْ احْتِمَالِه) جا ئەگەر منداڵەکە بێهێز بوو و باری سوننەتکردنی نەدەگرت، ئەو کاتە (أُخِّرَ) واجبە دوا بخرێ، کەوابو: (وَمَنْ خَتَنَهُ فِي سِنٍّ لاَ يَحْتَمِلُهُ) هەر کەسێك لە تەمەنێکی وەهادا منداڵەکەی سوننەت کرد: کە باری نەدەگرت و بەو سوننەتکردنە مرد، ئەوە (لَزِمَهُ قِصَاصٌ) سوننەتکەرەکە کوشتنی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ (إِلاَّ وَالِدًا) تەنها باوك و باپیرەو دایك و داپیرە نەبێ، واتە: ئەوان خوێنێکی ئەستوورکراویان لە سەر واجب دەبێ. بەڵام (فَإِنْ احْتَمَلَهُ وَخَتَنَهُ وَلِيٌّ) ئەگەر منداڵەکە باری سوننەتکردنی دەگرت و سەرپەرشتکارەکەی سوننەتی کردو بەو سوننەتکردنە مرد، ئەو کاتە (فَلاَ ضَمَانَ فِي الأَصَحِّ) هیچ زامینیی لە سەر نیە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، هەروەها ئەگەر بێگانەیەکیش یەکێکی بالغ و عاقڵ بە ئیزنی وی سوننەت بکاو بمرێ، ئەویش نابێتە زامین، بەڵام ئەگەر بێگانەکە منداڵێك سوننەت بکاو منداڵەکە بمرێ، ئەو کاتە دەبێتە زامین، هەروەك لە (تحفة)و (الشرواني)دا فەرموویانە.
(وَأُجْرَتُهُ فِي مَالِ الْمَخْتُونِ) کرێی سوننەتکردنەکە لە ماڵێ سوننەتکراوەکە دەدرێ، جا ئەگەر هیچ ماڵی نەبو، ئەو کاتە کرێیەکەی لە سەر ئەو کەسەیە کە واجبە بەخێوی بکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی شت فەوتاندنی منداڵ و ئاژەڵەکان و ئۆتۆمبیل ﴾

پێشەکی بزانە: ئەگەر منداڵ بەخۆی تاوانێك ئەنجام بدا، ئەوە تۆڵەی تاوانەکە لە ماڵی منداڵەکە واجب دەبێ، بە (إجماع)ی زانایانی ئیسلام، هەروەك لە(مغني ابن قدامة)دا فەرموویەتی.
هەروەها شێت هەمان بڕیاری منداڵی بۆ دەدرێ، کەوابو: (مَنْ كَانَ مَعَ دَابَّةٍ أَوْ دَوَابَّ) هەر کەسێك لەگەڵ ئاژەڵێك، یان لەگەڵ چەند ئاژەڵێکدا بێ، ئەوە (ضَمِنَ إِتْلاَفَهَا نَفْسًا وَمَالاً) کەسەکە دەبێتە زامینی هەر گیانێك و هەر ماڵێکی کە ئاژەڵەکە -یان ئەو بێچوەیی کە بە دواوەیەتی- بیفەوتێنێ (لَيْلاً وَنَهَارًا) بە شەو و بە ڕۆژ، جیاوازی نیە ئاژەڵەکە: ملکی خۆی بێ، یان بەکرێگیراو بێ، یان خواستراو بێ، یان ئەمانەت بێ، یان زەوتکراو بێ، هەروەها جیاوازی نیە کەسەکە: بالغ و عاقڵ بێ، یان شێت، یان منداڵ بێ، بە خۆشی خۆی، یان بە زۆرلێکردن سواری ئاژەڵەکە بوبێ، یان ڕایبکێشێ، یان لێی بوخوڕێ.
جا ئەگەر دوو کەس سواری وڵاغەکە بوبن، ئەوە هەریەکەو نیوەی زامینییان لە سەرە، هەروەها ئەگەر یەکێك لێی بوخوڕێ و یەکێکیش ڕایبکێشێ، ئەو کاتەش هەر یەکەو نیوەیە، بەڵام ئەگەر سوارێك لە سەر پشتی وڵاغەکە بێ، ئەو کاتە تەنها سوارەکە زامینە، واتە: لێخوڕەکەو ڕاکێشەرەکە نابنە زامین، کەوابو: ئەگەر وڵاغەکە بێچووەکەی بە دوادا بێ و

....

بێچووەکە شتێك بفەوتێنێ، ئەو کاتەش سوارەکە دەبێتە زامین. بەڵام ئەگەر بێگانەیەك- بێئیزنی سەرپەرشتکار- منداڵێك، یان شێتێکی سواری وولاغێك کرد، ئەو کاتە بێگانەکە دەبێتە زامینی ئەو شتەی وولاغەکە دەیفەوتێنێ، جا ئەگەر منداڵەکە بەخۆی -بێئیزن- سواری وولاغەکە بێ، ئەو کاتە منداڵەکە دەبێتە زامین، هەروەها ئەگەر سەرپەرشتکارەکەشی بۆ بەرژەوەندی منداڵەکە سواری وولاغەکەی بکاو منداڵەکەش دەیتوانی وولاغەکە ڕابگرێ، ئەو کاتەش منداڵەکە دەبێتە زامین، ئەگەر نا: سەرپەرشتکارەکەی دەبێتە زامین، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

﴿ ئاگاداری ﴾ یەکەم: مەبەست بە زامینی‌یەکەسەکە لەم باسەدا: ئەگەر فەوتێندراوی ئاژەڵەکە گیان بێ-واتە: ئادەمیزاد بێ- ئەوە زامینی‌ی لە سەرخزمەکانی کەسەکەیە، ئەگەر ماڵ بێ ئەوە لە سەر خۆیەتی، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

کەوابو: ئەگەر شوفێری ئوتومبیلێك بە ئۆتۆمبیلەکەی گیانێك-بە هەڵە- بفەوتێنی، ئەوە زامینی‌ی گیانەکە لە سەر خزمەکانیەتی، ئەگەر ماڵێك بفەوتێنێ تۆڵەی ماڵەکە لە سەر خۆیەتی، جا لە هەردوو حاڵەتدا جیاوازی نیە ئۆتۆمبیلەکە: ملکی خۆی بێ، یان نا-وەکو مەسەلەی ئاژەڵەکە- چونکە شوفێرەکە: هەم سوارو هەم لێخوڕی ئۆتۆمبیلەکەیە، هەروەك لە باسی (خۆ لێکدانی کەشتی‌و ئۆتۆمبیل)دا درێژتر ڕوونمان کردەوە.

دووەم: ئەگەر یەکێك-بێئیزن-نەقیزەیەکی لە وولاغێك دا، یان لێی قیڕاند، یان ترساندی، ئینجا وولاغەکەش ڕەویەوەو شتێکی فەوتاند، یان سوارەکەی کەوتە خوارەوەو مرد، یان-بێئیزنی شوفێرەکە- یەکێك ئوتومبیلەکەی سوڕاندو لە ڕێگە لای‌دا، ئەوە لەو حاڵەتانەدا نەقیزەچی‌و قیڕێنەرەکەو ترسێنەرەکەو سوڕێنەرەکە دەبنە زامین، بەڵام ئەگەر بە ئیزنی سوارەکە، یان ڕاکێشەرەکە، یان شوفێرەکە وای‌کردبێ، ئەو کاتە ئیزندەرەکە دەبێتە زامین.

جا لە هەر حاڵەتێکدا وولاغێك ڕەویەوەو یەکێکی‌تر-بێئیزن- گەڕاندیەوە، ئەوە هەر شتێك لە حاڵەتی ڕۆیشتنەکەی گەڕاندنەوەکەدا بفەوتێنێ، ئەو کەسەی گەڕاندویەتیەوە دەبێتە زامین، بەڵام ئەگەر بە ئیزنی ئەو کەسە بێ کە لەگەڵ وولاغەکەدایە، ئەو کاتەش ئیزندەرەکە دەبێتە زامین.

سێیەم: ئەگەر سوار وولاغەکە-واتە: یان سوار ئۆتۆمبیلەکە- دەیتوانی وولاغەکە، یان ئۆتۆمبیلەکە ڕابگرێو بە سەری‌دا زاڵ ببێ، بەڵام وا ڕێك کەوت لە دەستی دەرچو و نەیتوانی بە سەری‌دا زاڵ ببێ؟ بە هۆی بچڕانی جڵەوی‌وولاغەکە، یان ڕاگری‌ئۆتۆمبیلەکە، ئینجا شتێکی فەوتاند، ئەو کاتەش سوارەکەو شوفێرەکە دەبنە زامین، بەڵام ئەگەر

وَلَوْ بَالَتْ أَوْ رَاثَتْ بِطَرِيقٍ فَتَلِفَ بِهِ نَفْسٌ أَوْ مَالٌ فَلاَ ضَمَانَ، وَيَحْتَرِزُ عَمَّا لاَ يُعْتَادُ كَرَكْضٍ شَدِيدٍ فِي وَحْلٍ، فَإِنْ خَالَفَ ضَمِنَ مَا تَوَلَّدَ مِنْهُ، وَمَنْ حَمَلَ حَطَبًا عَلَى ظَهْرِهِ أَوْ بَهِيمَةٍ فَحَكَّ بِنَاءً فَسَقَطَ ضَمِنَهُ، وَإِنْ دَخَلَ سُوقًا فَتَلِفَ بِهِ نَفْسٌ أَوْ مَالٌ ضَمِنَ إِنْ كَانَ زِحَامٌ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ وَتَمَزَّقَ ثَوْبٌ فَلاَ، إِلاَّ ثَوْبَ أَعْمَى وَمُسْتَدْبِرِ الْبَهِيمَةِ

وولاغێك له دەستی ڕابكاو شتێك بفەوتێنێ، یان بە توندی بە ستبویەوەو بەرەهەڵ بوو و شتێکی فەوتاند، یان بە هۆی تۆزو ڕەشەباو دەنگی هەورو ئەو شتانە ئاژەڵەکان ڕەوینەوەو کشتوکاڵێکیان فەوتاند، ئەوە لەو سێ مەسەلەیەدا نابێتە زامین، بەڵام ئەگەر بە هۆی خەوتنی شوانەکە پەرت ببن، ئەو کاتە شوانەکە دەبێتە زامین، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ناوەڕۆکی ئەم سێ ئاگاداریانە ڕوون کراوەتەوە.

(وَلَوْ بَالَتْ أَوْ رَاثَتْ بِطَرِيقٍ) ئەگەر وولاغەکە لە ڕێگایەکدا میزی کرد، یان ڕیخی کرد (فَتَلِفَ بِهِ نَفْسٌ أَوْ مَالٌ) ئینجا بەو میزو ڕیخە گیانێك، یان ماڵێك فەوتا، ئەوە (فَلاَ ضَمَانَ) فەوتاوەکە هیچ زامێنیی نیە (وَيَحْتَرِزُ عَمَّا لاَ يُعْتَادُ) واجبە: سوار وولاغ–واتە: هەم شوفێری ئۆتۆمبیل– خۆی بپارێزێ لەو کردارەی عادەت نیە (كَرَكْضٍ شَدِيدٍ فِي وَحْلٍ) وەکو غاردانێکی بەهێز لە شوێنێکی قوڕ، یان بە بەرد، یان لە شوێنی کۆبوونەوەی خەڵکدا، کەوابو: (فَإِنْ خَالَفَ) ئەگەر سوار وولاغەکە، یان شوفێرەکە بە دژی ئەم واجبە ڕەفتاری کرد (ضَمِنَ مَا تَوَلَّدَ مِنْهُ) دەبێتە زامینی هەر فەوتانێکی لەو ناعادەتیە ڕوو بدا.

بەڵام لە سەر فەرموودەی کۆمەڵە زۆرەکەی زانایان: ئەگەر بەگوێرەی عادەتیش بڕواو بەردێك لە ژێر پێی وولاغەکەی، یان ئۆتۆمبیلەکەی دەرپبەڕێ و زیانێك بگەیەنێ، ئەو کاتەش دەبێتە زامین، هەروەك لە (تحفة)و(مغنی)دافەرمویانە.

(وَمَنْ حَمَلَ حَطَبًا عَلَى ظَهْرِهِ أَوْ بَهِيمَةٍ) هەر کەسێك داری لە پشتی‌خۆی، یان لە پشتی وولاغەکە بار کردبو (فَحَكَّ بِنَاءً فَسَقَطَ) جا لە ڕۆیشتنەکەیدا دارەکەی بە دیوارێکەوە خشاندو دیوارەکە کەوت، ئەوە لە هەردوو حاڵەتدا (ضَمِنَهُ) دارهەڵگرەکە دەبێتە زامین، جیاوازی نیە: بە خۆیشی سواری وولاغەکە بوبێ، یان لێی بوخوڕێ، یان ڕایبکێشێ، هەر دەبێتەزامین؟ چونکە یان بە باری خۆی، یان بە باری وولاغەکەی فەوتانەکە ڕوویداوە.

(وَإِنْ دَخَلَ سُوقًا) ئەگەر دار هەڵگرەکە بەخۆی، یان بە وولاغەکەیەوە، یان بە ئۆتۆمبیلەکەیەوە چووە بازاڕێك (فَتَلِفَ بِهِ نَفْسٌ أَوْ مَالٌ) جا بەو دارە گیانێك، یان ماڵێك فەوتا، ئەوە (ضَمِنَ إِنْ كَانَ زِحَامٌ) دەبێتە زامینی فەوتاوەکە ئەگەر پاڵەپەستەو قەرەباڵغی لە بازارەکەدا هەبێ، بەڵام (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ) ئەگەر لە بازارەکەدا پاڵەپەستە نەبێ و (وَتَمَزَّقَ ثَوْبٌ)جلێك، یان شتێکی‌تر بە دارەکە فەوتا (فَلاَ) نابێتە زامین (إِلاَّ ثَوْبَ أَعْمَى وَمُسْتَدْبِرِ الْبَهِيمَةِ) تەنها دەبێتە زامینی جلو کەلوپەلو گیانی کوێرو ئەو کەسەی

فَيَجبُ تَنْبِيهُهُ، وَإِنَّمَا يَضْمَنُهُ إِذَا لَمْ يُقَصِّرْ صَاحِبُ الْمَالِ، فَإِنْ قَصَّرَ بِأَنْ وَضَعَهُ بِطَرِيقٍ أَوْ عَرَّضَهُ لِلدَّابَّةِ فَلاَ، وَإِنْ كَانَتِ الدَّابَّةُ وَحْدَهَا فَأَتْلَفَتْ زَرْعًا أَوْ غَيْرَهُ نَهَارًا لَمْ يَضْمَنْ صَاحِبُهَا، أَوْ لَيْلاً ضَمِنَ،

پشتی له وولاغەکەیه، ئەگەر ئاگاداری نەکردبێتەوه، یان کەڕ بێو گوێی لێنەبوبێ، کەوابو: (فَيَجبُ تَنْبِيهُهُ) واجبه ئاگاداری بکاتەوه، جا ئەگەر ئاگاداری کردەوەو خۆی نەپاراست، ئەو کاته زامینی له سەر نیه.

(وَإِنَّمَا يَضْمَنُهُ) تەنها لەو حاڵەتەدا دارەڵگرەکەو شوفێرەکه دەبنه زامینی فەوتاندراوی وولاغەکەو ئۆتۆمبیلەکه (إِذَا لَمْ يُقَصِّرْ صَاحِبُ الْمَالِ) ئەگەر خاوەن ماڵەکه کەمتەرخەمی نەکردبێ، چونکه (فَإِنْ قَصَّرَ) ئەگەر کەمتەرخەمی کردبێ: (بِأَنْ وَضَعَهُ بِطَرِيقٍ) وەك ماڵەکەی لە سەر ڕێگەیەك دانابێ (أَوْ عَرَّضَهُ لِلدَّابَّةِ) یان هێنابێتیه پێش وولاغەکەو ئۆتۆمبیلەکه، ئەو کاته (فَلاَ) نابێته زامین.

کەوابو: ئەو کەسانەی کەلوپەل له پێش دوکانەکانیان له سەر ڕێگەدا دادەنێن ئەگەر وولاغێك کەلوپەلەکە بفەوتێنێ، مافی هیچ تۆڵەیان نیه، چونکه کەمتەرخەمی له خۆیانەوەیه، هەروەك (الشبراملسي) فەرموویەتی.

هەروەها ئەگەر بەخۆی به لای وولاغه بارکراوەکەدا رابـبرێو خۆی لێداو جلی بدرێ، ئەو کاتەش مافی هیچ زامینی نیه، هەروەك له زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانه.

جا بزانه: تا ئێستا باس لەوه بوو: که ئاژەڵەکان کەسێکیان لەگەڵدابێ، بەڵام (وَإِنْ كَانَتِ الدَّابَّةُ وَحْدَهَا) ئەگەر ئاژەڵەکه به تەنها بوو (فَأَتْلَفَتْ زَرْعًا أَوْ غَيْرَهُ نَهَارًا) جا ئاژەڵەکه له ڕۆژیدا کشتوکاڵێکی، یان شتێکیتری فەوتاند، ئەوه (لَمْ يَضْمَنْ صَاحِبُهَا) خاوەنەکەی نابێته زامین، بەو مەرجەی بەرەڵای بیابانی کردبێ، هەروەها بەکرێگرو ئاژەڵخوازەکەش —بەو مەرجه— نابنه زامین.

(أَوْ لَيْلاً) بەڵام ئەگەر له شەویدا ئاژەڵەکەی شتێك بفەوتێنێ، ئەو کاته (ضَمِنَ) دەبێته زامین، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿وَعَلَى أَهْلِ الْمَاشِيَةِ مَا أَصَابَتْ مَاشِيَتُهُمْ بِاللَّيْلِ﴾ رواه أبوداود وصححه ابن حبان، له سەر خاوەن ئاژەڵەکان واجبه: تۆڵەی ئەو شته بدەن که ئاژەڵەکانیان له شەویدا له ناوی بردوه. واته: چونکه عادەت ئەوهایه به ڕۆژ کشتوکاڵ دەپارێزرێ، به شەویش ئاژەڵ دەبەسترێنەوه، جا ئەگەر عادەتی شوێنێك بەپێچەوانەوه بوو، ئەو کاته بڕیارەکەش به پێچەوانەوەیه.

هەروەها ئەگەر عادەت بوو به شەو و به ڕۆژ ئاژەڵەکان دەبەسترانەوه، واته: له بەرەڵاکردن نپارێزران، ئەو کاته به شەو و به ڕۆژ خاوەن ئاژەڵەکه دەبێته زامین، هەروەها ئەگەر عادەت بوو به شەو و به ڕۆژ ئاژەڵەکان بەرەڵا دەکران، ئەو کاته نه به شەو و نه به ڕۆژ نابێته

إلاَّ أَنْ لاَيُفَرِّطَ فِي رَبْطِهَا أَوْ حَضَرَ صَاحِبُ الزَّرْعِ وَتَهَاوَنَ فِي دَفْعِهَا، وَكَذَا إِنْ كَانَ الزَّرْعُ فِي مَحُوطٍ لَهُ بَابٌ تَرَكَهُ مَفْتُوحًا فِي الأَصَحِّ، وَهِرَّةٌ تُتْلِفُ طَيْرًا أَوْ طَعَامًا إِنْ عُهِدَ ذَلِكَ مِنْهَا ضَمِنَ مَالِكُهَا فِي الأَصَحِّ لَيْلاً أَوْ نَهَارًا، وَإِلاَّ فَلاَ فِي الأَصَحِّ.

(كِتَابُ السِّيَرِ)

زامین، بەڵام ئەگەر ئاژەڵەکەی بەرەڵڵای ناو شار کردبێ، ئەوکاتە بە شەو و بە ڕۆژ دەبێتە زامین، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

(إلاَّ أَنْ لاَيُفَرِّطَ فِي رَبْطِهَا) مەگەر خاوەن ئاژەڵەکە کەمتەرخەمی نەکردبێ لە بەستنەوەیدا: وەك بە توندی بەستبێتیەوە، یان دەرگەی لە سەر کلیل دابێ، ئینجا ئاژەڵەکە بەخۆی بەرهەڵ بوو، یان کەسێك بەریەڵداو بە شەوێ شتێکی فەوتاند، ئەوکاتە خاوەنەکەی نابێتە زامین.

(أَوْ حَضَرَ صَاحِبُ الزَّرْعِ وَتَهَاوَنَ فِي دَفْعِهَا) یان خاوەن کشتوکاڵەکە لەوێ ئامادە بوو، بەڵام کەمتەرخەمی کرد و ئاژەڵەکەی لە کشتوکاڵەکە نەگەڕاندەوە، ئەوکاتەش خاوەن ئاژەڵەکە نابێتە زامین، بەڵام ئەگەر ئاژەڵەکان زۆر بوون و خاوەن کشتوکاڵەکە نەیتوانی بیانگەڕێنێتەوە، یان دەیتوانی بیانگەڕێنێتەوە، بەڵام ئەگەر لە کشتوکاڵەکەی خۆی دەریکردبان یەکسەر دەکەوتنە ناو کشتوکاڵی دراوسێیەکەی -ئەمەش دروست نیەو تۆڵەی کشتوکاڵی دراوسێیەکەی لە سەر واجب دەبێ- ئەوە لەو دوو مەسەلەیەدا خاوەن ئاژەڵەکە بە شەو و بە ڕۆژ دەبێتە زامین.

(وَكَذَا) هەروەها خاوەن ئاژەڵەکە نابێتە زامین (إِنْ كَانَ الزَّرْعُ فِي مَحُوطٍ لَهُ بَابٌ تَرَكَهُ مَفْتُوحًا) ئەگەر کشتوکاڵەکە پەرژین کرابێ و دەرگەی هەبێ و خاوەنەکەی بە کراوەیی وازی لێهێنابێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَهِرَّةٌ تُتْلِفُ طَيْرًا أَوْ طَعَامًا) کتك-پشیلە: کە باڵندەیەك، یان خواردەمەنیەك دەفەوتێنێ، ئەوە (إِنْ عُهِدَ ذَلِكَ مِنْهَا) ئەگەر دوو جار، یان سێ جار ئەو ڕەفتارەی لێدیترابێ (ضَمِنَ مَالِكُهَا فِي الأَصَحِّ) خاونەکەی دەبێتە زامینی فەوتێنراوەکەی، لە فەرمودەی ڕاستتردا (لَيْلاً أَوْ نَهَارًا) بە شەو و بە ڕۆژ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ئەو ڕەفتارەی لێنەدیترابێ (فَلاَ فِي الأَصَحِّ) خاوەنەکەی نابێتە زامین، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

جا بزانە: لە حاڵەتی هێرشکردندا ئەگەر نەگونجا پشیلەکە بگەڕێندرێتەوە، دروستە بکوژرێ هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

﴿ كِتَابُ السِّيَرِ: پەرتوکی (جِهَاد)و ڕێبازەکانی تری پێغەمبەرﷺ ﴾

پێشەکی: (جِهاد)، واتە: تێکۆشان بە گیان و بە ماڵ و بە زوبان، بۆ بەرزکردنەوەو چەسپاندنی حوکمی خودا، تاکو بەندەکانی خودا لە بەندایەتی بەندە ڕزگار بکرێن و بکرێنە

بەندەی ڕاستەقینەی خودا. پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿جَاهِدُوا الْمُشْرِكِينَ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَأَلْسِنَتِكُمْ﴾ رواه أحمد والنسائي وصححه الحاكم، جیهاد لە دژی کافرەکان بکەن: بە ماڵتانو بە گیانتانو بە زویانتان.

جابزانە: تێکۆشانی چەکدارانە -کە پێی دەگوترێ: غەزا- لە بەشەکانی تری (جِهاد) گەورەترە، چونکە گیانیخۆی فرۆشتۆتە خوایگەورە.

(ابن حجر) لە (تحفة)دا فەرموویەتی: (إبن أبيعصرون) لە چەند حەدیسێکی (صحيح)ی وەرگرتوە: کە (جهاد) لە هەموو کردەوەکانی مرۆڤ گەورەترە لە دوای ئیمان.

ئیمامی(الاذرعي)ش ئەم ڕایەی هەڵبـژاردوە، واتـە: چـونکە پێغەمبەرﷺ پرسـیاری لێکرا: ﴿يَارَسُولَ اللهِ مَا يَعْدِلُ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللهِ تَعَالَى؟ قَالَ لاَ تَسْتَطِيعُونَهُ. فَأَعَادُوا عَلَيْهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا؟ كُلَّ ذَلِكَ يَقُولُ: لاَ تَسْتَطِيعُونَهُ. وَقَالَ فِي الثَّالِثَةِ: مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْقَانِتِ بِآيَاتِ اللهِ لاَ يَفْتُرُ مِنْ صَلاَةٍ وَلاَ صِيَامٍ حَتَّى يَرْجِعَ الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللهِ﴾ رواه الشيخان، ئەی پێغەمبەری خواﷺ کام کردەوە بە قەد (جهاد) خێری هەیە؟ فەرمووی: ناتوانن ئەو کردەوەیە بکەن. جا دوو جار، یان سێ جار پرسیارەکەیان کردەوەو هەر دەیفەرموو: ناتوانن. ئینجا لە جاری سێیەمدا فەرمووی: خێری (مُجاهِد)ی ڕێگەیخوا وەکو خێری ئەو کەسەیە: کە بەردەوام بەڕۆژوو بێو شەونوێژ بکاو قورئان بخوێنێو هیچ کاتێك لە نوێژو ڕۆژوو نەوەستێ تا (مُجاهِد)ەکە لە غەزا دەگەڕێتەوە.

ئینجا بزانە: پێش کۆچکردنیپێغەمبەرﷺ، (جهاد)ی چەکدارانە قەدەغە بوو؟ چونکە لە قۆناغییەکەمدا پێغەمبەرﷺ تا ماوەی سێ ساڵان بە نهێنی بانگەوازیی دەکرد بۆ ئایینی ئیسلام، بە فەرمانی ئایەتی﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ﴾ ئەی ئەو پێغەمبەرەی خۆی بە جلەکانی پۆشیوە، هەڵسە خەڵك بترسێنە لە عەزابی خوا.

ئینجا لە دوای سێ ساڵەکە ئایەتی﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ﴾ هاتە خوارەوە، واتە: ئاشکرا بکە ئەوەی فەرمانت پێکراوە. بۆیێ -هەر لە(مكة)دا- پێغەمبەرﷺ قۆناغێکیتریدووەمی دەست پێکردو بانگەوازیی ئاشکرا کرد.

ئینجا لە دوای کۆچکردن خوای گەورە ئیزنیدا: جەنگ لەگەڵ ئەو کافرانە بکا: کە جەنگ لەگەڵ موسوڵمانان دەکەن، ئەم قۆناغە سێیەمەش بە ئایەتی﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُم﴾ دەستی پێکرا، واتە: لە ڕێگەی خوا جەنگ لەگەڵ ئەو کەسانە بکەن کە جەنگتان لەگەڵ دەکەن.

ئینجا دوای (فتح) ڕزگارکردنی (مَكّة) قۆناغیچوارەمو کۆتاییی (جهاد) دەستی پێکرا، بە هاتنی (آيَةُالسَّيْف): ئایەتی شمشێر، کە ئەم دوو ئایەتەنە: ﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾

كَانَ الْجِهَادُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَرْضَ كِفَايَةٍ، وَقِيلَ عَيْنٍ، وَأَمَّا بَعْدَهُ فَلِلْكُفَّارِ حَالاَنِ، أَحَدُهُمَا: يَكُونُونَ بِبِلاَدِهِمْ فَفَرْضُ كِفَايَةٍ إِذَا فَعَلَهُ مَنْ فِيهِمْ كِفَايَةٌ سَقَطَ الْحَرَجُ

جەنگ لەگەڵ کافرەکان بکەن بە گشتی لە گشت کاتو شوێنێکدا. ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالاً وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ﴾ راپەڕن بە سوکیو بە گرانی لە ڕێگەیخوا (جهاد) بکەن بە ماڵو بە گیانتان. هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکانو لە (السيرةالحلبية)دا ئەو قۆناغانە ڕوون کراونەوە.

ئینجا لەم قۆناغەیچوارەمدا بڕیاری شەریعەتیئیسلام لەبارەی (جهاد) جێگیر بوو لە دژی ئەو کەسانەی باوەڕیان بە ئیسلام نیە، یان دەبنە کۆسپ لە ڕێگای (حُکم)و بانگەوازیی ئیسلام، تا دونیاش وێران دەبێ بڕیاری ئەم قۆناغە هەر بەردەوامە، هەروەك پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلْجِهَادُ مَاضٍ مُنْذُ بَعَثَنِيَ اللهُ تَعَالَى إِلَى أَنْ يُقَاتِلَ آخِرُ هَذِهِ الأُمَّةِ الدَّجَّالَ، لاَ يُبْطِلُهُ جَوْرُ جَائِرٍ وَلاَ عَدْلُ عَادِلٍ﴾ رواه أبوداود بسند صحيح، (جهاد) هەر واجبو بەردەوامە لەو ڕۆژەوە کە خوا منی ناردوە بە پێغەمبەر تا ئەو ڕۆژەی ئوممەتی من جەنگ لە دژی (دَجَّال) دەکا، بڕیاری واجببوونی(جهاد) ستەمی هیچ ستەمکارێكو دادپەروەریی هیچ دادپەروەرێك بەتاڵی ناکاتەوە.

واتە: جیاوازی نیە فەرمانڕەواکانمان ستەمکار بن، یان دادپەروەر بن، واجبە: (جهاد) لە ژێر سەرکردایەتی ئەواندا هەر بکرێ، چونکە (جهاد) واجبێکی گەورەیەو نابێ بە هۆی تاوانباریی چەند کەسێکی کاربەدەست ئەم واجبە گەورەیە دوا بخرێ، هەروەك لە (فتح الباري)دا ڕوون کراوەتەوە.

ئینجا بزانە: پێغەمبەرﷺ بەخۆی لە بیستو حەفت غەزادا بەشداریی کردوە، چلو حەفت (سَرِيَّة)شی ناردون بۆ غەزا، واتە: بەخۆی لەگەڵیاندا نەچوە، هەروەك لە (تحفة)دا فەرمویەتی، چونکە (كَانَ الْجِهَادُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَرْضَ كِفَايَةٍ) غەزاکردن لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ (فَرْض الْكِفَايَة) بوو، واتە: ئەگەر کۆمەڵێکی (صحابة)کان ڕۆیشتبان بۆ غەزاکردن، تاوانی نەکردنی غەزا لە سەر ئەوانیتر لادەکەوت (وَقِيلَ عَيْنٍ) لە فەرمودەیەکی بێهێزدا: (فرض العين) بوو، واتە هەر کەسێك لە غەزا دواکەوتبا، گوناهبار دەبو.

(وَأَمَّا بَعْدَهُ) بەڵام لە دوای وەفاتی پێغەمبەرﷺ (فَلِلْكُفَّارِ حَالاَنِ) ئەو کافرانەی جەنگ لە دژی ئیسلام دەکەن دوو حاڵەتیان هەنە:

(أَحَدُهُمَا: يَكُونُونَ بِبِلاَدِهِمْ) حاڵەتییەکەمیان: کافرەکان لە شارەکانی خۆیانو مەبەستیان نیە بێنە ناو شارەکانی موسوڵمانان (فَفَرْضُ كِفَايَةٍ) لەو حاڵەتەدا–بە (إجماع)ی زانایانیئیسلام– غەزاکردن (فرض الكفاية)یە، واتە: (إِذَا فَعَلَهُ مَنْ فِيهِمْ كِفَايَةٌ) هەرکاتێك کۆمەڵێکی وەها غەزا بکەن: کە بەرەوستی کافرەکان بکەن (سَقَطَ الْحَرَجُ

عَنِ الْبَاقِينَ، وَمِنْ فُرُوضِ الْكِفَايَةِ: اَلْقِيَامُ بِإِقَامَةِالْحُجَجِ وَحَلِّ الْمُشْكِلاَتِ فِي الدِّينِ، وَبِعُلُومِ الشَّرْعِ كَتَفْسِيرٍ وَحَدِيثٍ، وَالْفُرُوعِ بِحَيْثُ يَصْلُحُ لِلْقَضَاءِ، وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنكَرِ،

عَنِ الْبَاقِينَ) گوناهی نەکردن لە سەر ئەوانیتر لادەکەوێ، بە بەڵگەی ئایەتی ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ی داهاتوو، هەم ڕەفتاری (الخلفاء الراشدین)ش ئەوها بووە.

ئینجا غەزاکردنەکەش بەوە دێتە جێ: کە سنورەکانی(دارالإسلام)و شوێنە مەترسیدارەکان پڕ چەکو جەنگاوەر بکرێن، یان لە گشت ساڵێکدا لایەنی کەم جارێك هێرش بکرێتە ناو (دارالکُفْر)و جەنگیان لەگەڵ بکرێ، جا ئەگەر لە جارێك زیاتر بکرێ ئەوە خێرترە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿أَوَلا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ﴾ ئایا نابینن ئەوان لە گشت ساڵێکدا جارێك، یان دوو جار بە غەزاکردن تاقی دەکرێنەوە.

﴿چەند بەشێکی (فَرْضُ الْكِفَايَةِ)کان﴾

(وَمِنْ فُرُوضِ الْكِفَايَةِ) هەندێك لە (فَرْضُ الْكِفَايَة)کان: (اَلْقِيَامُ بِإِقَامَةِ الْحُجَجِ) هەڵسانی چینە زانایەکە بە بەڵگە هێنانەوە: لە سەر هەبوونی خواو سیفەتەکانی خواو هەبوونی پێغەمبەرەکانو ڕاستی ئەو شەرعو هەواڵانەی ڕۆژی دوایی کە پێغەمبەرﷺ ڕایگەیاندوە، هەم (وَحَلِّ الْمُشْكِلاَتِ فِي الدِّينِ) هەڵسان بە چارەسەرکردنو نەهێشتنی گومانو ئاژاوە لە ئایینی پیرۆزی ئیسلامدا.

(وَ) هەڵسان (بِعُلُومِ الشَّرْعِ) بە خوێندنی زانستە شەرعیەکان: (كَتَفْسِيرٍ وَحَدِيثٍ وَالْفُرُوعِ) وەکو تەفسیری قورئانو حەدیسەکانی پێغەمبەرﷺ لقەکانی شەریعەت (بِحَيْثُ يَصْلُحُ لِلْقَضَاءِ) بە شێوەیەکی وەها ئەو زانستانە بخوێندرێن کە زانایەکان بۆ دادکردنو فتوادان بە کەڵك بێن، جا لە گشت شوێنێکی (دارالإسلام)دا بە ئەندازەی پێویستیی خەڵك واجبە: ئەو زانایانە هەبن، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾ نەبووە ئیماندارانی هەموویان ڕاپەڕن، بەڵکو دەبوا لە هەر هۆزێکی موسوڵمانان -کە کۆمەڵێك ڕادەپەڕین بۆ غەزا- کۆمەڵێکیش ڕاپەڕیبان بۆ خوێندن تاکو لە شەریعەتی ئیسلام تێبگەن.

جا بزانە: لە سەر کاربەدەست واجبە: بە زۆرلێکردن ئەو زانستانە بە خەڵکی گشت شوێنێك بخوێنێ ئەگەر وازیان لە خوێندنیان هێنابێ، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

﴿ فەرمان بە چاکەو ڕێگرتن لە خراپە ﴾

(وَ) بەشێکی‌تری (فرض الكفاية)کان: (الأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ) فەرمان بە چاکەو قەدەغەکردنی‌خراپەیە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ دەبێ کۆمەڵێك لە

وَإِحْيَاءُ الْكَعْبَةِ كُلَّ سَنَةٍ بِالزِّيَارَةِ، وَدَفْعُ ضَرَرِ الْمُسْلِمِينَ: كَكِسْوَةِ عَارٍ وَإِطْعَامِ جَائِعٍ إِذَا لَمْ يَنْدَفِعْ بِزَكَاةٍ وَبَيْتِ مَالٍ،

ئێوە هەبن بانگەوازی بۆ چاکە بکەن‌و فەرمان بە چاکە بکەن‌و قەدەغەی خراپە بکەن، ئەوانە بەختەوەرن.

جا بزانە: بەو مەرجە فەرمان بە چاکەو قەدەغەکردنی خراپە واجب دەبێ: کە دڵنیابێ زیان ناگاتە گیانی‌خۆی‌و خەڵکی‌ترو ماڵی‌خۆی‌و خەڵکی‌ترو ناموسی‌خۆی‌و خەڵکی‌تر، جا ئەگەر ئەو زیانانە توشی خەڵکی‌تر دەبون‌و خراپەی زیانەکەش لە خراپەی بێشەرعیەکە زۆرتر بوو، ئەو کاتە فەرمانەکەو قەدەغەکردنەکە واجب نیە، بەڵکو حەرامن، هەروەها ئەگەر زیانەکان تەنها توشی خۆی دەبون، ئەو کاتەش واجب نیە بەڵام سوننەتە، واتە: تاکو بە پلەی شەهیدی بگا، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و (بغيةالمسترشدين)دا ڕوون کراوەتەوە.

جا ئەگەر قەدەغەکردنی خراپەکە دەبووە هۆی جەنگو چەك ڕاکێشان ئەو کاتە پێویستە کاربەدەست ئەم واجبە ئەنجام بدا، جا ئەگەر کاربەدەست ستەمکار بوو -واتە: خراپەکەی قەدەغە نەدەکرد- ئەو کاتە واجبە: پیاوماقوڵان ڕێك بکەون‌و لە سەر کار لای‌بدەن هەرچەند بە هێزی چەکیش بێ‌و جەنگیش ڕوو بدا، بەڵام بەو مەرجەی خراپەیەکی گەورەتر لەم خراپەیە ڕوو نەدا، هەروەك ئیمامی (النواوي) لە (شرح صحيح مسلم) دا ڕوونی کردۆتەوە.

(وَ) بەشێکی‌تری (فرض الكفاية)کان: (إِحْيَاءُ الْكَعْبَةِ كُلَّ سَنَةٍ بِالزِّيَارَةِ) زیندووکردنەوەی (كَعْبَة)ی ماڵی‌خوایە بە زیارەتی حەج‌و عومرە لە گشت ساڵێکدا، لە لایەن کۆمەڵە موسوڵمانێکی وەها: کە دروشمی حەج‌و عومرەیان پێ ئاشکرا ببێ.

(وَ) بەشێکی‌تری (فرض الكفاية)کان: (دَفْعُ ضَرَرِ الْمُسْلِمِينَ) لادانی زیانی موسوڵمانانە (كَكِسْوَةِ عَارٍ) وەکو بەرگکردنی مرۆڤی ڕووت‌و (وَإِطْعَامِ جَائِعٍ) خواردەمەنیدانی برسی‌و کرێی پزیشك‌و دەرمان‌و زیانەکانی‌تر، جا لادانی ئەو زیانانەش لە سەر ئەو کەسانە واجبە: کە بەشی مەسرەفی ساڵێك زیاتریان هەیە (إِذَا لَمْ يَنْدَفِعْ بِزَكَاةٍ وَبَيْتِ مَالٍ) هەرکاتێك ئەو زیانانە بە زەکاتو (بَيْتُ الْمَال) لانەدرێن: وەك (بَيْت الْمَال) هیچی تێدا نەبێ، یان سەرپەرشتکارەکەی ستەمکار بێ.

جا ئەگەر دەوڵەمەندەکان ئەو زیانانەیان لانەدان، ئەو کاتە بۆ کاربەدەست دروستە بە زۆرلێکردن بە ئەندازەی مەسرەفی ئەو زیانانە لێیان وەربگرێ‌و سەرفی بکا، هەروەك لە (بغيةالمسترشدين)دا فەرموویەتی.

جا لەو حاڵەتەی (بيت المال) هیچی تێدا نیە، دەگونجێ -بە ئیزنی‌کاربەدەست- بە قەرزی سەر (بَيْت الْمَال) ئەو مەسرەفانە بدرێن، هەروەك لە (ابن قاسم)دا فەرموویەتی.

وَتحمُّلُ الشَّهَادَة وَأدَاؤُهَا، وَالْحِرَفُ وَالصَّنَائِعُ وَمَا تَتِمُّ بِهِ الْمَعَايِشُ، وَ جَوَابُ سَلاَمٍ عَلَى جَمَاعَةٍ، وَيُسَنُّ ابْتِداؤُهُ، لاَ عَلَى قَاضِي حَاجَة وَآكِلٍ وَفِي حَمَّامٍ، وَلاَ جَوَابَ عَلَيْهِمْ.

(وَ) بەشێكیتری (فرض الكفاية)كان: (تَحمُّلُ الشَّهَادَة، وَأدَاؤُهَا) هەلگرتنی شاهیدیو شاهیدیدانە، هەم (وَالْحِرَفُ وَالصَّنَائِعُ) كاسبیو پیشەسازیو (وَمَا تَتِمُّ بِهِ الْمَعَايِشُ) ئەوەی بەڕێوەچوونی خەلكی پێ تەواو دەبێ: وەك بازرگانیو بەرگدروینو پزیشكیو ئەو جۆرە شتانە.

﴿ باسی سەلامكردنو وەلامدانەوەی سەلام ﴾

(وَ) هەروەها (جَوَابُ سَلاَمٍ عَلَى جَمَاعَةٍ) وەلامدانەوەی سەلام لە سەر كۆمەلێك بە (فَرْضُ الْكِفَايَةِ)واجبە، واتە: ئەگەر یەكێكیان وەلامی سەلامەكەی داوە، خێرەكە بۆ خۆیەتیو گوناهەكەش لە سەر ئەوانیتر لادەكەوێ بەلام ئەگەر هەموویان وەلام بدەنەوە گشتیان خێرەكەیان دەگاتێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿يجزِئُ عَنِ الْجَمَاعَـةِ إِذا مَـرُّوا أَنْ يُسَـلِّمَ أَحَدُهُمْ، وَيَجزِئُ عَنِ الْجُلُوسِ أَنْ يَرُدَّ أَحَدُهُمْ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، ئەگەر لە كۆمەلێك یەكێكیان سەلام بكا لەجیاتی كۆمەلەكە دروست دەبێ، ئەگەر لە دانیشتووەكانیش یەكێكیان وەلامی سەلامەكە بداتەوە لەجیاتییان دروست دەبێ.

جا بزانە: ئەگەر سەلام لێكراوەكە یەك كەس بوو، ئەو كاتە وەلامدانەوەی بە (فَرْضُ الْعَيْنِ) لە سەر واجبە (وَيُسَنُّ ابْتِداؤُهُ) سوننەتە مرۆڤی موسولمان لە سەرەتای هاتن ڕۆیشتن سەلام بكا، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذاانْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلىالْمَجْلِسِ فَلْيُسَلِّمْ، فَـإِذا أرادَ أَنْ يَقُومَ فَلْيُسَلِّمْ، فَلَيْسَتِ الأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الآخِـرَةِ﴾ رواه أصحاب السنن بسند حسن، هەر كاتێك یەكێكتان گەیشتە دانیشگە با سەلام بكا، هەركاتێك ویستی بڕوا با سەلام بكا، چونكە سەلامەكەییەكەم لە سەلامەكەیتر خێرتر نیە.

(لاَ عَلَى قَاضِي حَاجَةٍ) بەلام سەلامكردن لەو كەسە سوننەت نیە: كە میزو پیسایی دەكاو (وَآكِلٍ) یان ئاو و خواردەمەنی دەخوا، هەم (وَفِي حَمَّامٍ) لەوەی لە گەرماویشدایە سوننەت نیە، كەوابو: (وَلاَ جَوَابَ عَلَيْهِمْ) ئەوانەیڕابردوو وەلامدانەوەی سەلامیان لە سەر نیە.

جا بزانە: ئەگەر ئافرەتێك حەزی لێبكرێو بە تەنها بێ، حەرامە: سەلام لە پیاوی بێگانە بكا، یان وەلامی سەلامەكەی بداتەوە، هەروەها ناپەسندە پیاویش سەلام لە ئافرەتیبێگانەی بە تەنها بكاو وەلامیسەلامەكەی بداتەوە، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

﴿ پاشكۆ ﴾: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَ تُسَلِّمُوا عَلَى مَنْ يَشْرَبُ الْخَمْرَ وَلاَ تَعُودُوهُمْ إِذا مَرِضُوا وَلاَ تُصَلُّوا عَلَيْهِمْ إِذا مَاتُوا﴾ رواه البخاری فیالادب، سەلام لەو كەسانە مەكەن كە شەڕاب دەخۆنەوەو ئەگەر نەخۆش بون سەردانیان مەكەنو هەر كاتێك مردن نوێژیان لە سەر مەكەن. كەواتە: گشت فاسقێكی بە ئاشكراو گشت خاوەن گوناهێكیگەورە –ئەگەر تۆبەی

نەکربێ‌و– گشت بیدعەکارێك وەکو شەڕابخۆرەکان سوننەتە سەلامیان لێنەکرێ، هەم واجب نیە وەڵامی سەلامەکەشیان بدرێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرمویانە.
هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿لاَ تَبْدَأُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى بِالسَّلامِ﴾ وقال: ﴿إِذَا سَلَّمَ عَلَيْكُمُ الْيَهُودُ فَقُلْ وَعَلَيْكَ﴾ رواهما مسلم، ئێوە سەلام لە جولەکەو دیانەکان مەکەن، واتە: سەلام لێکردنیان حەرامە. هەروەها فەرمووی: هەرکاتێك جولەکەو دیانەکان سەلامیان لە ئێوە کرد، لەوەڵامدانەوەیاندا واجبە تەنها بڵێی: (وَعَلَيْكُمْ). واتە: دروست نیە ووشەی (السَّلاَم) بڵێ.
هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ﴾ وفي رواية: ﴿وَالصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ﴾ رواه الشيخان، مرۆڤی سوار سەلام لە پیادە دەکا، پیادە سەلام لە دانیشتوو دەکا، کەم سەلام لە زۆر دەکا، بچوك سەلام لە گەورە دەکا. ﴿وعن أنس ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّ بِصِبْيَانٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ بە لای چەند منداڵێکدا ڕابرد، جا سەلامی لێکردن.
﴿وَعَنْ أسماء بنت يزيد رضي الله عنها: مَرَّ عَلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ وَعُصْبَةٌ مِنَ النِّسَاءِ قُعُودٌ فَأَلْوَى بِيَدِهِ بِالتَّسْلِيمِ﴾ رواه الترمذي بسند حسن، پێغەمبەرﷺ بە لای کۆمەڵێکی ئافرەتاندا ڕابرد، جا بە دەستی پیرۆزی ئاماژەی بە سەلامکردن کرد. کەواتە: سەلامکردن‌و وەڵامدانەوەشی بە ئاماژەو بە زوبان وێکڕا سوننەتە، بەڵکو بۆ وەڵامدانەوەی سەلامی مرۆڤی کەڕ هەردووکیان واجبن.
هەروەها ﴿عَنْ أنس ﷺ: قال لِي النَّبِيُّ ﷺ: إِذَا دَخَلْتَ عَلَى أَهْلِكَ فَسَلِّمْ يَكُنْ بَرَكَةً عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِكَ﴾ رواه الترمذي بسند حسن، هەرکاتێك چویتەوەماڵەوە سەلام لە خێزان‌و منداڵەکانت بکە، سەلامەکەت دەبێتە بەرەکەت بۆ تۆو بۆ ئەوانیش.
ئینجا بزانە: ووشەی وەڵامدانەوەی سەلام–کە واجبەکەی لە سەر لادەبات– ئەمەیە بڵێ: (وَعَلَيْكَ السَّلامُ)، یان (وَعَلَيْكُمُ السَّلام)، واتە: (وَرَحْمَةُ الله وَبَرَكَاتُهُ) سوننەتەو خێرترە، کەوابو: بە (أَهْلاً وَسَهْلاً)، یان بە (سەرچاوم)، یان بە (بەخێر بێی) وەڵامدانەوەکەی نایەتەجێ‌و گوناهبار دەبێ، بەڵام نابێ واز لە سەلامکردن بێنێ لە ترسی ئەوەی وەڵامی سەلامەکەی نەدرێتەوە.
جا ئەگەر یەکێك لە لایەن کەسێکەوە سەلامی بۆ هێنابو، ئەوەش واجبە وەڵامی سەلامەکەی بداتەوە، جا وەها سوننەتە لە وەڵامدا بڵێ: (عَلَيْكَ وَعَلَيْهِ السَّلامُ) سەلام لە تۆو لە ئەویش بێ ﴿عن غالب ﷺ: أَتَى رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: إِنَّ أَبِي يُقْرِئُكَ السَّلاَمَ. فَقَالَ: عَلَيْكَ وَعَلَى أَبِيكَ السَّلاَمُ﴾ رواه أبوداود، وفي الصحيحين نحوه عن عائشة رضي الله عنها،

وَلاَ جِهَادَ عَلَى صَبِيٍّ وَمَجْنُونٍ وَ امْرَأَةٍ وَمَرِيضٍ وَذِي عَرَجٍ بَيِّنٍ وَأَقْطَعَ وَأَشَـلُّ وَعَبْـدٍ وَعَادِمِ أُهْبَةِ قِتَالٍ،

پیاوێـك هاتـه لای پێغەمبـەرﷺ گـوتی: بـاوکم سـەلامت لێدەکـا. ئـەویش لـه وەڵامـدا فەرمووی: سەلام له خۆت‌و له باوکت بێ.

جا بزانه: هەر کەسێك له کەسێکەوه سـەلامی بـۆ کەسێکی‌تر هـەڵگرتبێ، ئـەوه دەبێتـه ئەمانەت‌و واجبه بیگەیێنێته کەسـەکە، بـەڵام ئەگـەر هەڵینـەگرتبێ: وەك ڕەدی بکاتـەوەو بڵـێ: نـاتوانم. یـان بـێ‌دەنگ بوبـێ، ئـەو کاتـه واجـب نیـه. دیسـان بزانـه: پێویسـته لـه سەلامکردن‌و له وەڵامدانەوەی‌دا ئەوەنده دەنگ بەرز بکاتەوە: که گوێی لێبێ.

هەروەها بزانه: پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿إِذا عَطَسَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ: اَلْحَمْدُ للهِ عَلَى كُلِّ حالٍ. وَلْيَقُلِ الَّذِي يَرُدُّ عَلَيْهِ: يَرْحَمُكَ اللهُ. وَلْيَقُلْ هُوَ: يَهْدِيكُمُ اللهُ وَيُصْلِحُ بَالَكُمْ﴾ حديث صحيح رواه الترمذي، هەرکاتێك یەکێکتان بژمی با بڵێ: (اَلْحَمْدُ للهِ عَلَى كُلِّ حالٍ). ئەوەی وەڵامیشی دەداتەوە با بڵێ: (يَرْحَمُكَ اللهُ). ئەویش وەڵامی ئەو بداتـەوەو بڵـێ: (يَهْدِيكُمُ اللهُ وَيُصْلِحُ بَالَكُمْ). جـا ئەگـەر سـێ جـاریش بـه دوای یـەکتردا بپـژمێ وەڵامدانەوەکـەی هـەر سوننەته، بەڵام له دوای سێ جارەکه با دوعای شیفای بۆ بکا، هەروەك له سەرچاوەکاندا نـاوەڕۆکی ئـەم پاشـکۆیە ڕوون کراوەتـەوە، باسـی تۆقـەو دەسـت ماچـکردن‌و لەبـەر هەڵسانیش له پاشکۆی جەژندا ڕابرا.

﴿ ئەو کەسانەی غەزایان له سەر واجب نیه ﴾

(وَلاَ جِهَادَ عَلَى صَبِيٍّ وَمَجْنُونٍ) غەزاکردن له سەر منداڵ‌و شێت واجب نیـه، چونکه دلواکاری شـەرع نایانگرێتـەوە (وَامْرَأَةٍ) لـه سـەر ئـافرەتیش واجـب نیـە، خـوای گـەورە دەفـەرموێ: ﴿يَاأَيُّهَاالنَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُـؤْمِنِينَ عَلَىالْقِتَـالِ﴾ ئـەی پێغەمبـەر پیـاوانی ئیمانـدار هـان بـده بـۆ جەنگکردن له دژی کافرەکان. (وَمَرِيضٍ) له سەر نەخۆش‌و (وَذِي عَرَجٍ بَيِّنٍ) لـه سـەر خـاوەن شەلینی ئاشکراو (وَأَقْطَعَ) هەم له سەر یەك دەست‌و هـەم (وَأَشَلَّ) لـه سـەر خـاوەن دەسـتی لەکارکەوتووش غەزاکردن واجب نیه، چونکه ئەوانه هێزی هەڵمەت‌و زیان لێدانیان نیـه، خـوای گەوره دەفەرموێ: ﴿لَيْسَ عَلَىالأَعْمَى حَرَجٌ وَلا عَلَىالأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلا عَلَى الْمَرِيضِ حَـرَجٌ﴾ کوێرو شەل‌و نەخۆش گوناهی غەزانەکردنیان له سەر نیه.

(وَعَبْدٍ) له سەر کۆیلەو (وَعَادِمِ أُهْبَةِ قِتَالٍ) له سەر ئەو کەسەش واجب نیـه کـه پێویسـتیەکانی جـەنگی پـێ دابـین نـاکرێن: وەك چـەك، یـان بـژێوی ڕۆیشـتن‌و گەڕانـەوەی نـەبێ‌و لـه (بيت المال)ش نەیدرێتێ، خوای گـەورە دەفـەرموێ: ﴿لَيْسَ عَلَىالضُّعَفَاءِ وَلا عَلَى الْمَرْضَى وَلا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُـولِهِ﴾ بێهێزەکان‌و نەخۆشـەکان‌و ئـەو کەسانەی کەرستەو بژێویان دەست ناکەوێ، هیچ گونـاهی غەزانـەکردنیان لـه سـەر نیـە، بـەو مەرجەی ئامۆژگاری خەڵك بکەن بۆ ڕێگەی خواو پێغەمبەرﷺ.

وَكُلُّ عُذْرٍ مَنَعَ وُجُوبَ الْحَجِّ مَنَعَ الْجِهَادَ إلاَّ خَوْفَ طَرِيقٍ مِنْ كُفَّارٍ، وَكَذَا مِنْ لُصُوصِ الْمُسْلِمِينَ عَلَى الصَّحِيحِ، وَالدَّيْنُ الْحَالُّ يُحَرِّمُ سَفَرَ جِهَادٍ وَغَيْرِهِ إلاَّ بِإِذْنِ غَرِيمِهِ، وَالْمُؤَجَّلُ لاَ، وَقِيلَ يَمْنَعُ سَفَرًا مَخُوفًا، وَيَحْرُمُ جِهَادٌ إلاَّ بِإِذْنِ أَبَوَيْهِ إنْ كَانَا مُسْلِمَيْنِ، لاَ سَفَرُ تَعَلُّمِ فَرْضِ عَيْنٍ وَكَذَا كِفَايَةٍ فِي الأَصَحِّ،

(وَكُلُّ عُذْرٍ مَنَعَ وُجُوبَ الْحَجِّ) هەر عوزرێك واجیبوونی حەج قەدەغە بكا (مَنَعَ الْجِهَادَ) واجیبوونی غەزاش قەدەغە دەكا (إلاَّ خَوْفَ طَرِيقٍ مِنْ كُفَّارٍ) تەنها ترسی رێگە لە كافرەكان واجیبوونی غەزا قەدەغە ناكا، بەلام واجیبوونی حەج قەدەغە دەكا (وَكَذَا مِنْ لُصُوصِ الْمُسْلِمِينَ عَلَى الصَّحِيحِ) هەروەها ترسانیش لە دزە موسوڵمانەكان واجیبوونی غەزا قەدەغە ناكا، لە سەر فەرموودەی ڕاست، چونكە غەزاكردن بە ترسترە.

(وَالدَّيْنُ الْحَالُّ) ئەو قەرزەی كاتی دانەوەی هاتوە (يُحَرِّمُ سَفَرَ جِهَادٍ وَغَيْرِهِ) سەفەری غەزاو سەفەرەكانی‌تری وەكو حەج، حەرام دەكا، كەواتە: كورتكردنەوەی نوێژیش لەو جۆرە سەفەرەدا دروست نابێ، چونكە لە حەدیسی (صحيح)دا فەرموویەتی: ﴿يُغْفَرُ لِلشَّهِيدِ كُلُّ ذَنْبٍ إِلاَّ الدَّيْنَ﴾ رواه مسلم، لە گشت گوناهەكانی شەهید دەبوردرێ تەنها قەرز نەبێ.

(إلاَّ بِإِذْنِ غَرِيمِهِ) تەنها بە ئیزنی خاوەن قەرزەكە نەبێ، واتە: ئەگەر خاوەن قەرزەكە ئیزنی بدا، سەفەرەكە حەرام نیە، كەوابو: بۆ خاوەن قەرزەكە دروستە: ڕێگای نەدا بڕواتە هیچ سەفەرێك، بەلام (وَالْمُؤَجَّلُ لاَ) ئەو قەرزەی كاتی دانەوەی نەهاتوە، هیچ سەفەرێك حەرام ناكا، هەر چەند خاوەن قەرزەكەش ئیزنی نەدا (وَقِيلَ: يَمْنَعُ سَفَرًا مَخُوفًا) لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا: ئەو قەرزەش سەفەری بە ترس قەدەغە دەكا.

(وَ) هەروەها لەو حاڵەتەی غەزاكردن (فرض الكفاية)یە (يَحْرُمُ جِهَادٌ إلاَّ بِإِذْنِ أَبَوَيْهِ) لە سەر ئافرەت‌و پیاو حەرامە: غەزا بكا، تەنها بە ئیزنی دایك‌و باوكی نەبێ، هەرچەند سەفەریش نەبێ (إنْ كَانَا مُسْلِمَيْنِ) بەو مەرجەی دایك‌و باوكەكەی موسوڵمان بن ﴿عن ابن عمر رضي‌الله عنهما: جَاءَ رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي الْجِهَادِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: أَحَيٌّ وَالِدَاكَ؟ قَالَ نَعَمْ. قَالَ فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ﴾ رواه الشيخان، پیاوێك هات ئیزن وەربگرێ بۆ غەزا، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا دایك‌و باوكت زیندوون؟ گوتی: بەڵێ. فەرمووی: لەڕێی خزمەتكردنی دایك‌و باوكتدا جیهاد بكە. جا ئەگەر تەنها یەكێكیان زیندوو بوو، ئەو كاتەش بێ‌ئیزنی وی دروست نیە، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(لاَ سَفَرُ تَعَلُّمِ فَرْضِ عَيْنٍ) بەلام سەفەری خوێندنێكی (فرض العين) بێ‌ئیزنی دایك‌و باوك حەرام نیە (وَكَذَا كِفَايَةٍ فِي الأَصَحِّ) هەروەها سەفەری خوێندنی (فرض الكفاية)ش بێ‌ئیزنی دایك‌و باوك حەرام نیە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونكە سەفەری خوێندن وەكو سەفەری

فَإنْ أذِنَ أَبَوَاهُ وَالْغَرِيمُ ثُمَّ رَجَعُوا وَجَبَ الرُّجُوعُ إنْ لَمْ يَحْضُرِ الصَّفَّ، فَإنْ شَرَعَ فِي قِتَالٍ حَرُمَ الإنْصِرَافُ فِي الأظْهَرِ. اَلثَّانِي: يَدْخُلُونَ بَلْدَةً لَنَا فَيَلْزَمُ أَهْلَهَا الدَّفْعُ بِالْمُمْكِنِ، فَإنْ أَمْكَنَ تَأَهُّبٌ لِقِتَالٍ وَجَبَ الْمُمْكِنُ حَتَّى عَلَى فَقِيرٍ وَوَلَدٍ وَمَدِينٍ وَعَبْدٍ بِلاَ إذْنٍ،

غەزا بە ترس نیە، جا بزانە: جگە لە سەفەری غەزا سەفەرەکورتەکانیتر بێئیزنی دایكو باوك دروستن، بەلاَم سەفەرەدریژەکان تەنها لە حاڵەتی ئەمینیدا دروستن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(فَإنْ أذِنَ أَبَوَاهُ وَالْغَرِيمُ) جا ئەگەر دایكو باوکەکەیو خاوەن قەرزەکان ئیزنیان دا غەزا بکا (ثُمَّ رَجَعُوا) ئینجا لە دوای ڕۆیشتنەکەی ئیزندەرەکان پەشیمان بونەوە، ئەو کاتەش (وَجَبَ الرُّجُوعُ إنْ لَمْ يَحْضُرِ الصَّفَّ) واجبە لە غەزا بگەڕێتەوە بەو مەرجەی نەگەیشتبێتە ناو ڕیزی جەنگ، چونکە (فَإنْ شَرَعَ فِي قِتَالٍ) ئەگەر لەگەڵ دوژمن ڕوویەڕوو بونو دەستی بە جەنگ کرد، ئەو کاتە (حَرُمَ الإنْصِرَافُ) حەرامە: بڕواو ڕیزەکە بەجێ بهێڵێ، هەر چەند ئیزندەرەکانیش پەشیمان بوبنەوە (فِي الأظْهَرِ) لەفەرموودەی بەهێزتردا.

بەڵکو ئەگەر بێئیزنی دایكو باوكو خاوەن قەرزەکەش ڕۆیشتبێو دەستی بە جەنگ کردبێ، ئەو کاتەش حەرامە: بگەڕێتەوە، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يَاأيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا إذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوااللهَ كَثِيراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ مۆ ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە هەر کاتێك گەیشتنە کۆمەڵێکی کافران ئێوە خۆ ڕابگرنو زۆر زیکری خوا بکەن بەڵکی بەختەوەر دەبنو سەر دەکەون. واتە: چونکە بە هۆی گەڕانەوە دڵی جەنگاوەرەکان تێك دەچێو ورەیان دەڕوخێ.

﴿ ئەو حاڵەتەی غەزا بە (فَرْض الْعَيْن) واجب دەبێ ﴾

(اَلثَّانِي) حاڵەتیدووەمی کافرەکان ئەمەیە: (يَدْخُلُونَ بَلْدَةً لَنَا) کافرەکان بێنە ناو شوێنێکی (دارالاسلام): وەك شارێك، یان چیایەك، یان دورگەیەك، یان بە ئەندازەی کەمتر لە دوو قۆناغ لە شارێکیئیسلام نزیك بکەونەوە، لەم حاڵەتەدا (جهاد) دەبێتە (فَرْضُ الْعَيْنَ)، چونکە هاتنی کافرەکان بۆ ناو (دارالإسلام) کارێکی گەورەیە، کەواتە (فَيَلْزَمُ أَهْلَهَا الدَّفْعُ بِالْمُمْكِنِ) لە سەر نیشتەجێیەکانی شوێنەکە بە (فَرْضُ الْعَيْنَ) واجب دەبێ: بەرگری بکەن بە هەر گونجاوێکی لە توانایاندا بێ:

کەوابو: (فَإنْ أَمْكَنَ تَأَهُّبٌ لِقِتَالٍ) ئەگەر گونجا نیشتەجێیەکان خۆیان بۆ جەنگ ئامادە بکەن، ئەو کاتە (وَجَبَ الْمُمْكِنُ) بەرگری گونجاو واجبە: لە سەر هەموو نیشتەجێیەکان، هەرچەند (جهاد)ی (فرض الكفاية)شیان لە سەر نەبێ، چونکە لەم حاڵەتەدا (النَّفِيرُالْعَامّ)= ڕاپەڕینیگشتی واجب دەبێ: (حَتَّى عَلَى فَقِيرٍ وَوَلَدٍ وَمَدِينٍ وَعَبْدٍ بِلاَ إذْنٍ) تا لە سەر گەداو

وَقِيلَ: إنْ حَصَلَتْ مُقَاوَمَةٌ بِأَحْرَارٍ اُشْتُرِطَ إذْنُ سَيِّدِه، وَإلاَّ فَمَنْ قُصِدَ دَفَعَ عَنْ نَفْسِهِ بِالْمُمْكِنِ إنْ عَلِمَ أَنَّهُ إنْ أُخِذَ قُتِلَ، وَإنْ جَوَّزَ الأَسْرَ فَلَهُ أَنْ يَسْتَسْلِمَ، وَمَنْ هُوَ دُونَ مَسَافَةِ قَصْرٍ مِنَ الْبَلْدَةِ كَأَهْلِهَا، وَمَن عَلَى الْمَسَافَةِ يَلْزَمُهُمُ الْمُوَافَقَةُ بِقَدْرِ الْكِفَايَةِ إنْ لَمْ يَكْفِ أَهْلُهَا وَمَنْ يَلِيهِمْ،

هەژارو لە سەر کوڕو کیژ بێئیزنی دایكو باوكو لە سەر قەرزدار بێئیزنی خاوەن قەرزو لە سەر کۆیلە بێئیزنی گەورەکەی‌و لە سەر ژن بێئیزنی مێردەکەی ئەگەر توانای جەنگکردنی هەبێ، واتە: لە سەر گشتیان واجبە: بە گشتی ڕاپەڕن‌و بەرگری بکەن، هەرچەند ئیزنیش نەدرێن؟ چونکە کار لە کار ترازاوە (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: (إنْ حَصَلَتْ مُقَاوَمَةٌ بِأَحْرَارٍ) ئەگەر بە پیاوانی ئازاد بەرگری دەکرا (اُشْتُرِطَ إذْنُ سَيِّدِهِ) بە مەرج دانراوە: کۆیلەکە گەورەکەی ئیزنی بدا.

(وَإلاَّ) بەلام ئەگەر نەگونجا نیشتەجێیەکانی‌شوێنەکە خۆیان ئامادە بکەن، چونکە لە ناکاودا دوژمن هێرشی کرد، ئەو کاتە (فَمَنْ قُصِدَ) هەر کەسێك ڕووی تێکراو دوژمن بەرەو لای هات (دَفَعَ عَنْ نَفْسِهِ بِالْمُمْكِنِ) واجبە: بەرگری لە خۆی بکا بە هەر گونجاوێکی لە توانای‌دابێ (إنْ عَلِمَ أَنَّهُ إنْ أُخِذَ قُتِلَ) ئەگەر دەیزانی: ئەگەر بگیرێ دەکوژرێ، چونکە حەرامە: بۆ کوشتن خۆی تەسلیمی کافر بکا، بەلام (وَإنْ جَوَّزَ الأَسْرَ) ئەگەر ڕووتێکراوەکە گومانی بەدیلگیران‌و گومانی کوشتنی هەبو، ئەو کاتە (فَلَهُ أَنْ يَسْتَسْلِمَ) بۆی دروستە: تەسلیم ببێ‌و هەم دروستیشە بەرگری بکا، بەلام ئەگەر بزانێ: ئەگەر خۆی تەسلیم نەکا ناکوژرێ‌و ڕزگاری دەبێ، ئەو کاتە حەرامە خۆی تەسلیم بکا، چونکە سەرشۆڕیەکی بێترسی تێدایە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا فەرموویانە.

(وَمَنْ هُوَ دُونَ مَسَافَةِ قَصْرٍ مِنَ الْبَلْدَةِ) ئەو کەسەی ئەندازەی کورتکردنەوەی نوێژ نزیکترە لەو شوێنەی کافرەکان داگیریان کردوە، ئەویش (كَأَهْلِهَا) وەك نیشتەجێیەکانی شوێنەکەیە‌و بە (فرض العین) لە سەری واجبە: بڕواتە شوێنەکەو غەزا بکا، هەرچەند دایكو باوكو خاوەن قەرزیش ئیزنی نەدەن، بەلام بەو مەرجەی مەسرەفی ڕێگەو خواردەمەنی‌ی دەست بکەوێ.

(وَمَن عَلَى الْمَسَافَةِ) ئەو کەسانەش کە ئەندازەی کورتکردنەوەی نوێژ—واتە: دوو قۆناغ، یان زیاتر— دوورن لە شوێنەکە، ئەوان (يَلْزَمُهُمُ الْمُوَافَقَةُ بِقَدْرِ الْكِفَايَةِ) بە (فرض الكفاية) لە سەریان واجبە: بڕۆنە شوێنەکەو لەگەڵ نیشتەجێیەکانی شوێنەکە ڕێك بکەون بۆ بەرگری‌کردن‌و بە ئەندازەی بەرەوستکردنی دوژمنەکە یارمەتییان بدەن (إنْ لَمْ يَكْفِ أَهْلُهَا وَمَنْ يَلِيهِمْ) ئەگەر نیشتەجێیەکانی شوێنەکەو دەوروبەرەکەیان بەرەوستی دوژمنەکە

قِيلَ: وَإِنْ كَفَوْا، وَلَوْ أَسَرُوا مُسْلِمًا فَالأَصَحُّ وُجُوبُ النُّهُوض إِلَيْهِمْ لِخَلَاصه إِنْ تَوَقَّعْنَاهُ.

نەکەن، بەڵام بەو مەرجەی چەك‌و مەسەرفی ڕێگەو خواردەمەنییان دەست بکەوێ (قِيلَ: وَإِنْ كَفَوْا) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: ئەگەر بەرەوستیش بکەن هەر واجبە بڕۆن یارمەتییان بدەن.

﴿ ئاگاداری ﴾: شتێکی ئاشکرایە تا ئێستا کافرەکانی ئەوروپاو ئەمریکاو ڕوسیا چەند وولاتێکی (دارالاسلام)یان داگیر کردوەو لە چەند وولاتێکی‌داگیرکراویش لەشکری خۆیان کشاندۆتەوە، بەڵام چەند سیخوڕو کاربەدەستێکی نۆکەری خۆیان لەو وولاتانەدا داناوەو لە ڕێگای ئەو نۆکەرانەوە-بە یاسای‌دەستکرد- بەرنامەی کوفر بڵاو دەکەنەوەو شەریعەتی‌ئیسلام قەدەغە دەکەن‌و شانازی بە یاساو ڕەووشتی کافرەکان دەکەن-واتە: ئەو وولاتانەش بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە لایەن کافرەکان داگیرکراون- کەوابو: ئێستا لە گشت ئەو جۆرە وولاتانەی (دارالاسلام)دا (جهاد) واجبە بە (فَرْض الْعَيْن): لە سەر گشت موسوڵمانێك تا دادڕەوایی خوای گەورە جێگیر دەکرێ‌و ڕەفتار بە شەریعەتی ئیسلام دەکرێ‌و یاسای دەستکردو نۆکەرانی کوفر لە ڕەگو ڕیشەوە بنەبڕ دەکرێن، ئەگینا: گشت دانیشتووانی (دارالاسلام) گوناهبارن، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَا تَرَكَ قَوْمٌ اَلْجِهَادَ إِلاَّ عَمَّهُمُ اللهُ بِعَذَابٍ﴾ رواه الطبراني في‌الأوسط بسند حسن، هەر گەلێك واز لە (جهاد) بێنێ، خوای گەورە بە تێکڕایی عەزابیان دەدا.

جا داخی گرانم هاوار بەماڵم ئێستا-لە لای زۆربەی‌موسوڵمانان- غەزاکردن شتێکی نامۆو ناڕەوایەو کە کافرەکان دێن خاکی‌ئیسلام داگیر دەکەن‌و بەرووبومی ئیسلام بۆ خۆیان دەبەن، موسوڵمانان بەخێرهاتنیان لێ‌دەکەن‌و سوپاسیان دەکەن!.

(وَلَوْ أَسَرُوا مُسْلِمًا) ئەگەر کافرەکان موسوڵمانێکیان بە دیل گرت، ئەو کاتەش (فَالأَصَحُّ وُجُوبُ النُّهُوض إِلَيْهِمْ لِخَلَاصه) بە فەرموودەی ڕاستتر لە سەر گشت کەسێکی توانای هەبێ بە (فرض العين) واجبە: هەڵسێ‌و بە پەلە بەرەو کافرەکان ڕاپەڕێ بۆ ڕزگارکردنی دیلەکە (إِنْ تَوَقَّعْنَاه) ئەگەر بۆمان دەگونجا ڕزگاری بکەین، بەڵام ئەگەر نەدەگونجا ڕزگار بکرێ، ئەو کاتە واجب نیە، بەڵکو چاوەڕوانی گونجانێك دەکەین، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی چۆنیەتی غەزاکردن ﴾

پێشەکی بزانە: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَغْزُ وَلَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ بِهِ مَاتَ عَلَى شُعْبَةٍ مِنْ نِفَاقٍ﴾ رواه مسلم، هەر کەسێك مردبێ‌و غەزای نەکردبێ‌و بە دڵیشیدا نەهاتبێ غەزا بکا، ئەوە لە سەر بەشێکی (نفاق) دەمرێ. کەوابو: ئەگەر پیاو بۆی نەگونجابێ غەزا بکا، واجبە بە دڵ بیەوێ غەزا بکا هەر کاتێك گونجا.

(فَصْلٌ يُكْرَهُ غَزْوٌ بِغَيْرِ إِذْنِ الإِمَامِ أَوْ نَائِبِهِ، وَيُسَنُّ إِذا بَعَثَ سَرِيَّةً أَنْ يُـؤَمِّرَ عَلَـيْهِمْ وَيَأْخُذَ الْبَيْعَةَ بِالثَّبَاتِ،

بەلام (يُكْرَهُ غَزْوٌ بِغَيْرِ إِذْنِ الإِمَامِ أَوْ نَائِبِهِ) ناپەسندە: بێئیزنی پێشەوای موسوڵمانانو جێگرەکەی: پیاو غەزا بکا، چونکە ئەوان لێزانترن بۆ پێویستیو بەرژەوەندیەکانی (جهاد)، بەلام ئەگەر گومانی بەهێز بوو: کە پێشەوایەکە ئیزنی نادا، یان پێشەواو کاربەدەستەکان وازیان لە (جهاد) هێنابو، ئەو کاتە غەزاکردن بێئیزن ناپەسند نیە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَيُسَنُّ إِذا بَعَثَ سَرِيَّةً) بۆ پێشەواو جێگرەکەی سوننەتە هەر کاتێك لەشکرێکی ناردە شوێنێك بۆ غەزاکردن: (أَنْ يُؤَمِّرَ عَلَيْهِمْ) باوەڕپێکراوێك بکاتە ئەمیر لە سەر لەشکرەکەو (وَيَأْخُذَ الْبَيْعَةَ بِالثَّبَاتِ) بەیعەتیش لە کشتیان وەربگرێ بۆ خۆڕاگرتنو هەڵنەهاتنو گوێڕایەڵی بۆ ئەمیرەکەیان، چونکە هۆی شکستیی موسوڵمانان لە غەزای (أُحُد) ئەوە بوو: کۆمەڵێکی(صحابة)کان ئامۆژگاریی پێغەمبەریانﷺ بەجێ نەهێناو لە فەرمانی ئەمیرەکەیان دەرچوون.

هەروەها سوننەتە: بەیداخەکانیش بۆ تیپەکانی لەشکرەکە ببەستێ، چونکە پێغەمبەرﷺ هەرچوار خەلیفەکانیش بەو شێوەیانەیڕابردوو لەشکرەکانیان دەناردن، هەم ﴿عَنْ ابن عباس رضی‌الله عنهما: كَانَتْ رَايَةُ النَّبِيِّﷺ سَوْداءَ وَلِواؤُهُ أَبْيَضَ﴾ رواه الترمذي والنسائي بسند حسن، وزاد الحلبي في سيرته: ﴿مَكْتُوبٌ فِيهِ: لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ﴾، بەیداخی پێغەمبەرﷺ ڕەش بوو-ناوی (الْعُقَاب)بوو- ئاڵا گەورەکەشی سپی بوو لە سەری نوسرابو: (لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ مُحَمَّدٌ رَسولُ اللهِ)، واتە: بە نوسینێکی ڕەش.

ئینجا بزانە: مەبەست بە (لِواء): ئەو ئاڵا گەورەیەیە لەگەڵ ئەمیرو لەشکری گەورەدایە، مەبەستیش بە (رايـة)-بەیداخ: ئەو ئاڵا بچوکانەی لەگەڵ سەرتیپەکانی لەشکردانە، هەروەك لە (شرح تاج الاصول)دا ڕوون کراوەتەوە.

ئیمامی (الشافعی) فەرموویەتی: پێویستە ئەمیرەکە باوەڕپێکراو بێ لە ئایینەکەیدا، بە غیرەتو نەترس بێو بەخۆیدا بێتەوەو لە کاروباری جەنگدا شارەزا بێو لە کاتی بەزینی لەشکرەکەدا خۆڕاگر بێو لە کاتی هێرشدا بەرەو پێش بڕواو خاوەن بیرو ڕا بێ بۆ بەڕێوەبردنی لەشکرەکەو هەل لەدەست نەداو لە بڕیارەکانی (جهاد) خاوەن (اجتهاد)و شارەزابێ.

ئینجا بزانە: دروستە چەند ئەمیرێك-بە ڕیز- یەك لە دوای یەك لە سەر لەشکرەکە دابنێ، هەروەك لە غەزای (مُؤْتَة)دا پێغەمبەرﷺ وایکرد، (البخاری) گێڕاویەتیەوە، بەلام نابێ ڕێگا بدا ئەم جۆرە کەسانە لەگەڵ لەشکرەکەدا بن: ئەو کەسەی جەنگاوەران دەترسێنێو

ورەیان دادەبەزێنێ، ئەو کەسەی بە زۆری هەواڵە ترسناکەکان بڵاو دەکاتەوە، ئەو کەسەی خیانەت دەکاو نهێنییەکانی لەشکرەکە دەگەیێنێتە دوژمن.

هەروەها سوننەتە لە پێش لەشکرەکەدا چەند کەسێکی هەواڵگر بنێرێ تاکو جموجۆڵو هەواڵەکانی دوژمن بزانێ، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا فەرموویانە ﴿عن جابرﷺ: قَالَ النَّبِيُّﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ: مَنْ يَأْتِينَا بِخَبَرِ الْقَوْمِ؟ فَقَالَ الزُّبَيْرُ: أَنَـا﴾ رواه الشيخان، لە غەزای (أحزاب)دا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کێ هەواڵی دوژمنمان بۆ دێنێ؟ حەزرەتی (زبیر) فەرمووی: من بۆت دێنم.

هەروەها بزانە: سوننەتە گشت تیپێکی لەشکرەکە دروشمێکی هەبێ بۆ یەکتر ناسین لە حاڵەتی جەنگدا، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا ئەم باسانە ڕوون کراونەوە ﴿عن المهلبﷺ: أَخْبَرَنِي مَنْ سَمِعَ النَّبِيَّﷺ يَقُولُ: إِنْ بُيِّتُّمْ فَلْيَكُنْ شِعَارُكُمْ: حم، لاَيُنْصَرُونَ﴾ رواه أصحاب السنن بسند صالح، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەگەر لە شەوێدا هێرشتان کرایە سەر –واتە: توشی جەنگ بون– با دروشمی ئێوە (حم) بێ، ئەوان سەر ناکەون.

هەم لە حەدیسێکیتردا (صحابە)یەك فەرمووی: ﴿كَانَ شِعَارُنَا: أَمِتْ أَمِـتْ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، دروشمەکەمان لە غەزایەکەدا: (بمرێنە بمرێنە) بوو.

هەروەها پێویستە گشت چەکدارەکان ڕابهێندرێن: تاکو چەکەکەیان بەفیڕۆ نەهاوێنو تا دوژمن لێیان نزیك نەبێتەوە چەکی تێنەگرن، تاکو ئامانجەکەیان بە باشی بپێکن، هەم بەشێکی چەکەکەیان بۆ پارێزگاری هەڵبگرنو هەمووی سەرف نەکەن، چونکە پێغەمبەرﷺ لە غەزای (بَدْر) بە (صحابة)کانی فەرموو: ﴿إِذَا أَكْثَبُوكُمْ فَارْمُوهُمْ وَاسْتَبْقُوا نَبْلَكُمْ﴾ رواه البخاری، هەر کاتێك کافرەکان لێتان نزیك بونەوە چەکیان تێبگرنو بەشێکی تیرەکانتان بۆ کاتی تەنگانە بهێڵنەوە.

(وَلَهُ الإِسْتِعَانَةُ بِكُفَّارٍ) بۆ پێشەواو جێگرەکەی دروستە: داوای یارمەتی جەنگ لە کافرەکان بکا، واتە: لەگەڵ خۆیا بیانباتە غەزا، بەو مەرجەی (تُؤْمَنُ خِيَانَتُهُمْ) لە خیانەتەکەیان ئەمین بێ، هەم بەو مەرجەش (وَيَكُونُونَ بِحَيْثُ لَوْ انْضَمَّتْ فِرْقَتَاالْكُفْرِ) کافرەکانیش هەر بەو ئەندازەیە بن: ئەگەر هەردوو کۆمەڵەکەی کافرەکان–واتە: یارمەتیدەرەکەو دوژمنەکە– ببنە یەك لە دژی ئێمە جەنگ بکەن، ئەو کاتەش (قَاوَمْنَاهُمْ) بەرەوستی هەموانیان بکەین، هەروەك پێغەمبەرﷺ (إبن سلول)و (منافقه)کانیتری لەگەڵ خۆیا دەبردنە غەزا، واتە: بەڵام ئەگەر کۆی هەردوو کۆمەڵەکە وێکڕا لە دوو هەندی ئێمە زیاتر بێ، ئەو کاتە دروست نیە لەگەڵ خۆمان بیانبەینە غەزا.

وَبِعَبِيدٍ بِإِذْنِ السَّادَةِ وَمُرَاهِقِينَ أَقْوِيَاءَ، وَلَهُ بَذْلُ الأُهْبَةِ وَالسِّلاَحِ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ وَمِنْ مَالِهِ، وَلاَ يَصِحُّ اسْتِئْجَارُ مُسْلِمٍ لِجِهَادٍ، وَيَصِحُّ اسْتِئْجَارُ ذِمِّيٍّ لِلإِمَامِ، قِيلَ: وَلِغَيْرِهِ، وَيُكْرَهُ لِغَازٍ قَتْلُ قَرِيبٍ وَمَحْرَمٍ أَشَدُّ،

(وَبِعَبِيدٍ بِإِذْنِ السَّادَةِ) هەم دروستە کۆیلەکانیش بە ئیزنی گەورەکانیان لەگەڵ خۆیا ببا، هەم (وَمُرَاهِقِينَ أَقْوِيَاءَ) ئەو کوڕانەی نزیکی بلۆغبوونن-ئەوانیش بە ئیزنی سەرپەرشتکارەکانیان- هەم ئافرەتانیش بە ئیزنی مێردەکانیان دروستە لەگەڵ خۆیا بیانبا بۆ غەزا ﴿عن أُمِّ عَطِيَّةَ رضي الله عنها: غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ أَخْلُفُهُمْ فِي رِحَالِهِمْ: فَأَصْنَعُ لَهُمُ الطَّعَامَ وَأُدَاوِي الْجَرْحَى وَأَقُومُ عَلَى الْمَرْضَى﴾ رواه مسلم، والبخاری نحوه عن الربيع رضي الله عنها، دایکی(عَطِية) فەرمووی: لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ حەفت غەزام کردوون، لە بارخانەی جەنگاوەراندا دەمامەوە: خواردنم بۆ دروست دەکردن و بریندارەکانم دەرمان دەکردن و سەرپەرشتی نەخۆشەکانم دەکرد.

(وَلَهُ) بۆ پێشەوا و جێگرەکەی دروستە (بَذْلُ الأُهْبَةِ وَالسِّلاَحِ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ) مەسرەفی سەفەرو چەك لە (بيت المال) بداتە جەنگاوەران، هەم (وَمِنْ مَالِهِ) بۆی دروستە لە ماڵی خۆیشی مەسرەفەکە بدا، هەم بۆ گشت موسوڵمانەکانی تریش خێرە مەسرەفەکە لە ماڵی خۆیان بدەن، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ جَهَّزَ غَازِياً فِي سَبِيلِ اللهِ فَقَدْ غَزَا وَمَنْ خَلَفَ غَازِياً فِي سَبِيلِ اللهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَزَا﴾ رواه الشيخان، هەر کەسێك مەسرەفی وەڕێکردنی (مُجَاهِد)ێك بدا، ئەویش خێری غەزای بۆ دەنووسرێ و هەرکەسێك ئاگاداری ماڵ و منداڵی (مُجَاهِد)ێك بێ بە چاکە تا لە غەزا دەگەڕێتەوە، ئەویش خێری غەزای بۆ دەنوسرێ. واتە: خێری یارمەتیدانەکە، چونکە خێری خودی غەزایەکە بۆ غەزاکەرەکەیە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلاَ يَصِحُّ اسْتِئْجَارُ مُسْلِمٍ لِجِهَادٍ) دروست نیە موسوڵمان بە کرێ بگیرێ بۆ غەزاکردن؟ چونکە خێری غەزایەکە بۆ خۆیەتی، کەواتە: ئەو موچەیەی لە (بیت المال) دەدرێتە جەنگاوەرەکان، کرێی غەزا نیە، بەڵکو یارمەتیدانە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە (وَيَصِحُّ اسْتِئْجَارُ ذِمِّيٍّ لِلإِمَامِ) بۆ پێشەوا دروستە کافری پەیمان لەئەستۆ بە کرێ بگرێ بۆ غەزاکردن، چونکە کافرەکە خێری غەزایەکەی ناگاتێ (قِيلَ: وَلِغَيْرِهِ) لە فەرمودەیەکی بێهێزدا: بۆ موسوڵمانەکانی تریش دروستە: کافری پەیمان لەئەستۆ بە کرێ بگرن بۆ غەزا، بەڵام لە بەر بێهێزی ڕەفتاری پێناکرێ.

(وَيُكْرَهُ لِغَازٍ قَتْلُ قَرِيبٍ) بۆ غەزاکەرەکە ناپەسندە: خزمی خۆی بکوژێ، چونکە جۆرە بچڕاندنێکی ڕەحمی تێدایە، کەوابو: (وَمَحْرَمٍ أَشَدُّ) کوشتنی خزمێکی مەحرەم

قُلْتُ: إلاّ أنْ يَسْمَعَهُ يَسُبُّ اللهَ أوْ رَسُولَهُﷺ وَاللهُ أعْلَمُ. وَيَحْرُمُ عَلَيْهِ قَتْلُ صَبِيٍّ وَمَجْنُونٍ وَامْرَأةٍ وَخُنْثَى مُشْكِلٍ، وَيَحِلُّ قَتْلُ رَاهِبٍ وَأجِيرٍ وَشَيْخٍ وَأعْمَى وَزَمِنٍ لاَقِتَالَ فِيهِمْ وَلاَرَأْيَ فِيالأظْهَرِ، فَيُسْتَرَقُّونَ، وَتُسْبَى نِسَاؤُهُمْ وَأمْوَالُهُمْ، وَيَجُوزُ حِصَارُ الْكُفَّارِ فِيالْبِلاَدِ وَالْقِلاَعِ وَإرْسَالُ الْمَاءِ عَلَيْهِمْ

ناپەسندیەکەی بەهێزترە، بەلام (قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) دەفەرموێ (إلاّ أنْ يَسْمَعَهُ يَسُبُّ اللهَ أوْ رَسُولَهُﷺ) مەگەر گوێی لێبێ خزمەکەی جنێو دەداتە خوا، یان پێغەمبەرﷺ، ئەو کاتە ناپەسند نیە، چونکە مافی خواو پێغەمبەرﷺ لەپێشترە (وَاللهُ أعْلَمُ).

هەروەها ئەگەر خزمەکەی دەیویست بیکوژێ ئەو کاتەش ناپەسند نیە بەرگری لەخۆی بکاو بیکوژێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی، چونکە(ابوعبیدة) لە غەزای (بدر) باوکی خۆی کوشت، (الحلبی) گێراویەتیەوە.

(وَيَحْرُمُ عَلَيْهِ قَتْلُ صَبِيٍّ وَمَجْنُونٍ وَامْرَأةٍ وَخُنْثَى مُشْكِلٍ) حەرامە: کوشتنی مندالّو شێتو ئافرەتو نێرامۆکی ناشاشکرا ﴿عن ابن عمررضي الله عنهما: نَهَى النَّبِيُّﷺ عَنْ قَتْلِ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺ لە غەزادا قەدەغەی کرد ئافرەتو مندالەکان بکوژرێن. بەلام ئەگەر ئەوانەش جەنگ بکەن، یان کافرەکان بیانکەنە قەلّغانی خۆیان، ئەو کاتە دروستە ئەوانەش بکوژرێن، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ئاگاداری﴾: بە هیچ جۆرێك دروست نیە لاشەی کوژراوەکانی دوژمن هەتك بکرێ: وەك سوتاندنو دەمو لووت بڕینو ئەو جۆرە ڕەفتارانە ﴿عن عبدالله بن یزیدﷺ: أنَّ النَّبِيَّﷺ نَهَى عَنِ النُّهْبَى وَالْمُثْلَةِ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ قەدەغەی کردوە فەرهودو هەتککردن.

(وَيَحِلُّ قَتْلُ رَاهِبٍ) لە حالەتی جەنگدا حەلالە: کوشتنی قەشەو مالمی جولەکەو دیانەکانی جەنگی، هەم کاسبکارو بێچەکەکانیش، هەم (وَأجِيرٍ) بەکرێگیراویش بۆ خزمەتو سود لێوەرگرتن، هەم (وَشَيْخٍ وَأعْمَى وَزَمِنٍ) پیرو کوێرو پەککەوتووش، هەرچەند (لاَ قِتَالَ فِيهِمْ وَلاَ رَأْيَ) خاوەن جەنگو بیرو ڕاش نەبن (فِيالأظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە خوای گەورە—بێ جیاکردنەوە— لە ئایەتەکەیداهاتوودا دەفەرموێ: ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ کافرەکان بکوژن. کەوابو: (فَيُسْتَرَقُّونَ) دروستە پێشەوا ئەو شەش جۆرە کەسانە نەکوژێو بیانکاتە کۆیلە، بەلام (وَتُسْبَى نِسَاؤُهُمْ) ژنو مندالەکانیان بەخودی بەدیلگرتنەکە دبنە کۆیلەو هەم (وَأمْوَالُهُمْ) مالەکەشیان دەبێتە تالان.

﴿بەکارهێنانی چەکی کۆمەلکوژ﴾

(وَيَجُوزُ حِصَارُ الْكُفَّارِ فِيالْبِلاَدِ وَالْقِلاَعِ) دروستە: کافرەکانی جەنگی گەماڕۆ بدەین لە شارەکانو قەلاکانو شوێنەکانیتردا، هەم (وَإرْسَالُ الْمَاءِ عَلَيْهِمْ) دروستە: ئاو بەر بدەینە

وَرَمْيُهُمْ بِنَارٍ وَمَنْجَنِيقٍ، وَتَبْيِيتُهُمْ فِي غَفْلَةٍ، فَإِنْ كَانَ فِيهِمْ مُسْلِمٌ أَسِيرٌ أَوْ تَاجِرٌ جَازَ ذَلِكَ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلَوْ الْتَحَمَ حَرْبٌ فَتَتَرَّسُوا بِنِسَاءٍ وَصِبْيَانٍ جَازَ رَمْيُهُمْ، وَإِنْ دَفَعُوا بِهِمْ عَنْ

سەر کافرەکانو هەم ئاویان لە سەر ببڕین، هەم (وَرَمْيُهُمْ بِنَارٍ وَمَنْجَنِيقٍ) بە ئاگرو مەنجەنیق، واتە: بە چەکی کۆمەڵکوژ لێیان بدەینو خانووەکانیان بە سەردا بڕوخێنین هەرچەند لاشەکەشیان بسوتێو پارچە پارچە ببێ.

هەم (وَتَبْيِيتُهُمْ فِي غَفْلَةٍ) دروستە بێئاگاداری لە ناکاودا بە شەو هێرشیان بکەینە سەر، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ﴾ کافرەکان بکوژن لە هەر شوێنێك دەستتان کەوتنو بیانگرنو گەمارۆیان بدەنو لە گشت ڕێگەو حەشارگەیەکدا بۆیان دانیشن.

﴿عَنْ عبدالله بن عمرو رضی‌الله عنهما: حَاصَرَ رَسُولُ اللهِﷺ أَهْلَ الطَّائِفِ﴾ رواه الشيخان، زاد البيهقي: ﴿وَرَمَاهُمْ بِالْمَنْجِيقِ﴾، پێغەمبەرﷺ دانیشتووانی شاری (طائف)ی گەمارۆ دانو بە مەنجەنیق لێیانیدا.

جا بزانە: لە گشت ئەو حاڵەتانەیڕابردوودا جیاوازی نیە: کافرەکان ئافرەتو منداڵەکانیان لەگەڵدا بن، یان نا، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە ﴿عن الصعبﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّﷺ عَنِ الدَّارِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ يُبَيَّتُونَ فَيُصِيبُونَ مِنْ نِسَائِهِم وَذَرَارِيِّهِمْ؟ فَقَالَ: هُمْ مِنْهُمْ﴾ رواه الشيخان، لەبارەی کافرەکانی (دارالكفر) پرسیار لە پێغەمبەرﷺ کرا: کە بە شەو هێرشیان دەکرێتەسەر، جا لەو هێرشەدا ئافرەتو منداڵەکانیشیان دەکوژرێن؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەوانیش لەوانن.

(فَإِنْ كَانَ فِيهِمْ مُسْلِمٌ أَسِيرٌ أَوْ تَاجِرٌ) جا ئەگەر لەگەڵ کافرەکاندا چەند موسوڵمانێکی بەدیلگیراو، یان چەند بازرگانێکی موسوڵمان هەبون، ئەو کاتەش (جَازَ ذَلِكَ) بەکارهێنانی چەکی کۆمەڵکوژو گشت شێوەهێرشەکانیڕابردووش دروستن (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، نەوەك کافرەکان بە بارمتەگرتنی موسوڵمانان (جهاد) بە ئێمە ڕابگرن، بەڵام واجبە: بەگوێرەی توانا خۆمان لە کوشتنی موسوڵمانەکان بپارێزین، جا ئەگەر لە یەکێك لەو جۆرە هێرشانەدا موسوڵمانەکە کوژرا، ئەوە نە خوێنو نە تۆڵەی واجب نیە، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

بەڵام ئەگەر موسوڵمانەکانی ناو کافرەکان زۆر بون، ئەو کاتە دروست نیە بکوژرێن، هەروەك لە (مغني)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ الْتَحَمَ حَرْبٌ) ئەگەر جەنگ تێکەڵ بوو (فَتَتَرَّسُوا بِنِسَاءٍ وَصِبْيَانٍ) جا کافرەکان ژنو منداڵی خۆیان کردنە قەڵغانی خۆیان، ئەو کاتەش (جَازَ رَمْيُهُمْ) دروستە: چەکیان بهاوێژێنێ، بەڵام بەگوێرەی توانا خۆمان لە کوشتنی ژنو منداڵەکان دەپارێزین (وَإِنْ دَفَعُوا بِهِمْ عَنْ

أَنْفُسِهِمْ وَلَمْ تَدْعُ ضَرُورَةٌ إِلَى رَمْيِهِمْ فَالأَظْهَرُ تَرْكُهُمْ، وَإِنْ تَتَرَّسُوا بِمُسْلِمِينَ فَإِنْ لَمْ تَدْعُ ضَرُورَةٌ إِلَى رَمْيِهِمْ تَرَكْنَاهُمْ، وَإِلاَّ جَازَ رَمْيُهُمْ فِي الأَصَحِّ،

(أَنْفُسِهِمْ) ئەگەر کافرەکان بە ژنو منداڵەکانیان بەرگرییان لەخۆیان دەکردو (وَلَمْ تَدْعُ ضَرُورَةٌ إِلَى رَمْيِهِمْ) هیچ ناچاریەکیش نەبو بۆ لێدانیان، ئەو کاتە (فَالأَظْهَرُ تَرْكُهُمْ) وازیان لێدێنین، بەڵام بە فەرموودەی بەهێزو پشت پێبەستراوی زۆریەی سەرچاوەکان: لەو حاڵەتەشدا دروستە: چەکیان بهاوێینێ، هەروەك دروست بوو: بە چەکی کۆمەڵکوژ لێیان بدەین، نەوەك کافرەکان بەو فێڵانە ڕێگای (جهاد)و سەرکەوتنمان لێبگرن.

(وَإِنْ تَتَرَّسُوا بِمُسْلِمِينَ) ئەگەر کافرەکان لە جەنگدا موسوڵمانانیان کردنە قەڵغانی خۆیان، ئەو کاتە (فَإِنْ لَمْ تَدْعُ ضَرُورَةٌ إِلَى رَمْيِهِمْ) ئەگەر هیچ ناچاریەك وایەنەدەکرد چەکیان بهاوێینێ (تَرَكْنَاهُمْ) واجبە: لە بەر خاتری پاراستنی موسوڵمانەکان وازیان لێبێنین (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ناچار بوین: وەك جەنگ تێکەڵ بوبێو ئەوانیش موسوڵمانەکانیان کردبونە قەڵغانو ئەگەر وازمان لێهێنابان ئەوان سەردەکەوتنو شپرزەیان دەکردین، ئەو کاتە (جَازَ رَمْيُهُمْ فِي الأَصَحِّ) بە فەرموودەی ڕاستتر دروستە: چەکیان بهاوێینێ بە مەبەستی کوشتنی کافرەکان، جا بەگوێرەی تواناش خۆمام لە کوشتنی موسوڵمانەکان دەپارێزین.

جا بزانە: لەم حاڵەتەی قەڵغانیشدا ئەگەر موسوڵمانێکی بە قەڵغانکراو بکوژرێ، لە مەزهەبی (حنفی)دا: نە خوێنو نە کەففارەتی کوشتنەکە واجب نابێ، هەروەك لە (مجمع الانهر)و (الهداية)دا فەرموویانە.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەوەیڕابردوو لە حاڵەتێکدا بوو: کە کافرەکان موسوڵمانان بە زۆرلێکردن بکەنە قەڵغانی خۆیان، بەڵام ئەگەر موسوڵمانەکان بەخۆیان بونە تۆکەری کوفرو یارمەتی کافرەکانیان داو لەشکری کافرەکانیان زۆر کرد، ئەو کاتەش بێگومان کوشتنیان دروستە ﴿عَنْ ابن عباس رضي الله عنهما: أَنَّ نَاساً مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ يُكَثِّرُونَ سَوَادَهُمْ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، يَأْتِي السَّهْمُ أَحَدَهُمْ فَيَقْتُلَهُ أَوْ يُضْرَبُ فَيُقْتَلُ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلاَئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيراً)﴾ رواه البخاری، هەندێك لە موسوڵمانان لە (مكة)دا مابونەوەو لە غەزای (بَدْر) لەگەڵ کافرەکاندا هاتن بۆ جەنگو لەشکری کافرەکانیان زۆر کرد لە دژی پێغەمبەرﷺ، جا تیرێك دەهات یەکێکیانی دەکوشت، یان بە شمشێر لێیدەدراو دەکوژرا، ئینجا خوای گەورە دەرهەق ئەو موسوڵمانە تاوانبارانە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: واتە: (بەڕاستی ئەو موسوڵمانانەی لە غەزای (بَدْر) کوژرانو مەلائیکەتی عەزاب گیانیانی دەرهێنا لەو حاڵەتەی ئەوان ستەمەکاری گیانی خۆیان بون، مەلائیکەتەکان پێیان گوتن: ئێوە لە چیدا بوون؟

وَيَحْرُمُ الإنْصِرَافُ عَنِ الصَّفِّ إذَا لَمْ يَزِدْ عَدَدُ الْكُفَّارِ عَلَى مِثْلَيْنَا، إلاَّ مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إلَى فِئَةٍ يَسْتَنْجِدُ بِهَا، وَيَجُوزُ إلَى فِئَةٍ بَعِيدَةٍ فِي الأَصَحِّ،

موسوڵمانە کوژراوەکانیش گوتیان: ئێمە بێهێزو چەوسێندراو بووین لە زەویدا، مەلائیکەتەکان پێیان گوتن: ئەی زەویی خودا فراوان نەبو تا ئێوە کۆچی تێدا بکەن‌و لەگەڵ کافرەکاندا نەبن؟ جا ئەو موسوڵمانە کوژراوانە جێگەیان جەهەننەمەو خراپترین شوێنە).

﴿ هەڵاتن لە کاتی جەنگدا حەرامە ﴾

پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَ تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، وَسَلُوااللهَ الْعَافِيَةَ فَإذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلاَلِ السُّيُوفِ﴾ رواه الشيخان، خۆزگە مەکەن ڕووبەڕووی دوژمن ببنەوەو بگەنە یەکتر، لە خوا بپاڕێنەوە بێبەڵاتان بکا، جا هەر کاتێك گەیشتنە دوژمنەکانتان ئێوە خۆ ڕابگرن‌و بزانن: بەهەشت لە ژێر سێبەرەکانی شمشێرەکاندایە.

کەوابو: (وَ) هەر کاتێك موسوڵمانان‌و دوژمنەکەیان گەیشتنە یەکترو جەنگ هەڵگیرسا (يَحْرُمُ الإنْصِرَافُ عَنِ الصَّفِّ) حەرامە (مُجاهِد) ڕیزی موسوڵمانان بەجێ بهێڵێ‌و بڕوا، هەرچەند گومانیشی بەهێز بێ کە دەکوژرێ (إذَا لَمْ يَزِدْ عَدَدُ الْكُفَّارِ عَلَى مِثْلَيْنَا) بەو مەرجەی ژمارەی کافرەکان لە دوو هەندی ئێمەی موسوڵمان زیاتر نەبێ (إلاَّ مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ) تەنها ئەگەر بۆ فێڵێکی جەنگکردن لە شوێنەکەی خۆی بڕواتە شوێنێکی‌تری باشتر (أَوْ مُتَحَيِّزًا إلَى فِئَةٍ) یان بڕواتە لای کۆمەڵێکی موسوڵمانان کە لە شوێنەکەی وی نزیکن، تاکو (يَسْتَنْجِدُ بِهَا) داوای فریاکەوتن لەو کۆمەڵە بکاو لەگەڵ ئەواندا بگەڕێتەوە بۆ شوێنەکەی خۆی، ئەوە لەو دوو حاڵەتانەدا دروستە شوێنی خۆی بەجێ بهێڵێ، جا ئەگەر نەگونجا بگەڕێتەوە شوێنەکەی خۆی، ئەو کاتە دروستە لەگەڵ ئەم کۆمەڵەدا بمێنێتەوەو جەنگ بکا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَيَجُوزُ إلَى فِئَةٍ بَعِيدَةٍ) دروستە بۆ داوای فریاکەوتن بڕواتە لای کۆمەڵێکی دووریش (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا إذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلاَ تُوَلُّوهُمُ الأَدْبَارَ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إلاَّ مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إلَى فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ هۆ ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، هەر کاتێك گەیشتنە کافرەکان‌و لە جەنگدا لێك نزیك کەوتنەوە، ئەکەن ببەزن‌و پشت بدەنە کافرەکان، هەر کەسێك لە کاتی جەنگدا پشت بداتە کافرەکان‌و ببەزێ –تەنها بۆ فێڵێکی جەنگ نەبێ، یان بۆ لای کۆمەڵێکی فریاکەوتن نەبێ– بەڕاستی ئەو هەڵاتووە بە غەزبێکی لای خواوە دەگەڕێتەوەو شوێنەکەشی جەهەننەمەو خراپترین شوێنە.

وَلاَ يُشَارِكُ مُتَحَيِّزٌ إِلَى بَعِيدَةِ اَلْجَيْشِ فِيمَا غَنِمَ بَعْدَ مُفَارَقَتِهِ، وَيُشَارِكُ مُتَحَيِّزٌ إِلَى قَرِيبَةٍ فِي الأَصَحِّ، فَإِنْ زَادَ عَلَى مِثْلَيْنَا جَازَ الإِنْصِرَافُ، إِلاَّ أَنَّهُ يَحْرُمُ انْصِرَافُ مِأَةِ بَطَلٍ عَنْ مِأَتَيْنِ وَوَاحِد ضُعَفَاءَ فِي الأَصَحِّ،

هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ، وَعَدَّ مِنْهَا: اَلتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ﴾ رواه الشيخان، خۆتان لە حەفت گوناهە گەورەکانی بەهیلاکدەر بپارێزن: کە یەکێکیان : هەڵاتنە لە کاتی جەنگدا. کەوابو: سەرکەوتن لەگەڵ خۆڕاگرتندایە.

ئینجا بزانە: ئەگەر (مُجاهِد)ێك چەکەکەی نەما، ئەوە ئەگەر بگونجێ بە بەرد هاویشتن -یان بە جۆرێکیتر- جەنگ بکا، ئەو کاتەش دروست نیە ڕیزی جەنگ بەجێ بهێڵێ، بەڵام ئەگەر نەگونجێ، ئەو کاتە دروستەو گوناهبار نابێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(ولاَ يُشَارِكُ مُتَحَيِّزٌ إِلَى بَعِيدَةِ اَلْجَيْشِ) ئەو کەسەی ڕۆیشتۆتە لای کۆمەڵێکی دوری فریاکەوتن، نابێ هاوبەشی لەشکرەکە بکا (فِيمَا غَنِمَ بَعْدَ مُفَارَقَتِهِ) لەو شتەی بە تاڵان گرتویانە لە دوای ڕۆیشتنەکەی، بەڵام لەو شتەی پێش ڕۆیشتنەکەی گرتویانە دەبێتە هاوبەش، هەم (وَيُشَارِكُ مُتَحَيِّزٌ إِلَى قَرِيبَةٍ) ئەو کەسەی ڕۆیشتۆتە لای کۆمەڵێکی نزیك ئەویش دەبێتە هاوبەشی کۆمەڵەکەی خۆی (فِي الأَصَحِّ) لەفەرموودەی ڕاستتردا، هەرچەند لە دوای کۆتایی جەنگەکەش گەڕابێتەوە.

هەروەها ئەوەی بۆ هەواڵگری نێردراوە، ئەویش دەبێتە هاوبەشی تاڵانەکە، هەرچەند ئامادەی جەنگیش نەبوبێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(فَإِنْ زَادَ عَلَى مِثْلَيْنَا) جا ئەگەر ژمارەی کافرەکان لە دوو هەندی ئێمە زیاتر بوو، ئەو کاتە (جَازَ الإِنْصِرَافُ) دروستە لە شوێنی خۆی بڕوا، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِأَةٌصَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِأَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ﴾ ئەگەر لە ئێوەی موسوڵمان سەد کەسی خۆڕاگر هەبن بە سەر دووسەد کافردا زاڵ دەبن، ئەگەر هەزاری خۆڕاگر هەبن بە سەر دوو هەزاردا زاڵ دەبن.

کەواتە: لە بەرامبەر دووهەندی خۆیان واجبە: موسوڵمانان خۆ ڕابگرن، لە بەرامبەر زیاتر واجب نیە؟ چونکە موسوڵمان لە سەر (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) جەنگ دەکا: کە (شەهیدبوونە، یان سەرکەوتنە)، کافریش تەنها بۆ وەدەستهێنانی دونیا جەنگ دەکا.

(إِلاَّ أَنَّهُ يَحْرُمُ انْصِرَافُ مِأَةِ بَطَلٍ) بەڵام حەڕامە سەد موسوڵمانی پاڵەوان ببەزێو هەڵبێ (عَنْ مِأَتَيْنِ وَوَاحِدٍ ضُعَفَاءَ) لە دوو سەدو یەك کافری بێهێز (فِي الأَصَحِّ) لەفەرموودەی ڕاستتردا، چونکە تاکە کەسێك کار ناکاتە سەر خۆڕاگرتن.

وَتَجُوزُ الْمُبَارَزَةُ، فَإِنْ طَلَبَهَا كَافِرٌ اُسْتُحِبَّ الْخُرُوجُ إِلَيْهِ، وَإِنَّمَا تَحْسُنُ مِمَّنْ جَرَّبَ نَفْسَهُ وَبِإِذْنِ الإِمَامِ،

كەواتە: لەو حاڵەتەی دوژمن لە دوو هەندی خۆمان زیاترە: ئەگەر ئومێدی سەرکەوتنو زیان لێدانێکیگەورەی دوژمن هەبێ، ئەو کاتە خۆڕاگرتن سوننەتە، هەرچەند بشزانێ شەهید دەبێ، بەڵام ئەگەر ترسی لەناوچونێکی بێسەرکەوتنو بێ زیان لێدانێکیگەورەی دوژمن هەبێ، ئەو کاتە هەڵاتن واجبە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا ڕوون کراوەتەوە.

ڕوونکردنەوە: لەو ئایەتو حەدیسانەیڕابردوودا ئاشکرابو: کە هەڵاتن لە ڕۆژی جەنگدا بێشەرعیو گوناهێکی گەورەیە، جا ئەگەر ژمارەی دوژمنیش لە دووهەندی خۆمان زیاتر بێ، ئەو کاتە هەڵاتن دروستە، واتە: خۆڕاگرتنیش تا شەهید دەبێ هەر دروستە.

بەڵام ئەگەر دەزاندرا: موسوڵمانان دەکوژرێنو زیانێکیگەورەش لە دوژمن ناکەوێ، ئەو کاتە هەڵاتن واجب دەبێ؟ چونکە خۆڕاگرتن تا شەهیدبوون لەو حاڵەتەدا دروست دەبێ: کە سەرەکەوتنێکیئیسلامی تێدابێو زیانێکیگەورە لە دوژمن بدرێ، جا ئەگەر سەرکەوتنی تێدا نەبێو زیانێکیگەورە لە دوژمن نەدرێ، ئەو کاتە هەڵاتن واجب دەبێ، چونکە بە لەناوچونی موسوڵمانان دژمنەکەیان دڵخۆش دەبێو دەردی دەرمان دەبێ، موسوڵمانیش خەفەتبار دەبن، هەروەك ئیمام (العز بن عبدالسلام)ش لە (قواعدالاحکام)دا ڕوونی کردۆتەوە.

کەوابو: ئەگەر-لەم سەردەمەدا- کۆمەڵە موسڵمانێك بەروەستی فڕۆکەو موشەکی دوژمنیان نەدەکردو ترسی لەناوچوونیان هەبوو، واجبە: شوێنیخۆیان بەجێ بهێڵنو بڕۆنە شوێنێکیترو بۆ هەڵمەتێکیتر خۆیان ئامادە بکەنەوە، والله أعلم.

﴿ چوونە مەیدانو هێرشی گیانفیدایی ﴾

(وَتَجُوزُ الْمُبَارَزَةُ) چونە مەیدان بە ئاشکرایی دروستە، بەڵام سوننەت نیە (فَإِنْ طَلَبَهَا كَافِرٌ) جا ئەگەر کافرێك مەیدانی خواستەوەو داوای کرد یەکێك بۆی بچێتە مەیدان، ئەو کاتە (اُسْتُحِبَّ الْخُرُوجُ إِلَيْهِ) سوننەتە موسوڵمانێك بۆی بچێتە مەیدان (وَإِنَّمَا تَحْسُنُ مِمَّنْ جَرَّبَ نَفْسَهُ) چونە مەیدانەکەش تەنها لە کەسێکی وەها جوانە: کە خۆی تاقی کردبێتەوە لە ڕووی هێزو نەترسییەوە، هەم (وَبِإِذْنِ الإِمَامِ) بە ئیزنی پێشەوا، یان سەرکردەی لەشکرەکەش بێ، جا بزانە: ئەم جۆرە مەیدانبازییە لەم سەردەمەدا ناگونجێ؟ چونکە چەکەکانی ئێستاو چەکەکانی سەردەمی(مِنْهاج) لێك جیاوازنو منداڵێك دەتوانێ-بە چەکی ئێستا- پاڵەوانێك بکوژێ، کەوابو: ئێستا سوننەت نیە.

بەڵکو ئیمامی (الماوردی) فەرموویەتی: ئەگەر موسوڵمانێك کوشتنەکەی دەبووە هۆی شکستی موسوڵمان-وەك گەورەیەك، یان سەرکردەیەکی لێهاتووی موسوڵمانان- ئەوە بۆ ئەو جۆرە کەسە حەرامە بچێتە مەیدانی جەنگ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا

فەرموویانە، واتە: چونکە پێغەمبەرﷺ لە غەزایەکانی (بَدْر)و (أُحُد) ڕێگای نەدا: ئیمامی (أبوبكر)ﷺ بچێتە مەیدانی کوڕەکەی خۆی کە ناوی (عبدالرحمن)بوو-هێشتا موسوڵمان نەبوبو- جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿مَتِّعْنَا بِنَفْسِكَ-يا أبابَكر-لاتَفْجَعْنَا بِمَوْتِــكَ﴾، ئەی (أبوبكر) بە مانەوەی خۆت سودمان پێبگەیێنە، بە مردنت دڵمان مەئێشێنە. هەروەك (الدارقطني)و (الحلبي) گێڕاویەتیانەوە.

﴿ ئاگاداری ﴾: لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە: لە (جهاد)دا دروستە: مرۆڤ خۆی توشی بەهیلاکچوون بکا، ئەوەش وادەگەیەنێ: کە هێرشی گیانفیدایی دروستە، هەرچەند بێگومانیش بزانێ بە دەستی دوژمن دەکوژرێ، بەو مەرجەی شەهیدبوونەکەی نەبێتە هۆی شکستی موسوڵمانان ﴿عَنْ أَسْلمﷺ: حَمَلَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى صَفِّ الرُّومِ حَتَّى دَخَــلَ فِيهِمْ، فَصَاحَ النَّاسُ: سُبْحَانَ اللهِ يُلْقِي بِيَدِهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ! فَقَالَ أَبُوأَيُّوب الأَنْصارِيُّﷺ رَدّاً عَلَيْهِمْ: نَزَلَتْ فِينَا-مَعْشَرَالأَنْصَارِ-(وَلاتُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ)، حِينَ عَزَمْنَا أَنْ نَقُومَ فِي أَمْوالِنَا وَنَتْرُكَ الْغَزْوَ﴾ رواه أصحاب السنن بسند صحيح، پیاوێکی موسوڵمان هێرشێکی گیانفیدایی کردە سەر کۆمەڵێکی کافرەکانی ڕۆم‌و چووە ناو ڕیزەکەیان، جا موسوڵمانەکان گوتیان: (سُبْحانَ اللهِ) چۆن بە دەستی خۆی خۆی بەهیلاك دەدا! ئینجا (أبوأيوب) فەرمووی: ئێوە بەهەڵە لەم ئایەتە تێگەیشتون، کە دەرهەق ئێمەی (أنصار) هاتۆتە خوارەوە، لەو کاتەی ویستمان واز لە غەزا بێنین‌و لە ناو ماڵ‌و ماڵەکەماندا بمێنینەوە، خوای گەورە دەرهەق ئێمە فەرمووی: (ئێوە بەدەستی خۆتان خۆتان بەهیلاك مەدەن). واتە: مەبەست ئەوەیە واز لە غەزا مەهێنن، نەك خۆتان گیانفیدای ئیسلام مەکەن.

ئینجا بزانە: خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَايَطَأُونَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَايَنَالُونَ مِنْ عَــدُوٍّ نَيْلاً إِلاَّ كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَــالِحٌ﴾ موسوڵمانەکان بە سەر هەر شوێنێکدا بڕۆن کە کافرەکان دڵتەنگ‌و خەفەتبار بکا، یان بگەنە هەر مەبەستێك لە کوشتن‌و بریندارکردن‌و بەدیلگرتنی دوژمنەکەیان، بە هەر یەکێك لەوانە خێری کردەوەیەکی چاکیان هەر بۆ دەنووسرێ. کەواتە: نابێ (مُجاهِد) واتێبگا پلەی بەرز تەنها لە شەهیدبووندایە، بەڵکو جاری وا هەیە بە شەهیدبوونی موسوڵمانێك کافرەکان زۆر چاك دەردیان دەرمان دەبێ‌و شەهیدبوونی موسوڵمانەکەش بە سەرکەوتنی خۆیان دادەنێن، بۆیە نابێ (مُجاهِد) بەو هێرشە گیانفیداییە تەنها مەبەستی شەهیدبوون بێ، بەڵکو پێویستە نیەتی بەرزکرنەوەی ئیسلامیشی هەبێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُاللهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ﴾ رواه الشيخان، هەر کەسێك بۆ بەرزکردنەوەی ئایینی خوا جەنگ بکا، ئەوە لە ڕێگای خوایە.

وَيَجُوزُ إِتْلاَفُ بِنَائِهِمْ وَشَجَرِهِمْ لِحَاجَةِالْقِتَالِ وَالظَّفَرِ بِهِمْ، وَكَذَا إِنْ لَمْ يُرْجَ حُصُـــولُهَا لَنَا، فَإِنْ رُجِيَ نُدِبَ التَّرْكُ، وَيَحْرُمُ إِتْلاَفُ الْحَيَوَانِ إِلاَّ مَا يُقَاتِلُونَا عَلَيْهِ لِدَفْعِهِمْ أَوْ ظَفَرٍ بِهِمْ، أَوْ غَنِمْنَاهُ وَخِفْنَا رُجُوعَهُ إِلَيْهِمْ وَضَرَرَهُ.

ئینجا که ئەو نیەتە باشەی هەبوو، با بەخۆی خۆی بە شەهیدبوون نەدا، بەڵکو لە خوا بپاڕێتەوە: تاکو شەهیدبوونی بداتێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ سَأَلَ الشَّـــهَادَةَ بِصِدْقٍ بَلَّغَهُ اللهُ مَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَإِنْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ﴾ رواه مسلم، هەر کەسێك بە ڕاستی تکای شەهیدبوون لە خوا بکا، خوا دەیگەیێنێتە پلەی شەهیدان، هەر چەند لە سەر یاتاغی خۆیشی مردبێ. کەوابو: ئەی برای (مُجاهد) تا تەمەنت درێژتربێ و زیاتر زیان لە کافرەکان بدەی، پلەی زیاتر لە بەهەشت بۆ خۆت وەدەست دێنی، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿خَيْرُالنَّاسِ مَنْ طَالَ عُمْرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ﴾ رواه الترمذي بسند صحيح، لە هەموو کەس باشتر ئەو کەسەیە: تەمەنی درێژ بێ و کردەوەی چاك بێ.

(وَيَجُوزُ إِتْلاَفُ بِنَائِهِمْ وَشَجَرِهِمْ) دروستە: خانووی کافرەکان وێران بکەین و درەختەکانیان بفەوتێنین (لِحَاجَةِ الْقِتَالِ وَالظَّفَرِ بِهِمْ) بۆ پێویستی جەنگ و زاڵبوون بە سەریاندا، چونکە پێغەمبەرﷺ دارخورمایەکانی (بَنِي النَّضِيرِ)ی بڕین، هەروەك (البخاري ومسلم) گێڕاویەتیانەوە (وكَذَا إِنْ لَمْ يُرْجَ حُصُولُهَا لَنَا) هەروەها ئەگەر ئومێدیش نەبێ درەخت و خانووەکان بۆ ئێمە بێ، ئەو کاتەش دروستە بیانفەوتێنین، بەلام (فَإِنْ رُجِيَ نُدِبَ التَّرْكُ) ئەگەر ئومێد هەبو بۆ ئێمە بمێننەوە، ئەو کاتە سوننەتە نەیانفەوتێنین.

جا بزانە: هەر ماڵێکی تر –کە ئاژەڵ نەبێ– وەك ئوتۆمبیل و ئەو جۆرە شتانە، هەمان بڕیارەکانی درەخت و خانووی لێدێنە جێ، هەروەها ئەو ئاژەڵەی گۆشتی بخورێ، دروستە بۆ خواردن سەر ببڕێ، هەروەك لە (مغني)دا فەرموویەتی.

بەلام (وَيَحْرُمُ إِتْلاَفُ الْحَيَوَانِ) حەرامە: ئەو ئاژەڵەی گۆشتی ناخورێ، بیفەوتێنین (إِلاَّ مَا يُقَاتِلُونَا عَلَيْهِ) تەنها ئەو ئاژەڵەی کافرەکان بە سواری جەنگمان لەگەڵ دەکەن دروستە بفەوتێندرێ (لِدَفْعِهِمْ أَوْ ظَفَرٍ بِهِمْ) بۆ بەرگری و زاڵبوون بە سەریاندا (أَوْ غَنِمْنَاهُ وَخِفْنَا رُجُوعَهُ إِلَيْهِمْ) یان ئاژەڵەکەمان بە تالان گرتبو و ترساین بۆ کافرەکان بگەڕێتەوە و (وَضَرَرَهُ) زیانی بۆ ئێمە هەبێ، ئەو کاتەش دروستە بفەوتێندرێ.

کەوابو: ئەگەر ترساین چەك و کەرەستەی ئێمەش بکەوێتە دەست دوژمن و لە دژی ئێمە بە کاری بێنن، ئەو کاتەش دروستە: بیفەوتێنین، چونکە حەزرەتی(جعفر بن أبي طالب) لە غەزای (مؤتة)دا لە بەر زۆری برینەکانی بێهێز بوو، ئینجا لە ئەسپەکەی دابەزی و هەرچوار پەلی ئەسپەکەی بڕین، نەوەك بکەوێتە دەست کافرەکان و لە دژی موسوڵمانان

به سواری ئەسپەکە جەنگ بکەن، هیچ (صحابة)یەکیش ڕەخنەی لێنەگرت، هەروەك لە (شرح الزرقانی)و (السیرة الحلبیة)دا گێڕدراوەتەوە.

﴿ پاشکۆ: لەبارەی جاسوس و (رِبَاط)=مانەوە لە بارگایەکی ئیسلامدا ﴾

یەکەم: ﴿عَنْ سَلَمَةَ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ عَيْنٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ-فِي غَزْوَةِ هَوَازِنَ- فَجَلَسَ مَعَ أَصْحَابِهِ يَتَحَدَّثُ ثُمَّ انْفَتَلَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أُطْلُبُوهُ فَاقْتُلُوهُ. فَقَتَلْتُهُ فَنَفَّلَنِي سَلَبَهُ﴾ رواه الشیخان والنسائی، لە غەزای (هوازن) جاسوسێکی کافرەکان هات لەگەڵ (صحابة)کان دانیشت قسەی دەکرد، ئینجا ڕۆیشت، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بە دوایدا بگەڕێنو بیکوژن. جا (سَلَمَة) جاسوسەکەی کوشتو پێغەمبەر ﷺ کەلوپەلەکەیی دایێ.

جا بە بەڵگەی ئەم حەدیسەو بە (إجماع)ی زانایانیئیسلام دروستە جاسوسێکی کافری جەنگی بکوژرێ، هەروەها جاسوسێکی کافری پەیمان لەئەستۆو پەیمان لەگەڵکراویش لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا: پەیمانەکەی هەڵدەوەشێتەوە، کەواتە: دروستە بکوژرێ، بەڵام ئەگەر جاسوسەکە موسوڵمان بێ-ئەوەش بە فەرموودەی ئیمام (مالك)و چەند زانایەکیتر-: پێشەوای موسوڵمانان (إجْتِهاد) دەرهەقی دەکا، واتە: ئەگەر بەرژەوەندی دیت دروستە بیکوژێ.

جا (إبن حجرالعسقلانی) فەرموویەتی: بەڵگەی کوشتنی جاسوسی موسوڵمان-کە لە لای ئیمام (مالك)و چەند زانایەك دروستە- بەسەرهاتەکەی (حاطب بن أبیبلتعة)یە: کە لە (فَتْحِ مَكَّة)دا کاغەزێکی بۆ کافرەکان ناردو کاغەزەکەش گیرا، ئینجا ئیمامی(عمر) فەرمووی: ﴿دَعْنِي يَا رَسُولَ اللهِ أَضْرِبُ عُنُقَهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّهُ شَهِدَ بَدْراً﴾ رواه الشیخان، ڕێگام بدە (حاطب) بکوژم. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (حاطب) ئامادەی غەزای (بَدْر) بووە، واتە: بۆیێ نابێ بکوژرێ.

شوێنیبەڵگە: ووشەی (شَهِدَ بَدْراً)ە، واتە: ئامادەبوونی(حاطب) لە (بدر) پلەیەکی بەرزەو دەبێتە ڕێگریکوشتنی، نەك لە بەر ئەوەی موسوڵمانە، جا ئەو پلەیەش-ئێستا- لە هیچ جاسوسێکی موسوڵماندا نیەو ئیسلامەتیش نابێتە ڕێگری کوشتنی.

بەڵام بە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)و (الشافعی): دروست نیە جاسوسی موسوڵمان بکوژرێ، بەڵکو تەمبێ دەکرێ: بە لێدانو بەندکردن تا ماوەیەکی درێژ، هەروەك لە (شرح مسلم)و (فتح الباری)دا ڕوون کراوەتەوە.

دووەم: (رِبَـــاط)= نیشتەجێبوون لە بارەگایەکیئیسلامدا-بۆ چاوەڕوانکردنی غەزاو پاسەوانیی موسوڵمانانو خۆئامادەکردن لە چەكو پێویستیەکانیتری جەنگ- بەشێکە لە (جِهَاد)، ئەگەر (مُرَابِط)-نیشتەجێبووەکە لە بارەگاکەشیدا بمرێ پلەی بەرزی (جِهَاد)ی

(فَصْلٌ) نساءُ الْكُفَّارِ وَصِبْيَانُهُمْ إذَا أُسِرُوا رَقُّوا، وَكَذَا الْعَبِيدُ، وَيَجْتَهِدُ الإِمَامُ فِي الأَحْرَارِ الْكَامِلِينَ وَيَفْعَلُ الأَحَظَّ لِلْمُسْلِمِينَ مِنْ قَتْلٍ وَمَنٍّ وَفِدَاءٍ بِأَسْرَى أَوْ مَالٍ

هەر بۆ دەنووسرێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿رِبَاطُ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ خَيْرٌ مِنْ صِيَامِ شَهْرٍ وَقِيَامِهِ، وَإِنْ مَاتَ فِيهِ أُجْرِيَ عَلَيْهِ عَمَلُهُ الَّذِي كَانَ يَعْمَلُ وَأُجرِيَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ وَأَمِنَ الفَتَّانَ﴾ رواه مسلم، نیشتەجێبوونی ڕۆژێكو شەوێك لە بارەگایەكی ئیسلامدا خێرترە لە بەڕۆژووبوونی مانگێكو شەونوێژی مانگێك، ئەگەر نیشتەجێبووەكە لە ماوەی نیشتەجێبوونەكەیدا بمرێ، خێری ئەو كردەوە چاكانەی دەیكردن، هەر بۆی دەنووسرێو لێی نابڕێ، خواردنەكەشی -وەكو شەهید- هەر دەدرێتێو لە فیتنەی فریشتەكانی ناو گۆڕەكەشی ئەمین دەبێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی گرتنی دیلەكانو ماڵی كافرەكان ﴾

پێشەكی: بزانە ملكو ماڵی كافرەكانی پاشگەزیوو نابێتە تاڵانو بە سەر غەزاكەرەكاندا بەش ناكرێ، بەڵكو ماڵی هەر پاشگەزیووێكی بە كافری مردبێ، یان كوژرابێ، بە (فَيْء) دەدرێتە (بَيْت المال)، ماڵی زیندووەكانیشیان ڕادەگیرێ: ئەگەر بونەوە موسوڵمان دەیاندرێتەوە، ئەگەر بە كافری بمرن، یان بكوژرێن، ئەوەش بە (فَيْء) دەدرێتە (بيت المال)، هەروەها دیلەكانیشیان نابنە كۆیلە، بەڵكو ئافرەتو پیاوە باڵغەكانیان داوای موسوڵمانبوونەوەیان لێدەكرێ، جا ئەگەر نەبونەوە موسوڵمان، ئەو كاتە واجبە بكوژرێن، بەلام منداڵە نەباڵغەكانیان هەر بە موسوڵمان دادەندرێن، هەروەك لە (باسی پاشگەزیوونەوە)دا ڕابراو لە (مغنی)و (الشروانی)شدا فەرموویانە.

بەلام (نِسَاءُ الْكُفَّارِ) ئافرەتەكانی كافرەكانی بنەڕەتی -كە ئافرەتەكان لە بنچینەدا كافرن- هەم (وَصِبْيَانُهُمْ) منداڵەكانی كافرەكانی بنەڕەتی (إِذَا أُسِرُوا رَقُّوا) هەر كاتێك بە دیل گیران یەكسەر -بە خودی گرتنەكە- دەبنە كۆیلە ﴿عن ابن عون وابن عمررضیالله عنهم فِي غَزْوَتَيْ بَنِي قُرَيْظَةَ وَبَنِي الْمُصْطَلَقِ: قُتِلَ رِجَالُهُمْ وَقُسِمَ نِسَاؤُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ الحدیثان رواهماالشیخان، لە غەزای جولەكەكانی (بنیقریظة)و عەرەبەكانی (بنیالمصطلق) پێغەمبەرﷺ پیاوە باڵغەكانی كوشتنو ماڵو ئافرەتو منداڵەكانیشیانی بەسەر موسوڵماناناندا بەش كردن. (وَكَذَا الْعَبِيدُ) هەروەها كۆیلەكانیشیان بە خودی گرتن دەبنەوە كۆیلە.

(وَيَجْتَهِدُ الإِمَامُ) پێشەوا، یان سەركردەی لەشكرەكە (إجتهاد) دەكا: (فِيالأَحْرَارِ الْكَامِلِينَ) لەبارەی نێرینە ئازادەكانی باڵغو عاقڵ -هەر كاتێك بە دیل گیران- ئینجا (وَيَفْعَلُ الأَحَظَّ لِلْمُسْلِمِينَ) واجبە بە قازانجترەكە بۆ موسوڵمان بكا: لەو چوار ڕێگایانە: (مِنْ قَتْلٍ) لە كوشتنی دیلەكانو (وَمَنٍّ) لە ئازادكردنیان بەخۆڕاییو (وَفِدَاءٍ بِأَسْرَى أَوْ مَالٍ) لە ئازادكردنیان بەرامبەر ڕزگاركردنی دیلەكانی موسوڵمانان، یان بەرامبەر وەرگرتنی ماڵ لە

وَاسْتِرْقَاق، فَإِنْ خَفِيَ الأَحَظُّ حَبَسَهُمْ حَتَّى يَظْهَرَ، وَقِيلَ لاَ يُسْتَرَقُّ وَثَنِيٌّ وَكَذَا عَرَبِيٌّ فِي قَوْلٍ، وَ لَوْ أَسْلَمَ أَسِيرٌ عَصَمَ دَمَهُ وَبَقِيَ الْخِيَارُ فِي الْبَاقِي، وَفِي قَوْلٍ يَتَعَيَّنُ الرِّقُّ، وَإِسْلاَمُ كَافِرٍ قَبْلَ ظَفَرٍ بِهِ يَعْصِمُ دَمَهُ وَمَالَهُ وَصِغَارَ وَلَدِه، لاَ زَوْجَتَهُ عَلَى الْمَذْهَبِ،

دیله كافره‌كان‌و (وَاسْتِرْقَاقِ) له كردنیان به كۆیله، چونكه ئه‌م چوار رێگایانه له قورئان‌و حه‌دیس وه‌رگیراون.

(فَإِنْ خَفِيَ الأَحَظُّ) جا ئه‌گه‌ر له‌و چوار رێگایانه به قازانجتره‌كه‌ی لێدیار نه‌بو، ئه‌و كاته (حَبَسَهُمْ حَتَّى يَظْهَرَ) واجبه: به‌ندیان بكا تا به‌قازانجتره‌كه ده‌رده‌كه‌وێ (وَقِيلَ) له فه‌رموده‌یه‌كی بێهێزدا: (لاَ يُسْتَرَقُّ وَثَنِيٌّ) بتپه‌رست ناكرێته كۆیله (وَكَذَا عَرَبِيٌّ فِي قَوْلٍ) هه‌روه‌ها له فه‌رموده‌یه‌كی‌تری بێهێزدا: عه‌ره‌بیش ناكرێته كۆیله، به‌لام به حه‌دیسه‌كه‌ی رابردوو ئه‌م فه‌رمووده بێهێزانه ره‌د كراونه‌وه.

(وَلَوْ أَسْلَمَ أَسِيرٌ) ئه‌گه‌ر دیلێك بووه موسولمان، ئه‌وه (عَصَمَ دَمَهُ) خوێنه‌كه‌ی خۆی ده‌پارێزێ‌و دروست نیه بكوژرێ، به‌لام (وَبَقِيَ الْخِيَارُ فِي الْبَاقِي) سه‌رپشكی پێشه‌وا له سێ رێگاكه‌ی‌تردا ده‌مێنێ (وَفِي قَوْلٍ: يَتَعَيَّنُ الرِّقُّ) له فه‌رمووده‌یه‌كدا واجبه: دیلی موسولمانبوو بكرێته كۆیله.

(وَإِسْلاَمُ كَافِرٍ قَبْلَ ظَفَرٍ بِهِ) ئیسلامبوونی كافرێكی بالغ‌و عاقل -پیاو بێ، یان ئافره‌ت- پێش ئه‌وه‌ی بگیرێ (يَعْصِمُ دَمَهُ وَمَالَهُ) گیانه‌كه‌ی له كوشتن‌و كۆیله‌یی ده‌پارێزێ‌و ماله‌كه‌شی -له هه‌ر شوێنێك بێ- ده‌پارێزێ، چونكه پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رموویه‌تی: ﴿أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهِ، فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَائَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّهِ﴾ رواه الشيخان واصحاب السنن، له لایه‌ن خواوه فه‌رمانم پێكراوه جه‌نگ له‌گه‌ل كافره‌كان بكه‌م تا شاده ده‌هێنن، جا هه‌ر كاتێك شاده‌یان هێناو بونه موسولمان، خوێن‌و مالیان له من ده‌پارێزن ته‌نها به مافی ئیسلام نه‌بێ.

(وَصِغَارَ وَلَدِه) هه‌م منداله بچوكه‌كانیشی له كۆیله‌یی ده‌پارێزێ، چونكه ئه‌وانیش به ئیسلامبوونی دایكیان، یان باوكیان ده‌بنه موسولمان، به‌لام منداله بالغ‌و عاقله‌كانی ناپارێزێ، چونكه ئه‌وان سه‌ربه‌خۆنه‌و به ئیسلامبوونی دایك‌و باوكیان نابنه موسولمان، هه‌روه‌ك له زۆربه‌ی سه‌رچاوه‌كاندا فه‌رموویانه.

(لاَ زَوْجَتَهُ) به‌لام ژنه كافره‌كه‌ی له كۆیله‌یی ناپارێزێ (عَلَى الْمَذْهَبِ) له سه‌ر فه‌رمووده‌ی راستی مه‌زهه‌ب، هه‌روه‌ك ئه‌گه‌ر له دوای به‌دیلگیرانیشی ببێته موسولمان ناپارێزێ، چونكه ئافره‌ته‌كه سه‌ربه‌خۆیه، كه‌وابو: ئیسلامبوونی ژنه‌كه‌ش مێرده كافره‌كه‌ی ناپارێزێ، به‌لام له فه‌رموده‌یه‌كی‌تردا: ئه‌گه‌ر مێرده‌كه پێش به‌دیلگیرانی ببێته موسولمان، ژنه كافره‌كه‌ی له كۆیله‌یی ده‌پارێزێ، هه‌روه‌ك له (نهاية)و (مغنى)دا فه‌رموویانه.

فَإنْ استَرَقَتْ انْقطَعَ نكَاحُهُ فِي الْحَالِ، وَقِيلَ إنْ كَانَ بَعْدَ الدُّخُولِ بِهَا انْتُظِرَت الْعِدَّةَ فَلَعَلَّهَا تَعْتقُ فِيهَا، وَيَجُوزُ إرْقَاقُ زَوْجَة ذِمّيٍّ، وَكَذَا عَتيقُهُ فِي الأَصَحِّ، لاَ عَتِيقُ مُسْلِمٍ وَزَوْجَتُهُ الْحَرْبِيَّةُ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَإذَا سُبِيَ زَوْجَان أَوْ أَحَدُهُمَا انْفسَخَ النّكَاحُ إنْ كَانَا حُرَّيْنِ قِيلَ أَوْ رَقِيقَيْنِ، وَإذَا أُرِقَّ وَعَلَيْه دَيْنٌ لَمْ يَسْقُطْ فَيُقْضَى مِنْ مَالِه إنْ غَنِمَ بَعْدَ إرْقَاقِه،

جا گوتمان به فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: به موسوڵمانبوونی مێردەکه ژنەکافرەکەی لە کۆیلەیی ناپارێزێ، کەوابو: (فَإنْ استَرَقَتْ) هەرکاتێك ژنه کافرەکەی پیاوه موسوڵمانبووەکه گیراو بووه کۆیله (انْقَطَعَ نِكَاحُهُ فِي الْحَالِ) هەر ئەو دەم مارەبڕینەکەی دەپچڕێ، هەرچەند جیماعیشی لەگەڵ کردبێ (وَقِيلَ إنْ كَانَ بَعْدَالدُّخُولِ بِهَا) له فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر بوونه کۆیلەیی له دوای جیماع لەگەڵکردنی بێ، ئەو کاته (انْتُظِرَتِ الْعِدَّةَ) چاوەڕوانی تەواوبوونی (عدة)ی دەکرێ (فَلَعَلَّهَا تَعْتِقُ فِيهَا) بەڵکی له (عدة)دا ئازاد دەکرێو مارەبڕینەکەیان بەردەوام دەبێ.

(وَيَجُوزُ إرْقَاقُ زَوْجَةِ ذِمِّيٍّ) دروسته: ژنه کافرەکەی کافری پەیمان لەئەستۆ بکرێته کۆیله، ئەگەر ژنەکه جەنگ بکا (وَكَذَا عَتِيقُهُ فِي الأَصَحِّ) هەروەها کۆیله کافرەکەی ئازادکراویشی دەکرێته کۆیله ئەگەر جەنگ بکا (لاَ عَتِيقُ مُسْلِمٍ وَزَوْجَتُهُ الْحَرْبِيَّةُ) بەڵام کۆیله کافرەکەی ئازادکراوی مرۆڤی موسوڵمانو هەم ژنەکافرەکەی مرۆڤی موسوڵمان—ئەگەر جەنگیش بکەن— نابنه کۆیله (عَلَى الْمَذْهَبِ) لەسەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، چونکه ئیسلامەتیبنچینەیی بەهێزتره له ئیسلامەتی دوای کوفر.

(وَإذَا سُبِيَ زَوْجَانِ أَوْ أَحَدُهُمَا) ئەگەر ژنو مێردێکی کافر وێکڕا گیران، یان تەنها یەکێکیان گیرا (انْفَسَخَ النِّكَاحُ) یەکسەر مارەبڕینەکەیان هەڵدەوەشێتەوه (إنْ كَانَا حُرَّيْنِ) ئەگەر هەردووکیان ئازاد بن، جیاوازی نیه: جیماعیان کردبێ، یان نا ﴿عن أبي سعيد ﷺ: أَصَبْنَا سَبَايَا يَوْمَ أَوْطَاسٍ لَهُنَّ أَزْوَاجٌ فَتحَرَّجُوا، فَأنْزَلَ اللهُ تعالى: (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إلاَّ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ)﴾ رواه مسلم، له غەزای (أوطاس) هەندێك ئافرەتمان دەست کەوتن مێردیان هەبوو، بۆیێ خۆیان له جیماعکردنیان پاراست، جا خوای گەورە ئەو ئایەتەیڕابردووی ناردە خوارەوە، واته: (ئافرەتانی مارەبڕاو حەرامن تەنها ئەگەر ببنه کۆیلەی ئێوە، ئەو کاته حەڵاڵن). (قِيلَ: أَوْ رَقِيقَيْنِ) له فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر ژنو مێردەکه کۆیلەش بن، مارەبڕینەکەیان هەڵدەوەشێتەوه.

(وَإذَا أُرِقَّ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ) هەرکاتێك کافرێکی جەنگی کرایه کۆیلەو لەو حاڵەتیشدا قەرزی کەسێکی له سەر بوو (لَمْ يَسْقُطْ) قەرزەکەی له سەر لاناکەوێ، کەوابو: (فَيُقْضَى مِنْ مَالِهِ إنْ غَنِمَ بَعْدَ إرْقَاقِهِ) قەرزەکه له ماڵی کافرەکه دەدرێتەوه، ئەگەر له دوای کردنه کۆیلەیی

وَلَوْ اقْتَرَضَ حَرْبِيٌّ مِنْ حَرْبِيٍّ أَوْ اشْتَرَى مِنْهُ ثُمَّ أَسْلَمَا أَوْ قَبِلاَ جِزْيَةً دَامَ الْحَقُّ، وَلَوْ أَتْلَفَ عَلَيْهِ حَرْبِيٌّ فَأَسْلَمَا فَلاَ ضَمَانَ عَلَيْهِ فِي الأَصَحِّ، وَالْمَالُ الْمَأْخُوذُ مِنْ أَهْلِ الْحَرْبِ قَهْرًا غَنِيمَةٌ، وَكَذَا مَا أَخَذَهُ وَاحِدٌ أَوْ جَمْعٌ مِنْ دَارِ الْحَرْبِ بِسَرِقَةٍ، أَوْ وُجِدَ كَهَيْئَةِ اللُّقَطَةِ

ماڵەکەی گیرابێ، بەڵام ئەگەر پێش کۆیلەیی ماڵەکەی گیرابێ، ئەو کاتە قەرزەکە لە ماڵەکەی نابڕێتەوە بەڵکو لە ئەستۆی‌دا دەمێنێ.

(وَلَوْ اقْتَرَضَ حَرْبِيٌّ مِنْ حَرْبِيٍّ) ئەگەر کافرێکی جەنگی قەرزێکی لە کافرێکی جەنگی وەرگرتبێ (أَوْ اشْتَرَى مِنْهُ) یان کافرەکە شتێکی بە قەرز لە کافرەکە کڕیبێ (ثُمَّ أَسْلَمَا) ئینجا هەردووکیان، یان تەنها یەکێکیان بووە موسوڵمان (أَوْ قَبِلاَ جِزْيَةً) یان سەرانەیان قبوڵ کردو بونە پەیمان لەئەستۆ، لەو حاڵەتانەدا (دَامَ الْحَقُّ) مافی خاوەن مافەکە هەر بەردەوام دەبێ‌و واجبە بیدرێتێ، بەڵام (وَلَوْ أَتْلَفَ عَلَيْهِ حَرْبِيٌّ فَأَسْلَمَا) ئەگەر کافرێکی جەنگی شتێکی کافرێکی‌جەنگی‌ی فەوتاندبێ، ئینجا هەردووکیان، یان تەنها فەوتێنەرەکە بووە موسوڵمان، ئەو کاتە (فَلاَ ضَمَانَ عَلَيْهِ فِي الأَصَحِّ) فەوتێنەرەکە هیچ زامینی‌ی لە سەر نیە، لەفەرموودەی ڕاستتردا.

﴿ ماڵی کافرەکان ﴾

پێشەکی بزانە: ماڵی هەر موسوڵمانێك بە ڕێگایەکی ناشەرعی بکەوێتە دەست کافرەکان، ماڵەکە نابێتە مڵکی‌کافرەکان‌و هەر مڵکی‌خاوەنەکەیەتی، کەواتە: هەر کەسێك ئەو ماڵەی بکاتە دەست: بە گرتن، یان بە کڕین، یان بە هەر ڕێگایەکی‌تر، واجبە: بیداتەوە خاوەنەکەی، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە ﴿عن ابن عمر رضي‌الله عنهما: ذَهَبَ فَرَسٌ لَهُ فَأَخَذَهُ الْعَدُوُّ، فَظَهَرَ عَلَيْهِمُ الْمُسْلِمُونَ فَرُدَّ عَلَيْهِ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ﴾ رواه البخاری، ئەسپێکی (ابن عمر) ڕۆیشت‌و دوژمن گرتی، ئینجا موسوڵمانەکان بە سەر دوژمنەکەدا سەرکەوتن‌و ئەسپەکەیان گرت، جا بە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ ئەسپەکەی بۆ گەڕاندراوە.

بەڵام (وَالْمَالُ الْمَأْخُوذُ مِنْ أَهْلِ الْحَرْبِ قَهْرًا) ماڵی کافرەکانی جەنگی کە بە زاڵبوون لێیان ستێندراوە (غَنِيمَةٌ) دەبێتە تالان، واتە: دەکرێتە پێنج بەش‌و بە سەر جەنگاوەرەکان‌و ئەو جۆرە کەسانەدا بەش دەکرێ: کە لە پێش (كتاب النكاح)دا لە (باسی بەشکردنی تالان)دا ڕوون کراونەوە.

(وَكَذَا مَا أَخَذَهُ وَاحِدٌ أَوْ جَمْعٌ مِنْ دَارِ الْحَرْبِ بِسَرِقَةٍ) هەروەها ماڵی کافرەکانی جەنگی کە موسوڵمانێك، یان کۆمەڵە موسوڵمانێك لە (دارالحرب) دەیهێنێ، یان لە (دارالاسلام)دا لە کافرێکی جەنگی دەیستێنێ: بە دزین، یان بە ڕفاندن، ئەویش لە هەردوو حاڵەتدا دەبێتە تالان‌و دەکرێتە پێنج بەش (أَوْ وُجِدَ كَهَيْئَةِ اللُّقَطَةِ) یان لە (دارالحرب)دا وەك شێوەی ماڵێکی

عَلَى الأَصَحِّ، فَإِنْ أَمْكَنَ كَوْنُهُ لِمُسْلِمٍ وَجَبَ تَعْرِيفُهُ، وَلِلْغَانِمِينَ التَّبَسُّطُ فِي الْغَنِيمَةِ بِأَخْذِ الْقُوتِ وَمَا يَصْلُحُ بِهِ، وَلَحْمٍ وَشَحْمٍ وَكُلِّ طَعَامٍ يُعْتَادُ أَكْلُهُ عُمُومًا، وَعَلَفِ الدَّوَابِّ تِبْنًا وَشَعِيرًا وَنَحْوَهُمَا، وَذَبْحُ مَأْكُولٍ لِلَحْمِهِ،

ونبوو موسوڵمانێك دۆزییەوەو هێنای و گومانیش وەهابوو شتەكە هی كافرێكی جەنگییە، ئەویش دەبێتە تاڵان (عَلَى الأَصَحِّ) لە سەر فەرموودەی ڕاستتر.

بەڵام لە فەرموودەكەی تردا –كە (امام الحرمين) پشتگیری كردوە– لە هەردوو مەسەلەدا: ماڵەكە گشتی بۆ ئەو كەسەیە كە هێناویەتی، هەروەك لە (نهاية)و (مغنى)دا فەرمویانە، بەڵكو لە فەرموودەیەكی ئیمامی (الشافعی)و لە هەر سێك مەزهەبەكەی تردا: ئەگەر ئەمیری لەشكرەكە –پێش تاڵانكرتن– بڵێ: (هەر كەسێك شتێكی كافرەكان بگرێ شتەكە بۆ خۆی). ئەو كاتە شتەكە بۆ ئەو كەسەیە كە گرتویەتی، هەروەك لە (تحفة)و (الشرواني)دا فەرموویانە.

(فَإِنْ أَمْكَنَ كَوْنُهُ لِمُسْلِمٍ) جا ئەگەر دەگونجا دۆزراوەكە ملكی موسوڵمانێك بێ و لە (دارالحرب) لێی ون بووبێ، یان كافرەكان لێیان ستاندبێ، ئەو كاتە (وَجَبَ تَعْرِيفُهُ) واجبە ماوەی ساڵێك بانگەوازی بكا، جا ئەگەر خاوەنەكەی دەست نەكەوت، دەبێتە تاڵان، لە فەرموودەكەی تریشدا: بۆ ئەو كەسەیە كە دۆزیویەتیەوە.

(وَلِلْغَانِمِينَ التَّبَسُّطُ فِي الْغَنِيمَةِ) بۆ تاڵانكەرەكان حەڵاڵە فراوانی لە تاڵانەكەدا بكەن پێش بەشكردنی: (بِأَخْذِ الْقُوتِ وَمَا يَصْلُحُ بِهِ) وەك بردنی خواردەمەنی و ئەو شتەی خواردەمەنی پێ ساز دەكرێ: وەكوخوێ و ڕوون، هەم (وَلَحْمٍ وَشَحْمٍ وَكُلِّ طَعَامٍ يُعْتَادُ أَكْلُهُ عُمُومًا) گۆشت و بەزو گشت خواردنێكی بە عادەت تێكڕای خەڵك دەیخوا، هەم (وَعَلَفِ الدَّوَابِّ تِبْنًا وَشَعِيرًا وَنَحْوَهُمَا) ئالیكی وولاغەكان وەك كاو جۆ و ئەو جۆرە شتانە، هەم (وَذَبْحُ مَأْكُولٍ لِلَحْمِهِ) دروستە ئەو ئاژەڵەی گۆشتی بخورێ بۆ گۆشتەكەی سەری ببڕن ﴿عن ابن عمر رضي الله عنهما: كُنَّا نُصِيبُ فِي مَغَازِينَا الْعَسَلَ وَالْعِنَبَ فَنَأْكُلُ وَلاَ نَرْفَعُهُ﴾ رواه البخاري، ئێمە لە غەزاكانماندا هەنگوین و ترێمان دەگرت، دەمانخواردو نەماندەبردە لای پێغەمبەرﷺ.

جا بزانە: ئەگەر پێویستی بە جل و بەرگ بوو، دەبێ ئەمیرەكە بە كرێ بیداتێ تا پێویستیەكەی تەواو دەبێ، ئینجا دەیگەڕێنێتەوە ناو تاڵانەكە، بەڵام ئەگەر پێویستی بە چەك و شتی سواری بوو بۆ جەنگكردن، ئەو كاتە بە بێ كرێ بە كاری دێنێ و ئەگەر فەوتاش تۆڵەی لە سەر نیە، بەڵام ئەگەر نەفەوتا، واجبە: لە دوای نەمانی پێویستیەكە بیگەڕێنێتەوە ناو تاڵانەكە، هەروەك لە (تحفة)و (الشرواني)دا ڕون كراوەتەوە.

وَالصَّحيحُ جَوَازُ الْفَاكِهَة، وَأَنَّهُ لاَ تَجبُ قيمَةُ الْمَذْبُوحِ، وَأَنَّهُ لاَ يَخْتَصُّ الْجَوَازُ بِمُحْتَاجٍ إِلَى طَعَامٍ وَعَلَف، وَأَنَّهُ لاَ يَجُوزُ ذَلكَ لمَنْ لَحقَ الْجَيْشَ بَعْدَالْحَرْب وَالْحيَازَة، وَأَنَّ مَنْ رَجَعَ إِلَى دَارِالإِسْلاَمِ وَمَعَهُ بَقيَّةٌ لَزِمَهُ رَدُّهَا إِلَىالْمَغْنَمِ، وَمَوْضعُ التَّبَسُّط دَارُهُمْ، وَكَـذَا مَا لَمْ يَصِلْ عُمْرَانَ الإِسْلاَمِ فِىالأَصَحِّ، وَلِغَانِمٍ رَشيد وَلَـوْ مَحْجُـورًا عَلَيْـه بِفَلَـسٍ الإِعْرَاضُ عَنِ الْغَنيمَة قَبْلَ الْقسْمَة، وَالأَصَحُّ جَوَازُهُ بَعْـدَ فَـرْزِ الْخُمُـسِ، وَجَـوَازُهُ لجَميعهِمْ، وَبُطْلاَنُهُ مِنْ ذَوِىالْقُرْبَى وَسَالِب،

(وَالصَّحيحُ جَوَازُ الْفَاكِهَةِ) بـه فـهرمووده‌ی ڕاسـت: میـوه‌ش دروسـته بخـۆن، هـه‌روه‌ك لـه حه‌دیسه‌كه‌دا ڕابرا، هه‌م (وَأَنَّهُ لاَ تَجِبُ قِيمَةُ الْمَذْبُوحِ) نرخی ئاژه‌ڵه سه‌ربڕاوه‌كه‌ش واجب نابێ، هه‌م (وَأَنَّهُ لاَ يَخْتَصُّ الْجَوَازُ بِمُحْتَاجٍ إِلَى طَعَامٍ وَعَلَفٍ) دروستیه‌كه‌ش تایبه‌ت نیه به‌و كه‌سه‌ی پێویستی‌ی به خوارده‌مه‌نی‌و ئالیكی وڵاغه‌كه‌ی هه‌یه، به‌ڵكو ئه‌گه‌ر پێویستیشی نه‌بێ، هه‌ر دروسته ئه‌و شتانه ببا، به‌ڵام (وَأَنَّهُ لاَ يَجُوزُ ذَلِكَ لِمَنْ لَحِقَ الْجَيْشَ بَعْدَالْحَرْبِ وَالْحِيَازَةِ) به فه‌رمووده‌ی ڕاست: بردنی ئه‌و شتانه‌ی‌ڕابردوو دروست نیه بۆ ئه‌و كه‌سه‌ی له دوای جه‌نگ‌و گرتنی تاڵانه‌كه گه‌یوه‌ته له‌شكره‌كه.

هه‌م (وَأَنَّ مَنْ رَجَعَ إِلَى دَارِالإِسْلاَمِ وَمَعَهُ بَقِيَّةٌ) هه‌ركه‌سێك گه‌ڕاوه بۆ (دارالاسلام)و هه‌ندێكی له‌و شتانه‌ی‌ڕابردووی پێمابو (لَزِمَهُ رَدُّهَا إِلَىالْمَغْنَمِ) واجبه بیگه‌ڕێنێته‌وه شوێنی تاڵانه‌كه، چونكه پێویستی‌ی نه‌ماوه، هه‌م (وَمَوْضِعُ التَّبَسُّطِ دَارُهُمْ) شوێنی حه‌ڵاڵی‌ی ئه‌و فراوانیه‌ش، وڵات‌و خانه‌ی كافره‌كانه (وَكَذَا مَا لَمْ يَصِلْ عُمْرَانَ الإِسْلاَمِ) هـه‌روه‌ها لـه گه‌ڕانه‌وه‌شدا حه‌ڵاڵه تا نه‌گه‌یوه‌ته‌وه ئاوه‌دانیه‌كانی ئیسلام (فِىالأَصَحِّ) له فـه‌رمووده‌ی ڕاستردا، واته: هه‌ر كاتێك گه‌یشته‌وه ئاوه‌دانیه‌كانی ئیسلام هیچی‌تر فراوانیه‌كه حه‌ڵاڵ نیه.

(وَلِغَانِمٍ رَشِيدٍ) ئه‌و غه‌زاكه‌ره‌ی مافی له تاڵانه‌كه‌دا هه‌یه‌و بالغ‌و عاقڵه‌و بـۆ دیـن‌و دونیـای خۆیشی ده‌گونجێ (وَلَوْ مَحْجُورًا عَلَيْهِ بِفَلَسٍ) هه‌رچه‌ند به هۆی قـه‌رزداریش قه‌ده‌غـه‌ی لـه سه‌ر داندرابێ، بۆی دروسته: (اَلإِعْرَاضُ عَنِ الْغَنِيمَةِ قَبْلَ الْقِسْمَةِ) واز لـه به‌شـه تاڵانه‌كـه‌ی خۆی بێنێ پێش به‌شكردنی تاڵانه‌كه، وه‌ك بڵێ: (وازم له مافی‌خۆم هێنا له‌و تاڵانه).

(وَالأَصَحُّ جَوَازُهُ بَعْدَ فَرْزِ الْخُمُسِ) به فه‌رمووده‌ی ڕاستتر دروسته: واز له تاڵانه‌كه بێنێ لـه دوای جیاكردنـه‌وه‌ی پێنجێكه‌كه‌شـی، بـه‌ڵام لـه دوای به‌شـكردن، یـان هه‌ڵبـژاردنی بـه ملككردنی تاڵانه‌كه واز لێهێنانه‌كه دروست نابێ (وَ) هه‌ر بـه فـه‌رمووده‌ی ڕاستتر (جَوَازُهُ لِجَمِيعِهِمْ) بۆ هه‌موو خاوه‌ن مافه‌كان –به گشتی– دروسته: واز له مافی‌خۆیان بێنن.

(وَ) به فه‌رمووده‌ی ڕاستتر: (بُطْلاَنُهُ مِنْ ذَوِىالْقُرْبَى) ئه‌و وازلێهێنانـه لـه لایـه‌ن خزمـه‌كانی پێغه‌مبه‌ره‌وه‌ﷺ به‌تاڵه‌و دروست نابێ، هه‌م (وَسَالِبٍ) له‌و كه‌سـه‌وه‌ش دروسـت نابـێ: كـه مافی كه‌لوپه‌لی كافره‌كوژراوه‌كه‌ی خۆی هه‌یه.

وَالْمُعْرِضُ كَمَنْ لَمْ يَحْضُرْ، وَمَنْ مَاتَ فَحَقُّهُ لِوَارِثِه، وَلاَ تُمْلَكُ إِلاَّ بِقِسْمَةٍ، وَلَهُمُ التَّمَلُّكُ، وَقِيلَ يَمْلِكُونَ، وَقِيلَ إِنْ سُلِّمَتْ إِلَى الْقِسْمَةِ بَانَ مِلْكُهُمْ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَيُمْلَكُ الْعَقَارُ بِالإِسْتِيلاَءِ كَالْمَنْقُولِ، وَلَوْ كَانَ فِيهَا كَلْبٌ أَوْ كِلاَبٌ تَنْفَعُ وَأَرَادَهُ بَعْضُهُمْ وَلَمْ يُنَازِعْ أُعْطِيَهُ، وَإِلاَّ قُسِّمَتْ إِنْ أَمْكَنَ، وَإِلاَّ أُقْرِعَ،

(وَالْمُعْرِضُ كَمَنْ لَمْ يَحْضُرْ) ئەوەی وازی لە مافی‌خۆی هێناوە، وەك ئەو كەسەیە كە ئامادە نەبوبێ، واتە: بەشەكەی وی دەخسترێتەوە گەلْ تالآنەكەو بەش دەكرێ بە سەر غەزاكەرەكانی‌ترداو بە سەر ئەو كەسانەی پێنجێكی تالآنیان دەدرێتێ، بەلآم ئەگەر هەموو خاوەن مافەكان–بە گشتی– وازیان لە تالآنەكە هێنا، ئەو كاتە مافی هەمووانیان دەدرێتە ئەوانەی پێنجێكی تالآنەكەیان دەدرێتێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَمَنْ مَاتَ) هەر غەزاكەرێك وازی لە مافی‌خۆی نەهێنابێو مردبێ، ئەوە (فَحَقُّهُ لِوَارِثِهِ) مافەكەی بە میرات بۆ میراتگرەكەیەتی: دەتوانێ داوای بكاو دەشتوانێ وازی لێبێنێ.

(وَلاَ تُمْلَكُ إِلاَّ بِقِسْمَةٍ) تالآن نابێتە ملكی هیچ خاوەن مافێك تەنها بە بەشكردن دەبێتێ، بەلآم (وَلَهُمُ التَّمَلُّكُ) بۆ خاوەن مافەكان دروستە: پێش بەشكردن بیكەنە ملكی خۆیان، وەك هەر یەكەیان بلێ: بەشی‌خۆم لەم تالآنە هەلبژارد كردمە ملكی‌خۆم. (وَقِيلَ يَمْلِكُونَ) لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا: بە خودی كۆكردنەوەی تالآن دەبنە خاوەنی تالآنەكە (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەكی بێ‌هێزدا (إِنْ سُلِّمَتْ إِلَى الْقِسْمَةِ) ئەگەر تالآنەكە تەسلیمی بەشكردن كرابێ، ئەوە (بَانَ مِلْكُهُمْ) ئاشكرا دەبێ: بووەتە ملكی هەموویان (وَإِلاَّ فَلاَ) بەلآم ئەگەر تەسلیمی بەشكردن نەكرابێ، ئەو كاتە نەبووەتە ملك.

(وَيُمْلَكُ الْعَقَارُ بِالإِسْتِيلاَءِ) باغو زەمینو خانووش دەبێتە ملكی خاوەن مافەكان: بە دەست بەسەرداگرتنو بەشكردن (كَالْمَنْقُولِ) وەكو مالی گواسترایەوە، بەلآم لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا: پێشەوای موسولْمانان سەرپشكە: یان زەویو باغو خانووەكان بەش دەكا–وەكو مالی گواسترایەوە–، یان وەقفی دەكاتە سەر موسولْمانان، یان دەیداتەوە كافرەكان، هەروەك لە (حاشية عميرة)و (مجمع الانهر)دا فەرمویانە.

(وَلَوْ كَانَ فِيهَا كَلْبٌ أَوْ كِلاَبٌ تَنْفَعُ) ئەگەر لە تالآنەكەدا سەگێك، یان چەند سەگێكی بە سود هەبوو (وَأَرَادَهُ بَعْضُهُمْ وَلَمْ يُنَازِعْ) هەندێك لە خاوەن مافەكان داوای كردو كەسیش كێشەی لەگەلْ نەكرد، ئەوە (أُعْطِيَهُ) سەگەكەی دەدرێتێ (وَإِلاَّ) بەلآم ئەگەر كەسێكی‌تریش سەگەكانی ویستن، ئەو كاتە (قُسِّمَتْ إِنْ أَمْكَنَ) سەگەكان بەش دەكرێن ئەگەر بگونجێ (وَإِلاَّ أُقْرِعَ) بەلآم ئەگەر بەشكردنەكەیان نەگونجا، ئەو كاتە پشكە لە نێوان داواكەرەكاندا دەكرێ: بۆ كامەیان دەرچو، دەیدرێتێ.

وَالصَّحِيحُ أَنْ سَوَادَ الْعِرَاقِ فُتِحَ عَنْوَةً وَقُسِّمَ ثُمَّ بَذَلُوهُ وَوُقِفَ عَلَىالْمُسْلِمِينَ، وَخَرَاجُهُ أُجْرَةٌ تُؤَدَّى كُلَّ سَنَةٍ لِمَصَالِحِ الْمُسْلِمِينَ، وَهُوَ مِنْ عَبَّادَانَ إِلَى حَدِيثَةِالْمَوْصِلِ طُولاً، وَمِن الْقَادِسِيَّةِ إِلَى حُلْوَانَ عَرْضًا، قُلْتُ: اَلصَّحِيحُ أَنَّ الْبَصْرَةَ وَإِنْ كَانَتْ دَاخِلَةً فِي حَدِّ السَّوَادِ فَلَيْسَ لَهَا حُكْمُهُ إِلاَّ فِي مَوْضِعِ غَرْبِيِّ دِجْلَتِهَا وَمَوْضِعِ شَرْقِيِّهَا،

(وَالصَّحِيحُ) بە فەرموودەی ڕاست: (أَنْ سَوَادَالعِرَاقِ فُتِحَ عَنْوَةً) شارەکان‌و دێیەکانی سەوزایی‌عێراق لە سەردەمی ئیمامی(عمرﷺ) بە هێزی چەك ئازاد کراوە لە دەستی کافرەکان‌و (وَقُسِّمَ) لە نێوان غەزاکەرەکاندا بەش کرا (ثُمَّ بَذَلُوهُ) ئینجا هەر کەسەیان بەشی خۆی داوە ئیمامی(عمر)ﷺ (وَوُقِفَ عَلَىالْمُسْلِمِينَ) ئینجا لە لایەن ئیمامی(عمر)–گشت سەوزاییەکە بە خاکەوە– وە قف کرا بۆ سەر موسوڵمانان؟ ئەوەك غەزاکەرەکان بە کشتوکاڵەوە خەریك ببن‌و (جهاد) لەکار بکەوێ.

(وَخَرَاجُهُ أُجْرَةٌ) ئەو خەرجیەی لە سەوزایی عێراق وەردەگیرێ گشتی کرێیەکەیەتی‌و (تُؤَدَّى كُلَّ سَنَةٍ لِمَصَالِحِ الْمُسْلِمِينَ) هەموو ساڵێك ئەو کرێیە دەدرێ‌و بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف دەکرێ، واتە: گشت سەوزایی عێراق بە خاکەوە وەقفکراوی ئیمامی(عمر)ەﷺ، بەڵام لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: خاکی(سوادالعراق)–سەوزایی‌عێراق ملکی خاوەنەکانیەتی‌و دروستە: فرۆشتن‌و گشت دەستکاریەکی بکەن، هەروەك لە (الهدایة)و (مجمع الانهر)دا فەرموویانە.

(وَهُوَ) سنوری سەوزایی‌عێراق: (مِنْ عَبَّادَانَ إِلَى حَدِيثَةِالْمَوْصِلِ) لە سەرەتای (عەببادان)ی نزیك (بەسرە)وە تا کۆتایی (حدیثة)ی لای (موسڵ)ە، جا ئەمە (طُولاً) درێژیەکەیەتی، هەم (وَمِنَ الْقَادِسِيَّةِ إِلَى حُلْوَانَ) لە سەرەتای (قادسیە)ی نزیك (کوفە)وە تا کۆتایی دێی (حلوان)ی نزیك چیای بێستون، (عَرْضاً) ئەمەش پانیەکەیەتی.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەو سنورەی (سوادالعراق) ئەم شوێنانەی‌کوردستانیش دەگرێتەوە: کەرکوك، هەولێر، شارەزور، شاریاژێر، پاوە، سیوەیل، داودان، دەرەن، عەدان. هەروەك (الوضوح شرح المحرر)دا فەرموویەتی، واتە: چونکە کوردستان لە سەرەدەمی ئیمامی (عمرﷺ) لە ساڵی هەژدەی کۆچی‌دا–بە تەواوی– لە ژێر دەستی کافرەکانی ڕۆم‌و فارس ئازاد کراوە.

(قُلْتُ) ئیمامی(النواوی) دەفەرموێ (اَلصَّحِيحُ) بە فەرموودەی ڕاست: (أَنَّ الْبَصْرَةَ وَإِنْ كَانَتْ دَاخِلَةً فِي حَدِّالسَّوَادِ) شاری(بەسرە)، هەرچەند دەکەوێتە ناو سنوری سەوزایی‌عێراق (فَلَيْسَ لَهَا حُكْمُهُ) بەڵام بڕیاری سەوزاییەکەی بۆ نادرێ (إِلاَّ فِي مَوْضِعِ غَرْبِيِّ دِجْلَتِهَا وَمَوْضِعِ شَرْقِيِّهَا) تەنها لە شوێنێکی ڕۆژئاوای ڕوویاری (دجلە)و شوێنێکی ڕۆژهەڵاتەکەی نەبێ

وَأَنَّ مَا فِي السَّوَادِ مِنَ الدُّورِ وَالْمَسَاكِنِ يَجُوزُ بَيْعُهُ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَفُتِحَتْ مَكَّةُ صُلْحًا، فَدُورُهَا وَأَرْضُهَا الْمُحْيَاةُ مِلْكٌ يُبَاعُ.

(فَصْلٌ) يَصِحُّ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ مُكَلَّفٍ مُخْتَارٍ أَمَانُ حَرْبِيٍّ وَعَدَدٍ مَحْصُورٍ فَقَطْ، وَلاَ يَصِحُّ أَمَانُ أَسِيرٍ لِمَنْ هُوَ مَعَهُمْ فِي الأَصَحِّ، وَيَصِحُّ بِكُلِّ لَفْظٍ يُفِيدُ مَقْصُودَهُ وَبِكِتَابَةٍ وَرِسَالَةٍ،

(وَ) هەر بە فەرموودەی ڕاست (أَنَّ مَا فِي السَّوَادِ مِنَ الدُّورِ وَالْمَسَاكِنِ) ئەو خانوویەرەی لە ناو سەوزایی عێراقدایە (يَجُوزُ بَيْعُهُ) دروستە بفرۆشرێ (وَاللهُ أَعْلَمُ) چونکە خانوو بەرەکە وەقف نەکراوە (وَفُتِحَتْ مَكَّةُ صُلْحًا) شاری (مکة)ی پیرۆز بە پێکهاتن ئازاد کراوە-نەك بە جەنگ- کەوابو: (فَدُورُهَا وَأَرْضُهَا الْمُحْيَاةُ مِلْكٌ) خانووەکانی (مكة)و زەویە زیندوکراوەکانیشی ملکی خاوەنەکانیەتی (يُبَاعُ) دروستە بفرۆشرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (أَمَانُ الْكُفَّارِ) دڵنیاکردنی کافرەکان ﴾

واتە: موسوڵمانێك پاراستنی کافرێك، یان زیاتر بخاتە ئەستۆی خۆی‌و پەیمانی بداتێ: کە هیچ موسوڵمانێك زیانی لێنەدا، ئینجا بەم دڵنیاکردنە پاراستنی واجب دەبێ‌و دروست نیە هیچ موسوڵمانێك زیانی لێبدا، جا بەم جۆرەکافرە دەگوترێ: (مُسْتَأْمَن)=دڵنیاکراو، ئیتر جیاوازی نیە دڵنیاکەرەکە، یان دڵنیاکراوەکە: پیاو بێ، یان ئافرەت، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ واحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِماً فِي ذِمَّتِهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ رواه الشيخان، پەیمانی موسوڵمانان هەر یەکە، بێهێزترینی موسوڵمانان دەتوانێ پەیمانی پاراستن بدا، جا هەر کەسێك پەیمانی موسوڵمانێك بشکێنێ‌و لای‌بیا، لەعنەتی خوداو مەلائیکەو تێکڕای خەڵی لە سەر بێ.

(يَصِحُّ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ مُكَلَّفٍ مُخْتَارٍ) لە لایەن گشت موسوڵمانێکی بالغ‌و عاقڵ بە خۆشی خۆی دروست دەبێ: (أَمَانُ حَرْبِيٍّ) کافرێکی جەنگی دڵنیا بکا، هەم (وَعَدَدٍ مَحْصُورٍ فَقَطْ) تەنها ژمارەیەکی سەرژمێرکراویش دڵنیا بکا: وەك دانیشتووانی گوندێکی بچوك، نەك سەرژمێرنەکراو، چونکە دڵنیاکردنی ژمارەیەکی زۆری سەرژمێرنەکراو پێی دەگوترێ: (الْهُدْنَة)و تایبەتە بە پێشەوای موسوڵمانان، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانەو لە مەودوا ڕوونی دەکەینەوە، إن شاء الله تعالى.

(وَلاَ يَصِحُّ أَمَانُ أَسِيرٍ لِمَنْ هُوَ مَعَهُمْ) دروست نیە موسوڵمانێکی بە دیلگیراو ئەو کافرانە دڵنیا بکا کە گرتویانە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستردا، چونکە کافرەکان زاڵن‌و ئەویش وەك زۆرلێکراوە، کەوابو: دروست نیە کافرەکانی‌تریش دڵنیا بکا.

(وَيَصِحُّ) دڵنیاکردن دروست دەبێ: (بِكُلِّ لَفْظٍ يُفِيدُ مَقْصُودَهُ) بە گشت ووشەیەك کە مەبستی دڵنیاکردن بدا: وەك تۆم پاراست، دڵنیام کردی، هیچ ترست نەبێ. (وَبِكِتَابَةٍ وَرِسَالَةٍ) بە نووسین‌و بە ناردنی کەسێکیش دڵنیاکردن دروست دەبێ.

وَيُشْتَرَطُ عِلْمُ الْكَافِرِ بِالأَمَانِ، فَإِنْ رَدَّهُ بَطَلَ، وَكَذَا إِنْ لَمْ يَقْبَلْ فِي الأَصَحِّ، وَتَكْفِي إِشَارَةٌ مُفْهِمَةٌ لِلْقَبُولِ، وَيَجِبُ أَنْ لاَ تَزِيدَ مُدَّتُهُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ، وَفِي قَوْلٍ يَجُوزُ مَا لَمْ تَبْلُغْ سَنَةً، وَلاَ يَجُوزُ أَمَانٌ يَضُرُّ الْمُسْلِمِينَ كَجَاسُوسٍ، وَلَيْسَ لِلإِمَامِ نَبْذُ الأَمَانِ إِنْ لَمْ يَخَفْ خِيَانَةً، وَلاَ يَدْخُلُ فِي الأَمَانِ مَالُهُ وَأَهْلُهُ بِدَارِ الْحَرْبِ، وَكَذَا مَا مَعَهُ مِنْهُمَا

(وَيُشْتَرَطُ عِلْمُ الْكَافِرِ بِالأَمَانِ) بۆ دروستبوونی دڵنیاكردن بە مەرج دادەندرێ: كافرەكەش بە دڵنیاكردنەكە بزانێ (فَإِنْ رَدَّهُ) جا ئەگەر كافرەكە دڵنیاكردنەكەی ڕەد كردەوەو گوتی: دڵنیابوونم ناوێ (بَطَلَ) ئەو كاتە دڵنیاكردنەكە بەتاڵ دەبێتەوە (وَكَذَا إِنْ لَمْ يَقْبَلْ) هەروەها ئەگەر قبوڵیشی نەكردبێ، هەر بەتاڵ دەبێتەوە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام لە فەرموودەكەی‌تردا: بێدەنگبوونی‌كافرەكە بەسەو دڵنیاكردنەكەی دروست دەبێ، هەرچەند بە زوبانیش قبوڵ نەكا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَتَكْفِي إِشَارَةٌ مُفْهِمَةٌ لِلْقَبُولِ) ئاماژەیەكی‌تێگەیێنەر بۆ قبولكردن بەسە: وەك واز لە جەنگ بێنێ (وَيَجِبُ أَنْ لاَ تَزِيدَ مُدَّتُهُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ) واجبە: ماوەی دڵنیاكردنەكە لە چوار مانگ زیاتر نەبێ، چونكە خوای‌گەورە -لە بارەی كافرەكان- دەفەرموێ: ﴿فَسِيحُوا فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾ تا ماوەی چوار مانگ لە زەوی‌دا بگەڕێن. (وَفِي قَوْلٍ: يَجُوزُ مَا لَمْ تَبْلُغْ سَنَةً) لە فەرموودەیەكدا: لە چوار مانگ زیاتریش دروستە بەو مەرجەی نەگاتە ساڵێك.

(وَلاَ يَجُوزُ أَمَانٌ يَضُرُّ الْمُسْلِمِينَ) هەر دڵنیاكردنێك زیان بگەیێنێتە موسوڵمان دروست نیەو جێبەجێ ناكرێ: (كَجَاسُوسٍ) وەكو دڵنیاكردنی جاسوسێك، یان ئەو كەسەی چەكو یارمەتیەكانی‌تر بۆ كافرەكان دەنێرێ، یان هەر جۆرە كافرێكی‌تری زیاندەر، كەواتە: دروستە ئەو جۆرە كافرانە بە پەنهانی بكوژرێن، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی، واتە: بە بەڵگەی حەدیسەكەی‌ڕابردوو لە (باسی جاسوس)دا.

(وَلَيْسَ لِلإِمَامِ نَبْذُ الأَمَانِ) بۆ پێشەوای موسوڵمانان‌و بەرەوخوارتریش دروست نیە: دڵنیاكردن هەڵبوەشێنێتەوە (إِنْ لَمْ يَخَفْ خِيَانَةً) ئەگەر لە خیانەتی كافرەكە نەترسێ، واتە: ئەگەر لە خیانەتەكەی‌ترسا، ئەو كاتە هەڵیدەوەشێنێتەوە، بەڵام واجبە: كافرەكە بگەیەندرێتەوە شوێنێكی ئەمینی (دارالكفر)، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ﴾ ئەگەر لە خیانەتی گەلێكی پەیمان لەگەڵكراو ترسای، پەیمانەكەیان بۆ تێهەڵدەوە، تا ئێوەو ئەوان بە یەكسانی بزانن پەیمانتان لە نێواندا نەماوە.

(وَ) هەركاتێك كافرێك دڵنیا كرا (لاَ يَدْخُلُ فِي الأَمَانِ مَالُهُ وَأَهْلُهُ بِدَارِ الْحَرْبِ) ناچێتە گەڵ دڵنیاكردنەكە ماڵ‌و ژن‌و منداڵەكانی كە لە (دارالحرب)ن، كەواتە: هەر كاتێك ئەوانە گیران دەبنە تاڵان (وَكَذَا مَا مَعَهُ مِنْهُمَا) هەروەها ئەو ماڵ‌و ژن‌و منداڵانەی لەگەڵیشی‌دانە، ناچنە

گەڵ دڵنیاکردنەکەی (فِي الأَصَحِّ) لەفەرموودەی ڕاستتردا (إلاَّ بِشَرْط) تەنها ئەگەر لە دڵنیاکردنەکەدا بە مەرج داندرابێ ئەو کاتە ئەوانیش دەچنە گەڵ دڵنیاکردنی کافرەکە، جا ئەگەر دڵنیاکردنیکافرەکەش هەڵبوەشێتەوە، دڵنیاکردنی ژنو منداڵەکانی -کە لە لای ئێمەنە- هەڵناوەشێتەوە تا زیندوو بن، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

﴿ کۆچکردن لە (دارالْکُفر) بۆ (دارالإسْلَام) ﴾

١-(دارُالإِسْلَام)-خانەی ئیسلام: ئەو شوێنەیە لە دوای هاتنی ئایینیئیسلام لە کاتێکدا دەسەڵاتی ئیسلامی بە سەردا بوبێ، هەر چەند هیچ موسوڵمانێکیشی تێدا نیشتەجێ نەبوبێ: وەك دانیشتووانی شوێنەکە سەرانەیان دابێ، یان لە مەودوا کافرەکان داگیریان کردبێتەوەو ئاایینیئیسلامیان تێدا قەدەغە کردبێ: وەکو (أَنْدَلُس)و (بُلْغارِيا)و چەند شوێنێکیتر، واتە: هەر شوێنێك لە کاتێکدا بڕیاری (دارُالإِسْلَام)ی بۆ درابێ، بە هیچ جۆرێك شوێنەکە نابێتەوە (دارُالْکُفر)، هەر چەند یەك موسوڵمانیشی تێدا نەمابێ، هەروەك لە (تحفة)دا لێرەو لە (باسی منداڵی فڕێدراو)دا ڕوون کراوەتەوە.

کەواتە: ئەگەر دانیشتووانی شوێنێك بە تێکڕایی لە ئیسلام پاشگەز بونەوە، ئەو کاتەش شوێنەکە نابێتەوە (دارُالْکُفر)، بەڵکو بە (دارُالرِّدَّة)-خانەی پاشگەزبوونەوە ناو دەبرێ، کەوابو: نە بڕیاری (دارُالإِسْلَام)و نە بڕیاری (دارُالْکُفر)ی بۆ نادرێ، چونکە بە هیچ جۆرێك دروست نیە پێکهاتنی (الْهُدْنَة)-جەنگ وەستاندن لەگەڵ پاشگەزبووەکاندا مۆر بکرێ، هەم ماڵو منداڵەکانیشیان بەو ڕوونکردنەوەیەی لە پێشەکیی (باسی دیلەکان)دا ڕابرا ڕەفتاریان لەگەڵ دەکرێ، هەروەك ئیمامی(الماوردي) لە (الأحکام السلطانية)دا ڕوونی کردۆتەوە.

٢-(دارُالْکُفر)-(دارُالْحَرْب)-خانەی کوفر: ئەو شوێنەیە کافرەکانی بنچینەیی تێدا نیشتەجێ بنو هیچ کاتێکیش دەسەڵاتی ئیسلامی بە سەردا نەبوبێ.

ئینجا دانیشتووانی (دارُالْکُفر) ئەگەر لە حاڵەتی جەنگدا بن، پێیان دەگوترێ: (حَرْبِيٌّ)-کافریجەنگی. وە ئەگەر لە حاڵەتی جەنگ وەستاندا بن، پێیان دەگوترێ: (مُعَاهَد)-پەیمان لەگەڵکراو. هەروەك لە باسی (الْهُدْنَة)دا ڕوونی دەکەینەوە، إن شاء الله تعالى.

(وَالْمُسْلِمُ بِدَارِالْحَرْبِ) ئەو موسوڵمانەی لە (دارُالْکُفر)دا نیشتەجێیە، یان لەو (دارُ الإِسْلَامِ)ی کافرەکان داگیریان کردۆتەوە (إنْ أَمْکَنَهُ إظْهَارُ دِينِهِ) ئەگەر بۆی گونجا ئاایینی خۆی ئاشکرا بکاو دەرهەق ئاایینەکەشی لە هیچ فیتنەیەك نەترسا، ئەوە (اُسْتُحِبَّ لَهُ الْهِجْرَةُ) بۆی سوننەتە کۆچ بکا بۆ (دارُالإِسْلَامِ)، نەوەك کۆمەڵی کافرەکان زۆر بکا، بەڵام ئەگەر ئومێدی هەبوو: بە مانەوەی وی ئاایینی ئیسلام لەو شوێنەدا ئاشکرا ببێ، ئەو کاتە مانەوەی لەوێ خێرترە، بەڵکو ئەگەر دەیتوانی خۆی بپارێزێو بە کۆچکردنەکەشی

ئومێدی یارمەتیدانی موسوڵمانانی نەبو، ئەو کاتە واجبە لە وێ بمێنێتەوە، ئینجا ئەگەر لە (دارُالکُفر)دا توانای جەنگکردن و بانگەوازی ئیسلامی هەبوو، ئەو کاتە ئەو دووانەش واجبن، ئەگەر نا: نا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر نەیدەتوانی ئایینی خۆی ئاشکرا بکا، یان لە فیتنەی ئایینی دەترسا، ئەو کاتە (وَجَبَتْ إِنْ أَطَاقَهَا) واجبە کۆچ بکا بۆ (دارالاسلام) ئەگەر توانای هەبێ، هەر چەند موسوڵمانەکە ئافرەتیش بێ، واتە: ئەگەر لە (دارُالکُفر) بمێنێتەوە گوناهبار دەبێ، بە بەڵگەی ئایەتەکەی ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلاَئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾ی ڕابردوو لە کۆتایی (چەکی کۆمەڵکوژ)دا، هەم پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿أَنَا بَرِيءٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ يُقِيمُ بَيْنَ أَظْهُرِ الْمُشْرِكِينَ﴾ رواه أبوداود وغيره بإسناد صحيح، من بەریمە لە هەر موسوڵمانێکی لە ناو کافرەکاندا نیشتەجێ دەبێ.

جا بزانە: ئەگەر مانەوەی لە (دارُ الکفر)دا بەرژەوەندی موسوڵمانانی تێدا بوو، ئەو کاتە دروستە لە وێ بمێنێتەوە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا فەرموویانە.

﴿ ئاگاداری ﴾: هەر بە بەڵگەی ئەو ئایەت و حەدیسە: بە هیچ جۆرێك کۆچکردن لە (دارالاسلام) بۆ (دارالکفر) دروست نیەو لە ڕێگەشدا کورتکردنەوەو کۆکردنەوەی نوێژەکان و شکاندنی ڕۆژووی ڕەمەزانی بۆ دروست نیە، چونکە لەم مەسەلەیەدا (دارالکفر) وڵاتی خۆی نیە، بەڵکو ئەگەر لە شوێنێکی (دارالاسلام)دا ئاشکراکردنی ڕاستیی لێقبوڵ نەدەکراو نەیدەتوانی هەق و ڕاستی ئاشکرا بکا، یان گوناهەکان بە ئاشکرایی دەکران و نەیدەتوانی قەدەغەیان بکا، ئەو کاتەش واجبە: کۆچ بکا لەو شوێنە بۆ شوێنێکی تری باشتری (دارالاسلام)، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَلاَ تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ لە دوای هاتنەوە بیرت لەگەڵ گەلە ستەمکارەکان دامەنیشە. بەڵام ئەگەر گشت شوێنەکانی (دارالاسلام) لە تاوان و ناهەقیدا یەکسان بون-وەك سەردەمی ئێستامان- ئەو کاتە کۆچکردن واجب نیە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا ڕوون کراوەتەوە.

جا بزانە: کە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَهِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ﴾ رواه الشيخان، لە دوای ڕزگارکردنی (مكة) کۆچکردن واجب نیە. مەبەست: کۆچکردن لە (مكة)وە بۆ شوێنێکی تر واجب نیە، لە بەر ئەوەی (مكة) بووەتە (دارالاسلام)، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَ تَنْقَطِعُ الْهِجْرَةُ مَا قُوتِلَ الْعَدُوُّ﴾ رواه النسائي وصححه ابن حبان، تا جەنگ لە دژی دوژمنانی ئایین هەبێ کۆچکردن نابڕێتەوە.

(وَلَوْ قَدَرَ أَسِيرٌ عَلَى هَرَبٍ) ئەگەر دیلێکی موسوڵمان توانای هەڵاتنی هەبو (لَزِمَهُ) واجبە هەڵبێ و خۆی ڕزگار بکا (وَلَوْ أَطْلَقُوهُ بِلاَ شَرْطٍ) ئەگەر کافرەکان دیلەکەیان ئازاد کرد

فَلَهُ اغْتِيَالُهُمْ، أَوْ عَلَى أَنَّهُمْ فِي أَمَانِهِ حَرُمَ، فَإِنْ تَبِعَهُ قَوْمٌ فَلْيَدْفَعْهُمْ وَلَوْ بِقَتْلِهِمْ، أَوْ شَرَطُوا أَنْ لاَ يَخْرُجَ مِنْ دَارِهِمْ لَمْ يَجُزِ الْوَفَاءُ، وَلَوْ عَاقَدَ الإِمَامُ عِلْجًا يَدُلُّ عَلَى قَلْعَةٍ وَلَهُ مِنْهَا جَارِيَةٌ جَازَ فَإِنْ فُتِحَتْ بِدَلاَلَتِهِ أُعْطِيَهَا، أَوْ بِغَيْرِهَا فَلاَ فِي الأَصَحِّ، فَإِنْ لَمْ تُفْتَحْ فَلاَ شَيْءَ لَهُ، وَقِيلَ إِنْ لَمْ يُعَلِّقِ الْجُعْلَ بِالْفَتْحِ فَلَهُ أُجْرَةُ مِثْلٍ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهَا جَارِيَةٌ أَوْ مَاتَتْ قَبْلَ الْعَقْدِ فَلاَ شَيْءَ، أَوْ بَعْدَ الظَّفَرِ قَبْلَ التَّسْلِيمِ وَجَبَ بَدَلٌ، أَوْ قَبْلَ ظَفَرٍ فَلاَ فِي الأَظْهَرِ،

بێهیچ مەرجێك، ئەو كاتە (فَلَهُ اغْتِيَالُهُمْ) بۆ دیلەكە دروستە: ئەو كافرانە بكوژێ‌و ماڵ‌ منداڵیشیان بگرێ، چونكە پەیمانی دڵنیاییان لەگەڵ نەكردوە (أَوْ عَلَى أَنَّهُمْ فِي أَمَانِهِ) بەڵام ئەگەر بەو مەرجە ئازادیان كرد: كە ئەوان لە دڵنیایی ئەودا بن، ئەو كاتە (حَرُمَ) حەرامە بیانكوژێ، چونكە واجبە: مەرجەكەی بگەیەنێتە جێ.

(فَإِنْ تَبِعَهُ قَوْمٌ) جا ئەگەر لە دوای دەرچوونی دیلەكە كۆمەڵێكی كافرەكان بەدوای‌دا چون (فَلْيَدْفَعْهُمْ) واجبە: بەرگری بكاو بیانگەڕێنێتەوە (وَلَوْ بِقَتْلِهِمْ) هەرچەند بە كوشتنی كافرەكانیش بێ (أَوْ شَرَطُوا أَنْ لاَ يَخْرُجَ مِنْ دَارِهِمْ) ئەگەر بەو مەرجە دیلەكەیان ئازاد كرد: كە لە (دارالكفر) نەچێتە دەروە، ئەو كاتە (لَمْ يَجُزِ الْوَفَاءُ) دروست نیە مەرجەكەی بگەیەنێتە جێ، بەڵكو هەر كاتێك بۆی گونجا واجبە: بگەڕێتەوە بۆ (دارالاسلام).

(وَلَوْ عَاقَدَ الإِمَامُ عِلْجًا) ئەگەر پێشەوا، یان جێگرەكەی مامڵەتێكی بەست لەگەڵ كافرێكی پاڵەوان: كە (يَدُلُّ عَلَى قَلْعَةٍ) كافرەكە شارەزای بكا بۆ قەڵایەك، یان ڕێگەیەك، یان هەر شوێنێكی‌تر (وَلَهُ مِنْهَا جَارِيَةٌ) كافرەكەش لەو شوێنە (جارية)كی بدرێتێ (جَازَ) ئەو مامڵەتە دروستە، كەوابو: (فَإِنْ فُتِحَتْ بِدَلاَلَتِهِ) ئەگەر شوێنەكە بە هۆی شارەزاكردنی كافرەكە ئازاد كرا، ئەو كاتە (أُعْطِيَهَا) واجبە (جارية)كەی بدرێتێ (أَوْ بِغَيْرِهَا) بەڵام ئەگەر بە ڕێگایەكی‌تری –جگە لە شارەزاكردنەكە– شوێنەكە ئازاد كرا، ئەو كاتە (فَلاَ فِي الأَصَحِّ) كافرەكە هیچ مافێكی نیە، لە فەرموودەی ڕاستتردا (فَإِنْ لَمْ تُفْتَحْ) جا ئەگەر شوێنەكە ئازاد نەكرا، ئەو كاتەش (فَلاَ شَيْءَ لَهُ) كافرەكە مافی هیچ شتێكی نیە (وَقِيلَ: إِنْ لَمْ يُعَلِّقِ الْجُعْلَ بِالْفَتْحِ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: ئەگەر كرێیەكەی بە ئازادكردنەوە هەڵنەواسرابێ، ئەو كاتە (فَلَهُ أُجْرَةُ مِثْلٍ) كافرەكە مافی كرێی هاووێنەی هەیە.

(فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهَا جَارِيَةٌ)جا ئەگەر شوێنەكە ئازاد كرا، بەڵام هیچ (جارية)كی تێ‌دا نەبو (أَوْ مَاتَتْ قَبْلَ الْعَقْدِ) یان (جارية)كە پێش مامڵەت بەستنەكە مردبو، ئەو كاتەش (فَلاَ شَيْءَ) كافرەكە مافی هیچ شتێكی نیە (أَوْ بَعْدَ الظَّفَرِ قَبْلَ التَّسْلِيمِ) یان (جارية)كە لە دوای دەستگیركردنی پێش ئەوەی تەسلیمی كافرەكە بكرێ مرد، ئەو كاتە (وَجَبَ بَدَلٌ) واجبە لە جیاتی (جاريه)كە شتێكی‌تری بدرێتێ (أَوْ قَبْلَ ظَفَرٍ) بەڵام ئەگەر (جارية)كە پێش دەستگیركردنی مردبێ، ئەو كاتە (فَلاَ فِي الأَظْهَرِ) هیچ شتێكی لەجیاتی واجب نابێ.

وَإِنْ أَسْلَمَتْ فَالْمَذْهَبُ وُجُوبُ بَدَلٍ، وَهُوَ أُجْرَةُ مِثْلٍ، وَقِيلَ قِيمَتُهَا.

(كِتَابُ الْجِزْيَةِ)

صُورَةُ عَقْدِهَا: أُقِرُّكُمْ بِدَارِ الإِسْلاَمِ أَوْ أَذِنْتُ فِي إِقَامَتِكُمْ بِهَا عَلَى أَنْ تَبْذُلُوا جِزْيَةً وَتَنْقَادُوا لِحُكْمِ الإِسْلاَمِ. وَالأَصَحُّ اشْتِرَاطُ ذِكْرِ قَدْرِهَا، لاَ كَفُّ اللِّسَانِ عَنِ اللهِ تَعَالَى وَرَسُولِهِ ﷺ وَدِينِهِ،

(وَإِنْ أَسْلَمَتْ) ئەگەر (جارية) دەستگیرکراوەکە بوبوە موسوڵمان، ئەو کاتە (فَالْمَذْهَبُ: وُجُوبُ بَدَلٍ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: واجبە: شتێك لەجیاتیی بدرێتە کافرەکە (وَهُوَ أُجْرَةُ مِثْلٍ) شتەکەش کرێی هاوێنەیە (وَقِيلَ قِيمَتُهَا) لە فەرموودەیەکی‌تردا –کە ڕاستترو پشت پێبەستراوە–: نرخی (جارية)کە واجب دەبێ بدرێتە کافرەکە.

﴿ كِتَابُ الْجِزْيَةِ: پەرتوکی سەرانە ﴾

(جِزْيَةٌ)=سەرانە: ئەو ماڵەیە لە هەر ساڵێکدا جارێك لە کافرەکانی (أَهْلِ الْكِتَاب) وەردەگیرێ بۆ (بَيْتِ الْمال): لە بەرامبەر پاراستنیان لە ئێمەو نیشتەجێبوونیان لە (دارالاسلام)دا، جا هەر کافرێك ماملەتی سەرانەی لەگەڵ بەسترا بێ، پێی دەگوترێ: (أَهْلُ الذِّمَّة)–(ذِمِّيٌّ): پەیمان لەئەستۆ، کەواتە: پاراستنی گیان‌و ماڵی دەکەوێتە ئەستۆی موسوڵمانان.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لاَيُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلاَ بِالْيَوْمِ الآخِرِ وَلا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللهُ وَرَسُولُهُ وَلا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ جەنگ لەگەڵ ئەو کافرانە بکەن کە باوەڕێکی بێگەردیان نیە: بە خواو بە ڕۆژیی دوایی‌و ئەوەی خواو پێغەمبەرﷺ حەرامیان کردوە ئەوان حەرامی ناکەن‌و دەست بە ئایینی ڕاستی ئیسلامەوە ناگرن–ئەو جۆرە کافرانەی کتابیان لە لای خواوە دراوەتێ– تا بە دەستی‌خۆیان سەرانە ئەدەن‌و ملکەچی بڕیاری ئیسلام دەبن، ئەوان زەلیلن.

ئینجا (صُورَةُ عَقْدِهَا) ڕستەی ماملەتبەستنی سەرانە ئەمەیە: پێشەوا، یان جێگرەکەی بڵێتە کافرەکان: (أُقِرُّكُمْ بِدَارِالإِسْلاَمِ، أَوْ أَذِنْتُ فِي إِقَامَتِكُمْ بِهَا عَلَى أَنْ تَبْذُلُوا جِزْيَةً وَتَنْقَادُوا لِحُكْمِ الإِسْلاَمِ) ئێوەم جێگیر کرد لە خانەی‌ئیسلامدا، ئیزنم دا ئێوە لە خانەی ئیسلامدا نیشتەجێ ببن لە بەرامبەر ئەوەی لە گشت ساڵێکدا ئەوەندە سەرانە بدەن‌و ملکەچی بڕیارەکانی‌ئیسلام بن. واتە: جگە لە بڕیارەکانی‌خواپەرستی.

(وَالأَصَحُّ اشْتِرَاطُ ذِكْرِ قَدْرِهَا) بە فەرموودەی ڕاستتر مەرجە: ئەندازەی سەرانەکە لە ماملەتەکەدا بگوترێ (لاَ كَفُّ اللِّسَانِ عَنِ اللهِ تَعَالَى وَرَسُولِهِ ﷺ وَدِينِهِ) بەڵام مەرج نیە ئەوە بگوترێ: نابێ بە خراپە باسی خوای گەورەو پێغەمبەرﷺ ئایینی‌ئیسلام بکەن، چونکە گوتنی ڕستەی (ملکەچی بڕیارەکانی‌ئیسلام بن) لە ماملەتەکەدا، ئەو مەرجەش دەگرێتەوە.

وَلاَ يَصِحُّ الْعَقْدُ مُؤَقَّتًا عَلَى الْمَذْهَب، وَيُشْتَرَطُ لَفْظُ قَبُولٍ، وَلَوْ وُجِدَ كَافِرٌ بِدَارِنَا فَقَالَ دَخَلْتُ لِسَمَاعِ كَلاَمِ اللهِ تَعَالَى أَوْ رَسُولاً أَوْ بِأَمَانِ مُسْلِمٍ صُدِّقَ، وَفِي دَعْوَى الأَمَانِ وَجْهٌ، وَيُشْتَرَطُ لِعَقْدِهَا الإِمَامُ أَوْ نَائِبُهُ، وَعَلَيْهِ الإِجَابَةُ إِذَا طَلَبُوا، إِلاَّ جَاسُوسًا نَخَافُهُ، وَلاَ تُعْقَدُ إِلاَّ لِلْيَهُودِ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوس

(وَلاَ يَصِحُّ الْعَقْدُ مُؤَقَّتًا) مامڵەتی سەرانە تا ماوەیەکی دیارکراو، یان دیارنەکراو دروست نابێ، بەڵکو مەرجە هەتا هەتایی بێ (عَلَى الْمَذْهَب) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب (وَيُشْتَرَطُ لَفْظُ قَبُولٍ) بۆ دروستبوونی مامڵەتی سەرانە بە مەرج دادەندرێ گشت کافرێکی مامڵەت لەگەڵکراو بە زوبان بڵێ: قبوڵم کرد.

(وَلَوْ وُجِدَ كَافِرٌ بِدَارِنَا) ئەگەر کافرێك لە خانەی ئیسلامدا بینرا (فَقَالَ: دَخَلْتُ لِسَمَاعِ كَلاَمِ اللهِ تَعَالَى) کافرەکە گوتی: هاتوم گوێم لە قورئانی پیرۆز بێ (أَوْ رَسُولاً) یان گوتی بە نێردراوی هاتوم (أَوْ بِأَمَانِ مُسْلِمٍ) یان گوتی: بە دڵنیاکردنی موسوڵمانێك هاتوم. ئەوە (صُدِّقَ) لە هەرسێك حاڵەتدا باوەڕی پێدەکرێ، بەڵام (وَفِي دَعْوَى الأَمَانِ وَجْهٌ) لە بارەی دڵنیاکردنەکە فەرموودەیەکی بێهێز هەیە: کە -بێ شاهید- باوەڕی پێناکرێ.

(وَيُشْتَرَطُ لِعَقْدِهَا الإِمَامُ أَوْ نَائِبُهُ) بۆدروستبوونی مامڵەتی سەرانە بە مەرج دادەندرێ: پێشەوا، یان جێگرەکەی مامڵەتەکە ببەستێ، هەم (وَعَلَيْهِ الإِجَابَةُ إِذَا طَلَبُوا) لە سەر پێشەواو جێگرەکە واجبە -هەر کاتێك کافرەکان داوایان کرد-: مامڵەتی سەرانەیان لەگەڵ ببەستێ، چونکە پێغەمبەرﷺ بە سەرکردەی لەشکرەکەی فەرموو: ﴿فَإِنْ أَبَوْا فَاسْأَلْهُمُ الْجِزْيَةَ، فَإِنْ هُمْ أَجَابُوكَ فَاقْبَلْ مِنْهُمْ﴾ رواه مسلم وأصحاب السنن، ئەگەر کافرەکان نەبونە موسوڵمان داوای سەرانەیان لێبکە، جا ئەگەر سەرانەیان دا، لێیان قبوڵ بکە. (إِلاَّ جَاسُوسًا نَخَافُهُ) تەنها ئەو جاسوسەی لێی دەترسین دروست نیە مامڵەتی سەرانەی لەگەڵ ببەسترێ.

(وَلاَ تُعْقَدُ إِلاَّ لِلْيَهُودِ وَالنَّصَارَى) مامڵەتی سەرانە تەنها بۆ جولەکەو دیانەکان-گاورەکان دەبەسترێ، بە بەڵگەی ئایەتەکەی ڕابردوو، هەم (وَالْمَجُوس) بۆ مەگوش-ئاگرپەرستەکانیش دەبەسترێ ﴿عَنْ عبدالرحمن بن عوفؓ: أَنَّ النَّبِيَّﷺ أَخَذَ الْجِزْيَةَ مِنْ مَجُوسِ هَجَرَ﴾رواه البخاری، ﴿وَقَال النَّبِيُّﷺ: سُنُّوا بِالْمَجُوسِ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ رواه الطبراني وغيره، پێغەمبەرﷺ سەرانەی لە ئاگرپەرستەکانی (هەجەر) وەرگرتو فەرمووی: وەك جولەکەو دیانەکان ڕەفتار لەگەڵ مەگوشەکان بکەن.

﴿ ئاگاداری ﴾: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)و ئیمام (مالك)دا: سەرانە لە گشت جۆرە کافرێك وەردەگیرێ، واتە: هەرچەند بتپەرستیش بێ، بەڵام بەو مەرجەی (مُرْتَدّ)-پاشگەزبوو نەبێ، هەروك لە (مغنی)و (مجمع الانهر)دا فەرموویانە.

وَأَوْلاَدِ مَنْ تَهَوَّدَ أَوْ تَنَصَّرَ قَبْلَ النَّسْخِ أَوْ شَكَكْنَا فِي وَقْتِهِ وَكَذَا زَاعِمُ التَّمَسُّكِ بِصُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَزَبُورِ دَاوُدَ (صلى الله عليهما وسلم) وَمَنْ أَحَدُ أَبَوَيْهِ كِتَابِيٌّ وَالآخَرُ وَثَنِيٌّ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلاَ جِزْيَةَ عَلَى امْرَأَةٍ وَخُنْثَى وَمَنْ فِيهِ رِقٌّ وَصَبِيٌّ وَمَجْنُونٍ، فَإِنْ تَقَطَّعَ جُنُونُهُ قَلِيلاً كَسَاعَةٍ مِنْ شَهْرٍ لَزِمَتْهُ، أَوْ كَثِيرًا كَيَوْمٍ وَيَوْمٍ فَالأَصَحُّ تُلَفَّقُ الإِفَاقَةُ فَإِذَا بَلَغَتْ سَنَةً وَجَبَتْ،

(وَأَوْلاَدِ مَنْ تَهَوَّدَ أَوْ تَنَصَّرَ قَبْلَ النَّسْخِ) هەروەها سەرانە وەردەگیرێ لە نەتەوەی ئەو کافرانەی بونەتە جولەکە، یان دیان پێش ئەوەی ئایینەکەیان بێکار بوبێتەوە (أَوْ شَكَكْنَا فِي وَقْتِهِ) یان کەوتینە گومان: لە چ کاتێکدا دایکو باوکەکانیان بونەتە جولەکەو دیان (وَكَذَا زَاعِمُ التَّمَسُّكِ بِصُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَزَبُورِ دَاوُدَ صلى الله عليهما وسلم) هەروەها ئەو کافرانەی واتێدەگەن: دەستیان بە (صُحُف إبراهيم)، یان بە (زبور داود)ەوە گرتوە عليهما الصلاة والسلام، ئەوانیش سەرانەیان لێوەردەگیرێ.

هەم (وَمَنْ أَحَدُ أَبَوَيْهِ كِتَابِيٌّ وَالآخَرُ وَثَنِيٌّ) لەو کافرەش سەرانە وەردەگیرێ: کە یەکێك لە دایکو باوکەکەی خاوەن کیتابەو ئەوەکەیتریش بتپەرستە (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب.

بەڵام ئافرەتەکانو ئاژەڵە سەربڕاوەکانی ئەو چوار جۆرە کافرانە بۆ ئێمەی موسوڵمان حەڵاڵ نابن، هەروەك لە (مغنى)دا فەرموویەتی.

(وَلاَ جِزْيَةَ عَلَى امْرَأَةٍ) بە (اجماع)ی زانایانی ئیسلام: سەرانە لە سەر ئافرەت نیە، بەڵکو -بۆ پەیمان لەئەستۆیی- ئەوەندەی بەسە: ملکەچی بڕیارەکانی ئیسلام ببێ (وَخُنْثَى) هەم لە سەر نێرامۆکیش نیە، چونکە دەگونجێ ئافرەت بێ، هەم (وَمَنْ فِيهِ رِقٌّ) لە سەر کۆیلەش نیە، هەم (وَصَبِيٌّ) لە سەر منداڵیش نیە ﴿عن معاذ ﷺ: لَمَّا وَجَّهَهُ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى الْيَمَنِ أَمَرَهُ: أَنْ يَأْخُذَ مِنْ كُلِّ حَالِمٍ دِينَاراً أَوْ عِدْلَهُ مَعَافِرِيًّا﴾ رواه اصحاب السنن بسند حسن، کە پێغەمبەر ﷺ (مُعاذ)ی ناردە (يَمَن)، فەرمانی پێکرد: لە گشت نێرینەیەکی بالغ میسقاڵێك زێڕ سەرانە وەربگرێ، یان بە قەد میسقاڵەکە جلی مەعافیری لێوەربگرێ.

(وَمَجْنُونٍ) سەرانە لە سەر شێتیش نیە، چونکە ئەویش وەکو منداڵ داواکاری شەرع نایگرێتەوە، بەڵام (فَإِنْ تَقَطَّعَ جُنُونُهُ قَلِيلاً) ئەگەر شێتیەکەی بچڕ بچڕێکی کەم بوو: (كَسَاعَةٍ مِنْ شَهْرٍ) وەك لە مانگێك کاتژمێرێك، یان لە ساڵێك ڕۆژێك شێت ببێ، ئەو کاتە (لَزِمَتْهُ) سەرانەی لە سەرە (أَوْ كَثِيرًا) یان شێتیەکەی بچڕ بچڕێکی زۆر بوو: (كَيَوْمٍ وَيَوْمٍ) وەك ڕۆژێك شێت ببێو ڕۆژێك چاك ببێتەوە، ئەوە (فَالأَصَحُّ تُلَفَّقُ الإِفَاقَةُ) بە فەرموودەی ڕاستتر: ماوەی چاکبوونەوەکەی لێك دەدرێ: (فَإِذَا بَلَغَتْ سَنَةً) جا هەر کاتێك کۆی ماوەکانی چاکبوونەوەی گەیشتە ساڵێك، ئەو کاتە (وَجَبَتْ) سەرانەی لە سەر واجب دەبێ.

وَلَوْ بَلَغَ ابْنُ ذِمِّيٍّ وَلَمْ يَبْذُلْ جِزْيَةً أُلْحِقَ بِمَأْمَنِهِ، وَإِنْ بَذَلَهَا عُقِدَ لَهُ، وَقِيلَ عَلَيْهِ كَجِزْيَةِ أَبِيهِ، وَالْمَذْهَبُ وُجُوبُهَا عَلَى زَمِنٍ وَشَيْخٍ هَرِمٍ وَأَعْمَى وَرَاهِبٍ وَأَجِيرٍ وَفَقِيرٍ عَجَزَ عَنْ كَسْبٍ، فَإِذَا تَمَّتْ سَنَةٌ وَهُوَ مُعْسِرٌ فَفِي ذِمَّتِهِ حَتَّى يُوسِرَ، وَيُمْنَعُ كُلُّ كَافِرٍ مِنْ اسْتِيطَانِ الْحِجَازِ: وَهُوَ مَكَّةُ وَالْمَدِينَةُ وَالْيَمَامَةُ وَقُرَاهَا، وَقِيلَ لَهُ الإِقَامَةُ فِي طُرُقِهِ الْمُمْتَدَّةِ، وَلَوْ دَخَلَهُ بِغَيْرِ إِذْنِ الإِمَامِ أَخْرَجَهُ

(وَلَوْ بَلَغَ ابْنُ ذِمِّيٍّ) ئەگەر کوڕی کافرێکی پەیمان لە ئەستۆ بلۆغی بوو و داوای سەرانەمان لێکرد (وَلَمْ يَبْذُلْ جِزْيَةً) ئەویش هیچ سەرانەی نەدا، ئەو کات (أُلْحِقَ بِمَأْمَنِهِ) لە (دار الاسلام) دەریدەکەین‌و دەیگەیەنینە شوێنێکی ئەمینی (دارالکفر)، واتە: لە سەرەتاوە دروست نیە بکوژرێ، بەڵام (وَإِنْ بَذَلَهَا) ئەگەر کوڕەکە ئامادە بوو سەرانە بدا، ئەو کاتە (عُقِدَ لَهُ) سەربەخۆ مامڵەتێکی سەرانەی بۆ دەبەسترێ (وَقِيلَ عَلَيْهِ كَجِزْيَةِ أَبِيهِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: کوڕەکە سەرانەیەکی وەك سەرانەی باوکی خۆی لە سەر واجبەو پێویست ناکا سەربەخۆ مامڵەتێکیتری بۆ ببەسترێ.

(وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: (وُجُوبُهَا عَلَى زَمِنٍ وَشَيْخٍ هَرِمٍ وَأَعْمَى وَرَاهِبٍ وَأَجِيرٍ) سەرانە واجبە: لە سەر پەککەوتوو و پیری بە تەمەن‌و کوێرو قەشەو بەکرێگیراو، هەم (وَفَقِيرٍ عَجَزَ عَنْ كَسْبٍ) لە سەر ئەو هەژارەش واجبە کە توانای کارکردنی نیە، کەوابو: (فَإِذَا تَمَّتْ سَنَةٌ) هەر کاتێك ساڵێك تەواو بوو (وَهُوَ مُعْسِرٌ) هەژارەکە هەر نەبوویی بوو، ئەو کاتە (فَفِي ذِمَّتِهِ حَتَّى يُوسِرَ) سەرانە -بە قەرز- لە ئەستۆیدا دەمێنێ تا دەبێتە هەبوویی، جا ئەو کاتە گشت سەرانەکانیڕابردووی دەدا، بەڵام لە فەرموودەکەیتردا‌و لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا: ئەو شەش کەسانە سەرانەیان لە سەر نیە، هەروەك لە (مجمع الانهر)دا فەرموویەتی.

(وَيُمْنَعُ كُلُّ كَافِرٍ مِنْ اسْتِيطَانِ الْحِجَازِ) واجبە گشت کافرێك قەدەغە بکرێ لە نیشتەجێبوونی خاکی (حجاز)، هەرچەند سەرانەش بدا (وَهُوَ) خاکی (حجاز) بریتییە لە (مَكَّةُ وَالْمَدِينَةُ وَالْيَمَامَةُ)، هەم (وَقُرَاهَا) گوندەکانی ئەو سێیانەش: وەکو (طائف و جدّة و خيبر و ينبع)، پێغەمبەرﷺپێش وەفاتکردنی فەرمووی: ﴿لأُخْرِجَنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ حَتَّى لاَ أَدَعَ إِلاَّ مُسْلِماً﴾ رواه مسلم واصحاب السنن، دەبێ جولەکەو دیانەکان-گاورەکان لە دورگەیعەرەب دەر بکەم تا جگە لە موسوڵمانان کەسیتری تێدا نەهێڵم.

(وَقِيلَ لَهُ الإِقَامَةُ فِي طُرُقِهِ الْمُمْتَدَّةِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: دروستە: کافرەکە لە ڕێگەکانی نێوان ئەو شارانەدا نیشتەجێ ببێ (وَلَوْ دَخَلَهُ بِغَيْرِ إِذْنِ الإِمَامِ) ئەگەر کافرێك بێئیزنی پێشەوای موسوڵمانان هاتە ناو (حجاز)، ئەو کاتە (أَخْرَجَهُ) واجبە پێشەوا

وَعَزَّرَهُ إِنْ عَلِمَ أَنَّهُ مَمْنُوعٌ مِنْهُ، فَإِنْ اسْتَأْذَنَ أَذِنَ إِنْ كَانَ مَصْلَحَةٌ لِلْمُسْلِمِينَ كَرِسَالَةٍ وَحَمْلِ مَا نَحْتَاجُ إِلَيْهِ، فَإِنْ كَانَ لِتِجَارَةٍ لَيْسَ فِيهَا كَبِيرُ حَاجَةٍ لَمْ يَأْذَنْ إِلاَّ بِشَرْطِ أَخْذِ شَيْءٍ مِنْهَا، وَلاَ يُقِيمُ إِلاَّ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، وَيُمْنَعُ دُخُولَ حَرَمِ مَكَّةَ، فَإِنْ كَانَ رَسُولاً خَرَجَ إِلَيْهِ الإِمَامُ أَوْ نَائِبٌ يَسْمَعُهُ، وَإِنْ مَرِضَ فِيهِ نُقِلَ وَإِنْ خِيفَ مَوْتُهُ، فَإِنْ مَاتَ لَمْ يُدْفَنْ فِيهِ، فَإِنْ دُفِنَ نُبِشَ وَأُخْرِجَ، وَإِنْ مَرِضَ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْحِجَازِ وَعَظُمَتِ الْمَشَقَّةُ فِي نَقْلِهِ

دەریبكاتە دەرەوەو هەم (وَعَزَّرَهُ إِنْ عَلِمَ أَنَّهُ مَمْنُوعٌ مِنْهُ) تەمبێشی بكا ئەگەر زانیبی چونە ناو (حجاز)ی لێ قەدەغەكراوە.

(فَإِنْ اسْتَأْذَنَ) جا ئەگەر كافرێك داوای ئیزنی كرد: بۆ چوونە ناو (حجاز)، ئەو كاتە (أَذِنَ إِنْ كَانَ مَصْلَحَةٌ لِلْمُسْلِمِينَ) واجبە پێشەوا ئیزنی بدا ئەگەر بەرژەوەندی موسوڵمانانی تێدابێ: (كَرِسَالَةٍ وَحَمْلِ مَا نَحْتَاجُ إِلَيْهِ) وەك گەیاندنی نامەیەك، یان هێنانی شتێكی وەها كە ئێمەی موسوڵمان پێویستیمان پێیەتی: وەك خواردەمەنیو كەلوپەلیتر (فَإِنْ كَانَ لِتِجَارَةٍ لَيْسَ فِيهَا كَبِيرُ حَاجَةٍ) جا ئەگەر هاتنی كافرەكە بۆ ناو (حجاز) بۆ بازرگانیەكی وەها بوو: كە زۆر پێویست نەبو، ئەو كاتە (لَمْ يَأْذَنْ) دروست نیە ئیزنی بدا (إِلاَّ بِشَرْطِ أَخْذِ شَيْءٍ مِنْهَا) تەنها بە مەرجی وەرگرتنی شتێك لە بازرگانیەكە دروستە ئیزنی بدا، ئینجا ئەو كاتەش (وَلاَ يُقِيمُ إِلاَّ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ) نابێ لە سێ ڕۆژان زیاتر كافرەكە لە (حجاز)دا بمێنێتەوە.

بەلام (وَيُمْنَعُ دُخُولَ حَرَمِ مَكَّةَ) واجبە گشت كافرێك قەدەغە بكرێ لە چوونە ناو (حَرَم)ی (مَكَّة)، هەرچەند بەرژەوەندیشی تێدابێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ﴾ كافرەكان پیسن نابی لە (اَلْمَسْجِدُ الْحَرَام)-(حَرَم مَكَّة) نزیك بكەونەوە. كەوابو: (فَإِنْ كَانَ رَسُولاً) ئەگەر كافرەكە نێردراو بوو، ئەو كاتە (خَرَجَ إِلَيْهِ الإِمَامُ أَوْ نَائِبٌ يَسْمَعُهُ) پێشەوا، یان جێگرەكەی لە (حرم) دەچێتە دەروە، تاكو گوێ لە نێردراوەكە بگرێ.

(وَإِنْ مَرِضَ فِيهِ) ئەگەر كافرێك چووە (حَرَم مَكَّة)و لە وێ نەخۆش كەوت، ئەو كاتە (نُقِلَ وَإِنْ خِيفَ مَوْتُهُ) واجبە: لا ببردرێ، هەرچەند مەترسی مردنیشی هەبێ، چونكە بە ناشەرعی چوەتە ناو (حَرَم)، كەوابو: (فَإِنْ مَاتَ لَمْ يُدْفَنْ فِيهِ) ئەگەر كافرەكە لە (حَرَم مَكَّة)دا مرد، دروست نیە لە وێ بنێژرێ (فَإِنْ دُفِنَ) جا ئەگەر لە وێدا نێشترا، ئەو كاتە (نُبِشَ وَأُخْرِجَ) واجبە لە گۆڕەكەی دەربهێندرێو ببردرێتە دەرەوەی (حَرَم مَكَّة)، بەلام ئەگەر ڕزی بوو، ئەو كاتە وازی لێدەهێندرێ.

(وَإِنْ مَرِضَ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْحِجَازِ) ئەگەر-جگە لە (حَرَمِ مَكَّة)- لە شوێنەكانیتری (حِجَاز)دا نەخۆش كەوتو (وَعَظُمَتِ الْمَشَقَّةُ فِي نَقْلِهِ) بە ماندووبونێكی گەورش دەگواسترواە، ئەو

تُـــرِكَ وَإلاَّ نُقِـــلَ، فَـــإنْ مَـــاتَ وَتَعَـــذّرَ نَقْلُـــهُ دُفِـــنَ هُنَـــاكَ.
(فصل) أَقَلُّ الْجِزْيَةِ دِينارٌ لِكُلِّ سَنَةٍ، وَيُسْتَحَبُّ لِلإمَامِ مُمَاكَسَةٌ حَتَّى يَأْخُذَ مِنْ مُتَوَسِّطٍ دِينَارَيْنِ وَغَنِيٍّ أَرْبَعَةً، وَلَوْ عُقِدَتْ بِأَكْثَرَ ثُمَّ عَلِمُوا جَوَازَ دِينَارٍ لَزِمَهُمْ مَاالْتَزَمُوهُ، فَإنْ أَبَـوْا فَالأَصَحُّ أَنَّهُمْ نَاقِضُونَ، وَلَوْ أَسْلَمَ ذِمِّيٌّ أَوْ مَاتَ بَعْدَ سِنِينَ أُخِذَتْ جِزْيَتُهُنَّ مِنْ تَرِكَتِهِ

کاتە (تُرِكَ) وازی لێدەهێندرێ (وَإلاَّ نُقِلَ) بەڵام ئەگەر ئاسان بوو، ئەو کاتە دەگواسترێتەوە (فَإنْ مَاتَ وَتَعَذَّرَ نَقْلُهُ) جا ئەگەر-جگە لە (حَرَم مَكَّة) لە شوێنەکانیتری (حجاز)دا مردو نەشکوتجا لاشەکەی بگواسترێتەوە بۆ دەرەوەی (حجاز)، ئەو کاتە (دُفِنَ هُنَاكَ) لەبەر ناچاری لە وێ دەنیشترێ.

《 فَصْلٌ: لە باسی ئەندازەی سەرانە 》

(أَقَلُّ الْجِزْيَةِ) کەمترینی سەرانە لە سەر دەوڵەمەندو هەژار: (دِينَارٌ لِكُلِّ سَنَةٍ) ئەندازەی میسقالێکی زێڕە بۆ هەر ساڵێك، بە بەڵگەی حەدیسەکەی (مُعاذ)ی‌ڕابردوو، بەڵام ئەگەر ئێمە بێهێز بوین، ئەو کاتە-ئەگەر بەرژەوەندی بخوازێ- بە کەمتریش لە میسقالێك دروستە مامڵەتی سەرانە ببەسترێ، هەروەك لەزۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

بەڵام لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: لە هەر ساڵێکدا سەرانە لە سەر دەوڵەمەند: چلو هەشت دیرهەمی زیوە، لە سەر ناوەنجی: بیستو چوار دیرهەمە، لە سەر هەژاری هەبوویی: دوانزە دیرهەمە، هەروەك لە کتێبەکانی خۆیاندا فەرموویانە.

(وَيُسْتَحَبُّ لِلإمَامِ مُمَاكَسَةٌ) بۆ پێشەوای موسوڵمانان سوننەتە: سەودا لەگەڵ کافرەکان بکا: (حَتَّى يَأْخُذَ مِنْ مُتَوَسِّطٍ دِينَارَيْنِ) تا لە کافری ناوەنجی دوو میسقالی زێڕ وەربگرێو (وَغَنِيٍّ أَرْبَعَةً) لە دەوڵەمەندیش چوار میسقالی زێڕ وەربگرێو لە هەژاریش میسقالێکی زێڕ وەربگرێ (وَلَوْ عُقِدَتْ بِأَكْثَرَ) ئەگەر مامڵەتی سەرانە بە زیاتر لە میسقالێك بەسترا (ثُمَّ عَلِمُوا جَوَازَ دِينَارٍ) ئینجا کافرەکان زانییان بە میسقالێکیش دروست بوو، ئەو کاتە مافی پەشیمانییان نیە، بەڵکو (لَزِمَهُمْ مَا الْتَزَمُوهُ) لە سەریان واجبە: ئەوەی لە مامڵەتەکە خستۆتیانە ئەستۆی خۆیان بیدەن (فَإنْ أَبَوْا) جا ئەگەر لەو حاڵەتەدا زیاترەکەیان نەدا، ئەوە (فَالأَصَحُّ أَنَّهُمْ نَاقِضُونَ) بە فەرموودەی ڕاستتر: پەیمانەکەیان هەڵوەشاندۆتەوە، کەوابو: لە (دارالاسلام) دەردەکرێن بۆ شوێنێکی ئەمینی (دارالكفر).

(وَلَوْ أَسْلَمَ ذِمِّيٌّ أَوْ مَاتَ بَعْدَ سِنِينَ) ئەگەر کافرێکی پەیمان لەئەستۆ بووە موسوڵمان، یان مرد، یان شێت بوو، یان پەیمانەکەی هەڵوەشاندەوە: لە دوای ساڵێك، یان لە دوای چەند ساڵێك کە سەرانەکەی نەدابو، ئەوە سەرانەی گشت ساڵەکان بووەتە قەرز لە ئەستۆیدا، کەوابو: (أُخِذَتْ جِزْيَتُهُنَّ) لەو حاڵەتانەدا سەرانەی هەموو ساڵەکانی لێدەستێندرێ، بەڵام لە حاڵەتی مردندا (مِنْ تَرِكَتِهِ) سەرانەی گشت ساڵەکان لە میراتەکەی وەردەگیرێ

مُقدَّمَةٌ عَلَىالْوَصَايَا، وَيُسَوَّى بَيْنَهَا وَبَيْنَ دَيْنِ آدَمِيٍّ عَلَىالْمَذْهَبِ، أَوْ فِي خِلاَلِ سَنَةٍ فَقسطٌ، وَفِي قَوْلٍ لاَ شَيْءَ، وَتُؤْخَذُ بِإِهَانَةٍ فَيَجْلسُ الآخِذُ وَيَقُومُ الذِّمِّيُّ وَيُطَأْطِئُ رَأْسَهُ وَيَحْنِي ظَهْرَهُ وَيَضَعُهَا فِيالْمِيزَانِ وَيَقْبِضُ الآخِذُ لحْيَتَهُ وَيَضْرِبُ لِهْزِمَتَيْهِ، وَكُلُّهُ مُسْتَحَبٌّ، وَقِيلَ وَاجِبٌ، فَعَلَىالأَوَّلِ لَهُ تَوْكِيلُ مُسْلمٍ بِالأَدَاءِ وَ حَوَالَةٌ عَلَيْهِ وَأَنْ يَضْمَنَهَا، قُلْتُ: هَذِهِ الْهَيْئَةُ بَاطِلَةٌ وَدَعْوَى اسْتِحْبَابِهَا أَشَدُّ خَطَأً وَاللهُ أَعْلَمُ.

(مُقَدَّمَةٌ عَلَى الْوَصَايَا) سەرانەکەش وەپێش وەسیّەتەکانی دێخرێ، هەم (وَيُسَوَّى بَيْنَهَا وَبَيْنَ دَيْنِ آدَمِيٍّ) یەکسانی دەکرێ لە نێوان سەرانەکەو قەرزی ئادەمیزاد (عَلَىالْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، کەواتە: پێشەوا بە ئەندازەی سەرانەکە دەبێتە هاوبەشی خاوەن قەرزەکان.

بەڵام لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا: بە ئیسلامبوون، یان بە مردن سەرانەکەی لە سەر لادەکەوێ، هەروەك لەکتێبەکانیاندا فەرمویانە.

(أَوْ فِي خِلاَلِ سَنَةٍ) یان پەیمان لەئەستۆیەکە لە ناو ساڵێکدا بووە موسوڵمان، یان شێت بوو، یان مرد، یان پەیمانەکەی هەڵوەشاندەوە، ئەو کاتەش (فَقسطٌ) بەشە سەرانەکەی مانگو ڕۆژەکانی ڕابردووی لە سەرەو واجبە: وەربگیرێ، بەڵام (وَفِي قَوْلٍ: لاَ شَيْءَ) لەفەرموودەیەکدا: هیچی لە سەر نیە.

(وَتُؤْخَذُ بِإِهَانَةٍ) سەرانە بە شێوەی سوکایەتی پێکردن وەردەگیرێ، کەوابو: (فَيَجْلسُ الآخِذُ) سەرانەوەرگرەکە دادەنیشێو (وَيَقُومُ الذِّمِّيُّ) پەیمان لەئەستۆیەکەش بە پێوە ڕادەوەستێو (وَيُطَأْطِئُ رَأْسَهُ وَيَحْنِي ظَهْرَهُ) سەری شۆڕدەکاو پشتی دەچەمێنێتەوەو (وَيَضَعُهَا فِيالْمِيزَانِ) سەرانەکە دادەنێتە ناو تەرازووەکە (وَيَقْبِضُ الآخِذُ لحْيَتَهُ) سەرانەوەرگرەکە ڕیشی پەیمان لەئەستۆیەکە دەگرێو (وَيَضْرِبُ لِهْزِمَتَيْهِ) بە لەپەدەستی لە ڕومەتی دەدا (وَكُلُّهُ مُسْتَحَبٌّ) هەمووی ئەو شێوەیە سوننەتە (وَقِيلَ وَاجِبٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: واجبە (فَعَلَىالأَوَّلِ لَهُ تَوْكِيلُ مُسْلِمٍ بِالأَدَاءِ) جا لە سەر فەرموودەی یەکەم بۆی دروستە موسوڵمانێك بکاتە وەکیل تاکو سەرانەکەی بۆ بدا، هەم (وَ حَوَالَةٌ عَلَيْهِ) دروستە سەرانەکەش حەواڵەی سەر موسوڵمانێك بکا، هەم (وَأَنْ يَضْمَنَهَا) دروستە موسوڵمانێك ببێتە زامینی سەرانەکە.

(قُلْتُ) ئیمامی(النواوی) فەرموویەتی (هَذِهِ الْهَيْئَةُ بَاطِلَةٌ) ئەو شێوە سوکایەتی پێکردنەی ڕابردوو بەتاڵەو هیچ بنچینەیەکیڕاستی نیە: نە لە حەدیسو نە لە هەر چوار خەلیفەکانەوە، کەوابو: (وَدَعْوَى اسْتِحْبَابِهَا أَشَدُّ خَطَأً) بە سوننەتدانانی زیاتر هەڵەیەو پوچەڵترە، بەڵکو وەها سوننەتە: سەرانە بە شێوەیەکیجوانو بە هێمنی لە پەیمان لەئەستۆیەکە وەربگیرێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرمویانە (وَاللهُ أَعْلَمُ).

وَيُسْتَحَبُّ لِلإِمَامِ إِذَا أَمْكَنَهُ أَنْ يَشْرِطَ عَلَيْهِمْ إِذَا صُولِحُوا فِي بَلَدِهِمْ ضِيَافَةَ مَنْ يَمُرُّ بِهِمْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ زَائِدًا عَلَى أَقَلِّ جِزْيَةٍ، وَقِيلَ يَجُوزُ مِنْهَا، وَتُجْعَلُ عَلَى غَنِيٍّ وَمُتَوَسِّطٍ، لاَ فَقِيرٍ فِي الأَصَحِّ، وَيَذْكُرُ عَدَدَ الضِّيفَانِ رِجَالاً وَفُرْسَانًا، وَجِنْسَ الطَّعَامِ وَالأُدْمِ وَقَدْرَهُمَا، وَلِكُلِّ وَاحِدٍ كَذَا، وَعَلَفَ الدَّوَابِّ، وَمَنْزِلَ الضِّيفَانِ مِنْ كَنِيسَةٍ وَفَاضِلِ مَسْكَنٍ، وَمُقَامَهُمْ، وَلاَ يُجَاوِزُ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، وَلَوْ قَالَ قَوْمٌ نُؤَدِّي الْجِزْيَةَ بِاسْمِ صَدَقَةٍ لاَ جِزْيَةٍ فَلِلإِمَامِ إِجَابَتُهُمْ إِذَا رَأَى وَيُضَعِّفُ عَلَيْهِمُ الزَّكَاةَ: فَمِنْ خَمْسَةِ أَبْعِرَةٍ شَاتَانِ، وَخَمْسَةٍ وَعِشْرِينَ بِنْتَا مَخَاضٍ،

(وَيُسْتَحَبُّ لِلإِمَامِ إِذَا أَمْكَنَهُ) بۆ پێشەوا، یان جێگرەکەی سوننەتە-ئەگەر بۆی گونجا-: (أَنْ يَشْرِطَ عَلَيْهِمْ إِذَا صُولِحُوا فِي بَلَدِهِمْ) هەر کاتێك لەگەڵ پەیمان لەئەستۆیەکان پێك هات کە لە شارەکانیخۆیاندا نیشتەجێ بن، بە مەرج لە سەریان دابنێ: (ضِيَافَةَ مَنْ يَمُرُّ بِهِمْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ) میوانداری ئەو ڕێبوارە موسوڵمانانە بکەن کە بە لایاندا ڕادەبرن (زَائِدًا عَلَى أَقَلِّ جِزْيَةٍ) ئەو میوانداریەش زێدبییەك بێ لە سەر کەمترینی سەرانە، واتە: نابێ لە سەرانەکە بژمێردرێ (وَقِيلَ يَجُوزُ مِنْهَا) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا دروستە: لە سەرانەکە بژمێردرێ (وَتُجْعَلُ عَلَى غَنِيٍّ وَمُتَوَسِّطٍ) میوانداریەکەش تەنها لە سەر کافری دەوڵەمەند، یان ناوەنجی دادەندرێ (لاَ فَقِيرٍ فِي الأَصَحِّ) نابێ لە سەر هەژار دابندرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَيَذْكُرُ عَدَدَ الضِّيفَانِ رِجَالاً وَفُرْسَانًا) لە پێکهاتنەکەدا دەبێ ژمارەی میوانەکانی پیادەو سوار بگوترێ، هەم (وَجِنْسَ الطَّعَامِ وَالأُدْمِ وَقَدْرَهُمَا) ڕەگەزی ئەو خواردەمەنیو پێخۆرەی دەدرێتە میوانەکانو هەم ئەندازەی هەردووکیان بگوترێ، هەم (وَلِكُلِّ وَاحِدٍ كَذَا) هەر میوانێك ئەوەندەی بدرێتێ، هەم (وَعَلَفَ الدَّوَابِّ) ئالیکی وولاغەکانو هەم (وَمَنْزِلَ الضِّيفَانِ مِنْ كَنِيسَةٍ وَفَاضِلِ مَسْكَنٍ) شوێنی میوانەکان بگوترێ: لە کەنیسەدا بن، یان لە دیوەخانە، هەم (وَمُقَامَهُمْ) میوانەکان چەند دەمێننەوە، بەڵام (وَلاَ يُجَاوِزُ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ) نابێ میوانداریی هەر میوانێك لە سێ ڕۆژان زیاتر بێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ﴾ رواه الشيخان، میوانداری سێ ڕۆژن.

(وَلَوْ قَالَ قَوْمٌ) ئەگەر کەلێکی کافرەکان گوتیان (نُؤَدِّي الْجِزْيَةَ بِاسْمِ صَدَقَةٍ لاَ جِزْيَةٍ) سەرانە دەدەین بە ناوی زەکات نەك بە ناوی سەرانە، ئەو کاتە (فَلِلإِمَامِ إِجَابَتُهُمْ إِذَا رَأَى) بۆ پێشەوا دروستە لێیان قبوڵ بکا، ئەگەر بەرژەوەندی دیت، بەڵام (وَيُضَعِّفُ عَلَيْهِمُ الزَّكَاةَ) لەو حاڵەتەدا واجبە: زەکاتەکەیان لە سەر بکاتە دوو هەندی واجبی موسوڵمانان تا دەگاتە ئەندازەی میسقالێکی زێڕ، کەواتە: (فَمِنْ خَمْسَةِ أَبْعِرَةٍ شَاتَانِ) لە پێنج ووشتر: دوو مەڕ وەردەگیرێو (وَخَمْسَةٍ وَعِشْرِينَ بِنْتَا مَخَاضٍ) لە بیستو پێنج ووشتر: دوو بیچووە ووشتری یەك ساڵە وەردەگیرێ.

وَعِشْرِينَ دِينارًا دِينارٌ، وَمِأَتَيْ دِرْهَمٍ عَشَرَةٌ، وَخُمُسُ الْمُعَشَّرَاتِ، وَلَوْ وَجَبَ بِنْتَا مَخَاضٍ مَعَ جُبْرَانٍ لَمْ يُضَعَّف الْجُبْرَانَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ كَانَ بَعْضَ نِصَابٍ لَمْ يَجِبْ قِسْطُهُ فِي الأَظْهَرِ، ثُمَّ الْمَأْخُوذُ جِزْيَةٌ فَلاَ يُؤْخَذُ مِنْ مَالِ مَنْ لاَ جِزْيَةَ عَلَيْهِ.

(فَصْلٌ) يَلْزَمُنَا الْكَفُّ عَنْهُمْ

هەروەها (وَعِشْرِينَ دِينَاراً دِينَارٌ) لە بیست میسقالی زێڕ: میسقاڵێك وەردەگیرێ‌و (وَمِأَتَيْ دِرْهَمٍ عَشَرَةٌ) لە دووسەد دیرهەمی زیو: دە دیرهەم وەردەگیرێ‌و (وَخُمُسُ الْمُعَشَّرَاتِ) پێنجیکی دانەوێڵەو میوەجاتیش وەردەگیرێ ﴿عن عُمَرَ ﷺ أَنَّهُ صَالَحَ نَصارَى بَنِي تَغْلِبَ وَتَنُوخَ وَبَهْرَاءَ عَلَى أَنْ يَأْخُذَ عَنهُمُ الْجِزْيَةَ بِاسْمِ الصَّدَقَةِ وَيُضَعِّفَ عَلَيْهِمُ الصَّدَقَةَ، وَقَالَ: هَؤُلاءِ حَمْقَى أَبَوُا الإِسْمَ وَرَضُوا بِالْمَعْنَى﴾ رواه البيهقي، ئیمامی (عمر) لەگەڵ گاورەکانی (بنی‌تغلب و تنوخ و بهراء) پێك هات: کە بە ناوی زەکات سەرانەیان لێوەربگرێ‌و زەکاتەکەش بکاتە دوو هەندی زەکاتی موسوڵمانان، جا فەرمووی: ئەو گاورانە کەم عەقڵن؟ بە ناوەکەی سەرانە ڕازی نەبون‌و بە واتەکەی ڕازی بون. جا هیچ (صحابة)یەکیش ڕەخنەی لێنەگرتو بووە (اجماع)، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا فەرموویانە.

(وَلَوْ وَجَبَ بِنْتَا مَخَاضٍ مَعَ جُبْرَانٍ) ئەگەر دوو بێچووە ووشتری یەك ساڵە لەگەڵ پڕکردنەوەیەك واجب بون (لَمْ يُضَعَّفِ الْجُبْرَانَ فِي الأَصَحِّ) پڕکردنەوەکە ناکاتە دوو هەندی پڕکردنەوەی موسوڵمانان (وَلَوْ كَانَ بَعْضَ نِصَابٍ) ئەگەر کافرەکە هەندێك ماڵی هەبوو، بەڵام نەگیشتبوە ڕادەی زەکات: وەك بیست مەڕ، ئەو کاتە (لَمْ يَجِبْ قِسْطُهُ فِي الأَظْهَرِ) بەشە زەکاتەکەی واجب نابێ لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە لەو ئەندازەیەدا زەکات لە سەر موسوڵمانان واجب نابێ.

(ثُمَّ الْمَأْخُوذُ جِزْيَةٌ) ئینجا ئەو زەکاتەی لێیان وەردەگیرێ لە ڕاستی‌دا سەرانەیەو بە ناوی زەکات وەردەگیرێ‌و دەدرێتە ئەو کەسانە بەشیان لە (فَيْء) هەیە، کەوابو: (فَلاَ يُؤْخَذُ مِنْ مَالِ مَنْ لاَجِزْيَةَ عَلَيْهِ) ئەو زەکاتە لە ماڵی ئەو کافرە وەرناگیرێ کە سەرانەی لە سەر نیە: وەکو ئافرەت‌و منداڵ، جا بزانە: ئەگەر دوو هەندەکە نەگیشتە ئەندازە میسقاڵێکی زێڕ، ئەو کاتە واجبە: زیاتر بکرێ تا دەیگاتێ، بەڵام ئەگەر زیاتر بوو، ئەو کاتە دروستە کەم بکرێتەوە بۆ ئەندازەی میسقاڵێك، هەروەك لە (تحفة)و (نهایة)دا فەرموویانە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بڕیارەکانی مامڵەتی سەرانە ﴾

بزانە: هەر کاتێك مامڵەتی سەرانە لەگەڵ کافرەکان بەسترا، ئەوان دەبنە (أَهْلِ الذِّمَّةِ)- پەیمان لەئەستۆ، کەوابو: (يَلْزَمُنَا الْكَفُّ عَنْهُمْ) لەو کاتەوە لە سەرمان واجبە: وازیان لێبێنین: زیان لە گیان‌و ماڵ‌و ناموسیان نەدەین، بە بەڵگەی حەدیسەکەی‌داهاتوو، هەم

وَضَمَانُ مَا نُتْلِفُهُ عَلَيْهِمْ نَفْسًا وَمَالاً وَدَفْعُ أَهْلِ الْحَرْبِ عَنْهُمْ، وَقِيلَ إِنْ انْفَرَدُوا بِبَلَدٍ لَمْ يَلْزَمْنَا الدَّفْعُ، وَنَمْنَعُهُمْ إِحْدَاثَ كَنِيسَةٍ فِى بَلَدٍ أَحْدَثْنَاهُ أَوْ أَسْلَمَ أَهْلُهُ عَلَيْهِ،

پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ قَتَلَ مُعَاهَداً لَمْ يَــرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّــةِ﴾ رواه البخاری، هەر کەسێك پەیمان لەگەڵکراوێك بکوژێ، بۆنی بەهەشت ناکا.

(وَضَمَانُ مَا نُتْلِفُهُ عَلَيْهِمْ نَفْسًا وَمَالاً) هەم واجبە: ببینە زامینی ئەو گیانوماڵەشیان کە ئێمە دەیفەوتێنین، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ اللهَ تَعَالَى لَمْ يَحِلَّ لَكُــمْ أَنْ تَــدْخُلُوا بُيُوتَ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلاَّ بِإِذْنٍ وَلاَ ضَرْبَ نِسَائِهِمْ وَلاَ أَكْلَ ثِمَارِهِمْ إِذَا أَعْطَوكُمُ الَّذِى عَلَيْهِمْ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، خوای گەورە بۆ ئێوەی حەڵاڵ نەکردوە بچنە ماڵی جولەکەو گاورەکان تەنها بە ئیزن نەبێ، حەڵاڵی نەکردوە لە ژنەکانیان بدەنو میوەیان بخۆن، هەر کاتێك ئەو سەرانەی لە سەریان داندراوە دایانە ئێوە.

(وَدَفْعُ أَهْلِ الْحَرْبِ عَنْهُمْ) هەم واجبە: ئەو دوژمنەی هێرشیان دەکاتە سەر بەرگری بکەینو لێیانی بگەڕێنینەوە، جا دوژمنەکە: موسوڵمان بێ، یان کافر (وَقِيلَ: إِنْ انْفَرَدُوا بِبَلَدٍ) لە فەرموودیەکی بێهێزدا: ئەگەر پەیمان لەئەستۆکان بەجیا لە شارێك، یان لە گوندێکی نزیك (دارالاسلام)دا بن، ئەو کاتە (لَمْ يَلْزَمْنَا الدَّفْعُ) لە سەرمان واجب نیە دوژمنەکەیان بگەڕێنینەوە.

(وَنَمْنَعُهُمْ إِحْدَاثَ كَنِيسَةٍ) واجبە: پەیمان لەئەستۆکان قەدەغە بکەین لە دروستکردنی دێرو کەنیسە (فِى بَلَدٍ أَحْدَثْنَاهُ أَوْ أَسْلَمَ أَهْلُهُ عَلَيْهِ) لەو شارەدا کە ئێمەی موسوڵمان دروستمان کردبێ: وەك شاری (سلێمانی)، یان دانیشتووانی شارەکە -بێجەنگ- لە سەر شوێنو جێی خۆیان موسوڵمان بوبن، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَ تُبْنَى كَنِيسَــةٌ فِى الإِسْــلاَمِ وَلاَ يُجَدَّدُ مَا خَرِبَ مِنْهَا﴾ رواه ابن عدی، نابێ هیچ کەنیسەیەك لە (دارالاسلام)دا دروست بکرێو نابێ کەنیسەی ڕووخاویش نوێ بکرێتەوە.

هەروەها هەمان بڕیاریش لە ئیمامی (عمر)و (إبن عباس)رضی الله عنهم گێڕدراوەتەوەو هیچ (صحابە)یەکیش ڕەخنەی لەو دووانە نەگرتوە، کەوابو: هەر کەنیسەیەکی -لە دوای هاتنی ئیسلام- لە (دارالاسلام)دا دروست کرابێ، واجبە: بڕوخێندرێ، بەڵام ئەگەر نەزاندرا کەنیسەکە لە دوای دروستکردنی شارەکە، یان لە دوای ئیسلامبوونی دانیشتووەکان دروست کراوە، ئەو کاتە ناڕوخێندرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

هەروەها لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: ئەو کەنیسەیەی بەخۆی ڕوخاوە دروستە لە شوێنی خۆی -نەك لە شوێنێکیتر- بە قوڕو خشت چاك بکرێتەوە، هەروەك لە (مجمع الانهر)دا فەرموویەتی.

وَمَا فُتِحَ عَنْوَةً لاَ يُحْدِثُونَهَا فِيهِ وَلاَ يُقَرُّونَ عَلَى كَنِيسَةٍ كَانَتْ فِيهِ فِي الأَصَحِّ، أَوْ صُلْحًا بِشَرْطِ الأَرْضِ لَنَا وَشَرْطِ إِسْكَانِهِمْ وَإِبْقَاءِ الْكَنَائِسِ جَازَ، وَإِنْ أُطْلِقَ فَالأَصَحُّ الْمَنْعُ، أَوْ لَهُمْ قُرِّرَتْ وَلَهُمُ الإِحْدَاثُ فِي الأَصَحِّ،

(وَمَا فُتِحَ عَنْوَةً) ئەو شوێنانەی بە جەنگ لە دەست کافرەکان ئازاد کراون: وەك زۆربەی شارەکانی کوردستان (لاَ يُحْدِثُونَهَا فِيهِ) دروست نیە ڕێگا بدرێ هیچ کەنیسەیەکی تیادا دروست بکەن، کەواتە: هەر کەنیسەیەکی لە دوای ئازادکردن دروست کرابێ، واجبە بڕوخێندرێ، بەڵکو (وَلاَ يُقَرُّونَ عَلَى كَنِيسَةٍ كَانَتْ فِيهِ) لە سەر ئەو کەنیسەیەش جێگیر ناکرێن کە لە کاتی ئازادکردنەکەدا لە شوێنەکەدا هەبێ (فِي الأَصَحِّ) لەفەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام لە فەرموودەی بێهێزدا: لە بەر بەرژەوەندی جێگیر دەکرێن و لێیان ناڕوخێندرێ.

(أَوْ صُلْحًا) یان ئەگەر شوێنێك بە پێکهاتن -بێ جەنگ- ئازاد کرابو (بِشَرْطِ الأَرْضِ لَنَا وَشَرْطِ إِسْكَانِهِمْ وَإِبْقَاءِ الْكَنَائِسِ) بەو مەرجەی زەویەکە بۆ ئێمەی موسوڵمان بێ، کافرەکانیش -بە خەرجیە- تێیدا بمێننەوەو کەنیسەکانیشیان بهێڵدرێنەوە، ئەوە (جَازَ) پێکهاتنەکە دروستە، بەڵام (وَإِنْ أُطْلِقَ) ئەگەر باسی کەنیسەکان نەکرا، ئەو کاتە (فَالأَصَحُّ الْمَنْعُ) بە فەرموودەی ڕاستتر: قەدەغەیەو نابێ کەنیسەکان بهێڵدرێنەوە، بەڵام بە فەرموودەی بێهێز -لەو حاڵەشدا- دەهێڵدرێنەوە، چونکە بۆ خواپەرستی خۆیان پێویستیان هەیە.

(أَوْ لَهُمْ) یان بەو مەرجەی زەویەکە بۆ کافرەکان بێ، ئەو کاتەش (قُرِّرَتْ) کەنیسەکان دەهێڵدرێنەوە، کەوابو: (وَلَهُمُ الإِحْدَاثُ) لەو حاڵەتەی زەویەکە بۆ خۆیانە، دروستە کەنیسەش لەو زەویەدا دروست بکەن (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

﴿ ئاگاداری ﴾: کوردستان بەشێکی بە جەنگ ئازاد کراوەو بەشێکی بە پێکهاتن و بەشێکیشی دانیشتووەکان -بێ جەنگ- موسوڵمان بوینە، جا لە بەر ئەوەی بە ڕێگایەکی ڕاستی باوەڕپێکراو ئەو سێ شوێنانە لێك جیا ناکرێنەوە، دەتواندرێ بە فەرموودە بێهێزەکان: کەنیسەکانی کۆن -کە بەراوردی دروستکردنیان نازاندرێ- لە کوردستاندا بهێڵدرێنەوەو بە مەزهەبی (حنفی)ش ئەو کەنیسەیەی بەخۆی ڕووخاوە بە قوڕو خشت دروست بکرێتەوە.

بەڵام بە هیچ مەزهەبێك دروست نیە ئێستا کەنیسە لە شارە موسوڵمانەکانی کوردستاندا دروست بکرێن، یان کەنیسە ڕوخێندراوەکان چاك بکرێنەوە، کەواتە: بۆ هیچ کاربەدەستێك دروست نیە ئیزنیان بدا کەنیسە دروست بکەن، هەم بۆ هیچ موسوڵمانێکیش دروست نیە یارمەتییان بداو ئیش و کار لە دروستکردن و نوێکردنەوەی کەنیسەدا بکا، هەرچەند بە کرێش

وَيُمنَعُونَ وُجُوبًا وَقِيلَ نَدْبًا مِنْ رَفْعِ بِنَاءٍ عَلَى بِنَاءِ جَارٍ مُسْلِمٍ، وَالأَصَحُّ الْمَنْعُ مِنَ الْمُسَاوَاةِ، وَأَنَّهُمْ لَوْ كَانُوا بِمَحَلَّةٍ مُنْفَصِلَةٍ لَمْ يُمنَعُوا، وَيُمنَعُ الذِّمِّيُّ رُكُوبَ خَيْلٍ، لاَ حَمِيرٍ وَبِغَالٍ نَفِيسَةٍ، وَيَرْكَبُ بِإِكَافٍ وَرِكَابِ خَشَبٍ لاَ حَدِيدٍ وَلاَ سَرْجٍ، وَيُلْجَأُ إِلَى أَضْيَقِ الطُّرُقِ، وَلاَ يُوَقَّرُونَ، وَلاَ يُصَدَّرُونَ فِي مَجْلِسٍ، وَيُؤْمَرُ بِالْغِيَارِ

بێ، هەروەك لە (تحفة)و (مغني)دا فەرموویانە، چونكە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلا تَعَاوَنُوا عَلَى الأِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ یارمەتی یەكتری مەدەن لە سەر گوناهو دوژمنكاریی خوا.

(وَيُمْنَعُونَ وُجُوبًا وَقِيلَ: نَدْبًا) واجبە، لە فەرموودەیەكی بێهێزدا سوونەتە پەیمان لەئەستۆكان قەدەغە بكرێن: (مِنْ رَفْعِ بِنَاءٍ عَلَى بِنَاءِ جَارٍ مُسْلِمٍ) لەوەی خانووی خۆیان بەرزتر بكەن لە خانووی دراوسێی موسوڵمان (وَالأَصَحُّ الْمَنْعُ مِنَ الْمُسَاوَاةِ) بە فەرموودەی ڕاستتر: نابێ خانووەكەیان بە یەكسانیش بەرز بكەنەوە (وَأَنَّهُمْ لَوْ كَانُوا بِمَحَلَّةٍ مُنْفَصِلَةٍ) بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەگەر كافرەكان لەگەڕەكێكی جیابووەوە بن، ئەو كاتە (لَمْ يُمْنَعُوا) قەدەغە ناكرێن خانووی خۆیان بەرز بكەن.

(وَيُمْنَعُ الذِّمِّيُّ رُكُوبَ خَيْلٍ) واجبە: كافری پەیمان لەئەستۆ قەدەغە بكرێ لە سواربوونی ئەسپو ماین (لاَ حَمِيرٍ وَبِغَالٍ نَفِيسَةٍ) نەك لە سواریی كەرو هێستری بە نرخ (وَيَرْكَبُ بِإِكَافٍ وَرِكَابِ خَشَبٍ) سواریی كەرو هێستریش دەبی لە سەر كورتانو ڕكێبی دار بێ (لاَ حَدِيدٍ وَلاَ سَرْجٍ) نەك ڕكێبی ئاسنو زین، چونكە ئیمامی(عمر) ئەوها بڕیاری داوە، هەم نابێ چەك هەڵبگرنو نابێ خزمەتی ئەو جۆرە كەسانەو ئەوشوێنانە بكەن كە بە هۆی خزمەتەكە ڕێزیان لێبندرێو موسوڵمان هاتوچۆیان بكەن، هەروەك لە (تحفة)و (الشرواني)دا ڕوون كراونەوە.

(وَيُلْجَأُ إِلَى أَضْيَقِ الطُّرُقِ) كاتێ لە ڕێگەدا پەیمان لەئەستۆ دەگاتە موسوڵمانان دەبی پاڵ بدرێتە تەسكترینی ڕێگەكان، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَ تَبْدَأُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى بِالسَّلاَمِ، وَإِذَا لَقِيتُمْ أَحَدَهُمْ فِي طَرِيقٍ فَاضْطَرُّوهُ إِلَى أَضْيَقِهِ﴾ رواه مسلم، حەرامە: ئێوە سەلام لە جولەكەو دیانەكان مەكەن، هەر كاتێك لە ڕێگەیەكدا گەیشتنە یەكێكیان ئێوە ناچاری بكەن بۆ تەسكترین ڕێگە. (وَلاَ يُوَقَّرُونَ وَلاَ يُصَدَّرُونَ فِي مَجْلِسٍ) حەرامەو نابێ لە هیچ دانیشگەیەكدا پەیمان لەئەستۆ بە گەورە دابندرێو ڕێزی لێبندرێو نابێ لە سەرەوەو لە شوێنە ڕێزدارەكانی دانیشگەش دابنیشێندرێ.

(وَيُؤْمَرُ بِالْغِيَارِ) واجبە: فەرمان بە ئافرەتو پیاوی پەیمان لەئەستۆ بكرێ: بەرگێكی نیشانەكراو دەبەر بكەن تاكو لە موسوڵمانان دیار بن، ئینجا وا باشە: نیشانەی جووەكان زەرد بێ، نیشانەی گاور=دیانەكان شین بێ، نیشانەی ئاگرپەرستەكان ڕەش، یان سوور بێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

وَالزُّنَّارِ فَوْقَ الثِّيَابِ، وَإِذَا دَخَلَ حَمَّامًا فِيهِ مُسْلِمُونَ أَوْ تَجَرَّدَ عَنْ ثِيَابِهِ جَعَلَ فِي عُنُقِهِ خَاتَمَ حَدِيدٍ أَوْ رَصَاصٍ وَنَحْوَهُ، وَيُمْنَعُ مِنْ إِسْمَاعِهِ الْمُسْلِمِينَ شِرْكًا وَقَوْلَهُمْ فِي عُزَيْرٍ وَالْمَسِيحِ، وَمِنْ إِظْهَارِ خَمْرٍ وَخِنْزِيرٍ وَنَاقُوسٍ وَعِيدٍ، وَلَوْ شُرِطَتْ هَذِهِ الأُمُورُ فَخَالَفُوا لَمْ يُنْتَقَضِ الْعَهْدُ، وَلَوْ قَاتَلُونَا أَوِ امْتَنَعُوا مِنَ الْجِزْيَةِ أَوْ مِنْ إِجْرَاءِ حُكْمِ الإِسْلَامِ انْتَقَضَ،

(وَالزُّنَّـارِ فَـوْقَ الثِّيَـابِ) هـەم فـەرمانیان پیٚدەكـرێ پشـتێندە گەورەكەشـیان لـە سـەر جلەكانیان ببەستن، چونكە ئیمامی (عمر) فەرمانی بەو دوو نیشانانەش كردوە.

(وَإِذَا دَخَـلَ حَمَّامًـا فِيـهِ مُسْلِمُونَ) هـەر كاتێـك پـەیمان لەئەسـتۆ چـووە گـەرماوێك كـە موسوڵمانی تیٚدا بون (أَوْ تَجَرَّدَ عَنْ ثِيَابِهِ) یان لـە شـوێنێكی‌تر خـۆی ڕووت كـردەوە لـەو دوو حاڵەتەدا (جَعَلَ فِي عُنُقِهِ خَاتَمَ حَدِيدٍ أَوْ رَصَاصٍ وَنَحْوُهُ) واجبـە: ئاڵقەیـەكی ئاسـن، یان مس، یان لە شتێكی‌تر دابنێتە ئەستۆی، تاكو لە موسوڵمانان جیا بكرێتـەوە، بـەڵام حەرامە: ئافرەتەكانیان لەگەڵ ئافرەتی موسوڵمانان بچنە گـەرماو، هـەروەك لـە زۆربـەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَيُمْنَـعُ مِـنْ إِسْمَاعِهِ الْمُسْلِمِينَ شِرْكًا) واجبـە پـەیمان لەئەسـتۆ قەدەغـە بكـرێ: هـیچ ووشەیەكی كوفر نەخەنە گوێی موسوڵمانان، وەك بڵێن: خـوا سـێیەمی خوایانـە، هـەم (وَقَوْلَهُمْ فِي عُزَيْرٍ وَالْمَسِيحِ عليهماالسلام) نابێ ئەوەش بخەنە گوێی موسوڵمانان كـە دەڵێن: (عزیر) كوڕی خوایە، یان (عیسى) كوڕی خوایە.

(وَمِـنْ إِظْهَـارِ خَمْـرٍ وَخِنْزِيـرٍ وَنَـاقُوسٍ وَعِيـدٍ) هـەروەها قەدەغـە دەكـرێن‌و نابـێ لـە نـاو موسوڵماناندا شەڕاب فرۆشتن‌و شەڕابخواردنەوە ئاشكرا بكەن، نابێ بـەراز خـواردن ئاشـكرا بكەن‌و نابێ زەنگی كەنیسەكان لێبدەن، نابـێ جەژنـەكانیان ئاشـكرا بكـەن، هـەم قەدەغـە دەكرێن لە ئاشكراكردنی گشت بێشەرعیەكی‌تر: وەك خوارن‌و خواردنـەوەی بـە ئاشـكرا لـە ڕەمەزانـدا، كەواتـە: هـەر شـتێكیان لەوانـە بـە ئاشـكرایی كـرد، واجبـە: تـەمبێ بكـرێن‌و شەڕابەكەیان لێبڕژێندرێ‌و زەنگەكەیان خراپ بكرێ، بەڵام ئەگـەر تـەنها لـە نێـوان خۆیانـدا ئاشكرایان دەكرد، یان ئەوان لە گوندێكدا سەربەخۆ نیشتەجێ بون، ئەو كاتە نابێ قەدەغـە بكرێن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا ئەو مەسەلانە ڕوون كراونەوە.

(وَلَوْ شُرِطَتْ هَذِهِ الأُمُورُ) ئەگەر نەكردنی ئەو كارانەی‌ڕابردوو بە مەرج داندرا (فَخَالَفُوا) جا پەیمان لەئەستۆكانیش سەرپێچییان كردو كردنیان، ئەو كاتە (لَمْ يُنْتَقَضِ الْعَهْدُ) پـەیمان بەستنەكەیان هەڵناوەشێتەوە، بەڵام تەمبێ دەكرێن تا واز دەهێنن.

(وَلَوْ قَاتَلُونَا) ئەگەر پەیمان لەئەستۆكان جەنگیان لەگەڵ ئێمە كرد (أَوِ امْتَنَعُوا مِنَ الْجِزْيَةِ) یـان وازیان لە سەرانە هێناو نەیاندا (أَوْ مِنْ إِجْرَاءِ حُكْمِ الإِسْلَامِ) یان ڕازی نەبون بڕیاری ئیسلامیان لە سەر جێبەجێ بكرێ، بە یەكێك لەوانە (انْتَقَضَ) پەیمانەكەیان هەڵدەوەشێتەوە.

وَلَوْ زَنَى ذِمِّيٌّ بِمُسْلِمَةٍ أَوْ أَصَابَهَا بِنِكَاحٍ أَوْ دَلَّ أَهْلَ الْحَرْبِ عَلَى عَوْرَةٍ لِلْمُسْلِمِينَ أَوْ فَتَنَ مُسْلِمًا عَنْ دِينِهِ أَوْ طَعَنَ فِي الإِسْلاَمِ أَوِ الْقُرْآنِ أَوْ ذَكَرَ رَسُولَ اللهِ ﷺ بِسُوءٍ فَالأَصَحُّ أَنَّهُ إِنْ شُرِطَ انْتِقَاضُ الْعَهْدِ بِهَا انْتَقَضَ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَمَنِ انْتَقَضَ عَهْدُهُ بِقِتَالٍ جَازَ دَفْعُهُ وَقَتْلُهُ، أَوْ بِغَيْرِهِ لَمْ يَجِبْ إِبْلاَغُهُ مَأْمَنَهُ فِي الأَظْهَرِ، بَلْ يَخْتَارُ الإِمَامُ فِيهِ قَتْلاً وَرِقًّا وَمَنًّا وَفِدَاءً،

(وَلَوْ زَنَى ذِمِّيٌّ بِمُسْلِمَةٍ) ئەگەر پیاوێکی پەیمان لەئەستۆ زینای لەگەڵ ئافرەتێکی موسوڵمان کرد (أَوْ أَصَابَهَا بِنِكَاحٍ) یان بە مارەبڕین جیماعی لەگەڵ کرد، لە هەردوو حاڵەتیشدا دەیزانی موسوڵمانە (أَوْ دَلَّ أَهْلَ الْحَرْبِ عَلَى عَوْرَةٍ لِلْمُسْلِمِينَ) یان کافرەکانی جەنگیی شارەزا کردن لە کەمو کورتیەکی موسوڵمانان، یان جاسوسێکی کافرەکانی حاواندەوە (أَوْ فَتَنَ مُسْلِمًا عَنْ دِينِهِ) یان موسوڵمانێکی لە ئایینەکەی گومڕا کرد، یان داوای لێکرد ببێتە کافر (أَوْ طَعَنَ فِي الإِسْلاَمِ أَوِ الْقُرْآنِ) یان عەیبی لە ئیسلام، یان لە قورئان گرت (أَوْ ذَكَرَ رَسُولَ اللهِ ﷺ بِسُوءٍ) یان بە خراپە باسی پێغەمبەری ئێمەﷺ، یان باسی پێغەمبەرێکیتری کرد، یان موسوڵمانێکی بە قەسدی کوشت، ئەوە (فَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (أَنَّهُ إِنْ شُرِطَ انْتِقَاضُ الْعَهْدِ بِهَا) ئەگەر بە مەرج دانرابێ: بە یەکێك لەو تاوانانە پەیمانەکەی هەڵبوەشێتەوە، ئەو کاتە (انْتَقَضَ) پەیمانەکەی هەڵدەوەشێتەوە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بە مەرج دانەنرابێ (فَلاَ) پەیمانەکەی هەڵناوەشێتەوە، بەڵام لە هەردوو حاڵەتدا سزای کوشتنو تاوانەکانیتری لە سەر جێبەجێ دەکرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

﴿ ئاگاداری ﴾: لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)و لە لای چەند زانایەکیتر: ئەگەر پەیمان لەئەستۆ بە ئاشکرا جنێو بداتە پێغەمبەرﷺ، یان جنێودانەکە بکاتە عادەت، واجبە بکوژرێ، واتە: ئەگەر بشبێتەوە موسوڵمان کوشتنەکەی لە سەر لاناکەوێ، هەروەك لە (مجمع الانهر)و (الدرالمنتقى)دا ڕوون کراوەتەوە لە (باسی پاشگەز بوونەوەی موسوڵمان)دا بەڵگەمان بۆ هێناوە.

(وَمَنِ انْتَقَضَ عَهْدُهُ بِقِتَالٍ) هەر پەیمان لەئەستۆیەك بە هۆی جەنگکردن پەیمانەکەی هەڵوەشاوە (جَازَ دَفْعُهُ وَقَتْلُهُ) دروستە، بەڵکو واجبە بەرگریی بکرێو جەنگی لەگەڵ بکرێ، هەم دروستە بکوژرێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ﴾ ئەگەر کافرەکان جەنگیان لەگەڵ کردن بیانکوژن.

(أَوْ بِغَيْرِهِ) یان ئەگەر بە بێجەنگ -بە هۆیەکیتر- پەیمانەکەی هەڵوەشاوە، ئەمەش (لَمْ يَجِبْ إِبْلاَغُهُ مَأْمَنَهُ فِي الأَظْهَرِ) واجب نیە بگەێندرێتە شوێنێکی ئەمینی (دارالكفر)، لە فەرموودەی بەهێزتردا (بَلْ يَخْتَارُ الإِمَامُ فِيهِ: قَتْلاً وَرِقًّا وَمَنًّا وَفِدَاءً) بەڵکو پێشەوا

فَإِنْ أَسْلَمَ قَبْلَ الإِخْتِيَارِ امْتَنَعَ الرِّقُّ، وَإِذَا بَطَلَ أَمَانُ رِجَالٍ لَمْ يَبْطُلْ أَمَانُ نِسَائِهِمْ وَالصِّبْيَانِ فِي الأَصَحِّ، وَإِذَا اخْتَارَ ذِمِّيٌّ نَبْذَ الْعَهْدِ وَاللُّحُوقَ بِدَارِالْحَرْبِ بُلِّغَ الْمَأْمَنَ.

(بَابُ الْهُدْنَةِ)

عَقْدُهَا لِكُفَّارِ إِقْلِيمٍ يَخْتَصُّ بِالإِمَامِ أَوْ نَائِبِهِ فِيهَا، وَلِبَلْدَةٍ يَجُوزُ لِوَالِي الإِقْلِيمِ أَيْضًا،

سەرپشکە: یان دەیکوژێ، یان دەیکاتە کۆیلە، یان بەخۆڕایی ئازادی دەکا، یان بە ماڵ، یان بە دیل دەیگۆڕێتەوە، بەلام لە فەرموودەکەیتردا: واجبە: ئەمەیان بگەێندرێتە شوێنێکی ئەمینی (دارالکفر)، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(فَإِنْ أَسْلَمَ قَبْلَ الإِخْتِيَارِ) جا ئەگەر هەڵوشێنەرەکە بووە موسوڵمان پێش ئەوەی یەکێك لەو چوارانە هەڵبژێردرێ، ئەو کاتە (امْتَنَعَ الرِّقُّ) نابێ بکرێتە کۆیلەو نابێ بکوژرێو نابێ بگۆڕدرێتەوە، کەواتە: واجبە: بەخۆڕایی ئازاد بکرێ.

(وَإِذَا بَطَلَ أَمَانُ رِجَالٍ) هەرکاتێك پەیمانی پیاوەکان هەڵوەشاوە (لَمْ يَبْطُلْ أَمَانُ نِسَائِهِمْ وَالصِّبْيَانِ) پەیمانی ئافرەتەکانیانو منداڵەکانیان هەڵناوەشێتەوە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستردا (وَإِذَا اخْتَارَ ذِمِّيٌّ) هەر کاتێك کافرێکی پەیمان لەئەستۆ بۆ خۆی هەڵبژارد: (نَبْذَ الْعَهْدِ وَاللُّحُوقَ بِدَارِالْحَرْبِ) پەیمانەکەی فڕێ بداو بڕواتە ناو (دارالحرب)=(دارالکفر)، ئەو کاتە (بُلِّغَ الْمَأْمَنَ) کافرەکە دەگەێندرێتە شوێنێکی ئەمینی (دارالکفر)، واتە: نزیکترین شارەکانی کافرەکان کە ئەو کافرە لە وێدا لە گیانو ماڵی خۆی ئەمین بێ.

﴿ بَابُ الْهُدْنَةِ: **باسی جەنگ وەستاندن لەگەڵ کافرەکان** ﴾

واتە: پێکهاتن لەگەڵ کافرەکانی جەنگی لە سەر ڕاگرتنی جەنگ تا ماوەیەکی دیارکراو بەخۆڕایی، یان لە بەرامبەر وەرگرتنی شتێك لە کافرەکان. جا ئەم جۆرە پێکهاتنە دروستە بەو مەرجەی کافرەکان (مُرْتَدّ) پاشگەزبوو نەبن، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا﴾ ئەگەر کافرەکان مەیلیان بۆ ئاشتی کرد، تۆش مەیل بۆ ئاشتی بکە. هەم بە بەڵگەی حەدیسەکەی (صلح الحديبية) کە لە (البخاری ومسلم)دا گێڕدراوەتەوە. جابزانە: ئەو جۆرە کافرانەی ئەم پێکهاتنەیان لەگەڵ کراوە، پێیان دەگوترێ: (مُعَاهَدْ)=پەیمان لەگەڵکراو.

ئینجا (عَقْدُهَا لِكُفَّارِ إِقْلِيمٍ) بەستنی پێکهاتنی جەنگ وەستاندن لەگەڵ کافرەکانی هەرێمێك (يَخْتَصُّ بِالإِمَامِ أَوْ نَائِبِهِ فِيهَا) تایبەتە بە پێشەوای موسوڵمانان، یان جێگری پێشەوا لەو هەرێمەدا، بەلام (وَلِبَلْدَةٍ) بەستنیپێکهاتنەکە لەگەڵ کافرەکانیشارێك، یان زیاتر (يَجُوزُ لِوَالِي الإِقْلِيمِ أَيْضًا) بۆ کاربەدەستی هەرێمەکەش دروستە، هەروەك بۆ پێشەواو جێگرەکەشی دروست بوو، چونکە کاربەدەستەکەش شارەزای بەرژەوەندی هەرێمەکەیە.

وَإِنَّمَا تُعْقَدُ لِمَصْلَحَة كَضَعْفِنَا بِقِلَّة عَدَد وَأُهْبَة أَوْ رَجَاء إِسْلاَمِهِمْ أَوْ بَذْلِ جِزْيَة، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ جَازَتْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، لاَ سَنَةً، وَكَذَا دُونَهَا فِي الأَظْهَرِ، وَلِضَعْف تَجُوزُ عَشْرَ سِنِينَ فَقَطْ، وَمَتَى زَادَ عَلَى الْجَائِزِ فَقَوْلاَ تَفْرِيقِ الصَّفْقَة، وَإِطْلاَقُ الْعَهْدِ يُفْسِدُهُ، وَكَذَا شَرْطٌ فَاسِدٌ عَلَى الصَّحِيحِ: بِأَنْ شَرطَ مَنْعَ فَكِّ أَسْرَانَا

(وَإِنَّمَا تُعْقَدُ لِمَصْلَحَةٍ) پێکهاتنی جەنگ وەستاندن تەنها بۆ بەرژەوەندیەکی ئیسلام دەبەسترێ: (كَضَعْفِنَا بِقِلَّةِ عَدَدٍ وَأُهْبَةٍ) وەك ئێمەی موسوڵمان بێهێز بین بە هۆی کەمی ژمارەمان و پێویستیەکانی جەنگ (أَوْ رَجَاءِ إِسْلاَمِهِمْ أَوْ بَذْلِ جِزْيَةٍ) یان وەك ئومێدی ئیسلامبوونی کافرەکان، یان سەرانە بدەن.

(فَإِنْ لَمْ يَكُنْ) جا ئەگەر بێهێزیی موسوڵمانان نەبو، بەڵام بەرژەوەندی لە پێکهاتنەکەدا هەبو، ئەو کاتە (جَازَتْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) بۆ ماوەی چوار مانگ پێکهاتنەکە دروستە (لاَ سَنَةً) نەك ماوەی ساڵێك (وَكَذَا دُونَهَا فِي الأَظْهَرِ) هەروەها کەمتر لە ساڵێك و زیاتر لە چوار مانگیش هەر دروست نیە، لە فەرموودەی بەهێزتردا، خوای گەورە لەبارەی کافرەکان دەفەرموێ: ﴿فَسِيحُوا فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾ تا ماوەی چوارمانگ لە زەویدا بگەڕێن. بەڵام لە فەرموودەکەیتردا، کەمتر لە ساڵێك و زیاتر لە چوار مانگ دروستە، چونکە ناگاتە ماوەی سەرانە، هەروەك لە (نهاية) و (مغنى)دا فەرموویانە.

(وَ) هەروەها (لِضَعْفٍ) لە حاڵەتی بێهێزیی موسوڵمانان (تَجُوزُ عَشْرَ سِنِينَ فَقَطْ) ماوەی دە ساڵان پێکهاتنەکە دروستە و زیاتر دروست نیە ﴿عن المسور ومروان رضي الله عنهما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ إِصْطَلَحَ مَعَ قُرَيْشٍ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ عَلَى وَضعِ الْحَرْبِ عَشْرَ سِنِينَ﴾ رواه أبوداود بسند صالح، پێغەمبەر ﷺ لە ساڵی (حديبية) لەگەڵ کافرەکان پێك هات: تا ماوەی دە ساڵان جەنگ بوەستێنن.

کەوابو: (وَمَتَى زَادَ عَلَى الْجَائِزِ) هەرکاتێك پێکهاتنەکە -لە یەك مامڵەتدا- لە ئەندازەی دروستیەکە زیاتر بوو، ئەوە (فَقَوْلاَ تَفْرِيقِ الصَّفْقَةِ) هەردوو فەرموودەکانی لێك جیاکردنەوەی مامڵەتێکی تێدایە، واتە: بە فەرموودەی بەهێزتر: لە ئەندازەی دروستەکەدا پێکهاتنەکە دروست دەبێ و لە زیادەکەش بەتاڵ دەبێتەوە، بەڵام ئەگەر لە دوو مامڵەتدا، یان لە زیاتردا پێکهاتنەکان بەستران و هیچ جارێکیش بە تەنها لە ئەندازەی دروستیەکە زیاتر نەبو، ئەو کاتە گشت پێکهاتنەکان دروست دەبن، هەر چەند کۆی هەموانیش لە دە ساڵ زیاتر بێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَإِطْلاَقُ الْعَهْدِ) دانەنانی ماوەی پێکهاتنەکە (يُفْسِدُهُ) پوچەڵی دەکاتەوە، واتە: پێکهاتنی بێ ماوەدانان دروست نابێ (وَكَذَا شَرْطٌ فَاسِدٌ) هەروەها دانانی مەرجێکی ناشەرعیش پێکهاتنەکە پوچەڵ دەکاتەوە (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی ڕاست (بِأَنْ شَرطَ مَنْعَ فَكِّ أَسْرَانَا) وەك

أَوْ تَرْكُ مَالَنَا لَهُمْ أَوْ لِتُعْقَدَ لَهُمْ ذِمَّةٌ بِدُونِ دِينَارٍ أَوْ بِدَفْعِ مَالٍ إِلَيْهِمْ، وَتَصِحُّ الْهُدْنَةُ عَلَى أَنْ يَنْقُضَهَا الإِمَامُ مَتَى شَاءَ، وَمَتَى صَحَّتْ وَجَبَ الْكَفُّ عَنْهُمْ حَتَّى تَنْقَضِيَ أَوْ يَنْقُضُوهَا بِتَصْرِيحٍ أَوْ قِتَالِنَا أَوْ مُكَاتَبَةِ أَهْلِ الْحَرْبِ بِعَوْرَةٍ لَنَا أَوْ قَتْلِ مُسْلِمٍ، وَإِذَا انْتَقَضَتْ جَازَتِ الإِغَارَةُ عَلَيْهِمْ وَبَيَاتُهُمْ،

به مەرج دابندرێ: کافرەکان دیلەکانی ئێمەی موسوڵمان بەرهەڵ نەدەن (أَوْ تَرْكُ مَا لَنَا لَهُمْ) یان بە مەرجی ئێمەی موسوڵمان بۆ ئەوان واز لە شتێکی خۆمان بێنین کە لە بەردەستی ئەواندایە (أَوْ لِتُعْقَدَ لَهُمْ ذِمَّةٌ بِدُونِ دِينَارٍ) یان بە مەرجی مامڵەتی سەرانەیان بۆ ببەسترێ بە کەمتر لە میسقالێکی زێڕ (أَوْ بِدَفْعِ مَالٍ إِلَيْهِمْ) یان بە مەرجی ماڵێکی ئێمەی موسوڵمان بدرێتە کافرەکان، ئەوە بە تەنها یەکێك لەو مەرجانە پێکهاتنەکە بەتاڵ دەبێ؟ چونکە سوکایەتیو سەرشۆڕیی ئیسلامی تێدایە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ الأَعْلَوْنَ﴾ ئێوە -ئەی موسوڵمانان- بێهێز مەبن لە غەزاکردنو داوای جەنگ وەستاندن مەکەن، ئێوە سەرکەوتووترن.

بەلام ئەگەر کافرەکان دیلە موسوڵمانەکانیان ئازار دەدانو بۆ بەرهەڵدانیان ناچار بوین ماڵیان بدەینێ، یان کافرەکان بە سەر ئێمەی موسوڵماندا زاڵ بونو ترساین لەناومان ببەن ئەگەر ماڵیان نەدەینێ، ئەوە لەو دوو حاڵەتەدا واجبە: ماڵیان بدەینێ، بەلام -لەگەڵ ئەوەشدا- ماڵەکە نابێتە ملکی کافرەکان، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرمویانە.

(وَتَصِحُّ الْهُدْنَةُ) پێکهاتنی جەنگ وەستاندن دروست دەبێ (عَلَى أَنْ يَنْقُضَهَا الإِمَامُ مَتَى شَاءَ) لە سەر ئەو مەرجەی هەر کاتێك پێشەوا حەزی کرد هەڵیبوەشێنێتەوە، بەلام (وَمَتَى صَحَّتْ) هەر کاتێك پێکهاتنەکە دروست ببێ (وَجَبَ الْكَفُّ عَنْهُمْ) لە سەر موسوڵمانان واجبە: واز لە کافرەکان بێننو هیچ زیانێکیان لێنەدەن (حَتَّى تَنْقَضِيَ) تا ماوەی پێکهاتنەکە تەواو دەبێ، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ﴾ ئێوە پەیمانەکەی گەڵ کافرەکان تەوا بکەن.

(أَوْ يَنْقُضُوهَا) یان تا ئەوان پەیمانەکە هەڵدەوەشێننەوە (بِتَصْرِيحٍ) وەك بە ئاشکرا بڵێن: پەیمانەکەمان هەڵوەشاندەوە (أَوْ قِتَالِنَا) یان جەنگمان لەگەڵ بکەن (أَوْ مُكَاتَبَةِ أَهْلِ الْحَرْبِ بِعَوْرَةٍ لَنَا) یان بە نووسین ناتەواویەکی ئێمە بگەیننە کافرەکانی جەنگی (أَوْ قَتْلِ مُسْلِمٍ) یان موسوڵمانێك بکوژن، یان جاسوسێکی کافرەکانی جەنگی بحاوێننەوە، بە وانە پەیمانەکە هەڵدەوەشێتەوە.

(وَإِذَا انْتَقَضَتْ) هەر کاتێك پەیمانی جەنگ وەستاندن هەڵوەشاوەو کافرەکانیش لە شارەکانی خۆیاندا بون، ئەو کاتە (جَازَتِ الإِغَارَةُ عَلَيْهِمْ) دروستە -بێئاگادارکردنەوە- بە ڕۆژ هێرشیان بکرێتە سەر، هەم (وَبَيَاتُهُمْ) دروستە بە شەویش هێرشیان بکرێتە سەر،

وَلَوْ نَقَضَ بَعْضُهُمْ وَلَمْ يُنكِرِ الْبَاقُونَ بِقَوْلٍ وَلاَ فِعْلٍ انْتَقَضَ فِيهِمْ أَيْضًا، وَإِنْ أَنْكَرُوا بِاعْتِزَالِهِمْ أَوْ إِعْلاَمِ الإِمَامِ بِبَقَائِهِمْ عَلَى الْعَهْدِ فَلاَ، وَلَوْ خَافَ خِيَانَتَهُمْ فَلَهُ نَبْذُ عَهْدِهِمْ إِلَيْهِمْ وَيُبْلِغُهُمُ الْمَأْمَنَ، وَلاَ يُنْبَذُ عَقْدُ الذِّمَّةِ بِتُهَمَةٍ،

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لاَ أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ﴾ ئەگەر کافرەکان پەیمانەکەیان لە دوای بەستن هەڵوەشاندەوەو عەیبیان لە ئایینی ئێوە گرت، ئێوەش سەرکردەکانی کوفر بکوژن، چونکە ئەوان هیچ پەیمانێکیان لەگەڵ ئێوە نیە.

هەروەها -کە کافرەکانی(مَكَّة) پێکهاتنی(الْحُدَيْبِية)یان هەڵوەشاندەوە- پێغەمبەرﷺ بێئاگادارکردنەوە هێرشی کردە سەر (مَكَّة)و ئازادی کرد. بەڵام ئەگەر کافرەکانی پەیمان هەڵوەشێنەوە لە شارەکانی ئێمەدا بون، ئەو کاتە واجبە بگەێندرێنە شوێنێکی ئەمینی (دارالكفر)، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ نَقَضَ بَعْضُهُمْ) ئەگەر هەندێکیان -بە یەکێك لەو هۆیانەیڕابردوو- پەیمانەکەیان هەڵوەشاندەوەو (وَلَمْ يُنْكِرِالْبَاقُونَ بِقَوْلٍ وَلاَ فِعْلٍ) کافرەکانیتریش نارەزاییان لە هەڵوەشاندنەوەکە دەرنەبڕی: نە بەزوبان‌و نە بەکردار، ئەو کاتە (انْتَقَضَ فِيهِمْ أَيْضًا) پەیمانەکە دەرهەق بێدەنگبووەکانیش -وەك ئەنجامدەرەکان- هەڵدەوەشێتەوە، بەڵام (وَإِنْ أَنْكَرُوا بِاعْتِزَالِهِمْ) ئەگەر ئەوانیتر نارەزاییان دەربڕی: وەك خۆیان لە وان جیا کردەوە (أَوْ إِعْلاَمِ الإِمَامِ بِبَقَائِهِمْ عَلَى الْعَهْدِ) یان پێشەوای موسوڵمانانیان ئاگادار کردەوە: کە ئەوان هەر لە سەر پەیمانەکە بەردەوامن، ئەو کاتە (فَلاَ) لەبارەی ئەوان پەیمانەکە هەڵناوەشێتەوە.

(وَلَوْ خَافَ خِيَانَتَهُمْ) ئەگەر پێشەوا لە خیانەتی پەیمان لەگەڵکراوەکان ترسا: وەك نیشانەیەکی خیانەتەکە ئاشکرا ببێ، ئەو کاتە (فَلَهُ نَبْذُ عَهْدِهِمْ إِلَيْهِمْ) بۆی دروستە: پەیمانەکەیان بۆ فڕێبداتەوەو هەڵیبوەشێنێتەوە، خوایگەورە دەفەرموێ: ﴿وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ﴾ ئەگەر لە خیانەتی گەلێکی پەیمان لەگەڵکراو ترسای پەیمانەکەیان بۆ تێهەڵدەوە، تاکو ئێوەو ئەوان بە یەکسانی بزانن پەیمان لە نێوانتاندا نەماوە. جا لەو حاڵەتەدا (وَيُبْلِغُهُمُ الْمَأْمَنَ) واجبە: کافرەکان بگەێنێتە شوێنێکی ئەمینی (دارالكفر).

بەڵام ئەگەر لە خیانەتەکەیان نەترسێ، دروست نیە پەیمانەکە هەڵبوەشێنێتەوە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَمَااسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ﴾ تا کافرەکان لە پێکهاتنەکەدا لەگەڵ ئێوە ڕاست بن، ئێوەش لەگەڵ ئەوان ڕاست بن. هەروەها (وَلاَ يُنْبَذُ عَقْدُ الذِّمَّةِ بِتُهَمَةٍ) نابێ پەیمانبەستنی سەرانە بە تەنها تۆمەتێکی خیانەت هەڵبوەشێندرێتەوە، چونکە پەیمانی سەرانە پتەوترە.

وَلاَ يَجُوزُ شَرْطُ رَدِّ مُسْلِمَةٍ تَأْتِينَا مِنْهُمْ، فَإِنْ شَرَطَ فَسَدَ الشَّرْطُ وَكَذَا الْعَقْدُ فِي الأَصَحِّ، وَإِنْ شَرَطَ رَدَّ مَنْ جَاءَ مُسْلِمًا أَوْ لَمْ يَذْكُرْ رَدًّا فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ لَمْ يَجِبْ دَفْعُ مَهْرٍ إِلَى زَوْجِهَا فِي الأَظْهَرِ، وَلاَ يُرَدُّ صَبِيٌّ وَمَجْنُونٌ وَكَذَا عَبْدٌ وَحُرٌّ لاَ عَشِيرَةَ لَهُ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَيُرَدُّ مَنْ لَهُ عَشِيرَةٌ طَلَبَتْهُ إِلَيْهَا

(وَلاَ يَجُوزُ شَرْطُ رَدِّ مُسْلِمَةٍ تَأْتِينَا مِنْهُمْ) دروست نیه له پەیمانەکەدا بە مەرج دابندرێ: ئەگەر ئافرەتێکی موسوڵمان لە لای کافرەکانەوە بێتە لای ئێمە: ئافرەتەکە بگەڕێنینەوە بۆ کافرەکان، هەرچەند لە لای ئێمەش بوبێتە موسوڵمان، خوایگەورە دەفەرموێ: ﴿فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ﴾ ئەگەر زانیتان ئافرەتەکان موسوڵمانن مەیانگەڕێننەوە بۆ کافرەکان.

کەوابو: (فَإِنْ شَرَطَ) ئەگەر بە مەرج داندرا: ئافرەتی موسوڵمان بگەڕێندرێتەوە، ئەوە (فَسَدَ الشَّرْطُ) مەرجەکە پوچەڵ دەبێ‌و نابێ جێبەجێ بکرێ (وَكَذَا الْعَقْدُ فِي الأَصَحِّ) هەروەها پەیمانبەستنەکەش پوچەڵەو دانامەزرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام دروستە: بە مەرج دابندرێ ئافرەتی کافرو پیاوی موسوڵمان بگەڕێندرێنەوە-هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە-چونکە لە پێکهاتنەکەی (الحديبية)دا ئەم مەرجە لەبارەی پیاوان ڕەفتاری پێکرا، لە بارەی ئافرەتانیش (نَسْخ) بۆوە، هەروەك لە (البخاری ومسلم)دا گێڕدراوەتەوە.

کەوابو: (وَإِنْ شَرَطَ رَدَّ مَنْ جَاءَ مُسْلِمًا) ئەگەر پێشەوا بە مەرجی دانا: هەر کەسێك لە لای کافرەکانەوە بە موسوڵمانی بێتە لای ئێمە، بگەڕێندرێتەوە (أَوْ لَمْ يَذْكُرْ رَدًّا) یان باسی گەڕاندنەوەی نەکرد (فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ مُسْلِمة) ئینجا ئافرەتێکی موسوڵمان لە لای کافرەکانەوە هاتە لای ئێمە، ئەوە (لَمْ يَجِبْ دَفْعُ مَهْرٍ إِلَى زَوْجِهَا) واجب نیە مارەییەکەی بدرێتە مێردە کافرەکەی، بەڵکو سوننەتە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا.

(وَلاَ يُرَدُّ صَبِيٌّ وَمَجْنُونٌ) دروست نیە ئەو منداڵ‌و شێتەی شادەیان هێناوە بگەڕێندرێنەوە بۆ ناو کافرەکان، هەرچەند دایك‌و باوکیشیان داوایان بکەن (وَكَذَا عَبْدٌ وَحُرٌّ لاَ عَشِيرَةَ لَهُ) هەروەها کۆیلەو ئەو پیاوە ئازادەی خزم‌و کەسیشی لە ناو کافرەکاندا نیە، یان خزمی هەیە بەڵام نایپارێزن، ئەوانەش دروست نیە بگەڕێندرێنەوە بۆ ناو کافرەکان (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب.

بەڵام (وَيُرَدُّ مَنْ لَهُ عَشِيرَةٌ طَلَبَتْهُ إِلَيْهَا) ئەو پیاوە ئازادەی خزمی هەنە، ئەگەر خزمەکانی داوایان کرد بگەڕێندرێنەوە لای خۆیان، ئەوە دەگەڕێندرێتەوە لای خزمەکانی، چونکە پێغەمبەرﷺ لە پێکهاتنەکەی (الحديبية)دا (أبوجَنْدَل)ی گەڕاندەوە لای باوکە کافرەکەی هەروەك (البخاری) گێڕاویەتیەوە.

لاَ إِلَى غَيْرِهَا إِلاَّ أَنْ يَقْدِرَ الْمَطْلُوبُ عَلَى قَهْرِالطَّالِب وَالْهَرَب مِنْهُ، وَمَعْنَى الـرَّدِّ: أَنْ يُخَلِّي بَيْنَهُ وَبَيْنَ طَالِبِه، وَلاَ يُجْبَرُ عَلَىالرُّجُوعِ، وَلاَ يَلْزَمُهُ الرُّجُوعُ، وَلَهُ قَتْلُ الطَّالِـب، وَلَنَا التَّعْرِيضُ لَهُ بِه لاَ التَّصْرِيحُ، وَلَوْ شَرَطَ أَنْ يَرُدُّوا مَنْ جَاءَهُمْ مُرْتَدًّا مِنَّـا لَـزِمَهُمُ الْوَفَاءُ فَإِنْ أَبَوْا فَقَدْ نَقَضُوا، وَالأَظْهَرُ جَوَازُ شَرْطِ أَنْ لاَ يَرُدُّوا.

(لاَ إِلَىغَيْرِهَا) بەڵام نابێ موسوڵمانەکە بگەڕێندرێتەوە لای خەڵکیتری جگە لە خزمـەکانی (إِلاَّ أَنْ يَقْدِرَ الْمَطْلُوبُ عَلَى قَهْرِالطَّالِبِ وَالْهَرَبِ مِنْـهُ) تـەنها ئەگـەر موسوڵمانە داواکراوەکـە بتوانێ بە سەر کافرە داواکەرەکـەدا زاڵ ببێو لـە بەردەستی ڕابکا، ئـەو کاتـە دروستـە لەگەڵی بگەڕێندرێتەوە، بە بەڵگەی گەڕاندنەوەی (أبوبصير)یداماتوو.

(وَمَعْنَىالرَّدِّ) واتەی گەڕاندنەوە لێرەدا: (أَنْ يُخَلِّي بَيْنَهُ وَبَـيْنَ طَالِبِـه) ئەوەیە: واز لـە نێـوان موسوڵمانە داواکراوەکەو کافرە داواکەرەکە بهێندرێ، بەڵام (وَلاَ يُجْبَـرُ عَلَىالرُّجُوعِ) دروسـت نیەو نابێ زۆری لێبکرێ: لەگەڵ کافرە داواکەرەکەدا بگەڕێتەوە، هەم (وَلاَ يَلْزَمُهُ الرُّجُوعُ) لـە سەر موسوڵمانەکەش واجب نیە لەگەڵ کافرەکە بگەڕێتەوە ناو کافرەکان، بەڵکو (وَلَـهُ قَتْـلُ الطَّالِبِ) بۆ موسوڵمانەکە دروستە: ئەو کافرەش -لە ڕێگەدا- بکوژێ کە هاتوە داوای دەکا، چونکە لە پێکهاتنەکـەی (الحديبيـة)دا دوو کـافر هاتنـە (مَدِينَـة)و داوایـان کـرد: (أَبُوبَصِـير) بگەڕێندرێتەوە بۆ (مكة)، ئـەویش لەگەڵیانـدا گـەڕاوە، جا لـە ڕێگـەدا یـەکێکیانی کوشـتو ئەوەکـەیتریش هـەڵات، پێغەمبـەریشﷺ ڕەخنـەی لێنـەگرت، هـەروەك لـە (البخـاري)و کتێبەکانی (سيرة)دا بەدرێژی گێڕدراوەتەوە.

(وَلَنَا التَّعْرِيضُ لَهُ بِهِ) بۆ ئێمەش دروستە بـە پێچو پـەنا بـە موسوڵمانەکە بڵێین: کافرەکـە -لە ڕێگەدا- بکوژە (لاَ التَّصْرِيحُ) بـەڵام دروسـت نیـە بـە ئاشـکرا پـێی بڵـێین، چونکە لـە پێکهاتنەکەی (الْحُدَيْبِية)دا کە (أَبُوجَنْدَل) لەگەڵ باوکیدا گەڕاندراوە، ئیمامی(عمر)ﷺ پێی فەرموو: ﴿(ابوجندل) خۆت ڕابگرە، ئەوانە کافرن خوێنی ئەوانە وەك خوێنی سـەگ وایە﴾. واتە: بیکوژە. هەروەك ئیمامی (أحمد والبيهقي) گێڕاویەتیانەوە.

(وَلَوْ شَرِطَ) ئەگەر لە پێکهاتنەکەدا بە مەرج داندرا: (أَنْ يَرُدُّوا مَنْ جَاءَهُمْ مُرْتَدًّا مِنَّـا) هـەر موسوڵمانێك، کافر ببێو لە ئێمەوە بڕواتە ناو کافرەکان، دەبی کافرەکـان بیگەڕێننـەوە، ئەوە (لَزِمَهُمُ الْوَفَـاءُ) لـە سـەریان واجبـە: مەرجەکـە بـەجێ بێنن (فَـإِنْ أَبَـوْا) جا ئەگـەر مەرجەکەیان بەجێ نەهێناو کافربووەکەیان نەگەڕاندەوە بۆ لای ئێمـە، ئـەو کاتـە (فَقَدْ نَقَضُوا) ئەوان پەیمانەکەیان هەڵوەشاندۆتەوە (وَالأَظْهَرُ) بە فـەرموودەی بـەهێزتر: (جَـوَازُ شَرْطِ أَنْ لاَ يَـرُدُّوا) دروستە: بـە مـەرج دابنـدرێ: کافربووەکـە نەگەڕێننـەوە، چونکە لـە پێکهاتنەکەی (الحدبية)دا پێغەمبەرﷺ بە مەرجی دانا: ﴿هەر موسوڵمانێك بڕواتـەوە لای کافرەکان ئـەوان نەیگەڕێننـەوە. جا پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: خـوا دووری بخاتـەوە﴾. هەروەك لە (البخاريو مسلم)دا گێڕدراوەتەوە.

(كِتَابُ الصَّيْدِ وَالذَّبَائِحِ)

ذَكَاةُ الْحَيَوَانِ الْمَأْكُولِ بِذَبْحِهِ فِي حَلْقٍ أَوْ لَبَّةٍ إِنْ قَدَرَ عَلَيْهِ، وَإِلاَّ فَبِعَقْرٍ مُزْهِقٍ حَيْثُ كَانَ، وَشَرْطُ ذَابِحٍ وَصَائِدٍ حِلُّ مُنَاكَحَتِهِ، وَتَحِلُّ ذَكَاةُ أَمَةٍ كِتَابِيَّةٍ، وَلَوْ شَارَكَ مَجُوسِيٌّ مُسْلِمًا فِي ذَبْحٍ أَوْ إِصْطِيَادٍ

﴿ كِتَابُ الصَّيْدِ: **پەرتوكى نێچيرو** (وَالذَّبَائِحِ): **سەربڕاوەكان** ﴾

(ذَكَاةُ الْحَيَوَانِ الْمَأْكُولِ) حەڵاڵبوونى ئەو گياندارەى گۆشتى دەخورێ (بِذَبْحِهِ فِي حَلْقٍ أَوْ لَبَّةٍ) بە سەربڕينيەتى لە سەرەوەى گەروىدا، يان لە بنەوەى گەروىدا، يان لەو نێوانەدا (إِنْ قَدَرَ عَلَيْهِ) ئەگەر سەربڕەكە دەسەڵاتى بە سەردا هەبێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر دەسەڵاتى بە سەردا نەبێ، ئەو كاتە (فَبِعَقْرٍ مُزْهِقٍ حَيْثُ كَانَ) حەڵاڵبوونەكەى بە بريندارکردنێكى كوشندەيە لە هەر شوێنێكى لاشەكەىدا، هەروەك لە مەودوا بەڵگەى بۆ دێنين، إن شاءالله تعالى.

(وَشَرْطُ ذَابِحٍ وَصَائِدٍ) مەرجى سەربڕو ڕاوكەر بۆ ئەوەى گياندارەكە حەڵاڵ ببێ، ئەوەيە: (حِلُّ مُنَاكَحَتِهِ) مارەبڕينى لە موسوڵمانان حەڵاڵ بێ، واتە: يان موسوڵمان بێ، يان خاوەن كيتاب بێ: وەك جولەكەو ديان=گاور، خواى گەورە دەفەرموێ: ﴿وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ﴾ سەربڕاوى ئەو كافرانەى لە لايەن خواوە كتێبيان دراوەتێ، بۆ ئێوە حەڵاڵە.

جا بزانە: بەو مەرجە نێچيرو سەربڕاوى جولەكەو ديانەكان حەڵاڵە: كە بيگومان بزاندرێ ئەوانە لە نەتەوەى (إِسْرَائِيل)-(يَعْقُوب) پێغەمبەرن ﷺ، يان پێش (نَسْخ)بوونەوەو گۆڕينى ئايينەكەيان يەكەم باپيرەيان بووەتە جولەكە، يان ديان، واتە: ئەگەر گومان لە يەكێك لەو دوو مەرجانەدا هەبێ –وەك جولەكەو ديانەكانى ئەم سەردەمە– ئەو كاتە سەربڕاوەكەيان بۆ موسوڵمانان حەڵاڵ نيە، هەروەك لە زۆربەى سەرچاوەكاندا فەرموويانەو لە (باسى مارەبڕينى ژنىكافر)شدا درێژتر ڕوون كراوە.

﴿ **ئاگادارى** ﴾: لە لاى ئيمامى(حنفى): ئەگەر ئەو دوو مەرجەش نەبن سەربڕاوى جولەكەو ديانەكان هەر حەڵاڵە، هەروەك لە (المجموع)دا فەرموويەتى، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەند زانايەكى خۆيان فەرموويانە: (**پارێزكارى واجبەو بە هۆى جياوازىى فەرموودەى زانايان لايەنى حەرامى لێدەگيرێ، با موسوڵمان گۆشتى سەبڕاوى جولەكەو ديانەكانى ئەم سەردەمە نەخوا**). هەروەك لە (مجمع الانهر)دا لە (پەرتووكىمارەبڕين)دا ڕوون كراوەتەوە.

(وَتَحِلُّ ذَكَاةُ أَمَةٍ كِتَابِيَّةٍ) حەڵاڵە (جارية)ى خاوەن كيتاب گياندار سەر ببڕێ، بەڵام بە هيچ جۆرێك گۆشتى سەربڕاوى بێئايينو ئاگرپەرستو بتپەرستو پاشكەزيوو حەڵاڵ نيە؟ چونكە ئەوانە (أَهْلِ الْكِتَابِ)نين، كەوابو: (وَلَوْ شَارَكَ مَجُوسِيٌّ مُسْلِمًا فِي ذَبْحٍ أَوْ إِصْطِيَادٍ)

حَرُمَ، وَلَوْ أَرْسَلاَ كَلْبَيْنِ أَوْ سَهْمَيْنِ فَإِنْ سَبَقَ آلَةُ الْمُسْلِمِ فَقَتَلَ أَوْ أَنْهَاهُ إِلَى حَرَكَةِ مَذْبُوحٍ حَلَّ، وَلَوِ انْعَكَسَ أَوْ جَرَحَاهُ مَعًا أَوْ جُهِلَ أَوْ مُرَتَّبًا وَلَمْ يُذَفِّفْ أَحَدُهُمَا حَرُمَ، وَيَحِلُّ ذَبْحُ صَبِيٍّ مُمَيِّزٍ وَكَذَا غَيْرُ مُمَيِّزٍ وَمَجْنُونٍ وَسَكْرَانَ فِي الأَظْهَرِ، وَتُكْرَهُ ذَكَاةُ أَعْمَى، وَيَحْرُمُ صَيْدُهُ بِرَمْيٍ وَكَلْبٍ فِي الأَصَحِّ، وَتَحِلُّ مَيْتَةُ السَّمَكِ وَالْجَرَادِ وَلَوْ صَادَهُمَا مَجُوسِيٌّ،

ئەگەر ئاگرپەرستێك، یان بتپەرستێك، یان پاشگەزبووێك هاوبەشی موسوڵمانێكی كرد: لە سەربڕینی ئاژەڵێكدا، یان لە ڕاوكردنێكدا (حَرُمَ) ئاژەڵە سەربڕاوەكە حەرام دەبێ.

(وَلَوْ أَرْسَلاَ كَلْبَيْنِ أَوْ سَهْمَيْنِ) ئەگەر موسوڵمانەكەو یەكێك لەو كافرانە دوو سەگ، یان دوو تیر، یان تیرێكو سەگێكیان بەردا سەر نێچیرێك، ئەوە (فَإِنْ سَبَقَ آلَةُ الْمُسْلِمِ فَقَتَلَ) ئەگەر كەرستەكەی موسوڵمانەكە پێش كەوتو نێچیرەكەی كوشت (أَوْ أَنْهَاهُ إِلَى حَرَكَةِ مَذْبُوحٍ) یان گەیاندیە جولەی سەربڕاو (حَلَّ) نێچیرەكە حەڵاڵ دەبێ، بەڵام (وَلَوِ انْعَكَسَ) ئەگەر بە پێچەوانەوە: كەرستەی كافرەكە پێش موسوڵمانەكە كەوتو كوشتی (أَوْ جَرَحَاهُ مَعًا) یان هەردووكیان وێكڕا بریندارىان كردو مرد (أَوْ جُهِلَ) یان نەزاندرا كامەیان پێشتر كوشتویەتی (أَوْ مُرَتَّبًا وَلَمْ يُذَفِّفْ أَحَدُهُمَا) یان یەك لە دوایەك بریندارىان كرد، بەڵام برینی هیچێكیان بە پەلە نەیدەكوشت، ئەوە لەو مەسەلانەدا (حَرُمَ) نێچیرەكە حەرامە.

(وَيَحِلُّ ذَبْحُ صَبِيٍّ مُمَيِّزٍ وَكَذَا غَيْرُمُمَيِّزٍ) حەڵاڵە: منداڵی فامیدەو هەروەها نەفامیش گیاندار سەر ببڕێ (وَ) هەروەها (مَجْنُونٍ وَسَكْرَانَ) حەڵاڵە: شێتو سەرخۆشیش گیاندار سەر ببڕن (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، هەروەها سەربڕاوی بێدەستنوێژو جەنابەتداریش حەڵاڵە، جا لە وانەیڕابردوودا جیاوازی نێرو مێ نیە، چونكە حەڵاڵە ئافرەتیش ئاژەڵ سەر ببڕێ هەرچەند حەیزداریش بێ، هەروك لە سەرچاوەكاندا فەرموویانە ﴿عن كعب ﷺ: أَنَّ جَارِيَةً لَهُ ذَبَحَتْ شَاةً بِحَجَرٍ، فَسُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ذَلِكَ؟ فَأَمَرَ بِأَكْلِهَا﴾ رواه البخاري، ئافرەتێكی شوان بە بەردێكی تیژ مەڕێكی سەر بڕی، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: گۆشتەكەی بخۆن.

(وَتُكْرَهُ ذَكَاةُ أَعْمَى) ناپەسندە: مرۆڤی كوێر گیاندار سەر ببڕێ، كەواتە: گۆشتی سەربڕاوەكەی حەڵاڵە، بەڵام (وَيَحْرُمُ صَيْدُهُ بِرَمْيٍ وَكَلْبٍ) نێچیر كوشتنی كوێر حەرامە: بە چەك هاوێشتنو بە سەگ تێبەردانو شتیتر (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەیڕاستتردا.

(وَتَحِلُّ مَيْتَةُ السَّمَكِ وَالْجَرَادِ) حەڵاڵە مردووی ماسیو كلۆ بخورێ، هەرچەند مردووی ماسییەكە سەرئاویش كەوتبێ، هەم (وَلَوْ صَادَهُمَا مَجُوسِيٌّ) هەرچەند ئاگرپەرستو بتپەرستیش ڕاویان كردبن، چونكە ئەو دووانە سەر نابڕێن، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ: اَلْحُوتُ وَالْجَرَادُ﴾ رواه البيهقي والحاكم وصححه، دوو مردوو بۆ ئێمە حەڵاڵ كراون: ماسی و كلۆ.

وَكَذَا الدُّودُ الْمُتَوَلِّدُ مِنْ طَعَامٍ كَخَلٍّ وَفَاكِهَةٍ إِذَا أُكِلَ مَعَهُ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ يَقْطَعُ بَعْضَ سَمَكَةٍ حَيَّةٍ، فَإِنْ فَعَلَ أَوْ بَلِعَ سَمَكَةً حَيَّةً حَلَّ فِي الأَصَحِّ، وَإِذَا رَمَى صَيْدًا مُتَوَحِّشًا أَوْ بَعِيرًا نَدَّ أَوْ شَاةً شَرَدَتْ بِسَهْمٍ أَوْ أَرْسَلَ عَلَيْهِ جَارِحَةً فَأَصَابَ شَيْئًا مِنْ بَدَنِهِ وَمَاتَ فِي الْحَالِ حَلَّ،

(وَكَذَا الدُّودُ الْمُتَوَلِّدُ مِنْ طَعَامٍ) هەروەها ئەو كرمەی لە خواردەمەنیش پەیدا دەبێ: (كَخَلٍّ وَفَاكِهَةٍ) وەكو سركەو میوە، ئەویش بە زیندوویی‌و بە مردوویی حەڵاڵە (إِذَا أُكِلَ مَعَهُ) بەو مەرجەی لەگەڵ خواردەمەنیەكە كرمەكە بخورێ -نەك بە جیا- (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَلاَ يَقْطَعُ بَعْضَ سَمَكَةٍ حَيَّةٍ) نابێ‌و ناپەسندە: مرۆڤ پارچەیەك لە ماسیێكی زیندوو بكاتەوە، بەڵام پارچەكە حەرام نابێ، كەوابو: (فَإِنْ فَعَلَ) ئەگەر مرۆڤەكە پارچەیەكی لە ماسیێكی زیندوو كردەوەو خواردی (أَوْ بَلِعَ سَمَكَةً حَيَّةً) یان ماسیێكی زیندووی قوتدا، ئەوە لە هەردوو حاڵەتدا (حَلَّ فِي الأَصَحِّ) خواردنی پارچەكەو ماسی‌یە زیندووەكە حەڵاڵە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام -جگە لە ماسی‌و كلۆ- پارچەی گیانلەبەرەكانی‌تر حەڵاڵ نیە، هەروەك لە (باسی خواردنی مردار)دا بەڵگەی بۆ دێنین، إن شاء الله تعالى.

(وَإِذَا رَمَى صَيْدًا مُتَوَحِّشًا) ئەگەر شتێكی تیژی هاویشتە نێچیرێكی كێوی: وەك ئاژەڵ‌و باڵندە (أَوْ بَعِيرًا نَدَّ) یان هاویشتیە ووشترێك كەهەڵاتبو و نەدەگیراوە (أَوْ شَاةً شَرَدَتْ) یان هاویشتیە مەڕێك كە ڕەوییبۆوەو نەدەگیراوە (بِسَهْمٍ) شتە تیژەكەش تیر بوو، یان شمشێر، یان تیغێكی‌تری بڕندە بوو، جا ئەو شتە تیژەش بە گیانلەبەرەكە كەوت‌و برینداری كردو كوشتی (أَوْ أَرْسَلَ عَلَيْهِ جَارِحَةً) یان دڕندەیەكی بەردا سەر نێچیرەكە (فَأَصَابَ شَيْئًا مِنْ بَدَنِهِ) جا دڕندەكەش شوێنێكی لاشەی نێچیرەكەی گرت‌و (وَمَاتَ فِي الْحَالِ) هەر ئەو دەمیش نێچیرەكە مرد، ئەوە (حَلَّ) لە كشت ئەو مەسەلانەدا گیانلەبەرە كوژراوەكە حەڵاڵە ﴿عن رافع بن خديج ﷺ: نَدَّ بَعِيرٌ فَرَمَاهُ رَجُلٌ بِسَهْمٍ فَحَبَسَهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ لِهَذِهِ الإِبِلِ أَوَابِدَ كَأَوَابِدِ الْوَحْشِ فَإِذَا غَلَبَكُمْ مِنْهَا شَيْءٌ فَاصْنَعُوا بِهِ هَكَذَا﴾ رواه الشيخان، ووشترێك هەڵات، جا پیاوێك تیرێكی هاویشت‌و كوشتی، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو ووشترانە ڕەوینەوەیەكیان هەیە وەكو ڕەوینەوەی ئاژەڵی كێوی، جا هەركاتێك ووشترێك بە سەرتاندا زاڵ بوو و نەگیراوە، ئەوهای لێبكەن. (بەڵگەی دڕندەش لە باسی نێچیردا دێنین، إن شاء الله تعالى).

بەڵام ئەگەر لەو حاڵەتانەدا گەیشتە گیانلەبەرەكەو گیانی جێگیربووی تێدا مابو، ئەو كاتە مەرجە: سەری ببڕی، ئەگینا: حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە (تحفة)و (مغني)دا فەرموویانە.

وَلَوْ تَرَدَّى بَعِيرٌ وَنَحْوُهُ فِي بِئْرٍ وَلَمْ يُمْكِنْ قَطْعُ حُلْقُومِهِ فَكَنَادٌّ، قُلْتُ: اَلأَصَحُّ لاَ يَحِلُّ بِإِرْسَالِ الْكَلْبِ وَصَحَّحَهُ الرُّوِيَانِيُّ وَالشَّاشِيُّ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَمَتَى تَيَسَّرَ لُحُوقُهُ بِعَدْوٍ أَوْ اسْتِعَانَةٍ بِمَنْ يَسْتَقْبِلُهُ فَمَقْدُورٌ عَلَيْهِ، وَيَكْفِي فِي النَّادِّ وَالْمُتَرَدِّي جُرْحٌ يُفْضِي إِلَى الزُّهُوقِ، وَقِيلَ يُشْتَرَطُ مُذَفِّفٌ،

(وَلَوْ تَرَدَّى بَعِيرٌ وَنَحْوُهُ فِي بِئْرٍ) ئەگەر ووشترێك، یان گیانلەبەرێكیتر كەوتە ناو بیرێك، یان كەلێنی چیایەك، یان كەوتە بن دارو بەردو شتی وەها (وَلَمْ يُمْكِنْ قَطْعُ حُلْقُومِهِ) نەشكونجا سۆریچكو قرتاكەی ببڕدرێن، ئەو جۆرە گیانلەبەرەش (فَكَنَادٌّ) وەك ووشتری هەڵاتووە، واتە: شتێكی تیژی لە هەر شوێنێكی لاشەی بدرێو بیكوژێ، ئەوە حەڵاڵ دەبێ.

بەڵام (قُلْتُ) ئیمامی (النواوي) دەفەرموێ (اَلأَصَحُّ: لاَ يَحِلُّ بِإِرْسَالِ الْكَلْبِ) بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەو گیانلەبەرەی كەوتۆتە ناو بیر، یان بن شتێك بە تێبەردانی سەگو درندە حەڵاڵ نابێ، بەڵكو تەنها بە لێدانی شتێكی تیژ حەڵاڵ دەبێ (وَصَحَّحَهُ الرُّوِيَانِيُّ وَالشَّاشِيُّ وَاللهُ أَعْلَمُ) ئەم دوو ئیمامەش ئەو فەرموودەیان بە ڕاست داناوە ﴿عن علي وابن عباس وابن عمر رضي الله عنهم: مَا أَعْجَزَكَ مِنَ الْبَهَائِمِ مِمَّا فِي يَدِكَ فَهُوَ كَالصَّيْدِ، وَمَا تَرَدَّى فِي بِئْرٍ فَذَكِّهِ مِنْ حَيْثُ قَدَرْتَ عَلَيْهِ﴾ رواه البخاري والبيهقي، هەر ئاژەڵێك بێتوانای كردی لە وەی لە دەستتدایە ئەوە وەكو نێچیرە، هەر ئاژەڵێكیش كەوتبێتە ناو بیرێك ئەوەش بە برینێكی كوشندە بریندارى بكە لە هەر شوێنێكی كە توانات بە سەریدا هەبێ.

جا ئەگەر ئاژەڵێك بە سەر ئاژەڵێكدا كەوتە بیرێكو ڕمێكی چەقاندە ئاژەڵەكەی سەرەوەو ڕمەكە گەیشتە ئاژەڵەكەی خوارەوەش‌و هەردووكیان بەو ڕمە مردن، ئەوە هەردووكیان حەڵاڵ دەبن، بەڵام ئەگەر ئاژەڵەكەی بنەوە بە گرانایی ئاژەڵەكەی سەرەوەی بمرێ، ئەو كاتە هی بنەوە حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە (المجموع)و (مغني)دا فەرموویانە.

جا بزانە: لە گشت ئەو مەسەلانەیڕابردوودا لەو حاڵەتەدا كوژراوەكە حەڵاڵ دەبێ: كە ئەو دەم دەسەڵاتی سەربڕینی بە سەردا نەبێ، بەڵام (وَمَتَى تَيَسَّرَ لُحُوقُهُ) هەر كاتێك گونجا ئەم دەمە بگاتە نێچیرەكەو ئاژەڵەكانیتری هەڵاتوو (بِعَدْوٍ أَوْ اسْتِعَانَةٍ بِمَنْ يَسْتَقْبِلُهُ) بە غاردان، یان بە یارمەتی كەسێك كە پێشی لێبگرێ، ئەوە (فَمَقْدُورٌ عَلَيْهِ) گیانلەبەرەكە دەسەڵات بەسەردابووە، واتە: لەو حاڵەتەدا ئەگەر لە گەرویدا سەر نەبڕێ حەڵاڵ نابێ.

(وَيَكْفِي فِي النَّادِّ وَالْمُتَرَدِّي جُرْحٌ) بۆ حەڵاڵبوونی ئاژەڵی هەڵاتوو و كەوتووی ناو بیرو نێچیر: برینێكی كوشندە بەسە: كە (يُفْضِي إِلَى الزُّهُوقِ) برینەكە بیگەیێنێتە مردن، جیاوازی نیە برینەكە لە هەر شوێنێكی لاشەیدا بێ (وَقِيلَ يُشْتَرَطُ مُذَفِّفٌ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: مەرجە برینەكە بە پەلە بیكوژێ. جا بزانە: هەر ئاژەڵێك سەر بڕا، یان بە بریندارکردن

وَإِذَا أَرْسَلَ سَهْمًا أَوْ كَلْبًا أَوْ طَائِرًا عَلَى صَيْد فَأَصَابَهُ وَمَاتَ فَإِنْ لَمْ يُدْرِكْ فِيهِ حَيَاةً مُسْتَقِرَّةً أَوْ أَدْرَكَهَا وَتَعَذَّرَ ذَبْحُهُ بلاَ تَقْصِيرٍ: بِأَنْ سَلَّ السِّكِّينَ فَمَاتَ قَبْلَ إِمْكَانٍ أَوْ امْتَنَعَ بِقُوَّتِهِ وَمَاتَ قَبْلَ الْقُدْرَةِ حَلَّ، وَإِنْ مَاتَ لِتَقْصِيرِهِ: بِأَنْ لاَ يَكُونَ مَعَهُ سِكِّينٌ أَوْ غُصِبَتْ أَوْ نَشِبَتْ فِي الْغِمْدِ حَرُمَ،

كوژرا، ئەگەر کۆرپەکەی ناو زگیشی مردبێ، کۆرپەکەش حەڵاڵ دەبێ، هەروەك لە (كتاب الأطعمة)دا ڕوونی دەکەینەوە، إن شاء الله تعالى.

(وَإِذَا أَرْسَلَ سَهْمًا) ئەگەر تیرێکی هاویشتە نێچیرێك (أَوْ كَلْبًا أَوْ طَائِرًا عَلَى صَيْدٍ) یان سەگێك، یان بازێکی بەردا سەر نێچیرێك (فَأَصَابَهُ وَمَاتَ) جا بەو تیرە، یان بەو سەگو بازە نێچیرەکەی بریندار کرابو نێچیرەکە مرد، ئەوە (فَإِنْ لَمْ يُدْرِكْ فِيهِ حَيَاةً مُسْتَقِرَّةً) ئەگەر ڕاوکەرەکە نەگیشتە گیانێکی جێگیربوو لە نێچیرەکەدا، واتە: نێچیرەکە مردبو، یان گەیشتبوە حاڵەتی جولەی سەربڕاو (أَوْ أَدْرَكَهَا وَتَعَذَّرَ ذَبْحُهُ بِلاَ تَقْصِيرٍ) یان گەیشتە گیانێکی جێگیربوو لە نێچیرەکەدا، بەڵام نەگونجا سەری ببڕێو هیچ کەمتەرخەمیشی نەبو: (بِأَنْ سَلَّ السِّكِّينَ فَمَاتَ قَبْلَ إِمْكَانٍ) وەك کێردەکەی دەرهێناو ویستی سەری ببڕێ، بەڵام پێش گونجانی سەربڕینی نێچیرەکە مرد، یان پێش ئەوەی ڕاوکەرەکە بگاتە سەر نێچیرەکە، نێچیرەکە مرد (أَوْ امْتَنَعَ بِقُوَّتِهِ وَمَاتَ قَبْلَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ) یان نێچیرەکە بە هێزی خۆی ڕێگای نەدا ڕاوکەرەکە سەری ببڕێو پێش توانای بە سەردا بێ نێچیرەکە مرد، ئەوە لە گشت ئەو حاڵەتانەدا (حَلَّ) نێچیرەکە حەڵاڵ دەبێ.

بەڵام (وَإِنْ مَاتَ لِتَقْصِيرِهِ) ئەگەر نێچیرەکە گیانی جێگیربووی تێدا بوو و لە بەر کەمتەرخەمیی ڕاوکەرەکە مرد: (بِأَنْ لاَ يَكُونَ مَعَهُ سِكِّينٌ) وەك کێردی پێنەبێ (أَوْ غُصِبَتْ) یان کێردەکەی لێزەوت کرابێ (أَوْ نَشِبَتْ فِي الْغِمْدِ) یان کێردەکە لە کالانەکەیدا گیر بوبێ، ئەوە لەو حاڵەتانەدا (حَرُمَ) نێچیرە مردووەکە حەرامە؟ چونکە زیندوو بووەو سەری نەبڕیوە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ فَاذْكُرِ اسْمَ اللهِ تَعَالَى عَلَيْهِ، فَإِنْ أَمْسَكَ عَلَيْكَ فَأَدْرَكْتَهُ حَيًا فَاذْبَحْهُ﴾ رواه الشيخان، هەر کاتێك سەگەکەت بەردا نێچیرێك، (بسم الله) بڵێ، جا ئەگەر نێچیرەکەی بۆ تۆ گرتو کە گەیشتیێ نێچیرەکە زیندوو بوو، سەری ببڕە.

پێناسە: (الْحَيَاةُ الْمُسْتَقِرَّةُ)=گیانی جێگیربوو، ئەو گیانەیە: کە گیانلەبەرەکە جولەی بە ویستی خۆی هەبێ، جا نیشانەی ئەم گیانە ئەوەیە: گیانلەبەرەکە -لە دوای بریندارکردنی، یان سەر بڕینی- بە توندی بجولێ، یان لە دوای سەربڕینەکەی خوێنی بە توندی لێدەرقوڵێ، واتە: ئەگەر هیچێك لەو نیشانانە نەبو، ئەوە مردارەو حەڵاڵ نابێ، بەڵام جولەی بەهێز بە تەنها بەسە، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

وَلَوْ رَمَاهُ فَقَدَّهُ نِصْفَيْنِ حَلاَّ، وَلَوْ أَبَانَ مِنْهُ عُضْوًا بِجُرْحٍ مُذَفِّفٍ حَلَّ الْعُضْوُ وَالْبَدَنُ، أَوْ بِغَيْرِ مُذَفِّفٍ ثُمَّ ذَبَحَهُ أَوْ جَرَحَهُ جُرْحًا آخَرَ مُذَفِّفًا حُرِّمَ الْعُضْوُ وَحَلَّ الْبَاقِي، فَإِنْ لَمْ يَتَمَكَّنْ مِنْ ذَبْحِهِ وَمَاتَ بِالْجُرْحِ حَلَّ الْجَمِيعُ، وَقِيلَ يَحْرُمُ الْعُضْوُ، وَذَكَاةُ كُلِّ حَيَوَانٍ قُدِرَ عَلَيْهِ بِقَطْعِ كُلِّ الْحُلْقُومِ وَهُوَ مَخْرَجُ النَّفَسِ، وَالْمَرِيءِ وَهُوَ مَجْرَى الطَّعَامِ،

هەروەها مەبەست لە (حَرَكَةُ الْمَذْبُوحِ)=جولەی‌سەربڕاو=جولەی‌ناچاری، ئەوەیە: گوێ‌لێبوون‌و بینین‌و جولەی بە ویستی خۆی نەمێنێ، هەروەك لە (نهاية)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ رَمَاهُ فَقَدَّهُ نِصْفَيْنِ) ئەگەر تیغێکی هاویشتە نێچیرێك‌و کردیە دوو پارچە (حَلاَّ) هەردوو پارچەکان حەڵاڵ دەبن (وَ) هەروەها (لَوْ أَبَانَ مِنْهُ عُضْوًا بِجُرْحٍ مُذَفِّفٍ) ئەگەر ئەندامێکی لە نێچیرەکە کردەوە بە برینێکی وەها: کە بە پەلە دەیکوشت (حَلَّ الْعُضْوُ وَالْبَدَنُ) ئەندامەکەو لاشەکەی هەردووك حەڵاڵ دەبن.

(أَوْ بِغَيْرِ مُذَفِّفٍ) بەڵام ئەگەر برینەکە بە پەلە نەیدەکوشت (ثُمَّ ذَبَحَهُ) ئینجا لە دوای لێکردنەوەی ئەندامەکە نێچیرەکەی سەر بڕی (أَوْ جَرَحَهُ جُرْحًا آخَرَ مُذَفِّفًا) یان بە برینێکی‌تر برینداری کردو برینەکەی‌دووەم بە پەلە دەیکوشت، ئەوە لەو دوو مەسەلەیەدا (حُرِّمَ الْعُضْوُ وَحَلَّ الْبَاقِي) ئەندامە لێکراوەکە حەرامەو لاشەکەی‌تریش حەڵاڵە.

بەڵام (فَإِنْ لَمْ يَتَمَكَّنْ مِنْ ذَبْحِهِ وَمَاتَ بِالْجُرْحِ) ئەگەر بۆی نەگونجا نێچیرەکە سەر ببڕێ‌و بە برینەکەی‌یەکەم مرد، ئەو کاتە (حَلَّ الْجَمِيعُ) ئەندامەکەو لاشەکە هەردووکی حەڵاڵ دەبن (وَقِيلَ: يَحْرُمُ الْعُضْوُ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: ئەندامەکە حەرام دەبێ.

﴿ چۆنیەتی سەربڕینی گیانلەبەر ﴾

(وَذَكَاةُ كُلِّ حَيَوَانٍ قُدِرَ عَلَيْهِ) سەربڕینی گشت گیانلەبەرێکی توانای بە سەردا ببێ، دێتە جێ (بِقَطْعِ كُلِّ الْحُلْقُومِ) بە بڕینی هەموو قرتاکەی (وَهُوَ مَخْرَجُ النَّفَسِ) قرتاکە: بۆڕیەی دەرچوونی هەناسەیە، هەم (وَالْمَرِيءِ) بە بڕینی هەموو سۆریچکەی (وَهُوَ مَجْرَى الطَّعَامِ) سۆریچك: بۆڕیەی پێدارۆیشتنی خواردن‌و خواردنەوەیە، واتە: ئەگەر تەنها یەکێکیان ببڕدرێ، یان بەشێکی کەم لە تەنها یەکێکیان نەبڕدرێ سەربڕاوەکە حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

بەڵام لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: ئەگەر بەشێکی کەم لە تەنها سۆریچك، یان لە تەنها قرتاکە بمێنێتەوە، زیانی نیەو سەربڕینەکە دێتە جێ، ئیمامی (الماوردی)و (الشاشی) ئەم فەرموودە بێ‌هێزەیان گێڕاوەتەوەو ئیمامی (الرویانی)ش هەڵیبژاردوە، هەروەك لە (المجموع)دا فەرمویەتی.

هەروەها لە لای ئیمام (ابی‌حنیفە): ئەگەر لە چواران سێ ببڕدرێن–واتە: هەردوو دەمارەکانی مل لەگەڵ تەنها سۆریچك، یان لەگەڵ تەنها قرتاکە ببڕدرێن– سەربڕاوەکە حەڵاڵ دەبێ، هەروەك لە (المجموع)و (مجمع الأنهر)دا فەرموویانە.

﴿ ئاگاداری ﴾ یەکەم: بۆ حەڵاڵبوونی سەربڕاوەکە مەرجە: ئەو گوێزیلەی بە بۆرپەی هەناسەوەیە، هەمووی، یان بەشێکی کەمی بە لای سەری ئاژەڵەکەوە بمێنێتەوە، واتە: ئەگەر ئاژەڵەکە لە بن شەویلەکانیەوە سەر بڕا و هیچی ئەو گوێزیلەیە لەگەڵ سەریەوە نەهات، ئەوە مردارەو حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە (المجموع)و (تحفة)و (حاشية عوض)دا ڕوون کراوەتەوە.

هەروەها ئەگەر سەری گیانلەبەرێك بە دەست هەڵبکەنێ، یان بە گوللەی تفەنگ پەلی بدا، ئەو کاتەش مردارەو حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

دووەم: بۆ حەڵاڵبوونیسەربڕاوەکە مەرجە: لە کاتی دەستپێکردنی سەربڕینەکەیدا گیانی جێگیربووی تێدابێ-کە بە جولەی توندو بە خوێن لێهاتنی توند دەزاندرێ- هەروەك لە پێناسەکەدا ڕابرا، کەوابو: ئەگەر هۆیەکی بەهیلاکدەر هەبوو: وەك دڕندەیەك ئاژەڵەکەی بریندار کرد، یان بانێکی بە سەردا ڕوخا، یان زگی دڕێندرا و ڕیخۆڵەکانی هاتنە دەرەوە بەڵام لێی جیا نەبونەوە، یان گیایەکی کوشندەی خوارد، یان هەر هۆیەکیتری بەهیلاکدەر، ئەوە ئەگەر گیانلەبەرەکە لە کاتی دەستپێکردنی سەربڕینەکەیدا گیانی جێگیربووی تێدا بێ، سەربڕاوەکە حەڵاڵ دەبێ، هەر چەند بێگومانیش بزانین بەو هۆیە دەمرێ، وە ئەگەر لەو کاتدا گیانی جێگیربووی تێدا نەبێ-وەك بە توندی نەجوڵێو خوێنی بە توندی لێنەیێ- ئەوە مردارەو حەڵاڵ نابێ.

بەڵام ئەگەر هۆیەکی بەهیلاکدەر نەبێ: وەك ئاژەڵەکە لەخۆیەوە نەخۆش بوبێ، یان گیایەکی نەخۆشکەری خواردبێو نەخۆش بوبێ، ئەوە لەو حاڵەتەدا گیانی جێگیربوو مەرج نیە، کەواتە: ئەگەر ئاژەڵەکە بشگاتە حاڵەتی دواگیانو تۆزێك گیانی تێدا مابێ، ئەوە بە سەربڕین حەڵاڵ دەبێ.

هەروەها ئەگەر گیانلەبەرێك پێی، یان دەستی ووشکو لەکارکەوتوو بێ، ئەوە بەسەربڕین پێو دەستە لەکارکەوتووەکانیشی حەڵاڵ دەبن، هەروەك لە (المجموع) و (تحفە)دا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

سێیەم: ئەگەر سەربڕەکە سۆریچكو قرتاکەی بە تەواوی نەبڕیو دەستی لێهەلگرتو ئاژەڵەکە گیانی جێگیربووی نەماو گەیشتە جولەی سەربڕاو، ئینجا ئەوەندەی مابۆوە بڕیی، ئەوە مردارەو حەڵاڵ نابێ، بەڵام ئەگەر لە دوای دەست لێهەلگرتنەکە گیانی جێگیربووی تێدا مابێو سەربڕینەکەی تەواو بکا، یان کێردەکەی لێبەربۆوەو بە پەلە هەڵیگرتەوەو سەربڕینەکەی تەواو کرد، یان بە هۆی ڕاچەنینی سەربڕاوەکە دەستی لاکەوتو بە پەلە گەڕاندیەوەو سەربڕینەکەی تەواو کرد، یان کێردەکەی کول بوو، جا

وَيُسْتَحَبُّ قَطْعُ الْوَدَجَيْنِ وَهُمَا عِرْقَانِ فِي صَفْحَتَيِ الْعُنُقِ، وَلَوْ ذَبَحَهُ مِنْ قَفَاهُ عَصَى، فَإِنْ أَسْرَعَ فَقَطَعَ الْحُلْقُومَ وَالْمَرِيءَ وَبِهِ حَيَاةٌ مُسْتَقِرَّةٌ حَلَّ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَكَذَا إِدْخَالُ سِكِّينٍ بِأُذُنِ ثَعْلَبٍ،

پێش دەست لێهەڵگرتن کێردێکی تیژی بۆ هاتو سەربڕینەکەی تەواو کرد، ئەوە لەو حاڵەتانەدا سەربڕاوەکە حەڵاڵ دەبێ.

هەروەها ئەگەر لە دوای بڕینی بەشێکی سۆریچكو قرتاکە گیانی جێگیربووی تێدا مابێو یەکێکیتر سەر بڕینەکەی تەواو بکا، یان دڕندەیەك بەشێکی سۆریچكو قرتاکە لە ئاژەڵەکە ببڕێو گیانی جێگیربووشی تێدا مابێ، ئینجا موسوڵمانێك ئەو بەشەی ماوە بە تەواوی ببڕێ، ئەو کاتەش لە هەردوو مەسەلەدا سەربڕاوەکە حەڵاڵ دەبێ، هەروەك لە (تحفة)و (الشرواني)دا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

بەڵام ئەگەر دڕندەکە هەموو سۆریچك، یان هەموو قرتاکەی لە ئاژەڵەکە بڕیبو، یان گەیاندبویە حاڵەتی جولەیسەربڕاو: وەك ڕیخۆڵەکانی لێجیاکردبنەوە، ئینجا موسوڵمانێك بە تەواوی سەری بڕی، ئەو کاتە مردارەو حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە (الانوار)و (البجيرمي)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَيُسْتَحَبُّ قَطْعُ الْوَدَجَيْنِ) لە سەربڕینەکەدا سوننەتە: هەردوو دەمارەکانی ملیش ببڕدرێن: کە (وَهُمَا عِرْقَانِ فِي صَفْحَتَيِ الْعُنُقِ) دوو ڕەگن لە پێشەوەی هەردوو لای ئەستۆی گیانلەبەرن، جا هەرکاتێك ئەو دوو دەمارەو سۆریچكو قرتاکەی بڕین سوننەتە دەستی لێهەڵگرێ تا گیانی دەردەچێ، واتە: ناپەسندە لەو چوارانە زیاتر ببڕێ، یان پێش گیاندەرچون سەری لێبکاتەوە، یان ملی بشکێنێ، یان بیگرووێنێ، یان رایبکێشێتە شوێنێکیتر، یان ئەندامێکی لێبکاتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەندامەکە حەڵاڵە، هەروەك زۆربەی سەرچاوەکان ئەو کردارانەیان بە ناپەسند داناون.

(وَلَوْ ذَبَحَهُ مِنْ قَفَاهُ) ئەگەر لە پشت ملەوە ئاژەڵەکەی سەر بڕی (عَصَى) گوناهبار دەبێ، چونکە ئازاردانی تێدایە، ئینجا (فَإِنْ أَسْرَعَ) ئەگەر سەربڕەکە پەلەی کردو (فَقَطَعَ الْحُلْقُومَ وَالْمَرِيءَ وَبِهِ حَيَاةٌ مُسْتَقِرَّةٌ) سۆریچكو قرتاکەی بڕین لەو حاڵەتەش ئاژەڵەکە گیانی جێگیربووی تێدا بوو، ئەوە (حَلَّ) حەڵاڵ دەبێ (وَإِلَّا) بەڵام ئەگەر لە حاڵەتی بڕینی سۆریچكو قرتاکە ئاژەڵەکە گیانی جێگیربووی نەمابو، ئەوە (فَلَا) حەڵاڵ نابێو مردارە، هەروەها ئەگەر بە مەقەسیش سەری بقرتێنێ ئەو کاتەش مردارەو حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَكَذَا إِدْخَالُ سِكِّينٍ بِأُذُنِ ثَعْلَبٍ) هەروەها ئەگەر کێردەکەی بە ناو گوێی ڕێویدا بردە ژوورەوە، تاکو سۆریچكو قرتاکەی لە بن پێستەیدا ببڕێو پێستەکەی خراپ نەبێ، ئەوەش

وَيُسَنُّ نَحْرُ إِبِلٍ، وَذَبْحُ بَقَرٍ وَغَنَمٍ، وَيَجُوزُ عَكْسُهُ، وَأَنْ يَكُونَ الْبَعِيرُ قَائِمًا مَعْقُولَ الرُّكْبَةِ، وَالْبَقَرَةُ وَالشَّاةُ مُضْجَعَةً لِجَنْبِهَا الأَيْسَرِ، وَيُتْرَكُ رِجْلُهَا الْيُمْنَى، وَتُشَدُّ بَاقِي الْقَوائِمِ، وَأَنْ يُحِدَّ شَفْرَتَهُ، وَيُوَجِّهَ لِلْقِبْلَةِ ذَبِيحَتَهُ، وَأَنْ يَقُولَ: بِسْمِ اللهِ،

حەرامە، چونكە ئازاردانی تێدایە، جانەگەر بە پەلە لە كاتی گیانی جێگیربوودا سۆریچكو قرتاكەی بڕین، ئەوە حەلاڵ دەبێ، ئەگینا: حەرامەو مردارە.

(وَيُسَنُّ نَحْرُ إِبِلٍ) سوننەتە: ووشتر لە بنەوەی گەرووی‌دا سەر ببڕێ، چونكە ئەوها زوتر گیانی دەردەچێو لە حەدیسی (البخاري ومسلم)دا فەرمانی پێكراوە، هەم (وَذَبْحُ بَقَرٍ وَغَنَمٍ) سوننەتە: مانگاو گامێشو بزنو مەڕو ئاژەڵەكانی‌ترو باڵندەكان لە سەرەوەی گەرووودا سەر ببڕێن، چونكە پێغەمبەرﷺ ئەوها سەری بڕیوەو (البخاري ومسلم) گێراویەتیانەوە، بەلام (وَيَجُوزُ عَكْسُهُ) پێچەوانەكەشی دروستەو ناپەسندیش نیە، چونكە تەنها بڕینی سۆریچكو قرتاكە ڕەچاو دەكرێ.

(وَأَنْ يَكُونَ الْبَعِيرُ قَائِمًا مَعْقُولَ الرُّكْبَةِ) سوننەتە: ووشتر بە پێوە سەر ببڕێو ئەژنۆی چەپەیشی ببەسترێو لە سەر سێ پایەی ڕاوەستێ (وَالْبَقَرَةُ وَالشَّاةُ مُضْجَعَةً لِجَنْبِهَا الأَيْسَرِ) سوننەتە مانگاو بزنو مەڕو باڵندەكانیش لە سەر تەنیشتی چەپەیان درێژ بكرێن، هەم (وَيُتْرَكُ رِجْلُهَا الْيُمْنَى) پێی ڕاستەی بەرهەڵ بدرێو (وَتُشَدُّ بَاقِي الْقَوائِمِ) سێ پەلەكانی‌تریشی ببەسترێن، هەروەها سوننەتە: بە هێمنی بهێندرێتە شوێنی سەربڕینو پێش سەربڕین ئاوی بدرێتێ، هەروەك لە سەرچاوەكاندا فەرمویانە.

(وَأَنْ يُحِدَّ شَفْرَتَهُ) سوننەتە: كێردەكەی تیژ بكاو تۆزێك هێز بداتە سەر كێردەكە لە هێنانو بردنی‌دا، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿إِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذِّبْحَةَ وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ﴾ رواه مسلم، هەر كاتێك ئاژەڵێكتان سەر بڕی بە جوانی سەربڕینەكە بكەن، هەر یەكەتان كێردەكەی تیژ بكاو سەبڕاوەكەی دڵخۆش بكاو بیحەسێنێتەوە.

جا بزانە: ناپەسندە لە بەرچاوی ئاژەڵەكە تیغەكە تیژ بكا، یان لە بەرچاوی ئاژەڵەكە ئاژەڵێكی‌تر سەر ببڕێ، ناپەسندە بە كێردێكی كول، یان دزراو، یان زەوتكراو سەری ببڕێ، بەلام بە وانەش سەربڕاوەكە هەر حەلاڵ دەبێ، هەروەك لە (المجموع)دا فەرموویەتی.

بەلام ئەگەر كێردەكە ئەوەندە كول بوو: بە هێزی دەست سەربڕەكە سۆریچكو قرتاكەی بچڕاندن، یان پێش بچڕاندن ئاژەڵەكە خنكا، یان گیانی جێگیربووی تێدا نەما، ئەو كاتە مردارەو حەلاڵ نابێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَيُوَجِّهَ لِلْقِبْلَةِ ذَبِيحَتَهُ) سوننەتە سەربڕاوەكە ڕوو لە قیبلە درێژ بكاتە سەر زەمین، جا ئەگەر ئاژەڵەكە ڕوو لە قیبلەش نەكرێ هەر حەلاڵە (وَأَنْ يَقُولَ بِسْمِ اللهِ) سوننەتە: لە كاتی

وَيُصَلِّيَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَلاَ يَقُلْ: بِسْمِ اللهِ وَاسْمِ مُحَمَّدٍ ﷺ.
(فَصْلٌ) يَحِلُّ ذَبْحُ مَقْدُورٍ عَلَيْهِ وَجَرْحُ غَيْرِهِ بِكُلِّ مُحَدَّدٍ يَجْرَحُ كَحَدِيدٍ وَنُحَاسٍ وَذَهَبٍ وَخَشَبٍ وَقَصَبٍ وَحَجَرٍ وَزُجَاجٍ، إِلاَّ ظُفُرًا وَسِنًّا وَسَائِرَ الْعِظَامِ، فَلَوْ قَتَلَهُ بِمُثَقَّلٍ أَوْ ثِقَلِ مُحَدَّدٍ كَبُنْدُقَةٍ

سەربڕینەکەدا بڵێ: (بِسْمِ اللهِ الرَّحمَنِ الرَّحيم)، جا ئەگەر بە قەسدیش (بِسْمِ الله) نەڵێ، ئەوە ناپەسندە، بەڵام سەربڕاوەکە حەڵاڵ دەبێ، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە ﴿عن عائشةرضي‌الله عنها: أَنَّهُمْ قَالُوا لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ قَوْماً يَأْتُونَنَا بِاللَّحْمِ لاَ نَدْرِى أَذَكَرُوااسْمَ اللهِ عَلَيْهِ أَمْ لاَ؟ قَالَ: سَمُّوااللهَ أَنْتُمْ وَكُلُوهُ﴾ رواه البخارى، موسوڵمانەکان گوتیان: خەڵکێك گۆشتمان بۆ دێنن، نازانین لە کاتی سەربڕیندا گوتویانە (بسم الله)، یان نا؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی ئێوە بڵێن: (بسم الله)و بیخۆن.
(وَيُصَلِّيَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ) سوننەتە سەلاواتیش لە سەر پێغەمبەر ﷺ لێبدا، بەڵام (وَلاَ يَقُلْ: بِسْمِ اللهِ وَاسْمِ مُحَمَّدٍ ﷺ) حەرامەو نابێ بڵێ: بە ناوی خواو پێغەمبەر ﷺ، چونکە بۆنی (شرك)ی لێدێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مەرجەکانی کەرستەی سەربڕین و ڕاوکردن ﴾

(يَحِلُّ ذَبْحُ مَقْدُورٍ عَلَيْهِ) حەڵاڵ دەبێ: سەربڕینی ئەو گیانلەبەرەی توانای بەسەردایە، هەم (وَجَرْحُ غَيْرِهِ) حەڵاڵ دەبێ: بریندارکردنی ئەو گیانلەبەرەی توانای بەسەردا نیە (بِكُلِّ مُحَدَّدٍ يَجْرَحُ) بە هەر تیژێکی بریندار بکا: (كَحَدِيدٍ وَنُحَاسٍ وَذَهَبٍ وَخَشَبٍ وَقَصَبٍ وَحَجَرٍ وَزُجَاجٍ) وەکو ئاسن و مس و زێڕ و زیو و دار و قامیش و بەرد و شووشە، بە بەڵگەی حەدیسەکەی ئافرەتەکەی (كعب)ی‌ڕابردوو، هەم حەدیسەکەی‌داهاتوو (إِلاَّ ظُفُرًا وَسِنًّا وَسَائِرَ الْعِظَامِ) تەنها بە نینۆك و ددان و ئێسقانەکانی‌تر سەربڕین و نێچیر حەڵاڵ نابێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿مَاأَنْهَرَالدَّمَ وَذُكِرَاسْمُ اللهِ عَلَيْهِ فَكُلْ لَيْسَ السِّنَّ وَالظُّفُرَ﴾ رواه الشيخان، هەر تیژێك خوێن لێبێنێ و ناوی خوای لە سەر گوترا، تۆ بیخۆ، تەنها ددان و نینۆك نەبێ.
کەواتە: ئەگەر شتێك تیژ نەبێ و نێچیری پێ بکوژێ: وەکو بەرد و دار، یان تیژ بێ بەڵام بە تیژیەکەی نەیکوژێ بەڵکو بە پانیەکەی بیکوژێ، یان بە تیژیەکەو بە هۆیەکی‌تری حەرام بیکوژێ: وەکو تفەنگ، ئەوە نێچیرەکە مردارەو حەڵاڵ نابێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذَا أَصَبْتَ بِحَدِّهِ فَكُلْ، وَإِذَا أَصَبْتَ بِعَرْضِهِ فَإِنَّهُ وَقِيذٌ فَلاَ تَأْكُلْ﴾ رواه الشيخان، ئەگەر بە تیژایی‌هاویشتراوەکە نێچیرەکەت کوشت ئەوە حەڵاڵەو بیخۆ، بەڵام ئەگەر بە پانایی‌یەکەی کوشتت ئەوە لێدراوەو مەیخۆ، واتە: مردارە.
جا هەر بە بەڵگەی ئەم حدیسە (فَلَوْ قَتَلَهُ بِمُثَقَّلٍ) ئەگەر نێچیرەکەی بە شتێکی گران کوشت (أَوْ ثِقَلِ مُحَدَّدٍ) یان بە گرانایی شتێکی تیژی کوشت: (كَبُنْدُقَةٍ) وەکو بەردی

وَسَوْط وَسَهْم بلاَ نَصْل وَلاَ حَدّ أَوْ سَهْم وَبُنْدُقَة أَوْ جَرَحَهُ نَصْلٌ وَأَثَرَ فِيهِ عُرْضُ السَّهْمِ فِي مُرُورِهِ وَمَاتَ بِهِمَا أَوْ إِنْخَنَقَ بِأُحْبُولَةٍ أَوْ أَصَابَهُ سَهْمٌ فَوَقَعَ بِأَرْضٍ أَوْ جَبَلٍ ثُمَّ سَقَطَ مِنْهُ حَرُمَ، وَلَوْ أَصَابَهُ سَهْمٌ بِالْهَوَاءِ فَسَقَطَ بِأَرْضٍ وَمَاتَ حَلَّ، وَيَحِلُّ الإِصْطِيَادُ بِجَوَارِحِ السِّبَاعِ وَالطَّيْرِ كَكَلْبٍ وَفَهْدٍ وَبَازٍ

فندق‌و بەردەقانی‌و تفەنگ‌و هەم (وَسَوْطٍ وَسَهْمٍ بِلاَ نَصْلٍ وَلاَ حَدّ) وەكو شوڕكەدارو تیرێكی بێ‌سەرو بێ‌تیژایی (أَوْ سَهْمٍ وَبُنْدُقَةٍ) یان بە تیرێك‌و فندەقێك كوشتی (أَوْ جَرَحَهُ نَصْلٌ وَأَثَرَ فِيهِ عُرْضُ السَّهْمِ فِي مُرُورِهِ) یان سەرە تیژەكە برینداری كردو تەنیشتی تیژەكەش لە تێپەڕبوونی‌دا كاری تێ‌كردو (وَمَاتَ بِهِمَا) بە برینەكەو بە تەنیشتی تیرەكە مرد (أَوْ إِنْخَنَقَ بِأُحْبُولَةٍ) یان بە پەتێكی فاقەكە خنكا، یان بە تەلەوە مرد (أَوْ أَصَابَهُ سَهْمٌ) یان تیرێكی وێكەوت‌و برینداری كرد (فَوَقَعَ بِأَرْضٍ أَوْ جَبَلٍ) جا لە دوای بریندار‌بوون كەوتە سەر زەویەكی بەرز، یان سەر لێوی چیایەك (ثُمَّ سَقَطَ مِنْهُ) ئینجا لە بەرزاییەكە، یان لە چیایەكە كەوتە خوارەوەو مرد، ئەوە (حَرُمَ) لەو هەموو مەسەلانەدا نێچیرەكە حەرامە.

بەلام (وَلَوْ أَصَابَهُ سَهْمٌ بِالْهَوَاءِ) ئەگەر لە ئاسمان، یان لە سەر درەختێك نێچیرەكە تیرێكی وێكەوت‌و برینداری كرد (فَسَقَطَ بِأَرْضٍ وَمَاتَ) ئینجا كەوتە سەر زەوی‌و مرد، ئەوە (حَلَّ) حەلالە، چونكە بە ناچاری هەر دەبێ بكەوێتە سەر زەمین.

﴿ ئاگـاداری ﴾: ڕاوكردنی نێچیر بە تفەنگەكانی ئەم سەردەمە حەرامەو نێچیرەكەش مردارەو حەلال نابێ؟ چونكە گوللەی‌تفەنگ بە گەرمایی ئاگر دەیسوتێنێ‌و دەیمرێنێ، بەلام ئەگەر گوللەكە بە شوێنێكی وەهای بكەوێ كە ڕاوكەرەكە بیگاتێ‌و گیانی جێگیربووی تێ‌دا بمێنێ‌و سەری ببڕێ، ئەو كاتە نێچیرەكە بە سەربڕینەكە حەلال دەبێ، هەروك لە (تحفة)و (إعانة)دا ڕوون كراوەتەوە.

جا بزانە: جیاوازی تیری‌كەوان‌و گوللەی‌تفەنگ ئەمەیە: تیری كەوان بە هێزی ڕاوچیەكە دەهاوێشترێ‌و بە تیژایی‌خۆی نێچیرەكە دەكوژێ-واتە: ئەگەر نەشهاویشترێ بە لێدانی بە دەستیش هەر بریندار دەكا-، بەلام گوللەی‌تفەنگ بە هێزی ئاگر دەردەچێ‌و گوللەكە بەو ئاگرە سور دەبێتەوەو بەو گەرماییەو بە هێزی دەرچوونەكەو بە تیژایی خۆی نێچیرەكە دەكوژێ-واتە: ئەگەر هێزی ئاگرەكە نەبێ، بە هێزی ئادەمیزاد ئەوەندە كار لە برینداركردن ناكا- كەوابو: لێرەدا هۆی حەلالی‌و حەرامی-كە تیژایی‌و گەرمی‌یە- وێكڕا كۆ دەبنەوەو حەرامەكە بە سەر حەلالەكەدا زاڵ دەبێ‌و حەرامی دەكا، هەروك لە (جواهر الفتاوی)دا ڕوون كراوەتەوە.

(وَيَحِلُّ الإِصْطِيَادُ) ڕاوكردن حەلالە-واتە: نێچیرە كوژراوەكە حەلال دەبێ- ئەگەر ڕاو كرابێ: (بِجَوَارِحِ السِّبَاعِ وَالطَّيْرِ) بە برینداركەری درندەكان‌و باڵندەكان: (كَكَلْبٍ وَفَهْدٍ وَبَازٍ

وَشَاهِينٍ بِشَرْطِ كَوْنِهَا مُعَلَّمَةً: بِأَنْ تَنْزَجِرَ جَارِحَةُ السِّبَاعِ بِزَجْرِ صَاحِبِهَا، وَتَسْتَرْسِلَ بِإِرْسَالِهِ، وَيُمْسِكَ الصَّيْدَ وَلاَ يَأْكُلَ مِنْهُ، وَيُشْتَرَطُ تَرْكُ الأَكْلِ فِي جَارِحَةِ الطَّيْرِ فِي الأَظْهَرِ، وَيُشْتَرَطُ تَكَرُّرُ هَذِهِ الأُمُورِ بِحَيْثُ يُظَنُّ تَأَدُّبُ الْجَارِحَةِ، وَلَوْ ظَهَرَ كَوْنُهُ مُعَلَّمًا ثُمَّ أَكَلَ مِنْ لَحْمِ صَيْدٍ لَمْ يَحِلَّ ذَلِكَ الصَّيْدُ فِي الأَظْهَرِ، فَيُشْتَرَطُ تَعْلِيمٌ جَدِيدٌ، وَلاَ أَثَرَ لِلَعْقِ الدَّمِ،

وَشَاهِينٍ) وەکو سەگو تاژیو یۆزو بازو شاهینو هەڵۆ (بِشَرْطِ كَوْنِهَا مُعَلَّمَةً) بەو مەرجەی بریندارکەرەکەی دڕندەو باڵندەکان فێرە ڕاو کرابێ: (بِأَنْ تَنْزَجِرَ جَارِحَةُ السِّبَاعِ بِزَجْرِ صَاحِبِهَا) وەك دڕندەکە بوەستێ هەر کاتێك خاوەنەکەی وەستەی لێبکا، هەم (وَتَسْتَرْسِلَ بِإِرْسَالِهِ) تێبەر ببێ هەر کاتێك خاوەنەکەی تێیبەر بدا، هەم (وَيُمْسِكَ الصَّيْدَ) نێچیرەکەش بۆ خاوەنەکەی بگرێو هەر کاتێك خاوەنەکەی هات بۆی واز لە نێچیرەکە بێنێو بەرگری نەکا، هەم (وَلاَ يَأْكُلَ مِنْهُ) هیچیش لە نێچیرەکە نەخوا: نە پێش کوشتنیو نە دوای کوشتنی.

(وَ) هەروەها (يُشْتَرَطُ تَرْكُ الأَكْلِ فِي جَارِحَةِ الطَّيْرِ) بە مەرج دادەندرێ، بریندارکەری باڵندەش هیچ لە نێچیرەکە نەخوا (فِي الأَظْهَرِ) لەفەرموودەی بەهێزتردا، هەم پێویستە مەرجەکانیتریش-جگە لە وەستان- لە باڵندەدا بێنە جێ، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَيُشْتَرَطُ تَكَرُّرُ هَذِهِ الأُمُورِ) بە مەرج دادەندرێ: ئەو چوار کارانەیڕابردوو زیاتر لە جارێكو دوو جار دووبارە ببنەوە (بِحَيْثُ يُظَنُّ تَأَدُّبُ الْجَارِحَةِ) بە شێوەیەکی وەها: گومان بەهێز ببێ کە بریندارکەرەکە فێرە ڕاو بووە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ﴾ شتی پاك بۆ ئێوە حەڵاڵ کراوە، هەم نێچیری ئەو بریندارکەرانەش کە فێرە ڕاوتان کردوونو بە فەرمانتان دەجولێنەوە.

(وَلَوْ ظَهَرَ كَوْنُهُ مُعَلَّمًا) ئەگەر بەو مەرجانەیڕابردوو ئاشکرا بوو: بریندارکەرەکە فێرە ڕاو کراوە (ثُمَّ أَكَلَ مِنْ لَحْمِ صَيْدٍ) ئینجا تەنها جارێك لە گوشتی نێچیرێکی خوارد، ئەوە (لَمْ يَحِلَّ ذَلِكَ الصَّيْدُ) ئەو نێچیرە کوژراوە حەڵاڵ نیە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ الْمُعَلَّمَ وَذَكَرْتَ اسْمَ اللهِ فَكُلْ، وَإِنْ قَتَلَ فَإِنْ أَكَلَ مِنْهُ فَلاَ تَأْكُلْ﴾ رواه الشيخان، هەر کاتێك سەگە فێرکراوەکەت بەردا نێچیرێكو (بسم الله)ت گوتو نێچیرەکەی کوشت گوشتەکەی بخۆ، بەڵام ئەگەر سەگەکە لە نێچیرەکەی خوارد ئەتۆ مەیخۆ. کەوابو (فَيُشْتَرَطُ تَعْلِيمٌ جَدِيدٌ) بە مەرج دادەندرێ: بریندارکەرەکە سەرلەنوێ فێرە ڕاو بکرێتەوە، بەڵام (وَلاَ أَثَرَ لِلَعْقِ الدَّمِ) لێستنەوەی خوێنی نێچیرەکە هیچ کار لە فێرکردنەکە ناکاو نێچیرەکە حەرام نابێ.

وَمَعَضُ الْكَلْبِ مِنَ الصَّيْدِ نَجِسٌ، وَالأَصَحُّ أَنَّهُ لاَ يُعْفَى عَنْهُ وَأَنَّهُ يَكْفِي غَسْلُهُ بِمَاءٍ وَتُرَابٍ، وَلاَ يَجِبُ أَنْ يُقَوَّرَ وَيُطْرَحَ، وَلَوْ تَحَامَلَتِ الْجَارِحَةُ عَلَى صَيْدٍ فَقَتَلَتْهُ بِثِقَلِهَا حَلَّ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ سِكِّينٌ فَسَقَطَ وَانْجَرَحَ بِهِ صَيْدٌ أَوْ احْتَكَّتْ بِهِ شَاةٌ -وَهُوَ فِي يَدِهِ- فَانْقَطَعَ

جا بزانە: ئەگەر بریندارکەرەکە فێرە ڕاو نەکرابێ، یان مەرجێکی لەو چوار مەرجانەیڕابردوو لێنەهاتە جێ، یان بێتێبەردانی خاوەنەکەی دەنێچیرەکە بەر ببێ، ئەو کاتە نێچیرە کوژراوەکە حەڵاڵ نابێ، مەگەر ڕاوکەرەکە بیگاتێو گیانی جێگیربووی تێدا بێو سەری ببڕێ، ئەو کاتە بەو سەربڕینە حەڵاڵ دەبێ، هەروەها ئەگەر فێرە ڕاویش کرابێ، بەڵام ڕاوکەرەکە گەیشتە نێچیرەکەو گیانی جێگیربووی تێدا مابو، ئەو کاتەش ئەگەر سەری نەبڕێ حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە (المجموع)دا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە، بە بەڵگەی حەدیسەکەی ﴿إذا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ﴾یڕابردوو لە پێش (پێناسە)کەدا.

(وَمَعَضُ الْكَلْبِ مِنَ الصَّيْدِ) ئەو شوێنەی لە لاشەی نێچیرەکە سەگ گەزیویەتی، واتە: بەدەمو ددانەکانی گرتویەتی (نَجِسٌ) پیسەو گڵاوبووە (وَالأَصَحُّ أَنَّهُ لاَ يُعْفَى عَنْهُ) بە فەرموودەیڕاستتر: لەو گڵاوبووە نابوردرێ (وَأَنَّهُ يَكْفِي غَسْلُهُ بِمَاءٍ وَتُرَابٍ) بە فەرموودەی ڕاستتر ئەوەندە بەسە: حەفت جار بە ئاو بشۆرێو جارێکیان گڵی تیکەڵ کرابێو (وَلاَ يَجِبُ أَنْ يُقَوَّرَ وَيُطْرَحَ) واجب نیە شوێنەکە بکۆڵدرێو فڕێ بدرێ.

(وَلَوْ تَحَامَلَتِ الْجَارِحَةُ عَلَى صَيْدٍ) ئەگەر دڕندەکە خۆی خستە سەر نێچیرێك (فَقَتَلَتْهُ بِثِقَلِهَا) جا بە گرانایی خۆی نێچیرەکەی کوشت، یان بە توندی خۆی لێداو کوشتی، ئەوە (حَلَّ) نێچیرەکە حەڵاڵ دەبێ هەرچەند برینداریش نەبوبێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، هەروەك ئەگەر بە دندوكو نینۆكو ددانەکانی بیکوژێ ئەویش حەڵاڵە، چونکە بێجیاکردنەوە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ﴾ لەو نێچیرە بخۆن کە بریندارکەرەکان بۆ ئێوەیان گرتون.

بەڵام ئەگەر نێچیرەکە لە ترسی دڕندەکە گیانی دەربچێ، یان بە هۆی ماندووبوون بمرێ، ئەو کاتە حەڵاڵ نابێ، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

ئینجا بزانە: مەرجە مرۆڤەکە لە سەربڕینو لە ڕاوکردندا کردارەکەی مەبەست بێ، بەڵام مەرج نیە: کارتێکراوەکەی مەبەست بێ، کەوابو: (وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ سِكِّينٌ) ئەگەر کێردێکی بە دەستەوە بوو (فَسَقَطَ وَانْجَرَحَ بِهِ صَيْدٌ) ئینجا کێردەکە -بەخۆی- لە دەستی کەوتە خوارەوەو نێچیرێکی پێ بریندار بوو و نێچیرەکە مرد (أَوْ احْتَكَّتْ بِهِ شَاةٌ) یان مەڕێك خۆی لە کێردەکە دا (وَهُوَ فِي يَدِهِ) لەم حاڵەتەش کێردەکەی بە دەستەوە بوو (فَانْقَطَعَ

حُلقُومُهَا وَمَرِيئُهَا، أَوْ إِسْتَرْسَلَ كَلْبٌ بِنَفسِهِ فَقَتَلَ لَمْ يَحِلَّ، وَكَذَا لَوْ إِسْتَرْسَلَ كَلْبٌ فَأَغْرَاهُ صَاحِبُهُ فَزَادَ عَدْوُهُ لَمْ يَحِلَّ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ أَصَابَهُ سَهْمٌ بِإِعَانَةِ رِيحٍ حَلَّ، وَلَوْ أَرْسَلَ سَهْمًا لِإِخْتِبَارِ قُوَّتِهِ أَوْ إِلَى غَرَضٍ فَاعْتَرَضَهُ صَيْدٌ فَقَتَلَهُ حَرُمَ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ رَمَى صَيْدًا ظَنَّهُ حَجَرًا أَوْ سِرْبَ ظِبَاءٍ فَأَصَابَ وَاحِدَةً حَلَّ، وَإِنْ قَصَدَ وَاحِدَةً فَأَصَابَ غَيْرَهَا حَلَّ فِي الأَصَحِّ،

(حُلقُومُهَا وَمَرِيئُهَا) جا بەو کێردە سوریچك و قرتاکەی بڕدران (أَوْ إِسْتَرْسَلَ كَلْبٌ بِنَفسِهِ فَقَتَلَ) یان سەگێك بەخۆی بەڕیوە نێچیرێك و نێچیرەکەی کوشت، ئەوە (لَمْ يَحِلَّ) لەو سێ مەسەلەیەدا ئاژەڵەکە حەڵاڵ نابێ، چونکە مرۆڤەکە مەبەستی سەربڕینی نەکردوەو درندەکەشی نەناردوە.

(وكَذَا لَوْ إِسْتَرْسَلَ كَلْبٌ) هەروەها ئەگەر سەگێك بەخۆی بەر بێتە نێچیرێك (فَأَغْرَاهُ صَاحِبُهُ فَزَادَ عَدْوُهُ) ئینجا خاوەنەکەی هانیداو زیاتر غاریداو نێچیرەکەی کوشت، ئەو کاتەش (لَمْ يَحِلَّ فِي الأَصَحِّ) نێچیرەکە حەڵاڵ نیە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە هۆی حەڵاڵی و هۆی حەرامی وێکرا کۆ بونەوە، بەڵام لە فەرموودەکەیتردا، نێچیرەکە حەڵاڵە، چونکە بە هۆی هاندانەکە زیاتر غاری داوە.

هەروەها ئەگەر مرۆڤەکە هیچ نێچیرێکی نەدەدیت و لەخۆیەوە سەگەکەی ناردو هانی دا، ئینجا سەگەکەش نێچیرێکی گرت و کوشتی، ئەو نێچیرەش حەڵاڵ نابێ، چونکە بێ مەبەست سەگەکەی ناردوە هەروەك لە (المجموع)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ أَصَابَهُ سَهْمٌ بِإِعَانَةِ رِيحٍ) ئەگەر بە پشتیوانی بایەك تیرە هاوێشتراوەکە بە نێچیرەکە کەوت و کوشتی (حَلَّ) نێچیرەکە حەڵاڵە، بەڵام (وَلَوْ أَرْسَلَ سَهْمًا لِإِخْتِبَارِ قُوَّتِهِ) ئەگەر تیرێکی هاویشت تاکو هێزی خۆی تاقی بکاتەوە (أَوْ إِلَى غَرَضٍ) یا تیرەکەی هاویشتە شتێك (فَاعْتَرَضَهُ صَيْدٌ فَقَتَلَهُ) ئینجا نێچیرێك کەوتە بەر تیرەکەو کوشتی (حَرُمَ فِي الأَصَحِّ) لە هەردوومەسەلەدا نێچیرەکە حەرامە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە هیچ نێچیرێکی مەبەست نەبوە.

بەڵام (وَلَوْ رَمَى صَيْدًا ظَنَّهُ حَجَرًا) ئەگەر تیرێکی هاویشتە نێچیرێك کە وایتێگەیشتبو بەردێکە، جا نێچیرەکەی کوشت (أَوْ سِرْبَ ظِبَاءٍ فَأَصَابَ وَاحِدَةً) یان تیرێکی هاویشتە کۆمەڵە ئاسکێك و بە یەکێکیان کەوت و کوشتی، ئەوە لە هەردوو مەسەلەدا (حَلَّ) کوژراوەکە حەڵاڵە، چونکە کردارەکەی مەبەست بووە.

(وَ) هەروەها (إِنْ قَصَدَ وَاحِدَةً فَأَصَابَ غَيْرَهَا) ئەگەر لە کۆمەڵەکە یەکێکیانی مەبەست بێ و تیرەکە بە یەکێکیتر بکەوێ و بیکوژێ، ئەو کاتەش (حَلَّ فِي الأَصَحِّ) کوژراوەکە حەڵاڵە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە نێچیرێکی مەبەست بووە.

وَلَوْ غَابَ عَنْهُ الْكَلْبُ وَالصَّيْدُ ثُمَّ وَجَدَهُ مَيِّتًا حَرُمَ عَلَى الصَّحِيحِ، وَإِنْ جَرَحَهُ وَغَابَ ثُمَّ وَجَدَهُ مَيِّتًا حَرُمَ فِي الأَظْهَرِ.

(فَصْلٌ) يَمْلِكُ الصَّيْدَ بِضَبْطِهِ بِيَدِهِ وَبِجُرْحٍ مُذَفِّفٍ وَبِإِزْمَانٍ وَكَسْرِ جَنَاحٍ وَبِوُقُوعِهِ فِي شَبَكَةٍ نَصَبَهَا وَبِإِلْجَائِهِ إِلَى مَضِيقٍ لاَ يُفْلِتُ مِنْهُ، وَلَوْ وَقَعَ صَيْدٌ فِي مِلْكِهِ وَصَارَ مَقْدُورًا عَلَيْهِ بِتَوَحُّلٍ وَغَيْرِهِ

(وَلَوْ غَابَ عَنْهُ الْكَلْبُ وَالصَّيْدُ) ئەگەر سەگەکەو نێچیرەکە –پێش برینداركردن– لە بەرچاوی ون بون (ثُمَّ وَجَدَهُ مَيِّتًا) ئینجا نێچیرەکەی بە مردوویی دیتەوە (حَرُمَ عَلَى الصَّحِيحِ) ئەو نێچیرە حەرامە، لە سەر فەرموودەی ڕاست، چونکە هۆی مردنەکەی نازاندرێ، هەرچەند سەگەکەش دەمی بە خوێن بێ.

(وَ) هەروەها (إِنْ جَرَحَهُ وَغَابَ) ئەگەر بە تیرەکەی، یان بە سەگەکەی نێچیرەکەی بریندار کرد، ئینجا نێچیرەکە ون بوو (ثُمَّ وَجَدَهُ مَيِّتًا) ئینجا بە مردوویی دیتیەوە، ئەو کاتەش (حَرُمَ فِي الأَظْهَرِ) نێچیرەکە حەرامە، لە فەرموودەی بەهێزتردا، بەڵام لە فەرموودەکەیتردا –کە بە ڕاست داندراوە–: لەم حاڵەتەدا نێچیرەکە حەڵاڵە، چونکە حەدیسی (صحیح) پاڵپشتیەتی: کە پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿إِذَا رَمَيْتَ بِسَهْمِكَ فَغَابَ عَنْكَ فَأَدْرَكْتَهُ فَكُلْ مَالَمْ يُنْتِنْ﴾ رواه مسلم، هەر کاتێك تیرەکەت لە نێچیرێك دا نێچیرەکەش لە بەرچاوت ون بوو ئینجا دۆزیتەوە، گۆشتی ئەو نێچیرەت بخۆ ئەگەر بۆگەن نەبوبێ.

﴿فَصْلٌ: لە باسی بە ملککردنی نێچیر﴾

(يَمْلِكُ الصَّيْدَ) ڕاوکەرەکە دەبێتە خاوەنی نێچیرەکە بە چەند ڕێگایەك: یەکەم: (بِضَبْطِهِ بِيَدِهِ) نێچیرەکە بە دەستی خۆی بگرێ، هەرچەند مەبەستیشی ملکایەتی نەبێ. دووەم: (وَبِجُرْحٍ مُذَفِّفٍ) بە برینداركردنێکی کوشندە. سێیەم: (وَبِإِزْمَانٍ وَكَسْرِ جَنَاحٍ) بە لەکارخستن، یان باڵ شکاندن بە شێوەیەکی وەها غاردان و فڕینی نەمێنێ. چوارەم: (وَبِوُقُوعِهِ فِي شَبَكَةٍ نَصَبَهَا) بە کەوتنە ناو تۆڕێك، یان تەلەیەك کە بە نیازی نێچیرگرتن دایناپێتەوە، یان دڕندەیەك بیگرێ کە ئەوتێیەبەردابێ.

پێنجەم: (وَبِإِلْجَائِهِ إِلَى مَضِيقٍ لاَ يُفْلِتُ مِنْهُ) بە پەناپێبردنی بۆ تەسکایەکی وەها: کە لێی قورتار نەبێ: وەك نێچیرەکە دەژوورێك بکاو دەرگەی لە سەر کلیل بدا، هەروەها ئەگەر نێچیرەکە بە خۆیشی بێتە ناو خانووەکەی و دەرگەی لە سەر کلیل بدا، یان ماسی بێنە ناو حەوزێکی بچوکی خۆی و ئەویش ڕێگەی دەرچونیان لە حەوزەکە لێبگرێ، لەو حاڵەتانەشدا دەبێتە خاوەنی نێچیرەکە.

(وَلَوْ وَقَعَ صَيْدٌ فِي مِلْكِهِ) ئەگەر نێچیرێك کەوتە ناو ملکی کەسێك (وَصَارَ مَقْدُورًا عَلَيْهِ بِتَوَحُّلٍ وَغَيْرِهِ) نێچیرەکەش وای لێهات دەسەڵاتی بە سەردا بێ: بە هۆی کەوتنە ناو قوڕو شتیتری

لَمْ يَمْلِكْهُ فِي الأَصَحِّ، وَمَتَى مَلَكَهُ لَمْ يَزُلْ مِلْكُهُ بِانْفِلاتِهِ، وَكَذَا بِإِرْسَالِ الْمَالِكِ لَهُ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ تَحَوَّلَ حَمَامُهُ إِلَى بُرْجِ غَيْرِهِ لَزِمَهُ رَدُّهُ، فَإِنْ اخْتَلَطَ وَعَسُرَ التَّمْيِيزُ لَمْ يَصِحَّ بَيْعُ أَحَدِهِمَا وَهِبَتُهُ شَيْئًا مِنْهُ لِثَالِثٍ، وَيَجُوزُ لِصَاحِبِهِ فِي الأَصَحِّ، فَإِنْ بَاعَاهُمَا وَالْعَدَدُ مَعْلُومٌ وَالْقِيمَةُ سَوَاءٌ صَحَّ، وَإِلاَّ فَلاَ.

وەکو درکو دار، ئەوە (لَمْ يَمْلِكْهُ فِي الأَصَحِّ) خاوەنی ملکەکە نابێتە خاوەنی نێچیرەکە، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

هەروەها ئەگەر گیانلەبەرێك -وەك کەروێشك و مێشی هەنگوێن و باڵندەکانیتر- لە ناو ملکی کەسێکدا هێلانە دابنێن، خاوەن ملکەکە نابێتە خاوەنی گیانلەبەرەکەو هێلکەکەو هەنگوێنەکەو بێچووەکانی، بەڵام لە هەر دوو مەسەلەدا خاوەن ملکەکە لە کەسێکیتر لەپێشترە: کە نێچیرەکەو هەنگوینەکەو هێلکەو بێچووەکانی بۆ خۆی بگرێ، کەواتە: لە گشت کەسێکیتر حەرامە -بێ ئیزنی خاوەن ملکەکە- یەکێك لە وانە بۆ خۆی ببا، بەڵام -هەرچەند حەرامیشە- ئەگەر بێئیزنی خاوەن ملکەکە ئەوانەی گرتن و بردنی، ئەو کاتە دەبنە ملکی خۆی، هەروەك لە (المجموع)و (تحفة)دا فەرموویانە.

(وَمَتَى مَلَكَهُ) هەر کاتێك کەسێك بووە خاوەنی نێچیرێك: بە یەکێك لەو ڕێگایانەی ڕابردوو، ئەوە (لَمْ يَزُلْ مِلْكُهُ بِانْفِلاتِهِ) نێچیرەکە لە ملکایەتی وی لاناچێ ئەگەر لێی بەرهەڵ ببێ و بڕوا، کەوابو: هەر کەسێك ئەو نێچیرە بگرێتەوە، واجبە: بۆ خاوەنەکەی بیگەڕێنێتەوە (وَكَذَا بِإِرْسَالِ الْمَالِكِ لَهُ فِي الأَصَحِّ) هەروەها لە فەرموودەی ڕاستتردا: ئەگەر خاوەنەکەش نێچیرەکەی بەرهەڵ بدا هەر لە ملکایەتیی لاناچێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، هەروەك ئەگەر ئاژەڵێکیش حەتەڵلا بکا هەر لە ملکایەتیی لاناچێ، واتە: ئەگەر کەسێکیش بیگرێتەوە نابێتە ملکی وی.

(وَلَوْ تَحَوَّلَ حَمَامُهُ إِلَى بُرْجِ غَيْرِهِ) ئەگەر کۆترەکانی چونە گەڵ کۆترەکانی کەسێکیتر (لَزِمَهُ رَدُّهُ) لە سەر کەسەکە واجبە کۆترەکانی بۆ بگەڕێنێتەوە (فَإِنْ اخْتَلَطَ وَعَسُرَ التَّمْيِيزُ) جا ئەگەر کۆتری هەردوو لا تێکەڵ بون و نەگونجا لێك جیا بکرێنەوە، ئەو کاتە (لَمْ يَصِحَّ بَيْعُ أَحَدِهِمَا وَهِبَتُهُ شَيْئًا مِنْهُ لِثَالِثٍ) بۆ هیچیکیان دروست نابێ هیچ بەشێك لەو کۆترانە بفرۆشێتە کەسێکیتری سێیەم، یان بیبەخشێتێ، بەڵام (وَيَجُوزُ لِصَاحِبِهِ) دروستە: یەکێکیان بەشە کۆترەکەی خۆی بداتە ئەوەکەیتر: بە فرۆشتن، یان بە بەخشین (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(فَإِنْ بَاعَاهُمَا) جا ئەگەر هەردوو خاوەنەکان کۆترەکانیخۆیان فرۆشتنە کەسێکیتر (وَالْعَدَدُ مَعْلُومٌ وَالْقِيمَةُ سَوَاءٌ) ژمارەیکۆترەکانیش زاندراو بوو و نرخەکەشیان یەکسان بوو، ئەو کاتە (صَحَّ) فرۆشتنەکە دروست دەبێ (وَإِلاَّ فَلاَ) بەڵام ئەگەر ژمارەیان نەزاندرا، یان

وَلَوْ جَرَحَ الصَّيْدَ اثْنَان مُتَعَاقِبَان: فَإِنْ ذَفَّفَ الثَّاني أَوْ أَزْمَنَ دُونَ الأَوَّل فَهُوَ لِلثَّاني، وَإِنْ ذَفَّفَ الأَوَّلُ فَلَهُ، وَإِنْ أَزْمَنَ فَلَهُ، ثُمَّ إِنْ ذَفَّفَ الثَّاني بِقَطْعِ حُلْقُومٍ وَمَرِيءٍ فَهُوَ حَلَالٌ وَعَلَيْهِ لِلأَوَّلِ مَا نَقَصَ بِالذَّبْحِ، وَإِنْ ذَفَّفَ لاَ بِقَطْعِهِمَا أَوْ لَمْ يُذَفِّفْ وَمَاتَ بِالْجُرْحَيْنِ فَحَرَامٌ وَيَضْمَنُهُ الثَّاني لِلأَوَّلِ، وَإِنْ جَرَحَا مَعًا وَذَفَّفَا أَوْ أَزْمَنَا فَلَهُمَا، وَإِنْ ذَفَّفَ أَحَدُهُمَا أَوْ أَزْمَنَ دُونَ الآخَرِ فَلَهُ،

نرخەکەیان لێك جیا بوو، ئەو کاتە فرۆشتنەکە دروست نابێ، کەوابو: چارە ئەوەیە: سولح بکەن‌و یەکتری ڕازی بکەن.

(وَلَوْ جَرَحَ الصَّيْدَ اثْنَانِ مُتَعَاقِبَانِ) ئەگەر دووکەس–یەك لە دوای یەك– نێچیرێکیان بریندار کرد (فَإِنْ ذَفَّفَ الثَّانِي أَوْ أَزْمَنَ دُونَ الأَوَّلِ) ئەگەر دووەمەکە برینێکی کوشندەی تێکردبێ، یان لە کاری خستبێ، بەڵام یەکەمەکە هیچیانی نەکردبو (فَهُوَ لِلثَّانِي) ئەوە نێچیرەکە بۆ دووەمەکەیە (وَإِنْ ذَفَّفَ الأَوَّلُ) ئەگەر یەکەمەکە برینێکی کوشندەی تێکردبێ، ئەو کاتە (فَلَهُ) بۆ خۆیەتی (وَإِنْ أَزْمَنَ) هەروەها ئەگەر یەکەمەکە لەکاریشی خستبێ (فَلَهُ) هەر بۆ خۆیەتی (ثُمَّ إِنْ ذَفَّفَ الثَّانِي بِقَطْعِ حُلْقُومٍ وَمَرِيءٍ) ئینجا ئەگەر لە دوای‌یەکەمەکە دووەمەکەش بە بڕینی سورێچك‌و قرتاکە نێچیرەکەی کوشت، ئەوە (فَهُوَ حَلَالٌ) نێچیرەکە بەو سەربڕینە حەڵاڵ دەبێ، بەڵام (وَعَلَيْهِ لِلأَوَّلِ مَا نَقَصَ بِالذَّبْحِ) لە سەر دووەمەکە واجبە: نرخی کەمکردنەوەی بە هۆی سەربڕینەکە بداتە یەکەمەکە.

(وَإِنْ ذَفَّفَ لاَ بِقَطْعِهِمَا) ئەگەر دووەمەکە برینێکی کوشندەی تێکرد بەڵام سورێچك‌و قرتاکەی نەبڕین (أَوْ لَمْ يُذَفِّفْ وَمَاتَ بِالْجُرْحَيْنِ) یان برینەکە کوشندە نەبو، بەڵام بە برینداركردنەکەی یەکەمەکەو دووەمەکە نێچیرەکە مرد، ئەو کاتە لە هەردوو مەسەلەدا (فَحَرَامٌ) نێچیرەکە حەرامە، چونکە لە مەسەلەی‌یەکەمدا توانای بەسەردایەو بە سەربڕین نەبێ حەڵاڵ نابێ، لە دووەمەکەشدا برینێکی حەڵاڵکەرو برینێکی حەرامکەر وێکڕا کۆ بونەوە، کەوابو: (وَيَضْمَنُهُ الثَّانِي لِلأَوَّلِ) دووەمەکە دەبێتە زامینی نێچیرەکە، واجبە نرخەکەی بداتە یەکەمەکە.

(وَإِنْ جَرَحَا مَعًا وَذَفَّفَا) ئەگەر دووکەس وێکڕا نێچیرێکیان بریندار کردو برینداركردنەکەشیان کوشندە بوو (أَوْ أَزْمَنَا) یان کوشندە نەبو، بەڵام بە برینداركردنەکەیان نێچیرەکەیان لە کار خست، ئەوە (فَلَهُمَا) نێچیرەکە بە هاوبەشی بۆ هەردووکیانە.

(وَ) هەر لەو حاڵەتەی وێکڕا برینداری دەکەن (إِنْ ذَفَّفَ أَحَدُهُمَا أَوْ أَزْمَنَ دُونَ الآخَرِ) ئەگەر تەنها یەکێکیان برینێکی کوشندەی تێکرد، یان لە کاری خست، بەڵام برینەکەی ئەوی‌تر کوشندەو لەکارخەر نەبو، ئەو کاتە (فَلَهُ) نێچیرەکە بۆ خاوەنی کوشندەکەو

وَإِنْ ذَفَّفَ وَاحِدٌ وَأَزْمَنَ آخَرُ وَجُهِلَ السَّابِقُ حَرُمَ عَلَى الْمَذْهَبِ.

(كِتَابُ الأُضْحِيَّةِ)

هِيَ سُنَّةٌ لاَ تَجِبُ إِلاَّ بِالْتِزَامٍ،

لەكارخەرەكەيە (وَإِنْ ذَفَّفَ وَاحِدٌ وَأَزْمَنَ آخَرُ) ئەگەر-يەك لە دواى يەك- يەكێكيان برينێكى كوشندەى تىٚكردو يەكێكيش لە كارى خست، بەلاٚم (وَجُهِلَ السَّابِقُ) پێشترەكە نەزاندرا، ئەو كاتە (حَرُمَ عَلَى الْمَذْهَبِ) نێچيرەكە حەرامە، لە سەر فەرموودەى ڕاستى مەزهەب، چونكە حەرامكەرو حەلاٚلكەر كۆ بونەتەوە.

﴿ كِتَابُ الأُضْحِيَّةِ: پەرتوكى قوربانى ﴾

قوربانى: ئەو ئاژەلٚەيە لە جەژنى قورباندا سەر دەبڕێ بۆ خواپەرستى.

(هِيَ سُنَّةٌ) قوربانى سوننەتێكى (مُؤَكَّدَة)يە، خواى گەورە دەفەرموێ: ﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ﴾ نوێژى جەژن بۆ خواى خۆت بكەو قوربانى سەر ببڕە.

﴿وعن أنس ﷺ: ضَحَّى النَّبِيُّ ﷺ بِكَبْشَيْنِ أَمْلَحَيْنِ أَقْرَنَيْنِ ذَبَحَهُمَا بِيَدِهِ وَسَمَّى وَكَبَّرَ وَوَضَعَ رِجْلَهُ عَلَى صِفَاحِهِمَا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ قوربانىى كرد بە دوو بەرانى سپيپاتى شاخدار، بە دەستى خۆى سەرى بڕين و گوتى: (بسم الله، والله أَكْبَرُ). پىٚى خۆى دانايە سەر تەنيشتى ڕاستەى ئەستۆى بەرانەكان.

(لاَ تَجِبُ) قوربانى واجب نابێ (إِلاَّ بِالْتِزَامٍ) تەنها ئەگەر بەخۆى لە سەر خۆى واجب بكا، ئەو كاتە واجب دەبێ، هەروەك لە مەودوا ڕوونى دەكەينەوە، إن شاء الله تعالى.

ئينجا بزانە: لەبارەى خێزانێك قوربانى (سُنَّةُ الْكِفَايَة)يە، واتە: ئەگەر ئەندامێكى بالغو عاقلى خێزانێك قوربانى بكا، سوننەتى قوربانىكردن بۆ گشتيان دێتە جىٚو خێرەكەش بۆ قوربانيكەرەكەيە، هەروەك لە سەرچاوەكاندا فەرموويانە ﴿عن أبي أيوب الانصاري ﷺ: كَانَ الرَّجُلُ يُضَحِّي بِالشَّاةِ عَنْهُ وَعَنْ أَهْلِ بَيْتِهِ فَيَأْكُلُونَ وَيُطْعِمُونَ﴾ رواه مالك والترمذي بسند صحيح، لە سەردەمى پێغەمبەردا ﷺ پياو مەڕێكى دەكردە قوربانى لە برى خۆىو خێزانەكەى، جا بەخۆيان لە قوربانيەكەيان دەخواردو دەرخواردى خەلٚكيشيان دەدا.

جا بزانە: خێرى قوربانى لە خێركردنى سوننەت گەورەترە، پێغەمبەر ﷺ فەرموويەتى: ﴿مَاعَمِلَ آدَمِيٌّ مِنْ عَمَلٍ يَوْمَ النَّحْرِ أَحَبَّ إِلَى اللهِ مِنْ إِهْرَاقِ الدَّمِ...﴾ الحديث، رواه الترمذي بسند حسن، هيچ ئادەميزادێك لە ڕۆژى جەژنى قورباندا هيچ كردەوەيەكى وەها ناكا: كە لە خوێنڕشتنى قوربانى خۆشەويستتر بێ لە لاى خواى گەورە.

كەوابو: ئەگەر دەسەلاٚتى هەبێ، ناپەسندە قوربانى نەكا، چونكە ئيمامى(حنفي)و چەند زانايەكىتر بە واجبيان داناوە، هەروەها بۆ باوكو باپيرەش دروستە بە مالٚىخۆيان

وَيُسَنُّ لِمُرِيدِهَا أَنْ لاَ يُزِيلَ شَعَرَهُ وَلاَ ظُفْرَهُ فِي عَشْرِ ذِيالْحِجَّةِ حَتَّـــى يُضَـــحِّيَ، وَأَنْ يَذْبَحَهَا بِنَفْسِهِ، وَإِلاَّ فَلْيَشْهَدْهَا، وَلاَ تَصِحُّ إِلاَّ مِنْ إِبِلٍ وَبَقَرٍ وَغَنَمٍ، وَشَرْطُ إِبِلٍ أَنْ يَطْعَنَ فِي السَّنَةِالسَّادِسَةِ،

قوربانی بۆ منداڵە نەبالغەکانیان بکەن، بەڵام بە ماڵیمنداڵەکان دروست نیە، هـەروەك لـە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَيُسَنُّ لِمُرِيدِهَا) بۆ ئەو کەسەی دەیەوێ قوربـانی بکـا، سوننەتە–هـەروەك پێغەمبـەرﷺ فەرموویەتی–: ﴿أَنْ لاَ يُزِيلَ شَعَرَهُ وَلاَ ظُفْرَهُ فِي عَشْرِ ذِيالْحِجَّةِ حَتَّى يُضَـــحِّيَ﴾ كمـا رواه مسلم وأصحاب السـنن، هـیچ مـووێکی لاشـەیو هـیچ نینـۆکێکی لانـەبا لـە دە ڕۆژەکـەی سەرەتای مانگی(ذیالْحِجَّة)دا، تـا قوربـانی دەکـا. جـا بزانـە: بـەو دە ڕۆژانـە دەگـوترێ: (اَلأَيَّامُ الْمَعْلُومات)، هەروەك لە(الإيضاح)دا فەرموویەتی.

(وَأَنْ يَذْبَحَهَا بِنَفْسِـهِ) سوننەتە: بـە دەسـتیخۆی قوربانیەکـەی سـەر بـبڕێ ئەگـەر بزانـێو توانای هەبێ، بە بەڵگەی حەدیسەکەی(أنس)یڕابردوو (وَإِلاَّ) بـەڵام ئەگـەر بـە دەسـتیخۆی سەری نەبڕێ، با وەکیلێك بگرێ بـۆ سـەر بڕینەکـە، ئینجا (فَلْيَشْهَدْهَا) سوننەتە لـە کـاتی سەربڕینەکەدا لە لای قوربانیەکەی ئامادەبێ ﴿عن فاطمة رضیالله عنـها: أَنَّ النَّبِيَّﷺ قَالَ لَهَـــا: قُومِي إِلَى أُضْحِيَّتِكِ فَاشْهَدِيهَا﴾ رواه البيهقي والحاكم وصححه، پێغەمبـەرﷺ بـە (فاطمـة)ی فەرموو: هەڵسە بڕۆ لە لای قوربانیەکەت ئامادەبە.

کەواتـە: بـۆ ئافرەتـانو بێهێزەکـان وەهـا سـوننەتە: وەکیلێـك بگـرن بـۆ سـەربڕینی قوربانیەکـەیان، هـەروەها بـێهیچ هۆیـەکیش دروسـتە وەکیـل بگـرێ، هـەروەك لـە سەرچاوەکاندا فەرموویانە، چونکە لە (حَجَّةُ الْوَدَاع)دا پێغەمبـەرﷺ شەسـتو سـێ ووشـتری بە دەستیخۆی سەر بڕینو سیو حەفت ووشتریشی دانە دەست ئیمامی(علي) سەری بڕین، هەروەك لە (صحيح مسلم)دا گێڕدراوەتەوە.

هەروەها پێش سەربڕین سوننەتە بلـێ: ﴿وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّـمَوات وَالأَرضَ حَنِيفاً مُسْلِماً وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلاَتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لاَ شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ رواه ابوداود بسند صالح، ئینجا بلـێ: ﴿اَللَّهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ، بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ، اَللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنِّـــي﴾ رواه الشيخان، ئینجا سـەری بـبڕێ، هەروەك لە (المجموع)دا ڕوون کراوەتەوە.

﴿ ئاژەڵی قوربانی ﴾

(وَلاَ تَصِحُّ) قوربانی دروست نابێ: (إِلاَّ مِنْ إِبِلٍ وَبَقَرٍ وَغَنَمٍ) تـەنها لـە ووشـترو گـاو مانگـاو بزنو مەڕ دروست دەبێ، بە (إجماع)ی زانایان، چونکە پێغەمبـەرووﷺ (صحابة)کـان هـەر ئەو ئاژەڵانـەیان کردونەتـە قوربـانی (وَشَرْطُ إِبِلٍ أَنْ يَطْعَنَ فِيالسَّنَةِ السَّادِسَةِ) مـەرجی

وَبَقَرٍ وَمَعْزٍ فِي الثَّالِثَةِ، وَضَأْنٍ فِي الثَّانِيَةِ، وَيَجُوزُ ذَكَرٌ وَأُنْثَى وَخَصِيٌّ، وَالْبَعِيرُ وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ، وَالشَّاةُ عَنْ وَاحِدٍ، وَأَفْضَلُهَا بَعِيرٌ ثُمَّ بَقَرَةٌ ثُمَّ ضَأْنٌ ثُمَّ مَعْزٌ، وَسَبْعُ شِيَاهٍ أَفْضَلُ

دروستبوونی ووشتر ئەمەیە: پێنج ساڵی تەواو کردبێ‌و کەوتبێتە ساڵی شەشەم (وَبَقَرٍ وَمَعْزٍ فِي الثَّالِثَةِ) مەرجی دروستبوونی گاو مانگاو گامێش‌و بزن ئەمەیە: دوو ساڵیان تەواو کردبێ‌و کەوتبنە ساڵی‌سێیەم (وَضَأْنٍ فِي الثَّانِيَةِ) مەرجی دروستبوونی مەڕ ئەمەیە: ساڵێکی تەواو کردبێ‌و کەوتبێتە ساڵی‌دووەم.

بەڵام ئەگەر مەڕەکە پێش تەواوکردنی ساڵێك ددانەکانی کەوتبن، ئەو کاتە دروست دەبێ بکرێتە قوربانی، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَ تَذْبَحُوا إِلاَّ مُسِنَّةً إِلاَّ أَنْ يَعْسُرَ عَلَيْكُمْ فَتَذْبَحُوا جَذَعَةً مِنَ الضَّأْنِ﴾ رواه مسلم، وزاد أحمد: ﴿فَإِنَّهُ جَائِزٌ﴾، لە قوربانی‌دا جگە لە (مُسِنَّة) سەر مەبڕن، مەگەر دەستتان نەکەوێ، ئەو کاتە مەڕێکی ددان کەوتووی لە ساڵێك بچوکتر سەر ببڕن، چونکە قوربانی بە مەڕی ددان کەوتووش دروستە.

جا بزانە: (مُسِنَّة) بە ووشتری پێنج ساڵی‌و مانگاو بزنی دوو ساڵی‌و مەڕی یەك ساڵی دەگوترێ–بە (إجماع)ی زانایان– هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَيَجُوزُ ذَكَرٌ وَأُنْثَى) بە (إجماع)ی زانایان: ئاژەڵی نێرو ئاژەڵی مێ دروستە بکرێتە قوربانی، هەم (وَخَصِيٌّ) نێرینەی خەسێندراویش دروستە ﴿عن جابرﷺ ضَحَّى النَّبِيُّﷺ بِكَبْشَيْنِ مَوْجُوأَيْنِ﴾ رواه أبوداود وغيره بسند صالح، پێغەمبەرﷺ دوو بەرانی خەسێندراوی کردنە قوربانی.

(وَالْبَعِيرُ وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ) تەنها ووشترێك، یان تەنها مانگایەك دروست دەبێ بۆ حەفت کەسان بکرێتە قوربانی‌و بکرێتە (فِدْيَة)ی حەج‌و عومرە، هەم دروستیشە لەو حەفت کەسانە هەندێکیان مەبەستیان تەنها گۆشت بێ، هەندێکیشیان مەبەستیان قوربانی، یان نەزر، یان (فِدْيَة)بێ، واتە: لە دوای سەربڕین گۆشتەکە بەش دەکەن، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە ﴿عن جابرﷺ: نَحَرْنَا مَعَ النَّبِيِّﷺ–بِالْحُدَيْبِيَةِ– الْبَدَنَةَ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةَ عَنْ سَبْعَةٍ﴾ رواه مسلم، لەگەڵ پێغەمبەرﷺ ووشترێکمان لەجیاتی حەفت کەسان سەر بڕی‌و مانگایەکیشمان لەجیاتی حەفت کەسان سەر بڕی.

(وَالشَّاةُ عَنْ وَاحِدٍ) مەڕێك، یان بزنێك تەنها بۆ یەك کەس دەبێتە قوربانی، واتە: بزنێك، یان مەڕێك بە هاوبەشی بۆ دوو کەسان نابێتە قوربانی، بەڵام دروستە قوربانیکەرەکە کەسێکی‌تر بکاتە هاوبەش لە خێری قوربانیەکەی‌دا، هەروەك لە (تحفە)و (مغنی)دا فەرموویانە.

(وَأَفْضَلُهَا بَعِيرٌ) لە هەموو قوربانیەکان خێرتر: ووشترێکە (ثُمَّ بَقَرَةٌ) ئینجا مانگایەك (ثُمَّ ضَأْنٌ ثُمَّ مَعْزٌ) ئینجا مەڕێك، ئینجا بزنێك، بەڵام (وَسَبْعُ شِيَاهٍ أَفْضَلُ

مِنْ بَعِيرٍ، وَشَاةٌ أَفْضَلُ مِنْ مُشَارَكَةٍ فِي بَعِيرٍ، وَشَرْطُهَا سَلاَمَةٌ مِنْ عَيْبٍ يَنْقُصُ لَحْمًا فَلاَ تُجْزِئُ عَجْفَاءُ وَمَجْنُونَةٌ وَمَقْطُوعَةُ بَعْضِ أُذُنٍ وَذَاتُ عَرَجٍ وَعَوَرٍ

مِنْ بَعِيرٍ) حەفت مەڕ خێرترن لە ووشترێك، یان لە مانگایەك، هەم (وَشَاةٌ أَفْضَلُ مِنْ مُشَارَكَةٍ فِي بَعِيرٍ) تەنها مەڕێك خێرترە لە هاوبەشیكردن لە ووشترێكدا، واتە: لە حەفتێكی ووشترێك.

﴿ عەیبەكانی قوربانی ﴾

(وَشَرْطُهَا) مەرجی دروستبوونی قوربانی، ئەمەیە: (سَلاَمَةٌ مِنْ عَيْبٍ يَنْقُصُ لَحْمًا) ئاژەڵەكە سەلامەت بێ: لە هەر عەیبێكی گۆشت كەم بكاتەوە، كەوابو: بە فەرموودەی بەهێزتر: ئاژەڵی ئاوس نابێتە قوربانی، بەڵام (إبن الرفعة)و (أبومخرمة) ئەو فەرموودەیان بە ڕاست داناوە: كە دروستە ئاژەڵی ئاوس بكرێتە قوربانی بەو مەرجەی ئاوسیەكەی كاری لە كەمكردنەوەیگۆشتەكەی نەكردبێ، هەروەك لە (فتح المعین)و (بغیةالمسترشدین)دا فەرموویانەو لە زۆربەی سەرچاوەكانیشدا ڕەد كراوەتەوە، كەوابو: ئەگەر ئاژەڵەكە بە هۆی ئاوسی لاواز نەبوبێ، دروستە: بە (تقلید)ی ئەو زانایانە بكرێتە قوربانی.

هەروەها ئەو ئاژەڵەی تازە زاوە، ئەویش دروستە بكرێتە قوربانی، هەروەك لە (تحفة)و (نهایة)دا–بە پێچەوانەی(مغنی)– فەرموویانە.

(فَلاَ تُجْزِئُ عَجْفَاءُ) ئەو ئاژەڵەی بە هۆی لەڕی-لاوازی مێشكی نەماوە، نابێتە قوربانی، هەم (وَمَجْنُونَةٌ) ئاژەڵی شێت-گێژ نابێتە قوربانی، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿أَرْبَــعٌ لاَ تَجُوزُ فِي الأَضَاحِي: اَلْعَوْرَاءُ الْبَيِّنُ عَوَرُهَا، وَالْمَرِيضَةُ الْبَيِّنُ مَرَضُهَا، وَالْعَرْجَاءُ الْبَيِّنُ ضَلْعُهَا، وَالْكَسِيرَةُ الَّتِي لاَتُنْقِي﴾ رواه أصحاب السنن بسند صحیح، چوار ئاژەڵ بۆ قوربانی دروست نابن: ئەوەی چاوێكی بە ئاشكرایی كوێرە، ئەوەی بە ئاشكرایی نەخۆشە، ئەوەی بە ئاشكرایی دەشەلێ، ئەوەی مێشكی نەماوە.

(وَمَقْطُوعَةُ بَعْضِ أُذُنٍ) ئەو ئاژەڵەی بەشێكی گوێی، یان بەشێكی زوبانی، یان بەشێكی دونگی، یان بەشێكی گوانی، یان بەشێكی كلكی لێكراوەتەوە، ئەویش دروست نیە بكرێتە قوربانی، هەر چەند لێكراوەكەش كەم بێ، هەروەها ئەو ئاژەڵەی لە زگماكدا گوێیەكی نیە، ئەویش نابێتە قوربانی، بەڵام ئەگەر گوێی زۆر بچوك بێ، یان لە زگماكدا: گوانی نەبێ، یان دونگی نەبێ، یان كلكی نەبێ، ئەوە دەبێتە قوربانی.

هەروەها لە فەرمودەی ئیمامی(حنفی)دا: ئەگەر لە سێیەكی گوێی كەمتری لێكرابێتەوە، دروست دەبێ، هەروەك لە سەرچاوەكاندا ئەو مەسەلانە ڕوون كراونەوە.

(وَ) هەر بە بەڵگەی حەدیسەكەیڕابردوو: (ذَاتُ عَرَجٍ) ئاژەڵی شەلەو (وَعَوَرٍ) ئاژەڵی یەك چاو نابنە قوربانی، هەر چەند لە كاتی سەربڕینیشدا شەلە ببێ، یان كوێر ببێ. بەڵام

وَمَرَض وَجَرَب بَيِّن، وَلاَ يَضُرُّ يَسيرُهَا وَلاَ فَقْدُ قَرْن وَكَذَا شَقُّ أُذُن وَثَقْبُهَا في الأَصَحّ، قُلْتُ: الصَّحيحُ الْمَنْصُوصُ يَضُرُّ يَسيرُ الْجَرَب وَاللهُ أَعْلَمُ. وَيَدْخُلُ وَقْتُهَا إذَا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ كَرُمْحٍ يَوْمَ النَّحْرِ ثُمَّ مَضَى قَدْرُ رَكْعَتَيْنِ وَخُطْبَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ،

مەزهەبی ئیمام(أحمد): ئەگەر سپیایی لە سەر چاوی هەبێو چاوەکەی نەڕۆیشتبێ، دروستە بکرێتە قوربانی، هەروەك لە (مغنی ابن قدامة)دا فەرموویەتی.

هەم (وَمَرَض) ئاژەڵی نەخۆش-کە بە هۆی نەخۆشی لاواز بوبێ- نابێتە قوربانی، هەم (وَجَرَب) ئاژەڵێ بە خروشت نابێتە قوربانی (بَيِّن) ئەگەر ئەو چوار عەیبانە ئاشکرا بن، بەلام (وَلاَ يَضُرُّ يَسيرُهَا) کەمێکی ئەو چوار عەیبانە-کە کار لە گۆشتەکەی نەکا- زیانی نیەو ئاژەڵەکە دەبێتە قوربانی. هەم (وَلاَ فَقْدُ قَرْنٍ) نەبوونی قۆچ-شاخ زیانی نیە، واتە: ئاژەڵی بێقۆچو قۆچ شکاو دەبێتە قوربانی، بەلام ئەگەر شکانی قۆچەکەی کاری لە گۆشتەکە کردبێ، ئەو کاتە نابێتە قوربانی.

(وَكَذَا شَقُّ أُذُنٍ وَثَقْبُهَا) هەروەها لەتکردنی گوێو داغکردنو کونکردنیشی زیانی نیە، بەو مەرجەی بە هۆی کونکردنەکە هیچی لێنەڕۆیشتبێ (في الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا (قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (الصَّحيحُ الْمَنْصُوصُ: يَضُرُّ يَسيرُ الْجَرَب) بە دەقی فەرموودەیڕاست: کەمێکی خروشت زیانی هەیەو ئاژەڵەکە نابێتە قوربانی (وَاللهُ أَعْلَمُ).

هەروەها ئەگەر گشت ددانەکانی نەمابن نابێتە قوربانی، بەلام ئەگەر هەندێکیان نەمابنو نەمانەکەشیان کاری لە گۆشتەکەی نەکردبێ، ئەو کاتە زیانی نیەو دەبێتە قوربانی، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە. ئیتر لە (باسی نەزرکردنی قوربانی)دا بڕیاری پەیدابوونی عەیب لە ئاژەڵی نەزرکراودا ڕوون دەکەینەوە، إن شاءالله تعالی.

﴿ کاتی سەربڕینی قوربانی ﴾

(وَيَدْخُلُ وَقْتُهَا) کاتی سەربڕینی قوربانی دادێ: (إذَا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ كَرُمْحٍ يَوْمَ النَّحْرِ) هەرکاتێك لە ڕۆژی جەژنیقوربانیدا بە قەد ڕمێك ڕۆژ بەرز بۆوەو (ثُمَّ مَضَى قَدْرُ رَكْعَتَيْنِ وَخُطْبَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ) ئینجا ئەندازەی دوو ڕەکعەتو دوو ووتاری سوکیش بە سەردا ڕۆیشت، واتە: ئەگەر پێش هاتنی کاتەکە قوربانیی سەر بڕی، ئەوە دروست نابێو نابێتە قوربانی، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ به في يَوْمِنَا هَذَا: أَنْ نُصَلِّيَ ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ، فَمَنْ فَعَلَ ذَلكَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا، وَمَنْ ذَبَحَ قَبْلَ هَذَا فَإنَّمَا هُوَ لَحْمٌ قَدَّمَهُ لأَهْلِه لَيْسَ مِنَ النُّسُكِ في شَيْءٍ﴾ رواه الشخیان، یەکەم شت لە ڕۆژی جەژنی قوربانیدا نوێژی جەژن دەکەین، ئینجا دەگەڕێینەوە قوربانی سەر دەبڕین، جا هەر کەسێك ئەوها بکا، ئەوە ڕێبازی ئێمەی دەست کەوتوە، هەر کەسێکیش لە پێش ئەو کاتەدا قوربانی سەر ببڕێ، ئەوە گۆشتێکە داویەتیە خێزانو منداڵەکانیو هیچی نابێتە قوربانی.

وَيَبْقَى حَتَّى تَغْرُبَ آخِرَ التَّشْرِيقِ، قُلْتُ: ارْتِفَاعُ الشَّمْسِ فَضِيلَةٌ، وَالشَّرْطُ طُلُوعُهَا ثُمَّ مُضِيُّ قَدْرِ الرَّكْعَتَيْنِ وَالْخُطْبَتَيْنِ، وَاللهُ أَعْلَمُ. وَمَنْ نَذَرَ مُعَيَّنَةً فَقَالَ: لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُضَحِّيَ بِهَذِهِ لَزِمَهُ ذَبْحُهَا فِي هَذَا الْوَقْتِ،

(وَيَبْقَى حَتَّى تَغْرُبَ آخِرَ التَّشْرِيقِ) کاتی سەربڕینی قوربانی دەمێنێ تا ڕۆژ ئاوا دەبێ لە کۆتایی سێ ڕۆژەکەی (أَيَّامِ التَّشْرِيقِ)ی دوای جەژنیقوربان، واتە: ماوەی سەربڕینی قوربانی چوار ڕۆژان بەردەوام دەبێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿أَيَّامُ مِنًى كُلُّهَا مَنْحَرٌ﴾ صححه ابن حبان، ڕۆژەکانی(مِنًى) گشتی کاتی سەربڕینی قوربانی‌یە.

(قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (ارْتِفَاعُ الشَّمْسِ فَضِيلَةٌ) بەرزبوونی ڕۆژ بە قەد ڕمێك خێرەو مەرج نیە، چونکە (وَالشَّرْطُ) مەرجی دروستبوونی قوربانی: (طُلُوعُهَا) ڕۆژ هەڵاتنەو (ثُمَّ مُضِيُّ قَدْرِ الرَّكْعَتَيْنِ وَالْخُطْبَتَيْنِ) ئینجا ئەندازەی دوو ڕەکعەتەکەو دوو وتارەکەش بڕوا (وَاللهُ أَعْلَمُ).

جا بزانە: لەو چوار ڕۆژانەدا–بۆ سەربڕینیقوربانی– جیاوازی شەو و ڕۆژ نیە، جا ئەگەر چوار ڕۆژەکان ڕۆیشتن‌و قوربانیەکەی سەر نەبڕی، ئەوە لەم ساڵەدا قوربانیەکە قەزا ناکرێتەوە، کەواتە: ساڵێکیتر قوربانی دەکا، بەڵام ئەگەر نەزری کردبو ئاژەڵێکی دیارکراو بکاتە قوربانی، ئینجا چوار ڕۆژەکانی جەژن بەسەر چوون‌و قوربانیەکەی سەر نەبڕی، ئەوە لەم مەسەلەیەدا واجبە: هەر لەم ساڵەدا بە قەزاکردنەوە سەری ببڕێ‌و گۆشتەکەشی بداتە هەژاران، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ نەزرکردنی قوربانی ﴾

(وَمَنْ نَذَرَ مُعَيَّنَةً) هەر کەسێك نەزری کرد: ئاژەڵێکی دیارکراو بکاتە قوربانی (فَقَالَ: لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُضَحِّيَ بِهَذِهِ) گوتی: (لە سەرم بێ بۆ خوا ئەم مەڕە بکەمە قوربانی). یان (نەزر بێ ئەم بزنە بکەمە قوربانی). یان (لە سەرم بێ ئەم مانگایە بکەمە قوربانی). یان (ئەم بەرانەم کردە قوربانی). ئەوە لەو حاڵەتانەدا ئاژەڵەکە لە ملکایەتیی لادەچێ‌و دروست نیە دەستکاریی بکا، کەوابو: (لَزِمَهُ ذَبْحُهَا فِي هَذَا الْوَقْتِ) لە سەری واجبە: هەر ئەم ساڵ لە ماوەی چوار ڕۆژەکەی جەژنیقورباندا– بە ئەداء– سەری ببڕێ‌و دروست نیە: بۆ ساڵێکیتر دوای بخێ، واتە: ئەگەر چوار ڕۆژەکەی جەژنی ئەم ساڵ ڕۆیشتن‌و سەری نەبڕی، ئەو کاتەش واجبە: هەر لەم ساڵەدا–بە قەزا– سەری ببڕێ‌و گۆشتەکەشی بداتە هەژاران–هەروەك تازە ڕابرا– جا ئەگەر نەزرکەرەکە مرد، ئەو کاتە میراتگرەکەی بۆی دەکا، هەروەك لە باسی(قوربانی بۆ مردوو) بەڵگەی بۆ دێنین، إن شاءالله تعالى.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر مەڕێکی کڕیو نیەتی قوربانیی لێهێنا، ئەوە هەر ملکی خۆیەتی‌و واجب نیە سەری ببڕێ تا بە زوبان نەزری دەکا، هەروەك لە (المجموع)دا فەرموویەتی.

بەڵام زۆر کەس کە قوربانی دەکڕێو لێی دەپرسن: ئەمە چی‌یە؟ وەڵام دەداتـەوە: ئەمـە قوربانی‌یـە. جـا بـەگوێرەی (تحفة)و (نهایـة) بـەم ووشـەیە ئاژەڵەکـە دەبێتـە قوربـانی‌ی نـەزرکراو، بـەڵام ئیمـامی(الأذرعـي)و چـەند زانایـەکی‌تر فەرموویانـە: ئەگـەر مەبەسـتی خەبەردان بێ: کە ئەمە قوربانی‌ی سوننەتەو مەبەستی نەزرکردنی نەبێ، ئەوە لێی قبـوڵ دەکرێو قوربانیەکە بە سوننەت دادەنـدرێو لـە سـەری واجب نابـێ، هـەروەك لـە (بغیـة المسترشدین)دا ڕوون کراوەتەوە.

(فَإِنْ تَلِفَتْ قَبْلَهُ) جا ئەگەر نەزرکراوەکەی‌دیارکراو لە پێش هاتنی جەژنی‌قوربانـدا فـەوتا، یـان دزرا، یان گوم بوو، یان عەیبێکی لێ‌پەیدا بوو، ئەوە (فَلاَ شَـيْءَ عَلَيْـهِ) نەزرکەرەکـە هیچـی لـە سەر نیە، بەو مەرجەی کەمتەرخەمی‌ی نەکردبێ، کەواتـە: ئەگـەر پـێش هـاتنی جـەژن ئاژەڵـە نەزرکراوەکە هاتە سەر حاڵەتی فەوتان، ئـەو کاتـە واجبـە: سـەری بـبڕێو گۆشتەکەی بداتـە هەژاران، واتە: نابێتە زامین، بەڵام ئەگەر بۆی گونجـاو بـە قەسـدی سـەری نـەبڕی، ئـەو کاتـە دەبێتە زامینی قوربانیەکە، هەروەك (الشبراملسی) فەرمویەتی.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگـەر نـەزری کـرد ئـاژەڵێکی بێ‌عـەیبی دیـارکراو بکاتـە قوربـانی –وەك ئـەم مەڕە–، ئینجا لە دوای نەزرەکە ئاژەڵەکە عەیبێکی لێ‌پەیدا بوو، ئەوە دەبی بیکاتـە قوربـانی‌و بۆیشی دەبێتە قوربانی‌و دروست دەبـێ، بـەڵام ئەگـەر نەزرکەرەکـە بـەخۆی عەیـداری بکـا، ئەوە واجبە بیکاتە قوربانی‌و هەم واجبە ئاژەڵێکی‌تری بێ‌عەیبیش لەجیاتی‌ی بکاتـە قوربـانی.

هەروەها ئەگـەر نـەزری کـرد: ئـاژەڵێکی عەیـدار بکاتـە قوربـانی، ئـەوەش واجبـە: لـە کـاتی قوربانی‌دا بیکاتە قوربانی‌و گۆشتەکەشی بەش بکا، بەڵام بۆی نابێتە قوربانی‌و دروست نابـێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهایة)دا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە، کەواتـە: ئاژەڵەکـە دەبێتـە خێـر، بەڵام لە فەرمودەیەکی بێ‌هێزدا: ئەگەر لە کاتی قوربانی‌دا عەیبەکەی نـەمابێ، ئـەوە دەبێتـە قوربانی‌و دروست دەبێ، هەروەك لە (المجموع)دا فەرموویەتی.

هەروەها (وَإِنْ أَتْلَفَهَـا) ئەگـەر نەزرکەرەکـە بـەخۆی ئاژەڵـە دیارکراوەکـەی فەوتانـد، یـان کەمتەرخەمی کرد بۆیێ فەوتا، یان گوم بوو، ئەو کاتە (لَزِمَهُ أَنْ يَشْتَرِيَ بِقِيمَتِهَا مِثْلَهَا) لـە سەری واجبە: بە نرخی ئاژەڵە فەوتاوەکـە ئـاژەڵێکی وێنـەی‌خۆی بکـڕێو هـەم (وَيَـذْبَحَهَا فِيهِ) واجبە: لە جەژنی قوربانی ئەم ساڵدا سەری ببڕێو گۆشتەکەی بەش بکا.

هەروەها ئەگەر بێگانیەکیش ئاژەڵەکەی فەوتاند، واجبە نرخەکەی لێبستێنێو ئـاژەڵێکی وێنـەی‌خۆی پـێ‌بکڕێو لـە جـەژنی قوربـانی ئـەم سـاڵدا سـەری بـبڕێ، هـەروەها ئەگـەر نەزرکەرەکە، یان بێگانەیەك لە پێش جـەژنی قوربانـدا ئاژەڵەکـەی سـەر بـڕی، ئـەو کاتـە واجبـە: گۆشـتەکەی بدرێتـە هـەژرانو هـەم بـە نرخەکەشـی ئـاژەڵێکی‌تری وێنـەی‌خۆی بکڕدرێو بکرێتە قوربانی. بەڵام ئەگەر بێگانەکە لە چوار ڕۆژەکەی قوربانی‌دا سەری بـبڕێ،

وَإِنْ نَذَرَ فِي ذِمَّته ثُمَّ عَيَّنَ لَزِمَهُ ذَبحُهُ فيه، فَإِنْ تَلِفَتْ قَبْلَهُ بَقِيَ الأَصْلُ عَلَيْهِ فِي الأَصَحِّ، وَتُشْتَرَطُ النِّيَّةُ عِنْدَ الذَّبحِ إِنْ لَمْ يَسْبِقْ تَعْيِينٌ،

ئەو کاتە دەبێتە قوربانیو خاوەنەکەش گۆشتەکەی بەش دەکاو تۆڵەیسەربڕینەکەش لە سەربڕەکە دەستێنێو بۆ هەژاران گۆشتی پێدەکڕێ، بەڵام ئەگەر بێگانەکە گۆشتەکەشی بەش کردبو، ئەو کاتە بە فەوتێندراو دادەندرێو نابێتە قوربانی.

هەروەها ئەگەر لە دوای چوار ڕۆژەکەی جەژن ئاژەڵەکە بفەوتێ، یان بفەوتێندرێ، زامینیی هەر واجب دەبێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

(وَإِنْ نَذَرَ فِي ذِمَّتِهِ) ئەگەر لە ئەستۆی خۆیدا نەزری کرد قوربانی بکا: وەك لە سەرم بێ قوربانی بکەم (ثُمَّ عَيَّنَ) ئینجا لە دوای نەزرکردنەکە ئاژەڵێکی دیاری کرد: وەك ئەم بزنە بۆ قوربانیەکەی نەزرکراوم بێ، ئەوەش (لَزِمَهُ ذَبْحُهُ فِيهِ) لە سەری واجبە: ئاژەڵە دیارکراوەکە لە چوار ڕۆژەکەی جەژنی قورباندا سەر ببڕێ.

بەڵام لەم مەسەلەیەدا (فَإِنْ تَلِفَتْ قَبْلَهُ) ئەگەر دیارکراوەکە پێش هاتنی جەژن فەوتا، ئەوە (بَقِيَ الأَصْلُ عَلَيْهِ) بنچینەی نەزرەکەی هەر لە سەر دەمێنێ، واتە: واجبە: ئاژەڵێکیتر بکاتە قوربانی (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەیڕاستتردا.

هەروەها ئەگەر ئاژەڵێکی دیاری کرد بۆ نەزرەکەی، ئینجا ئاژەڵەکە عەیبێکی لێپەیدا بوو، ئەو کاتەش دیارکردنەکەی بەتاڵ دەبێتەوە، کەواتە: ئەم عەیبدارە دەبێتە ملکی خۆیو لە سەری واجبە: یەکێکیتری بێعەیب بکاتە قوربانی،

بەڵام ئەگەر قوربانیە نەزرکراوەکەی سەر بڕیو گۆشتەکەی بەش نەکرد تا گۆشتەکەی بۆگەنو خراپ بوو، ئەو کاتە واجبە: بە ئەندازەی گۆشتەکە گۆشتێکیتر بکڕێو بیداتە هەژاران، واتە: واجب نیە: ئاژەڵێکیتر سەر ببڕێ، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

﴿ باسی نیەتی قوربانی ﴾

(وَتُشْتَرَطُ النِّيَّةُ) بە مەرج دادەندرێ نیەتی قوربانی بێنێ: وەك نیەتمە ئەم ئاژەڵەم کردە قوربانی. واتە: بێنیەتهێنان قوربانی دروست نابێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ﴾ رواه الشيخان، هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بێ بە نیەت نەبێ دانامەزرێ. ئینجا نیەتهێنانەکەش (عِنْدَ الذَّبحِ) لە کاتی سەربڕینی قوربانیەکەیدا بێ (إِنْ لَمْ يَسْبِقْ تَعْيِينٌ) ئەگەر پێشدا دیاریی نەکردبێ، واتە: ئەگەر ئاژەڵێکی جیاکردەوە بۆ قوربانیی سوننەت، یان لەجیاتی قوربانیی نەزرکراو ئاژەڵێکی دیاری کرد، ئەو کاتە دروستە لە کاتی جیاکردنەوەو دیاریکردنەکەدا نیەت بێنێ، هەم دروستە لە پێش سەربڕینی قوربانیدا نیەت بێنێ، بەڵام دروست نیە لە دوای سەربڕینەکە نیەتی قوربانی بێنێ، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

وَكَذَا إِنْ قَالَ: جَعَلْتُهَا أُضْحِيَّةً فِي الأَصَحِّ، وَإِنْ وَكَّلَ بِالذَّبْحِ نَوَى عِنْدَ إِعْطَاءِ الْوَكِيلِ أَوْ ذَبْحِهِ، وَلَهُ الأَكْلُ مِنْ أُضْحِيَّةِ تَطَوُّعٍ، وَإِطْعَامُ الأَغْنِيَاءِ لاَ تَمْلِيكُهُمْ،

(وَكَذَا إِنْ قَالَ: جَعَلْتُهَا أُضْحِيَّةً) هەروەها ئەگەر گوتی: ئەم مەڕەم کردە قوربانی. ئەو کاتەش مەرجە: لە کاتی سەربڕیندا، یان پێش سەربڕین نیەتی قوربانی بێنێ، واتە: دیاریکردنەکە بە بەر نیەتەکە ناکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەلام لە لای (إمام الحرمين)و (الامام الغزالي): لەم مەسەلەیەشدا دیاریکردنەکە بەسەو بە بەر نیەتەکە دەکەوێ، هەروەك لە (المجموع)دا فەرموویەتی.

(وَإِنْ وَكَّلَ بِالذَّبْحِ) ئەگەر کەسێکی کردە وەکیلی خۆی بۆ سەربڕینەکە، ئەوە (نَوَى عِنْدَ إِعْطَاءِ الْوَكِيلِ) لەو کاتەی ئاژەڵەکە دەداتە دەست وەکیلەکە، نیەتەکە دێنێ (أَوْ ذَبْحِهِ) یان لەو کاتەی وەکیلەکە قوربانیەکە سەر دەبڕێ، ئەویش نیەتەکە دێنێ، هەم دروستە موسوڵمانێکی فامیدە بکاتە وەکیل بۆ جیاکردنەوەی قوربانیو بۆ نیەتهێنان لە کاتی جیاکردنەوە، یان لە کاتی سەربڕینەکە، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ خواردنی گۆشتی قوربانی ﴾

(وَلَهُ) بۆ قوربانیکەرەکە دروستە: (اَلأَكْلُ مِنْ أُضْحِيَّةِ تَطَوُّعٍ) لە گۆشتی قوربانیە سوننەتەکەی بخوا، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿كُلُوا وَأَطْعِمُوا وَادَّخِرُوا﴾ رواه الشيخان، گۆشتی قوربانیەکەتان بخۆنو بشیدەنە موسوڵمانانو پاشەکەوتیشی بکەن.

(وَإِطْعَامُ الأَغْنِيَاءِ) هەم دروستە: گۆشتی قوربانیی سوننەت-بە تازیو بە کوڵاوی- دەرخواردی دەوڵەمەندان بدا (لاَ تَمْلِيكُهُمْ) بەلام دروست نیە گۆشتەکە بە ملکایەتی بداتە دەوڵەمەندەکان، بەڵکو بە دیاری بۆیان دەنێرێ، کەواتە: بۆ دەوڵەمەندەکان دروست نیە: گۆشتەکەی قوربانی بفرۆشن، یان بیبەخشن، بەڵکو دەبی بیخۆن، یان بیکەنە خێرو میوانداری، بەلام بۆ هەژاران دروستە گۆشتی قوربانی بفرۆشن.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەوکەسەی بە وەکیلایەتی قوربانی بۆ کەسێکیتری زیندوو، یان مردوو دەکا، دروست نیە: نە بەخۆیو نە ژنو منداڵەکانیشی لە قوربانیەکە بخۆن، هەم-ئەگەر قوربانیەکەیکەسەکە نەزرکراو بێ- دروست نیە: بیداتە دەوڵەمەندەکانیش.

هەروەها ئەگەر قوربانیەکەیخۆیشی واجب=نەزرکراو بێ، دروست نیە: بەخۆیو ژنو منداڵەکانی لە گۆشتەکەی بخواو هەم دروستیش نیە بیداتە دەوڵەمەندەکان، هەروەك لە سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە ﴿عن ابن عمررضي الله عنهما: لاَ يُؤْكَلُ مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ وَالنَّذْرِ، وَيُؤْكَلُ مَا سِوَى ذَلِكَ﴾ رواه الشيخان، نابێ لە خوێنی سزای نێچیرو لە ئاژەڵی نەزرکراو بخورێ، جگە لە وانەش دروستە بخورێ.

کەواتە: ئەگەر شتێکی قوربانیی نەزرکراوی خوارد، واجبە: نرخی ئەو ئەندازایە-لە تۆڵە- بداتە هەژاران، هەروەك لە (المجموع)و (مغنى)دا فەرموویانە.

وَيَأْكُلُ ثُلُثًا، وَفِي قَوْلٍ نِصْفًا، وَالأَصَحُّ وُجُوبُ التَّصَدُّقِ بِبَعْضِهَا، وَالأَفْضَلُ بِكُلِّهَا إِلاَّ لُقَمًا يَتَبَرَّكُ بِأَكْلِهَا، وَيَتَصَدَّقُ بِجِلْدِهَا أَوْ يَنْتَفِعُ بِهِ،

بەڵام لە لای ئیمام (الماوردی)و (الرافعي) دروستە: بەخۆی و ژن و منداڵەکانی لەو قوربانیە نەزرکراوەی بخۆن: کە لە سەرەتای نەزرەکەیدا دیاریی کردوە: وەك نەزر بێ ئەم ئاژەڵەم بکەمە قوربانی، یان ئەم ئاژەڵەم کردە قوربانی. بەڵام ئەگەر لە دوای نەزرکردنی قوربانیی لەئەستۆدا ئاژەڵێك بۆ قوربانیەکە دیاری بکا، وەك بڵێ: نەزر بێ قوربانی بکەم. ئینجا بڵێ: ئەم مەڕەم دیاری کرد بۆ قوربانیە نەزرکراوەکەم. ئەوە دروست نیە هیچی لێ بخوا، هەروەك لە (المجموع)و (الشرواني)دا ڕوون کراوەتەوەو (تحفة)ش پێی ڕازی نیە.

(وَيَأْكُلُ ثُلُثًا) با قوربانیکەرەکە تا سێیەکی قوربانیە سوننەتەکەی بخواو ئەویتریش بکاتە خێر، واتە: سوننەتە لە سێیەکێك زیاتر نەخوا (وَفِي قَوْلٍ نِصْفًا) لە فەرموودەیەکدا: نیوەی بخواو نیوەی بکاتە خێر.

هەروەها دروستە گۆشتی قوربانیەکەشی پاشەکەوت بکا، بەڵام (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (وُجُوبُ التَّصَدُّقِ بِبَعْضِهَا) واجبە: بەشێکی قوربانیەکەی بە تازی بکاتە خێر، واتە: دروست نیە بە کوڵاویی، یان بە برژاوی بیکاتە خێر، هەروەك لە (تحفة)و (مغني)دا فەرموویانە، ئینجا (وَالأَفْضَلُ بِكُلِّهَا) خێرتر ئەوەیە: هەموو گۆشتەکەی بکاتە خێر (إِلاَّ لُقَمًا يَتَبَرَّكُ بِأَكْلِهَا) تەنها چەند پارووێك نەبێ، بۆ بەرەکەت بیانخوا، ئینجا سوننەتە: پاروەکانیش لە جەرگی قوربانیەکەی بخوا، چونکە پێغەمبەرﷺ لە جەرگی قوربانیەکەی دەخوارد، هەروەك (البيهقي) گێڕاویەتیەوە.

﴿ گواستنەوەی گۆشتی قوربانی ﴾

بزانە: دروست نیە گۆشتی قوربانی بدرێتە هیچ جۆرە کافرێك، هەروەها دروست نیە: قوربانیی‌نەزرکراو لە شاری قوربانیەوە بگواسترێتەوە بۆ شوێنێکیتر، بەڵام ئەگەر قوربانیەکە سوننەت بێ، ئەوە تەنها بەشێکی واجبە: لە شاری قوربانیەکە بکرێتە خێر، واتە: دروستە بەشە زۆرەکەشی بگواسترێتەوە بۆ شوێنێکیتر، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

﴿ پێستەو شیرو بێچووی ئاژەڵی قوربانی ﴾

پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ بَاعَ جِلْدَ أُضْحِيَّتِهِ فَلاَ أُضْحِيَّةَ لَـهُ﴾ صححه الحاكم، هەر کەسێك پێستەی قوربانیەکەی بفرۆشێ، قوربانیی بۆ نابێ. کەوابو: (وَيَتَصَدَّقُ بِجِلْدِهَا) پێستەی قوربانیی سوننەت و ڕیخۆڵەو گشت بەشە بە سوودەکانی: یان با بکاتە خێر (أَوْ يَنْتَفِعُ بِهِ) یان بۆ خۆی سودی لێوەربگرێ، واتە: هیچێك لە ئەوانەو لە گۆشتەکەی دروست نیە بفرۆشرێ، یان لە کرێی سەربڕین بدرێ، یان فڕێ بدرێ، بەڵام پێستەی قوربانیی

وَوَلَدُ الْوَاجِبَة يُذْبَحُ، وَلَهُ أَكْلُ كُلّه وَشُرْبُ فَاضِلِ لَبَنِهَا، وَلاَ تَضْحِيَةَ لِرَقِيقٍ، فَـإِنْ أَذِنَ سَيِّدُهُ وَقَعَتْ لَهُ، وَلاَ يُضَحِّي مُكَاتَبٌ بِلاَ إِذْنٍ، وَلاَ تَضْحِيَةَ عَنِ الْغَيْرِ بِغَيْرِ إِذْنِه، وَلاَ عَنْ مَيِّتٍ إِنْ لَمْ يُوصِ بِهَا.

واجبو گشت ئەندامەکانی‌تریشی واجبە بکرێنە خێر ﴿عن عَلِيٍّ: أَمَرَنِي النَّبِيُّ ﷺ أَنْ أَقُـومَ عَلَى بُدْنِه وَأَنْ أَقْسِمَ لُحُومَها وَجُلُودَهَا وَجِلاَلَهَا عَلَى الْمَسَاكِينِ وَلاَ أُعْطِيَ فِي جَزَارَتِهَا شَـيْئاً مِنْهَا، وَقَالَ: نَحْنُ نُعْطِيـه مِـنْ عِنْـدِنَا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فـەرمانی پـێ‌کردم: سەرپەرشتی ووشترەکانی بکەمو گۆشتەکەیانو پیستەکەیانو جلەکەیان بە سـەر هەژاراندا بەش بکەمو هیچ بەشێك لە ووشترەکان لە کرێی سەربڕینیان نـەدەم، فـەرمووی: ئێمـە لـە لای خۆمانەوە کرێی سەربڕین دەدەین.

(وَوَلَدُ الْوَاجِبَةِ يُذْبَحُ) بێچووی قوربـانیی واجـب-نـەزرکراو، واجبـە: لەگـەڵ دایکی‌دا سـەر ببڕێ، بەڵام (وَلَهُ أَكْلُ كُلِّه) بۆ قوربانیکەرەکە دروستە: هەموو گۆشـتی بێچـووەکە بخـوا، جا ئەگەر دایکەکەی مردبو، ئەو کاتـەش واجبـە: لـە جـەژنی قوربانـدا بێچـووەکەی سـەر ببڕێ، بەڵام لەم حاڵەتەدا لە جێی دایکی دەبێتـە قوربـانیو واجبـە: گۆشـتەکەی بدرێتـە هەژاران، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا فەرموویانە.

(وَشُـرْبُ فَاضِـلِ لَبَنِهَـا) هـەم بـۆی دروسـتە شـیرە زیادەکەشـی بخواتـەوە، بـەڵام ئەگـەر خوریەکەی زیانی لێنەدا نابێ لێی بکاتەوە (وَلاَ تَضْحِيَةَ لِرَقِيقٍ) قوربانی بۆ کۆیلە نابێ (فَـإِنْ أَذِنَ سَيِّدُهُ وَقَعَتْ لَهُ) جا ئەگەر گەورەکەی ئیزنی‌دا: ئـەو کاتـە قوربانیەکـە بـۆ گـەورەکـەی دەبێ (وَلاَ يُضَحِّي مُكَاتَبٌ بِلاَ إِذْنٍ) کۆیلەی نووسراوپێدراو بێ‌ئیزن نابێ قوربانی بکا.

﴿ قوربانی لەجیاتی کەسیکی زیندوو ﴾

(وَلاَ تَضْحِيَةَ عَنِ الْغَيْرِ بِغَيْرِ إِذْنِه) قوربانی‌کردن بە ماڵی‌خۆی لـەجیاتی کەسـێکی‌تری زینـدوو -بێ‌ئیزندانی‌کەسـەکە- دروسـت نابـێ، چـونکە قوربـانی خواپەرسـتی‌یە، بـەڵام بـە ئیزنـی کەسەکە دروست دەبێو نیەتیشی لەجیاتی دێنێ، جا ئەگەر کەسەکە هیچ پـارەی نـەدایێو تەنها گوتی: قوربانی بۆ من بکە. ئەوە ئەگەر ئیزندراوەکە قوربـانیی بـۆ کـرد، قوربانیەکـە دەبێتە قەرز لە سەر کەسەکە، هەروەك لـە (تحفـە)دا ڕوون کراوەتـەوە، هـەروەها بـە مـاڵی کەسەکەش-بە وەکیلایەتی- دروست دەبێ، هەروەك ڕوونمان کردەوە.

﴿ قوربانی بۆ کەسیکی مردوو ﴾

(وَلاَ عَنْ مَيِّتٍ إِنْ لَـمْ يُـوصِ بِهَـا) قوربـانی‌کردن بـۆ مـردوو دروسـت نابـێ، ئەگـەر وەسـێتی نەکردبێ، بەڵام ئەگەر مردووەکە وەسێتی کردبێ، ئەو کاتە قوربانیەکەی بۆ دروست دەبێ.
هەروەها ئەگەر کەسێك نەزری کردبێ: قوربانی بکا، یـان ئـەم ئاژەڵـە بکاتـە قوربـانی، ئینجا -پێش سەربڕینی‌قوربانیەکە- نەزرکەرەکە مرد، ئەوە میراتگرەکـەی قوربانیـە نەزرەکـەی بـۆ

سەردەبڕیو گۆشتەکەشی بەش دەکا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا لە باسی (وەسیّت) ڕوون کراوەتەوە ﴿عن ابن عباس رضي‌الله عنهما: إِسْتَفْتَى سَعْدُ بن عبادة رَسُولَ اللهِ ﷺ فِي نَذْرٍ كَانَ عَلَى أُمِّهِ تُوُفِّيَتْ قَبْلَ قَضَائِهِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: فَاقْضِهِ عَنْهَا﴾ رواه الشيخان، (سَعْد) پرسیاری کرد: لەبارەی نەزرێك کە لە سەر دایکی بوو، دایکیشی مردبو پێش ئەوەی نەزرکراوەکەی بکا؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تۆ نەزرکراوەکە بۆ دایکت قەزا بکەوە.

جا بزانە: لە فەرموودەیەکی بێهێزداو هەم لە لای ئیمام(أبوالحسن العبادي): ئەگەر مردووەکە وەسیّتیشی نەکردبێ، دروستە: قوربانیی بۆ بکرێ؟ چونکە ئەوەش بەشێکە لە خێرکردن، خێرکردنیش سودی هەیە بۆ مردوو و دەیگاتێ –بە (إجماع)ی زانایانی ئیسلام– هەوەك لە (المجموع)و (مغني)دا فەرموویانە.

هەروەها بە مەزهەبی ئیمام (أحمد): قوربانیکردن بۆ مردوو، خێری گەورەترە لە قوربانی بۆ زیندوو؟ چونکە مردووەکە توانای قوربانیی نەماوەو پێویستی بە پاداشتی خێر هەیە، هەروەك لە (شرح منتهى الإرادات)دا فەرموویەتی، کەوابو: دروستە ڕێنموونی موسوڵمانان بکرێ بە (تَقْلِيد)ی ئەو فەرموودانە: قوربانی بۆ مردووەکانیان بکەن، وَاللهُ أَعْلَمُ.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەو کەسەی –بە ئیزن– قوربانی بۆ مردووەکە دەکا، دروست نیە: نە بە خۆیو نە ژنو منداڵەکانیشی لە گۆشتی قوربانیەکە بخۆنو نابێ بشیداتە دەوڵەمەندان، هەروەك لە زۆربەیسەرچاوەکاندا فەرموویانە، بەڵام ئەگەر –بێئیزن– بە فەرموودەی بێهێز قوربانی بۆ مردووێك بکا، ئەو کاتە دروستە لە گۆشتیقوربانیەکە بخوا، هەروەك لە (تحفة)و حاشیەکانی دەفامێتەوە، واتە: چونکە ئەمەیان وەك خێر بۆکردنە، والله اعلم.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (الْعَقِيقَة)–هۆزەبانەی منداڵ ﴾

واتە: ئەو ئاژەڵەی لە ڕۆژی حەفتەمینی لەدایکبوونی منداڵەکەدا سەر دەبڕێ تا ببێتە ئاشکراکردنی دڵخۆشبوون بەو نیعمەتە. پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿كُلُّ غُـلَامٍ مُـرْتَهَنٌ بِعَقِيقَتِهِ تُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ سَابِعِهِ وَيُحْلَقُ وَيُسَـمَّى﴾ رواه اصحاب السنن بسند حسن، گشت منداڵێك بە بارمتەی هۆزەبانەکەی داندراوە: کە لە ڕۆژی حەفتەمی لەدایکبوونیدا بۆی سەردەبڕێ –واتە: ئەگەر هۆزەبانەکەی بۆ نەکرێ شەفاعەت بۆدایكو باوکی ناکا–، هەم لە ڕۆژی حەفتەمیدا سەری دەتاشرێو ناوی لێدەندرێ.

(يُسَنُّ أَنْ يَعُقَّ عَنْ غُلَامٍ بِشَاتَيْنِ) سوننەتە بە دوو مەڕ، یان بە دوو بزن هۆزەبانە بۆ کوڕ بکا، هەم (وَجَارِيَةٍ بِشَاةٍ) بۆ کیژو نێراموك بە مەڕێك، یان بزنێك هۆزەبانە بکا، هەروەك (أصحاب السنن بسند صحيح) گێڕاویەتیانەوە، هەروەها تەنها مەڕێك، یان بزنێك بۆ کوڕ دروست دەبێو بنچینەی سوننەتەکە دێتە جێ ﴿عن ابن عباس رضي‌الله عنهما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ عَقَّ

عَنِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ كَبْشاً كَبْشاً﴾ رواه أصحاب السنن بسند حسن، پێغەمبەرﷺ هەر یەکەو بەرانێکی بۆ (حسن)و (حسین) کردە هۆزەبانە.

﴿ئاگاداری﴾: بۆ ئەو کەسە سوننەتە هۆزەبانەکە بکا: کە بەخێوکردنی منداڵەکەی لە سەر واجبە، بەو مەرجەی هەبوویی بێ، واتە: بۆ کەسێکیتر سوننەت نیەو نابێتە هۆزەبانە، کەوابو: وەڵامی حەدیسەکەیڕابردوو ئەمەیە: پێغەمبەرﷺ بەرانەکانی دانە ئیمامی (علی)و ئەویش بە فەرمانی پێغەمبەرﷺ بۆ (حسن)و (حسین) کردنیە هۆزەبانە.

جا ئەگەر بەخێوکەری منداڵەکە لەو حەفت ڕۆژەدا نەبوویی بوو و تا زۆرترینی ماوەی زەیسانیش ڕۆیشت هەر نەبوویی بوو، ئەو کاتە هۆزەبانەکەی لە سەر لادەکەوێ، بەڵام ئەگەر لە حەفت ڕۆژەکەدا، یان پێش تەواوبوونی زۆرترینی زەیسانی توانای هۆزەبانەی پەیدا بوو، ئەو کاتە سوننەتەکەی لە سەر جێگیر دەبێو سوننەتە: بیکا، چونکە تا منداڵەکە بلۆغی دەبێ، کاتی هۆزەبانەکەی بۆ بەخێوکەرەکەی هەر دەمێنێ، واتە: هەر کاتێك منداڵەکە بلۆغی بوو سوننەتەکە لە سەر بەخێوکەرەکەی لادەکەوێو دەکەوێتە سەر خۆی، کەواتە: ئەگەر منداڵەکە بلۆغی بوو و هۆزەبانەشی بۆ نەکرابو، ئەو کاتە بۆ خۆی سوننەتە هۆزەبانە بۆ خۆی بکا.

هەروەها ئەگەر دەگونجا هۆزەبانەی بۆ بکرێ، بەڵام منداڵەکە پێش ڕۆژیحەفتەم مرد، یان لە دوای ڕۆژیحەفتەم پیش بلۆغبوون مرد، ئەو کاتەش هەر سوننەتە هۆزەبانەی بۆ بکرێ. جا بزانە: دەبێ بەخێوکەرەکە بە ماڵیخۆی هۆزەبانەکە بکا-نەك بە ماڵی منداڵەکە- ئەگینا: دەبێتە زامین، هەروەك لە سەرچاوەکاندا ناوەڕۆکی ئەم ئاگادارییە ڕوون کراوەتەوە.

(وَسِنُّهَا) تەمەنی ئاژەڵی هۆزەبانەو هەم ڕەگەزەکەیو هەم (وَسَلاَمَتُهَا) بێعەیبیو هەم (وَالأَكْلُ وَالتَّصَدُّقُ) لێخواردنو کردنە خێرییو پاشەکەوتکردنی گشتی (كَالأُضْحِيَّةِ) وەکو قوربانیی سوننەت وایە، بەڵام ئەگەر هۆزەبانەکەی نەزر کردبێ، ئەو کاتە-وەکو قوربانیی واجب- واجبە: هەموو گۆشتەکە بکاتە خێر: یان بە تازی، یان بە کوڵایی، چونکە (وَيُسَنُّ طَبْخُهَا) سوننەتە: گۆشتی هۆزەبانەکە بکوڵێندرێو دەرخواردی خەڵکی بدرێ، هەرچەند نەزرکراویش بێ، واتە: ئەگەر بە تازیش بکرێتە خێر، هۆزەبانەکە هەر دروست دەبێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

بەڵکو وەها خێرترە ڕانی ڕاستەی هۆزەبانەکە-بە تەواوی- بێکوڵاندن بدرێتە مامانەکە، چونکە پێغەمبەرﷺ ئەوها فەرمانی بە (فاطمة) کرد، هەروەك (الحاكم بإسناد صحيح) گێڕاویەتیەوە.

وَلاَ يُكْسَرُ عَظْمٌ، وَأَنْ تُذْبَحَ يَوْمَ سَابِعِ وِلاَدَتِهِ، وَيُسَمَّى فِيهِ،

جا بزانه: ووشترێك، یان مانگایەك-وەكو قوربانی- بۆ حەفت منداڵان دەبێتە مۆزیانە، بەڵكو دروستە: حەفت كەس لە مانگایەكدا ببنە هاوبەش: بۆ مۆزەبانە، یان بۆ مۆزەبانەو قوربانی، یان بۆ مۆزەبانەو قوربانیو گۆشت خواردن، هەروەك لە سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَلاَ يُكْسَرُ عَظْمٌ) سوننەتە هیچ ئێسقانێكی مۆزەبانەكە نەشكێندرێ، هەم (وَأَنْ تُذْبَحَ يَوْمَ سَابِعِ وِلاَدَتِهِ) سوننەتە لە ڕۆژی حەفتەمینی لەدایكبوونیمنداڵەكە مۆزەبانەكە سەر ببڕێ، واتە: ئەگەر بە ڕۆژ لە دایك بوبێ، ڕۆژەكەش لە حەفتەكە دەژمێردرێ، بەڵام ئەگەر بە شەو لە دایك بوبێ، شەوەكە لەو حەفتە ناژمێردرێ، بەڵكو لە ڕۆژەكەی دوایشەوەكەوە دەژمێردرێ،

جا بزانە: كە تەواویمنداڵەكە بە زیندوویی هاتە دەرەوە، ئەوە كاتی مۆزەبانەكەی دێ، كەواتە: ئەگەر پێش ڕۆژی حەفتەم، یان لە دوای ڕۆژی حەفتەم مۆزەبانەكەی سەر ببڕێ، سوننەتەكە هەر پێك دێ، بەڵام بۆ كۆرپەی لەبارچوو مۆزەبانە سوننەت نیە.

ئینجا سوننەتە لە كاتی سەربڕین: (بِسْمِ الله) بكا، بەڵام مەرجە: نیەتی مۆزەبانەكە بێنێ، كەوابو: با بڵێ: ﴿بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أكْبَرُ اَللَّهُمَّ لَكَ وَإِلَيْكَ، اَللَّهُمَّ هَذِهِ عَقِيقَـةُ فُـلاَنٍ﴾ رواه البيهقي بإسناد حسن، خوایە ئەمە مۆزەبانەی فلانە منداڵەیە، هەروەك لە سەرچاوەكاندا ئەو مەسەلانە ڕوون كراونەوە.

﴿ ناولێنانی منداڵ ﴾

(وَيُسَمَّى فِيهِ) سوننەتە لە ڕۆژی حەفتەمدا پێش سەربڕینی مۆزەبانەكە منداڵەكە ناوی لێبندرێ، بە بەڵگەی حەدیسەكەیڕابردوو لە سەرەتای ئەم باسەدا، جا ئەگەر منداڵەكە پێش ڕۆژی حەفتەمی، یان پێش ناولێنانی مرد، ئەو كاتەش هەر سوننەتە ناوی لێبندرێ، بەڵكو سوننەتە: كۆرپەی لەبارچووش ناوی لێبندرێ، هەروەها دروستە: لە ڕۆژی لەدایكبوونیشی ناوی لێبندرێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿وُلِدَ لِي اَللَّيْلَةَ غُلاَمٌ فَسَمَّيْتُهُ بِاسْمِ أَبِي: إِبْـرَاهِيمَ﴾ رواه مسلم، ئەمشەو كوڕێكم بوو بە ناوی باوكم (إبراهیم) پێغەمبەرﷺ ناوم لێنا.

جا بزانە: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿تَسَمَّوْا بِأَسْمَاءِ الأَنْبِيَاءِ، وَأَحَبُّ الأَسْمَاءِ إِلَى اللهِ تعـالى: عَبْدُاللهِ وَعَبْدُالرَّحْمَنِ﴾ رواه أبوداود والنسائي بسند صحيح، ناوی پێغەمبەران عليهم الصلاة والسلام لە منداڵەكانتان بنێن، خۆشەویسترینی ناوەكان لە لای خوای گەورە: (عبدالله)و (عبدالرحمن)ن. بەڵكو بە تایبەتی لەبارەی ناوە ڕێزدارەكانی پێغەمبەرمانﷺ بەخۆی فەرموویەتی: ﴿سَمُّوا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي﴾ رواه الشيخان، ناوی من لە منداڵەكانتان بنێن، بەڵام (كنية)ی من بۆ خۆتان دامەنێن.

جا بزانە: ناوی شاهنشاه=شاهیشاهان حەرامە، ناوی ناشیرنیش ناپەسندە، بەڵكو سوننەتە ناوەكە جوانو خۆش بێ، هەروەك پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّكُمْ تُـدْعَوْنَ يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ

وَيُحْلَقَ رَأْسُهُ بَعْدَ ذَبْحِهَا، وَيُتَصَدَّقَ بِزِنَتِهِ ذَهَبًا أَوْ فِضَّةً، وَيُؤَذَّنَ فِي أُذُنِهِ حِينَ يُولَدُ، وَيُحَنَّكَ بِتَمْرٍ.

بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ، فَأَحْسِنُوا أَسْمَائَكُمْ﴾ رواه أبوداود بإسناد جيد كما في‌المجموع، له ڕۆژی قیامەتدا ئێوە بە ناوی خۆتان‌و باوکەکانتان بانگ دەکرێن، کەوابو: ناوی جوان لە خۆتان بنێن.

جا ئەگەر ناوێکی‌حەرام، یان ناشیرین، یان ناخۆشی لێندرابێ، ئەوکاتە سوننەتە ناوەکە بگۆڕێ ﴿عن ابن عمررضی‌الله عنهما: أَنَّ ابْنَةً لِعُمَرَ كَانَتْ تُسَمَّى عَاصِيَةَ، فَسَمَّاهَاالنَّبِيُّﷺ جَمِيلَةَ﴾ رواه مسلم، کیژێکی ئیمامی (عمر) ناوی (عاصية) بوو، پێغەمبەرﷺ ناوی لێنا: (جميلة). ئەم باسە لە سەرچاوەکاندا درێژتر ڕوون کراوەتەوە.

(وَيُحْلَقَ رَأْسُهُ بَعْدَ ذَبْحِهَا) سوننەتە–لە ڕۆژی حەفتەمدا– لە دوای سەربڕینی هۆزەبانەکە: هەموو سەری منداڵەکە بتاشرێ، بە بەڵگەی حەدیسەکەی‌ڕابردوو لە سەرەتای ئەم باسەدا، جا لەم سوننەتەشدا جیاوازی کوڕو کچ نیە، بەڵام ناپەسندە بەشێکی سەری بتاشرێ‌و بەشێکیشی نەتاشرێ، یان خوێنی هۆزەبانەکە لە سەری منداڵەکە بدرێ، ئینجا (وَيُتَصَدَّقَ بِزِنَتِهِ ذَهَبًا أَوْ فِضَّةً) رواه الترمذي وصححه الحاكم، سوننەتە بە قەد گرانایی مووە تراشراوەکەی: زێڕ، یان زیو بکرێتە خێر.

هەروەها (وَيُؤَذَّنَ فِي أُذُنِهِ حِينَ يُولَدُ) سوننەتە کە منداڵەکە لە دایک بوو: لە گوێی ڕاستەیدا بانگی نوێژ بدرێ ﴿عن أبي‌رافعﷺ: أَذَّنَ النَّبِيُّﷺ بِالصَّلَاةِ فِي أُذُنِ الْحَسَنِ حِينَ وَلَدَتْهُ فَاطِمَةُرضی‌الله عنها﴾ رواه الترمذي وصححه، پێغەمبەرﷺ لە گوێی (حسن)دا بانگی نوێژی دا کە (فاطمة) بوی. هەروەها سوننەتە: ئیقامەتیشی لە گوێی چەپەیدا بکرێ، چونکە ئەویش لە حەدیسێکدا هاتوە، هەم سوننەتە لە گوێی ڕاستەیدا سوڕەتی ﴿قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ﴾و ئایەتی﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ بخوێنرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَ) هەروەها (يُحَنَّكَ بِتَمْرٍ) سوننەتە کە منداڵەکە لە دایك بوو: دەمی شیرین بکرێ، واتە مرۆڤێکی چاك–پیاو، یان ئافرەت– دانە قەسپێك، یان شتێکی‌تری شیرین بە دەمی خۆی بجوێ، ئینجا دەناو دەمی منداڵەکەی بنێ‌و تێ‌یدا بیهێنێ‌و بیبا، تاکو بیمژێ‌و شیرینایی بکاتە ناو زکی ﴿عن أبي‌موسىﷺ: وُلِدَ لِي غُلَامٌ فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّﷺ فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ، وَحَنَّكَهُ بِتَمْرَةٍ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ﴾ رواه الشيخان، کوڕێکم بوو و هێنامە لای پێغەمبەرﷺ، ئەویش ناوی لێنا (إبراهيم)و بە دانە قەسپێك دەمی شیرین کردو دوعای بەرەکەتی بۆ کرد.

هەوەها سوننەتە: بە پیرۆزباییەکەی حەرزەتی(حسن)ی کوڕی ئیمامی(علی)رضی‌الله عنهما پیرۆزبایی لە باوك‌و دایك‌و خزمەکانی منداڵەکە بکرێ‌و دوعاش بۆ گشتیان بکرێ‌و بڵێ:

(كِتَابُ الأَطْعِمَة)

حَيَوَانُ الْبَحْرِ اَلسَّمَكُ مِنْهُ حَلاَلٌ كَيْفَ مَاتَ، وَكَذَا غَيْرُهُ فِي الأَصَحِّ، وَقِيلَ لاَ، وَقِيلَ إِنْ أُكِلَ مِثْلُهُ فِي الْبَرِّ حَلَّ، وَإِلاَّ فَلاَ: كَكَلْبٍ وَحِمَارٍ،

﴿بَارَكَ اللهُ لَكَ فِي الْمَوْهُوبِ لَكَ، وَشَكَرْتَ الْوَاهِبَ، وَبَلَغَ أَشُدَّهُ، وَرُزِقْتَ بِرَّهُ﴾ خوا مندالەکەت لێ پیرۆز بکا، شوکری خوای بەخشندە بکەیو تەمەنی درێژ بێ، خوا چاکەی مندالەکەت بداتێ. ئەویش وەلام بداتەوەو بلێ: ﴿جَزَاكَ اللهُ خَيْراً﴾ خوا پاداشتی چاکت بداتەوە، خوا مندالێ چاکیش بداتە تۆ. یان هەر دوعایەکیتر، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ پاشکۆ ﴾: مۆزەبانەی ئاژەڵەکانیش سوننەتە، واتە: هەر کاتێك ئاژەڵەکان زان، یەکەم بێچووەکەیان بۆ خوا سەرببڕێو گۆشتەکەی بکاتە خێر، تاکو بەرەکەت بکەوێتە ئاژەڵەکانیو بەروبومیان زۆر ببێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿فِي كُلِّ سَائِمَةٍ فَرَعٌ تَغْذُوهُ مَا شِيَتُكَ حَتَّى إِذَا اسْتَجْمَلَ ذَبَحْتَهُ فَتَصَدَّقْتَ بِلَحْمِهِ عَلَى ابْنِ السَّبِيلِ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ﴾ رواه أبوداود والنسائي بسند صالح، لە گشت ئاژەڵەکانی لەوەڕاودا مۆزەبانە هەیە: ئەو بێچووەی ئاژەڵەکەت خۆراکی دەداتێ تا گەورە دەبێ، سەری ببڕەو گۆشتەکەی بە خێر بدە ڕێبواران، ئەوە باشترە.

﴿ كِتَابُ الأَطْعِمَة: پەرتوکی خواردەمەنیەکانی حەڵاڵو حەرام ﴾

(حَيَوَانُ الْبَحْرِ) گیانلەبەری دەریا: کە بەردەوام لە ئاودا بژییو لە دەرەوەی ئاو نەژیێ (اَلسَّمَكُ مِنْهُ حَلاَلٌ كَيْفَ مَاتَ) لەو گیانلەبەرانە: ماسی حەڵاڵە، هەر چۆنێکی بمرێ: بەخۆی، یان بە لێدان، یان بە دەرمان، یان بە بریندارکردن، یان بە ووشکبوونی ئاو، هەرچەند بە مردوویش وەسەر ئاو کەوتبێ، کەواتە: پێویستی بە سەربڕین نیە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ﴾ نێچیری دەریاو مردووی دەریا –کە وەسەر ئاو کەوتوە– بۆ ئێوە حەڵاڵ کراوە. پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ اَلْحِلُّ مَيْتَتُهُ﴾ رواه اصحاب السنن بسند صحيح، دەریا ئاوەکەی پاککەرەوەیە، مردووەکەشی حەڵاڵە.

(وَكَذَا غَيْرُهُ) هەروەها –جگە لە ماسیش– گیانلەبەرەکانیتری دەریاش حەڵاڵن هەرچەند لە سەر وێنەی سەگو بەرازیش بنو هەر چۆنێك مردبن، واتە: پێویست بە سەربڕین ناکا (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەیڕاستتردا، بە بەڵگەی ئایەتو حەدیسەکەیڕابردوو، هەروەك لە (المجموع)و (مغني)دا فەرموویانە. (وَقِيلَ: لاَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: جگە لە ماسی هیچیتر حەڵاڵ نیە (وَقِيلَ) لە بێهێزێکیتردا: (إِنْ أُكِلَ مِثْلُهُ فِي الْبَرِّ حَلَّ) ئەگەر وێنەکەی لە بیاباندا بخورێ: وەکو مانگاو مەڕ، ئەوە حەڵاڵە (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر وێنەکەی نەخورێ، ئەوکاتە (فَلاَ) حەڵاڵ نیە: (كَكَلْبٍ وَحِمَارٍ) وەکو سەگو بەرازو کەرو هێستر.

وَمَا يَعِيشُ فِي بَرٍّ وَبَحْرٍ: كَضِفْدَعٍ وَسَرَطَانٍ وَحَيَّةٍ حَرَامٌ، وَحَيَوَانُ الْبَرِّ يَحِلُّ مِنْهُ الأَنْعَامُ وَالْخَيْلُ وَبَقَرُ وَحْشٍ وَحِمَارُهُ وَظَبْيٌ وَضَبُعٌ وَضَبٌّ وَأَرْنَبٌ وَثَعْلَبٌ وَيَرْبُوعٌ وَفَنَكٌ وَسَمُّورٌ، وَيَحْرُمُ بَغْلٌ وَحِمَارٌ أَهْلِيٌّ

(وَمَا يَعِيشُ فِي بَرٍّ وَبَحْرٍ) ئەو گیانلەبەرەی هەم لە دەریاداو هەم لە بیاباندا دەژیێ: (كَضِفْدَعٍ وَسَرَطَانٍ وَحَيَّةٍ) وەکو بۆق و قرژاڵو مارو تیمساحو کیسەڵو هەر ئاژەڵێکیتر-کە لە دەرەوەی ئاو بژییێ- ئەوانە (حَرَامٌ) گشتی حەرامنو بە سەربڕینیش حەڵاڵ نابن.

بەڵام ئیمامی (النواوی) لە (المجموع)دا ئەو فەرموودەیەی بە ڕاستو پشت پێبەستراو داناوە: کە-جگە لە بۆق- گشت مردووێکیدەریایی حەڵاڵە. واتە: هەرچەند لە بیابانیشدا بژییێ، هەروەك (الشبراملسی)و (الشروانی) فەرموویانە، جا وا دیارە (تحفة)و (مغنی)ش پشتیان بەم فەرموودەیە بەستوە؟ چونکە ڕەخنەیان لێنەگرتوە، هەم بە مەزهەبی ئیمام (مالك)ش: ئەوانە حەڵاڵن.

ئینجا بزانە: باڵندەکانی ئاوی گشتی حەڵاڵن: وەکو مراویو قازو ماسیگرەو باڵندە ئاویەکانیتر، بەڵام مەرجە: سەر ببڕێن، واتە: ئەگەر سەر نەبڕێن حەڵاڵ نابن، هەروەك لە (المجموع)دا فەرموویەتی.

(وَحَيَوَانُ الْبَرِّ) ئاژەڵی بیابان=کە لە ئاودا نەژییێ: (يَحِلُّ مِنْهُ الأَنْعَامُ) بزنو مەڕو مانگاو ووشتر حەڵاڵە، هەم (وَالْخَيْلُ) ئەسپو ماینیش حەڵاڵە ﴿عن أسماء رضی‌الله عنها: نَحَرْنَا فَرَساً عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَأَكَلْنَاهُ﴾ رواه الشیخان، لە سەردەمیپێغەمبەر ﷺ ئەسپێکمان سەر بڕیو خواردمان.

هەم (وَبَقَرُ وَحْشٍ وَحِمَارُهُ) مانگایکێویو کەریکێوی حەڵاڵن ﴿عن أبي قتادة ﷺ: أَنَّهُ أَصَابَ حِمَاراً وَحْشِيّاً فَأَكَلَ مِنْهُ النَّبِيُّ ﷺ﴾ رواه الشیخان، (أبوقتادە) کەرێکیکێویی کوشت، پێغەمبەریش ﷺ لە گۆشتەکەی خوارد.

هەم (وَظَبْيٌ) ئاسك=مامزو بزنە کیویو (وَضَبُعٌ) کەمتیار گشتی حەڵاڵن ﴿عن جابر ﷺ عن النَّبِيِّ ﷺ: اَلضَّبُعُ صَيْدٌ يُؤْكَلُ﴾ رواه اصحاب السنن بسند صحیح، کەمتیار نێچیرەو گۆشتی دەخورێ. هەم (وَضَبٌّ) سوسەمارو (وَأَرْنَبٌ) کەروێشكو (وَثَعْلَبٌ) ڕیویو (وَيَرْبُوعٌ) جورجە کێوی-کە دەستەکانی زۆر کورتنو پێیەکانی درێژترنو کۆتایی کلکی مووی پێوەیە-، هەم (وَفَنَكٌ) دەڵەکو (وَسَمُّورٌ) سمۆرەو سیخوڕو ژوژەك، ئەوانەش گشتی حەڵاڵن.

بەڵام (وَيَحْرُمُ بَغْلٌ وَحِمَارٌ أَهْلِيٌّ) هێسترو کەری خۆماڵی حەرامن ﴿عن جابر ﷺ: نَهَانَا النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنِ الْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ﴾ رواه أبوداود بإسناد صحیح، لە غەزای (خیبر)دا پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردین: گۆشتی هێسترەکانو کەرەکان بخۆین.

وَكُلُّ ذِيْنَابٍ مِنَ السِّبَاعِ وَمِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ: كَأَسَدٍ وَنَمِرٍ وَذِئْبٍ وَدُبٍّ وَفِيلٍ وَقِـرْدٍ وَبَازٍ وَشَاهِينٍ وَصَقْرٍ وَنَسْرٍ وَعُقَابٍ وَكَذَا ابْنُ آوَى وَهِرَّةُ وَحْشٍ فِي الأَصَحِّ، وَيَحْرُمُ مَا نُدِبَ قَتْلُهُ كَحَيَّةٍ وَعَقْرَبٍ وَغُرَابٍ أَبْقَعَ وَحِدَأَةٍ وَفَأْرَةٍ وَكُلِّ سَبُعٍ ضَارٍ وَكَـذَا رَخَمَـةٌ وَبُغَاثَةٌ، وَالأَصَحُّ حِلُّ غُرَابِ زَرْعٍ وَتَحْرِيمُ بَبَّغَاءَ وَطَاوُسٍ، وَتَحِلُّ نَعَامَةٌ وَكَرْكِيٌّ وَبَـطٌّ وَإِوَزٌّ وَدَجَاجٌ وَحَمَامٌ وَهُوَ كُلُّ مَا عَبَّ وَهَدَرَ، وَمَا عَلَى شَكْلِ عُصْفُورٍ

(وَ) هەروەها حەرامە: (كُلُّ ذِيْنَابٍ مِنَ السِّبَاعِ) لە چینی دڕندەكان: گشت خاوەن ددانێكی بەهێز: كە بە ددانەكانی هەڵمەت بباتە سەر گیانلەبەرەكان، هەم (وَمِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ) لە چینی باڵندەكانیش گشت خاوەن نینۆكێكی بەهێز: كە بە نینۆكەكانی ڕاو بكا: (كَأَسَدٍ) وەكو شێر (وَنَمِرٍ) پڵینگ (وَذِئْبٍ) گورگ (وَدُبٍّ) ورچ (وَفِيلٍ) فیل (وَقِرْدٍ) مەیموونو ئەو جۆرە دڕندانە، هەم (وَبَازٍ وَشَاهِينٍ وَصَقْرٍ) وەكو بازو شاهینو (وَنَسْرٍ وَعُقَابٍ) سیسارکو هەڵۆو لەقلەق (وَكَذَا ابْنُ آوَى) هەروەها چەقەڵو (وَهِرَّةُ وَحْشٍ) كتك=پشیلەی كەیی‌و كێویش حەرامن (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا ﴿عن ابن عباس رضي الله عنهما: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ كُلِّ ذِيْنَابٍ مِنَ السِّبَاعِ وَكُلِّ ذِيمِخْلَبٍ مِنَ الطُّيُورِ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی كردوە: گۆشتی گشت خاوەن ددانێكی بەهێزو خاوەن نینۆكێكی بەهێز.

(وَ) هەروەها (يَحْرُمُ مَا نُدِبَ قَتْلُهُ) حەرامە خواردنی ئەو گیانلەبەرانەی كوشتنیان بە سوننەت داندراوە: (كَحَيَّةٍ وَعَقْرَبٍ) وەكو مارو دوپشك، هەم (وَغُرَابٍ أَبْقَعَ وَحِدَأَةٍ) وكو قەلە بەلەكو كۆلارە، هەم (وَفَأْرَةٍ) مشك، هەم (وَكُلِّ سَبُعٍ ضَارٍ) گشت دڕندەیەكی زیانبەخش، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی داوە: ﴿خَمْسُ فَوَاسِقَ يُقْتَلْنَ فِي الْحِلِّ وَالْحَرَمِ: اَلْحَيَّةُ وَالْفَأْرَةُ وَالْغُرَابُ الأَبْقَعُ وَالْحِدَأَةُ وَالْكَلْـبُ الْعَقُـورُ﴾ رواه الشيخان، پێنج فاسق لە (حَرَم)ی (مَكَّة)و لەدەرەوەی (حَرَم)ش دەبی بكوژرێن: مار، دوپشك، مشك، قەلە بەلەك، كۆلارە، ئەو سەگەی خەڵكی بریندار دەكا.

(وَكَذَا رَخَمَةٌ) هەروەها سیساركی كەچەڵو (وَبُغَاثَةٌ) كۆلارەی سپیش حەرامن (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (حِلُّ غُرَابِ زَرْعٍ) ئەو قەلەی كشتوكاڵ دەخوا-كە پێی دەگوترێ: قاژ- حەلاڵە (وَ) هەر بە فەرموودەی ڕاستتر: (تَحْرِيمُ بَبَّغَـاءَ وَطَـاوُسٍ) بەببەغاو تاووس هەردووكیان حەرامن.

بەلام (وَتَحِلُّ نَعَامَةٌ) نەعامە حەلاڵە، هەم (وَكَرْكِيٌّ) قورینگو (وَبَطٌّ وَإِوَزٌّ) قازو مراوی‌و (وَدَجَاجٌ) مریشكو (وَحَمَامٌ) كۆتر، ئەوانە گشتی حەلاڵن (وَهُوَ كُلُّ مَا عَبَّ وَهَدَرَ) مەبەست بە كۆتر: گشت باڵندەیەكە: كە بێ‌پشودان ئاو بخواتەوەو لە خوێندنیدا دەنگ بێنێ‌و ببا (وَ) هەروەها (مَا عَلَى شَكْلِ عُصْفُورٍ) هەر باڵندەیەكی لە سەر وێنەی چۆلەكە بێ، ئەویش

وَإِنْ اخْتَلَفَ لَوْنُهُ وَنَوْعُهُ كَعَنْدَلِيب وَصَعْوَة وَزُرْزُور، لاَ خُطَّافٌ وَنَمْلٌ وَنَحْلٌ وَذُبَابٌ وَحَشَرَاتٌ كَخُنْفُسَاءَ وَدُود، وَكَذَا مَا تَوَلَّدَ مِنْ مَأْكُولٍ وَغَيْرِهِ، وَمَا لاَ نَصَّ فِيهِ إِنْ اسْتَطَابَهُ أَهْلُ يَسَارٍ وَطِبَاعٍ سَلِيمَةٍ مِنَ الْعَرَبِ فِي حَالِ رَفَاهِيَةٍ حَلَّ، وَإِنْ اسْتَخْبَثُوهُ فَلاَ، وَإِنْ جُهِلَ اسْمُ حَيَوَانٍ سُئِلُوا وَعُمِلَ بِتَسْمِيَتِهِمْ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ اسْمٌ عِنْدَهُمْ اُعْتُبِرَ بِالأَشْبَهِ، وَإِذَا ظَهَرَ تَغَيُّرُ لَحْمِ جَلاَّلَةٍ حَرُمَ أَكْلُهُ، وَقِيلَ يُكْرَهُ، قُلْت: اَلأَصَحُّ يُكْرَهُ وَاللهُ أَعْلَمُ.

حەلاڵە (وَإِنْ اخْتَلَفَ لَوْنُهُ وَنَوْعُهُ) هەرچەند ڕەنگو جۆریشی لێك جیابێ: (كَعَنْدَلِيبِ وَصَعْوَةٍ وَزُرْزُورٍ) وەكو بلبلو چولەكەی سەرسورو ڕەشۆڵەو ئەو جۆرانە.

(لاَ خُطَّافٌ) بەڵام پەڕەسێلكەو شەمشەمەكوێرە حەلاڵ نیە، هەم (وَنَمْلٌ) مێروو (وَنَحْلٌ) مێشە هەنگوینو (وَذُبَابٌ) مێشو زەرگەتەو زەنگەسوورەو (وَ حَشَرَاتٌ) گیانلەبەرە بچوكەكانی زەویش حەلاڵ نین: (كَخُنْفُسَاءَ وَدُودٍ) وەكو قالۆچەو سیسركەو كرمو مارمیلۆكەو قمقمۆكو (وكَذَا مَا تَوَلَّدَ مِنْ مَأْكُولٍ وَغَيْرِهِ) هەروەها هەر گیانلەبەرێكیش لە نێوان گۆشتخوراو و گۆشتنەخوراودا بوبێ، ئەویش حەرامە.

(وَمَا لاَ نَصَّ فِيهِ) ئەو گیانلەبەرەی دەقێكی قورئان، یان حەدیس، یان (إجماع)ی لە سەر نیە، تەماشا دەكەین: (إِنْ اسْتَطَابَهُ أَهْلُ يَسَارٍ وَ طِبَاعٍ سَلِيمَةٍ مِنَ الْعَرَبِ) ئەگەر ئەو عەرەبانەی كە دەوڵەمەندنو خاوەن تەبیعەتێكی پاكنو دانیشتووی شارو گوندەكانن ئەو ئاژەڵەیان بە پاك دانا (فِي حَالِ رَفَاهِيَةٍ) لە حاڵەتی هەبوویی‌دا، ئەوە (حَلَّ) ئاژەڵەكە حەلاڵە (وَإِنْ اسْتَخْبَثُوهُ) ئەگەر بە پیسیان دانا (فَلاَ) حەلاڵ نیە، بەڵام ڕەفتاری عەرەبەكانی چۆڵپەرست ڕەچاو ناكرێ.

(وَإِنْ جُهِلَ اسْمُ حَيَوَانٍ) ئەگەر ناوی ئاژەڵێك نەزاندرا، ئەو كاتە (سُئِلُوا وَعُمِلَ بِتَسْمِيَتِهِمْ) پرسیار لە عەرەبەكان دەكرێو بەگوێرەی ناولێنانی ئەوان ڕەفتاری حەلاڵیو حەرامیی دەكرێ (وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ اسْمٌ عِنْدَهُمْ) ئەگەر ئاژەڵەكە هیچ ناوێكی لە لای ئەوان نەبو، ئەو كاتە (اُعْتُبِرَ بِالأَشْبَهِ) وێچوترین ئاژەڵ بەو ئاژەڵە ڕەچاو دەكرێ بۆ حەلاڵیو حەرامیی.

﴿ خواردەمەنیەكانی ناپەسندو حەرام ﴾

(وَإِذَا ظَهَرَ تَغَيُّرُ لَحْمِ جَلاَّلَةٍ) هەر كاتێك گۆڕانی گۆشتی گیانلەبەری پیسایی‌خۆر ئاشكرا بوو: وەك مانگاو مەڕو بزنو مریشك شتێكی پیس بخۆنو تامی گۆشتەكەیان بگۆڕێ، ئەوە (حَرُمَ أَكْلُهُ) خواردنی حەرامە (وَقِيلَ يُكْرَهُ) لە فەرموودەیەكدا: ناپەسندە (قُلْتُ) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی (اَلأَصَحُّ يُكْرَهُ وَاللهُ أَعْلَمُ) بە فەرموودەیڕاستتر: ناپەسندە خواردنی گۆشتی ئەو گیانلەبەرەی بە پیسایی خواردن تامو بۆنی گۆڕاوە ﴿عن إبن عمر رضي الله عنهما: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْجَلاَّلَةِ وَأَلْبَانِهَا﴾ رواه اصحاب السنن بسند حسن، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی كردوە: گۆشتو شیری ئاژەڵی پیسایی‌خۆر بخورێ ئەگەر گۆرابێ.

فَإِنْ عُلِفَتْ طَاهِرًا فَطَابَ حَلَّ، وَلَوْ تَنَجَّسَ طَاهِرٌ كَخَلٍّ وَدِبْسٍ ذَائِبٍ حَرُمَ، وَمَا كُسِبَ بِمُخَامَرَةِ نَجِسٍ كَحِجَامَةٍ وَكَنْسٍ مَكْرُوهٌ، وَيُسَنُّ أَنْ لاَ يَأْكُلَهُ وَيُطْعِمَهُ رَقِيقَهُ وَنَاضِحَهُ، وَيَحِلُّ جَنِينٌ وُجِدَ مَيِّتًا فِي بَطْنِ مُذَكَّاةٍ،

کەوابو: (فَإِنْ عُلِفَتْ طَاهِرًا فَطَابَ) ئەگەر ئاژەڵەکە ئالیکێکی پاکی دەرخوارد دراو تامو بۆنی گۆشتەکە خۆش بوو، ئەو کاتە (حَلَّ) حەڵاڵەو ناپەسند نیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر بەرخێك بە شیری سەگ بەخێو کرابێ، یان مەڕێك بە ماڵێ حەرام بەخێو کرابێ، یان کشتوکاڵێك لە زبڵو پیسایی‌دا چێندرابێ، یان هێلکە بە ئاوی پیس کوڵێندرابێ، یان گۆشت بۆگەن بوبێ، ئەوانە هیچیان حەرام نابن‌و دروستە بخورێن.

هەروەها هەر شتێکی پاك بێ‌و زیانی نەبێ خواردنی حەڵاڵە: وەك پیستەو ئێسقانی ئاژەڵی سەربڕاو و هێلکەی گشت گیانلەبەرێك هەرچەند گۆشتیشی نەخورێ، بەڵام هەر شتێك پیس بێ، یان پیس بوبێ، یان پاك بێ‌و زیانی لێبدا: وەکو بەردو خۆڵ‌و شوشە، ئەوانە گشتی خواردنیان حەرامە، هەروەك لە سەرچاوەکاندا ئەو مەسەلانە ڕوون کراونەوە.

(وَلَوْ تَنَجَّسَ طَاهِرٌ) ئەگەر شتێکی شل پیس بوو: (كَخَلٍّ وَدِبْسٍ ذَائِبٍ) وەکو سرکەو ڕونی شل‌و شیرو ئەو جۆرە شتانە، ئەوە (حَرُمَ) خواردنی حەرامە، چونکە پاك نابێتەوە، هەروەك لە کۆتایی (باب النجاسة) بە بەڵگەوە ڕوونمان کردەوە.

(وَمَا كُسِبَ بِمُخَامَرَةِ نَجِسٍ) هەر ماڵێك وەدەست هێندرابێ بە تێکەڵبوونی کارێکی پیس: (كَحِجَامَةٍ) وەکو خوێن لێگرتن‌و (وَكَنْسٍ) ماڵینی شتێکی پیس، ئەوە (مَكْرُوهٌ) خواردنی ناپەسندە، کەوابو: (وَيُسَنُّ أَنْ لاَ يَأْكُلَهُ) سوننەتە ئەو ماڵە نەخوا، بەڵکو (وَيُطْعِمَهُ رَقِيقَهُ وَنَاضِحَهُ) سوننەتە بیداتە کۆیلەی‌و ووشتری‌و ئاژەڵەکانی‌تری ﴿عن محيصة ﷺ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ أُجْرَةِ الْحَجَّامِ؟ فَنَهَاهُ عَنْهُ وَقَالَ: أَطْعِمْهُ رَقِيقَكَ وَأَعْلِفْهُ نَاضِحَكَ﴾ رواه أبوداود والترمذي بسند حسن، لەبارەی کرێی خوێنگرتن پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کرا؟ ئەویش قەدەغەی کردو فەرمووی: دەرخواردی کۆیلەو ووشترەکەتی بدە.

(وَيَحِلُّ جَنِينٌ) حەڵاڵە خواردنی‌ئەو کۆرپەیەی کە(وُجِدَ مَيِّتًا فِي بَطْنِ مُذَكَّاةٍ) لە ناو زگی دایکی‌دا لە کاتی سەربڕین مردبێ، هەرچەند مووشی لێ‌هاتبێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿ذَكَاةُ الْجَنِينِ ذَكَاةُ أُمِّهِ﴾ رواه أبوداود والترمذي بسند حسن، سەربڕینی کۆرپەی ناو زگ بە سەربڕینی دایکی دەبێ.

جا بزانە: کۆرپەکە بەو مەرجە حەڵاڵە: کە لە دوای سەربڕینی دایکی جوڵەی نەمێنێ، واتە: ئەگەر ماوەیەکی درێژ لە زگی دایکی‌دا دەجوڵا، ئینجا جوڵەی نەما، ئەو کاتە حەرامەو حەڵاڵ نابێ، هەروەها ئەگەر لە زگی دایکی هێندرا دەرەوەو گیانی جێگیربووی تێ‌دا بوو،

وَمَنْ خَافَ عَلَى نَفْسِهِ مَوْتًا أَوْ مَرَضًا مَخُوفًا وَوَجَدَ مُحَرَّمًا لَزِمَهُ أَكْلُهُ، وَقِيلَ يَجُوزُ، فَإِنْ تَوَقَّعَ حَلَالًا قَرِيبًا لَمْ يَجُزْ غَيْرُ سَدِّ الرَّمَقِ، وَإِلَّا فَفِي قَوْلٍ يَشْبَعُ،

ئەو كاتە مەرجە: سەر ببڕێ ئەگینا: حەڵاڵ نابێ، واتە: بەڵام ئەگەر تەنها جولەی سەربڕاوی مابوو، ئەو كاتە بێسەربڕین حەڵاڵ دەبێ، هەروەك لە سەرچاوەكاندا ڕوون كراوتەوە.

﴿ باسی خواردنی مردار بە هۆی ناچاری ﴾

مردار بەو ئاژەڵو باڵندەیە دەگوترێ: كە گۆشتی نەخورێو مردبێ: وەكو هێسترو كەڵارە، هەرچەند سەریشی ببڕێ هەر حەرامە، یان گۆشتی بخورێ بەڵام بە بێسەربڕینێكی شەرعی گیانی دەرچوبێ. جا بۆ پێناسەی (ضَرُورَة)-ناچاری، بگەڕێوە (باسی ڕیبای قەرز) لە بەرگی سێیەم.

جا بزانە: هەر پارچەیەك لە حاڵەتیزیندوویی‌دا لە ئاژەڵو باڵندە بكرێتەوە، ئەویش مردارەو حەرامە بخورێ، تەنها ماسیو كلۆ نەبێ، واتە: هەر پارچەیەك لە ماسیی زیندوو بكرێتەوە حەڵاڵە بخورێ، چونكە سەربڕینی بۆ دانەندراو، هەروەك لە (باب النجاسة)دا ڕابرا ﴿عن أبي واقد‌ﷺ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ وَهُمْ يَجُبُّونَ أَسْنِمَةَ الإِبْلِ وَيَقْطَعُونَ أَلْيَاتِ الْغَنَمِ، فَقَالَ: مَا قُطِعَ مِنَ الْبَهِيمَةِ وَهِيَ حَيَّةٌ فَهِيَ مَيْتَةٌ﴾ رواه أبوداود بسند حسن، پێغەمبەرﷺ هاتە (مَدِينَة)، خەڵكەكە قەپۆزی ووشترو دونگی مەڕەكانیان بە زیندوویی لێدەكردەوەو دەیانخوارد، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر پارچەیەك لە ئاژەڵی زیندوو بكرێتەوە، ئەوە مردارە.

(وَمَنْ خَافَ عَلَى نَفْسِهِ مَوْتًا أَوْ مَرَضًا مَخُوفًا) هەر كەسێك بە هۆی برسیەتی ترسا: لە مردنی خۆی، یان لە نەخۆشبوونێكیترسناك، هیچ حەڵاڵێكیشی دەست نەكەوت بیخوا، بەڵام (وَوَجَدَ مُحَرَّمًا) لەو حاڵەتەشدا خواردنێكی حەرامی دەست كەوت: وەكو مردارو بەرازو پیسیەكانیترو ماڵی كەسێكیتر، ئەوە (لَزِمَهُ أَكْلُهُ) لە سەری واجبە: ئەو شتە حەرامە بخواو گیانی خۆی ڕزگار بكا (وَقِيلَ يَجُوزُ) لە فەرمودەیەكی بێهێزدا: دروستە: حەرامەكە بخوا.

جا بزانە: هەر كەسێك لە سەفەرێكی گوناهكاری بێ، یان لە نیشتەجێبوونێكی گوناهكاری بێ، ئەوە بۆی حەڵاڵ نیە مردارو شتی پیس بخوا، تا تۆبە دەكا، هەروەك لە سەرچاوەكاندا فەرمویانە، چونكە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ هەر كەسێك ناچار بوو لە برسیەتی‌دا مردار بخوا، بە هۆی گوناهكاریو دوژمنكاری ئیسلامیش تووشی برسیەتی نەبوبێ، با مردارەكە بخواو گوناهی ناگاتێ.

(فَإِنْ تَوَقَّعَ حَلَالًا قَرِيبًا) جا ئەگەر ناچاربووەكە ئومێدی خواردنێكی حەڵاڵی هەبوو لە ماوەیەكی نزیكدا دەستی بكەوێ، ئەو كاتە (لَمْ يَجُزْ غَيْرُ سَدِّ الرَّمَقِ) جگە لە ئەندازەی ڕاگرتنی دواگیانی زیاتری بۆ دروست نیە لە خواردنە حەرامەكە بخوا (وَإِلَّا) بەڵام ئەگەر ئومێدی خواردنێكی حەڵاڵی نەبوو، ئەو كاتە (فَفِي قَوْلٍ يَشْبَعُ) لە فەرموودەیەكدا خۆی

وَالأَظْهَرُ سَدُّالرَّمَقِ إلاّ أَنْ يَخَافَ تَلَفًا إنْ إقْتصَرَ، وَلَهُ أَكْلُ آدَمِيٍّ مَيِّت وَقَتْلُ مُرتَدٌ وَحَرْبِيٍّ، لاَ ذِمِّيٍّ وَمُسْتَأمَنٍ وَصَبِيٍّ حَرْبِيٍّ، قُلْت: الأَصَحُ حلُّ قَتْلِ الصَّبِيِّ وَالْمَرأَة الْحَرْبِيَّيْنِ لِلأَكْلِ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَلَوْ وَجَدَ طَعَامَ غَائِبٍ أَكَلَ وَغَرِمَ، أَوْ حَاضِرٍ مُضْطَرٌ لَمْ يَلْزَمْهُ بَذْلُهُ إنْ لَمْ يَفْضُلْ عَنْهُ، فَإِنْ آثَرَ مُسْلِمًا جَازَ، أَوْ غَيْرَ مُضْطَرٌ لَزِمَهُ إطْعَامُ مُضْطَرٌ مُسْلِمٍ أَوْ ذِمِّيٍّ،

تێر دەكا، بەلاّم (وَالأَظْهَرُ) بە فـەرمودەی بـەهێزتر: (سَدُّ الرَّمَقِ) تـەنها بـە ئەندازەی ڕاگرتنی دواگیانی بۆی دروستە حەرامەكە بخواو نابێ خۆی تێر بكا (إلاَّ أَنْ يَخَافَ تَلَفًا إنْ اقْتَصَرَ) تەنها ئەگەر لە فەوتانی خۆی بترسێ ئەگەر خۆی تێر نەكا، ئەو كاتە دەبـی خۆی تێر بكا.

جا بزانە: ئەگەر ئومێدی نەبو بگاتە خواردنێكی حەلاڵ، ئەو كاتە دروستە: حەرامەكـە لەگـەڵ خۆیا هەڵبگرێ تاكو لە كاتیپێویستی‌دا بیخوا، هەروەك لە سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَ) هەروەها (لَهُ أَكْلُ آدَمِيٍّ مَيِّتٍ) بۆ ناچـاربووەكە دروستـە: گۆشتی ئـادەمیزادێكی مـردوو بخوا، هەر چەند مردووەكە موسوڵمانیش بێ، بەو مەرجەی گۆشتی سەگو مردارەكانیتری دەست نەكەوێ، بەلاّم دروست نیە موسوڵمانێكی زیندوو بكوژێو گۆشتەكەی بخوا.

(وَ) هەروەها بـۆ ناچـاربووەكە دروسـتە (قَتْـلُ مُرْتَـدٌ وَحَرْبِـيٍّ) كـافری پاشگەزبوو و كـافری جەنگی بكوژێو بیخوا (لاَ ذِمِّيٍّ وَمُسْتَأْمَنٍ وَصَبِيٍّ حَرْبِيٍّ) بـەلاّم كوشـتنی كـافری پـەیمان لەئەستۆو دڵنیاكراو و منداڵی كافرەكانی جـەنگی بـۆ خـواردن دروسـت نیـە (قُلْتُ) ئیمـامی (النواوي) فەرموویەتی (الأَصَحُ حِلُّ قَتْلِ الصَّبِيِّ وَالْمَرْأَةِ الْحَرْبِيَّيْنِ لِلأَكْلِ) بـە فـەرمودی ڕاستتر دروستە: منداڵو ئافرەتی كافرەكانی جەنگی بۆ خواردن بكوژێ (وَاللهُ أَعْلَمُ) چونكە ئەوانە پارێزراو نین.

(وَلَوْ وَجَدَ طَعَامَ غَائِبٍ) ئەگەر ناچاربووەكە خواردەمەنیی كەسێكی نادیاری دەست كەوت (أَكَلَ وَغَرِمَ) واجبە بیخواو نرخەكەشی -لەتۆڵە- بداتـە خاوەنەكـەی (أَوْ حَاضِرٍ مُضْطَرٌ) یان خواردەمەنیی كەسێكی حازری ناچاری دەست كـەوت، ئـەو كاتـە دروسـت نیـە لێی بستێنی، هەم (لَمْ يَلْزَمْهُ بَذْلُهُ) لە سەر خاوەنەكەش واجب نیە بیداتە ناچارەكەیتر (إنْ لَمْ يَفْضُلْ عَنْهُ) ئەگەر خواردەمەنیەكەی لە خۆی زیاد نەبێ، چونكە گیانی خۆی لەپێشترە، بەلاّم ئەگەر خواردەمەنیەكەی لەو دەمـەدا لـەخۆی زیـاد بـوو، ئـەو كاتـە واجبـە: بیداتـە ناچاربووەكە، هەرچەند لە مەودواش بۆ خۆی پێویستی پێی هەبێ (فَإِنْ آثَرَ مُسْلِمًا) جا ئەگەر خاوەنەكە گیانی موسوڵمانێكیتری بە لەپێشتر داناو خواردنەكەیی دایێ، ئەو كاتە (جَازَ) دروستە، بەڵكو سوننەتە.

(أَوْ غَيْرَ مُضْطَرٌ) بەلاّم ئەگەر خاوەنی خواردەمەنیەكە ناچار نەبو، ئەو كاتە (لَزِمَهُ إطْعَامُ مُضْطَرٌ) لـە سـەری واجبـە: خوادەمەنیەكـە بداتـە ناچـاربووێك : (مُسْلِمٍ أَوْ ذِمِّيٍّ) جا

فَإِنْ امْتَنَعَ فَلَهُ قَهْرُهُ وَإِنْ قَتَلَهُ، وَإِنَّمَا يَلْزَمُهُ بِعِوَضٍ نَاجِزٍ إِنْ حَضَرَ، وَإِلاَّ فَبِنَسِيئَةٍ، فَلَوْ أَطْعَمَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ عِوَضًا فَالأَصَحُّ لاَ عِوَضَ، وَلَوْ وَجَدَ مُضْطَرٌّ مَيْتَةً وَطَعَامَ غَيْرِهِ أَوْ مُحْرِمٌ مَيْتَةً وَصَيْدًا فَالْمَذْهَبُ أَكْلُهَا، وَالأَصَحُّ تَحْرِيمُ قَطْعِ بَعْضِهِ لأَكْلِهِ، قُلْتُ: اَلأَصَحُّ جَوَازُهُ،

ناچارییوەکە موسوڵمان بێ، یان کافرێکی پەیمان لەئەستۆ، کەوابو: (فَإِنْ امْتَنَعَ) ئەگەر لەو حاڵەتەدا خاوەنەکەی ڕەتەی کردو خواردەمەنیەکەی نەدا ناچارییوەکە، ئەو کاتە (فَلَهُ قَهْرُهُ وَإِنْ قَتَلَهُ) بۆ ناچارییوە موسوڵمانەکە دروستە: بە زاڵبوون‌و زۆرلێکردن خواردەمەنیەکەی لێبستێنێ، هەر چەند بشیکوژێ، واتە: ئەگەر لەو حاڵەتەدا ناچارییوە موسوڵمانەکە خاوەنەکەی کوشت نە تۆڵەو نە کەففارەتی لە سەر نیە، چونکە بە هۆی نەکردنی واجبێك خوێنی بە فیڕۆ دراوە، بەڵام ئەگەر خاوەنەکە ناچارییوەکەی کوشت، یان ناچارییوێکی کافر خاوەنێکی موسوڵمانی کوشت، ئەو کاتە بکوژەکە کوشتنەوەی لەتۆڵەی لە سەر واجب دەبێ، چونکە کوشتنەکەی شەرعی نیە، بەڵام ئەگەر ناچارییوەکە بەخۆی لە برسان مرد، ئەو کاتە خاوەنەکە نابێتە زامینی، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

ئینجا بزانە: واجب نیە بەخۆڕایی خواردەمەنیەکەی بداتێ، بەڵکو (وَإِنَّمَا يَلْزَمُهُ بِعِوَضٍ) تەنها لە بەرامبەر وەرگتنی شتێك واجبە بیداتێ، جا شتەکەش (نَاجِزٍ إِنْ حَضَرَ) هەر ئەو دەم وەریگرێ ئەگەر حازر بێ (وَإِلاَّ فَبِنَسِيئَةٍ) بەڵام ئەگەر ئەو دەم حازر نەبێ، ئەو کاتە بە قەرز واجبە بیداتێ (فَلَوْ أَطْعَمَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ عِوَضًا) جا ئەگەر خاوەنەکە خواردەمەنیەکەی دەرخوارد داو باسی هیچ پارەشی نەکرد، ئەو کاتە (فَالأَصَحُّ لاَ عِوَضَ) بە فەرموودەی ڕاستتر: دەبێتە بەخۆڕایی‌و مافی هیچ پارە وەرگتنی نیە.

(وَلَوْ وَجَدَ مُضْطَرٌّ مَيْتَةً وَطَعَامَ غَيْرِهِ) ئەگەر ناچارییوێك مردارێك‌و خواردەمەنی‌ی کەسێکی‌تری دەست کەوتن (أَوْ مُحْرِمٌ مَيْتَةً وَصَيْدًا) یان مرۆڤێکی ژێر ئیحرام مردارێك‌و نێچیرێکی دەست کەوتن، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ: أَكْلُهَا) بە فەرموودەی‌ڕاستی مەزهەب: لە هەردوو مەسەلەدا واجبە: مردارەکە بخوا، چونکە بە دەقی فەرموودەی قورئان: مرداری بۆ حەڵاڵە.

جا بزانە: ئەگەر مرداریووێك بە سەربڕین گۆشتی دەخوراو یەکێکیش گۆشتی نەدەخورا: وەکو بزنێك‌و کەرێك، ئەوە ـبێ‌جیاوازی ـ دروستە لە هەردووکیان بخوا، بەڵام تا ئەو دوو مردارانەی دەست بکەون دروست نیە: سەگو بەراز بخوا، تا سەگو بەرازیشی دەست بکەون دروست نیە ئادەمیزاد بخوا، هەروەك لە سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

(وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی‌ڕاستتر: (تَحْرِيمُ قَطْعِ بَعْضِهِ لأَكْلِهِ) حەرامە: ناچارییوەکە پارچەیەکی لاشەی خۆی لێبکاتەوە بۆ خواردنی خۆی بەڵام (قُلْتُ) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی (اَلأَصَحُّ جَوَازُهُ) بە فەرموودەی‌ڕاستتر: دروستە: پارچەیەکی خۆی

وَشَرْطُهُ فَقْدُ الْمَيْتَةِ وَنَحْوِهَا وَأَنْ يَكُونَ الْخَوْفُ فِي قَطْعِهِ أَقَلَّ، وَيَحْرُمُ قَطْعُهُ لِغَيْرِهِ وَمِنْ مَعْصُومٍ وَاللهُ أَعْلَمُ.

لێبکاتەوەو بیخوا، تاکو گیانەکەی ڕابگرێ، بەڵام (وَشَرْطُهُ) مەرجی ئەم دروستبوونەش ئەوەیە: (فَقْدُ الْمَيْتَةِ وَنَحْوِهَا) مردارو خواردەمەنیەکیتری حەرامی دەست نەکەوێ، هەم (وَأَنْ يَكُونَ الْخَوْفُ فِي قَطْعِهِ أَقَلَّ) ترسی لێکردنەوەی پارچەکەشی کەمتر بێ لە ترسی نەخواردنەکەی، بەڵام (وَيَحْرُمُ قَطْعُهُ لِغَيْرِهِ) حەرامە: پارچەیەك لە خۆی بکاتەوەو بیداتە ناچارێکیتر، هەم (وَمِنْ مَعْصُومٍ) حەرامە: پارچەیەك بۆ خواردنیخۆی لە مرۆڤێکیتر بکاتەوە ئەگەر مرۆڤەکە خوێنی پارێزراو بێو کوشتنی حەرام بێ، واتە: بەڵام دروستە: پارچەیەك لە کافری جەنگیو پاشگەزیوو بکاتەوەو بیخوا (وَاللهُ أَعْلَمُ).

﴿ پاشکۆ: لەبارەی تێکەڵبوونی حەڵاڵو حەرام﴾

بزانە: ناپەسندە کڕینو فرۆشتن لەگەڵ ئەو کەسە بکا: کە زۆرترینی ماڵەکەی حەرامە، هەم حەرام نیە لە ماڵەکەشی بخوا؟ چونکە (صحابة)کان کڕینو فرۆشتنیان لەگەڵ کافرەکان دەکردو لە ماڵی ئەوانیان دەخوارد لەگەڵ ئەوەشدا پارەی شەڕابو ڕیباو حەرامەکانیتریش تێکەڵی ماڵەکەیان بوو.

جا ئەگەر کەسێك لە ماڵەکەیدا حەڵاڵو حەرام تێکەڵ بوو و لێك جیانەدەکراوە، ئەوە لە بەر ناچاری بۆی دروستە: ئەندازەی حەرامەکە جیا بکاتەوەو بیداتەوە خاوەنەکەی، جا ئەگەر خاوەنەکەیی دەست نەکەوت، یا بیداتە (بیت المال)، جا ئەگەر (بیت المال) نەبو، ئەو کاتە یا بەخۆی لە بەرژەوەندیەکانی موسوڵمانان سەرفی بکا، ئینجا کە ئەندازەی حەرامەکەی سەرف کرد، ئەو کاتە بە ویستی خۆی دەستکاری ماڵەکەیتر دەکا، هەروەك لە سەرچاوەکاندا لێرەو لە (باسی نێچیر)دا ناوەڕۆکی ئەم پاشکۆیە ڕوون کراوەتەوە.

جا بزانە: لەو کاتەی ماڵە حەرامەکە دەکاتە خێرو لە بەرژەوەندیەکان سەرفی دەکا، پێویستە: نیەتی تۆڵە ژماردنی هەبێ، واتە: ئەگەر خاوەنەکەیی دەست کەوت، ئەو کاتە واجبە تۆڵەی ماڵە سەرفکراوەکەی بداتێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا لە (باسی شاهیدی)دا فەرموویانە.

دیسان بزانە: ئەو شتەی -بەگوێرەی عادەت- خاوەنەکەی وازی لێدێنێ، هەر کەسێك شتەکە بۆ خۆی ببا، ئەوە دەبێتە ملکیخۆیو بۆی حەڵاڵە گشت دەستکاریەکی تێدا بکا، بەڵام ئەو میوەیەی لە درەختەکە بەر دەبێتەوە -بێئیزنی خاوەنەکەی- حەرامە: بیخوا، جیاوازی نیە درەختەکە پەرژین کرابێ، یان نا، بەڵام ئەگەر عادەت ئەوها بوو: چاوپۆشی لەو میوەیە دەکرا: کە دەکەوێتە دەرەوەی پەرژینەکە، ئەو کاتە ئەو میوەیە حەرام نیە، هەروەك لە (المجموع)و لە (تحفة)دا لەباسی نێچیردا ڕوون کراوەتەوە.

(كِتَابُ الْمُسَابَقَةِ وَالْمُنَاضَلَةِ)

هُمَا سُنَّةٌ. وَيَحِلُّ أَخْذُ عِوَضٍ عَلَيْهِمَا، وَتَصِحُّ الْمُنَاضَلَةُ عَلَى سِهَامٍ، وَكَذَا مَزَارِيقَ وَرِمَاحٍ وَرَمْيٍ بِأَحْجَارٍ وَمَنْجَنِيقٍ وَكُلِّ نَافِعٍ فِي الْحَرْبِ عَلَى الْمَذْهَبِ، لاَ عَلَى كُرَةِ صَوْلَجَانٍ وَبُنْدُقٍ وَسِبَاحَةٍ وَشِطْرَنْجٍ وَخَاتَمٍ وَوُقُوفٍ عَلَى رِجْلٍ وَمَعْرِفَةِ مَا فِي يَدِهِ، وَتَصِحُّ الْمُسَابَقَةُ عَلَى خَيْلٍ

﴿ كِتَابُ الْمُسَابَقَةِ: پەرتوکی گرۆی پێشبڕکێی سوارانەو (وَالْمُنَاضَلَةِ) گرۆی چەك هاویشتن ﴾

(هُمَا سُنَّةٌ) پێشبڕکێی سوارنەو چەك هاویشتن –هەردووکیان– سوننەتن، بە (إجماع)ی زانایانی‌ئیسلام، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿(وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَااسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ). قال النَّبِيُّ ﷺ فِي تفسيرها: (أَلاَ إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ). ثَلاَثَ مَرَّاتٍ﴾ رواه مسلم، ئامادە بکەن بۆ جەنگی کافرەکان هەرچەندی دەتوانن لە هێزو لە بەخێوکردنی وولاغەکان. پێغەمبەرﷺ لە تەفسیری ئایەتەکەدا سێ جار فەرمووی: مەبەست بەو هێزە: چەك هاویشتنە. کەوابو: مەشقکردن بۆ فێربوونی چەك هاویشتن‌و لێخوڕینی‌ئۆتۆمبیل‌و بەکارهێنانی کەرستەکانی‌تری جەنگ–بە (فَرْضُ الْكِفَايَةِ)– واجبە لە سەر پیاوانی موسوڵمان، هەروەك لە فەرموودەکەی ئیمامی (الزركشي) وەردەگیرێ.

(وَيَحِلُّ أَخْذُ عِوَضٍ عَلَيْهِمَا) بۆ پیاوان حەڵاڵە: پارە، یان شتێکی‌تر لە سەر گرۆی سوارانەو چەك هاویشتن وەربگرن، بەڵام بۆ ئافرەتان حەرامەو نابێ هیچ شتێك وەربگرن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَتَصِحُّ الْمُنَاضَلَةُ عَلَى سِهَامٍ) گرۆی بە پارەو شتی‌تریش دروستە: لە سەر هاویشتنی تیرەکان‌و (وَكَذَا مَزَارِيقَ وَرِمَاحٍ) هەروەها لە سەر هاوێشتنی ڕمی کورت‌و ڕمی درێژو هەم (وَرَمْيٍ بِأَحْجَارٍ) لە سەر هاوێشتنی بەردی بە دەست‌و (وَمَنْجَنِيقٍ) بە مەنجەنیق‌و هەم (وَكُلِّ نَافِعٍ فِي الْحَرْبِ) لە سەر هاوێشتنی گشت شتێکی بە سود لە جەنگدا: وەك تفەنگ‌و نارنجۆك‌و تۆپ‌و موشەك‌و...هتد (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب.

(لاَ عَلَى كُرَةِ صَوْلَجَانٍ) بەڵام گرۆی بە ماڵ دروست نیە: لە سەر گۆی قاشوانێ‌و (وَبُنْدُقٍ) لە سەر کەلایانێ‌و فڕێدانی کەلا بۆ ناو قورتەو (وَسِبَاحَةٍ) لە سەر مەلەکردن‌و (وَشِطْرَنْجٍ) لە سەر شەترەنج‌و دامەو (وَخَاتَمٍ) لە سەر ئەنگوستیلەو (وَوُقُوفٍ عَلَى رِجْلٍ) لە سەر وەستان لە سەر یەك پێ‌و (وَمَعْرِفَةِ مَا فِي يَدِهِ) لە سەر زانینی ئەو شتەی لە ناو دەستی‌دایە، واتە: وەرگرتنی ماڵ لە پێشبڕکێی ئەوانەدا دروست نیە، بەڵام–بێ وەرگرتنی ماڵ– خودی پێشبرکێ لە وانەشدا دروستە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَتَصِحُّ الْمُسَابَقَةُ عَلَى خَيْلٍ) پێشبڕکێی بە سواری ئەسپ‌و ماین‌و ووشتر دروستە: لە سەر

وَكَذَا فِيلٌ وَبَغْلٌ وَحِمَارٌ فِي الأَظْهَرِ، لاَ طَيْرٌ وَصِرَاعٌ فِي الأَصَحِّ، وَالأَظْهَرُ أَنَّ عَقْدَهُمَا لاَزِمٌ لاَ جَائِزٌ فَلَيْسَ لأَحَدِهِمَا فَسْخُهُ وَلاَ تَرْكُ الْعَمَلِ قَبْلَ الشُّرُوعِ وَبَعْدَهُ، وَلاَ زِيَادَةٌ وَنَقْصٌ فِيهِ وَلاَ فِي مَالٍ، وَشَرْطُ الْمُسَابَقَةِ عِلْمُ الْمَوْقِفِ وَالْغَايَةِ، وَتَسَاوِيهِمَا فِيهِمَا، وَتَعْيِينُ الْفَرَسَيْنِ وَيَتَعَيَّنَانِ، وَإِمْكَانُ سَبْقِ كُلِّ وَاحِدٍ، وَالْعِلْمُ بِالْمَالِ الْمَشْرُوطِ، وَيَجُوزُ شَرْطُ الْمَالِ مِنْ غَيْرِهِمَا بِأَنْ يَقُولَ الإِمَامُ أَوْ أَحَدُ الرَّعِيَّةِ:

وەرگرتنی شتێك (وَكَذَا فِيلٌ وَبَغْلٌ وَحِمَارٌ) هەروەها بە سواری فیلو هێسترو کەریش دروستە: لە سەر وەرگرتنی شتێك (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، کەواتە: پێشبڕکێ دروستە: بە سواری ئەو ئوتومبیلانەی بۆ جەنگ بە کار دێن، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿لاَ سَبَقَ إِلاَّ فِي خُفٍّ أَوْ حَافِرٍ أَوْ نَصْلٍ﴾ رواه اصحاب السنن بسند حسن، گرۆی بە ماڵ دروست نیە تەنها لە پێشبڕکێی ووشترو ئەسپو تیر هاویشتندا دروستە.

(لاَ طَيْرٌ وَصِرَاعٌ) بەڵام وەرگرتنی ماڵ لە سەر پێشبڕکێی باڵندەو زۆرانبازی دروست نیە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی راستتردا.

(وَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر: (أَنَّ عَقْدَهُمَا لاَزِمٌ) بەستنی گرۆی سوارانەو چەك هاوێشتن لە سەر وەرگرتنی شتێك مامڵەتێکی چەسپاوە (لاَ جَائِزٌ) پەشیمانی تێدا دروست نیە، کەواتە: (فَلَيْسَ لأَحَدِهِمَا فَسْخُهُ) بۆ هیچ لایەکیان دروست نیە: مامڵەتەکە هەڵبوەشێنێتەوە، هەم (وَلاَ تَرْكُ الْعَمَلِ) دروست نیە واز لە کارەکەش بێنێ (قَبْلَ الشُّرُوعِ وَبَعْدَهُ) نە لە پێش دەست پێکردنو نە لە دوای دەست پێکردن، هەم (وَلاَ زِيَادَةٌ وَنَقْصٌ فِيهِ) دروست نیە لە کارەکەی دیارکراو زیاد بکا، یان کەم بکاتەوەو، هەم (وَلاَ فِي مَالٍ) دروست نیە لە ماڵە بە مەرج داندراوەکەش زێدەو کەمی بکرێ.

(وَشَرْطُ الْمُسَابَقَةِ) مەرجی پێشبڕکێی سوارانە: (عِلْمُ الْمَوْقِفِ وَالْغَايَةِ) دەبی هەردووکیان شوێنی دەستپێکردنی غاردانەکەو شوێنی کۆتاییهاتنەکەی بزانن، هەم (وَتَسَاوِيهِمَا فِيهِمَا) دەبی هەردووکیان لەو دوو شوێنانەدا یەکسان بن، هەم (وَتَعْيِينُ الْفَرَسَيْنِ) هەردوو ئەسپەکانیش دیاری بکرێن (وَيَتَعَيَّنَانِ) بەو دیارکردنە خودی ئەسپەکان دەبنە دیارکراو و دروست نیە بگۆڕدرێن، هەم (وَإِمْكَانُ سَبْقِ كُلِّ وَاحِدٍ) مەرجە: بگونجێ هەر یەکەیان وەپێش ئەویتر بکەوێ، واتە: ئەگەر ئەسپێکیان زۆر بێهێزتر بوو، یان زۆر ڕەوانتر بوو، پێشبڕکێ دروست نیە، هەم (وَالْعِلْمُ بِالْمَالِ الْمَشْرُوطِ) مەرجە: هەردووکیان بزانن: ئەو ماڵەی بە مەرج داندراوە، چەندە.

(وَيَجُوزُ شَرْطُ الْمَالِ مِنْ غَيْرِهِمَا) دروستە- جگە لە پێشبڕکێکەرەکان- یەکێکیتر بە مەرج دابنێ ماڵەکە بدا: (بِأَنْ يَقُولَ الإِمَامُ أَوْ أَحَدُ الرَّعِيَّةِ) وەك پێشەوا، یان کەسێکیتر بڵێ:

مَنْ سَبَقَ مِنْكُمَا فَلَهُ فِي بَيْتِ الْمَالِ أَوْ فَلَهُ عَلَيَّ كَذَا. وَمِنْ أَحَدِهِمَا فَيَقُولُ: إِنْ سَبَقْتَنِي فَلَكَ عَلَيَّ كَذَا أَوْ سَبَقْتُكَ فَلاَ شَيْءَ عَلَيْكَ. فَإِنْ شَرَطَ أَنَّ مَنْ سَبَقَ مِنْهُمَا فَلَهُ عَلَى الآخَرِ كَذَا، لَمْ يَصِحَّ إِلاَّ بِمُحَلِّلٍ فَرَسُهُ كُفْءٌ لِفَرَسَيْهِمَا، فَإِنْ سَبَقَهُمَا أَخَذَ الْمَالَيْنِ، وَإِنْ سَبَقَاهُ وَجَاءَا مَعًا فَلاَ شَيْءَ لأَحَدٍ، وَإِنْ جَاءَ مَعَ أَحَدِهِمَا فَمَالُ هَذَا لِنَفْسِهِ وَمَالُ الْمُتَأَخِّرِ لِلْمُحَلِّلِ وَلِلَّذِي مَعَهُ، وَقِيلَ لِلْمُحَلِّلِ فَقَطْ.

(مَنْ سَبَقَ مِنْكُمَا فَلَهُ فِي بَيْتِ الْمَالِ أَوْ فَلَهُ عَلَيَّ كَذَا) له ئێوه هەر یەکێکتان پێش ئەویتر کەوت له (بیت المال) ئەوەندەماڵەی هەبێ، یان بڵێ: هەر یەکێکتان پێش ئەویتر کەوت ئەوەندە ماڵەی له سەر من هەبێ.

(وَ) هەروەها (مِنْ أَحَدِهِمَا) دروستە: لە لایەن تەنها یەکێك لە پێشبڕکێکەرەکانیشەوە ماڵەکە بە مەرج دابندرێو (فَيَقُولُ) بڵێ: (إِنْ سَبَقْتَنِي فَلَكَ عَلَيَّ كَذَا أَوْ سَبَقْتُكَ فَلاَ شَيْءَ عَلَيْكَ) ئەگەر تۆ پێیش من کەوتی ئەوەندە ماڵە بۆ تۆ لە سەر من بێ، بەڵام ئەگەر من پێش تۆ کەوتم تۆ هیچت لە سەر نەبێ.

ئینجا بزانە: دروست نیە لە لایەن هەردووکیانەوە ماڵەکە بە مەرج دابندرێ، چونکە ئەو کاتە دەبێتە قومار، کەوابو: (فَإِنْ شَرَطَ أَنَّ مَنْ سَبَقَ مِنْهُمَا فَلَهُ عَلَى الآخَرِ كَذَا) ئەگەر هەردووکیان بە مەرجیان دانا: هەر یەکێکیان وەپێش ئەویتر کەوت ئەوەندە ماڵەی لە سەر ئەوەکەیتر بێ، ئەوە (لَمْ يَصِحَّ إِلاَّ بِمُحَلِّلٍ) دروست نابێ تەنها بە حەڵاڵکەرێکی سێیەم دروست دەبێ، کە (فَرَسُهُ كُفْءٌ لِفَرَسَيْهِمَا) ئەسپەکەی حەڵاڵکەرەکەش هاوچەشنی ئەسپەکانی دووەکانیتر بێو لەگەڵ هەردووکیاندا پێشبڕکێ بکا:

ئینجا (فَإِنْ سَبَقَهُمَا) ئەگەر حەڵاڵکەرەکەش وەپێش هەردووکیان کەوت، ئەوە (أَخَذَ الْمَالَيْنِ) ماڵە بە مەرج دانراوەکەی هەردووکیان بۆ خۆی وەردەگرێ، جیاوازی نیە دووەکانیتریش وێکڕا گەیشتبنە جێ، یان یەك لە دوای یەك.

بەڵام (وَإِنْ سَبَقَاهُ وَجَاءَا مَعًا) ئەگەر دووەکانیتر هەردووکیان وەپێش حەڵاڵکەرەکە کەوتنو وێکڕاش گەیشتنە جێ، ئەو کاتە (فَلاَ شَيْءَ لأَحَدٍ) هیچێکیان هیچ ماڵی نادرێتێ، چونکە ئەگەر حەڵاڵکەرەکە دوا بکەوێ هیچی لە سەر نیە.

بەڵام (وَإِنْ جَاءَ مَعَ أَحَدِهِمَا) ئەگەر حەڵاڵکەرەکە لەگەڵ یەکێکیان پێش کەوتنو وێکڕا گەیشتنە جێو ئەوەکەیتریش دوا کەوت، ئەو کاتە (فَمَالُ هَذَا لِنَفْسِهِ) ماڵە بە مەرج دانداوەکەی ئەم پێشکەوتووە بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، هەم (وَمَالُ الْمُتَأَخِّرِ لِلْمُحَلِّلِ وَلِلَّذِي مَعَهُ) ماڵی دواکەوتووەکەش بە هاوبەشی بۆ حەڵاڵکەرەکەو بۆ ئەوەکەی لەگەڵیدا گەیشتۆتە جێ، چونکە هەردووکیان –وێکڕا– وەپێش ئەوی کەوتون (وَقِيلَ لِلْمُحَلِّلِ فَقَطْ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: تەنها بۆ حەڵاڵکەرەکەیە.

وَإِنْ جَاءَ أَحَدُهُمَا ثُمَّ الْمُحَلِّلُ ثُمَّ الآخَرُ فَمَالُ الآخَرِ لِلأَوَّلِ فِيالأَصَحِّ، وَإِنْ تَسَابَقَ ثَلاَثَةٌ فَصَاعِدًا وَشُرِطَ لِلثَّانِي مِثْلُ الأَوَّلِ فَسَدَ، وَدُونَهُ يَجُوزُ فِيالأَصَحِّ، وَسَبْقُ إِبِلٍ بِكَتِفٍ، وَخَيْلٍ بِعُنُقٍ، وَقِيلَ بِالْقَوَائِمِ فِيهِمَا، وَيُشْتَرَطُ لِلْمُنَاضَلَةِ بَيَانُ أَنَّ الرَّمْيَ مُبَادَرَةٌ وَهِيَ أَنْ يَبْدُرَ أَحَدُهُمَا بِإِصَابَةِ الْعَدَدِالْمَشْرُوطِ، أَوْ مُحَاطَّةٌ وَهِيَ أَنْ تُقَابَلَ إِصَابَاتُهُمَا وَيُطْرَحَ الْمُشْتَرَكُ فَمَنْ زَادَ بِعَدَدِ كَذَا فَنَاضِلٌ، وَبَيَانُ عَدَدِ نُوَبِ الرَّمْيِ

(وَإِنْ جَاءَ أَحَدُهُمَا ثُمَّ الْمُحَلِّلُ ثُمَّ الآخَرُ) ئەگەر یەکێکیان پێشتر گەیشتە جێ، ئینجا حەڵاڵکەرەکە، ئینجا ئەوەکەیتر، ئەو کاتە (فَمَالُ الآخَرِ لِلأَوَّلِ فِيالأَصَحِّ) ماڵی ئەوەکەیتر تەنها بۆ یەکەمەکەیە، واتە: حەڵاڵکەرەکە هیچی نادرێتێ، لە سەر فەرموودەی ڕاست.

(وَإِنْ تَسَابَقَ ثَلاَثَةٌ فَصَاعِدًا) ئەگەر سێ کەس، یان زیاتر پێشبڕکێی سوارانەیان کردو (وَشُرِطَ لِلثَّانِي مِثْلُ الأَوَّلِ) بە مەرج داندرا: ماڵێکی وەکو یەکەمەکە بۆ دووەمەکە بێ (فَسَدَ) ئەم پێشبڕکێیە بەتاڵە، بەلاَم بە فەرموودەی ڕاستتر: دروست دەبێ، هەم (وَدُونَهُ يَجُوزُ) ئەگەر بە مەرج داندرا: دووەمەکە کەمتری لە یەکەمەکە بدرێتێ، ئەوەش دروستە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَسَبْقُ إِبِلٍ بِكَتِفٍ) پێشکەوتنی ووشتر بە شانەکانی ڕەچاو دەکرێو (وَخَيْلٍ بِعُنُقٍ) پێشکەوتنی ئەسپوماینو هێستر بە ئەستۆی ڕەچاو دەکرێ (وَقِيلَ بِالْقَوَائِمِ فِيهِمَا) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: لە هەردوو جۆرەکاندا بەپێیەکانیان ڕەچاو دەکرێ.

(وَيُشْتَرَطُ لِلْمُنَاضَلَةِ) بە مەرج دادەندرێ بۆ دروستبوونی پێشبڕکێی چەک هاوێشتن: (بَيَانُ أَنَّ الرَّمْيَ مُبَادَرَةٌ) ڕوون بکرێتەوە: ئایا چەک هاوێشتنەکە پێشکەوتنە (وَهِيَ أَنْ يَبْدُرَ أَحَدُهُمَا بِإِصَابَةِ الْعَدَدِ الْمَشْرُوطِ) پێشکەوتن ئەمەیە: یەکێکیان پێش ئەویتر بکەوێ بە لێدانی ئەو ژمارەیەی بە مەرج داندراوە لە کۆی چەکە هاوێشتراوەکە: وەك بە مەرج دابندرێ: هەر یەکێکیان لە کۆی بیست فیشەکی هاوێشتراو پێنج فیشەك لێبدا ئەوەندە ماڵەی بدرێتێ، جا هەر کامەیان لە کۆی بیست فیشەکەکەی خۆی پێنجی لێدان، ئەمیان پێشکەوتووە بە سەر ئەوەی لە بیستەکەیخۆی چواران لێدەدا، کەوابو: ماڵەکەی دەدرێتێ، بەلاَم ئەگەر هەردووکیان پێنجیان لێدان، ئەو کاتە هیچێکیان پێشکەوتوو نین.

(أَوْ مُحَاطَّةٌ) یان ڕوون بکرێتەوە: چەك هاوێشتنەکە داشکاندنە (وَهِيَ أَنْ تُقَابَلَ إِصَابَاتُهُمَا وَيُطْرَحَ الْمُشْتَرَكُ) داشکاندن ئەمەیە: لێدانی هەردووکیان بەرامبەر بکرێو لێدانە هاوبەشەکانیان فڕێ بدرێ (فَمَنْ زَادَ بِعَدَدِ كَذَا فَنَاضِلٌ) جا ئەوەی ژمارەی لێدانەکەی ئەوەندە زیاد بوو، ئەمیان پێشکەوتووە بە سەر ئەویتردا و ماڵەکەی دەدرێتێ.

(وَ) هەروەها بە مەرج دادەندرێ لە هەردووشێوەیڕابردوودا: (بَيَانُ عَدَدِ نُوَبِ الرَّمْيِ) ڕوون بکرێتەوە ژمارەی نۆبەتەکانی هاوێشتن چەند بن: ئایا هەر یەکەیان تیرێك تیرێك بهاوێ، یان

وَالإِصَابَة وَمَسَافَة الرَّمْيِ وَقَدْرِ الْغَرَضِ طُولاً وَعَرْضًا، إلاّ أَنْ يَعْقِدَ بِمَوْضِعٍ فِيهِ غَرَضٌ مَعْلُومٌ فَيُحْمَلُ الْمُطْلَقُ عَلَيْهِ، وَلْيُبَيِّنَا صِفَةَ الرَّمْيِ مِنْ قَرْعٍ وَهُوَ إِصَابَةُ الشَّنِّ بِلاَ خَدْشٍ، أَوْ خَزْقٍ وَهُوَ أَنْ يَثْقُبَهُ وَلاَ يَثْبُتَ فِيهِ، أَوْ خَسْقٍ وَهُوَ أَنْ يَثْبُتَ فِيهِ، أَوْ مَرْقٍ وَهُوَ أَنْ يَنْفُذَ، فَإِنْ أَطْلَقَا اقْتَضَى الْقَرْعَ، وَيَجُوزُ عِوَضُ الْمُنَاضَلَة مِنْ حَيْثُ يَجُوزُ عِوَضُ الْمُسَابَقَة وَبِشَرْطِه، وَلاَ يُشْتَرَطُ تَعْيِينُ قَوْسٍ وَسَهْمٍ، فَإِنْ عُيِّنَ لَغَا وَجَازَ إِبْدَالُهُ بِمِثْلِهِ، فَإِنْ شُرِطَ مَنْعُ إِبْدَالِه فَسَدَ الْعَقْدُ،

پێنج پێنج، یان یەکێکیان پێشتر تەواوی بیستەکەی‌خۆی بهاوێ، ئینجا ئەوەی‌تریش بیستەکەی‌خۆی بهاوێ (وَالإِصَابَةِ) هەم مەرجە: ژمارەی لێدانەکانیش ڕوون بکرێتەوە: وەك لە بیست فیشەك پێنجان لێبدا.

هەم (وَمَسَافَةِ الرَّمْيِ) دووری‌و نزیکی‌ی ئامانجەکەش ڕوون بکرێتەوە، هەم (وَقَدْرِ الْغَرَضِ طُولاً وَعَرْضًا) ئەندازەی ئامانجەکەش ڕوون بکرێتەوە لە ڕووی درێژی‌و پانیەوە (إلاّ أنْ يَعْقِدَ بِمَوْضِعٍ فِيهِ غَرَضٌ مَعْلُومٌ) مەگەر لە شوێنێکی وەها پێشبڕکێ ببەستن کە ئامانجەیەکی زاندراوی تێدا بێ، ئەو کاتە مەرج نیە، کەوابو: (فَيُحْمَلُ الْمُطْلَقُ عَلَيْهِ) ئامانجە ڕووننەکراوەکە دەهێندرێتە سەر ئەو ئامانجە زاندراوە.

(وَلْيُبَيِّنَا صِفَةَ الرَّمْيِ) سوننەتە شێوەی هاوێشتن‌و لێدانەکە ڕوون بکەنەوە: (مِنْ قَرْعٍ وَهُوَ إِصَابَةُ الشَّنِّ بِلاَ خَدْشٍ) ئایا تەنها لە ئامانجەکە بداو هیچ شوختی تێنەکا (أوْ خَزْقٍ وَهُوَ أنْ يَثْقُبَهُ وَلاَ يَثْبُتَ فِيهِ) یان لێی بداو کونی بکاو هاویشتراوەکەشی تێدا نەمێنێتەوە (أوْ خَسْقٍ وَهُوَ أنْ يَثْبُتَ فِيهِ) یان لێی بداو تێیدا بمێنێتەوە (أوْ مَرْقٍ وَهُوَ أنْ يَنْفُذَ) یان لێی بداو کونی بکاو لە دیوەکەی‌تردا بڕواتە دەرەوە (فَإِنْ أَطْلَقَا) جا ئەگەر لە بەستنی پێشبڕکێدا چۆنیەتی لێدانەکەیان نەگوت، ئەو کاتە (اقْتَضَى الْقَرْعَ) تەنها لێدانەکەی دەخوازێ‌و ئەوانی‌تر پێویست نین.

(وَيَجُوزُ عِوَضُ الْمُنَاضَلَة) دروستە: لە گرۆی چەك هاوێشتندا ماڵ بە مەرج دابندرێ (مِنْ حَيْثُ يَجُوزُ عِوَضُ الْمُسَابَقَةِ وَبِشَرْطِهِ) لەو ڕووەی کە دروست بوو: ماڵی گرۆی سوارانە دابنێ‌و هەم بە مەرجەکەی گرۆی سوارانەش، واتە: یان بیگانەیەك بیخاتە ئەستۆی خۆی، یان تەنها یەکێك لە پێشبڕکێکەرەکان، یان هەردووکیان بەو مەرجەی حەڵاڵکەرێك وەگەڵیان بکەوێ: ئەگەر وەپێش هەردووکیان بکەوێ ماڵی هەردووکیان بۆ خۆی ببا، ئەگەر ئەوان پێش کەوتن ئەو هیچ نەدا.

بەڵام (وَلاَ يُشْتَرَطُ تَعْيِينُ قَوْسٍ وَسَهْمٍ) بە مەرج دانادرێ: کەوان‌و تیر دیاری بکرێن (فَإِنْ عُيِّنَ) جا ئەگەر تیرو کەوانێك دیاری کرا (لَغَا) دیارکردنەکە پوچەڵ دەبێ‌و (وَجَازَ إِبْدَالُهُ بِمِثْلِهِ) دروستە بە تیرو کەوانێکی‌تر بیگۆڕێ (فَإِنْ شُرِطَ مَنْعُ إِبْدَالِه) جا ئەگەر بە مەرج داندرا: کە نابێ بگۆڕدرێ، ئەو کاتە (فَسَدَ الْعَقْدُ) مامڵەتەکە تێك دەچێ‌و دانامەزرێ.

وَالأَظْهَرُ اشْتِرَاطُ بَيَانِ الْبَادِئِ بِالرَّمْيِ وَلَوْ حَضَرَ جَمْعٌ لِلْمُنَاضَلَةِ فَانْتَصَبَ زَعِيمَانِ يَخْتَارَانِ أَصْحَابًا جَازَ، وَلاَ يَجُوزُ شَرْطُ تَعْيِينِهِمَا بِقُرْعَةٍ، فَإِنْ اخْتَارَ غَرِيبًا ظَنَّهُ رَامِيًا فَبَانَ خِلاَفُهُ بَطَلَ الْعَقْدُ فِيهِ وَسَقَطَ مِنَ الْحِزْبِ الآخَرِ وَاحِدٌ، وَفِي بُطْلاَنِ الْبَاقِي قَوْلاَ تَفْرِيقِ الصَّفْقَةِ، فَإِنْ صَحَّحْنَا فَلَهُمْ جَمِيعًا الْخِيَارُ، فَإِنْ أَجَازُوا وَتَنَازَعُوا فِيمَنْ يَسْقُطُ بَدَلَهُ فَسَدَ الْعَقْدُ، وَإِذَا نَضَلَ حِزْبٌ قُسِمَ الْمَالُ بِحَسَبِ الإِصَابَةِ،

(وَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (اشْتِرَاطُ بَيَانِ الْبَادِئِ بِالرَّمْيِ) مەرجە ڕوون بکرێتـەوە: کامەیان پێشتر دەست بە هاوێشتن بکا، هەم مەرجە شوێنی لێهاوێشتنەکەشیان یەکسان بێ، هەم مەرجە: ئەو چەکەی هەردوو لا هاویشتنی پێدەکەن یەك ڕەگەزبێ، هـەروەك لـە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

(وَلَوْ حَضَرَ جَمْعٌ لِلْمُنَاضَلَةِ) ئەگەر کۆمـەڵێك ئامـادە بـون بـۆ پێشـبڕکێی چـەك هاوێشـتن (فَانْتَصَبَ زَعِيمَانِ) ئینجا لەو کۆمەڵـە دوو کـەس بـە ڕەزامەنـدی هـەمووان خۆیـان کـردە سەرکردە، تاکو (يَخْتَـارَانِ أَصْحَابًا) هـەر یەکـەیان لـەو کۆمەڵـە چـەند کەسـێك بـۆ خـۆی هەڵبژێرێو هەر یەکەیان ببێتە گرۆهێك (جَازَ) ئەو مامڵەتە دروستە، بـەو مەرجـەی پـێش بەستنی پێشبڕکێیەکە: ئەمەیان لە کۆمەڵەکە یەکێك هەڵـبژێرێ، ئینجـا ئەوەکـەی تـریش یەکێك هەڵبژێرێ...بەم جۆرە، تا ژمارەی ئەندامەکانی هـەردوو گرۆهـەکان بـە یەکسـانی تەواو دەبێ، کەوابو: (وَلاَ يَجُوزُ شَرْطُ تَعْيِينِهِمَا بِقُرْعَةٍ) پێشبڕکێ بەو مەرجە دروسـت نیـە: کە بە پشکە هەموو ئەندامەکان دیاری بکرێن، چونکە ئەوەی پشکەی بۆ دەردەچێ گشت لێزانەکان بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ.

(فَإِنْ اخْتَارَ غَرِيبًا) جا ئەگەر یەکێك لە سەرکردەکان پیاوێکی نەناسراوی هەڵبژارد، کە (ظَنَّهُ رَامِيًا فَبَانَ خِلاَفُهُ) وا تێگەیشتبو چەکهاوێژە، ئینجا ئاشکرابو هەر نازانێ چـەك بهـاوێ، ئـەو کاتە (بَطَلَ الْعَقْدُ فِيهِ) مامڵەتەکە لەو نەزانەدا بەتاڵ دەبێو (وَسَقَطَ مِنَ الْحِزْبِ الآخَرِ وَاحِدٌ) لە گرۆهەکەیتریش یەکێك لە بەرامبەر نەزانەکە لادەکەوێ.

(وَفِي بُطْلاَنِ الْبَاقِي قَوْلاَ تَفْرِيقِ الصَّفْقَةِ) لـەبارەی بەتاڵبوونـەوەی ئەندامـەکانیتریش هـەردوو فەرموودەکەی لێکجیاکردنەوەی مامڵەتێك هەیـە: ڕاسـترەکەیان دەفـەرموێ: دروسـت دەبـێو بەتاڵ نابێ، کەوابو: (فَإِنْ صَحَّحْنَا) ئەگـەر بە فـەرموودەی ڕاستتر: لە ئەندامەکانیتری هـەردوو گرۆهەکـەدا بـە دروستبوویی دابنـێین، ئـەو کاتـە (فَلَهُمْ جَمِيعًا الْخِيَارُ) لـە هەردووکۆمەڵەکـە گشتیان مافی پەشیمانبوونەوەیان هەیـە، ئینجـا (فَـإِنْ أَجَـازُوا) ئەگـەر پەشـیمان نەبونـەوەو مامڵەتەکەیان ڕۆیاند، بەڵام (وَتَنَـازَعُوا فِـيمَنْ يَسْـقُطُ بَدَلَـهُ) بـووە کێشـەیان: ئایـا کامـەیان لـە بەرامبەر نەزانەکە لابکەوێ، ئەو کاتە (فَسَدَ الْعَقْدُ) مامڵەتەکە تێك دەچێ (وَإِذَا نَضَـلَ حِـزْبٌ) هەر کاتێك گرۆهێك بە سەر گرۆهێکدا پێش کەوت (قُسِمَ الْمَالُ بِحَسَبِ الإِصَـابَةِ) ئـەو ماڵـەی لـە

وَقِيلَ بِالسَّوِيَّةِ، وَيُشْتَرَطُ فِي الإِصَابَةِ الْمَشْرُوطَةِ أَنْ تَحْصُلَ بِالنَّصْلِ، فَلَوْ تَلِفَ وَتَرٌ أَوْ قَوْسٌ أَوْ عَرَضَ شَيْءٌ انْصَدَمَ بِهِ السَّهْمُ وَأَصَابَ بِهِ حُسِبَ لَهُ، وَإِلاَّ لَمْ يُحْسَبْ عَلَيْهِ، وَلَوْ نَقَلَتِ الرِّيحُ الْغَرَضَ فَأَصَابَ مَوْضِعَهُ حُسِبَ لَهُ، وَإِلاَّ فَلاَ يُحْسَبُ عَلَيْهِ، وَلَوْ شُرِطَ خَسْقٌ فَثَقَبَ وَثَبَتَ ثُمَّ سَقَطَ أَوْ لَقِيَ صَلاَبَةً فَسَقَطَ حُسِبَ لَهُ.

(كِتَابُ الأَيْمَانِ)

گرۆیەکەدا بە مەرج داندراوە بەگوێرەی لێدانەکان بە سەر لێدەرەکاندا بەش دەکرێ، بەڵام (وَقِيلَ بِالسَّوِيَّةِ) لە فەرموودەیەکی‌تر-کە زۆربەی سەرچاوەکان بە ڕاستتریان داناوە-: بە یەکسانی ماڵەکە بە سەر هەموو ئەندامەکانی گرۆهەکەدا بەش دەکرێ: بێجیاوازی لە نێوان ئەوەی لە ئامانجەکەی داوە، یان لێی نەداوە.

(وَيُشْتَرَطُ فِي الإِصَابَةِ الْمَشْرُوطَةِ أَنْ تَحْصُلَ بِالنَّصْلِ) بە مەرج دادەندرێ لەو لێدانەی بە مەرج داندراوە: بە سەری تیرەکە بێ، نەك بە پانایی‌و بنەکەی (فَلَوْ تَلِفَ وَتَرٌ أَوْ قَوْسٌ) جا ئەگەر لە حاڵەتی هاویشتنەکەدا ژێی کەوانەکە پچڕا، یان کەوانەکە شکا (أَوْ عَرَضَ شَيْءٌ انْصَدَمَ بِهِ السَّهْمُ) یان شتێك هات‌و تیرەکەی خۆی لێدا، بەڵام (وَأَصَابَ بِهِ) لە هەرسێك حاڵەتدا تیرەکەی لە ئامانجەکە دا، ئەوە (حُسِبَ لَهُ) بۆی دەژمێردرێ (وَإِلاَّ لَمْ يُحْسَبْ عَلَيْهِ) بەڵام ئەگەر لێی نەدا، ئەو کاتە لە سەری ناژمێردرێ‌و دووبارەی دەکاتەوە.

(وَلَوْ نَقَلَتِ الرِّيحُ الْغَرَضَ) ئەگەر لە حاڵەتی هاوێشتنەکەدا بایەك ئامانجەکەی لە شوێنی خۆی لادا بۆ شوێنێکی‌تر (فَأَصَابَ مَوْضِعَهُ) ئەویش چەکە هاوێشتراوەکەی لە شوێنی ئامانجەکە دا، ئەو کاتەش (حُسِبَ لَهُ) بۆی دەژمێردرێ (وَإِلاَّ فَلاَ يُحْسَبُ عَلَيْهِ) بەڵام ئەگەر لە شوێنەکەیی نەدا، لە سەری ناژمێردرێ (وَلَوْ شُرِطَ خَسْقٌ) ئەگەر بە مەرج داندرا: ئامانجەکە کون بکاو تێیدا بمێنێتەوە (فَثَقَبَ وَثَبَتَ ثُمَّ سَقَطَ) ئینجا لە ئامانجەکەی داو کونی کردو تێیدا مایەوە، ئینجا کەوتە خوارەوە (أَوْ لَقِيَ صَلاَبَةً فَسَقَطَ) یان تیرەکە بە شتێکی ڕەق کەوت بۆیێ کەوتە خوارەوەو کونی نەکرد، ئەوە لە هەردوو مەسەلەدا (حُسِبَ لَهُ) بۆی دەژمێردرێ، چونکە کەمتەرخەمی‌ی نەکردوە.

﴿ كِتَابُ الأَيْمَانِ: پەرتوکی سوێندەکان ﴾

پێشەکی بزانە: مەرجە سوێندخۆرەکە بالغ‌و عاقڵ بێ‌و بە خۆشی‌خۆی بێ‌و مەبەستی سوێندخواردن بێ، واتە: منداڵ‌و شێت‌و زۆرلێکراو و ئەو کەسەی-بێمەبەستی‌دڵ-سوێندی بە سەر زویاندا دێ، سوێندی هیچێکیان دانامەزرێ، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ حديث صحيح رواه أصحاب السنن، نووسینی تاوان لە سەر سێ کەسان هەڵگیراوە: لە سەر خەوتوو تا هەشیار دەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلۆغی دەبێ، لە سەر شێت تا چاك دەبێتەوە. هەم بە بەڵگەی دوو حەدیسەکانی‌داهاتوو: لێرەو لە باسی (لَغْوُ الْيَمِينِ)دا.

لاَ تَنْعَقِدُ إلاَّ بِذَاتِ اللهِ تَعَالَى أَوْ صِفَةٍ لَهُ كَقَوْلِهِ: وَاللهِ، وَرَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالْحَيِّ الَّذِي لاَ يَمُوتُ، وَمَنْ نَفْسِي بِيَدِهِ، وَكُلِّ اسْمٍ مُخْتَصٍّ بِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى، وَلاَ يُقْبَلُ قَوْلُهُ: لَمْ أُرِدْ بِهِ الْيَمِينَ. وَمَاانْصَرَفَ إِلَيْهِ سُبْحَانَهُ عِنْدَالإِطْلاَقِ: كَالرَّحِيمِ، وَالْخَالِقِ، وَالرَّازِقِ، وَالرَّبِّ تَنْعَقِدُ بِهِ الْيَمِينُ إلاَّ أَنْ يُرِيدَ غَيْرَهُ، وَمَا اُسْتُعْمِلَ فِيهِ وَفِي غَيْرِهِ سَوَاءً:

جا بزانە: مەرجە سوێندخۆرەكە: بە قەسدیو بە خۆشیخۆی كارە سوێند لەسەرخوراوەكە بكا، یان نەیكا، واتە: ئەگەر سوێندی خوارد كارێك بكا، یان سوێندی خوارد نەیكا، ئینجا بە زۆرلێكردن كارەكەی كرد، یان بە هۆی قەدەغەكردن نەیكرد، یان لە بیری چوبۆوە كە سوێندی خواردوە، یان نەیزانیٚ ئەمە سوێند لەسەرخوراوەكەیە بۆییٚ كردی، یان بۆییٚ نەیكرد، لەو سیٚ حاڵەتانەدا سوێندی لێناكەویٚ تا جارێكیتر بە خۆشیخۆیو بە قەسدی دەیكا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا لێرەو لە كۆتایی (سوێندی نیشتەجیٚبوون)دا ناوەڕۆكی ئەم پێشەكییە ڕوون كراوەتەوە.

پێغەمبەرﷺ دەفەرمویٚ: ﴿رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَااسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ﴾ حديث حسن رواه ابن ماجه، لادراوە لە سەر ئوممەتی من بڕیاری بەهەڵەداچوونو لەبیرچوونو ئەوەی بە زۆرلێكردن پێیان كراوە.

(لاَ تَنْعَقِدُ إلاَّ بِذَاتِ اللهِ تَعَالَى) سوێندخواردن نابەستریٚ تەنها بە زاتی خوای گەورە (أَوْ صِفَةٍ لَهُ) یان بە سیفەتێكی خوای گەورە دەبەستریٚ (كَقَوْلِهِ) وەك سوێندخۆرەكە بڵیٚ : (وَاللهِ) بەو خوایە ئەم كارە ناكەم (وَرَبِّ الْعَالَمِينَ) بە پەروەردگاری عالەم ئەم كارەم نەكردوە (وَالْحَيِّ الَّذِي لاَ يَمُوتُ) بەو زیندووەی نامریٚ ئەو شتە وەها نیە (وَمَنْ نَفْسِي بِيَدِهِ) بەو كەسەی گیانی منی بە دەستە ئەو شتە وەها نیە، هەم (وَكُلِّ اسْمٍ مُخْتَصٍّ بِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى) سوێندخواردن دەبەستریٚ بە هەر ناوێكی تایبەت بە خوای گەورە بیٚ: وەك بە خاوەنیڕۆژیقیامەت، بەو كەسەی دەیپەرستم، بەو كەسەی دڵان دەگۆڕیٚ...هتد (وَلاَ يُقْبَلُ قَوْلُهُ: لَمْ أُرِدْ بِهِ الْيَمِينَ) سوێندخۆرەكە لیٚی قبوڵ ناكریٚ بڵیٚ: مەبەستم بەو ناوە پیرۆزە سوێندخواردن نەبوە.

بەڵام (وَمَا انْصَرَفَ إِلَيْهِ سُبْحَانَهُ عِنْدَالإِطْلاَقِ) هەر ناوێك ئەگەر بیٚناتورە بگوتریٚ، بیری مرۆڤ بۆلای خوا بچیٚو بە ناتورەوەش بۆ خەڵك بە كار بیٚ: (كَالرَّحِيمِ) وەكو میهرەبان=دڵۆڤان (وَالْخَالِقِ) دروستكەر (وَالرَّازِقِ) ڕزقدەر (وَالرَّبِّ) خاوەن، ئەوەش (تَنْعَقِدُ بِهِ الْيَمِينُ) سوێندخواردنی پیٚ دەبەستریٚ (إلاَّ أَنْ يُرِيدَ غَيْرَهُ) مەگەر سوێندخۆرەكە مەبەستی كەسێكیتر بیٚ-جگە لە خوای گەورە- ئەو كاتە لیٚی قبوڵ دەكریٚو نابێتە سوێندخواردن (وَمَا اُسْتُعْمِلَ فِيهِ وَفِي غَيْرِهِ سَوَاءً) هەر ناوێكیش بە یەكسانی بۆ خواو بۆ شتیتر بەكار

كَالشَّيْءِ وَالْمَوْجُودِ وَالْعَالِمِ وَالْحَيِّ لَيْسَ بِيَمِينٍ إِلاَّ بِنِيَّةٍ، وَالصِّفَةُ: كَوَعَظَمَةِ اللهِ وَعِزَّتِهِ وَكِبْرِيَائِهِ وَكَلاَمِهِ وَعِلْمِهِ وَقُدْرَتِهِ وَمَشِيئَتِهِ يَمِينٌ، إِلاَّ أَنْ يَنْوِيَ بِالْعِلْمِ الْمَعْلُومَ وَبِالْقُدْرَةِ الْمَقْدُورَ، وَلَوْ قَالَ: وَحَقِّ اللهِ. فَيَمِينٌ إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ الْعِبَادَاتِ،

بێ: (كَالشَّيْءِ) وەكو شت (وَالْمَوْجُودِ) هەبووی (وَالْعَالِمِ) زانا (وَالْحَيِّ) زیندوو، ئەوە (لَيْسَ بِيَمِينٍ إِلاَّ بِنِيَّةٍ) نابێتە سوێندخواردن، تەنها بە نیەتی ناوی خوا دەبێتە سوێند.

(وَالصِّفَةُ) سیفەتی زاتیخوایگەورە-کە سوێندی پێ دەبەسترێ- گشت ئەو سیفەتانەن: کە بە زاتی خوای گەورەوە وەستاونو لێی جیانابنەوە، کەوابو: مەبەستیش بە ناوی خوای گەورە: گشت ئەوەنو نۆ ناوە پیرۆزەکانی خوای گەورەن-کە لە حەدیسی پێغەمبەرداﷺ هاتون- چونکە ئەو ناوانەش لە سیفەتەکانی خوای گەورە وەرگیراون، بەڵام جیاوازی نیە ناوە پیرۆزەکان لە سیفەتەکانی زاتیخوا وەرگیرابن: وەکو (اَلسَّمِيعُ) لە سیفەتی (السَّمْع) وەرگیراوە، یان لە سیفەتەکانی (فِعْل)-کرداریخوا: وەکو (اَلْخَالِقُ) لە سیفەتە (اَلْخَلْق) وەرگیراوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، منیش لە ڕوونکردنەوەی (العقيدة الطحاوية)دا بە درێژی ڕوونم کردونەوە:

(كَ) وەك سوێندخۆرەکە بڵێ: (وَعَظَمَةِ اللهِ) بە گەورەیی خوا (وَعِزَّتِهِ) بە بەهێزیی خوا (وَكِبْرِيَائِهِ) بە خۆبەگەورەدانانی خوا (وَكَلاَمِهِ) بە گفتوگۆی خوا=بە قورئان، یان بەم قورئانە (وَعِلْمِهِ) بە زانستی خوا (وَقُدْرَتِهِ) بە توانینی خوا (وَمَشِيئَتِهِ) بە حەزکردنی خوا، ئەوانە گشتی (يَمِينٌ) دەبنە سوێند (إِلاَّ أَنْ يَنْوِيَ بِالْعِلْمِ الْمَعْلُومَ) تەنها ئەگەر مەبەستی بە (العلم) زاندراوی خوابێو (وَبِالْقُدْرَةِ الْمَقْدُورَ) مەبەستی بە (القدرة) ئەو شتە بێ کە خوا توانای بە سەردایە، ئەو کاتە نابێتە سوێند.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر سوێندخۆرەکە گوتی (وَحَقِّ اللهِ) بە حەقی خوا ئەم کارە دەکەم. ئەوە (فَيَمِينٌ) دەبێتە سوێند (إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ الْعِبَادَاتِ) تەنها ئەگەر مەبەستی بە حەقی خوا: خواپەرستیەکان بن کە خوا فەرمانی پێکردون، ئەو کاتە نابێتە سوێند، چونکە خواپەرستیەکان سیفەتی خوای گەورە نین.

﴿ئاگاداری﴾ یەکەم: سوێندخواردن بە هیچ دروستکراوێکی خوا دانامەزرێ: وەك سوێندم بە پێغەمبەرﷺ، یان بە فلانە پیاوچاکە، یان بە قەبری پێغەمبەرﷺ، یان بە قەبری فلانە پیاوچاکە، یان بە سەری باوکم، یان بە قەبری باوکم. کەواتە: ئەو جۆرە سوێندانە ناپەسندن، بەڵکو ئیمامی(الشافعي)و چەند زانایەکیتر بە گوناهیان داناوەو سوێندخۆرەکە گوناهبار دەبێ، چونکە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿أَلاَ إِنَّ اللهَ-عز وجل- يَنْهَاكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ، فَمَنْ كَانَ حَالِفاً فَلْيَحْلِفْ بِاللهِ تَعَالَى﴾ رواه الشيخان، ئاگادار بن خوای گەورە ئێوە قەدەغە دەکا: سوێند بە سەری باوکتان بخۆن، جا هەر کەسێك سوێند دەخوا با سوێند بە خوای گەورە بخوا.

وَحُرُوفُ الْقَسَمِ بَاءٌ وَوَاوٌ وَتَاءٌ: كَبِاللهِ وَوَاللهِ وَتَاللهِ، وَتَخْتَصُّ التَّاءُ بِاللهِ تَعَالَى، وَلَوْ قَالَ: أَللهُ وَرَفَعَ أَوْ نَصَبَ أَوْ جَرَّ فَلَيْسَ بِيَمِينٍ إِلاَّ بِنِيَّةٍ،

جا بزانە: ئەگەر سوێندخۆرەکە مەبەستی ئەوەبێ: سوێند پێخوراوەکە وەکو خوا بە گەورە دابنێ، ئەو کاتە کافر دەبێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە؟ چونکە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللهِ فَقَدْ أَشْرَكَ﴾ رواه ابوداود وغيره بسند حسن، هەر کەسێك سوێند بخوا بە شتێکی جگە لە خوا، ئەوە هاوبەشی بۆ خوا داناوەو کافر دەبێ.

بەڵام ئەگەر ئەو جۆرە ووشانەیڕابردوو بە مەبەستی سوێندخواردن نەبێ، بەڵکو -بە بێ‌هیچ مەبەستێك- بەگوێرەی عادەت ووشەی سوێندەکەی بە سەر زوبانی‌دا هات، ئەو کاتە ناپەسند نیەو گوناهباریش نابێ؟ چونکە پیاوێکی خەڵکی (نَجْد) هاتو پرسیاری ئیسلامی کردو پێغەمبەرﷺ وەڵامی داوە، جا پیاوەکە ڕۆیشتو گوتی: ﴿وَاللهِ لاَ أَزِيدُ عَلَى هَذا وَلاَ أَنْقُصُ. فَقالَ النَّبِيُّﷺ: أَفْلَحَ وَأَبِيهِ إِنْ صَدَقَ﴾ رواه مسلم، سوێندم بە خوا لەو ڕوکنانەیئیسلام زیاتر ناکەمو کەمیش ناکەم. جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بە باوکی وی-بە سەری باوکی وی- بەختەوەر بوو ئەگەر ڕاستی گوتبێ. واتە: مەبەستی پێغەمبەرﷺ سوێندخواردن بە سەری باوکی وی نەبو، بەڵکو بەگوێرەی عادەت ووشەکەی بە سەر دەمدا هات، هەروەك ئیمامی (النواوی) لە (شرح مسلم)دا ڕوونی کردوئەوە.

دووەم: ئەگەر لەگەڵ سوێندخواردنەکەدا بڵێ: إن شاء الله. ئەوە سوێندەکەی دانامەزرێ، هەروەك لە (باسی جیاکردنەوە لە تەڵاق)دا ڕابرا، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَقَالَ: إِنْ شاءَ اللهُ. فَلاَ حِنْثَ عَلَيْهِ﴾ رواه أحمد وأصحاب السنن بسند حسن، هەر کەسێك سوێندی خواردو گوتی: إن شاء الله. ئەوە سوێندی لێناکەوێ.

جا بزانە: وەکیلگرتن بۆ سوێندخواردن دروست نابێ، هەروەك لە (باسیوەکیلایەتی)دا ڕابرا.

(وَحُرُوفُ الْقَسَمِ) پیتەکانی سوێند پێخواردن لە عەرەبی‌دا (بَاءٌ وَوَاوٌ وَتَاءٌ) ئەم سێ‌یەنە (کَ) وەك بڵێ: (بِاللهِ، وَ وَاللهِ، وَ تَاللهِ)، بەڵام کوردزمانەکان لە سوێندی کوردی‌دا: بە زۆری پیتی (ب) بە کار دێنن: وەك بە خوا، بە قورئان، هەم لە هەندێ شوێنیشدا پیتی (و) بە کار دێنن: وەك وە کەلامی خوا.

(وَتَخْتَصُّ التَّاءُ بِاللهِ تَعَالَى) پیتی (ت) تایبەتە بە ناوی (أَللهُ): وەك (تاللهِ)، واتە: بۆ ناوەکانیترو سیفەتەکانی خوا بە کار نایێ (وَلَوْ قَالَ: أَللهُ وَرَفَعَ أَوْ نَصَبَ أَوْ جَرَّ) ئەگەر گوتی (أَللهُ)، جا بۆری دانا سەر هایەکە، یان سەر، یان ژێر، واتە: پیتی سوێندخواردنی نەگوت، ئەوە (فَلَيْسَ بِيَمِينٍ إِلاَّ بِنِيَّةٍ) نابێتە سوێندخواردن تەنها بە نیەتی سوێند نەبێ.

وَلَوْ قَالَ أَقْسَمْتُ أَوْ أُقْسِمُ أَوْ حَلَفْت أَوْ أَحْلِفُ بِاللهِ لأَفْعَلَنَّ فَيَمِينٌ إنْ نَوَاهَا أَوْ أَطْلَقَ، وَإِنْ قَالَ قَصَدْتُ خَبَرًا مَاضِيًا أَوْ مُسْتَقْبَلاً صُدِّقَ بَاطِنًا وَكَذَا ظَاهِرًا عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلَوْ قَالَ لِغَيْرِهِ أُقْسِمُ عَلَيْكَ بِاللهِ أَوْ أَسْأَلُك بِاللهِ لَتَفْعَلَنَّ وَأَرَادَ يَمِينَ نَفْسِهِ فَيَمِينٌ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَلَوْ قَالَ إِنْ فَعَلْتُ كَذَا فَأَنَا يَهُودِيٌّ أَوْ بَرِيءٌ مِنَ الإِسْلاَمِ فَلَيْسَ بِيَمِينٍ،

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر سوێندخۆرەکە گوتی: (أَقْسَمْتُ أَوْ أُقْسِمُ أَوْ حَلَفْتُ أَوْ أَحْلِفُ بِاللهِ لأَفْعَلَنَّ) سوێندم خوارد بە خوا، یان سوێند دەخۆم بە خوا ئەو کارە دەکەم. ئەوە (فَيَمِينٌ إِنْ نَوَاهَا أَوْ أَطْلَقَ) دەبێتە سوێند ئەگەر نیەتی سوێندی هەبێ، یان هیچ نیەتێکی نەبێ، بەڵام (وَإِنْ قَالَ) ئەگەر ئەو سوێندخۆرە گوتی (قَصَدْتُ خَبَرًا مَاضِيًا) بەو ووشەیە مەبەستم خەبەردانێکی ڕابردوو بوو (أَوْ مُسْتَقْبَلاً) یان مەبەستم خەبەردانێکی داهاتوو بوو، ئەو کاتە (صُدِّقَ بَاطِنًا) لە پەنهانیدا باوەڕی پێدەکرێ (وَكَذَا ظَاهِرًا عَلَى الْمَذْهَبِ) هەروەها لە ئاشکراییشدا باوەڕی پێدەکرێ، لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب.

(وَلَوْ قَالَ لِغَيْرِهِ) ئەگەر گوتیە کەسێك: (أُقْسِمُ عَلَيْكَ بِاللهِ) سوێندم بە سەر تۆ دادا بە خوا دەبێ ئەم کارە بکەی (أَوْ) یان گوتی (أَسْأَلُك بِاللهِ لَتَفْعَلَنَّ كَذَا) داوات لێدەکەم بە خوا دەبێ ئەم کارە بکەی (وَأَرَادَ يَمِينَ نَفْسِهِ) بەم دووانەش مەبەستی سوێندی خۆی بوو، ئەوە (فَيَمِينٌ) دەبێتە سوێند، کەوابو: ئەگەر کارە سوێند لەسەرخوراوەکە حەڕام نەبێ، سوننەتە: سوێند پێدراوەکە کارەکە بکاو سوێندەکەی نەشکێنێ، جا ئەگەر نەیکردو سوێندەکەی شکاند، ئەو کاتە واجبە: سوێندخۆرەکە کەففارەتی سوێندەکەی بدا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکانا فەرموویانە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر مەبەستی سوێندیخۆی نەبو، بەڵکو تکا لێکردن، یان سوێندی کەسەکەی مەبەست بوو، ئەو کاتە (فَلاَ) نابێتە سوێند.

جا بزانە: ناپەسندە بە خاتری خوا لە خەڵك بپاڕێتەوە، ناپەسندە ئەو کەسەش ڕەد بکاتەوە کە بە خاتری خوا دەپاڕێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر گوتی: (إِنْ فَعَلْتُ كَذَا فَأَنَا يَهُودِيٌّ أَوْ بَرِيءٌ مِنَ الإِسْلاَمِ) ئەگەر ئەو کارەم کرد من جولەکەم، یان گاورم، یان بەریمە لە ئیسلام، یان بە بێئیمانی بمرم، یان لە ئوممەتی محمدیﷺ نیم. یان هەر گوتەیەکیتری کوفر، ئەوەش (فَلَيْسَ بِيَمِينٍ) نابێتە سوێندو کەففارەتیشی ناکەوێتە سەر، جا ئەگەر بەو گوتەیە مەبەستی دوورخستنەوەی خۆی بێ لە کارەکە، ئەو کاتە حەڕامەو گوناهبار دەبێ، بەڵام ئەگەر مەبەستی ڕازیبوون بێ بەو گوتراوانە ئەگەر کارەکە بکا، ئەو کاتە یەکسەر کافر دەبێ، چونکە ڕازیبوون بە کوفر دەبێتە کافربوون، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ حَلَفَ فَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنَ الإِسْلاَمِ فَإِنْ كَانَ كَاذِبًا فَهُوَ كَمَا قَالَ، وَإِنْ كَانَ صَادِقًا فَلَنْ يَرْجِعَ إِلَى الإِسْلاَمِ صَادِقًا﴾ رواه أبوداود بسند صالح، هەر

وَمَنْ سَبَقَ لِسَانُهُ إِلَى لَفْظِهَا بِلاَ قَصْدٍ لَمْ تَنْعَقِدْ، وَتَصِحُّ عَلَى مَاضٍ وَمُسْتَقْبَلٍ، وَهِيَ مَكْرُوهَةٌ إِلاَّ فِي طَاعَةٍ، فَإِنْ حَلَفَ عَلَى تَرْكِ وَاجِبٍ أَوْ فِعْلِ حَرَامٍ عَصَى وَلَزِمَهُ الْحِنْثُ وَكَفَّارَةٌ، أَوْ تَرْكِ مَنْدُوبٍ أَوْ فِعْلِ مَكْرُوهٍ

کەسێك سوێند بخواو بڵێ: من بەریم لە ئیسلام. ئەوە ئەگەر درۆزن بێ، چۆنی گوتوە ئەوها دەبێ، وە ئەگەر ڕاستگۆ بێ بە سەلامەتی ناگەڕێتەوە ناو ئیسلام.

جا بزانە: لەو حاڵەتەی بە کافر دادەنرێ سوننەتە بڵێ: (أَسْتَغْفِرُ الله، لاَإِلٰهَ إِلاَّالله مُحَمَّدٌ رسولُ الله) هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێ: ﴿مَنْ حَلَفَ بِاللاَّتِ وَالْعُزَّى فَلْيَقُلْ: لاَإِلٰهَ إِلاَّالله﴾ رواه الشيخان، هەر کەسێك سوێندی خوارد بە بتو سەنەم با بڵێ: لاَإِلٰهَ إِلاَّالله. ئینجا وا باشترە بڵێ : (أَشْهَدُ أَنْ لاَإِلٰهَ إِلاَّالله وأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَّسُولُ الله)، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموویەتی.

(وَمَنْ سَبَقَ لِسَانُهُ إِلَى لَفْظِهَا) هەر کەسێك زوبانەکەی پێشبڕکێی لێکرد بۆ گوتنی سوێندەکە: وەك ئەرێوَالله، یان ناوَالله، (بِلاَ قَصْدٍ) بە دڵیش مەبەستی سوێندخواردن نەبێ، ئەو کاتە (لَمْ تَنْعَقِدْ) سوێندەکەی نابەسترێو دەبێتە (لَغْوُالْيَمِين): سوێندی پوچەڵ ﴿عن عائشة رضي‌الله عنها في قوله تعالى: (لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ). أُنْزِلَتْ فِي قَوْلِه: (لاَوَالله) وَ(بَلَىوَالله)﴾ رواه البخاري موقوفاً وابوداود مرفوعاً، خوای گەورە ناتانگرێ بەو سوێندانەی بێویستیدڵ بە سەر زوبانتاندا دێن. حەزرەتی (عائشه) فەرمووی: ئەم ئایەتە لەبارەی گوتەی (ناوالله)و (ئەرێوالله) هاتۆتە خوارەوە.

(وَتَصِحُّ عَلَى مَاضٍ وَمُسْتَقْبَلٍ) سوێندخواردن دروست دەبێ لە سەر کاتی ڕابردوو و داهاتوو: وەك والله ئەم کارەم نەکردوە، یان والله دەیکەم (وَهِيَ مَكْرُوهَةٌ إِلاَّ فِي طَاعَةٍ) سوێندخواردن ناپەسندە، تەنها لە خواپەرستیدا نەبێ، یان لە داوایەکی لای قازی نەبێ، ئەو کاتە ناپەسند نیە.

(فَإِنْ حَلَفَ عَلَىتركِ وَاجِبٍ أَوْ فِعْلِ حَرَامٍ) جا ئەگەر سوێندی خوارد: واجبێك نەکا، یان حەرامێك بکا، ئەو کاتە (عَصَى) گوناهبار دەبێ، کەوابو: (وَلَزِمَهُ الْحِنْثُ وَكَفَّارَةٌ) لە سەری واجبە: سوێندەکەی لە خۆیبێخێو کەففارەتی سوێندەکەش بدا، چونکە مانەوەی لە سەر ئەم حاڵەتە گوناهەو لاکەوتنی خێرە، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿إِذَا حَلَفْتَ عَلَى يَمِينٍ وَرَأَيْتَ غَيْرَهَا خَيْرًامِنْهَا فَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَكَفِّرْ عَنْ يَمِينِكَ﴾ رواه الشيخان، هەر کاتێك سوێندت لە سەر شتێك خواردو بینیت شتێکیتر لەو سوێندلەسەرخوراوە باشترە، شتە باشترەکە بکەو کەففارەتی سوێندەکەت بدە.

(أَوْ تَرْكِ مَنْدُوبٍ) یان ئەگەر سوێندی لە سەر نەکردنی سوننەتێك خوارد: وەك والله چێشتەنوێژ ناکەم (أَوْ فِعْلِ مَكْرُوهٍ) یان سوێندی لە سەر کردنی ناپەسندێك خوارد: وەك والله

سُنَّ حِنْثُهُ وَعَلَيْهِ الْكَفَّارَةُ، أَوْ تَرْكِ مُبَاحٍ أَوْ فِعْلِهِ فَالأَفْضَلُ تَرْكُ الْحِنْثِ، وَقِيلَ الْحِنْثُ، وَلَهُ تَقْدِيمُ كَفَّارَةٍ بِغَيْرِ صَوْمٍ عَلَى حِنْثٍ جَائِزٍ قِيلَ: وَحَرَامٍ، قُلْتُ: هَذَا أَصَحُّ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَكَفَّارَةِ ظِهَارٍ عَلَى الْعَوْدِ، وَقَتْلٍ عَلَى الْمَوْتِ، وَمَنْذُورٍ مَالِيٍّ.

له نوێژدا ئاوڕ دەدەمەوە، ئەو کاتەش هەر بە بەڵگەی حەدیسەکەی ڕابردوو: (سُنَّ حِنْثُهُ وَعَلَيْهِ الْكَفَّارَةُ) سوننەتە سوێندەکەی لە خۆی‌بێخێ، بەڵام کەففارەتی لە سەر واجب دەبێ.

(أَوْ تَرْكِ مُبَاحٍ أَوْ فِعْلِهِ) یان سوێندی لە سەر نەکردنی، یان کردنی حەڵاڵێك خوارد: وەك واللە ئەم خۆراکە ناخۆم، یان واللە دەچمە ناو خانوو، ئەو کاتە (فَالأَفْضَلُ تَرْكُ الْحِنْثِ) وەها خێرترە سوێندەکەی لە خۆی‌نێخێ (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: (الْحِنْثُ) سوێندەکەی لە خۆی‌بێخێ خێرترە، تاکو هەژارەکان سود لە کەففارەتەکەی وەربگرن.

(وَلَهُ تَقْدِيمُ كَفَّارَةٍ بِغَيْرِ صَوْمٍ عَلَى حِنْثٍ جَائِزٍ) بۆ سوێندخۆرەکە دروستە: کەففارەتەکە پێش سوێندلێکەوتنەکە بدا ئەگەر کەففارەتدانەکەی ڕۆژوو نەبێ‌و هەم سوێند لێکەوتنەکەشی دروست بێ (قِيلَ: وَحَرَامٍ) لە فەرموودەیەکدا: ئەگەر سوێندلێکەوتنەکەی حەرامیش بێ، هەر دروستە پێشدا کەففارەتەکە بدا (قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی: (هَذَا أَصَحُّ وَاللهُ أَعْلَمُ) ئەم فەرموودەیە ڕاسترە.

بەڵام لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا: پێش سوێندلێکەوتن دروست نیە کەففارەتەکەی بدا، هەروەك لە (مجمع الانهر)دا فەرموویەتی، هەم لە مەزهەبی ئیمام (الشافعی)ش وەها باشترە کەففارەتەکەی نەدا تا سوێندی لێدەکەوێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَكَفَّارَةِ ظِهَارٍ عَلَى الْعَوْدِ) دروستە کەففارەتی زیهاریش پێش گەڕانەوە بدا، هەم (وَقَتْلٍ عَلَى الْمَوْتِ) دروستە: کەففارەتی کوشتن پێش مردنی کوژراوەکە بدا.

هەم (وَمَنْذُورٍ مَالِيٍّ) دروستە: نەزرکراوێکی ماڵی پێش هاتنە جێی پێهەڵواسراوەکە بدا: وەك (ئەگەر خوا شیفای دام نەزر بێ مەڕێك بکەمە خێر). ئەوە دروستە پێش شیفاهاتن مەڕەکە بکاتە خێر، بەڵام ئەگەر نەزرکراوەکە خواپەرستی لاشەیی بێ: وەکو ڕۆژوو، ئەو کاتە دروست نیە وەپێش پێهەڵواسراوەکە بخسترێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی کەففارەتی سوێند ﴾

پێشەکی بزانە: هەر کاتێك سوێندخۆرەکە سوێندی لێکەوت واتە: بە قەسدی‌و بە خۆشی خۆی قەدغەی سوێندەکەی شکاند، یان سوێندخواردنەکەی حەرام بوو و لە ترسی گوناهباری سوێندەکەی شکاند، ئەوە کەففارەتی سوێندەکەی لە سەر واجب دەبێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر بە سوێندخواردنەکەی گوناهبار بوبێ، ئەوە واجبە: بە پەلە کەففارەتی سوێندەکە بدا، بەڵام ئەگەر گوناهبار نەبوبێ، ئەو کاتە پەلەکردن واجب نیەو دروستە: کەففارەتەکەی دوا بخا، هەروەك لە (تحفة)و حاشیەکانی‌دا ڕوون کراوەتەوە.

(فَصْلٌ) يَتَخَيَّرُ فِي كَفَّارَةِ الْيَمِينِ بَيْنَ عِتْقٍ كَالظِّهَارِ، وَإِطْعَامِ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ مُدُّ حَبٍّ مِنْ غَالِبِ قُوتِ بَلَدِهِ، وَكِسْوَتِهِمْ بِمَا يُسَمَّى كِسْوَةً كَقَمِيصٍ أَوْ عِمَامَةٍ أَوْ إِزَارٍ، لاَ خُفٌّ وَقُفَّازَيْنِ وَمِنْطَقَةٍ، وَلاَ يُشْتَرَطُ صَلاَحِيَّتُهُ لِلْمَدْفُوعِ إِلَيْهِ فَيَجُوزُ سَرَاوِيلُ صَغِيرٍ لِكَبِيرٍ لاَ يَصْلُحُ لَهُ، وَقُطْنٌ وَكَتَّانٌ وَحَرِيرٌ لاِمْرَأَةٍ وَرَجُلٍ، وَلَبِيسٌ لَمْ تَذْهَبْ قُوَّتُهُ، فَإِنْ عَجَزَ عَنِ الثَّلاَثَةِ لَزِمَهُ صَوْمُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ،

(يَتَخَيَّرُ فِي كَفَّارَةِ الْيَمِينِ) کەففارەتدەرەکە سەرپشکە لە کاففارەتی سوێندەکەیدا: (بَيْنَ عِتْقٍ كَالظِّهَارِ) یان کۆیلەیەك ئازاد بکا وەك ئەو کۆیلەی لە(کەففارەتی زیهار)دا ڕابرا.

(وَإِطْعَامِ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ) یان دانەوێڵە بداتە دە گەداو هەژاران (لِكُلِّ مِسْكِينٍ مُدُّ حَبٍّ) بۆ هەر گەدایەك مستێك دەنکیساغ-کە دەکاتە (٦٠٥)غرام- واتە: دروست نیە لە جیاتی دانەوێڵەکە پارە بداو نابێ دانەوێڵەی هاڕدراو بدا (مِنْ غَالِبِ قُوتِ بَلَدِهِ) لەو دانەوێڵەیەی بە ئەغڵەبی دانیشتووانی شارەکە پێی دەژیێن کەففارەتەکە بدا.

(وكِسْوَتِهِمْ بِمَا يُسَمَّى كِسْوَةً) یان دە پارچە جلو بەرگ بداتە دە گەداو هەژاران: جلێکی وەها پێی بگوترێ: جلو بەرگ (كَقَمِيصٍ) وەکو کراس (أَوْ عِمَامَةٍ) یان مێزەر (أَوْ إِزَارٍ) یان پەشتەماڵی خوارەوە، یان سەرەوە (لاَ خُفٌّ وَقُفَّازَيْنِ وَمِنْطَقَةٍ) بەلام خوفو گۆرەوی‌و دەستوانەو قایشی پشتێ نابنە کەففارەت (وَلاَ يُشْتَرَطُ صَلاَحِيَّتُهُ لِلْمَدْفُوعِ إِلَيْهِ) مەرج نیە جلو بەرگەکە کەڵکی ئەو کەسەی هەبێ کە دراویەتیێ، کەوابو: (فَيَجُوزُ سَرَاوِيلُ صَغِيرٍ لِكَبِيرٍ لاَ يَصْلُحُ لَهُ) دروستە دەرپێی بچوکێك بردێتە مرۆڤێکی گەورە کە بە کەڵکی نەیێ، هەم (وَقُطْنٌ وَكَتَّانٌ وَحَرِيرٌ لاِمْرَأَةٍ وَرَجُلٍ) دروستە جلی لۆکەو کەتان‌و ئاوریشم‌و خوری‌و موو بدرێتە ئافرەت‌و پیاوی گەداو هەژار، هەم (وَلَبِيسٌ لَمْ تَذْهَبْ قُوَّتُهُ) دروستە: جلی دەبەرکراویش لە کەففارەتی سوێند بدرێ بەو مەرجەی هێزی نەرۆیشتبێ بەلام ئەگەر ئەوەندە دەبەرکرابێ هێزی نەمابێ، یان دڕابێ، ئەو کاتە دروست نیە لە کەففارەت بدرێ.

﴿ ئاگاداری ﴾: لە لای ئیمامی(حنفی) ئەندازەی دانەوێڵەی کەففارەتیسوێند-وەکو سەرفیترە- نیو ساعە، واتە: (١٨١٥) کیلۆیەك‌و هەشتسەدو پانزە غرام، بۆ هەر گەدایەك‌و هەژارێك، هەم دروستە نرخی دانەوێڵەکەش پارە بداتە دە هەژارەکان، هەروەك لە (مجمع الانهر)دا فەرموویەتی.

(فَإِنْ عَجَزَ عَنِ الثَّلاَثَةِ) جا ئەگەر کەففارەتدەرەکە توانای نەبو هیچێك لەو سێیانەی ڕابردوو بکا، ئەو کاتە (لَزِمَهُ صَوْمُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ) لە سەری واجبە: سێ ڕۆژان بە نیەتی کەففارەتی سوێند بەڕۆژوو بێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ﴾ ڕاڤەی دیارە.

وَلاَ يَجِبُ تَتَابُعُهَا فِي الأَظْهَرِ، وَإِنْ غَابَ مَالُهُ انْتَظَرَهُ وَلَمْ يَصُمْ، وَلاَ يُكَفِّرُ عَبْدٌ بِمَالٍ إلاَّ إذَا مَلَّكَهُ سَيِّدُهُ طَعَامًا أَوْ كِسْوَةً وَقُلْنَا يَمْلِكُ، بَلْ يُكَفِّرُ بِصَوْمٍ، وَإِنْ ضَرَّهُ وَكَانَ حَلَفَ وَحَنِثَ بِإِذْنِ سَيِّدِهِ صَامَ بِلاَ إذْنٍ، أَوْ وُجِدَا بِلاَ إذْنٍ

جا بزانە بە دەققی ئەم ئایەتە دروست نیە: ژمارەی گەداو هەژارەکان لە دە کەسان کەمتر بێ، بەڵام (وَلاَ يَجِبُ تَتَابُعُهَا) واجب نیە: سێ ڕۆژووەکان بە دوای یەکتردا بن (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە لە ئایەتەکەدا نەگوتراوە (وَإِنْ غَابَ مَالُهُ) ئەگەر کەففارەتدەرەکە ماڵی هەبوو بەڵام لە شوێنێکیتر بوو، ئەوکاتە (انْتَظَرَهُ وَلَمْ يَصُمْ) دەبی چاوەڕوانی ماڵەکەی بکاو دروست نیە بەڕۆژوو ببێ، چونکە ماڵی هەیە، لە ئایەتەکەشدا دەفەرموێ: ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ﴾ ئەگەر نەیبو با سێ ڕۆژان بەڕۆژوو ببێ.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر چەند جارێك سوێندی لە سەر یەك شت خوارد، ئەوە کەففارەتێك بۆ هەموو سوێندەکان بەسە، بەو مەرجەی کەففارەتی نەدابێ، واتە: ئەگەر کەففارەتی دابو، ئینجا دووبارە سوێندی لە سەر هەمان شت خواردەوە، ئەو کاتە کەففارەتەکەش دووبارە واجب دەبێتەوە. هەروەها ئەگەر بڵێ: (والله هەموو ڕۆژێك ئەو کارە دەکەم). یان (والله هەر جارێك ئەوها ببێ من ئەو کارە دەکەم). ئەو کاتەش هەر جارێك کارەکە نەکا کەففارەتێکی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك لە (تحفة)و حاشیەکانیدا ڕوون کراوەتەوە.

﴿(اَلْيَمِينُ الْغَمُوس)-سوێندی بە درۆ ﴾

جا بزانە: (اَلْيَمِينُ الْغَمُوس)-سوێندی بە درۆ ئەوەیە: بە قەسدی لە سەر هەبوونی، یان نەبوونی هەواڵێك بە درۆ سوێند بخوا، جا ئەم جۆرە سوێندە-هەرچەند کەففارەتیش واجب دەکا- بەڵام لە گوناهە گەورەکان دەژمێردرێ، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿اَلْكَبَائِرُ الإِشْرَاكُ بِاللهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَقَتْلُ النَّفْسِ وَالْيَمِينُ الْغَمُوسُ﴾ رواه البخاري، گوناهە گەورەکان: کافربوون‌و ئازاردانی دایك‌و باوك‌و کوشتنی بە ناهەق‌و سوێندی بە درۆیە. جا ئەگەر چەند جارێکیش سوێندی بە درۆ بخوا، ئەوەندە کەففارەتانەی لە سەر واجب دەبن، هەروەك لە (تحفة)و حاشیەکانیدا ڕوون کراوەتەوە.

(وَلاَ يُكَفِّرُ عَبْدٌ بِمَالٍ) نابێ کۆیلە کەففارەتی سوێند بە ماڵ بدا (إلاَّ إذَا مَلَّكَهُ سَيِّدُهُ طَعَامًا أَوْ كِسْوَةً وَقُلْنَا يَمْلِكُ) تەنها ئەگەر گەورەکەی دانەوێڵە، یان جلی بداتێ‌و بە فەرموودەی بێهێز بڵێین: دەبێتە خاوەن، ئەو کاتە لە کەففارەت دەیدا (بَلْ يُكَفِّرُ بِصَوْمٍ وَإِنْ ضَرَّهُ) بەڵکو واجبە: کۆیلەکە لە کەففارەتی سوێندەکە بەڕۆژوو ببێ، هەرچەند زیانیشی لێبداو هەم (وَكَانَ حَلَفَ وَحَنِثَ بِإِذْنِ سَيِّدِهِ) کۆیلەکەش بە ئیزنی گەورەکەی سوێندی خواردبێ‌و سوێندی لێکەوتبێ، جا ئەو کاتە (صَامَ بِلاَ إذْنٍ) بێ‌ئیزنی گەورەکەی بەڕۆژوو دەبێ (أَوْ وُجِدَا بِلاَ إذْنٍ) بەڵام ئەگەر سوێندخواردنەکەو سوێندلێکەوتنەکەی بێ‌ئیزنی گەورەکەی

لَـمْ يَصُـمْ إلاَّ بِـإِذْنٍ، وَإِنْ أَذِنَ فِـي أَحَـدِهِمَا فَالأَصَحُّ اعْتِبَارُ الْحَلِفِ، وَمَـنْ بَعْضُـهُ حُـرٌّ وَلَـهُ مَـالٌ يُكَفِّـرُ بِطَعَـامٍ أَوْ كِسْـوَةٍ لاَ عِتْـقٍ.
(فَصْلٌ) حَلَفَ لاَ يَسْكُنُهَا أَوْ لاَ يُقِيمُ فِيهَا فَلْيَخْرُجْ فِي الْحَالِ، فَإِنْ مَكَثَ بِلاَ عُذْرٍ حَنِثَ وَإِنْ بَعَثَ مَتَاعَهُ، وَإِنْ اشْتَغَلَ بِأَسْبَابِ الْخُرُوجِ: كَجَمْعِ مَتَاعٍ وَإِخْرَاجِ أَهْلٍ وَلُبْسِ ثَوْبٍ لَمْ يَحْنَثْ، وَلَوْ حَلَفَ لاَ يُسَاكِنُهُ فِي هَذِهِ الدَّارِ فَخَرَجَ أَحَدُهُمَا فِي الْحَالِ لَمْ يَحْنَثْ، وَكَذَا لَوْ بُنِيَ بَيْنَهُمَا جِدَارٌ وَلِكُلٍّ جَانِبٍ مَدْخَلٌ فِي الأَصَحِّ،

بون، ئەو کاتە (لَمْ يَصُمْ إلاَّ بِإِذْنٍ) نابێ بەڕۆژوو ببێ تەنها بەئیزنی گەورەکەی نەبێ (وَإِنْ أَذِنَ فِي أَحَدِهِمَا) ئەگەر گەورەکەی تەنها بۆ یەکێکیانی ئیزن دابو، ئەوە (فَالأَصَحُّ اعْتِبَارُ الْحَلِفِ) سوێندەکە ڕەچاو دەکرێ (وَمَنْ بَعْضُهُ حُرٌّ وَلَهُ مَالٌ) ئەو کۆیلەیەی بەشێکی ئازادەو ماڵیشی هەیە (يُكَفِّرُ بِطَعَامٍ أَوْ كِسْوَةٍ) بە دانەوێڵە، یان بە بەرگ کەففارەتی سوێندەکەی دەدا (لاَ عِتْقٍ) نەك بە ئازادکردنی کۆیلە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سوێندخواردنی لە سەر نیشتەجێبوون و شتیتر ﴾

(حَلَفَ لاَ يَسْكُنُهَا) ئەگەر سوێندی خوارد لەم خانووەدا نیشتەجێ نەبێ (أَوْ لاَ يُقِيمُ فِيهَا) یان تێیدا نەمێنێتەوە لەو حاڵەتەشدا لە ناو خانووەکەدا بوو (فَلْيَخْرُجْ فِي الْحَالِ) با هەر ئەو دەم بە مەبەستی لاکەوتن بڕواتە دەرەوە (فَإِنْ مَكَثَ بِلاَ عُذْرٍ) جا ئەگەر بە بێهیچ عوزرێك ماوەیەکیکەم لە خانووەکەدا مایەوە (حَنِثَ وَإِنْ بَعَثَ مَتَاعَهُ) سوێندی لێدەکەوێ، هەرچەند بارگەشی ناردبێتە دەرەوە.

بەڵام ئەگەر عوزرێکی هەبێ: وەك دەرگەی لە سەر کلیل بدرێ، یان ڕێگەی چوونە دەرەوەی لێبگیرێ، یان لە گیان و ماڵی خۆی بترسێ ئەگەر بڕواتە دەرەوە، ئەو کاتە تا عوزرەکەی هەبێ بەو مانەوەیە سوێندی لێناکەوێ (وَإِنْ اشْتَغَلَ بِأَسْبَابِ الْخُرُوجِ) ئەگەر سوێندخۆرەکە خۆی خەریك کرد بە هۆیەکانی چوونە دەرەوە (كَجَمْعِ مَتَاعٍ وَإِخْرَاجِ أَهْلٍ وَلُبْسِ ثَوْبٍ) وەکو کۆکردنەوەی بارگەو بردنە دەرەوەی ژن و منداڵ و دەبەرکردنی جل و بەرگ، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) بە وەندە مانەوەیە سوێندی لێناکەوێ.

(وَلَوْ حَلَفَ لاَ يُسَاكِنُهُ فِي هَذِهِ الدَّارِ) ئەگەر سوێندی خوارد: لەم خانووەدا لەگەڵ فلانەکەسدا نیشتەجێ نەبێ (فَخَرَجَ أَحَدُهُمَا فِي الْحَالِ) ئینجا یەکسەر لە دوای سوێندەکە یەکێکیان بە نیەتی لاکەوتن چووە دەرەوە، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ (وَكَذَا لَوْ بُنِيَ بَيْنَهُمَا جِدَارٌ) هەروەها سوێندی لێناکەوێ ئەگەر لە خانووەکە دیوارێك لە نێوانیاندا دروست کرابێ و (وَلِكُلٍّ جَانِبٍ مَدْخَلٌ) هەر لایەکیش ڕێگەیەکی هاتنە ژوورەوەی سەربەخۆی هەبێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُهَا وَهُوَ فِيهَا أَوْ لاَ يَخْرُجُ وَهُوَ خَارِجٌ فَلاَ حِنْثَ بِهَذَا، أَوْ لاَ يَتَزَوَّجُ أَوْ لاَ يَتَطَهَّرُ أَوْ لاَ يَلْبَسُ أَوْ لاَ يَرْكَبُ أَوْ لاَ يَقُومُ أَوْ لاَ يَقْعُدُ فَاسْتَدَامَ هَذِهِ الأَحْوَالَ حَنِثَ، قُلْتُ: تَحْنِيثُهُ بِاسْتِدَامَةِ التَّزَوُّجِ وَالتَّطَهُّرِ غَلَطٌ لِذُهُولٍ، وَاسْتِدَامَةُ طِيبٍ لَيْسَتْ تَطَيُّبًا فِي الأَصَحِّ، وَكَذَا وَطْءٌ وَصَوْمٌ وَصَلاَةٌ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَمَنْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُ دَارًا حَنِثَ بِدُخُولِ دِهْلِيزٍ دَاخِلَ الْبَابِ أَوْ بَيْنَ بَابَيْنِ، لاَ بِدُخُولِ طَاقٍ قُدَّامَ الْبَابِ، وَلاَ بِصُعُودِ سَطْحٍ غَيْرِ مُحَوَّطٍ وَكَذَا مُحَوَّطٌ فِي الأَصَحِّ،

(وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُهَا وَهُوَ فِيهَا) ئەگەر سوێندی خوارد نەچێتە ناو خانووەکە لەو حاڵەتیشدا لە ناو خانووەکەدا بوو (أَوْ لاَ يَخْرُجُ وَهُوَ خَارِجٌ) یان سوێندی خوارد لە خانووەکە نەڕواتە دەرەوە، لەو حاڵەتیشدا لە دەرەوەی خانووەکە بوو، ئەوە (فَلاَ حِنْثَ بِهَذَا) بەو بەردەوامبوونە سوێندی لێناکەوێ، بەڵام سوێندەکەشی هەڵناوەشێتەوەو هەر بە بەستراوی دەمێنێ، واتە: ئەگەر لە خانووەکە چووە دەرەوە، ئینجا گەڕاوەو چۆوە ناو خانووەکە، ئەو کاتە بەم چوونەوەیە سوێندی لێدەکەوێ، هەروەك (الشبراملسی) فەرموویەتی.

(أَوْ) یان سوێندی خوارد (لاَ يَتَزَوَّجُ) ژن نەهێنێ (أَوْ لاَ يَتَطَهَّرُ) یان دەستنوێژ نەگرێ (أَوْ لاَ يَلْبَسُ) یان جل دەبەر نەکا (أَوْ لاَ يَرْكَبُ) یان سوار نەبێ (أَوْ لاَ يَقُومُ) یان بە پێوە نەوەستێ (أَوْ لاَ يَقْعُدُ) یان دانەنیشێ (فَاسْتَدَامَ هَذِهِ الأَحْوَالَ) ئینجا ئەو حاڵەتانەش بەردەوام بون، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ.

(قُلْتُ) ئیمامی (النـواوی) فەرموویەتی (تَحْنِيثُهُ بِاسْتِدَامَةِ التَّزَوُّجِ وَالتَّطَهُّرِ غَلَطٌ) سوێند لێخستنی بە هۆی بەردەوامبوونی ژن هەبوون و دەستنوێژ هەبوون هەڵەیەکە (لِذُهُولٍ) بە هۆی لەبیرچوونەوەیەك ڕووی داوە، بەڵکو ڕاستیەکەی ئەمەیە: بە بەردەوامبوونی ئەو دووانە سوێندی لێناکەوێ، هەم (وَاسْتِدَامَةُ طِيبٍ لَيْسَتْ تَطَيُّبًا) بەردەوامبوونی بۆن لێهاتن خۆ بۆنخۆشکردن نیە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا (وَكَذَا وَطْءٌ وَصَوْمٌ وَصَلاَةٌ) هەروەها بە بەردەوامبوونی جیماع و ڕۆژوو و نوێژیش سوێندی نەکردنی ئەوانەی لێناکەوێ (وَاللهُ أَعْلَمُ)، هەروەك بە بەردەوامبوونی بۆنیخۆش سوێندی خۆبۆنخۆشنەکردنی لێناکەوێ.

(وَمَنْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُ دَارًا) هەر کەسێك سوێندی خوارد نەچێتە ناو خانووێك، ئەوە (حَنِثَ بِدُخُولِ دِهْلِيزٍ) سوێندی لێدەکەوێ بە چوونە ناو داڵانی خانووەکە، جا ناو داڵانەکەش (دَاخِلَ الْبَابِ أَوْ بَيْنَ بَابَيْنِ) لە دیوی ژوورەوەی دەرگەکە بێ، یان لە نێوان دوو دەرگەدا بێ.

(لاَ بِدُخُولِ طَاقٍ قُدَّامَ الْبَابِ) بەڵام بە چوونە ناو هەیوانەکەی پێش دەرگەی دەرەوە سوێندی لێناکەوێ (وَلاَ بِصُعُودِ سَطْحٍ غَيْرِ مُحَوَّطٍ) هەروەها بە سەرکەوتنی سەربانەکەشی سوێندی لێناکەوێ ئەگەر دیواری بۆ نەکرابێ (وَكَذَا مُحَوَّطٌ) هەروەها ئەگەر سەربانەکە لە هەر چوار لایەوە دیواریشی بۆ کرابێ سوێندی لێناکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

وَلَوْ أَدْخَلَ يَدَهُ أَوْ رَأْسَهُ أَوْ رِجْلَهُ لَمْ يَحْنَثْ، فَإِنْ وَضَعَ رِجْلَيْهِ فِيهَا مُعْتَمِدًا عَلَيْهِمَا حَنِثَ، وَلَوْ انْهَدَمَتْ فَدَخَلَ وَقَدْ بَقِيَ أَسَاسُ الْحِيطَانِ حَنِثَ، وَإِنْ صَارَتْ فَضَاءً أَوْ جُعِلَتْ مَسْجِدًا أَوْ حَمَّامًا أَوْ بُسْتَانًا فَلاَ، وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُ دَارَ زَيْدٍ حَنِثَ بِدُخُولِ مَا يَسْكُنُهَا بِمِلْكٍ، لاَ بِإِعَارَةٍ وَإِجَارَةٍ وَغَصْبٍ، إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ مَسْكَنَهُ، وَيَحْنَثُ بِمَا يَمْلِكُهُ وَلاَ يَسْكُنُهُ إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ مَسْكَنَهُ، وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُ دَارَ زَيْدٍ أَوْ لاَ يُكَلِّمُ عَبْدَهُ أَوْ زَوْجَتَهُ فَبَاعَهُمَا أَوْ طَلَّقَهَا فَدَخَلَ وَكَلَّمَ

(وَلَوْ أَدْخَلَ يَدَهُ أَوْ رَأْسَهُ أَوْ رِجْلَهُ) ئەگەر دەستی، یان سەری، یان پێی بردە ناو خانووەکە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ، بەلام (فَإِنْ وَضَعَ رِجْلَيْهِ فِيهَا مُعْتَمِداً عَلَيْهِمَا) ئەگەر هەردوو پێی لە ناو خانووەکە دانان و گرانایی خۆی هەلدانە سەر، ئەو کاتە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، هەرچەند لاشەکەیتریشی لە دەرەوە بێ.

(وَلَوْ انْهَدَمَتِ الدَّارُ) ئەگەر لە دوای سوێندەکە خانووەکە ڕوخا (فَدَخَلَ وَقَدْ بَقِيَ أَسَاسُ الْحِيطَانِ) جا سوێندخۆرەکە چووە ناو خانووە ڕووخاوەکە، لەو حالەتیشدا بناغەی دیوارەکانی مابو، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، بەلام (وَإِنْ صَارَتْ فَضَاءً) ئەگەر خانووەکە بوبێتە مەیدان (أَوْ جُعِلَتْ مَسْجِداً أَوْ حَمَّامًا أَوْ بُسْتَانًا) یان کرابێتە مزگەوت، یان گەرماو، یان باغ، ئەوە لەو حالەتانەدا (فَلاَ) سوێندی لێناکەوێ، چونکە ناوی خانووی لێ نەماوە.

(وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُ دَارَ زَيْدٍ) ئەگەر سوێندی خوارد نەچێتە ناو خانووی زەید، ئەوە (حَنِثَ بِدُخُولِ مَا يَسْكُنُهَا بِمِلْكٍ) سوێندی لێدەکەوێ بە چوونە ناو ئەو خانووەی زەید تێیدا نیشتەجێ دەبێ بە ملکایەتی (لاَ بِإِعَارَةٍ وَإِجَارَةٍ وَغَصْبٍ) نەك ئەو خانووەی بە خواستن و بەکرێ و بە داگیرکردن زەید تێیدا نیشتەجێ دەبێ (إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ مَسْكَنَهُ) تەنها ئەگەر مەبەستی بە خانووەکە شوێنی نیشتەجێبوونی زەید بێ، ئەو کاتە بە چوونە ناو خانووەکەی خواستراو و بەکرێگیراو و داگیرکراویش سوێندی لێدەکەوێ.

(وَ) هەروەها (يَحْنَثُ بِمَا يَمْلِكُهُ وَلاَ يَسْكُنُهُ) بە چوونە ناو ئەو خانووەش سوێندی لێدەکەوێ: کە ملکی زەیدە و تێیدا نیشتەجێ نابێ (إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ مَسْكَنَهُ) تەنها ئەگەر مەبەستی بە خانووەکە شوێنی نیشتەجێبوونی زەید بێ، ئەو کاتە بە چوونە ناو ئەو خانووەی ملکی زەیدە و تێیدا نیشتەجێ نیە سوێندی لێناکەوێ.

(وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُ دَارَ زَيْدٍ) ئەگەر سوێندی خوارد نەچێتە ناو خانووی زەید (أَوْ لاَ يُكَلِّمُ عَبْدَهُ أَوْ زَوْجَتَهُ) یان قسە لەگەڵ کۆیلەی زەید، یان لەگەڵ ژنەکەی زەید نەکا (فَبَاعَهُمَا أَوْ طَلَّقَهَا) ئینجا لە دوای سوێندەکە زەید خانووەکە و کۆیلەکەی فرۆشتن، یان ژنەکەی بە (بائن)ی تەلاق دا (فَدَخَلَ وَكَلَّمَ) ئینجا سوێندخۆرەکە چووە ناو خانووە فرۆشراوەکە و قسەی لەگەڵ

لَمْ يَحْنَثْ، إلاَّ أَنْ يَقُولَ دَارَهُ هَذِهِ أَوْ زَوْجَتَهُ هَذِهِ أَوْ عَبْدَهُ هَذَا فَيَحْنَثُ إلاَّ أَنْ يُرِيدَ مَا دَامَ مِلْكُهُ، وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُهَا مِنْ ذَاالْبَاب فَنُزِعَ وَنُصِبَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ مِنْهَا لَمْ يَحْنَثْ بِالثَّانِي، وَيَحْنَثُ بِالأَوَّلِ فِي الأَصَحِّ، أَوْ لاَ يَدْخُلُ بَيْتًا حَنِثَ بِكُلِّ بَيْتٍ مِنْ طِينٍ أَوْ حَجَرٍ أَوْ آجُرٍّ أَوْ خَشَبٍ أَوْ خَيْمَةٍ وَلاَ يَحْنَثُ بِمَسْجِدٍ وَحَمَّامٍ وَكَنِيسَةٍ وَغَارِ جَبَلٍ، أَوْ لاَ يَدْخُلُ عَلَى زَيْدٍ فَدَخَلَ بَيْتًا فِيهِ زَيْدٌ وَغَيْرُهُ حَنِثَ، وَفِي قَوْلٍ:

کۆیله فرۆشراوەکەو ژنە تەڵاقدراوەکە کرد، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ، چونکە ئێستا ئەوانە ملکی زەید نین.

(إلاَّ أَنْ يَقُولَ: دَارَهُ هَذِهِ أَوْ زَوْجَتَهُ هَذِهِ أَوْ عَبْدَهُ هَذَا) تەنها ئەگەر سوێندخۆرەکە ئاماژە بکاو بڵێ: ئەم خانووەی زەید، ئەم ژنەی زەید، ئەم کۆیلەی زەید، ئەو کاتە (فَيَحْنَثُ) بە هۆی ئاماژەکە سوێندی لێدەکەوێ (إلاَّ أَنْ يُرِيدَ مَا دَامَ مِلْكُهُ) تەنها ئەگەر مەبەستی بێ: تا ئەو سێیانە لە ملکایەتی زەیددا بن، ئەو کاتە لە دوای لاچوونی ملکایەتی سوێندی لێناکەوێ هەرچەند ئاماژەشی بۆ کردبێ.

(وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَدْخُلُهَا مِنْ ذَا الْبَابِ) ئەگەر سوێندی خوارد لەم دەرگەوە نەچێتە ناو خانووەکە (فَنُزِعَ وَنُصِبَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ مِنْهَا) ئینجا دەرگەکە لێکراوەو لە شوێنێکیتری خانووەکە دامەزرێندراوە، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ بِالثَّانِي) بە چوونە ناو خانووەکە لە دەرگەیدووەمەوە سوێندی لێناکەوێ، بەڵام (وَيَحْنَثُ بِالأَوَّلِ فِي الأَصَحِّ) بە زلردەرگەییەکەم سوێندی لێدەکەوێو لێکردنەوەی دەرگە کار لە مەسەلەکە ناکا، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(أَوْ) یان سوێندی خوارد (لاَ يَدْخُلُ بَيْتًا) نەچێتە ناو هیچ ژوورێك، ئەوە (حَنِثَ بِكُلِّ بَيْتٍ مِنْ طِينٍ أَوْ حَجَرٍ أَوْ آجُرٍّ أَوْ خَشَبٍ أَوْ خَيْمَةٍ) سوێندی لێدەکەوێ بە چوونە ناو گشت ژوورێك: کە لە قوڕ دروست کرابێ، یان لە بەرد، یان لە خشت، یان لە دار، یان لە خێمەو ڕەشماڵ، بەڵام (وَلاَ يَحْنَثُ بِمَسْجِدٍ وَحَمَّامٍ وَكَنِيسَةٍ وَغَارِ جَبَلٍ) سوێندی لێناکەوێ بە چوونە ناو مزگەوتو گەرماو و کەنیسەو ئەشکەوتی چیا.

جا بزانە: ئەگەر سوێندی خوارد بە تەڵاق: لەگەڵ فلانکەس کۆ نەبێتەوە لە هیچ شوێنێکدا، ئینجا سوێندخۆرەکە چووە شوێنێكو سوێند لەسەرخوراوەکەش لە دوای وی هاتە لایو وێکڕا لە شوێنەکە کۆ بونەوە، ئەوە سوێندی لێناکەوێ، چونکە ئەو سوێندی لە سەر کرداری خۆی خواردوەو کردارەکەشی نەکردوە، هەروەك لە (الشبراملسی)دا فەرموویەتی.

(أَوْ) یان ئەگەر سوێندی خوارد (لاَ يَدْخُلُ عَلَى زَيْدٍ) نەچێتە لای زەید (فَدَخَلَ بَيْتًا فِيهِ زَيْدٌ وَغَيْرُهُ) ئینجا چووە ناو ژوورێك زەیدو کەسێکیتریش لە ژوورەکەدا بوو، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، بەڵام ئەگەر زەید لە شوێنە گشتیەکاندا بێ: وەکو مزگەوت، گەرماو، چایخانە، زیافەتی بوك، ئەوە بە چوونە ناو ئەو شوێنانە سوێندی لێناکەوێ (وَفِي قَوْلٍ:

إنْ نَوَى الدُّخُولَ عَلَى غَيْرِهِ دُونَهُ لَمْ يَحْنَثْ، فَلَوْ جَهِلَ حُضُورَهُ فَخِلاَفُ حِنْثِ النَّاسِي، قُلْت: وَلَوْ حَلَفَ لاَ يُسَلِّمُ عَلَيْهِ فَسَلَّمَ عَلَى قَوْمٍ هُوَ فِيهِمْ وَاسْتَثْنَاهُ لَمْ يَحْنَثْ، وَإِنْ أَطْلَقَ حَنِثَ فِي الأَظْهَرِ وَاللهُ أَعْلَمُ.
(فَصْلٌ) حَلَفَ لاَ يَأْكُلُ الرُّءُوسَ وَلاَ نِيَّةَ لَهُ حَنِثَ بِرُءُوسٍ تُبَاعُ وَحْدَهَا، لاَ طَيْرٍ وَحُوتٍ وَصَيْدٍ إلاَّ بِبَلَدٍ تُبَاعُ فِيهِ مُفْرَدَةً، وَالْبَيْضُ يُحْمَلُ عَلَى مُزَايِلٍ بَائِضَهُ فِي الْحَيَاةِ

إنْ نَوَى الدُّخُولَ عَلَى غَيْرِهِ دُونَهُ لَمْ يَحْنَثْ) لە فەرموودەیەکدا ئەگەر بە چوونە ناو ژوورەکە مەبەستی چوونە لای کەسێکی‌تر بێ –نەك زەید– ئەو کاتە سوێندی لێناکەوێ.
(فَلَوْ جَهِلَ حُضُورَهُ) جا ئەگەر سوێندخۆرەکە نەیزانیبو زەید لەو ژوورەدایە، ئەو کاتە (فَخِلاَفُ حِنْثِ النَّاسِي) فەرموودەجیاوازەکانی سوێندی لەبیرکەر –کە لە تەلاقدا ڕابرا– دێنە جێ، بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەگەر لە بیری کردبێ سوێندی خواردوە، یان بە نەزانی، یان بە زۆرلێکردن کارەکە بکا، لەو سێ حاڵەتانەدا سوێندی لێناکەوێ، هەروەك لە (تەلاقی هەڵواسراو)دا ڕابراو لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.
(قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (وَلَوْ حَلَفَ لاَ يُسَلِّمُ عَلَيْهِ) ئەگەر سوێندی خوارد سەلام لە زەید نەکا (فَسَلَّمَ عَلَى قَوْمٍ هُوَ فِيهِمْ وَاسْتَثْنَاهُ) ئینجا سەلامی لە کۆمەڵێك کردو زەیدیش لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا بوو و بە دڵ، یان بە زوبان زەیدی جیا کردەوە، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ، بەڵام (وَإِنْ أَطْلَقَ) ئەگەر لە سەلامکردندا جیای نەکردەوە، ئەو کاتە (حَنِثَ فِي الأَظْهَرِ) سوێندی لێدەکەوێ، لە فەرموودەی بەهێزتردا (وَاللهُ أَعْلَمُ).

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سوێندخواردن لە سەر خواردن و خواردنەوە ﴾

(حَلَفَ لاَ يَأْكُلُ الرُّءُوسَ) ئەگەر سوێندی خوارد سەرکەکان نەخوا، یان نەکڕێ (وَلاَ نِيَّةَ لَهُ) لە سوێندەکەش نیەتی سەری جۆرە تاژەڵێکی نەبو، ئەوە (حَنِثَ بِرُءُوسٍ تُبَاعُ وَحْدَهَا) سوێندی لێدەکەوێ بەو جۆرە سەرکانەی بە تەنها دەفرۆشرێن: وەکو سەرکی مەڕو بزن و مانگاو ووشتر (لاَ طَيْرٍ وَحُوتٍ وَصَيْدٍ) نەك وەکو سەرکی باڵندەو ماسی و نێچیر (إلاَّ بِبَلَدٍ تُبَاعُ فِيهِ مُفْرَدَةً) تەنها لەو شوێنەدا نەبێ کە سەرکی ئەوانەش بە تەنهایی بفرۆشرێ، ئەو کاتە بە سەرکی ئەوانەش سوێندی لێدەکەوێ، بەڵام ئەگەر نیەتی سەرکی جۆرە تاژەڵێکی هەبوو، ئەو کاتە تەنها بە ویان سوێندی لێدەکەوێ، هەروەها لە مەسەلەکانی داهاتووش هەر بەگوێرەی نیەتەکەی سوێندی لێدەکەوێ.
(وَالْبَيْضُ) هێلکە –لەبارەی ئەو کەسەی سوێند دەخوا هێلکە نەخوا– نیەتی جۆرە هێلکەیەکیشی نەبێ (يُحْمَلُ عَلَى مُزَايِلٍ بَائِضَهُ فِي الْحَيَاةِ) دەهێندرێتە سەر ئەو هێلکەیەی بە ڕەقبوویی لە هێلکەدانەی باڵندە جیا دەبێتەوە لە حاڵەتی زیندوویی‌دا، هەر چەند لە دوای

كَدَجَاجٍ وَنَعَامَةٍ وَحَمَامٍ، لاَ سَمَكٍ وَجَرَادٍ، وَاللَّحْمُ عَلَى نَعَمٍ وَخَيْلٍ وَوَحْشٍ وَطَيْرٍ لاَ سَمَكٍ وَشَحْمِ بَطْنٍ، وَكَذَا كَرِشٍ وَكَبِدٍ وَطِحَالٍ وَقَلْبٍ فِي الأَصَحِّ، وَالأَصَحُّ تَنَاوُلُهُ لَحْمَ رَأْسٍ وَلِسَانٍ وَشَحْمِ ظَهْرٍ وَجَنْبٍ، وَأَنَّ شَحْمَ الظَّهْرِ لاَ يَتَنَاوَلُهُ الشَّحْمُ، وَأَنَّ الأَلْيَةَ وَالسَّنَامَ لَيْسَا شَحْمًا وَلاَ لَحْمًا، وَالأَلْيَةُ لاَ تَتَنَاوَلُ سَنَامًا وَلاَ يَتَنَاوَلُهَا، وَالدَّسَمُ يَتَنَاوَلُهُمَا وَشَحْمَ ظَهْرٍ وَبَطْنٍ وَكُلَّ دُهْنٍ، وَلَحْمُ الْبَقَرِ يَتَنَاوَلُ جَامُوسًا، وَلَوْ قَالَ مُشِيرًا إِلَى حِنْطَةٍ لاَ آكُلُ هَذِهِ حَنِثَ بِأَكْلِهَا عَلَى هَيْئَتِهَا وَبِطَحْنِهَا وَخَبْزِهَا، وَلَوْ قَالَ لاَ آكُلُ هَذِهِ الْحِنْطَةَ حَنِثَ بِهَا مَطْبُوخَةً وَنَيِّئَةً وَمَقْلِيَّةً لاَ بِطَحِينِهَا وَسَوِيقِهَا وَعَجِينِهَا وَخَبْزِهَا،

مردنیش بێته دەرەوە (كَدَجَاجٍ وَنَعَامَةٍ وَحَمَامٍ) وەكو هێلكەی مریشكو مراویو قازو نەعامەو كۆترو چۆلەكە (لاَ سَمَكٍ وَجَرَادٍ) نەك هێلكەی ماسیو كللێ.

(وَاللَّحْمُ) گۆشت –لەبارەی ئەو كەسەی سوێندی خواردوە گۆشت نەخوا– نیەتی جۆرە گۆشتێكیشی نەبێ (عَلَى نَعَمٍ وَخَيْلٍ وَوَحْشٍ وَطَيْرٍ) دەهێندرێتە سەر گۆشتی بزنو مەڕو گاو ووشترو ماینو ئاژەڵی كێویو باڵندە (لاَ سَمَكٍ وَشَحْمِ بَطْنٍ) بەڵام بە خواردنی ماسیو بەزی زگ سوێندی لێناكەوێ (وَكَذَا كَرِشٍ وَكَبِدٍ وَطِحَالٍ وَقَلْبٍ) هەروەها بە خواردنی ورگو جەرگو پاتەڕەشەو دڵو گوانو گونو سێپەلاك سوێندی لێناكەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونكە ئەوانە گۆشت نین.

(وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (تَنَاوُلُهُ لَحْمَ رَأْسٍ وَلِسَانٍ وَشَحْمِ ظَهْرٍ وَجَنْبٍ) سوێندی گۆشت نەخواردن گۆشتی سەرو زوبانو بەزی پشتو تەنیشت دەگرێتەوە (وَأَنَّ شَحْمَ الظَّهْرِ لاَ يَتَنَاوَلُهُ الشَّحْمُ) بەڵام بەزی پشتێ بەز نایگرێتەوە، چونكە بەزی پشتێ گۆشتە (وَ) هەر بە فەرموودەی ڕاستتر: (أَنَّ الأَلْيَةَ وَالسَّنَامَ لَيْسَا شَحْمًا وَلاَ لَحْمًا) دونگی مەڕو قەپۆزی ووشتر: بەز نیەو گۆشتیش نیە (وَالأَلْيَةُ لاَ تَتَنَاوَلُ سَنَامًا وَلاَ يَتَنَاوَلُهَا) دونگ قەپۆز ناگرێتەوەو قەپۆزیش دونگ ناگرێتەوە، بەڵام (وَالدَّسَمُ يَتَنَاوَلُهُمَا) چەوری هەردووكیان دەگرێتەوە، هەم (وَشَحْمَ ظَهْرٍ وَبَطْنٍ وَكُلَّ دُهْنٍ) بەزی پشتو زگو گشت ڕونێكیش دەگرێتەوە (وَلَحْمُ الْبَقَرِ يَتَنَاوَلُ جَامُوسًا) گۆشتی مانگا گۆشتی گامێش دەگرێتەوە.

(وَلَوْ قَالَ مُشِيرًا إِلَى حِنْطَةٍ) ئەگەر ئاماژەی بۆ گەنمێك كردو گوتی: (لاَ آكُلُ هَذِهِ) والله ئەمە ناخۆم. ئەوە (حَنِثَ بِأَكْلِهَا عَلَى هَيْئَتِهَا وَبِطَحْنِهَا وَخَبْزِهَا) سوێندی لێدەكەوێ بە خواردنی هەموو گەنمەكە لە سەر شێوەی خۆیو بە هاڕدراویو بە نانەكەی، بەڵام (وَلَوْ قَالَ) ئەگەر لەگەڵ ئاماژەكە ناوی هێناو گوتی: (لاَ آكُلُ هَذِهِ الْحِنْطَةَ) والله ئەم گەنمە ناخۆم. ئەوە (حَنِثَ بِهَا مَطْبُوخَةً وَنَيِّئَةً وَمَقْلِيَّةً) بە خواردنی گەنمەكە سوێندی لێدەكەوێ: بە كوڵاویو بە نەكوڵاویو بە سوركراوەیی (لاَ بِطَحِينِهَا وَسَوِيقِهَا وَعَجِينِهَا وَخَبْزِهَا) بەڵام بە هاڕدراوەكەییو بە ئاردەكەیو بە هەویرەكەیو بە نانەكەی سوێندی لێناكەوێ، چونكە ناوی گەنمی نەماوە.

وَلاَ يُتَنَاوَلُ رُطَبٌ تَمْرًا وَلاَ بُسْرًا، وَلاَ عِنَبٌ زَبِيبًا وَكَذَاالْعَكُوسُ، وَلَوْ قَالَ لاَ آكُلُ هَذَاالرُّطَبَ فَتَتَمَّرَ فَأَكَلَهُ أَوْ لاَ أُكَلِّمُ ذَاالصَّبِيَّ فَكَلَّمَهُ شَيْخًا فَلاَ حِنْثَ فِي الأَصَحِّ، وَالْخُبْزُ يَتَنَاوَلُ كُلَّ خُبْزٍ كَحِنْطَةٍ وَشَعِيرٍ وَأَرُزٍّ وَبَاقِلاَّ وَذُرَةٍ وَحِمَّصٍ، فَلَوْ ثَرَدَهُ فَأَكَلَهُ حَنِثَ، وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَأْكُلُ سَوِيقًا فَسَفَّهُ أَوْ تَنَاوَلَهُ بِأُصْبُعٍ حَنِثَ، وَإِنْ جَعَلَهُ فِي مَاءٍ فَشَرِبَهُ فَلاَ، أَوْ لاَ يَشْرَبُهُ فَبِالْعَكْسِ، أَوْ لاَ يَأْكُلُ لَبَنًا أَوْ مَائِعًا آخَرَ وَأَكَلَهُ بِخُبْزٍ حَنِثَ، أَوْ شَرِبَهُ فَلاَ، أَوْ لاَ يَشْرَبُهُ فَبِالْعَكْسِ،

(وَلاَ يَتَنَاوَلُ رُطَبٌ تَمْرًا وَلاَ بُسْرًا) خورما نه قەسپو نه تەڕە قەسپ ناگرێتەوە، هەم (وَلاَ عِنَبٌ زَبِيبًا) ترێ مێوژ ناگرێتەوە (وَكَذَاالْعَكُوسُ) هەروەها پێچەوانەکانیشیان پێچەوانەکانیان ناگرنەوە (وَلَوْ قَالَ لاَ آكُلُ هَذَا الرُّطَبَ) ئەگەر گوتی: والله ئەم خورمایە ناخۆم (فَتَتَمَّرَ فَأَكَلَهُ) ئینجا خورمایەکە بووە قەسپ، ئینجا خواردی (أَوْ لاَ أُكَلِّمُ ذَا الصَّبِيَّ) یان والله قسە لەگەڵ ئەم منداڵە ناکەم (فَكَلَّمَهُ شَيْخًا) ئینجا لە حاڵەتی بالغیدا بە پیری، یان بە لاوی قسەی لەگەڵ کرد، یان والله گۆشتی ئەم بەرخە ناخۆم، ئینجا بووە بەران و خواردی، یان ترێ بووە مێوژو خواردی، ئەوە (فَلاَ حِنْثَ) لە گشت ئەو مەسەلانەدا سوێندی لێناکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(وَالْخُبْزُ يَتَنَاوَلُ كُلَّ خُبْزٍ) نان گشت جۆرە نانێك دەگرێتەوە: (كَحِنْطَةٍ وَشَعِيرٍ وَأَرُزٍّ وَبَاقِلاَّ وَذُرَةٍ وَحِمَّصٍ) وەکو نانی گەنم و جۆ و برنج و پاقلەو زەڕات و نۆك، هەرچەند ناوی نانیش نەبێ: وەکو سەمون (فَلَوْ ثَرَدَهُ فَأَكَلَهُ) جا ئەگەر نانەکەی کردە تێکوشی و خواردی، ئەو کاتەش (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ.

(وَلَوْ حَلَفَ لاَ يَأْكُلُ سَوِيقًا) ئەگەر سوێندی خوارد ئارد نەخوا (فَسَفَّهُ أَوْ تَنَاوَلَهُ بِأُصْبُعٍ) ئینجا ئاردەکەی پرژاندە ناو دەمی، یان بە پەنجەی بردیە ناو دەمی، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، بەلام (وَإِنْ جَعَلَهُ فِي مَاءٍ فَشَرِبَهُ) ئەگەر ئاردەکەی دەناو ئاو کردو خواردیەوە، ئەو کاتە (فَلاَ) سوێندی لێناکەوێ (أَوْ لاَ يَشْرَبُهُ) یان سوێندی خوارد ئاردەکە نەخواتەوە، ئەو کاتە (فَبِالْعَكْسِ) بە پێچەوانەوەیە: بە خواردنەوەی لەگەڵ ئاو سوێندی لێدەکەوێ، جا ئەگەر سوێندی خوارد ئەم شتە تام نەکا، ئەوە بە تەنها تامکردنی سوێندی لێدەکەوێ، هەر چەند قوتیشی نەداو فڕێی بداتە دەرەوە.

(أَوْ لاَ يَأْكُلُ لَبَنًا أَوْ مَائِعًا آخَرَ) یان سوێندی خوارد شیر نەخوا، یان شلەیەکی‌تر نەخوا (وَأَكَلَهُ بِخُبْزٍ) ئینجا بە پێخۆر بە نانی خواردی (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، بەلام (أَوْ شَرِبَهُ فَلاَ) ئەگەر خواردیەوە سوێندی لێناکەوێ، چونکە نەیخواردوە (أَوْ لاَ يَشْرَبُهُ) یان سوێندی خوارد شیرەکە، یان شلەکە نەخواتەوە، ئەو کاتە (فَبِالْعَكْسِ) بە پێچەوانەوەیە: بە خواردنەوەی سوێندی لێدەکەوێ‌و بە پێخۆر سوێندی لێناکەوێ.

أَوْ لاَ يَأْكُلُ سَمْنًا فَأَكَلَهُ بِخُبْزٍ جَامِدًا أَوْ ذَائِبًا حَنِثَ، وَإِنْ شَرِبَ ذَائِبًا فَلاَ، وَإِنْ أَكَلَهُ فِي عَصِيدَةٍ حَنِثَ إِنْ كَانَتْ عَيْنُهُ ظَاهِرَةً، وَيَدْخُلُ فِي فَاكِهَةٍ رُطَبٌ وَعِنَبٌ وَرُمَّانٌ وَأُتْرُجٌّ وَرَطْبٌ وَيَابِسٌ، قُلْتُ: وَلَيْمُونٌ وَنَبْقٌ وَكَذَا بِطِّيخٌ وَلُبُّ فُسْتُقٍ وَبُنْدُقٍ وَغَيْرُهُمَا فِي الأَصَحِّ، لاَ قِثَّاءٌ وَخِيَارٌ وَبَاذِنْجَانٌ وَجَزَرٌ، وَلاَ يَدْخُلُ فِي الثِّمَارِ يَابِسٌ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَلَوْ أَطْلَقَ بِطِّيخٌ وَتَمْرٌ وَجَوْزٌ لَمْ يَدْخُلْ هِنْدِيٌّ، وَالطَّعَامُ يَتَنَاوَلُ قُوتًا وَفَاكِهَةً وَأُدْمًا وَحَلْوَى، وَلَوْ قَالَ لاَ آكُلُ مِنْ هَذِهِ الْبَقَرَةِ تَنَاوَلَ لَحْمَهَا دُونَ وَلَدٍ وَلَبَنٍ، أَوْ مِنْ هَـذِهِ الشَّجَرَةِ فَثَمَرٌ دُونَ وَرَقٍ وَطَرَفِ غُصْنٍ.

(أَوْ لاَ يَأْكُلُ سَمْنًا) یان سوێندی خوارد: ڕۆن نەخوا (فَأَكَلَهُ بِخُبْزٍ جَامِدًا أَوْ ذَائِبًا) ئینجا ڕۆنەکەی بە نانی خوارد بە پەیتی، یان بە تاوایەوەیی، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، بەڵام (وَإِنْ شَرِبَ ذَائِبًا فَلاَ) ئەگەر بە تاواوەیی خواردبێەوە، سوێندی لێناکەوێ (وَإِنْ أَكَلَهُ فِي عَصِيدَةٍ) ئەگەر ڕۆنەکەی لەگەڵ ئاردە بە ڕۆندا خوارد، ئەو کاتەش (حَنِثَ إِنْ كَانَتْ عَيْنُهُ ظَاهِرَةً) سوێندی لێدەکەوێ ئەگەر خودی ڕۆنەکە دیار بێ، واتە: وەك ناو سێڵ، بەڵام ئەگەر خودی ڕۆنەکە لە ناو چوبێ‌و دیار نەبێ، ئەو کاتەش سوێندی لێناکەوێ.

(وَيَدْخُلُ فِي فَاكِهَةٍ) دەچێتە گەڵ ناوی میوە: (رُطَبٌ وَعِنَبٌ وَرُمَّانٌ وَأُتْرُجٌّ وَرَطْبٌ وَيَابِسٌ) خورما، ترێ، هەنار، ئەترنجە، پرتقاڵ، سێو، هەنجیر، قەیسی، هەرمێ، خۆخ، بەهێ، جا تەڕ بێ، یان وشك بێ: وەکو میوژو قەسپ (قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (وَلَيْمُونٌ وَنَبْقٌ وَكَذَا بِطِّيخٌ وَلُبُّ فُسْتُقٍ وَبُنْدُقٍ وَغَيْرُهُمَا فِي الأَصَحِّ) لیمۆ و نەبەق‌و کاڵەك-گندۆرەو ناوکی فستەق‌و بندق‌و ئەو جۆرە شتانە: وکو گوێزو چواڵە، گشتی میوەیەو سوێندی میوە نەخواردن دەیانگرێتەوە لە فەرموودەی ڕاستتردا (لاَ قِثَّاءٌ وَخِيَارٌ وَبَاذِنْجَانٌ وَجَزَرٌ) بەڵام ناوی میوە تەڕۆزی‌و ئاروو و باینجان‌و گوێزەر ناگرێتەوە، هەم (وَلاَ يَدْخُلُ فِي الثِّمَارِ يَابِسٌ) میوەی ووشك ناچێتە گەڵ ناوی بەری درەخت (وَاللهُ أَعْلَمُ) چونکە بەر بە میوەی تەڕ دەگوترێ.

(وَلَوْ أَطْلَقَ بِطِّيخٌ وَتَمْرٌ وَجَوْزٌ) ئەگەر لە سوێندەکەیدا بێ‌دیاریکردن ناوی کاڵەك‌و قەسپ‌و گوێزی هێنا، ئەوە (لَمْ يَدْخُلْ هِنْدِيٌّ) کاڵەك‌و قەسپ‌و گوێزی هیندی نایەتە گەڵ ئەوانە (وَالطَّعَامُ) خواردەمەنی: (يَتَنَاوَلُ قُوتًا وَفَاكِهَةً وَأُدْمًا وَحَلْوَى) پێژیاوی مرۆڤو میوەو پێخورو شیرنایەتی دەگرێتەوە (وَلَوْ قَالَ: لاَ آكُلُ مِنْ هَذِهِ الْبَقَرَةِ) ئەگەر گوتی: والله لەو مانگایە ناخۆم. ئەوە (تَنَاوَلَ لَحْمَهَا) گۆشتەکەی دەگرێتەوە بەڵام (دُونَ وَلَدٍ وَلَبَنٍ) بێچووەکەو شیرەکەی ناگرێتەوە (أَوْ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ) یان والله لەم درەختە ناخۆم. ئەوە (فَثَمَرٌ) میوەکەی دەگرێتەوە، بەڵام (دُونَ وَرَقٍ وَطَرَفِ غُصْنٍ)-جگە لە گەڵای میو-گەڵایەکەو سەرە لقەکانی درەختەکە ناگرێتەوە.

(فَصْلٌ) حَلَفَ لاَ يَأْكُلُ هَذِهِ التَّمْرَةَ فَاخْتَلَطَتْ بِتَمْرٍ فَأَكَلَهُ إلاَّ تَمْرَةً لَمْ يَحْنَثْ، أَوْ لَيَأْكُلَنَّهَا فَاخْتَلَطَتْ لَمْ يَبَرَّ إلاَّ بِالْجَمِيعِ، أَوْ لَيَأْكُلَنَّ هَذِهِ الرُّمَّانَةَ فَإنَّمَا يَبَرُّ بِجَمِيعِ حَبِّهَا، أَوْ لاَ يَلْبَسُ هَذَيْنِ لَمْ يَحْنَثْ بِأَحَدِهِمَا، فَإنْ لَبِسَهُمَا مَعًا أَوْ مُرَتَّبًا حَنِثَ، أَوْ لاَ أَلْبَسُ هَذَا وَلاَ هَذَا حَنِثَ بِأَحَدِهِمَا، أَوْ لَيَأْكُلَنَّ ذَاالطَّعَامَ غَدًا فَمَاتَ قَبْلَهُ فَلاَ شَيْءَ عَلَيْهِ.

﴿فَصْلٌ: له باسی چەند مەسەلەیەکی پەرت و بڵاو﴾

(حَلَفَ لاَ يَأْكُلُ هَذِهِ التَّمْرَةَ) ئەگەر سوێندی خوارد ئەم قەسپە نەخوا (فَاخْتَلَطَتْ بِتَمْرٍ فَأَكَلَهُ إلاَّ تَمْرَةً) ئینجا قەسپەکە تێکەڵی قەسپیتر بوو، ئەویش هەمووی خواردن تەنها دانە قەسپێکی نەخوارد، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ، چونکە دەگونجێ ئەمەیان سوێند لەسەرخوراوەکە بێ (أَوْ لَيَأْكُلَنَّهَا) یان سوێندی خوارد ئەم قەسپە بخوا (فَاخْتَلَطَتْ) ئینجا قەسپەکە تێکەڵی قەسپیتر بوو، ئەو کاتە (لَمْ يَبَرَّ إلاَّ بِالْجَمِيعِ) لە سوێندەکە ڕزگاری نابێ تەنها بە خواردنی هەموو قەسپەکان نەبێ، چونکە دەگونجێ نەخوراوەکە سوێند لەسەرخوراوەکە بێ (أَوْ لَيَأْكُلَنَّ هَذِهِ الرُّمَّانَةَ) یان سوێندی خوارد ئەم هەنارە بخوا، ئەوە (فَإنَّمَا يَبَرُّ بِجَمِيعِ حَبِّهَا) تەنها بەوە ڕزگاری دەبێ: کە گشت دەنکەکانی هەنارەکە بخوا، ئەگینا: سوێندی لێدەکەوێ، کەوابو: ئەگەر بڵێ: والله ئەم هەنارە ناخۆم، ئینجا هەموی خوارد تەنها دەنکێکی نەبێ، ئەو کاتە سوێندی لێناکەوێ.

(أَوْ لاَ يَلْبَسُ هَذَيْنِ الثَّوْبَيْنِ) یان سوێندی خوارد ئەم دوو جلە دەبەر نەکا، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ بِأَحَدِهِمَا) بە دەبەرکردنی تەنها یەکێکیان سوێندی لێناکەوێ، بەڵام (فَإنْ لَبِسَهُمَا مَعًا أَوْ مُرَتَّبًا) ئەگەر وێکرا، یان یەك لە دوای یەك دەبەری کردن، ئەو کاتە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، هەروەها ئەگەر مەبەستی بێ: هیچێکیان دەبەر نەکا، ئەو کاتە بە تەنها یەکێکیانیش سوێندی لێدەکەوێ (أَوْ لاَ أَلْبَسُ هَذَا وَلاَ هَذَا) یان والله نە ئەمەو نە ئەمە دەبەر ناکەم. ئەو کاتەش (حَنِثَ بِأَحَدِهِمَا) بە دەبەرکردنی تەنها یەکێکیشیان سوێندی لێدەکەوێ.

جا بزانە: ئەگەر سوێندی خوارد ئەم جلە دەبەر نەکا، ئینجا داوێکی لە جلەکە دەرکێشا –واتە: یان پارچەیەکی لێکردنەوە– ئینجا دەبەری کرد، ئەو کاتە سوێندی لێناکەوێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرمویانە.

(أَوْ لَيَأْكُلَنَّ ذَا الطَّعَامَ غَدًا) یان سوێندی خوارد ئەو خواردەمەنیە سبەینێ بیخوا، یان کارێکیتر بکا (فَمَاتَ قَبْلَهُ) ئینجا پێش بگاتە سبەینێ مرد، ئەوە (فَلاَ شَيْءَ عَلَيْهِ) هیچ کەففارەتی لە سەر نیە، هەروەها ئەگەر لە پێش سبەینێوە لە بیری چوو خواردەمەنیەکە بخواو تا ڕۆژەکەش تەواو بوو نەهاتەوە بیری، ئەو کاتەش سوێندی لێناکەوێ.

وَإِنْ مَاتَ أَوْ تَلِفَ الطَّعَامُ فِي الْغَدِ بَعْدَ تَمَكُّنِهِ مِنْ أَكْلِهِ حَنِثَ، وَقَبْلَهُ قَوْلاَنِ كَمُكْرَهٍ، وَإِنْ أَتْلَفَهُ بِأَكْلٍ أَوْ غَيْرِهِ قَبْلَ الْغَدِ حَنِثَ، وَإِنْ تَلِفَ أَوْ أَتْلَفَهُ أَجْنَبِيٌّ فَكَمُكْرَهٍ، أَوْ لأَقْضِيَنَّ حَقَّكَ عِنْدَ رَأْسِ الْهِلاَلِ فَلْيَقْضِ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ آخِرَ الشَّهْرِ، فَإِنْ قَدَّمَ أَوْ مَضَى بَعْدَ الْغُرُوبِ قَدْرُ إِمْكَانِهِ حَنِثَ، وَإِنْ شَرَعَ فِي الْكَيْلِ حِينَئِذٍ وَلَمْ يَفْرُغْ لِكَثْرَتِهِ إِلاَّ بَعْدَ مُدَّةٍ لَمْ يَحْنَثْ، أَوْ لاَ يَتَكَلَّمُ فَسَبَّحَ أَوْ قَرَأَ قُرْآنًا فَلاَ حِنْثَ،

بەلام (وَإِنْ مَاتَ أَوْ تَلِفَ الطَّعَامُ فِي الْغَدِ بَعْدَ تَمَكُّنِهِ مِنْ أَكْلِهِ) ئەگەر گەیشتە سبەینێو بۆی گونجا خواردەمەنیەکە بخوا، ئەویش نەیخوارد تا مرد، یان خواردەمەنیەکە فەوتا، یان لە بیری چوو بیخوا، ئەو کاتە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، چونکە بەخۆی ڕزگاربوونی خۆی لە دەست داوە.

(وَقَبْلَهُ) بەلام ئەگەر سبەینێ پێش ئەوەی بۆی بگونجێ بیخوا مرد، یان لە بیری چوو بیخوا، یان خواردەمەنیەکە فەوتا، ئەو کاتە (قَوْلاَنِ كَمُكْرَهٍ) دوو فەرموودە هەنە-وەکو سوێندخۆری زۆرلێکراو- بەهێزترەکەیان دەفەرموێ: سوێندی لێناکەوێ، هەروەك زۆرلێکراویش سوێندی لێناکەوێ.

بەلام (وَإِنْ أَتْلَفَهُ بِأَكْلٍ أَوْ غَيْرِهِ قَبْلَ الْغَدِ) ئەگەر پێش سبەینێ سوێندخۆرەکە خواردەمەنیەکەی فەوتاند: بە خواردن، یان بە هۆیەکیتر، ئەو کاتە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، ئەگەر بە قەسدیو بە ویستی خۆی فەوتاندبێتی، بەلام (وَإِنْ تَلِفَ أَوْ أَتْلَفَهُ أَجْنَبِيٌّ) ئەگەر پێش سبەینێ، یان پێش گونجان خواردەمەنیەکە بەخۆی فەوتا، یان بیگانەیەك فەوتاندی، ئەو کاتە (فَكَمُكْرَهٍ) وەکو زۆرلێکراوەو سوێندی لێناکەوێ.

(أَوْ لأَقْضِيَنَّ حَقَّكَ عِنْدَ رَأْسِ الْهِلاَلِ) یان سوێندی خوارد لە کاتی سەری مانگ قەرزەکەت دەدەمەوە. ئەوە (فَلْيَقْضِ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ آخِرَ الشَّهْرِ) با لە کاتی ئاوابوونی ڕۆژ لە کۆتایی ئەو مانگەی سوێندی تێدا خواردوە قەرزەکەی بداتەوە (فَإِنْ قَدَّمَ) جا ئەگەر پێش ئاوابوونی ڕۆژەکە قەرزەکەی دایەوە (أَوْ مَضَى بَعْدَ الْغُرُوبِ قَدْرُ إِمْكَانِهِ) یان لە دوای ئاوابوونی ڕۆژ ئەندازەی گونجانی قەرزدانەوەکە ڕۆیشتو قەرزەکەی نەداوە، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، بەلام (وَإِنْ شَرَعَ فِي الْكَيْلِ حِينَئِذٍ) ئەگەر لە کاتی ئاوابوونی ڕۆژدا دەستی بە پێوانی، یان بە کێشانی، یان بە ژماردنی قەرزەکە کردو (وَلَمْ يَفْرُغْ لِكَثْرَتِهِ إِلاَّ بَعْدَ مُدَّةٍ) تا پاش ماوەیەك-لە بەر زۆریی- تەواوی نەکرد، ئەو کاتە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ.

(أَوْ لاَ يَتَكَلَّمُ) یان سوێندی خوارد قسە نەکا (فَسَبَّحَ أَوْ قَرَأَ قُرْآنًا) ئینجا گوتی: سُبْحَانَ اللهِ، یان اَلْحمدلله، یان الله أكبر، یان لاَإلَهَ إلاَّالله، یان قورئانی خوێند، ئەوە (فَلاَ حِنْثَ) سوێندی لێناکەوێ.

أَوْ لاَ يُكَلِّمُهُ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ حَنِثَ، وَإِنْ كَاتَبَهُ أَوْ رَاسَلَهُ أَوْ أَشَارَ إِلَيْهِ بِيَدٍ أَوْ غَيْرِهَا فَلاَ فِي الْجَدِيدِ، وَلَوْ قَرَأَ آيَةً أَفْهَمَهُ بِهَا مَقْصُودَهُ وَقَصَدَ قِرَاءَةً لَمْ يَحْنَثْ، وَإِلاَّ حَنِثَ، أَوْ لاَ مَالَ لَهُ حَنِثَ بِكُلِّ نَوْعٍ وَإِنْ قَلَّ حَتَّى ثَوْبِ بَدَنِهِ وَمُدَبَّرٍ وَمُعَلَّقٍ عِتْقُهُ بِصِفَةٍ وَمَا وَصَّى بِهِ وَدَيْنٍ حَالٍّ وَكَذَا مُؤَجَّلٌ فِي الأَصَحِّ، لاَ مُكَاتَبٌ فِي الأَصَحِّ، أَوْ لَيَضْرِبَنَّهُ فَالْبِرُّ بِمَا يُسَمَّى ضَرْبًا، وَلاَ يُشْتَرَطُ إِيلاَمٌ إِلاَّ أَنْ يَقُولَ ضَرْبًا شَدِيدًا، وَلَيْسَ وَضْعُ سَوْطٍ عَلَيْهِ وَعَضٌّ وَخَنْقٌ وَنَتْفُ شَعَرٍ ضَرْبًا، قِيلَ وَلاَ لَطْمٌ وَوَكْزٌ،

(أَوْ لاَ يُكَلِّمُهُ) یان سوێندی خوارد قسه لەگەڵ فلانكەس نەكا (فَسَلَّمَ عَلَيْهِ) ئینجا سەلامی لە فلانكەسەكە كرد، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەكەوێ، بەلام (وَإِنْ كَاتَبَهُ أَوْ رَاسَلَهُ أَوْ أَشَارَ إِلَيْهِ بِيَدٍ أَوْ غَيْرِهَا) ئەگەر نووسینێكی بۆ نارد، یان یەكێكی ناردەلای، یان ئاماژەی بۆ كرد: بە دەستی، یان بە سەری، یان بە چاوی، ئەوە (فَلاَ فِي الْجَدِيدِ) سوێندی لێناكەوێ، لە فەرموودەی نوێدا (وَلَوْ قَرَأَ آيَةً أَفْهَمَهُ بِهَا مَقْصُودَهُ وَقَصَدَ قِرَاءَةً) ئەگەر سوێندخۆرەكە ئایەتێكی خوێندەوەو مەبەستیخۆیشی تێگەیاندو مەبەستیشی قورئانخوێندنو تێگەیاندنی فلانكەسەكە بوو: وەك فلانكەسەكە لە دەرگە بدا، ئەویش ئایەتی (اُدْخُلُوهَا بِسَلاَمٍ آمِنِينَ) بخوێنێتەوە، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناكەوێ (وَإِلاَّ حَنِثَ) بەلام ئەگەر مەبەستی قورئان خوێندنی نەبێ، ئەو كاتە سوێندی لێدەكەوێ.

(أَوْ لاَ مَالَ لَهُ) یان سوێندی خوارد هیچ ماڵی نیە، ئەوە (حَنِثَ بِكُلِّ نَوْعٍ وَإِنْ قَلَّ) بە هەر جۆرە ماڵێكی هەبێ سوێندی لێدەكەوێ، هەرچەند ماڵەكەش كەم بێ (حَتَّى ثَوْبِ بَدَنِهِ) تا بە جلەكانی بەر لاشەیشی سوێندی لێدەكەوێ، هەم (وَمُدَبَّرٍ وَمُعَلَّقٍ عِتْقُهُ بِصِفَةٍ) بە كۆیلەی ئازادكراوی دوای مردنو ئەوەی ئازادكردنەكەی هەڵواسراوەو هەم (وَمَا وَصَّى بِهِ) بەو ماڵەی وەسیێتی پێكردوەو هەم (وَدَيْنٍ حَالٍّ) بەو قەرزەیی كاتی دانەوەی هاتوەو (وَكَذَا مُؤَجَّلٌ فِي الأَصَحِّ) هەروەها بەو قەرزەیی كاتی دانەوەشی نەهاتوە لە فەرموودەی ڕاستتردا، بە هەبوونی یەكێك لە وانەش سوێندی لێدەكەوێ (لاَ مُكَاتَبٌ فِي الأَصَحِّ) بەلام بە كۆیلەی نووسراو پێدراو سوێندی لێناكەوێ.

(أَوْ لَيَضْرِبَنَّهُ) یان سوێندی خوارد لە فلانكەس بدا. ئەوە (فَالْبِرُّ بِمَا يُسَمَّى ضَرْبًا) ڕزگاربوونی لە سوێندەكە بە لێدانێكی وەهایە: كە پێی بگوترێ لێدان، بەلام (وَلاَ يُشْتَرَطُ إِيلاَمٌ إِلاَّ أَنْ يَقُولَ ضَرْبًا شَدِيدًا) بە مەرج داناندرێ بیئێشێنێ، تەنها ئەگەر بڵێ لێدانێكی توندی لێدەدەم، ئەو كاتە مەرجە بیئێشێنێ (وَلَيْسَ وَضْعُ سَوْطٍ عَلَيْهِ وَعَضٌّ وَخَنْقٌ وَنَتْفُ شَعَرٍ ضَرْبًا) شوڕكەدار لە سەردانانو دەست لە سەردانانو گەزینو خنكاندنو مووهەڵكەندن هیچێكیان لێدان نین (قِيلَ: وَلاَ لَطْمٌ وَوَكْزٌ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: شەقە لە ڕوودانو بۆكز لێدانیش لێدان نین، بەلام بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەو دووانە لێدانن.

أَوْ لَيَضْرِبَنَّهُ مِأَةَ سَوْطٍ أَوْ خَشَبَةٍ فَشَدَّ مِأَةً وَضَرَبَهُ بِهَا ضَرْبَةً أَوْ بِعِثْكَالٍ عَلَيْهِ مِأَةُ شِمْرَاخٍ بَرَّ إِنْ عَلِمَ إِصَابَةَ الْكُلِّ، أَوْ تَرَاكَمَ بَعْضٌ عَلَى بَعْضٍ فَوَصَلَهُ أَلَمُ الْكُلِّ، قُلْتُ: وَلَوْ شَكَّ فِي إِصَابَةِ الْجَمِيعِ بَرَّ عَلَى النَّصِّ وَاللهُ أَعْلَمُ. أَوْ لَيَضْرِبَنَّهُ مِأَةَ مَرَّةٍ لَمْ يَبَرَّ بِهَذَا، أَوْ لاَ أُفَارِقُكَ حَتَّى أَسْتَوْفِيَ فَهَرَبَ وَلَمْ يُمْكِنْهُ اتِّبَاعُهُ لَمْ يَحْنَثْ، قُلْتُ: اَلصَّحِيحُ لاَ يَحْنَثُ إِذَا أَمْكَنَهُ اتِّبَاعُهُ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَإِنْ فَارَقَهُ أَوْ وَقَفَ حَتَّى ذَهَبَ وَكَانَا مَاشِيَيْنِ أَوْ أَبْرَأَهُ أَوْ احْتَالَ عَلَى غَرِيمٍ ثُمَّ فَارَقَهُ أَوْ أَفْلَسَ فَفَارَقَهُ لِيُوسِرَ حَنِثَ،

(أَوْ لَيَضْرِبَنَّهُ مِأَةَ سَوْطٍ أَوْ خَشَبَةٍ) یان سوێندی خوارد سەد شوڕکەی لێبدا، یان سەد داری لێبدا (فَشَدَّ مِأَةً وَضَرَبَهُ بِهَا ضَرْبَةً) ئینجا سەد شوڕکە، یان سەد داری پێکوە بەستو بە جارێك لێیدا (أَوْ بِعِثْكَالٍ عَلَيْهِ مِأَةُ شِمْرَاخٍ) یان بە هێشوێکی دار خورما–کە سەد لکی پێوە بوو– بە جارێك لێیدا، ئەوە (بَرَّ) لە سوێندەکە ڕزگاری دەبێ (إِنْ عَلِمَ إِصَابَةَ الْكُلِّ) ئەگەر بزانێ گشتی وێکەوتوە (أَوْ تَرَاكَمَ بَعْضٌ عَلَى بَعْضٍ فَوَصَلَهُ أَلَمُ الْكُلِّ) یان هەندێك لە سەر هەندێکی کۆ بوبۆوەو ئێشی گشتی کەیشتێ.

(قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (وَلَوْ شَكَّ فِي إِصَابَةِ الْجَمِيعِ) ئەگەر کەوتە گومان لە وێکەوتنی هەمووی، ئەو کاتەش (بَرَّ عَلَى النَّصِّ وَاللهُ أَعْلَمُ) لە سوێندەکەی ڕزگاری دەبێ (أَوْ لَيَضْرِبَنَّهُ مِأَةَ مَرَّةٍ) یان سوێندی خوارد سەد جار لێیبدا، ئەو کاتە (لَمْ يَبَرَّ بِهَذَا) بە لێدانی دارە بەستراوەکانو بە هێشوەکە ڕزگاری نابێ، چونکە گشتی بە یەك لێدان دەژمێردرێ، کەوابو: مەرجە سەد جار لێیبدا.

(أَوْ لاَ أُفَارِقُكَ حَتَّى أَسْتَوْفِيَ) یان سوێندی خوارد لە تۆ جیا نابمەوە تا قەرزەکەم لە تۆ وەردەگرمەوە (فَهَرَبَ) ئینجا قەرزدارەکە هەڵاتو (وَلَمْ يُمْكِنْهُ اتِّبَاعُهُ) بۆیشی نەگونجا بەدوایدا ڕابکا، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ (قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (اَلصَّحِيحُ لاَ يَحْنَثُ إِذَا أَمْكَنَهُ اتِّبَاعُهُ) بە فەرمودەی ڕاست: ئەگەر بشگونجێ بەدوایدا ڕا بکا سوێندی لێناکەوێ (وَاللهُ أَعْلَمُ) چونکە سوێندەکەی لە سەرکرداری خۆی خواردوە.

بەڵام (وَإِنْ فَارَقَهُ) ئەگەر سوێندخۆرەکە بە ویستیخۆی لە قەرزدارەکە جیا بۆوە (أَوْ وَقَفَ حَتَّى ذَهَبَ وَكَانَا مَاشِيَيْنِ) یان سوێندخۆرەکە لە شوێنی خۆی وەستا تا قەرزدارەکە ڕۆیشتو لەو حاڵەتیشدا هەردووکیان دەڕۆیشتن (أَوْ أَبْرَأَهُ) یان گەردەنی قەرزدارەکەی ئازاد کرد (أَوْ احْتَالَ عَلَى غَرِيمٍ ثُمَّ فَارَقَهُ) یان سوێندخۆرەکە قبوڵی کرد حەواڵەی بۆ سەرکەسێك بکرێو لێیشی جیابۆوە (أَوْ أَفْلَسَ فَفَارَقَهُ لِيُوسِرَ) یان قەرزدارەکە وەبن قەرز کەوتبو و سوێندخۆرەکەش لێی جیا بۆوە تا دەوڵەمەند دەبێ، ئەوە (حَنِثَ) لەو پێنج مەسەلانەدا سوێندی لێدەکەوێ.

وَإِنْ اسْتَوْفَى وَفَارَقَهُ فَوَجَدَهُ نَاقِصًا إِنْ كَانَ مِنْ جِنْسِ حَقِّهِ لَكِنَّهُ أَرْدَأُ لَمْ يَحْنَثْ، وَإِلاَّ حَنِثَ عَالِمٌ، وَفِي غَيْرِهِ الْقَوْلاَنِ، أَوْ لاَ رَأَى مُنْكَرًا إِلاَّ رَفَعَهُ إِلَى الْقَاضِي فَرَأَى وَتَمَكَّنَ فَلَمْ يَرْفَعْ حَتَّى مَاتَ حَنِثَ، وَيُحْمَلُ عَلَى قَاضِي الْبَلَدِ، فَإِنْ عُزِلَ فَالْبِرُّ بِالرَّفْعِ إِلَى الثَّانِي، أَوْ إِلاَّ رَفَعَهُ إِلَى قَاضٍ بَرَّ بِكُلِّ قَاضٍ، أَوْ إِلَى الْقَاضِي فُلاَنٍ فَرَآهُ ثُمَّ عُزِلَ فَإِنْ نَوَى مَا دَامَ قَاضِيًا حَنِثَ إِنْ أَمْكَنَهُ رَفْعُهُ فَتَرَكَهُ وَإِلاَّ فَكَمُكْرَهٍ، وَإِنْ لَمْ يَنْوِ بَرَّ بِالرَّفْعِ إِلَيْهِ بَعْدَ عَزْلِهِ.

بەڵام (وَإِنْ اسْتَوْفَى وَفَارَقَهُ) ئەگەر قەرزەکەی لێوەرگرتەوەو لێی جیابۆوە (فَوَجَدَهُ نَاقِصًا) جا تەماشای کرد قەرزەکەی ناتەواوە، ئەوە تەماشا دەکەین: (إِنْ كَانَ مِنْ جِنْسِ حَقِّهِ لَكِنَّهُ أَرْدَأُ) ئەگەر قەرزەکە لە ڕەگەزی مافەکەی خۆی بێ، بەڵام خراپتر بێ (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر لە ڕەگەزی مافی خۆی نەبێ، ئەو کاتە (حَنِثَ عَالِمٌ) سوێندی لێدەکەوێ ئەگەر زانیبی ماڵەکە لە ڕەگەزی خۆی نیە، بەڵام (وَفِي غَيْرِهِ الْقَوْلاَنِ) لەبارەی نەزان دوو فەرموودەکان هەنە، بەهێزترەکەیان دەفەرموێ: نەزان سوێندی لێناکەوێ.

(أَوْ لاَ رَأَى مُنْكَرًا إِلاَّ رَفَعَهُ إِلَى الْقَاضِي) یان سوێندی خوارد: هەر بێشەرعیەك ببینێ بەرزی بکاتەوە لای قازی (فَرَأَى وَتَمَكَّنَ فَلَمْ يَرْفَعْ حَتَّى مَاتَ) ئینجا بێشەرعیەکی دیتو بۆی گونجا بەرزی بکاتەوە، بەڵام بەرزی نەکردەوە تا سوێندخۆرەکە مرد، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ (وَيُحْمَلُ عَلَى قَاضِي الْبَلَدِ) لە سوێندەکەدا قازی دەهێندرێتە سەر قازیی شاری بێشەرعیەکە، ئەگەر سوێندخۆرەکە نیەتی قازێیکیتری نەبوبێ.

کەوابو: (فَإِنْ عُزِلَ) ئەگەر قازیی شارەکە لە کار لادرا، ئەو کاتە (فَالْبِرُّ بِالرَّفْعِ إِلَى الثَّانِي) ڕزگاربوونی بە بەرزکردنەوەی بۆ دووەمەکە دەبێ (أَوْ إِلاَّ رَفَعَهُ إِلَى قَاضٍ) یان سوێندی خوارد بێشەرعیەکە بۆ قازێیك بەرز بکاتەوە. ئەو کاتە (بَرَّ بِكُلِّ قَاضٍ) بە بەرزکردنەوەی بۆ گشت قازێیك ڕزگاری دەبێ، هەرچەند قازیی شارێکیتریش بێ.

(أَوْ إِلَى الْقَاضِي فُلاَنٍ) یان سوێندی خوارد بۆ فڵانە قازیە بەرزی بکاتەوە (فَرَآهُ) ئینجا بێشەرعیەکەی دیتو بەرزی نەکردەوە (ثُمَّ عُزِلَ) ئینجا قازیەکەش لە کار لادرا، ئەوە (فَإِنْ نَوَى مَا دَامَ قَاضِيًا) ئەگەر مەبەستی ئەوە بوبێ لە ماوەی بەردەوامبوونی لە قازیەتیدا بۆی بەرز بکاتەوە، ئەوە (حَنِثَ إِنْ أَمْكَنَهُ رَفْعُهُ فَتَرَكَهُ) سوێندی لێدەکەوێ ئەگەر بۆی گونجابێ بێشەرعیەکە بەرز بکاتەوەو بەرزی نەکردبێتەوە تا لە کار لادرا (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بۆی نەگونجابێ، ئەو کاتە (فَكَمُكْرَهٍ) وەك زۆرلێکراوەو سوێندی لێناکەوێ (وَإِنْ لَمْ يَنْوِ) وە ئەگەر مەبەستیشی حاڵەتی قازیەتی نەبو، ئەو کاتە (بَرَّ بِالرَّفْعِ إِلَيْهِ بَعْدَ عَزْلِهِ) لە سوێندەکەی ڕزگاری دەبێ: بەوەی لە دوای لادانیش بێشەرعیەکەی بۆ لای قازیەکە بەرز بکاتەوە.

(فَصْلٌ) حَلَفَ لاَ يَبِيعُ أَوْ لاَ يَشْتَرِي فَعَقَدَ لِنَفْسِهِ أَوْ غَيْرِهِ حَنِثَ، وَلاَ يَحْنَثُ بِعَقْدِ وَكِيلِهِ لَهُ، أَوْ لاَ يُزَوِّجُ أَوْ لاَ يُطَلِّقُ أَوْ لاَ يَعْتِقُ أَوْ لاَ يَضْرِبُ فَوَكَّلَ مَنْ فَعَلَهُ لاَ يَحْنَثُ إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ أَنْ لاَ يَفْعَلَ هُوَ وَلاَ غَيْرُهُ، أَوْ لاَ يَنْكِحُ حَنِثَ بِعَقْدِ وَكِيلِهِ لَهُ لاَ بِقَبُولِهِ هُوَ لِغَيْرِهِ، أَوْ لاَ يَبِيعُ مَالَ زَيْدٍ فَبَاعَهُ بِإِذْنِهِ حَنِثَ، وَإِلاَّ فَلاَ، أَوْ لاَ يَهَبُ لَهُ فَأَوْجَبَ لَهُ فَلَمْ يَقْبَلْ لَمْ يَحْنَثْ، وَكَذَا إِنْ قَبِلَ وَلَمْ يَقْبِضْ فِي الأَصَحِّ، وَيَحْنَثُ بِعُمْرَى وَرُقْبَى وَصَدَقَةٍ، لاَ إِعَارَةٍ وَوَصِيَّةٍ وَوَقْفٍ،

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سوێندخواردن لە سەر نەکردنی کارێك ﴾

(حَلَفَ لاَ يَبِيعُ أَوْ لاَ يَشْتَرِي) ئەگەر سوێندی خوارد نەفرۆشێ و نەکڕێ (فَعَقَدَ لِنَفْسِهِ أَوْ غَيْرِهِ) ئینجا مامڵەتێکی دروستبووی کڕین، یان فرۆشتنی بەست: بۆخۆی، یان بۆ کەسێکی‌تر: بە وەکیلایەتی، یان بە سەرپەرشتکاریەتی، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ، بەڵام ئەگەر مامڵەتەکە دروست نەبوبێ سوێندی لێناکەوێ، هەم (وَلاَ يَحْنَثُ بِعَقْدِ وَكِيلِهِ لَهُ) ئەگەر وەکیلەکەشی مامڵەتی کڕین و فرۆشتنەکەی بۆ ببەستێ سوێندی لێناکەوێ.

(أَوْ لاَ يُزَوِّجُ أَوْ لاَ يُطَلِّقُ أَوْ لاَ يَعْتِقُ أَوْ لاَ يَضْرِبُ) یان سوێندی خوارد: مارەی ژن نەبڕێ لە کەسێك، یان تەڵاق نەدا، یان کۆیلە ئازاد نەکا، یان لێنەدا (فَوَكَّلَ مَنْ فَعَلَهُ) ئینجا کەسێکی کردە وەکیلی خۆی و کارەکەی کرد، ئەوە (لاَ يَحْنَثُ) سوێندی لێناکەوێ (إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ أَنْ لاَ يَفْعَلَ هُوَ وَلاَ غَيْرُهُ) تەنها ئەگەر مەبەستی بێ: نە بەخۆی و نە بە کەسێکی‌تر ئەم کارە نەکا، ئەو کاتە ئەگەر بە وەکیلەکەش بیکا سوێندی لێدەکەوێ.

(أَوْ لاَ يَنْكِحُ) یان سوێندی خوارد: ژن نەهێنێ، ئەوە (حَنِثَ بِعَقْدِ وَكِيلِهِ لَهُ) سوێندی لێدەکەوێ ئەگەر وەکیلەکەشی مارەبڕینەکەی بۆ بکا (لاَ بِقَبُولِهِ هُوَ لِغَيْرِهِ) بەڵام ئەگەر سوێندخۆرەکە مارەبڕینەکە بۆ کەسێکی‌تر قبوڵ بکا، سوێندی لێناکەوێ (أَوْ لاَ يَبِيعُ مَالَ زَيْدٍ) یان سوێندی خواردماڵی زەید نەفرۆشێ (فَبَاعَهُ بِإِذْنِهِ) ئینجا بە ئیزنی زەید ماڵەکەیی فرۆشت، ئەوە (حَنِثَ) سوێندی لێدەکەوێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بێ‌ئیزنێکی دروستبوو فرۆشتی، ئەو کاتە (فَلاَ) سوێندی لێناکەوێ.

(أَوْ لاَ يَهَبُ لَهُ) یان سوێندی خوارد نەبەخشێتە زەید (فَأَوْجَبَ لَهُ فَلَمْ يَقْبَلْ) ئینجا شتێکی دایە زەید و زەیدیش قبوڵی نەکرد، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ (وَكَذَا إِنْ قَبِلَ وَلَمْ يَقْبِضْ) هەروەها ئەگەر زەید قبوڵیشی کرد بەڵام شتەکەی وەرنەگرت، سوێندی لێناکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە ملکایەتیەکە جێگیر نەبوە.

بەڵام (وَيَحْنَثُ بِعُمْرَى وَرُقْبَى وَصَدَقَةٍ) سوێندی لێدەکەوێ: بە بەخشینی بەدرێژایی تەمەن و بە بەخشینی چاوەڕوانکردن و بە خێرکردن و بە دیاریی وەرگیراو (لاَ إِعَارَةٍ وَوَصِيَّةٍ وَوَقْفٍ) بەڵام بە بە خوازدان و بە وەسێت و بە وەقفکردن سوێندی لێناکەوێ.

أَوْ لاَ يَتَصَدَّقُ لَمْ يَحْنَثْ بِهِبَةٍ فِي الأَصَحِّ، أَوْ لاَ يَأْكُلُ طَعَامًا اشْتَرَاهُ زَيْدٌ لَمْ يَحْنَثْ بِمَااشْتَرَاهُ مَعَ غَيْرِهِ، وَكَذَا لَوْ قَالَ مِنْ طَعَامٍ اشْتَرَاهُ زَيْدٌ فِي الأَصَحِّ، وَيَحْنَثُ بِمَااشْتَرَاهُ سَلَمًا، وَلَوْ اخْتَلَطَ مَااشْتَرَاهُ بِمُشْتَرَى غَيْرِهِ لَمْ يَحْنَثْ حَتَّى يَتَيَقَّنَ أَكْلَهُ مِنْ مَالِهِ، أَوْ لاَ يَدْخُلُ دَارًا اشْتَرَاهَا زَيْدٌ لَمْ يَحْنَثْ بِدَارٍ أَخَذَهَا بِشُفْعَةٍ.

(كِتَابُ النَّذْرِ)

(أَوْ لاَ يَتَصَدَّقُ) یان سوێندی خوارد خێر نەکا، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ بِهِبَةٍ) بە بەخشین سوێندی لێناکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(أَوْ لاَ يَأْكُلُ طَعَامًا اشْتَرَاهُ زَيْدٌ) یان سوێندی خوارد: ئەو خواردەمەنیە نەخوا کە زەید کڕیویەتی. ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ بِمَااشْتَرَاهُ مَعَ غَيْرِهِ) سوێندی لێناکەوێ بە خواردنی ئەو خواردەمەنیەی زەید لەگەڵ کەسێکیتر بە هاوبەشی کڕیویەتی (وَكَذَا لَوْ قَالَ مِنْ طَعَامٍ اشْتَرَاهُ زَيْدٌ) هەروەها ئەگەر بڵێ لەو خواردەمەنیە ناخۆم کە زەید کڕیویەتی، سوێندی لێناکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام (وَيَحْنَثُ بِمَااشْتَرَاهُ سَلَمًا) سوێندی لێدەکەوێ بە خواردنی ئەو خواردەمەنیەی زەید بە سەلەم کڕیویەتی.

(وَلَوْ اخْتَلَطَ مَا اشْتَرَاهُ بِمُشْتَرَى غَيْرِهِ) ئەگەر ئەو خواردەمەنیەی زەید کڕیویەتی تێکەڵی خواردەمەنیی کەسێکیتر بوو، ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ حَتَّى يَتَيَقَّنَ أَكْلَهُ مِنْ مَالِهِ) بە خواردنی ئەو تێکەڵبووە سوێندی لێناکەوێ تا بێگومان دەزانێ لە خواردەمەنیەکەی زەیدی خواردوە (أَوْ لاَ يَدْخُلُ دَارًا اشْتَرَاهَا زَيْدٌ) یان سوێندی خوارد نەچێتە ناو ئەو خانووەی زەید کڕیویەتی. ئەوە (لَمْ يَحْنَثْ بِدَارٍ أَخَذَهَا بِشُفْعَةٍ) سوێندی لێناکەوێ بە چوونە ناو ئەو خانووەی زەید بە شوفعە وەریگرتوە.

﴿ كِتَابُ النَّذْرِ: پەڕتوکی نەزرکردن ﴾

واتە: واجبکردنی خواپەرستنێك لە سەر خۆی کە لە سەری واجب نەبوبێ.
جا بزانە: جگە لە نەزری (اَللِّجاج)یداهاتوو، نەزرکردن سوننەتەو پاداشتەکەی وەکو پاداشتی واجبەو بە حەفتا پلە لە سوننەت خێری زیاترە، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا فەرموویانە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَاأَنفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللهَ يَعْلَمُهُ﴾ هەر بژێوێك ببەخشنو هەر نەزرێك بکەن خوای گەورە دەیزانێو پاداشتان دەداتەوە. هەم بە بەڵگەی چەند حەدیسێکیداهاتووش.
دیسان بزانە: مەرجە نەزرکەرەکە: موسڵمانو بالغو عاقڵو بە خۆشیخۆی بێو دەستکاریشی لەو شتەدا دروست بێ کە نەزری دەکا، کەواتە: نەزرکردنی کافرو مندالو شێتو زۆرلێکراو دروست نابێ، هەم ئەگەر (سَفِیه)و قەرزداری قەدەغەکراویش ماڵێك نەزر بکەن، نەزرەکەیان دروست نابێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

وَهُوَ ضَرْبَانِ نَذْرُ لَجَاجٍ: كَإِنْ كَلَّمْتُهُ فَلِلَّهِ عَلَيَّ عِتْقٌ أَوْ صَوْمٌ، وَفِيهِ كَفَّارَةُ يَمِينٍ، وَفِي قَوْلٍ مَاالْتَزَمَ، وَفِي قَوْلٍ أَيُّهُمَا شَاءَ، قُلْتَ: اَلثَّالِثُ أَظْهَرُ وَرَجَّحَهُ الْعِرَاقِيُّونَ، وَاللهُ أَعْلَمُ. وَلَوْ قَالَ إِنْ دَخَلْتُ فَعَلَيَّ كَفَّارَةُ يَمِينٍ أَوْ نَذْرٍ لَزِمَتْهُ كَفَّارَةٌ بِالدُّخُولِ.

هەروەها ئەگەر شتێك ملكی خۆی نەبێ ئەویش نەزركردنی دروست نابێ، هەرچەند بە وەكیلایەتیش بێ، چونكە وەكیلگرتن بۆ نەزركردن دروست نیە، هەروەك لە باسی (وەكیلایەتی)دا رابرا، هەم ئەگەر لەگەڵ نەزركردنەكەدا بڵێ: (إن شاء الله). ئەو كاتەش نەزرەكە دانامەزرێ، هەروەك لە باسی (جیاكردنەوە لە تەڵاق)دا بە بەڵگەوە رابرا.

(وَهُوَ ضَرْبَانِ) نەزركردن دوو جۆرە:

جۆری یەكەم: (نَذْرُ لَجَاجٍ) نەزری تورەیی و رقەكارییە: كە هاندانێك، یان قەدەغەكردنێك، یان راستیی هەواڵێكی مەبەست بێ (كَإِنْ كَلَّمْتُهُ فَلِلَّهِ عَلَيَّ عِتْقٌ أَوْ صَوْمٌ) وەك بڵێ: (ئەگەر قسەم لەگەڵ فلانكەس كرد). یان: (ئەگەر ئەم كارە نەكەم). یان: (ئەگەر ئەو هەواڵە ئەوهابێ)، لە سەرم بێ بۆ خوا كۆیلەیەك ئازاد بكەم. یان: بەڕۆژوو بم. یان: خێرێك بكەم.

جا بزانە: ئەم نەزرەی (اللجاج) ناپەسندە، هەوەك لە سەرچاوەكاندا فەرموویانە، بە بەڵگەی: ﴿عن ابن عمر رضي‌الله عنهما: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ النَّذْرِ وَقَالَ: إِنَّهُ لاَ يَأْتِي بِخَيْرٍ وَإِنَّمَا يُسْتَخْرَجُ بِهِ مِنَ الْبَخِيلِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ نەزری قەدەغە كردو فەرمووی: نەزركردن -واتە: (اللجاج)- چاكە ناهێنێ و تەنها لە مرۆڤی بەخیل شت وەدەرئێنێ.

(وَفِيهِ كَفَّارَةُ يَمِينٍ) ئەم نەزرەی (اللجاج) -ئەگەر پێهەڵواسراوەكەی هاتە جێ- كەففارەتی سوێندێكی تێدا واجب دەبێ، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿كَفَّارَةُ النَّذْرِ كَفَّارَةُ يَمِينٍ﴾ رواه مسلم، كەففارەتی نەزر كەففارەتی سوێندە. واتە: كەففارەتی (اللجاج)، هەروەك ئیمامی (عمر)و (ابن عباس)و (ابن عمر) رضي‌الله عنهم فەرموویانەو (صحابە)ش رەخنەیان لێنەگرتون.

(وَفِي قَوْلٍ مَا الْتَزَمَ) لە فەرموودەیەكدا: نەزركراوەكەی لە سەرە بیكا (وَفِي قَوْلٍ أَيُّهُمَا شَاءَ) لە فەرموودەیەكدا: كامەیان حەز دەكا: با ئەویان بكا (قُلْت) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی (اَلثَّالِثُ أَظْهَرُ) سێیەمەكەیان بەهێزترە -كە دەفەرموێ: لە كەففارەتەكەو لە نەزركراوەكە كامەیان حەز دەكا: با ئەویان بكا- (وَرَجَّحَهُ الْعِرَاقِيُّونَ وَاللهُ أَعْلَمُ) زانایانی عێراقیش ئەم سێیەمەیان بەهێز كردوە، چونكە وەكو نەزر واجبكردنی خواپەرستیی تێدایە، وەكو سوێندیش هاندان و قەدەغەكردنی تێدایە، ناشگونجێ واجبكراوی هەردووكیان وێكڕا كۆ ببێتەوە.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر نەزركەرەكە گوتی (إِنْ دَخَلْتُ فَعَلَيَّ كَفَّارَةُ يَمِينٍ أَوْ نَذْرٍ) ئەگەر بچمە ژوورەوە كەففارەتێكی سوێندم لە سەر بێ، یان كەففارەتێكی نەزرم لە سەر بێ، ئەوە (لَزِمَتْهُ كَفَّارَةٌ بِالدُّخُولِ) لە هەردوو مەسەلەدا بە چوونە ژوورەوە كەففارەتی سوێندی لە سەر واجب دەبێ.

وَنَذْرُ تَبَرُّر: بِأَنْ يَلْتَزِمَ قُرْبَةً إِنْ حَدَثَتْ نِعْمَةٌ أَوْ ذَهَبَتْ نِقْمَةٌ كَإِنْ شُفِيَ مَرِيضِي فَلِلَّهِ عَلَيَّ أَوْ فَعَلَيَّ كَذَا، فَيَلْزَمُهُ ذَلِكَ إِذَا حَصَلَ الْمُعَلَّقُ عَلَيْهِ، وَإِنْ لَمْ يُعَلِّقْهُ بِشَيْءٍ كَلِلَّهِ عَلَيَّ صَوْمٌ لَزِمَهُ فِي الأَظْهَرِ،

بەڵام ئەگەر بڵێ: نەزرێکم لە سەر بێ، ئەو کاتە نەزرکەرەکە سەرپشکە: یان دەبێ کەففارەتی سوێندێك بدا، یان دەبێ خواپەرستییێك بکا: وەك نوێژێك، یان ڕۆژوویێك، یان خێرێکیتر، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە، پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێ: ﴿مَنْ نَذَرَ نَذْراً لَمْ يُسَمِّهِ فَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ﴾ رواه أبوداود والترمذي بسند حسن، هەر کەسێك نەزرێك بکاو ناوی نەزرکراوەکەش نەڵێ، ئەوە کەففارەتەکەی وەك کەففارەتی سوێندە.

جۆری دووەم: (وَنَذْرُ تَبَرُّرٍ) نەزری چاکەو نزیکبوونەوەیە لە خوا، جا ئەم جۆرەیان خێرە -هەروەك بەڵگەمان بۆ هێناوە- دەکرێتە دوو بەش: هەڵواسراو، هەڵنەواسراو، ئینجا نەزری هەڵواسراو پێی دەگوترێ: (نَذْرُالْمُجَازَاة) نەزری پاداشتی چاکە:

(بِأَنْ يَلْتَزِمَ قُرْبَةً إِنْ حَدَثَتْ نِعْمَةٌ أَوْ ذَهَبَتْ نِقْمَةٌ) وەك نەزرکەرەکە خواپەرستنێك لە سەر خۆی واجب بکا ئەگەر نیعمەتێکی بۆ ببێ، یان خراپەیەکی لە سەر لابچێ (گ) وەك بڵێ: (إِنْ شُفِيَ مَرِيضِي فَلِلَّهِ عَلَيَّ أَوْ فَعَلَيَّ كَذَا) ئەگەر نەخۆشەکەم شیفای بدرێ، یان ئەگەر خوا کوڕێکم بداتێ لە سەرم بێ بۆ خوا بەڕۆژوو بم. یان لە سەرم بێ مانگایەك بکەمە خێر. یان شەرت بێ فلانە خێر بکەم. واتە: مەرج نیە بڵێ بۆ خوا (فَيَلْزَمُهُ ذَلِكَ إِذَا حَصَلَ الْمُعَلَّقُ عَلَيْهِ) جا نەزرکەرەکە نەزکراوەکەی لە سەر واجب دەبێ بە پەلە بیکا هەر کاتێك پێهەڵواسراوەکە هاتە جێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ﴾ با نەزرەکانی خۆیان بەجێ بێنن. هەم پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللهَ فَلْيُطِعْهُ وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَهُ فَلاَ يَعْصِهِ﴾ رواه البخاري، هەر کەسێك نەزری کرد خواپەرستنێك بکا با بیکا، هەر کەسێکیش نەزری کرد گوناهێك بکا نابێ بیکا.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر نەزرکراوەکە ماڵی بێ -وەك ئەگەر خوا شیفای دام نەزر بێ مەڕێك بکەمە خێر- ئەوە دروستە: پێش هاتنی پێهەڵواسراوەکە نەزرکراوەکە بدا، بەڵام ئەگەر نەزرکراوەکە خواپەرستی بێ -وەك نوێژو ڕۆژوو- ئەوە دروست نیە پێش هاتنی پێهەڵواسراوەکە بکرێ، هەروەك لە پێش (کەففارەتیسوێند)دا ڕابرا.

(وَإِنْ لَمْ يُعَلِّقْهُ بِشَيْءٍ) ئەگەر نەزرەکەی بە هیچ شتێك هەڵنەواسیبێ (گ) وەك -بە هەڵنەواسراوی- لە سەرەتاوە بڵێ: (لِلَّهِ عَلَيَّ صَوْمٌ) لە سەرم بێ بۆ خوا بەڕۆژوو بم. یان لە سەرم بێ دینارێك بدەمە فلانکەس. یان مەولودی پێغەمبەرﷺ ئەو شتەم لە سەربێ. ئەو کاتەش (لَزِمَهُ فِي الأَظْهَرِ) لە سەری واجبە: نەزرکراوەکەی بەجێ بێنێ لە فەرمودەی

بەهێزتردا، بە بەڵگەی ئایەتو حەدیسەکەی ڕابردوو. جا بزانە: لێرەشدا مەرج نیە بڵێ: بۆ خوا، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

﴿ نەزرکردنی ماڵ بۆ کەسێك، پەشیمانبوونەوەو هەڵواسینی نەزرکردن ﴾

بزانە: نەزرکردنی خواپەرستی -جگە لە خوا- بۆ هیچ کەسێکیتر دروست نیە، بەڵام نەزرکردنی ماڵ بۆ ئادەمیزادانیش دروست دەبێ، وەك بڵێ: (نەزر بێ دە دینار بدەمە فڵانکەس). یان دیاری بکاو بڵێ: (ئەم خانووەم نەزری فڵانکەس بێ). یان بە هەڵواسراوی بڵێ: (ئەگەر ئەم کارەم جێبەجێ بوو باغەکەم نەزری فڵانکەس بێ). لەو وێنانەدا نەزرەکەی دادەمەزرێو ئەگەر پێهەڵواسراوەکەش هاتە جێ، واجبە: نەزرکراوەکە بداتە فڵانکەسەکە، جا ئەگەر نەیداتێ، ئەو کاتە نەزربۆکراوەکە مافی هەیە داوای لێبکاو بە زۆرلێکردن نەزرکراوەکەی لێبستێنێ، هەروەها نەزرکردنیماڵی بۆ کۆرپەی ناو زگیش دروست دەبێ.

جا بزانە: لە هیچ نەزرێکدا مەرج نیە: نەزربۆکراوەکە نەزرکراوەکە قبوڵ بکا، بەڵکو مەرجە: ڕەدی نەکاتەوە، واتە: ئەگەر نەزرکراوێکی هەڵواسراوی ڕەد کردەوە، ئەو کاتە نەزرەکە لە بنچینەوە بەتاڵ دەبێتەوەو نەزرکراوەکە دەبێتەوە ملکی نەزرکەرەکە، بەڵام ئەگەر نەزرکراوەکە هەڵواسراو نەبێ بەڵکو دیارکراو بێ، وەك بڵێ: ئەم شتەم نەزری فڵانکەس بێ، ئەو کاتە لە ملکایەتیی لادەکەوێو بەڕەدکردنەوەش نەزرەکە بەتاڵ نابێتەوەو بە ناچاری دەبێتە ملکی نەزربۆکراوەکە.

کەواتە: ئەگەر شتێك، یان شوێنێك بۆ خێرکردنەکەی دیاری بکا، هەمان شتو هەمان شوێنی لە سەر واجب دەبن، هەروەك لە (فَصْل)یداهاتوودا بەڵگەی بۆ دێنین،إن شاءالله تعالى.

دیسان بزانە: پەشیمانبوونەوە لە هیچ جۆرە نەزرێکدا دروست نابێ، هەروەك لە (باسی پەشیمانی)دا ڕابرا، بەڵام نەزرکردنی بە مەرج دروست دەبێ: وەك (ئەگەر ئەم کارە بکەی ئەم شتەم نەزری تۆ بێ).

هەم نەزری شتی نەزاندراویش دروست دەبێ: وەك نەزانێ چەند قەرزی لە لایەتیو بڵێ: (هەرچەند قەرزم لە لای تۆ هەیە نەزری تۆ بێ). ئەوە یەکسەر قەرزەکەی لە ئەستۆ لادەچێ هەر چەند قبوڵیش نەکا، هەم بە شتی نەبوویش دروست دەبێ: وەك لە زستاندا بڵێ: (میوەی باغەکەم لەم ساڵەدا نەزری تۆ بێ).

هەم دروستە: نەزرکردنی ماڵەکە بە کاتەکانیش هەڵبواسێ: وەك (ڕۆژێك پێش نەخۆشیی مردنم ئەم باغەم نەزری فڵانکەس بێ). کەواتە: تا ڕۆژێك پێش نەخۆشیی مردنی بۆی دروستە دەستکاری باغەکەی بکاو هەم دروستە پەشیمانیش ببێتەوە، جا ئەگەر

وَلاَ يَصِحُّ نَذْرُ مَعْصِيَةٍ وَلاَ وَاجِبٍ، وَلَوْ نَذَرَ فِعْلَ مُبَاحٍ أَوْ تَرْكَهُ لَمْ يَلْزَمْهُ لَكِنْ إِنْ خَالَفَ لَزِمَهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ عَلَى الْمُرَجَّحِ،

پەشیمان نەبۆوە، ئەوە بە ڕۆژێك پێش نەخۆشیی مردنی تەواوی باغەكە دەبێتە ملكی نەزربۆكراوەكە.

هەروەها جیاكردنەوەش لە نەزردا دروست دەبێ: وەك (نەزر بێ ماڵەكەم بكەمە خێر، مەگەر بە خۆم پێویستیم پێی هەبێ). یان (ڕۆژێك پێش نەخۆشیی مردنم باغەكەم نەزری فلانكەس بێ مەگەر كوڕێكم پەیدا ببێ). ئەوە لەو دوو وێنانەشدا نەزرەكەی دادەمەزرێ، بەڵام تا زیندوو بێ واجب نیە نەزركراوەكە بدا، جا هەركاتێك مرد نەزركراوەكە دەدرێتە نەزربۆكراوەكە.

جا بزانە: نەزر بۆ مردوو دروست نابێ، هەم بەشێوەیەكی كاتیش دروست نابێ: وەك تا ڕۆژێك ئەمە نەزری تۆ بێ، هەروەك لە (تحفه)و حاشیەكانیدا ناوەڕۆكی ئەم باسە ڕوون كراوەتەوە.

ئینجا بزانە: ئەگەر ماڵێكی دیاركراو نەزر بكا، مەرجە: ماڵەكە ملكی خۆی بێ، یان نەزرەكە بە ملكبوونی ماڵەكەوە هەڵبواسێ: وەك (ئەگەر باغەكەی فلانكەس بوە ملكی من، نەزر بێ بیكەمە خێر). ئەوە نەزرەكەی دادەمەزرێ، بەڵام ئەگەر تەنها بڵێ: (نەزر بێ باغەكەی فلانكەس بكەمە خێر). ئەو كاتە نەزرەكەی دانامەزرێ، چونكە ملكی خۆی نیە، هەروەك لە (تحفة)و (الشروانی)دا ڕوون كراوەتەوە، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لاَ وَفَاءَ لِنَذْرٍ فِي مَعْصِيَةٍ وَلاَ فِيمَا لاَ يَمْلِكُ الْعَبْدُ﴾ رواه الشيخان، بەجێهێنانی نەزر لە گوناهدا دروست نیە، هەم لەو شتەشدا دروست نابێ كە ملكی نەزركەرەكە نیە.

ئینجا هەر بە بەڵگەی ئەم حەدیسە: (وَلاَ يَصِحُّ نَذْرُ مَعْصِيَةٍ) نەزری گوناهكاری دروست نابێ: وەك (نەزر بێ فلانكەس بكوژم). هەروەها نەزركردنی كارێكی ناپەسندیش دروست نابێ: وەك نوێژ كردن لە ناو گەرماودا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە، هەم (وَلاَ وَاجِبٍ) نەزركردنی واجبیش دروست نابێ: وەك نوێژی نیوەڕۆ، بەڵام نەزركردنی (فَرْضُ الْكِفَايَة) دروست دەبێ: وەك (جهاد)و نوێژی جەنازە، كەوابو: لە نەزركردنی ناپەسندو واجبو گوناهدا كەففارەتیش واجب نابێ، هەروەك لە (المجموع)و (تحفة)دا فەرمویانە.

(وَلَوْ نَذَرَ فِعْلَ مُبَاحٍ أَوْ تَرْكَهُ) ئەگەر نەزری كرد كارێكی حەڵاڵ بكا، یان نەزری كرد نەیكا: وەك خەوتنو خواردن...هتد، ئەوە (لَمْ يَلْزَمْهُ) كردنو نەكردنەكەی لە سەر واجب نابن، چونكە نەزركردنی حەڵاڵ دانامەزرێ (لَكِنْ إِنْ خَالَفَ لَزِمَهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ) بەڵام ئەگەر نەزركراوەكەی بەجێ نەهێنا، كەففارەتی سوێندی لە سەرە (عَلَى الْمُرَجَّحِ) لە سەر فەرموودەی زاڵكراو، بەڵام بە فەرموودەی ڕاستترو پشت پێبەستراو كەففارەتیشی لە سەر نیە، هەروەك لە نەزركردنی

وَلَوْ نَذَرَ صَوْمَ أَيَّامٍ نُدبَ تَعْجِيلُهَا، فَإِنْ قَيَّدَ بِتَفْرِيقٍ أَوْ مُوَالاَةٍ وَجَبَ، وَإِلاَّ جَازَ، أَوْ سَنَةٍ مُعَيَّنَةٍ صَامَهَا وَأَفْطَرَ الْعِيدَ وَالتَّشْرِيقَ وَصَامَ رَمَضَانَ عَنْهُ وَلاَ قَضَاءَ، وَإِنْ أَفْطَرَتْ بِحَيْضٍ وَنِفَاسٍ وَجَبَ الْقَضَاءُ فِي الأَظْهَرِ، قُلْتُ: اَلأَظْهَرُ لاَ يَجِبُ، وَبِهِ قَطَعَ الْجُمْهُورُ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَإِنْ أَفْطَرَ يَوْمًا بِلاَ عُذْرٍ وَجَبَ قَضَاؤُهُ وَلاَ يَجِبُ اسْتِئْنَافُ سَنَةٍ،

گوناهو ناپەسندو واجبیشدا کەففارەت واجب نیەو لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە، چونکە نەزرکردنی ئەوانە دروست نابێو تەنها نەزرکردنی خواپەرستیی‌سوننەت دروست دەبێ ﴿عن ابن عباس رضی‌الله عنهما: بَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ، إِذْ هُوَ بِرَجُلٍ قَائِمٍ فِي الشَّمْسِ، فَسَأَلَ عَنْهُ؟ فَقَالُوا: أَبُوإِسْرَائِيلَ نَذَرَ أَنْ يَقُومَ وَلاَيَقْعُدَ وَلاَيَسْتَظِلَّ وَلاَيَتَكَلَّمَ، وَيَصُومَ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: مُرْهُ فَلْيَتَكَلَّمْ وَلْيَسْتَظِلَّ وَلْيَقْعُدْ وَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ﴾ رواه الشيخان، (ابوإسرائيل) نەزری کردبو بە پێوە راوەستێو دانەنیشێو نەچێتە بەر سێبەرو قسە نەکاو بەڕۆژوو بێ. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: فەرمانی پێبکە: با قسە بکاو بچێتە بەر سێبەرو دانیشێو ڕۆژووەکەشی تەواو بکا.

واتە: پێغەمبەر ﷺ تەنها نەزرکردنی ڕۆژووی بە دامەزراو دانناو ئەوانیتری پوچەڵ کردنو کەففارەتیشی لە سەر واجب نەکرد.

(وَلَوْ نَذَرَ صَوْمَ أَيَّامٍ) ئەگەر نەزری کرد چەند ڕۆژێك بەڕۆژوو بێ، ئەوە (نُدبَ تَعْجِيلُهَا) سوننەتە پەلە بکا لە بەڕۆژووبوونەکاندا، تاکو زوو لە ئەستۆی لابکەون، ئینجا (فَإِنْ قَيَّدَ بِتَفْرِيقٍ أَوْ مُوَالاَةٍ) ئەگەر نەزری کردبێ بە پەرتکردن، یان بە دوای یەکدا بەڕۆژوو بێ، ئەو کاتە (وَجَبَ) پەرتکردنەکە، یان بە دوایەکتریەکە واجب دەبێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر هیچیانی نەگوتبێ، ئەو کاتە (جَازَ) بە ویستی خۆی هەردووکیانی بۆ دروستن.

(أَوْ سَنَةٍ مُعَيَّنَةٍ) یان ئەگەر نەزری کرد ساڵێکی دیارکراو بەڕۆژوو بێ: وەك ئەم ساڵ، یان ساڵیداهاتوو، ئەوە (صَامَهَا) واجبە ساڵەکە بەڕۆژوو بێ، بەڵام (وَأَفْطَرَ الْعِيدَ وَالتَّشْرِيقَ) نابێ چەژنی ڕەمەزانو قوربانو سێ ڕۆژەکەی (أيام التَّشْرِيق) بەڕۆژوو بێ، چونکە بەڕۆژووبوونی ئەو پێنج ڕۆژانە حەرامە (وَصَامَ رَمَضَانَ عَنْهُ وَلاَ قَضَاءَ) واجبە مانگی ڕەمەزانی ساڵەکەش لەجیاتی ڕەمەزانەکە بەڕۆژووبێو قەزاکردنەوەی ڕەمەزانەکەش لەجیاتی نەزرەکە واجب نیە، هەروەها (وَإِنْ أَفْطَرَتْ بِحَيْضٍ وَنِفَاسٍ) ئەگەر ئافرەتەکە بە هۆی حەیزو زەیسانی بەڕۆژوو نەبو، ئەو کاتە (وَجَبَ الْقَضَاءُ فِي الأَظْهَرِ) لە فەرمودەیەکدا واجبە قەزا بکاتەوە (قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (اَلأَظْهَرُ لاَ يَجِبُ وَبِهِ قَطَعَ الْجُمْهُورُ) بە فەرمودەی بەهێزتر واجب نیە ماوەی حەیزو زەیسانی لەجیاتی نەزرەکە قەزا بکاتەوە (وَاللهُ أَعْلَمُ).

بەڵام (وَإِنْ أَفْطَرَ يَوْمًا بِلاَ عُذْرٍ) ئەگەر ڕۆژێك بە بێعوزر بەڕۆژوو نەبێ، ئەو کاتە (وَجَبَ قَضَاؤُهُ) واجبە ڕۆژووەکە لە بری نەزرەکە قەزا بکاتەوەو (وَلاَ يَجِبُ اسْتِئْنَافُ سَنَةٍ) واجب

فَإنْ شَرطَ التَّتابُعَ وَجَبَ فِي الأَصَحِّ، أَوْ غَيْرَ مُعَيَّنَةٍ وَشَرطَ التَّتابُعَ وَجَبَ، وَلاَ يَقْطَعُهُ صَوْمُ رَمَضَانَ عَنْ فَرْضِهِ وَأَفْطَرَ الْعِيدَ وَالتَّشْرِيقَ وَيَقْضِيهَا تِبَاعًا مُتَّصِلَةً بِآخِرِ السَّنَةِ، وَلاَ يَقْطَعُهُ حَيْضٌ وَفِي قَضَائِهِ الْقَوْلاَنِ، وَإِنْ لَمْ يَشْرِطْهُ لَمْ يَجِبْ، أَوْ يَوْمِ الإِثْنَيْنِ أَبَدًا لَمْ يَقْضِ أَثَانِيَ رَمَضَانَ، وَكَذَا الْعِيدَ وَالتَّشْرِيقَ فِي الأَظْهَرِ، فَلَوْ لَزِمَهُ صَوْمُ شَهْرَيْنِ تِبَاعًا لِكَفَّارَةٍ صَامَهُمَا وَيَقْضِي أَثَانِيهِمَا، وَفِي قَوْلٍ لاَ يَقْضِي إِنْ سَبَقَتِ الْكَفَّارَةُ النَّذْرَ،

نیه سەرلەبنیات دەست بە ساڵەکە بکاتەوە، بەڵام (فَإنْ شَرطَ التَّتابُعَ) ئەگەر لە نەزرکردنەکەدا بە مەرجی دانابێ: بە دوای یەکدا ساڵەکە بەڕۆژوو ببێ، ئینجا بێ‌عوزر ڕۆژێك بەڕۆژوو نەبو، ئەو کاتە (وَجَبَ فِي الأَصَحِّ) واجبە سەرلەبنیات دەست بە ساڵەکە بکاتەوە، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

(أَوْ غَيْرَ مُعَيَّنَةٍ وَشَرطَ التَّتابُعَ) یان ئەگەر نەزری کرد ساڵێکی دیارنەکراو بەڕۆژوو بێ‌و بە مەرجیشی دانا بە دوای یەکدا بێ: وەك (نەزر بێ ساڵێك بە دوای یەکدا بەڕۆژوو ببم).

ئەوە (وَجَبَ) واجبە: بە دوای یەکدا ساڵێك بەڕۆژوو ببێ (وَلاَ يَقْطَعُهُ صَوْمُ رَمَضَانَ عَنْ فَرْضِهِ) بەڕۆژووبوونی ڕەمەزان بە نیەتی ڕەمەزان بەدوایەکتریەکە ناپچڕێنێ‌و (وَأَفْطَرَ الْعِيدَ وَالتَّشْرِيقَ) نابێ جەژنەکان‌و (ايام التشريق)ش بەڕۆژوو ببێ، بەڵام (وَيَقْضِيهَا تِبَاعًا) واجبە: ڕەمەزانەکەو جەژنەکان‌و (ايام التشريق) بە دوای یەکتردا لە جیاتی نەزرەکە قەزا بکاتەوە، چونکە ساڵێکی تەواو بۆ نەزرەکە بەڕۆژوو نەبوە، هەم (مُتَّصِلَةً بِآخِرِ السَّنَةِ) قەزاکردنەوەش بە کۆتایی ساڵەکەوە بنێ‌و ناوبڕی نەبێ (وَلاَ يَقْطَعُهُ حَيْضٌ) حەیزو نیفاس بەدوایەکتریەکە ناپچڕێنێ‌و (وَفِي قَضَائِهِ الْقَوْلاَنِ) لەبارەی قەزاکردنەوەی ماوەی حەیز دوو فەرموودەکەی‌ڕابردوو هەنە، بەهێزەکەیان: واجب نیە قەزا بکاتەوە.

(وَإِنْ لَمْ يَشْرِطْهُ) وەئەگەر بەدوایەکتری‌ی بە مەرج دانەنابێ، ئەو کاتە (لَمْ يَجِبْ) بەدوایەکتری واجب نابێ، بەڵکو تەنها واجبە: سێسەدو شەست ڕۆژ بەڕۆژوو ببێ.

(أَوْ يَوْمِ الإِثْنَيْنِ أَبَدًا) یان ئەگەر نەزری کرد بەردەوام ڕۆژانی دووشەممە بەڕۆژوو ببێ، ئەوە (لَمْ يَقْضِ أَثَانِيَ رَمَضَانَ) واجب نیە دووشەممەکانی ڕەمەزان لە جیاتی نەزرەکە قەزا بکاتەوەو (وَكَذَا الْعِيدَ وَالتَّشْرِيقَ) هەروەها دووشەممەکانی جەژن‌و (أيام التشريق)ش واجب نیە لەجیاتی نەزرەکە قەزا بکاتەوە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا.

بەڵام (فَلَوْ لَزِمَهُ صَوْمُ شَهْرَيْنِ تِبَاعًا لِكَفَّارَةٍ) ئەگەر بەڕۆژووبوونی دوو مانگان بەدوای یەکدا لە سەری واجب بوبێ بۆ کەففارەتێك، ئەو کاتە (صَامَهُمَا وَيَقْضِي أَثَانِيهِمَا) با دوو مانگەکان بۆ کەففارەتەکە بەڕۆژوو ببێ‌و دووشەممەکانی ناو دوو مانگەکانیش قەزا بکاتەوە (وَفِي قَوْلٍ: لاَ يَقْضِي إِنْ سَبَقَتِ الْكَفَّارَةُ النَّذْرَ) لە فەرموودەیەکدا: دووشەممەکانی ناو دوو مانگەکان قەزا ناکاتەوە ئەگەر واجببوونی کەففارەتەکە لە پێش نەزرەکەدا بوبێ

قُلْت: ذَاالْقَوْلُ أَظْهَرُ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَتَقْضِي زَمَنَ حَيْضٍ وَنِفَاسٍ فِي الأَظْهَرِ، أَوْ يَوْمًا بِعَيْنِهِ لَمْ يَصُمْ قَبْلَهُ، أَوْ يَوْمًا مِنْ أُسْبُوعٍ ثُمَّ نَسِيَهُ صَامَ آخِرَهُ وَهُوَ الْجُمُعَةُ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ هُوَ وَقَعَ قَضَاءً، وَمَنْ شَرَعَ فِي صَوْمِ نَفْلٍ فَنَذَرَ إِتْمَامَهُ لَزِمَهُ عَلَى الصَّحِيحِ، وَإِنْ نَذَرَ بَعْضَ يَوْمٍ لَمْ يَنْعَقِدْ، وَقِيلَ: يَلْزَمُهُ يَوْمٌ، أَوْ يَوْمَ قُدُومِ زَيْدٍ فَالأَظْهَرُ انْعِقَادُهُ، فَإِنْ قَدِمَ لَيْلاً أَوْ يَوْمَ عِيدٍ أَوْ فِي رَمَضَانَ فَلاَ شَيْءَ عَلَيْهِ، أَوْ نَهَارًا وَهُوَ مُفْطِرٌ أَوْ صَائِمٌ قَضَاءً أَوْ نَذْرًا وَجَبَ يَوْمٌ آخَرُ عَنْ هَذَا، أَوْ وَهُوَ صَائِمٌ نَفْلاً

(قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (ذَا الْقَوْلُ أَظْهَرُ وَاللهُ أَعْلَمُ) ئەم فەرموودە دووەمە بەهێزترە (وَتَقْضِي زَمَنَ حَيْضٍ وَنِفَاسٍ فِيالأَظْهَرِ) واجبە: ئافرەتیش دووشەممەکانی ماوەی حەیزو نیفاس لەجیاتی نەزرەکە قەزا بکاتەوە، لە فەرموودەی بەهێزتردا، بەڵام لە فەرموودەکەیتردا واجب نیە قەزا بکاتەوە.

(أَوْ يَوْمًا بِعَيْنِهِ) یان ئەگەر نەزری کرد ڕۆژێکی دیارکراو بەڕۆژوو بێ، ئەوە (لَمْ يَصُمْ قَبْلَهُ) نابێ پێش ڕۆژەکە لەجیاتیی بەڕۆژوو بێ، چونکە ڕۆژووەکە لەجیاتی ڕۆژە دیارکراوەکە دروست نابێ، جا ئەگەر لە ڕۆژەکەدا بەڕۆژوو نەبو، واجبە: قەزای بکاتەوە (أَوْ يَوْمًا مِنْ أُسْبُوعٍ ثُمَّ نَسِيَهُ) یان ئەگەر نەزری کرد ڕۆژێکیدیارکراو لە حەفتەیەکدا بەڕۆژوو بێ، ئینجا ڕۆژەکەشی لەبیر چۆوە، ئەو کاتە (صَامَ آخِرَهُ وَهُوَ الْجُمُعَةُ) با لە کۆتایی حەفتەکەدا بەڕۆژوو بێ: کە ڕۆژی هەینییە (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ هُوَ وَقَعَ قَضَاءً) جا ئەگەر نەزرکراوەکە هەینی نەبوبێ، ئەوە بۆی دەبێتە قەزاکردنەوەو نەزرەکەی لە سەر لادەکەوێ.

(وَمَنْ شَرَعَ فِي صَوْمِ نَفْلٍ) هەر کەسێك دەستی بە ڕۆژوویێکی سوننەت کرد (فَنَذَرَ إِتْمَامَهُ) ئینجا نەزری کرد تەواوی بکا، ئەوە (لَزِمَهُ عَلَىالصَّحِيحِ) لە سەری واجبە تەواوی بکا، لە سەر فەرمودەی ڕاست، بەڵام (وَإِنْ نَذَرَ بَعْضَ يَوْمٍ) ئەگەر نەزری کرد بەشێکی ڕۆژێك بەڕۆژوو بێ: وەك نیوەیی، ئەوە (لَمْ يَنْعَقِدْ) نەزرەکەی دانابەسترێ، بەڵام (وَقِيلَ يَلْزَمُهُ يَوْمٌ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: واجبە: ڕۆژێکیتەواو بەڕۆژوو بێ.

(أَوْ يَوْمَ قُدُومِ زَيْدٍ) یان نەزری کرد ڕۆژی هاتنەوەی زەید بەڕۆژوو بێ، ئەوە (فَالأَظْهَرُ انْعِقَادُهُ) بە فەرموودەی بەهێزتر: نەزرەکەی دادەبەسترێ، ئینجا تەماشا دەکەین: (فَإِنْ قَدِمَ لَيْلاً أَوْ يَوْمَ عِيدٍ أَوْ فِي رَمَضَانَ)ئەگەر زەید لە شەوێدا، یان لە ڕۆژی جەژندا، یان لە ڕەمەزاندا هاتەوە، ئەوە (فَلاَ شَيْءَ عَلَيْهِ) هیچی لە سەر نیە، چونکە کاتی هاتنەوەکە قبوڵی بەڕۆژووبوون ناکا (أَوْ نَهَارًا وَهُوَ مُفْطِرٌ أَوْ صَائِمٌ قَضَاءً أَوْ نَذْرًا) یان زەید لە ڕۆژێدا هاتەوەو نەزرکەرەکەش بەڕۆژوو نەبو، یان بەڕۆژوو بوو بەڵام بە قەزا، یان لەجیاتی نەزرێك بوو، ئەو کاتە (وَجَبَ يَوْمٌ آخَرُ عَنْ هَذَا) واجبە ڕۆژێکیتر بە قەزا لەجیاتی ئەم ڕۆژە بەڕۆژوو بێ (أَوْ وَهُوَ صَائِمٌ نَفْلاً) یان لە ڕۆژی هاتنەوی زەیدا نەزرکەرەکە بەڕۆژووی سوننەت بوو،

فَكَذَلِكَ، وَقِيلَ يَجِبُ تَتْمِيمُهُ وَيَكْفِيهِ، وَلَوْ قَالَ: إِنْ قَدِمَ زَيْدٌ فَلِلَّهِ عَلَيَّ صَوْمُ الْيَوْمِ التَّالِي لِيَوْمِ قُدُومِهِ وَإِنْ قَدِمَ عَمْرٌو فَلِلَّهِ عَلَيَّ صَوْمُ أَوَّلِ خَمِيسٍ بَعْدَهُ، فَقَدِمَا فِي الأَرْبِعَاءِ وَجَبَ صَوْمُ الْخَمِيسِ عَنْ أَوَّلِ النَّذْرَيْنِ وَيَقْضِي الآخَرَ.
(فَصْلٌ) نَذَرَ الْمَشْيَ إِلَى بَيْتِ اللهِ أَوْ إِتْيَانَهُ فَالْمَذْهَبُ وُجُوبُ إِتْيَانِهِ بِحَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ، فَإِنْ نَذَرَ الإِتْيَانَ لَمْ يَلْزَمْهُ مَشْيٌ، وَإِنْ نَذَرَ الْمَشْيَ أَوْ أَنْ يَحُجَّ أَوْ يَعْتَمِرَ مَاشِيًا فَالأَظْهَرُ وُجُوبُ الْمَشْيِ، فَإِنْ كَانَ قَالَ أَحُجُّ مَاشِيًا فَمِنْ حَيْثُ يُحْرِمُ، وَإِنْ قَالَ أَمْشِي إِلَى بَيْتِ اللهِ تَعَالَى فَمِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِهِ

ئەو کاتەش (فَكَذَلِكَ) واجبە: ڕۆژێکیتر بە قەزا لەجیاتی ئەم ڕۆژە بەڕۆژوو بێ (وَقِيلَ: يَجِبُ تَتْمِيمُهُ وَيَكْفِيهِ) لەفەرموودەیەکی بێهێزدا: واجبە ڕۆژووە سوننەتەکە تەواو بکاو بەر نەزرەکەی دەکەوێ.
(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر گوتی: (إِنْ قَدِمَ زَيْدٌ فَلِلَّهِ عَلَيَّ صَوْمُ الْيَوْمِ التَّالِي لِيَوْمِ قُدُومِهِ) ئەگەر زەید هاتەوە لە سەرم بێ بۆ خوا ڕۆژی دوای ڕۆژی هاتنەوەکەیی بەڕۆژوو ببم‌و (وَإِنْ قَدِمَ عَمْرٌو فَلِلَّهِ عَلَيَّ صَوْمُ أَوَّلِ خَمِيسٍ بَعْدَهُ) ئەگەر عەمریش هاتەوە لە سەرم نەزر بێ بۆ خوا یەکەم پێنج شەممەی دوای هاتنەوەکەیی بەڕۆژوو ببم (فَقَدِمَا فِي الأَرْبِعَاءِ) ئینجا زەیدو عەمر لە ڕۆژی چوارشەممەدا هاتنەوە، ئەوە (وَجَبَ صَوْمُ الْخَمِيسِ عَنْ أَوَّلِ النَّذْرَيْنِ) واجبە: پێنج شەممەکە لەجیاتی نەزرەکەی یەکەم بەڕۆژوو بێ‌و (وَيَقْضِي الآخَرَ) واجبە: نەزرەکەی دووەمیش قەزا بکاتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی نەزرکردنی حەج‌و عومرە ﴾

(نَذَرَ الْمَشْيَ إِلَى بَيْتِ اللهِ تعالى) ئەگەر نەزری کرد بە پیادەیی بڕواتە ماڵی خوا لە (مَكَّة)ی پیرۆز (أَوْ إِتْيَانَهُ) یان نەزری کرد بێتە ماڵی خوا، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ: وُجُوبُ إِتْيَانِهِ بِحَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب واجبە: بچێتە ماڵی‌خوا بە ئیحرام بەستراییەوە: بە حەج، یان بە عومرە، ئینجا (فَإِنْ نَذَرَ الإِتْيَانَ) ئەگەر تەنها هاتنی نەزر کردبێ، ئەوە (لَمْ يَلْزَمْهُ مَشْيٌ) واجب نیە بە پیادەیی بڕواتە ماڵی‌خوا، بەڵکو دروستە: بە سواری بڕوا، بەڵام (وَإِنْ نَذَرَ الْمَشْيَ) ئەگەر نەزری کردبێ بە پیادەیی بڕواتە ماڵی‌خوا (أَوْ أَنْ يَحُجَّ أَوْ يَعْتَمِرَ مَاشِيًا) یان نەزری کردبو بە پیادەیی حەج بکا، یان عومرە، ئەوە (فَالأَظْهَرُ وُجُوبُ الْمَشْيِ) بە فەرموودەی بەهێزتر واجبە: بە پیادەیی بڕواتە ماڵی‌خوا تاکو حەج‌و عومرەکە بکا.
ئینجا (فَإِنْ كَانَ قَالَ: أَحُجُّ مَاشِيًا) ئەگەر لە نەزرەکەیدا گوتبێتی: نەزر بێ بە پیادەیی حەج بکەم. ئەوە (فَمِنْ حَيْثُ يُحْرِمُ) لەو شوێنەوە کە ئیحرامی لێدەبەستێ، واجبە: بە پیادەیی بڕوا، بەڵام (وَإِنْ قَالَ: أَمْشِي إِلَى بَيْتِ اللهِ تَعَالَى) ئەگەر گوتبێتی: نەزر بێ بە پیادەیی بڕۆمە ماڵی‌خوای گەورە، ئەوکاتە (فَمِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِهِ) واجبە لە خانولکەی ماڵ‌و منداڵیەوە بە

فِي‌الأَصَحِّ، وَإِذَا أَوْجَبْنَا الْمَشْيَ فَرَكِبَ لِعُذْرٍ أَجْزَأَهُ وَعَلَيْهِ دَمٌ فِي‌الأَظْهَرِ، أَوْ بِلاَ عُذْرٍ أَجْزَأَهُ عَلَى‌الْمَشْهُورِ وَعَلَيْهِ دَمٌ، وَمَنْ نَذَرَ حَجًّا أَوْ عُمْرَةً لَزِمَهُ فِعْلُهُ بِنَفْسِهِ، فَإِنْ كَانَ مَعْضُوبًا اسْتَنَابَ، وَيُنْدَبُ تَعْجِيلُهُ فِي أَوَّلِ الإِمْكَانِ، فَإِنْ تَمَكَّنَ فَأَخَّرَ فَمَاتَ حُجَّ مِنْ مَالِهِ، وَإِنْ نَذَرَ الْحَجَّ عَامَهُ وَأَمْكَنَهُ لَزِمَهُ،

پیاده‌یی بڕواتـه مـاڵی خـوا بـۆ حـه‌ج‌و عـومره (فِي‌الأَصَحِّ) لـه فـه‌رمووده‌ی ڕاسـتتردا.
(وَإِذَا أَوْجَبْنَا الْمَشْيَ) هه‌ر كاتێك ڕۆیشتن بۆ حه‌ج‌و عومره به پیاده‌یی له سه‌ر نه‌زركه‌ره‌كه واجب بكه‌ین (فَرَكِبَ لِعُذْرٍ) ئینجا به هۆی عوزرێك سواری ووڵاغ، یان ئۆتۆمبیل، یان فڕۆكه بوو، ئه‌وه (أَجْزَأَهُ) حه‌ج‌و عومره‌كه‌ی له‌جیاتی نه‌زره‌كه‌ی دروست ده‌بێ، به‌ڵام (وَعَلَيْهِ دَمٌ فِي‌الأَظْهَرِ) له فه‌رمووده‌ی به‌هێزتردا: خوێنی نه‌كردنی نه‌زركراوه‌كه‌ی له سه‌ر واجب ده‌بێ (أَوْ بِلاَ عُذْرٍ) یان به بێ عوزر به سواری ڕۆیشته حه‌ج، ئه‌و كاته‌ش (أَجْزَأَهُ عَلَى‌الْمَشْهُورِ) له سه‌ر فه‌رمووده‌ی‌ناسراوی مه‌زهه‌ب: حه‌ج‌و عومره‌كه‌ی له‌جیاتی نه‌زره‌كه‌ی دروست ده‌بێ، به‌ڵام (وَعَلَيْهِ دَمٌ) لێره‌شدا خوێنی له سه‌ر واجب ده‌بێ، ئینجا خوێنه‌كه‌ش له هه‌ردوو مه‌سه‌له‌دا: بزنێك ، یان مه‌ڕێكه، جا ئه‌گه‌ر ده‌ستی نه‌كه‌وت، واجبه: سێ ڕۆژ له حه‌ج‌و حه‌فت ڕۆژیش له ماڵه‌وه به‌ڕۆژوو بێ.
جا بزانه: له دوو فه‌رمووده‌كه‌ی‌تردا: له هیچێك له‌و دوو مه‌سه‌لانه‌دا خوێنی له سه‌ر واجب نابێ، هه‌روه‌ك له (مغنی)دا فه‌رموویه‌تی.
(وَمَنْ نَذَرَ حَجًّا أَوْ عُمْرَةً) هه‌ر كه‌سێك نه‌زری كرد حه‌ج، یان عومره بكا، ئه‌وه (لَزِمَهُ فِعْلُهُ بِنَفْسِهِ) له سه‌ری واجبه به‌خۆی حه‌ج‌و عومره بكا (فَإِنْ كَانَ مَعْضُوبًا) جا ئه‌گه‌ر په‌ككه‌وتوو بێ، ئه‌و كاته (اسْتَنَابَ) یه‌كێك له‌جیاتی خۆی داده‌نێ حه‌ج‌و عومره‌ی بۆ بكا: به پاره، یان به خۆڕایی (وَيُنْدَبُ تَعْجِيلُهُ فِي أَوَّلِ الإِمْكَانِ) سوننه‌ته به په‌له حه‌ج‌و عومره‌كه بكا له یه‌كه‌مین ئه‌و ساڵانه‌دا: كه –له دوای نه‌زره‌كه– بۆی ده‌گونجێ (فَإِنْ تَمَكَّنَ فَأَخَّرَ فَمَاتَ) جا ئه‌گه‌ر بۆی گونجا حه‌جی نه‌زركراو بكا، به‌ڵام دوای خست‌و نه‌یكرد، ئینجا مرد، ئه‌و كاته (حُجَّ مِنْ مَالِهِ) واجبه: له میراته‌كه‌ی حه‌جه نه‌زركراوه‌كه‌ی بۆ بكرێ، به‌ڵام ئه‌گه‌ر پێش مردن بۆی نه‌گونجابێ، ئه‌و كاته واجب نیه بۆی بكرێ، هه‌روه‌ك له سه‌رچاوه‌كاندا فه‌رموویانه.
(وَإِنْ نَذَرَ الْحَجَّ عَامَهُ) ئه‌گه‌ر نه‌زری كرد له‌م ساڵه‌یدا حه‌ج بكا، یان ساڵێكی‌تری دیاری كرد (وَأَمْكَنَهُ) بۆیشی گونجا حه‌ج بكا، ئه‌وه (لَزِمَهُ) له سه‌ری واجبه: له‌م ساڵه‌دا حه‌جه‌كه بكا، جا ئه‌گه‌ر له‌م ساڵه‌دا نه‌یكرد، واجبه له ساڵێكی‌تردا قه‌زای بكاته‌وه، جا ئه‌گه‌ر مرد، واجبه: له میراته‌كه‌ی بۆی قه‌زا بكرێته‌وه، هه‌روه‌ك له (المجموع)دا فه‌رموویه‌تی.
جا بزانه: ئه‌گه‌ر حه‌جی ڕوكنی‌ئیسلامی نه‌كردبێ‌و له‌م ساڵه‌شدا به نیه‌تی نه‌زره‌كه‌ی حه‌ج بكا، ئه‌و كاته ئه‌م حه‌جه‌ی بۆ ده‌بێته ڕوكنی‌ئیسلام، هه‌روه‌ك له (تحفه)و (مغنی)دا

فَإِنْ مَنَعَهُ مَرَضٌ وَجَبَ الْقَضَاءُ، أَوْ عَدُوٌّ فَلاَ فِي الأَظْهَرِ، أَوْ صَلاَةً أَوْ صَوْمًا فِي وَقْتٍ فَمَنَعَهُ مَرَضٌ أَوْ عَدُوٌّ وَجَبَ الْقَضَاءُ، أَوْ هَدْيًا لَزِمَهُ حَمْلُهُ إِلَى مَكَّةَ وَالتَّصَدُّقُ بِهِ عَلَى مَنْ بِهَا، أَوِ التَّصَدُّقَ عَلَى أَهْلِ بَلَدٍ مُعَيَّنٍ لَزِمَهُ،

فەرموویانە، کەواتە: لە سەری واجبە: لەجیاتی نەزرەکەی حەجێکیتر بە قەزا لە ساڵێکیتردا بکا، بەڵام ئەگەر لە ساڵەکەدا بە نیەتی ڕوکنیئیسلام حەجەکە بکا، ئەو کاتەش حەجی ڕوکنیئیسلامی دروست دەبێو هەم نەزرەکەشی لە سەر لادەکەوێ، هەروک لە (بجیرمی)دا روون کراوەتەوە.

(فَإِنْ مَنَعَهُ مَرَضٌ) جا ئەگەر لە دوای ئیحرامبەستن بە هۆی نەخۆشی نەگونجا لە ساڵەکەدا حەج تەواو بکا، ئەو کاتە (وَجَبَ الْقَضَاءُ) واجبە: حەجەکە قەزا بکاتەوە، بەڵام (أَوْ عَدُوٌّ) ئەگەر لە دوای ئیحرامبەستن دوژمنێك قەدەغەی کرد حەج تەواو بکا، ئەو کاتە (فَلاَ فِي الأَظْهَرِ) قەزاکردنەوەی لە سەر نیە، لە فەرموودەی بەهێزتردا، هەروەها ئەگەر لە ساڵە دیارکراوەکەدا بۆی نەگونجا حەج بکا، ئەو کاتە نەزرەکەی لە سەر لادەکەوێو قەزاکردنەوەی لە سەر نیە، هەروەك لە سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(أَوْ صَلاَةً أَوْ صَوْمًا فِي وَقْتٍ) یان ئەگەر نەزری کرد نوێژێك، یان ڕۆژوێك لە کاتێکی دیارکراودا بکا (فَمَنَعَهُ مَرَضٌ أَوْ عَدُوٌّ) ئینجا نەخۆشی، یان دوژمنێك قەدەغەی کردو نوێژو ڕۆژووەکەی نەکرد، ئەو کاتە (وَجَبَ الْقَضَاءُ) واجبە قەزا بکاتەوە.

﴿ نەزرکردنی خێرێك لە شوێنێکی دیارکراودا، گواستنەوەی نەزر بۆ شوێنێکیتر ﴾

(أَوْ هَدْيًا) یان نەزری کرد مەڕێك، یان خۆراکێك، یان جلو بەرگێك بە دیاری بباتە (مكّة)ی پیرۆز، ئەوە (لَزِمَهُ حَمْلُهُ إِلَى مَكَّةَ) لە سەری واجبە: دیاریەکە بباتە حەرەمی (مكّة)، هەم (وَالتَّصَدُّقُ بِهِ عَلَى مَنْ فِيهَا) واجبە: دیاریەکەش بە خێر بداتە گەداو هەژارەکانی ناو حەرەمی (مكّة)، هەرچەند خەڵکی (مكّة)ش نەبن، جا ئەگەر دیاریەکە ووشترو مەڕو بزنو مانگا بێ، واجبە لە حەرەمی (مكّة)دا سەری ببڕێو گۆشتەکەی بداتە گەداو هەژارەکانی (مكّة)، هەروەك لەسەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(أَوِ التَّصَدُّقَ عَلَى أَهْلِ بَلَدٍ مُعَيَّنٍ) یان نەزری کرد شتێك بە خێر بداتە دانیشتووانی شارێکی دیارکراو، یان نەزری کرد ئاژەڵێك لە شوێنێکدا بکاتە خێر، یان قوربانی لە شوێنێکدا بکا، یان نەزری کرد مەڕێك لە شوێنێکدا سەر ببڕێو مەبەستیشی خێرکردن بوو، ئەوە (لَزِمَهُ) لە سەری واجبە: خێرەکە لەو شوێنە دیارکراوەدا بکاو هەم واجبە: ئاژەڵەکەش لە شوێنەکەدا سەر ببڕێو گۆشتەکەشی -وەکو خێرەکە- بداتە گەداو هەژارەکانی شوێنەکە، بە بەڵگەی حەدیسەکەیداهاتوو، هەم ﴿قَالَتْ امْرَأَةٌ: يَارَسُولَ اللهِ إِنِّي نَذَرْتُ أَنْ أَنْحَرَ بِمَكَانِ كَذَا وَكَذَا؟ قَالَ: لِصَنَمٍ...لِوَثَنٍ؟ قَالَتْ: لاَ. قَالَ: أَوْفِي بِنَذْرِكِ﴾ رواه أبوداود والترمذي بسند صحيح،

ئافرەتێك گوتی: نەزرم كردوە لە فلاٚنە شوێنەدا ئاژەڵ سەر ببڕم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بۆ بت و سەنەم؟ ئافرەتەكە گوتی: نا. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نەزرەكەت بەجێ بێنە.

كەواتە: دروست نیە: خێرەكەو گۆشتەكە بداتە دەوڵەمەندەكان و كافرەكانی شوێنەكە، هەم دروست نیە بەخۆی و ژن و منداڵەكانیشی هیچ بەشێك لە خێرەكەو لە گۆشتەكە بخۆن.

هەم دروستیش نیە-لەو شوێنەی بۆ نەزرەكە دیاركراوە- بگواسترێتەوە بۆ شوێنێكی‌تر، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا ڕوون كراوەتەوە، بەلاٚم ئەگەر هیچ شوێنێكی دیاری نەكردبێ، ئەو كاتە دروستە نەزركراوەكەی بگوازێتەوە بۆ شوێنێكی‌تر-بەو مەرجەی قوربانی‌ی‌نەزركراو نەبێ- هەروەك لە (باسی گواستنەوەی زەكات)دا ڕوون كراوە.

﴿ ئاگاداری ﴾: ووشەی (لِصَنَمٍ، لِـوَثَنٍ) لە حەدیسەكەدا، هەم حەدیسەكەی‌داهاتووش بەڵگەیە: ئەگەر نەزركردنی خێرو سەربڕینی ئاژەڵ لە شوێنێكدا گوناهی تێدا بێ، یان بیرەوەریەكی ناشەرعی‌ی تێدا بێ، ئەو كاتە نەزرەكە دانامەزرێ، كەوابو: نەزركردن بۆ زیارەتگاو گۆڕی پیاوچاكان: ئەگەر مەبەستی بە گەورە دانانی گۆڕەكە بێ، یان مەبەستی خۆ نزیككردنەوە بێ لە پیاوچاكەكە، یان باوەڕی وابێ: نەزركردن بۆ ئەو گۆڕەو پیاوچاكە بەلاٚی لە سەر لادەدا، ئەو نەزرە بەتاڵەو دانامەزرێ، كەوابو: ئەگەر شتێك لەو نەزركراوە لە زیارەتگایەكەدا هەبێ، واجبە: بدرێتەوە خاوەنەكەی، یان میراتگرەكانی، جا ئەگەر خاوەنەكەی نەزاندرا، ئەو كاتە لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف دەكرێ، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا ڕوون كراوەتەوە.

﴿عن ثابتﷺ نَذَرَ رَجُلٌ أَنْ يَنحَرَ إِبِلاً بِبَوَانَةَ، فَقَالَ النَّبِيُّﷺ: هَلْ كَانَ فِيهَا صَنَمٌ يُعْبَدُ؟ قَالَ: لاَ. قَالَ: فَهَلْ كَانَ فِيهَا عِيدٌ مِنْ أَعْيَادِهِمْ؟ قَـالَ: لاَ. قَـالَ: أَوْفِ بِنَـذْرِكَ﴾ رواه ابوداود والطبراني بإسناد صحيح، پیاوێك نەزری كرد ووشترێك لە (بوانە)دا سەر ببڕێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئایا لەو شوێنەدا هیچ سەنەمێك هەبوە بپەرسترێ؟ گوتی: نا. فەرمووی: هیچ جەژنێكی كافرەكان لەو شوێنەدا دەكرا؟ گوتی: نا. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نەزرەكەت بەجێ بێنە.

(أَوْ صَوْمًا فِي بَلَدٍ) یان نەزری كرد لە شارێكی‌دیاركراودا بەڕۆژوو ببێ، ئەوە واجبە بەڕۆژوو ببێ، بەلاٚم (لَمْ يَتَعَيَّنْ) مەرج نیە لە شوێنە دیاركراوەكەدا بەڕۆژوو ببێ (وَكَذَا صَلاَةٌ) هەروەها ئەگەر نەزری كرد لە شوێنێكی‌دیاركراودا نوێژێكی واجب، یان سوننەت بكا، ئەوەش مەرج نیە لە شوێنەكەدا نوێژەكە بكا.

هەروەها ئەگەر نەزری كرد نوێژێكی‌فەرز لە مزگەوتێكی‌دیاركراودا بكا، ئەو كاتە واجبە: نوێژەكە لە مزگەوتێكدا بكا، بەلاٚم مەرج نیە لە مزگەوتە دیاركراوەكەدا بیكا (إلاَّالْمَسْجِدَالْحَرَامَ) تەنها

وَفِي قَوْلٍ: وَمَسْجِدَالْمَدِينَةِ وَالأَقْصَى، قُلْتُ: اَلأَظْهَرُ تَعْيِينُهُمَا كَالْمَسْجِدِالْحَرَامِ وَاللهُ أَعْلَمُ. أَوْ صَوْمًا مُطْلَقًا فَيَوْمٌ، أَوْ أَيَّامًا فَثَلاثَةٌ، أَوْ صَدَقَةً فَبِمَا كَانَ، أَوْ صَلاةً فَرَكْعَتَانِ، وَفِي قَوْلٍ رَكْعَةٌ، فَعَلَى الأَوَّلِ يَجِبُ الْقِيَامُ فِيهِمَا مَعَ الْقُدْرَةِ، وَعَلَى الثَّانِي لاَ، أَوْ عِتْقًا فَعَلَى الأَوَّلِ رَقَبَةُ كَفَّارَةٍ، وَعَلَى الثَّانِي رَقَبَةٌ، قُلْتُ: اَلثَّانِي هُنَا أَظْهَرُ وَاللهُ أَعْلَمُ. أَوْ عِتْقَ كَافِرَةٍ مَعِيبَةٍ أَجْزَأَهُ كَامِلَةٌ،

ئەگەر لە نەزرەکەدا (اَلْمَسْجِدُالْحَرام)ی دیاری کردبێ، ئەو کاتە واجبە لە وێدا نوێژەکە بکاو لە شوێنێکی‌تردا بەر ناکەوێ (وَفِي قَوْلٍ: وَمَسْجِدَالْمَدِينَةِ وَالأَقْصَى) لە فەرموودەیەکدا: ئەگەر نەزری کرد لە مزگەوتی پێغەمبەرداﷺ لە (مَسْجِدِالأَقْصَى)دا نوێژ بکا، ئەو کاتەش واجبە: لەو دووانەدا نوێژەکە بکا.

(قُلْتُ) ئیمامی (النـواوي) فەرموویـەتی (اَلأَظْهَرُ تَعْيِينُهُمَا كَالْمَسْجِدِالْحَرَامِ وَاللهُ أَعْلَمُ) بە فـەرموودەی بـەهێزتر: مزگـەوتی پێغەمبـەرﷺ (مَسْجِدالأَقْصَى) بـە نـەزرکردن وەکـو (اَلْمَسْجِدالحرام) لە سەری واجب دەبن، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿لاَتُشَدُّ الرِّحَـالُ إِلاَّ إِلَى ثَلاثَةِ مَسَـاجِدَ: مَسْـجِدِالْحَرَامِ، وَمَسْـجِدِيهَذَا، وَمَسْجِدِالأَقْصَـى﴾ رواه الشيخان، بۆ خواپەرستی بارگـەی سـەفەر ناپێچرێتەوە، تـەنها بـۆ سـێ مزگـەوتان دەپێچـرێتەوە: بـۆ (اَلْمَسْجِدُالْحَرام) لە (مكة)، بۆ ئەم مزگەوتەی من لە (مدينة)، بۆ (مَسْجِدِالأَقْصَى) لە (فَلَسْطِين).

(أَوْ صَوْمًا مُطْلَقًا) یان بێ گوتنی ژمارە نـەزری کـرد بـەڕۆژوو ببـێ، ئـەوە (فَيَوْمٌ) تـەنها ڕۆژێکی لە سەر واجب دەبێ (أَوْ أَيَّامًا) یان نەزری کـرد چـەند ڕۆژێـك بـەڕۆژوو ببـێ، ئـەو کاتە (فَثَلاثَةٌ) سێ ڕۆژووی لە سەر واجب دەبن (أَوْ صَدَقَةً) یـان نـەزری کـرد خێرێـك بکـا، ئەوەش (فَبِمَا كَانَ) بە هەر شتێکی کەم-کە بە ماڵ دابندرێ- خێرەکـەی دروست دەبـێ (أَوْ صَلاَةً) یان نەزری کرد نوێژێك بکا، ئەوە (فَرَكْعَتَانِ) دوو ڕەکعەتی لە سەر واجب دەبن (وَفِي قَوْلٍ رَكْعَةٌ) لە فەرموودەیەکدا: تەنها ڕەکعەتێکی لە سەر واجب دەبـێ (فَعَلَـى الأَوَّلِ) جـا لـە سـەر فەرموودەیەکـەم (يَجِبُ الْقِيَـامُ فِيهِمَـا مَـعَ الْقُدْرَةِ) واجبـە: بـە پێـوە دوو ڕەکعەتەکان بکا، ئەگەر توانـای هـەبێ (وَعَلَى الثَّـانِي لاَ) لـە سـەر فـەرموودەی دووەمـیش واجب نیە بە پێوە بیکا.

(أَوْ عِتْقًا) یان نـەزری کـرد کۆیلەیـەك ئـازاد بکـا، ئـەوە (فَعَلَـى الأَوَّلِ: رَقَبَـةُ كَفَّـارَةٍ) لـە سـەر فـەرموودەی یەکـەم واجبە کۆیلەیـەکی کـەففارەت ئـازاد بکـا (وَعَلَى الثَّـانِي رَقَبَـةٌ) لـە سـەر فـەرموودەی دووەمـیش: هـەر کۆیلەیـەك ئـازاد بکـا، دروسـتە (قُلْـت) ئیمـامی (النـواوی) فەرموویەتی (الثَّانِي هُنَا أَظْهَرُ وَاللهُ أَعْلَمُ) فـەرموودەی‌دووەم-لێرەدا- بـەهێزترە (أَوْ عِتْقَ مَعِيبَةٍ كَافِرَةٍ) یان نەزری کرد کۆیلەیەکی کافری عەیبدار ئازاد بکا، ئەو کاتە (أَجْزَأَهُ كَامِلَةٌ)

فَإِنْ عَيَّنَ نَاقِصَةً تَعَيَّنَتْ، أَوْ صَلاَةً قَائِمًا لَمْ يَجُزْ قَاعِدًا، بِخِلاَفِ عَكْسِهِ، أَوْ طُولَ قِرَاءَةِ الصَّلاَةِ، أَوْ سُورَةً مُعَيَّنَةً، أَوْ الْجَمَاعَةَ لَزِمَهُ، وَالصَّحِيحُ انْعِقَادُ النَّذْرِ بِكُلِّ قُرْبَةٍ لاَ تَجِبُ ابْتِدَاءً كَعِيَادَةٍ وَتَشْيِيعِ جِنَازَةٍ وَالسَّلاَمِ.

دروسته کۆیلەیەکی موسوڵمانی بێعەیب ئازاد بکا، بەڵام (فَإِنْ عَيَّنَ نَاقِصَةً) ئەگەر کۆیلە کافرو عەیبدارەکەی دیاری کردبێ، ئەو کاتە (تَعَيَّنَتْ) واجبە هەر دیارکراوەکە ئازاد بکا.

﴿ئاگاداری: لەبارەی گۆڕینی نەزرکراوەکە﴾

ئەگەر نەزری کرد مەڕێك بکاتە خێر، ئەوە دروستە ووشترێك، یان مانگایەك لەجیاتیی بکاتە خێر، بەڵام ئەگەر دیاریی کردبێ: وەك نەزر بێ ئەم مەڕە بکەمە خێر، ئەو کاتە واجبە: خودی مەڕەکە بکاتە خێرو دروست نیە ووشترو مانگایەکی لەجیاتی بکاتە خێر، هەروەك لە (المجموع) و (تحفه)دا ڕوون کراوەتەوە.

جا بزانە: لە مەزهەبی(حنفی)دا دروستە لەجیاتی شتیﻰنەزرکراو نرخیﻰنەزرکراوەکە بکاتە خێر: وەك نەزری کردبێ دوو مەڕی ناوەنجی بکاتە خێر، جا لەجیاتیﻰهەردووکیان مەڕێکی گەورەو قەڵەو-کە بە قەد نرخی هەردووکیان بێ- بکاتە خێر، یان لەجیاتی نان نرخی نانەکە بکاتە خێر، بەڵام لە (هَدْيِ)حەج و لە قوربانیﻰدا دروست نیە نرخەکەیان بکاتە خێر، هەروەك لە سەرەتای زەکات لە (الإختيار)و (مجمع الأنهر)دا ڕوون کراوەتەوە.

(أَوْ صَلاَةً قَائِمًا) یان نەزری کرد بە پێوە نوێژێکی سوننەت بکا، ئەوە (لَمْ يَجُزْ قَاعِدًا) بە دانیشتوویی دروست نیە (بِخِلاَفِ عَكْسِهِ) بەڵام بە پێچەوانەوە دروستە، واتە: لەجیاتی دانیشتن بە پێوە بیکا، چونکە خێرترە.

(أَوْ طُولَ قِرَاءَةِ الصَّلاَةِ) یان نەزری کرد خوێندنی ناو نوێژ درێژ بکاتەوە (أَوْ سُورَةً مُعَيَّنَةً) یان سورەتێکی دیارکراو لە نوێژدا بخوێنێ (أَوِ الْجَمَاعَةَ) یان نەزری کرد بە جەماعەت بیکا، ئەوە (لَزِمَهُ) لە گشت مەسەلەکاندا نەزرکراوەکەی لە سەر واجب دەبێ.

(وَالصَّحِيحُ) بەفەرموودەی ڕاست (انْعِقَادُ النَّذْرِ بِكُلِّ قُرْبَةٍ لاَ تَجِبُ ابْتِدَاءً) نەزرکردن بە گشت خواپەرستیەك دادەبەسترێ کە لە سەرەتاوە واجب نەبێ: (كَعِيَادَةٍ وَتَشْيِيعِ جِنَازَةٍ وَالسَّلاَمِ) وەك سەردانی نەخۆش و ئامادەبوونی ناشتنی جەنازەو سەلامکردن.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر کەسێك مردو نەزرێکی لە سەر بوو، ئەوە لە سەر میراتگرەکەی واجبە: لە میراتەکەی نەزرەکەی بۆ قەزا بکاتەوە ﴿عن ابن عباس رضي‌الله عنهما: إِسْتَفْتَى سَعْدُ بن عبادة رَسُولَ اللهِ ﷺ فِي نَذْرٍ كَانَ عَلَى أُمِّهِ تُوُفِّيَتْ قَبْلَ قَضَائِهِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: فَاقْضِهِ عَنْهَا﴾ رواه الشيخان، (سعد) پرسیاری کرد: لەبارەی نەزرێك کە لە سەر دایکی بوو، دایکیشی مردبو پێش ئەوەی نەزرکراوەکەی بکا؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تۆ نەزرکراوەکە بۆ دایکت قەزا بکەوە.

﴿ كِتَابُ الْقَضَاءِ: پەرتوكی دادكردن له نێوان خەڵكدا ﴾

واته: براندنەوەی كێشـەی نێـوان خـەڵك بـەگوێرەی شـەرعی خـوای گـەورە: كـه لـه قورئـانو حەدیسو (إجماع)و (قیاس) وەرگیراوە، خوای گـەورە دەفـەرموێ: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَـابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ﴾ ئەی پێغەمبەرﷺ ئێمە ئەم قورئانەمان بەڕاستیەوە بۆ تۆ ناردۆتە خوارەوە تاكو داد له نێوان خەڵكدا بكەی بەو شەرعەی خوا فێری تۆی كردوە.

هەروەها ﴿عن مُعاذﷺ لَمَّا بَعَثَهُ النَّبِيُّﷺ إِلَى الْيَمَنِ قَالَ لَهُ: كَيْفَ تَقْضِي؟ قَالَ: أَقْضِي بِمَـا فِـي كِتَابِ اللهِ تَعَالَى. قَالَ: فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي كِتَابِ اللهِ؟ قَالَ: فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللهِﷺ. قَالَ: فَإِنْ لَمْ يَكُـنْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللهِﷺ؟ قَالَ: أَجْتَهِدُ رَأْيِي. قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُـولَ رَسُـولِ اللهِﷺ﴾ رواه الترمذي وابوداود بسند صالح، كه پێغەمبەرﷺ (مُعاذ)ی نارده (یَمَنْ)، پـێی فـەرموو: بـه چی داد لـه نێـوان خەڵكدا دەكـەی؟ (معـاذ) گـوتی: بـه قورئـانی پـیرۆز. فـەرمووی: ئەگـەر ڕووداوەكه له قورئاندا نەبو؟ گوتی: ئەو كاته به حەدیسەكانی پێغەمبەرﷺ. فەرمووی: ئەگـەر له حەدیسیشدا نەبو؟ گوتی: ئەو كاته به بۆچوونیخۆم (إجْتهاد) لـه ڕووداوەكـەدا دەكـەم. جـا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: حەمدو شوكر بۆ ئەو خوایەی نێـردراوی پێغەمبـەری خـوای گەیاندۆتـه ڕێگایەكی ڕاست.

جا بزانـه: ئـەو كەسـەی داد لـه نێـوان خەڵكدا دەكـاو كێشـەكانیان دەبرێنێتـەوە، پـێی دەگوترێ: (قازی)=دادوەر، كەواته: هەر قازیێك=دادوەرێك=جگه لـه شـەرعیئیسلام=بـه یاسای دەستكرد داد لـه نێـوان خەڵكدا بكـا، ئـەوە گوناهبـارەو گشـت بڕیارەكانی ڕەد دەكرێنەوە، هەرچەند لەگەڵ ڕاستیشدا تێك بكەنەوە، هەروەك له زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانه، خوای گـەورە دەفـەرموێ: ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَـا أَنْـزَلَ اللهُ فَأُولَئِـكَ هُـمُ الظَّالِمُونَ﴾...﴿ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ هەر كەسانێك داد نەكەن بـەو قورئانـەی خـوا ناردویەتیـه خوارەوە، ئەوانه (ظالم)ن ستەمكارن...فاسقن.

جـا ئـەوە لـه حاڵەتێكدایـه كـه دادكەرەكـه بـاوەڕی بـه شـەرعی قورئـان هـەبێو ڕەفتـاری پێنـەكا، چـونكه ئەگـەر باوەڕیشـی پێنـەبێ ئـەوە كـافرە، هـەروەك لـه ئایەتەكـەیتردا دەفەرموێ: ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾ ئەوانه كافرن. هەروەك لـه (تفسـیر ابـن كـثیر)دا ڕوون كراوەتەوە.

هەروەها پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿الْقُضَاةُ ثَلاثَةٌ، واحدٌ فِي الْجَنَّةِ وَاثْنَانِ فِي النَّـارِ: رَجُـلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَقَضَى بِهِ فَهُوَ فِي الْجَنَّةِ، وَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَجَارَ فِي الْحُكْمِ فَهُوَ فِي النَّارِ، وَرَجُلٌ لَمْ يَعْرِفِ الْحَقَّ فَقَضَى لِلنَّاسِ عَلَى جَهْلٍ فَهُوَ فِي النَّارِ﴾ حديث صحيح رواه اصحاب السنن، سێ جۆره قازی هەنه، یەكێكیان له بەهەشتدایەو دووانیـان لـه دۆزەخدانـه، یەكـەم: ئـەو

پیاوەیە ڕاستی-شەریعەتی‌ئیسلام- بزانی‌و بە شەریعەتی‌ئیسلام داد بکا، ئەمەیان لە بەهەشتدایە. دووەم: ئەو پیاوەیە ڕاستی-شەریعەتی‌ئیسلام- بزانی‌و ڕەفتاری پێنەکا، ئەمە لە دۆزەخدایە. سێیەم: ئەو پیاوەیە شەریعەتی‌ئیسلام نەزانی‌و بە نەزانی بڕیار بۆ خەڵکی بدا، ئەمەش لە دۆزەخدایە.

کەواتە: واجبە بەڕێوەبردنی دەوڵەت‌و گشت بڕیاردانێک‌و دادکردنێک بەگوێرەی شەرعی ئیسلام بێ؟ چونکە ئیسلام: ئایین‌و دەوڵەتە، کەوابو: جیاوازی نیە کاروباری کۆمەڵایەتی‌و خێزانی بێ، یان ئابووری‌و بازرگانی بێ، یان جەنگ‌و ئاشتی بێ، یان...هتد، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لايَعْلَمُونَ﴾ ئینجا-ئەی پێغەمبەرﷺ- تۆمان هێنا سەر شەریعەتێک لە کاروباری‌ئیسلام، کەوابو: شوێن ئەو شەریعەتەی‌ئیسلام بکەوەو شوێن هەواو هەوەسی ئەو کەسانە مەکەوە کە شەریعەتی‌ئیسلام نازانن.

کەواتە: خوای گەورە ڕازی نابێ بەشێکی کاروبارەکان بەگوێرەی شەرعی‌ئیسلام بێ‌و بەشێکیشی بە پێچەوانەی شەرعی‌ئیسلام-بە یاسای دەستکرد- بێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ وَلا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ ما أَنْزَلَ اللهُ﴾ ئەی پێغەمبەرﷺ داد لە نێون خەڵکدا بکە بەو شەرعەی خوا بۆی ناردویە خوارەوە، شوێن هەواو هەوەسی خەڵکە مەکەوەو لێیان بترسە نەوەک لاتبدەن لە بەشێکی ئەو شەرعەی خوا ناردویەتیە خوارەوە.

واتە: (أَهْواء) لە هەردوو ئایەتەکەدا ئەو یاسا دەستکردانەیە: کە خەڵك بەگوێرەی هەواو هەوەسی خۆیان دایاندەنێن‌و ڕەفتاری پێدەکەن.

ئینجا بزانە: ئەگەر چەند کەسێك هەبون شیاوی ئەوە بوون ببنە قازی، ئەو کاتە (هُوَ فَرْضُ كِفَايَة) قبولکردنی بوونە قازی بە (فَرْضُ الْكِفَايَة) واجبە لە سەر گشت ئەوانەی بە کەڵك بێن، بەڵکو ئیمامی (الغزالی) فەرمویەتی: (بوونە قازی لە (جِهاد)ش خێرترە). واتە: چونکە پێغەمبەروﷺ (الخُلَفَاءُ الرَّاشِدُون)رضي الله عنهم چەند کەسێکیان بە قازی ناردونەتە چەند شوێنێك، هەم براندنەوەی کێشەی نێوان خەڵکیش واجبە، کەواتە: ئەگەر ئەو کەسانەی بۆ قازی‌یەتی دەگونجێن هیچێکیان قبوڵیان نەکرد ببێتە قازی، ئەو کاتە هەموویان گوناهبار دەبن‌و واجبە: پێشەوای موسوڵمانان یەکێکیان بە زۆرلێکردن بکاتە قازی، واتە: بە زوبان بڵێ: (فلانکەس تۆم کردە قازی). یان (دادوەر لە فلانە شوێنەدا). ئینجا مەرجە ئەویش بە زوبان بڵێ: قبوڵم کرد.

(فَإِنْ تَعَيَّنَ) جا ئەگەر تەنها یەك کەس لە شوێنەکەدا بۆ قازی‌یەتی دەگونجا، ئەو کاتە (لَزِمَهُ طَلَبُهُ) لە سەری واجبە: بەخۆی داوا بکا بکرێتە قازی (وَإِلا) بەڵام ئەگەر

فَإِنْ كَانَ غَيْرُهُ أَصْلَحَ وَكَانَ يَتَوَلاَّهُ فَلِلْمَفْضُولِ الْقَبُولُ، وَقِيلَ: لاَ، وَيُكْرَهُ طَلَبُهُ، وَقِيلَ: يَحْرُمُ، وَإِنْ كَانَ مِثْلَهُ فَلَهُ الْقَبُولُ، وَيُنْدَبُ الطَّلَبُ إِنْ كَانَ خَامِلاً يَرْجُو بِهِ نَشْرَ الْعِلْمِ أَوْ مُحْتَاجًا إِلَى الرِّزْقِ، وَإِلاَّ فَالأَوْلَى تَرْكُهُ، قُلْتُ: وَيُكْرَهُ عَلَى الصَّحِيحِ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَالإِعْتِبَارُ فِي التَّعَيُّنِ وَعَدَمِهِ بِالنَّاحِيَةِ،

کەسانیتریش هەبون، ئەو کاتە (فَإِنْ كَانَ غَيْرُهُ أَصْلَحَ وَكَانَ يَتَوَلاَّهُ) ئەگەر یەکێکی لەخۆی گونجاوتر هەبو و قبوڵیشی دەکرد بیکەنە قازی، ئەو کاتە (فَلِلْمَفْضُولِ الْقَبُولُ) بۆ گونجاوەکەش دروستە قبوڵ بکا بیکەنە قازی (وَقِيلَ: لاَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر گونجاوترەکە قبوڵ بکا، دروست نیە گونجاوەکە قبوڵ بکا.

(وَيُكْرَهُ طَلَبُهُ) ناپەسندە: پیاو داوا بکا بیکەنە قازی، ئەگەر لەخۆی گونجاوتر هەبێ (وَقِيلَ يَحْرُمُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: لەوحاڵەتەدا حەرامە داوا بکا، بەڵام (وَإِنْ كَانَ مِثْلَهُ) ئەگەر پیاوەکەیتر گونجاوتر نەبو، بەڵکو ئەویش وەکو وی بوو، ئەو کاتە ئەگەر داوایان لێکرد ببێتە قازی (فَلَهُ الْقَبُولُ) بۆی دروستە: قبوڵ بکاو ناپەسندیش نیە، چونکە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لاتَسْأَلِ الإِمَارَةَ فَإِنَّكَ إِنْ أُعْطِيتَهَا عَنْ مَسْئَلَةٍ وُكِلْتَ إِلَيْهَا، وَإِنْ أُعْطِيتَهَا عَنْ غَيْرِ مَسْئَلَةٍ أُعِنْتَ عَلَيْهَا﴾ رواه الشيخان، داوای کاربەدەستی مەکە، چونکە ئەگەر بە داواکردنی خۆت کاربەدەستیت بدرێتێ، ئەوە تۆ دەدرێیە دەست خۆتو کارەکەت، بەڵام ئەگەر بێداواکردن بتدرێتێ، ئەو کاتە لە سەر کارەکەت یارمەتیت دەدرێ.

(وَيُنْدَبُ الطَّلَبُ) سوننەتە بەخۆی داوا بکا بیکەنە قازی (إِنْ كَانَ خَامِلاً يَرْجُو بِهِ نَشْرَ الْعِلْمِ) ئەگەر زانایەکی نەناسراو بێو ئومێدی وابێ بە هۆی قازییەتی زانست بڵاو بکاتەوە (أَوْ مُحْتَاجًا إِلَى الرِّزْقِ) یان پێویستی بە بژێو هەبێ، یان کاربەدەستەکان مافی خەڵکیان لەدەست دەدا؟ چونکە بە هۆی ئەم حاڵەتە بوو حەزرەتی (یوسف)ﷺ داوای کرد لە (مصر) ببێتە کاربەدەستی دارایی.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ئەو هۆیانە نەبون، ئەو کاتە (فَالأَوْلَى تَرْكُهُ) وا باشترە داوای قازییەتی نەکا، بەڵکو (قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (وَيُكْرَهُ عَلَى الصَّحِيحِ وَاللهُ أَعْلَمُ) ناپەسندە: داوای قازییەتی بکا ئەگەر هۆیەکانیڕابردوو نەبن، لە سەر فەرموودەی ڕاست، چونکە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ وُلِّيَ الْقَضَاءَ فَقَدْ ذُبِحَ بِغَيْرِ سِكِّينٍ﴾ رواه اصحاب السنن بسند حسن، هەر کەسێك کرایە قازی، بەڕاستی بە بێکێرد سەری براوە. واتە: بەهیلاك چووە.

(وَالإِعْتِبَارُ فِي التَّعَيُّنِ وَعَدَمِهِ بِالنَّاحِيَةِ) ڕەچاوکردنی واجببوونو واجبنەبوونی بە (فَرْضُ الْعَيْنِ) لە سەر تاکە کەسێکی گونجاو بۆ قازییەتی بەگوێرەی ناوچەکەی خۆیەتی، واتە: ئەگەر لە ناوچەکەدا تەنها یەك کەسی گونجاو هەبێ، ئەوە بە (فرض العين) لە سەر

کەسەکە واجبە: قبوڵ بکا لە ناوچەکەی خۆیدا ببێتە قازی، بەڵام لە سەری واجب نیە -جگە لە ناوچەکەی خۆی- بۆ ناوچەیەکی‌تر قبوڵ بکا.

﴿ ئاگاداری ﴾: لە سەر پێشەوای موسوڵمانان‌و جێگرەکەی واجبە: لە گشت ناوچەیەکدا قازیێك دابنێن، جا ئەگەر ناوچەیەك لە ژێر دەسەڵاتی پێشەوادا نەبو-یان پێشەوا قازیی بۆ ناوچەکە دانەنا- ئەو کاتە واجبە: خاوەن دەسەڵات‌و پیاوماقوڵانی ناوچەکە رێك بکەون‌و زانایەکی لێهاتوو بکەنە قازی لە ناوچەکەی‌خۆیاندا، جا بڕیارەکانی ئەم قازییە-لە بەر ناچاری- جێبەجێ دەبن، بە بەڵگەی غەزای (مُؤتَة): کە (هەرسێك ئەمیرەکان شەهید بون، (صحابة)کان حەزرەتی (خالد بن الوليد)یان کردە ئەمیری خۆیان، پێغەمبەرﷺ بەم کردارە ڕازی بوو و ڕەخنەی نەگرت). هەروەك لە (البخاري)دا گێڕدراوەتەوەو لە (تحفة)شدا لێرەو لە باسی سەرپەرشتکاری مارەبڕیندا ڕوون کراوەتەوە.

کەوابو: ئەگەر خاوەن دەسەڵات‌و پیاوماقوڵانی ناوچەکە ئەم واجبە ئەنجام نەدەن گشتیان گوناهبار دەبن، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿كَيْفَ تُقَدَّسُ أُمَّةٌ لاَ يُؤْخَذُ مِنْ شَدِيدِهِمْ لِضَعِيفِهِمْ﴾ حديث حسن بشواهده رواه ابن حبان، چۆن لە گوناهان پاك دەبێتەوە گەلێکی وەها کە مافی بێهێزەکەیان لە بەهێزەکەیان وەرنەگیرێ.

﴿ مەرجەکانی قازی-دادوەر ﴾

(وَشَرْطُ الْقَاضِي) مەرجی ئەو کەسەی دەکرێتە قازی، یەکەم: (مُسْلِمٌ) دەبی موسوڵمان بێ، واتە: دروست نیە کافر بکرێتە قازی‌و کاریەدەستی موسوڵمانان، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً﴾ خوای گەورە هیچ ڕێگایەکی بۆ کافرەکان دانەناوە بە سەر موسوڵماناندا. واتە: پلەی قازی‌و کاریەدەستیش گەورەترین ڕێگای دەسەڵاتەو نابێ بدرێتە کافرەکان، بەڵام ئەگەر کافرێك بە سەر کافرەکاندا بکرێتە سەرکردەو سەرۆك-نەك بە ناوی قازی-دادوەر- ئەو کاتە دروستە هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ڕوون کراوەتەوە.

دووەم: (مُكَلَّفٌ) دەبی بالغ‌و عاقڵ بێ‌و خاوەن بیرو هەشیار بێ. سێیەم: (حُرٌّ)ئازاد بێ. چوارەم: (ذَكَرٌ) پیاو بێ، واتە: دروست نیە ئافرەت بکرێتە قازی، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمْ إِمْرَأَةً﴾ رواه البخاري، بەختەوەر نابێ ئەو گەلەی کاری خۆیان بدەنە دەست ئافرەت. پێنجەم: (عَدْلٌ) دادپەروەر بێ، واتە: دروست نیە (فاسق) بکرێتە قازی. شەشەم: (سَمِيعٌ) بیسەر بێ. حەفتەم: (بَصِيرٌ) بینەر بێ. هەشتەم: (نَاطِقٌ) گۆیا بێ، واتە: کەڕ، یان کوێر، یان لاڵ دروست نیە بکرێتە قازی. نۆیەم: (كَافٍ) بەروەستی کاروباری قازییەتی بکا، واتە: گێلەکەو نەخۆش‌و بیر تێکچوو نەبێ.

مُجتَهِدٌ: وَهُوَ أَنْ يَعْرِفَ مِنَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ مَا يَتَعَلَّقُ بِالأَحْكَامِ، وَخَاصَّهُ وَعَامَّهُ، وَمُجْمَلَهُ وَمُبَيَّنَهُ، وَنَاسِخَهُ وَمَنْسُوخَهُ، وَمُتَوَاتِرَالسُّنَّةِ وَغَيْرَهُ، وَالْمُتَّصِلَ وَالْمُرْسَلَ، وَحَالَ الرُّوَاةِ قُوَّةً وَضَعْفًا، وَلِسَانَ الْعَرَبِ لُغَةً وَنَحْوًا، وَأَقْوَالَ الْعُلَمَاءِ مِنَ الصَّحَابَةِ فَمَنْ بَعْدَهُمْ إِجْمَاعًا وَاخْتِلاَفًا، وَالْقِيَاسَ بِأَنْوَاعِهِ، فَإِنْ تَعَذَّرَ جَمْعُ هَذِهِ الشُّرُوطِ فَوَلَّى سُلْطَانٌ لَهُ شَوْكَةٌ فَاسِقًا أَوْ مُقَلِّدًا نَفَذَ قَضَاؤُهُ لِلضَّرُورَةِ،

ئەیەم: (مُجْتَهِدٌ) دەبێ (مُجْتَهِد) بێ (وَهُوَ) مەبەست بە (مُجْتَهِد) لێرەدا: (أَنْ يَعْرِفَ مِنَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ مَا يَتَعَلَّقُ بِالأَحْكَامِ) ئەوەیە لە قورئان‌و لە حەدیس ئەو ئایەت‌و حەدیسانە بزانێ کە پەیوەندییان بە بڕیارەکانی‌شەریعەتەوە هەیە، هەم (وَ خَاصَّهُ وَعَامَّهُ) تایبەتیەکان‌و گشتیەکانی ئایەت‌و حەدیسەکانیش بزانێ، هەم (وَمُجْمَلَهُ وَمُبَيَّنَهُ) ناشکراو ئاشکراکراوەکانی ئایەت‌و حەدیسەکانیش بزانێ، هەم (وَنَاسِخَهُ وَمَنْسُوخَهُ) ڕەشکەرەوەو ڕەشکراوەکانی ئایەت‌و حەدیسەکانیش بزانێ، هەم (وَمُتَوَاتِرَالسُّنَّةِ وَغَيْرَهُ) حەدیسی (متواتر)و (آحاد)ش بزانێ، هەم (وَالْمُتَّصِلَ وَالْمُرْسَلَ) حەدیسی گەیاندراوە پێغەمبەرﷺ نەگەیاندراوە بزانێ، هەم (وَحَالَ الرُّوَاةِ قُوَّةً وَضَعْفًا) حاڵی حەدیسگێڕەوەکانیش بزانێ: لە ڕووی بەهێزی‌و بێ‌هێزیەوە.

هەم (وَلِسَانَ الْعَرَبِ لُغَةً وَنَحْوًا) زمانی عەرەبیش بزانێ: لە ڕووی واتەو ڕێزمانەوە، هەم (وَأَقْوَالَ الْعُلَمَاءِ مِنَ الصَّحَابَةِ فَمَنْ بَعْدَهُمْ) فەرموودەکانی زانایانیش بزانێ–لە (صحابە)کانەوە تا دوای ئەوانیش لە چینی زانایانی (مُجْتَهِد)– (إِجْمَاعًا) لە ڕووی یەکدەنگیەوە بزانێ لە سەر کام مەسەلە یەکدەنگن (وَاخْتِلاَفًا) لە ڕووی جیاوازیەوە بزانێ لە کام مەسەلەدا جیاوازن، هەم (وَالْقِيَاسَ بِأَنْوَاعِهِ) هەموو جۆرەکانی (قیاس)ش بزانێ، جا بزانە: پێناسەی ئەو زاراوانەی‌ڕابردوو، لە (علوم الحديث)و (أصول الفقه)دا دەزاندرێن، لە بەر درێژی نەمنوسین‌و وێنەکانیشیانم نەهێنان.

(فَإِنْ تَعَذَّرَ جَمْعُ هَذِهِ الشُّرُوطِ) جا ئەگەر نەگونجا ئەو مەرجانەی‌ڕابردوو لە قازیدا بێنە جێ، یان دەگونجا، بەلاَم (فَوَلَّى سُلْطَانٌ لَهُ شَوْكَةٌ فَاسِقًا أَوْ مُقَلِّدًا) کاربەدەستێکی خاوەن دەسەلاَت زانایەکی فاسقی کردە قازی، یان زانایەکی شوێنکەوتەی مەزهەبێکی کردە قازی، ئەو کاتە (نَفَذَ قَضَاؤُهُ لِلضَّرُورَةِ) بڕیاری ئەو قازیە جێبەجێ دەبێ لە بەر ناچاری‌و پێویستی‌ی خەڵك، بەلاَم بەو مەرجەی لە چوار مەزهەبەکەی(أَهْلِ السُّنَّةِ) دەرنەچێ: کە (الحَنَفِي)و (المَالِكِي)و (الشَافِعِي)و (الحَنْبَلِي)ن؟

چونکە بە (إجماع)ی زانایانی‌ئیسلام: بۆ (فتوا)دان‌و دادکردن–جگە لەو چوار مەزهەبانە– (تَقْلِيد)کردنی هیچ کەسێکی‌تر دروست نیە، هەروەك ئیمام (ابن الصلاح) فەرموویەتی، بەڵکو

وَيُنْدَبُ للإمَامِ إذَا وَلَّى قَاضيًا أَنْ يَأْذَنَ لَهُ فِي الإسْتِخْلاَف، فَإنْ نَهَاهُ لَمْ يَسْتَخْلِفْ، فَإنْ أَطْلَقَ إسْتَخْلَفَ فِيمَا لاَ يَقْدرُ عَلَيْه لاَ غَيْرِه فِي الأَصَحِّ، وَشَرْطُ الْمُسْتَخْلَف كَالْقَاضِي، إلاَّ أَنْ يُسْتَخْلَفَ فِي أَمْرٍ خَاصٍّ: كَسَمَاعِ بَيِّنَةٍ فَيَكْفِي عِلْمُهُ بِمَا يَتَعَلَّقُ بِهِ، وَيَحْكُمُ باجْتِهَاده أَوْ باجْتِهَاد مُقَلَّده إنْ كَانَ مُقَلِّدًا،

ئيمامى (السُبْكِي) فەرموويەتى: ئەوەى بە پێچەوانەى ئەو چوار مەزهەبانە ڕەفتار بكا وەكو دژ بە (إجماع) وايە.

هەروەها بە (إجماع)ى زانايانى‌ئيسلام: دروست نيە بە فەرموودە بێ‌هێزەكانى مەزهەبيش داد لە نێوان خەڵكدا بكا، هەروەك ئيمامى (القرافي)و (ابن صلاح) فەرموويانە، بەڵكو ئيمامى (السُبْكِي) فەرموويەتى: (دادكردن بە فەرموودەى بێ‌هێز دادكردنێكى دژ بەو شەرعەيە كە خوا ناردوتيە خوارەوە). هەروەك لە (تحفة)دا لێرەو لە (ڕەووشتەكانى‌دادكردن)دا ئەو مەسەلانە ڕوون كراونەوە، ئێمەش لە باسى (فتوا)و (تقليد) لە (پێشەكى، لە بەرگى‌يەكەم)دا درێژتر ڕوونمان كردنەوە.

جا بزانە: لەو حاڵەتەى قازى مەرجەكانى لێ‌نەهاتونە جێ‌و بە ناچارى كراوەتە قازى، لە سەرى واجبە لە گشت بڕيارەكاندا: ئەو فەرموودەيە ڕوون بكاتەوە: كە لە دادكردنەكەدا پشتى پێ‌بەستوە، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموويانە.

(وَيُنْدَبُ لِلإمَامِ) بۆ پێشەواو خاوەن دەسەڵاتەكانى‌تر سوننەتە (إذَا وَلَّى قَاضِيًا) هەر كاتێك يەكێكيان كردە قازى لە ناوچەيەكدا: (أَنْ يَأْذَنَ لَهُ فِي‌الإسْتِخْلاَفِ) ئيزنى بدا بۆ خۆى جێنيشێك دابنێ، تاكو بڕاندنەوەى كێشەكانى بۆ ئاسانتر بێ (فَإنْ نَهَاهُ) جا ئەگەر دەسەڵاتدارەكە بە قازيەكەى گوت: جێنيش دامەنێ. ئەو كاتە (لَمْ يَسْتَخْلِفْ) نابێ جێنيش دابنێ، بەڵام (فَإنْ أَطْلَقَ) ئەگەر دەسەڵاتدارەكە باسى دانان‌و دانەنانى جێنيشى نەكرد، ئەو كاتە (إسْتَخْلَفَ فِيمَا لاَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ) بۆ قازيەكە دروستە: جێنيش بۆ خۆى دابنێ لەو كارەدا كە تواناى نيە بيكا (لاَ غَيْرِهِ فِي‌الأَصَحِّ) بەڵام لەو كارەى تواناى هەيە نابێ جێنيش دابنێ لە فەرموودەى ڕاستتردا.

(وَشَرْطُ الْمُسْتَخْلَفِ كَالْقَاضِي) مەرجى ئەو كەسەى دەكرێتە جێنيشى قازى: وەكو مەرجەكانى‌ڕابردووى قازيە (إلاَّ أَنْ يُسْتَخْلَفَ فِي أَمْرٍ خَاصٍّ) تەنها ئەگەر لە كارێكى تايبەتى‌دا بكرێتە جێنيش (كَسَمَاعِ بَيِّنَةٍ) وەك گوێ لێڕاگرتنى شاهيدەكان، ئەو كاتە (فَيَكْفِي عِلْمُهُ بِمَا يَتَعَلَّقُ بِهِ) ئەوەندە زانستە بەسە: كە پەيوەندى‌ى بە شاهيدى‌وەرگرتنەوە هەيە، واتە: مەرجەكانى‌تر پێويست نينە، ئينجا (وَيَحْكُمُ بِاجْتِهَادِهِ) جێنيشەكەش داد دەكا بە (إجتهاد)ى‌خۆى (أَوْ بِاجْتِهَادِ مُقَلَّدِهِ إنْ كَانَ مُقَلِّدًا)يان داد دەكا بە (إجتهاد)ى ئەو ئيمامەى شوێنى كەوتوە ئەگەر شوێنكەوتەى مەزهەب بێ، هەرچەند بە پێچەوانەى

وَلاَ يَجُوزُ أَنْ يَشْرِطَ عَلَيْهِ خِلاَفَهُ، وَلَوْ حَكَّمَ خَصْمَانِ رَجُلاً فِي غَيْرِ حَدِّ اللهِ تَعَالَى جَازَ مُطْلَقًا بِشَرْطِ أَهْلِيَّةِ الْقَضَاءِ، وَفِي قَوْلٍ لاَ يَجُوزُ، وَقِيلَ: بِشَرْطِ عَدَمِ قَاضٍ بِالْبَلَدِ، وَقِيلَ يَخْتَصُّ بِمَالٍ دُونَ قِصَاصٍ وَنِكَاحٍ وَنَحْوِهِمَا،

مەزهەبەکەی قازیەکەش بێ، کەوابو: (وَلاَ يَجُوزُ أَنْ يَشْرِطَ عَلَيْهِ خِلاَفَهُ) دروست نیە قازی لە سەر جێنیشەکە بە مەرج دابنێ: لە مەزهەبی‌خۆی لابدا.

﴿ باسی (اَلتَّحْكِيم)=دانانی داوەرێك لە ڕووداوێکدا ﴾

(وَلَوْ حَكَّمَ خَصْمَانِ رَجُلاً) ئەگەر دووکەس پیاوێکیان کردە (اَلْمُحَكَّم)=داوەر لە کێشەیەکی نێوانیاندا، یان لە ڕووداوێکی‌تردا: کە (فِي غَيْرِ حَدِّ اللهِ تَعَالَى) ڕووداوەکە سزای تاوانەکانی مافی خوای گەورە نەبێ، ئەوە (جَازَ مُطْلَقًا) داوەر دانانەکە دروست دەبێ، هەرچەند قازی=داوەری دەوڵەتیش لە ناوچەکەدا هەبێ، چونکە چەند (صحابة)یەك (اَلْمُحَكَّم)=داوەریان بۆ خۆیان داناوە، (صحابة)کانی‌تریش ڕەخنەیان نەگرتوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

بەڵام (بِشَرْطِ أَهْلِيَّةِالْقَضَاءِ) بەو مەرجەی (اَلْمُحَكَّم)=داوەرە داندراوەکە کەڵکی قازیەتی‌ی هەبێ، واتە: ئەگەر (اَلْمُحَكَّم)ی داندراو کەلکی قازیەتی‌ی نەبێ، ئەو کاتە ئەگەر قازیێکی بە کەڵك هەبێ دروست نیە: ئەو دابندرێ، بەڵام ئەگەر قازیەکە نەزان بوو، یان فاسق بوو، یان بۆ دادکردن ماڵی وەردەگرت-واتە: یان گوێی نەدەدا داوایەکەی- ئەو کاتە دروستە: زانایەکی دادپەروەری شوێنکەوتەی مەزهەبێك بکرێتە (اَلْمُحَكَّم)، هەروەك لە (تحفة)و (الشروانی)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَفِي قَوْلٍ لاَ يَجُوزُ) لە فەرموودەیەکدا: ئەم داوەردانانە دروست نیە (وَقِيلَ بِشَرْطِ عَدَمِ قَاضٍ بِالْبَلَدِ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: بەو مەرجە دروستە قازی لە شارەکەدا نەبێ (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: (يَخْتَصُّ بِمَالٍ دُونَ قِصَاصٍ وَنِكَاحٍ وَنَحْوِهِمَا) دروست بوونی داوەردانانەکە-تەنها- تایبەتە بە کێشەی‌ماڵی، نەك بە تۆڵە وەرگرتنەوەو مارەبڕینو ئەو جۆرە شتانە: وەکو لەعنەت لێککردنو سزای بوختان.

جا بزانە: بە فەرموودەی بەهێزتر: تەنها لە سزاکانی مافی خوای گەورەدا نەبێ، لە گشت مافەکانی‌تری خوای گەورەداو لە گشت مافەکانی‌ئادەمیزاددا دروستە (اَلْمُحَكَّم)=داوەر دابندرێ، جیاوازی نیە مافەکان: ماڵی بن، یان ئایینی بن، یان سزای مافی ئادەمیزادان بن: بۆ وێنە: بۆ دانیشتووانی ناوچەیەك دروستە پیاوێکی بە کەڵك بکەنە (اَلْمُحَكَّم)=داوەر، تاکو بڕیار بدا: (دیتنی مانگی یەکشەوەی ڕەمەزان ئیسبات بووەو سبەینێ ڕەمەزانە). هەروەك لە (پەڕتووکی ڕۆژوو)دا ڕابرا.

هەروەها ئەگەر ئافرەتێك سەرپەرشتکاری نەبێ دروستە لەگەڵ پیاوێك ڕێك بکەوێو

وَلاَ يَنْفُذُ حُكْمُهُ إلاَّ عَلَى رَاضٍ بِه، فَلاَ يَكْفِي رِضَا قَاتِلٍ فِي ضَرْبِ دِيَةٍ عَلَى عَاقِلَتِه، وَإِنْ رَجَعَ أَحَدُهُمَا قَبْلَ الْحُكْمِ امْتَنَعَ الْحُكْمُ، وَلاَ يُشْتَرَطُ الرِّضَا بَعْدَ الْحُكْمِ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ نَصَبَ قَاضِيَيْنِ فِي بَلَدٍ وَخَصَّ كُلاًّ بِمَكَانٍ أَوْ زَمَانٍ أَوْ نَوْعٍ جَازَ، وَكَذَا إِنْ لَمْ يَخُصَّ فِي الأَصَحِّ، إلاَّ أَنْ يَشْتَرِطَ اجْتِمَاعَهُمَا عَلَى الْحُكْمِ.

(فَصْلٌ) جُنَّ قَاضٍ أَوْ أُغْمِيَ عَلَيْهِ أَوْ عَمِيَ أَوْ ذَهَبَتْ أَهْلِيَّةُ اجْتِهَادِه وَضَبْطِه

پیاوێکی بە کەڵك بکەنە (اَلْمُحَکَّم)=دادوەر، تاکو لە پیاوەکە مارەی ببڕێ، هەروەك لە (تحفة) لە (باسی ئەو سەرپەرشتکارانەی مارە دەبڕن) ڕوون کراوەتەوە.

هەروەها ئەگەر ژنێك مێردەکەی شێت بوو، دروستە پیاوێکی بە کەڵك بکاتە (اَلْمُحَکَّم)=دادوەر تاکو مارەبڕینەکەی لە لای وی هەڵبوەشێنێتەوە. هەروك لە (باسی هەڵوەشاندنەوەی مارەبڕین)دا ڕابرا.

جا بزانە: مەرجە دانەرەکە بە زوبان بڵێ: (تۆم کردە (اَلْمُحَکَّم)=دادوەر لەم ڕووداوەدا). چونکە (وَلاَ يَنْفُذُ حُكْمُهُ إلاَّ عَلَى رَاضٍ بِهِ) بڕیاری (اَلْمُحَکَّم) جێبەجێ نابێ تەنها لە سەر ئەو کەسە جێبەجێ دەبێ: کە بە بڕیارەکەی ڕازییە، کەوابو: (فَلاَ يَكْفِي رِضَا قَاتِلٍ) ڕازیبوونی مرۆڤکوژەکە بەس نیە (فِي ضَرْبِ دِيَةٍ عَلَى عَاقِلَتِهِ) لە بڕیاردانی (اَلْمُحَکَّم)دا: بە دانانی خوێنیکوژراوەکە لە سەر خزمەکانی بکوژەکە، بەڵکو پێویستە خزمەکان ڕازی بن، ئینجا مەرجە ڕازیبوونەکەش: لە سەرەتای دانانیەوە بە (اَلْمُحَکَّم) بەردەوام بێ تا بڕیارەکەی دادەڕێژێ‌و تەواو دەبێ، کەوابو: (وَإِنْ رَجَعَ أَحَدُهُمَا قَبْلَ الْحُكْمِ) ئەگەر یەکێك لە کێشەچیەکان پێش تەواوبوونی بڕیاردانەکە پەشیمان بۆوە، ئەو کاتە (امْتَنَعَ الْحُكْمُ) نابێ بڕیار بدا، چونکە ڕازیبوونەکەی بەردەوام نیە، بەڵام (وَلاَ يُشْتَرَطُ الرِّضَا بَعْدَ الْحُكْمِ فِي الأَظْهَرِ) لە دوای تەواوبوونی بڕیارەکە ڕازیبوونی هیچ لایەك مەرج نیە، لە فەرموودەی بەهێزتردا، کەوابو: واجبە: بڕیارەکەی جێبەجێ بکەن.

(وَلَوْ نَصَبَ قَاضِيَيْنِ فِي بَلَدٍ) ئەگەر پێشەوا، یان جێگرەکەی دوو قازیی دانان لە شارێکدا (وَخَصَّ كُلاًّ بِمَكَانٍ أَوْ زَمَانٍ أَوْ نَوْعٍ) هەر یەکەشیانی بە تایبەتی دانا: بۆ شوێنێکی شارەکە، یان بۆ کاتێك، یان بۆ جۆرە بڕیارێك، ئەوە (جَازَ) دروستە (وَكَذَا إِنْ لَمْ يَخُصَّ فِي الأَصَحِّ) هەروەها ئەگەر بە تایبەتیش داینەنان، هەر دروستە، لە فەرموودەی ڕاستتردا (إلاَّ أَنْ يَشْتَرِطَ اجْتِمَاعَهُمَا عَلَى الْحُكْمِ) تەنهائەگەر بە مەرج دابنێ: هەردووکیان لە سەر بڕیاردانێك کۆ ببنەوە، ئەو کاتە دروست نیە، چونکە جیاوازی لە بۆچووندا لە نێوانیاندا ڕوو دەدا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی لادانی قازی ﴾

(جُنَّ قَاضٍ) هەر کاتێك قازی شێت بوو (أَوْ أُغْمِيَ عَلَيْهِ) یان بێهۆش بوو (أَوْ عَمِيَ) یان کوێر بوو (أَوْ ذَهَبَتْ أَهْلِيَّةُ اجْتِهَادِهِ وَضَبْطِهِ) یان کەڵکی (إجتهاد)ی نەما، یان شتی لەبیر

بِغَفْلَةٍ أَوْ نِسْيَانٍ لَمْ يَنفُذْ حُكْمُهُ، وَكَذَا لَوْ فُسِّقَ فِي الأَصَحِّ، فَإِنْ زَالَتْ هَذِهِ الأَحْوَالُ لَمْ تَعُدْ وِلاَيَتُهُ فِي الأَصَحِّ، وَلِلإِمَامِ عَزْلُ قَاضٍ ظَهَرَ مِنْهُ خَلَلٌ، أَوْ لَمْ يَظْهَرْ وَهُنَاكَ أَفْضَلُ مِنْهُ، أَوْ مِثْلُهُ وَفِي عَزْلِهِ بِهِ مَصْلَحَةٌ كَتَسْكِينِ فِتْنَةٍ، وَإِلاَّ فَلاَ لَكِنْ يَنفُذُ الْعَزْلُ فِي الأَصَحِّ، وَالْمَذْهَبُ أَنَّهُ لاَ يَنعَزِلُ قَبْلَ بُلُوغِهِ خَبَرَ عَزْلِهِ، وَإِذَا كَتَبَ الإِمَامُ إِلَيْهِ إِذَا قَرَأْتَ كِتَابِي فَأَنْتَ مَعْزُولٌ فَقَرَأَهُ انْعَزَلَ، وَكَذَا إِنْ قُرِئَ عَلَيْهِ فِي الأَصَحِّ،

ئەدەما: (بِغَفْلَةٍ أَوْ نِسْيَانٍ) بە هۆی غافڵبوون، یان لەبیرکردن، ئەوە (لاَ يَنفُذُ حُكْمُهُ) بڕیارەکەی جێبەجێ نابێ، چونکە بە هەر یەکێك لە وانە قازی لە کار دەکەوێ (وَكَذَا لَوْ فُسِّقَ) هەروەها ئەگەر قازی فاسق ببێ بڕیارەکەی جێبەجێنابێو لەکار دەکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەیڕاستتردا.

(فَإِنْ زَالَتْ هَذِهِ الأَحْوَالُ) جا ئەگەر ئەو حاڵەتانەیڕابردوو لە قازییەکە لاکەوتن (لَمْ تَعُدْ وِلاَيَتُهُ) سەربەخۆ نابێتەوە قازی (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵکو پێویستە: سەرلەنوێ بکرێتەوە قازی.

(وَلِلإِمَامِ) بۆ پێشەوا دروستە (عَزْلُ قَاضٍ ظَهَرَ مِنْهُ خَلَلٌ) ئەو قازییە لە کار لابدا کە ناتەواویەکی لێ ئاشکرا ببێ: وەك خەڵکەکە لێی ناڕازی بێ، یان بێهێز بێ، یان ترسو ڕێزی لە دڵی خەڵکیدا نەبێ، چونکە ﴿پێغەمبەرﷺ ئیمامێکی لە پێشنوێژی لادا؟ لە بەر ئەوەی تفی بەرەو قیبلە کرد، جا فەرمووی: (لاَ تُصَلِّ بِهِمْ بَعْدَ هَذَا أَبَداً)﴾ رواه أبوداود، لە دوای ئەم تفکردنە هیچیتر پێشنوێژییان بۆ نەکەی، هەتاهەتایێ.

(أَوْ لَمْ يَظْهَرْ وَهُنَاكَ أَفْضَلُ مِنْهُ) یان هیچ ناتەواویەکی لێئاشکرا نەبو، بەڵام پیاوێکی لەوی باشتر هەبوو بیکاتە قازی، بۆیێ لایبدا (أَوْ مِثْلُهُ وَفِي عَزْلِهِ بِهِ مَصْلَحَةٌ) یان پیاوێکی وەکو وی هەبوو بیکاتە قازیو بەرژەوەندیەکیش لە لادانی ویو دانانی ئەوەکەیتردا هەبوو: (كَتَسْكِينِ فِتْنَةٍ) وەك دامرکاندنی ئاژاوەیەك، ئەوە لەو حاڵەتانەشدا دروستە لایبدا.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر هیچ بەرژەوەندی لە لادانەکەیدا نەبو، ئەو کاتە (فَلاَ) دروست نیە لایبدا (لَكِنْ يَنفُذُ الْعَزْلُ فِي الأَصَحِّ) بەڵام هەرچەند دروستیش نیە، لادانەکەی جێبەجێ دەبێو لە کار دەکەوێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، لە بەر ڕەچاوکردنی گوێڕایەڵبوونی کاربەدەستەکەی، ئینجا (وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب (أَنَّهُ لاَ يَنعَزِلُ قَبْلَ بُلُوغِهِ خَبَرَ عَزْلِهِ) قازیەکە لەکار ناکەوێ پێش ئەوەی هەواڵی لادانەکەی بگاتێ.

(وَإِذَا كَتَبَ الإِمَامُ إِلَيْهِ) هەر کاتێك پێشەوا بۆ قازیی نووسی: (إِذَا قَرَأْتَ كِتَابِي فَأَنْتَ مَعْزُولٌ) هەر کاتێك نووسراوەکەی منت خوێندەوە، تۆ لە کار لادراوی (فَقَرَأَهُ) ئینجا قازیش نووسراوەکەی خوێندەوە، ئەوە (انْعَزَلَ) لە کار دەکەوێ (وَكَذَا إِنْ قُرِئَ عَلَيْهِ) هەروەها ئەگەر بۆیشی بخوێندرێتەوە، هەر لە کار دەکەوێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا.

وَيَنْعَزِلُ بِمَوْتِهِ وَانْعِزَالِهِ مَنْ أذِنَ لَهُ فِي شُغْلٍ مُعَيَّنٍ كَبَيْعِ مَالِ مَيِّتٍ، وَالأَصَحُّ انْعِزَالُ نَائِبِهِ الْمُطْلَقِ إِنْ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فِي الاسْتِخْلاَفِ، أوْ قِيلَ لَهُ: اسْتَخْلِفْ عَنْ نَفْسِكَ أوْ أطْلَقَ، فَإِنْ قَالَ إِسْتَخْلِفْ عَنِّي فَلاَ، وَلاَ يَنْعَزِلُ قَاضٍ بِمَوْتِ الإِمَامِ وَلاَ نَاظِرُ يَتِيمٍ وَوَقْفٍ بِمَوْتِ قَاضٍ، وَلاَ يُقْبَلُ قَوْلُهُ بَعْدَ انْعِزَالِهِ: حَكَمْتُ بِكَذَا. فَإِنْ شَهِدَ مَعَ آخَرَ بِحُكْمِهِ لَمْ يُقْبَلْ عَلَى الصَّحِيحِ، أوْ بِحُكْمِ حَاكِمٍ جَائِزِ الْحُكْمِ قُبِلَتْ فِي الأَصَحِّ، وَيُقْبَلُ قَوْلُهُ قَبْلَ عَزْلِهِ: حَكَمْتُ بِكَذَا.

(وَيَنْعَزِلُ بِمَوْتِهِ وَانْعِزَالِهِ) بە مردن و لەکارکەوتنی قازی، لەکار دەکەوێ: (مَنْ) ئەو جێگرەی کە (أذِنَ لَهُ فِي شُغْلٍ مُعَيَّنٍ) قازی‌یەکە ئیزنی‌داوە کارێکی دیارکراوی لەجیاتی بکا: (كَبَيْعِ مَالِ مَيِّتٍ) وەك فرۆشتنی ماڵی‌مردووێك، یان ونبووێك، هەروەها (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (انْعِزَالُ نَائِبِهِ الْمُطْلَقِ) بە مردن و لەکارکەوتنی‌قازی ئەو جێگرەشی لە کار دەکەوێ: کە بێ‌دیاری‌کردنی کارێك کردویەتیە جێگری خۆی (إِنْ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فِي الاسْتِخْلاَفِ) ئەگەر لە لایەن کاربەدەستەوە قازیەکە ئیزن نەدرابێ جێنیش بۆ خۆی دابنێ (أوْ قِيلَ لَهُ: اسْتَخْلِفْ عَنْ نَفْسِكَ) یان قازی‌یەکە پێی گوترابێ: لەجیاتی خۆت جێنیش دابنێ (أوْ أطْلَقَ) یان تەنها پێی گوترابێ: جێنیش دابنێ.

بەلام (فَإِنْ قَالَ إِسْتَخْلِفْ عَنِّي) ئەگەر کاربەدەست پێی گوتبێ: لەجیاتی من جێنیش دابنێ. ئەو کاتە (فَلاَ) بە مردن و لەکارکەوتنی قازیەکە جێنیشەکە لە کار ناکەوێ، هەم (وَلاَ يَنْعَزِلُ قَاضٍ بِمَوْتِ الإِمَامِ) بە مردنی پێشەوایەکەش قازی لە کار ناکەوێ، چونکە کاروباری خەلك ڕادەگیرێ، هەم (وَلاَ نَاظِرُ يَتِيمٍ وَوَقْفٍ بِمَوْتِ قَاضٍ) سەرپەرشتکاری یەتیم و سەرپەرشتکاری وەقف بە مردنی قازی لە کار ناکەون، چونکەبەرژەوەندیەکان لە کار دەکەون.

(وَلاَ يُقْبَلُ قَوْلُهُ بَعْدَ انْعِزَالِهِ) لە دوای لەکارکەوتنی قازی‌یەکە ئەو قسەیەی لێقبوڵ ناکرێ کە بڵێ: (حَكَمْتُ بِكَذَا) من بڕیارم دابو بەو شتە بۆ فلانکەس. کەوابو: (فَإِنْ شَهِدَ مَعَ آخَرَ بِحُكْمِهِ) ئەگەر قازی‌یە لەکارکەوتووەکە لەگەڵ شاهیدێکی‌تردا شاهیدی بدا: کە بەخۆی ئەم بڕیارەی داوە، ئەو کاتەش (لَمْ يُقْبَلْ عَلَى الصَّحِيحِ) لێی قبوڵ ناکرێ، لە سەر فەرموودەی ڕاست، چونکە شاهیدی بە کرداری‌خۆی دەدا، کەواتە: لەو حاڵەتانەدا مەرجە: جگە لەخۆی شاهیدی‌تر هەبن لە سەر بڕیاردانەکەی پێش لەکارکەوتنی.

(أوْ بِحُكْمِ حَاكِمٍ جَائِزِ الْحُكْمِ) یان قازی‌یەکە شاهیدی‌یدا: کە دادوەرێکی بڕیار دروست ئەو بڕیارەی داوە—واتە: نەیگوت: من بڕیارم داوە— ئەو کاتە (قُبِلَتْ فِي الأَصَحِّ) شاهیدی‌یەکەی لێ قبوڵ دەکرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، هەم (وَيُقْبَلُ قَوْلُهُ قَبْلَ عَزْلِهِ: حَكَمْتُ بِكَذَا) پێش لەکار لادانیشی لێی قبوڵ دەکرێ بڵێ: من بڕیارم دابو بەو شتە.

فَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِ مَحَلِّ وِلاَيَتِهِ فَكَمَعْزُولٍ، وَلَوْ ادَّعَى شَخْصٌ عَلَى مَعْزُولٍ أَنَّهُ أَخَذَ مَالَهُ بِرِشْوَةٍ أَوْ شَهَادَةِ عَبْدَيْنِ مَثَلاً أُحْضِرَ وَفُصِلَتْ خُصُومَتُهُمَا، وَإِنْ قَالَ حَكَمَ بِعَبْدَيْنِ وَلَمْ يَذْكُرْ مَالاً أُحْضِرَ، وَقِيلَ: لاَ حَتَّى يُقِيمَ بَيِّنَةً بِدَعْوَاهُ، فَإِنْ أُحْضِرَ وَأَنْكَرَ صُدِّقَ بِلاَ يَمِينٍ فِي الأَصَحِّ، قُلْتُ: الأَصَحُّ بِيَمِينٍ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَلَوْ ادُّعِيَ عَلَى قَاضٍ جَوْرٌ فِي حُكْمٍ لَمْ يُسْمَعْ ذَلِكَ وَيُشْتَرَطُ بَيِّنَةٌ، وَإِنْ لَمْ تَتَعَلَّقْ بِحُكْمِهِ حَكَمَ بَيْنَهُمَا خَلِيفَتُهُ أَوْ غَيْرُهُ.

بەلام (فَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِ مَحَلِّ وِلاَيَتِهِ) ئەگەر قازییەکە -جگە لە شوێنی دەسەلاتی‌خۆی- لە شوێنێکی‌تردا بلێ: من بڕیارم دابو بەو شتە. ئەوەش (فَكَمَعْزُولٍ) وەك قازیی لەکارلادراو لێی قبوڵ ناکرێ؟ چونکە بڕیاری قازی تەنها لە شوێنی دەسەلاتی‌خۆیدا جێبەجێ دەبێ‌و لە دەرەوەی دەسەلاتی‌خۆیدا جێبەجێ نابێ، کەوابو: دانپێداهێنانیشی تەنها لە شوێنی دەسەلاتی خۆیدا لێی قبوڵ دەکرێ.

(وَلَوْ ادَّعَى شَخْصٌ عَلَى مَعْزُولٍ) ئەگەر کەسێك لە سەر قازییێکی لەکارلادراو داوای تۆمار کردو گوتی: (أَنَّهُ أَخَذَ مَالَهُ بِرِشْوَةٍ) قازییەکە بە ڕێگای بەرتیل ماڵی لێوەرگرتوم (أَوْ شَهَادَةِ عَبْدَيْنِ مَثَلاً) یان بە شاهیدیی دوو کۆیلە ماڵی لێوەرگرتوم. یان -بۆ وێنە- بە ڕێگایەکی‌تری ناشەرعی، ئەوە (أُحْضِرَ وَفُصِلَتْ خُصُومَتُهُمَا) قازییەکە لە دادگادا ئامادە دەکرێ‌و کێشەکەیان دەبڕێندرێتەوە (وَإِنْ قَالَ حَكَمَ بِعَبْدَيْنِ وَلَمْ يَذْكُرْ مَالاً) ئەگەر کەسەکە گوتی: بە شاهیدیی دوو کۆیلە بڕیاری داوە. باسی هیچ ماڵیشی نەکرد، ئەو کاتەش (أُحْضِرَ) قازییەکە ئامادە دەکرێ تا وەڵامی داوایەکە بداتەوە.

(وَقِيلَ: لاَ حَتَّى يُقِيمَ بَيِّنَةً بِدَعْوَاهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: نابێ ئامادە بکرێ تا کەسەکە شاهید لە سەر داوایەکەی دێنێ (فَإِنْ أُحْضِرَ وَأَنْكَرَ) جا ئەگەر قازییەکە ئامادە کراو گوتی: کەسەکە ڕاست ناکاو ئەو بڕیارەم نەداوە، ئەو کاتە (صُدِّقَ بِلاَ يَمِينٍ فِي الأَصَحِّ) بە بێسوێند باوەڕی پێدەکرێ، بەلام (قُلْتُ) ئیمامی (النـواوی) فەرموویەتی (الأَصَحُّ بِيَمِينٍ) بە فەرموودەی ڕاستتر: بە سوێندخواردن باوەڕ بە قازییەکە دەکرێ (وَاللهُ أَعْلَمُ).

(وَلَوْ ادُّعِيَ عَلَى قَاضٍ جَوْرٌ فِي حُكْمٍ) ئەگەر قازییێك -لە حاڵەتی‌دەسەلاتی‌دا- داوای لە سەر تۆمار کرا: کە ستەمی لە بڕیارێکدا کردوە، ئەوە (لَمْ يُسْمَعْ ذَلِكَ) ئەو داوایە گوێی نادرێتێ‌و قازییەکە سوێند نادرێ، بەڵکو (وَيُشْتَرَطُ بَيِّنَةٌ) بە مەرج داندراوە: دەبێ شاهید هەبن کە ستەمی کردوە، ئینجا داوایەکە وەردەگیرێ.

بەلام (وَإِنْ لَمْ تَتَعَلَّقْ بِحُكْمِهِ) ئەگەر داوایەکە پەیوەندی بە بڕیاری قازییەکەوە نەبێ: وەك داواکارەکە بلێ: قازی قەرزداری منە. یان ماڵی لێزەوت کردوم. ئەو کاتە (حَكَمَ بَيْنَهُمَا خَلِيفَتُهُ أَوْ غَيْرُهُ) لەو داوایەدا جێگری قازی، یان کەسێکی‌تر داد لە نێوانیاندا دەکا، واتە: قازییەکە بەخۆی داد لە نێوان خۆی‌و داواکارەکەیدا ناکا.

(فَصْلٌ) لِيَكْتُبِ الإمَامُ لِمَنْ يُوَلِّيه وَيُشْهِدْ بِالْكِتَاب شَاهِدَيْنِ يَخْرُجَانِ مَعَهُ إِلَى الْبَلَدِ يُخْبِرَانِ بِالْحَالِ، وَتَكْفِي الاسْتِفَاضَةُ فِي الأَصَحِّ، لاَ مُجَرَّدُ كِتَابٍ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَيَبْحَثُ الْقَاضِي عَنْ حَالِ عُلَمَاءِ الْبَلَدِ وَعُدُولِه، وَيَدْخُلُ يَوْمَ الإِثْنَيْنِ، وَيَنْزِلُ وَسَطَ الْبَلَدِ، وَيَنْظُرُ أَوَّلاً فِي أَهْلِ الْحَبْسِ: فَمَنْ قَالَ حُبِسْتُ بِحَقٍّ أَدَامَهُ، أَوْ ظُلْمًا فَعَلَى خَصْمِه حُجَّةٌ،

﴿ فَصْلٌ: له باسى ڕەووشتەكانى دادكردن ﴾

(لِيَكْتُبِ الإِمَامُ لِمَنْ يُوَلِّيه) سوننەتە پێشەوا لە نووسراوێكدا فەرمانەكەی بۆ ئەو قازییە بنووسێ كە دەیكاتە قازی، هەم لە نووسراوەكەدا ئامۆژگاریی بكا: بە لەخواترسان‌و ڕاوێژی زانایان‌و یارمەتیدانی بێهێزەكان، چونكە پێغەمبەرﷺ ئەوەای دەكرد، هەوەك (أهل السنن) گێڕاویەتیانەوە، هەم (وَيُشْهِدْ بِالْكِتَابِ شَاهِدَيْنِ) سوننەتە: دوو شاهیدیش بۆ نووسراوەكە بگرێ: كە (يَخْرُجَانِ مَعَهُ إِلَى الْبَلَدِ) دوو شاهیدەكان لەگەڵ قازییەكەدا بڕۆنە ئەو شارەی بۆی داندراوە، تاكو (يُخْبِرَانِ بِالْحَالِ) خەبەر بدەنە دانیشتووانی شارەكە بە دانانی ئەم قازییە.

بەلام (وَتَكْفِي الاِسْتِفَاضَةُ) بلاوبوونەوەی خەبەری دلنانی قازییەكە لەجیاتی شاهیدەكان بەسەو واجبە: خەڵكەكە گوێڕایەڵی قازییەكە بن (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونكە پێغەمبەرﷺ شاهیدی لەگەڵ قازییەكاندا نەدەنارد، بەلام (لاَ مُجَرَّدُ كِتَابٍ) تەنها نووسراوەكە -بێشاهیدو بێبلاوبوونەوەی خەبەرەكە- بەس نیە (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، چونكە دەگونجێ نووسراوەكە درۆ بێ.

بۆیێ لە مەزهەبی (الشافعی)دا: (هیچ شاهیدیو هیچ بڕیارێك بە نووسین جێگیر نابێ‌و باوەڕی پێناكرێ، واتە: نوسینەكە-تەنها- بۆ وەبیرهاتنەوەیە)، هەروەك لە (الشروانی)دا گێڕاویەتیەوە.

(وَيَبْحَثُ الْقَاضِي عَنْ حَالِ عُلَمَاءِ الْبَلَدِ وَعُدُولِهِ) سوننەتە قازییەكە پێش ئەوەی بڕواتە ناو شارەكە: لە حاڵی‌زانایان‌و دادپەروەرەكانی شارەكە بكۆڵێتەوە، هەم (وَيَدْخُلُ يَوْمَ الإِثْنَيْنِ) سوننەتە: ڕۆژی دووشەممە بڕواتە ناو شارەكەو (وَيَنْزِلُ وَسَطَ الْبَلَدِ) لە ناوەندی شارەكە دابەزێ بۆ دادكردن تاكو خەڵك بە یەكسانی بیگاتێ.

ئینجا (وَيَنْظُرُ أَوَّلاً فِي أَهْلِ الْحَبْسِ) یەكەمجار-پێش هەموو كارێك- تەماشای حاڵی بەندكراوەكانی ناو بەندیخانەكە دەكا: (فَمَنْ قَالَ حُبِسْتُ بِحَقٍّ) جا هەر بەندكراوێك گوتی: بە هۆی مافێك بەند كراوم. ئەوە (أَدَامَهُ) لە بەندیخانەدا دەیهێڵێتەوە تا مافەكە دەدلتەوە (أَوْ) یان ئەگەر گوتی: (ظُلْمًا) بە ناهەق بەند كراوم. ئەوە (فَعَلَى خَصْمِهِ حُجَّةٌ) ئەگەر داواكارەكەی ئامادەبێ، واجبە: بەڵگەیەكی شەرعی بێنێ كە بە هۆی مافێك بەندی كردوە.

فَإِنْ كَانَ غَائِبًا كَتَبَ إِلَيْهِ لِيَحْضُرَ، ثُمَّ فِي الأَوْصِيَاءِ، فَمَنْ ادَّعَى وِصَايَةً سَأَلَ عَنْهَا وَعَنْ حَالِهِ وَتَصَرُّفِهِ فَمَنْ وَجَدَهُ فَاسِقًا أَخَذَ الْمَالَ مِنْهُ، أَوْ ضَعِيفًا عَضَّدَهُ بِمُعِينٍ، وَيَتَّخِذُ مُزَكِّيًا وَكَاتِبًا وَيُشْتَرَطُ كَوْنُهُ مُسْلِمًا عَدْلاً عَارِفًا بِكِتَابَةِ مَحَاضِرَ وَسِجِلاَّتٍ، وَيُسْتَحَبُّ فِقْهٌ وَوُفُورُ عَقْلٍ وَجَوْدَةُ خَطٍّ، وَمُتَرْجِمًا وَشَرْطُهُ عَدَالَةٌ وَحُرِّيَّةٌ وَعَدَدٌ، وَالأَصَحُّ جَوَازُ أَعْمَى،

(فَإِنْ كَانَ غَائِبًا) جا ئەگەر داواکارەکەی لێرە نەبو، بەڵکو لە شوێنێکیتر بوو، ئەو کاتە (كَتَبَ إِلَيْهِ لِيَحْضُرَ) قازییەکە بۆی دەنووسێ تاکو ئاماد ببێو بەڵگەی بێنێ، جا ئەگەر دلواکارەکە بەڵگەی نەهێنا، یان نەهاتو ئامادەنەبو، هەم وەکیلیشی نەنارد، ئەو کاتە بەندکراوەکە سوێند دەدرێو بەرهەڵ دەدرێ، هەوەك لە (تحفە)دا فەرموویەتی.

(ثُمَّ فِي الأَوْصِيَاءِ) ئینجا لە دوایبەندکراوەکان تەماشای حاڵیسەرەوەسێتو سەرپەرشتکارەکان دەکا: (فَمَنْ ادَّعَى وِصَايَةً) جا هەر کەسێك داوای سەرەوەسێتیی کرد، ئەوە (سَأَلَ عَنْهَا وَعَنْ حَالِهِ) پرسیار لە خەڵکەکە دەکا: لەبارەی سەر وەسێتیەکەو حاڵی سەرەوەسێتەکەو هەم (وَتَصَرُّفِهِ) لەبارەی دەستکاریەکەشی، جا (فَمَنْ وَجَدَهُ فَاسِقًا) هەر سەرەوەسێتێكو هەر سەرپەرشتکارێکی دەست کەوت: فاسقە، ئەوە (أَخَذَ الْمَالَ مِنْهُ) واجبەماڵەکەی لێوەربگرێتەوەو یەکێکیتری ئەمین لەجێی دابنێ (أَوْ ضَعِيفًا) یان ئەگەر دیتی بێهێزە لە بەڕێوەبردنیکارەکەیدا، ئەو کاتە (عَضَّدَهُ بِمُعِينٍ) بە یارمەتیدەرێك بەهێزی دەکا.

(وَيَتَّخِذُ مُزَكِّيًا) بۆ قازی سوننەتە: دوو شاهیدناس دابنێ تاکو لە حاڵی شاهیدەکان بکۆڵنەوە، هەم (وَكَاتِبًا) نووسەرێکیش دابنێ، چونکە پێویستی دەبێ (وَيُشْتَرَطُ كَوْنُهُ مُسْلِمًا عَدْلاً) بە مەرج دادەندرێ نووسەرەکە: موسوڵمانو دادپەروەر بێ، هەم (عَارِفًا بِكِتَابَةِ مَحَاضِرَ) لێزان بێ بۆ نووسینی کۆنووسەکان، واتە: ڕووداوەکانی ئامادەبوونیکێشەکارەکان لە دادگادا، هەم (وَسِجِلاَّتٍ) بۆ نووسینو تۆمارکردنی بڕیارەکانیدادگا لە تۆمارگەکاندا.

(وَيُسْتَحَبُّ فِقْهٌ) سوننەتە نووسەرەکە شەرعزان بێ، هەم (وَوُفُورُ عَقْلٍ) عەقڵێکی زۆری هەبێ، تاکو فێڵی لێنەکرێ، هەم (وَجَوْدَةُ خَطٍّ) دەستنووسیشی جوانو ئاشکرا بێو شوێنی فێڵکردن لە نێوان ووشەکاندا نەهێڵێ.

(وَ) هەروەها (مُتَرْجِمًا) بۆ قازی سوننەتە: زمانگۆڕ دابنێ، تاکو زمانی کێشەکارەکانی بۆ ڕوون بکاتەوە (وَشَرْطُهُ عَدَالَةٌ) مەرجی زمانگۆڕەکەش ئەوەیە: موسوڵمانێکی دادپەروەر بێ، هەم (وَحُرِّيَّةٌ) ئازادبێ، هەم (وَعَدَدٌ) ژمارەیان بگاتە دوو زمانگۆڕی پیاو، یان پیاوێكو دوو ئافرەت بۆ مافەکانی ماڵی (وَالأَصَحُّ جَوَازُ أَعْمَى) بە فەرموودەی ڕاستتر دروستە: کوێر زمانگۆڕی بۆ قازی بکا.

وَاشتِرَاطُ عَدَدٍ فِي إِسْمَاعِ قَاضٍ بِهِ صَمَمٌ، وَيَتَّخِذُ دِرَّةً لِلتَّأْدِيبِ، وَ سِجْنًا لِأَدَاءِ حَقٍّ وَلِتَعْزِيرٍ، وَيُسْتَحَبُّ كَوْنُ مَجْلِسِهِ فَسِيحًا بَارِزًا مَصُونًا مِنْ أَذَى حَرٍّ وَبَرْدٍ لَائِقًا بِالْوَقْتِ وَالْقَضَاءِ لَا مَسْجِدًا، وَيُكْرَهُ أَنْ يَقْضِيَ فِي حَالِ غَضَبٍ وَجُوعٍ وَشِبَعٍ مُفْرِطَيْنِ، وَكُلِّ حَالٍ يَسُوءُ خُلُقُهُ فِيهِ، وَيُنْدَبُ أَنْ يُشَاوِرَ الْفُقَهَاءَ، وَأَنْ لَا يَشْتَرِيَ وَيَبِيعَ بِنَفْسِهِ، وَلَا يَكُونَ لَهُ وَكِيلٌ مَعْرُوفٌ،

(وَ) هەر بەفەرموودەی ڕاستتر: (اشْتِرَاطُ عَدَدٍ) مەرجە: دوو کەس هەبن (فِي إِسْمَاعِ قَاضٍ بِهِ صَمَمٌ) لەو حاڵەتەی قازی گوێی گرانە، تاکو قسەی کێشەکەرەکانی بخەنە گوێ، بەڵام ئەگەر قازی کەڕ بێ، ئەو کاتە لە کار دەکەوێ، هەروەك ڕابرا.

(وَيَتَّخِذُ دِرَّةً لِلتَّأْدِيبِ) بۆ قازی سوننەتە: قەمچیەك بە دەستیەوە بگرێ بۆ تەمبێکردنی خەڵك، هەروەك ئیمامی(عمر)ﷺ بە دەستیەوە دەگرت، هەم (وَ سِجْنًا) سوننەتە بەندیخانەیەکیش دابنێ (لِأَدَاءِ حَقٍّ وَلِتَعْزِيرٍ) بۆ دانەوەی مافو بۆ تەمبێکردن، هەروەك ئیمامی(عمر)ﷺ وایکردوە.

(وَيُسْتَحَبُّ كَوْنُ مَجْلِسِهِ فَسِيحًا) سوننەتە: دانیشگەی قازی فراوان بێو (بَارِزًا) ئاشکرا بێو گشت کەسێك پێی بزانێو (مَصُونًا مِنْ أَذَى حَرٍّ وَبَرْدٍ) پارێزراوبێ لە ئازاری گەرماو سەرما (لَائِقًا بِالْوَقْتِ) شیاوی کاتی دادکردنەکە بێو باران‌و تیشکی ڕۆژی هاوین لێی‌نەدا، هەم (وَالْقَضَاءِ) شیاوی دادێ‌داکردنیش بێ (لَا مَسْجِدًا) مزگەوت نەبێ، چونکە مزگەوت کەڵکی هاتنی هەموو کەسێکی نیەو ناپەسندە بکرێتە دانیشگەی دادکردن.

(وَيُكْرَهُ أَنْ يَقْضِيَ فِي حَالِ غَضَبٍ) ناپەسندە قازی داد بکا: لە حاڵەتی تووڕەییدا، هەم (وَجُوعٍ وَشِبَعٍ مُفْرِطَيْنِ) لە حاڵەتی برسیەتی‌و تێریەتیی لە سنور بەدەر، هەم (وَكُلِّ حَالٍ يَسُوءُ خُلُقُهُ فِيهِ) لە گشت حاڵەتێکی‌تردا کە خولقی خراپ ببێ: وەك حاڵەتی نەخۆشی‌و دڵتەنگی‌و ترس‌و میزو پیسایی ڕاگرتن‌و زۆر دڵخۆشی‌و بۆرژان، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لَا يَقْضِيَنَّ حَكَمٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانُ﴾ رواه الشيخان، هیچ دادوەرێك داد نەکا لە نێوان دوو کەساندا لە حاڵەتی‌تووڕەییدا. واتە حاڵەتەکانی‌تریش (قیاس) کراونە سەر تووڕەیی.

(وَيُنْدَبُ أَنْ يُشَاوِرَ الْفُقَهَاءَ) سوننەتە: قازی ڕاوێژ بە شەرعزانەکان بکا: لەو حاڵەتەی لە ڕووداوێکدا بەڵگەکان بەرامبەر یەکتری دەبنەوە، هەم (وَأَنْ لَا يَشْتَرِيَ وَيَبِيعَ بِنَفْسِهِ) سوننەتە: قازی بەخۆی کڕین‌و فرۆشتن‌و مامڵەتەکانی‌تر نەکا، چونکە خاتری دەگیرێو ئەویش خاترگرەکەی خۆش دەوێو مەترسی بوونە بەرتیلی لێدەکرێ، کەوابو: (وَلَا يَكُونَ لَهُ وَكِيلٌ مَعْرُوفٌ) نابێ وەکیلێکی ناسراویشی هەبێ، نەوەك خاتری بگیرێ.

﴿ بەرتیل‌و دیاری بۆ قازی-دادوەر ﴾

پێشەکی بزانە: هەر شتێك بدرێتە قازی، یان هەر کاربەدەستێکی‌تر، یان هەر کارێکی بۆ بکرێ تاکو بە ناهەق بڕیار بدا، یان ڕاستی بشارێتەوەو بڕیار بە ڕاستیەکە نەدا-واتە: هەق

فَإِنْ أَهْدَى إِلَيْه مَنْ لَهُ خُصُومَةٌ أَوْ لَمْ يُهْد قَبْلَ ولاَيَته حَرُمَ قَبُولُهَا، وَإِنْ كَانَ يُهْدى وَلاَ خُصُومَةَ جَازَ بِقَدْرِ الْعَادَة، وَالأَوْلَى أَنْ يُثِيبَ عَلَيْهَا، وَلاَ يَنْفُذُ حُكْمُهُ لنَفْسه وَرَقِيقه وَشَرِيكه فِي الْمُشْتَرَك، وَكَذَا أَصْلُهُ وَفَرْعُهُ عَلَى الصَّحِيحِ، وَيَحْكُمُ لَهُ وَلِهَؤُلاَءِ الإِمَامُ أَوْ قَاضٍ آخَرُ،

بكاته ناهەق، ناهەقيش بكاته هەق- ئەوە بە (إجماع)ی زانايانیئيسلام حەرامەو دەبێتە بەرتيل، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموويانە، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لَعَنَ اللهُ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ وَالرَّائِشَ﴾ حديث صحيح رواه الامام احمد وغيره، لەعنەتی خوا: لە بەرتيلدەرو لە بەرتيلخۆرو لەو كەسەی لە سەر بەرتيلەكە پێكيان دێنێ.

جا بزانە: ئەگەر كەسێك دەيزانی: قازی، يان كاربەدەستێك، يان ستەمكارێك بە ناهەق ماڵی لێدەستێنێ، يان كارێكی ڕەوای بۆ جێبەجێ ناكا ئەگەر پارەی نەداتێ، ئەويش بۆیێ پارەی دایێ، ئەوە لەو حاڵەتەدا بەرتيلدەرەكە گوناهبار نابێ، تەنها بەرتيلخۆرەكە گوناهبارەو ماڵەكەی لێحەرامە، بەڵام ئەگەر شتێك بداتە كەسێك تاكو لە لای كاربەدەستێك كارێكی ڕەوای بۆ جێبەجێ بكا، ئەو كاتە هيچێكيان گوناهبار نابنو پارەكەش لە پارەوەرگرەكە حەڵاڵە، هەروەك لە (تحفە)دا لێرەو لە (پەڕتوكی خواردەمەنيەكان)دا ڕوون كراوەتەوە.

(فَإِنْ أَهْدَى إِلَيْهِ مَنْ لَهُ خُصُومَةٌ) جا ئەگەر ئەو كەسەی كێشەيەكی هەيە ديارىی بۆ قازی نارد، يان ميواندارىی كرد، يان كارێكی بێكرێی بۆ كرد (أَوْ) يان كەسەكە هيچ كێشەيەكی نەبو، بەڵام (لَمْ يُهْد قَبْلَ وِلاَيَتِهِ) پێش ببێتە قازی ديارىی بۆ نەدەنارد، ئەوە لە هەردوو حاڵەتدا (حَرُمَ قَبُولُهَا) لە قازىيەكە حەرامە ديارىيەكە قبول بكاو ئەگەر قبوڵيشی بكا نابێتە ملكیخۆی، كەواتە: واجبە: بۆ خاوەنەكەی بيگەڕێنێتەوە، جا ئەگەر نەگونجا با لە (بيت المال) داينێ، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿هَدَايَاالْعُمَّالِ غُلُولٌ﴾ وفیرواية: ﴿سُحْتٌ﴾ رواه البيهقي باسناد حسن، ديارىيەكانی كاربەدەستان حەرامن.

بەڵام (وَإِنْ كَانَ يُهْدِي وَلاَ خُصُومَةَ) ئەگەر كەسەكە-پێش ببێتە قازی- ديارىی بۆ دەناردو ئێستاش هيچ كێشەيەكی نەبو، ئەو كاتە (جَازَ بِقَدْرِالْعَادَةِ) دروستە بەگوێرەی عادەت ديارىی لێوەربگرێ، بەڵام (وَالأَوْلَى أَنْ يُثِيبَ عَلَيْهَا) وا باشترە لە پاداشتی ديارىيەكە قازی شتێكی بداتێ.

(وَلاَ يَنْفُذُ حُكْمُهُ) دادكردنی قازی=دادوەر جێبەجێ نابێ: (لِنَفْسِهِ) بۆ سودی خۆیو (وَرَقِيقِهِ) بۆ سودی كۆيلەی خۆی، هەم (وَشَرِيكِهِ فِيالْمُشْتَرَكِ) بۆ سودی هاوبەشەكەی لەو ماڵەی لە نێوان خۆیو ئەودا هاوبەشە (وَكَذَا أَصْلُهُ وَفَرْعُهُ) هەروەها دادكردنی بۆ سودی دايكو باوكو كوڕو كيژەكانيشی جێبەجێ نابێ (عَلَىالصَّحِيحِ) لە سەر فەرمودەی ڕاست، چونكە ئەوانە گشتی تۆمەتی تێدايە، كەوابو: (وَيَحْكُمُ لَهُ وَلِهَؤُلاَءِ الإِمَامُ أَوْ قَاضٍ آخَرُ) بۆ

وَكَذَا نَائِبُهُ عَلَى الصَّحِيحِ، وَإِذَا أَقَرَّ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ أَوْ نَكَلَ فَحَلَفَ الْمُدَّعِي وَسَأَلَ الْقَاضِيَ أَنْ يُشْهِدَ عَلَى إِقْرَارِهِ عِنْدَهُ أَوْ يَمِينِهِ أَوِ الْحُكْمَ بِمَا ثَبَتَ وَالإِشْهَادَ بِهِ لَزِمَهُ، أَوْ أَنْ يَكْتُبَ لَهُ مَحْضَرًا بِمَا جَرَى مِنْ غَيْرِ حُكْمٍ أَوْ سِجِلًّا بِمَا حَكَمَ اسْتُحِبَّ إِجَابَتُهُ، وَقِيلَ: تَجِبُ، وَيُسْتَحَبُّ نُسْخَتَانِ: إِحْدَاهُمَا لَهُ وَالأُخْرَى تُحْفَظُ فِي دِيوَانِ الْحُكْمِ، وَإِذَا حَكَمَ بِاجْتِهَادِهِ

قازی‌و بۆ ئه‌وانه‌ی‌ڕابردوو: یان پێشه‌وا داد ده‌کا، یان قازییێکی‌تر (وَكَذَا نَائِبُهُ عَلَى الصَّحِيحِ) هه‌روه‌ها جێگری قازی‌ش داد بۆ قازی‌و بۆ ئه‌وانی‌تر ده‌کا، له سه‌ر فه‌رمووده‌ی ڕاست.

جا بزانه: ئه‌گه‌ر دادکردنه‌که‌ی بۆ سودی ئه‌وانه‌ی‌ڕابردوو نه‌بێ به‌ڵکو له زه‌ره‌ی ئه‌وان بێ، یان بۆ سودی هاوبه‌شه‌که‌ی بێ به‌ڵام له ماڵه هاوبه‌شه‌که‌یدا نه‌بێ، ئه‌و کاته دادکردنه‌که‌ی جێبه‌جێ ده‌بێ، چونکه تۆمه‌تی تێدا نیه، هه‌روه‌ك له زۆربه‌ی سه‌رچاوه‌کاندا ڕوون کراوه‌ته‌وه.

﴿ تۆمارکردنی ڕووداوه‌کانی دادگا ﴾

(وَإِذَا أَقَرَّ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) هه‌ر کاتێك داوالێکراو دانی به مافه‌که‌دا هێنا (أَوْ نَكَلَ) یان سوێندی نه‌خوارد، به‌ڵام (فَحَلَفَ الْمُدَّعِي) داواکار سوێندی‌گه‌ڕاندراوه‌ی خوارد، یان شاهیدی هێنان، ئینجا (وَسَأَلَ الْقَاضِيَ) داواکاره‌که داوای له قازی کرد: (أَنْ يُشْهِدَ عَلَى إِقْرَارِهِ عِنْدَهُ) دوو شاهید بگرێ: له سه‌ر دانپێداهێنانی داوالێکراوه‌که له لای قازی (أَوْ يَمِينِهِ) یان له سه‌ر سوێندخواردنی داواکاره‌که (أَوْ) یان داواکاره‌که داوای کرد (الْحُكْمَ بِمَا ثَبَتَ) قازی بڕیاری بۆ بدا به‌و مافه‌ی له لای جێگیر بووه‌و هه‌م (وَالإِشْهَادَ بِهِ) شاهیدیش بۆ بڕیاره‌که بگرێ، ئه‌وه (لَزِمَهُ) له سه‌ر قازی واجبه: داواکاریه‌که‌ی به‌جێ بێنێ.

هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر داوا لێکراوه‌که‌ش سوێند بخوا، ئینجا داوا له قازی بکا: شاهید له سه‌ر سوێنده‌که‌ی بگری تاکو ببێته به‌ڵگه‌و جارێکی‌تر داوای سوێندی لێنه‌کرێ، واجبه: قازی داوایه‌که‌ی به‌جێ بێنێ.

(أَوْ) یان ئه‌گه‌ر داواکاره‌که داوای کرد: (أَنْ يَكْتُبَ لَهُ مَحْضَرًا بِمَا جَرَى مِنْ غَيْرِ حُكْمٍ) قازی کۆنووسێکی-ئاماده‌بوونێکی ئه‌و ڕووداوه‌ی بۆ بنووسێ بێ‌بڕیاردان (أَوْ سِجِلًّا بِمَا حَكَمَ) یان ئه‌و بڕیاره‌ی داویه‌تی به نووسین بۆی تۆمار بکا، ئه‌و کاته (اسْتُحِبَّ إِجَابَتُهُ) سوننه‌ته داواکاریه‌که‌ی به‌جێ بێنێ (وَقِيلَ تَجِبُ) له فه‌رمووده‌یه‌کی بێ‌هێزدا واجبه (وَيُسْتَحَبُّ نُسْخَتَانِ) بۆ قازی سوننه‌ته: دوو دانه بنووسێ: (إِحْدَاهُمَا لَهُ) یه‌کێکیان بدرێته خاوه‌ن مافه‌که‌و (وَالأُخْرَى تُحْفَظُ فِي دِيوَانِ الْحُكْمِ) دانه‌که‌ی‌تریش له دیوانی‌دادگادا بپارێزرێ.

﴿ هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی بڕیاری قازی-دادوەر ﴾

(وَإِذَا حَكَمَ بِاجْتِهَادِهِ) هه‌ر کاتێك قازی (مُجْتَهِد) بوو-به‌گوێره‌ی شه‌رعی‌ئیسلام- به (اجتهاد)ی خۆی (حُكم)ێکی کرد، یان (مُجْتَهِد) نه‌بو، به‌ڵام به (اجتهاد)ی ئیمامێکی‌خۆی

ثُمَّ بَانَ خلاَفَ نَصِّ الْكتَاب أَوِ السُّنَّة أَوِ الإجْمَاعِ أَوْ قِيَاسٍ جَلِيٍّ نَقَضَهُ هُوَ وَغَيْـرُهُ، لاَ خَفِيٍّ، وَالْقَضَاءُ يَنْفُذُ ظَاهِرًا لاَ بَاطِنًا،

(حُكم)ێکی کرد (ثُمَّ بَانَ خِلاَفَ نَصِّ الْكِتَابِ أَوِ السُّنَّةِ أَوِ الإجْمَاعِ أَوْ قِيَاسٍ جَلِيٍّ) ئینجا ئاشکرا بوو: (حُکم)کردنەکەی دژ بە دەقێی قورئان، یان دژ بە حەدیس، یان دژ بە (اجماع)، یان دژ بە (قیاس)ێکی ئاشکرایە، ئەوە (نَقَضَهُ هُوَ وَغَيْرُهُ) واجبە: بەخۆی‌و هەم قازییەکانی‌تریش ئەم (حُکمَ)ە هەڵبوەشێننەوە، وەك بڵێ: (ئەم (حُکْمَ)ەم هەڵوەشاندەوە).

کەوابو: (حُکْمَ)-بڕیارەکانی دادوەرەکانی ئێستا هیچیان دروست نیە جێبەجێ بکرێن، چونکە دژی شەریعەتی‌ئیسلامن‌و بە یاسای دەستکرد بڕیارەکان دراون، بۆیێ قازیەکان-دادوەرەکانیش (ظالم)و (فاسق)ن، بەڵکو ئەگەر باوەڕیان بە شەرعی‌ئیسلام نەبێ، ئەو کاتە (کافر)ن، هەروەك لە پێشەکیی ئەم باسەدا ڕوونمان کردەوە.

هەروەها ئەگەر (حُکم)کردنەکەی دژ بە هەر چوار مەزهەبەکەی (أهل السُّنَّة) بێ، ئەو کاتەش واجبە: هەڵبوەشێندرێتەوە، چونکە لادان لەو چوار مەزهەبە، وەکو لادانە لە (اجماع)ی زانایانی‌ئیسلام، هەروەك ئیمامی (السُّبکي) فەرمویەتی‌و لە (تحفة) و(نهایة)دا گێڕاویەتیانەوە، کەواتە: بە (اجماع)ی زانایانی‌ئیسلام: بۆ دادکردن‌و بۆ (فتوا)دان دروست نیە: لەو چوار مەزهەبە لابدا، هەم دروستیش نیە: بە فەرموودە بێهێزەکانی ئەو چوار مەزهەبە داد بکا، هەروەك (تحفة) لە ئیمامی (القرافي)و (ابن الصلاح)ی گێڕاوەتەوە (لاَ خَفِيٍّ) بەڵام ئەگەر بڕیارەکە دژ بە (قیاس)ێکی پەنهان بوو، ئەو کاتە نابێ بڕیارەکە هەڵبوەشێنێتەوە.

﴿ بە بڕیاری دادگا حەرام نابێتە حەڵاڵ ﴾

(وَالْقَضَاءُ) بڕیاری قازی-دادوەر-ئەگەر لە پەنهانی‌دا بە پێچەوانەی ڕاستی بوو- ئەوە (يَنْفُذُ ظَاهِرًا) لە ئاشکرایی‌دا جێبەجێ دەبێ (لاَ بَاطِنًا) بەڵام لە پەنهانی‌دا جێ بەجێ نابێ، واتە: بەم (حُکم)کردنە حەرام حەڵاڵ نابێ‌و حەڵاڵیش حەرام نابێ، چونکە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿إنَّمَا أَنَا بَشَرٌ وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِه مِنْ بَعْضٍ فَأَقْضِي عَلَى نَحْوِ مَا أَسْمَعُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ أَخِيهِ شَيْئاً فَلاَ يَأْخُذْهُ فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ﴾ رواه الشيخان، من وەکو ئێوە ئادەمیزادم، ئێوە کێشەکەتان دێننە لای من، وا دەبێ هەندێکتان لە هەندێکتان بەهێزترو ڕەوانترە بۆ بەڵگەهێنان، منیش واتێدەگەم ڕاست دەکاو بەگوێرەی ئەو ئاشکراییەی گوێم لێدەبێ بڕیاری بۆ دەدەم، جا هەر کەسێك بڕیارم بۆ دا: لە مافی برای خۆی شتێکی بدرێتێ-لە ڕاستی‌شدا مافی شتەکەی نەبو- با وەرینەگرێ، چونکە من بەو بڕیارەم پارچەیەکی لە ئاگر بۆ دەبڕمەوە.

واتە: چونکە خوای گەورە فەرمانی بە ئێمە نەکردوە لە ناو دڵی خەڵك بکۆڵینەوە، بۆیێ ئێمە بەگوێرەی ئاشکرایی بڕیار دەدەین‌و پەنهانیش لە دەست خوای گەورەدایە، جا ئەگەر لە پەنهانی‌دا ڕاست نەکا، ئەوە بە بڕیارەکەی ئاشکرایی شتەکەی بۆ حەڵاڵ نابێ.

وَلاَ يَقْضِي بخِلاَف عِلْمِه بالإجْمَاع، وَالأَظْهَرُ أَنَّهُ يَقْضِي بعِلْمِه إلاَّ فِي حُدُودِاللهِ تَعَالَى، وَلَوْ رَأَى وَرَقَةً فِيهَا حُكْمُهُ أَوْ شَهَادَتُهُ أَوْ شَهِدَ شَاهِدَانِ أَنَّكَ حَكَمْتَ أَوْ شَهِدْتَ بِهَذَا لَمْ يَعْمَلْ بِه وَلَمْ يَشْهَدْ حَتَّى يَتَذَكَّرَ، وَفِيهِمَا وَجْهٌ فِي وَرَقَةٍ مَصُونَةٍ عِنْدَهُمَا، وَلَهُ الْحَلِفُ عَلَى اسْتِحْقَاقِ حَقٍّ أَوْ أَدَائِه اعْتِمَادًا

کەواتە: ئەو بڕیارانەی ئێستا-بە هۆی فێڵبازی (الْمُحَامِي)-پارێزەر- لە دادگاکان دەدرێن، هیچیان نە لە پەنهانیو نە لە ئاشکراییدا جێبەجێ نابنو حەرامەکەش حەڵاڵ نابێ.

کەوابو: ئەگەر ژنێك دەیزانی مارەبڕینی لە مێردەکەی دروست نەبوە، یان دەیزانی مێردەکەی تەڵاقی کەوتوەو قازی-دادوەریش بە پێچەوانەی ڕاستی بڕیاری دابو، ئەوە لە سەر ژنەکە واجبە: ڕا بکا، بەڵکو ئەگەر مێردەکەی وازی لێنەهێنێ، ئەو کاتە واجبە: بەرگری لە ناموسەکەی خۆی بکاو بیکوژێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)و حاشیەکانیاندا ڕوون کراوەتەوە.

(وَلاَ يَقْضِي بِخِلاَفِ عِلْمِهِ بِالإجْمَاعِ) بە (اجماع)ی زانایانیئیسلام: دروست نیەو نابێ قازی بە پێچەوانەی زانینی خۆی (حُکم) بکا، وەك دوو شاهید شاهیدی بدەن: ئەم دووانە ژنو مێردن، بەڵام قازی بێگومان بزانێ سێبەسێ تەڵاقی داوە، یان شیری لەگەڵ خواردوە. ئەوە دروست نیە بەگوێرەی شاهیدەکان بڕیاری ژنو مێردایەتی بدا.

(وَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر (أَنَّهُ يَقْضِي بِعِلْمِهِ إلاَّ فِي حُدُودِ اللهِ تَعَالَى) بۆ قازی دروستە: بەگوێرەی زانینیخۆی (حُکم) بکا، تەنها لە سزای تاوانەکانی مافی خوادا دروست نیە، وەك بزانێ کەسێك زینای کردوە، نابێ بەگوێرەی زانینیخۆی سزای بدا، بەڵکو مەرجە چوار شاهید هەبن.

﴿ پشت بەستن بە نووسراوی کەسیکیتر بۆ شاهیدیو سوێندخواردن ﴾

(وَلَوْ رَأَى وَرَقَةً فِيهَا حُكْمُهُ) ئەگەر قازی نووسراوێکی دیت (حُکم)کردنێکی خۆیی تێدا بوو (أَوْ شَهَادَتُهُ) یان کەسێك دیتی نووسراوێك شاهیدیخۆی تێدا بوو (أَوْ شَهِدَ شَاهِدَانِ أَنَّكَ حَكَمْتَ أَوْ شَهِدْتَ بِكَذَا) یان دوو شاهید شاهیدییان دا: کە تۆ ئەم (حُکم)ەت کردوە، یان ئەم شاهیدییەت داوە، ئەوە (لَمْ يَعْمَلْ بِهِ وَلَمْ يَشْهَدْ حَتَّى يَتَذَكَّرَ) دروست نیەو نابێ قازی کار بەم نووسراوە بکاو نابێ شاهیدەکەش شاهیدیی پێبدا تا دێتەوە بیری.

بەڵام (وَفِيهِمَا وَجْهٌ: فِي وَرَقَةٍ مَصُونَةٍ عِنْدَهُمَا) لەبارەی کارکردنەکەو شاهیدیدانەکەی بەگوێرەی نووسراوەکە، فەرموودەیەك هەیە: کە دروستە بۆ کارکردنو بۆ شاهیدی پشت بەو نووسراوە ببەستن کە لە لایخۆیان پارێزراوەو گومانی دەستکاریکردنی لێناکرێ.

جا ئەمە لەبارەی بڕیاردانو شاهیدی بوو، بەڵام (وَلَهُ الْحَلِفُ) بۆ مرۆڤ دروستە سوێند بخوا: (عَلَى اِسْتِحْقَاقِ حَقٍّ أَوْ أَدَائِهِ) لە سەر هەبوونی مافێك، یان لە سەر دانەوەی مافێك (اعْتِمَادًا

عَلَى خَطِّ مُوَرِّثِه إِذَا وَثِقَ بِخَطِّه وَأَمَانَتِه، وَالصَّحِيحُ جَوَازُ رِوَايَةِالْحَدِيث بِخَطٍّ مَحْفُوظٍ عِنْدَهُ.
(فَصْلٌ) لِيَسْوِّ بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ فِى دُخُولِ عَلَيْه، وَ قِيَامٍ لَهُمَا، وَاسْتِمَاعٍ، وَطَلَاقَةِ وَجْـهٍ، وَجَوَابِ سَلَامٍ، وَمَجْلِسٍ، وَالأَصَحُّ رَفْعُ مُسْلِمٍ عَلَى ذِمِّيٍّ فِيه،

(عَلَى خَطِّ مُوَرِّثِه) لەو سوێندخواردنەش پشت بە دەستنووسی میراتدەرەکەی ببەستێ: وەك باوکی مردبێ، جا ببینێ باوکی بە دەستی‌خۆی نووسیویەتی: (**فلانکەس ئەوەندە قەرزداری منە**)، یان (**فلانە شتەم داوەتە فلانکەس**). ئەوە بۆی دروستە پشت بەو دەستنووسە ببەستێ‌و سوێند لە سەر مافەکە بخوا (إِذَا وَثِقَ بِخَطِّـه وَأَمَانَتِـه) بەو مەرجەی باوەڕی بە دەستنووسەکەی‌و ئەمینداریەتی‌ی هەبێ، کەوابو: دروستە لە سوێندخواردندا پشت بە دەستنووسەکەی خۆی‌و بە دەستنووسەکەی هاوبەشەکەشی ببەستێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.
(وَالصَّحِيحُ) بە فەرموودەی ڕاست (جَوَازُ رِوَايَةِ الْحَدِيثِ بِخَطٍّ مَحْفُوظٍ عِنْدَهُ) دروستە حەدیس بگێڕێتەوە، بەو دەستنوسەی لە لای‌خۆی پارێزراوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی یەکسانی لە نێوان کێشەچیەکاندا ﴾

(لِيُسَوِّ بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ) واجبە: قازی یەکسانی بکا لە نێوان کێشەچیەکاندا: (فِـی دُخُـولِ عَلَيْـهِ) لـە چـونە لای وی: وەك وێکڕا ئیزنیـان بدا بێنـە ژوورەوە، نـەك یـەکێکیان پـێش ئەوی‌تر، هەم (وَ قِيَامٍ لَهُمَا) لە لەبەرهەڵسانیشدا: لە بـەر هـەردووکیان هەڵستێ، یـان بۆ هیچیان هەڵنەستێ، هەم (وَاسْتِمَاعٍ) لە گوێ‌لێڕاگرتنی قسەکانیان‌و تەماشاکردنیاندا، هەم (وَطَلَاقَـةِ وَجْـهٍ) لـە ڕووخۆشـی‌و ڕووگرژی لـە گەڵیانـدا، هـەم (وَجَـوَابِ سَـلَامٍ) لـە سـەلام وەرگرتنەوەدا، هەم (وَمَجْلِسٍ) لە دانیشگەدا ﴿عن عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما قَضَى رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَنَّ الْخَصْمَيْنِ يَقْعُدَانِ بَيْنَ يَدَيِ الْحَاكِمِ﴾ صححه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ بڕیاری‌داوە: کێشەچیەکان لە بەر دەستی دادوەر دابنیشن.
بەڵام (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی‌ڕاستتر: (رَفْعُ مُسْلِمٍ عَلَى ذِمِّيٍّ فِيـهِ) واجبـە: لـە دانیشـگەی دادگادا موسوڵمان بەرزتر بێ لە کافری پەیمان لەئەستۆ: وەك لە شـوێنێکی بـەرزتر، یـان نـزیکتر دابنیشـێ، چـونکە (ئیمـامی (علـی)ﷺ لـە سـەر زرێیـەك کێشـەی لەگـەڵ جولەکەیەك هەبوو و هەردووکیان هاتنە دادگای قازی (شُرَيْح)، ئینجا قازی (شُرَيْح) ئیمـامی (علـی)ی لـە جـێی خـۆی دانـا، جـا ئیمـامی(علـی) فـەرمووی: (ئەگـەر کێشەکارەکەم موسوڵمان بووایە، من بە یەکسانی لەگەڵ وی لە بەردەستت دادەنیشتم، بـەڵام گـوێم لـە پێغەمبـەرﷺ بـوو، فـەرمووی: ﴿لَاتُسَـاوُوهُمْ فِيالْمَجَـالِسِ﴾ لەگـەڵ جولەکەو دیانەکان یەکسانی مەکەن لە دانیشگەدا)...تا کۆتایی ڕووداوەکە: کە لە زۆریەی سەرچاوەکاندا لە (البيهقي) گێڕاویەتیانەوە.

وَإِذَا جَلَسَا فَلَهُ أَنْ يَسْكُتَ وَأَنْ يَقُولَ لِيَتَكَلَّمِ الْمُدَّعِي، فَإِذَا ادَّعَى طَالَبَ خَصْمَهُ بِالْجَوَابِ، فَإِنْ أَقَرَّ فَذَاكَ، وَإِنْ أَنْكَرَ فَلَهُ أَنْ يَقُولَ لِلْمُدَّعِي أَلَكَ بَيِّنَةٌ؟ وَأَنْ يَسْكُتَ، فَإِنْ قَالَ لِي بَيِّنَةٌ وَأُرِيدُ تَحْلِيفَهُ فَلَهُ ذَلِكَ، أَوْ لاَ بَيِّنَةَ لِي ثُمَّ أَحْضَرَهَا قُبِلَتْ فِي الأَصَحِّ، وَإِذَا ازْدَحَمَ خُصُومٌ قُدِّمَ الأَسْبَقُ، فَإِنْ جُهِلَ أَوْ جَاءُوا مَعًا أُقْرِعَ وَيُقَدَّمُ مُسَافِرُونَ مُسْتَوْفِزُونَ وَنِسْوَةٌ وَإِنْ تَأَخَّرُوا مَا لَمْ يَكْثُرُوا،

(وَإِذَا جَلَسَا) جا هەرکاتێك کێشەچیەکان لە پێش قازی دانیشتن، یان بە پێوە ڕاوەستان، ئەوە (فَلَهُ أَنْ يَسْكُتَ) بۆ قازی دروستە بێدەنگ بێ، هەم (وَأَنْ يَقُولَ: لِيَتَكَلَّمِ الْمُدَّعِي) دروستە بڵێ: با داواکارەکە قسە بکا (فَإِذَا ادَّعَى) جا هەرکاتێك داواکارەکە داوایەکی دروستبووی کرد، ئەو کاتە (طَالَبَ خَصْمَهُ بِالْجَوَابِ) قازی داوا لە داوالێکراوەکە دەکا: وەڵامی داواکارەکەی بداتەوە (فَإِنْ أَقَرَّ فَذَاكَ) جا ئەگەر داوالێکراوەکە دانی بە مافە داواکراوەکەدا هێنا، ئەوە ئاشکرایەو واجبە: مافەکە بداتە داواکارەکە.

بەڵام (وَإِنْ أَنْكَرَ) ئەگەر داوالێکراوەکە دانی بە مافەکەدا نەهێنا، ئەو کاتە (فَلَهُ أَنْ يَقُولَ لِلْمُدَّعِي: أَلَكَ بَيِّنَةٌ؟) بۆ قازی دروستە بڵێتە داواکارەکە: ئایا تۆ دوو شاهیدت هەنە؟ یان شاهیدێکت هەیە تاکو سوێندیش بخۆی؟ ئەگەر مافەکە بە شاهیدێکو سوێندی داواکارەکە ئاشکرا ببێ، هەم (وَأَنْ يَسْكُتَ) بۆ قازی دروستە: بێدەنگ ببێ، بەڵام ئەگەر داواکارەکە نەیدەزانی مافی هەیە شاهید بێنێ، ئەو کاتە واجبە: قازی ئاگاداری بکاتەوە.

(فَإِنْ قَالَ) جا ئەگەر داواکارەکە گوتی: (لِي بَيِّنَةٌ وَأُرِيدُ تَحْلِيفَهُ) شاهیدم هەیە، بەڵام دەمەوێ داوالێکراوەکە سوێند بدەم. ئەوە (فَلَهُ ذَلِكَ) ئەو مافەی هەیەو دروستە، چونکە ئەگەر داوالێکراوەکە سوێند نەخواو دان بە مافەکەدا بێنێ، کارەکە ئاسانتر دەبێ.

(أَوْ) یان داواکارەکە گوتی: (لاَ بَيِّنَةَ لِي) شاهیدم نیە. بەڵام (ثُمَّ أَحْضَرَهَا) لە پاشان شاهیدی هێنان، ئەو کاتە (قُبِلَتْ فِي الأَصَحِّ) لێی قبوڵ دەکرێ، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە دەگونجێ لەبیری چوبێ، یان نەیزانیبێ شاهیدی هەیەو لە پاشان هاتبێتەوە بیری، یان زانیبێتی.

(وَإِذَا ازْدَحَمَ خُصُومٌ) ئەگەر لە دادگادا چەند کەسێکی داواکار پاڵەپەستەیان بوو، ئەو کاتە (قُدِّمَ الأَسْبَقُ) کامەیان پێشتر هاتوە، واجبە ئەویان وەپێش بێخرێ (فَإِنْ جُهِلَ أَوْ جَاءُوا مَعًا) جا ئەگەر پێشترەکە نەزاندرا، یان هەموویان وێکڕا هاتبون، ئەو کاتە (أُقْرِعَ) پشکە لە نێوانیاندا دەکرێ، بەڵام (وَيُقَدَّمُ مُسَافِرُونَ مُسْتَوْفِزُونَ) سوننەتە –بێ پشکە– ئەو جۆرە ڕێبوارانە وەپێش بێخرێن کە بە تەمای ڕۆیشتنن، نەوەك دوا بکەون، هەم (وَنِسْوَةٌ) سوننەتە ئافرەتەکانیش وەپێش پیاوان بێخرێنو نەخۆشەکان وەپێش ساغەکان بێخرێن (وَإِنْ تَأَخَّرُوا) هەرچەند ڕێبوارەکانو ئافرەتەکانو نەخۆشەکانیش دواتر هاتبن (مَا لَمْ يَكْثُرُوا) بەو

وَلاَ يُقَدَّمُ سَابِقٌ وَقَارِعٌ إلاَّ بِدَعْوىً، وَيَحْرُمُ اتِّخَاذُ شُهُودٍ مُعَيَّنِينَ لاَ يَقْبَلُ غَيْرَهُمْ، وَإِذَا شَهِدَ شُهُودٌ فَعَرَفَ عَدَالَةً أَوْ فِسْقًا عَمِلَ بِعِلْمِهِ، وَإِلاَّ وَجَبَ الإِسْتِزْكَاءُ: بِأَنْ يَكْتُبَ مَا يَتَمَيَّزُ بِهِ الشَّاهِدُ وَالْمَشْهُودُ لَهُ وَعَلَيْهِ وَكَذَا قَدْرُ الدَّيْنِ عَلَى الصَّحِيحِ وَيَبْعَثُ بِهِ مُزَكِّيًا ثُمَّ يُشَافِهُهُ الْمُزَكِّي بِمَا عِنْدَهُ،

مەرجەی زۆر نەبن، واتە: ئەگەر ڕێبوارەکان‌و ئافرەتەکان لە وانی‌تر زۆرتر بون، ئەو کاتە -بێ‌جیاوازی- کامەیان پێشتر هاتبێ ئەویان وەپێش دێخرێ.

ئینجا (وَلاَ يُقَدَّمُ سَابِقٌ وَقَارِعٌ إلاَّ بِدَعْوىً) ئەو داواکارەی پێشتر هاتوە، یان پشکەی بۆ دەرچوە تەنها بۆ دادکردنی یەك داوا وەپێش دێخرێ، واتە: کە ئەم داوایەی تەواو بوو، دەڕواتە دەرەوەو داواکارێکی‌تر ئامادە دەبێ، بەلام ڕێبوارەکان‌و ئافرەتان-ئەگەر داوایەکانیان سوك بێ- دادکردنی هەموو داوایەکانیان وەپێش دێخرێن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَيَحْرُمُ اتِّخَاذُ شُهُودٍ مُعَيَّنِينَ) حەرامە: قازی چەند شاهیدێکی دیارکراو بگرێ‌و (لاَ يَقْبَلُ غَيْرَهُمْ) جگە لەو دیارکراوانەش هیچ شاهیدێکی‌تر قبوڵ نەکا، چونکە دەبێتە تەنگکردن لە سەر خەڵکی، بەلام ئەگەر جگە لە دیارکراوەکان شاهیدەکانی‌تریش قبوڵ بکا، ئەو کاتە حەرام نیە، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَإِذَا شَهِدَ شُهُودٌ) هەر کاتێك شاهیدەکان لە لای قازی شاهیدییان دا (فَعَرَفَ عَدَالَةً أَوْ فِسْقًا) قازیش زانی ئەم شاهیدانە دادپەروەرن، یان زانی (فاسق)ن، ئەوە (عَمِلَ بِعِلْمِهِ) بە زانینی خۆی کار دەکا، واتە: شاهیدی‌دادپەروەر قبوڵ دەکا، شاهیدی(فاسق)ش ڕەد دەکاتەوە (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر هیچ لە حاڵی شاهیدەکان نەزانێ، ئەو کاتە (وَجَبَ الإِسْتِزْكَاءُ) واجبە: قازی داوای پاکانەی شاهیدەکان بکا، واتە: لە حاڵی شاهیدەکان بکۆڵێتەوە بەم شێوەیە:

(بِأَنْ يَكْتُبَ مَا يَتَمَيَّزُ بِهِ الشَّاهِدُ) وەك قازی ناوونیشانەکانی شاهیدەکە بنووسێ کە پێی جیا دەبێتەوە، هەم (وَالْمَشْهُودُ لَهُ وَعَلَيْهِ) ناوونیشانەکانی شاهیدی‌بۆدراو و شاهیدی لەسەردراویش بنووسێ لەگەڵ کاروپیشەی هەموانیان، نەوەك وەناوی کەسێکی‌تر بچن، یان دوژمنی یەکتری بن، یان باوك‌و کوڕی‌یەکتری بن (وَكَذَا قَدْرُ الدَّيْنِ) هەروەها ئەندازەی قەرزەکە، یان ماڵەداواکراوەکەش بنووسێ (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی ڕاست، چونکە بە هۆی زۆری‌و کەمی‌ی ماڵەکەش گومانی درۆ و ڕاستی بەهێز دەبێ.

ئینجا (وَيَبْعَثُ بِهِ مُزَكِّيًا) ئەو نووسراوە بە دووشاهیدناسەوە دەنێرێ تاکو بەو نیشانە لە حاڵی شاهیدەکان بکۆڵنەوە، جا ئەو شاهیدناسانەش حاڵی شاهیدەکان لە خەڵکی دەپرسن (ثُمَّ يُشَافِهُهُ الْمُزَكِّي بِمَا عِنْدَهُ) ئینجا شاهیدناسەکە دێتەوە لای قازی‌و لەبارەی

وَقيلَ تَكْفي كِتَابَتُهُ، وَشَرْطُهُ كَشَاهِد مَعَ مَعْرِفَةِ الْجَرْحِ وَالتَّعْديلِ، وَخُبْرَة بَـاطِنِ مَـنْ يُعَدِّلُهُ لِصُحْبَة أَوْ جِوَارٍ أَوْ مُعَامَلَة، وَالأَصَحُّ اشْتِرَاطُ لَفْظِ شَهَادَته، وَأَنَّهُ يَكْفي هُوَ عَدْلٌ، وَقيلَ يَزِيدُ عَلَيَّ وَلِي. وَيَجبُ ذِكْرُ سَبَبِ الْجَرْحِ، وَيَعْتَمدُ فيه الْمُعَايَنَةَ أَوِ الإسْتِفَاضَـةَ، وَيُقَدَّمُ عَلَى التَّعْديلِ، فَإِنْ قَالَ الْمُعَدِّلُ: عَرَفْتُ سَبَبَ الْجَرْحِ وَتَابَ مِنْهُ وَأَصْلَحَ قُدِّمَ،

حاڵی شاهیدەکان چی لە لایەتی ڕووبەڕوو بە قازیی دەڵێ: لەبارەی (فاسق)یەو داد پەروەری (وَقيلَ تَكْفي كِتَابَتُهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەوەندە بەسە: بە نووسین قازی ئاگادار بکاتەوە.

(وَشَرْطُهُ) مەرجی شاهیدناس: (كَشَاهِدٍ) وەکو مەرجی شاهیدە، واتە: موسوڵمانێکی بالغو عاقڵو ئازادو نێرو دادپەروەر بێو دوژمنی فاسقکراوەکە نەبێو باوکو کوڕی پاککراوەکە نەبێ (مَعَ مَعْرِفَةِ الْجَرْحِ وَالتَّعْديلِ) لەگەڵ ئەوەش هۆیەکانی فاسقکردنو پاککردنیش بزانێ، هەم (وَخُبْرَةِ بَاطِنِ مَنْ يُعَدِّلُهُ) خەبەرداری پەنهانیی ئەو کەسەش بێ: کە پاکانەی دەکاو بە دادپەروەری دادەنێ: (لِصُحْبَةٍ أَوْ جِوَارٍ أَوْ مُعَامَلَةٍ) بە هۆی هاوڕێیی، یان دراوسێیی، یان مامڵەت لەگەڵکردن، چونکە ﴿پیاوێك لە لای ئیمامی(عمر)ﷺ گوتی: فڵانە شاهیدە پیاوی چاکە. جا ئیمامی(عمر)ﷺ فەرمووی: تۆ دراوسێی ئەوی تا ڕەفتاری شەوو ڕۆژی بزانی؟ گوتی: نا. جا فەرمووی: بە دیرهەمو دینار مامڵەتت لەگەڵ کردوە تا ئەمانەتو لەخواترسیی بزانی؟ گوتی: نا. فەرمووی: لە سەفەردا هاوڕێیت کردوە تا ڕەووشتە باشو خراپەکانی بزانی؟ گوتی: نا. فەرمووی: کەوابو: تۆ نایناسی﴾. هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا گێڕاویەتیانەوە.

(وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (اشْتِرَاطُ لَفْظِ شَهَادَتِهِ) مەرجە پاککەرەوەکە: ووشەی شاهیدی بڵێ، هەم (وَ أَنَّهُ يَكْفِي هُوَ عَدْلٌ) ئەوەندە بەسە بڵێ: شاهیدی دەدەم فڵانە شاهیدە دادپەروەرە (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا (يَزِيدُ: عَلَيَّ وَلِي) دەبێ ئەوەش زیاد بکا: لە سەر منو بۆ من. (وَيَجِبُ ذِكْرُ سَبَبِ الْجَرْحِ) واجبە: شاهیدناسەکە هۆی فاسقکردنەکەی بڵێ: وەك زینای کردوە، یان دزیی کردوە (وَيَعْتَمِدُ فِيهِ الْمُعَايَنَةَ أَوِ الإِسْتِفَاضَةَ) لەو فاسقکردنەش پشت بە دیتنی خۆی دەبەستێ ئەگەر دیتبێتی گوناهەکەی کردوە، یان پشت بە بڵاوبوونەوەی هەواڵی گوناهکردنەکەی دەبەستێ.

(وَيُقَدَّمُ عَلَى التَّعْدِيلِ) شاهیدەکانی فاسقکردن وەپێش شاهیدەکانی پاککردن دێخرێن، بەڵام (فَإِنْ قَالَ الْمُعَدِّلُ) ئەگەر پاککەرەکە گوتی: (عَرَفْتُ سَبَبَ الْجَرْحِ وَتَابَ مِنْهُ وَأَصْلَحَ) من دەمزانی هۆی فاسقکردنەکەی هەیە، بەڵام لەو هۆیە تۆبەی کردوەو بوەتە پیاوێکی چاكو بۆ شاهیدی دەگونجێ، ئەو کاتە (قُدِّمَ) شاهیدەکانی پاککردن وەپێش فاسقکردن

وَالأَصَحُّ أَنَّهُ لاَ يَكْفِي فِيالتَّعْدِيلِ قَـوْلُ الْمُدَّعَىعَلَيْـهِ: هُـوَ عَـدْلٌ وَقَـدْ غَلِـطَ.

(بَابُ الْقَضَاءِ عَلَىالْغَائِبِ)

هُوَ جَائِزٌ إِنْ كَانَ بَيِّنَةٌ وَادَّعَى الْمُدَّعِي جُحُودَهُ، فَإِنْ قَالَ هُوَ مُقِرٌّ لَمْ تُسْمَعْ بَيِّنَتُـهُ، وَإِنْ أَطْلَقَ فَالأَصَحُّ أَنَّهَا تُسْمَعُ، وَأَنَّهُ لاَ يَلْزَمُ الْقَاضِيَ نَصْبُ مُسَـخَّرٍ يُنْكِـرُ عَلَىالْغَائِـبِ، وَيَجِبُ أَنْ يُحَلِّفَهُ بَعْدَ الْبَيِّنَةِ:

دێخرێن (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاست (أَنَّـهُ لاَ يَكْفِـي فِيالتَّعْدِيلِ قَـوْلُ الْمُدَّعَىعَلَيْـهِ) لـە پاككردنی شاهیدیدا ئەوەندە بەس نیە داوالێكراوەكە بڵێ: (هُوَ عَدْلٌ وَقَدْ غَلِطَ) شاهیدەكە دادپەروەرە، بەڵام لە شاهیدیەكەیدا هەڵەی كردوە. بەڵكو پێویستە شاهیدناسـەكان لـە حاڵی شاهیدەكە بكۆڵنەوە.

ئینجا بزانە: سوننەتە: قازی شاهیدەكان لێك جیا بكاتـەوە-ئەگـەر گومـانێكی لێیـان هـەبێ- ئینجا تەنها تەنها پرسیاریان لێبكا، جا هەر كاتێك پرسیاری لە یەكێكیان كرد، ڕێگای نـەداتێ بڕواتە لای شاهیدەكانیتر تا پرسیار لە گشتیان دەكا، هـەروەك لـە زۆریـەی سەرچـاوەكاندا ڕوون كراوەتەوە.

﴿ بَابُ الْقَضَاءِ عَلَىالْغَائِبِ: باسی بڕیاردان لە سەر داوالێكراوێكی نادیار، منداڵ، شێت، مردوو ﴾

(هُوَ جَائِزٌ) بڕیاردان لە سەر داوالێكراوێكـی نـادیار دروسـتە، هـەروەك لـە ئیمـامی(عمـر)و ئیمامی(عثمان) گێڕدراوەتەوەو (صحابة)ش ڕەخنەیان لێنەگرتون، بـەڵام (إِنْ كَـانَ بَيِّنَـةٌ) بەو مەرجە داواكارەكە دوو شاهیدی هەبێ، یان شـاهیدێك لەگـەڵ سـوێندخواردنی خـۆی، هـەم (وَادَّعَىالْمُـدَّعِي جُحُودَهُ) بـەو مەرجـەش: داواكارەكـە بڵـێ: داوالێكراوەكـەم دان بـە مافەكەمدا ناهێنێ، چونكە (فَإِنْ قَالَ هُوَ مُقِرٌّ) ئەگـەر داواكارەكـە بڵـێ: داوالێكراوەكـە دان بە مافەكەمدا دێنێ، ئەو كاتە (لَمْ تُسْمَعْ بَيِّنَتُهُ) گوێ نادرێتـە شـاهیدەكانیو داوایەكەشـی پوچـەڵ دەبێتەوە.

بەڵام ئەگەر داوالێكراوەكە قەرزداری داواكارەكە بێو ماڵیشی لە شوێنی دەسـەڵاتی قـازیدا هەبێو داواكارەكەش شاهید بێنێ تاكو قازی لـەو ماڵـە قەرزەكـەی بداتـەوە، ئـەو كاتـە بـە شاهیدی ئەو شاهیدانە بڕیار دەدا، هەرچەند بشڵێ: دان بە قەرزەكەمدا دێنـێ، هـەروەك لـە زۆریەی سەرچـاوەكاندا فەرموویانـە، هـەم (وَإِنْ أَطْلَـقَ) ئەگـەر داواكارەكـە لـە داوایەكـەیدا باسی دانهێنانو داننـەهێنانی نـەكرد، ئـەو كاتـەش (فَالأَصَحُّ أَنَّهَـا تُسْمَعُ) بـە فـەرموودەی ڕاستتر: گوێ دەدرێتە شاهیدەكانیو بڕیاریان پێدەدرێ.

(وَأَنَّهُ) هەر بە فەرموودەی ڕاستتر: (لاَ يَلْـزَمُ الْقَاضِـيَ) لـە سـەر قـازی واجـب نیـە (نَصْبُ مُسَخَّرٍ يُنْكِرُ عَلَىالْغَائِبِ) پارێزەرێك دابنێ تاكو لەجیاتی نادیارەكە قسەی داواكارەكە ڕەد بكاتەوەو بڵێ: ڕاست ناكا. بەڵام (وَيَجِبُ) لە سەر قازی واجبە (أَنْ يُحَلِّفَهُ بَعْدَالْبَيِّنَةِ) لـە دوای

إِنَّ الْحَقَّ ثَابِتٌ فِي ذِمَّتِه. وَقِيلَ: يُسْتَحَبُّ، وَيَجْرِيَانِ فِي دَعْوَى عَلَى صَبِيٍّ أَوْ مَجْنُونٍ، وَلَوْ ادَّعَى وَكِيلٌ عَلَى غَائِبٍ فَلاَ تَحْلِيفَ، وَلَوْ حَضَرَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ وَقَالَ لِوَكِيلِ الْمُدَّعِي: أَبْرَأَنِي مُوَكِّلُك. أُمِرَ بِالتَّسْلِيمِ،

شاهيديدانیشاهيدەكان داواكارەكە سوێند بدا بە سوێندی (اَلإِسْتِظْهار)=بەهێزكردن، واتە: لە دوای شاهيديدانیشاهيدەكان داواكارەكە سوێند بخوا: كە (إِنَّ الْحَقَّ ثَابِتٌ فِي ذِمَّتِهِ) ئەو مافەی داوام كرد تا ئێستا لە ئەستۆیداوالێكراوەكەمدا جێگیرەو لە سەری واجبە مافەكەم بداتەوە (وَقِيلَ يُسْتَحَبُّ) لە فەرموودەيەكی بێهێزدا: سوێندی (اَلإِسْتِظْهَار)= بەهێزكردن سوننەتە..

جا ئەگەر داواكارەكە تەنها شاهيدێكی هەبوو و سوێندی گەڵ شاهيدەكەشی خوارد، ئەو كاتەش-لە دوای شاهيدو سوێندەكە- واجبە سوێندێكیتریش بخوا بۆ بەهێزكردن، هەروەك لە (الشبراملسی)و (الشروانی)دا فەرموويانە

(وَيَجْرِيَانِ) ئەو دو فەرموودانە دێنە جێ: (فِي دَعْوَى عَلَى صَبِيٍّ أَوْ مَجْنُونٍ) لە داواكردنی لە منداڵو شێتو مردووی بێميراتگر، واتە: لە دوای شاهيدیدانی شاهيدەكان واجبە داواكارەكە سوێندی بەهێزكردن بخوا: كە ئەو مافەی داوای كردوە تا ئێستا جێگیرە لە ئەستۆی منداڵەكەدا، يان شێتەكەدا، يان مردووەكەدلو واجبە بيدرێتەوە.

بەلام ئەگەر مردووەكە ميراتگرێكی بالغو عاقڵی هەبێ، ئەو كاتە ئەگەر ميراتگرەكە داوای سوێنددانەكەی بكا واجبە سوێند بدرێ، ئەگەر نا: نا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموويانە.

جا بزانە: ئەگەر داوالێكراوەكە بە قەسدی خۆی پەنا دابێ، يان بە هۆی دەسەڵاتداری نەدەهاتە دادگا، ئەو كاتە داواكارەكە پێويستی بە سوێندی بەهێزكردن نيەو يەكسەر لە دوای شاهيدیدان قازی بڕياری مافەكەی بۆ دەدا، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا فەرموويانە.

(وَلَوْ ادَّعَى وَكِيلٌ عَلَى غَائِبٍ) ئەگەر وەكيلی داواكارێكینادیار داوايەكی كرد لە داوالێكراوێكینادیار، يان لە منداڵێك، يان لە شێتێك، دوو شاهيديشی هێنان، ئەو كاتە (فَلاَ تَحْلِيفَ) وەكيلەكە سوێندی بەهێزكردن نادرێ، بەڵكو بە-تەنها- شاهيدەكان بڕياری مافەكە بۆ وەكيلگرەنادیارەكە دەدرێ، ئەگەر لە شوێنێكی دوور بێ، بەلام ئەگەر نزيك بێ، ئەو كاتە بڕياردانەكە ڕادەگیرێ تا وەكيلگرەكە-بەخۆی- ئامادە دەبێو سوێندی بەهێزكردن دەخوا، هەروەك لە (تحفة)دا فەرموويەتی.

(وَلَوْ حَضَرَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) ئەگەر داوالێكراوەكە لە دادگادا ئامادە بوو (وَقَالَ لِوَكِيلِ الْمُدَّعِي) گوتيە وەكيلی داواكارەكە: (أَبْرَأَنِي مُوَكِّلُك) وەكيلگرەكەی تۆ گەردەنی ئازاد كردوم لەو قەرزەی تۆ داوام لێدەكەی. ئەوە (أُمِرَ بِالتَّسْلِيمِ) داوالێكراوەكە فەرمانی پێدەكرێ:

وَإِذَا ثَبَتَ مَالٌ عَلَى غَائِبٍ وَلَهُ مَالٌ قَضَاهُ الْحَاكِمُ مِنْهُ، وَإِلاَّ فَإِنْ سَأَلَ الْمُدَّعِي إِنْهَاءَ الْحَالِ إِلَى قَاضِي بَلَدِ الْغَائِبِ أَجَابَهُ، فَيُنْهِي سَمَاعَ بَيِّنَةٍ لِيَحْكُمَ بِهَا ثُمَّ يَسْتَوْفِي الْمَالَ، أَوْ حُكْمًا لِيَسْتَوْفِيَ، وَالإِنْهَاءُ أَنْ يُشْهِدَ عَدْلَيْنِ بِذَلِكَ، وَيُسْتَحَبُّ كِتَابٌ بِهِ يَذْكُرُ فِيهِ مَا يَتَمَيَّزُ بِهِ الْمَحْكُومُ عَلَيْهِ وَيَخْتِمُهُ

مافەکە تەسلیمی وەکیلەکە بکا، ئینجا ئەگەر ڕاست دەکا، با لە مەودوا گەردەن ئازادبوونەکەی-بە شاهید- ئاشکرا بکا.

جا بزانە: ئەگەر وەکیلایەتی داواکارەکە بە دوو شاهید ئاشکرا نەبێ، لە سەر داوالێکراوەکە واجب نیە ماڵی وەکیلگرەکەی تەسلیم بکا، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

(وَإِذَا ثَبَتَ مَالٌ عَلَى غَائِبٍ) هەر کاتێك بە بەڵگەیەکیشەرعی-لە لای قازی- ماڵێك جێگیر بوو لە سەر داوالێکراوێکینادیار (وَلَهُ مَالٌ) لە شوێنی دەسەڵاتی قازییەکەشدا نادیارەکە هەندێك ماڵی هەبوو، ئەوە ئەگەر داواکارەکە داوای ماڵەکەی کرد (قَضَاهُ الْحَاكِمُ مِنْهُ) دادوەرەکە-قازی لەو ماڵەحازرە مافی داوا لێکراوەکە دەداتەوە.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر نادیارەکە هیچ ماڵێکی حازری لە شوێنی دەسەڵاتی قازییەکەدا نەبوو، ئەو کاتە (فَإِنْ سَأَلَ الْمُدَّعِي إِنْهَاءَ الْحَالِ إِلَى قَاضِي بَلَدِالْغَائِبِ) ئەگەر داواکارەکە داوای کرد حاڵی دادکردنەکەی بۆ بگەیەندرێتە قازیی شاری نادیارەکە، ئەوە (أَجَابَهُ) لە سەر قازییەکە واجبە: گەیاندنەکەی بەجێ بێنێ، کەوابوو: (فَيُنْهِي سَمَاعَ بَيِّنَةٍ) گوێلێڕاگرتنی شاهیدەکان دەگەیێنێتە قازییە نادیارەکە (لِيَحْكُمَ بِهَا) تاکو بڕیار بە شاهیدیەکەیان بدا (ثُمَّ يَسْتَوْفِي الْمَالَ) ئینجا مافی داواکارەکەش لە داوالێکراوەکەی لای خۆی وەربگرێ.

(أَوْ حُكْمًا لِيَسْتَوْفِيَ) یان قازییەکە بڕیاری خۆی دەگەیێنێتە قازیەکەیتر تاکو یەکسەر مافی داواکارەکە لە داوالێکراوەکەی لای خۆی وەربگرێ.

(وَالإِنْهَاءُ) گەیاندنی حاڵی دادکردنەکە بەم شێوەیە: (أَنْ يُشْهِدَ عَدْلَيْنِ بِذَلِكَ) قازی دوو پیاوی دادپەروەر بکاتە شاهید لە سەر گوێ لێڕاگرتنی شاهیدەکان، یان لە سەر بڕیاردانی خۆی، ئینجا ئەم دوو شاهیدانە بڕۆنە لای قازییەکەی نادیارو لە لای وی شاهیدی بدەن، واتە: بە بێ دوو شاهیدی پیاو گەیاندنەکە قبوڵ ناکرێ.

(وَيُسْتَحَبُّ كِتَابٌ بِهِ) سوننەتە حاڵی دادکردنەکە لە نووسراوێك بنوسێو لەگەڵ شاهیدەکان بینێرێ (يَذْكُرُ فِيهِ مَا يَتَمَيَّزُ بِهِ الْمَحْكُومُ عَلَيْهِ) لە نووسراوەکەدا ئەو ناوونیشانەش دەنووسێ کە داد لەسەرکراوەکەو داد بۆکراوەکە پێی لە خەڵکیتر جیا دەبنەوە (وَيَخْتِمُهُ) سوننەتە مۆری خۆیشی لێبدا.

کەواتە: لە گەیاندنەکەدا ئەم قازییە بۆ قازیەکەیتر دەنووسێ: (من گوێم لە دوو شاهیدی دادپەروەر گرتوە: کە فلانی کوڕی فلان ئەوەندە مافەی لە سەر فلانی کوڕی فلان

وَيَشْهَدَان عَلَيْه إنْ أَنْكَرَ، فَإنْ قَالَ: لَسْتُ الْمُسَمَّى فِي الْكِتَاب صُدِّقَ بِيَمِينه، وَعَلَى الْمُدَّعِي بَيِّنَةٌ بِأَنَّ هَذَا الْمَكْتُوبَ اسْمُهُ وَنَسَبُهُ، فَإِنْ أَقَامَهَا فَقَالَ لَسْتُ الْمَحْكُومَ عَلَيْه لَزِمَهُ الْحُكْمُ إنْ لَمْ يَكُنْ هُنَاكَ مُشَارِكٌ لَهُ فِي الإِسْمِ وَالصِّفَات، وَإِنْ كَانَ أُحْضِرَ، فَإِنْ اعْتَرَفَ بِالْحَقِّ طُولِبَ وَتُرِكَ الأَوَّلُ، وَإِلاَّ بَعَثَ إِلَى الْكَاتِب لِيَطْلُبَ مِنَ الشُّهُود زِيَادَةَ صِفَة تُمَيِّزُهُ وَيَكْتُبُهَا ثَانِيًا،

هەیە). یان بۆی دەنووسێ: (من بە شاهیدیی دوو شاهیدی دادپەروەر بڕیارم دا: فڵان ئەوەندە مافەی لە سەر فڵانە جەنابت بۆی وەربگرە). ئینجا قازییەکەش بەم شاهیدییە بڕیار دەداو مافەکان لە داوالێکراوەکە وەردەگرێ.

(وَ) هەر کاتێك نووسراوەکە گەیشتە قازیەکەی نادیار (يَشْهَدَانِ عَلَيْهِ) ئەو دوو شاهیدانەی نووسراوەکەیان هێناوە شاهیدی لە سەر حاڵی دادکردنەکە دەدەن (إنْ أَنْكَرَ) ئەگەر داوالێکراوەکە دان بە مافەکەدا نەهێنێ، چونکە بێ دوو شاهیدی پیاو نووسراوەکەی قازیش ڕەفتاری پێناکرێ.

(فَإِنْ قَالَ: لَسْتُ الْمُسَمَّى فِي الْكِتَابِ) جا ئەگەر داوالێکراوەکە گوتی: من ناوبراوەکەی ناو نووسراوەکە نیم. ئەو کاتە (صُدِّقَ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردن باوەڕی پێدەکرێ: کە ئەو داوالێکراوەکەی ناو نووسراوەکە نیە، کەوابو: (وَعَلَى الْمُدَّعِي بَيِّنَةٌ: بِأَنَّ هَذَا الْمَكْتُوبَ اسْمُهُ وَنَسَبُهُ) لە سەرداواکارەکە پێویستە شاهید بێنێ: کە ئەم ناوەی نووسراوە ناوونەژادی ئەم داوالێکراوەیە. بەڵام ئەگەر داوالێکراوەکە بەم ناوونەژادە ناسراو بێ، ئەو کاتە گوێ نادرێتە داننەهێنانەکەی‌و مافەکەی لێوەردەگیرێ، هەروك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(فَإِنْ أَقَامَهَا) جا ئەگەر داواکارەکە شاهێدی هێنا کە ئەمە ناوو نەژادی ئەم داوالێکراوەیە (فَقَالَ: لَسْتُ الْمَحْكُومَ عَلَيْهِ) داوالێکراوەکەش گوتی: ڕاستە، بەڵام من ئەم داد لەسەرکراوە نیم بەم مافە. ئەو کاتە (لَزِمَهُ الْحُكْمُ إنْ لَمْ يَكُنْ هُنَاكَ مُشَارِكٌ لَهُ فِي الإِسْمِ وَالصِّفَاتِ) بڕیارەکەی لە سەر واجب دەبێ، بەو مەرجەی لەوێدا هاوبەشێکی نەبێ لە ناوونیشانەکانیدا، کەوابو: (وَإِنْ كَانَ) ئەگەر لەوێدا هاوبەشی لە ناوونیشانەکاندا هەبێ، ئەو کاتە (أُحْضِرَ) هاوبەشەکە لە دادگادا ئامادە دەکرێ:

(فَإِنْ اعْتَرَفَ بِالْحَقِّ) جا ئەگەر هاوبەشەکە دانی بە مافەکەدا هێنا، ئەو کاتە (طُولِبَ وَتُرِكَ الأَوَّلُ) داوای مافەکە لەم هاوبەشە دەکرێ‌و واز لە یەکەمەکە دەهێندرێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر هاوبەشەکەش دانی نەهێنا، ئەو کاتە (بَعَثَ إِلَى الْكَاتِبِ) ئەم قازییە کەسێك دەنێرێتە لای قازییەکەی نامەنووس (لِيَطْلُبَ مِنَ الشُّهُودِ زِيَادَةَ صِفَةٍ تُمَيِّزُهُ) تاکو داوا لە شاهیدەکان بکا: ناوونیشانەی زیاتر بڵێن کە داوالێکراوەکە لە کەسانیتر جیا بکاتەوەو (وَيَكْتُبُهَا ثَانِيًا) دووبارە بۆی بنووسێتەوە.

وَلَوْ حَضَرَ قَاضي بَلَدالْغَائب بِبَلَدالْحَاكمِ فَشَافَهَهُ بحُكْمه فَفي إمْضَائه إذَا عَادَ إلَى ولاَيَته خلاَفُ الْقَضَاء بعلْمه، وَلَوْ نَادَاهُ في طَرَفَيْ ولاَيَتِهِمَا أَمْضَاهُ، وَإنْ اقْتَصَرَ عَلَى سَمَاعِ بَيِّنَة كَتَبَ سَمعْتُ بَيِّنَةً عَلَى فُلاَن، وَيُسَمِّيهَاالْقَاضي إنْ لَمْ يُعَدِّلْهَا، وَإلاَّ فَالأَصَحُّ جَوَازُ تَرْكِ التَّسْمِيَة، وَالْكتَابُ بالْحُكْمِ يَمْضي مَعَ قُرْبِ الْمَسَافَة، وَ بِسَمَاعِ الْبَيِّنَةِ لاَ يُقْبَلُ عَلَىالصَّحيحِ إلاَّ في مَسَافَة قَبُولِ شَهَادَة عَلَى شَهَادَة.

﴿ ئاگاداری ﴾: قازی تەنها لە شوێنی دەسەڵاتیخۆیدا دەتوانێ بڕیار بدا، کەواتە: بڕیارو دەستکاریەکانی قازی لەو شوێنەی کە لە ژێر دەسەڵاتیخۆیدا نیە جێبەجێ نابێ، هەروەك لە (باسی لادانی قازی)دا ڕوون کراوە.

کەوابو: (وَلَوْ حَضَرَ قَاضِي بَلَدِ الْغَائبِ بِبَلَدِ الْحَاكمِ) ئەگەر قازیی شاری نادیارەکە هاتە شاری قازیەیە دادکەرەکە (فَشَافَهَهُ بِحُكْمِهِ) ئینجا قازیەکەش بە زوبان پێی گوت: من ئەم بڕیارەم داوە لە سەر فلانە داوالێکراوە. ئەوە (فَفِي إمْضَائِهِ إذَا عَادَ إلَى وِلاَيَتِهِ خِلاَفُ الْقَضَاءِ بِعِلْمِهِ) لە بارەی جێبەجێکردنی بڕیارەکە-هەر کاتێك گەڕاوە شوێنیدەسەڵاتی خۆی- فەرمووده جیاوازەکانی بڕیاردان بە زانستیخۆی هەنە، بە فەرموودەی ڕاستتر دروستە: بڕیاری قازیەکە لە شوێنی دەسەڵاتیخۆیدا جێبەجێ بکا.

(وَ هەروەها (لَوْ نَادَاهُ) ئەگەر قازیيەدادکەرەکە بانگی قازیەکەیتری کردو گوتی: من ئەم بڕیارەم داوە. هەردوو قازیەکانیش (فِي طَرَفَيْ وِلأَيَتِهِمَا) لە هەردوو لای شوێنی دەسەڵاتی خۆیان بوون، ئەو کاتەش (أَمْضَاهُ) با بڕیاری قازیەکە جێبەجێ بکا.

(وَإنْ اقْتَصَرَ عَلَى سَمَاعِ بَيِّنَةٍ) ئەگەر قازیی نامەنووس تەنها گوێی لە شاهیدەکان گرتبو، واتە: بڕیاری بە مافەکە نەدابو، ئەو کاتە (كَتَبَ: سَمِعْتُ بَيِّنَةً عَلَى فُلاَنٍ) بۆ قازیی شاری نادیارەکە دەنووسێ: من گوێم لە شاهیدەکان گرتوە لە سەر فلانکەس کە مافی فلانکەسی لە سەرە (وَيُسَمِّيهَا الْقَاضِي إنْ لَمْ يُعَدِّلْهَا) واجبە: قازی ناوی شاهیدەکان بنووسێ، ئەگەر-بە شاهیدناسەکان- دادپەروەری نەکربن، بۆ ئەوەی قازیەکەیتر لێیان بکۆڵێتەوە (وَإلاّ) بەڵام ئەگەر قازیەکەی نامەنووس شاهیدەکانی دادپەروەر کربن، ئەو کات (فَالأَصَحُّ جَوَازُ تَرْكِ التَّسْمِيَةِ) بە فەرموودەی ڕاستتر دروستە: ناوەکانیان نەنووسێ.

(وَالْكِتَابُ بِالْحُكْمِ) نووسراوی گەیاندنی دادکردنەکەی قازی (يَمْضِي مَعَ قُرْبِ الْمَسَافَةِ) جێبەجێ دەبێ، هەرچەند شوێنی قازیەکەی نادیاریش نزیك بێ، بەڵام (وَ بِسَمَاعِ الْبَيِّنَةِ) نووسراوی گەیاندنی گوێلێڕاگرتنی شاهیدەکان (لاَ يُقْبَلُ عَلَىالصَّحِيحِ) قبوڵ ناکرێ لە سەر فەرموودەی ڕاست: (إلاَّ فِي مَسَافَةِ قَبُولِ شَهَادَةٍ عَلَى شَهَادَةٍ) تەنها لە ئەندازەی قبولکردنی زمانشاهیدی=شاهیدی لە سەر شاهیدی قبوڵ دەکرێ، واتە: مەرجە شوێنەکە ئەوەندە

(فَصْلٌ) ادَّعَى عَيْنًا غَائِبَةً عَنِ الْبَلَدِ يُؤْمَنُ اشْتِبَاهُهَا كَعَقَارٍ وَعَبْدٍ وَفَرَسٍ مَعْرُوفَاتٍ سَمِعَ بَيِّنَتَهُ وَحَكَمَ بِهَا وَكَتَبَ إِلَى قَاضِي بَلَدِالْمَالِ لِيُسَلِّمَهُ لِلْمُدَّعِي، وَيَعْتَمِدُ فِي الْعَقَارِ حُدُودَهُ، أَوْ لاَ يُؤْمَنُ فَالأَظْهَرُ سَمَاعُ الْبَيِّنَةِ، وَيُبَالِغُ الْمُدَّعِي فِي الْوَصْفِ وَيَذْكُرُ الْقِيمَةَ، وَأَنَّهُ لاَ يَحْكُمُ بِهَا بَلْ يَكْتُبُ إِلَى قَاضِي بَلَدِالْمَالِ بِمَا شَهِدَتْ بِهِ فَيَأْخُذُهُ وَيَبْعَثُهُ إِلَى الْكَاتِبِ لِيَشْهَدُوا عَلَى عَيْنِهِ،

دوور بێ: که ڕێبوار له بەیانیەوە له ماڵ دەربچێو بۆ سەرەتای شەو نەگەڕێتەوە ماڵەکەی، چونکه ئەگەر بەم ئەندازەیه دوور نەبێ، ئامادەکردنی شاهیدەکان ئاسانه.

﴿ فَصْلٌ: له باسی داواکردنی شتێکی نادیار ﴾

(ادَّعَى عَيْنًا غَائِبَةً عَنِ الْبَلَدِ) هەر کاتێك داواکارەکه له لای قازی داوای شتێکی کرد: که شتەکه له شارەکه نادیار بوو، واته: له شوێنێکیتر بوو؛ بەڵام (يُؤْمَنُ اشْتِبَاهُهَا) دڵنیایی دەبو: وەشتێکی کەسێکیتر ناچێ: (كَعَقَارٍ وَعَبْدٍ وَفَرَسٍ مَعْرُوفَاتٍ) وەك زەویو باغو خانوو و کۆیلەو ئەسپ: که ئەوانه ناسراو بن، ئەو کاته (سَمِعَ بَيِّنَتَهُ) قازی گوێ له شاهیدەکانی داواکارەکه دەگرێو (وَحَكَمَ بِهَا) به شاهیدیەکەیان بڕیار به شتەکه دەدا بۆ داواکارەکەو (وَكَتَبَ إِلَى قَاضِي بَلَدِالْمَالِ) بڕیارەکەی خۆی بۆ قازیی ئەو شاره دەنووسێ که شتەکه لەوێیه (لِيُسَلِّمَهُ لِلْمُدَّعِي) تاکو شتەکه تەسلیمی داواکارەکه بکا.

(وَيَعْتَمِدُ فِي الْعَقَارِ حُدُودَهُ) داواکارەکه له داواکردنی زەویو خانوودا پشت به باسکردنی هەر چوار سنورەکانی دەبەستێ.

(أَوْ لاَ يُؤْمَنُ) یان داوای شتێکی نادیاری وەهای کرد که دڵنیایی نابو: وەشتێکی کەسێکیتر بچێ، ئەو کاتەش (فَالأَظْهَرُ سَمَاعُ الْبَيِّنَةِ) له فەرموودەی بەهێزتر: گوێ له شاهیدەکانی دەگیرێ، هەم (وَيُبَالِغُ الْمُدَّعِي فِي الْوَصْفِ) واجبه: داواکارەکەش زۆر به تێری ناوونیشانەکانی شتەکه بڵێو (وَيَذْكُرُ الْقِيمَةَ) واجبه: نرخەکەشی بڵێ ئەگەر شتێکی قرسێندراو بێ، نەك هاوێنەیی، ئینجا (وَأَنَّهُ) هەر به فەرموودەی بەهێزتر (لاَ يَحْكُمُ بِهَا) بەم شاهیدانه بڕیار به شتەکه نادا بۆ داواکارەکه (بَلْ يَكْتُبُ إِلَى قَاضِي بَلَدِالْمَالِ بِمَا شَهِدَتْ بِهِ) بەڵکو شاهیدیی ئەم شاهیدانه بۆ قازیی ئەو شاره دەنووسێ که شتەکه لەوێیه (فَيَأْخُذُهُ وَيَبْعَثُهُ إِلَى الْكَاتِبِ) جا ئەم قازیەش شته داواکراوەکه له داوالێکراوەکه وەردەگرێو دەینێرێته لای قازییەکەی نامەنووس ئەگەر ناردنەکەی سوكو ئاسان بێ (لِيَشْهَدُوا عَلَى عَيْنِهِ) تاکو شاهیدەکان له سەر خودی شتەکه شاهیدی بدەن.

بەڵام ئەگەر ناردنی شتەکه ئاسان نەبێ، ئەو کاته ناینێری، بەڵکو داواکارەکه دێته ئەو شوێنەو له لای قازیی شوێنەکه داوای شتەکەی دەکا، هەوەرك له (الشروانی)دا ڕوون کراوەتەوە.

وَالأَظْهَرُ أَنَّهُ يُسَلِّمُهُ إِلَى الْمُدَّعِي بِكَفِيلٍ بِبَدَنِه فَإِنْ شَهِدُوا بِعَيْنِه كَتَبَ بِبَرَاءَةِ الْكَفِيلِ، وَإِلاَّ فَعَلَى الْمُدَّعِي مُؤْنَةُ الرَّدِّ، أَوْ غَائِبَةً عَنِ الْمَجْلِسِ لاَ الْبَلَدِ أُمِرَ بِإِحْضَارِ مَا يُمْكِنُ إِحْضَارُهُ لِيَشْهَدُوا بِعَيْنِه، وَلاَ تُسْمَعُ شَهَادَةٌ بِصِفَةٍ، وَإِذَا وَجَبَ إِحْضَارٌ فَقَالَ لَيْسَ بِيَدِي عَيْنٌ بِهَذِه الصِّفَةِ صُدِّقَ بِيَمِينِه ثُمَّ لِلْمُدَّعِي دَعْوَى الْقِيمَةِ، فَإِنْ نَكَلَ فَحَلَفَ الْمُدَّعِي أَوْ أَقَامَ بَيِّنَةً

ئینجا (وَالأَظْهَرُ أَنَّهُ يُسَلِّمُهُ إِلَى الْمُدَّعِي بِكَفِيلٍ بِبَدَنِه) بە فەرموودەی بەهێزتر: قازییەکە شتە داواکراوەکە بە کەفیلێك تەسلیمی دلواکارەکە دەکا، تاکو بیباتە لای قازیەکەی نامەنووس (فَإِنْ شَهِدُوا بِعَيْنِه) جا ئەگەر شاهیدەکان بە خودی شتەکە بۆ داواکارەکە شاهیدییان دا، ئەو کاتە (كَتَبَ بِبَرَاءَةِ الْكَفِيلِ) دوو بارە قازی نووسراوێك بۆ قازیی شاری کەفیلەکە دەنووسێ: کەفیلەکە لە کەفیلایەتی ئازاد بوو. ئینجا لەم حاڵەتەدا ئەرکی هێنانی شتەکەش لە داوالێکراوەکە وەردەگیرێ، هەروەك لە (تحفة)و(الشروانی)دا فەرموویانە.

(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر شاهیدەکان بە خودیشتەکە شاهیدییان نەدا، ئەو کاتە (فَعَلَى الْمُدَّعِي مُؤْنَةُ الرَّدِّ) لە سەر داواکارەکە واجبە: ئەرکی گەڕاندنەوەی شتەکە-بۆ داوالێکراوەکە- بدا، هەم واجبە: ئەرکی هێنانەکەش بدا، هەم واجبە کرێی سودەکانی ئەو ماوەیەش بدا کە لە دەست خاوەنەکەیی داوە، چونکە دوژمنکاریی کردوە. هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(أَوْ غَائِبَةً عَنِ الْمَجْلِسِ لاَ الْبَلَدِ) یان ئەگەر شتێکی داوا کرد کە لە دانیشگەی دادگا نادیار بوو-نەك لە شارەکە- ئەو کاتەش (أُمِرَ بِإِحْضَارِ مَا يُمْكِنُ إِحْضَارُهُ) فەرمان دەکرێ: شتەکە بهێندرێتە دادگا، ئەگەر هێنانەکەی بگونجێ (لِيَشْهَدُوا بِعَيْنِه) تاکو شاهیدەکە بە خودی شتەکە شاهیدی بدەن بۆ داواکارەکە، کەوابو: (وَلاَ تُسْمَعُ شَهَادَةٌ بِصِفَةٍ) شاهیدیدان بە ناوونیشانی شتەکە وەرناگیرێ، بەڵام ئەگەر هێنانی شتەکە ئاسان نەبێ: وەکو زەویو خانوو، ئەو کاتە داواکارەکە سنورەکانیو ناوونیشانەکانی دەڵێو شاهیدەکانیش شاهیدی لە سەر شتەکە دەدەن بە سنورەکەو ناوونیشانەکانی، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَإِذَا وَجَبَ إِحْضَارٌ) هەر کاتێك هێنانی شتە داواکراوەکە واجب بوو (فَقَالَ لَيْسَ بِيَدِي عَيْنٌ بِهَذِه الصِّفَةِ) داوالێکراوەکەش گوتی: هیچ شتێکی بەم ناوونیشانە لە دەست مندا نیە، ئەوە (صُدِّقَ بِيَمِينِه) داوالێکراوەکە بە سوێندخواردن باوەڕی پێدەکرێ (ثُمَّ) ئینجا کە داوالێکراوەکە سوێندی خوارد شتەکەی لە دەستدا نیە، ئەو کاتە (لِلْمُدَّعِي دَعْوَى الْقِيمَةِ) بۆ داواکارەکە دروستە: داوای نرخی شتەکە بکا، چونکە دەگونجێ شتەکە فەوتابێ (فَإِنْ نَكَلَ) جا ئەگەر داوالێکراوەکە سوێندی نەخوارد (فَحَلَفَ الْمُدَّعِي أَوْ أَقَامَ بَيِّنَةً) ئینجا

كُلِّفَ الإِحْضَارَ وَحُبِسَ عَلَيْهِ، وَلاَ يُطْلَقُ إِلاَّ بِإِحْضَارٍ أَوْ دَعْوَى تَلَف، وَلَوْ شَكَّ الْمُدَّعِي هَلْ تَلِفَتِ الْعَيْنُ فَيَدَّعِي قِيمَةً أَمْ لاَ فَيَدَّعِيهَا فَقَالَ: غَصَبَ مِنِّي كَذَا فَإِنْ بَقِيَ لَزِمَهُ رَدُّهُ وَإِلاَّ فَقِيمَتُهُ. سُمِعَتْ دَعْوَاهُ، وَقِيلَ لاَ بَلْ يَدَّعِيهَا وَيُحَلِّفُهُ ثُمَّ يَدَّعِي الْقِيمَةَ، وَيَجْرِيَانِ فِيمَنْ دَفَعَ ثَوْبًا لِدَلاَّلٍ لِيَبِيعَهُ فَجَحَدَهُ وَشَكَّ هَلْ بَاعَهُ فَيَطْلُبُ الثَّمَنَ أَمْ أَتْلَفَهُ فَقِيمَتَهُ أَمْ هُوَ بَاقٍ فَيَطْلُبُهُ؟

داواكارەكە سوێندی خوارد، یان شاهیدی هێنا: كە ئەو شتەیە بەم ناوونیشانە لە دەست داوالێكراوەكەدا بوو. ئەو كاتە (كُلِّفَ الإِحْضَارَ) داوای لێدەكرێ شتە داواكراوەكە بهێنێ، هەم (وَحُبِسَ عَلَيْهِ) لە سەر نەهێنانیشتەكە بەند دەكرێو (وَلاَ يُطْلَقُ إِلاَّ بِإِحْضَارٍ أَوْ دَعْوَى تَلَفٍ) لە بەندیخانەش بەرەڵا ناكرێ تا شتەكە دەهێنێ، یان تا دەڵێ: شتەكە فەوتاوەو سوێندیش لە سەر فەوتانەكەی دەخوا.

(وَ) هەر لەو كێشەیەیڕابردوو: (لَوْ شَكَّ الْمُدَّعِي) ئەگەر داواكارەكە كەوتە گومان: (هَلْ تَلِفَتِ الْعَيْنُ فَيَدَّعِي قِيمَةً) ئایا شتەداواكراوەكە فەوتاوە؟ تاكو داوای نرخەكەی بكا (أَمْ لاَ فَيَدَّعِيهَا) یان نەفەوتاوە؟ تاكو داوای خودی شتەكە بكا (فَقَالَ) داواكارەكەش لە داوایەكەیدا گوتی: (غَصَبَ مِنِّي كَذَا فَإِنْ بَقِيَ لَزِمَهُ رَدُّهُ وَإِلاَّ فَقِيمَتُهُ) فلانكەس ئەو شتەی لە من زەوت كردوە، جا ئەگەر شتەكە مابێ لە سەری واجبە بمداتەوە، ئەگەر نەمابێ واجبە نرخەكەیم بداتێ. ئەوە (سُمِعَتْ دَعْوَاهُ) داوایەكەی وەردەگیرێ: جا ئەگەر داوالێكراوەكەش دانی پێدا هێنا ئەوە ئاشكرا دەبێ، ئەگەر نا، دەبی داوالێكراوەكە سوێند بخوا: كە لە سەری واجب نیە: نە شتە داواكراوەكەو نە نرخەكەیی بداتێ (وَقِيلَ: لاَ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: داوایەكەی بەو شوێوەیە وەرناگیرێ (بَلْ يَدَّعِيهَا وَيُحَلِّفُهُ) بەڵكو داوای شتەكە دەكاو داوالێكراوەكەش سوێند دەدا (ثُمَّ يَدَّعِي الْقِيمَةَ) ئینجا كە داوالێكراوەكە سوێندی خوارد شتەكەی لە دەستدا نیە. ئەو كاتە داوای نرخەكەی دەكا.

(وَيَجْرِيَانِ) ئەو دووفەرموودەیە دێنەجێ (فِيمَنْ دَفَعَ ثَوْبًا لِدَلاَّلٍ لِيَبِيعَهُ) لەبارەی ئەو كەسەی جلێك بداتە دەلاڵێك تا بیفرۆشێ (فَجَحَدَهُ) ئینجا دەلاڵەكەش دانی بە جلەكەدا نەهێناو گوتی: هیچ جلی تۆم لە دەستدا نیە (وَشَكَّ هَلْ بَاعَهُ فَيَطْلُبُ الثَّمَنَ) داواكارەكەش كەوتە گومان: ئایا فرۆشتویەتی؟ تاكو داوای پارەكەی لێبكا (أَمْ أَتْلَفَهُ فَقِيمَتَهُ) یان فەوتاندویەتی؟ تاكو داوای نرخەكەی لێبكا (أَمْ هُوَ بَاقٍ فَيَطْلُبُهُ) یان لە لای ماوە تاكو داوای خودی جلەكە بكا؟ بە فەرموودەی ڕاستتر داوایەكەی وەردەگیرێ: كە دەلاڵەكە جلێكی لێوەرگرتوم: ئەگەر ماوە واجبە بمداتەوە، ئەگەر فرۆشتویەتی واجبە پارەكەیم بداتێ، ئەگەر فەوتاندویەتی واجبە نرخەكەیم بداتێ. جا داوالێكراوەكەش یەك جار سوێند دەدرێ: كە لە سەری واجب نیە: نە جلەكەو نە پارەكەو نە نرخەكەی بداتێ.

وَحَيْثُ أَوْجَبْنَا الإِحْضَارَ فَثَبَتَ لِلْمُدَّعِي اسْتَقَرَّتْ مُؤْنَتُهُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ، وَإِلاَّ فَهِيَ وَمُؤْنَةُ الرَّدِّ عَلَى الْمُدَّعِي.
(فَصْلٌ) اَلْغَائِبُ الَّذِى تُسْمَعُ الْبَيِّنَةُ وَيُحْكَمُ عَلَيْهِ مَنْ بِمَسَافَةٍ بَعِيدَةٍ: وَهِيَ الَّتِى لاَ يَرْجِعُ مِنْهَا مُبَكِّرٌ إِلَى مَوْضِعِهِ لَيْلاً، وَقِيلَ مَسَافَةُ قَصْرٍ، وَمَنْ بِقَرِيبَةٍ كَحَاضِرٍ فَلاَ تُسْمَعُ بَيِّنَتُهُ وَيُحْكَمُ بِغَيْرِ حُضُورِهِ إِلاَّ لِتَوَارِيهِ أَوْ تَعَزُّزِهِ، وَالأَظْهَرُ جَوَازُ الْقَضَاءِ عَلَى غَائِبٍ فِي قِصَاصٍ وَحَدِّ قَذْفٍ،

﴿ ئاگاداری ﴾: (وَحَيْثُ أَوْجَبْنَا الإِحْضَارَ) له هەر حاڵەتێكدا له سەر داوالێكراوەكە واجب بكەین شته داواكراوەكه بهێنێته دادگا، ئینجا ئەویش شتەكەی هێنا (فَثَبَتَ لِلْمُدَّعِي) جا ئاشكرا بوو: شتەكه مافی داواكارەیە، ئەوە (اِسْتَقَرَّتْ مُؤْنَتُهُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) ئەركی هێنانەكەی له سەر داوالێكراوەكه جێگیر دەبێ.
(وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر شته داواكراوەكه نەبوە مافی داواكارەكە، ئەو كاتە (فَهِيَ وَمُؤْنَةُ الرَّدِّ عَلَى الْمُدَّعِي) ئەركی هێنانو ئەركی گەڕاندنەوەكەی بۆ شوێنی خۆی هەردووكی له سەر داواكارەكەیە، هەم واجبە: كرێی سودەكانی ئەو ماوەیەشی بدا كه لەدەست خاوەنەكەی داوە، چونكە دوژمنكاریی كردوە، جا ئەگەر شتەكه له ڕێگەدا فەوتا، داواكارەكه نابێته زامینی، هەروەك له (مغنی)دا فەرموویەتی.

﴿ فَصْلٌ: له باسی پێناسەی داوالێكراوی نادیار ﴾

(اَلْغَائِبُ الَّذِى تُسْمَعُ الْبَيِّنَةُ وَيُحْكَمُ عَلَيْهِ) ئەو نادیارەی شاهیدی له سەر وەردەگیرێو به نادیاری بڕیاری مافەكەی له سەر دەدرێ: (مَنْ بِمَسَافَةٍ بَعِيدَةٍ) ئەو داوالێكراوەیە كه له شوێنێكی دوور بێ (وَهِيَ) شوێنی دوور (الَّتِى لاَ يَرْجِعُ مِنْهَا مُبَكِّرٌ إِلَى مَوْضِعِهِ لَيْلاً) ئەو شوێنەیە: كه ئەو ڕێبوارەی له بەیانیەوە دەردەچێ -لە دوای تەواوبوونی دادكردن- بۆ سەرەتای شەو نەگەڕێتەوە شوێنەكەی خۆی (وَقِيلَ: مَسَافَةُ قَصْرٍ) له فەرموودەیەكی بێهێزدا: به ئەندازەی كورتكردنەوەی نوێژ دوور بێ.
(وَمَنْ بِقَرِيبَةٍ) هەر داوالێكراوێك له ئەندازەیەكی نزیك بێ (كَحَاضِرٍ) وەكو داوالێكراوی حازرە، واتە: واجبە بەخۆی له دادگادا ئامادە ببێ، كەوابو: (فَلاَ تُسْمَعُ بَيِّنَتُهُ وَيُحْكَمُ بِغَيْرِ حُضُورِهِ) بێئامادەبونیخۆی نه شاهیدی له سەر وەردەگیرێو نه بڕیاری مافەكەشی له سەر دەدرێ (إِلاَّ لِتَوَارِيهِ) تەنها ئەگەر داوالێكراوەكه خۆی پەنا دابێ (أَوْ تَعَزُّزِهِ) یان به هۆی زاڵبوون له دادگادا ئامادە نەبێ، ئەو كاتە -بێ ئامادەبوونیخۆی- شاهیدی له سەر وەردەگیرێو بڕیاری مافەكەشی له سەر دەدرێ بێ ئەوەی داواكارەكه سوێندی بەهێزكردن بخوا.
(وَالأَظْهَرُ) به فەرموودەی بەهێزتر (جَوَازُ الْقَضَاءِ عَلَى غَائِبٍ فِي قِصَاصٍ وَحَدِّ قَذْفٍ) دروسته بڕیار له سەر داوالێكراوی نادیار بدرێ: له تۆڵەكردنەوەی بڕینو كوشتنو له سزای

وَمَنْعُهُ فِي حَدِّ لِلَّهِ تَعَالَى، وَلَوْ سَمِعَ بَيِّنَةً عَلَى غَائِبٍ فَقَدِمَ قَبْلَ الْحُكْمِ لَمْ يَسْتَعِدْهَا بَلْ يُخْبِرُهُ وَيُمَكِّنُهُ مِنْ جَرْحٍ، وَلَوْ عُزِلَ بَعْدَ سَمَاعِ بَيِّنَةٍ ثُمَّ وُلِّيَ وَجَبَتْ الإِسْتِعَادَةُ، وَإِذَا أُسْتُعْدِيَ عَلَى حَاضِرٍ بِالْبَلَدِ أَحْضَرَهُ بِدَفْعِ خَتْمِ طِينٍ رَطْبٍ أَوْ غَيْرِهِ أَوْ بِمُرَتَّبٍ لِذَلِكَ، فَإِنْ امْتَنَعَ بِلاَعُذْرٍ أَحْضَرَهُ بِأَعْوَانِ السُّلْطَانِ وَعَزَّرَهُ، أَوْ غَائِبٍ فِي غَيْرِ وِلاَيَتِهِ فَلَيْسَ لَهُ إِحْضَارُهُ،

بوختاندا، بەلام (وَمَنْعُهُ فِي حَدِّ لِلَّهِ تَعَالَى) قەدەغەیەو نابێ لە سزاکانی مافیخوایگەورەدا بڕیار لە سەر نادیار بدرێ، بەلام ئەگەر تاوانەکە مافی خوای گەورەو مافی ئادەمیزادی تێدا بێ: وەکو دزی، ئەو کاتە بڕیاری ماڵەکە لە سەر دزە نادیارەکە دەدرێ، بەلام بڕیاری دەست بڕینی لە سەر نادرێ، هەوەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ سَمِعَ بَيِّنَةً عَلَى غَائِبٍ) ئەگەر قازی لە سەر نادیارێك گوێی لە شاهیدەکان گرت (فَقَدِمَ قَبْلَ الْحُكْمِ) ئینجا پێش بڕیاردان داوالێکراوەنادیارەکە هاتەوە (لَمْ يَسْتَعِدْهَا) واجب نیە دووبارە شاهیدیەکە وەربگرێتەوە (بَلْ يُخْبِرُهُ وَيُمَكِّنُهُ مِنْ جَرْحٍ) بەڵکو هەواڵی شاهیدەیەکە بە داوالێکراوەکە دەڵێ‌و ڕێگای دەداتێ ڕەخنە لە شاهیدەکان بگرێ.

بەلام (وَلَوْ عُزِلَ بَعْدَ سَمَاعِ بَيِّنَةٍ) ئەگەر لە دوای گوێلێگرتنی شاهیدەکان قازی لەکار لادرا (ثُمَّ وُلِّيَ) ئینجا گەڕاندراوە سەر کارەکەی، ئەو کاتە (وَجَبَتِ الإِسْتِعَادَةُ) واجبە: دووبارە شاهیدیەکە وەربگرێتەوەو نابێ بە گوێلێگرتنەکەی‌یەکەم بڕیار بدا.

(وَإِذَا أُسْتُعْدِيَ عَلَى حَاضِرٍ بِالْبَلَدِ) هەر کاتێك شکایەت کرا، واتە: داوا لە قازی کرا دوژمنکارێکی حازر بانگی دادگا بکاو دوژمنایەتیەکەی لاببا. ئەو کاتە (أَحْضَرَهُ) واجبە: قازی دوژمنارەکە لە دادگادا ئامادە بکا (بِدَفْعِ خَتْمِ طِينٍ رَطْبٍ أَوْ غَيْرِهِ) وەك مۆرکراوێکی پارچە قوڕێکی تەڕ، یان نووسراوێکیتر بە دەست داواکارەکە بۆ دوژمنکارەکە بنێرێ‌و تێیدا بنووسێ: وەرە دادگای فلانە قازی‌یە. (أَوْ بِمُرَتَّبٍ لِذَلِكَ) یان بە نێردراوێکی دامەزراو بۆ ئامادەکردنەکان ئامادەی دەکا.

(فَإِنْ امْتَنَعَ بِلاَ عُذْرٍ) جا ئەگەر–بە بێعوزر– داواکراوەکە خۆی گیر کردو نەهاتە دادگا، ئەو کاتە (أَحْضَرَهُ بِأَعْوَانِ السُّلْطَانِ) واجبە: بە چەکدارەکانی کاربەدەست ئامادەی بکا، هەم (وَعَزَّرَهُ) دروستە تەمبێیشی بکا.

(أَوْ غَائِبٍ فِي غَيْرِ وِلاَيَتِهِ) یان ئەگەر شکایتەکە، واتە: داواکردنی لادانی دوژمنکاریەکە لە سەر نادیارێك بوو، نادیارەکەش لە شوێنێکی وەها بوو: کە شوێنی دەسەلاتی قازی‌یەکە نەبو، ئەو کاتە (فَلَيْسَ لَهُ إِحْضَارُهُ) بۆ قازی‌یەکە دروست نیە دوژمنکارەکە بهێنێتە دادگای خۆی، بەڵکو گوێ لە شاهیدەکان دەگرێ‌و شاهیدیەکە دەگەینێیە قازی‌ی نادیارەکە، بەو شێوەی ڕابرا.

أَوْ فِيهَا وَلَـهُ هُنَـاكَ نَائِـبٌ لَـمْ يُحْضِـرْهُ بَـلْ يَسْـمَعُ بَيِّنَـةً وَيَكْتُـبُ إِلَيْـهِ، أَوْ لاَ نَائِبَ فَالأَصَحُّ يُحْضِرُهُ مِـنْ مَسَـافَةِ الْعَـدْوَى فَقَـطْ، وَهِـيَ الَّتِـي يَرْجِـعُ مِنْهَا مُبَكِّرٌ لَيْلاً، وَأَنَّ الْمُخَدَّرَةَ لاَ تُحْضَرُ وَهِيَ مَـنْ لاَ يَكْثُـرُ خُرُوجُهَـا لِحَاجَـاتٍ.

(بَابُ الْقِسْـمَةِ)

(أَوْ فِيهَا) يـان دوژمنكارەكـە لـە شـوێنێكی ژێـر دەسـەڵاتی قازیەكـە بـوو (وَلَـهُ هُنَـاكَ نَائِـبٌ) قازیەكەش لەوێ جێگرێكی خۆی هـەبوو، ئـەو كاتـەش (لَمْ يُحْضِرْهُ) نابێ بیهێنێتـە دادگای خـۆی (بَـلْ يَسْـمَعُ بَيِّنَـةً وَيَكْتُـبُ إِلَيْـهِ) بـەڵكو گـوێ لـە شـاهیدكان دەگرێو بـۆ جێگرەكـەی دەنووسێ تاكو بەو شاهیدیەیە بڕیار بدا (أَوْ لاَ نَائِـبَ) بـەڵام ئەگـەر جێگری لـەوێ نـەبو، ئـەو كاتە (فَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (يُحْضِرُهُ مِنْ مَسَافَةِ الْعَدْوَى فَقَطْ) تـەنها لـە ئەندازەی خۆشڕۆییەوە ئامادەی دەكا: (وَهِيَ) ئەندازەی خۆشـڕۆیی (الَّتِـي يَرْجِـعُ مِنْهَـا مُبَكِّرٌ لَـيْلاً) ئـەو شوێنەیە: ڕێبوار لە بەیانیەوە دەرچێو بۆ سەرەتای شەو بگەڕێتەوە شوێنەكەی.

(وَ) هەر بە فەرموودەی ڕاستتر: (أَنَّ الْمُخَدَّرَةَ لاَ تُحْضَرُ) ئافرەتی داپۆشەر و مرۆڤـی نـەخۆشو پەككەوتوو ناهێندرێنە دادگا، بەڵكو وەكیلی خۆیان دەنێرنە دادگا، یان قازی جێگرێكی خـۆی دەنێرێتە لای ئەوان تاكو كێشەكە ببڕێتەوە (وَهِـيَ) ئـافرەتی داپۆشـەر (مَـنْ لاَ يَكْثُـرُ خُرُوجُهَـا لِحَاجَاتٍ) ئەو ئافرەتەیە بۆ پێویستیەكانی بە زۆری لە ماڵ ناچێتە دەرەوە.

﴿ بَابُ الْقِسْمَةِ: **باسی بەشكردنی ماڵی هاوبەش لە نێوان هاوبەشەكاندا** ﴾

پێشـەكی بزانـە: بـۆ هـیچ هاوبەشـێك دروسـت نیـە پـێش بەشـكردن هـیچ بەشـێك لـە ماڵـە هاوبەشەكە ببا، تەنها ئەگەر هاوبەشەكان ئیزنی بدەن، یـان ڕقـەكاری بكـەنو لەگـەڵی بـەش نەكەن، ئەو كاتە دروستە بەشی خۆی لە ماڵی هاووێنەیی ببا: وەكو گەنمو پـارە، واتـە: بـەڵام لە هیچ حاڵەتێكدا –پێش بەشكردن– لە ماڵێ قرسێندراودا دروست نیە بەشی خۆی ببا: وەكو جلو بەرگو ئاژەڵ.

كەوابو: هەر كاتێك یەكێك لە هاوبەشەكان بەشێكی لە ماڵێكی هاوبەشی لـە كەسـێك وەرگرت: وەكو میراتو شتی زەوتكراو و بەخشراو، ئەوە گشتیان لەو بەشەدا دەبنەوە هاوبـەش، تـەنها لە پارەی فرۆشراودا نەبێ، واتە: ئەگەر دوو هاوبەش ماڵێكیان فرۆشتە كەسێك، ئەوە بـۆ هـەر یەكەیان دروستە: بە تەنهایی بەشە پارەكەی خۆی لـە كڕیارەكـە وەربگرێو هاوبەشـەكەیتر لەگەڵی نابێتەوە هاوبەش.

جا بزانە: ئەگەر كۆمەڵێك پارەیان تێكەڵ كرد بۆ كارێك، ئینجا وازیـان لـە كارەكـە هێنـا، ئـەو كاتەش بۆ هەر یەكەیان دروستە –بێ ڕەزامەندی ئـەوانیتر– بەشـەكەی خـۆی وەربگرێتـەوە، هەروەها ئەگەر هاوبەشێك حازر نەبێ، ئەو كاتەش بۆ هاوبەشەكەی حازر دروستە: بەشـەكەی

قَدْ يَقْسِمُ الشُّرَكَاءُ أَوْ مَنصُوبُهُمْ أَوْ مَنصُوبُ الإِمَامِ، وَشَرْطُ مَنصُوبِه: ذَكَرٌ حُرٌّ عَـدْلٌ يَعْلَمُ الْمَسَاحَةَ وَالْحِسَابَ، فَإِنْ كَانَ فِيهَا تَقْوِيمٌ وَجَبَ قَاسِمَانِ، وَإِلاَّ فَقَاسِمٌ، وَفِي قَوْلٍ اثْنَانِ، وَلِلإِمَامِ جَعْلُ الْقَاسِمِ حَاكِمًا فِي التَّقْوِيمِ فَيَعْمَلُ فِيه بِعَدْلَيْنِ وَيَقْسِمُ، وَيَجْعَلُ الإِمَامُ رِزْقَ مَنصُوبِه مِنْ بَيْتِ الْمَالِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَأُجْرَتُهُ عَلَى الشُّرَكَاءِ،

خۆی لەو ماڵە هاوبەشە وەربگرێ: کە بە بڕیاری دادگا بۆی ئاشکرا بووە، هەروەك لە (تحفە)و حاشیەکانیدا لێرەو لە (باسی هاوبەشی)دا ڕوون کراوەتەوە.

ئینجا (قَدْ يَقْسِمُ الشُّرَكَاءُ) هەندێ جار هاوبەشەکان ماڵە هاوبەشەکە لە نێوان خۆیاندا بەش دەکەن (أَوْ مَنْصُوبُهُمْ) یان وەکیلی هاوبەشەکان لە نێوانیاندا بەشی دەکا (أَوْ مَنْصُوبُ الإِمَامِ) یان کاربەدەست، یان وەکیلی کاربەدەست لە نێوانیاندا بەشی دەکا، هەرچەند لەم حاڵەتەشدا هاوبەشێکیش ئامادە نەبێ.

(وَشَرْطُ مَنْصُوبِهِ) مەرجی وەکیلەکەی کاربەدەست: (ذَكَرٌ حُرٌّ عَدْلٌ) دەبێ پیاوێکی بالغو عاقڵو ئازادو دادپەروەر بێ، هەم (يَعْلَمُ الْمِسَاحَةَ وَالْحِسَابَ) پیوانەی زەویو ژماردنیش بزانێ، هەروەها ئەگەر بەشکەرەکە وەکیلی هاوبەشەکان بێو منداڵ، یان شێتیان لە ناودا بێ، ئەو کاتەش ئەو مەرجانە گشتی واجبن، بەڵام ئەگەر منداڵو شێتیان لە ناودا نەبێ، ئەو کاتە -تەنها- مەرجە: بەشکەرەکە بالغو عاقڵ بێ، کەواتە: دروستە: فاسقو ئافرەت -بە ڕەزامەندی ئەوان- ماڵەکەیان بۆ بەش بکەن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(فَإِنْ كَانَ فِيهَا تَقْوِيمٌ) جا ئەگەر لە بەشکردنەکەدا قرساندن، واتە: نرخ دانان هەبێ، ئەو کاتە (وَجَبَ قَاسِمَانِ) واجبە دوو بەشکەر ماڵەکە بقرسێننو بەشی بکەن، چونکە قرساندن شاهیدیدانە بە نرخی بەشەکە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر قرساندنی تێدا نەبێ، ئەو کاتە (فَقَاسِمٌ) یەك بەشکەر بەسە ماڵەکە بەش بکا (وَفِي قَوْلٍ اثْنَانِ) لە فەرمودەیەکی بێهێزدا: دەبێ دوو بەشکەر بەشی بکەن.

(وَلِلإِمَامِ جَعْلُ الْقَاسِمِ حَاكِمًا فِي التَّقْوِيمِ) بۆ پێشەوا دروستە: بەشکەرەکە بکاتە دادوەر لە قرساندنەکەدا، جا ئەو کاتە (فَيَعْمَلُ فِيهِ بِعَدْلَيْنِ) بەشکەرەکە بە شاهیدیی دوو پاوی دادپەروەر نرخەکە دادەنێو (وَيَقْسِمُ) بەخۆی ماڵەکە بەش دەکا.

(وَيَجْعَلُ الإِمَامُ رِزْقَ مَنْصُوبِهِ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ) واجبە: پێشەوا موچەی وەکیلەکەیخۆی بۆ بەشکردن لە (بیت المال) بدا (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ) جا ئەگەر (بیت المال) نەبو، یان بەروەستی نەدەکرد، ئەو کاتە (فَأُجْرَتُهُ عَلَى الشُّرَكَاءِ) کرێی بەشکەرەکە لە سەر هاوبەشەکانە -ئەگەر بە کرێیان گرتبێ- چونکە لەو حاڵەتەدا دروست نیە: کاربەدەست بەشکەرێکی دیارکراو دابنێ.

فَإِنْ اسْتَأْجَرُوهُ وَسَمَّى كُلٌّ قَدْرًا لَزِمَهُ، وَإِلاَّ فَالأُجْرَةُ مُوَزَّعَةٌ عَلَى الْحِصَصِ، وَفِي قَوْلٍ عَلَى الرُّءُوسِ، ثُمَّ مَا عَظُمَ الضَّرَرُ فِي قِسْمَتِهِ كَجَوْهَرَةٍ وَثَوْبٍ نَفِيسَيْنِ وَزَوْجَيْ خُفٍّ إِنْ طَلَبَ الشُّرَكَاءُ كُلُّهُمْ قِسْمَتَهُ لَمْ يُجِبْهُمْ الْقَاضِي، وَلاَ يَمْنَعُهُمْ إِنْ قَسَمُوا بِأَنْفُسِهِمْ إِنْ لَمْ تَبْطُلْ مَنْفَعَتُهُ كَسَيْفٍ يُكْسَرُ، وَمَا يَبْطُلُ نَفْعُهُ الْمَقْصُودُ كَحَمَّامٍ وَطَاحُونَةٍ صَغِيرَيْنِ لاَ يُجَابُ طَالِبُ قِسْمَتِهِ فِي الأَصَحِّ، فَإِنْ أَمْكَنَ جَعْلُهُ حَمَّامَيْنِ أُجِيبَ، وَلَوْ كَانَ لَهُ عُشْرُ دَارٍ لاَ يَصْلُحُ لِلسُّكْنَى وَالْبَاقِي لآخَرَ

ئینجا (فَإِنْ اسْتَأْجَرُوهُ) ئەگەر هەموو هاوبەشەکان بەشکەرەکەیان بە کرێ گرتو (وَسَمَّى كُلٌّ قَدْرًا) هەر یەکەشیان ئەندازە کرێیەکی سەربەخۆی ناو هێنابو، ئەوە (لَزِمَهُ) هەر کەسەو ناویراوەکەی خۆی لە سەر واجب دەبێ.

(وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر بە تێکڕایی یەك ئەندازە کرێیان دانابو، ئەو کاتە (فَالأُجْرَةُ مُوَزَّعَةٌ عَلَى الْحِصَصِ) ئەو کرێیە بە سەر ئەندازەی بەشەکاندا بەش دەکرێ، واتە: ئەوەی نیوەی هەیە نیوەی کرێیەکە دەدا، ئەوە سێیەکی هەیە سێیەك، ئەوەی شەشێکی هەیە شەشێك (وَفِي قَوْلٍ عَلَى الرُّءُوسِ) لە فەرموودەیەکدا بە سەر سەری هاوبەشەکاندا –بە یەکسانی– بەش دەکرێ، بەلام ئەگەر تەنها یەکێکیان –بێ ڕەزامەندی هاوبەشەکانیتر– بە کرێی بگرێ، ئەو کاتە هەموو کرێیەکە لە سەر وی واجب دەبێ، هەروەك لە (تحفە)دا فەرموویەتی.

(ثُمَّ مَا عَظُمَ الضَّرَرُ فِي قِسْمَتِهِ) ئینجا ئەو هاوبەشەی زەرەرێکی گەورە لە بەشکردنیدایە: (كَجَوْهَرَةٍ وَثَوْبٍ نَفِيسَيْنِ) وەکو گەوهەرێكو جلکێکی نرخدار، هەم (وَزَوْجَيْ خُفٍّ) وەکو جووتە گۆرەوی، یان جووتە خوفێكو ئەو جۆرە شتانە، ئەوە (إِنْ طَلَبَ الشُّرَكَاءُ كُلُّهُمْ قِسْمَتَهُ) ئەگەر هەموو هاوبەشەکان داوای بەشکردنیان کرد (لَمْ يُجِبْهُمْ الْقَاضِي) نابێ قازی داوایەکەیان بەجێ بێنێ، بەلام (وَلاَ يَمْنَعُهُمْ إِنْ قَسَمُوا بِأَنْفُسِهِمْ) نابێ قەدەغەشیان بکا، ئەگەر بەخۆیان بەشیان کرد (إِنْ لَمْ تَبْطُلْ مَنْفَعَتُهُ) بەو مەرجەی بە یەکجاری سودەکەی تێك نەچێ (كَسَيْفٍ يُكْسَرُ) وەکو شمشێرێك بشکێندرێ، چونکە بۆ کردنە کێرد سودی دەمێنێ.

بەلام (وَمَا يَبْطُلُ نَفْعُهُ الْمَقْصُودُ) ئەو هاوبەشەی بە بەشکردن سودە مەبەستەکەی تێك بچێ (كَحَمَّامٍ وَطَاحُونَةٍ صَغِيرَيْنِ) وەکو گەرماوێكو ئاشێکی بچوك، ئەوە (لاَ يُجَابُ طَالِبُ قِسْمَتِهِ) وەلامی ئەو هاوبەشە نادرێتەوە کە داوای بەشکردنی ئەو جۆرە شتە دەکا، چونکە زەرەری تێدایە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەیڕاستتردا، بەلام (فَإِنْ أَمْكَنَ جَعْلُهُ حَمَّامَيْنِ) ئەگەر گونجا بکرێتە دوو گەرماو، یان دوو ئاش، ئەو کاتە (أُجِيبَ) وەلامی داواکارەکە دەدرێتەوە، جا ئەگەر هاوبەشەکەیتریش ڕازی نەبێ زۆری لێدەکرێ بەشی بکا، چونکە زەرەری تێدانیە.

بەلام (وَلَوْ كَانَ لَهُ عُشْرُ دَارٍ) ئەگەر هاوبەشێك دەیەکێکی خانوویێکی هەبوو، کە (لاَ يَصْلُحُ لِلسُّكْنَى) دەیەکەکە کەلکی نیشتەجێبوونی نەبو (وَالْبَاقِي لآخَرَ) نۆ بەشەکەیتریشی بۆ

فَالأَصَحُّ إِجْبَارُ صَاحِبِ الْعُشْرِ بِطَلَبِ صَاحِبِهِ دُونَ عَكْسِهِ، وَمَا لاَ يَعْظُمُ ضَرَرُهُ قِسْمَتُهُ أَنْوَاعٌ: أَحَدُهَا: بِالأَجْزَاءِ كَمِثْلِيٍّ وَدَارٍ مُتَّفِقَةِ الأَبْنِيَةِ وَأَرْضٍ مُشْتَبِهَةِ الأَجْزَاءِ فَيُجْبَرُ الْمُمْتَنِعُ فَتُعَدَّلُ السِّهَامُ كَيْلاً وَوَزْنًا وَذَرْعًا بِعَدَدِ الأَنْصِبَاءِ إِنْ اسْتَوَتْ، وَيَكْتُبُ فِي كُلِّ رُقْعَةٍ اسْمَ شَرِيكٍ أَوْ جُزْءًا مُمَيَّزًا بِحَدٍّ أَوْ جِهَةٍ وَتُدْرَجُ فِي بَنَادِقَ مُسْتَوِيَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُ مَنْ لَمْ يَحْضُرْهَا:

هاوبەشەکەیتر بوو و کەڵکی نیشتەجێبوونی هەبوو، ئەوە (فَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی راستتر: (إِجْبَارُ صَاحِبِ الْعُشْرِ) خاوەنی دەیەکە زۆری لێدەکرێ خانووەکەی بەش بکا، هەرچەند زەرەریش بکا، بەڵام بەو مەرجەی (بِطَلَبِ صَاحِبِهِ) بەشکردنەکە بە داواکردنی هاوبەشەکەیتر بێ (دُونَ عَكْسِهِ) بەڵام بە پێچەوانەوە نابێ، واتە: بە داواکردنی خاوەنی دەیەکە هاوبەشەکەیتر زۆری لێناکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بەشکردنی ماڵی منداڵو شێت قازانجی تێدا بێ، ئەوە بۆ سەرپەرشتکارەکەیان دروستە بەشی بکا، ئەگەر نا: دروست نیە، بەڵام ئەگەر هاوبەشەکانیتر داوای بەشکردنی ماڵەکە بکەن، ئەو کاتە بەشکردنەکە واجب دەبێ، هەرچەند قازانجی منداڵو شێتەکەشی تێدا نەبێ، هەروەك لە (تحفە)و حاشیەکانیدا فەرموویانە.

(وَمَا لاَ يَعْظُمُ ضَرَرُهُ قِسْمَتُهُ أَنْوَاعٌ) ئەو شتەی بە بەشکردن زەرەرێکی گەورەی نابێ، بە سێ جۆر بەش دەکرێ:

(أَحَدُهَا: بِالأَجْزَاءِ) جۆرییەکەم: پێی دەگوترێ: (قِسْمَةُ الأَجْزَاءِ)=بەشکردنی پارچە پارچە، هەم پێی دەگوترێ: (قِسْمَةُ الإِفْرَازِ)=لێکجیاکردنەوە (كَمِثْلِيٍّ) وەکو شتی هاووێنە: وەك دانەوێڵەو پارە، هەم (وَدَارٍ مُتَّفِقَةِ الأَبْنِيَةِ) وەکو خانوویێك کە هەموو ژوورەکانو هەیوانەکانی وەکو یەکتری بن، هەم (وَأَرْضٍ مُشْتَبِهَةِ الأَجْزَاءِ) وەکو زەوییێك کە هەموو بەشەکانی وێك بچن، لەوانەدا گشتی (فَيُجْبَرُ الْمُمْتَنِعُ) ئەو هاوبەشەی دەڵی بەشی ناکەم زۆری لێدەکرێ بەشی بکا، هەر چەند هەموو بەشەکانیشی بە ئەندازەی یەکتری نەبن:

کەوابو: (فَتُعَدَّلُ السِّهَامُ كَيْلاً وَوَزْنًا وَذَرْعًا) بەشەکان یەکسان دەکرێن: بە پێوان، یان بە کێشان، یان بەگەزو مەتر، یان بە ژماردن (بِعَدَدِ الأَنْصِبَاءِ) بە ژمارەی بەشەکان (إِنْ اسْتَوَتْ) ئەگەر بەشەکان وەکو یەکتری بن: وەك زەوییەکە بۆ سێ کەسان: هەر یەکەو سێیەکێکیان، ئەوە دەکرێتە سێ بەش، ئینجا سێ پارچە کاغەز دێنینو (وَيَكْتُبُ فِي كُلِّ رُقْعَةٍ اسْمَ شَرِيكٍ) لە هەر پارچە کاغەزێکدا بەشکەرەکە ناوی هاوبەشێك دەنووسێ (أَوْ جُزْءًا مُمَيَّزًا بِحَدٍّ أَوْ جِهَةٍ) یان بەشێکی جیاکراوە: بە سنورێك، یان بە تەنیشتێك لە پارچە کاغەزەکەدا دەنووسێ، ئینجا (وَتُدْرَجُ فِي بَنَادِقَ مُسْتَوِيَةٍ) ئەو پارچە کاغەزانە دەناو چەند تۆپێکی یەکسان دەنرێن، یان دەناو کیسەیەك دەنرێن بۆ (قُرْعَةٍ)=پشکەکردن لە نێوانیاندا:

(ثُمَّ يُخْرِجُ مَنْ لَمْ يَحْضُرْهَا رُقْعَةً) ئینجا کەسێك-کە ئامادەی ڕووداوەکە نەبوبێ، یان منداڵێك- پارچە کاغەزێك دەردێنێ:

رُقْعَةً عَلَى الْجُزْءِ الأَوَّلِ إِنْ كَتَبَ الأَسْمَاءَ فَيُعْطِي مَنْ خَرَجَ اسْمُهُ، أَوْ عَلَى اسْمِ زَيْدٍ إِنْ كَتَبَ الأَجْزَاءَ، فَإِنْ اخْتَلَفَتِ الأَنْصِبَاءُ كَنِصْفٍ وَثُلُثٍ وَسُدُسٍ جُزِّئَتِ الأَرْضُ عَلَى أَقَلِّ السِّهَامِ وَقُسِّمَتْ كَمَا سَبَقَ، وَيُحْتَرَزُ عَنْ تَفْرِيقِ حِصَّةِ وَاحِدٍ. الثَّانِي: بِالتَّعْدِيلِ كَأَرْضٍ تَخْتَلِفُ قِيمَةُ أَجْزَائِهَا بِحَسْبِ قُوَّةِ إِنْبَاتٍ وَقُرْبِ مَاءٍ، وَيُجْبَرُ الْمُمْتَنِعُ عَلَيْهَا فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ اسْتَوَتْ قِيمَةُ دَارَيْنِ أَوْ حَانُوتَيْنِ فَطَلَبَ جَعْلَ كُلٍّ لِوَاحِدٍ

(عَلَى الْجُزْءِ الأَوَّلِ إِنْ كَتَبَ الأَسْمَاءَ) لە سەر بەشی یەکەم، ئەگەر بەشکەرەکە ناوی هاوبەشەکانی نوسیبێ (فَيُعْطِي مَنْ خَرَجَ اسْمُهُ) جا بەشە یەکەمەکە دەداتە ئەو هاوبەشەی ناوی لەو پارچە کاغەزەدا دەرچوە، ئینجا پارچە کاغەزێکیتریش لە سەر بەشەکەیدووەم دەردێنێو دەیداتە ئەو هاوبەشەی ناوی دەرچوە...بەم جۆرە تا دەگاتە کۆتایی.

(أَوْ عَلَى اسْمِ زَيْدٍ إِنْ كَتَبَ الأَجْزَاءَ) یان پارچە کاغەزەکە لە سەر ناوی (زەید) دەردێنێ، ئەگەر ناوی بەشەکانی لە پارچە کاغەزەکاندا نوسیبێ، ئینجا ناوی کامە پارچە لە کاغەزەکەدا دەرچو، دەیداتە (زەید)، ئینجا پارچە یەکیتریش لە سەر ناوی (بەکر) دەردێنێ...بەم جۆرە تادەگاتە کۆتایی.

(فَإِنْ اخْتَلَفَتِ الأَنْصِبَاءُ) جا ئەگەر بەشەکان لێك جیاواز بن (كَنِصْفٍ وَثُلُثٍ وَسُدُسٍ) وەکو نیوەو سێیەكو شەشێك، ئەو کاتە (جُزِّئَتِ الأَرْضُ عَلَى أَقَلِّ السِّهَامِ) زەویەکە لە سەر کەمترینی بەشەکان پارچە پارچە دەکرێ، واتە: لەم وێنەیەدا دەیکاتە شەش بەش، ئینجا (وَقُسِّمَتْ كَمَا سَبَقَ) وەکو شێوەیڕابردوو بەش دەکرێ، بەلام (وَيُحْتَرَزُ عَنْ تَفْرِيقِ حِصَّةِ وَاحِدٍ)دەبی بەشکەرەکە خۆی بپارێزێ: بەشی هیچ هاوبەشێك لێك جیا نەکاتەوە، واتە: با هەرسێك پارچەکانی خاوەنینیوەیی لە تەنیشت یەکتری بن، هەردوو پارچەکانی خاوەنی سێیەك لە تەنیشت یەکتری بن.

(الثَّانِي: بِالتَّعْدِيلِ) جۆریدووەمی بەشکردن: بە (قِسْمَةُ التَّعْدِيلِ) دەبێ، واتە: یەکسانکردنی نرخی بەشەکان (كَأَرْضٍ تَخْتَلِفُ قِيمَةُ أَجْزَائِهَا) وەکو بەشکردنی زەویەکی وەها: کە نرخی پارچەکانی لێك جیابێ (بِحَسْبِ قُوَّةِ إِنْبَاتٍ وَقُرْبِ مَاءٍ) بەگوێرەی بەهێزی سەوزکردنی گیاو درەختو نزیکی ئاو، یان پارچەیەکی درەختی هەنار بێو پارچەیەکی درەختی بەڕوو بێ، ئەوە لەو حاڵەتانەدا پارچەیەکی باشەکە-بە هۆی بە نرخی- بەرامبەر دوو پارچەیخراپەکە دادەنرێ، یان بەرامبەر کەمتر، یان زیاتر...تا نرخی گشت پارچەکان یەکسان دەبێ، ئینجا بەو شێوەی ڕابردوو بە (قُرْعَة)-پشکەکردن بەش دەکرێو هەم (وَيُجْبَرُ الْمُمْتَنِعُ عَلَيْهَا) بۆ ئەم جۆرە دووەمەش ئەو هاوبەشەی دەڵێ: بەشی ناکەم. زۆری لێدەکرێ بەشی بکا (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا.

(وَلَوْ اسْتَوَتْ قِيمَةُ دَارَيْنِ أَوْ حَانُوتَيْنِ) ئەگەر دوو خانوو، یان دوو دوکان نرخەکەیان بە ئەندازەی یەکتری بوو (فَطَلَبَ جَعْلَ كُلٍّ لِوَاحِدٍ) ئینجا هاوبەشێك داوای کرد: هەر یەکەیان

فَلاَ إجْبَارَ، أَوْ عَبيد أَوْ ثِيَاب منْ نَوْعٍ أُجْبِرَ، أَوْ نَوْعَيْنِ فَلاَ. اَلثَّالِثُ: بالرَّدِّ بِأَنْ يَكُونَ فِي أَحَدالْجَانِبَيْنِ بِئْرٌ أَوْ شَجَرٌ لاَ يُمْكِنُ قِسْمَتُهُ فَيَرُدُّ مَنْ يَأْخُذُهُ قِسْطَ قِيمَتِهِ، وَلاَ إجْبَارَ فِيهِ، وَهُوَ بَيْعٌ، وَكَذَاالتَّعْدِيلُ عَلَىالْمَذْهَبِ، وَقِسْمَةُ الأَجْزَاءِ إفْرَازٌ

-بە گوێرەی پشکەکردن- بۆ یەکێکیان بێ. ئەوە (فَلاَ إجْبَارَ) لەم جۆرەدا هاوبەشەکەیتر زۆری لێناکرێ بۆ بەشکردن، چونکە هەر کەسێکو مەبەستێکی جیاوازی هەیە لە شوێنو دوکانو خانوودا (أَوْ عَبِيدٍ أَوْ ثِيَابٍ) یان چەند کۆیلە، یان چەند جل، یان چەند ئاژەڵ، یان چەند درەخت نرخەکەیان یەکسان بوو، هەم (مِنْ نَوْعٍ) گشتیان لە یەك جۆر بون، ئەو کاتە (أُجْبِرَ) هاوبەشەکەیتر زۆری لێدەکرێ بەشی بکا (أَوْ نَوْعَيْنِ) بەڵام ئەگەر لە دوو جۆر بون: وەك بزنو مەڕ، یان جلی خوریو لۆکە، یان وەك هێسترو درەخت، ئەو کاتە (فَلاَ) هاوبەشەکە زۆری لێناکرێ، چونکە مەبەستەکان لە هەر جۆرێکدا لێك جیانە.

(اَلثَّالِثُ: بِالرَّدِّ) جۆریسێیەمی بەشکردن: (قِسْمَةُالرَّدِ)-بەشکردنی بە ڕەدکردنەوەیە، واتە: هاوبەشێك-بە هۆی چاکتریی بەشەکەیخۆی- هەندێك ماڵ بداتە هاوبەشەکەیتر: (بِأَنْ يَكُونَ فِي أَحَدِالْجَانِبَيْنِ بِئْرٌ أَوْ شَجَرٌ) وەك لە لایەکی زەویەکەدا بیرێك، یان درەختێك، یان شتێکیتر هەبێ، کە (لاَ يُمْكِنُ قِسْمَتُهُ) نەگونجێ بەش بکرێو لایەکەیتریش تێیدا نەبێ، یان تێیدا بێ بەڵام وەکو ئەم لایە چاك نەبێ، ئەو کاتە هەندێك ماڵ لە بەرامبەر بیرەکەو درەختەکە بۆ لایەکەیتر دادەندرێ، ئینجا بە (قُرْعَة)-پشکەکردن بەش دەکرێ، ئینجا (فَيَرُدُّ مَنْ يَأْخُذُهُ قِسْطَ قِيمَتِهِ) ئەو هابەشەی لایەکەی بیرو درەختەکە وەردەگرێ دەبێ بەشە نرخی بیرەکە، یان درەختەکە بۆ هاوبەشەکەیتر ڕەد بکاتەوە:

بۆ وێنە: نرخی هەر پارچەیەك هەزار دینارە، نرخی بیرەکەش-بە تەنها- هەزار دینارە، ئەو هاوبەشەی لای بیرەکە وەردەگرێ دەبێ پێنجسەد دینار بۆ هاوبەشەکەیتر ڕەد بکاتەوە لە بەرامبەر نیوەی بیرەکە. بەڵام (وَلاَ إجْبَارَ فِيهِ) ئەم جۆرەیسێیەم زۆرلێکردنی تێدا نیە، چونکە ئەو ماڵەی هاوبەشەکە ڕەدی دەکاتەوە هاوبەشیی تێدا نیە.

(وَهُوَ بَيْعٌ) بەشکردنی بە ڕەدکردنەوە فرۆشتنە، چونکە ماڵەکە لە بەرامبەر بەشەکە وەردەگیرێ، بەڵام پێویستی بە ووشەی کڕینو فرۆشتن نیە، بەڵکو مەرجە: هاوبەشەکان بە زویان ڕازی بن (وَكَذَا التَّعْدِيلُ عَلَىالْمَذْهَبِ) هەروەها (قِسْمَةُ التَّعْدِيل)ش فرۆشتنە، لە سەر فەرموودەیڕاستی مەزهەب، بەڵام لە بەر پێویستی ئەم جۆرە بەشکردنە بە زۆرلێکردن دەکرێ، هەروەك ماڵی مرۆڤی قەرزداریش بە زۆرلێکردن دەفرۆشرێ، چونکە گشت بەشێکی ماڵە هاوبەشەکە ملکی هەموو هاوبەشەکانە، واتە: هەر هاوبەشێك بەشەکەی خۆی لە بەرامبەر بەشی هاوبەشەکەی وەردەگرێ.

(وَقِسْمَةُ الأَجْزَاءِ إفْرَازٌ) بەشکردنی پارچە پارچەکان-کە جۆرییەکەم بوو- جیاکردنەوەی ملکێکە لە ملکێکیتر، واتە: فرۆشتن نیە بۆیە بە زۆرلێکردنیش دەکرێ، چونکە بەو

فِي‌الأَظْهَرِ، وَيُشْتَرَطُ فِي‌الرَّدِّ الرِّضَا بَعْدَ خُرُوجِ الْقُرْعَةِ، وَلَوْ تَرَاضَيَا بِقِسْمَةِ مَا لاَ إِجْبَارَ فِيهِ اُشْتُرِطَ الرِّضَا بَعْدَ الْقُرْعَةِ فِي‌الأَصَحِّ، كَقَوْلِهِمَا: رَضِينَا بِهَـذِهِ الْقِسْـمَةِ، أَوْ بِمَـا أَخْرَجَتْهُ الْقُرْعَةُ. وَلَوْ ثَبَتَ بِبَيِّنَةٍ غَلَطٌ أَوْ حَيْفٌ فِي قِسْمَةِ إِجْبَارٍ نُقِضَتْ، فَإِنْ لَمْ تَكُـنْ بَيِّنَةٌ وَادَّعَاهُ وَاحِدٌ فَلَهُ تَحْلِيفُ شَرِيكِهِ، وَلَوْ ادَّعَاهُ فِي قِسْمَةِ تَرَاضٍ وَقُلْنَـا هِـيَ بَيْـعٌ فَالأَصَحُّ أَنَّهُ لاَ أَثَرَ لِلْغَلَطِ

جیاكردنه‌وه‌یه ئاشكرا ده‌بێ: ئه‌م به‌شه جیاكراوه‌یه به‌شی ئه‌م هاوبه‌شه‌یه (فِي‌الأَظْهَرِ) له فه‌رمووده‌ی به‌هێزتردا.

(وَيُشْتَرَطُ فِي‌الرَّدِّ) به مه‌رج داده‌ندرێ له به‌شكردنی به ڕه‌دكردنه‌وه‌دا (الرِّضَا بَعْدَ خُرُوجِ الْقُرْعَةِ) هه‌موو هاوبه‌شه‌كان له دوای ده‌رچوونی پشكه به زوبان بڵێن: به‌م به‌شكردنه ڕازیمه چونكه گوتمان: ئه‌م جۆره به‌شكردنه له ڕاستی‌دا فرۆشتنه‌و زۆرلێكردنی تێدا نیه، كه‌وابو: پێویسته ووشه‌ی ڕازی‌بوون بگوترێ.

(وَ) هه‌روه‌ها له دوو جۆره‌كه‌ی‌تریشدا (لَوْ تَرَاضَيَا) ئه‌گه‌ر هاوبه‌شه‌كان–پێش پشكه‌كردن– به‌خۆیان ڕازی بون (بِقِسْمَةِ مَا لاَ إِجْبَارَ فِيهِ) به به‌شكردنی ماڵێك بێ زۆرلێكردن، ئه‌وه (اُشْتُرِطَ الرِّضَا بَعْدَالْقُرْعَةِ) به مه‌رج داده‌ندرێ: له دوای پشكه‌كردنیش به‌و به‌شكردنه ڕازی بن (فِي‌الأَصَحِّ) له فه‌رمووده‌ی ڕاستتردا (كَقَوْلِهِمَا: رَضِينَا بِهَذِهِ الْقِسْمَةِ) وه‌ك هه‌موویان بڵێن: به‌م به‌شكردنه ڕازی بوین (أَوْ) یان بڵێن: (بِمَا أَخْرَجَتْهُ الْقُرْعَةُ) ڕازیمه به‌و به‌شه‌ی پشكه‌كردنه‌كه ده‌ری هێناوه.

به‌ڵام ئه‌گه‌ر به‌شكردنه‌كه به زۆرلێكردن بێ، ئه‌و كاته ڕازی‌بوونی هیچ لایه‌ك ڕه‌چاو ناكرێ: نه له پێش پشكه‌كردن‌و نه له دوای پشكه‌كردن، هه‌روه‌ك له (تحفة)و (نهاية)یه‌دا فه‌رموویانه.

(وَلَوْ ثَبَتَ بِبَيِّنَةٍ) ئه‌گه‌ر به دوو شاهید، یان به شاهیدێك‌و سوێندخواردن ئاشكرا بوو: (غَلَطٌ أَوْ حَيْفٌ فِي قِسْمَةِ إِجْبَارٍ) له به‌شكردنی به زۆرلێكردندا هه‌ڵه‌یه‌ك، یان سته‌مێك كراوه، ئه‌و كاته (نُقِضَتْ) به‌شكردنه‌كه هه‌ڵده‌وه‌شێندرێته‌وه.

(فَإِنْ لَمْ تَكُنْ بَيِّنَةٌ) جا ئه‌گه‌ر شاهید نه‌بو (وَادَّعَاهُ وَاحِدٌ) یه‌كێك له هاوبه‌شه‌كان گوتی: هه‌ڵه‌یه‌ك، یان سته‌مێك له به‌شكردنه‌كه‌دا كراوه، ئه‌و كاته (فَلَهُ تَحْلِيفُ شَرِيكِهِ) مافی هه‌یه هاوبه‌شه‌كه‌ی سوێند بدا: كه هه‌ڵه نه‌كراوه‌و سته‌میش نه‌كراوه، جا ئه‌گه‌ر هاوبه‌شه‌كه سوێندی خوارد، ئه‌وه به‌شكردنه‌كه به دروستبوو داده‌ندرێ، به‌ڵام ئه‌گه‌ر سوێندی نه‌خوارد، ئه‌و كاته ئه‌گه‌ر داواكاره‌كه سوێند بخوا، به‌شكردنه‌كه هه‌ڵده‌وه‌شێندرێته‌وه.

(وَلَوْ ادَّعَاهُ فِي قِسْمَةِ تَرَاضٍ) ئه‌گه‌ر له به‌شكردنێكی به ڕه‌زامه‌ندی‌خۆیاندا گوتی: هه‌ڵه‌یه‌ك، یان سته‌مێك كراوه (وَقُلْنَا هِيَ بَيْعٌ) بشڵێین به‌شكردنی به ڕه‌زامه‌ندی فرۆشتنه: وه‌ك جۆری دووه‌م‌و سێیه‌م، ئه‌و كاته (فَالأَصَحُّ أَنَّهُ لاَ أَثَرَ لِلْغَلَطِ) به فه‌رمووده‌ی‌ڕاستتر:

فلاَ فَائِدَةَ لِهَذه الدَّعْوَى، قُلْت: وَإِنْ قُلْنَا إِفْــرَازٌ نُقِضَــتْ إِنْ ثَبَــتَ، وَإِلاَّ فَيَحْلِــفُ شَرِيكُهُ، وَاللهُ أَعْلَمُ. وَلَوْ اُسْتُحِقَّ بَعْضُ الْمَقْسُومِ شَائِعًا بَطَلَــتْ فِيــهِ، وَفِــي الْبَــاقِي خِلاَفُ تَفْرِيقِ الصَّــفْقَةِ، أَوْ مِــنَ النَّصِــيبَيْنِ مُعَــيَّنٌ سَــوَاءٌ بَقِيَــتْ، وَإِلاَّ بَطَلَــتْ.

(كِتَابُ الشَّهَادَاتِ)

هەڵەکردنەکەو ستەمەکە هیچ کارێك لـە بەشکردنەکە ناکـەن، کـەوابو: (فَلاَ فَائِدَةَ لِهَذِهِ الدَّعْوَى) ئـەم داواکردنـە هـیچ سـودێکی نیـە، هەرچـەند زەرەریشـی کردبـێ، چونکە بـە ڕەزامەندی خۆی وازی لە مافی خۆی هێناوە بۆ هاوبەشەکەی.

(قُلْـت) ئیمـامی (النـواوی) فەرموویـەتی (وَإِنْ قُلْنَـا: إِفْـرَازٌ) ئەگـەر بڵـێین: بەشـکردنی بـە ڕەزامەندی جیاکردنەوەی بەشەکانە: وەك جۆرییەکەمی بەشکردنەکان، ئەو کاتـە (نُقِضَـتْ إِنْ ثَبَـتَ) هەڵدەوەشـێندرێتەوە ئەگـەر بـە دوو شـاهید، یـان بـە شـاهێدێکو سوێندخواردن ئاشکرا ببێ: هەڵەیە، یان ستەم کراوە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر ئاشکرا نـەبێ، ئـەو کاتـە (فَيَحْلِـفُ شَـرِيكُهُ وَاللهُ أَعْلَـمُ) هاوبەشـەکەی سـوێند دەخـوا: کـە سـتەمو هەڵـە نـەکراوە، ئینجـا بەشکردنەکە بە دروستبوو دادەندرێ، هەروەك تازە ڕابرا.

(وَلَوْ اُسْتُحِقَّ بَعْضُ الْمَقْسُومِ شَائِعًا) ئەگەر هەندێکی ماڵە بەشکراوەکە بـە مـافی کەسێکیتر دەرچو بە بـەربڵاوی: وەك چـوارێك، ئـەوە (بَطَلَـتْ فِيـهِ) لـەو هەنـدەدا بەشـکردنەکە بـەتاڵ دەبێتــەوەو واجبــە: بدرێتــەوە خاوەنەکــەی (وَفِي الْبَـاقِي خِـلاَفُ تَفْرِيـقِ الصَّـفْقَةِ) لـەوەی ماوەتەوەش فەرموودە جیاوازەکانی لێکجیاکردنەوەی مامڵەتێك دێنـەجێ، بـە فـەرموودەی بەهێزتر: بەشکردنەکە دروست دەبێ بەڵام هاوبەشەکان مافی پەشیمانییان هەیە.

(أَوْ مِنَ النَّصِيبَيْنِ مُعَيَّنٌ سَوَاءٌ) یان لە هەردوو بەشەکاندا ئەندازەیەکی دیارکراو بە یەکسـانی دەرچو مـافی کەسێکیترە، ئـەو کاتـەش (بَقِيَتْ) بەشـکردنەکە وەك خـۆی دەمێنـێ (وَإِلاَّ) بەڵام بەشە دیارکراوەکە یەکسان نەبو، یان تـەنها لـە بەشـێکیاندا بـوو، ئـەو کاتـە (بَطَلَتْ) بەشکردنەکە بەتاڵ دەبێتەوە، چونکە هەر یەکەیان ئەندازەی مافی خۆی وەرنەگرتوە.

﴿ كِتَابُ الشَّهَادَاتِ: پەرتوکی شاهیدیەکان ﴾

پێناسـه: شـاهیدی: خەبـەرردانی کەسـێکە بـە مـافی کەسـێك لـە سـەر کەسـێك.

ئینجا بزانـە: درۆکـردن لـە شـاهیدیدا گونـاهێکی گەورەیـەو پێغەمبـەرﷺ لـە ڕیـزی کـافربوونی داناوەو فەرموویەتی: ﴿أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟ قَالُوا بَلَى. قَالَ: الإِشْرَاكُ بِاللهِ وَعُقُوقُ الْوَالِــدَيْنِ وَشَهَادَةُ الزُّورِ﴾ رواه الشيخان، گەورەترینی گوناهـەکانتان پـێ بڵـێم؟ (صحابة) گوتیـان: بـەڵێ. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کافربوونو ئازارادانی دایکو باوکو شاهیدیی بە درۆ. هـەم فەرموویـەتی: ﴿لَنْ تَزُولَ قَدَمُ شاهِدِالزُّورِ حَتَّى يُوجِبَ اللهُ لَــهُ النَّــارَ﴾ رواه ابن ماجه بسند صحيح، پـێی شاهیدی بە درۆ لە شوێنی خۆی لاناکەوێ تا خوای گەورە ئاگری دۆزەخی بۆ واجب دەکا.

شَرطُ الشَّاهِد: مُسلِمٌ حُرٌّ مُكَلَّفٌ عَدلٌ ذُو مُرُوءَةٍ غَيرُ مُتَّهَمٍ، وَشَرْطُ الْعَدَالَةِ: اِجْتِنَابُ الْكَبائِرِ وَالإِصْرَارِ عَلَى صَغِيرَةٍ،

(شَرْطُ الشَّاهِدِ) مەرجەكانی شاهید بۆ ئەوەی شاهیدیی قبوڵ بكری: (مُسْلِمٌ) دەبی موسوڵمان بێ، واتە: شاهیدیی كافر قبوڵ ناكرێ، چونكە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنكُمْ﴾ دوو پیاوی دادپەروەر لە خۆتان بكەنە شاهید. واتە: كافر لە ئێمە نیەو دادپەروەریش نیە. بەڵام لە مەزهەبێ ئیمامی(حنفی)دا: شاهیدی كافر لە زەری كافرێكیتر وەردەگیرێ، هەروەك لە (مجمع الانهر)و (مغنی)دا فەرموویانە.

هەروەها مەرجە شاهیدەكە: (حُرٌّ مُكَلَّفٌ) ئازادو بالغ عاقڵ بێ، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ﴾ دوو شاهید لە پیاوەكانتان بكەنە شاهید. كەواتە شاهیدی منداڵ قبوڵ ناكرێ چونكە پیاو نیە، هەم شاهیدی شێتیش قبوڵ ناكرێ بە (اجماع)ی زانایانیئیسلام.

بەڵام لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا: شاهیدیی منداڵان لە سەر یەكتری قبوڵ دەكرێ لەو لێدان‌و بریندارکردنانەی لە نێوانیاندا ڕوو دەدا، بەو مەرجەی لێك جیا نەبوبنەوە، هەروەك لە حاشیەكانی (القلیوبی)و (عمیرة)دا گێڕاویەتیانەوە.

هەروەها مەرجە شاهیدەكە (عَدْلٌ) دادپەروەر بێ، بە بەڵگەی ئایەتەكەی پێشتر، كەواتە: شاهیدی فاسق قبوڵ ناكرێ، چونكە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا﴾ ئەگەر فاسقێك هەواڵێكی هێنا لاتان ئێوە لێبكۆڵنەوەو ڕوونی بكەنەوە. واتە: هەواڵەكەی قبوڵ مەكەن.

هەروەها مەرجە شاهیدەكە: (ذُو مُرُوءَةٍ) خاوەن پیاوەتی‌و ڕەووشتی بەرز بێ، چونكە ئەگەر مرۆڤ پیاوەتیی نەبێ، شەرم ناكاو چی حەز بكا دەیڵێ‌و دەیكا، هەروەك پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذَا لَمْ تَسْتَحِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ﴾ رواه الشيخان، هەر كاتێك شەرمت نەكرد، چی حەز دەكەی بیكە.

هەم (غَيْرُ مُتَّهَمٍ) لە شاهیدیەكەیدا تۆمەت پێكراو نەبێ: بە سود گەیاندن، یان زەرەر لێدان، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿لاَ تُقْبَلُ شَهَادَةُ ذِي الظِّنَّةِ وَلاَ ذِي الْحِنَةِ﴾ حديث صحيح رواه الحاكم على شرط مسلم، شاهیدیی خاوەن تۆمەت‌و خاوەن دوژمنایەتی قبوڵ ناكرێ.

جا بزانە: لە دوای ڕوونكردنەوەی گوناهەكان ئەم دوو مەرجە ڕوون دەكەینەوە، إن شاء الله تعالى.

هەروەها مەرجە شاهیدەكە: گۆیاو هەشیار بێ، واتە: شاهیدی لاڵ‌و گێلەكە قبوڵ ناكرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَشَرْطُ الْعَدَالَةِ) مەرجی دادپەروەری ئەمەیە: (اِجْتِنَابُ الْكَبَائِرِ) مرۆڤ خۆی لە گشت گوناهێك لە گوناهە گەورەكان بپارێزێ‌و هیچێكیان نەكا، هەم (وَالإِصْرَارِ عَلَى صَغِيرَةٍ) خۆی بپارێزێ لە سورپوون لە سەر تەنها گوناهێكی بچوك، یان لە سەر چەند گوناهێكی بچوك.

ڕوونكردنەوە: هەر كاتێك مرۆڤ گوناهێكی گەورەی كرد، ئەوە دادپەروەریی بەتاڵ دەبێتەوەو دەبێتە فاسق، هەرچەند تەنها یەك جاریش گوناهەكەی كردبێ‌و خواپەرستیەكانیشی زۆرتر بن لە گوناهەكان، واتە: ئەگەر لە گوناهە گەورەكە تۆبەش بكا شاهیدیی لێقبوڵ ناكرێ تا ساڵێك بە سەر تۆبەكەیدا تێدەپەڕێ، هەروەك لە (باسی شاهیدی كافرو فاسق)دا ڕوونی دەكەینەوە، إن شاء الله تعالى.

هەروەها ئەگەر زۆر جار گوناهێكی بچوك بكا، یان چەند گوناهێكی بچوك دوو بارە بكاتەوەو تۆبە نەكاو خواپەرستیەكانیشی بە سەر گوناهە بچوكەكانیدا زاڵ نەبن: وەك یەكسان بن، ئەو كاتە گوناهە بچوكەكە دەگاتە ڕیزی گوناهی گەورەو دادپەروەریی بەتاڵ دەبێتەوەو دەبێتە فاسق، بەڵام ئەگەر خواپەرستیەكانی زاڵ بن بە سەر گوناهە بچوكەكانیدا، یان لە گوناهە بچوكەكانی تۆبەی كردبێ، ئەو كاتە هەر بە دادپەروەر دەمێنێتەوە.

ئینجا بزانە: چەند زانایەكی مەزهەبی (الشافعی) فەرموودەكەی هەندێك زانایانی مەزهەبی (مالك)ی هەڵبژاردوە: كە هەر كاتێك دادپەروەری نەماو فاسقی بڵاو بۆوە، ئەو كاتە –لە بەر ناچاری– دادوەر داد دەكا بە شاهیدی كەم گوناهتری كەم گوناهتر، بەڵام ئیمام (إبن عبدالسلام) ڕەدی كردۆتەوە، هەروەها بە فەرموودەیەكی ئیمام (أحمد) ئەوەندە بەسە: شاهیدەكە بە ئاشكرایی موسوڵمان بێ، بەو مەرجەی فاسقیی نەزاندرابێ، هەروەك لە (تحفە)و (نهایە)و حاشیەكانیاندا ناوەڕۆكی ئەم باسە ڕوون كراوەتەوە.

﴿ پێناسەی گوناهی گەورەو بچوك ﴾

هەر گوناهێك ببێتە نیشانەی كەم بایەخی بە ئایین: جا لە دونیادا سزای بۆ داندرابێ، یان هەڕەشەی قیامەت، یان لەعنەت، یان غەزەبی‌خوای لە سەر هاتبێ، ئەوانە گوناهی گەورەنە، جگە لە وانەش گوناهی بچوكن، هەروەك لە (شرح مسلم)و زۆربەی سەرچاوەكاندا ڕوون كراوەتەوە.

بۆ وێنە: كوشتنی بە ناهەق‌و زیناو مەی خواردنەوەو دزی‌و ڕیباو ماڵخواردنی یەتیم‌و شاهیدی بە درۆو سوێندی بە درۆو بەرتیل‌و بوختانی زیناو زەوتكردن‌و لە بیركردنی قورئان‌و زەكاتنەدان‌و بەڕۆژوونەبوونی ڕەمەزان بێ‌عوزرو پێشخستن‌و دواخستنی نوێژو سیحركردن... هتد، ئەوانە گشتی گوناهی گەورەنە، (إبن عباس) رضي‌الله عنهما، فەرموویەتی: ژمارەی گوناهە گەورەكان لە حەفتا نزیكترە، هەروەك لە (مغنی)دا گێڕاویەتیەوە.

(وَيَحْرُمُ اللَّعِبُ بِالنَّرْدِ) حەرامە كەمەكردن بە تاوڵە (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی ڕاست، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ لَعِبَ بِالنَّرْدَشِيرِ فَكَأَنَّمَا صَبَغَ يَدَهُ فِي لَحْمِ خِنْزِيرِ

وَيُكْرَهُ بشطْرَنْجٍ، فَإنْ شُرِطَ فِيهِ مَالٌ مِنَ الْجَانِبَيْنِ فَقِمَارٌ، وَيُبَاحُ الْحُـدَاءُ وَسَـمَاعُهُ، وَيُكْرَهُ الْغِنَاءُ بِلاَ آلَةٍ وَسَمَاعُهُ،

وَدَمِهِ﴾ رواه مسلم وأبوداود، هەر كەسێك گەمە بە تاوڵە بكا، وەك دەستی بە گۆشت‌و خوێنی بەراز كردبێ ئەوهایە. كەواتـە: ئەگەر بەردەوام تاوڵە بكا، شاهیدی‌ی لێ‌قبوڵ ناكرێ، چونكە تـاوانی بەرامبەر خـواو پێغەمبەرﷺ كـردوە، هـەروەك لـە حەدیسـەكەی (أبوداود)دا هاتوە.

(وَيُكْرَهُ بِشِطْرَنْجٍ) ناپەسندە: گەمەكردن بە شەترەنج، چونكە لە زیكرو نوێژكردن غافڵی دەكا، جا هەرچەند شەترەنج لە سێ مەزهەبەكەی‌تردا حەرامە، بەڵام هیچ حەدیسێكی ڕاستی دەرهەق نەهاتوە، هەروەك لە(تحفة)دا فەرموویەتی، بەڵام (فَإنْ شُرِطَ فِيهِ مَالٌ مِنَ الْجَانِبَيْنِ) ئەگەر لە شەترەنجدا ماڵ بە مەرج داندرا لـە هـەردوو لاوە، ئـەو كاتـە (فَقِمَارٌ) دەبێتە قومار، كەواتە: بە (إجماع)ی زانایانی‌ئیسلام حەرام دەبێ، هەروەها ئەگەر تـەنها لایەنێكیش ماڵێك بە مەرج دابنێ، هەر حەرامە.

جا بزانە: هەر گەمەكردنێك‌-وەك تاوڵە- بە كۆترەو خەملاندن بێ: وەكو دۆمینـە، ئـەوە حەرامە هەرچەند هیچ ماڵیشی لـە سـەر وەرنـەگیرێ، بـەڵام ئەگـەر‌-وەك شـەترەنج- بـە لێكدانەوەو بیرلێكردنەوە بێ: وەكو دامـەو سـێ ڕیزكانـەو نۆڕیزكانـە، ئـەوە حـەرام نیـە، چونكە بیری مرۆڤ بەهێز دەكا بۆ جەنگ، بەڵام بەو مەرجە لـە ڕێگـەو چایخانەدا گەمەكـە نەكا؟ چونكە پیاوەتی‌ی لادەبا، هەم بەو مەرجـەش هـیچ شتێكی لـە سـەر وەرنـەگیرێ، ئەگینا: ئەویش دەبێتە قومارو حەرام دەبێ.

هەروەها حەرامە: تێكبەردانی بەران‌و سەگو كەڵەشێرو هەڵپەڕاندنی مەیمون‌و كۆتربازی‌و هەر گەمەیەكی ببێتـە هـۆی لاچوونی پـەردەی شـەرم‌و پیـاوەتی، هـەروەك لـە (تحفـە)و (مغنی)دا ئەم باسە ڕوون كراوەتەوە.

(وَيُبَاحُ الْحُدَاءُ) بەیت گوتن لە دوای ووشتر-تـاكو خـۆش بـڕوا- حەڵاڵـە، هـەم (وَسَمَاعُهُ) گوێ لێڕاگرتنیشی حەڵاڵە، چونكە پێغەمبەرﷺ گوێی لە (أَنْجَشَة) ڕاگرتـوە، هـەروەك لـە (البخاری‌و مسلم)دا گێڕدراوەتەوە.

(وَيُكْرَهُ الْغِنَاءُ بِلاَ آلَةٍ) ناپەسندە گۆرانی گـوتن بـە بێ‌كەرسـتەی غـافڵكردن‌و جۆشـاندن، هـەم (وَسَمَاعُهُ) گوێ لێڕاگرتنیشی ناپەسندە، بـەڵام ئەگـەر گـۆرانی گوتنەكـە لەگـەڵ بـەكارهێنانی كەرستەی غافڵكردن‌و جۆشـاندن بـێ، ئـەو كاتـە گـوتن‌و گـوێ لێڕاگرتنـی هـەردووك حـەرامن هەرچەند پیاویش بیڵێ ﴿عن ابن مسعودؓ: إِنَّ الْغِنَاءَ يُنْبِتُ النِّفَاقَ فِي الْقَلْـبِ﴾ رواه ابوداود وابن ابی‌الدنیا وصححه فی‌التحفة، گۆرانی گۆتن دوو ڕوویی لە ناو دڵدا شـین دەكـا. ﴿وعنه فی تفسیر قوله تعالی:(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَالْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ): هُوَ وَاللهِ الْغِنَـاءُ﴾

وَيحْرُمُ اسْتِعْمَالُ آلَةٍ منْ شعَارِ الشَّرَبَة كَطُنْبُورٍ وَعُـودٍ وَصَـنْجٍ وَمِزْمَـارٍ عِرَاقِـيٍّ وَ اسْتِمَاعُهَا، لاَ يَرَاعٍ فِي الأَصَحِّ، قُلْتُ: الأَصَحُّ تَحْرِيمُهُ وَاللهُ أَعْلَمُ.

رواه الحاكم ورواه الإمام احمد والترمذي عن ابي أمامة مرفوعا، ورواه البيهقي عن إبن عباس رضي‌الله عنهم اجمعين، هەندێك كەس هەیە غافڵكردنی گفتوگۆ دەكڕێ تاكو خەڵكی لە ڕێگای خوا گومڕا بكا. (إبن مسعود) فەرمووی: (والله مەبەست لەو گفتوگۆیە: گۆرانی‌یە).

جا بزانە: گۆرانی گوتنی ئافرەتان بۆ كڕكردنەوەی منداڵەكانیان دروستە، هەم سرود گوتنی ئایینی: كە باسی خواو پێغەمبەرﷺ هاندانی چاكەی تێدا بێ، ئەوانەش سوننەتن، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دافەرموویانە، هەروەها ئەگەر گۆرانی گوتنەكە باسی ئافرەتو شتی حەڕامی تێدا نەبێو مەبەستی هاندانیشی بۆ خراپە نەبێ، ئەو كاتەش حەڕام نیە، هەروەك ئیمامی (الغزالي) فەرموویەتی‌و (الشرواني) گێڕاویەتیەوە.

(وَيَحْرُمُ اسْتِعْمَالُ آلَةٍ مِنْ شِعَارِ الشَّرَبَةِ) بە یەكدەنگی هەرچوار مەزهەبەكانی (أهل السنّة) حەڕامە: بەكارهێنانی هەر كەرستەیەكی لە دروشمی شەڕابخۆرەكان بێ: (كَطُنْبُورٍ وَعُودٍ وَصَنْجٍ) وەكو تونبور عودو سەنجەو ڕەبابەو جەنكەو سەنتیرو كەمەنجە، هەم (وَمِزْمَارٍ عِرَاقِيٍّ) زوڕناو دووزەلەو گشت كەرستەیەكی‌تری مۆسیقا.

هەم (وَ اسْتِمَاعُهَا) گوێ لێڕاگرتنی ئەوانەو گشت كەرستەیەكی‌تری مۆسیقاش حەڕامە؟ چونكە بێ‌جیاكردنەوە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لَيَكُونَنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوامٌ يَسْتَحِلُّونَ الْحِرَ وَالْحَرِيرَ وَالْخَمْرَ وَالْمَعَازِفَ﴾ رواه البخاري وأبوداود، هەندێ كەس لە ئوممەتی من دەبن: زیناو ئاوریشمو شەڕابو موسیقاكان بە حەڵاڵ دەزانن.

جگە لەمەش بەكارهێنانو گوێ لێڕاگرتنی ئەوانەی‌ڕابردوو ویچواندنی فاسقو بێ‌ئەخلاقەكانە، پێغەمبەریشﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ﴾ رواه أبوداود والطبراني بسند حسن، هەر كەسێك خۆی وەكەسانێك بچوێنی ئەویش لە ئەوانە.

ئیتر كە بە یەكدەنگی هەر چوار مەزهەبەكان گشت كەرستەیەكی مۆسیقا حەڕام بێ، واجبە: مرۆڤی موسوڵمان خۆی لێبپارێزێو بە قسە پوچەڵەكانی (إبن حزم)و (إن طاهر) هەڵنەخەڵەتێو فتوایەكانیان باوەڕ نەكاو لە یەكدەنگی زانایانی باوەڕپێكراو لانەدا.

جا هەر كەسێك واتێبگا: گوێ لێڕاگرتنی گۆرانی‌و مۆسیقا زەوقی مرۆڤ زیاد دەكا بۆ خواپەرستی، یان نیسبەتی بداتە لای پێغەمبەرﷺ، بیگومان ئەوە نەزانەو شەیتانەو بوختان بە خواو پێغەمبەرﷺ دەكا، كەوابو: واجبە: زۆر بە توندی تەمبێ بكرێ، هەروەك لە (تحفة)و (الشرواني)دا بەدرێژی ڕوون كراوەتەوە.

(لاَ يَرَاعٍ فِي الأَصَحِّ) بەڵام شمشاڵ حەڕام نیە (قُلْتُ) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی: (الأَصَحُّ تَحْرِيمُهُ وَاللهُ أَعْلَمُ) بە فەرموودەی ڕاستتر: شمشاڵ حەڕامە. جا ئەو زانایانەی

وَيَجُوزُ دُفٌّ لِعُرْسٍ وَخِتَانٍ وَكَذَا غَيْرِهِمَا فِي الأَصَحِّ وَإِنْ كَانَ فِيهِ جَلاَجِلُ، وَيَحْرُمُ ضَرْبُ الْكُوبَةِ وَهِيَ طَبْلٌ طَوِيلٌ ضَيِّقُ الْوَسَطِ، لاَ الرَّقْصُ إلاَّ أَنْ يَكُونَ فِيهِ تَكَسُّرٌ كَفِعْلِ الْمُخَنَّثِ،

دەفەرموون: شمشالْ حەرام نیە. لە بەر ئەوەیە: هیچ بەڵگەیەکی باوەڕپێکراو لە سەر حەرامیی نیە، هەروەك لە (مغنى)دا فەرموویەتی.

(وَيَجُوزُ دُفٌّ لِعُرْسٍ وَخِتَانٍ) دەف لێدانو گوێ لێراگرتنی دروستە: بۆ بوكو سوننەتكردنی كوڕانو (وَكَذَا غَيْرِهِمَا فِي الأَصَحِّ) هەروەها جگە لەو دووانەش بۆ گشت خۆشیەكیتر دروستە دەف لێبدرێ: وەك مارەبڕینو جەژنو گەڕانەوەی ڕێبوارو هاتنی زانایەكی ئاینیو سەركەوتنی موسوڵمانانو...هتد.

(وَإِنْ كَانَ فِيهِ جَلاَجِلُ) هەرچەند دەفەكەش ئاڵقەو زنجیرەكانیشی تێدا بن هەر حەڵاڵە، چونكە ئافرەتێك گوتی: ﴿يَارَسُولَ اللهِ إِنِّي نَذَرْتُ أَنْ أَضْرِبَ عَلَى رَأْسِكَ بِالدُّفِّ؟ قَالَ: أَوْفِي بِنَذْرِكِ﴾ رواه أبوداود والترمذي بسند صحيح، ئەی پێغەمبەریخوا نەزرم كردبو-ئەگەر لەم غەزایە جەنابت بە سەلامەتی گەڕایەوە- لە سەرت دەف لێبدەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نەزرەكەت بەجی بێنە. واتە: چونكە لەم حاڵەتەدا دەف لێدان سوننەتە. هەم چەند حەدیسێكیتریش كە لە باسی مارەبڕینو بوك گواستنەوەدا گێڕدراونەوە.

جا بزانە: ئیمام (إبن الصلاح) فەرموویەتی: ئەگەر دەفو شمشالْ وێكڕا لێبدرێن، ئەو كاتە هەر دووكیان حەرام دەبن. بەڵام ئیمامی (السبكی) ڕەدی كردۆتەوە، هەروەك لە (تحفة) و (النهاية)دا ڕوون كراوەتەوە.

(وَيَحْرُمُ ضَرْبُ الْكُوبَةِ) حەرامە لێدانی تەپڵی كوپە (وَهِيَ طَبْلٌ طَوِيلٌ ضَيِّقُ الْوَسَطِ) كە تەپڵێیكی درێژی ناوقەد تەسكەو سەرێكی پیستەی لە سەر نیە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ اللهَ حَرَّمَ الْخَمْرَ وَالْمَيْسِرَ وَالْكُوبَةَ﴾ حديث صحيح رواه أبوداود وغيره، خوای گەورە حەرامی كردوە: شەڕابو قومارو لێدانی كوپە. بەڵام جگە لەوانە تەپڵەكانیتر حەرام نین: وەكو تەپڵیجەنگو حاجیەكانو ڕەمەزان، هەروەك لە زۆربەیسەرچاوەكاندا فەرموویانەو لە باسی وەسیێتیشدا ڕابرا، واتە: بەومەرجەی زوڕنای لەگەڵدا نەبێ، ئەگینا: ئەویش حەرام دەبێ؟ چونكە دەهۆڵو زوڕنا- وێكڕا- پیشەی بەدڕەوشتەكانە.

(لاَ الرَّقْصُ) بەڵام هەڵپەڕكێ-شایە حەرام نیە بەو مەرجەی ئافرەتو پیاو تێكەڵْ نەبن، چونكە (حَبَشي)یەكان لە ناو مزگەوتدا گەمەیان دەكردو هەڵدەپەڕین، پێغەمبەریشﷺ ڕەخنەی نەگرت، هەروەك لە (البخاری ومسلم)دا گێڕدراوەتەوە.

(إلاَّ أَنْ يَكُونَ فِيهِ تَكَسُّرٌ) تەنها ئەگەر هەڵپەڕینەكە سەماكردنو خۆشكاندنەوەی تێدا بێو لۆچو ئەندامەكانی لەش بەم لاو بەو لادا خوار بكرێنەوە (كَفِعْلِ الْمُخَنَّثِ) وەكو كرداری ئەو كەسەی سەمای ئافرەتانە دەكا، لەو حاڵەتەدا بۆ ئافرەتو بۆ پیاوان حەرامەو پیاوەتیش كەم دەكاتەوە.

وَيُبَاحُ قَوْلُ شِعْرٍ وَإِنْشَادُهُ إِلاَّ أَنْ يَهْجُوَ أَوْ يُفْحِشَ أَوْ يُعَرِّضَ بِامْرَأَةٍ مُعَيَّنَةٍ. وَالْمُـرُوءَةُ تَخَلُّقٌ بِخُلُقِ أَمْثَالِهِ فِي زَمَانِهِ وَمَكَانِهِ، فَالأَكْلُ فِي سُوقٍ، وَالْمَشْيُ مَكْشُوفَ الـرَّأْسِ، وَقُبْلَةُ زَوْجَةٍ وَأَمَةٍ بِحَضْرَةِ النَّاسِ،

ئیمام (ابن عبدالسلام) فەرموویەتی: تەنها کەم عەقڵەکان هەڵپەڕکێ دەکەن و هەڵپەڕکێ تەنها بۆ ئافرەتان دەگونجێ. هەروەك لە (مغنی)دا گێڕاویەتیەوە.

هەروەها ئەگەر ئافرەت و پیاویش تێکەڵ بن -کە پێی دەگوترێ: ڕەش بەڵەك- ئەو کاتە حەرامیەکەی بەهێزترە، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لأَنْ يُطْعَنَ فِي رَأْسِ أَحَـدِكُمْ بِمِخْيَطٍ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَمَسَّ امْرَأَةً لاَ تَحِلُّ لَهُ﴾ رواه الطبراني بسند صحيح، ئەگەر یەکێکتان بە سوژنێکی ئاسن لە سەری بدرێ باشترە لە وەی دەست لە ئافرەتێکی وەها بدا: کە بۆی حەڵاڵ نەبێ.

(وَيُبَاحُ قَوْلُ شِعْرٍ وَإِنْشَادُهُ) حەڵاڵە: شیعر دانان و شیعر گوتن، چونکە پێغەمبەرﷺ چەند شاعیرێکی هەبون (إِلاَّ أَنْ يَهْجُوَ) تەنها ئەگەر لە شیعرەکەیدا جنێو بداتە موسوڵمانێك، یان کافرێکی پەیمان لەئەستۆ (أَوْ يُفْحِشَ) یان لە مەدح کردندا لە سنور دەر بچێ (أَوْ يُعَرِّضَ بِامْرَأَةٍ مُعَيَّنَـةٍ) یان باسی سیفەتەکانی ئافرەتێکی دیارکراو بکا، ئەوە لەو حاڵەتانەدا شیعرەکە حەرام دەبێ.

بەڵام ئەگەر لە شیعرەکەیدا جنێو بداتە کافرەکانیجەنگی ئەو کاتە سوننەتەو خێری دەگاتێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿أُهْجُوا قُرَيْشاً فَإِنَّهُ أَشَدُّ عَلَيْهَا مِنْ رَشْقٍ بِالنَّبـلِ﴾ رواەالشیخان، بە شیعرەکانتان جنێو بدەنە کافرەکانی قوڕەیش، چونکە جنێودانەکەتان لە سەریان بەهێزترە لە تیربارانکردنیان. هەروەها دروستە: بە شیعر جنێو بداتە فاسقی بە ئاشکراو بیدعەکاری بە ئاشکرا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

جا بزانە: نەکردنی سوننەتەکانی (رواتب)ی پێش و پاشی نوێژە واجبەکان بە بەردەوامی و بێعوزر، هەم نەکردنی سوننەتەکانی ناو نوێژ بە بەردەوامی، هەم هەڵسان و دانیشتن و لەگەڵ کەم عەقڵەکان و ناکەس بەچەکان گشتی زیان لە قبوڵکردنی شاهیدی دەدەن، هەروەك لە (مغنی) و (الشروانی)دا فەرموویانە.

﴿ باسی پیاوەتی و تۆمەتی شاهیدەکان ﴾

(وَالْمُرُوءَةُ) ئەو پیاوەتیەی -بە بەڵگەی حەدیسەکە- گوتمان: مەرجە شاهیدەکە هەیبێ، ئەمەیە: (تَخَلُّقٌ بِخُلُقِ أَمْثَالِهِ) بە ڕەووشتە باشەکانی هاوێنەکانی -بەگوێرەی شەرع- خۆی جوان بکا (فِي زَمَانِهِ وَمَكَانِهِ) لە سەردەم و شوێنەکەی خۆیدا.

بۆ وێنە: (فَالأَكْلُ فِـي سُوقٍ) خواردن و خواردنەوە لە ڕێگەکانی بازاردا، هەم (وَالْمَشْـيُ مَكْشُوفَ الرَّأْسِ) ڕۆیشتن لە بازاردا بە سەر ڕووتی، هەم (وَقُبْلَـةُ زَوْجَـةٍ وَأَمَـةٍ بِحَضْـرَةِ النَّـاسِ)

وَإِكْثَارُ حِكَايَات مُضْحِكَة، وَلُبْسُ فَقِيه قُبَاءً وَقَلَنْسُوَةً حَيْثُ لاَ يُعْتَادُ، وَإِكْبَابٌ عَلَى لَعِب الشِّطْرَنْجِ أَوْ غِنَاء أَوْ سَمَاعِه وَإِدَامَةُ رَقْصٍ يُسْقِطُهَا، وَالأَمْرُ فِيهِ يَخْتَلِفُ بِالأَشْخَاصِ وَالأَحْوَالِ وَالأَمَاكِنِ، وَحِرْفَةٌ دَنِيئَةٌ كَحِجَامَةٍ وَكَنْسٍ وَدَبْغٍ مِمَّنْ لاَ تَلِيقُ بِهِ تُسْقِطُهَا، فَإِنْ اعْتَادَهَا وَكَانَتْ حِرْفَةَ أَبِيه فَلاَ فِي الأَصَحِّ. وَالتُّهْمَةُ أَنْ يَجُرَّ إِلَيْه نَفْعًا أَوْ يَدْفَعَ عَنْهُ ضَرَرًا فَتُرَدُّ شَهَادَتُهُ لِعَبْدِه وَمُكَاتَبِه وَغَرِيمٍ لَهُ مَيِّت أَوْ عَلَيْه حَجْرُ فَلَس،

ماچ کردنی ژنو جاریەکەی لە بەرچاوی خەڵك، هەم (وَإِكْثَارُ حِكَايَاتٍ مُضْحِكَةٍ) زۆر گێڕانەوەی ڕوداوەکانی پێکەنێنەر، هەم (وَلُبْسُ فَقِيهٍ قُبَاءً وَقَلَنْسُوَةً حَيْثُ لاَ يُعْتَادُ) دەبەرکردنی مرۆڤی شەرعزان کەوایەك، یان کولاوێك کە بۆ زانایانی‌نابینی لەو شوێنەدا عادەت نەبێ، هەم (وَإِكْبَابٌ عَلَى لَعِبِ الشِّطْرَنْجِ) خەریکبوونێکی بەردەوام لە سەر گەمەی شەترەنجو دامە، یان لە سەر ڕێگەکاندا شەترەنجو دامە بکا (أَوْ غِنَاءٍ أَوْ سَمَاعِه) یان خەریکبونێکی بەردەوام لە سەر گۆرانی گوتنو گوێ لێڕاگرتنی گۆرانی، هەم (وَإِدَامَةُ رَقْصٍ) زۆر شایە کردن، ئەوانە گشتی (يُسْقِطُهَا) پیاوەتی‌ی لادەبەنو شاهیدی‌ی قبوڵ ناکرێ.

(وَالأَمْرُ فِيهِ يَخْتَلِفُ بِالأَشْخَاصِ وَالأَحْوَالِ وَالأَمَاكِنِ) ئەو کارانەی پیاوەتی لادەبەن بەگوێرەی مرۆڤەکانو حاڵەتەکانو شوێنەکان دەگۆڕێن، واتە: وا دەبێ ئەو کارانە بۆ هەندێ کەس لە شوێنێکدا ناشیرینو بۆ هەندێکیان لە هەندێ شوێنی‌تردا ناشیرن نین.

(وَحِرْفَةٌ دَنِيئَةٌ) پیشەیەکی حەڵاڵی لە بەرچاو سوك: (كَحِجَامَةٍ وَكَنْسٍ وَدَبْغٍ) وەکو خوێن لێگرتنو زبڵ ماڵینو دەباغکردن (مِمَّنْ لاَ تَلِيقُ بِهِ) لە کەسێکەوە کە شیاوی خۆی نەبێ (تُسْقِطُهَا) پیاوەتی لادەبا، بەڵام (فَإِنْ اعْتَادَهَا) ئەگەر پیشەکە شیاوی خۆی بێو (وَكَانَتْ حِرْفَةَ أَبِيهِ) هەم پیشەی‌باوکی بوو (فَلاَ فِي الأَصَحِّ) پیاوەتی‌ی لانابا، لە فەرموودەی ڕاستتردا، بەڵام خاوەن پیشەی حەڕام شاهیدی‌ی قبوڵ ناکرێ، هەرچەند پیشەی باوکیشی بێو شیاوی خۆیشی بێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ تۆمەتی شاهیدەکان ﴾

(وَالتُّهْمَةُ) ئەو تۆمەتەی-بە بەڵگەی حەدیسەکە- گوتمان: قبوڵکردنی شاهیدی قەدەغە دەکا: (أَنْ يَجُرَّ إِلَيْهِ نَفْعًا أَوْ يَدْفَعَ عَنْهُ ضَرَرًا) ئەوەیە: بە شاهیدیەکەی سودێك بۆ لای خۆی ڕابکێشێ، یان زیانێك لە خۆی لابدا، کەوابو: (فَتُرَدُّ شَهَادَتُهُ لِعَبْدِهِ وَمُكَاتَبِهِ) شاهیدیەکەی ڕەد دەکرێتەوەو قبوڵ ناکرێ بۆ کۆیلەکەی خۆیو بۆ نووسراوپێدراوی خۆی، چونکە ماڵی ئەوانە بۆ خۆیەتی، هەم (وَغَرِيمٍ لَهُ مَيِّتٍ) شاهیدیەکەی قبوڵ ناکرێ بۆ قەرزدارێکی خۆی: کە قەرزدارەکە مردبێ (أَوْ عَلَيْهِ حَجْرُ فَلَسٍ) یان قەدەغەی قەرزداری‌ی لە سەر دانرابێ، چونکە ئەگەر بە شاهیدیەکەی وی ماڵێك بۆ قەرزدارەکە ئاشکرا ببێ، ئەو کاتە داوا دەکا قەرزەکەی لەو ماڵە بدرێتەوە.

وَبِمَا هُوَ وَكِيلٌ فِيهِ، وَبِبَرَاءَةِ مَنْ ضَمِنَهُ، وَبِجِرَاحَةِ مُوَرِّثِهِ، وَلَوْ شَهِدَ لِمُوَرِّثٍ لَهُ مَرِيضٍ أَوْ جَرِيحٍ بِمَالٍ قَبْلَ الإِنْدِمَالِ قُبِلَتْ فِي الأَصَحِّ، وَتُرَدُّ شَهَادَةُ عَاقِلَةٍ بِفِسْقِ شُهُودِ قَتْلٍ وَغُرَمَاءِ مُفْلِسٍ بِفِسْقِ شُهُودِ دَيْنٍ آخَرَ، وَلَوْ شَهِدَا لِاثْنَيْنِ بِوَصِيَّةٍ فَشَهِدَا لِلشَّاهِدَيْنِ بِوَصِيَّةٍ مِنْ تِلْكَ التَّرِكَةِ قُبِلَتِ الشَّهَادَتَانِ فِي الأَصَحِّ،

بەلام ئەگەر قەرزدارەکەی زیندوو بێو قەدەغەی لە سەر دانەندرابێ، ئەو کاتە شاهیدیەکەی بۆ قەرزدارەکەی قبولْ دەکرێ، چونکە لەم حاڵەتەدا قەرزەکە لە ئەستۆی قەرزدارەکەدایە، هەروەك لە (تحفە)و (مغنی)دا فەرموویانە.

هەم (وَبِمَا هُوَ وَكِيلٌ فِيهِ) شاهیدیی لەو شتەشدا قبولْ ناکرێ کە بەخۆی تێیدا وەکیلە، یان سەروەسیێتە، یان سەرپەرشتکارە، چونکە بەم شاهیدییە دەسەڵاتێك بۆ خۆی لە شتەکەدا ئاشکرا دەکا، هەم (وَبِبَرَاءَةِ مَنْ ضَمِنَهُ) شاهیدیی قبولْ ناکرێ بە نەمانی قەرزی سەر کەسێك کە ئەو بوبێتە زامینی، چونکە بەم شاهیدییە زامینیقەرزەکە لە خۆی لادەدا، هەم (وَبِجِرَاحَةِ مُوَرِّثِهِ) شاهیدیی بە برینی میراتدەرەکەی-پێش چاکبوونەوە- قبولْ ناکرێ، چونکە ئەگەر میراتدەرەکەی بەم برینە بمرێ خوێنی برینەکەی بە میرات بۆ خۆی دەگەڕێتەوە.

بەلام (وَلَوْ شَهِدَ لِمُوَرِّثٍ لَهُ) ئەگەر شاهیدییدا: بۆ میراتدەرێکی خۆی کە میراتدەرەکە: (مَرِيضٍ أَوْ جَرِيحٍ) نەخۆش بوو، یان بریندار بوو، شاهیدیەکەش (بِمَالٍ قَبْلَ الإِنْدِمَالِ) بە ماڵێك بوو پێش ئەوەی چاك ببێتەوە، ئەوە (قُبِلَتْ فِي الأَصَحِّ) شاهیدیەکەی قبولْ دەکرێ، لە فەموودەی ڕاستردا، چونکە ماڵ - وەکو برینەکەیڕابردوو - نابێتە هۆی مردن.

(وَتُرَدُّ شَهَادَةُ عَاقِلَةٍ بِفِسْقِ شُهُودِ قَتْلٍ) شاهیدییخزمەکانی مرۆڤکوژەکە ڕەد دەکرێتەوەو قبولْ ناکرێ کە بڵێن: شاهیدەکانی کوشتنەکە فاسق بون، چونکە بەم شاهیدییە ئاشکراکردنی کوشتنەکە لادەدەن تاکو خوێنی کوژراوەکە نەدەن.

(وَ) هەروەها (غُرَمَاءِ مُفْلِسٍ) شاهیدیی خاوەن قەرزەکانی قەرزدارێك-کە قەدەغەی لە سەر دانرابێ- قبولْ ناکرێ (بِفِسْقِ شُهُودِ دَيْنٍ آخَرَ) کە شاهیدی بدەن:بە فاسقبوونی شاهیدەکانی قەرزێکیتر لە سەر قەرزدارەکە، چونکە بەم شاهیدییە هاوبەشیی خاوەن قەرزکەیتر لادەدەن.

(وَلَوْ شَهِدَا لِاثْنَيْنِ بِوَصِيَّةٍ) ئەگەر دوو شاهید شاهیدییان دا بە وەسیێتێك بۆ دوو کەسان لە میراتێکدا (فَشَهِدَا لِلشَّاهِدَيْنِ بِوَصِيَّةٍ مِنْ تِلْكَ التَّرِكَةِ) ئینجا دوو کەسەکانیش شاهیدییان دا: بۆ ئەم دوو شاهیدانە بە وەسیێتێك لە هەمان میراتدا، ئەوە (قُبِلَتِ الشَّهَادَتَانِ فِي الأَصَحِّ) هەردوو شاهیدیەکان قبولْ دەکرێن لە فەرموودەی ڕاستردا، چونکە هەردوو شاهیدەکان لێك جیا بونەتەوە.

وَلاَ تُقْبَلُ لِأصْلٍ وَلاَ فَرْعٍ، وَتُقْبَلُ عَلَيْهِمَا، وَكَذَا عَلَى أَبِيهِمَا بِطَلاَقِ ضَرَّةِ أُمِّهِمَا أَوْ قَذْفِهَا فِي الأَظْهَرِ، وَإِذَا شَهِدَ لِفَرْعٍ وَأَجْنَبِيٍّ قُبِلَتْ لِلأَجْنَبِيِّ فِي الأَظْهَرِ، قُلْتُ: وَتُقْبَلُ لِكُلٍّ مِنَ الزَّوْجَيْنِ وَلِأَخٍ وَصَدِيقٍ وَاللهُ أَعْلَمُ.

(وَلاَ تُقْبَلُ لِأصْلٍ) شاهیدیی كوڕو كیژ بۆ دایكو باوكیانو بە سەرەوەتریش قبولْ ناكرێ، هەم (وَلاَ فَرْعٍ) شاهیدیی دایكو باوكیش بۆ كوڕو كیژەكانیانو بەرەو خوارتریش قبولْ ناكرێ، چونكە كوڕو كیژ پارچەیەكن لە دایكو باوكانو تۆمەتی سود پێگەیاندنیان لێدەكرێ، ﴿بۆیە كە جولەكەیەك زرێی ئیمامی(علی)ی بردبو- قازی (شُرَيْح) شاهیدیی حەزرەتی (حسن)ی قبولْ نەكرد بۆ ئیمامی (علی)؟ چونكە باوكیخۆی بوو﴾. هەروەك (أبو نعيم)و (البيهقي) گێڕاویەتیانەوە.

بەلاّم (وَتُقْبَلُ عَلَيْهِمَا) شاهیدیی دایكو باوك لە زەرِی منداڵەكانیانو هەم شاهیدیی منداڵەكان لە زەرِی دایكو باوكانیان قبولْ دەكرێ، بەو مەرجەی دوژمنایەتی لە نێوانیاندا نەبێ (وَكَذَا عَلَى أَبِيهِمَا بِطَلاَقِ ضَرَّةِ أُمِّهِمَا أَوْ قَذْفِهَا) هەروەها شاهیدیی دوو كوڕ قبولْ دەكرێ لە سەر باوكیان: كە هەوێی داكیكیانی تەلاّق داوە، یان بوختانی زینای پێكردوە (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونكە تۆمەتی سودگەیاندنە دایكیان بێهێزە؟ چونكە باوكەكە دەتوانێ دایكی ئەوانیش تەلاّق بدا.

(وَإِذَا شَهِدَ لِفَرْعٍ وَأَجْنَبِيٍّ) ئەگەر شاهیدیی دا: بۆ منداڵێكی خۆیو بۆ بێگانەیەك، یان بۆ باوكی خۆیو بێگانەیەك، واتە: گوتی: ئەم شتە ملكی هەردووكیانە. ئەوە (قُبِلَتْ لِلأَجْنَبِيِّ فِي الأَظْهَرِ) شاهیدیەكەی بۆ بێگانەكە قبولْ دەكرێ، لە فەرموودەی بەهێزتردا، بەلاّم بۆ باوكو منداڵەكەی قبولْ ناكرێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر شاهیدی بدا بۆ كوڕیخۆی لە سەر باوكیخۆی، یان بە پێچەوانەوە، یان بۆ باوكیخۆی لە سەر دایكیخۆی، یان بە پێچەوانەوە، ئەوە لەو حاڵەتانەدا شاهیدیەكەی قبولْ ناكرێ، هەروەك ئیمامی (الغزالي) فەرموویەتی، بەلاّم ئیمامی (ابن عبدالسلام) فەرموویەتی: قبولْ دەكرێ؟ چونكە تۆمەتەكە بێهێزە، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا گێڕاویەتیانەوە.

(قُلْت) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی (وَتُقْبَلُ لِكُلٍّ مِنَ الزَّوْجَيْنِ) شاهیدیی هەر یەكێك لە ژنو مێرد بۆ یەكتری قبولْ دەكرێو هەم لە زەرِی یەكتریشیان قبولْ دەكرێ.

بەلاّم شاهیدیی مێرد لە سەر زینای ژنەكەی قبولْ ناكرێ هەرچەند سێ شاهیدیتریش هەبن، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەكاندا فەرمویانە.

(وَ) هەروەها (لِأَخٍ وَصَدِيقٍ) شاهیدیی برا بۆ براو لە زەرِی برا، هەم شاهیدیی گشت خزمەكانیتریش بۆ یەكتریو لە زەرِی یەكتری، هەم شاهیدیی دۆست بۆ دۆستو لە زەرِی دۆست گشتی قبولْ دەكرێ (وَاللهُ أَعْلَمُ) چونكە تۆمەتەكە بێهێزە.

وَلاَ تُقبلُ مِنْ عَدُوٍّ وَهُوَ مَنْ يُبْغِضُهُ بِحَيْثُ يَتَمَنَّى زَوَالَ نِعْمَتِهِ وَيَحْزَنُ بِسُرُورِهِ وَيَفْرَحُ بِمُصِيبَتِهِ، وَتُقْبَلُ لَهُ، وَكَذَا عَلَيْهِ فِي عَدَاوَةِ دِينٍ كَكَافِرٍ وَمُبْتَدِعٍ، وَتُقْبَلُ شَهَادَةُ مُبْتَدِعٍ لاَ نُكَفِّرُهُ، لاَ مُغَفَّلٍ لاَ يَضْبِطُ، وَلاَ مُبَادِرٍ،

(وَلاَ تُقْبَلُ مِنْ عَدُوٍّ) شاهیدی لە دوژمن قبوڵ ناکرێ لە زەرەری دوژمنەکەی ئەگەر دوژمنایەتیەکەی دونیایی بێو ئاشکراش بێ، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿لاَ تَجُوزُ شَهَادَةُ خَائِنٍ وَلاَ خَائِنَةٍ وَلاَ ذِي غِمْرٍ عَلَى أَخِيهِ﴾ رواه أبوداود وابن ماجه بإسناد حسن، شاهیدیی خائینو خاوەن ڕقو قین لە سەر برای خۆی دروست نیە (وَهُوَ مَنْ يُبْغِضُهُ) دوژمن ئەو کەسەیە: ڕقی لێبێ (بِحَيْثُ يَتَمَنَّى زَوَالَ نِعْمَتِهِ) بە شێوەیەکی وەها: خۆزگەی نەمانی نیعمەتو خۆشیی بکاو هەم (وَيَحْزَنُ بِسُرُورِهِ وَيَفْرَحُ بِمُصِيبَتِهِ) بە خۆشیەکەشی دڵتەنگ بێو بە بەڵاو موسیبەتیشی دڵخۆش بێ.

جا بزانە: ئەگەر دوژمنایەتیەکە لە هەردوو لاوە بوو، ئەوە شاهیدیی هیچ لایەکیان لە سەر لایەکەیتر قبوڵ ناکرێ، بەڵام ئەگەر تەنها لە لایەکەوە بوو، ئەو کاتە تەنها شاهیدیی ئەو لایە قبوڵ ناکرێ، جا هەر کەسێك دوژمنایەتی ئەو کەسەی کرد کە دەیەوێ شاهیدیی لە سەر بدا، بەڵام شاهیدەکە هیچ وەڵامی دوژمنایەتیی نەداوە، ئینجا شاهیدیی لە سەردا، ئەوە شاهیدیی قبوڵ دەکرێ، نەوەك خەڵك ئەو جۆرە دوژمنایەتیە بکاتە ڕێگایەك بۆ ڕەدکردنەوەی شاهیدی، هەروەك لەزۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَتُقْبَلُ لَهُ) شاهیدیی دوژمن بۆ سودی دوژمنەکەی قبوڵ دەکرێ، چونکە تۆمەتی تێدا نیە (وَكَذَا عَلَيْهِ فِي عَدَاوَةِ دِينٍ) هەروەها لە زەرەری دوژمنەکەشی قبوڵ دەکرێ لە حاڵەتی دوژمنایەتی ئاییندا (كَكَافِرٍ وَمُبْتَدِعٍ) وەکو کافرێك موسوڵمانێك شاهیدیی لە سەر بدا، یان بیدعەکارێك یەکێکی (أهل السنه) شاهیدیی لە سەر بدا.

هەم (وَتُقْبَلُ شَهَادَةُ مُبْتَدِعٍ لاَ نُكَفِّرُهُ) شاهیدیی ئەو بیدعەکارەش قبوڵ دەکرێ کە بە هۆی بیدعەکە بە کافر، یان بە فاسق داینەنێین، بەڵام ئەگەر بیدعەکارەکە بوختانی زینا بە حەزرەتی (عائشة)بکا، ئەوە کافر دەبێو ئەگەر جنێو بداتە (صحابة)کان، یان لەعنەتیان لێبکا، ئەوەش فاسق دەبێ، کەواتە شاهیدیی ئەو جۆرە بیدعەکارانە قبوڵ ناکرێ، هەروەك لە (مغنی)دا فەرموویەتی، کەوابو: شاهیدیی زۆربەی شیعەکانی ئەم سەردەمە قبوڵ ناکرێ، هەم (لاَ مُغَفَّلٍ لاَ يَضْبِطُ) شاهیدیی ئەو کەسەش قبوڵ ناکرێ کە غافڵ دەبێو شتی لە بیر دەچێتەوە.

(وَلاَ مُبَادِرٍ) شاهیدیی پەلەکەریش قبوڵ ناکرێ، واتە: پێش ئەوەی داوای شاهیدیی لێبکرێ ئەو لەخۆیەوە شاهیدی بدا، چونکە تۆمەتی تێدایە، بەڵام ئەگەر داواکارەکە: شێت، یان یەتیم بوو، یان نەیدەزانی شاهیدی هەیە، ئەو کاتە سوننەتە: شاهیدەکە خۆی

وَتُقْبَلُ شَهَادَةُ الْحِسْبَةِ فِي حُقُوقِ اللهِ تَعَالَى وَفِيمَا لَهُ فِيهِ حَقٌّ مُؤَكَّدٌ: كَطَلَاقٍ وَعِتْقٍ وَعَفْوٍ عَنْ قِصَاصٍ وَبَقَاءِ عِدَّةٍ وَانْقِضَائِهَا وَحَدٍّ لَهُ، وَكَذَا النَّسَبُ عَلَى الصَّحِيحِ، وَمَتَى حَكَمَ بِشَاهِدَيْنِ فَبَانَا كَافِرَيْنِ أَوْ عَبْدَيْنِ أَوْ صَبِيَّيْنِ نَقَضَهُ هُوَ وَغَيْرُهُ، وَكَذَا فَاسِقَانِ فِي الْأَظْهَرِ،

ئاشكرا بكاو بڵێ: من شاهیدی ئەم شتەم. بەڵكو ئەگەر لە ڕوداوەكەدا هیچ شاهیدیتر نەبێ، ئەو كاتە دوور نیە واجب بێ خۆی ئاشكرا بكا، هەروەك لە (تحفة)و (نهایة)دا فەرمویانە، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ؟ الَّذِي يَأْتِي بِالشَّهَادَةِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا﴾ رواه مسلم، چاكترینی شاهیدەكان ئەو شاهیدەیە: شاهیدی بدا پێش ئەوەی داوای شاهیدیی لێبكرێ.

كەوابو: بە بەڵگەی ئەم حەدیسە: (وَتُقْبَلُ شَهَادَةُ الْحِسْبَةِ) بێداوا لێكردن شاهیدی بۆ ڕەزامەندی خوا قبوڵ دەكرێ: (فِي حُقُوقِ اللهِ تَعَالَى) لە مافەكانی خوای گەورەدا: وەكو كەففارەتو نوێژو زەكاتو ڕۆژوو...هتد، هەم (وَفِيمَا لَهُ فِيهِ حَقٌّ مُؤَكَّدٌ) لەو شتەشدا قبوڵ دەكرێ كە مافێكی كارتێنەكراوی خوای گەورەی تێدایە، واتە: مافەكە بە ڕازیبوونی ئادەمیزاد نەگۆڕێ: (كَطَلَاقٍ وَعِتْقٍ) وەكو تەلاقدانو ئازادكردنو (وَعَفْوٍ عَنْ قِصَاصٍ) لێبوردن لە كوشتنی لە تۆڵەو (وَبَقَاءِ عِدَّةٍ وَانْقِضَائِهَا) مان، یان نەمانی (عدة)ی ئافرەتو (وَحَدٍّ لَهُ) سزای تاوانێكی مافیخودا: وەكو زیناو شەڕابخواردنەوە (وَكَذَا النَّسَبُ عَلَى الصَّحِيحِ) هەروەها ئاشكراكردنی نەژادی كەسێك: لە وانەدا گشتی بێداوا لێكردن ئەگەر بۆ ڕەزامەندی خودا شاهیدی بدا، ئەوە شاهیدیی لێقبوڵ دەكرێ، چونكە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ﴾ بۆ ڕەزامەندی خوا شاهیدی بدەن.

بەڵام لە مافەكانی ئادەمیزاددا–بێ داوالێكردن– شاهیدی بۆ ڕەزامەندی خوا قبوڵ ناكرێ: وەك كڕینو فرۆشتنو دانپێداهێنانو ئەو جۆرە شتانە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا فەرموویانە.

﴿ شاهیدی كافرو فاسق ﴾

(وَمَتَى حَكَمَ بِشَاهِدَيْنِ) هەر كاتێك قازی دادی كرد بە دوو شاهید (فَبَانَا كَافِرَيْنِ أَوْ عَبْدَيْنِ أَوْ صَبِيَّيْنِ) ئینجا ئاشكرا بوو لە كاتی بڕیاردانەكەدا هەردوو شاهیدەكان: كافر بون، یان كۆیلە بون، یان منداڵ بون، ئەوە (نَقَضَهُ هُوَ وَغَيْرُهُ) واجبە: ئەم قازییە، یان قازییێكیتر ئەو بڕیارە هەڵبوەشێنێتەوە (وَكَذَا فَاسِقَانِ فِي الْأَظْهَرِ) هەروەها ئەگەر ئاشكرا بوو لە كاتی دادكردنەكەدا هەردوو شاهیدەكان فاسق بون، ئەو كاتەش واجبە: بڕیارەكە هەڵبوەشێندرێتەوە، لە فەرموودەی ڕاستتردا.

بەڵام لە فەرموودەی بێهێزو لە مەزهەبی (حنفی)دا: ئەگەر دادكردنەكە بە دوو شاهیدی فاسق كرابێ، ئەوە دروست دەبێو هەڵناوەشێندرێتەوە، هەروەك لە (مجمع الانهر)دا فەرموویەتی.

وَلَوْ شَهِدَ كَافِرٌ أَوْ عَبْدٌ أَوْ صَبِيٌّ ثُمَّ أَعَادَهَا بَعْدَ كَمَالِهِ قُبِلَتْ شَهَادَتُهُ، أَوْ فَاسِقٌ تَابَ فَلاَ، وَتُقْبَلُ شَهَادَتُهُ فِي غَيْرِهَا بِشَرْطِ اخْتِبَارِهِ بَعْدَ التَّوْبَةِ مُدَّةً يُظَنُّ بِهَا صِدْقُ تَوْبَتِهِ، وَقَدَّرَهَا الأَكْثَرُونَ بِسَنَةٍ،

(وَلَوْ شَهِدَ كَافِرٌ أَوْ عَبْدٌ أَوْ صَبِيٌّ) ئەگەر كافرێك، یان كۆیلەیەك، یان منداڵێك لە شتێكدا شاهیدیی داو قبولْ نەكرا (ثُمَّ أَعَادَهَا بَعْدَ كَمَالِهِ) ئینجا لە دوای كامڵبوون، واتە: لە دوای موسوڵمانبوون، یان ئازادبوون، یان بلۆغبوون لە هەمان شتدا شاهیدیەكەی دووبارە كردەوە، ئەو كاتە (قُبِلَتْ شَهَادَتُهُ) شاهیدیەكەی قبولْ دەكرێ، چونكە ئەوانە بە ڕەدكردنەوەی شاهیدی عەیبدار نابن، كەوابو: تۆمەتی لابردنی عەیبەكەی لێناكرێ.

بەڵام (أَوْ فَاسِقٌ) ئەگەر فاسقێك لە شتێكدا شاهیدیی داو بە هۆی فاسقی شاهیدیەكەی قبولْ نەكرا، ئینجا (تَابَ) تۆبەی كردو لە هەمان شتدا شاهیدیەكەی دووبارە كردەوە، ئەوە (فَلاَ) شاهیدیەكەی قبولْ ناكرێ، چونكە جارییەكەم بە ڕەدكردنەوەی شاهیدی بە فاسقبوون عەیبدار بووەو ئێستاش تۆمەتی ئەوەی لێدەكرێ عەیبەكە لە سەر خۆی لاببا.

بەڵام (وَتُقْبَلُ شَهَادَتُهُ فِي غَيْرِهَا) شاهیدیی تۆبەكارەكە قبولْ دەكرێ لە شتێكیتردا جگە لەو شتەی شاهیدیی تێدا ڕەد كرابۆوە (بِشَرْطِ اخْتِبَارِهِ بَعْدَ التَّوْبَةِ مُدَّةً) بەو مەرجەی لە دوای تۆبەكردنەكە ماوەیەكی وەها تاقی بكرێتەوە: كە (يُظَنُّ بِهَا صِدْقُ تَوْبَتِهِ) بە هۆی ئەو ماوەیە واتێبگەین تۆبەكەی ڕاستە:

(وَقَدَّرَهَا الأَكْثَرُونَ بِسَنَةٍ) زۆرترینی زانایان ئەندازەی تاقیكردنەوەكەیان بە ساڵێك داناوە، چونكە هەر چوار وەرزەكان كار لە حەزو ڕەوشتی مرۆڤ دەكەن.

خوای گەورە لە بارەی بوختانكەری زینا دەفەرموێ: ﴿وَلا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَداً وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ إِلاَّ الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ هیچ شاهیدیەك لەو بوختانكەرانە قبولْ مەكەنو ئەوانە فاسقن، تەنها لە وانە نەبێ: كە لە دوای گوناهەكە تۆبەیان كردوەو بۆ خوا گونجاون، بە ڕاستی خوا لە گوناه خۆش دەبێو ڕەحم دەكا.

هەروەها ئەو كەسەی بە هۆی كردارێك پیاوەتیی لە دەست داوە، ئەویش بۆ قبولْكردنی شاهیدی پێویستە ساڵێك تاقی بكرێتەوە، تاكو باوەڕی پێبكرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

﴿ مەرجەكانی تۆبەكردن ﴾

تۆبە: پەشیمانبوونەوەیە لە گوناه. جا بزانە: تۆبەكردن دەمو دەست لە هەموو گوناهێك واجبە، جا گوناهەكە بچوك بێ، یان گەورە بێ.

دیسان بزانە: خوای گەورە لە گەورەیی خۆی تۆبە قبولْ دەكا، واتە: گوناهەكە لە سەر تۆبەكارەكە لادەباو لە سەر گوناهەكە سزای نادا، بەو مەرجەی تۆبەكەی دروست بێ، واتە: ئەو مەرجانەیداهاتووی لێبێنەجێ، هەروەك لە (شرح مسلم)و (فتح الباری)دا فەرموویانە.

وَيُشتَرَطُ فِي تَوبَةِ مَعصِيَةٍ قَولِيَّةٍ: اَلقَولُ، فَيَقُولُ القَاذِفُ: قَذفِي بَاطِلٌ وَأَنَا نَادِمٌ عَلَيْهِ وَلاَ أَعُودُ إِلَيْهِ. وَكَذَا شَهَادَةُ الزُّورِ، قُلت: وَغَيرُ القَولِيَّةِ يُشتَرَطُ إِقلاَعٌ، وَنَدَمٌ، وَعَزمٌ أَنْ لاَ يَعُودَ، وَرَدُّ ظُلاَمَةِ آدَمِيٍّ إِنْ تَعَلَّقَتْ بِهِ، وَاللهُ أَعلَمُ.

کەوابو: (وَيُشتَرَطُ فِي تَوبَةِ مَعصِيَةٍ قَولِيَّةٍ) بە مەرج دادەندرێ لە دروستبوونی تۆبەی گوناهی بە زوبان: (اَلقَولُ) دەبی بە زوبان تۆبەکە بکا، کەواتە: (فَيَقُولُ القَاذِفُ) بوختانکەری زینا لە تۆبەکردنەکەیدا دەڵێ: (قَذفِي بَاطِلٌ وَأَنَا نَادِمٌ عَلَيْهِ وَلاَ أَعُودُ إِلَيْهِ) بوختانەکەم درۆیە، من لەو بوختانە پەشیمانم، جارێکیتر ناگەڕێمەوە بۆ بوختانکردن (وَكَذَا شَهَادَةُ الزُّورِ) هەروەها لە تۆبەی شاهیدی بە درۆشدا مەرجە بڵێ: شاهیدیەکەم درۆ بوو، لەو شاهیدیە پەشیمانم، جارێکیتر ناگەڕێمەوە بۆ شاهیدیی بە درۆ.

(قُلتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (وَغَيرُ القَولِيَّةِ) جگە لە گوناهەکانی بە زوبان بۆ دروستبوونی تۆبەکردن لە گشت گوناهێك چوار مەرج پێویستن، یەکەم: (يُشتَرَطُ إِقلاَعٌ) مەرجە هەر ئێستا واز لە گوناهەکە بێنێ. دووەم: (وَنَدَمٌ) لە گوناهەکە پەشیمان ببێتەوە. سێیەم: (وَعَزمٌ أَنْ لاَ يَعُودَ) بە دڵ بڕیار بدا: جارێکیتر نەگەڕێتەوە سەر ئەو گوناهە. چوارەم: (وَرَدُّ ظُلاَمَةِ آدَمِيٍّ إِنْ تَعَلَّقَتْ بِهِ) ئەگەر گوناهەکە مافی ئادەمیزاد بێ –وەکو دزیو زەوتکردنو شێر بایی...هتد– دەبی لە ستەمەکە دەربچێو مافەکە بداتەوە خاوەنەکەی، یان گەردەنی خۆی پێ ئازاد بکا.

هەروەها ئەگەر گوناهەکە مافی خوایگەورە بێو لە شەرعدا قەزاکردنەوە، یان کەففارەتی بۆ داندرابێ، واجبە: کەففارەتەکەو قەزاکردنەوەکە ئەنجام بدا (وَاللهُ أَعلَمُ).

پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ كَانَتْ عِندَهُ مَظْلَمَةٌ لأَحَدٍ فِي عِرْضٍ أَوْ مَالٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنهُ الْيَوْمَ قَبْلَ اَلاَّ يَكُونَ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ: إِنْ كَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أُخِذَ مِنْهُ بِقَدْرِ مَظْلَمَتِهِ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ﴾ رواه الشيخان، هەر کەسێك ستەمێکی کەسێکی لە لایە: لەبارەی ناموسو ئابروو، یان لەبارەی ماڵ، با ئەمڕۆ لە دونیادا خۆی لەو ستەمە ئازاد بکا، چونکە لە قیامەتدا دیرهەمو دینار نیە، بەڵکو ئەگەر ستەمکارەکە کردەوەی چاکی هەبن بە قەد ستەمەکە کردەوە چاکەکانی دەدرێنە خاوەن مافەکان، ئەگەر کردەوەی چاکی نەبن ئەو کاتە خراپەی خاوەن مافەکان وەردەگیرێنو لە ستەمکارەکە بار دەکرێنو فڕێ دەدرێتە ناو ئاگری دۆزەخ.

﴿ ئاگاداری ﴾: ئەگەر تۆبەکارەکە خاوەنەکەی دەست نەکەوت مافەکەی بداتەوە، یان گەردەنی خۆی پێ ئازاد بکا، ئەو کاتە واجبە: مافەکە بداتەوە میراتگرەکانی، یان گەردەنی خۆی بە ئەوان ئازاد بکا، جا ئەگەر میراتگرەکانیشی دەست نەکەوتنو لە دەستکەوتنیان بێئومێد بوو، ئەو کاتە مافەکە تەسلیمی قازییەکی ئەمین دەکا، جا ئەگەر ئەمین نەبو–وەك

ئەم سەردەمە- ئەو كاتە هەر بەخۆی مافەكە دەكاتە خێرو لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرفی دەكا، بەڵام بە نیەتی تۆڵەدان، واتە: نیەتی وابێ: هەر كاتێك خاوەنەكەی، یان میراتگرەكانی دەست كەوتن تۆڵەیان بداتێ.

جا ئەگەر تۆبەكارەكە هیچی نەبو بداتەوە خاوەن ماف، ئەو كاتە با تۆبە بكاو بە دڵیش بڕیار بدا: هەر كاتێك دەسەڵاتی بوو مافەكە بداتەوە خاوەنەكە، واتە: ئەگەر ئەو نیەتە باشەی هەبێو پێش مافدانەوە بمرێ، ئەو كاتە تكا وایە: خوای گەورە لە گەورەیی خۆی خاوەن مافەكەی لە قیامەت بۆ ڕازی بكاو داوای مافەكەی لێنەكا.

جا ئەگەر غەیبەتی كەسێكی كردبو غەیبەتەكەش گەیشتبێتە غەیبەتكراوەكە، ئەوە واجبە گەردەنی خۆی بە ئەوی ئازاد بكا، جا ئەگەر نەگونجا؟ لە بەر مردنی، یان دیارنەبوونی، یان غەیبەتەكەی پێنەگەیشتبو، ئەو كاتە دەبێ پەشیمان ببێتەوەو هەم لە خوا بپاڕێتەوە: لە گوناهەكانی غەیبەتكراوەكە خۆش ببێ، واتە: لێرەدا گەردن ئازادكردنی میراتگرەكان سودی نیە.

هەروەها ئەگەر مافەكە مافی خوای گەورە بێ: وەكو نوێژو ڕۆژوو، ئەو كاتەش واجبە: بە دڵ بڕیار بدا هەر كاتێك توانای هەبوو قەزای بكاتەوە، هەروەك لە (تحفە)و حاشیەكانیدا ڕوون كراوەتەوە، كەواتە: هەر لە ئێستاوە بەگوێرەی توانا واجبە: دەست بە قەزاكردنەوە بكا، والله أعلم.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژمارەی شاهیدەكان لە ڕوداوەكاندا ﴾

یەكەم: (لاَ يُحْكَمُ بِشَاهِدٍ إلاَّ فِي هِلاَلِ رَمَضَانَ) بە شاهیدیی یەك پیاو هیچ بڕیارێك نادرێ، تەنها لە دیتنی مانگی یەكشەوەی ڕەمەزاندا یەك شاهید قبوڵ دەكرێ (فِيالأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، هەروەك لە پەرتووكی ڕۆژوودا ڕابردا، هەروەها لە دیتنی مانگی یەكشەوەی مانگەكانیتریشدا یەك شاهید قبوڵ دەكرێ بۆ ئەو عیبادەتەی لەو مانگەدا هەیە: وەك شەش ڕۆژووەكەی مانگی (شوال)و وەستانی عەرەفاتو (عاشوراء)، بەڵام بۆ مافەكانیتر-كە بە مانگەكەوە هەڵواسرابن- یەك شاهید قبوڵ ناكرێ، هەروەك لە (الشبراملسی)و (الشروانی)دا فەرموویانە.

دووەم: (وَيُشْتَرَطُ لِلزِّنَا أَرْبَعَةُ رِجَالٍ) بە مەرج دادەنرێ بۆ ئاشكرابوونی زیناو نێریانیو زیناكردن لەگەڵ ئاژەڵ: دەبێ چوار پیاو شاهیدی بدەنو بڵێن: (دیتمان سەری ئەندامەكەی بردە ناو ئەندامی ئەو ئافرەتە بە زینا). خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ ئەوانەی بوختانی زینا بە داوێنپاكان دەكەن ئینجا چوار شاهید ناهێنن، ئێوە هەشتا شوڕكەیان لێبدەن.

وَلِلإِقْرَارِ بِهِ اثْنَانِ فِي الأَظْهَرِ، وَفِي قَوْلٍ أَرْبَعَةٌ، وَلِمَالٍ وَعَقْدٍ مَالِيٍّ: كَبَيْعٍ وَإِقَالَةٍ وَحَوَالَةٍ وَضَمَانٍ، وَحَقٍّ مَالِيٍّ: كَخِيَارٍ وَأَجَلٍ رَجُلاَنِ أَوْ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ وَلِغَيْرِ ذَلِكَ مِنْ عُقُوبَةٍ لِلَّهِ تَعَالَى أَوْ لآدَمِيٍّ وَمَا يَطَّلِعُ عَلَيْهِ رِجَالٌ غَالِبًا: كَنِكَاحٍ وَطَلاَقٍ وَرَجْعَةٍ وَإِسْلاَمٍ وَرِدَّةٍ وَجَرْحٍ وَتَعْدِيلٍ وَمَوْتٍ وَإِعْسَارٍ وَوَكَالَةٍ وَوِصَايَةٍ

(وَلِلإِقْرَارِ بِـهِ اثْنَـانِ) بۆ دان پێداهێنانی زینـا مەرجـە: دوو پیـاو شـاهیدی بـدەنو بڵـێن: (فلانكەس گوتی زینام كـردوە). (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەیبەهێزتردا (وَفِي قَوْلٍ أَرْبَعَةٌ) لە فەرموودەیەكدا: بۆ دانپێداهێنانیش مەرجە چوار شاهیدی پیاو هەبن.

سێیەم: (وَلِمَالٍ) بۆ ئاشكراكردنی مـاڵێكی حـازر، یـان قـەرز (وَ) هـەروەها بـۆ گشت شتێكی مەبەسـت لـە وی مـاڵ بـێ: وەك (عَقْدٍ مَـالِيٍّ) مامڵـەت بەسـتنێكی مـاڵیو هەڵوەشـاندنەوەی مامڵەتێكیماڵیو دانپێداهێنانیماڵی: (كَبَيْعٍ) وەكو كڕینو فرۆشتنو (وَإِقَالَةٍ) هەڵوەشـاندنەوەی كڕینو فرۆشتنو (وَحَوَالَـةٍ) حەواڵـەكردنو (وَضَمَانٍ) زامینـیو گـەردەن ئـازادكردنو قـەرزو زەوتكردنو وەسێتی بە ماڵو مارەیی‌و گەڕاندنەوەی فرۆشراوی عەیبـدارو وەقـفـو سـوڵحو ڕەهنو شوفعە، هەم (وَحَقٍّ مَالِيٍّ) گشت مافێكی ماڵیی: (كَخِيَـارٍ) وەكو پەشـیمانیی كـڕینو فرۆشتنو (وَأَجَلٍ) مـاوە دانـانو ئـەو تاوانانـەی خـوێن واجب دەكـەن، لـە ئەوانـەدا گشـتی مەرجە: (رَجُلاَنِ) دوو پیاو شاهیدی بدەن (أَوْ رَجُلٌ وَامْرَأَتَـانِ) یـان پیاوێـكو دوو ئـافرەت، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ دوو شاهید لە پیاوەكانتان بكەنە شاهید، جا ئەگەر دوو پیاو نـەبون بـا پیاوێـكو دوو ئافرەت ببنە شاهید.

جا بزانە: لە مامڵەتی (شِرْكَة)و (قِرَاض)دا: ئەگەر مەبەستی ئاشـكراكردنی دەسـتكاری بـێ، ئەوە مەرجە: دوو پیاوشاهیدی بدەن، بەڵام ئەگەر مەبەستی ئاشكراكردنی بەشـە ماڵەكـەی خـۆی بـێ، ئـەو كاتـە بـە پیاوێـكو دوو ئـافرەتیش ئاشـكرا دەبـێ، هـەروەك لـە زۆربـەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

چوارەم: (وَلِغَيْرِ ذَلِكَ) بۆ شتیتری جگە لە زیناو لە مـاڵو لـە وەی مەبەسـت لـە وی ماڵـە: (مِنْ عُقُوبَـةٍ لِلَّـهِ تَعَـالَى) لـە سـزای ئـەو تاوانانـەی مـافی خـوای گـەورەن: وەكـو دزیو شەڕابخواردنەوەو...هتد (أَوْ لآدَمِيٍّ) یان سزای مافی ئادەمیزادن: وەكو كوشتنو بوختانی زینا، هەم (وَمَا يَطَّلِعُ عَلَيْهِ رِجَالٌ غَالِبًا) بۆ ئەو كارانـەی بـە ئەغلـەبی پیـاوان لێی ئاگـادار دەبن: (كَنِكَاحٍ) وەكو مارەبڕینو (وَطَلاَقٍ) تەڵاقـدانو (وَرَجْعَةٍ) گەڕاندنـەوەی ژن بـۆ ژێـر مارەی خۆیو تەواوبوونی (عِدَّة)ی بە مانگو بلۆغبوونو (وَإِسْلاَمٍ) موسوڵمانبوونو (وَرِدَّةٍ) كافربوونو (وَجَرْحٍ وَتَعْدِيلٍ) فاسقكردنو دادپـەروەركردنی شـاهیدەكانو (وَمَـوْتٍ) مـردنو (وَإِعْسَـارٍ) نـەبوویی‌و (وَوَكَالَـةٍ) وەكیلایـەتیو (وَوِصَـايَةٍ) سەروەسـێتیو كەفیلایـەتیو

وَشَهَادَةَ عَلَى شَهَادَةَ رَجُلاَنِ، وَمَا يَخْتَصُّ بِمَعْرِفَتِهِ النِّسَاءُ أَوْ لاَ يَـرَاهُ رِجَـالٌ غَالِبًـا: كَبَكَارَةٍ وَوِلاَدَةٍ وَحَيْضٍ وَرَضَاعٍ وَعُيُوبٍ تَحْتَ الثِّيَابِ يَثْبُتُ بِمَا سَبَقَ وَبِأَرْبَعِ نِسْـوَةٍ، وَمَا لاَ يَثْبُتُ بِرَجُلٍ وَامْرَأَتَيْنِ لاَ يَثْبُتُ بِرَجُلٍ وَيَمِينٍ، وَمَا ثَبَتَ بِهِمْ ثَبَتَ بِرَجُلٍ وَيَمِينٍ إِلاَّ عُيُوبَ النِّسَاءِ وَنَحْوَهَا،

ئەمانەتو نەژادو دزیو (وَشَهَادَةِ عَلَى شَهَادَةٍ) زمانشاهیدی لە سەر شاهیدی، ئەوانە گشتی مەرجە: (رَجُلاَنِ) دوو پیاو شاهیدی بدەن؟:

چونکە لە تەلاقو لە مارەبڕیندا بە دەققی قورئانو حەدیس مەرجە: دوو پیاو شاهید بن، ئەوانیتریش (قیاس) کراونە سەر ئەوانە، هەم ﴿عن الزهري: مَضَتِ السُّنَّةُ مِـنْ رَسُـولِ اللهِﷺ: أَنَّهُ لاَ تَجُوزُ شَهَادَةُ النِّسَاءِ فِي الْحُدُودِ وَلاَ فِي النِّكَاحِ وَلاَ فِـي الطَّلاَقِ﴾ رواه الإمام مالك، شەرع لە پێغەمبەرەوەﷺ ئەوها بەردەوام هاتوە: کە شاهیدیی ئافرەتان قبولّ ناکرێ: نە لە سزای تاوانەکانداو نە لە مارەبڕینداو نەلە تەلاقداندا.

پێنجەم: (وَمَا يَخْتَصُّ بِمَعْرِفَتِهِ النِّسَاءُ) ئەو شتەی بە تایبەتی ئافرەتان دەیزانن بە ئەغلەبی (أَوْ لاَ يَرَاهُ رِجَالٌ غَالِبًا) یان بە ئەغلەبی پیاوان نایبینن: (كَبَكَارَةٍ) وەکو کچێنیو بێوەژنیو (وَوِلاَدَةٍ) منداڵبوونو ئاوسیو (وَحَيْضٍ) حەیزو (وَرَضَاعٍ) شیرخواردنو (وَعُيُوبِ تَحْتَ الثِّيَابِ) عەیبەکانی ژێر جلەکانیان: ئەوانەش (يَثْبُتُ بِمَا سَبَقَ) بە شاهیدیی دوو پیاو، یان پیاوێکو دوو ئافرەت ئاشکرا دەبێ، هەم (وَبِأَرْبَعِ نِسْوَةٍ) بە چوار ئافرەتانیش ئاشکرا دەبێ ﴿عن الزهري: مَضَتِ السُّنَّةُ بِأَنَّهُ تَجُوزُ شَهَادَةُ النِّسَاءِ فِيمَا لاَ يَطَّلِـعُ عَلَيْـهِ غَيْرُهُنَّ: مِنْ وِلاَدَةِ النِّسَاءِ وَعُيُـوبِهِنَّ﴾ رواه ابن أبي‌شيبة، شەرعی پێغەمبەرﷺ ئەوها بەردەوام هاتوە: کە شاهیدیی ئافرەتان قبولّ دەکرێ: لەو شتانەدا کە جگە لە وان ئاگاداری بە سەردا نابێ: لە منداڵبوونو عەیبەکانی ئافرەتان.

(وَمَا لاَ يَثْبُتُ بِرَجُلٍ وَامْرَأَتَيْنِ) هەر شتێك بە شاهیدیی پیاوێکو دوو ئافرەت ئاشکرا نەبێ –کە لە بەشی دووەمو چوارەمدا باس کران– ئەوە (لاَ يَثْبُتُ بِرَجُلٍ وَيَمِينٍ) بە شاهیدیی پیاوێكو سوێندخواردن ئاشکرا نابێ؟ چونکە پیاوێکو دوو ئافرەت بەهێزترن، جا ئەگەر بە بەهێزترەکەیان ئاشکرا نەبێ، بە بێهێزەکەش ئاشکرا نابێ.

بەڵام (وَمَا ثَبَتَ بِهِمْ) هەر شتێك بە شاهیدیی پیاوێکو دوو ئافرەت ئاشکرا ببێ–کە لە بەشی سێیەمو پێنجەمدا باس کران– ئەوە (ثَبَتَ بِرَجُلٍ وَيَمِينٍ) بە شاهیدیی پیاوێکو سوێندخواردنی داواکار ئاشکرا دەبێ ﴿عن ابن عباس رضي‌الله عنهما: أَنَّ النَّبِيَّﷺ قَضَى بِـيَمِينٍ وَشَاهِدٍ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ دادی کرد بە سوێندی داواکارو شاهیدیی پیاوێك.

(إِلاَّ عُيُوبَ النِّسَاءِ وَنَحْوَهَا) تەنها عەیبەکانی ئافرەتانو شتی وەها: وەکو شیرخواردن بە شاهیدێکو سوێندخواردن ئاشکرا نابێ.

وَلاَ يَثْبُتُ شَيْءٌ بِامْرَأَتَيْنِ وَيَمِينٍ، وَإِنَّمَا يَحْلِفُ الْمُدَّعِي بَعْدَ شَهَادَةِ شَاهِدِهِ وَتَعْدِيلِهِ، وَيَذْكُرُ فِي حَلِفِهِ صِدْقَ الشَّاهِدِ، فَإِنْ تَرَكَ الْحَلِفَ وَطَلَبَ يَمِينَ خَصْمِهِ فَلَهُ ذَلِكَ، فَإِنْ نَكَلَ فَلَهُ أَنْ يَحْلِفَ يَمِينَ الرَّدِّ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ أَمَةٌ وَوَلَدُهَا فَقَالَ رَجُلٌ: هَذِهِ مُسْتَوْلَدَتِي عَلِقَتْ بِهَذَا فِي مِلْكِي وَحَلَفَ مَعَ شَاهِدٍ ثَبَتَ الإِسْتِيلاَدُ،

هەروەها (وَلاَ يَثْبُتُ شَيْءٌ بِامْرَأَتَيْنِ وَيَمِينٍ) هیچ شتێك بە شاهیدیی دوو ئافرەتو سوێندخواردن ئاشكرا نابێ، چونكە ئافرەتو سوێند هەردووكیان بێهێزن.

﴿ سوێندی گەڵ شاهیدێك ﴾

(وَ) هەر كاتێك شتێك بە شاهیدێكو سوێندی داواكار ئاشكرا ببێ، ئەوە (إِنَّمَا يَحْلِفُ الْمُدَّعِي بَعْدَ شَهَادَةِ شَاهِدِهِ وَتَعْدِيلِهِ) داواكارەكە تەنها لە دوای شاهیدیدانی شاهیدەكەیو لە دوای دادپەروەركردنی شاهیدەكەی دەبێ سوێند بخوا، واتە: نابێ پێش شاهیدیدانەكە سوێند بخوا (وَ) هەروەها (يَذْكُرُ فِي حَلِفِهِ صِدْقَ الشَّاهِدِ) واجبە لە سوێندەكەیدا بڵێ: (والله شاهیدەكەم ڕاستگۆیە لەم شاهیدیەی بۆ منی داوەو منیش مافی ئەم شتەم هەیە).

بەڵام (فَإِنْ تَرَكَ الْحَلِفَ) ئەگەر داواكارەكە سوێندی گەڵ شاهیدەكەی نەخواردو (وَطَلَبَ يَمِينَ خَصْمِهِ) داوای كرد كێشەچیەكەی سوێندی بۆ بخوا، ئەو كاتە (فَلَهُ ذَلِكَ) داوا كارەكە ئەوەشی بۆ دروستە، چونكە وا دەبێ داواكارەكە لە سوێندخواردن خۆی دەپارێزێ.

جا ئەگەر لەو حاڵەتەدا داوالێكراوەكە سوێندی خوارد، ئەو كاتە ئەم داوایەی لە سەر لادەكەوێ، بەڵام مافی داواكارەكە هەر دەمێنێ، واتە:-لە دوای سوێندی داوالێكراوەكە- داواكارەكە مافی نیە لەم داوایەدا سوێندی گەڵ شاهیدێك بخوا؟ چونكە بێعوزر وازی لەو سوێندە هێناوە، بەڵام ئەگەر لە مەودوا داواكارەكە دوو شاهیدی هێنان، یان شاهیدێكیترو شاهیدە كۆنەكەی هێنان، ئەو كاتە بەو دوو شاهیدانە داوایەكی نوێی لێقبوڵ دەكرێو مافەكەی ئاشكرا دەبێ، هەروەك لە (تحفە)و (الشروانی)دا ڕوون كراوەتەوە.

بەڵام (فَإِنْ نَكَلَ) ئەگەر داوالێكراوەكە سوێندی نەخوارد، ئەو كاتە (فَلَهُ أَنْ يَحْلِفَ يَمِينَ الرَّدِّ) بۆ داواكارەكە هەیە سوێندی گەڕاندرایەوە بخواو مافەكەی لە داوالێكراوەكە وەربگرێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونكە سوێندی گەڕاندراوەو سوێندی گەڵ شاهیدێك لێك جیاوازن، بۆیێ مافی ئەو سوێندەی هەیە.

(وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ أَمَةٌ وَوَلَدُهَا) ئەگەر كەسێك (جاریة)كو منداڵێكی (جاریة)كەی لە دەستدا بوو (فَقَالَ رَجُلٌ: هَذِهِ مُسْتَوْلَدَتِي عَلِقَتْ بِهَذَا فِي مِلْكِي) جا پیاوێك گوتی: ئەم (جاریة)یە دایكە منداڵی منەو لەملكایەتی مندا بە جیماعی من ئەم منداڵەی بە زگ كەوتوە (وَحَلَفَ مَعَ شَاهِدٍ) پیاوەكەش شاهیدێكی هێناو سوێندیشی خوارد، ئەوە (ثَبَتَ الإِسْتِيلاَدُ) دایكە

لاَ نَسَبُ الْوَلَدِ وَحُرِّيَّتُهُ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ غُلاَمٌ فَقَالَ رَجُلٌ: كَانَ لِي وَأَعْتَقْتُهُ وَحَلَفَ مَعَ شَاهِدٍ فَالْمَذْهَبُ انْتِزَاعُهُ وَمَصِيرُهُ حُرًّا، وَلَوْ ادَّعَتْ وَرَثَةٌ مَالاً لِمُوَرِّثِهِمْ وَأَقَامُوا شَاهِدًا وَحَلَفَ مَعَهُ بَعْضُهُمْ أَخَذَ نَصِيبَهُ وَلاَ يُشَارِكُ فِيهِ، وَيَبْطُلُ حَقُّ مَنْ لَمْ يَحْلِفْ بِنُكُولِهِ إِنْ حَضَرَ وَهُوَ كَامِلٌ، فَإِنْ كَانَ غَائِبًا أَوْ صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا فَالْمَذْهَبُ أَنَّهُ لاَ يَقْبِضُ نَصِيبَهُ،

منداڵیەکەی ئاشکرا دەبێ، چونکە دایکە منداڵیش بە ماڵ دادەنرێ، کەوابو: تەسلیمی پیاوەکە دەکرێتەوە، بەڵام (لاَ نَسَبُ الْوَلَدِ وَحُرِّيَّتُهُ) نەژادی منداڵەکەو ئازادیی بەو شاهیدو سوێندە ئاشکرا نابێ (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە نەژادو ئازادبوون ماڵ نین (وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ غُلاَمٌ) ئەگەر کەسێك کۆیلەیەکی لەدەستدا بوو (فَقَالَ رَجُلٌ: كَانَ لِي وَأَعْتَقْتُهُ) جا پیاوێك گوتی: ئەمە کۆیلەی من بوو، ئازادم کردوە (وَحَلَفَ مَعَ شَاهِدٍ) پیاوەکەش شاهیدێکی هێناو سوێندیشی خوارد، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ انْتِزَاعُهُ وَمَصِيرُهُ حُرًّا) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: کۆیلەکەی لە دەست وەردەگیرێو دەبێتە ئازاد؟ بە هۆی دانپێداهێنانی کەسەکە، نەك بە شاهیدو سوێندەکە.

(وَلَوْ ادَّعَتْ وَرَثَةٌ مَالاً لِمُوَرِّثِهِمْ) ئەگەر کۆمەڵە میراتگرێك داوای قەرزێکی، یان ماڵێکی میراتدەرەکەیان کرد لە کەسێك، ئینجا (وَأَقَامُوا شَاهِدًا) بە هەمووان شاهیدێکیان هێنا، بەڵام (وَحَلَفَ مَعَهُ بَعْضُهُمْ) تەنها هەندێکیان سوێندی گەڵ شاهیدەکەی خوارد لە سەر هەموو ماڧەکەی میراتدەرەکەی، هەندێکیش نەیانخوارد، ئەوە (أَخَذَ نَصِيبَهُ) سوێندخۆرەکە تەنها بەشە میراتەکەی خۆی لە داوالێکراوەکە وەردەگرێو (وَلاَ يُشَارِكُ فِيهِ) لەو بەشە وەرگیراوەدا هاوبەشیی لەگەڵ ناکرێ، واتە: ئەو میراتگرانەی سوێندیان نەخواردوە نابێ ببنە هاوبەشی سوێندخۆرەکە، چونکە ئەو بە سوێندخواردنی خۆی تەنها ماڧی خۆی جێگیر دەبێو ئەوانیتریش دەتوانن بە سوێندخواردن ماڧی خۆیان جێگیر بکەن.

کەوابو: (وَيَبْطُلُ حَقُّ مَنْ لَمْ يَحْلِفْ) ئەو میراتگرەی سوێندی نەخوارد ماڧی سوێندخواردنەکەی نامێنێ (بِنُكُولِهِ) بە هۆی سوێندنەخواردنی گەڵ شاهیدەکەی (إِنْ حَضَرَ وَهُوَ كَامِلٌ) ئەگەر لە شوێنی کێشەکەدا ئامادە بووبێو بالغو عاقڵیش بێ، بەڵام ماڧی شاهیدهێنانی هەر دەمێنێ، کەواتە: ئەگەر سوێندنەخۆرەکە شاهیدێکیتر بێنێتە گەڵ ئەم شاهیدە، ئەو کاتە بەو دوو شاهیدانە هەموو ماڵەکە ئاشکرا دەبێو هەموو میراتگرەکانیتریش -بێ سوێندخواردن- دەبنە هاوبەش لەو ماڵەدا، هەروەك لە (تحفە)و (نهایە)و حاشیەکانیاندا ڕوون کراوەتەوە.

(فَإِنْ كَانَ غَائِبًا أَوْ صَبِيًّا أَوْ مَجْنُونًا) جا ئەگەر ئەو میراتگرەی سوێندی نەخواردوە، لە شوێنێکیتری نادیار بوو، یان منداڵ، یان شێت بوو، یان ئاگاداری کێشەکە نەبو، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ أَنَّهُ لاَ يَقْبِضُ نَصِيبَهُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: ئەویش نابێ بەشەکەی

فَإِذا زَالَ عُذْرُهُ حَلَفَ وَأَخَذَ بِغَيْرِ إِعَادَةِ شَهَادَةٍ، وَلاَ تَجُوزُ شَهَادَةٌ عَلَى فِعْلٍ كَزِنًـا وَغَصْبٍ وَإِتْلاَفٍ وَوِلاَدَةٍ إِلاَّ بِالإِبْصَارِ، وَتُقْبَلُ مِنْ أَصَمَّ، وَالأَقْوَالُ كَعَقْدٍ يُشْتَرَطُ سَمْعُهَا وَإِبْصَارُ قَائِلِهَا، وَلاَ يُقْبَلُ أَعْمَى إِلاَّ أَنْ يُقِرَّ فِي أُذُنِهِ فَيَتَعَلَّقُ بِهِ حَتَّى يَشْهَدَ عِنْدَ قَاضٍ بِهِ عَلَى الصَّحِيحِ،

خۆی لە داوا لێکراوەکە وەربگرێ، بەڵکو کارەکە ڕادەگیرێ تا عوزرەکەی لادەکەوێ (فَإِذَا زَالَ عُذْرُهُ) جا هەر کاتێك میراتگرەکە عوزرەکەی نەما، واتە: هاتەوە، یان چاك بۆوە، یان ئاگادار کراوە، ئەو کاتە (حَلَفَ وَأَخَذَ بِغَيْرِ إِعَادَةِ شَهَادَةٍ) ئەویش سوێند لە سەر هەموو مافەکە دەخواو بەشە میراتەکەیخۆی لە داوالێکراوەکە وەردەگرێ بێ ئەوەی شاهیدەکە شاهیدیەکەی دووبارە بکاتەوە.

جا ئەگەر خاوەن عوزرەکە –پێش سوێندخواردن– مرد، ئەو کاتە میراتگرەکەی وی سوێند دەخواو بەشەکەی وی وەردەرگرێ، هەروەك لە (الشروانی)دا فەرموویەتی.

﴿ باسی شاهیدی بە دیتن و گوێلێبوون ﴾

(وَلاَ تَجُوزُ شَهَادَةٌ عَلَى فِعْلٍ) دروست نیە شاهیدی لە سەر هەبوونی کردارێك بدا: (كَزِنًا وَغَصْبٍ وَإِتْلاَفٍ وَوِلاَدَةٍ) وەکو زیناو زەوتکردنو فەوتاندنو لە دایکبوونو شیرخواردنو شەڕابخواردنەوەو...متد (إِلاَّ بِالإِبْصَارِ) تەنها بە دیتنیچاو دروستە شاهیدی بدا: بکەرەکە ئەم کارەی کرد. چونکە پێغەمبەرﷺ بە شاهیدێکی فەرموو: ﴿تَرَى الشَّمْسَ؟ قَالَ نَعَمْ. قَالَ عَلَى مِثْلِهَا فَاشْهَدْ أَوْ دَعْ﴾ أخرجه ابن عدی باسناد ضعیف لکن صححه الحاکم، ئەم ڕۆژە دەبینی؟ گوتی: بەڵێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە سەر وێنەی ئەم ڕۆژ دیتنە شاهیدی بدە، یان واز بێنە. کەوابو: (وَتُقْبَلُ مِنْ أَصَمَّ) شاهیدیی کردارەکان لە مرۆڤی کەڕ وەردەگیرێ، چونکە بە چاو کردارەکە دەبینێ.

بەلام (وَالأَقْوَالُ) شاهیدیی گوتەکان: (كَعَقْدٍ) وەکو مامڵەتبەستنو هەڵوەشاندنەوەو دانپێداهێنانو تەلاقدان...متد (يُشْتَرَطُ سَمْعُهَا وَإِبْصَارُ قَائِلِهَا) بۆ دروستبوونی شاهیدی بە مەرج دادەندرێ شاهیدەکە گوێی لە گوتەکە ببێو بکۆیەکەش بە چاو ببینێ.

بەلام ئەگەر دەیزانی یەکێك بە تەنها لە ژورەکەدایەو گوێی لە دەنگی بوو، یان تەنها دوو کەس لە ژورێکدا بوونو گوێی لێیان بوو مامڵەتێکیان بەستو دەیزانی کامەیان وەرگرە، ئەو کاتەش دروستە: بەو گوێلێبوونە شاهیدی بدا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلاَ يُقْبَلُ أَعْمَى) شاهیدی کوێر قبوڵ ناکرێ (إِلاَّ أَنْ يُقِرَّ فِي أُذُنِهِ) تەنها لەو حاڵەتەدا قبوڵ دەکرێ: کەسێك لەگوێیدا دان بە شتێکدا بێنێ (فَيَتَعَلَّقُ بِهِ حَتَّى يَشْهَدَ عِنْدَ قَاضٍ بِهِ) جا کوێرەکەش کەسەکە بگرێو بەرینەدا تا لە لای قازی شاهیدیی لە سەر دەدا بەو دانپێداهێنانە (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەیڕاست.

وَلَوْ حَمَلَهَا بَصِيرٌ ثُمَّ عَمِيَ شَهِدَ إِنْ كَانَ الْمَشْهُودُ لَهُ وَعَلَيْهِ مَعْرُوفَيِ الإِسْمِ وَالنَّسَبِ، وَمَنْ سَمِعَ قَوْلَ شَخْصٍ أَوْ رَأَى فِعْلَهُ: فَإِنْ عَرَفَ عَيْنَهُ وَاسْمَهُ وَنَسَبَهُ شَهِدَ عَلَيْهِ فِي حُضُورِهِ إِشَارَةً، وَعِنْدَ غَيْبَتِهِ وَمَوْتِهِ بِاسْمِهِ وَنَسَبِهِ، فَإِنْ جَهِلَهُمَا لَمْ يَشْهَدْ عِنْدَ مَوْتِهِ وَغَيْبَتِهِ، وَلاَ يَصِحُّ تَحَمُّلُ شَهَادَةٍ عَلَى مُتَنَقِّبَةٍ اعْتِمَادًا عَلَى صَوْتِهَا، فَإِنْ عَرَفَهَا بِعَيْنِهَا أَوْ بِاسْمٍ وَنَسَبٍ جَازَ، وَيَشْهَدُ عِنْدَ الأَدَاءِ بِمَا يَعْلَمُ، وَلاَ يَجُوزُ التَّحَمُّلُ عَلَيْهَا بِتَعْرِيفِ عَدْلٍ أَوْ عَدْلَيْنِ

(وَلَوْ حَمَلَهَا بَصِيرٌ ثُمَّ عَمِيَ) ئەگەر چاوساغێك شاهیدیەكی هەڵگرت ئینجا كوێر بوو، ئەو كاتەش (شَهِدَ) دروستە شاهیدیەكە بدا (إِنْ كَانَ الْمَشْهُودُ لَهُ وَعَلَيْهِ مَعْرُوفَيِ الإِسْمِ وَالنَّسَبِ) بەو مەرجەی شاهیدیبۆدراوەكەو شاهیدیلەسەردراوەكە ناو و نەژادی ناسراو بێ، وەك بڵێ:(اشهدبالله فلانی كوڕیفلان ئەو كارەی كرد، یان ئەو قسەیەی گوت).

(وَمَنْ سَمِعَ قَوْلَ شَخْصٍ أَوْ رَأَى فِعْلَهُ) ئەگەر شاهیدەكە گوێی لە قسەی كەسێك بوو، یان بە چاو كردارەكەیی دیت، ئەوە (فَإِنْ عَرَفَ عَيْنَهُ وَاسْمَهُ وَنَسَبَهُ) ئەگەر شاهیدەكە خودی كەسەكەو ناوەكەیو نەژادەكەی دەناسی، ئەو كاتە (شَهِدَ عَلَيْهِ فِي حُضُورِهِ إِشَارَةً) لە حاڵەتی ئامادەبوونیكەسەكەدا بە ئاماژەبۆكردن شاهیدیی لە سەر دەدا، بەڵام (وَعِنْدَ غَيْبَتِهِ وَمَوْتِهِ بِاسْمِهِ وَنَسَبِهِ) لە حاڵەتی دیارنەبوونیو مردنیدا بە ناو و نەژادەكەیی شاهیدیی لە سەر دەدا (فَإِنْ جَهِلَهُمَا) جا ئەگەر شاهیدەكە ناو و نەژادی كەسەكەی نەزانی، ئەو كاتە (لَمْ يَشْهَدْ عِنْدَ مَوْتِهِ وَغَيْبَتِهِ) نابێ لە حاڵەتی مردنیو دیارنەبوونیدا شاهیدیی لە سەر بدا، بەڵام ئەگەر مردووەكە ژێر خاك نەكرابێ، ئەو كاتە دروستە بە ئاماژەبۆكردن شاهیدیی لە سەر بدا.

(وَلاَ يَصِحُّ تَحَمُّلُ شَهَادَةٍ عَلَى مُتَنَقِّبَةٍ) دروست نابێ ببێتە شاهید لە سەر ئافرەتێكی دەمو چاو داپۆشراو، كە (اعْتِمَادًا عَلَى صَوْتِهَا) لە هەڵگرتنی شاهیدیەكەی پشت بە دەنگی ئافرەتەكە ببەستێ، چونكە دەنگەكان وێكدەچن، بەڵام (فَإِنْ عَرَفَهَا بِعَيْنِهَا أَوْ بِاسْمٍ وَنَسَبٍ) ئەگەر خودی ئافرەتەكەی دەناسی، یان بە ناو و نەژاد ئافرەتەكەی دەناسی، ئەو كاتە (جَازَ) دروستە بە داپۆشراویش لە سەر ئافرەتەكە ببێتە شاهید: لە مارەبڕینو شتیتریشدا، ئینجا (وَيَشْهَدُ عِنْدَ الأَدَاءِ بِمَا يَعْلَمُ) لە كاتی شاهیدیدانەكەدا بە وەی دەیزانی شاهیدی دەدا، واتە: بە ناو و نەژادی ئافرەتەكە، یان بە ئاماژەبۆكردن.

بەڵام ئەگەر خودی ئافرەتەكەو ناو و نەژادەكەی نەدەناسی ئەو كاتە مەرجە: ئافرەتەكە پێچەی لە سەر ڕووی خۆی لابدا: لە حاڵەتی بوونە شاهیدو لە حاڵەتی شاهیدیدانەكەدا، هەروەك لە (تحفه)دا فەرموویەتی.

(وَلاَ يَجُوزُ التَّحَمُّلُ عَلَيْهَا) دروست نیە لە سەر ئافرەتە داپۆشراوەكە ببێتە شاهید لە مارەبڕینو شتیتریشدا (بِتَعْرِيفِ عَدْلٍ أَوْ عَدْلَيْنِ) بە پێناساندنی دادپەروەرێك، یان دوو

عَلَىالأَشْهَرِ، وَالْعَمَلُ عَلَى خِلاَفِه، وَلَوْ قَامَتْ بَيِّنَةٌ عَلَى عَيْنِه بِحَقٍّ فَطَلَبَ الْمُدَّعِي التَّسْجِيلَ سَجَّلَ الْقَاضِي بِالْحِلْيَةِ لاَ بِالإِسْمِ وَالنَّسَبِ مَا لَمْ يَثْبُتَا، وَلَهُ الشَّهَادَةُ بِالتَّسَامُعِ عَلَى نَسَبٍ مِنْ أَبٍ أَوْ قَبِيلَةٍ، وَكَذَا أُمٌّ فِىالأَصَحِّ، وَمَوْت عَلَى الْمَذْهَبِ، لاَ عِتْقٌ وَوَلاَءٌ وَوَقْفٌ وَنِكَاحٌ وَمِلْكٌ فِىالأَصَحِّ، قُلْتُ: اَلأَصَحُّ عِنْدَ الْمُحَقِّقِينَ وَالأَكْثَرِينَ فِىالْجَمِيعِ الْجَوَازُ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَشَرْطُ التَّسَامُعِ سَمَاعُهُ مِنْ جَمْعٍ يُؤْمَنُ تَوَاطُؤُهُمْ عَلَىالْكَذِبِ،

دادپەروەر (عَلَىالأَشْهَرِ) لە سەر فەرموودەی بەهێزی ناسراوتر، بەلام (وَالْعَمَلُ عَلَى خِلاَفِه) ڕەفتاری شاهیدەکان -ئێستا- لە سەر پێچەوانەکەیەتی، واتە: بە فەرموودەی بێهێز: پشت بە پێناسەی دادپەروەر دەبەستن‌و دەبنە شاهید، کۆمەڵەزانایەکیش لە سەر ئەم بێهێزە ڕۆیشتون، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

(وَلَوْ قَامَتْ بَيِّنَةٌ عَلَى عَيْنِهِ بِحَقٍّ) ئەگەر شاهید لە سەر خودی داوالێکراوەکە شاهیدیی دا: بە هەبوونی مافێك (فَطَلَبَ الْمُدَّعِي اَلتَّسْجِيلَ) جا داواکارەکە داوای لە قازی کرد: دادکردنەکەی بۆ تۆمار بکا، ئەو کاتە (سَجَّلَ الْقَاضِي بِالْحِلْيَةِ) قازی بەگوێرەی سیفەتەکانی داوالێکراوەکە دادکردنەکە تۆمار دەکا (لاَ بِالإِسْمِ وَالنَّسَبِ) نەك بە ناو و نەژادی داوالێکراوەکە (مَا لَمْ يَثْبُتَا) ئەگەر ناو و نەژادی داوالێکراوەکە لە لای خۆی ئاشکرا نەبوبێ، چونکە شاهیدەکان ناو و نەژادیان نەگوتوە.

﴿ باسی شاهیدیی بە گوێلێبوون ﴾

(وَلَهُ الشَّهَادَةُ بِالتَّسَامُعِ) دروستە بە هۆی گوێلێبوون‌و بڵاوبوونەوە شاهیدی بدا: (عَلَى نَسَبٍ مِنْ أَبٍ أَوْ قَبِيلَةٍ) لە سەر نەژادی کەسێك لە باوکێك، یان لە بنەماڵەیەك: وەك ئەمە کوڕی فلانکەسە، یان ئەمە لەو بنەماڵەیە (وَكَذَا أُمٌّ فِىالأَصَحِّ) هەروەها لە سەر نەژادی لە دایکیش دروستە بەگوێلێبوون شاهیدی بدا، لە فەرموودەی ڕاستتردا، هەم (وَمَوْتٍ) لە سەر مردنی کەسێکیش دروستە بە گوێلێبوون شاهیدی بدا (عَلَىالْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب (لاَ عِتْقٌ وَوَلاَءٌ وَوَقْفٌ وَنِكَاحٌ وَمِلْكٌ فِىالأَصَحِّ) نەك لە ئازادکردن‌و خزمایەتی کۆیلەو وەقف‌و مارەبڕین‌و ملکایەتی.

(قُلْتُ) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی (اَلأَصَحُّ عِنْدَ الْمُحَقِّقِينَ وَالأَكْثَرِينَ) فەرموودەیڕاستر لە لای زانایانی لێکۆڵەرەوەو زۆرتر (فِىالْجَمِيعِ: اَلْجَوَازُ) لە هەموو ئەوانەیڕابردوودا دروستە: بەگوێلێبوون شاهیدی بدا (وَاللهُ أَعْلَمُ) چونکە ئەگەر ماوەیەکی درێژ بە سەر ئەوانەدا بڕوا، زەحمەتە سەرەتایەکەیان ئاشکرا بکرێ.

(وَشَرْطُ التَّسَامُعِ) مەرجی گوێلێبوون کە بۆ شاهیدی پشتی پێببەسترێ، ئەمەیە: (سَمَاعُهُ مِنْ جَمْعٍ) شاهیدیپێدراوەکەی لە کۆمەڵێکی وەها گوێ لێبوبێ: کە (يُؤْمَنُ تَوَاطُؤُهُمْ عَلَىالْكَذِبِ) دڵنیابێ: کۆمەڵەکە لە سەر درۆیەکە ڕێك ناکەون‌و گومان بەهێز بێ

وَقِيلَ يَكْفِي مِنْ عَدْلَيْنِ، وَلاَ تَجُوزُ الشَّهَادَةُ عَلَى مِلْكٍ بِمُجَرَّدِ يَدٍ، وَلاَ بِيَدٍ وَتَصَرُّفٍ فِي مُدَّةٍ قَصِيرَةٍ، وَتَجُوزُ فِي طَوِيلَةٍ فِي الأَصَحِّ، وَشَرْطُهُ تَصَرُّفُ مُلاَّكٍ مِنْ سُكْنَى وَهَدْمٍ وَبِنَاءٍ وَبَيْعٍ وَرَهْنٍ، وَتُبْنَى شَهَادَةُ الإِعْسَارِ عَلَى قَرَائِنَ وَمَخَائِلِ الضُّرِّ وَالإِضَاقَةِ.
(فَصْلٌ) تَحَمُّلُ الشَّهَادَةِ فَرْضُ كِفَايَةٍ فِي النِّكَاحِ وَكَذَا الإِقْرَارُ وَالتَّصَرُّفُ الْمَالِيُّ وَكِتَابَةُ الصَّكِّ

ڕاست دەکەن (وَقِيلَ يَكْفِي مِنْ عَدْلَيْنِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: لە دوو کەسی دادپەروەری گوێ‌لێبوبێ بەسە.

ئینجا بزانە: چۆنیەتی شاهیدی‌دانی بە گوێ‌لێبوون بەم شێوەیە: (من شاهیدم فلانکەس کوڕی فلانکەسە). یان: (ئەم ئافرەتە ژنی فلانکەسە). واتە: نابێ بڵێ: من شاهیدم فلانکەس ئەم ژنەی مارە کردوە؟ چونکە بە چاوی خۆی نەیدیتوە، هەروەك لە (تحفة)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَلاَ تَجُوزُ الشَّهَادَةُ عَلَى مِلْكٍ) دروست نیە شاهیدی بدا لە سەر ملکایەتی هیچ شتێك بۆ کەسێك (بِمُجَرَّدِ يَدٍ) بە تەنها دیتنی لە بن دەستدابوونی ملکەکە، هەم (وَلاَ بِيَدٍ وَتَصَرُّفٍ فِي مُدَّةٍ قَصِيرَةٍ) بە دیتنی لە بن دەستدابوون‌و دەستکاری‌کردنی ملکەکەش لە ماوەیەکی کورتدا دروست نیە شاهیدی لە سەر ملکایەتی‌ی بدا بۆ کەسەکە، چونکە دەنگونجێ ملکەکەی بە کرێ گرتبێ، یان بە وەکیلایەتی دەستکاری‌ی بکا.

بەڵام (وَتَجُوزُ فِي طَوِيلَةٍ) دروستە شاهیدی بە ملکایەتی شتەکە بدا ئەگەر دیتی لە ماوەیەکی درێژدا–بێ‌کێشە– دەستکاری‌ی دەکا (فِي الأَصَحِّ) لەفەرموودی‌ڕاستتردا.

(وَشَرْطُهُ) مەرجی دەستکاری‌کردنەکە (تَصَرُّفُ مُلاَّكٍ) دەستکاری‌ی خاوەنەکانە (مِنْ سُكْنَى وَهَدْمٍ وَبِنَاءٍ وَبَيْعٍ وَرَهْنٍ) لە نیشتەجێ‌بوون‌و ڕوخاندن‌و دیوارکردن‌و فرۆشتن‌و ڕەهنکردن‌و بەکرێ‌دان.

جا بزانە: ئەگەر بڵاو بوبۆوە: ئەو شتە ملکی فلانکەسە، ئەو کاتە دروستە شاهیدی بە ملکایەتی‌ی بدا بۆ کەسەکە، هەر چەند لە بن دەستیشی‌دا نەبێ‌و دەستکاریشی نەکا، هەروەك لە (القليوبي)و حاشیەکانی(تحفة)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَتُبْنَى شَهَادَةُ الإِعْسَارِ) شاهیدی نەبوویی مرۆڤ بنیات دەندرێ (عَلَى قَرَائِنَ وَمَخَائِلِ الضُّرِّ وَالإِضَاقَةِ) لە سەر نیشانەکان‌و گومانەکانی شپرزەیی‌و هەژاری‌و نەمانی ماڵ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی هەڵگرتنی شاهیدی‌و شاهیدی‌دان ﴾

(تَحَمُّلُ الشَّهَادَةِ) هەڵگرتنی شاهیدی، واتە: قبوڵ بکا ببێتە شاهید (فَرْضُ كِفَايَةٍ فِي النِّكَاحِ) واجبە بە (فَرْضُ الْكِفَايَةِ) لە مارەبڕیندا، چونکە بە بێ‌شاهید مارەبڕینەکە دروست نابێ (وَكَذَا الإِقْرَارُ وَالتَّصَرُّفُ الْمَالِيُّ) هەروەها لە دانپێداهێنان‌و لە دەستکاریەکانی ماڵی‌و لە تەڵاق‌و هەم (وَكِتَابَةُ الصَّكِّ) لە نووسینی ڕووداوەکان لە پەڕەکاندا، لە گشت ئەوانەشدا

فِي‌الأَصَحِّ، وَإِذَا لَمْ يَكُنْ فِي‌الْقَضِيَّةِ إِلاَّ اثْنَان لَزِمَهُمَا الأَدَاءُ، فَلَوْ أَدَّى وَاحِدٌ وَامْتَنَعَ الآخَرُ وَقَالَ إِحْلِفْ مَعَهُ عَصَى، وَإِنْ كَانَ شُهُودٌ فَالأَدَاءُ فَرْضُ كِفَايَةٍ، فَلَوْ طَلَبَ مِنْ اثْنَيْنِ لَزِمَهُمَا فِي‌الأَصَحِّ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلاَّ وَاحِدٌ لَزِمَهُ إِنْ كَانَ فِيمَا يَثْبُتُ بِشَاهِدٍ وَيَمِينٍ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَقِيلَ لاَ يَلْزَمُ الأَدَاءُ إِلاَّ مَنْ تَحَمَّلَ قَصْدًا،

هەلگرتنی شاهیدی بە (فَرْضُ الْكِفَايَةِ) واجبە (فِي‌الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، واتە: ئەگەر ژمارەیەکی پێویست شاهیدیەکە هەڵبگرن گوناهەکە لە سەر خەڵکی‌تریش لادەکەوێ، ئەگەر نا: هەموویان گوناهبار دەبن.

ئینجا بزانە: هەر کەسێك شاهیدیەکی لە لا بێ حەرامە شاهیدیەکە بشارێتەوە، چونکە شاهیدیەکە ئەمانەتە لە لای وی، واجبە: ئەمانەتەکە بداتەوە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ﴾ هەر کەسێك شاهیدی بشارێتەوە گوناهبارە.

(وَإِذَا لَمْ يَكُنْ فِي‌الْقَضِيَّةِ إِلاَّ اثْنَانِ) ئەگەر لە ڕووداوەکەدا تەنها دوو شاهید هەبون، ئەو کاتە (لَزِمَهُمَاالأَدَاءُ) لە سەر هەردووکیان بە (فَرْضُ الْعَيْنِ) واجبە شاهیدیەکە بدەن هەر کاتێك داوایان لێکرا، خوای‌گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا﴾ نابێ شاهیدەکان گیر ببن هەر کاتێك داوا کران بۆ شاهیدی. کەوابو: (فَلَوْ أَدَّى وَاحِدٌ وَامْتَنَعَ الآخَرُ) ئەگەر یەکێکیان شاهیدیەکەی دا، ئەوەکەی‌تریش خۆی گیر کردو شاهیدیەکەی نەداو (وَقَالَ: إِحْلِفْ مَعَهُ) بە داوا کارەکەی گوت: سوێندی گەڵ ئەم شاهیدە بخۆ، ئەوە (عَصَى) گوناهبار دەبێ، چونکە واجبەکەی بەجێ نەهێناوە.

بەڵام (وَإِنْ كَانَ شُهُودٌ) ئەگەر لە ڕووداوەکەدا لە ڕادەی پێویست زۆرتر شاهید هەبون، ئەو کاتە (فَالأَدَاءُ فَرْضُ كِفَايَةٍ) شاهیدی‌دانەکە بە (فَرْضُ الْكِفَايَةِ) لە سەر هەموانیان واجبە، جا ئەگەر داوایان لێبکرێ‌و دووانیان شاهیدیەکە بدەن، ئەوە گوناهەکە لە سەر هەموانیان لادەکەوێ، ئەگەر نا: هەموویان گوناهبار دەبن.

(فَلَوْ طَلَبَ مِنْ اثْنَيْنِ) جا ئەگەر داواکارەکە داوای لە تەنها دوو شاهیدی دیارکراو کرد، ئەو کاتە (لَزِمَهُمَا فِي‌الأَصَحِّ) لە سەر ئەو دووانە واجبە: شاهیدیەکە بدەن، لە فەرموودەی ڕاستردا، نەوەك خەڵك بە تەمای یەکتری واز لە شاهیدیەکە بێنن.

هەروەها (وَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلاَّ وَاحِدٌ) ئەگەر لە ڕووداوەکەدا تەنها یەك شاهید هەبوو، ئەو کاتەش (لَزِمَهُ) ئەگەر داوای لێکرا لە سەری واجبە شاهیدیەکە بدا (إِنْ كَانَ فِيمَا يَثْبُتُ بِشَاهِدٍ وَيَمِينٍ) ئەگەر شاهیدیەکە لە مافێکی وەهادا بێ: کە بە شاهیدێك‌و سوێندی داواکارەکە ئاشکرا ببێ: وەك کێشەکانی ماڵی (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بە شاهیدێك‌و سوێندخواردن ئاشکرا نەبێ: وەکو مارەبڕین‌و تەڵاق، ئەو کاتە (فَلاَ) واجب نیە شاهیدیەکە بدا، چونکە سودی نیە (وَقِيلَ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: (لاَ يَلْزَمُ الأَدَاءُ إِلاَّ مَنْ تَحَمَّلَ قَصْدًا) شاهیدی‌دان واجب

لاَ اتِّفَاقًا، وَلِوُجُوبِ الأَدَاءِ شُرُوطٌ: أَنْ يُدْعَى مِنْ مَسَافَةِ الْعَدْوَى، وَقِيلَ دُونَ مَسَافَةِ الْقَصْرِ. وَأَنْ يَكُونَ عَدْلاً فَإِنْ دُعِيَ ذُو فِسْقٍ مُجْمَعٍ عَلَيْهِ -قِيلَ أَوْ مُخْتَلَفٍ فِيهِ- لَمْ يَجِبْ. وَأَنْ لاَيَكُونَ مَعْذُورًا بِمَرَضٍ وَنَحْوِهِ، فَإِنْ كَانَ أَشْهَدَ عَلَى شَهَادَتِهِ أَوْ بَعَثَ الْقَاضِي مَنْ يَسْمَعُهَا.
(فَصْلٌ) تُقْبَلُ الشَّهَادَةُ عَلَى الشَّهَادَةِ فِي غَيْرِ عُقُوبَةٍ،

نیه تەنها لە سەر ئەو کەسە نەبێ: کە بە ویستی خۆی شاهیدیەکەی هەلگرتبێ (لاَ اتِّفَاقًا) نەك بە ڕێکەوتن.

﴿ ئاگاداری ﴾: بۆ نووسەرەکە دروستە: کرێی نووسینەکە وەربگرێ، هەم بۆ شاهیدەکەش دروستە: کرێی سواری و بژێوی ڕێگەو ئەندازەی لەکارکەوتنی ئەو کاسبیەی لەو ماوەیەدا لەکار دەکەوێ گشتی لەو کەسە وەربگرێ کە شاهیدیی بۆ دەدا، بەلاّم دروست نیە کرێی شاهیدیدانەکە وەربگرێ، چونکە خودی شاهیدیدانەکە واجبە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلِوُجُوبِ الأَدَاءِ شُرُوطٌ) بۆ واجببوونی شاهیدیدانەکەش چەند مەرجێك هەنە:
یەکەم: (أَنْ يُدْعَى مِنْ مَسَافَةِ الْعَدْوَى) دەبی لە ئەندازەی خۆشرپێیەوە، یان نزیکتر داوا بکرێ، واتە: ئەگەر لە بەیانیەوە دەرچێ بۆ سەرەتای شەو بگەڕێتەوە ماڵەوە، ئەگەر لەو ئەندازەیە دوورتر بێ، واجب نیە بچێ (وَقِيلَ دُونَ مَسَافَةِ الْقَصْرِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر لە کەمتر لە ئەندازەی کورتکردنەوەینوێژ داوا بکرێ واجبە: بچێ.
دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ عَدْلاً) دەبی شاهیدەکە دادپەروەر بێ، کەوابو: (فَإِنْ دُعِيَ ذُو فِسْقٍ مُجْمَعٍ عَلَيْهِ) ئەگەر خاوەن فاسقییەکی یەکدەنگی داواکرا: وەکو شەرابخۆر-(قِيلَ أَوْ مُخْتَلَفٍ فِيهِ) لە فەموودەیەکی بێهێزدا: ئەگەر خاوەن فاسقێیکی یەکدەنگیش نەبێ-(لَمْ يَجِبْ) واجب نیە شاهیدیەکە بدا، چونکە شاهیدی فاسق قبولّ ناکرێ، بەلاّم ئەگەر شاهیدەکە فاسقێکی بە نهێنی بێ و خاوەن مافەکەش بە شاهیدیەکەی وی بکاتە مافیخۆی، ئەو کاتە واجبە شاهیدیەکە بدا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.
سێیەم: (وَأَنْ لاَ يَكُونَ مَعْذُورًا) نابێ شاهیدەکە عوزرێکی هەبێ: (بِمَرَضٍ وَنَحْوِهِ) بە هۆی نەخۆشی و عوزرێکی وەها: وەك ترسان لە گیان و مالّ (فَإِنْ كَانَ) جا ئەگەر شاهیدەکە عوزرێکی هەبێ، ئەو کاتە (أَشْهَدَ عَلَى شَهَادَتِهِ) یەکێکیتر لە سەر شاهیدیەکەی خۆی دەکاتە شاهید (أَوْ بَعَثَ الْقَاضِي مَنْ يَسْمَعُهَا) یان قازی وەکیلێکی خۆی دەنێرێ تاکو گوێ لە شاهیدەکە بگرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زمانشاهیدی لە سەر شاهیدی ﴾

واتە: شاهیدی لە سەر شاهیدیی کەسێکیتر بدا. (تُقْبَلُ الشَّهَادَةُ عَلَى الشَّهَادَةِ) شاهیدیدان لە سەر شاهیدیی شاهیدێکیتر قبولّ دەکرێ: (فِي غَيْرِ عُقُوبَةٍ) لە گشت مافێکدا کە سزای

وَفِي عُقُوبَةٍ لآدَمِيٍّ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَتَحَمُّلُهَا بِأَنْ يَسْتَرْعِيَهُ فَيَقُولُ: أَنَا شَاهِدٌ بِكَذَا وَأُشْهِدُكَ أَوْ إِشْهَدْ عَلَى شَهَادَتِي. أَوْ يَسْمَعَهُ يَشْهَدُ عِنْدَ قَاضٍ. أَوْ يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّ لِفُلاَنٍ عَلَى فُلاَنٍ أَلْفًا عَنْ ثَمَنِ مَبِيعٍ أَوْ غَيْرِهِ. وَفِي هَذَا وَجْهٌ، وَلاَ يَكْفِي سَمَاعُ قَوْلِهِ لِفُلاَنٍ عَلَى فُلاَنٍ كَذَا، أَوْ أَشْهَدُ بِكَذا، أَوْ عِنْدِي شَهَادَةٌ بِكَذَا. وَلْيُبَيِّنِ الْفَرْعُ عِنْدَ الأَدَاءِ جِهَةَ التَّحَمُّلِ،

تاوانەکانی مافی خوای گەورە نەبێ، جیاوازی نیە مافی ئادەمیزاد بێ: وەکو کڕینو فرۆشتنو دانپێداهێنانو مارەبڕینو تەلاقو...هتد، یان مافی خوای گەورە بێ: وەکو زەکاتو وەقف، هەم (وَفِي عُقُوبَةٍ لآدَمِيٍّ) لەو سزایانەشدا قبولّ دەکرێ: کە مافی ئادەمیزادانن: وەك کوشتنی لە تۆڵەو بوختانی زینا (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب، واتە: بەلام لە سزاکانی مافی خوایگەورەدا-وەکو زیناو شەڕابخواردنەوە- زمانشاهیدی قبولّ ناکرێ.

(وَتَحَمُّلُهَا) هەلگرتنی زمانشاهیدی بە یەکێك لەم سێ هۆیانە دروست دەبێ:

یەکەم: (بِأَنْ يَسْتَرْعِيَهُ فَيَقُولُ) شاهیدەکە شاهیدیەکەی خۆی بە زمانشاهیدەکە بسپێرێو بلێ: (أَنَا شَاهِدٌ بِكَذَا وَأُشْهِدُكَ أَوْ إِشْهَدْ عَلَى شَهَادَتِي) من شاهیدم بەو شتەو تۆم کردە شاهید لە سەر شاهیدیەکەم. یان تۆ شاهیدی بدە لە سەر شاهیدیەکەی من.

دووەم: (أَوْ يَسْمَعَهُ يَشْهَدُ عِنْدَ قَاضٍ) یان زمانشاهیدەکە گوێی لێبێ شاهیدەکە شاهیدیەکە دەدا لە لای قازی، یان لە لای کاربەدەستێکیتر.

سێیەم: (أَوْ يَقُولُ) یان گوێی لێبێ شاهیدەکە هۆی شاهیدیەکەی بلێ: وەك (أَشْهَدُ أَنَّ لِفُلاَنٍ عَلَى فُلاَنٍ أَلْفًا عَنْ ثَمَنِ مَبِيعٍ أَوْ غَيْرِهِ) من شاهیدم فلانکەس هەزار دیناری لە سەر فلانکەسە لە پارەی فرۆشراوێك، یان لە پارەی قەرزێك.

جا بە یەکێك لەو سێ هۆیانە بۆ زمانشاهیدەکە دروست دەبێ شاهیدی بدا، هەرچەند لە هۆی دووەمو سێیەمیشدا شاهیدیەکەی پێنەسپێردرابێ، بەلام (وَفِي هَذَا وَجْهٌ) لەم سێیەمەدا فەرموودەیەکی بێهێز هەیە: کە بێ پێسپاردن دروست نەبێ.

(وَلاَ يَكْفِي سَمَاعُ قَوْلِهِ) بۆ دروستبوونی زمانشاهیدی ئەوەندە بەس نیە زمانشاهیدەکە گوێی لە شاهیدەکە بێ بلێ: (لِفُلاَنٍ عَلَى فُلاَنٍ كَذَا) فلان ئەوەندەی لە سەر فلانە (أَوْ) یان بلێ: (أَشْهَدُ بِكَذَا) من شاهیدی بەو شتە دەدەم (أَوْ) یان بلێ: (عِنْدِي شَهَادَةٌ بِكَذَا) من شاهیدیەکم بەو شتە لە لایە.

(وَلْيُبَيِّنِ الْفَرْعُ عِنْدَ الأَدَاءِ جِهَةَ التَّحَمُّلِ) با زمانشاهیدەکە لە کاتی شاهیدیدانەکەدا ڕوون بکاتەوە: ئەو ڕووەی شاهیدیەکەی لێهەلگرتوە: وەك (من شاهیدم فلانکەس ئەو شاهیدیەی دەداو منیشی کردۆتە زمانشاهید). یان یەکێك لە دوو هۆیەکانیتر ڕوون

فَإِنْ لَمْ يُبَيِّنْ وَوَثِقَ الْقَاضِي بِعِلْمِهِ فَلاَ بَأْسَ، وَلاَ يَصِحُّ التَّحَمُّلُ عَلَى شَهَادَةِ مَرْدُودِ الشَّهَادَةِ، وَلاَ تَحَمُّلُ النِّسْوَةِ، فَإِنْ مَاتَ الأَصْلُ أَوْ غَابَ أَوْ مَرِضَ لَمْ يَمْنَعْ شَهَادَةَ الْفَرْعِ، وَإِنْ حَدَثَ رِدَّةٌ أَوْ فِسْقٌ أَوْ عَدَاوَةٌ مَنَعَتْ، وَجُنُونُهُ كَمَوْتِهِ عَلَى الصَّحِيحِ، وَلَوْ تَحَمَّلَ فَرْعٌ فَاسِقٌ أَوْ عَبْدٌ أَوْ صَبِيٌّ فَأَدَّى وَهُوَ كَامِلٌ قُبِلَتْ، وَيَكْفِي شَهَادَةُ اثْنَيْنِ عَلَى الشَّاهِدَيْنِ،

بکاتەوە، بەلام (فَإِنْ لَمْ يُبَيِّنْ) ئەگەر زمانشاهیدەکە ڕووەکەی ڕوون نەکردەوەو تەنها گوتی: (من شاهیدم لە سەر شاهیدی‌ی فلان شاهیدە بەم شتە). جا (وَوَثِقَ الْقَاضِي بِعِلْمِهِ) قازیش باوەڕی بە زانستی زمانشاهیدەکە هەبو: کە چۆن زمانشاهیدی هەڵدەگرێ، ئەو کاتە (فَلاَ بَأْسَ) هیچ زیانێك لە زمانشاهیدیەکەدا نیە.

(وَلاَ يَصِحُّ التَّحَمُّلُ) هەلگرتنی زمانشاهیدی دروست نابێ (عَلَى شَهَادَةِ مَرْدُودِ الشَّهَادَةِ) لە سەر شاهیدی‌ی ئەو کەسەی شاهدیەکەی ڕەد کراوەتەوە: بە هۆی فاسقی، یان دوژمنایەتی، یان بابو کوڕایەتی (وَ) هەروەها (لاَ تَحَمُّلُ النِّسْوَةِ) دروست نابێ ئافرەتان‌و نێرامو‌ك زمانشاهیدی هەڵبگرن، هەرچەند شاهیدەکانی بنچینەش هەموویان ئافرەت بن‌و شاهیدیەکەش لەبارەی حەیزو شیردان‌و منداڵبوون بێ.

(فَإِنْ مَاتَ الأَصْلُ) جا ئەگەر شاهیدەکەی‌بنچینەیی مرد (أَوْ غَابَ) یان دیار نەبو لە کوێیە (أَوْ مَرِضَ) یان نەخۆش بوو، ئەوە (لَمْ يَمْنَعْ شَهَادَةَ الْفَرْعِ) شاهیدی‌ی زمانشاهیدەکە قەدەغە ناکاو قبوڵ دەکرێ.

بەلام (وَإِنْ حَدَثَ رِدَّةٌ أَوْ فِسْقٌ أَوْ عَدَاوَةٌ) ئەگەر شاهیدەکەی بنچینەیی کافر بوو، یان فاسق بوو، یان دوژمنایەتی‌ی لێ‌پەیدا بوو، ئەو کاتە (مَنَعَتْ) هەر یەکێك لەو سێیانە شاهیدی‌ی زمانشاهیدەکەش قەدەغە دەکاو قبوڵ ناکرێ، چونکە ئەو سێیانە گومان لە ڕابردوی شاهیدەکەشدا پەیدا دەکەن (وَجُنُونُهُ) شێتبوونی شاهیدەکەی بنچینەیی‌و لاڵبوونی‌و کوێربوونی، گشتی (كَمَوْتِهِ) وەکو مردنیەتی‌و شاهیدی‌ی زمانشاهیدەکە قەدەغە ناکەن‌و قبوڵ دەبێ (عَلَى الصَّحِيحِ) لە سەر فەرموودەی ڕاست.

(وَلَوْ تَحَمَّلَ فَرْعٌ فَاسِقٌ أَوْ عَبْدٌ أَوْ صَبِيٌّ) ئەگەر زمانشاهیدێکی فاسق، یان کۆیلە، یان منداڵ شاهیدیەکەی هەلگرت (فَأَدَّى وَهُوَ كَامِلٌ) ئینجا لە حاڵەتی کامڵی‌دا زمانشاهیدیەکەی دا، واتە: تۆبەی کردبو، ئازاد بوو، بلۆغی بوبو، ئەو کاتە (قُبِلَتْ) زمانشاهیدیەکەی قبوڵ دەکرێ.

ئینجا بزانە: دروست نیە ژمارەی زمانشاهیدیەکان لە ڕووداوەکەدا لە دووان کەمتر بێ، کەوابو: (وَيَكْفِي شَهَادَةُ اثْنَيْنِ عَلَى الشَّاهِدَيْنِ) ئەوەندە بەسە: دوو زمانشاهید لە سەر شاهیدی‌ی دوو شاهیدان شاهیدی بدەن، واتە: هەر یەکەیان لە سەر شاهیدی‌ی هەردوو شاهیدەکان شاهیدی بدا.

وَفِي قَوْلٍ يُشْتَرَطُ لِكُلِّ رَجُلٍ أَوْ امْرَأَةٍ اثْنَانِ، وَشَرْطُ قَبُولِهَا تَعَذُّرُ أَوْ تَعَسُّرُ الأَصِيلِ بِمَوْتٍ أَوْ عَمًى أَوْ مَرَضٍ يَشُقُّ حُضُورُهُ أَوْ غَيْبَةٌ لِمَسَافَةِ عَدْوَى، وَقِيلَ قَصْرٍ، وَأَنْ يُسَمِّيَ الأُصُولَ، وَلاَ يُشْتَرَطُ أَنْ يُزَكِّيَهُمْ الْفُرُوعُ، فَإِنْ زَكُّوهُمْ قُبِلَ، وَلَوْ شَهِدُوا عَلَى شَهَادَةِ عَدْلَيْنِ أَوْ عُدُولٍ وَلَمْ يُسَمُّوهُمْ لَمْ يَجُزْ. (فَصْلٌ) رَجَعُوا عَنِ الشَّهَادَةِ قَبْلَ الْحُكْمِ امْتَنَعَ،

بەلام ئەگەر هەر یەکەیان لە سەر شاهیدی‌ی تەنها شاهیدێك شاهیدی بدا ئەوە بەس نیە، چونکە مەرجە: هەر شاهیدێك دوو زمانشاهیدی هەبن، کەواتە: ئەگەر دوو زمانشاهید لە سەر شاهیدی‌ی تەنها شاهیدێك شاهیدی بدەن، ئەو کاتە بۆ خاوەن مافەکە دروستە سوێندی گەلّ شاهیدێك لەگەلّ زمانشاهیدی‌ی ئەو دووانە بخوا، هەروەك لە(مغنی)دا فەرموویەتی (وَفِي قَوْلٍ) لە فەرموودەیەکدا (يُشْتَرَطُ لِكُلِّ رَجُلٍ أَوْ امْرَأَةٍ اثْنَانِ) بە مەرج دادەنرێ بۆ هەر پیاوێك، یان بۆ هەر ئافرەتێك دوو زمانشاهید هەبن.

(وَشَرْطُ قَبُولِهَا) مەرجی قبولکردنی زمانشاهیدی ئەمەیە: (تَعَذُّرُ أَوْ تَعَسُّرُ الأَصِيلِ) نەگونجێ، یان زەحمەت بێ شاهیدەکەی بنچینەیی ئاماد ببێ (بِمَوْتٍ أَوْ عَمًى) بە هۆی مردنی، یان کوێربوونی، یان شێتبوونی، یان لالّبوونی (أَوْ مَرَضٍ يَشُقُّ حُضُورُهُ) یان بە هۆی نەخۆشیەکی وەها کە ئامادەبوونەکەی ئازاری بدا، یان لە ترسی خاوەن قەرزێك، یان کەسێکی‌تر نەوێرێ ئامادە ببێ (أَوْ غَيْبَةٌ لِمَسَافَةِ عَدْوَى) یان شاهیدەکەی بنچینەیی دیار نەبێ‌و بە ئەندازەی خۆشڕۆیی ڕێبوار دوور بێ، واتە: بۆ سەرەتای شەو نەگاتەوە شوێنەکەی خۆی (وَقِيلَ قَصْرٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا بە ئەندازەی کورتکردنەوەی نوێژ دوور بێ.

(وَ) هەروەها مەرجە: (أَنْ يُسَمِّيَ الأُصُولَ) زمانشاهیدەکە لە شاهیدیەکەدا ناوی شاهیدە بنچینەییەکان بێنێ: وەك (من شاهیدم لە سەر شاهیدی‌ی فلان شاهید)...هتد، تاکو قازی‌و داوالێکراوەکە بیانناسن‌و بتوانن ڕەخنەیان لێبگرن، بەلام (وَلاَ يُشْتَرَطُ أَنْ يُزَكِّيَهُمْ الْفُرُوعُ) مەرج نیە: زمانشاهیدەکان شاهیدە بنچینەییەکان بە دادپەروەر دابنێن (فَإِنْ زَكُّوهُمْ) جا ئەگەر بە دادپەروەریان دانان، ئەو کاتە (قُبِلَ) لێیان قبولّ دەکرێ.

(وَلَوْ شَهِدُوا عَلَى شَهَادَةِ عَدْلَيْنِ أَوْ عُدُولٍ) ئەگەر زمانشاهیدەکان شاهیدییان دا لە سەر شاهیدی‌ی دوو دادپەروەر، بەلام (وَلَمْ يُسَمُّوهُمْ) ناویان نەهێنان، ئەوە (لَمْ يَجُزْ) بەس نیە‌و دروست نابێ، چونکە داوالێکراوەکە نایانناسێ‌و ناتوانێ ڕەخنەیان لێبگرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی پەشیمانبوونەوە لە شاهیدی ﴾

(إذا رَجَعُوا عَنِ الشَّهَادَةِ) هەر کاتێك شاهیدەکان پەشیمان بونەوە لە شاهیدیەکەیان (قَبْلَ الْحُكْمِ) پێش ئەوەی قازی=دادوەر=بە شاهیدیەکەیان= بڕیار بدا، ئەوە (امْتَنَعَ) دادکردنی

أَوْ بَعْدَهُ وَقَبْلَ اسْتِيفَاء مَال اُسْتُوْفِيَ، أَوْ عُقُوبَة فَلاَ، أَوْ بَعْدَهُ لَمْ يُنقَضْ، فَإِنْ كَانَ الْمُسْتَوْفَى قِصَاصًا أَوْ قَتْلَ رِدَّةٍ أَوْ رَجْمَ زِنًا أَوْ جَلْدَهُ وَمَاتَ وَقَالُوا تَعَمَّدْنَا فَعَلَيْهِمْ قِصَاصٌ أَوْ دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ،

بەو شاهیدیيە قەدەغە دەبێو بڕیاردانەکەی دروست نابێ، واتە: هەرچەند دووبارەش شاهیدەکان شاهیدیەکە بدەنەوە شاهیدیيەکەیان هەر لێوەرناگیرێ؟ چونکە نازاندرێ یەکەمەکەیان ڕاستە، یان دووەمەکەیان.

(أَوْ بَعْدَهُ وَقَبْلَ اِسْتِيفَاءِ مَالٍ) یان ئەگەر لە دوای بڕیاردانی قازی بە ماڵێك بۆ کەسێك، شاهیدەکان پەشیمان بونەوە پێش ئەوەی ماڵەکە وەربگیرێ، ئەو کاتە (اُسْتُوْفِيَ) ماڵەکە وەردەگیرێو پەشیمانبوونەوەکە کار لە بڕیارەکە ناکا، چونکە بڕیاردانەکە تەواو بووەو هەڵناوەشێتەوە.

(أَوْ عُقُوبَةٍ) یان ئەگەر لە دوای بڕیاردانی قازی بە واجبوونی سزای تاوانێك، شاهیدەکان پەشیمان بونەوە پێش ئەوەی سزای تاوانەکە وەربگیرێ، ئەو کاتەش بڕیارەکە هەڵناوەشێتەوە، بەڵام (فَلاَ) نابێ سزایەکە وەربگیرێ، چونکە سزای تاوانەکان بە هۆی (شُبْهَة) لادەکەوێ، جیاوازی نیە تاوانەکە مافی خوای گەورە بێ: وەکو زیناو شەڕاب، یان مافی ئادەمیزاد بێ، وەکو کوشتنی لەتۆڵەو بوختانی زینا.

(أَوْ بَعْدَهُ) یان ئەگەر لە دوای بڕیاردانی قازیو لە دوای وەرگرتنی سزای تاوانەکە شاهیدەکان پەشیمان بونەوە، ئەو کاتەش (لَمْ يُنْقَضْ) بڕیارەکەی قازی هەڵناوەشێندرێتەوەو سزایەکەی بە دروستبوویی دادەندرێ، بەڵان قازیو شاهیدەکان بەم شێوەیەی داهاتوو بڕیاریان لە سەر دەدرێ:

(فَإِنْ كَانَ الْمُسْتَوْفَى قِصَاصًا) ئەگەر سزا وەرگیراوەکە کوشتنی لەتۆڵە، یان لێکردنەوەی ئەندامێکی لەتۆڵە بوو (أَوْ قَتْلَ رِدَّةٍ أَوْ رَجْمَ زِنًا) یان کوشتنی کافربوون، یان بەردبارانکردنی زینا بوو (أَوْ جَلْدَهُ وَمَاتَ) یان دارکاری زینا بوو و بەو دارکاریەش مرد، یان دەست بڕینی دزی بوو، ئینجا لە دوای وەرگرتنی سزایەکە شاهیدەکان پەشیمان بونەوەو (وَقَالُوا تَعَمَّدْنَا) گوتیان: بە قەسدی ئەو شاهیدیيە درۆیەمان داو دەشمانزانی بەم شاهیدیيەئێمە سزایەکەی لێوەردەگیرێ، ئەو کاتە (فَعَلَيْهِمْ قِصَاصٌ) کوشتنەوەی لەتۆڵەی سزادراوەکە تەنها لە سەر شاهیدەکان واجب دەبێ بەو مەرجەی میراتگری کوژراوەکە نەزانێ شاهیدەکان درۆ دەکەن، ئەگینا: کوشتنەوەی لەتۆڵە -تەنها- لە سەر خۆی واجب دەبێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(أَوْ دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ) یان ئەگەر شاهیدەکان لە تۆڵەکردنەوە عەفو کران، ئەوە کاتە خوێنێکی ئەستوورکراوی سزادراوەکە لە ماڵی هەموو شاهیدەکان واجب دەبێو بە سەر ژمارەکەیاندا

وَعَلَى الْقَاضِي قِصَاصٌ إِنْ قَالَ تَعَمَّدْتُ. وَإِنْ رَجَعَ هُوَ وَهُمْ فَعَلَى الْجَمِيعِ قِصَاصٌ إِنْ قَالُوا: تَعَمَّدْنَا. فَإِنْ قَالُوا: أَخْطَأْنَا. فَعَلَيْهِ نِصْفُ دِيَةٍ وَعَلَيْهِمْ نِصْفٌ، وَلَوْ رَجَعَ مُزَكٍّ فَالأَصَحُّ أَنَّهُ يَضْمَنُ، أَوْ وَلِيٌّ وَحْدَهُ

بەش دەكرێ ﴿عن الشَّعْبِي﴾: أَنَّ رَجُلَيْنِ شَهِدا عَلَى رَجُلٍ أَنَّهُ سَرَقَ، فَقَطَعَهُ عَلِيٌّ ثُمَّ جَاآ بِآخَرَ وَقَالُوا أَخْطَأْنَا. فَأَبْطَلَ شَهَادَتَهُمَا وَأُخِذَا بِدِيَةِ الأَوَّلِ، وَقَالَ: لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكُمَا تَعَمَّدْتُمَا لَقَطَعْتُكُما﴾ رواه البخاري، دوو پیاو شاهیدییان دا لە سەر پیاوێك: دزیی كردوە. جا ئیمامی (علی) بەو شاهیدیيە دەستی دزەكەی بڕی، ئینجا شاهیدەكان دزێكی‌تریان هێناو گوتیان: بە هەڵە شاهیدیمان لە سەر یەكەمەكە داوە. جا ئیمامی (علی) شاهیدیەكەیانی بەتاڵ كردەوەو خوێنی دەستی‌یەكەمەكەیانی لێوەرگیراو فەرمووی: ئەگەر زانیبام بە قەسدی شاهیدیتان لە سەر داوە، دەستی هەردووكتانم لەتۆڵە لێدەكردەوە.

ئینجا بزانە: هەر بە بەڵگەی حەدیسەكە: نە تۆڵەو نە خوێن لە سەر قازیيەكە واجب نابێ بەو مەرجەی بە قەسدی، یان بە هەڵە بڕیارە ناشەرعیەكەی نەدابێ، كەوابو: (وَعَلَى الْقَاضِي قِصَاصٌ) كوشتنەوەی لەتۆڵە تەنها لە سەر قازیەكە واجب دەبێ (إِنْ قَالَ تَعَمَّدْتُ) ئەگەر بە تەنها پەشیمان ببێتەوەو بڵێ: بە قەسدی بەو شاهیدیيە دڕۆیە دادم كردو بڕیارم دا. جا ئەگەر لە تۆڵەكردنەوە عەفو كرا، ئەو كاتە واجبە: خوێنێكی ئەستوور بدا.

بەڵام (وَإِنْ رَجَعَ هُوَ وَهُمْ) ئەگەر قازیو شاهیدەكان گشتیان پەشیمان بونەوە، ئەو كاتە (فَعَلَى الْجَمِيعِ قِصَاصٌ) لە سەر گشتیان كوشتنەوەی لەتۆڵە واجب دەبێ (إِنْ قَالُوا: تَعَمَّدْنَا) ئەگەر گشتیان بڵێن: بە قەسدی كردمان. واتە: قازی بڵێ: بە قەسدی بەو شاهیدیە دڕۆیە بڕیارم داوە. شاهیدەكانیش بڵێن: بە قەسدی شاهیدیی بە دڕۆمان دا.

بەڵام (فَإِنْ قَالُوا أَخْطَأْنَا) ئەگەر قازیيەكەو شاهیدەكان بڵێن: بە هەڵەدا چوین، واتە: قازیەكە بڵێ: بە هەڵە بەو شاهیدیيە دڕۆیە بڕیارم داوە. شاهیدەكانیش بڵێن: بە هەڵە شاهیدیمان دا. ئەو كاتە (فَعَلَيْهِ نِصْفُ دِيَةٍ) نیوەی خوێنی سزادراوەكە -بە تەنها- لە سەر قازیيەكەیە، هەم (وَعَلَيْهِمْ نِصْفٌ) نیوە خوێنەكەی‌تریش لە سەر هەموو شاهیدەكانە بە تێكڕایی، بە بەڵگەی حەیسەكەی‌ڕابردوو.

(وَلَوْ رَجَعَ مُزَكٍّ) ئەگەر پاككەرەوەی شاهیدەكان پەشیمان بۆوە لە داپەروەركردنی شاهیدەكانو گوتی: بە دڕۆ گوتم شاهیدەكان داپەروەرن. ئەوە (فَالأَصَحُّ أَنَّهُ يَضْمَنُ) بە فەرموودەی ڕاستتر: پاككەرەوەكە -بە تەنها- دەبێتە زامین: بە كوشتنی لەتۆڵە، یان بە خوێنی سزادراوەكە، واتە: شاهیدەكان نابنە زامین.

(أَوْ وَلِيٌّ وَحْدَهُ) یان میراتگری كوژراوەكە -بە تەنها- پەشیمان بۆوەو گوتی: من بە دڕۆ داوام كردو گوتم: فلانكەس خزمەكەی منی كوشتوە. هەروەها ئەگەر بشڵێ: من دەمزانی

فَعَلَيْه قِصَاصٌ أَوْ دِيَةٌ، أَوْ مَعَ الشُّهُود فَكَذَلِكَ، وَقِيلَ: هُوَ وَهُمْ شُرَكَاء، وَلَوْ شَهِدا بِطَلَاقٍ بَائِنٍ أَوْ رَضَاعٍ أَوْ لِعَانٍ وَفَرَّقَ الْقَاضِي فَرَجَعَا دَامَ الْفِرَاقُ وَعَلَيْهِمْ مَهْرُ مِثْلٍ، وَفِي قَوْلٍ نِصْفُهُ إِنْ كَانَ قَبْلَ وَطْءٍ، وَلَوْ شَهِدا بِطَلَاقٍ وَفَرَّقَ فَرَجَعَا فَقَامَتْ بَيِّنَةٌ أَنَّهُ كَانَ بَيْنَهُمَا رَضَاعٌ فَلَا غُرْمَ، وَلَوْ رَجَعَ شُهُودُ مَالٍ

شاهیدەکان بە درۆ شاهیدییان لە سەر بکوژەکە داوە. ئەوە لە هەردوو حاڵەتدا (فَعَلَيْهِ قِصَاصٌ أَوْ دِيَةٌ) کوشتنەوەی لەتۆڵەی سزادراوەکە، یان خوێنەکەی تەنها لە سەر میراتگرەکە واجب دەبێ (أَوْ مَعَ الشُّهُود) یان ئەگەر میراتگری کوژراوەکە لەگەڵ شاهیدەکان وێکڕا پەشیمان بونەوە، ئەو کاتەش (فَكَذَلِكَ) بە فەرموودەی ڕاستتر: کوشتنەوەی لەتۆڵە، یان خوێنەکە -تەنها- لە سەر میراتگرەکە واجب دەبێ، چونکە لە هەردوو مەسەلەدا ئەو ڕاستەوخۆ سزادراوەکەی کوشتوە (وَقِيلَ: هُوَ وَهُمْ شُرَكَاءُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: میراتگرەکەو شاهیدەکان لە کوشتنەکەدا هاوبەشن، واتە: گشتیان لەتۆڵە دەکوشترێنەوە، یان خوێنیان لێوەردەگیرێ.

(وَلَوْ شَهِدا) ئەگەر دوو شاهید شاهیدییان دا لە سەر کەسێك (بِطَلَاقٍ بَائِنٍ) بە تەڵاقێکی (بائن)ی بە خولع، یان سێبەسێ، یان پێش جیماعکردن (أَوْ رَضَاعٍ) یان بە شیرخواردنێکی حەرامکەر (أَوْ لِعَانٍ) یان بە لەعنەت لێکردن، ئینجا (وَفَرَّقَ الْقَاضِي) بەو شاهیدییە قازی ژنو مێردەکەی لێك جیاکردنەوە (فَرَجَعَا) ئینجا شاهیدەکان لە شاهیدیەکەیان پەشیمان بونەوەو گوتیان: درۆمان کرد. ئەوە (دَامَ الْفِرَاقُ) لێکجیابوونەوەکەی ژنو مێردەکە بە بەردەوامی جێبەجێدەبێ، بەڵام (وَعَلَيْهِمْ مَهْرُ مِثْلٍ) لە سەر شاهیدەکان واجبە: مارەیی هاوێنەی ژنەکە بدەنە مێردەکەی، هەرچەند جیماعیشی لەگەڵ نەکردبێ، یان ژنەکە گەردەنی ئازاد کردبێ لە مارەییەکەی (وَفِي قَوْلٍ نِصْفُهُ إِنْ كَانَ قَبْلَ وَطْءٍ) لە فەرموودەیەکدا: نیوەی مارەییەکە واجب دەبێ ئەگەر جیابوونەوەکە پێش جیماعکردن بێ.

(وَلَوْ شَهِدا بِطَلَاقٍ) ئەگەر دوو شاهیدەکان شاهیدییان دا بە تەڵاقێکی (بائن)، ئینجا (وَفَرَّقَ) قازی ژنو مێردەکەی -بەو شاهیدیە- لێك جیاکردنەوە (فَرَجَعَا) ئینجا شاهیدەکان پەشیمان بونەوەو گوتیان درۆمان کرد (فَقَامَتْ بَيِّنَةٌ أَنَّهُ كَانَ بَيْنَهُمَا رَضَاعٌ) ئینجا بە دوو شاهید، یان بە بەڵگەیەکیتر ئاشکرا بوو: ژنو مێردەکە شیرخواردنێکی حەرامکەریان لە نێوانیاندا بووە، یان پێشتر بە (بائن)ی تەڵاقی داوە، یان مێردەکە گوتی: شاهیدەکان ڕاست دەکەن. ئەوە لەو حاڵەتانەدا (فَلَا غُرْمَ) هیچ تۆڵەی مارییەکە ناکەوێتە سەر شاهیدەکان، چونکە بە شاهیدیەکەی ئەوان ژنەکە لە دەست مێردەکە نەدراوە.

(وَلَوْ رَجَعَ شُهُودُ مَالٍ) ئەگەر شاهیدییان دا بە ماڵێك لە سەر کەسێك، ئینجا بە بڕیاری قازی ماڵەکە لە کەسەکە وەرگیرا، ئینجا شاهیدەکان پەشیمان بونەوەو گوتیان درۆمان کرد،

غَرِمُوا فِي الأَظْهَرِ، وَمَتَى رَجَعُوا كُلُّهُمْ وُزِّعَ عَلَيْهِمْ الْغُرْمُ، أَوْ بَعْضُهُمْ وَبَقِيَ نِصَابٌ فَلاَ غُرْمَ، وَقِيلَ يَغْرَمُ قِسْطَهُ، وَإِنْ نَقَصَ النِّصَابُ وَلَمْ يَزِدِ الشُّهُودُ عَلَيْهِ فَقِسْطٌ، وَإِنْ زَادَ فَقِسْطٌ مِنَ النِّصَابِ، وَقِيلَ مِنَ الْعَدَدِ، وَإِنْ شَهِدَ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ فَعَلَيْهِ نِصْفٌ وَهُمَا نِصْفٌ،

ئەوە (غَرِمُوا فِي الأَظْهَرِ) واجبە: شاهیدەکان تۆڵەی ماڵە وەرگیراوەکە بدەنە لێوەرگیراوەکە، لە فەرموودەی بەهێزتردا، ئینجا (وَمَتَى رَجَعُوا كُلُّهُمْ) ئەگەر هەموو شاهیدەکان پەشیمان بوبنەوە، ئەو کاتە (وُزِّعَ عَلَيْهِمْ الْغُرْمُ) تۆڵەی ماڵە وەرگیراوەکە بە سەر هەموانیاندا بەش دەکرێ بە یەکسانی (أَوْ بَعْضُهُمْ) بەلام ئەگەر هەندێکیان پەشیمان بوبنەوەو (وَبَقِيَ نِصَابٌ) رادەی پێویستیش لە شاهیدەکان مابۆوە: وەك لە سێ شاهیدان تەنها یەکێکیان پەشیمان ببێتەوە، ئەو کاتە (فَلاَ غُرْمَ) تۆڵەی ماڵەکە لە سەر پەشیمانبووەکە نیە، چونکە بەڵگەی لێوەرگرتنەکە بە تەواوی ماوەتەوە (وَقِيلَ يَغْرَمُ قِسْطَهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بەشە تۆڵەی خۆی دەدا.

جا بزانە: ئەگەر دووزمانێك لە لای ستەمکارێك زمانی لە کەسێك دا، ستەمکارەکەش بە هۆی زمانلێدانەکەی وی هەندێك ماڵی لە کەسەکە ستاند، ئەوە ئەگەر زمان لێدانەکەی بە ناهەق بێو ستەمکارەکەش بە ماڵخۆری خەڵك ناسراو بێ، ئەو کاتە تۆڵەی ماڵە ستێندراوەکە لە سەر زمانلێدەرەکەیە، هەروەك ئیمام (إبن عبدالسلام)و چەند زانایەکیتر فەرموویانەو لە (بغية المسترشدين)دا گێراویەتیەوە، بەلام (تحفة)و (نهاية)یە ڕەدیان کردۆتەوە.

(وَإِنْ نَقَصَ النِّصَابُ) ئەگەر لە دوای پەشیمانبوونەوەی هەندێکیان ڕادەی شاهیدەکان کەم بۆوەو (وَلَمْ يَزِدِ الشُّهُودُ عَلَيْهِ) شاهیدەکانیش لە ڕادەی پێویست زیاتر نەبون: وەك تەنها چوار شاهیدی زینا هەبنو یەکێکیان پەشیمان ببێتەوە، یان دوو شاهیدی کوشتنو ماڵ هەبنو یەکێکیان پەشیمان ببێتەوە، ئەو کاتە (فَقِسْطٌ) بەشە تۆڵە لە سەر پەشیمانبووەکە واجب دەبێ، واتە: لە وێنەییەکەمدا: چوارێك، لە وێنەیدووەمدا: نیوە.

بەلام (وَإِنْ زَادَ) ئەگەر شاهیدەکان لە ڕادەی پێویست زیاترین: وەك لە پێنج شاهیدی زینا دووانیان پەشیمان ببنەوە، لە سێ شاهیدی کوشتنو ماڵ دووانیان پەشیمان ببنەوە، ئەو کاتەش (فَقِسْطٌ مِنَ النِّصَابِ) بەشە تۆڵەی بەگوێرەی ڕادەکە لە سەر پەشیمانبووەکان واجب دەبێ، واتە: لە سەر هەردووکی زینا: چوارێك، لە سەر هەردووکی ماڵ: نیوە (وَقِيلَ مِنَ الْعَدَدِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بەگوێرەی ژمارەی شاهیدەکان تۆڵە واجب دەبێ.

(وَإِنْ شَهِدَ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ) ئەگەر پیاوێكو دوو ئافرەت شاهیدییان دا بە ماڵێك، ماڵەکەش وەرگیرا، ئینجا هەر سێکیان پەشیمان بونەوە، ئەوە (فَعَلَيْهِ نِصْفٌ وَهُمَا نِصْفٌ) نیوەی تۆڵەی ماڵەکە لە سەر پیاوەکەیە، نیوەکەیتریش لە سەر هەردوو ئافرەتەکانە چونکە هەردووکیان وەك پیاوێکن.

أَوْ وَأَرْبَعٌ فِي رَضَاعٍ فَعَلَيْهِ ثُلُثٌ وَهُنَّ ثُلُثَان، فَإِنْ رَجَعَ هُوَ أَوْ ثِنْتَان فَلاَ غُرْمَ فِي الأَصَحِّ، وَإِنْ شَهِدَ هُوَ وَأَرْبَعٌ بِمَالٍ فَقِيلَ كَرَضَاعٍ، وَالأَصَحُّ هُوَ نِصْفٌ وَهُنَّ نِصْفٌ سَوَاءٌ رَجَعْنَ مَعَهُ أَوْ وَحْدَهُنَّ، وَإِنْ رَجَعَ ثِنْتَان فَالأَصَحُّ لاَ غُرْمَ، وَأَنَّ شُهُودَ إِحْصَان أَوْ صِفَةٍ مَعَ شُهُودِ تَعْلِيقِ طَلاَقٍ أَوْ عِتْقٍ لاَ يَغْرَمُونَ شَيْئًا.

(أَوْ وَأَرْبَعٌ فِي رَضَاعٍ) یان پیاوێكو چوار ئافرەت لە شیرخواردنێكدا شاهیدییان دا، ئینجا هەر پێنجیان پەشیمان بونەوە، ئەوەش (فَعَلَيْهِ ثُلُثٌ وَهُنَّ ثُلُثَان) سێیەكی تۆڵە لە سەر پیاوەكەیەو دوو سێیەكەیتریش لە سەر هەر چوار ئافرەتەكانە، چونكە هەر چواریان وەك دوو پیاوانن، بەڵام (فَإِنْ رَجَعَ هُوَ أَوْ ثِنْتَانِ) ئەگەر تەنها پیاوەكەپەشیمان بۆوە، یان تەنها دوو ئافرەت پەشیمان بونەوە، ئەو كاتە (فَلاَ غُرْمَ فِيالأَصَحِّ) هیچ تۆڵە لە سەر پەشیمانبووەكان نیە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونكە بەڵگەی شیرخواردنەكە بە تەواوی ماوەتەوە.

(وَإِنْ شَهِدَ هُوَ وَأَرْبَعٌ بِمَالٍ) ئەگەر پیاوێكو چوار ئافرەت شاهیدییان دا بە ماڵێك، ماڵەكەش وەرگیرا، ئینجا هەر پێنجیان پەشیمان بونەوە (فَقِيلَ كَرَضَاعٍ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: وەكومەسەلەی شیرەكەیە: پیاوەكە سێیەكی تۆڵەی لە سەرە، بەڵام (وَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (هُوَ نِصْفٌ وَهُنَّ نِصْفٌ) پیاوەكە نیوەی تۆڵەی لە سەرەو هەر چوار ئافرەتەكانیش نیوەكەیتریان لە سەرە (سَوَاءٌ رَجَعْنَ مَعَهُ أَوْ وَحْدَهُنَّ) یەكسانەو جیاوازی نیە: ئافرەتەكان لەگەڵ پیاوەكە پەشیمان بوبنەوە، یان بە تەنها، چونكە لە شاهیدی ماڵیدا پیاوێك-بە تەنها- نیوەیە، بەڵام ئافرەتان هەر چەند زۆریش بن هەر بە نیوە دادەندرێن، كەوابو: (وَإِنْ رَجَعَ ثِنْتَانِ) ئەگەر لەو چوار ئافرەتانە دووانیان پەشیمان بونەوە، ئەو كاتە (فَالأَصَحُّ لاَ غُرْمَ) بە فەرموودەی ڕاستتر: هیچ تۆڵەی ماڵەكە واجب نابێ، چونكە ڕادەی پێویست بە تەواوی ماوەتەوە.

(وَ) هەر بە فەرموودەی ڕاستتر: (أَنَّ شُهُودَ إِحْصَانٍ) ئەو شاهیدانەی شاهیدییان داوە: زیناكەرەكە (مُحْصَنَ)ە، ئینجا لە دوای بەردبارانكردنی زیناكەرەكە لەگەڵ هەرچوار شاهیدەكەی زینا، یان بە تەنها پەشیمان بونەوە (أَوْ صِفَةٍ) یان ئەو شاهیدانەی شاهیدییان داوە سیفەتە پێهەڵواسراوەكە هاتۆتە جێ، ئینجا پەشیمان بونەوە (مَعَ شُهُودِ تَعْلِيقِ طَلاَقٍ أَوْ عِتْقٍ) لەگەڵ شاهیدەكانی هەڵواسینی تەلاق، یان كۆیلە ئازادكردن (لاَ يَغْرَمُونَ شَيْئًا) ئەو شاهیدانە هیچ تۆڵە نادەن، چونكە زیناكەرەكە بە شاهیدەكانی زینا بەردباران كراوە، تەلاقدانو ئازادكردنەكەش بە شاهیدەكانی تەلاقو ئازادكردنەكە جێبەجێ كراون.

(كِـتَابُ الدَّعْــوَى وَالْــبَيِّنَات)

تُشْتَرَطُ الدَّعْوَى عِنْدَ قَاضٍ فِي عُقُوبَة كَقِصَاصٍ وَقَذْفٍ، وَإِنْ اسْتَحَقَّ عَيْنًا فَلَهُ أَخْذُهَا إِنْ لَمْ يَخَفْ فِتْنَةً، وَإِلاَّ وَجَبَ الرَّفْعُ إِلَى قَاضٍ،

﴿ كِتَابُ الدَّعْوَى وَالْبَيِّنَات: پەڕتوكی داواكردن و شاهیدەكان ﴾

بزانـە: هـەر كێشـەیەك ڕوو بـدا لـە سـەر پێـنج شـت دەخولێتـەوە: **داواكـردن، وەڵامـی داوایەكە، سوێندخواردن، سوێندنەخواردن، شاهید.**

ئینجـا واجبـە: كێشـەكەش بـەگوێرەی شەریعەتی‌ئیسـلام ببڕێتـەوە، خـوای گـەورە دەفـەرموێ: ﴿فَلا وَرَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لايَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواتَسْلِيماً﴾ سـوێند بـە خـوای تـۆ -ئـەی پێغەمبـەرﷺ- ئیمانیـان تەواو نابێ تا تۆ دەكەنە دادوەر لەو كێشەی لە نێوانیاندا ڕوو دەدا، ئینجا بە دڵیش ڕازی دەبـن‌و هـیچ دڵگیریـەكیان نابـێ لـەو دادەی تـۆ كردوتـە، هـەم بـە تـەواویش تەسـلیمی بڕیارەكەی تۆ دەبن.

ئینجا بۆ چۆنیەتی دادكردن پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لاِدَّعَــى نَاسٌ دِمَاءَ رِجَالٍ وَأَمْوَالَهُمْ وَلَكِنْ الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ﴾رواه الشـيخان، والبيهقـي بِلَفْـظ: ﴿الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ﴾ ئەگەر خەڵك بە داواكردنی خۆیان بیاندرێتێ، هەنـدێ كـەس داوای خـوێن‌و مـاڵی كەسـانی‌تریان دەكـرد، بـەڵام سـوێند لـە سـەر داوا لێكراوەكەیە، شاهید لە سەر داواكارەكەیە.

(تُشْتَرَطُ الدَّعْوَى عِنْدَ قَاضٍ) بە مەرج دادەندرێ داواكردنەكە لە لای قـازی بكرێ، یـان لـە لای كاربەدەستێكی‌تر كە بە شەریعەتی‌ئیسلام ڕەفتار بكا (فِي عُقُوبَة) لـەو سزایانەدا كـە مافی ئادەمیزادن (كَقِصَاصٍ وَقَذْفٍ) وەكو كوشتنی لەتۆڵەو سزای بوختانی زینا.

بەڵام ئەگەر شوێنەكە قازی‌و هیچ كاربەدەستێكی‌تری لێنەبو، یـان تۆڵـەی كوژراوەكـەیان بۆ وەرنەدەگرت، ئەو كاتە دروستە بە پەنهانی بكوژەكە لەتۆڵە بكوژێتەوە، بەو مەرجـەی فیتنە ڕوو نەدا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكان‌و حاشیەكاندا فەرموویانە.

(وَإِنْ) ئەگەر مافەكە سزادان نەبو، بەڵكو (اِسْتَحَقَّ عَيْنًا) مافی ماڵێكی دیـاریووی هـەبوو: بـە مڵكایەتی، یان بە كرێ، یان بە هۆیەكی‌تر، ماڵەكەش بە ناهەق لە ژێر دەستی كەسێكی‌تردا بوو، ئەو كاتە (فَلَهُ أَخْذُهَا إِنْ لَمْ يَخَفْ فِتْنَةً) خاوەن مافەكە بۆی دروستە سـەربەخۆ ماڵەكـە لە زۆردارەكە بستێنێـتەوە، بـەو مەرجـەی لـە فیتنـەو زیـان لێـدان نەترسـێ، جیـاوازی نیـە مافەكە: مافی خۆی بێ، یان مافی شێت‌و منداڵەكەی خۆی بێ (وَإِلَّا) بەڵام ئەگەر لە فیتنـە، یان لە زیانێك دەترسا، ئەو كاتە (وَجَبَ الرَّفْعُ إِلَى قَـاضٍ) پێویستە كێشـەكە بـۆ لای قـازی، یان بۆ لای كاربەدەستێكی‌تر بەرز بكاتەوە، تاكو ماڵەكەی بۆ لێوەربگرێتەوە.

أَوْ دَيْنًا عَلَى غَيْرِ مُمْتَنِعٍ مِنَ الأَدَاءِ طَالَبَهُ بِهِ وَلاَ يَحِلُّ أَخْذُ شَيْءٍ لَهُ، أَوْ عَلَى مُنْكِرٍ وَلاَ بَيِّنَةَ لَهُ أَخَذَ جِنْسَ حَقِّهِ مِنْ مَالِهِ وَكَذَا غَيْرَ جِنْسِهِ إِنْ فَقَدَهُ عَلَى الْمَذْهَبِ، أَوْ عَلَى مُقِرٍّ مُمْتَنِعٍ أَوْ مُنْكِرٍ وَلَهُ بَيِّنَةٌ فَكَذَلِكَ، وَقِيلَ يَجِبُ الرَّفْعُ إِلَى قَاضٍ، وَإِذَا جَازَ الأَخْذُ فَلَهُ كَسْرُ بَابٍ وَنَقْبُ جِدَارٍ لاَ يَصِلُ الْمَالَ إِلاَّ بِهِ، ثُمَّ الْمَأْخُوذُ مِنْ جِنْسِهِ يَتَمَلَّكُهُ وَمِنْ غَيْرِهِ

﴿ مەسەلەی (الظَّفَر)=گەیشتن بە مافی خۆی لە لای کەسێکیتر ﴾

(أَوْ دَيْنًا عَلَى غَيْرِ مُمْتَنِعٍ مِنَ الأَدَاءِ) یان ئەگەر مافەکەی قەرزێك بوو لە سەر کەسێکی وەها کە قەرزەکەی دەداوە، ئەو کاتە (طَالَبَهُ بِهِ) دەبی داوا لە قەرزدارەکە بکا تاکو قەرزەکەی بداتەوە (وَلاَ يَحِلُّ أَخْذُ شَيْءٍ لَهُ) بۆی حەلاڵ نیە هیچ شتێك لەجیاتی قەرزەکەی لە ماڵی قەرزدارەکە ببا، واتە: ئەگەر شتێکی لەجیاتی قەرزەکەی لە ماڵی قەرزدارەکەی برد، ئەوە نابێتە ملکی خۆیو واجبە: بۆ قەرزدارەکەی بیگەڕێنێتەوە، جا ئەگەر شتەکە لە لای وی فەوتا، ئەو کاتە واجبە: تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی، هەروەك لە (تحفە)دا فەرموویەتی.

(أَوْ عَلَى مُنْكِرٍ) یان ئەگەر مافەکەی قەرزێك بوو لە سەر کەسێکی وەها کە دەیگوت: قەرزدارت نیم (وَلاَ بَيِّنَةَ لَهُ) هیچ شاهیدێکی قەرزەکەشی نەبو، ئەو کاتە (أَخَذَ جِنْسَ حَقِّهِ مِنْ مَالِهِ) بۆی دروستە: سەر بەخۆ-لەجیاتی قەرزەکەی- ڕەگەزی مافەکەیخۆی لە ماڵی قەرزەدارەکەی ببا (وَكَذَا غَيْرَ جِنْسِهِ) هەروەها بۆی دروستە جگە لە ڕەگەزی مافەکەشی شتێکیتری قەرزدارەکە لەجیاتی قەرزەکەی ببا (إِنْ فَقَدَهُ) ئەگەر ڕەگەزی مافەکەی دەست نەکەوت (عَلَى الْمَذْهَبِ) لە سەر فەرموودەی ڕاستی مەزهەب.

(أَوْ عَلَى مُقِرٍّ مُمْتَنِعٍ) یان ئەگەر قەرزەکەی لە سەر قەرزدارێکی وەها بوو: کە دانی بە قەرزەکەدا هێنا، بەلام گوتی: قەرزەکەت نادەمەوە (أَوْ مُنْكِرٍ وَلَهُ بَيِّنَةٌ) یان دانی پێدا نامێنا، بەلام خاوەن قەرزەکە شاهیدی لە سەر هەبوو، ئەو کاتەش (فَكَذَلِكَ) بۆی دروستە: سەربەخۆی لەجیاتی قەرزەکەی لە ماڵی قەرزدارەکەی ببا بەو شێوەی ڕابرا، بە بەلگەی حەدیسەکەیداهاتوو (وَقِيلَ يَجِبُ الرَّفْعُ إِلَى قَاضٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: پێویستە کێشەکەی بۆ لای قازی بەرز بکاتەوە.

(وَإِذَا جَازَ الأَخْذُ) جا هەر کاتێك دروست بێ خاوەن مافەکە-سەربەخۆ- لەجیاتی قەرزەکەی شتێکی قەرزدارەکەی ببا، ئەوە (فَلَهُ كَسْرُ بَابٍ) بۆی دروستە دەرگەی قەرزدارەکە بشکێنێو هەم (وَنَقْبُ جِدَارٍ) دیوارەکەشی کون بکا، ئەگەر (لاَ يَصِلُ الْمَالَ إِلاَّ بِهِ) ئەگاتە ماڵی قەرزدارەکە تەنها بەو کردارە نەبێ، کەواتە: نابێتە زامینی شکاندنو کونکردنەکە.

(ثُمَّ الْمَأْخُوذُ مِنْ جِنْسِهِ) ئینجا ئەو ماڵە وەرگیراوەی لە ڕەگەزی مافەکەیخۆیەتی (يَتَمَلَّكُهُ) یەکسەر دەیکاتە ملکیخۆیو دەستکاریی تێدا دەکا، بەلام (وَمِنْ غَيْرِهِ) ئەو ماڵە

يَبِيعُهُ، وَقِيلَ يَجِبُ رَفْعُهُ إِلَى قَاضٍ يَبِيعُهُ، وَالْمَأْخُوذُ مَضْمُونٌ عَلَيْهِ فِي الأَصَحِّ، فَيَضْمَنُهُ إِنْ تَلِفَ قَبْلَ تَمَلُّكِهِ وَبَيْعِهِ، وَلَا يَأْخُذُ فَوْقَ حَقِّهِ إِنْ أَمْكَنَهُ الإِقْتِصَارُ، وَلَهُ أَخْذُ مَالِ غَرِيمِ غَرِيمِهِ،

وەرگیراوەی کە لە ڕەگەزی مافی‌خۆی نیە (يَبِيعُهُ) بە پارەی شارەکە دەیفرۆشێ، ئینجا ئەگەر مافەکەی پارە بوو، ئەو کاتە پارەی فرۆشراوەکە دەکاتە ملکی خۆی، بەڵام ئەگەر شتێکی‌تر بوو، ئەو کاتە بە پارەی فرۆشراوەکە شتەکە دەکڕێ‌و دەیکاتە ملکی خۆی‌و دەستکاریی تێدا دەکا (وَقِيلَ يَجِبُ رَفْعُهُ إِلَى قَاضٍ يَبِيعُهُ) لە فەرموودەیەکی بێ‌هێزدا: پێویستە شتە وەرگیراوەکە بباتە لای قازی تا بیفرۆشێ.

(وَالْمَأْخُوذُ مَضْمُونٌ عَلَيْهِ) ئەو شتەی وەرگیراوە زامینکراوە لە سەر وەرگرەکە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، کەوابو: (فَيَضْمَنُهُ) وەرگرەکە دەبێتە زامینی شتە وەرگیراوەکە (إِنْ تَلِفَ قَبْلَ تَمَلُّكِهِ وَبَيْعِهِ) ئەگەر بفەوتێ پێش کردنە ملك‌و فرۆشتنی، بەڵام ئەگەر لە دوای فرۆشتنی بفەوتێ، ئەو کاتە دەبێتە زامینی پارەکەی، هەروەك لە (تحفه)دا فەرموویەتی.

ئینجا بزانە: ئەگەر لەجیاتی قەرزەکەی شتێکی قەرزدارەکەی بردو کردیە ملکی خۆی، ئینجا قەرزدارەکە قەرزەکەی بۆ هێناوە، ئەو کاتە بۆ خاوەنەکە دروست نیە هیچی لێوەربگرێ، چونکە خاوەنەکە گەیشتۆتە مافی خۆی، بەڵام ئەگەر لە فیتنەو زیان لێدانێك دەترسا، ئەو کاتە با مافەکەی لێوەربگرێ، ئینجا بە فێڵێکی وەکو بەخشین‌و دیاری بۆ قەزدارەکەی بیگەڕێنێتەوە، هەروەك لە (القليوبی)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَ) هەروەها (لَا يَأْخُذُ فَوْقَ حَقِّهِ) نابێ خاوەن مافەکە زیاتر لە مافی‌خۆی لە ماڵی قەزدارەکە ببا (إِنْ أَمْكَنَهُ الإِقْتِصَارُ) ئەگەر بۆی گونجا تەنها ئەندازەی مافەکەی‌خۆی ببا، بە بەڵگەی ﴿عن عائشة رضي الله عنها: أَنَّ امْرَأَةَ أَبِي سُفْيَانَ قَالَتْ: إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ لَا يُعْطِينِي مَا يَكْفِينِي وَوَلَدِي إِلَّا مَا أَخَذْتُ مِنْ مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمِهِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ﴾ رواه الشيخان، ژنی (أبی‌سفيان) گوتی: (أبوسفيان) بەشی‌خۆم‌و منداڵەکەم بژێوم ناداتێ مەگەر بێ‌ئاگاداری وی لە ماڵی وی بژێوەکە ببەم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەشی خۆت‌و منداڵەکەت لە ماڵی (ابی‌سفيان)ببە بەگوێرەی عادەت.

جا ئەگەر نەگونجا تەنها ئەندازەی مافەکەی‌خۆی ببا چونکە شتەکە نرخی زیاتر بوو، ئەو کاتەش دروستە شتەکە بباو ناشبێتە زامین، جا ئەگەر بگونجێ: ئەوە تەنها ئەندازەی مافی خۆی لێدەفرۆشێ، ئەگەرنا: هەمووی دەفرۆشێ‌و ئەندازەی مافی‌خۆی لە پارەکەی وەردەگرێ‌و زیادەکەش بە فێڵێکی وەکو دیاری‌و بەخشین بۆ خاوەنەکەی دەگەڕێنێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَهُ) بۆخاوەن مافەکە دروستە: (أَخْذُ مَالِ غَرِيمِ غَرِيمِهِ) ماڵی قەزداری قەرزدارەکە لەجیاتی قەرزەکەی خۆی ببا، بەو مەرجەی دەستی نەگاتە ماڵی قەرزدارەکەی، هەم قەرزداری

وَالأَظْهَرُ أَنَّ الْمُدَّعِي مَنْ يُخَالِفُ قَوْلُهُ الظَّاهِرَ، وَالْمُدَّعَى عَلَيْهِ مَنْ يُوَافِقُهُ، فَإِذَا أَسْلَمَ زَوْجَانِ قَبْلَ وَطْءٍ فَقَالَ: أَسْلَمْنَا مَعًا فَالنِّكَاحُ بَاقٍ. وَقَالَتْ: مُرَتَّبًا. فَهُوَ مُدَّعٍ، وَمَتَى ادَّعَى نَقْدًا اشْتُرِطَ بَيَانُ جِنْسٍ وَنَوْعٍ وَقَدْرٍ وَصِحَّةٍ وَتَكَسُّرٍ إِنِ اخْتَلَفَتْ بِهِمَا قِيمَةٌ، أَوْ عَيْنًا تَنْضَبِطُ كَحَيَوَانٍ وَصَفَهَا بِصِفَةِ السَّلَمِ،

قەرزدارەکەش دان بە قەرزەکەدا نەهێنێ، یان نەیداتەوە، هەم قەرزدارەکەو قەرزداری قەرزدارەکەش ئاگادار بکاتەوە، ئەوەك ئەویش قەرزەکەی لە قەرزدارەکەی وەربگرێتەوە، هەروەك لە (تحفة)و (مغنی)دا فەرموویانە.

﴿ پێناسەی داواکارو داوالێکراو ﴾

(وَالأَظْهَرُ) بە فەرموودەی بەهێزتر: (أَنَّ الْمُدَّعِي مَنْ يُخَالِفُ قَوْلُهُ الظَّاهِرَ) داواکار: ئەو کەسەیە گوتەکەی دژی ئاشکرایی بێ، یان ئەگەر بێدەنگ ببێ وازی لێبهێنێدرێ.

(وَالْمُدَّعَى عَلَيْهِ مَنْ يُوَافِقُهُ) داوالێکراو: ئەو کەسەیە گوتەکەی لەگەڵ ئاشکرایی ڕێك بکەوێ، یان ئەگەر بێدەنگ ببێ وازی لێنەهێندرێ.

جا بزانە: مەبەست بە ئاشکرایی: ئازادیی ئەستۆی مرۆڤە، واتە: مافەکەی لە ئەستۆدا نەبێ، بۆ وێنە: ئەگەر نەوزاد بڵێ: (شێرزاد سەد دینار قەرزداری منە). شێرزادیش بڵێ: (قەرزدارت نیم). ئەوە نەوزاد داواکارە؟ چونکە لە ئاشکراییدا وا دیارە داوایەکەی ڕاست نەبێو شێرزاد قەرزداری وی نەبێ، جا ئەگەر ئەو بێدەنگ ببێ، شێرزاد وازی لێدێنێ. هەروەها شێرزادیش داوالێکراوە؟ چونکە لە ئاشکراییدا وا دیارە وەڵامەکەی ڕاست بێو قەرزدار نەبێ، بەڵام ئەگەر بێدەنگ ببێ وازی لێناهێندرێ.

کەوابو (فَإِذَا أَسْلَمَ زَوْجَانِ قَبْلَ وَطْءٍ) ئەگەر ژنو مێردێکی کافر پێش جیماعکردن بونە مسوڵمان (فَقَالَ: أَسْلَمْنَا مَعًا فَالنِّكَاحُ بَاقٍ) جا مێردەکە گوتی: هەردووکمان وێکڕا بوینە موسوڵمان، بۆیێ مارەبڕینەکەمان لە نێواندا ماوە (وَقَالَتْ: مُرَتَّبًا) ژنەکەش گوتی: یەك لە دوایەك بوینە موسوڵمان، بۆیێ مارەبڕینەکەمان هەڵوەشاوەتەوە، ئەو کاتە (فَهُوَ مُدَّعٍ) مێردەکە داواکارە؟ چونکە موسوڵمانبوونیان وێکڕا دژی ئاشکراییە، ژنەکەش داوالێکراوە؟ چونکە وەڵامەکەی لەگەڵ ئاشکرایی ڕێك دەکەوێ.

(وَمَتَى ادَّعَى نَقْدًا) هەر کاتێك داواکارەکە داوای پارەیەکی، یان قەرزێکی لە کەسێك کرد، ئەوە (اشْتُرِطَ) بۆ دروستبوونی داوایەکە بە مەرج داندراوە (بَيَانُ جِنْسٍ وَنَوْعٍ وَقَدْرٍ) ڕەگەزو جۆرو ئەندازەی پارەکەو قەرزەکە ڕوون بکاتەوە، هەم (وَصِحَّةٍ وَتَكَسُّرٍ إِنِ اخْتَلَفَتْ بِهِمَا قِيمَةٌ) وردیو درشتیی پارەکەش ڕوون بکاتەوە ئەگەر نرخی وردەکەو درشتەکە جیاواز بێ.

(أَوْ عَيْنًا تَنْضَبِطُ) یان ئەگەر داوای شتێکیکرد کە بە سیفەتەکانی دیاری دەکرا (كَحَيَوَانٍ) وەکو ئاژەڵو دانەوێڵەو جلو بەرگ، ئەوە (وَصَفَهَا بِصِفَةِ السَّلَمِ) واجبە: بە سیفەتەکانی

وَقِيلَ: يَجِبُ مَعَهَا ذِكْرُ الْقِيمَةِ، فَإِنْ تَلِفَتْ وَهِيَ مُتَقَوَّمَةٌ وَجَبَ ذِكْرُ الْقِيمَةِ، أَوْ نِكَاحًا لَمْ يَكْفِ الإِطْلاَقُ عَلَى الأَصَحِّ بَلْ يَقُولُ: نَكَحْتُهَا بِوَلِيٍّ مُرْشِدٍ وَشَاهِدَيْ عَدْلٍ وَرِضَاهَا إِنْ كَانَ يُشْتَرَطُ، فَإِنْ كَانَتْ أَمَةً فَالأَصَحُّ وُجُوبُ ذِكْرِ الْعَجْزِ عَنْ طَوْلٍ وَخَوْفِ عَنَتٍ، أَوْ عَقْدًا مَالِيًّا كَبَيْعٍ وَهِبَةٍ كَفَى الإِطْلاَقُ فِي الأَصَحِّ، وَمَنْ قَامَتْ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَيْسَ لَهُ تَحْلِيفُ الْمُدَّعِي،

سەلەم ڕوونی بکاتەوە (وَقِيلَ: يَجِبُ مَعَهَا ذِكْرُ الْقِيمَةِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: واجبە لەگەڵ سیفەتەکانی نرخەکەشی بڵێ.

(فَإِنْ تَلِفَتْ وَهِيَ مُتَقَوَّمَةٌ) جا ئەگەر شتە دیارکراوەکە فەوتابێ و دەشقرسێندرا، ئەو کاتەش (وَجَبَ ذِكْرُ الْقِيمَةِ) واجبە نرخەکەی بڵێ: وەك مەڕێکی منی بردوەو فەوتاندویەتی و نرخەکەشی سەد دینارە. بەڵام ئەگەر شتە فەوتاوەکە هاوێنە بوو: وەکو دانەوێڵە، ئەو کاتە واجبە سیفەتەکانی بگوترێن.

(أَوْ نِكَاحًا) یان ئەگەر داوای مارەبڕینی ژنێکی کرد، ئەوە (لَمْ يَكْفِ الإِطْلاَقُ عَلَى الأَصَحِّ) ئەوەندە بەس نیە بڵێ: مارەم کردوە (بَلْ يَقُولُ: نَكَحْتُهَا بِوَلِيٍّ مُرْشِدٍ وَشَاهِدَيْ عَدْلٍ) بەڵکو دەبێ بڵێ: بە سەرپەرشتکارێکی دادپەروەرو دوو شاهیدی دادپەروەر مارەم بڕیوە. هەم بڵێ: (وَرِضَاهَا) بە ڕەزامەندی ژنەکەش (إِنْ كَانَ يُشْتَرَطُ) ئەگەر ڕازیبوونەکەی بە مەرج دابندرێ: وەك بێوەژن بێ، یان برایو مامی مارەیان کردبێ.

بەڵام ئەگەر داوای مارەبڕین نەکاو تەنها بڵێ: ئەم ئافرەتە ژنیمنە. ئەو کاتە پێویستی بەو درێژەپێدانە نیە، هەروك لە (حاشیە عمیرة)دا فەرموویەتی (فَإِنْ كَانَتْ أَمَةً) جا ئەگەر ژنەکەی (جاریە) بوو، ئەو کاتە (فَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر: (وُجُوبُ ذِكْرِ الْعَجْزِ عَنْ طَوْلٍ وَخَوْفِ عَنَتٍ) واجبە بڵێ: توانای مارەیی ئافرەتی ئازادم نەبو و لە زیناش دەترسام، بۆیێ (جاریە)م مارە کردوە.

(أَوْ عَقْدًا مَالِيًّا) یان ئەگەر داوای مامڵەتبەستنێکی ماڵیی کرد: (كَبَيْعٍ وَهِبَةٍ) وەك فرۆشتن و بەخشین، ئەو کاتە (كَفَى الإِطْلاَقُ) ئەوەندە بەسە –بێدرێژەپێدان– بڵێ: ئەو شتەم فرۆشتۆتە فلانکەس. یان فلانکەس بە منی بەخشیوە (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەیڕاستتردا.

(وَمَنْ قَامَتْ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ) هەر داوالێکراوێك شاهید شاهیدیی لە سەر بدەن بە مافێکی داواکارەکە، ئەوە (فَلَيْسَ لَهُ تَحْلِيفُ الْمُدَّعِي) بۆی دروست نیە داواکارەکە سوێند بدا: کە مافی ئەو داواکراوەی هەیە، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ﴾ رواه البيهقي وغيره باسناد صحيح، شاهید لە سەر داواکارەکەیە، سوێند لە سەر داوالێکراوەکەیە. کەوابو: سوێنددانەکەی دەبێتە داوالێکردنی بەڵگەیەك لە دوای بەڵگەیەکیتر.

فَإِنْ ادَّعَى أَدَاءً أَوْ إِبْرَاءً أَوْ شِرَاءَ عَيْنٍ أَوْ هِبَتَهَا وَإِقْبَاضَهَا حَلَّفَهُ عَلَى نَفْيِهِ، وَكَذَا لَوْ ادَّعَى عِلْمَهُ بِفِسْقِ شَاهِدِهِ أَوْ كَذِبِهِ فِي الْأَصَحِّ، وَإِذَا اسْتَمْهَلَ لِيَأْتِيَ بِدَافِعٍ أُمْهِلَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَلَوْ ادَّعَى رِقَّ بَالِغٍ فَقَالَ: أَنَا حُرٌّ فَالْقَوْلُ قَوْلُهُ، أَوْ رِقَّ صَغِيرٍ لَيْسَ فِي يَدِهِ لَمْ يُقْبَلْ إِلاَّ بِبَيِّنَةٍ، أَوْ فِي يَدِهِ حُكِمَ لَهُ بِهِ إِنْ لَمْ يُعْرَفْ اسْتِنَادُهَا إِلَى الْتِقَاطٍ، فَلَوْ أَنْكَرَ الصَّغِيرُ وَهُوَ مُمَيِّزٌ فَإِنْكَارُهُ لَغْوٌ، وَقِيلَ كَبَالِغٍ،

بەلام (فَإِنْ ادَّعَى أَدَاءً) ئەگەر داوالێکراوەکە -لە دوای شاهیدیدانەکە- داوای کردو گوتی: ماڵەکەم داوەتەوە داواکارەکە (أَوْ إِبْرَاءً) یان گوتی داواکارەکە گەردەنی ئازاد کردووم (أَوْ شِرَاءَ عَيْنٍ) یان گوتی شتەکەم لە داواکارەکە کڕیوە (أَوْ هِبَتَهَا وَإِقْبَاضَهَا) یان گوتی: داواکارەکە شتەکەی بەخشیوەتە منو لێم وەرگرتوە. ئەوە لەو مەسەلانەدا (حَلَّفَهُ عَلَى نَفْيِهِ) بۆ داوالێکراوەکە دروستە داواکارەکە سوێند بدا لە سەر وەنەبوونی ئەو کردارانە، هەرچەند شاهیدەکانیش شاهیدییان دابێ: شتەکە مافی داواکارەکەیە، چونکە دەگونجێ داوالێکراوەکەش ڕاست بکا.

(وَكَذَا لَوْ إِدَّعَى عِلْمَهُ بِفِسْقِ شَاهِدِهِ أَوْ كَذِبِهِ) هەروەها ئەگەر داوالێکراوەکە داوا بکاو بڵێ: داواکارەکە دەزانێ شاهیدەکانی فاسقن، یان درۆ دەکەن، یان هەر ڕەدکەرەوەیەکیتری شاهیدی، ئەو کاتەش بۆی دروستە داواکارەکە سوێندبدا لە سەر فاسق نەبوونو درۆ نەکردنی شاهیدەکان (فِي الْأَصَحِّ) لە فەرموودەیڕاستتردا.

(وَإِذَا إِسْتَمْهَلَ لِيَأْتِيَ بِدَافِعٍ) هەر کاتێک -لە دوای شاهیدیدانەکە- داوالێکراوەکە داوای مۆڵەتی کرد تاکو ڕەدکەرەوەیەکی شاهیدیەکە بێنێ، ئەوە (أُمْهِلَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ) تا ماوەی سێ ڕۆژان مۆڵەتی دەدرێتێ، بەلام ئەگەر ترسی هەلاتنی لێبکرێ، ئەو کاتە کەفیلێك، یان چاودێرێکی لە سەر دادەندرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرمویانە.

(وَلَوْ ادَّعَى رِقَّ بَالِغٍ) ئەگەر کەسێك داوای کرد: ئەم مرۆڤە بالغو عاقڵە کۆیلەی منە (فَقَالَ أَنَا حُرٌّ) مرۆڤەکەش گوتی: من ئازادم. ئەوە (فَالْقَوْلُ قَوْلُهُ) گوتەی باوەڕپێکراو بە سوێندخواردن قسەی مرۆڤەکەیە (أَوْ رِقَّ صَغِيرٍ لَيْسَ فِي يَدِهِ) یان داوای کۆیلایەتی منداڵێکی نەبالغی کرد کە لە دەستی داواکارەکەدا نەبێ، ئەو کاتە (لَمْ يُقْبَلْ إِلاَّ بِبَيِّنَةٍ) بە بێشاهید داوایەکەی قبوڵ ناکرێ (أَوْ فِي يَدِهِ) بەلام ئەگەر کۆیلەکە لە دەستی داواکارەکەدا بێ، ئەو کاتە (حُكِمَ لَهُ بِهِ) سوێند دەدرێو بڕیاری کۆیلەکەی بۆدەدرێ کە ملکی خۆیەتی (إِنْ لَمْ يُعْرَفْ اسْتِنَادُهَا إِلَى الْتِقَاطٍ) ئەگەر نەزاندرابێ بە پشت پێبەستنی دۆزینەوە دەستی بە سەردا گرتوە (فَلَوْ أَنْكَرَ الصَّغِيرُ وَهُوَ مُمَيِّزٌ) جا ئەگەر کۆیلە منداڵەکە فامیدە بوبێو بڵێ: من کۆیلە نیم. ئەوە (فَإِنْكَارُهُ لَغْوٌ) ئینکاریکردنەکەی پوچەڵو کاری پێناکرێ (وَقِيلَ كَبَالِغٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: وەکومرۆڤی بالغ بە بێ شاهید نابێتە کۆیەلە.

وَلاَ تُسْـــــمَعُ دَعْـــــوَى دَيْـــــنٍ مُؤَجَّـــــلٍ فِي‌الأَصَـــــحِّ.
(فَصْلٌ) أَصَرَّ الْمُدَّعَى‌عَلَيْهِ عَلَى‌السُّكُوتِ عَنْ جَوَابِ الدَّعْوَى جُعِلَ كَمُنْكِرٍ نَاكِلٍ، فَإِنْ ادَّعَى عَشَرَةً فَقَالَ لاَ تَلْزَمُنِي الْعَشَرَةُ لَمْ يَكْفِ

(وَلاَ تُسْمَعُ دَعْوَى دَيْنٍ مُؤَجَّلٍ) گوێ نادرێته داواکردنی‌قەرزێك کە کاتی‌دانـەوەی نـەهاتبێ (فِـی الأَصَحِّ) لە فەرموودەی‌ڕاستتردا، چونکە ناتوانێ ئێستا داوای قەرزەکە لە قەرزدارەکەی بکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی وەڵامدانەوەی داوالێکراو ﴾

بزانە: کە پێغەمبەرﷺ ئیمامی (علی)ی کردە قازی، پێی فـەرموو: ﴿إِذَا تَقَاضَى إِلَيْكَ رَجُلاَنِ فَلاَ تَقْضِ لِلأَوَّلِ حَتَّى تَسْمَعَ كَلاَمَ الآخَرِ، فَسَوْفَ تَدْرِى كَيْفَ تَقْضِى﴾ رواه أحمد وحسنه الترمذي، هەر کاتێك دوو کەس بۆ دادکردن هاتنە لای تۆ، بڕیـار بۆ یەکەمەکـە مـەدە تـا قسەی دووەمەکەش دەبیسی، چونکە ئەوها باشتر دەزانی چۆن داد لە نێوانیاندا بکەی.

کەوابو: هەر کاتێك داواکارەکە داوایەکەی کرد، قـازی فـەرمان دەدا: داوالێکراوەکـە وەڵامـی داوایەکە بداتەوە، جا ئەگەر-لە وەڵامەکەیدا- داوالێکراوەکە دانـی بـە مـافی داواکارەکـەدا هێنا، ئەوە مافەکە ئاشکرا دەبێو کێشەکە دەبڕێتەوە، بەڵام ئەگەر دانی پێدا نـەهێنا، ئـەو کاتە قازی داوای شاهیدهێنان لە داوکارەکـە دەکـا، جـا ئەگـەر داواکارەکـە شـاهیدی هێنـا، ئەوە قازی بڕیاری مافەکەی بۆ دەدا، بەڵام ئەگەر شاهیدی نەهێنا، ئەو کاتە سـوێندخواردن لە سەر داوالێکراوەکەیە: کە ئەو مافەی لە سەر نیە، بە بەڵگـەی حەدیسـەکەی ﴿اَلْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِى وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَـرَ﴾ی‌ڕابـردوو، واتـە: شـاهیدهێنان لـە سـەر داواکارەکـەیـەو سوێندخواردن لە سەر داوالێکراوەکەیە.

جـا ئەگـەر داوالێکراوەکـە دانـی نـەهێناو سوێندیشـی نـەخوارد، ئـەو کاتـە سـوێندەکە دەگەڕێندرێتەوە سەر داواکارەکە، جا ئەگەر داواکارەکە سوێندی گەڕاندراوەی خـوارد، ئـەو کاتە مافەکەی دەدرێتێ.

وەهەروەها ئەگەر (أَصَرَّ الْمُدَّعَى‌عَلَيْهِ) داوالێکراوەکە سووڕ بـوو (عَلَـى السُّكُوتِ عَنْ جَوَابِ الدَّعْوَى) لە سەر بێدەنگبوون لـە وەڵامدانـەوەی داوایەکـە، واتـە: هـەر وەڵامـی داوایەکـەی نەداوە، ئـەو کاتـەش (جُعِلَ كَمُنْكِرٍ نَاكِلٍ) داوالێکراوەکـە وەك داننەهێنـەری سوێندنەخۆر دادەندرێ، واتە: بەو بێدەنگبوونە قازی بڕیار دەدا: ئەم داوالێکراوە دان ناهێنـێ بـە مـافی داواکارەکەو سوێندیش ناخوا. کەوابو: سـوێندەکە دەگەڕێندرێتـەوە سـەر داواکارەکـە، جـا ئەگەر داواکارەکە سوێندە گەڕاندراوەکەی خوارد، ئەو کاتە مافەکەی دەدرێتێ، هەروەك لـە (فصل)ی‌داهاتوودا درێژتر ڕوونی دەکەینەوە، إن شاء الله تعالى.

(فَإِنْ ادَّعَى عَشَرَةً) جا ئەگەر داواکارەکە داوای دە دیناری لـە داوالێکراوەکـە کـرد (فَقَـالَ: لاَ تَلْزَمُنِي الْعَشَرَةُ) داوالێکراوەکەش گوتی: دەدینارەکەت لە سەرم نیە. (لَمْ يَكْفِ) ئەم وەڵامـە

حَتَّى يَقُولَ وَلاَ بَعْضُهَا، وَكَذَا يَحْلِفُ، فَإِنْ حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعَشَرَةِ وَاقْتَصَرَ عَلَيْهِ فَنَاكِلٌ فَيَحْلِفُ الْمُدَّعِي عَلَى اسْتِحْقَاقِ دُونَ الْعَشَرَةِ بِجُزْءٍ وَيَأْخُذُهُ، وَإِذَا ادَّعَى مَالاً مُضَافًا إِلَى سَبَبٍ كَأَقْرَضْتُكَ كَذَا كَفَاهُ فِي الْجَوَابِ لاَ تَسْتَحِقُّ عَلَيَّ شَيْئًا، أَوْ شُفْعَةً كَفَاهُ لاَ تَسْتَحِقُّ عَلَيَّ شَيْئًا، أَوْ لاَ تَسْتَحِقُّ تَسْلِيمَ الشِّقْصِ، وَيَحْلِفُ عَلَى حَسَبِ جَوَابِهِ هَذَا، فَإِنْ أَجَابَ بِنَفْيِ السَّبَبِ الْمَذْكُورِ حَلَفَ عَلَيْهِ،

بەس نیە (حَتَّى يَقُولَ وَلاَ بَعْضُهَا) تا دەڵێ: بەشێکی دەدینارەکەشت لە سەرم نیە (وَكَذَا يَحْلِفُ) هەر ئەوەهاش داوالێکراوەکە سوێند دەخواو دەڵێ: والله نە دە دینارەکەتو نە بەشێکی دە دینارەکەت لە سەر من نیە. کەوابو: (فَإِنْ حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعَشَرَةِ وَاقْتَصَرَ عَلَيْهِ) ئەگەر داوالێکراوەکە سوێندی -تەنها- لە سەر نەبوونی دەدینارەکە خواردو بەشەکەشی نەگوت، ئەو کاتە (فَنَاكِلٌ) داوالێکراوەکە سوێندنەخۆرە لە بارەی کەمتر لە دە دینارەکە، کەواتە: سوێندەکە دەگەڕێندرێتەوە سەر داواکارەکە، ئینجا (فَيَحْلِفُ الْمُدَّعِي عَلَى اسْتِحْقَاقِ دُونَ الْعَشَرَةِ بِجُزْءٍ) داواکارەکە سوێند دەخوا لە سەر هەبوونی مافی کەمتر لە دە دینارەکە بە بەشێکو (وَيَأْخُذُهُ) لە دە دینار کەمتر لە داوا لێکراوەکە وەردەگرێ.

جا بزانە: ئەگەر داوالێکراوەکە گوتی: هیچ ماڵێکی داواکارەکەم لە سەر نیەو سوێندیش ناخۆمو -بێسوێندخواردن- ماڵەکە دەدەم. یان گوتی: من سوێند ناخۆمو با داواکارەکەش سوێندی گەڕاندراوە نەخوا-بێسوێندخواردن- ماڵەکە دەدەم. ئەوە لەو حاڵەتانەدا واجب نیە داواکارەکە ماڵەکەی لێقبوڵ بکا تا دانی پێدا نەهێنێ، واتە: ئەگەر دانی پێدا نەهێنا، ئەو کاتەش بۆ داواکارەکە دروستە سوێندی بدا-نەوەك لە مەودوا داوای ماڵەکەی لێبکاتەوە- جا ئەگەر سوێندی نەخوارد، ئەو کاتە داواکارەکە سوێندی گەڕاندراوە دەخوا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرمویانە.

(وَإِذَا ادَّعَى مَالاً مُضَافًا إِلَى سَبَبٍ) هەر کاتێك داواکارەکە داوای ماڵێکی کردو هۆیەکەشی باس کرد: (كَأَقْرَضْتُكَ كَذَا) وەك بڵێ: ئەوەندەماڵەم بە قەرز داوەتە تۆ. ئەوە (كَفَاهُ فِي الْجَوَابِ) لە وەڵامدانەوەکەیدا ئەوەندە بەسە داوالێکراوەکە بڵێ: (لاَ تَسْتَحِقُّ عَلَيَّ شَيْئًا) تۆ مافی هیچ شتێکت لە سەر من نیە.

(أَوْ شُفْعَةً) یان ئەگەر داوای شوفعەی لێکرد، ئەوە (كَفَاهُ لاَ تَسْتَحِقُّ عَلَيَّ شَيْئًا) ئەوەندە بەسە بڵێ: مافی هیچ شتێکت لە سەر من نیە (أَوْ) یان بڵێ: (لاَ تَسْتَحِقُّ تَسْلِيمَ الشِّقْصِ) مافت نیە بەشەکەت تەسلیم بکەم. ئینجا (وَيَحْلِفُ عَلَى حَسَبِ جَوَابِهِ هَذَا) داوالێکراوەکە بەگوێرەی ئەم وەڵامەی سوێند دەخوا تاکو سوێندەکەیو وەڵامەکەی تێك بکەنەوە، کەوابو: (فَإِنْ أَجَابَ بِنَفْيِ السَّبَبِ الْمَذْكُورِ) ئەگەر داوالێکراوەکە بە نەبوونی هۆیەکەی باسکراو وەڵامی داوە: وەك (ئەو شتەت بە قەرز نەداومێ). ئەو کاتە (حَلَفَ عَلَيْهِ) لە سەر

وَقِيلَ لَهُ الْحَلِفُ بِالنَّفْيِ الْمُطْلَقِ، وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ مَرْهُونٌ أَوْ مُكْرًى وَادَّعَاهُ مَالِكُهُ كَفَاهُ لاَ يَلْزَمُنِي تَسْلِيمُهُ، فَلَوْ اعْتَرَفَ بِالْمِلْكِ وَادَّعَى الرَّهْنَ وَالإِجَارَةَ فَالصَّحِيحُ أَنَّهُ لاَ يُقْبَلُ إِلاَّ بِبَيِّنَةٍ، فَإِنْ عَجَزَ عَنْهَا وَخَافَ أَوَّلاً إِنْ اعْتَرَفَ بِالْمِلْكِ جَحْدَهُ الرَّهْنَ وَالإِجَارَةَ فَحِيلَتُهُ أَنْ يَقُولَ: إِن إِدَّعَيْت مِلْكًا مُطْلَقًا فَلاَ يَلْزَمُنِي تَسْلِيمٌ وَإِنْ ادَّعَيْتَ مَرْهُونًا فَاذْكُرْهُ لأُجِيبَ.
وَإِذَا ادَّعَى عَلَيْهِ عَيْنًا فَقَالَ: لَيْسَ هِيَ لِي، أَوْ هِيَ لِرَجُلٍ لاَ أَعْرِفُهُ، أَوْ هِيَ لإِبْنِي الطِّفْـــلِ، أَوْ وَقْفٌ عَلَى الْفُقَرَاءِ أَوْ مَسْجِد كَذَا، فَالأَصَحُّ أَنَّهُ لاَ تَنْصَرِفُ الْخُصُومَةُ وَلاَ تُنْزَعُ مِنْهُ، بَلْ يُحَلِّفُهُ الْمُدَّعِي أَنَّهُ لاَ يَلْزَمُهُ التَّسْلِيمُ

نەبوونی هۆیەکە سوێند دەخوا: وەك واللە ئەو شتەت بە قەرز نەداومێ (وَقِيلَ لَهُ الْحَلِفُ بِالنَّفْيِ الْمُطْلَقِ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بۆی دروستە لە سەر نەبوونێکی ڕووت سوێند بخواو بڵێ: واللە مافی هیچ شتێکت لە سەر من نیە.
(وَلَوْ كَانَ بِيَدِهِ مَرْهُونٌ أَوْ مُكْرًى) ئەگەر داوالێکراوەکە ڕەهنکراوێك، یان بەکرێدراوێکی لە دەستدا بوو (وَادَّعَاهُ مَالِكُهُ) خاوەنەکەش داوای ڕەهنکراوەکەی، یان بەکرێدراوەکەی لێکرد، ئەوە (كَفَاهُ لاَ يَلْزَمُنِي تَسْلِيمُهُ) لە وەڵامەکەیدا ئەوەندە بەسە بڵێ: لە سەرم نیە تەسلیمت بکەم (فَلَوْ اعْتَرَفَ بِالْمِلْكِ وَادَّعَى الرَّهْنَ وَالإِجَارَةَ) جا ئەگەر داوالێکراوەکە دانی هێنا بە ملکایەتی بۆ خاوەنەکەیان، بەڵام گوتی: لە لای من ڕەهن کراوە. یان بە کرێم گرتوە. ئەوە (فَالصَّحِيحُ أَنَّهُ لاَ يُقْبَلُ إِلاَّ بِبَيِّنَةٍ) بە فەرموودەی ڕاست: بە بێشاهید داوایەکەی ڕەهنو بەکرێگرتنی لێقبوڵ ناکرێ (فَإِنْ عَجَزَ عَنْهَا) جا ئەگەر داوالێکراوەکە توانای شاهید هێنانی نەبو و (وَخَافَ أَوَّلاً -إِنْ اعْتَرَفَ بِالْمِلْكِ- جَحْدَهُ الرَّهْنَ وَالإِجَارَةَ) هەر لە سەرەتاوەش لەوە ترسا -ئەگەر بۆ خاوەنەکەی دان بێنێ بە ملکایەتی- خاوەنەکە دان بە ڕەهنو بەکرێگرتنەکەدا نەهێنێ (فَحِيلَتُهُ أَنْ يَقُولَ) چارەی داوالێکراوەکە ئەوەیە بە داواکارەکە بڵێ: (إِن إِدَّعَيْت مِلْكًا مُطْلَقًا فَلاَ يَلْزَمُنِي تَسْلِيمٌ) ئەگەر تۆ داوای ملکێکی بەرهەڵدراوم لێدەکەی، ئەوە لە سەرم نیە تەسلیمت بکەم (وَإِنْ ادَّعَيْتَ مَرْهُونًا فَاذْكُرْهُ لأُجِيبَ) وەئەگەر داوای ڕەهنکراوێك، یان بەکرێدراوێکم لێدەکەی، بیڵێ تا وەڵامت بدەمەوە.
(وَإِذَا ادَّعَى عَلَيْهِ عَيْنًا) ئەگەر داواکارەکە داوای شتێکی دیارکراوی لە داوالێکراوەکە کرد (فَقَالَ لَيْسَ هِيَ لِي) داوالێکراوەکەش لە وەڵامدا گوتی:ئەو شتە هی من نیە (أَوْ) یان گوتی (هِيَ لِرَجُلٍ لاَ أَعْرِفُهُ) شتەکە هی پیاوێکە من نایناسم (أَوْ) یان گوتی (هِيَ لإِبْنِي الطِّفْلِ) شتەکە هی کوڕەمنداڵەکەمە (أَوْ) یان گوتی (وَقْفٌ عَلَى الْفُقَرَاءِ أَوْ مَسْجِدِ كَذَا) شتەکە وەقفی سەر هەژارانە، یان وەقفی سەر فڵانە مزگەوتەیە. ئەوە (فَالأَصَحُّ) بە فەرموودەی ڕاستتر (أَنَّهُ لاَ تَنْصَرِفُ الْخُصُومَةُ وَلاَ تُنْزَعُ مِنْهُ) کێشەکە لە داوالێکراوەکە لاناکەوێو شتەکەشی لێناستێندرێ (بَلْ يُحَلِّفُهُ الْمُدَّعِي: أَنَّهُ لاَ يَلْزَمُهُ التَّسْلِيمُ) بەڵکو بۆ داواکارەکە هەیە سوێندی

إِنْ لَمْ تَكُنْ بَيِّنَةٌ، وَإِنْ أَقَرَّ بِهِ لِمُعَيَّنٍ حَاضِرٍ يُمْكِنُ مُخَاصَمَتُهُ وَتَحْلِيفُهُ سُئِلَ؟ فَإِنْ صَدَّقَهُ صَارَتِ الْخُصُومَةُ مَعَهُ، وَإِنْ كَذَّبَهُ تُرِكَ فِي يَدِالْمُقِرِّ، وَقِيلَ: تُسَلَّمُ إِلَى يَدِالْمُدَّعِي، وَقِيلَ يَحْفَظُهُ الْحَاكِمُ لِظُهُورِ مَالِكٍ، وَإِنْ أَقَرَّ بِهِ لِغَائِبٍ فَالأَصَحُّ الِصرَافُ الْخُصُومَةِ عَنْهُ وَيُوقَفُ الأَمْرُ حَتَّى يَقْدَمَ الْغَائِبُ،

بدا: كە لە سەری نیە ئەو شتەی تەسلیم بکا–(إِنْ لَمْ تَكُنْ بَيِّنَةٌ) ئەگەر داواکارەکە شاهیدی نەبن– بەڵکی داوالێکراوەکە دان بهێنێ، یان سوێند نەخواو داواکارەکە سوێندی گەڕاندراوە بخواو شتەکەی لێوەربگرێ.

بەڵام (وَإِنْ أَقَرَّ بِهِ لِمُعَيَّنٍ حَاضِرٍ) ئەگەر داوالێکراوەکە دانی هێنا: شتە داواکراوەکە ملکی کەسێکیتری حازرو دیارکراوەو (يُمْكِنُ مُخَاصَمَتُهُ وَتَحْلِيفُهُ) دەشگونجا کەسەکە کێشەی لەگەڵ بکرێو سوێند بدرێ–وەك بالغو عاقڵ بێ– ئەوە (سُئِلَ) پرسیار لە کەسەکە دەکرێ (فَإِنْ صَدَّقَهُ) جا ئەگەر کەسەکە گوتی: داوالێکراوەکە ڕاست دەکاو شتەکە هی منە. ئەو کاتە (صَارَتِ الْخُصُومَةُ مَعَهُ) کێشەکەی دەکەوێتە گەڵ کەسەکەو لە داوالێکراوەکە لادەکەوێ.

بەڵام (وَإِنْ كَذَّبَهُ) ئەگەر کەسەکە گوتی: داوالێکراوەکە درۆ دەکا: شتەکە هی من نیە. ئەو کاتە (تُرِكَ فِي يَدِالْمُقِرِّ) شتەکە هەر لە دەستی دانهێنەرەکەدا دەهێڵدرێتەوەو کێشەکەشی لێلاناکەوێ، کەواتە: داواکارەکە شاهید دێنێ، یان داوالێکراوەکە سوێند دەدا (وَقِيلَ تُسَلَّمُ إِلَى يَدِالْمُدَّعِي) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: شتەکە تەسلیمی داواکارەکە دەکرێ (وَقِيلَ يَحْفَظُهُ الْحَاكِمُ لِظُهُورِ مَالِكٍ) لە فەرموودەیەکیتری بێهێزدا: دادوەر شتەکە دەپارێزێ تا خاوەنێکی دەردەکەوێ.

(وَإِنْ أَقَرَّ بِهِ لِغَائِبٍ) ئەگەر داوالێکراوەکە دانی هێنا: شتەداواکراوەکە ملکی کەسێکیتری نادیارەو لە شوێنێکیترە، ئەوە (فَالأَصَحُّ: اِنْصِرَافُ الْخُصُومَةِ عَنْهُ) بە فەرموودەی ڕاستتر: کێشەکە لە داوا لێکراوەکە لادەکەوێو (وَيُوقَفُ الأَمْرُ حَتَّى يَقْدَمَ الْغَائِبُ) کارەکەش ڕادەگیرێ–ئەگەر شاهید نەبن– تا نادیارەکە دێتەوەو پرسیاری لێدەکرێ، جا ئەگەر گوتی: داوالێکراوەکە ڕاست دەکا. ئەو کاتە شتەکەی لێوەردەگیرێ بۆ نادیارەکەو کێشەکەش دەکەوێتە گەڵ نادیارەکە.

جا لەگەڵ ئەوەشدا–ئەگەر شاهید نەبن– بۆ داواکارەکە دروستە: داوالێکراوەکە سوێند بدا: کە لە سەری نیە شتەکەی تەسلیم بکا. جا ئەگەر سوێندی نەخوارد، ئەو کاتە داواکارەکە سوێندی گەڕاندراوە دەخواو شتەکەی لێدەستێنێ، ئینجا هەر کاتێك نادیارەکە هاتەوە، سەر لەبنیات کێشەیەکیتر لەگەڵ وی دەست پێدەکاتەوە، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا ڕوون کراوەتەوە.

فَـإِنْ كَـانَ لِلْمُـدَّعِي بَيِّنَـةٌ قَضَـى بِهَـا، وَهُـوَ قَضَـاءٌ عَلَى الْغَائِـبِ فَيَحْلِفُ مَعَهَا، وَقِيـلَ عَلَـى حَاضِـرٍ، وَمَـا قُبِـلَ إِقْـرَارُ عَبْـدٍ بِـهِ كَـعُقُوبَةٍ فَالـدَّعْوَى عَلَيْـهِ وَعَلَيْـهِ الْجَـوَابُ، وَمَـا لاَ: كَـأَرْشٍ فَعَلَى السَّـيِّدِ.
(فَصْلٌ) تُغَلَّظُ يَمِينُ مُدَّعٍ وَمُدَّعًى عَلَيْهِ فِيمَا لَيْسَ بِمَالٍ وَلاَ يُقْصَدُ بِهِ مَالٌ وَفِي مَالٍ يَبْلُـغُ نِصَابَ زَكَاةٍ، وَسَبَقَ بَيَانُ التَّغْلِيظِ فِي اللِّعَانِ، وَيَحْلِفُ عَلَى الْبَتِّ فِي فِعْلِهِ،

گوتمان: ئەوەی ڕابردوو لە حاڵەتێکدا بوو: هیچ شاهید نەبن، بەلام (فَإِنْ كَانَ لِلْمُدَّعِي بَيِّنَةٌ) ئەگەر داواکارەکە شاهیدی هەبێ، ئەو کاتە (قَضَى بِهَا) بەو شاهیدییە قازی بڕیاری شتەکەی بۆ دەداو تەسلیمی دەکرێ (وَهُوَ قَضَاءٌ عَلَى الْغَائِبِ) ئەو بڕیاردانە بڕیاردانێکە لە سەر داوالێکراوێکی نادیار، کەوابو: (فَيَحْلِفُ مَعَهَا) داوا کارەکە لەگەڵ ئەو شاهیدییە سوێندی بەهێزکردن دەخوا: کە مافەکەی تا ئێستا جێگیرەو واجبە ماڵەکەی تەسلیم بکا (وَقِيلَ عَلَى حَاضِرٍ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: بڕیارەکە لە سەر داوالێکراوێکی حازرەو سوێندی ناوێ.
(وَمَا قُبِلَ إِقْرَارُ عَبْدٍ بِهِ كَعُقُوبَةٍ) هەر کێشەیەك دانهێنانی کۆیلەی تێدا قبوڵ بکرێ: وەکو سزاکانی مافی ئادەمیزادان، ئەوە (فَالدَّعْوَى عَلَيْهِ) داوایەکەشی هەر لە سەر کۆیلەکە بەرز دەکرێتەوەو (وَعَلَيْهِ الْجَوَابُ) وەلامەکەش هەر لە سەر کۆیلەکەیە (وَمَا لاَ: كَأَرْشٍ) ئەو کێشەیەش کە دانهێنانی کۆیلەی تێدا قبوڵ ناکرێ: وەکو تۆڵەو زامینی، ئەوە (فَعَلَى السَّيِّدِ) داوایەکەو وەلامەکەی لە سەر گەورەکەیەتی.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی چۆنیەتی سوێندخواردن ﴾

(تُغَلَّظُ يَمِينُ مُدَّعٍ وَمُدَّعًى عَلَيْهِ) سوننەتە: سوێندی داواکارو داوالێکراو ئەستوور بکرێ (فِيمَا لَيْسَ بِمَالٍ وَلاَ يُقْصَدُ بِهِ مَالٌ) لە کێشەیەکدا کە ماڵ نیەو مەبەستیش لە وی ماڵ نیە: وەکو مارەبڕینو تەلاقو تۆڵەکردنەوەو سەروەستێتیو وەکیلایەتیو...هتد، هەم (وَفِي مَالٍ يَبْلُغُ نِصَابَ زَكَاةٍ) لەو ماڵەشدا کە بگاتە ڕادەی زەکات (وَسَبَقَ بَيَانُ التَّغْلِيظِ فِي اللِّعَانِ) چۆنیەتی ئەستوورکردن لە باسی (لعان)دا ڕابرا: کە لە دوای عەسرو لە سەر مینبەری مزگەوتو بە ئامادەبوونی کۆمەڵە خەڵکێك سوێند بدرێ.
هەروەها سوننەتە: سزای سوێندی بە درۆی بۆ ئاشکرا بکرێو قورئانی پیرۆز لە ناو کۆشی دابندرێ، بەلام دروست نیە: بە تەلاق سوێند بدرێ، کەوابو: هەر دادوەرێك خەڵکی بە تەلاق سوێند بدا، واجبە: کاربەدەست لە کارەکەی لایبدا، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.
(وَيَحْلِفُ عَلَى الْبَتِّ) سوێندخۆرەکە لە سەر شێوەی بڕاوەیی سوێند دەخوا (فِي فِعْلِهِ) لە کرداری خۆیدا، جا کردارەکەی هەبوون بێ: وەك (والله ئەم کارەم کردوە). یان نەبوون

وَكَذَا فِعْلُ غَيْرِهِ إِنْ كَانَ إِثْبَاتًا، وَإِنْ كَانَ نَفْيًا فَعَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ، وَلَوْ إِدَّعَى دَيْنًا لِمُوَرِّثِهِ فَقَالَ أَبْرَأَنِي حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ بِالْبَرَاءَةِ، وَلَوْ قَالَ جَنَى عَبْدُكَ عَلَيَّ بِمَا يُوجِبُ كَذَا. فَالأَصَحُّ حَلِفُهُ عَلَى الْبَتِّ، قُلْتُ: وَلَوْ قَالَ جَنَتْ بَهِيمَتُكَ. حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ قَطْعًا، وَاللَّهُ أَعْلَمُ. وَيَجُوزُ الْبَتُّ بِظَنٍّ مُؤَكَّدٍ

بێ: وەك (واللە ئەم كارەم نەكردوە). (وَكَذَا فِعْلُ غَيْرِهِ إِنْ كَانَ إِثْبَاتًا) هەروەها لە كرداری خەڵكیتریشدا لە سەر بڕاوەیی سوێند دەخوا، ئەگەر كردارەكەی هەبوون بێ: وەك (واللە فلانكەس ئەم كارەی كرد).

بەلام (وَإِنْ كَانَ نَفْيًا) ئەگەر كرداری كەسێكیتر نەبوون بێ، ئەو كاتە (فَعَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ) لە سەر نەزانین سوێند دەخوا: وەك (واللە نەمزانیوە فلانكەس ئەم كارەی كردبێ).

جا ئەگەر لە سەر بڕاوەییش سوێند بخوا–وەك (واللە فلانكەس ئەم كارەی نەكردوە)– ئەو كاتەش سوێندەكەی دروست دەبێ، هەروەك لە(مغنی)دا فەرموویەتی.

(وَلَوْ إِدَّعَى دَيْنًا لِمُوَرِّثِهِ) ئەگەر داواكارەكە داوای قەرزێكی میراتدەرەكەی خۆی لە كەسێكیتر كرد (فَقَالَ أَبْرَأَنِي) داوالێكراوەكەش گوتی: میراتدەرەكەت گەردەنی ئازاد كردوم. یان گوتی: قەرزەكەم داوەتەوە. ئەوە (حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ بِالْبَرَاءَةِ) داواكارەكە سوێند لە سەر نەزانینی گەردەن ئازادكردن دەخوا: وەك (واللە نەمزانیوە میراتدەرەكەم گەردەنیتۆی ئازاد كردبێ). چونكە ئەوەش كرداری كەسێكیترە.

(وَلَوْ قَالَ جَنَى عَبْدُكَ عَلَيَّ بِمَا يُوجِبُ كَذَا) ئەگەر داواكارەكە گوتی: كۆیلەكەت دەستدرێژیەكی وەهای كردۆتە سەر من كە ئەوەندە تۆڵەیە واجب دەكا. ئەوە (فَالأَصَحُّ) بە فەرموودەیڕاستتر (حَلِفُهُ عَلَى الْبَتِّ) گەورەكە لە سەر بڕاوەیی سوێند دەخوا: كە كۆیلەكەی ئەم تاوانەی نەكردوە. چونكە كۆیلەكەی ملكی خۆیەتی.

(قُلْتُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی (وَلَوْ قَالَ: جَنَتْ بَهِيمَتُكَ) ئەگەر داواكارەكە گوتی: ئاژەڵەكەت تاوانی كردۆتە سەر كشتوكاڵەكەم‌و تۆڵەی بدە. ئەو كاتەش (حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ قَطْعًا) داوالێكراوەكە لە سەر بڕاوەیی سوێند دەخوا: وەك (واللە ئاژەڵەكەم كشتوكاڵەكەی تۆی نەفەوتاندوە). چونكە تاوانی ئاژەڵەكەی بە هۆی كەمتەرخەمی خۆیەتی‌و بەشێكە لە كرداری خۆی بۆیە دەبێتە زامین(وَاللَّهُ أَعْلَمُ).

كەواتە: ئەگەر ئاژەڵەكەی بە خواستن، یان بە كرێ، یان بە زەوتكردن لە لای كەسێكیتر بێ‌و شتێك بفەوتێنێ، ئەو كاتە داوایەكەو سوێندخواردنی بڕاوەیی لە سەر ماڵخوازەكەو بەكرێگرەكەو زەوتكەرەكەیە؟ چونكە لەو حاڵەتانەدا ئەوان زامینن، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا فەرموویانە.

(وَيَجُوزُ الْبَتُّ بِظَنٍّ مُؤَكَّدٍ) دروستە بە هۆی گومانێكی بەهێز سوێند لە سەر بڕاوەیی بخوا،

يَعْتَمِدُ خَطَّهُ أَوْ خَطَّ أَبِيه، وَتُعْتَبَرُ نِيَّةُ الْقَاضِيالْمُسْتَحْلِف، فَلَوْ وَرَّى أَوْ تَأَوَّلَ خِلاَفَهَا أَوْ إِسْتَثْنَى بِحَيْثُ لاَ يَسْمَعُ الْقَاضِي لَمْ يَدْفَعْ إِثْمَ الْيَمِينِ الْفَاجِرَةِ، وَمَنْ تَوَجَّهَتْ عَلَيْهِ يَمِينٌ لَوْ أَقَرَّ بِمَطْلُوبِهَا لَزِمَهُ فَأَنْكَرَ حُلِّفَ،

که (يَعْتَمِدُ خَطَّهُ أَوْ خَطَّ أَبِيهِ) لەو گومانەدا پشت بە نووسینێکی خۆی، یان نووسینێکی باوکی خۆی ببەستێ ئەگەر باوەڕی بە نووسینەکەی‌و ئەمینداریەتی هەبێ.

ئینجا بزانە: مەرجە داوای سوێنددانی کێشەچیەکە لە قازی، یان لە کاریەدەستەکە بکرێ، ئینجا قازی، یان کاریەدەستەکە کێشەچیەکە سوێند بدا، کەوابو: (وَتُعْتَبَرُ نِيَّةُ الْقَاضِي الْمُسْتَحْلِفِ) لە سوێندخواردنەکەدا نیەتی کاریەدەستە سوێنددەرەکە ڕەچاو دەکرێ نەك نیەتی سوێندخۆرەکە، چونکە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿اَلْيَمِينُ عَلَى نِيَّةِ الْمُسْتَحْلِفِ﴾ رواه مسلم، سوێندخواردن لە سەر نیەتی سوێنددەرەکەیە.

کەوابو: (فَلَوْ وَرَّى) ئەگەر سوێندخۆرەکە لە سوێندەکەیدا مەبەستێکی شاراوەی هەبوو: وەك (والله هیچیت لە سەر من نیە). بە مەبەستی هیچی لە سەر لاشەی وی نیە (أَوْ تَأَوَّلَ خِلاَفَهَا) یان سوێندەکە بخوا بە باوەڕێکی جیاواز لە باوەڕی سوێنددەرەکە: وەك یەکێکی (شافعی) سوێند بخوا: دراوسێ‌یە(حنفی)یەکەی مافی شوفعەی نیە. (أَوْ إِسْتَثْنَى بِحَيْثُ لاَ يَسْمَعُ الْقَاضِي) یان بە شێوەیەکی وەها بڵێ: إن شاء الله. کە قازیە سوێنددەرەکە گوێی لێنەبێ، ئەوە لەو حاڵەتانەدا (لَمْ يَدْفَعْ إِثْمَ الْيَمِينِ الْفَاجِرَةِ) هیچێك لە وانە گوناهی سوێندی بە درۆ لانادا، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ إِقْتَطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ فَقَدْ أَوْجَبَ اللهُ لَهُ النَّارَ وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ، وَإِنْ كَانَ قَضِيباً مِنْ أَرَاكٍ﴾ رواه مسلم، هەر کەسێك –بە ناهەق– بە سوێندەکەی خۆی ماڵی موسوڵمانێك ببچڕێنێ، ئەوە بێگومان خوای گەورە ئاگری دۆزەخی بۆ واجب دەکاو بەهەشتی لێحەرام دەکا، هەر چەند شوڕکە دارسیواکێکیش بێ.

جا بزانە: ئەگەر بە تەڵاق سوێند بدری، یان کێشەچیەکەی ناهەق بێ، ئەو کاتە بەو فێڵانەی ڕابردوو گوناهبار نابێ‌و تەڵاقیشی ناکەوێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ ئەو کێشەچیەی سوێند دەدرێ ﴾

(وَمَنْ تَوَجَّهَتْ عَلَيْهِ يَمِينٌ) هەرکەسێك سوێندێك ڕووی تێبکا، واتە: داوای سوێندخواردنی لێبکرێ (لَوْ أَقَرَّ بِمَطْلُوبِهَا لَزِمَهُ) ئەگەر دانی بە داواکراوی سوێندەکەدا هێنابا، داواکراوەکەی لە سەر واجب دەبو (فَأَنْكَرَ) جا ئەگەر داوالێکراوەکە دانی پێدا نەهێنا، ئەو کاتە (حُلِّفَ) سوێند دەدرێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ﴾ حديث صحيح رواه البيهقي وغيره، شاهید لە سەر داواکارەکەیەو سوێند لە سەر ئەو داوالێکراوەیە کە دان ناهێنێ.

وَلاَ يُحَلَّفُ قَاضٍ عَلَى تَرْكِهِ الظُّلْمَ، وَلاَ شَاهِدٌ أَنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ، وَلَوْ قَالَ مُدَّعًى عَلَيْهِ: أَنَا صَبِيٌّ. لَمْ يُحَلَّفْ وَوُقِفَ حَتَّى يَبْلُغَ، وَالْيَمِينُ تُفِيدُ قَطْعَ الْخُصُومَةِ فِي الْحَالِ لاَ بَرَاءَةً، فَلَوْ حَلَّفَهُ ثُمَّ أَقَامَ بَيِّنَةً حَكَمَ بِهَا، وَلَوْ قَالَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ: قَدْ حَلَّفَنِي مَرَّةً فَلْيَحْلِفْ أَنَّهُ لَمْ يُحَلِّفْنِي، مُكِّنَ فِي الأَصَحِّ، وَإِذَا نَكَلَ حَلَفَ الْمُدَّعِي وَقُضِيَ لَهُ، وَلاَ يَقْضِي بِنُكُولِهِ،

(وَلاَ يُحَلَّفُ قَاضٍ عَلَىتَركِهِ الظُّلْمَ) نابێ قازی=دادوەر سوێند بدرێ: کە لە دادکردندا ستەم نەکا، هەم (وَلاَ شَاهِدٌ أَنَّهُ لَمْ يَكْذِبْ) نابێ شاهیدیش سوێند بدرێ: کە درۆی نەکردوە لەم شاهیدیەدا (وَلَوْ قَالَ مُدَّعًىعَلَيْهِ: أَنَا صَبِيٌّ) ئەگەر داوالێکراوێک گوتی: من منداڵم. دەشگونجا منداڵ بێ، ئەوە (لَمْ يُحَلَّفْ) نابێ سوێند بدرێ، بەڵکو (وَوُقِفَ حَتَّى يَبْلُغَ) کارەکە ڕادەگیرێ تا بلۆغی دەبێ، چونکە ئەگەر سوێند بخوا منداڵیەکەی جێگیر دەبێ، ئەگەر منداڵیەکەشی جێگیر ببێ سوێندەکەی پوچەڵ دەبێ.

(وَالْيَمِينُ) سوێندخواردن–ئەگەر سوێندیگەڕاندراوە نەبێ– (تُفِيدُ قَطْعَ الْخُصُومَةِ فِى الْحَالِ) سودی ئەوەیە: تەنها ئێستا کێشەکە دەبڕێنێتەوە (لاَ بَرَاءَةً) بەڵام داوالێکراوەکە لە مافەکە ئازاد نابێ، کەوابو: (فَلَوْ حَلَّفَهُ) ئەگەر داواکار داوالێکراوەکەی سوێند دا (ثُمَّ أَقَامَ بَيِّنَةً) ئینجا لە دوای سوێنددانەکە داواکارەکە دوو شاهیدی هێنان، یان شاهیدێکو سوێندیشی خوارد، ئەو کاتە (حَكَمَ بِهَا) قازی بە شاهیدیەکە بڕیاری مافەکە بۆ داواکارەکە دەدا، بەڵام ئەگەر سوێندی گەڕاندراوە بێ، ئەو کاتە کێشەکە بە یەکجاری دەبڕێتەوە، هەروەک لەدوایئێرە ڕوون کراوەتەوە.

(وَلَوْ قَالَ الْمُدَّعَىعَلَيْهِ) ئەگەر داوالێکراوەکە گوتی (قَدْ حَلَّفَنِي مَرَّةً فَلْيَحْلِفْ أَنَّهُ لَمْ يُحَلِّفْنِي) داواکارەکە جارێك لە سەر ئەم داواکراوە سوێندی داوم، کەوابو: با داواکارەکە سوێند بخوا: کە منی سوێند نەداوە. ئەوە (مُكِّنَ) داوالێکراوەکە ئەو ڕێگایەی دەدرێتێ (فِىالأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، جائەگەر داواکارەکە ئەم سوێندەی نەخوارد، ئەو کاتە داوالێکراوەکە سوێندی گەڕاندراوە دەخوا: جارێکیتر لە سەر ئەم داواکراوە سوێندی داوم. جا بەم سوێندە لەم کێشەیە ڕزگاری دەبێ، هەروەک لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

﴿ سوێند نەخواردن و گەڕاندنەوەی سوێند ﴾

(وَإِذَا نَكَلَ) ئەگەر داوا لێکراوێك دانی بە مافەکەدا نەهێناو سوێندیشی نەخوارد، ئەو کاتە (حَلَفَ الْمُدَّعِي) داوالێکراوەکە سوێندیگەڕاندنەوە دەخولو (وَقُضِيَ لَهُ) بڕیاری مافەکەی بۆ دەدرێ، واتە: مافەکەی دەدرێتێ، بەڵام (وَلاَ يَقْضِي بِنُكُولِهِ) نابێ بە تەنها سوێندنەخواردنی داوالێکراوەکە قازی بڕیار بدا مافەکە بدرێتە داواکارەکە، بە بەڵگەی حەدیسەکەی سوێندنەخواردنی کوشتن، هەم ﴿عن ابن عمر رضي الله عنهما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَدَّ الْيَمِينَ عَلَى طَالِبِ الْحَقِّ﴾ صححه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ سوێندی گەڕاندەوە سەر داواکاری مافەکە.

وَالنُّكُولُ أَنْ يَقُولَ: أَنَا نَاكِلٌ. أَوْ يَقُولَ لَهُ الْقَاضِي: إِحْلِفْ. فَيَقُولُ: لاَ أَحْلِفُ. فَإِنْ سَكَتَ حَكَمَ الْقَاضِي بِنُكُولِه، وَقَوْلُهُ لِلْمُدَّعِي: احْلِفْ. حُكْمٌ بِنُكُولِه، وَالْيَمِينُ الْمَرْدُودَةُ فِي قَوْلٍ كَبَيِّنَة، وَفِي الأَظْهَرِ كَإِقْرَارِ الْمُدَّعَى عَلَيْه، فَلَوْ أَقَامَ الْمُدَّعَى عَلَيْه بَعْدَهَا بَيِّنَةً بِأَدَاءٍ أَوْ إِبْرَاءٍ لَمْ تُسْمَعْ، فَإِنْ لَمْ يَحْلِفْ الْمُدَّعِي وَلَمْ يَتَعَلَّلْ بِشَيْءٍ سَقَطَ حَقُّهُ مِنَ الْيَمِينِ،

(وَالنُّكُولُ) ترسان لە سوێند، واتە: سوێندنەخواردن ئەمەیە: (أَنْ يَقُولَ: أَنَا نَاكِلٌ) داوالێکراوەکە داوای سوێندخواردنی لێبکرێ‌و ئەویش بڵێ: من لە سوێندخواردن دەترسم‌و سوێند ناخۆم (أَوْ يَقُولَ لَهُ الْقَاضِي إِحْلِفْ) یان قازی پێی بڵێ: سوێند بخۆ (فَيَقُولُ لاَ أَحْلِفُ) ئەویش بڵێ: سوێند ناخۆم. واتە: لەم دوو حاڵەتەدا داوالێکراوەکە بە سوێندنەخۆر دادەندرێ‌و سوێندەکە دەگەڕێندرێتەوە سەر داواکارەکە، هەر چەند قازیش بڕیاری سوێندنەخۆریی نەدابێ.

بەڵام (فَإِنْ سَكَتَ) ئەگەر داوالێکراوەکە داوای سوێندخواردنی لێکراو بێدەنگ بوو، ئەو کاتە (حَكَمَ الْقَاضِي بِنُكُولِهِ) پێویستە قازی بڕیاری سوێندنەخۆریی بدا، ئینجا سوێندەکە بگەڕێندرێتەوە سەر داواکارەکە، کەوابو: (وَقَوْلُهُ لِلْمُدَّعِي: احْلِفْ) ئەگەر قازی بڵێتە داواکارەکە: تۆ سوێند بخۆ. ئەوە (حُكْمٌ بِنُكُولِهِ) بڕیاردانە بە سوێندنەخۆریی داوالێکراوەکە.

(وَالْيَمِينُ الْمَرْدُودَةُ) سوێندی گەڕاندراوە بۆ سەر داواکارەکە (فِي قَوْلٍ كَبَيِّنَةٍ) لە فەرموودەیەکدا: وەکو شاهیدهێنانی داواکارەکەیە، بەڵام (وَفِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا: سوێندی گەڕاندراوە—هەر کاتێك داواکارەکە بیخوا— ئەوە لە ڕووی بەڵگەوە (كَإِقْرَارِ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ) وەکو دانهێنانی داوالێکراوەکەیە بە مافی داواکارەکە، کەواتە: هەر کاتێك داواکارەکە سوێندی گەڕاندراوەی خوارد، واجبە: مافەکەی بدرێتێ‌و هیچ پێویستی بە بڕیاری قازی نیە.

کەوابو: (فَلَوْ أَقَامَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ بَعْدَهَا بَيِّنَةً) ئەگەر داوالێکراوەکە لە دوای سوێندخواردنەکەی داواکارەکە شاهیدی هێنان (بِأَدَاءٍ أَوْ إِبْرَاءٍ) کە مافەکەی داوەتەوە داواکارەکە، یان داواکارەکە گەردەنی ئازاد کردوە لە مافەکە، ئەوە (لَمْ تُسْمَعْ) گوێ نادرێتە شاهیدەکانی، چونکە سوێندخواردنەکەی داواکارەکە بووەتە دانهێنانی داوالێکراوەکە‌و دانهێنانەکەشی دەبێتە بە درۆخستنەوەی شاهیدەکانی‌خۆی.

(فَإِنْ لَمْ يَحْلِفِ الْمُدَّعِي) جا ئەگەر داواکارەکە سوێندی گەڕاندراوەی نەخواردو (وَلَمْ يَتَعَلَّلْ بِشَيْءٍ) هیچ هۆیەك‌و عوزرێکیشی نەهێناوە، ئەو کاتە (سَقَطَ حَقُّهُ مِنَ الْيَمِينِ) داواکارەکە مافی سوێندی‌گەڕاندراوەی نامێنێ، کەواتە: مافی نیە لەم داوایەدا سوێندی‌گەڕاندراوە بخوا، هەم نابێ داواکارەکە سوێندەکە بگەڕێنێتەوە سەر داوالێکراوەکە، چونکە سوێندی گەڕاندراوە ناگەڕێندرێتەوە، هەروەك لە (مغنی)‌و (الشروانی)دا فەرموویانە.

وَلَيْسَ لَهُ مُطَالَبَةُ خَصْمِه، وَإِنْ تَعَلَّلَ بِإِقَامَةِ بَيِّنَة أَوْ مُرَاجَعَة حسَاب أُمْهِلَ ثَلَاثَةَ أَيَّام، وَقِيلَ أَبَدًا، وَإِنْ إِسْتَمْهَلَ الْمُدَّعَىعَلَيْه حِينَ اُسْتُحْلِفَ لِيَنْظُرَ حسَابَهُ لَمْ يُمْهَلْ، وَقِيلَ ثَلَاثَةً، وَلَوْ إِسْتَمْهَلَ فِي ابْتِدَاءِ الْجَوَاب أُمْهِلَ إِلَى آخرِالْمَجْلِس، وَمَنْ طُولِبَ بِزَكَاة فَادَّعَى دَفْعَهَا إِلَى سَاعٍ آخَرَ أَوْ إِدَّعَى غَلَطَ خَارِصٍ وَأَلْزَمْنَاهُ الْيَمِينَ فَنَكَلَ وَتَعَذَّرَ رَدُّ الْيَمِينِ فَالأَصَحُّ أَنَّهَا تُؤْخَذُ مِنْهُ، وَلَوْ ادَّعَى وَلِيُّ صَبِيٍّ دَيْنًا لَهُ فَأَنْكَرَ وَنَكَلَ لَمْ يُحَلَّفِ الْوَلِيُّ،

(وَ) هەروەها (لَيْسَ لَهُ مُطَالَبَةُ خَصْمِه) بۆ داواكارەكە دروستیش نیە لەم داوایەدا داوا لە كێشەچیەكەی بكاتەوە، بەڵام ئەگەر شاهید بهێنێ، ئەو كاتە دەتوانێ بە داوایەكی‌نوێ داوا لە كێشەچیەكەی بكاتەوە، هەروەك لە (تحفه)و حاشیەكانی‌دا فەرموویانە.

بەڵام (وَإِنْ تَعَلَّلَ بِإِقَامَةِ بَيِّنَةٍ) ئەگەر داوالێكراوەكە هۆی سوێندنەخواردنەكەی ئەوە بوو: دەیویست شاهید بهێنێ، یان پرسیار لە زانایان بكا (أَوْ مُرَاجَعَةِ حِسَابٍ) یان بگەڕێتەوە تەماشای حیساباتی خۆی بكا، ئەو كاتە (أُمْهِلَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ) تا ماوەی سێ ڕۆژان مۆڵەتی دەدرێتێ (وَقِيلَ أَبَدًا) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: هەتا هەتایی مۆڵەتی دەدرێتێ، چونكە سوێندخواردنەكە مافی خۆیەتی.

(وَإِنْ إِسْتَمْهَلَ الْمُدَّعَىعَلَيْهِ حِينَ اُسْتُحْلِفَ) ئەگەر داوا لێكراوەكە -لەو كاتەی داوای سوێندخواردنی لێكرا- داوای مۆڵەتی كرد (لِيَنْظُرَ حِسَابَهُ) تاكو تەماشای حیساباتی خۆی بكا، ئەوە (لَمْ يُمْهَلْ) مۆڵەتی نادرێتێ، بەڵام بە ڕەزامەندی داواكارەكە دروستە ئەویش مۆڵەتی بدرێتێ (وَقِيلَ ثَلَاثَةً) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: سێ ڕۆژان مۆڵەتی دەدرێتێ.

(وَلَوْ إِسْتَمْهَلَ فِي ابْتِدَاءِ الْجَوَابِ) ئەگەر لە سەرەتای وەڵامدانەوەدا -داوالێكراوەكە- داوای مۆڵەتی كرد، ئەو كاتە (أُمْهِلَ إِلَى آخِرِالْمَجْلِسِ) تا كۆتایی دانیشكەی دادگا مۆڵەتی دەدرێتێ.

(وَمَنْ طُولِبَ بِزَكَاةٍ) هەر كەسێك داوای زەكاتی لێكرا (فَادَّعَى دَفْعَهَا إِلَى سَاعٍ آخَرَ) ئەویش گوتی: زەكاتەكەم داوەتە زەكاتوەرگرێكی‌تر (أَوْ إِدَّعَى غَلَطَ خَارِصٍ) یان گوتی: قرسێنەرەكە هەڵەی كردووە (وَأَلْزَمْنَاهُ الْيَمِينَ) بە فەرموودەی بێهێز: داوای سوێندخواردنمان لێكرد (فَنَكَلَ وَتَعَذَّرَ رَدُّ الْيَمِينِ) ئەویش سوێندی نەخوارد، نەشكونجا سوێندەكە بگەڕێندرێتەوە سەر زەكاتوەرگرەكان، ئەو كاتە (فَالأَصَحُّ أَنَّهَا تُؤْخَذُ مِنْهُ) بە فەرموودەی ڕاستتر زەكاتەكەی لێوەردەگیرێ.

(وَلَوْ ادَّعَى وَلِيُّ صَبِيٍّ دَيْنًا لَهُ) ئەگەر سەرپەرشتكارێكی منداڵێك، یان شێتێك داوای قەرزێكی ئەوانەی كردو شاهیدیشی نەبون (فَأَنْكَرَ وَنَكَلَ) جا داوالێكراوەكەش دانی بە قەرزەكەدا نەهێناو سوێندیشی نەخوارد، ئەوە (لَمْ يُحَلَّفِ الْوَلِيُّ) نابێ سەرپەرشتكارەكە سوێندی گەڕاندراوە بدرێ، بەڵكو كارەكە ڕادەگیرێ تا منداڵەكە بلۆغی دەبێ‌و شێتەكە چاك دەبێتەوە، هەروەها ئەگەر سەرپەرشتكارەكە تەنها شاهیدێكی هێنا، ئەو كاتەش سوێندی گەڵ شاهیدەكە نادرێ.

وَقِيلَ: يُحَلَّفُ، وَقِيلَ: إنْ ادَّعَى مُبَاشَرَةَ سَبَبِه حُلِّفَ.
(فَصْلٌ) ادَّعَيَا عَيْنًا فِي يَدِ ثَالِثٍ وَأَقَامَ كُلٌّ مِنهُمَا بَيِّنَةً سَقَطَتَا، وَفِي قَوْلٍ تُسْتَعْمَلَانِ: فَفِي قَوْلٍ يُقْسَمُ،

جا بزانە: سەروەسیێت و سەپەرشتکاری وەقف و مزگەوتیش وەکو سەرپەرشتکاری منداڵە، هەروەك لە (مغنی)و (الشروانی)دا ڕوون کراوەتەوە (وَقِيلَ: يُحَلَّفُ) بە فەرموودەیەکی بێهێز: سوێند دەدرێ، بەڵام (وَقِيلَ) بە فەرموودەیەکیتر-کە پشتی پێبەستراوە-: (إنْ ادَّعَى مُبَاشَرَةَ سَبَبِه) ئەگەر سەرپەرشتکارەکە لە داوایەکەدا بڵێ: من ڕاستەوخۆ هۆکاری ئەو مافەم: وەك من ماڵی ئەو منداڵەم بە قەرز فرۆشتوتە ئەم داوالێکراوە. ئەو کاتە (حُلِّفَ) سەپەرشتکارەکە سوێند دەدرێ و مافەکە وەردەگرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی دژایەتی شاهیدەکان و لەکارکەوتنیان ﴾

بزانە: ئەو شتەی کێشەی لە سەرە: یان لە دەست کەسێکی سێیەمدایە، یان لە دەست هەردوو کێشەچیەکاندایە، یان لە دەست هیچ کەسێکدا نیە، یان لە دەستی تەنها کێشەچیەکدایە:

حاڵەتی یەکەم: (ادَّعَيَا عَيْنًا فِي يَدِ ثَالِثٍ) ئەگەر دوو کێشەچی داوای شتێکیان کرد، شتەکەش لە دەستی کەسێکیتری سێیەمدا بوو و بۆ هیچێکیانیش دانی بە شتەکەدا نەهێنا، هەم (وَأَقَامَ كُلٌّ مِنهُمَا بَيِّنَةً) هەردوو کێشەچیەکانیش هەر یەکەو شاهیدی خۆی هێنا: کە شتەکە هی خۆیەتی، ئەوە (سَقَطَتَا) شاهیدەکانی هەردوو کێشەچیەکان لە کار دەکەون، چونکە دژایەتییان هەیە و هیچێکیش بەهێزکەری لە سەر ئەویتر نیە، کەوابو: لەم حاڵەتەدا وەك هیچ لایەك شاهیدی نەبێ ئەوها بڕیار دەدرێ و سێیەمەکە بۆ هەر یەکێك لە کێشەچیەکان سوێندێك دەخوا: کە (شتەکە هی ئەوی نیە).

بەڵام ئەگەر سێیەمەکە بۆ یەکێکیان دانی بە شتەکەدا هێنا، ئەو کاتە شاهیدەکانی وی بەهێزتر دەبن و کاریان پێدەکرێ و شتەکە تەنها دەدرێتە ئەوی.

هەروەك ئەگەر تەنها یەکێك شاهیدی هەبێ، ئەو کاتەش شتەکە تەنها دەدرێتە ئەوی، بەڵام ئەگەر سێیەمەکە بۆ هەردووکیان دانی بە شتەکەدا هێنا، ئەو کاتە شتەکە-بە هاوبەشی-دەدرێتە هەردووکیان، هەروەك لە (تحفە)و (الشروانی)دا ڕوون کراوەتەوە.

(وَفِي قَوْلٍ تُسْتَعْمَلَانِ) لە فەرموودەیەکدا: شاهیدەکانی هەردووکیان کاریان پێدەکرێ و شتەکە لە سێیەمەکە دەستێندرێ، ئینجا (فَفِي قَوْلٍ يُقْسَمُ) لە فەرموودەیەکدا: ماڵەکە لە نێوان هەردوو کێشەچیەکاندا بەش دەکرێ ﴿عن أبي موسى ﷺ أَنَّ رَجُلَيْنِ ادَّعَيَا بَعِيراً فَبَعَثَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِشَاهِدَيْنِ فَقَسَمَهُ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَهُمَا نِصْفَيْنِ﴾ رواه أبوداود باسناد صالح، دوو کەس لە سەر ووشترێك بووە کێشەیان و هەریەکەو دوو شاهیدی هێنان، ئینجا پێغەمبەر ﷺ

وَقَوْلٍ يُقْرَعُ، وَ قَوْلٍ تُوقَفُ حَتَّى يَبِينَ أَوْ يَصْطَلِحَا، وَلَوْ كَانَتْ فِي يَدِهِمَا وَأَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ بَقِيَتْ كَمَا كَانَتْ، وَلَوْ كَانَتْ بِيَدِهِ فَأَقَامَ غَيْرُهُ بِهَا بَيِّنَةً وَهُوَ بَيِّنَةً قُدِّمَ صَاحِبُ الْيَدِ،

ووشترەکەی کردە نیوە لە نێوان هەردووکیاندا. (وَ فِي قَوْلٍ يُقْرَعُ) لە فەرموودەیەکدا: پشکە لە نێوان کێشەچییەکاندا دەکرێو کامەیان پشکەی بۆ دەرچو، شاهیدەکانی وی بەهێزتر دەبنو کاریان پێدەکرێ (وَ فِي قَوْلٍ تُوقَفُ حَتَّى يَبِينَ أَوْ يَصْطَلِحَا) لە فەرموودەیەکدا: کارەکە ڕادەگیرێ تا ڕوون دەبێتەوە، یان سولح دەکەن.

حاڵەتی دووەم: (وَلَوْ كَانَتْ فِي يَدِهِمَا) ئەگەر شتەکە لە دەست هەردوو کێشەچییەکاندا بوو (وَأَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ) هەردووکیشیان شاهیدیان هێنان: کە هەموو شتەکە هی خۆیەتی، یان هیچ لایەکیان شاهیدی نەبون، ئەوە لە هەردوو حاڵەتدا (بَقِيَتْ كَمَا كَانَتْ) شتەکە چۆن لە دەستی هەردووکیاندا بووە، ئەو ها دەمێنێتەوەو شاهیدەکانیش لە کار دەکەون، بە بەڵگەی حەدیسەکەیڕابردوو، جا لەو حاڵەتەی هیچ لایەك شاهیدی نیە، ئەگەر تەنها لایەکیان سوێند بخوا، ئەوە هەموو شتەکەی دەدرێتێ، هەروەك ئەگەر تەنها لایەکیان شاهیدی هەبن، ئەو کاتەش هەموو شتەکەی دەدرێتێ، هەروەك لە (مغني)و (الشرواني)دا فەرموویانە.

هەروەهاش **حاڵەتی سێیەم**: ئەگەر شتەکە لە دەست هیچ لایەکیاندا نەبێو هەردوو لا شاهیدیان هێنا: کە هەموو شتەکە هی خۆیەتی، ئەو کاتەش لە نێوان هەردووکیاندا دەکرێتە نیوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەروویانە.

حاڵەتی چوارەم: (وَلَوْ كَانَتْ بِيَدِهِ) ئەگەر شتەکە لە دەست یەکێکیاندا بوو (فَأَقَامَ غَيْرُهُ بِهَا بَيِّنَةً وَهُوَ بَيِّنَةً) ئینجا کێشەچییەکەیتر شاهیدی هێنان کە ملکیخۆیەتیو خاوەن دەستەکەش شاهیدی هێنان کە ملکیخۆیەتی، ئەوە (قُدِّمَ صَاحِبُ الْيَدِ) شاهیدەکانی خاوەن دەستەکە وەپێش دێخرێنو شتەکە هەر بۆ ئەوی دەبێ، چونکە –بە هۆی خاوەن دەستیەکە– شاهیدەکانی وی بەهێزترن.

کەواتە: ئەگەر خاوەن دەستەکە تەنها شاهیدێکی هەبێو سوێندیش بخوا، ئەو کاتەش هەر شاهیدو سوێندەکەی ئەوی بەهێزترنو وەپێش دوو شاهیدەکانی ئەویتر دێخرێ، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە ﴿عن جابرﷺ: أَنَّ رَجُلَيْنِ اخْتَصَمَا فِي نَاقَةٍ وَأَقَامَا بَيِّنَةً، فَقَضَى رَسُولُ اللهِﷺ لِلَّذِي هِيَ فِي يَدِهِ﴾ رواه الشافعي والبيهقي ولم يضعّفه، دوو کەس لە ووشترێکدا بوە کێشەیانو هەردووکیان شاهیدیان هێنان، ئینجا پێغەمبەرﷺ بڕیاری دا: ووشترەکە بۆ ئەو کەسە بێ کە لە دەستیدایە.

ئینجا ئاگاداربە: ئەگەر شتەکەی بە ناشەرعی لە دەستدا بێ، ئەو کاتە خاوەن دەستیەکەی کاری پێناکرێ، هەروەك لە (تحفة)و (نهاية)دا فەرموویانە.

پێناسە: ئەو داوالێکراوەی شتەکەی لە دەستدایە پێی دەگوترێ: (ذُوالْيَدِ)-(صَاحِبُ الْيَدِ)، واتە: خاوەن دەست، هەم پێی دەگوترێ: (اَلدَّاخِل): ناوخۆ.

وَلاَ تُسْمَعُ بَيِّنَتُهُ إلاَّ بَعْدَ بَيِّنَةِالْمُدَّعِي، وَلَوْ أُزِيلَتْ يَدُهُ بِبَيِّنَة ثُمَّ أَقَامَ بَيِّنَةً بِملْكه مُسْتَنِدًا إلَى مَا قَبْلَ إزَالَة يَده وَاعْتَذَرَ بِغَيْبَة شُهُوده سُمعَتْ وَقُدِّمَتْ، وَقيلَ: لاَ، وَلَوْ قَالَ الْخَارِجُ: هُوَ ملْكي اشْتَرَيْته منْك. فَقَالَ: بَلْ ملْكي. وَأَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ قُدِّمَ الْخَارِجُ، وَمَنْ أَقَرَّ لغَيْره بِشَيْء ثُمَّ ادَّعَاهُ لَمْ تُسْمَعْ إلاَّ أَنْ يَذْكُرَ انْتقَالاً،

هەروەها ئەو داواکارەی شتەکەی لە دەستدا نیە پـێی دەگوترێ: (اَلْخَارِج) دەرەوە.

ئینجا (وَلاَ تُسْمَعُ بَيِّنَتُهُ) گوێ نادرێتە شاهیدەکانی داوالێکراوی ناوخۆی خاوەن دەست (إلاَّ بَعْدَ بَيِّنَةِ الْمُدَّعِي) تەنها لە دوای شاهیدەکانی داواکارەکەی دەرەوە گوێیان دەدرێتێ.

(وَلَوْ أُزِيلَتْ يَدُهُ بِبَيِّنَةٍ) ئەگەر بە هۆی شاهید دەستی داوالێکراوەکەی خاوەن دەست لە ماڵەکە لادرا، واتە: بڕیار درا: ماڵەکە مڵکی داواکارەکەیە (ثُمَّ أَقَامَ بَيِّنَةً بِملْكِهِ) ئینجا داوالێکراوەکە شاهیدی هێنان: کە ئەو ماڵە مڵکی خۆیەتی (مُسْتَنِدًا إلَى مَا قَبْلَ إزَالَةِ يَدِهِ) مڵکایەتیەکەش نیسبەت درایە پێش لادانی دەستەکەی، واتە: شاهیدەکان گوتیان: پـێش ئەوەی ماڵەکەی لێبستێندرێ تـا ئێستاش ماڵەکـە هـەر مڵکی خۆیـەتی. (وَاعْتَذَرَ بِغَيْبَةِ شُهُودِهِ) داوالێکراوەکەش عوزری هێناوە: کە شاهیدەکانی حـازر نـەبون، یـان نەیدەزانی شاهیدی هەنە، ئەو کاتەش (سُمِعَتْ وَقُدِّمَتْ) گـوێ دەدرێتـە شـاهیدەکانی داوالێکراوەکـەی خاوەن دەستو وەپێش شاهیدەکانی داواکارەکە دێخرێنو بڕیارەکە هەڵدەوەشێندرێتەوەو ماڵەکـە هـەر دەدرێتـەوە خـۆی (وَقيـلَ: لاَ) لـە فەرموودەیـەکی بـێهێزدا: گـوێ نادرێتـە شاهیدەکانی.

﴿ ئاگـاداری ﴾: ئەگـەر شـاهیدەکانی داواکارەکـە زیـاتر زانسـتیان لـە لا بـێ، ئـەو کاتـە شاهیدەکانی وی بەهێزتر دەبـن لـە شـاهیدەکانی خـاوەن دەسـتەکە، کـەوابو: (وَلَـوْ قَـالَ الْخَارِجُ) ئەگـەر داواکارەکـەی دەرەوە گوتی: (هُوَ ملْكِي اشْتَرَيْته منْـكَ) ئـەو شتەی لـە دەست تۆدایە مڵکی منەو لە تۆم کڕیوە. (فَقَالَ: بَلْ مِلْكِي) داوالێکراوەکـەی نـاو خـۆش گوتی: مڵکی خۆمە. ئینجا (وَأَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ) هـەر یەکـەیان شـاهیدەکانی خـۆی هێنـا، ئـەو کاتـە (قُـدِّمَ الْخَـارِجُ) شـاهیدەکانی داواکارەکـەی دەرەوە وەپـێش ئەوەکـەیتر دێخرێن؟ چونکە بەو زێدە زانستیە بەهێزتر دەبن کە دەڵێن: (ئەو شتەداواکراوە–بە هۆی کڕین– لە داوالێکراوەکەوە گوستراوەتەوە بۆ داواکارەکە).

(وَمَنْ أَقَرَّ لِغَيْرِهِ بِشَيْءٍ) ئەگەر کەسێك دانی بە شتێکدا هێنـا بـۆ کەسێکیتر (ثُـمَّ ادَّعَـاهُ) ئینجا دانهێنەرەکـە داوایشتەکەی کـردوە، ئـەوە (لَـمْ تُسْـمَعْ إلاَّ أَنْ يَـذْكُرَ انْتِقَـالاً) گـوێ نادرێتە داوایەکەی، مەگەر لە داوایەکەیدا گواستنەوەیەك بـاس بکـا، وەك بڵـێ: لـە دوای دانهێنانەکەم شتەکەی پێبەخشیوم. ئەو کاتە بە هۆی ئـەو گواسـتنەوەیە گـوێ دەدرێتـە داوایەکەی.

وَمَنْ أُخِذَ مِنْهُ مَالٌ بِبَيِّنَةٍ ثُمَّ ادَّعَاهُ لَمْ يُشْتَرَطْ ذِكْرُ الإِنْتِقَالِ فِي الأَصَحِّ، وَالْمَـذْهَبُ أَنَّ زِيَادَةَ عَدَدِ شُهُودِ أَحَدِهِمَا لاَ تُرَجِّحُ، وَكَذَا لَوْ كَانَ لأَحَدِهِمَا رَجُلاَنِ وَلِلآخَرِ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ، فَإِنْ كَانَ لِلآخَرِ شَاهِدٌ وَيَمِينٌ رُجِّحَ الشَّاهِدَانِ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ شَهِدَتْ لأَحَدِهِمَا بِمِلْكٍ مِنْ سَنَةٍ، وَلِلآخَرِ مِنْ أَكْثَرَ، فَالأَظْهَرُ تَرْجِيحُ الأَكْثَرِ،

بەلام (وَمَنْ أُخِذَ مِنْهُ مَالٌ بِبَيِّنَةٍ) ئەگەر کەسێك بە هۆی شاهیدماڵێکی لێستێندرا (ثُمَّ ادَّعَاهُ) ئینجا داوای ماڵەکەی کردەوە، ئەو کاتە (لَمْ يُشْتَرَطْ ذِكْرُ الإِنْتِقَالِ) بە مەرج دانانرێ لە داوایەکەیدا باسی گواستنەوەیەك بکا (فِي الأَصَحِّ) لە فەرمودەی ڕاستتردا، چونکە ئەگەر لە داوایەکەیدا شاهیدی هەبن، ئەو کاتەشاهیدەکانی وی بە هۆی خاوەن دەستیەکەی پێشووی بەهێزتر دەبن.

(وَالْمَذْهَبُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب (أَنَّ زِيَادَةَ عَدَدِ شُهُودِ أَحَدِهِمَا لاَ تُرَجِّحُ) ئەگەر ژمارەی شاهیدەکانی لایەك –لە ڕادەی پێویست– زیاتر بن لە شاهیدەکانی لایەکەیتر، بەو زیاتریە بەهێزتر نابن، چونکە بەگوێرەی شەرع بەڵگەی هەردوو لا تەواوەو دژایەتیش ڕووی داوە، کەوابو: شاهیدەکانی هەردوو لا لە کار دەکەون.

(وَكَذَا لَوْ كَانَ لأَحَدِهِمَا رَجُلاَنِ وَلِلآخَرِ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ) هەروەها ئەگەر لایەك دوو شاهیدی پیاوی هەبن‌و لایەکەیتریش پیاوێك‌و دوو ئافرەت شاهیدی هەبن، ئەو کاتەش دوو پیاوەکان بەهێزتر نابن، چونکە بەڵگەی شەرعیی هەردوو لا تەواوەو دژایەتیش هەیە، کەوابو: شاهیدەکانی هەردوو لا لە کار دەکەون.

بەلام (فَإِنْ كَانَ لِلآخَرِ شَاهِدٌ وَيَمِينٌ) ئەگەر لایەك شاهیدێك‌و سوێندی گەڵ شاهیدەکەی هەبێ‌و لایەکەیتریش دوو پیاو، یان پیاوێك‌و دوو ئافرەت شاهیدی هەبن، ئەو کاتە (رُجِّحَ الشَّاهِدَانِ) دوو شاهیدەکان‌و هەم پیاوەکەو دوو ئافرەتەکەش بە بەهێزتر دادەنرێن (فِي الأَظْهَرِ) لە فەرموودەی بەهێزتردا، چونکە بە (إجماع)ی زانایانی‌ئیسلام شاهیدەکان کاریان پێ‌دەکرێ، کەوابو: شاهیدێك‌و سوێندی گەڵ شاهیدەکەش لە کار دەکەوێ.

بەلام ئەگەر شتە داواکراوەکە لە دەست خاونی شاهیدێك‌و سوێندەکەدابێ، ئەو کاتە –بە هۆی خاوەن دەستیەکە– شاهیدێك‌و سوێندی گەڵ شاهیدەکە بەهێزتر دەبێ‌و وەپێش دێخرێ‌و دوو شاهیدەکانیش لە کار دەکەون، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ شَهِدَتْ لأَحَدِهِمَا بِمِلْكٍ مِنْ سَنَةٍ) ئەگەر شاهیدەکان شاهیدییان دا: شتە داواکراوەکە لە ساڵێك لە مەو پێشەوە تا ئێستا ملکی فلانکەسە (وَلِلآخَرِ مِنْ أَكْثَرَ) شاهیدەکانی‌تریش شاهیدییان دا: لە زیاترەوە، واتە: لە دوو ساڵ لە مەو پێشەوە تا ئێستا ملکی کەسەکەیترە. ئەوە (فَالأَظْهَرُ تَرْجِيحُ الأَكْثَرِ) بە فەرموودەی‌بەهێزتر: شاهیدەکانی

وَلِصَاحِبِهَا الأُجْرَةُ وَالزِّيَادَةُ الْحَادِثَةُ مِنْ يَوْمِئِذٍ، وَلَوْ أَطْلَقَتْ بَيِّنَةٌ وَأَرَّخَتْ أُخْرَى فَالْمَذْهَبُ أَنَّهُمَا سَوَاءٌ، وَأَنَّهُ لَوْ كَانَ لِصَاحِبِ مُتَأَخِّرَةِ التَّارِيخِ يَدٌ قُدِّمَ، وَأَنَّهَا لَوْ شَهِدَتْ بِمِلْكِهِ أَمْسِ وَلَمْ تَتَعَرَّضْ لِلْحَالِ لَمْ تُسْمَعْ حَتَّى يَقُولُوا: وَلَمْ يَزُلْ مِلْكُهُ، أَوْ وَلاَ نَعْلَمُ مُزِيلاً لَهُ. وَتَجُوزُ الشَّهَادَةُ بِمِلْكِهِ الآنَ اسْتِصْحَابًا لِمَا سَبَقَ مِنْ إِرْثٍ وَشِرَاءٍ وَغَيْرِهِمَا، وَلَوْ شَهِدَتْ بِإِقْرَارِهِ أَمْسِ بِالْمِلْكِ لَهُ

زۆرترەکە بەهێزتر دەکرێن، چونکە زانستیان زیاترەو لە کاتێکی وەهادا ملکایەتیان ئاشکرا کردوە-کە ساڵە زیادەکەیە- شاهیدەکانی کەمترەکە زانستی ئەو ساڵەیان نەبوەو شاهیدیەکەیان لەو ساڵە زیادەدا دژایەتی یەکتری ناکا:

کەوابو: لە دوو ساڵ لە مەو پێشەوە شتەکە ملکی خاوەن زۆرترەکەیە، بۆیێ (وَلِصَاحِبِهَا الأُجْرَةُ وَالزِّيَادَةُ الْحَادِثَةُ مِنْ يَوْمِئِذٍ) خاوەنی زۆرترەکە مافی کرێو زێدەبیەکانی پەیدابووی شتەکەشی هەیە لەو رۆژەوە: کە بە شاهیدیی شاهیدەکان بووەتە ملکی وی-کە دوو ساڵ لە مەو پێشە- چونکە کرێو زیدەبیەکانی شتەکەش بەرهەمی ملکیخۆیەتی.

(وَلَوْ أَطْلَقَتْ بَيِّنَةٌ وَأَرَّخَتْ أُخْرَى) ئەگەر شاهیدەکانی لایەك بەرواری ملکایەتییان نەگوت، بەڵام شاهیدەکانی لایەکەیتر بەرواری ملکایەتییان گوت، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ: أَنَّهُمَا سَوَاءٌ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: شاهیدەکانی هەردوو لا یەکسانن‌و لە کار دەکەون.

بەڵام (وَأَنَّهُ لَوْ كَانَ لِصَاحِبِ مُتَأَخِّرَةِ التَّارِيخِ يَدٌ) ئەگەر خاوەن بەرواریدواتر ماڵەکەی لە دەستدا بێ، ئەو کاتە (قُدِّمَت) شاهیدەکانی وی وەپێش ئەوەکەیتر دێخرێن، چونکە بە هۆی خاوەن دەستیەکە بەهێزترن، بەڵام بەو مەرجەی نەزاندرابێ خاوەن دەستیەکەی بە دوژمنکارییە، هەم خاوەن دەستیەکەشی بە بەڵگەیەك لە داوالێکراوەکە وەرنەگرتبێ، چونکە لەو حاڵەتانەدا هەر یەکەمەکە بە خاوەن دەستی ڕاستەقینە دادەندرێ، هەروەك لە (تحفە)دا فەرموویەتی.

(وَ أَنَّهَا لَوْ شَهِدَتْ بِمِلْكِهِ أَمْسِ) هەر بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: ئەگەر شاهیدییان دا: ئەو شتە دوێنێ ملکی فلانکەس بوو (وَلَمْ تَتَعَرَّضْ لِلْحَالِ)باسی ئێستاشیان نەکرد، ئەوە (لَمْ تُسْمَعْ) گوێ نادرێتە شاهیدیەکەیان (حَتَّى يَقُولُوا: وَلَمْ يَزُلْ مِلْكُهُ) تا دەڵێن: دوێنێ ملکی فلان بوو و تا ئێستاش لە ملکایەتیی لانەکەوتوە. (أَوْ) یان بڵێن: (وَلاَ نَعْلَمُ مُزِيلاً لَهُ) ناشزانین لادەرێکی ملکایەتیەکەی هەبێ.

(وَتَجُوزُ الشَّهَادَةُ بِمِلْكِهِ الآنَ) دروستە شاهیدی بدا: بە ملکایەتی شتێك ئێستا بۆ کەسێك (اسْتِصْحَابًا لِمَا سَبَقَ) لە شاهیدیەکەشدا پشت بە بەردەوامیی بڕیارێکیڕابردوو ببەستێ: (مِنْ إِرْثٍ وَشِرَاءٍ وَغَيْرِهِمَا) لە میراتو کڕینو هۆیەکانیتری ملکایەتی (وَلَوْ شَهِدَتْ بِإِقْرَارِهِ أَمْسِ بِالْمِلْكِ لَهُ) ئەگەر دوو شاهید شاهیدییان دا: دوێنێ داوالێکراوەکە دانی هێنا

أُسْتُدِيمَ، وَلَوْ أَقَامَهَا بِمِلْكِ دَابَّةٍ أَوْ شَجَرَةٍ لَمْ يَسْتَحِقَّ ثَمَـرَةً مَوْجُـودَةً وَلاَ وَلَـدًا مُنْفَصِـلاً وَيَسْتَحِقُّ حَمْلاً فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ اشْتَرَى شَيْئًا فَأُخِذَ مِنْهُ بِحُجَّةٍ مُطْلَقَةٍ رَجَعَ عَلَى بَائِعِهِ بِـالثَّمَنِ، وَقِيلَ لاَ إِلاَّ إِذَا ادَّعَى مِلْكًا سَابِقاً عَلَى الشِّرَاءِ، وَلَوْ ادَّعَى مِلْكًا مُطْلَقًا فَشَهِدُوا لَهُ مَعَ سَبَبِهِ

به ملكايەتی ئەو شتە بۆ داواكارەكە، ئەوە (اسْتُدِيمَ) دانهێنانەكە هەر بەردەوام دەبێو ملكايەتيەكەش بۆ داواكارەكە جێگیر دەبێ هەرچەند باسی ئێستاش نەكەن.

(وَلَوْ أَقَامَهَا بِمِلْكِ دَابَّةٍ أَوْ شَجَرَةٍ) ئەگەر كەسێك شاهيدی هێنا: كە وولاغێك، يان درەختێك ملكی خۆيەتیو باسی ڕابردووشيان نەكرد، ئەوە (لَمْ يَسْتَحِقَّ ثَمَرَةً مَوْجُودَةً وَلاَ وَلَدًا مُنْفَصِلاً) بەو شاهيدیيە مافی ميوەی ئاشكرابوو و بێچووی جيابووەوەی نيە، بەلام (وَيَسْتَحِقُّ حَمْلاً فِي الأَصَحِّ) مافی كۆرپەی ناو زگو ميوەی دەرنەكەوتووی هەيە، لە فەرموودەی ڕاستتردا، هەروەها ئەگەر شاهيدەكان بڵێن: پێش دەركەوتنی ميوەو جيابوونەوەی بێچووەكە ملكی وی بوو، ئەو كاتە ميوەو بێچووەكەش دەبنە ملكی خۆی، هەروەك لە زۆريەی سەرچاوەكاندا فەرموويانە.

(وَلَوْ اشْتَرَى شَيْئًا) ئەگەر شتێكی كڕیو پارەكەشی دا (فَأُخِذَ مِنْهُ بِحُجَّةٍ مُطْلَقَةٍ) ئينجا كڕيارەكە شتەكەی لێستێندرا بە بەلگەيەكی بێبەروار، واتە: شاهيدەكان شاهيدييان دا ئەم شتە كڕاوە ملكی فلانكەسەو بەرواری ملكايەتيشيان نەگوت، ئەوە لە سەر كڕيارەكە واجبە: شتەكە بداتەوە خاوەنەكەی، ئينجا (رَجَعَ عَلَى بَائِعِهِ بِالثَّمَنِ) كڕيارەكە دەگەڕێتەوە سەر فرۆشيارەكە تاكو پارەی شتەكەی لێوەربگرێتەوە.

بەلام ئەگەر كڕيارەكە لە كاتی كڕين دەيزانیشتەكە ملكی فرۆشيارەكە نيە، يان لە دوای داواليكردن كڕيارەكە دانی هێنا شتەكە ملكی داواكارەكەيە، يان كڕيارەكە سوێندی نەخواردو داواكارەكە سوێندی گەڕاندراوەی خوارد، ئەوە لەو سێ حاڵەتانەدا كڕيارەكە مافی نيە پارەكە لە فرۆشيارەكە وەربگرێتەوە، هەروەك لە زۆربەی سەرچاوەكانداو لە (بجيرمی)دا فەرموويانە (وَقِيلَ لاَ) لە فەرموودەيەكی بێهێزدا كڕيارەكە مافی نيە پارەكە لە فرۆشيارەكەوەربگرێتەوە (إِلاَّ إِذَا ادَّعَى مِلْكاً سَابِقاً عَلَى الشِّرَاءِ) تەنها لەو حاڵەتەدا نەبێ كە داواكارەكە بڵێ: لە پێش كڕينەكەوە شتەكە ملكی منە.

﴿ ئاگاداری ﴾: لەم مەسەلەيەدا ئەگەر داواكارەكە داوای بەرهەمەكانی ماڵە فرۆشراوەكە نەكا: وەك كرێو ميوەو بێچوو، ئەوانە گشتی بۆ كڕيارەكە دەمێننەوە ئەگەر لە لای وی پەيدا بوبن، بەلام ئەگەر داواكارەكە داوايان بكا، ئەو كاتە بڕيار دەدرێ: ئەوانەش لەگەڵ خودی فرۆشراوەكە بدرێنەوە داواكارەكە، هەروەك لە (تحفه)و (الشروانی)دا ڕوون كراوەتەوە.

(وَلَوْ ادَّعَى مِلْكًا مُطْلَقًا) ئەگەر داواكارێك گوتی: ئەو شتەملكی منە، باسی هيچ هۆيەكی ملكايەتيەكەشی نەكرد (فَشَهِدُوا لَهُ مَعَ سَبَبِهِ) ئينجا شاهيدەكان شاهيدييان بۆ داو هۆی

لَـــمْ يَضُـــرَّ، وَإِنْ ذَكَـــرَ سَـــبَبًا، وَهُـــمْ سَـــبَبًا آخَـــرَ ضَـــرَّ. (فَصْلٌ) قَالَ آجَرْتُك هَذَاالْبَيْتَ بِعَشَرَةٍ. فَقَالَ بَلْ جَمِيعَ الدَّارِ بِالْعَشَرَةِ. وَأَقَامَا بَيِّنَتَـــيْنِ تَعَارَضَتَا، وَفِي قَوْلٍ تُقَدَّمُ بَيِّنَةُ الْمُسْتَأْجِرِ، وَلَوْ ادَّعَيَا شَيْئًا فِي يَدِ ثَالِثٍ وَأَقَامَ كُلٌّ مِنْهُمَا بَيِّنَةً أَنَّهُ اشْتَرَاهُ وَوَزَنَ لَهُ ثَمَنَهُ: فَإِنْ اخْتَلَفَ تَارِيخٌ حُكِمَ لِلأَسْبَقِ، وَإِلاَّ تَعَارَضَتَا، وَلَوْ قَالَ كُلٌّ مِنْهُمَا: بِعْتُكَهُ بِكَذَا،

ملكايەتيەكەشيان باس كرد، ئەوە (لَمْ يَضُرَّ) زيانى‌نيە، بەلاّم (وَإِنْ ذَكَرَ سَبَبًا وَهُمْ سَبَبًا آخَرَ) ئەگەر داواكارەكە هۆيەكى ملكايەتى‌ى باس كردو شاهيدەكانيش هۆيەكى‌تريان باس كرد، ئەو كاتــە (ضَرَّ) ئــەو جياوازى‌يــەى داواكــارو شــاهيدەكان زيــان لــە شــاهيدى دەداو شاهيديەكەيان ڕەد دەكرێتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسى جياوازى كێشەچيەكان لە چەند شتێكدا ﴾

(قَالَ: آجَرْتُك هَذَا الْبَيْتَ بِعَشْرَةٍ) خاوەنێك گوتى: تــەنها ئــەم ژوورەم بــە كرێ داويــێ بــە دە دينار (فَقَالَ: بَلْ جَمِيعَ الدَّارِ بِالْعَشَرَةِ) بەكرێگرەكەش گوتى: بــەلْكو هــەموو خانووەكــەت بــە كرێ داومێ بە دە دينار (وَأَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ) هــەر دوو لا–هــەر يەكــەو– شــاهيدى خــۆى هێنــا، ئەوە (تَعَارَضَتَا) شاهيدەكانى هەردوو لا دەبنە دژى يەكترو لە كار دەكەون (وَفِي قَوْلٍ تُقَدَّمُ بَيِّنَةُ الْمُسْتَأْجِرِ) لە فەرموودەيەكدا: شاهيدەكانى بەكرێگرەكە وەپێش دێخرێن.

(وَلَـوْ ادَّعَيَـا شَـيْئًا فِـي يَـدِ ثَالِـثٍ) ئەگــەر دوو كــەس داواى شــتێكيان كــرد كــە لــە دەســت كەسێكى‌ترى سێيەمدا بوو و بۆ هيچێكيانيش دانى پێدا نەهێناو (وَأَقَـامَ كُلٌّ مِنْهُمَـا بَيِّنَـةً أَنَّـهُ اشْتَرَاهُ وَوَزَنَ لَهُ ثَمَنَهُ) هەر يەكەش شاهيدى خۆى هێنا: كە ئەو شتەى لـەم سـێيەمە كڕيـوەو پارەكەشى داوەتێ. ئەوە تەماشا دەكەين:

(فَإِنْ اخْتَلَفَ تَارِيخٌ) ئەگەر بەروارى كڕينەكـەيان لێك جيـاواز بـوو، ئـەو كاتـە (حُكِمَ لِلأَسْبَقِ) بڕيار دەدرێ: شتەكە بۆ خاوەن بــەروارى پێشــترە، خــاوەن بــەروارى دواتــريش پارەكــەى لــە سێيەمەكە وەردەگرێتەوە.

(وَإِلاَّ) بەلاّم ئەگەر بەروارەكـەيان لێك جيـاواز نـەبو، بــەلْكو كڕينــى هــەردووكيان لــە يــەك بەرواردا بوو، يان هەر باسى بەروارەكە نەكرا، ئەو كاتە (تَعَارَضَتَا) شـاهيدەكانى هـەردوو لا دەبنە دژى يەكترو لە كـار دەكـەون، كـەوابو: بـۆ هەريـەكێكيان سـوێندێك دەخـوا: كـە نەيفرۆشتۆتێ. ئينجا واجبە: پارەكەى هەردووكيان بداتەوە.

بەلاّم ئەگەر بۆ تەنها يەكێكيان دانى پێدا هێنا، ئەو كاتە شتەكە تەسليمى ئـەو دەكـرێ‌و واجبــە: پارەكــەى ئــەوى‌تريش بداتــەوە، چــونكە لــەو حالّەتانــەى‌ڕابردوودا دژايــەتى شاهيدەكان لە پارەكەدا نيە، بەلْكو تەنها لە مامڵەتەكەدايە.

(وَ) ئەگەر بە پێچەوانەى وێنەى‌ڕابردوو (لَوْ قَالَ كُلٌّ مِنْهُمَـا: بِعْتُكَـهُ بِكَذَا) هــەر يەكــەيان بــە سێيەمەكەى گـوت: ئـەم شتەم فرۆشتۆتە تـۆ بـە وەنـدە پارەيە. ئـەويش بـۆ هيچـێكيان

وَأَقَامَاهُمَا: فَإِنْ اتَّحَدَ تَارِيخُهُمَا تَعَارَضَتَا، وَإِنْ اخْتَلَفَ لَزِمَهُ الثَّمَنَانِ، وَكَذَا إِنْ أَطْلَقَتَا أَوْ إِحْدَاهُمَا فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ مَاتَ عَنْ ابْنَيْنِ مُسْلِمٍ وَنَصْرَانِيٍّ فَقَالَ كُلٌّ مِنْهُمَا: مَاتَ عَلَى دِينِي: فَإِنْ عُرِفَ أَنَّهُ كَانَ نَصْرَانِيًّا صُدِّقَ النَّصْرَانِيُّ، فَإِنْ أَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ مُطْلَقَتَيْنِ قُدِّمَ الْمُسْلِمُ، وَإِنْ قَيَّدَتْ أَنَّ آخِرَ كَلَامِهِ إِسْلَامٌ وَعَكَسَتْهُ الأُخْرَى تَعَارَضَتَا،

دانی پێدا نەهێنا (وَأَقَامَاهُمَا) هەر یەکەش شاهیدی خۆی هێناو داوای پارەکەشی کرد، ئەوە تەماشا دەکەین:

(فَإِنْ اتَّحَدَ تَارِيخُهُمَا) ئەگەر بەرواری هەردوو فرۆشتنەکان یەك کات بێ، ئەوە (تَعَارَضَتَا) شاهیدەکانی هەردوو لا دەبنە دژی یەکترو لە کار دەکەون، چونکە ناگونجێ شتێك لە یەك کاتدا هەمووی ملکی تەنها کەسێك بێو هەمووی ملکی تەنها کەسێکیتریش بێ، کەوابو: سوێیەمەکە بۆ هەر یەکەیان سوێندێك دەخوا: کە شتەکەی لێنەکڕیوە. ئینجا شتەکەی بۆ خۆی دەمێنێتەوەو هیچ پارەشی لە سەر واجب نابێ.

بەلام (وَإِنْ اخْتَلَفَ) ئەگەر بەروارەکەیان بە ئەندازەیەکی وەها لێك جیاواز بوو: کە دەگونجا ملکی هەردووکیان بوبێو هەردووکیان مامڵەتەکەیان کردبێ، ئەو کاتە (لَزِمَهُ الثَّمَنَانِ) پارەی هەردوو داواکارەکانی لە سەر واجب دەبێ (وَكَذَا إِنْ أَطْلَقَتَا أَوْ إِحْدَاهُمَا) هەروەها ئەگەر شاهیدەکانی هەردوو لا، یان تەنها یەکێکیان بێبەروار شاهیدی بدا، ئەو کاتەش پارەی هەردووکیانی لە سەر واجب دەبێ (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، چونکە لەو حاڵەتەدا دەگونجێ لە دوو کاتدا مامڵەتەکە بەسترا بێ.

(وَلَوْ مَاتَ عَنْ ابْنَيْنِ: مُسْلِمٍ وَنَصْرَانِيٍّ) ئەگەر یەکێك مرد: کوڕێکی موسوڵمانو کوڕێکی گاوری لە پاش بەجێمان (فَقَالَ كُلٌّ مِنْهُمَا: مَاتَ عَلَى دِينِي) جا هەر یەکەیان گوتی: باوکمان لە سەر ئایینی من مردوەو من میراتی لێدەگرم. هیچ شاهیدیش نەبو، ئەوە تەماشا دەکەین: (فَإِنْ عُرِفَ أَنَّهُ كَانَ نَصْرَانِيًّا) ئەگەر زاندرا: مردووەکە کاتی خۆی گاور بووە، ئەو کاتە (صُدِّقَ النَّصْرَانِيُّ) کوڕە گاورەکە بە سوێندخواردن باوەڕی پێدەکرێ، چونکە بنچینە بەردەوامبوونی کافریەکەیتی (فَإِنْ أَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ مُطْلَقَتَيْنِ) جا ئەگەر لەو حاڵەتەدا هەردوو کوڕەکان هەر یەکەو شاهیدی خۆی هێناو بەرواری موسوڵمانیو کافرەیەکەشیان نەگوت، ئەو کاتە (قُدِّمَ الْمُسْلِمُ) شاهیدی کوڕە موسوڵمانەکە وەپێش دێخرێن، چونکە زیاتر زانستیان هەیە کە دەڵێن: لە گاوریەوە بووەتە موسوڵمان.

(وَ) هەر لەم وێنەیەدا (إِنْ قَيَّدَتْ: أَنَّ آخِرَ كَلَامِهِ إِسْلَامٌ وَعَكَسَتْهُ الأُخْرَى) ئەگەر شاهیدەکانی موسوڵمانەکە گوتیان: دوایین قسەی ئیسلامەتی بوو. شاهیدەکانی کافرەکەش گوتیان: دوایین قسەی کافری بوو. ئەو کاتە (تَعَارَضَتَا) شاهیدەکان دەبنە دژی یەکترو لە کار دەکەون، کەوابو: بە سوێندخواردن باوەڕ بە کوڕە گاورەکە دەکرێ.

وَإِنْ لَمْ يُعْرَفْ دِينُهُ وَأَقَامَ كُلٌّ بَيِّنَةً أَنَّهُ مَاتَ عَلَى دِينِهِ تَعَارَضَتَا، وَلَوْ مَاتَ نَصْرَانِيٌّ عَنْ ابْنَيْنِ مُسْلِمٍ وَنَصْرَانِيٍّ فَقَالَ الْمُسْلِمُ أَسْلَمْتُ بَعْدَ مَوْتِهِ فَالْمِيرَاثُ بَيْنَنَا، فَقَالَ النَّصْرَانِيُّ: بَلْ قَبْلَهُ صُدِّقَ الْمُسْلِمُ بِيَمِينِهِ، وَإِنْ أَقَامَاهُمَا قُدِّمَ النَّصْرَانِيُّ، فَلَوْ اتَّفَقَا عَلَى إِسْلَامِ الإِبْنِ فِي رَمَضَانَ، وَقَالَ الْمُسْلِمُ مَاتَ الأَبُ فِي شَعْبَانَ. وَقَالَ النَّصْرَانِيُّ فِي شَوَّالٍ. صُدِّقَ النَّصْرَانِيُّ، وَتُقَدَّمُ بَيِّنَةُ الْمُسْلِمِ عَلَى بَيِّنَتِهِ، وَلَوْ مَاتَ عَنْ أَبَوَيْنِ كَافِرَيْنِ وَابْنَيْنِ مُسْلِمَيْنِ فَقَالَ كُلٌّ: مَاتَ عَلَى دِينِنَا،

(وَإِنْ لَمْ يُعْرَفْ دِينُهُ) ئەگەر ئایینی مردووەکە نەزاندرابو (وَأَقَامَ كُلٌّ بَيِّنَةً أَنَّهُ مَاتَ عَلَى دِينِهِ) هەر دوو کوڕەکانیش شاهیدیان هێنان کە لە سەر ئایینی خۆی مردوە، ئەو کاتەش (تَعَارَضَتَا) شاهیدەکان دەبنە دژی یەکترو لە کار دەکەون، کەوابو: ئەگەر هەردوو کوڕەکان سوێند بۆ یەکتری بخۆن میراتەکە بە نیوەیی لە نێوانیاندا بەش دەکرێ.

جا بزانە: لەو حاڵەتانەدا مردووەکە نوێژی لە سەر دەکرێو لە گۆڕستانیموسوڵماناندا دەنێشترێ، هەروەك لە زۆریەی سەرچاوەکاندا فەرموویانە.

(وَلَوْ مَاتَ نَصْرَانِيٌّ) ئەگەر گاورێك مرد (عَنْ ابْنَيْنِ مُسْلِمٍ وَنَصْرَانِيٍّ) کوڕێکی موسوڵمانو کوڕێکی گاوری لە پاش بەجێمان (فَقَالَ الْمُسْلِمُ: أَسْلَمْتُ بَعْدَ مَوْتِهِ فَالْمِيرَاثُ بَيْنَنَا) جا کوڕە موسوڵمانەکە گوتی: لە دوای مردنی باوکمان بویمە موسوڵمان، کەوابو: میراتەکە لە نێوانماندا هاوبەشە (فَقَالَ النَّصْرَانِيُّ: بَلْ قَبْلَهُ) کوڕە گاورەکەش گوتی: بەڵکو پێش مردنی باوکمان تۆ بویە مسوڵمان، کەوابو: میراتەکە گشتی بۆ منەو تۆ میرات ناگری. هیچ لایەکیش شاهیدی نەبو، ئەو کاتە (صُدِّقَ الْمُسْلِمُ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردن باوەڕ بە موسوڵمانەکە دەکرێ، چونکە بنچینە بەردەوامبوونی کافریەکەیتی، بەڵام (وَإِنْ أَقَامَاهُمَا) ئەگەر هەردوو کوڕەکان شاهیدی خۆیان هێنان، ئەو کاتە (قُدِّمَ النَّصْرَانِيُّ) شاهیدەکانی گاورەکە وەپێش دێخرێن.

(فَلَوْ اتَّفَقَا عَلَى إِسْلَامِ الإِبْنِ فِي رَمَضَانَ) جا ئەگەر هەردوو کوڕەکان یەکدەنگ بون: کە کوڕەکە لە ڕەمەزاندا بوەتە موسوڵمان، بەڵام (وَقَالَ الْمُسْلِمُ: مَاتَ الأَبُ فِي شَعْبَانَ) موسوڵمانەکە گوتی: باوکمان لە مانگی شەعباندا مرد، کەوابو: میراتی لێدەگرم. (وَقَالَ النَّصْرَانِيُّ: فِي شَوَّالٍ) گاورەکەش گوتی: لە مانگی شەشەڵاندا مردوەو تۆ میراتی لێناگرێ. ئەو کاتە (صُدِّقَ النَّصْرَانِيُّ) بە سوێندخواردن باوەڕ بە گاورەکە دەکرێ.

(وَ) ئەگەر شاهید هەبن، ئەو کاتە (تُقَدَّمُ بَيِّنَةُ الْمُسْلِمِ عَلَى بَيِّنَتِهِ) شاهیدەکانی موسوڵمانەکە وەپێش شاهیدەکانی گاورەکە دێخرێن.

(وَلَوْ مَاتَ عَنْ أَبَوَيْنِ كَافِرَيْنِ وَابْنَيْنِ مُسْلِمَيْنِ) ئەگەر یەكێك مرد: دایكوباوكێكی كافر و دوو كوڕی موسوڵمانی لە پاش بەجێمان (فَقَالَ كُلٌّ مَاتَ عَلَى دِينِنَا) جا گشت لایەكیان گوتی:

صُدِّقَ الأَبَوَان بالْيَمِين، وَفِي قَوْلٍ يُوقَفُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ أَوْ يَصْطَلِحُوا، وَلَوْ شَهِدَتْ أَنَّهُ أَعْتَقَ فِي مَرَضِه سَالِمًا، وَأُخْرَى غَانِمًا وَكُلٌّ وَاحِد ثُلُثُ مَاله، فَإِنْ اخْتَلَفَ تَارِيخٌ قُدِّمَ الأَسْبَقُ، وَإِنْ اتَّحَدَ أُقْرِعَ، وَإِنْ أَطْلَقَتَا قِيلَ يُقْرَعُ، وَفِي قَوْلٍ يَعْتِقُ مِنْ كُلٍّ نِصْفُهُ، قُلْتُ: الْمَذْهَبُ يَعْتِقُ مِنْ كُلٍّ نِصْفُهُ وَاللهُ أَعْلَمُ. وَلَوْ شَهِدَ أَجْنَبِيَّان أَنَّهُ أَوْصَى بِعتْق سَالِمٍ وَهُوَ ثُلُثُهُ، وَوَارِثَان حَائِزَان أَنَّهُ رَجَعَ عَنْ ذَلِكَ وَوَصَّى بِعتْقِ غَانِمٍ وَهُوَ ثُلُثُهُ، ثَبَتَ لِغَانِمٍ، فَإِنْ كَانَ الْوَارِثَانِ فَاسِقَيْنِ لَمْ يَثْبُتْ الرُّجُوعُ فَيَعْتِقُ سَالِمٌ وَمِنْ غَانِمٍ ثُلُثُ مَالِه بَعْدَ سَالِمٍ.

له سەر ئاینی ئێمە مردوەو ئێمە میراتی لێدەگرین. ئەوە (صُدِّقَ الأَبَوَانِ بِالْيَمِينِ) باوەڕ بە دایکوباوکە کافرەکە دەکرێ ئەگەر سوێند بخۆن؟ چونکە منداڵ هەر پابەندی دایکو باوکیەتی تا دەزانرێ پابەندیەکەی نەماوە، بەڵام (وَفِي قَوْلٍ يُوقَفُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ أَوْ يَصْطَلِحُوا) لە فەرموودەیەکدا: کارەکە ڕادەگیرێ تا ڕوون دەبێتەوە، یان تا لە سەر شتێك پێك دێن.

(وَلَوْ شَهِدَتْ أَنَّهُ أَعْتَقَ فِي مَرَضِه سَالِمًا) ئەگەر دوو شاهید شاهیدییان دا: فلانکەس لە نەخۆشی مردنیدا (سالم)ی ئازاد کردوە (وَأُخْرَى غَانِمًا) دوویتریش شاهیدییان دا: لە نەخۆشی مردنیدا (غانم)ی ئازاد کردوە (وَكُلٌّ وَاحِدٍ ثُلُثُ مَالِه) هەر کۆیلەیەکیش بە تەنها سێیەکی ماڵەکەی بوو، تەماشا دەکەین: (فَإِنْ اخْتَلَفَ تَارِيخٌ قُدِّمَ الأَسْبَقُ) ئەگەر بەرواری ئازادکردنەکە جیاواز بوو، ئەوە پشترەکە ئازاد دەبێ (وَإِنْ اتَّحَدَ أُقْرِعَ) ئەگەر بەروارەکەش یەك بوو، ئەوە پشکە لە نێوان کۆیلەکاندا دەکرێ: کامەیان دەرچو ئەویان ئازاد دەبێ (وَإِنْ أَطْلَقَتَا) ئەگەر بێبەروار شاهیدییان دا، ئەوە (قِيلَ يُقْرَعُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: پشکە لە نێوانیاندا دەکرێ (وَفِي قَوْلٍ يَعْتِقُ مِنْ كُلٍّ نِصْفُهُ) لە فەرموودەیەکدا: لە هەر کۆیلەیەك نیوەی ئازاد دەبێ (قُلْتُ) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی (الْمَذْهَبُ يَعْتِقُ مِنْ كُلٍّ نِصْفُهُ وَاللهُ أَعْلَمُ) بە فەرموودەی ڕاستی مەزهەب: لە هەر کۆیلەیەك نیوەی ئازاد دەبێ.

(وَلَوْ شَهِدَ أَجْنَبِيَّانِ: أَنَّهُ أَوْصَى بِعِتْقِ سَالِمٍ وَهُوَ ثُلُثُهُ) ئەگەر دوو بیگانە شاهیدییان دا: فلاکەس وەسیێتی کردوە (سالم) ئازاد بکرێ. (سالم)ش سێیەکی ماڵەکەی بوو (وَوَارِثَانِ حَائِزَانِ) دوو میراتگری هەموو میراتبەریش شاهیدییان دا: (أَنَّهُ رَجَعَ عَنْ ذَلِكَ وَوَصَّى بِعِتْقِ غَانِمٍ وَهُوَ ثُلُثُهُ) وەسیێتکەرەکە لە (سالم) پەشیمان بۆوەو وەسیێتی کرد (غانم) ئازاد بکرێ. (غانم)ش سێیەکی ماڵەکەی بوو، ئەوە (ثَبَتَ لِغَانِمٍ) وەسیێتی ئازادکردنەکە بۆ (غانم) جێگیر دەبێ، بەڵام (فَإِنْ كَانَ الْوَارِثَانِ فَاسِقَيْنِ) ئەگەر میراتگرەکان فاسق بن، ئەو کاتە (لَمْ يَثْبُتْ الرُّجُوعُ) پەشیمانبوونەوەکە ئاشکرا نابێ (فَيَعْتِقُ سَالِمٌ) کەوابو: (سالم) ئازاد دەبێ بە شاهیدیی بیگانەکانو (وَمِنْ غَانِمٍ ثُلُثُ مَالِه بَعْدَ سَالِمٍ) لە (غانم)ش بە ئەندازەی سێیەکی ماڵەکەی ئازاد دەبێ: ئەو ماڵەی لە دوای (سالم) ماوەتەوە، بە هۆی دانهێنانی میراتگرەکان.

(فَصْلٌ) شَرْطُ الْقَائِف: مُسْلمٌ عَدْلٌ مُجَرَّبٌ، وَالأَصَحُّ اشْتِرَاطُ حُرٌّ ذَكَرٍ، لاَ عَدَد وَلاَ كَوْنه مُدْلجيًّا، فَإِذَا تَدَاعَيَا مَجْهُولاً عُرِضَ عَلَيْه، وَكَذَا لَوْ اشْتَرَكَا فِي وَطْء فَوَلَدَتْ وَلَدًا مُمْكنًا منْهُمَا وَتَنَازَعَاهُ بأَنْ وَطئَا امْرَأَةً بِشُبْهَةٍ أَوْ مُشْتَرَكَةً لَهُمَا أَوْ وَطِئَ زَوْجَتَهُ وَطَلَّقَ فَوَطِئَهَا آخَرُ بِشُبْهَةٍ أَوْ نكَاحٍ فَاسد،

﴿ فَصْلٌ: له باسى (الْقائف)=دروشمناس ﴾

(الْقَـائِفِ)=دروشمنـاس، ئـەو كەسـەیە نـەژادى كەسـێك دەگەینێتەكەسـێكیتر لـە حالـەتى گوماندا، بەو زانستەى خواى گەورە داویەتیێ، بـە بەڵگـەى ﴿عن عائشةرضي الله عنها: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ ذاتَ يَوْمٍ مَسْرُوراً، فَقَالَ: أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ مُجَزِّزاً الْمُدْلجيَّ دَخَلَ عَلَيَّ فَرَأَى أُسَامَةَ وَزَيْداً وَعَلَيْهِمَا قَطِيفَةٌ قَدْ غَطَّيَا رُؤُوسَهُمَا وَبَدَتْ أَقْدَامُهُما، فَقَالَ: هَذه الأَقْدَامُ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ﴾ رواه الشيخان، قـال أبوداود: ﴿كَانَ أُسَامَةُ أَسْـوَدَ وَزَيْـدٌ أَبـيَضَ﴾ رۆژێك پێغەمبەرﷺ بـە دڵخۆشـیەوە هاتـە لامو فـەرمووى: ئـەرێ نەتـدیت (مُجَزِّز) هاتـە لامو دیتـى (أُسَامَة) لەگـەڵ (زَيد)ى باوكى پەشتەماڵێكیان لە سەر بوو و سەرى خۆیان پێداپۆشـى بـوو و پێیـەكانیان لـە دەرەوە بوو، جا (مُجَزِّز) گوتى: ئەم پێیانە هەندێكیان لە نەژادى هەندێكیانن.

واتـە: چـونكە (أسـامە) ڕەش بـوو، (زیـد)ى باوكیشـى سـپى بـوو، كافرەكـان بوختانیـان بـە نەژادەكەى دەكرد، دروشمناسەكەش بە تەنها دیتنـى پێیـەكانیان زانـى ئەوانـە كوڕو بـاوكن، پێغەمبەریشﷺ ڕەخنەى لێنەگرتو بە دروشمناسیەكەى ڕازى بوو.

(شَرْطُ الْقَائِفِ) مەرجى دروشمناس: (مُسْلِمٌ عَدْلٌ مُجَرَّبٌ) دەبێ موسـوڵمانێكى دادپـەروەرى تاقیكراوە بێ (وَالأَصَحُّ اشْتِرَاطُ حُرٌّ ذَكَرٍ) بە فەرموودەى ڕاستتر مەرجە: ئازادو نێرینەش بـێ (لاَ عَدَدٍ) بەڵام مەرج نیە لە یەك كەس زیاتر بێ، هەم (وَلاَ كَوْنِـهِ مُدْلِجِيًّا) مـەرجیش نیـە لـە هۆزى (مُدْلِج) بێ: كە هۆزى دروشمناسەكەى حەدیسەكەیە.

(فَإِذَا تَدَاعَيَا مَجْهُولاً) جا ئەگەر دوو كەس داواى نەژادى منداڵێكى نەناسراویان كرد، ئـەوە (عُرِضَ عَلَيْهِ) پیشانى دروشمناسێك دەدرێ: جا دورشمناسەكە بیگەینێتە كامـەیان ئـەوە نەژادى منداڵەكە دەگاتە ئەوى.

(وَكَذَا لَوْ اشْتَرَكَا فِي وَطْءٍ) هەروەها منداڵەكە پیشانى دروشمناس دەدرێ ئەگەر دوو پیاو بە هاوبەشى جیماعیان لەگەڵ ئافرەتێك كرد (فَوَلَدَتْ وَلَدًا مُمْكِنًا منْهُمَا) جـا ئافرەتەكـەش منداڵێكى بـوو، دەشـگونجا منداڵەكـە لـە هـەردووكیان بـێو (وَتَنَازَعَـاهُ) هـەردووكیان لـە منداڵەكەدا بووە كێشەیان:

(بِأَنْ وَطِئَا امْرَأَةً بِشُبْهَةٍ) وەك دوو پیاوەكە بە هەڵە جیماعیـان لەگـەڵ ئافرەتێك كردبـێ (أَوْ مُشْتَرَكَةً لَهُمَا) یان لەگەڵ (جاریە)كى هاوبەش لـە نێوانیانـدا (أَوْ وَطِئَ زَوْجَتَـهُ وَطَلَّقَهـا) یـان جیماعى لەگـەڵ ژنـى خـۆى كردو تـەڵاقى دا، ئینجا (فَوَطِئَهَـا آخَـرُ بِشُبْهَةٍ أَوْ نِكَاحٍ فَاسِدٍ)

أَوْ أَمَتَهُ فَبَاعَهَا فَوَطِئَهَاالْمُشْتَرِى وَلَمْ يَسْتَبْرِئْ وَاحِدٌ مِنْهُمَا، وَكَذَا لَوْ وَطِئَ مَنْكُوحَةً فِي الأَصَحِّ، فَإِذَا وَلَدَتْ لِمَا بَيْنَ سِتَّةِ أَشْهُرٍ وَأَرْبَعِ سِنِينَ مِنْ وَطْأَيْهِمَا وَادَّعَيَاهُ عُرِضَ عَلَيْهِ، فَإِنْ تَخَلَّلَ بَيْنَ وَطْأَيْهِمَا حَيْضَةٌ فَلِلثَّانِى إِلاَّ أَنْ يَكُونَ الأَوَّلُ زَوْجًا فِي نِكَاحٍ صَحِيحٍ، وَسَوَاءٌ فِيهِمَا اتَّفَقَا إِسْلاَمًا وَحُرِّيَّةً أَمْ لاَ.

(كِتَابُ الْعِتْقِ)

پیاوێکی‌تریش جیماعی لەگەڵ ژنەکە کرد بە هەڵە، یان بە مارەبڕینێکی بەتاڵو دانەمەزراو (أَوْ أَمَتَهُ فَبَاعَهَا) یان جیماعی لەگەڵ (جاریە)کەی خۆی کردو فرۆشتی، ئینجا (فَوَطِئَهَا الْمُشْتَرِي) کڕیارەکەش جیماعی لەگەڵ (جاریە)کە کردو (وَلَمْ يَسْتَبْرِئْ وَاحِدٌ مِنْهُمَا) هیچێکیشیان دڵنیاییان لە (جاریة)کەدا نەکرد (وَكَذَا لَوْ وَطِئَ مَنْكُوحَةً) هەروەها ئەگەر بە هەڵە جیماعی لەگەڵ مارەبڕاوێکی کەسێکی‌تر کرد (فِي الأَصَحِّ) لە فەرموودەی ڕاستتردا، ئەوە لەو هەموو مەسەلانەشدا منداڵەکە پیشانی دروشمناسەکە دەدرێ.

(فَإِذَا وَلَدَتْ) جا ئەگەر ئەو ئافرەتەی لەو مەسەلانەی‌ڕابردوودا جیماعی لەگەڵ کراوە منداڵێکی بوو (لِمَا بَيْنَ سِتَّةِ أَشْهُرٍ وَأَرْبَعِ سِنِينَ) لە نێوان شەش مانگو چوار ساڵ: کە (مِنْ وَطْأَيْهِمَا) لە جیماعی هەردووکیانەوە حیساب دەکرێ (وَادَّعَيَاهُ) هەردووکیشیان داوای منداڵەکەیان کرد، ئەوە (عُرِضَ عَلَيْهِ) منداڵەکە پیشانی دروشمناسەکە دەدرێو دەبێتە هی ئەو پیاوەی دروشمناسەکە دەیگەیەنێتێ، بەڵام (فَإِنْ تَخَلَّلَ بَيْنَ وَطْأَيْهِمَا حَيْضَةٌ) ئەگەر لە نێوان جیماعی یەکەمەکەو دووەمەکەدا ئافرەتەکە حەیزێکی بینی، ئەو کاتە (فَلِلثَّانِى) منداڵەکە بۆ دووەمەکەیە، چونکە حەیزەکە نیشانەیەکی بەهێزە: کە منداڵی یەکەمەکە نیە، چونکە پەیوەندیی بەویەوە نەماوە.

(إِلاَّ أَنْ يَكُونَ الأَوَّلُ زَوْجًا فِي نِكَاحٍ صَحِيحٍ) تەنها ئەگەر یەکەمەکە مێردی ئافرەتەکە بێو لە مارەبڕینێکی دروستدا جیماعی لەگەڵ کردبێ، دووەمەکەش بە هەڵە جیماعی لەگەڵ کردبێ، ئەو کاتە پەیوەندی بە یەکەمەکەوە هەر دەمێنێ، کەوابو: دەگونجێ لە هەردووکیان بێو پیشانی دروشمناسێك دەدرێ.

(وَسَوَاءٌ فِيهِمَا) یەکسانە لەو دوو پیاوانەدا: (اتَّفَقَا إِسْلاَمًا وَحُرِّيَّةً أَمْ لاَ) هەردووکیان وەکو یەکتری موسوڵمانو ئازاد بن، یان لێك جیاواز بن، چونکە نەژاد بە کافریو ئیسلامەتی ناگۆڕێ.

﴿ كِتَابُ الْعِتْقِ: پەرتوکی کۆیلە ئازادکردن ﴾

پێغەمبەرﷺ دەفەرموێ: ﴿ مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً أَعْتَقَ اللهُ بِكُلِّ عُضْوٍ مِنْهَا عُضْواً مِنْ أَعْضَائِهِ مِنَ النَّارِ ﴾ رواه الشيخان، هەر موسوڵمانێك کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکا، خوای گەورە لە بەرامبەر گشت ئەندامێکی کۆیلەکە ئەندامێکی ئازادکەرەکە ئازاد دەکا لە ئاگری دۆزەخ.

إِنَّمَا يَصِحُّ مِنْ مُطْلَقِ التَّصَرُّفِ، وَيَصِحُّ تَعْلِيقُهُ وَإِضَافَتُهُ إِلَى جُزْءٍ فَيَعْتِقُ كُلُّـهُ، وَصَـرِيحُهُ: تَحْرِيرٌ وَإِعْتَاقٌ، وَكَذَا فَكُّ رَقَبَةٍ فِي الأَصَحِّ، وَلاَ يَحْتَاجُ إِلَى نِيَّةٍ، وَيَحْتَاجُ إِلَيْهَـا كِنَايَتُـهُ، وَهِيَ لاَ مِلْكَ لِي عَلَيْكَ، لاَ سُلْطَانَ، لاَ سَبِيلَ، لاَ خِدْمَةَ، أَنْتَ سَائِبَةٌ، أَنْتَ مَوْلاَيَ، وَكَذَا كُلُّ صَرِيحٍ أَوْ كِنَايَةٍ لِلطَّلاَقِ، وَقَوْلُهُ لِعَبْدٍ: أَنْتِ حُرَّةٌ، وَلأَمَةٍ أَنْتَ حُرٌّ صَرِيحٌ، وَلَوْ قَـالَ عِتْقُكَ إِلَيْكَ أَوْ خَيَّرْتُكَ وَنَوَى تَفْوِيضَ الْعِتْقِ إِلَيْهِ فَأَعْتَقَ نَفْسَـهُ فِـي الْمَجْلِسِ عَتَـقَ، أَوْ أَعْتَقْتُكَ عَلَى أَلْفٍ، أَوْ أَنْتَ حُرٌّ عَلَى أَلْفٍ فَقَبِلَ، أَوْ قَالَ لَهُ الْعَبْدُ أَعْتِقْنِي عَلَى أَلْفٍ،

(إِنَّمَا يَصِحُّ مِنْ مُطْلَقِ التَّصَرُّفِ) کۆیلە ئازادکردن تەنها لەو کەسەوە دروست دەبێ: کە بالغو عاقلّ بێو زۆرلێکراو و قەدەغەکراو نەبێ (وَيَصِحُّ تَعْلِيقُهُ) دروستە ئازادکردنەکە هەڵبواسێ: وەك هەر کاتێك نەخۆشەکەم چاك بۆوە تۆ ئازادی. هەم (وَ إِضَافَتُهُ إِلَى جُزْءٍ) دروستە ئازادکردنەکە بداتە پاڵ ئەندامێکی کۆیلەکە: وەك دەستێکت ئازاد بێ. کەوابو: (فَيَعْتِقُ كُلُّهُ) کۆیلەکە هەمووی ئازاد دەبێ ﴿عن سمرة: أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ شِقْصاً فِي مَمْلُوكٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: هُوَ كُلُّهُ فَلَيْسَ لِلَّهِ شَرِيكٌ﴾ رواه أحمد باسناد حسن، پیاوێك بەشێکی کۆیلەیەکی خۆی ئازاد کرد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کۆیلەکە هەمووی ئازادەو خوای گەورە هاوبەشی نیە.

(وَصَرِيحُهُ) وشەی ئاشکرای ئازادکردن: (تَحْرِيرٌ وَإِعْتَاقٌ) ئازادم کرد (وَكَذَا فَكُّ رَقَبَةٍ فِي الأَصَحِّ) هەروەها گەردەنی ئەم کۆیلەم بەرهەڵ دا (وَلاَ يَحْتَاجُ إِلَى نِيَّةٍ) وشەی ئاشکرا پێویستی بە نیەتهێنان نیە، بەڵام (وَيَحْتَاجُ إِلَيْهَا كِنَايَتُهُ) وشەی نائاشکرا پێویستی بە نیەت هەیە (وَهِيَ) وشەی نائاشکرای ئازادکردن: (لاَ مِلْكَ لِي عَلَيْكَ) هیچ ملکایەتیم لە سەر تۆ نیە (لاَ سُلْطَانَ) هیچ دەسەڵاتم بە سەر تۆدا نیە (لاَ سَبِيلَ) هیچ ڕێگایەکم بە سەر تۆدا نیە (لاَ خِدْمَةَ) هیچ خزمەتێکم لە سەر تۆ نیە (أَنْتَ سَائِبَةٌ) تۆ حەتەڵڵای (أَنْتَ مَوْلاَيَ) تۆ گەورەی منی (وَكَذَا كُلُّ صَرِيحٍ أَوْ كِنَايَةٍ لِلطَّلاَقِ) هەروەها گشت وشەیەکی ئاشکراو نائاشکرای تەڵاقیش دەبنە وشەی نائاشکرای ئازادکردن (وَقَوْلُهُ لِعَبْدٍ: أَنْتِ حُرَّةٌ، وَلأَمَةٍ أَنْتَ حُرٌّ صَرِيحٌ) ئەگەر بڵێتە کۆیلە نێرەکەی: تۆ ئافرەتێکی ئازادی. یان بڵێتە کۆیلە مێیەکەی: تۆ پیاوێکی ئازادی. هەردووکی وشەی ئاشکرای ئازادکردنن.

(وَلَوْ قَالَ: عِتْقُكَ إِلَيْكَ) ئەگەر بڵێتە کۆیلەکەی: ئازادکردنی تۆم خستە لای تۆ (أَوْ خَيَّرْتُكَ) یان گوتی: تۆم کردە سەرپشك (وَنَوَى تَفْوِيضَ الْعِتْقِ إِلَيْهِ) مەبەستیشی ئەوە بوو ئازادکردنەکەی بداتە دەستە خۆی (فَأَعْتَقَ نَفْسَهُ فِي الْمَجْلِسِ) کۆیلەکەش لەو دانیشتگەدا خۆی ئازاد کرد، ئەوە (عَتَقَ) ئازاد دەبێ (أَوْ أَعْتَقْتُكَ عَلَى أَلْفٍ) یان گوتی تۆم ئازاد کرد لە سەر هەزار دینار (أَوْ أَنْتَ حُرٌّ عَلَى أَلْفٍ) یان گوتی تۆ ئازادی لە سەر هەزار دینار (فَقَبِلَ) ئینجا دەمودەستیش کۆیلەکە قبوڵی کرد (أَوْ قَالَ لَهُ الْعَبْدُ: أَعْتِقْنِي عَلَى أَلْفٍ) یان کۆیلەکە

فَأجَابَهُ عَتَقَ فِي الْحَالِ، وَلَزِمَهُ الأَلْفُ، وَلَوْ قَالَ بِعْتُكَ نَفْسَكَ بِأَلْفٍ فَقَالَ اشْتَرَيْتُ فَالْمَذْهَبُ صِحَّةُ الْبَيْعِ وَيَعْتِقُ فِي الْحَالِ وَعَلَيْهِ الأَلْفُ، وَالْوَلاَءُ لِسَيِّدِهِ، وَلَوْ قَالَ لِحَامِلٍ أَعْتَقْتُكِ أَوْ أَعْتَقْتُكِ دُونَ حَمْلِكِ عَتَقَا، وَلَوْ أَعْتَقَهُ عَتَقَ دُونَهَا، وَلَوْ كَانَتْ لِرَجُلٍ وَالْحَمْلُ لآخَرَ لَمْ يَعْتِقْ أَحَدُهُمَا بِعِتْقِ الآخَرِ، وَإِذَا كَانَ بَيْنَهُمَا عَبْدٌ فَأَعْتَقَ أَحَدُهُمَا كُلَّهُ أَوْ نَصِيبَهُ عَتَقَ نَصِيبُهُ فَإِنْ كَانَ مُعْسِرًا بَقِيَ الْبَاقِي لِشَرِيكِهِ، وَإِلاَّ سَرَى إِلَيْهِ أَوْ إِلَى مَا أَيْسَرَ بِهِ

گوتیە گەورەکەی لە سەر هەزار دینار ئازادم بکە (فَأجَابَهُ) دەمودەستیش گەورەکە وەلامی داوە، ئەوە (عَتَقَ فِي الْحَالِ وَلَزِمَهُ الأَلْفُ) لە هەر سێك وێنەدا دەمودەست کۆیلەکە ئازاد دەبێو هەزار دینارەکەشی لە سەر واجب دەبێ بۆ گەورەکەی.

(وَلَوْ قَالَ بِعْتُكَ نَفْسَكَ بِأَلْفٍ) ئەگەر گەورەکە گوتی: خودی تۆم فرۆشتە تۆ بە هەزار دینار (فَقَالَ اشْتَرَيْتُ) کۆیلەکەش گوتی: خۆمم لە تۆ کڕی. ئەوە (فَالْمَذْهَبُ صِحَّةُ الْبَيْعِ) فرۆشتنەکە دروست دەبێو (وَيَعْتِقُ فِي الْحَالِ) دەمودەست کۆیلەکە ئازاد دەبێو (وَعَلَيْهِ الأَلْفُ) هەزار دینارەکەشی بۆ گەورەکەی لە سەری واجب دەبێ (وَالْوَلاَءُ لِسَيِّدِهِ) خزمایەتی ئازادکردنیشی بۆ گەورەکەیەتی.

(وَلَوْ قَالَ لِحَامِلٍ: أَعْتَقْتُكِ أَوْ أَعْتَقْتُكِ دُونَ حَمْلِكِ) ئەگەر گوتیە (جاریە) ئاوسەکەی: تۆم ئازاد کرد، یان تۆم ئازاد کرد بەلام کۆرپەکەت ئازاد نەبێ. ئەوە لە هەردوو مەسەلەدا (عَتَقَا) کۆرپەکەی ناو زگو دایکەکەی وێکڕا ئازاد دەبن، چونکە لێك جیانەبوینەوەو کۆرپەکە پاپەندی دایکیەتی، بەلام (وَلَوْ أَعْتَقَهُ) ئەگەر تەنها کۆرپەکەی ئازاد کرد، ئەو کاتە (عَتَقَ دُونَهَا) کۆرپەکە ئازاد دەبێو دایکەکە ئازاد نابێ، چونکە دایکەکە پابەندی کۆرپەکەی نیە (وَلَوْ كَانَتْ لِرَجُلٍ وَالْحَمْلُ لآخَرَ) ئەگەر (جاریة)کە ملکی پیاوێك بێو کۆرپەکەش ملکی پیاوێکیتر بێ، ئەو کاتە (لَمْ يَعْتِقْ أَحَدُهُمَا بِعِتْقِ الآخَرِ) هیچێکیان بە ئازادکردنی ئەویتر ئازاد نابێ، چونکە خاوەنەکانیان لێك جیانە.

﴿ کۆیلەی(مُبَعَّض)-بەشکراو ﴾

(وَإِذَا كَانَ بَيْنَهُمَا عَبْدٌ) ئەگەر کۆیلەیەك هاوبەش بێ لە نێوان دوو کەساندا (فَأَعْتَقَ أَحَدُهُمَا كُلَّهُ أَوْ نَصِيبَهُ) ئینجا یەکێکیان هەموو کۆیلەکەی ئازاد کرد، یان تەنها بەشەکەی خۆی ئازاد کرد، ئەوە (عَتَقَ نَصِيبُهُ) بەشەکەی خۆی ئازاد دەبێ، ئینجا لەبارەی بەشی هاوبەشەکەشی تەماشا دەکەین: (فَإِنْ كَانَ مُعْسِرًا) ئەگەر ئازادکەرەکە نەبویی بێ، ئەوە (بَقِيَ الْبَاقِي لِشَرِيكِهِ) ئەو بەشەی لە کۆیلەکە ماوە بۆ هاوبەشەکەی دەمێنێتەوەو بەشەکە ئازاد نابێ،کەواتە: کۆیلەکە دەبێتە (مُبَعَّض): بەشکراو.

(وَإِلَّا) بەلام ئەگەر ئازادکەرەکە هەبویی بێ، ئەو کاتە (سَرَى إِلَيْهِ) ئازادکردنەکەی وی پێدا دەڕواتە لای بەشی هاوبەشەکەیو بەشەکەی هاوبەشەکەشی ئازاد دەبێ (أَوْ إِلَى مَا أَيْسَرَ بِهِ)

وَعَلَيْهِ قِيمَةُ ذَلِكَ يَوْمَ الإِعْتَاقِ، وَتَقَعُ السِّرَايَةُ بِنَفْسِ الإِعْتَاقِ، وَفِي قَوْلٍ بِأَدَاءِ الْقِيمَةِ، وَقَوْلٍ إِنْ دَفَعَهَا بَانَ أَنَّهَا بِالإِعْتَاقِ، وَاسْتِيلاَدُ أَحَدِالشَّرِيكَيْنِ الْمُوسِرِ يَسْرِي، وَعَلَيْهِ قِيمَةُ نَصِيبِ شَرِيكِهِ وَحِصَّتُهُ مِنْ مَهْرِمِثْلٍ، وَتَجْرِيالأَقْوَالُ فِي وَقْتِ حُصُولِ السِّرَايَةِ، فَعَلَىالأَوَّلِ وَالثَّانِي لاَ تَجِبُ قِيمَةُ حِصَّتِهِ مِنَ الْوَلَدِ، وَلاَ يَسْرِي تَدْبِيرٌ،

یان پێدا دەڕواتە لای ئەوەندەی توانای نرخەکەی هەیەو هەر بەو ئەندازەیە لە بەشی هاوبەشەکەی ئازاد دەبێ، ئینجا لە هەردوو حاڵەتدا (وَعَلَيْهِ قِيمَةُ ذَلِكَ يَوْمَ الإِعْتَاقِ) لە سەر ئازادکەرەکە واجبە نرخی ئەو بەشە ئازاد بووە بداتە هاوبەشەکەی بەگوێرەی نرخی ڕۆژی ئازادکردن، چونکە بووەتە هۆی لە دەستدانی بەشی هاوبەشەکەی.

پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ أَعْتَقَ شِرْكاً لَهُ فِي عَبْدٍ وَكَانَ لَهُ مَالٌ يَبْلُغُ ثَمَنَ الْعَبْدِ قُوِّمَ الْعَبْدُ عَلَيْهِ قِيمَةَ عَدْلٍ وَأُعْطِيَ شُرَكَائُهُ حِصَصَهُمْ وَعَتَقَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ، وَإِلاَّ فَقَدْ عَتَقَ مِنْهُ مَا عَتَقَ﴾ رواه الشيخان، هەر کەسێك بەشە کۆیلەکی خۆی ئازاد کردو بە ئەندازەی نرخی کۆیلەکەش ماڵی هەبوو، ئەوە کۆیلەکەی لە سەر دەقرسێندرێو بەشی هاوبەشەکانی لەو نرخە دەدرێو کۆیلەکە –هەمووی– لە سەر حیسابی وی ئازاد دەبێ، بەڵام ئەگەر بەو ئەندازەیە ماڵی نەبو، ئەو کاتە –تەنها– بەشەکەی وی لە کۆیلەکە ئازاد دەبێو بەشی هاوبەشەکانیتر بە کۆیلەیی دەمێنێتەوە.

(وَتَقَعُ السِّرَايَةُ بِنَفْسِ الإِعْتَاقِ) پێداڕۆیشتنی ئازادبوونەکە بە خودی ئازادکردنەکە دەبێ (وَفِي قَوْلٍ بِأَدَاءِ الْقِيمَةِ) لە فەرموودەیەکدا: بە دانی نرخەکە دەبێ (وَفِي قَوْلٍ: إِنْ دَفَعَهَا بَانَ أَنَّهَا بِالإِعْتَاقِ) لە فەرموودەیەکیتردا: ئەگەر نرخەکەی دا، ئەوە ئاشکرا دەبێ بە ئازادکردنەکە پێداڕۆیشتنەکە بووە.

(وَ) هەروەها (اسْتِيلاَدُ أَحَدِ الشَّرِيكَيْنِ الْمُوسِرِ يَسْرِي) ئەگەر هاوبەشێکی هەبوویی (جارية)کە بکاتە (أُمِّ الْوَلَد): دایکە منداڵ، ئەو دایکەمنداڵیەش پێدا دەڕواتە لای بەشی هاوبەشەکەیتر، کەوابو: (وَعَلَيْهِ قِيمَةُ نَصِيبِ شَرِيكِهِ) لە سەر هەبووییەکە واجبە: نرخی بەشی هاوبەشەکەی بدا، هەم (وَحِصَّتُهُ مِنْ مَهْرِ مِثْلٍ) بەگوێرەی بەشەکە لە مارەیی هاوێنەی (جارية)کەش واجبە بداتە هاوبەشەکەی، چونکە لە بەشەکەی ویش لەزەتی وەرگرتوە (وَتَجْرِيالأَقْوَالُ فِي وَقْتِ حُصُولِ السِّرَايَةِ) سێ فەرموودەکانیڕابردوو لە بارەی کاتی بوونی پێداڕۆیشتنەکەدا، لێرەشدا دەێنەجێ، کەواتە: بە خودی ئاوسبوونەکە پێداڕۆیشتنەکە دێتەجێ (فَعَلَىالأَوَّلِ وَالثَّانِي لاَ تَجِبُ قِيمَةُ حِصَّتِهِ مِنَ الْوَلَدِ) جا لە سەر فەرموودەی یەکەمو سێیەم نرخی بەشە منداڵەکەی لە سەر واجب نابێ بۆ هاوبەشەکەی، چونکە منداڵەکە بە ئازادی لە زگی دایکیدا جێگیر بووە.

(وَلاَ يَسْرِي تَدْبِيرٌ) ئازادکردنی بەشەکەی خۆی لە دوای مردن پێدا ناڕواتە لای بەشی

وَلاَ يَمْنَعُ السِّرَايَةَ دَيْنٌ مُسْتَغْرِقٌ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ قَالَ لِشَرِيكِهِ الْمُوسِرِ: أَعْتَقْتَ نَصِيبَكَ فَعَلَيْكَ قِيمَةُ نَصِيبِي فَأَنْكَرَ صُدِّقَ بِيَمِينِهِ فَلاَ يَعْتِقُ نَصِيبُهُ وَيَعْتِقُ نَصِيبُ الْمُدَّعِي بِإِقْرَارِهِ إِنْ قُلْنَا يَسْرِي بِالإِعْتَاقِ، وَلاَ يَسْرِي إِلَى نَصِيبِ الْمُنْكِرِ، وَلَوْ قَالَ لِشَرِيكِهِ: إِنْ أَعْتَقْتَ نَصِيبَكَ فَنَصِيبِي حُرٌّ بَعْدَ نَصِيبِكَ فَأَعْتَقَ الشَّرِيكُ وَهُوَ مُوسِرٌ سَرَى إِلَى نَصِيبِ الأَوَّلِ إِنْ قُلْنَا: السِّرَايَةُ بِالإِعْتَاقِ، وَعَلَيْهِ قِيمَتُهُ، وَلَوْ قَالَ فَنَصِيبِي حُرٌّ قَبْلَهُ، فَأَعْتَقَ الشَّرِيكُ، فَإِنْ كَانَ الْمُعَلِّقُ مُعْسِرًا عَتَقَ نَصِيبُ كُلٍّ عَنْهُ، وَالْوَلاَءُ لَهُمَا، وَكَذَا إِنْ كَانَ مُوسِرًا وَأَبْطَلْنَا الدَّوْرَ، وَإِلاَّ

هاوبەشەکەیتر (وَلاَ يَمْنَعُ السِّرَايَةَ دَيْنٌ مُسْتَغْرِقٌ فِي الأَظْهَرِ) قەرزێك کە هەموو ماڵەکەی دابگرێتەوە ڕێگەی پێدارژیشتنی ئازادبوونەکە ناگرێ.

(وَلَوْ قَالَ لِشَرِيكِهِ الْمُوسِرِ) ئەگەر هاوبەشێك گوتیە هاوبەشە هەبووەکەی خۆی: (أَعْتَقْتَ نَصِيبَكَ فَعَلَيْكَ قِيمَةُ نَصِيبِي) تۆ بەشە کۆیلەکەت خۆت ئازاد کردوە، کەوابو: لە سەرت واجبە نرخی بەشەکەی من بدەی (فَأَنْكَرَ) هابەشەکەش دانی پێدا نەهێناو هیچ شاهیدیش نەبو، ئەوە (صُدِّقَ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردن باوەڕ بە داننەهێنەرەکە دەکرێ، کەوابو: (فَلاَ يَعْتِقُ نَصِيبُهُ) بەشەکەی وی ئازاد نابێ ئەگەر سوێند بخوا، بەلام (وَيَعْتِقُ نَصِيبُ الْمُدَّعِي بِإِقْرَارِهِ) بەشی هاوبەشە داواکارەکە بە هۆی دانپێداهێنانیخۆی ئازاد دەبێ (إِنْ قُلْنَا يَسْرِي بِالإِعْتَاقِ) ئەگەر بڵێین: پێدارژیشتنەکە بە خودی ئازاد کردنەکە دەبێ، بەلام (وَلاَ يَسْرِي إِلَى نَصِيبِ الْمُنْكِرِ) ئەو ئازادبوونە پێدا ناڕواتە لای بەشی داننەهێنەرەکە.

(وَلَوْ قَالَ لِشَرِيكِهِ) ئەگەر گوتیە هاوبەشەکەی خۆی: (إِنْ أَعْتَقْتَ نَصِيبَكَ فَنَصِيبِي حُرٌّ بَعْدَ نَصِيبِكَ) ئەگەر تۆ بەشە کۆیلەکەی خۆت ئازاد کرد، ئەوە بەشەکەی منیش لە دوای ئازادبوونی بەشەکەی تۆ ئازاد بێ (فَأَعْتَقَ الشَّرِيكُ وَهُوَ مُوسِرٌ) ئینجا هاوبەشەکە بەشەکەی خۆی ئازاد کردو هەبوویش بوو، ئەوە (سَرَى إِلَى نَصِيبِ الأَوَّلِ) ئازادکردنەکە پێدا دەڕواتە لای بەشی هاوبەشەکەیەکەم (إِنْ قُلْنَا السِّرَايَةُ بِالإِعْتَاقِ) ئەگەر بڵێین: پێدارژیشتنەکە بە خودی ئازادکردنەکە دەبێ، کەوابو: (وَعَلَيْهِ قِيمَتُهُ) لە سەر ئازادکەرەکە واجبە: نرخی بەشی هەڵواسەرەکە بدا، چونکە ئازادبوونی بەشەکەی وی بە هەڵواسینەکە نەبوە.

بەلام (وَلَوْ قَالَ فَنَصِيبِي حُرٌّ قَبْلَهُ) ئەگەر بڵێ: هەر کاتێك تۆ بەشەکەی خۆت ئازاد کرد، ئەوە بەشەکەی منیش ئازاد بێ پێش ئازادبوونی بەشەکەی تۆ (فَأَعْتَقَ الشَّرِيكُ) جا هاوبەشەکە بەشەکەی خۆی ئازاد کرد (فَإِنْ كَانَ الْمُعَلِّقُ مُعْسِرًا) ئەگەر هەڵواسەرەکە نەبوویی بێ، ئەوە (عَتَقَ نَصِيبُ كُلٍّ عَنْهُ) بەشی هەریەکەیان لە بری خۆی ئازاد دەبێو (وَالْوَلاَءُ لَهُمَا) خزمایەتی ئازادکردنەکەش بۆ هەردووکیانە (وَكَذَا إِنْ كَانَ مُوسِرًا وَأَبْطَلْنَا الدَّوْرَ) هەروەها ئەگەر هابەشەکە هەبوویش بێو خولانەوەکە بەتاڵ بکەینەوە، ئەوکاتەش بەشی هەریەکەیان لە بری خۆی ئازاد دەبێ (وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر خولانەوەکە بەتاڵ

فَلاَ يَعْتِقُ شَيْءٌ، وَلَوْ كَانَ عَبْدٌ لِرَجُلٍ نِصْفُهُ، وَلآخَرَ ثُلُثُهُ، وَلآخَرَ سُدُسُهُ فَأَعْتَقَ الآخَرَانِ نَصِيبَيْهِمَا مَعًا عَتَقًا، فَالْقِيمَةُ عَلَيْهِمَا نِصْفَانِ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَشَرْطُ السِّرَايَةِ إِعْتَاقُهُ بِاخْتِيَارِهِ، فَلَوْ وَرِثَ بَعْضَ وَلَدِهِ لَمْ يَسْرِ، وَالْمَرِيضُ مُعْسِرٌ إِلاَّ فِي ثُلُثِ مَالِهِ، وَالْمَيِّتُ مُعْسِرٌ، فَلَوْ أَوْصَى بِعِتْقِ نَصِيبِهِ لَمْ يَسْرِ. (فَصْلٌ) إِذَا مَلَكَ أَهْلُ تَبَرُّعٍ أَصْلَهُ أَوْ فَرْعَهُ عَتَقَ، وَلاَ يَشْتَرِي لِطِفْلٍ قَرِيبَهُ،

نەکەینەوە، ئەو کاتە (فَلاَ يَعْتِقُ شَيْءٌ) هیچ بەشێك لە کۆیلەکە ئازاد نابێ.
(وَلَوْ كَانَ عَبْدٌ لِرَجُلٍ نِصْفُهُ، وَلآخَرَ ثُلُثُهُ، وَلآخَرَ سُدُسُهُ) ئەگەر کۆیلەیەك: نیوەی بۆ یەکێك بوو، سێیەکی بۆ یەکێکیتر، شەشێکی بۆ یەکێکیتر (فَأَعْتَقَ الآخَرَانِ نَصِيبَيْهِمَا مَعًا) ئینجا دووەمەکەو سێیەمەکە بەشەکانی خۆیان وێکڕا ئازاد کردن، ئەوە (عَتَقَا) بەشەکانی هەردووکیان ئازاد دەبێ، کەوابو: (فَالْقِيمَةُ عَلَيْهِمَا نِصْفَانِ عَلَى الْمَذْهَبِ) نرخی بەشەکەی یەکەمیش لە سەر هەردوو ئازادکەرەکەیە بە نیوەیی، نەك بەگوێرەی بەشەکانیان.
(وَشَرْطُ السِّرَايَةِ) مەرجی پێداڕۆشتن ئەمەیە: (إِعْتَاقُهُ بِاخْتِيَارِهِ) بە ویستی خۆی کۆیلەکە ئازاد بکا، کەوابو: (فَلَوْ وَرِثَ بَعْضَ وَلَدِهِ) ئەگەر بەشێکی منداڵەکەی، یان بەشێکی دایکو باوکەکەی بە میرات بۆ بمێنێتەوەو بە بابو کوڕایەتی ئازاد ببێ، ئەوە (لَمْ يَسْرِ) ئازادبوونەکە پێدا ناڕواتە لای بەشی هاوبەشەکەیتر (وَالْمَرِيضُ مُعْسِرٌ إِلاَّ فِي ثُلُثِ مَالِهِ) مرۆڤی نەخۆش– ئەگەر بەشەکەی خۆی ئازاد بکا– بە نەبوویی دادەندرێ تەنها لە سێیەکی ماڵەکەیدا نەبێ (وَالْمَيِّتُ مُعْسِرٌ) مرۆڤی مردوو–ئەگەر ئازادبوونی بەشەکەی بە مردنیەوە هەڵواسیبێ ئەویش بە نەبوویی دادەندرێ (فَلَوْ أَوْصَى بِعِتْقِ نَصِيبِهِ) جا ئەگەر وەسێت بکا لە دوای مردن بەشەکەی وی ئازاد بکرێ (لَمْ يَسْرِ) ئازادکردنەکە پێدا ناڕواتە لای بەشی هاوبەشەکەیتر.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئازادبوونی بە هۆی نەژاد ﴾

(إِذَا مَلَكَ أَهْلُ تَبَرُّعٍ أَصْلَهُ أَوْ فَرْعَهُ) هەر کاتێك مرۆڤێکیئازاد بووە خاوەنی یەکێك لە دایکیو باوکیو بە سەرەوەتر، یان کوڕیو کیژیو بەرەو خوارتر، ئەوە (عَتَقَ) یەکسەر لێی ئازاد دەبێ، بە (إجماع)ی زانایان، چونکە بابایەتیو کۆیلایەتی وێکڕا کۆ نابنەوە، جیاوازی نیە خاوەنیەکە: بە کڕین بێ، یان بە ڕێگایەکیتری ملکایەتی بێ: وەك میراتو بەخشین، بەڵام جگە لە تیرەی سەرەوەو خوارەوە هیچ خزمێکیتر بە بوونە مڵك ئازاد نابێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاَيَجْزِي وَلَدٌ وَالِدَهُ إِلاَّ أَنْ يَجِدَهُ مَمْلُوكاً فَيَشْتَرِيَهُ فَيُعْتِقَهُ﴾ رواه مسلم، هیچ منداڵێك پاداشتی دایكو باوکی ناداتەوە، تەنها ئەگەر یەکێك لە دایكو باوکەکانی کۆیلە بێو بیکڕێو بەو کڕینە ئازادی بکا.
کەوابو: (وَلاَ يَشْتَرِي لِطِفْلٍ قَرِيبَهُ) دروست نیە سەر پەرشتکار کۆیلەیەکی خزم بۆ منداڵو شێت بکڕێ: وەك دایكو باوکی منداڵەکەو شێتەکە، چونکە بە تەنها کڕین لێی ئازاد دەبێو

وَلَوْ وُهِبَ لَهُ أَوْ أُوصِيَ لَهُ فَإِنْ كَانَ كَاسِبًا فَعَلَى الْوَلِيِّ قَبُولُهُ، وَيَعْتِقُ وَيُنْفِقُ مِنْ كَسْبِهِ، وَإِلاَّ فَإِنْ كَانَ الصَّبِيُّ مُعْسِرًا وَجَبَ الْقَبُولُ، وَنَفَقَتُهُ فِي بَيْتِ الْمَالِ، أَوْ مُوسِرًا حَرُمَ، وَلَوْ مَلَكَ فِي مَرَضِ مَوْتِهِ قَرِيبَهُ بِلاَ عِوَضٍ عَتَقَ مِنْ ثُلُثِهِ، وَقِيلَ مِنْ رَأْسِ الْمَالِ أَوْ بِعِوَضٍ بِلاَ مُحَابَاةٍ فَمِنْ ثُلُثِهِ، وَلاَ يَرِثُ فَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ فَقِيلَ لاَ يَصِحُّ الشِّرَاءُ، وَالأَصَحُّ صِحَّتُهُ، وَلاَ يَعْتِقُ بَلْ يُبَاعُ لِلدَّيْنِ، أَوْ بِمُحَابَاةٍ فَقَدْرُهَا كَهِبَةٍ، وَالْبَاقِي

هیچ قازانج لە كرینەكەدا نیە (وَلَوْ وُهِبَ لَهُ أَوْ أُوصِيَ لَهُ) ئەگەر دایكێك، یان باوكێك بەخشرا منداڵو شێتەكە، یان وەسێتیان بۆ ئەوان پێ كرابو، ئەوە (فَإِنْ كَانَ كَاسِبًا) ئەگەر بەخشراوەكەو وەسێت پێكراوەكە كاسبكار بون (فَعَلَى الْوَلِيِّ قَبُولُهُ) واجبە سەرپەرشتكاری منداڵو شێتەكە بەخشینو وەسێتەكە قبوڵ بكاو (وَيَعْتِقُ) بەخشراوەكەو وەسێت پێكراوەكەش بەو قبوڵكردنە ئازاد دەبێ، چونكە بووەتە ملكی ئەوان (وَيُنْفِقُ مِنْ كَسْبِهِ) لە كەسابەتەكەی خۆیشی خۆی بەخێو دەكاو هیچ زیانێك لە منداڵو شێتەكەناكەوێ.

(وَإِلاَّ) بەلام ئەگەر خزمەكە كاسبكار نەبو: ئەوە (فَإِنْ كَانَ الصَّبِيُّ مُعْسِرًا) ئەگەر منداڵەكە، یان شێتەكە نەبوویی بوو (وَجَبَ الْقَبُولُ) واجبە سەرپەرشتكارەكە وەسێتو بەخشینەكە قبوڵ بكا، چونكە هیچ زیانێكی بۆ منداڵو شێتەكە نیەو بەو قبوڵكردنە ئازاد دەبێو (وَنَفَقَتُهُ فِي بَيْتِ الْمَالِ) بژێوەكەشی لە (بیت المال) دەدرێ (أَوْ مُوسِرًا) بەلام ئەگەر منداڵو شێتەكە هەبوویی بێ، ئەو كاتە (حَرُمَ) حەرامە وەسێتو بەخشینەكە قبوڵ بكا، چونكە بەو قبوڵكردنە لێی ئازاد دەبێو بژێوەكەشی–بە هۆی باوو كوڕایەتی– دەكەوێتە سەر منداڵو شێتەكە.

(وَلَوْ مَلَكَ فِي مَرَضِ مَوْتِهِ قَرِيبَهُ بِلاَعِوَضٍ) ئەگەر لە نەخۆشیمردنیدا بە خۆڕایی خزمەكەی بووە ملكیخۆی: وەك میرات، یان بەخشین، ئەوە (عَتَقَ مِنْ ثُلُثِهِ) لە سێیەكی ماڵەكەی خزمەكەی لێ ئازاد دەبێ (وَقِيلَ مِنْ رَأْسِ الْمَالِ) لە فەرموودەیەكدا–كە بە ڕاستتر داندراوە– لە سەرمایەی ماڵەكەی ئازاد دەبێ (أَوْ بِعِوَضٍ بِلاَمُحَابَاةٍ) بەلام ئەگەر بە پارەیەكی بێخاترانە خزمەكەی بووە ملكی خۆی، ئەوە (فَمِنْ ثُلُثِهِ) لە سێیەكی ماڵەكەی ئازاد دەبێو (وَلاَ يَرِثُ) لەو دوو مەسەلانەشدا ئازادبووەكە میرات لە مردووەكە ناگرێ (فَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ) جا ئەگەر نەخۆشەكە لە كاتی مردنیدا قەرزێكی داگرەوەی لە سەر بوو (فَقِيلَ لاَيَصِحُّ الشِّرَاءُ) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: كرینەكەی دروست نابێ، بەلام (وَالأَصَحُّ صِحَّتُهُ) بە فەرموودەی ڕاستتر كرینەكەی دروست دەبێو (وَلاَ يَعْتِقُ) كۆیلەكەش ئازاد نابێ (بَلْ يُبَاعُ لِلدَّيْنِ) بەڵكو بۆ قەرزدانەوەكە دەفرۆشرێ.

(أَوْ بِمُحَابَاةٍ) بەلام ئەگەر كۆیلەكەی بە خاترانە كڕیبێ، ئەوە (فَقَدْرُهَا كَهِبَةٍ) ئەندازەی خاترەكە بە فەرموودەی ڕاستتر: وەكو بەخشینەو لە سەرمایەكەی ئازاد دەبێ (وَالْبَاقِي

مِنَ الثُّلُثِ، وَلَوْ وَهَبَ لِعَبْدٍ بَعْضَ قَرِيبِ سَيِّدِهِ فَقَبِلَ وَقُلْنَا يَسْتَقِلُّ بِهِ عَتَقَ وَسَرَى، وَعَلَى سَيِّدِهِ قِيمَةُ بَاقِيهِ. (فَصْلٌ) أَعْتَقَ فِي مَرَضِ مَوْتِهِ عَبْدًا لاَ يَمْلِكُ غَيْرَهُ، عَتَقَ ثُلُثُهُ، فَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ مُسْتَغْرِقٌ لَمْ يَعْتِقْ شَيْءٌ مِنْهُ، وَلَوْ أَعْتَقَ ثَلاَثَةً لاَ يَمْلِكُ غَيْرَهُمْ، وَقِيمَتُهُمْ سَوَاءٌ عَتَقَ أَحَدُهُمْ بِقُرْعَةٍ وَكَذَا لَوْ قَالَ أَعْتَقْتُ ثُلُثَكُمْ، أَوْ ثُلُثُكُمْ حُرٌّ، وَلَوْ قَالَ أَعْتَقْتُ ثُلُثَ كُلِّ عَبْدٍ أُقْرِعَ وَقِيلَ يَعْتِقُ مِنْ كُلٍّ ثُلُثُهُ، وَالْقُرْعَةُ: أَنْ يُؤْخَذَ ثَلاَثُ رِقَاعٍ مُتَسَاوِيَةٍ يُكْتَبُ فِي ثِنْتَيْنِ رِقٌّ وَفِي وَاحِدَةٍ عِتْقٌ،

مِنَ الثُّلُثِ) ئەوەکەیتریش لە سێیەکی ماڵەکەی ئازاد دەبێ (وَلَوْ وَهَبَ لِعَبْدٍ بَعْضَ قَرِيبِ سَيِّدِهِ) ئەگەر کەسێك بەشەخزمێکیگەورەیەکی بەخشیە کۆیلەیگەورەکە (فَقَبِلَ) کۆیلەکەش بەشە خزمەکەی قبولّ کرد (وَقُلْنَا يَسْتَقِلُّ بِهِ) بە فەرموودەیڕاستریش بڵێین: کۆیلەکە سەربەخۆیە لە قبولّکردنەکەدا، ئەوە (عَتَقَ وَسَرَى) بەشە خزمەکەی گەورەکە لە سەر حیسابی گەورەکە ئازاد دەبێو ئازادیەکەش پێدا دەڕواتە بەشەکەیتریش، کەوابو: (وَعَلَى سَيِّدِهِ قِيمَةُ بَاقِيهِ) نرخی بەشەکەیتریش کە بە پێداڕۆیشتن ئازاد بووە، هەر لە سەر گەورەکەیە بیداتە هاوبەشەکەیتر.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئازادکردن لە نەخۆشی مردندا ﴾

(أَعْتَقَ فِي مَرَضِ مَوْتِهِ عَبْدًا لاَ يَمْلِكُ غَيْرَهُ) ئەگەر لە نەخۆشی مردنیدا کۆیلەیەکی ئازاد کرد، جگە لەو کۆیلەیەش هیچ ماڵیتری نەبو، ئەوە (عَتَقَ ثُلُثُهُ) تەنها سێیەکی کۆیلەکە ئازاد دەبێو دوو بەشیشی بە کۆیلەیی دەمێنێتەوە، بەلاّم (فَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ مُسْتَغْرِقٌ) ئەگەر نەخۆشەکە قەرزێکی داگرەوەی لە سەر بوو، ئەو کاتە (لَمْ يَعْتِقْ شَيْءٌ مِنْهُ) هیچ بەشێك لە کۆیلەکە ئازاد نابێ، چونکە قەرزدانەوەکە لەپێشترە (وَلَوْ أَعْتَقَ ثَلاَثَةً) ئەگەر نەخۆشەکە سێ کۆیلەی ئازاد کردن کە (لاَ يَمْلِكُ غَيْرَهُمْ، وَقِيمَتُهُمْ سَوَاءٌ) جگە لەو سێیانەش هیچ ماڵیتری نەبو، نرخی کۆیلەکانیش یەکسان بوو، ئەو کاتە (عَتَقَ أَحَدُهُمْ بِقُرْعَةٍ) یەکێکیان بە پشکەکردن ئازاد دەبێ (وَكَذَا لَوْ قَالَ أَعْتَقْتُ ثُلُثَكُمْ أَوْ ثُلُثُكُمْ حُرٌّ) هەروەها ئەگەر بڵێ: سێیەکی ئێوەم ئازاد کرد، یان بڵێ: سێیەکێکتان ئازاد بێ، ئەو کاتەش بە پشکەکردن یەکێکیان ئازاد دەبێ (وَلَوْ قَالَ أَعْتَقْتُ ثُلُثَ كُلِّ عَبْدٍ) ئەگەر گوتی: سێیەکی گشت کۆیلەیەکی خۆم ئازاد کرد، ئەو کاتەش (أُقْرِعَ) پشکە دەکرێو یەکێکیان ئازاد دەبێ (وَقِيلَ يَعْتِقُ مِنْ كُلٍّ ثُلُثُهُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: لە هەر یەکێکیان –بێ پشکە– سێیەکێکی ئازاد دەبێ.

(وَالْقُرْعَةُ: أَنْ يُؤْخَذَ ثَلاَثُ رِقَاعٍ مُتَسَاوِيَةٍ) پشکەکردن لەو مەسەلەیەدا ئەمەیە: سێ پارچەی یەکسان بهێندرێن، ئینجا (يُكْتَبُ فِي ثِنْتَيْنِ: رِقٌّ، وَفِي وَاحِدَةٍ: عِتْقٌ) لە دووانیاندا بنوسرێ:

وَتُدْرَجُ فِي بَنَادِقَ كَمَا سَبَقَ، وَتُخْرَجُ وَاحِدَةٌ بِاسْمِ أَحَدِهِمْ، فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ عَتَقَ وَرَقَّ الآخَرَانِ، أَوِ الرِّقُّ رَقَّ، وَأُخْرِجَتْ أُخْرَى بِاسْمِ آخَرَ، يَجُوزُ أَنْ يَكْتُبَ أَسْمَاءَهُمْ ثُمَّ تُخْرَجُ رُقْعَةً عَلَى الْحُرِّيَّةِ، فَمَنْ خَرَجَ اسْمُهُ عَتَقَ وَرَقَّا، وَإِنْ كَانُوا ثَلَاثَةً قِيمَةُ وَاحِدٍ مِائَةٌ، وَآخَرُ مِائَتَانِ، وَآخَرُ ثَلَاثُمِائَةٍ أُقْرِعَ بِسَهْمَيْ رِقٍّ وَسَهْمِ عِتْقٍ، فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ لِذِي الْمِائَتَيْنِ عَتَقَ وَرَقَّا، أَوْ لِلثَّالِثِ عَتَقَ ثُلُثَاهُ، أَوْ لِلأَوَّلِ عَتَقَ ثُمَّ يُقْرَعُ بَيْنَ الآخَرَيْنِ بِسَهْمِ رِقٍّ وَسَهْمِ عِتْقٍ، فَمَنْ خَرَجَ تُمِّمَ مِنْهُ الثُّلُثُ،

کۆیلەیی، لە یەکێکیشیاندا بنوسرێ: ئازادی، ئینجا (وَتُدْرَجُ فِي بَنَادِقَ كَمَا سَبَقَ) لە ناو شتێك دابندرێ، هەروەك لە (باسی بەشکردن)دا ڕابرا، ئینجا (وَتُخْرَجُ وَاحِدَةٌ بِاسْمِ أَحَدِهِمْ) یەکێك لەو سێ پارچانە بە ناوی یەکێکیان دەر بهێندرێ، ئینجا (فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ) ئەگەر ئەمەیان ئازادی بۆ دەرچو، ئەوە (عَتَقَ وَرَقَّ الآخَرَانِ) ئەویان ئازاد دەبێ‌و دووەکانیتریش بە کۆیلەیی دەمێننەوە (أَوِ الرِّقُّ) بەڵام ئەگەر ئەمەیان کۆیلەیی بۆ دەرچێ، ئەو کاتە (رَقَّ) ئەمەیان بە کۆیلەیی دەمێنێ، ئینجا (وَأُخْرِجَتْ أُخْرَى بِاسْمِ آخَرَ) یەکێکیتریش بە ناوی یەکێکیتر دەردەهێندرێ: جا ئەگەر ئازادی بۆ دەرچو، ئەویان ئازاد دەبێ‌و ئەگەر کۆیلەیی بۆ دەرچو، ئەوە هەرکۆیلەیەو سێیەمەکە ئازاد دەبێ.

(وَيَجُوزُ أَنْ يَكْتُبَ أَسْمَاءَهُمْ) هەم دروستە ناوی هەرسێك کۆیلەکان لە سێ پارچەکاندا بنوسرێ (ثُمَّ تُخْرَجُ رُقْعَةً عَلَى الْحُرِّيَّةِ) ئینجا پارچەیەك لە سەر ناوی ئازادی دەربهێندرێ (فَمَنْ خَرَجَ اسْمُهُ عَتَقَ وَرَقَّا) جا هەر کامەیان ناوی دەرچو، ئەویان ئازاد دەبێ‌و دووەکانیتریش بە کۆیلەیی دەمێننەوە.

(وَإِنْ كَانُوا ثَلَاثَةً) ئەگەر سێ کۆیلە بون (قِيمَةُ وَاحِدٍ مِائَةٌ، وَآخَرُ مِائَتَانِ، وَآخَرُ ثَلَاثُمِائَةٍ) نرخی یەکێکیان سەد دینار بوو، نرخی یەکێکیتر دووسەد بوو، نرخی یەکێکیتر سێسەد بوو، ئەو کاتە (أُقْرِعَ بِسَهْمَيْ رِقٍّ وَسَهْمِ عِتْقٍ) پشکە لە نێوانیاندا دەکرێ بە دوو بەشی کۆیلەیی‌و بەشێکی ئازادی، واتە: لە دوو پارچان دەنووسرێ: کۆیلەیی، لە یەکێکیش دەنووسرێ: ئازادی، ئینجا (فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ لِذِي الْمِائَتَيْنِ) ئەگەر ئازادی بۆ دووسەد بابییەکە دەرچو، ئەوە (عَتَقَ وَرَقَّا) ئەویان ئازاد دەبێ‌و دووەکانیتر بە کۆیلەیی دەمێننەوە (أَوْ لِلثَّالِثِ) یان ئەگەر بۆ سێسەد بابییەکە دەرچو، ئەوە (عَتَقَ ثُلُثَاهُ) دوو سێیەکی وی ئازاد دەبێ‌و سێیەکەکەیتری لەگەڵ دوو کۆیلەکانیتر بە کۆیلەیی دەمێننەوە (أَوْ لِلأَوَّلِ) یان ئەگەر بۆ سەد بابییەکە دەرچو، ئەوە (عَتَقَ) ئەویان ئازاد دەبێ (ثُمَّ يُقْرَعُ بَيْنَ الآخَرَيْنِ بِسَهْمِ رِقٍّ وَسَهْمِ عِتْقٍ) ئینجا لە نێوان دووەکانیتریش پشکە دەکرێ بە بەشێکی ئازادی‌و بەشێکی کۆیلەیی: لە دوو پارچەدا (فَمَنْ خَرَجَ تُمِّمَ مِنْهُ الثُّلُثُ) کامەیان ئازادی بۆ دەرچو، ئەوە سێیەکەکە لە وی تەواو دەکرێ، واتە: ئەگەر بۆ

وَإِنْ كَانُوا فَوْقَ ثَلاَثَة وَأَمْكَنَ تَوْزِيعُهُمْ بِالْعَدَدِ وَالْقِيمَة كَسِتَّة قِيمَتُهُمْ سَوَاءٌ جُعِلُوا اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ، أَوْ بِالْقِيمَة دُونَ الْعَدَدِ كَسِتَّة قِيمَةُ أَحَدِهِمْ مِاةٌ، وَقِيمَةُ اثْنَيْنِ مِاةٌ، وَثَلاَثَة مِائَةٌ جُعِلَ الأَوَّلُ جُزْءاً، وَالإِثْنَانِ جُزْءاً، وَالثَّلاَثَةُ جُزْءاً، وَإِنْ تَعَذَّرَ بِالْقِيمَة كَأَرْبَعَة قِيمَتُهُمْ سَـــوَاءٌ، فَفِي قَوْلٍ يُجَزَّءُونَ ثَلاَثَةَ أَجْزَاءٍ: وَاحِدٌ وَوَاحِدٌ وَاثْنَانِ، فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ لِوَاحِد عَتَقَ ثُمَّ أُقْرِعَ لِتَتْمِيمِ الثُّلُث، أَوْ لِلإِثْنَيْنِ رَقَّ الآخَرَانِ ثُمَّ أُقْرِعَ بَيْنَهُمَا فَيَعْتِقُ مَنْ خَرَجَ لَهُ الْعِتْـــقُ وَثُلُثُ الآخَرِ، وَفِي قَوْلٍ يُكْتَبُ اسْمُ كُلِّ عَبْد فِي رُقْعَة فَيَعْتِقُ مَنْ خَــرَجَ أَوَّلاً وَثُلُــثُ الثَّانِي، قُلْتُ: أَظْهَرُهُمَا الأَوَّلُ وَاللهُ أَعْلَمُ، وَالْقَوْلاَنِ

دووسەد بابییەکە دەریچێ نیوەی ئازادی دەبێ، ئەگەر بۆ سێسەدبابییەکە دەریچێ لە سێ بەشان بەشێکی ئازاد دەبێ.

(وَإِنْ كَانُوا فَوْقَ ثَلاَثَةٍ) ئەگەر کۆیلەکان لە سێیان زیاتر بوبن و (وَأَمْكَنَ تَوْزِيعُهُمْ بِالْعَدَدِ وَالْقِيمَةِ) دەشکونجا بەگوێرەی ژمارەو نرخ بەش بکرێن: (كَسِتَّةٍ قِيمَتُهُمْ سَوَاءٌ) وەك شەش کۆیلە نرخیان یەکسان بێ، ئەوە (جُعِلُوا اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ) دەکرێنە دوو دوو (أَوْ بِالْقِيمَةِ دُونَ الْعَدَدِ) یان دەگونجا بە نرخ بەش بکرێن نەك بە ژمارە: (كَسِتَّةٍ قِيمَةُ أَحَدِهِمْ مِاةٌ، وَقِيمَةُ اثْنَيْنِ مِاةٌ، وَثَلاَثَةٍ مِاةٌ) وەك شەش کۆیلە: نرخی یەکێکیان سەد بێ و نرخی دووانیان سەد بێ و نرخی سێیانیان سەد بێ، ئەوە (جُعِلَ الأَوَّلُ جُزْءاً) یەکەمەکە بە تەنها دەکرێتە بەشێك (وَالإِثْنَانِ جُزْءاً) دووەکانی دووەمیش دەکرێنە بەشێكو (وَالثَّلاَثَةُ جُزْءاً) سێیەکانیتریش دەکرێنە بەشێك.

(وَإِنْ تَعَذَّرَ بِالْقِيمَةِ) ئەگەر بە نرخەکەش نەگونجا: (كَأَرْبَعَةٍ قِيمَتُهُمْ سَوَاءٌ) وەك چوار کۆیلە نرخەکەیان یەکسان بێ، ئەوە (فَفِي قَوْلٍ: يُجَزَّءُونَ ثَلاَثَةَ أَجْزَاءٍ) لە فەرموودەیەکدا دەکرێنە سێ بەش: (وَاحِدٌ وَوَاحِدٌ وَاثْنَانِ) یەکێك بەشێك، یەکێکیتر بەشێك، دووەکانیتریش بەشێك، ئینجا (فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ لِوَاحِدٍ) ئەگەر ئازادی بۆ یەکێکیان دەرچو، ئەویان (عَتَقَ) ئازاد دەبێ (ثُمَّ أُقْرِعَ لِتَتْمِيمِ الثُّلُثِ) ئینجا بۆ تەواوکردنی سێیەك پشکە لە نێوان ئەوانیتردا دەکرێ (أَوْ لِلإِثْنَيْنِ) بەڵام ئەگەر بۆ دووەکان ئازادی دەرچو، ئەو کاتە (رَقَّ الآخَرَانِ) دووەکانیتر بە کۆیلەیی دەمێننەوە (ثُمَّ أُقْرِعَ بَيْنَهُمَا فَيَعْتِقُ مَنْ خَرَجَ لَهُ الْعِتْقُ وَثُلُثُ الآخَرِ) ئینجا لە نێوان دووەکانیشدا پشکە دەکرێ و ئەوەی ئازادیی بۆ دەرچو هەمووی ئازاد دەبێ، سێیەکێکی ئەویتریش ئازاد دەبێ.

(وَفِي قَوْلٍ يُكْتَبُ اسْمُ كُلِّ عَبْدٍ فِي رُقْعَةٍ) لە فەرموودەیەکیتردا: ناوی هەر کۆیلەیەك لە پارچەیەك دەنووسرێ، ئینجا (فَيَعْتِقُ مَنْ خَرَجَ أَوَّلاً وَثُلُثُ الثَّانِي) ئەو کۆیلەیەی یەکەمجار ناوی دەردەچێ ئازاد دەبێ و سێیەکێکی کۆیلەی دووەمجاریش ئازاد دەبێ (قُلْتُ أَظْهَرُهُمَا الأَوَّلُ، وَاللهُ أَعْلَمُ) ئیمامی (النواوی) فەرموویەتی: بەهێزترەکەیان یەکەمەکەیە (وَالْقَوْلاَنِ

فِي اسْتِحْبَاب، وَقِيلَ إِيجَاب، وَإِذَا أَعْتَقْنَا بَعْضَهُمْ بِقُرْعَةٍ فَظَهَرَ مَالٌ وَخَرَجَ كُلُّهُمْ مِنَ الثُّلُثِ عَتَقُوا، وَلَهُمْ كَسْبُهُمْ مِنْ يَوْمِ الإِعْتَاقِ، وَلاَ يَرْجِعُ الْوَارِثُ بِمَا أَنْفَقَ عَلَيْهِمْ، وَإِنْ خَرَجَ بِمَا ظَهَرَ عَبْدٌ آخَرُ أُقْرِعَ، وَمَنْ عَتَقَ بِقُرْعَةٍ حُكِمَ بِعِتْقِهِ مِنْ يَوْمِ الإِعْتَاقِ، وَتُعْتَبَرُ قِيمَتُهُ حِينَئِذٍ، وَلَهُ كَسْبُهُ مِنْ يَوْمِئِذٍ غَيْرَ مَحْسُوبٍ مِنَ الثُّلُثِ، وَمَنْ بَقِيَ رَقِيقًا قُوِّمَ يَوْمَ الْمَوْتِ وَحُسِبَ مِنَ الثُّلُثَيْنِ هُوَ وَكَسْبُهُ الْبَاقِي قَبْلَ الْمَوْتِ، لاَ الْحَادِثُ بَعْدَهُ، فَلَوْ أَعْتَقَ ثَلاَثَةً لاَ يَمْلِكُ غَيْرَهُمْ قِيمَةُ كُلٍّ مِاْةٌ، وَكَسَبَ أَحَدُهُمْ مِاْةً أُقْرِعَ، فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ لِلْكَاسِبِ

فِي اسْتِحْبَابٍ، وَقِيلَ إِيجَابٍ) ئەو دوو فەرموودانەش لەبارەی سوننەتی پشکەکردنەکەیەو لە فەرموودەیەکی بێهێزدا لەبارەی واجبیەکەیەتی.

(وَإِذَا أَعْتَقْنَا بَعْضَهُمْ بِقُرْعَةٍ) جا هەر کاتێك هەندێکیانمان بە پشکە ئازاد کردن (فَظَهَرَ مَالٌ وَخَرَجَ كُلُّهُمْ مِنَ الثُّلُثِ) ئینجا مردووەکە هەندێك ماڵیتری ئاشکرا بوو و کۆیلەکان گشتیان لە سێیەکی ماڵەکە دەرچوون، ئەو کاتە (عَتَقُوا) ئاشکرا دەبێ گشتیان ئازاد بونە، هەم (وَلَهُمْ كَسْبُهُمْ مِنْ يَوْمِ الإِعْتَاقِ) گشتیان کەسابەتەکەی خۆیان بۆ خۆیانە لە ڕۆژی ئازادکردنیانەوە (وَلاَ يَرْجِعُ الْوَارِثُ بِمَا أَنْفَقَ عَلَيْهِمْ) نابێ میراتگرەکەش بژێوی ئەو ماوەیەی بەخێوی کردون لێیان وەربگرێتەوە (وَإِنْ خَرَجَ بِمَا ظَهَرَ عَبْدٌ آخَرُ) ئەگەر بەو ماڵە ئاشکرابووە کۆیلەیەکیتریش لە سێیەکی ماڵەکە دەرچو، ئەو کاتە (أُقْرِعَ) پشکە لە نێوان ئەوی و کۆیلەکانیتر دەکرێ.

(وَمَنْ عَتَقَ بِقُرْعَةٍ) هەر کۆیلەیەك بە پشکەکردن ئازاد بوبێ، ئەوە (حُكِمَ بِعِتْقِهِ مِنْ يَوْمِ الإِعْتَاقِ) بریار بە ئازابوونی دەدرێ لە ڕۆژی ئازادکردنیەوە، نەك لە ڕۆژی پشکەکردنیەوە (وَتُعْتَبَرُ قِيمَتُهُ حِينَئِذٍ) نرخەکەشی هەر لە ڕۆژی ئازادکردنیەوە ڕەچاو دەکرێ، هەم (وَلَهُ كَسْبُهُ مِنْ يَوْمِئِذٍ غَيْرَ مَحْسُوبٍ مِنَ الثُّلُثِ) کەسابەتەکەشی لە ڕۆژی ئازادکردنیەوە هەر بۆ خۆیەتی و کەسابەتەکەش لە سێیەکی ماڵەکە حیساب ناکرێ (وَمَنْ بَقِيَ رَقِيقًا) هەر کۆیلەیەکیش بە کۆیلەیی بمێنێتەوە، ئەوە (قُوِّمَ يَوْمَ الْمَوْتِ) لە ڕۆژی مردنی گەورەکەی دەقرسێندرێ، هەم (وَحُسِبَ مِنَ الثُّلُثَيْنِ هُوَ وَكَسْبُهُ الْبَاقِي قَبْلَ الْمَوْتِ) بەخۆی و ئەو کەسابەتەیی پێش مردنی گەورەکەی ماوەتەوە لە دوو سێیەکی ماڵەکە حیساب دەکرێ (لاَ الْحَادِثُ بَعْدَهُ) بەڵام کەسابەتی دوای مردنی گەورەکەی لە دوو سێیەکە حیساب ناکرێ، چونکە ئەمەیان ملکی میراتگرەکەیە.

(فَلَوْ أَعْتَقَ ثَلاَثَةً لاَ يَمْلِكُ غَيْرَهُمْ) ئەگەر سێ کۆیلەی ئازاد کردن جگە لەو سێیانەش هیچ ماڵیتری نەبو و (قِيمَةُ كُلٍّ مِاْةٌ) نرخی هەر کۆیلەیەکیش سەد دینار بوو (وَكَسَبَ أَحَدُهُمْ مِاْةً) کۆیلەیەکیش پێش مردنی ئازادکەرەکە سەد دینار کەسابەتی کردبو، ئەوە (أُقْرِعَ) پشکە لە نێوانیاندا دەکرێ: (فَإِنْ خَرَجَ الْعِتْقُ لِلْكَاسِبِ) جا ئەگەر ئازادیەکە بۆ کاسبکارەکە دەرچو

عَتَقَ وَلَهُ الْمَاةُ، وَإِنْ خَرَجَ لِغَيْرِهِ عَتَقَ ثُمَّ أُقْرِعَ، فَإِنْ خَرَجَتْ لِغَيْرِهِ عَتَقَ ثُلُثُهُ، وَإِنْ خَرَجَتْ لَهُ عَتَقَ رُبُعُهُ وَتَبِعَهُ رُبُعُ كَسْبِهِ.
(فَصْلٌ) مَنْ عَتَقَ عَلَيْهِ رَقِيقٌ بِإِعْتَاقٍ أَوْ كِتَابَةٍ وَتَدْبِيرٍ وَاسْتِيلاَدٍ وَقَرَابَةٍ وَسِرَايَةٍ فَوَلاَؤُهُ لَهُ، ثُمَّ لِعَصَبَتِهِ، وَلاَ تَرِثُ امْرَأَةٌ بِوَلاَءٍ إِلاَّ مِنْ عَتِيقِهَا وَأَوْلاَدِهِ وَعُتَقَائِهِ، فَإِنْ عَتَقَ عَلَيْهَا أَبُوهَا ثُمَّ أَعْتَقَ عَبْدًا فَمَاتَ بَعْدَ مَوْتِ الأَبِ بِلاَ وَارِثٍ فَمَالُهُ لِلْبِنْتِ، وَالْوَلاَءُ لأَعْلَى الْعَصَبَاتِ، وَمَنْ مَسَّهُ رِقٌّ فَلاَ وَلاَءَ عَلَيْهِ إِلاَّ لِمُعْتِقِهِ وَعَصَبَتِهِ،

(عَتَقَ وَلَهُ الْمَاةُ) بەخۆی ئازاد دەبێو سەد دینارەکەی کەسابەتەکەشی بۆ خۆیەتی (وَإِنْ خَرَجَ لِغَيْرِهِ) ئەگەر بۆ کۆیلەیەکیتر دەرچو، ئەویان (عَتَقَ) ئازاد دەبێ (ثُمَّ أُقْرِعَ) ئینجا دووبارە پشکە دەکرێ (فَإِنْ خَرَجَتْ لِغَيْرِهِ) ئەگەر پشکەکە بۆ یەکێکیتر دەرچو (عَتَقَ ثُلُثُهُ) سێیەکێکی ئەویش ئازاد دەبێ، بەڵام (وَإِنْ خَرَجَتْ لَهُ) ئەگەر بۆ کاسبکارەکە دەرچو، ئەوە (عَتَقَ رُبُعُهُ وَتَبِعَهُ رُبُعُ كَسْبِهِ) چوارێکێکی ئازاد دەبێو چوارێکێکی کەسابەتەکەش وەگەڵ خۆی دەکەوێ.

﴿ فَصْلٌ فِي الْوَلاَءِ: لە باسی خزمایەتی کۆیلە ئازادکردن ﴾

(مَنْ عَتَقَ عَلَيْهِ رَقِيقٌ) هەر کەسێك کۆیلەیەکی لێ ئازاد بوبێ: (بِإِعْتَاقٍ أَوْ كِتَابَةٍ وَتَدْبِيرٍ وَاسْتِيلاَدٍ وَقَرَابَةٍ وَسِرَايَةٍ) بە هۆی ئازادکردنی خۆی، یان بە نووسراوپێدان، یان بە ئازادکردنی دوای مردن، یان بە دایکە منداڵی، یان بە دایكو بابایەتیو کوڕو کیژایەتی، یان بە پێداڕۆشتنی ئازادکردنی هاوبەشێك، ئەوە لەو هەموو ئازادکردنانەدا (فَوَلاَؤُهُ لَهُ) خزمایەتی ئازادکردنەکە بۆ ئازادکەرەکەیە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا الْوَلاَءُ لِمَنْ أَعْتَقَ﴾ رواه الشيخان، خزمایەتی کۆیلە ئازادکردن تەنها بۆ ئازادکەرەکەیە. (ثُمَّ لِعَصَبَتِهِ) ئینجا لە دوای ئازادکەرەکەش بۆ میراتگرە نێرینەکانی پشتێیەتی.

(وَلاَ تَرِثُ امْرَأَةٌ بِوَلاَءٍ) هیچ ئافرەتێك بە هۆی خزمایەتی کۆیلە ئازادکردن میرات ناگرێ (إِلاَّ مِنْ عَتِيقِهَا وَأَوْلاَدِهِ وَعُتَقَائِهِ) تەنها لە ئازادکراوەکەی خۆیو لە منداڵەکانی ئازادکراوەکەیو لە ئازادکراوەکانی ئازادکراوەکەی میرات دەگرێ، کەوابو: (فَإِنْ عَتَقَ عَلَيْهَا أَبُوهَا) ئەگەر کیژێك باوکی خۆی کڕیو بەو کڕینە لێی ئازاد بوو (ثُمَّ أَعْتَقَ عَبْدًا) ئینجا باوکەکەش کۆیلەیەکی ئازاد کرد، ئینجا باوکەکەش مرد (فَمَاتَ بَعْدَ مَوْتِ الأَبِ بِلاَ وَارِثٍ) ئینجا کۆیلە ئازادکراوەکەش لە دوای مردنی باوکەکە مردو هیچ مراتگریکیشی نەبو، ئەوە (فَمَالُهُ لِلْبِنْتِ) هەموو ماڵی کۆیلەکە بۆ کیژەکەیە، چونکە ئازادکەری ئازادکەرەکەیەتی.

(وَالْوَلاَءُ لأَعْلَى الْعَصَبَاتِ) خزمایەتی کۆیلە ئازادکردن بۆ بە سەرەوەترین میراتگری پشتێیە وەکو خزمایەتی نەژادی (وَمَنْ مَسَّهُ رِقٌّ) هەر کەسێك کۆیلە بوبێو ئازاد کرابێ (فَلاَ وَلاَءَ عَلَيْهِ إِلاَّ لِمُعْتِقِهِ وَعَصَبَتِهِ) هیچ کەسێك خزمی ئازادکردنەکەی نیە تەنها ئازادکەرەکەیو

وَلَوْ نَكَحَ عَبْدٌ مُعْتَقَةً فَأَتَتْ بِوَلَدٍ فَوَلاَؤُهُ لِمَوْلَى الأُمِّ، فَإِنْ أُعْتِقَ الأَبُ انْجَرَّ إِلَى مَوَالِيهِ، وَلَوْ مَاتَ الأَبُ رَقِيقًا وَعَتَقَ الْجَدُّ انْجَرَّ إِلَى مَوَالِيهِ، فَإِنْ أُعْتِقَ الْجَدُّ وَالأَبُ رَقِيقٌ انْجَرَّ، فَإِنْ أُعْتِقَ الأَبُ بَعْدَهُ انْجَرَّ إِلَى مَوَالِيهِ، وَقِيلَ يَبْقَى لِمَوَالِي الأُمِّ حَتَّى يَمُوتَ الأَبُ فَيَنْجَرَّ إِلَى مَوَالِي الْجَدِّ، وَلَوْ مَلَكَ هَذَا الْوَلَدُ أَبَاهُ جَرَّ وَلاَءَ إِخْوَتِهِ إِلَيْهِ، وَكَذَا وَلاَءَ نَفْسِهِ فِي الأَصَحِّ . قُلْتُ: اَلأَصَحُّ الْمَنْصُوصُ لاَ يَجُرُّهُ، وَاللهُ أَعْلَمُ.

میراتگره پشتێیەکانی ئازادکەرەکەی نابێ (وَلَوْ نَكَحَ عَبْدٌ مُعْتَقَةً) ئەگەر کۆیلەیەك (جارية)کی ئازادکراو لە خۆی مارە بکا، ئینجا (فَأَتَتْ بِوَلَدٍ) منداڵێکی لێببێ، ئەوە (فَوَلاَؤُهُ لِمَوْلَى الأُمِّ) خزمایەتی ئازادیی منداڵەکە هەر بۆ خزمەکەی ئازادکەری دایکیەتی؟ چونکە منداڵەکەش بە هۆی ئازادبوونی دایکی بە ئازادی دەبێ، بەڵام (فَإِنْ أُعْتِقَ الأَبُ) ئەگەر باوکە کۆیلەکەشی ئازاد کرا، ئەو کاتە (انْجَرَّ إِلَى مَوَالِيهِ) خزمایەتی ئازادیی منداڵەکە لە لای دایکی دەپچڕێو ڕادەکشێتەوە لای خزمە ئازادکەرەکانی باوکەکەی، چونکە خزمایەتی ئازادکردن لقی نەژادەو نەژادیش دەدرێتە پاڵ باوکان نەك دایکان، کەوابو: (وَلَوْ مَاتَ الأَبُ رَقِيقًا وَعَتَقَ الْجَدُّ) ئەگەر باوکەکەی بە کۆیلەیی مرد، بەڵام باپیرەکەی ئازاد بوو، ئەو کاتەش (انْجَرَّ إِلَى مَوَالِيهِ) خزمایەتی ئازادبوونی منداڵەکە ڕادەکشێتەوە لای ئازادکەرەکانی باپیرەکەی، چونکە باپیریش وەکو باوکە.

هەر لەو مەسەلەیەدا (فَإِنْ أُعْتِقَ الْجَدُّ وَالأَبُ رَقِيقٌ) ئەگەر باپیرەکە ئازاد کراو باوکەکەش هەر کۆیلە بوو، ئەو کاتەش (انْجَرَّ) خزمایەتیەکە ڕادەکشێتەوە لای ئازادکەرەکانی باپیرەکە، بەڵام (فَإِنْ أُعْتِقَ الأَبُ بَعْدَهُ) ئەگەر لە دوای ئازادکردنی باپیرەکە باوکەکەش ئازاد کرا، ئەو کاتە (انْجَرَّ إِلَى مَوَالِيهِ) خزمایەتیەکەی ڕادەکێشێتەوە لای ئازادکەرەکانی باوکەکەی، چونکە باوك بە هۆی نزیکی بەهێزترە (وَقِيلَ يَبْقَى لِمَوَالِي الأُمِّ حَتَّى يَمُوتَ الأَبُ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا خزمایەتی بۆ ئازادکەرەکانی دایکی دەمێنێتەوە تا باوکەکەی بە کۆیلەیی دەمرێ، ئینجا (فَيَنْجَرَّ إِلَى مَوَالِي الْجَدِّ) لەو کاتەوە ڕادەکشێتەوە لای ئازادکەرەکانی باپیرەکە.

(وَلَوْ مَلَكَ هَذَا الْوَلَدُ أَبَاهُ) ئەگەر ئەم منداڵە باوکە کۆیلەکەی خۆی کردە ملکی خۆیو لێی ئازاد بوو، ئەو کاتە (جَرَّ وَلاَءَ إِخْوَتِهِ إِلَيْهِ) ئەم منداڵە خزمایەتی ئازادکردنی برایەکانیشی لە ئازادکەرەکانی دایکی دەستێنێو بۆ خۆی ڕایدەکێشێ، چونکە بەخۆی ئازادکەری باوکی خۆیەتیو برایەکانیشی پابەندی باوکیەتی (وَكَذَا وَلاَءَ نَفْسِهِ فِي الأَصَحِّ) هەروەها خزمایەتی ئازادکردنی خۆیشی ڕادەکێشێ، بەڵام (قُلْتُ الأَصَحُّ الْمَنْصُوصُ لاَ يَجُرُّهُ) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی بە فەرموودەی ڕاستتر: خزمایەتی ئازادکردنی خۆی بۆ خۆی ڕاناکێشێ (وَاللهُ أَعْلَمُ).

(كتابُ التَّدْبير)

صَرِيحُهُ أَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي، أَوْ إِذَا مِتُّ أَوْ مَتَى مِتُّ فَأَنْتَ حُرٌّ، أَوْ أَعْتَقْتُكَ بَعْدَ مَوْتِي وَكَذَا دَبَّرْتُكَ أَوْ أَنْتَ مُدَبَّرٌ عَلَى الْمَذْهَب، وَيَصِحُّ بِكِنَايَةِ عِتْقٍ مَعَ نِيَّةٍ كَخَلَّيْتُ سَبِيلَكَ بَعْدَ مَوْتِي، وَيَجُوزُ مُقَيَّدًا كَإِنْ مِتُّ فِي ذَا الشَّهْرِ أَوِ الْمَرَضِ فَأَنْتَ حُرٌّ، وَمُعَلَّقًا كَإِنْ دَخَلْتَ فَأَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي، فَإِنْ وُجِدَتِ الصِّفَةُ وَمَاتَ عَتَقَ وَإِلاَّ فَلاَ، وَيُشْتَرَطُ الدُّخُولُ قَبْلَ مَوْتِ السَّيِّد، فَإِنْ قَالَ إِنْ مِتُّ ثُمَّ دَخَلْتَ فَأَنْتَ حُرٌّ اُشْتُرِطَ دُخُولٌ بَعْدَ الْمَوْت، وَهُوَ عَلَى التَّرَاخِي وَلَيْسَ لِلْوَارِثِ بَيْعُهُ قَبْلَ الدُّخُول، وَلَوْ قَالَ إِذَا مِتُّ وَمَضَى شَهْرٌ فَأَنْتَ حُرٌّ فَلِلْوَارِثِ اسْتِخْدَامُهُ فِي الشَّهْرِ لاَ بَيْعُهُ، وَلَوْ قَالَ

﴿ كتابُ التَّدْبِير: پەرتوكی هەڵواسینی ئازادكردن بە مردنی خۆی ﴾

(صَرِيحُهُ) وشەی ئاشكرای هەڵواسینی ئازادكردن بە مردن ئەمانەن: (أَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي) تۆ ئازادی لە دوای مردنی من (أَوْ) یان بڵێ: (إِذَا مِتُّ أَوْ مَتَى مِتُّ فَأَنْتَ حُرٌّ) هەر كاتێك من مردم تۆ ئازادی (أَوْ) یان بڵێ: (أَعْتَقْتُكَ بَعْدَ مَوْتِي) تۆم ئازاد كرد لە دوای مردنم (وَكَذَا دَبَّرْتُكَ أَوْ أَنْتَ مُدَبَّرٌ عَلَى الْمَذْهَبِ) هەروەها: تۆم كردە ئازادكراوی هەڵواسراو بە مردن، یان تۆ ئازادكراوی هەڵواسراو بە مردنی (وَيَصِحُّ بِكِنَايَةِ عِتْقٍ مَعَ نِيَّةٍ) هەروەها بە وشەی نائاشكرای ئازادكردنیش بە نیەتەوە دروست دەبێ: (كَخَلَّيْتُ سَبِيلَكَ بَعْدَ مَوْتِي) وەك لە دوای مردنم وازم لە تۆ هێنا.

(وَيَجُوزُ مُقَيَّدًا) دروستە ئازادكردنی هەڵواسراو بە مردن بە شتێكی‌تریشەوە ببەسترێ: (كَإِنْ مِتُّ فِي ذَا الشَّهْرِ أَوِ الْمَرَضِ فَأَنْتَ حُرٌّ) وەك ئەگەر لەو مانگەدا مردم، یان بەو نەخۆشی‌یە مرم تۆ ئازادی. هەم (وَمُعَلَّقًا) بە هەڵواسراویش دروستە (كَإِنْ دَخَلْتَ فَأَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي) وەك ئەگەر چویە ژورەوە تۆ لە دوای مردنم ئازادی. كەوابو: (فَإِنْ وُجِدَتِ الصِّفَةُ وَمَاتَ) ئەگەر پێهەڵواسراوەكە هاتە جێ و گەورەكەش مرد، ئەوە (عَتَقَ) لە دوای مردنی ئازاد دەبێ (وَإِلاَّ فَلاَ) بەڵام پێهەڵواسراوەكە نەهاتە جێ ئەوە ئازاد نابێ (وَيُشْتَرَطُ الدُّخُولُ قَبْلَ مَوْتِ السَّيِّدِ) لەو حاڵەتەدا بە مەرج دادەندرێ پێش مردنی گەورەكەی چوبێتە ژورەوە، بەڵام (فَإِنْ قَالَ: إِنْ مِتُّ ثُمَّ دَخَلْتَ فَأَنْتَ حُرٌّ) ئەگەر گوتی: ئەگەر مردم ئینجا چویتە ژورەوە تۆ ئازادی، ئەو كاتە (اُشْتُرِطَ دُخُولٌ بَعْدَ الْمَوْتِ) بە مەرج داندراوە لە دوای مردن بچێتە ژورەوە (وَهُوَ عَلَى التَّرَاخِي) چونە ژورەوەكەش كاتی بۆ نیە، هەم (وَلَيْسَ لِلْوَارِثِ بَيْعُهُ قَبْلَ الدُّخُولِ) میراتگرەكەش بۆی نیە پێش چوونە ژورەوە كۆیلەكە بفرۆشێ.

(وَلَوْ قَالَ إِذَا مِتُّ وَمَضَى شَهْرٌ فَأَنْتَ حُرٌّ) ئەگەر گوتی: هەر كاتێك مردمو لە دوای مردنم مانگێك رۆیشت تۆ ئازادی. ئەوە (فَلِلْوَارِثِ اسْتِخْدَامُهُ فِي الشَّهْرِ لاَ بَيْعُهُ) بۆ میراتگرەكە دروستە لەو مانگەدا خزمەتی خۆی پێ بكا، بەڵام دروست نیە بیفرۆشێ (وَلَوْ قَالَ) ئەگەر گوتی:

إِنْ شِئْتَ فَأَنْتَ مُدَبَّرٌ أَوْ أَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي إِنْ شِئْتَ اُشْتُرِطَتْ الْمَشِيئَةُ مُتَّصِلَةً، وَإِنْ قَالَ: مَتَى شِئْتَ فَلِلتَّرَاخِي، وَ لَوْ قَالاَ لِعَبْدِهِمَا: إِذَا مُتْنَا فَأَنْتَ حُرٌّ لَمْ يَعْتِقْ حَتَّى يَمُوتَا، فَإِنْ مَاتَ أَحَدُهُمَا فَلَيْسَ لِوَارِثِهِ بَيْعُ نَصِيبِهِ، وَلاَ يَصِحُّ تَدْبِيرُ مَجْنُونٍ وَصَبِيٍّ لاَ يُمَيِّزُ، وَكَذَا مُمَيِّزٌ فِي الأَظْهَرِ، وَيَصِحُّ مِنْ سَفِيهٍ وَكَافِرٍ أَصْلِيٍّ، وَتَدْبِيرُ الْمُرْتَدِّ يُبْنَى عَلَى أَقْوَالِ مِلْكِهِ، وَلَوْ دَبَّرَ ثُمَّ ارْتَدَّ لَمْ يَبْطُلْ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلَوْ ارْتَدَّ الْمُدَبَّرُ لَمْ يَبْطُلْ، وَلِحَرْبِيٍّ حَمْلُ مُدَبَّرِهِ إِلَى دَارِهِمْ، وَلَوْ كَانَ لِكَافِرٍ عَبْدٌ مُسْلِمٌ فَدَبَّرَهُ نُقِضَ وَبِيعَ عَلَيْهِ، وَلَوْ دَبَّرَ كَافِرٌ كَافِرًا فَأَسْلَمَ

(إِنْ شِئْتَ فَأَنْتَ مُدَبَّرٌ، أَوْ أَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي إِنْ شِئْتَ) ئەگەر حەزت کرد تۆ لە دوای مردنم ئازادی، یان تۆ ئازادی لە دوای مردنم ئەگەر حەزت کرد. ئەوە لە هەر دوو وێنەدا (اُشْتُرِطَتْ الْمَشِيئَةُ مُتَّصِلَةً) بە مەرج دانراوە حەزکردنەکەی بە قسەی گەورەکەیەوە بنێ‌و ناوبڕی نەبێ، بەڵام (وَإِنْ قَالَ: مَتَى شِئْتَ) ئەگەر گوتی هەر کاتێك حەزت کرد. ئەوە (فَلِلتَّرَاخِي) ماوەی نیەو دروستە ناوبڕی هەبێ (وَ لَوْ قَالاَ لِعَبْدِهِمَا: إِذَا مُتْنَا فَأَنْتَ حُرٌّ) ئەگەر دوو هاوبەش گوتیانە کۆیلەکەیان: هەر کاتێك ئێمە مردین تۆ ئازادی. ئەوە (لَمْ يَعْتِقْ حَتَّى يَمُوتَا) هیچ بەشێکی ئازاد نابێ تا هەردووکیان دەمرن، بەڵام (فَإِنْ مَاتَ أَحَدُهُمَا) ئەگەر هاوبەشێکیان مرد، ئەوە (فَلَيْسَ لِوَارِثِهِ بَيْعُ نَصِيبِهِ) بۆ میراتگرەکەی وی دروست نیە بەشەکەی خۆی بفرۆشێ، چونکە بە مردنی هاوبەشەکەیتر هەردوو بەشەکانی ئازاد دەبن.

(وَلاَ يَصِحُّ تَدْبِيرُ مَجْنُونٍ وَصَبِيٍّ لاَ يُمَيِّزُ، وَكَذَا مُمَيِّزٌ فِي الأَظْهَرِ) ئازادکردنی دوای مردن لە شێت‌و منداڵی فامیدەو نەفامیش دروست نابێ، بەڵام (وَيَصِحُّ مِنْ سَفِيهٍ وَكَافِرٍ أَصْلِيٍّ) لە ماڵ بەفیڕۆدەرو لە کافری بنەڕەتی دروست دەبێ (وَتَدْبِيرُ الْمُرْتَدِّ يُبْنَى عَلَى أَقْوَالِ مِلْكِهِ) ئازادکردنی پاشگەزبوو بنیات دەدرێ لە سەر فەرموودەکانی ملکایەتیی، بە فەرموودەی بەهێزتر: ڕادەگیرێ، جا ئەگەر بۆوە موسوڵمان ئەوە دروست دەبێ، ئەگەر نا: نا، بەڵام (وَلَوْ دَبَّرَ ثُمَّ ارْتَدَّ) ئەگەر ئازادیەکەی بە مردن هەڵواسی، ئینجا کافر بوو، ئەوە (لَمْ يَبْطُلْ عَلَى الْمَذْهَبِ) هەڵواسینەکە بەتاڵ نابێتەوە (وَ) هەروەها (لَوْ ارْتَدَّ الْمُدَبَّرُ لَمْ يَبْطُلْ) ئەگەر لە دوای هەڵواسین کۆیلەکەش کافر ببێ هەر بەتاڵ نابێتەوە (وَلِحَرْبِيٍّ حَمْلُ مُدَبَّرِهِ إِلَى دَارِهِمْ) بۆ کافری جەنگی هەیە کۆیلە ئازادکراوەکەی دوای مردنی بباتە ناو (دارالكفر) چونکە هێشتا هەر کۆیلەیە.

(وَلَوْ كَانَ لِكَافِرٍ عَبْدٌ مُسْلِمٌ) ئەگەر کافرێك کۆیلەیەکی موسوڵمانی هەبوو (فَدَبَّرَهُ) ئینجا ئازادی‌دوای‌مردنی داپێ، ئەوە (نُقِضَ وَبِيعَ عَلَيْهِ) ئازادکردنەکەی هەڵدەوەشێندرێتەوەو کۆیلەکەی لێ‌دەفرۆشرێ، چونکە ئەگەر لە ملکایەتی‌یدا بمێنێتەوە دەبێتە زەلیلکردنی موسوڵمانێك (وَلَوْ دَبَّرَ كَافِرٌ كَافِرًا فَأَسْلَمَ) ئەگەر کافرێك ئازادی دوای مردنی دایە

وَلَمْ يَرْجِعْ السَّيِّدُ فِي التَّدْبِيرِ نُزِعَ مِنْ يَدِ سَيِّدِهِ، وَصُرِفَ كَسْبُهُ إِلَيْهِ، وَفِي قَوْلٍ يُبَاعُ، وَلَهُ بَيْعُ الْمُدَبَّرِ، وَالتَّدْبِيرُ تَعْلِيقُ عِتْقٍ بِصِفَةٍ، وَفِي قَوْلٍ وَصِيَّةٌ، فَلَوْ بَاعَهُ ثُمَّ مَلَكَهُ لَمْ يَعُدِ التَّدْبِيرُ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلَوْ رَجَعَ عَنْهُ بِقَوْلِهِ كَأَبْطَلْتُهُ فَسَخْتُهُ نَقَضْتُهُ رَجَعْتُ فِيهِ صَحَّ إِنْ قُلْنَا وَصِيَّةٌ وَإِلاَّ فَلاَ، وَلَوْ عُلِّقَ مُدَبَّرٌ بِصِفَةٍ صَحَّ وَعَتَقَ بِالأَسْبَقِ مِنَ الْمَوْتِ وَالصِّفَةِ، وَلَهُ وَطْءُ مُدَبَّرَةٍ، وَلاَ يَكُونُ رُجُوعًا، فَإِنْ أَوْلَدَهَا بَطَلَ تَدْبِيرُهُ،

کۆیلەکافرەکەی خۆی، ئینجا کۆیلەکە بووە موسوڵمانو (وَلَمْ يَرْجِعْ السَّيِّدُ فِي التَّدْبِيرِ) گەورەکەش لەو ئازادکردنە پەشیمان نەبۆوە، ئەوە (نُزِعَ مِنْ يَدِ سَيِّدِهِ) کۆیلەکە لەدەستی گەورەکەی دەردەهێندرێو چاوەڕوانی مردنی دەکرێ، بەڵام لەو ماوەیەدا (وَصُرِفَ كَسْبُهُ إِلَيْهِ) کەسابەتەکەی دەدرێتە گەورەکەی (وَفِي قَوْلٍ يُبَاعُ) لە فەرموودەیەکدا کۆیلەکە دەفرۆشرێو ئازادکردنەکە هەڵدەوەشێندرێتەوە.

(وَلَهُ بَيْعُ الْمُدَبَّرِ) بۆ گەورەکە دروستە ئەو کۆیلەیە بفرۆشێ کە ئازادی دوایمردنی داوەتێ، هەم دروستە بیبەخشێو گشت دەستکاریەکی بکا کە لە ملکایەتی لابکەوێ، جا بەو فرۆشتنو دەستکارییە ئازادکردنەکەی بەتاڵ دەبێتەوە ﴿عن جابر﷜: أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ غُلاَمًا لَهُ عَنْ دُبُرٍ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ غَيْرُهُ، فَاحْتَاجَ، فَبَاعَهُ النَّبِيُّ ﷺ﴾ رواه الشيخان، پیاوێك ئازادیدوای مردنی دابوە کۆیلەکەی خۆیو جگە لەو کۆیلەیەش هیچ ماڵیتری نەبو، جا پێغەمبەرﷺ کۆیلەکەی فرۆشت چونکە بۆ قەرزدانەوەی پێویستی هەبوو.

(وَالتَّدْبِيرُ تَعْلِيقُ عِتْقٍ بِصِفَةٍ) ئازادکردنی دوای مردن هەڵواسینی ئازادکردنێکە بە سیفەتێکەوە (وَفِي قَوْلٍ وَصِيَّةٌ) لە فەرموودەیەکدا: وەسیێت کردنە، کەوابو: (فَلَوْ بَاعَهُ ثُمَّ مَلَكَهُ) ئەگەر کۆیلەکەی فرۆشت ئینجا دووبارە بۆوە ملکی خۆی، ئەوە (لَمْ يَعُدِ التَّدْبِيرُ عَلَى الْمَذْهَبِ) ئازادکردنە هەڵواسراوەکە ناگەڕێتەوە، چونکە بە هۆی فرۆشتن بەتاڵ بۆتەوە (وَلَوْ رَجَعَ عَنْهُ بِقَوْلِهِ) ئەگەر لە هەڵواسینی ئازدکردنەکە پەشیمان بۆوە بە گوتەیەکی خۆی: (كَأَبْطَلْتُهُ فَسَخْتُهُ نَقَضْتُهُ رَجَعْتُ فِيهِ) وەك بەتاڵم کردەوە هەڵموەشاندنەوە لێی پەشیمان بومەوە، ئەوە (صَحَّ إِنْ قُلْنَا وَصِيَّةٌ وَإِلاَّ فَلاَ) دروست دەبێ ئەگەر بڵێین: وەسیێتە. بەڵام ئەگەر بڵێین: هەڵواسینە. پەشیمانیەکە دروست نابێ.

(وَلَوْ عُلِّقَ مُدَبَّرٌ بِصِفَةٍ) ئەگەر ئازادی ئازادکراوەکەی دوایمردن بە سیفەتێکیترەوەش هەڵواسرا: وەك ئەگەر بچیتە فلانە شوێنە تۆ ئازادی، ئەوە (صَحَّ وَعَتَقَ بِالأَسْبَقِ مِنَ الْمَوْتِ وَالصِّفَةِ) دروست دەبێو لە مردنو سیفەتەکە کامەیان پێشتر بن بە پێشترەکە ئازاد دەبێ (وَلَهُ وَطْءُ مُدَبَّرَةٍ وَلاَ يَكُونُ رُجُوعًا) بۆ گەورەکە دروستە جیماع لەگەڵ ئەو (جاريە)یە بکا کە ئازادی دوای مردنی داوەتێو ئەو جیماعە نابێتە پەشیمانی، بەڵام (فَإِنْ أَوْلَدَهَا بَطَلَ تَدْبِيرُهُ) ئەگەر منداڵێکی لەو (جارية)یە بوو، ئەوە هەڵواسینی ئازادکردنەکەی دوای مردن بەتاڵ دەبێتەوە، چونکە بووەتە (أُمُّ الْوَلَدِ)-دایکە منداڵ، کەواتە: بەم ناوە ئازاد دەبێ.

وَلاَ يَصِحُّ تَدْبِيرُ أُمِّ وَلَدٍ، وَيَصِحُّ تَدْبِيرُ مُكَاتَبٍ وَكِتَابَةُ مُدَبَّرٍ.
(فَصْلٌ) وَلَدَتْ مُدَبَّرَةٌ مِنْ نِكَاحٍ أَوْ زِنًا لاَ يَثْبُتُ لِلْوَلَدِ حُكْمُ التَّدْبِيرِ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ دَبَّرَ حَامِلاً ثَبَتَ لَهُ حُكْمُ التَّدْبِيرِ عَلَى الْمَذْهَبِ، فَإِنْ مَاتَتْ أَوْ رَجَعَ فِي تَدْبِيرِهَا دَامَ تَدْبِيرُهُ، وَقِيلَ: إِنْ رَجَعَ وَهُوَ مُتَّصِلٌ فَلاَ، وَلَوْ دَبَّرَ حَمْلاً صَحَّ، فَإِنْ مَاتَ عَتَقَ دُونَ الأُمِّ، وَإِنْ بَاعَهَا صَحَّ وَكَانَ رُجُوعًا عَنْهُ، وَلَوْ وَلَدَتِ الْمُعَلَّقُ عِتْقُهَا لَمْ يَعْتِقِ الْوَلَدُ، وَفِي قَوْلٍ إِنْ عَتَقَتْ بِالصِّفَةِ عَتَقَ، وَلاَ يَتْبَعُ مُدَبَّرًا وَلَدُهُ، وَجِنَايَتُهُ كَجِنَايَةِ قِنٍّ،

(وَ) هەروەها (لاَ يَصِحُّ تَدْبِيرُ أُمِّ وَلَدٍ) دروست نیە ئازادی دوای مردن بداتە (أم الولد)، چونكە گوتمان ئەمە هەر بەم ناوە ئازد دەبێ، بەڵام (وَيَصِحُّ تَدْبِيرُ مُكَاتَبٍ وَكِتَابَةُ مُدَبَّرٍ) دروستە: ئازادی دوای مردن بداتە نووسراوپێدراو، هەم نووسراویش بداتە ئازادكراوی دوای مردن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی كۆرپەی ئازادكراوەكەی دوای مردن ﴾

(وَلَدَتْ مُدَبَّرَةٌ مِنْ نِكَاحٍ أَوْ زِنًا) ئەگەر (جاریـة)كـی ئـازادكراوی دوای مـردن–پـێش مردنـی گەورەكەی–منداڵێكی بوو: بە مارەبڕین، یان بە زینا، ئەوە (لاَ يَثْبُتُ لِلْوَلَدِ حُكْمُ التَّدْبِيرِ فِي الأَظْهَرِ) بڕیاری ئازادبوونی دوای مردن بۆ منداڵەكە جێگیر نابێ، بەڵام (وَلَوْ دَبَّرَ حَامِلاً) ئەگەر ئازادكردنی دوای مردنی دایە (جارية)كی ئاوس، ئەوە (ثَبَتَ لَهُ حُكْمُ التَّدْبِيرِ عَلَى الْمَذْهَبِ) بڕیاری ئازادكردنەكە بۆ كۆرپەی ناو زگیشی جێگیر دەبێ، چونكە كۆرپـەی نـاو زگ وەك پارچەیەكی (جاریە)كەیە (فَإِنْ مَاتَتْ أَوْ رَجَعَ فِي تَدْبِيرِهَا) جا ئەگـەر (جاریـة)كـە مرد، یـان گـەورەكـە لـە ئازادكردنەكـە پـەشیمان بـۆوە، ئـەوە (دَامَ تَدْبِيرُهُ) ئـازادبوونی كۆرپەی ناو زگ لە دوای مردن هەر بەردەوام دەبێ (وَقِيلَ إِنْ رَجَعَ وَهُوَ مُتَّصِلٌ فَلاَ) لـە فەرموودەیەكی بێهێزدا: ئەگەر گەورەكە پەشیمان بۆوەو كۆرپەكەش هەر لە نـاو زگـیدا بوو، ئەو كاتە ئازادبوونی كۆرپەكە بەردەوام نابێ.

(وَلَوْ دَبَّرَ حَمْلاً) ئەگـەر ئـازادی دوای مردنـی دایـە كۆرپـەی نـاو زگ، ئـەوە (صَحَّ) دروست دەبێ، كەوابو: (فَإِنْ مَاتَ) ئەگەر گەورەكە مرد، ئەوە (عَتَقَ دُونَ الأُمِّ) كۆرپەكە ئازاد دەبێ، بەڵام دایكەكەی ئازاد نابێ، بەڵام (وَإِنْ بَاعَهَا) ئەگەر (جاریە)كەی بە ئاوسی فرۆشت، ئـەوە (صَحَّ وَكَانَ رُجُوعًا عَنْهُ) فرشتنەكەی دروست دەبێو دەبێتە پەشیمانبوونەوە لە ئـازدكردنی كۆرپەكـە (وَلَوْ وَلَدَتِ الْمُعَلَّقُ عِتْقُهَا) ئەگـەر ئـەو (جاریـە)ی ئـازادكردنی بـە شـتێكەوە هەڵواسراوە منداڵێكی بوو، ئەوە (لَمْ يَعْتِقِ الْوَلَدُ) بە ئازادبوونی خۆی منداڵەكەی ئـازاد نابێ (وَفِي قَوْلٍ إِنْ عَتَقَتْ بِالصِّفَةِ عَتَقَ) لە فەرموودەیەكدا: ئەگەر (جاریە)كە بە پێهەڵواسـراوەكە ئازاد ببێ منداڵەكەشی ئازاد دەبێ (وَلاَ يَتْبَعُ مُدَبَّرًا وَلَدُهُ) كۆیلـەی ئـازادكراوی دوای مـردن منداڵەكەی خۆی شوێنی ناكەوێ لە ئازادبوونەكەدا (وَجِنَايَتُهُ كَجِنَايَةِ قِنٍّ) تـاوانی ئـازادكراوی دوای مردن وەكو تاوانی كۆیلەی بێناتۆرە.

وَيَعْتِقُ بِالْمَوْتِ مِنَ الثُّلُث كُلُّهُ أَوْ بَعْضُهُ بَعْدَ الدَّيْن، وَلَوْ عَلَّقَ عِتْقًا عَلَى صِفَةٍ تَخْتَصُّ بِالْمَرَضِ كَإِنْ دَخَلْتَ فِي مَرَضِ مَوْتِي فَأَنْتَ حُرٌّ عَتَقَ مِنَ الثُّلُث، وَإِنْ احْتَمَلَتْ الصِّحَّةَ فَوُجِدَتْ فِيالْمَرَضِ فَمِنْ رَأْسِ الْمَالِ فِيالأَظْهَرِ، وَلَوْ ادَّعَى عَبْدُهُ التَّدْبِيرَ فَأَنْكَرَهُ فَلَيْسَ بِرُجُوعٍ بَلْ يَحْلِفُ، وَلَوْ وُجِدَ مَعَ مُدَبَّرٍ مَالٌ فَقَالَ: كَسَبْتُه بَعْدَ مَوْتِ السَّيِّدِ، وَقَالَ الْوَارِثُ قَبْلَهُ صُدِّقَ الْمُدَبَّرُ بِيَمِينِهِ، وَإِنْ أَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ قُدِّمَتْ بَيِّنَتُهُ.

(كِتَابُ الْكِتَابَةِ)

هِيَ مُسْتَحَبَّةٌ إِنْ طَلَبَهَا رَقِيقٌ أَمِينٌ قَوِيٌّ عَلَى كَسْبٍ،

(وَ) هەر كاتێك كۆیلەیەك ئازادكردنی دوای مردنی درابێ، ئەوە (یَعْتِقُ بِالْمَوْتِ مِنَ الثُّلُثِ) هەر بە مردنی‌گەورەكەی لە سێیەكی ماڵەكەی ئازاد دەبێ، جا كۆیلەكەش (كُلُّهُ) هەمووی ئازاد دەبێ ئەگەر هەمووی بە ئەندازەی سێیەك بێ (أَوْ بَعْضُهُ) یان بەشێكی ئازاد دەبێ، ئەگەر بەشەكە بە ئەندازەی سێیەك بێ، جا ئازادبوونەكەش (بَعْدَالدَّيْنِ) لە دوای قەرزدانەوەكان دەبێ (وَلَوْ عَلَّقَ عِتْقًا عَلَى صِفَةٍ تَخْتَصُّ بِالْمَرَضِ) ئەگەر ئازادكردنێكی بە سیفەتێك هەڵواسی كە تایبەت بە نەخۆشی بوو: (كَإِنْ دَخَلْتَ فِي مَرَضِ مَوْتِي فَأَنْتَ حُرٌّ) وەك ئەگەر لە نەخۆشی مردنمدا بچیتە ژوورەوە تۆ ئازادی، ئەوەش (عَتَقَ مِنَ الثُّلُثِ) لە سێیەكی ماڵەكەی ئازاد دەبێ، بەڵام (وَإِنْ احْتَمَلَتْ الصِّحَّةُ) ئەگەر سیفەتەكە ئیحتیمالی ساغی‌ی هەبوو، چونكە باسی نەخۆشی‌ی نەكردبو (فَوُجِدَتْ فِيالْمَرَضِ) ئینجا لە نەخۆشی‌دا هاتەجێ: وەك تەنها بڵێ: ئەگەر بچێتە ژوورەوە تۆ لە دوای مردنم ئازادی. ئەوە (فَمِنْ رَأْسِ الْمَالِ فِيالأَظْهَرِ) لە سەر مایەكەی ماڵی ئازاد دەبێ.

(وَلَوْ ادَّعَى عَبْدُهُ التَّدْبِيرَ) ئەگەر كۆیلەكەی گوتی: ئازادی دوای مردنت داومێ. (فَأَنْكَرَهُ) گەورەكەش گوتی ڕاست نیە. ئەوە (فَلَيْسَ بِرُجُوعٍ بَلْ يَحْلِفُ) نابێتە پەشیمانبوونەوە، بەڵكو گەورەكە سوێند دەخوا (وَلَوْ وُجِدَ مَعَ مُدَبَّرٍ مَالٌ) ئەگەر ئازادكراوێكی دوای مردن هەندێك ماڵی لە دەستدا بوو (فَقَالَ: كَسَبْتُه بَعْدَ مَوْتِ السَّيِّدِ) جا گوتی: لە دوای مردنی گەورەكەم ئەم ماڵەم وەدەست هێناوە. (وَقَالَ الْوَارِثُ قَبْلَهُ) میراتگرەكەش گوتی: پێش مردنی گەورەكە وەدەستت هێناوە. (صُدِّقَ الْمُدَبَّرُ بِيَمِينِهِ) باوەڕ بە ئازادكراوەكە دەكرێ ئەگەر سوێند بخوا، هەم (وَإِنْ أَقَامَا بَيِّنَتَيْنِ) ئەگەر هەردوو لا شاهیدیان هێنان، ئەوە (قُدِّمَتْ بَيِّنَتُهُ) هەر شاهیدەكانی ئازادكراوەكە وەپێش دێخرێن.

﴿ كِتَابُ الْكِتَابَةِ: پەڕتوكی نووسراودانە كۆیلە ﴾

واتە: مامڵەت لەگەڵ كۆیلەكەی‌بكاو بڵێ: ئەوەندە ماڵەم بۆ بێنە ئازادت دەكەم. (هِيَ مُسْتَحَبَّةٌ) نووسراودانە كۆیلە سوننەتە (إِنْ طَلَبَهَا رَقِيقٌ أَمِينٌ قَوِيٌّ عَلَى كَسْبٍ) ئەگەر كۆیلەیەكی بەهێزی ئەمینی بە توانا بۆ كەسابەتكردن داوای بكا، خوای‌گەورە دەفەرموێ:

قِيلَ أَوْ غَيْرُ قَوِيٍّ، وَلاَ تُكْرَهُ بِحَالٍ، وَصِيغَتُهَا: كَاتَبْتُكَ عَلَى كَذَا مُنَجَّمًا إِذَا أَدَّيْتَهُ فَأَنْتَ حُرٌّ، وَيُبَيِّنُ عَدَدَ النُّجُومِ وَقِسْطَ كُلِّ نَجْمٍ، وَلَوْ تَرَكَ لَفْظَ التَّعْلِيقِ وَنَوَاهُ جَازَ، وَلاَ يَكْفِي لَفْظُ كِتَابَةٍ بِلاَ تَعْلِيقٍ وَلاَ نِيَّةٍ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَيَقُولُ الْمُكَاتَبُ قَبِلْتُ، وَشَرْطُهُمَا تَكْلِيفٌ وَإِطْلاَقٌ، وَكِتَابَةُ الْمَرِيضِ مِنَ الثُّلُثِ، فَإِنْ كَانَ لَهُ مِثْلاَهُ صَحَّتْ كِتَابَةُ كُلِّهِ، فَإِنْ لَمْ يَمْلِكْ غَيْرَهُ وَأَدَّى فِي حَيَاتِهِ مِائَتَيْنِ، وَقِيمَتُهُ مِائَةٌ عَتَقَ، وَإِنْ أَدَّى مِائَةً عَتَقَ ثُلُثَاهُ، وَلَوْ كَاتَبَ مُرْتَدٌّ بُنِيَ عَلَى أَقْوَالِ مِلْكِهِ، فَإِنْ وَقَفْنَاهُ بَطَلَتْ عَلَى الْجَدِيدِ،

﴿وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا﴾ ئەو کۆیلانەی داوای نووسراو پێدان دەکەن لە وانەی لە دەستتان دانە، ئێوە نووسراویان بدەنێ ئەگەر زانیتان چاکەیان تێدایە. (قِيلَ أَوْ غَيْرُ قَوِيٍّ) لە فەرموودەیەکی بێهێزدا ئەگەر توانای کەسابەتیشی نەبێ، هەر سوننەتە (وَلاَ تُكْرَهُ بِحَالٍ) نووسراودانە کۆیلە لە هیچ حاڵەتێکدا ناپەسند نیە.

(وَصِيغَتُهَا) گۆتەی نووسراودان ئەوەیە گەورەکە بڵێتە کۆیلەکە: (كَاتَبْتُكَ عَلَى كَذَا مُنَجَّمًا إِذَا أَدَّيْتَهُ فَأَنْتَ حُرٌّ) مامڵەتی نووسراودانم لەگەڵ تۆ کرد لە سەر ئەوەندە ماڵە بە وەندە بەشە بمدەیێ هەر کاتێك ماڵەکەت دامێ تۆ ئازادی. (وَيُبَيِّنُ عَدَدَ النُّجُومِ وَقِسْطَ كُلِّ نَجْمٍ) واجبە گەورەکە: ژمارەی بەشەکانو ئەندازەی ماڵهێنانی لە گشت بەشێکدا ڕوون بکاتەوە (وَلَوْ تَرَكَ لَفْظَ التَّعْلِيقِ وَنَوَاهُ جَازَ) ئەگەر گەورەکە وشەی هەڵواسینەکەی نەگۆت بەلام نیەتی هەڵواسینەکەی هەبوو، ئەوەش هەر دروست دەبێ، بەلام (وَلاَ يَكْفِي لَفْظُ كِتَابَةٍ بِلاَ تَعْلِيقٍ وَلاَ نِيَّةٍ عَلَى الْمَذْهَبِ) وشەی نووسراوپێدان بێ هەڵواسینو بێ نیەتی هەڵواسین بەس نیە (وَيَقُولُ الْمُكَاتَبُ قَبِلْتُ) دەبێ نووسراوپێدراوەکەش یەکسەر بڵێ: قبوڵم کرد.

(وَشَرْطُهُمَا) مەرجی نووسراودەرەکەو نووسراوپێدراوەکە: (تَكْلِيفٌ وَإِطْلاَقٌ) دەبێ هەردووکیان باڵغو عاقڵو بە خۆشیخۆیان بێو هەم گەورەکەش دەستکاریی دروست بێ (وَكِتَابَةُ الْمَرِيضِ مِنَ الثُّلُثِ) نووسراودانی نەخۆش لە سێیەکی ماڵەکەی حیساب دەکرێ (فَإِنْ كَانَ لَهُ مِثْلاَهُ) جا ئەگەر گەورەکە بە ئەندازەی دوو هەندی کۆیلەکەی ماڵی هەبێ، ئەوە (صَحَّتْ كِتَابَةُ كُلِّهِ) نووسراودانی هەمو کۆیلەکە دروست دەبێ (فَإِنْ لَمْ يَمْلِكْ غَيْرَهُ) جا ئەگەر گەورەکە جگە لە کۆیلەکە هیچ ماڵیتری نەبو (وَأَدَّى فِي حَيَاتِهِ مِائَتَيْنِ) هەر لە ژیانیگەورەکەشدا دووسەد دیناری دابو: کە مامڵەتەکەی لە سەر کرابو (وَقِيمَتُهُ مِائَةٌ) نرخی کۆیلەکەش سەد دینار بوو، ئەوە (عَتَقَ) هەمووی ئازاد دەبێ، بەلام (وَإِنْ أَدَّى مِائَةً) ئەگەر تەنها سەد دیناری دابێ، ئەوە (عَتَقَ ثُلُثَاهُ) دوو سێیەکی کۆیلەکە ئازاد دەبێ.

(وَلَوْ كَاتَبَ مُرْتَدٌّ) ئەگەر پاشگەزبووێك نووسراوی دایە کۆیلەکەی، ئەوە (بُنِيَ عَلَى أَقْوَالِ مِلْكِهِ) لە سەر فەرموودەکانی ملکایەتیی بنیات دەندرێ (فَإِنْ وَقَفْنَاهُ بَطَلَتْ عَلَى الْجَدِيدِ)

وَلاَ تَصِحُّ كِتَابَةُ مَرْهُون وَمُكْرًى، وَشَرْطُ الْعِوَضِ كَوْنُهُ دَيْنًا مُـؤَجَّلاً، وَلَـوْ مَنْفَعَـةً، وَمُنَجَّمًا بِنَجْمَيْنِ فَأَكْثَرَ، وَقِيلَ: إِنْ مَلَكَ بَعْضَهُ وَبَاقِيه حُرٌّ لَمْ يُشْتَرَطْ أَجَلٌ وَتَنْجِيمٌ، وَلَوْ كَاتَبَ عَلَى خِدْمَةِ شَهْرٍ وَدِينَار عِنْدَ انْقِضَائه صَحَّتْ، أَوْ عَلَى أَنْ يَبِيعَهُ كَذَا فَسَـدَتْ، وَلَوْ قَالَ كَاتَبْتُكَ وَبِعْتُكَ هَذَا الثَّوْبَ بِأَلْف وَنَجَّمَ الأَلْفَ وَعَلَّقَ الْحُرِّيَّةَ بِأَدَائه فَالْمَذْهَبُ صِحَّةُ الْكِتَابَة دُونَ الْبَيْعِ، وَلَوْ كَاتَبَ عَبِيدًا عَلَى عِوَض مُنَجَّمٍ وَعَلَّقَ عِـتْقَهُمْ بِأَدَائِـه فَالنَّصُّ صِحَّتُهَا، وَيُوَزَّعُ عَلَى قِيمَتهِمْ يَوْمَ الْكِتَابَة فَمَنْ أَدَّى حِصَّتَهُ عَتَقَ، وَمَـنْ عَجَـزَ رَقَّ، وَتَصِحُّ كِتَابَةُ بَعْضِ مَنْ بَاقِيه حُرٌّ، فَلَوْ كَاتَبَ كُلَّهُ

ئەگەر بە فەرموودەی بەهێزتر ملکایەتی‌ی ڕابگرین: ئەوە مامڵەتەکە بەتاڵ دەبێتـەوە (وَلاَ تَصِحُّ كِتَابَةُ مَرْهُونٍ وَمُكْرًى) نووسـراودانە کۆیلـەی ڕەهنکراو و بەکرێدراو دروست نابێ، چونکە کەسابەتی پێ ناکرێ.

(وَشَرْطُ الْعِوَضِ) مەرجی پارەی نووسراودانەکە: (كَوْنُهُ دَيْنًا مُؤَجَّلاً) دەبی قـەرزێکی مـاوە بۆ داندراو بێ (وَلَوْ مَنْفَعَةً) هەرچەند پارەکەش سودێك بێ، هەم (وَمُنَجَّمًا بِنَجْمَيْنِ فَـأَكْثَرَ) دەبی پارە هێنانەکەش بەش بەش کرابێ، واتە: بە دوو جار، یان بـە زیاتر لـە دوو جار پارەکە بهێنێ (وَقِيـلَ) لـە فەرموودەیـەکی بێهێـزدا (إِنْ مَلَـكَ بَعْضَـهُ وَبَاقِيـه حُـرٌّ) ئەگـەر بەشێکی ملکی گەورەکەی بێو بەشێکیشـی ئـازاد بـێ (لَـمْ يُشْـتَرَطْ أَجَـلٌ وَتَنْجِيمٌ) مـاوە دانانو بەشکردنی پـارە هێنانەکە مـەرج نیـە (وَلَـوْ كَاتَـبَ عَلَـى خِدْمَـةِ شَـهْرٍ وَدِينَـارٍ عِنْدَ انْقِضَائه) ئەگـەر نووسراوی دایە کۆیلەکـەی لـە سـەر خزمـەتکردنی مانگێكو دینارێك لـە کاتی تەواوبوونی مانگەکە، ئەوە (صَحَّتْ) دروست دەبێ (أَوْ عَلَـى أَنْ يَبِيعَـهُ كَذَا) یـان لـە سەر ئەوەی فلانە شتەی بفرۆشێتێ، ئەوە (فَسَدَتْ) بەتاڵ دەبێ.

(وَلَوْ قَالَ) ئەگەر گەورەکەی گوتی: (كَاتَبْتُكَ وَبِعْتُـكَ هَـذَا الثَّـوْبَ بِـأَلْفٍ) نووسـراوم دایێـیو ئـەم جلەشـم فرۆشـتیێ بـە هـەزار دینـار (وَنَجَّـمَ الأَلْـفَ وَعَلَّـقَ الْحُرِّيَّـةَ بِأَدَائِـهِ) هێنـانی هەزارەکەشـی بـەش بـەش کـردو ئازادیەکەشـی بـە هێنـانی هەزارەکـە هەڵواسـی، ئـەوە (فَالْمَذْهَبُ صِـحَّةُ الْكِتَابَـةِ دُونَ الْبَيْـعِ) نووسـراودانەکە دروسـت دەبـێ، بـەڵام فرۆشـتنەکە دروست نابێ (وَلَوْ كَاتَبَ عَبِيدًا عَلَى عِوَضٍ مُنَجَّمٍ) ئەگەر نووسراوی دایە چەند کۆیلەیەك لە سەر هەندێك پارەی بەش بەشکراو (وَعَلَّقَ عِتْقَهُمْ بِأَدَائه) ئازادی گشتیانی بە دانی ماڵەکـە هەڵواسی، ئەوە (فَالنَّصُّ صِحَّتُهَا، وَيُوَزَّعُ عَلَى قِيمَتِهِمْ يَوْمَ الْكِتَابَةِ) نووسراودانەکە دروسـت دەبێو پارەکەش بە سەر نرخی کۆیلەکاندا بەش دەکرێ لـە ڕۆژی نووسـراودانەکە (فَمَنْ أَدَّى حِصَّتَهُ عَتَقَ) جا هەر کۆیلەیەك بەشە پارەکەی خۆی بدا، ئـازاد دەبـێو (وَمَـنْ عَجَزَ رَقَّ) هەر کۆیلەیەکیش توانای ماڵدانەکەی نەبێ هەر بە کۆیلەیی دەمێنێتەوە.

(وَتَصِحُّ كِتَابَةُ بَعْضٍ مَنْ بَاقِيه حُرٌّ) دروسـتە نووسـراو بداتـە ئـەو کۆیلەیـەی بەشـەکەیتری ئازادە (فَلَوْ كَاتَبَ كُلَّهُ) جا ئەگەر نووسراوی دایـە هـەموو ئـەو کۆیلەیـەی بەشـێکی ئـازادە،

صَحَّ فِي الرِّقِّ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ كَاتَبَ بَعْضَ رَقِيقٍ فَسَدَتْ إِنْ كَانَ بَاقِيهِ لِغَيْرِهِ وَلَمْ يَأْذَنْ، وَكَذَا إِنْ أَذِنَ أَوْ كَانَ لَهُ عَلَى الْمَذْهَبِ، وَلَوْ كَاتَبَاهُ مَعًا أَوْ وَكَّلاَ صَحَّ إِنْ اتَّفَقَتْ النُّجُومُ وَجُعِلَ الْمَالُ عَلَى نِسْبَةِ مِلْكَيْهِمَا، فَلَوْ عَجَزَ فَعَجَّزَهُ أَحَدُهُمَا وَأَرَادَ الآخَرُ إِبْقَاءَهُ فَكَابْتِدَاءِ عَقْدٍ، وَقِيلَ يَجُوزُ، وَلَوْ أَبْرَأَهُ مِنْ نَصِيبِهِ أَوْ أَعْتَقَهُ عَتَقَ نَصِيبُهُ، وَقُوِّمَ الْبَاقِي إِنْ كَانَ مُوسِرًا.
(فَصْلٌ) يَلْزَمُ السَّيِّدَ أَنْ يَحُطَّ عَنْهُ جُزْءًا مِنَ الْمَالِ، أَوْ يَدْفَعَهُ إِلَيْهِ،

ئەوە (صَحَّ فِي الرِّقِّ فِي الأَظْهَرِ) لە بەشە کۆیلەکەی‌دا دروست دەبێ‌و هەر کاتێك بە ئەندازەی بەشە کۆیلەکەی ماڵی هێنا ئازاد دەبێ‌و لە بەشە ئازادەکەشدا بەتاڵ دەبێتەوە.
(وَلَوْ كَاتَبَ بَعْضَ رَقِيقٍ) ئەگەر نووسراوی دایە بەشێکی کۆیلەیەك، ئەوە (فَسَدَتْ إِنْ كَانَ بَاقِيهِ لِغَيْرِهِ وَلَمْ يَأْذَنْ) نووسراودانەکە بەتاڵ دەبێتەوە، ئەگەر بەشەکەی‌تری هی کەسێکی‌تر بێ‌و ئیزنی نەدابێ (وَكَذَا إِنْ أَذِنَ أَوْ كَانَ لَهُ عَلَى الْمَذْهَبِ) هەروەها ئەگەر ئیزنیشی دابێ، یان بەشەکەی‌تریشی هی خۆی بێ هەر بەتاڵ دەبێتەوە، چونکە کۆیلەکە بۆ کەسابەت سەربەخۆ نابێ.
بەلام (وَلَوْ كَاتَبَاهُ مَعًا أَوْ وَكَّلاَ) ئەگەر هەردوو هاوبەشەکان وێکڕا نووسراویان دایە کۆیلەکە، یان وەکیلێکیان گرت، ئەو کاتە (صَحَّ إِنْ اتَّفَقَتْ النُّجُومُ) دروست دەبێ، ئەگەر بەشەکانی ماڵهێنانەکە وەکو یەکتری بن، کەوابو: (وَجُعِلَ الْمَالُ عَلَى نِسْبَةِ مِلْكَيْهِمَا) ماڵەکەش بەگوێرەی بەشە ملکایەتی هاوبەشەکان لە سەر کۆیلەکە دادەندرێ (فَلَوْ عَجَزَ فَعَجَّزَهُ أَحَدُهُمَا) جا ئەگەر کۆیلەکە توانای ماڵهێنانەکەی نەبو و هاوبەشێك بێ‌توانای کردو نووسراودانەکەی هەڵوەشاندەوە (وَأَرَادَ الآخَرُ إِبْقَاءَهُ) هاوبەشەکەی‌تریش ویستی بیهێڵێتەوەو هەڵینەوەشاندەوە، ئەوەش (فَكَابْتِدَاءِ عَقْدٍ) وەك سەرەتای مامڵەتەکەیەو دروست نابێ (وَقِيلَ يَجُوزُ) لەفەرموودەیەکی بێ‌هێزدا دروستە.
(وَلَوْ أَبْرَأَهُ مِنْ نَصِيبِهِ أَوْ أَعْتَقَهُ) ئەگەر هاوبەشێك لە بەشە ماڵەکەی‌خۆی گەردەنی ئازاد کرد، یان بەخۆڕایی بەشەکەی خۆی ئازاد کرد، ئەوە (عَتَقَ نَصِيبُهُ) بەشەکەی وی ئازاد دەبێ‌و (وَقُوِّمَ الْبَاقِي إِنْ كَانَ مُوسِرًا) بەشی هاوبەشەکەی‌تریشی لە سەر دەقرسێندرێ‌و ئازادیەکە پێدا دەڕواتە بەشی هاوبەشەکەو گشتی ئازاد دەبێ ئەگەر هەبوویی بێ، بەلام ئەگەر نەبوویی بێ لە سەری ناقرسێندرێ‌و تەنها بەشی خۆی ئازاد دەبێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی داشکاندنی بەشێکی ماڵی نووسراودانەکە ﴾

(يَلْزَمُ السَّيِّدَ) لە سەر گەورەکە واجبە (أَنْ يَحُطَّ عَنْهُ جُزْءًا مِنَ الْمَالِ) بەشێکی ماڵی نووسراودانەکە لە کۆیلەکە دابشکێنێ‌و هەمووی لێوەرنەگرێ (أَوْ يَدْفَعَهُ إِلَيْهِ) یان بەخۆی هەندێك ماڵ بداتەکۆیلەکە تاکو ماڵی نووسراودانەکەی پێ تەواو بکا، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ﴾ هەندێك لەو ماڵەی خوا داویەتیە ئێوە،

وَالْحطُّ أوْلَى، وَفي النَّجمِ الأخيرِ ألْيَقُ، وَالأصحُّ أنَّهُ يَكْفي مَا يَقعُ عَلَيْـــهِ الاسْــمُ وَلاَ يَختلفُ بحَسَبِ الْمَالِ، وَأنَّ وَقْتَ وُجُوبه قَبْلَ الْعتقِ، وَيُستَحَبُ الرُّبْعُ، وَإلاَّ فَالسُّــبْعُ، وَيحْرُمُ وَطْءُ مُكَاتَبَته، وَلاَ حَدَّ فيه، وَيَجبُ مَهْرٌ، وَالْوَلَــدُ حُــرٌّ، وَلاَ تَجــبُ قيمَتُــهُ عَلَىالْمَذْهَب، وَصَارَتْ مُستَوْلَدَةً مُكَاتَبَةً فَإنْ عَجزَتْ عَتَقَتْ بمَوْته، وَوَلَدُهَا منْ نكَاحٍ أوْ زنًا مُكَاتَبٌ فيالأظْهَرِ يَتْبَعُهَا رقًّا وَعتقًا، وَلَيْسَ عَلَيْه شَيْءٌ، وَالْحَقُّ فيه للسَّيِّد، وَفــي قَوْلٍ لَهَا، فَلَوْ قُتلَ فَقيمَتُهُ لذيالْحَقِّ، وَالْمَذْهَبُ أنَّ أرْشَ

بيدەنە نووسراوپێدراوەكان. (وَالْحَطُّ أوْلَى) داشكاندنەكە باشترە لە ماڵدانەكە، هەم (وَفِـي النَّجْمِ الأخِيرِ ألْيَقُ) لە بەشەكەیكۆتاییشدا شیاوترە، جا ئەگەر گەورەكە مردو هـیچ مـاڵی نەدابوە كۆیلەكەو هیچی بۆ دانەشكاندبو، ئـەو كاتـە واجبـە: میراتگرەكـەی بیداتێ، یـان دایبشكێنێ (وَالأصَحُّ أنَّهُ يَكْفِي مَا يَقَعُ عَلَيْهِ الإسْمُ) ئەوەندە بەسـە نـاوی مـاڵێ، یـان نـاوی داشكاندن بێ (وَلاَ يَخْتَلِفُ بِحَسَبِ الْمَالِ)دا شكاوەكە بەگوێرەی ماڵەكە ناگۆڕێ (وَأنَّ وَقْتَ وُجُوبِهِ قَبْلَ الْعِتْقِ) كاتی واجبـوونی داشـكاندنو ماڵدانەكـە پـێش ئازادبوونەكەیـە، ئینجـا (وَيُسْتَحَبُّ الرُّبْعُ) سـوننەتە: چـوارێكیماڵەكە دابشـكێنێ، یـان بیـداتی (وَإلاَّ) ئەگـەر نـا: (فَالسُّبْعُ) حەفتێكی ماڵەكە سوننەتە.

(وَيَحْـرُمُ وَطْءُ مُكَاتَبَتِـهِ وَلاَ حَـدَّ فِيـهِ) لـە گەورەكـە حەرامـە جیمـاع لەگـەڵ (جاريـة) نووسـراوپێدراوەكەی بكـا، بـەڵام سـزای زینـای تـێدا نیـەو (وَيَجِبُ مَهْرٌ) مـارەیی ئـەم جیماعەشی لە سەر واجب دەبـێ بیداتـە (جاريـة)كـە (وَالْوَلَـدُ حُرٌّ) منـداڵی ئـەم جیماعـەش ئـازادەو لـە نـەژادی گەورەكەیـەو نابێتـە كۆیلـە (وَلاَ تَجِـبُ قِيمَتُـهُ عَلَىالْمَـذْهَبِ) نرخـی منداڵەكەش لە سەر گەورەكـە واجـب نابـێ (وَصَـارَتْ مُسْتَوْلَدَةً مُكَاتَبَـةً) ئـەم (جاريـة)یـەش دەبێتە (أم الولد)ێكی نووسراوپێدراو، كەواتە: (فَإنْ عَجَزَتْ عَتَقَتْ بِمَوْتِهِ) ئەگەر توانای نـەبو ماڵەكە بهێنێ، ئەو كاتە بە مردنی گەورەكەی بە هۆی(أم الولد)ی ئازاد دەبێ.

(وَوَلَدُهَا مِنْ نِكَاحٍ أوْ زِنًـا مُكَاتَـبٌ فِيالأظْهَـرِ) لـە دوای نووسـراودانەكە، هـەر منداڵێكی لـە (جارية)یەكی نووسراو پێدراو ببێ: لە مارەبڕین، یان لە زینا، ئەویش وەكو خـۆی بڕیـاری نووسراوپێدراوی بۆ دەدرێ، كەوابو: (يَتْبَعُهَا رِقًّا وَعِتْقًا) منداڵەكە پابەنـدی دایكـی دەبـێ: لە كۆیلایەتیو ئازادی‌دا (وَ) هەر كاتێك منداڵەكە بـە ئـازادبوونی دایكـی ئـازاد بـوو (لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ) هیچ مـاڵێ لـە سـەر منداڵەكـە واجـب نیـە بیداتـە گەورەكـەی دایكـی، چـونكە مامڵـەتی لەگـەڵ نـەكردوە (وَ) ئەگـەر منداڵەكـە ئـازاد نـەبێ (الْحَقُّ فِيـهِ لِلسَّيِّدِ) مـافی ملكایەتیی بۆ گەورەكەی دایكیەتی (وَفِي قَوْلٍ لَهَا) لە فەرموودەیەكی بێهێزدا: ملكایەتی بۆ دایكیەتی (فَلَوْ قُتِلَ) جا ئەگەر ئەم منداڵە كوژرا، ئەوە (فَقِيمَتُهُ لِذِيالْحَقِّ) ئـەو نرخـەی لەتۆڵەی وەردەگیرێ بۆ خاوەن مافەكەیەتی كە گەورەكەی دایكیـەتی (وَالْمَـذْهَبُ أنَّ أرْشَ

جِنَايَتِه عَلَيْه، وَكَسْبَهُ وَمَهْرَهُ يُنْفِقُ مِنْهَا عَلَيْه، وَمَا فَضَلَ وُقِفَ، فَـإِنْ عَتَـقَ فَلَـهُ، وَإِلاَّ فَلِلسَّيِّد، وَلاَ يَعْتِقُ شَيْءٌ مِنَ الْمُكَاتَبِ حَتَّى يُؤَدِّيَ الْجَمِيعَ، وَلَوْ أَتَى بِمَالٍ فَقَالَ السَّـيِّدُ هَذَا حَرَامٌ وَلاَ بَيِّنَةَ حَلَفَ الْمُكَاتَبُ أَنَّهُ حَلاَلٌ، وَيُقَالُ لِلسَّيِّد تَأْخُذُهُ أَوْ تُبْرِئُهُ عَنْهُ، فَـإِنْ أَبَى قَبَضَهُ الْقَاضِي، فَإِنْ نَكَلَ الْمُكَاتَبُ حَلَفَ السَّيِّدُ، وَلَوْ خَرَجَ الْمُؤَدَّى مُسْتَحَقًّا رَجَعَ السَّيِّدُ بِبَدَلِه، فَإِنْ كَانَ فِي النَّجْمِ الأَخِيرِ بَانَ أَنَّ الْعِتْقَ لَمْ يَقَعْ وَإِنْ كَانَ قَالَ عِنْدَ أَخْـذِه أَنْتَ حُرٌّ، وَإِنْ خَرَجَ مَعِيبًا فَلَهُ رَدُّهُ وَأَخْذُ بَدَلِه،

جِنَايَتِه عَلَيْه) تۆڵەی تاوانەکەی منداڵەکەش لە سەر خۆیەتی (وَكَسْبَهُ وَمَهْرَهُ يُنْفِقُ مِنْهَا عَلَيْه) کەسابەت و مارەیی منداڵەکەش منداڵەکەی پێ بەخێو دەکرێ و (وَمَا فَضَلَ وُقِفَ) ئەوەی زیادیش بو ڕادەگیرێ: (فَإِنْ عَتَقَ فَلَهُ، وَإِلاَّ فَلِلسَّيِّدِ) جا ئەگەر ئازاد بوو بۆ خۆیەتی، ئەگەرنا: بۆ گەورەکەیەتی.

(وَلاَ يَعْتِقُ شَيْءٌ مِنَ الْمُكَاتَبِ حَتَّى يُؤَدِّيَ الْجَمِيعَ) هیچ بەشێك لە نووسراوپێدراوەکە ئازاد نابێ تا هەموو پارەکە دەداتە گەورەکەی، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دِرْهَمٌ﴾ أخرجه أبوداود باسناد حسن، نووسراوپێدراو هەر کۆیلەیە تا دیرهەمێکی لە سەر مابێ. (وَلَوْ أَتَى بِمَالٍ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە ماڵێکی هێنا، بەڵام (فَقَالَ السَّيِّدُ هَذَا حَرَامٌ وَلاَ بَيِّنَةَ) گەورەکەی گوتی: ئەم ماڵە حەرامە، هیچ شاهیدیشی نەبو، ئەو کاتە (حَلَفَ الْمُكَاتَبُ أَنَّهُ حَلاَلٌ) نووسراوپێدراوەکە سوێند دەخوا: ماڵەکە حەڵاڵە. ئینجا (وَيُقَالُ لِلسَّيِّدِ تَأْخُذُهُ أَوْ تُبْرِئُهُ عَنْهُ) دەگوترێتە گەورەکەی: یان دەبێ ماڵەکەی لێوەر بگری، یان گەردەنی لە پارەکە ئازاد بکەی (فَإِنْ أَبَى) جا ئەگەر گەورەکەی ڕقەکاری کرد، ئەو کاتە (قَبَضَهُ الْقَاضِي) قازی پارەکە وەردەگرێ و نووسراوپێدراوەکەش ئازاد دەبێ (فَإِنْ نَكَلَ الْمُكَاتَبُ حَلَفَ السَّيِّدُ) جا ئەگەر نووسراوپێدراوەکە سوێندی نەخوارد، ئەو کاتە گەورەکەی سوێند دەخوا: ئەم ماڵە ملکی نووسراو پێدراوەکە نیە.

(وَلَوْ خَرَجَ الْمُؤَدَّى مُسْتَحَقًّا) جا ئەگەر ئەو ماڵەی نووسراوپێدراوەکە داویەتیە گەورەکەی بە ماڵی کەسێکیتر دەرچو: وەك دزراو بێ، ئەو کاتە (رَجَعَ السَّيِّدُ بِبَدَلِه) گەورەکە ماڵێکیتر لەجیاتی ئەم ماڵە لە نووسراوپێدراوەکەی وەر دەگرێ (فَإِنْ كَانَ فِي النَّجْمِ الأَخِيرِ) جا ئەگەر ماڵە دزراوەکە لە بەشەکەی کۆتاییدا بێ، ئەوە (بَانَ أَنَّ الْعِتْقَ لَمْ يَقَعْ) ئاشکرابو: ئازادبوونەکە نەهاتۆتە جێ (وَإِنْ كَانَ قَالَ عِنْدَ أَخْذِه أَنْتَ حُرٌّ) هەر چەند لە کاتی وەرگرتنی ماڵەکەشدا گەورەکە گوتبێتی: تۆ ئازادی. بەڵام (وَإِنْ خَرَجَ مَعِيبًا) ئەگەر ماڵەکە عەیبدار دەرچو، ئەو کاتە (فَلَهُ رَدُّهُ وَأَخْذُ بَدَلِه) بۆ گەورەکەی دروستە ماڵەکە بگەڕێنێتەوەو ماڵێکیتری لەجیاتی لێوەر بگرێ.

وَلاَ يَتزَوَّجُ إلاَّ بِإذْنِ سَيِّدِه،وَلاَ يَتَسرَّى بِإذْنِه عَلَى الْمَذْهَب، وَلَهُ شِرَاءُ الْجَوَارِي لِلتِّجَارَة فَإنْ وَطِئَهَا فَلاَ حَدَّ وَالْوَلَدُ نَسِيبٌ، فَإنْ وَلَدَتْهُ فِي الْكِتَابَة أوْ بَعْدَ عِتْقِه لِدُونِ سِتَّةِ أَشْهُرٍ تَبِعَهُ رِقًّا وَعِتْقًا، وَلاَ تَصِيرُ مُسْتَوْلَدَةً فِي الأظْهَر، وَإنْ وَلَدَتْهُ بَعْدَ الْعِتْقِ لِفَوْقِ سِتَّةِ أَشْهُرٍ وَكَانَ يَطَؤُهَا فَهُوَ حُرٌّ وَهِيَ أُمُّ وَلَد، وَلَوْ عَجَّلَ النُّجُومَ لَمْ يُجْبَرْ السَّيِّدُ عَلَى الْقَبُولِ إنْ كَانَ لَهُ فِي الامْتِنَاعِ غَرَضٌ كَمُؤْنَةِ حِفْظِه أوْ خَوْفٍ عَلَيْه، وَإلاَّ فَيُجْبَرُ فَإنْ أَبَى قَبَضَهُ الْقَاضِي، وَلَوْ عَجَّلَ بَعْضَهَا لِيُبْرِئَهُ مِنَ الْبَاقِي فَأبْرَأَهُ

(وَلاَ يَتزَوَّجُ إلاَّ بِإذْنِ سَيِّدِه) نابێ نووسراوپێدراوەکە ژن بهێنێ تەنها بە ئیزنی گەورەکەی نەبێ، هەم (وَلاَ يَتَسرَّى بِإذْنِه عَلَى الْمَذْهَب) نابێ جیماع لەگەڵ (جارية)کانیشی بکا، هەر چەند بە ئیزنی گەورەکەش بێ (وَلَهُ شِرَاءُ الْجَوَارِي لِلتِّجَارَة) بۆ نووسراوپێدراوەکە دروستە: (جارية)کان بکڕێ بۆ بازرگانی (فَإنْ وَطِئَهَا فَلاَ حَدَّ) جا ئەگەر جیماعی لەگەڵ ئەم (جارية) کڕدراوانە کرد، ئەوە حەرامە بەڵام سزای زینای لە سەر نیە، هەم (وَالْوَلَدُ نَسِيبٌ) مندالّی ئەم جیماعەش مندالّی نووسراوپێدراوەکەیە، کەوابو: (فَإنْ وَلَدَتْهُ فِي الْكِتَابَة أوْ بَعْدَ عِتْقِه لِدُونِ سِتَّةِ أَشْهُرٍ) ئەگەر (جارية)کە لە ماوەی نووسراوپێدرانەکەدا-پێش ئازادبوون- مندالّەکەی لێبو، یان لە دوای ئازادبوونی کۆیلەکە بە کەمتر لە شەش مانگ مندالّەکەی لێبو، ئەوە لە هەردوو حالّەتدا (تَبِعَهُ رِقًّا وَعِتْقًا) مندالّەکە پابەندی نووسراوپێدراوەکە دەبێ: لە کۆیلەیی و لە ئازادیدا، واتە: هەر کاتێك نووسراوپێدراوەکە ئازاد بوو، مندالّەکەشی ئازاد دەبێ، ئەگەر نا: هەردووکیان بە کۆیلەیی لە ملکایەتی گەورەکەدا دەمێننەوە، بەڵام (وَلاَ تَصِيرُ مُسْتَوْلَدَةً فِي الأظْهَر) دایکی مندالّەکە نابێتە دایکە مندالّ، چونکە بە کۆیلە ئاوس بووە، بەڵام (وَإنْ وَلَدَتْهُ بَعْدَ الْعِتْقِ لِفَوْقِ سِتَّةِ أَشْهُرٍ وَكَانَ يَطَؤُهَا) ئەگەر (جارية) کە لە دوای ئازادبوونی نووسراوپێدراوەکە بە زیاتر لە شەش مانگ مندالّەکەی لێبو، نووسراوپێدراوەکەش جیماعی لەگەڵ دەکرد، ئەو کاتە (فَهُوَ حُرٌّ وَهِيَ أُمُّ وَلَد) مندالّەکە ئازادەو (جارية)کەش دایکە مندالّە، چونکە لە دوای ئازادی ئاوس بووە.

(وَلَوْ عَجَّلَ النُّجُومَ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە بەشەکانی پارەهێنانەکەی وەپێش خستن، ئەوە (لَمْ يُجْبَرِ السَّيِّدُ عَلَى الْقَبُول) گەورەکە زۆری لێناکرێ پارەکەی لێقبوڵ بکا (إنْ كَانَ لَهُ فِي الامْتِنَاعِ غَرَضٌ كَمُؤْنَةِ حِفْظِه أوْ خَوْفٍ عَلَيْه) ئەگەر گەورەکە مەبەستێکی شەرعیی هەبێ: وەکو ئەرکی پاراستنی پارەکە، یان ترسی لەدەستچوونی پارەکە (وَإلاَّ فَيُجْبَرُ) بەڵام ئەگەر هیچ مەبەستێکی نەبێ، ئەو کاتە زۆری لێدەکرێ (فَإنْ أَبَى قَبَضَهُ الْقَاضِي) جا ئەگەر قبوڵی نەکرد، ئەو کاتە قازی لەجیاتی وی مالّەکە وەردەگرێو نووسراوپێدراوەکەش ئازاد دەبێ، بەڵام (وَلَوْ عَجَّلَ بَعْضَهَا لِيُبْرِئَهُ مِنَ الْبَاقِي) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە هەندێك پارەی زوتر هێنا، تاکو گەورەکە لە بەشەکەیتر گەردەنی ئازاد بکا (فَأبْرَأَهُ) جا گەورەکەش

لَمْ يَصِحَّ الدَّفْعُ وَلاَ الإِبْرَاءُ، وَلاَ يَصِحُّ بَيْعُ النُّجُومِ وَلاَ الاعْتِيَاضُ عَنْهَا، فَلَوْ بَاعَ وَأَدَّى إِلَى الْمُشْتَرِي لَمْ يَعْتِقْ فِي الأَظْهَرِ، وَيُطَالِبُ السَّيِّدُ الْمُكَاتَبَ وَالْمُكَاتَبُ الْمُشْتَرِيَ بِمَا أَخَذَ مِنْهُ، وَلاَ يَصِحُّ بَيْعُ رَقَبَتِهِ فِي الْجَدِيدِ، فَلَوْ بَاعَ فَأَدَّى إِلَى الْمُشْتَرِي فَفِي عِتْقِهِ الْقَوْلاَنِ، وَهِبَتُهُ كَبَيْعِهِ، وَلَيْسَ لَهُ بَيْعُ مَا فِي يَدِ مُكَاتَبِهِ وَإِعْتَاقُ عَبْدِهِ وَ تَزْوِيجُ أَمَتِهِ، وَلَوْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ أَعْتِقْ مُكَاتَبَكَ عَلَى كَذَا فَفَعَلَ عَتَقَ وَلَزِمَهُ مَا الْتَزَمَ.
(فَصْلٌ) اَلْكِتَابَةُ لاَزِمَةٌ مِنْ جِهَةِ السَّيِّدِ لَيْسَ لَهُ فَسْخُهَا إِلاَّ أَنْ يَعْجِزَ عَنِ الأَدَاءِ،

گەردەنی ئازاد کرد، ئەوە (لَمْ يَصِحَّ الدَّفْعُ وَلاَ الإِبْرَاءُ) نە ماڵدانەکەو نە گەردەن ئازادکردنەکە هیچیان دروست نابن.
(وَلاَ يَصِحُّ بَيْعُ النُّجُومِ وَلاَ الإِعْتِيَاضُ عَنْهَا) دروست نیە گەورەکە بەشە ماڵەکانی نووسراوپێدانەکە بفرۆشێ؟ چونکە وەرینەگرتون، هەم دروست نیە: لەجیاتی ئەو ماڵە ماڵێکیتر لە نووسراوپێدراوەکە وەربگرێ، کەوابو: (فَإِن بَاعَ وَأَدَّى إِلى الْمُشْتَرِي) ئەگەر گەورەکە بەشەماڵەکانی فرۆشتن‌و نووسراوپێدراوەکەش بەشە ماڵەکانی دانە کڕیارەکە، ئەوە (لَمْ يَعْتِقْ فِي الأَظْهَرِ) ئازاد نابێ، کەوابو: (وَيُطَالِبُ السَّيِّدُ الْمُكَاتَبَ وَالْمُكَاتَبُ الْمُشْتَرِيَ بِمَا أَخَذَ مِنْهُ) گەورەکە داوای بەشەکان لە کۆیلەکە دەکاو کۆیلەکەش ئەو ماڵەی داویەتیەکڕیارەکە لێی وەردەگرێتەوە (وَلاَ يَصِحُّ بَيْعُ رَقَبَتِهِ فِي الْجَدِيدِ) دروست نیە کۆیلەی نووسراو پێدراو -بێ ڕەزامەندی خۆی- بفرۆشرێ، بەڵام بە ڕەزامەندی خۆی دروستە بفرۆشرێ (فَلَوْ بَاعَ فَأَدَّى إِلى الْمُشْتَرِي) جا ئەگەر گەورەکە نووسراوپێدراوەکەی -بێ ڕەزامەندی- فرۆشت، نووسراوپێدراوەکەش پارەی نووسراودانەکەی دایە کڕیارەکە، ئەوە (فَفِي عِتْقِهِ الْقَوْلاَنِ) لەبارەی ئازادبوونەکەی دوو فەرموودەکەیڕابردوو هەنە: بە بەهێزترەکەیان: ئازاد نابێ (وَهِبَتُهُ كَبَيْعِهِ) بەخشینی نووسراوپێدراوەکە وەکو فرۆشتنەکەیەتی، واتە: بێڕەزامەندی کۆیلەکە بەتاڵ دەبێ.
(وَلَيْسَ لَهُ بَيْعُ مَا فِي يَدِ مُكَاتَبِهِ) بۆ گەورەکە دروست نیە ئەو ماڵە بفرۆشێ کە لە دەست نووسراوپێدراوەکەیدایە، هەم (وَإِعْتَاقُ عَبْدِهِ وَ تَزْوِيجُ أَمَتِهِ) بۆی دروست نیە کۆیلەکەی وی ئازاد بکاو (جارية) کەی وی مارە بکا (وَلَوْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ) ئەگەر پیاوێك گوتی: (أَعْتِقْ مُكَاتَبَكَ عَلَى كَذَا فَفَعَلَ) نووسراو پێدراوەکەت لە سەر ئەوەندە ماڵە ئازاد بکە. ئەویش ئازادی کرد، ئەوە (عَتَقَ وَلَزِمَهُ مَا الْتَزَمَ) نووسراو پێدراوەکە ئازاد دەبێ‌و پارە واجبکراوەکەش لە سەر پیاوەکە واجب دەبێ بیداتە گەورەکە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی چەسپان‌و دروستیی نووسراودانەکە ﴾

(الْكِتَابَةُ لاَزِمَةٌ مِنْ جِهَةِ السَّيِّدِ) مامڵەتی نووسراودانەکە لە لایەن گەورەکەوە چەسپاوە، واتە: (لَيْسَ لَهُ فَسْخُهَا) بۆ گەورەکە دروست نیە هەڵیبوەشێنێتەوە (إِلاَّ أَنْ يَعْجِزَ عَنِ الأَدَاءِ)

وَجَائِزَةٌ لِلْمُكَاتَبِ، فَلَهُ تَرْكُ الأَدَاءِ وَإِنْ كَانَ مَعَهُ وَفَاءٌ، فَإِذَا عَجَزَ نَفْسَهُ فَلِلسَّيِّدِ الصَّبْرُ وَالْفَسْخُ بِنَفْسِهِ، وَإِنْ شَاءَ بِالْحَاكِمِ، وَلِلْمُكَاتَبِ الْفَسْخُ فِي الأَصَحِّ، وَلَوْ اسْتَمْهَلَ الْمُكَاتَبُ عِنْدَ حُلُولِ النَّجْمِ اسْتُحِبَّ إِمْهَالُهُ، فَإِنْ أَمْهَلَ ثُمَّ أَرَادَ الْفَسْخَ فَلَهُ، وَإِنْ كَانَ مَعَهُ عُرُوضٌ أَمْهَلَهُ لِيَبِيعَهَا، فَإِنْ عَرَضَ كَسَادٌ فَلَهُ أَنْ لاَ يَزِيدَ فِي الْمُهْلَةِ عَلَى ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ، وَإِنْ كَانَ مَالُهُ غَائِبًا أَمْهَلَهُ إِلَى إِحْضَارِهِ إِنْ كَانَ دُونَ مَرْحَلَتَيْنِ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَلَوْ حَلَّ النَّجْمُ وَهُوَ غَائِبٌ

تەنها ئەگەر نووسراوپێدراوەکە بێتوانا ببێ لە پارە هێنانەکە لە کاتی دیارکراودا، ئەو کاتە بۆ گەورەکەی دروستە مامڵەتەکە هەڵبوەشێنێتەوە (وَجَائِزَةٌ لِلْمُكَاتَبِ) بۆ نووسراوپێدراوەکەش مامڵەتەکە دروستو نەچەسپاوە، واتە: (فَلَهُ تَرْكُ الأَدَاءِ وَإِنْ كَانَ مَعَهُ أَدَاءٌ) بۆی دروستە ماڵەکە نەداتە گەورەکە، هەر چەند بەشی نووسراودانەکەش ماڵی هەبێ.
کەوابو: (فَإِذَا عَجَزَ نَفْسَهُ) هەر کاتێك نووسراوپێدراوەکە خۆی بێتوانا کردو گوتی: توانای ماڵهێنانەکەم نیە. یان لە کاتی دیارکراودا گوتی: ماڵەکە نادەمو تواناشی هەبوو، ئەو کاتە (فَلِلسَّيِّدِ الصَّبْرُ وَالْفَسْخُ بِنَفْسِهِ) بۆ گەورەکەی دروستە: ماوەیەکیتر چاوەڕوان بکا، هەم بۆی دروستە: بەخۆی مامڵەتەکە هەڵبوەشێنێتەوە (وَإِنْ شَاءَ بِالْحَاكِمِ) ئەگەر حەزیشیکرد بە دادوەر هەڵیدەوەشێنێتەوە، هەم (وَلِلْمُكَاتَبِ الْفَسْخُ فِي الأَصَحِّ) بۆ نووسراوپێدراوەکەش دروستە: مامڵەتەکە هەڵبوەشێنێتەوە، هەر چەند بەشی نووسراودانەکەش ماڵی کۆ کردبێتەوە، جا هەر کاتێك مامڵەتی نووسراوپێدرانەکە هەڵوەشێندراوە، نووسراوپێدراوەکە بە کۆیلەیی بۆ گەورەکەی دەمێنێتەوەو ماڵەکەشی گشتی بۆ گەورەکەیەتی.
(وَلَوْ اسْتَمْهَلَ الْمُكَاتَبُ عِنْدَ حُلُولِ النَّجْمِ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە لە کن هاتنی کاتی بەشە ماڵدانەکەدا داوای مۆڵەتی کرد، ئەوە (اسْتُحِبَّ إِمْهَالُهُ) سوننەتە گەورەکەی مۆڵەتی بداتێ، بەڵام (فَإِنْ أَمْهَلَ ثُمَّ أَرَادَ الْفَسْخَ) ئەگەر مۆڵەتی دایێ، ئینجا گەورەکەی ویستی مامڵەتەکە هەڵبوەشێنێتەوە، ئەوە (فَلَهُ) بۆی دروستە، بەڵام (وَإِنْ كَانَ مَعَهُ عُرُوضٌ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە کەلوپەلی هەبوو، ئەو کاتە (أَمْهَلَهُ لِيَبِيعَهَا) واجبە گەورەکە مۆڵەتی بداتێ تاکو کەلوپەلەکەی بفرۆشێ (فَإِنْ عَرَضَ كَسَادٌ) جا ئەگەر کەلوپەلەکەی بە سەردا ماوەو نەفرۆشرا، ئەو کاتە (فَلَهُ أَنْ لاَ يَزِيدَ فِي الْمُهْلَةِ عَلَى ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ) بۆی دروستە لە سێ ڕۆژان زیاتر مۆڵەتی نەداتێ (وَإِنْ كَانَ مَالُهُ غَائِبًا) ئەگەر ماڵی نووسراوپێدراوەکە لە شوێنێکیتر بوو، ئەو کاتە (أَمْهَلَهُ إِلَى إِحْضَارِهِ) واجبە گەورەکە مۆڵەتی بداتێ تا ئامادەی دەکا (إِنْ كَانَ دُونَ مَرْحَلَتَيْنِ) ئەگەر شوێنەکە لە دوو قۆناغ نزیکتر بێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر شوێنەکە دوو قۆناغ، یان زیاتر بوو، ئەو کاتە (فَلاَ) واجب نیە مۆڵەتی بداتێ (وَلَوْ حَلَّ النَّجْمُ وَهُوَ غَائِبٌ) ئەگەر کاتی ماڵهێنانێك هاتو نووسراوپێدراوەکەش لە شوێنێکی نادیار بوو، ئەو

فَللسَّيِّد الْفَسْخُ، فَلَوْ كَانَ لَهُ مَالٌ حَاضِرٌ فَلَيْسَ لِلْقَاضِي الْأَدَاءُ مِنْهُ، وَلاَ تَنْفَسِخُ بِجُنُونِ الْمُكَاتَبِ، وَيُؤَدِّي الْقَاضِي إِنْ وَجَدَ لَهُ مَالاً، وَلاَ بِجُنُونِ السَّيِّد وَيَدْفَعُ إِلَى وَلِيِّهِ، وَلاَ يَعْتِقُ بِالدَّفْعِ إِلَيْهِ، وَلَوْ قَتَلَ سَيِّدَهُ فَلِوَارِثِهِ قِصَاصٌ، فَإِنْ عَفَا عَلَى دِيَةٍ أَوْ قَتَلَ خَطَأً أَخَذَهَا مِمَّا مَعَهُ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَلَهُ تَعْجِيزُهُ فِي الْأَصَحِّ، أَوْ قَطَعَ طَرَفَهُ فَالْقِصَاصُ وَالدِّيَةُ كَمَا سَبَقَ، وَلَوْ قَتَلَ أَجْنَبِيًّا أَوْ قَطَعَهُ فَعُفِيَ عَلَى مَالٍ أَوْ كَانَ خَطَأً أَخَذَ مِمَّا مَعَهُ وَمِمَّا سَيَكْسِبُهُ

کاته (فَللسَّيِّد الْفَسْخُ) بۆ گەورەکەی دروستە هەڵیبوەشێنێتەوە، کەوابو: (فَلَوْ كَانَ لَهُ مَالٌ حَاضِرٌ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە ماڵی حازری هەبوو (فَلَيْسَ لِلْقَاضِي الْأَدَاءُ مِنْهُ) بۆ قازی دروست نیە پارەی نووسراودانەکە لەو ماڵە بدا.

(وَلاَ تَنْفَسِخُ بِجُنُونِ الْمُكَاتَبِ) مامڵەتەکە بە شێتبوونی نووسراوپێدراوەکە هەڵناوەشێتەوە، کەوابو: (وَيُؤَدِّي الْقَاضِي إِنْ وَجَدَ لَهُ مَالاً) لەو حاڵەتەدا–ئەگەر نووسراوپێدراوەکە ماڵی هەبێ– قازی پارەی نووسراودانەکەی بۆ دەدا تاکو ئازاد ببێ، ئەگەر بەرژەوەندیی تێدا بێ (وَلاَ بِجُنُونِ السَّيِّد) هەروەها بە شێتبوونی گەورەکەشی مامڵەتەکە هەڵناوەشێتەوە، کەوابو: (وَيَدْفَعُ إِلَى وَلِيِّهِ) نووسراوپێدراوەکە ماڵەکە دەداتە سەرپەرشتکاری گەورەکەی، چونکە (وَلاَ يَعْتِقُ بِالدَّفْعِ إِلَيْهِ) ئەگەر ماڵەکە بداتە شێتبووەکە، ئازاد نابێ، هەروەها بە مردنی گەورەکەشی هەڵناوەشێتەوە، کەوابو: نووسراوپێدراوەکە ماڵەکە دەداتە میراتگرەکانی گەورەکەیو ئازاد دەبێ.

(وَلَوْ قَتَلَ سَيِّدَهُ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە بە قەسدی گەورەکەی خۆی کوشت، ئەوە (فَلِوَارِثِهِ قِصَاصٌ) بۆ میراتگری گەورەکەی دروستە لەتۆڵە بیکوژێ (فَإِنْ عَفَا عَلَى دِيَةٍ أَوْ قَتَلَ خَطَأً) جا ئەگەر لە سەر خوێن وەرگرتن عەفوی کرد، یان کوشتنەکە بە هەڵە بوو، ئەوکاتە (أَخَذَهَا مِمَّا مَعَهُ) میراتگرەکە خوێنەکە لەو ماڵە وەردەگرێ کە لە دەست نووسراوپێدراوەکەدایە (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ) جا ئەگەر نووسراوپێدراوەکە هیچ ماڵی نەبو، یان بەشی خوێنەکەی نەدەکرد، ئەوکاتە (فَلَهُ تَعْجِيزُهُ فِي الْأَصَحِّ) بۆ میراتگرەکە دروستە بێتوانای بکاو مامڵەتەکە هەڵبوەشێنێتەوە، تاکو هەر بە کۆیلەیی بۆ خۆی بمێنێتەوە (أَوْ قَطَعَ طَرَفَهُ) یان ئەگەر نووسراوپێدراوەکە ئەندامێکی گەورەکەی لێکردەوە، ئەوەش (فَالْقِصَاصُ وَالدِّيَةُ كَمَا سَبَقَ) تۆڵە لێکرنەوەو خوێن لێوەرگرتن هەروەك شێوەی ڕابردووە.

(وَلَوْ قَتَلَ أَجْنَبِيًّا أَوْ قَطَعَهُ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە بە قەسدی بێگانەیەکی کوشت، یان ئەندامێکی لێکردەوە (فَعُفِيَ عَلَى مَالٍ) جا لە سەر وەرگرتنی خوێن عەفو کرا (أَوْ كَانَ خَطَأً) یان تاوانەکە بە هەڵە بوو، ئەوکاتە (أَخَذَ مِمَّا مَعَهُ وَمِمَّا سَيَكْسِبُهُ) خاوەن مافەکە مافی خۆی وەردەگرێ لەو ماڵەی لە دەستی کۆیلەکەدایەو لەو کەسابەتەی لە مەودا

الأَقَلِّ مِنْ قِيمَتِهِ وَالأَرْشِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ وَسَأَلَ الْمُسْتَحِقُّ تَعْجِيزَهُ عَجَّزَهُ الْقَاضِي وَبِيعَ بِقَدْرِ الأَرْشِ، فَإِنْ بَقِيَ مِنْهُ شَيْءٌ بَقِيَتْ فِيهِ الْكِتَابَةُ، وَلِلسَّيِّدِ فِدَاؤُهُ وَإِبْقَاؤُهُ مُكَاتَبًا، وَلَوْ أَعْتَقَهُ بَعْدَ الْجِنَايَةِ أَوْ أَبْرَأَهُ عَتَقَ وَلَزِمَهُ الْفِدَاءُ، وَلَوْ قُتِلَ الْمُكَاتَبُ بَطَلَتْ وَمَاتَ رَقِيقًا، وَلِسَيِّدِهِ قِصَاصٌ عَلَى قَاتِلِهِ الْمُكَافِئِ، وَإِلاَّ فَالْقِيمَةُ، وَيَسْتَقِلُّ بِكُلِّ تَصَرُّفٍ لاَ تَبَرُّعَ فِيهِ وَلاَ خَطَرَ، وَإِلاَّ فَلاَ، وَيَصِحُّ بِإِذْنِ سَيِّدِهِ فِي الأَظْهَرِ، وَلَوْ اشْتَرَى مَنْ يَعْتِقُ عَلَى سَيِّدِهِ صَحَّ،

دەیکا (الأَقَلِّ مِنْ قِيمَتِهِ وَالأَرْشِ) کامەیان کەمترە لە نرخی خۆیو لە تۆڵەی تاوانەکە ئەویان وەردەگرێ (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ) جا ئەگەر نووسراوپێدراوەکە هیچ ماڵی نەبو (وَسَأَلَ الْمُسْتَحِقُّ تَعْجِيزَهُ) خاوەن مافەکەش داوای کرد بێتوانا بکرێ، ئەو کاتە (عَجَّزَهُ الْقَاضِي وَبِيعَ بِقَدْرِ الأَرْشِ) قازی نووسراوپێدراوەکە بێتوانا دەکاو بە ئەندازەی خوێنی تاوانەکەی لێدەفرۆشرێ (فَإِنْ بَقِيَ مِنْهُ شَيْءٌ) جا ئەگەر هیچ بەشێك لە نووسراوپێدراوەکە ماوەو نەفرۆشرا، ئەوە (بَقِيَتْ فِيهِ الْكِتَابَةُ) نووسراودانەکە لەو بەشەدا دەمێنێتەوەو هەرکاتێك لە بەرامبەر ئەو بەشە ماڵی هێنا، بەشەکەی ئازاد دەبێ، بەڵام ئازادبوونەکە پێدانارواتە لای بەشە فرۆشراوەکە.

(وَلِلسَّيِّدِ فِدَاؤُهُ وَإِبْقَاؤُهُ مُكَاتَبًا) بۆ گەورەکەی دروستە بەخۆی پارەی تاوانی نووسراوپێدراوەکەی بداو هەر بە نووسراوپێدراوی بیهێڵێتەوە (وَلَوْ أَعْتَقَهُ بَعْدَ الْجِنَايَةِ) ئەگەر گەورەکە لە دوای تاوانەکە کۆیلەکەی ئازاد کرد (أَوْ أَبْرَأَهُ) یان لە ماڵهێنانەکە گەردەنی ئازاد کرد، ئەوە (عَتَقَ وَلَزِمَهُ الْفِدَاءُ) نووسراوپێدراوەکە ئازاد دەبێو پارەی تاوانەکەش لە سەر گەورەکەی واجب دەبێ، چونکە بەو ئازادکردنە کۆیلایەتی ی فەتاندوە (وَلَوْ قُتِلَ الْمُكَاتَبُ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە کوژرا، ئەوە (بَطَلَتْ وَمَاتَ رَقِيقًا) نووسراوپێدرانەکەی بەتاڵ بۆتەوەو بە کۆیلەیی مردوەو (وَلِسَيِّدِهِ قِصَاصٌ عَلَى قَاتِلِهِ الْمُكَافِئِ) گەورەکەشی مافی تۆڵەکردنەوەی هەیە لەو بکوژەی هاوچەشنی کوژراوەکەیە (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر بکوژەکە هاوچەشن نەبێ، ئەو کاتە (فَالْقِيمَةُ) نرخی کوژراوەکە لە بکوژەکە وەردەگرێ.

(وَيَسْتَقِلُّ بِكُلِّ تَصَرُّفٍ لاَ تَبَرُّعَ فِيهِ وَلاَ خَطَرَ) نووسراوپێدراوەکە سەربەخۆ دەبێ بۆ گشت دەستکاریەکی کە بەخشینو ترسی تێدا نەبێ (وَإِلاَّ فَلاَ) بەڵام ئەگەر دەستکاریەکە بەخشینو ترسی تێدابێ، ئەو کاتەسەر بەخۆی نابێ، بەڵام (وَيَصِحُّ بِإِذْنِ سَيِّدِهِ فِي الأَظْهَرِ) ئەو دەستکاریە قەدەغەکراوەش بە ئیزنی گەورەکەی دروست دەبێ (وَلَوْ اشْتَرَى مَنْ يَعْتِقُ عَلَى سَيِّدِهِ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە کۆیلەیەکی وەهای کڕی کە لە سەر حیسابی گەورەکەی ئازاد دەبو: وەك باوكو منداڵی گەورەکەی بکڕێ، ئەوە (صَحَّ) کڕینەکە دروست دەبێ، ئینجا

فَإِنْ عَجِزَ وَصَارَ لِسَيِّدِهِ عَتَقَ، أَوْ عَلَيْهِ لَمْ يَصِحَّ بِلاَ إِذْنٍ، وَبِإِذْنٍ فِيهِ الْقَوْلاَنِ، فَإِنْ صَحَّ فَمُكَاتَبٌ عَلَيْهِ، وَلاَ يَصِحُّ إِعْتَاقُهُ وَ كِتَابَتُهُ بِإِذْنٍ عَلَى الْمَذْهَبِ.
(فَصْلٌ) الْكِتَابَةُ الْفَاسِدَةُ لِشَرْطٍ أَوْ عِوَضٍ، أَوْ أَجَلٍ فَاسِدٍ كَالصَّحِيحَةِ فِي اسْتِقْلاَلِهِ بِالْكَسْبِ وَفِي أَخْذِ أَرْشِ الْجِنَايَةِ عَلَيْهِ وَمَهْرِ شُبْهَةٍ، وَفِي أَنَّهُ يَعْتِقُ بِالأَدَاءِ وَيَتْبَعُهُ كَسْبُهُ، وَكَالتَّعْلِيقِ فِي أَنَّهُ لاَ يَعْتِقُ بِإِبْرَاءٍ، وَتَبْطُلُ بِمَوْتِ سَيِّدِهِ، وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ بِرَقَبَتِهِ، وَلاَ يُصْرَفُ إِلَيْهِ مِنْ سَهْمِ الْمُكَاتَبِينَ، وَتُخَالِفُهُمَا فِي أَنَّ لِلسَّيِّدِ فَسْخَهَا، وَأَنَّهُ

(فَإِنْ عَجِزَ وَصَارَ لِسَيِّدِهِ) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە بێتوانا بو و کۆیلەکڕاوەکەش بۆوە ملکی گەورەکەی، ئەو کاتە (عَتَقَ) کۆیلە کڕاوەکە بە بابو کوڕایەتی لە سەر حیسابی گەورەکە ئازاد دەبێ (أَوْ عَلَيْهِ) بەڵام ئەگەر نووسراوپێدراوەکە کۆیلەیەکی وەهای کڕی کە لە سەر حیسابی خۆی ئازاد دەبو، ئەو کاتە (لَمْ يَصِحَّ بِلاَ إِذْنٍ) بە بێئیزنیگەورەکەی کڕینەکەی دروست نابێ، بەڵام (وَبِإِذْنٍ فِيهِ الْقَوْلاَنِ) بە ئیزنی گەورەکەی دوو فەرموودەکەی ڕابردووی تێدایە: (فَإِنْ صَحَّ) جا ئەگەر بە فەرمودەی بەهێزتر بڵێین: کڕینەکەی دروست دەبێ، ئەو کاتە (فَمُكَاتَبٌ عَلَيْهِ) کۆیلە کڕاوەکە لە سەر حیسابی نووسراوپێدراوەکە دەبێتە نووسراوپێدراو، واتە: بە ئازادبوونی وی ئازاد دەبێ، کەوابو: دروست نیە بیفرۆشێ، هەم (وَلاَ يَصِحُّ إِعْتَاقُهُ وَ كِتَابَتُهُ بِإِذْنٍ عَلَى الْمَذْهَبِ) دروست نیە بە ئیزنی گەورکەش ئازادی بکا، یان نووسراوی بداتێ، چونکە تا ئێستا بەخۆی ئازاد نیەو هەر کۆیلەیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی جیاوازیی نووسراودانی بەتاڵ و دروست ﴾

(اَلْكِتَابَةُ الْفَاسِدَةُ لِشَرْطٍ أَوْ عِوَضٍ أَوْ أَجَلٍ فَاسِدٍ) مامڵەتی نووسراودان کە دانەمەزراو بێ: بە هۆی مەرجێکی، یان ماڵێکی، یان ماوە دانانێکی دانەمەزراو (كَالصَّحِيحَةِ فِي اسْتِقْلاَلِهِ بِالْكَسْبِ) وەکو مامڵەتی دروستبووە لە سەربەخۆیی نووسراوپێدراوەکە: لە کەسابەتدا، هەم (وَفِي أَخْذِ أَرْشِ الْجِنَايَةِ عَلَيْهِ وَمَهْرِ شُبْهَةٍ) لە وەرگرتنی تۆڵەی تاوانکردنە سەری و لە وەرگرتنی مارەیی جیماعی بە هەڵەو هەم (وَفِي أَنَّهُ يَعْتِقُ بِالأَدَاءِ وَيَتْبَعُهُ كَسْبُهُ) لە وەش کە بە ماڵدانەکە ئازاد دەبێ و لە دوای ئازادبوونیشی کەسابەتەکەی پابەندی خۆی دەبێ.
بەڵام (وَكَالتَّعْلِيقِ) نووسراوپێدانیدانەمەزراو وەکو هەڵواسینە (فِي أَنَّهُ لاَيَعْتِقُ بِإِبْرَاءٍ وَتَبْطُلُ بِمَوْتِ سَيِّدِهِ) لە وەدا: کە بە گەردەن ئازادکردن ئازاد نابێ و بە مردنی گەورەکەشی مامڵەتەکە بەتاڵ دەبێتەوە، هەم (وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ بِرَقَبَتِهِ) دروستە نووسراوپێدراوی دانەمەزراو بکرێتە وەسێت، هەم (وَلاَ يُصْرَفُ إِلَيْهِ مِنْ سَهْمِ الْمُكَاتَبِينَ) لە بەشی نووسراوپێدراوەکان زەکاتی نادرێتێ.
(وَتُخَالِفُهُمَا) نووسراوپێدراوی دانەمەزراو لەگەڵ مامڵەتی دروست و هەڵواسراو جیاوازە: (فِي أَنَّ لِلسَّيِّدِ فَسْخَهَا) لە وەدا: بۆ گەورەکەی دروستە هەڵیبوەشێنێتەوە، هەم (وَأَنَّهُ

لاَ يَمْلكُ مَا يَأْخُذُهُ، بَلْ يَرْجِعُ الْمُكَاتَبُ به إنْ كَانَ مُتقَوِّمًا، وَهُوَ عَلَيْه بقيمَته يَوْمَ الْعتْــق، فَإنْ تَجَانَسَا فَأَقْوَالُ التَّقَاصِّ، وَيَرْجِعُ صَاحبُ الْفَضْلِ به، قُلْتُ: أَصَحُّ أَقْــوَالِ التَّقَــاصِّ سُقُوطُ أَحَد الدَّيْنَيْنِ بالآخَر بلاَ رضًا، وَالثَّاني برضَاهُمَا، وَالثَّالثُ برضَا أَحَدهمَا، وَالرَّابعُ لاَ يَسْقُطُ، وَاللهُ أَعْلَمُ. فَإنْ فَسَخَهَا السَّيِّدُ فَلْيُشْهِدْ، فَلَوْ أَدَّى الْمَالَ فَقَالَ السَّــيِّدُ: كُنْــتُ فَسَخْت فَأَنْكَرَهُ صُدِّقَ الْعَبْدُ بيَمينه، وَالأَصَحُّ بُطْلاَنُ الْفَاسدَة بجُنُون السَّــيِّد وَإغْمَائــه وَالْحَجْرِ عَلَيْه، لاَ بجُنُون الْعَبْد، وَلَوْ ادَّعَى كتَابَةً فَأَنْكَرَهُ سَيِّدُهُ أَوْ وَارثُهُ صُدِّقَا،

(لاَ يَمْلكُ مَا يَأْخُذُهُ) ئەو شتەی گەورەکەش لە نووسراوپێدراوەکە وەریدەگرێ نابێتە ملکی وی (بَلْ يَرْجِعُ الْمُكَاتَبُ بِهِ إنْ كَانَ مُتقَوِّمًا) بەڵکو نووسراوپێدراوەکە -لە دوای ئازادبوون- شتەکە لە گەورەکەی وەردەگرێتەوە ئەگەر نرخی هەبێو (وَهُوَ عَلَيْهِ بِقِيمَتِهِ يَوْمَ الْعِتْقِ) گەورەکەش نرخی نووسراوپێدراوەکە لە نووسراوپێدراوەکە وەردەگرێ لە ڕۆژی ئازادبوونیدا.

(فَإنْ تَجَانَسَا) جا ئەگەر شتەکەی هەردووکیان هاوڕەگەزی یەکتری بون، ئەوە (فَأَقْوَالُ التَّقَاصِّ) فەرمودەکانی داهاتووی تۆڵە لێککردنەوەی تێدانەو (وَيَرْجِعُ صَاحِبُ الْفَضْلِ بِهِ) ئەوەی مافەکەشی زیاترە زیاترەکە لە وەکەیتر وەردەگرێتەوە.

(قُلْتُ: أَصَحُّ أَقْوَالِ التَّقَاصِّ) ئیمامی (النواوي) فەرموویەتی: ڕاستترینی فەرموودەکانی تۆڵە لێککردنەوە ئەمەیە: (سُقُوطُ أَحَدِالدَّيْنَيْنِ بِالآخَرِ بِلاَ رِضًا) قەرزی هەر لایەك بە قەرزی لایەکەیتر لادەکەوێ بە بێڕازیبوون (وَالثَّانِي بِرِضَاهُمَا) بە فەرموودەی دووەمیش: بە ڕازیبوونی هەردووکیان لادەکەوێ (وَالثَّالِثُ بِرِضَا أَحَدِهِمَا) بە فەرمودەی سێیەمیش بە ڕازیبوونی یەکێکیان لادەکەوێ (وَالرَّابِعُ لاَ يَسْقُطُ) بە فەرموودەی چوارەمیش: بە ڕازی بوونیش لاناکەوێ (وَاللهُ أَعْلَمُ).

(فَإنْ فَسَخَهَا السَّيِّدُ فَلْيُشْهِدْ) جا ئەگەر گەورەکە مامڵەتە دانەمەزراوکەی هەڵوەشاندەوە، با شاهید بگرێ، کەوابو: (فَلَوْ أَدَّىالْمَالَ فَقَالَ السَّيِّدُ: كُنْتُ فَسَخْت) ئەگەر نووسراوپێدراوەکە ماڵەکەی دایێ، ئینجا گەورەکەی گوتی: من مامڵەتەکەم هەڵوەشاندبۆوە (فَأَنْكَرَهُ) نووسراوپێدراوەکەش گوتی: ڕاست نیە. ئەوە (صُدِّقَ الْعَبْدُ بِيَمِينِهِ) بە سوێندخواردن باوەڕ بە کۆیلەکە دەکرێ (وَالأَصَحُّ بُطْلاَنُ الْفَاسِدَةِ بِجُنُونِ السَّيِّدِ وَإِغْمَائِهِ وَالْحَجْرِ عَلَيْهِ) نووسراوپێدانی دانەمەزراو بەتاڵ دەبێتەوە: بە شێتبوونی گەورەکەو بە بێهۆشبوونیو بە قەدەغە لەسەردانانی (لاَ بِجُنُونِ الْعَبْدِ) بەڵام بە شێتبوونی کۆیلەکە بەتاڵ نابێتەوەو هەر کاتێك چاك بۆوە دەتوانێ ماڵەکە بداو ئازاد ببێ.

(وَلَوْ ادَّعَى كِتَابَةً) ئەگەر کۆیلەیەك گوتی: نووسراوم دراوەتێ (فَأَنْكَرَهُ سَيِّدُهُ أَوْ وَارِثُهُ) جا گەورەکەی، یان میراتگری گەورەکەی گوتی: ڕاست نیە. ئەوە (صُدِّقَا) بە سوێندخواردن

وَيَحلفُ الْوَارِثُ عَلَى نَفيِ الْعلْمِ، وَلَوْ اخْتَلَفَا فِي قَدْرِ النُّجُومِ أَوْ صفَتهَا تَحَالَفَا، ثُمَّ إنْ لَمْ يَكُنْ قَبَضَ مَا يَدَّعيه لَمْ تَنْفَسِخْ الْكتَابَةُ فِيالأَصَحِّ، بَلْ إنْ لَمْ يَتَّفِقَا فَسَخَ الْقَاضِي، وَإِنْ كَانَ قَبَضَهُ وَقَالَ الْمُكَاتَبُ: بَعْضُ الْمَقْبُوضِ وَديعَةٌ عَتَقَ وَرَجَعَ هُوَ بِمَا أَدَّى، وَالسَّيِّدُ بقيمَته، وَقَدْ يَتَقَاصَّان، وَلَوْ قَالَ: كَاتَبْتُكَ وَأَنَا مَجْنُونٌ أَوْ مَحْجُورٌ عَلَيَّ فَأَنْكَرَ الْعَبْدُ صُدِّقَ السَّيِّدُ إنْ عُرِفَ سَبْقُ مَا ادَّعَاهُ، وَإِلاَّ فَالْعَبْدُ، وَلَوْ قَالَ السَّيِّدُ: وَضَعْتُ عَنْكَ النَّجْمَ الأَوَّلَ أَوْ قَالَ الْبَعْضَ، فَقَالَ بَلْ الآخِرَ أَوِ الْكُلَّ صُدِّقَ السَّيِّدُ، وَلَوْ مَاتَ عَنْ ابْنَيْنِ وَعَبْد فَقَالَ:

باوەڕ بە گەورەکەو بە میراتگرەکەی دەکرێو (وَيَحْلِفُ الْوَارِثُ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ) میراتگرەکەش لە سەر نەزانین سوێند دەخوا، گەورەکەش بە براوەیی سوێند دەخوا.

(وَلَوْ اخْتَلَفَا فِي قَدْرِ النُّجُومِ أَوْ صِفَتِهَا) ئەگەر گەورەکەو کۆیلەکە بووە کێشەیان: لە ئەندازەی بەشە ماڵهێنانەکاندا، یان لە چۆنیەتەکەیاندا، ئەوە (تَحَالَفَا) هەردووکیان سوێند بۆ یەکتری دەخۆن (ثُمَّ إنْ لَمْ يَكُنْ قَبَضَ مَا يَدَّعِيهِ) ئینجا لە دوای سوێندخواردن ئەگەر گەورەکە ئەو ماڵەی داوای دەکا وەرینەگرتبو، ئەوە (لَمْ تَنْفَسِخِ الْكِتَابَةُ فِيالأَصَحِّ) مامڵەتەکە هەڵناوەشێتەوە (بَلْ إنْ لَمْ يَتَّفِقَا فَسَخَ الْقَاضِي) بەڵکو ئەگەر ڕێك نەکەوتن قازی هەڵیدەوەشێنێتەوە، بەڵام (وَإِنْ كَانَ قَبَضَهُ) ئەگەر گەورەکە ماڵەکەی وەرگرتبو (وَقَالَ الْمُكَاتَبُ: بَعْضُ الْمَقْبُوضِ وَدِيعَةٌ) نووسراوپێدراوەکەش گوتی: هەندێك لەو ماڵەی وەرتگرتوە ئەمانەت بوو لە لای من. ئەوە (عَتَقَ) ئازاد دەبێو (وَرَجَعَ هُوَ بِمَا أَدَّى) ئازادبووەکەش ماڵەکە لە گەورەکەی وەردەگرێتەوەو (وَالسَّيِّدُ بِقِيمَتِهِ) گەورەکەش نرخی خودی کۆیلەکە لە کۆیلەکە وەردەگرێ (وَقَدْ يَتَقَاصَّانِ) هەندێ جاریش-وەك مەسەلەکەی ڕابردوو- دەبێتە تۆڵە لێککردنەوە.

(وَلَوْ قَالَ: كَاتَبْتُكَ وَأَنَا مَجْنُونٌ أَوْ مَحْجُورٌ عَلَيَّ) ئەگەر گەورەکە گوتی: لەو حاڵەتەی نووسراوم دایێ من شێت بوم، یان قەدەغەم لە سەر داندرابو. (فَأَنْكَرَ الْعَبْدُ) کۆیلەکەش گوتی ڕاست نیە. ئەوە (صُدِّقَ السَّيِّدُ إنْ عُرِفَ سَبْقُ مَا ادَّعَاهُ) بە سوێندخواردن باوەڕ بە گەورەکەی دەکرێ ئەگەر پێشتر شێتیو قەدەغەی هەبوبێ (وَإِلاَّ فَالْعَبْدُ) بەڵام ئەگەر نەیبوبێ: ئەوە بە سوێندخواردن باوەڕ بە کۆیلەکە دەکرێ.

(وَلَوْ قَالَ السَّيِّدُ: وَضَعْتُ عَنْكَ النَّجْمَ الأَوَّلَ) ئەگەر گەورەکەی گوتی: بەشی یەکەمی ماڵهێنانەکەم بۆ لادابوی (أَوْ قَالَ الْبَعْضَ) یان گوتی هەندێکم بۆ لادابوی (فَقَالَ بَلْ الآخِرَ أَوِ الْكُلَّ) کۆیلەکەش گوتی: بەڵکو بەشی کۆتاییت لادابو. یان گوتی هەمووت لادابو. ئەوە (صُدِّقَ السَّيِّدُ) بە سوێندخواردن باوەڕ بە گەورەکەی دەکرێ.

(وَلَوْ مَاتَ عَنْ ابْنَيْنِ وَعَبْدٍ) ئەگەر گەورەکە مرد دوو کوڕو کۆیلەیەکی لە پاش بەجێمان (فَقَالَ

كَاتَبَنِي أَبُوكُمَا، فَإِنْ أَنْكَرَا صُدِّقَا، وَإِنْ صَدَّقَاهُ فَمُكَاتَبٌ، فَإِنْ أَعْتَقَ أَحَدُهُمَا نَصِيبَهُ فَالأَصَحُّ لاَ يَعْتِقُ، بَلْ يُوقَفُ، فَإِنْ أَدَّى نَصِيبَ الآخَرِ عَتَقَ كُلُّهُ وَوَلاَؤُهُ لِلأَبِ، وَإِنْ عَجَزَ قُوِّمَ عَلَى الْمُعْتِقِ إِنْ كَانَ مُوسِرًا، وَإِلاَّ فَنَصِيبُهُ حُرٌّ، وَالْبَاقِي مِنْهُ قِنٌّ لِلآخَرِ، قُلْتُ: بَلِ الأَظْهَرُ الْعِتْقُ، وَاللهُ أَعْلَمُ. وَإِنْ صَدَّقَهُ أَحَدُهُمَا فَنَصِيبُهُ مُكَاتَبٌ، وَنَصِيبُ الْمُكَذِّبِ قِنٌّ، فَإِنْ أَعْتَقَهُ الْمُصَدِّقُ فَالْمَذْهَبُ أَنَّهُ يُقَوَّمُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مُوسِرًا.

(كِتَابُ أُمَّهَاتِ الأَوْلاَدِ)

إِذَا أَحْبَلَ أَمَتَهُ فَوَلَدَتْ حَيًّا أَوْ مَيِّتًا أَوْ مَا تَجِبُ فِيهِ غُرَّةٌ عَتَقَتْ بِمَوْتِ السَّيِّدِ،

كَاتَبَنِي أَبُوكُمَا) جا كۆیلەکە گوتی: باوکتان نووسراوی دابومێ. ئەوە (فَإِنْ أَنْكَرَا صُدِّقَا) ئەگەر کوڕەکان دانیان نەهێنا، ئەوە بە سوێندخواردن باوەڕیان پێدەکرێو (وَإِنْ صَدَّقَاهُ فَمُكَاتَبٌ) ئەگەر هەردووکیش باوەڕیان پێ کرد، ئەوە کۆیلەکە نووسراوپێدراوە، ئینجا لەو مەسەلەیەدا (فَإِنْ أَعْتَقَ أَحَدُهُمَا نَصِيبَهُ) ئەگەر لە دوای ئاشکرابوونی نووسراودانەکە کوڕێك بەشەکەی خۆی ئازاد کرد، ئەوە (فَالأَصَحُّ لاَ يَعْتِقُ بَلْ يُوقَفُ) بەشەکەی ئازاد نابێ، بەڵکو ڕادەگیرێ: (فَإِنْ أَدَّى نَصِيبَ الآخَرِ) ئەگەر کۆیلەکە بەشە ماڵی کوڕەکەیتری دا، ئەو کاتە (عَتَقَ كُلُّهُ وَوَلاَؤُهُ لِلأَبِ) هەمووی ئازاد دەبێو خزمایەتی ئازادبوونیشی بۆ باوکەکەیە، بەڵام (وَإِنْ عَجَزَ) ئەگەر کۆیلەکە بێتوانابو، ئەو کاتە (قُوِّمَ عَلَى الْمُعْتِقِ إِنْ كَانَ مُوسِرًا) لە سەر کوڕە ئازادکەرەکە دەقرسێندرێ ئەگەر هەبوویی بێ، واتە: بە پێداڕۆیشتن هەمووی ئازاد دەبێ (وَإِلاَّ فَنَصِيبُهُ حُرٌّ وَالْبَاقِي مِنْهُ قِنٌّ لِلآخَرِ) بەڵام ئەگەر نەبوویی بێ، ئەوە بەشەکەی وی ئازاد دەبێو بەشەکەیتریش کۆیلەیە بۆ کوڕەکەیتر.

(قُلْتُ بَلِ الأَظْهَرُ الْعِتْقُ وَاللهُ أَعْلَمُ) ئیمامی (النـواوی) فەرموویەتی: بەڵکو بە فەرموودەی بەهێزتر: بەشی ئازادکەرەکە دەمودەست ئازاد دەبێو ئەو ڕاگرتنەیڕابردووی ناوێ (وَ) هەر لەو مەسەلەیەدا (إِنْ صَدَّقَهُ أَحَدُهُمَا) ئەگەر تەنها کوڕێك باوەڕی پێکرد، ئەوە (فَنَصِيبُهُ مُكَاتَبٌ وَنَصِيبُ الْمُكَذِّبِ قِنٌّ) بەشی باوەڕکەرەکە دەبێتە نووسراوپێدراو و بەشی بەدرۆخەرەکەش بە کۆیلەیی دەمێنێ (فَإِنْ أَعْتَقَهُ الْمُصَدِّقُ) جا ئەگەر باوەڕکەرەکە کۆیلەکەی ئازاد کرد، ئەوە (فَالْمَذْهَبُ أَنَّهُ يُقَوَّمُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مُوسِرًا) بەشی کوڕەکەیتریشی لە سەر دەقرسێندرێ ئەگەر هەبوویی بێ، واتە: بە پێداڕۆیشتن هەموی ئازاد دەبێ.

﴿ كِتَابُ أُمَّهَاتِ الأَوْلاَدِ: پەڕتوکی دایکەکانیمنداڵەکان ﴾

(إِذَا أَحْبَلَ أَمَتَهُ) هەر کاتێك پیاوێك جیماعی لەگەڵ (جاریة) کەی خۆی کردو ئاوسی کرد (فَوَلَدَتْ حَيًّا أَوْ مَيِّتًا أَوْ مَا تَجِبُ فِيهِ غُرَّةٌ) ئینجا (جاریة)کەش لەو جیماعە منداڵێکی زیندوو، یان مردووی بوو، یان پارچە گۆشتێکی وێنەکراوی لێبو، ئەوە (عَتَقَتْ بِمَوْتِ السَّيِّدِ) هەر بە مردنی گەورەکەی (جاریة)کە ئازاد دەبێ، چونکە بوەتە (أُمُّ الْوَلَدِ)، واتە:

أَوْ أَمَةَ غَيْرِهِ بِنِكَاحٍ فَالْوَلَدُ رَقِيقٌ، وَلاَ تَصِيرُ أُمَّ وَلَدٍ إِذَا مَلَكَهَا، أَوْ بِشُبْهَةٍ فَالْوَلَدُ حُرٌّ، وَلاَ تَصِيرُ أُمَّ وَلَدٍ إِذَا مَلَكَهَا فِي الأَظْهَرِ، وَلَهُ وَطْءُ أُمِّ الْوَلَدِ، وَاسْتِخْدَامُهَا وَإِجَارَتُهَا وَأَرْشُ جِنَايَةٍ عَلَيْهَا، وَكَذَا تَزْوِيجُهَا بِغَيْرِ إِذْنِهَا فِي الأَصَحِّ، وَيَحْرُمُ بَيْعُهَا وَرَهْنُهَا وَهِبَتُهَا، وَلَوْ وَلَدَتْ مِنْ زَوْجٍ أَوْ زِنًا فَالْوَلَدُ لِلسَّيِّدِ يَعْتِقُ بِمَوْتِهِ كَهِيَ، وَأَوْلاَدُهَا قَبْلَ الاسْتِيلاَدِ مِنْ زِنًا أَوْ زَوْجٍ لاَ يَعْتِقُونَ بِمَوْتِ السَّيِّدِ، وَلَهُ بَيْعُهُمْ،

دایکە منداڵ، بە بەڵگەی ﴿مَا تَرَكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عِنْدَ مَوْتِهِ دِرْهَماً وَلاَ دِينَاراً وَلاَ عَبْداً وَلاَ أَمَةً﴾ رواه البخاری، کە پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد هیچ دیرهەمێکو دینارێکو هیچ کۆیلەیەکو (جاریة)کی لە پاش خۆی بەجێ نەهێشت. واتە: ئەو حەدیسە بەڵگەیە: کە (ماریةالقِبْطِیة)ی دایکی(إبراهیم) بە وەفاتکردنی پێغەمبەر ﷺ ئازاد بووە، بۆیێ دەفەرموێ: هیچ (جاریة)کی بەجێ نەهێشتوە.

(أَوْ أَمَةَ غَيْرِهِ بِنِكَاحٍ) یان ئەگەر جیماعی لەگەڵ (جاریة)ی کەسێکی‌تر کردو ئاوسی کرد بە مارەکردنێکی دروستبوو، ئەوە (فَالْوَلَدُ رَقِيقٌ) منداڵی ئەم جیماعە کۆیلەیەو دەبێتە ملکی گەورەی (جاریة)کە، واتە: نابێتە کۆیلەی ئاوسکەرەکە (وَلاَ تَصِيرُ أُمَّ وَلَدٍ إِذَا مَلَكَهَا) ئەم (جاریة)یەش نابێتە (أم الولد) ئەگەر لە مەودوا بووە ملکی ئاوسکەرەکە.

(أَوْ بِشُبْهَةٍ) یان ئەگەر بە هەڵە جیماعی کردو (جاریة)ی کەسێکی‌تری ئاوس کرد، ئەو کاتە (فَالْوَلَدُ حُرٌّ) منداڵی ئەم جیماعە هەڵەیە ئازادەو دەبێتە منداڵی جیماعکەرەکە، بەڵام (وَلاَ تَصِيرُ أُمَّ وَلَدٍ إِذَا مَلَكَهَا فِي الأَظْهَرِ) ئەم (جاریة)یەش نابێتە (أُمَّ الوَلَدِ) ئەگەر لە مەودوا بووە ملکی ئاوسکەرەکە.

(وَلَهُ وَطْءُ أُمِّ الْوَلَدِ وَاسْتِخْدَامُهَا) بۆ گەورەکە دروستە جیماع لەگەڵ (أم الولد) بکاو خزمەتی خۆیشی پێبکا، هەم (وَإِجَارَتُهَا وَأَرْشُ جِنَايَةٍ عَلَيْهَا) بۆی دروستە: بە کرێی بداو هەم تۆڵەی ئەو دەستدرێژیەی دەکرێتە سەر (أم الولد)ەکە ئەویش بۆ گەورەکەیە (وَكَذَا تَزْوِيجُهَا بِغَيْرِ إِذْنِهَا فِي الأَصَحِّ) هەروەها بۆ گەورەکە دروستە: بە بێ‌ئیزن لە کەسێکی‌تری مارە بکا، بەڵام (وَيَحْرُمُ بَيْعُهَا وَرَهْنُهَا وَهِبَتُهَا) حەرامەو دروست نابێ: (أم الولد) بفرۆشێو رەهنی بکاو ببیەخشێ.

(وَلَوْ وَلَدَتْ مِنْ زَوْجٍ أَوْ زِنًا) ئەگەر لە دوای بوونە (أم الولد) منداڵێکی بوو: لە مێردێک، یان لە زینا، ئەوە (فَالْوَلَدُ لِلسَّيِّدِ) منداڵەکە ملکی گەورەکەیە، بەڵام حەرامەو دروست نابێ: بیفرۆشێو ببیەخشێ، چونکە (يَعْتِقُ بِمَوْتِهِ كَهِيَ) منداڵەکەش وەکو دایکی بە مردنی گەورەکەی ئازاد دەبێ، بەڵام (وَأَوْلاَدُهَا قَبْلَ الإِسْتِيلاَدِ مِنْ زِنًا أَوْ زَوْجٍ) منداڵەکانی پێش بوونە (أم الولد): لە زینا، یان لە مێردێک، ئەوان (لاَ يَعْتِقُونَ بِمَوْتِ السَّيِّدِ) بە مردنی گەورەکەی ئازاد نابن، کەوابو: (وَلَهُ بَيْعُهُمْ) بۆ گەورەکەی دروستە منداڵەکانی پێش

وَعِتْقُ الْمُسْتَوْلَدَةِ مِنْ رَأْسِ الْمَالِ، وَاللهُ أَعْلَمُ.

بوونه (أم الولد) بفرۆشێو ببەخشێ، بەڵام هەر منداڵێکی (أم الولد)ەکە کە لە گەورەکەی خۆی بێ، ئەوان گشتی ئازادن (وَعِتْقُ الْمُسْتَوْلَدَةِ مِنْ رَأْسِ الْمَالِ) ئازادبوونی (أم الولد)و منداڵەکانیشی -لە دوای مردنی گەورەکەی- لە سەرمایەی ماڵەکەی دەبێ پێش قەرزدانەوەو وەسێتەکانی (وَاللهُ أَعْلَمُ)...کۆتایی.

منیش -بەندەی گوناهبار (عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی)- شوکری خوا دەکەمو دەڵێم: يَارَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ كَمَا يَنْبَغِي لِجَلاَلِ وَجْهِكَ وَلِعَظِيمِ سُلْطَانِكَ لاَ أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ، حَمْداً يُوافِي نِعَمَكَ وَيُكافِئُ مَزِيدَكَ، حَمْداً كَثِيراً طَيِّباً مُبارَكاً فِيهِ مِلْءَ السَّمَوات وَمِلْءَ الأَرْضِ وَمِلْءَ ما شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ، اَللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبارِكْ عَلَى سَيِّدنا مُحَمَّد وَآله وَصَحْبه أَجْمَعِينَ كَمَا صَلَّيْت وَبَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيم فِي الْعَالَمِينَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اَللَّهُمَّ أَسْأَلُكَ بِجَلالِكَ وَجُودِكَ وَكَرَمِكَ أَنْ تَقْبَلَ مِنِّي هَذَاالشَّرْحَ وَأَنْ تَنْفَعَ بِهِ الْمُسْلِمِينَ وَاجْعَلْهُ خالِصاً لِوَجْهِكَ وَأَنْ تَمُنَّ عَلَيَّ بِجَعْلِهَا ذَخِيرَةً لِي فِي الْقِيامَةِ وَاغْفِرْ لِي وَلاَ تُعَاقِبْنِي بِقَبِيحِ مَا جَنَيْتُ وَارْحَمْنِي وَأَدْخِلْنِي وَوَالِدَيَّ وَأَحِبَّائِي الْجَنَّةَ مَعَ الَّذِين دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلاَمٌ، وآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

شوکر بۆ تۆ ئەی خوای گەورە کە یارمەتیت دام بۆ تەواوکردنی ﴿ڕووناکی (رب العالمین)﴾ ڕوونکردنەوەی (مِنْهَاجِ الطَّالِبِينِ)ی ئیمامی(النـواوی)-رحمه الله تعالى- لە شەوی دوو شەممە (٥)پێنجی(صَفَر)ی ساڵی(١٤٢٤)ی کۆچی، لە شاری هەولێر لە کوردستان، ئیتر لە خوای گەورە دەپاڕێمەوە لە خۆمو دایکمو باوکمو خۆشەویستانم خۆش ببێو لە ژێر ئاڵای پێغەمبەرﷺ حەشرمان بکاو دەفتەری کردەوەکانم بداتەوە ئەو دەستە ڕاستەم کە ئەم کتێبەم پێ نووسیوە، هەم ئەم دانراوەشم لێ قبوڵ بکاو بیکاتە گرانکەری لاتەرازوی چاکەکانم، آمین، وصلى الله وسلم على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين، والحمدلله رب العالمين، ولاحول ولاقوة الا بالله العلي العظيم.

هەولێر ــ کوردستان.

(٥)ی صَفَر – ١٤٢٤ی کۆچی.

(١٨)ی خاکەلێوە – ٢٧٠٣ی کوردی.

(٧)ی نیسان – ٢٠٠٣ی زایینی.

شارەزاكردن:

ئەی خوێنەری بەڕێز، هەر كاتێك دانەر دەڵێ:

* رواه الشيخان، مەبەستی ئیمامی (البخاري و مسلم)ن.

*رواه اصحاب السنن، مەبەستی ئیمامی (أبوداود و النسائي و الترمذي)ن.

* هەروەك لە سەرچاوەكاندا فەرموویانە، یان ڕوون كراوەتەوە، مەبەستی ئەم چوار كتێبەنە:

١ –(المجموع: شرح المهذب) دانراوی (الإمام النواوي).

٢ –(تحفةالمحتاج: شرح المنهاج) دانراوی (الإمام إبن حجرالهيتمي).

٣ –(نهايةالمحتاج: شرح المنهاج) دانراوی (الإمام محمدالرملي).

٤ –(مغنىالمحتاج : شرح المنهاج) دانراوی (الإمام محمد الخطيب الشربيني).

جا ئەگەر یەكێك لەو چوارانە لەگەڵدا نەبێ، ئەو كاتە دەڵێ:

هەر وەك لە زۆربەی سەرچاوەكاندا...

ئەی قوتابی‌ی خۆشەویست و ڕێزدار، تكایە:

١– پێشەكیەكەلە بەرگی یەكەمدا بە بیرلێكردنەوەیەكی ورد بخوێنەوە.

٢– بۆ تێگەیشتنی ئەم كتێبە پشت مەبەستە بە تەنها زانستی‌خۆت، بەڵكو لە لای مامۆستای‌ئایینی بیخوێنە، چونكە چەند پێناسەو زاراوەیەكی شەرعی هەنە، لە لای مامۆستای ئایینی باشتر لێی تێدەگەی.

*دانراوەكانی‌تری دانەر:

١ – هـۆنـراوەی ﴿ ئیمان و ئیسلام ﴾

٢ – ڕوونكردنەوەی ﴿ الأربعين النواوية ﴾

٣ – ﴿ عـەقـیدەی ئیسـلامـی ﴾

٤ – ڕوونكردنەوەی ﴿ العقيدةالطحاوية ﴾

٥ – چەند گوڵێك لە ﴿ گوڵزاری ئیسلام ﴾

٦ – ڕوونكردنەوەی ﴿ متن فتح القريب ﴾

٧ – ڕوونكردنەوەی ﴿ قطرالعارض فى علم الفرائض ﴾

٨ – چۆنیەتی ﴿ حەج و عومرە ﴾

ناوەڕۆکی بەرگی پێنجەمی ﴿ ڕووناکی(رَبِّ الْعالَمِين)﴾

ناوەڕۆكی بەرگیپێنجەمی ﴿ ڕووناكی(رَبِّ العالَمِين)﴾

ناوەڕۆکی هەر پێنج بەرگەکانی ﴿ ڕووناکی(رَبُّ العالَمين)﴾

بەرگی یەکەم:

پێشەکی‌ی ڕوونکەرەوە* پێناسەی ئیمامی (الشافعي)* پێناسەی ئیمامی (النواوي)* بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام* چەند زاراوەیەکی‌شەریعەت* سەرچاوەکانی شەریعەتی ئیسلام: قُرآن، حدیث، إجماع، قیاس* چۆنیەتی (فتوا)و (تقلید)کردن* پێشەکی‌ی (منهاج)ی ئیمامی(النواوی)* کتـاب الطهـارة: پـەڕتووکی پاککردنـەوە، جۆرەکانی ئـاو، قوللـەتێن، دوو دڵـی لـە پـاك‌و پـیس‌دا، چاوپۆشی لە چەند پیسیەك، هەم لە باسی‌پیسی‌و لە مەرجەکانی نوێژدا دووبارە دەبێتـەوە* قاپ‌و کەلوپەلی چێشت* باسی‌هۆیەکانی بێدەسـتنوێژی، ئـەو شتانەی بە بێ‌دەستنوێژی حەرامن* پاشکۆ: دەربارەی قورئانی پیرۆز، هـەم لـە باسـی سوڕەتی‌دوای‌فاتیحە دووبـارە دەبێتـەوە* باسـی چـوونە ئاودەستخانە، تـارەتکردن* باسی دەسـتنوێژگرتن، سیواك‌و سوننەتەکانی دەستنوێژ* پاشکۆ: چەند ڕەووشتێکی پێغەمبەران (عليهم الصلاة السلام): نینۆك، بەر، سمێڵ، ڕیش، سەر، برۆ، ڕەنگ کردنی‌موو و دەست* مەسحی خوف* باسی غوسل کـردن‌وجەنابـەت* باسـی پیسـی‌و لابردنـی پیسـی، دەبـاغ کـردن، گڵاوکردنـەوە* باسـی تەیـەمموم * باسـی حـەیزو نفـاس * (کتـاب الصلاة): پەڕتووکی نوێژ، باسی پەروەردەکردنی منداڵ* بانگ‌و ئیقامەت * ڕوو لە قیبلەکردن لە نوێژدا، نوێژی سوار ولاغ‌و ئوتومبێل* (صفة الصَّلاة) چۆنیەتی نوێـژ کـردن، سـەلاوات‌و زیکـرو دوعـا دوای‌نوێـژەکان* (شُروط الصلاة) مەرجەکانی نوێژ، لێبوردنی‌شەرع لە چەند جۆرە پیسیەك: بەکارهێنانی ئەندامەکانی‌ئادەمیزاد، قوڕو چڵکاو، خاڵ دروستکردن، کێم‌و خوێنی برین‌و قونێرو پفکە* ئەو شـتانەی نوێـژ بـەتاڵ دەکـەن، لـە گۆڕستان‌و چەند شوێنێك نوێژکردن ناپەسندە* پاشکۆ: دەربارەی مزگەوتـەکان* سـوجدەی سـەهوو* سوجدەی (تلاوة)و(شکر)* باسی نوێژە سوننەتەکان: * باسی نوێژی بەجەماعەت* شارەزاکردن.

بەرگی دووەم:

صلاة المسافر: نوێژی ڕێبوار، (جمع): کۆکردنەوەی دوو نوێژ لە سەفەر، هەم بە هۆی باران‌و نەخۆشی، چەند ڕەوشتێکی سەفەر* باسی نوێژی جومعە، * صلاة الخوف: نوێژی ترس*جل‌و بـەرگ‌و مێـزەر ڕایـەخ‌و نوێن* نوێـژی جەژنـەکان، پیرۆزبایی‌و تۆقەکردن، هـەم لە باسـی ژن هێنان دووبارە دەبێتەوە* نوێـژی ڕۆژگیران و مانگگیران* زەمین لەرزین‌و دونیا تاریکبوون* نوێژی باران* باسی نوێژنەکـەر* باسـی جـەنازە؛ مردوو، خوارەدەمەنی‌ی‌تازیە، سەرەدانی نـەخۆش، کتاب الزکاة، پەڕتوکی زەکات؛ زەکاتی سەرفیترەی ڕەمزان، بەشـکردنی زەکـات، هـەم لـە بەرگی‌چوارەمدا درێـژتر ڕوون دەکرێتـەوە* پـەڕتوکی ڕۆژووەکـان: باسـی (اعتکاف)* پەڕتوکی حەج‌و عومرە: پێناسەی (کعبة) تۆڵـەی درەخت‌و گیای (مکة)و(مدینة) (الإحصار) ڕێ‌لێگرتن لە تەواوکردنی حەج‌و عومرە، (الفوات) لە دەستچوونی وەستانی (عرفات)، شارەزاکردن.

بەرگی سێیەم:

(کتاب البیع): پەڕتوکی کڕین‌و فرۆشتن، فرۆشتنی بە تەلەفۆن، کڕین‌و فرۆشتن بە زۆرلێکردن،پارەی فرۆشراوەکە، کڕین وفرۆشتن لەگۆترە، فرۆشتنی ئاژەڵ بەکێشان، باسی ڕیبا، ڕیبای پارەو زێڕو زیـو، ڕیبـای دوو قـۆڵی، مامڵەتـەکانی قەدەغەکراو،فرۆشـتنی بـە مـەرج، مامڵـە لـە سـەر مامڵـە، مـەزادکردن، (إحتکـار) و نـرخ دانـان* پەشـیمانبوونەوە لـە کـڕین و فرۆشـتن، کێشـەی عەیبـداری فرۆشـراوەکە، چاوپووشـی لـە مرۆڤـی پەشیمان، بڕیـاری فرۆشـراو پـێش وەرگرتنـی، فرۆشـتنی (صَـكّ)-شـیك، گۆڕینـەوەی قـەرزێك بەشـتێکی‌تر، کێشـەی تەسـلیمکردنی پـارەو فرۆشـراوەکە، فرۆشتنەوەی شتومەك: بە نرخی‌خۆی، بە زورەر، بە قازانج* فرۆشتنی درەخت وبنچینەکانی‌تر،

فرۆشتنی میوەو کشتوکاڵ و قەرسیل و پەرێز* کێشەی کڕیارو فرۆشیار* باسی سەلەم* باسی قەرز* ڕێبای قەرز، پێناسەی (ضَرُورَة)و (حاجَة)* باسی ڕەهن: بارمتە دانان* پەیوەندی قەرز بە میراتەوە* قەدەغە دانان لە سەر قەرزدار، فرۆشتنی ماڵی قەرزدار*(حجر)؛ قەدەغە دانان لە سەر چەند کەسێك* بلۆغبوونی منداڵ* (ولی) سەرپەرشتکاری منداڵ و شێت، ماڵ چاککردنەوەی شێت و یەتیم* باسی سولح: پێکهاتن: مافەکانی هاوبەش لە نێوان خەڵکدا، دیواری نێوان دوو خانوو، کێشەی دیواری نێوان خانووەکان، باسی حەواڵەکردن، باسی زامینی، گەردەن ئازادکردن، کەفیلایەتی* باسی شەریکایەتی: هاوبەشیەتی خێزانەکان* باسی وەکیلایەتی * إقرار: دانپێداهێنان: دانهێنان بە نەژادی کەسێك و بە ناوی خۆکردنی منداڵی خەڵکی، هەم لە باسی(لقیط) منداڵی فڕێدراو دووبارە دەبێتەوە* باسی(عاریە)؛خواستن* (غصب)؛زەوتکردن، تۆڵەی زەوتکراو و فەوتاوەکانی تر، تێکدانی شتە ناشەرعیەکان، هەم لە باسی(هێرشکەری زۆردار) دووبارە دەبێتەوە* تۆبەکردن لە حەرام، هەم لە باسی (شاهیدیەکان)دا دووبارە دەبێتەوە*باسی شوفعە*(القراض)مامڵەتی قازانجی هاوبەش*باسی(المساقاة) باغەوانی، سەپانی ی دانەوێڵە: بە بنەتۆو، بە نیوەتۆو، مامڵەتی نیوەباغی* (إجارة)؛ بەکرێدان وبەکرێگرتن، مامڵەتی شوانکاری، مامڵەتی سەرقوفڵانە، (إحياء الموات) زیندووکردنەوەی زەمینی مردوو، پاوان کردنی لەوەڕگەی گشتی، فرۆشتنی لەوەڕگە-پوشانە، سودەکانی هاوبەش لەنێوان خەڵکدا، کانگەکانی هاوبەش لەنێوان خەڵکدا* باسی (وقف) بێ کەلکبوونی وەقفکراوەکان و مزگەوت و گۆڕستان* باسی (هبة) بەخشین ودیاری، کێشەی ژن ومێرد لەبارەی خشڵی زێڕ، هەم لە باسی(النفقات) بژێوەکان دووبارە دەبێتەوە، بەخشینەکانی دایك وباوك، بەرتیل، هەم لە باسی(القضاء) دادکردن دووبارە دەبێتەوە* (لقطة) هەڵگرتنەوەی شتی ونبوو، ئاژەڵ و شتی تری دۆزراوە* باسی (لقیط): منداڵی فڕێدراو، ئیسلامبوون وکافربوونی منداڵ تۆمارکردنی منداڵی خەڵك بۆ خۆی* (جَعالة): بە مەرج دانانی کرێیەك لە بەرامبەر کارێك، شارەزاکردن.

بەرگی چوارەم:

پەڕتوکی میراتەکان* پەڕتوکی وەسێتەکان: مامڵەت و خێرکردن لە نەخۆشی ی مردندا، وەسێت بە حەج و خواپەرستیەکانی تر* پەڕتوکی سپاردنی ئەمانەت* ﴿فَيء﴾ دەسکەوتووی کافرەکان* ﴿الغنيمة﴾ تالانی کافرەکان* پەڕتوکی بەشکردنی زەکاتەکات، بەشکردن و گواستنەوەی زەکات، خەساندن و ئاوسکردنی ئاژەڵ، خێرکردن* (کتاب النکاح) پەڕتوکی ژن مارەکردن: تەماشاکردنی ئافرەت و تۆقەکردن، (مُتعە) ژن هێنانی کاتی، ژن بە ژنە، شیربایی و ژن بەمیراتگرتن، منداڵی جیماعی بە هەڵەو منداڵی بیژی، مارە بەجاش، کافربوونی ژن و مێردی موسوڵمان، موسوڵمانبوونی ژن و مێردی کافر، دادکردن لە نێوان کافرەکاندا، هەڵوەشاندنەوەی مارەبڕین، مارەیی ژن، مارەیی جیماعی بە هەڵەو بەزۆرداری،* زیافەتی بوك گواستنەوە* وێنە دانان و وێنەگرتن حەرامە، چەند ڕەوشتێکی خواردن* (القسم) نۆبەتی مێرد لە نێوان ژنەکانی دا، (نشوز)و ناکۆکی ی نێوان ژن و مێرد، (خلع) تەڵاقدانی بەپارە، پێناسەی (رجعیە)و (بائن)* پەڕتوکی تەڵاقدان: گاڵتەکردن بە تەڵاقدان، تەڵاقی تووڕەو زۆرلێکراو، تەڵاقی سەرخۆش، ڕزگاربوون لە تەڵاقی سێ بەسێ، تەڵاقی سێ بەسێ، (رجعە) گەڕاندنەوی تەڵاقدراو* (إيلاء) سوێندی جیماع نەکردن* (ظهار): تۆ وەك پشتی دایکمی* (اللعان) لەعنەتکردنی ژن و مێرد* لادانی منداڵ لە نەژادی خۆی* پەڕتوکی (عِدّە): (عدە)ی بە منداڵبوون، تێکەڵبونی تەڵاقدەر لەگەڵ تەڵاقدراوەکەی، (عدە)ی مێرد مردن، ژنی مێرد ونبوو، تازیەداری ی ژنی مێرد مردوو، نیشتەجێ کردنی ژنی (عدە)گر، (إستبراء) دڵنیایی لەئافرەتی کۆیلە* پەڕتوکی شیرخواردن* ﴿النَّفَقات﴾: بژێوەکان: بەخێوکردنی ژن، کێشەی ژن و مێرد لە بارەی

خشـلى زێـر، (ناشـزه)بـوونی ژنەکـە، بـەخێوکردنی ژنیتەڵاقـدراو، (فسخ) بـە هـۆی نەتوانینیبەخێوکردنیژن، بەخێوکردنی خزمـەکان، شیردانی منداڵ،هاوبەشـی لـە بەخێوکردنـدا، ﴿الحضانة﴾: پاراستن و پەروەردەی منداڵ، بەخێوکردنیکۆیلەو ئاژەڵ، شارەزاکردن.

بەرگی پێنجەم:

پـەڕتوکی بریـنـدارکردن و کوشـتن: زۆرلێکـردن بۆکوشـتن، دوو تـاوان لـە دوو کەسـەوە، مەرجـەکانی کوشتنی لەتۆڵـە، هاوبەشی لـە کوشتندا، تۆڵەکردنـەوەی برینـەکان، کێشـەی تاوانکارەکەو خـاوەن مـاف، ئـەو کەسـەی مـافی تۆڵەکردنـەوەی هەیـە، عـەفوکردن لـە کوشـتنی لەتۆڵـە، پـەڕتوکی خـوێن وەرگرتن،خوێنی برین و ئەندامەکان، (حکومە) نرخی تاوانەکان، خۆ لێکدانی ئادەمیزادو ئوتۆمبیل، هەم لە باسی(الصائل) هێرشکەری زۆردار دووبـارە دەبێتـەوە، (العاقلە) خزمـەکانی بکوژەکە، خـوێنی لـەبارپردنی کۆرپـەی نـاوزگ، کـەففارەتی کوشـتن، ئاشـکراکردن و سـوێندخواردنی کوشـتن* (البغـاة)-یاخیبووەکـان و (خـوارج)* پێشـەوای موسـوڵمان* (الـردة) کـافربوون، مـاڵ و منـداڵی کافربووەکـان* پـەڕتوکی زینـا، سـزای تاوانـەکان تاوانەکە لادەبا* سـزای بوختـانی زینـا* پـەڕتوکی دزیکردن* سزای ڕێگر، بە تۆبەکردن سزای تاوانەکان لە دونیـادا لاناکـەوێ. .کۆبوونـەوەی زۆر سـزا لـە سەر تاوانکارێک*سزای شەراب خواردنەوە، دەرمـانکردن بـە شـەراب*باسـی تـەمبێکردن، سـزای مـاڵی لـە ئیسلامدا نیە* هێرشکەری زۆردار: کوشتنی ستەمکار و بێئەخلاکەکان، بڕینی قونێرو ئەندامەکان، زامینی‌یپزیشک* سـوننەتکردنیئافرەت و پیـاو* زیانـەکانی ئـاژەڵ و ئۆتۆمبیـل، هـەم بەشـێکی لـە (پەڕتوکی کوشتن)دا ڕابرا* پەڕتوکی (جهاد): چەند جۆرێکی (فرض الکفایة)کان: فـەرمان بـە چاکەو قەدەغەکردنی‌خراپە، سـەلامکردن و وەڵامدانـەوەی، ئـەو حاڵەتـەی غـەزا بـە (فرض العین) واجب دەبێ، بەکارهێنانی چەکی کۆمەڵکوژ، هەڵاتن لە جەنگ،هێرشی گیانفیداییی، جاسوس و (رباط)، دیل و مـاڵی کافرەکان، دڵنیاکردنی کافرەکان، کۆچکردن لە(دارالاسلام) بۆ (دارالکفر)، (الجزیه) سەرانە، (الهدنە) جـەنگ وەسـتاندن* پـەڕتوکی نێچـیرو سـەربڕین، بـەمڵککردنی نێچیر وهێلانەیگیانلەبەر* پـەڕتوکی قوربـانی* (العقیقـة): هۆزەبانـەی منـداڵ، نـاو لێنـانی منـداڵ، هۆزەبانـەی ئاژەڵـەکان* پـەڕتوکی خواردەمەنیەکان، خواردنی مردارو حەرامەکانیتر، تێکەڵبوونی حەڵاڵ و حەرام، گرۆی سـوارانەو چـەک هاویشتن* پەڕتوکی سوێندخواردن* پەڕتوکی نەزرکردن، نـەزرکردنی خێرێـک لـە شـوێنێکی دیـارکراوداو گواستنەوەی بۆ شوێنێکیتر.. گۆڕینی نەزرکراوەکان* پەڕتوکی(القضاء) دادگردن لە نێـوان خەڵکـدا: دانـانی قـازی واجبـە لـە سـەر کاربەدەسـت، (التحکیم): دانـانی دادوەرێـک، بـەرتیل بـۆ قـازی و کاربەدەستەکان، بە بڕیاری قازی حەرام نابێتە حەڵاڵ، پشت بەستن بـە دەستنووسـی کەسـێکیتر بـۆ شـاهیدی و سـوێندخواردن، بڕیـاردان لـە سـەر نادیارێـک، یـان منـداڵ، یـان شـێت، یـان مـردووی بێمیراتگر، ئـەرکی هێنـان و بردنـی داواکراوەکـە، (القسمة)بەشـکردنی مـاڵێکی هاوبـەش* پـەڕتوکی شـاهیدیەکان، مەرجـەکانی شاهید، گوناهـەکانی گـەورەو بچوک، تاوڵـە، شگرنج، گورانی و موسیقا، دەف، تـەپڵ، شـایی* شـاهیدی ناپیـاو و تۆمـەت پێکـراو و کـافرو فاسـق قبـوڵ نیـە، تۆبـەکردن و مەرجـەکانی تۆبـە، ژمارەی پێویست بۆ شـاهیدی، سوێندی گـەڵ شاهیدێک، زمانشاهیدی لـە سـەر شاهیدێکیتر* پـەڕتوکی داواکاریـەکان و شـاهیدەکان، مەسـەلەی(الظفـر):گەیشـتن بـە مـافیخۆی. پێناسەی داواکارو داوالێکراو، چۆنیەتی سوێندخواردنی دادگا، سوێندی گەڕاندرایەوە، دژایـەتی شـاهیدەکان و لەکارکـەوتنیان، پێناسـەی (ذوالیـد)و (الخـارج)، هۆیـەکان بـەهێزبوونی شـاهیدەکان* (القائف) دروشمناس* پەڕتوکی کۆیلە ئازادکردن* شارەزاکردن